AVGVSTINI
STEVCHI, EVGVBINI EPISCOPI KISAMI, SEDIS APOSTOLICÆ BIBLIOTHECARII,

ENARRATIONVM IN PSALMOS,

TOMVS SECVNDVS

Qui est primus Psalmorum liber, iuxta diuisionem Hebræorum.

ADIECTÆ SVNT EXPLANATIONES ALIQVOT NOBILIVM PSALMORVM, QVORVM ARGVMENTVM EST

De *Rege Messia*
Creatione mundi.
Generis humani conditione.
Spe cælesti.

Catalogum Psalmorum in hoc opere explanatorum, pagina tertia inuenies.

PARISIIS,
Apud Michaëlem Sonnium, via Iacobæa.
M. D. LXXVII.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

PSALMORVM IN HOC OPERE EXPLANATORVM CATALOGVS.

ã ij

ENARRATIONVM IN PSALMOS THOMVS SECVNDVS.

Qui est primus Psalmorum liber, iuxta diuisionem Hebræorum

Augustino Eugubino sedis Apostolicæ Bibliothecario, autore.

CVM omnium sacrarum litterarum philosophia est admi-
rabilis, & velut lumen humano generi refulgēs in terris:
tum verò Psalmis tāta rerum magnarum, atque altissima-
rum fœcunditas inest, vt longè reliquis Veteris testamē-
ti libris sint præferendi. Hic purissimus vniuersæ theolo-
giæ fons decurrit, siue quæ cælestia cōtemplatur, siue quæ
res humanas, quas diuina prouidentia gubernet, ad meri-
tos fines adducens, edisserit. Vberrima quoque de mori-
bus, & virtutibus, quarum princeps Philosophis quoque
testibus est Pietas, philosophia. Ad quam Psalmi semper inuitantes, ad omnes *Pietas.*
profectò virtutes inuitant. Hic altissima, longéque paucis nota futurarū rerum
mysteria Sibyllino more decantantur. Est autem Psalmus, vox Græca, quam
primi Septuaginta interpretes, ab Hebraico sacras litteras transferentes, pro car- *Psalmus.*
mine sacro vsurparunt: Oda, vel Hymnus aliter dicatur. Mos autem sacrorum
carminum, & hæc ipsa Psalmorum ratio longè antiquissima est, priscísque sæ-
culis creberrima: quando, vt Plutarchus ait, vetusti Poetæ, & Theologi, res di-
uinas, & naturales, Heroúmque fortia facta rythmis canebant. Velut Empedo-
cles, & Parmenides, Anaxagoras, & Pythagoras, quorum carmina apud Philo-
sophos de rebus diuinis passim habentur. Ante hos, Linus, Orpheus, Musæus,
qua de re Plutarchus, Πρότερον μὲν ἐν ποιήμασιν ἐξέφερον οἱ φιλόσοφοι τὰ δόγματα καὶ τοὺς λόγους ὥσ-
περ Ὀρφεὺς καὶ Ἡσίοδος, καὶ Παρμενίδης, καὶ Ξενοφάνης, καὶ Ἐμπεδοκλῆς καὶ Θαλῆς, ὕστερον δὲ ἐπαύσαντο.
Eorúmque longè vetustiores Sibyllæ, quas cùm idem, atque Prophetas spiritus *Sibyllæ.*
afflaret, ederéntque miranda carmina, ea æmulati posteriores, & morem carmi-
nis, & mysteria quæ cecinissent, vsurparunt. Ab Hebræis igitur vatibus, qui fue-
runt omnibus his vetustiores, quemadmodum pleraque alia, vt de creatione
mundi, de rebus diuinis sermo, hęc profluxerunt. Siquidem Ægyptios, qui pro-
pter loci vicinitatē, linguǽque affinitatem, mores Hebræorum, & Theologiam *Aegyptij.*
vsurpassent, Platone teste, Græci sunt æmulati. Dæmones autem Spiritum san-
ctum, qui Prophetas, Sibylláſque inspirauerat, imitati, oracula sua toto mundo *Dæmo-*
maiore ex parte carmine fundebant. Ab antiquissimis Hebræorum (nam Moses *nes.*
omniū vetustissimus, carmen Deo cecinit) peruenit hæc ad alias nationes Psal-
morum ratio. Eam Sibyllæ, Dæmones, Poetæ, Theologíque Græcorum susce-
perūt. In Hebręis à Spiritu sancto, Spiritu prophetię habuit exordiū: qua gratia
donata vaticinia, donata rerum futurarū prædictio, eadem ratio canendi, Psal-
morúmque concentus inspiratus, fundente Spiritu sancto voces suas numerose.
Carmen autem Hebraicum nō idem est, atque Græcorū, Latinorūque, vt

carmē he braicum.

Italicũ,siue Etruscũ idem,atque Latinum. Ac potius cum Italico , quàm Latino similitudinem habet Hebraicũ. Latinum ad imitationẽ Græci tẽpora syllabarũ obseruat. Hebraicũ nulla tẽpora,sed numerũ duntaxat,atq; similitudinẽ cadẽtiũ syllabarũ. Vt nõ est in Italico carmine spondeus,trocheus,dactylus, sed numeratio tantũ syllabarũ,& obseruatio,vt similiter desinant: simile quiddã sequitur Hebraicũ. Quare cùm Hieron. scribit,aut Iob,aut Psalmos dactylo, spõdeóque decurrere & cùm in præfatione , de Iob dicit , versu labitur: quæq; Augustinus cum cæteris de carminibus Hebræorũ testantur, noris nõ hos ipsos præcisè pedes nostrúmque carmẽ ab eis,sed simile quiddã designari. Itaque neque Heroicũ carmen apud Hebręos extat,neque Iambicũ,aliáque genera,sed simile quiddã,& quale barbari diuersis ritibus canunt. Psalmi,Iob,libri Salomonis,& Prophetarũ rationẽ carminis prę se ferũt,sed neque Latini,neque Græci. Numerosum quiddã,& ab oratione soluta parũper recedẽs,sermonis genere, figurísque Poëticis,verbísq; minus vsitatis obscuriores. Psalmi pręterea nõ eodem autore, nec eodẽ fortasse tẽpore,nec eodẽ modulatu, vt nec eodẽ subiecto semper perspiciũtur. Variat autor,variat tẽpus, modulatus,res quæ canitur. Quod ad subiectum attinet,alij profundissimè super omni natura,theologiáq; philosophãtur, alij de prętеritis,aut pręsentibus Hebręorũ victoriis,aut beneficiis humano generi collatis,gratias agũt. Alij precantur,orant,vel clades auerti, vel peccatis nõ inquinari. Cęteri docent,erudiũt,pręmia sceleris,atq; virtutis,finésq; proclamãtes. Sunt quibus de gloria,maiestate,bonitatéq; diuina,quo reddant eã illustriorem,mortalibúsq; celebrẽ,omne artificiũ est,omnis sermo. Autor autẽ frequentius Dauid,cuius tẽpore pietas magna accepit incremẽta,eóq; diuinę laudes crebriores. Nonnunquã alij,sed raro. Quò factũ,vt pleriq; è Græcis, Latinísq;, etiã vero Hebræis omnem librũ Dauid adiudicarint . Probabilius videtur sepositis nõnullis,reliquos in Dauid,siue cũ eius titulo,siue minus in vniuersum referendos. Liber Paralipomenõ abundè testatur totã hanc Psalmorũ,diuinarúmq; laudũ rationẽ,à Dauid primò fuisse repertã,atq; institutã,vel ipso,vel aliis Psalmos, quos edidisset,qui scientia canendi pręcellerent,cum cantu pronuntiãtibus . De quibus est in libris Paralipomenon fuisse cantores Heman, Asaph,& Ethan, in cymbalis æneis cõcrepantes. Alios qui in nablis arcana canerẽt, aut qui in citharis pro octaua cantarẽt Epinicion. Chonenia autem principẽ Leuitarũ pręfuisse prophetię,& ad pręcinendã melodiã. Sacerdotes autẽ tuba clangẽtes. Eodẽ loco refertur à Dauid fuisse cõstitutos Asaph, & fratres eius, ad cõfitendum Domino qui glorificarẽt,atq; laudarẽt Dominũ Deũ IsraEl,atq; operũ eius recordarẽtur. Alios pręfectos super organa Psalterij, & Lyras. Nouissimè dicitur, Heman, & Idithũ, & reliquos electos cõstitutos ad confitendũ Domino, quoniã in æternũ misericordia eius , quatiẽtes cymbala & omnia musicorũ organa,ad cõcinendũ Domino. His igitur omnib' fit perspicuũ,principio, Psalmorũ rationẽ à Dauid, atq; illius tẽpestatis doctissimis Hebręorũ, quos ille designasset,maiore ex parte fuisse repertã,imitãtibus quidẽ vetustissimos suos,antiquáue carminis rationem qua fuerat Moses, aliíq; post ipsum vsi. Hos autẽ ipsos,vel à se ipsis, vt quos Dauid propter doctrinã,sapientiã,spiritúmq; prophetię delegisset,vel à Dauid editos Psalmos cõcinuisse. In principiis Psalmorũ sæpe reperies (præter Dauid,qui frequẽtius nominatur) Asaph,Idithũ, Ethan, qui cantores,Poetæq; Psalmorum Vatésq; fuisse memorantur. adhęc organa musica,quæ solent in principiis Psalmorũ nominari: necnon res quę Psalmis canerẽtur,videlicet quòd aliis Arcana,

Authores psalmorum.

Pro-

Prophetiæque canebatur:aliis Carmen triumphale,quod Græcè ἐπινίκιον,aliis ad glorificandum Dominū,operáque eius celebrāda. Hæc omnia doceberis ex dictis illis. Autores Psalmorum, Varietas musicorum instrumentorum, Subiectū carminis. Autores,Dauid,Eman, Ethan,Asaph,Idithum. Organa musica, Tympana,Nabla,Tubæ,Citharæ,Psalterium. Subiectum, Arcana, Prophetiæ, Epinicion, Collaudatio diuinorum operum, Melodia.

Præter hæc carmina,Psalmósque tēpestate Dauid decantatos, credendum est, quemadmodū ante tempora Dauid,multa cātica (si vel ab ipso Mose, vt canticum Sisaræ,canticum Annæ matris Samuelis,sumas exordium) fuerāt decantata,peruenítque ratio canēdi adusque Dauid:sic post eū fuisse,qui psalmos cecinerint quorū carmina fuerint in librū Psalmorū relata, præcipuè qui sunt sine titulo,velut ἀνώνυμοι. Probatúrque mihi quod ait diuus Hilarius,librum Psalmorum appellatum,diuersis in vnum volumen propheiis diuersorum, & autorū & temporum congregatis,ab iis,qui res Regum gestas scriberent. Et quoniam pars Psalmorū,mysteria, prophetiæq; fuisse dicitur,par est illud in his mysterium,atque prophetiā maximè celebrari, quā Sibyllæ quoque præcipue concelebrarunt,maximam prophetiam,supremum mysterium. De Christo, rebúsque gerendis ab eo,omnis propè Sibyllarū prophetia contexitur. Hunc in primis spectasse psalmos, atque arcanis canendis modis designasse, cōsentientibus Hebræis verisimile est. Hoc item poëma multis de causis obscurum est. Principiò omnium generatim carminū maior est, quàm orationis solutæ obscuritas. Plus illic artis adhibetur:quæruntur nomina, sensúsque à consuetudine remotiores: omnes loquendi figuræ varietásque adhibentur. Huiusmodi est apud Græcos Pindarus, Alcæus,Lycophron,quos etiam adhibitis interpretibus vix intelligas. In hoc poëmate peculiaris obscuritas,quòd veniens è peregrina lingua,cuius loquendi ratio longè distat à nostra,nec eisdem loquendi ritibus insistit,sæpe nescias quid resonet. Et verum est quod ait diuus Hilarius, vniuersa allegoricis,typicis contexta esse virtutibus. Accedit, quod subiectum dubium est,raróque percipitur quorsum spectent quæ dicantur. Eadem ratione Sibyllę loquebantur, quarum carmina non prius sunt intellecta, quàm tempus absoluisset, quæ vaticinatæ fuerant. Sic quædam mysteria Philosophorum, Platonis & aliorum tunc intellecta sunt,cùm venit ille qui plenam, perfectámque de se ipsis,rebúsque diuinis detulit è cęlo philosophiam. Editio quoque Psalmorum,qua per totum orbem Christianum vtitur,siue Græca,siue Latina Ecclesia, est Septuaginta interpretum. Hanc interpretantur, explanántque,vt quæ sit Septuaginta, Origenes, Basilius, Gregorius, Chrysostomus, Eusebius, afferentes ad eius declarationem nonnunquam Aquilę, Theodotionis editionem, Symmachi,quintam,sextam. Hoc illud est antiquissimum Psalterium quod ex Hebræorum fontibus, primò fluxit ad Græcos, à Græcis ad Latinos. Non est cuiusquam alterius interpretis quos nominauimus, non Luciani. Siquidem hoc illud,è quo proferūt Apostoli testimonia,& quo post Apostolos Ecclesia semper vsa est. Quod, vt dixi, maximè Græcorum Theologorum explanationibus, noscas,qui Psalterium edisserentes ad eius declarationem, proferunt nonnunquam alias interpretationes,hanc ipsorum Septuaginta esse dicētes. Hæc longè ante tempora Hieronymi in latinam dialecton tralata,semper ob vetustatē retenta fuit. Cùm reliqui libri Veteris testamenti fuerint summoti,recepta Hiero-

Christus.

Psalmi obscuri.

Editio Psalmorū.

Hieronymus.

nymi ex Hebraico tralatione: cuius Psalterium ex Hebraico remansit in libris eius, publicè receptum non fuit, ipso etiam consulente, quoniam & perturbatio in Ecclesiis accidisset, veteres psalmos dedifcere, nouos inferre memoriæ coactis, & summæ venerationi erant quæ Septuaginta transtulissent, vt vix receptus in aliis libris fuerit Hieronymus. Qua de re ad Suniam & Fritellã ipse his verbis: Hoc enim quod Septuaginta interpretes transtulerunt, propter vetustatem in Ecclesiis cantandum est: & illud ob eruditionem sciendũ propter notitiam. Factum igitur quod cõsuluit Hieronymus, sem per antiquum Psalterium, quod erat Septuaginta cantatum in Ecclesiis. Irrepserant in ipsum quædam ex aliis interpretationibus, obfuerat item vetustas. Itaque Hieronymus hoc beneficiũ præstitit nonnullis, vt ipsum collatis aliis interpretationibus, & Hebraico, repurgaret. quod ipse in præfatione Psalterii apertè testatur. Sed labor ille paucis profuit, & breui ad priores corruptelas rediit Psalterium, quod non vniuersæ Ecclesiæ, sed duobus, aut tribus amicis duntaxat emendasset. Habes alterum, vt dixi, Psalterium eius ex Hebraico, proximè accedens ad sensus veriores, ad Hebraicámque veritatem intelligendam vehementer vtile.

Nostri temporis interpretes. Fuerunt hac tempestate, quemadmodum olim apud Græcos, multi qui ex Hebræorum fontibus Psalterium transferrent, quibus tot támque variis interpretationibus imperiti turbãtur, arbitrãtes nulla ratione sacras litteras intelligi posse, vt quarum tot tanquam inter se differentes sint interpretes. His, vt dixi, perturbatio propter imperitiam accidit. Qui transferunt, non sunt, vt ipsi putant, inter se tantopere discordes: sed quod cæteri turbulentius, ob scuriúsque transtulissent, cùm videatur aliis melius, apertiúsque transferri potuisse, nouas editiones aggrediuntur, sempérque ad maiorem claritatem aliqua fit accessio. Nec verum est, Hebraicam linguã, quòd tot quotidie nouis interpretationibus sacræ litteræ misceantur, quòd aliquę voces diuersis sensibus exponantur, insuetatam, dissimilémque cæteris linguis esse non intelligibilem, sed vt cuique libuit in omnes sensus venientem. Vt Græca, vt Latina certos habent significatus, certos ac definitos loquendi modos, haud secus Hebraica, cuius quidem proprietates quò quisque doctior, scriptorúmque eius peritior erit ita magis agnoscet, alisque explicabit, atque resoluet. Vocum autem amphibologia omnibus in linguis est. Homerus, Pindarus, Sophocles pleni sunt amphibologiarum, quas diuersis sensibus & inter se dissimilibus, eorum interpretes exponunt. Platonis atque Aristotelis philosophia quàm variis interpretibus distrahitur, tam sensibus, opinionibúsque varians miscet animos Philosophorum. Cur igitur quisquam varietatem in sacris litteris abominetur, cùm sit omnium linguarum is mos, atque ritus? Ob hanc igitur causam nobis illa via maximè placuit, vt nullam denuò interpretationem molientes, sed hanc nostram vulgatam cum fontibus Hebraicis, cum Græca tralatione conferentes, Hebræos, Græcos, Latinósque interpretes consulentes, vnum totius veritatis corpus efficeremus, omnésque radios ad eam illustrandam apponeremus. Eóque factum est, vt inuisa prolixitas commentationum vitari non potuerit, cùm sensibus euoluendis, verbis diligenter pensitandis non breue tempus decurrat. Inuenti sunt tamen longè plurimi quibus hæc necessaria vtilísque prolixitas non displiceret.

PSALMORVM LIBER.

PSALMI PRIMI EXPLANATIO.

BEATVS vir, qui non abiit in consilio impiorum: & in via peccatorum non stetit: & in cathedra pestilentiæ non sedit.

B HAEC EST, vt præfati sumus, Psalmorum maiestas, hæc altissima sacri poëmatis huius philosophia, quòd Vates sanctus ingressus ad mores instruendos, & in omnes philosophiæ latissimos campos deuectus, finem eius præfatur, quibus terminis philosophia, quibus res humanæ finiantur: vt ostenso, ac præmonstrato rerum cunctarum fine, simus ad reliqua, quæ dicturus est, attentiores. Longéque diuinius, quàm Aristoteles librum de Moribus scripturus, vt ille de Felicitate quædam præmisit, differens definiénsque Beatitudinē: sic eius præuenit, absoluítque noster definitionem. Cúmque Philosophus duci proposita Beatitudine, illam veram beatitudinē esse declarasset, qua similes Dei sese mortales reddunt: hoc Vates diuinus apertius, vt maior, nec terrestris, sed cælestis Philosophus egit. Primùmque Aristoteles dixit, Πάντα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίενται, Omnia bonum appetere. Et in Politicis, τοῦ γὰρ εἶναι δοκοῦντος ἀγαθοῦ χάριν πάντα πράττουσι πάντες. Omnes omnia facere causa eius quod bonum videatur. In vltimis quoque verbis, ἅπαντα γὰρ ὡς εἰπεῖν ἑτέρου χάριν αἱρούμεθα πλὴν τῆς εὐδαιμονίας, τέλος γὰρ αὐτή. Omnia fermè alterius causa boni nos eligere, præter Felicitatem, & Beatitudinē, quæ finis sit. Postremò resoluit quæ sit Felicitas vera, vulgo, multísque philosophis, secum dissentientibus: Beata inquit, vita videtur, secundum virtutem. Itémque βίος μὲν ἄριστος ὁ μετ' ἀρετῆς κεχορηγημένης ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε μετέχειν τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων. Vitam optimā esse, quæ cum virtute traducitur, laudabilibus actionibus insignis: Perfectissimam verò atque eminentissimam virtutis actionem esse, quæ sit ἡ κατὰ σοφίαν, secundum sapientiam. Viuere sapienter, agere secundum sapientiam. Sapientiam enim inquit, θαυμαστὰς ἡδονὰς ἔχειν, καθαρειότητι καὶ τῷ βεβαίῳ: voluptates puritate, ac perpetuitate admirabiles habere. Quæ sit porro Sapiētia, & vbi maximè sita, absoluit postremò dicens, eundem esse sapientem, beatum, θεοφιλέστατον, Deo charissimum, gratissimū: Quem Deus charissimè diligat: Diligit autem propter sapientiam, suíque similitudinem. Quoniam igitur qui sanctè, sapienterq; viuunt, similes Dei sunt: hæc autem similitudo facit eos Deo charissimos, atque gratissimos, vt idem constanter asserit. Id verò est Beatitudo, in qua sunt mirabiles, perennésque, vt idem testatur, non fugaces autem, corruptibilésque voluptates. Hoc habens exploratum vetustissimus, ac maximus Vates, à quo fontes omnis sapientiæ fluxerunt ad Græcos, aliásque gentes, primùm præposuit quod omnes appetunt, nempe Beatitudinem. Inde quale sit hoc ipsum demonstrant. Eundem porrò paulo ante monstrauerat Aristoteles, quem beatum declarare decreuerat, ὁ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν καὶ τοῦτον θεραπεύων, καὶ διακείμενος ἄριστα. Qui secundum animum, non secundum corpus viuat, habeátque mētem optimè affectam. Itémque in Politicis absoluens de beata vita sermonem, Ecce igitur, inquit, vnicuique tantum beatitudinis, quantum virtutis, & sapientiæ: & quantum virtutibus his vita ducitur, non diuitiis bonisq; corporis sit nobis in confesso, ipsum Deum pro testimonio, & exemplo habentibus, qui felix, beatúsque sit propriis, non alienis bonis. Constat igitur eandem esse beatitudinis rationē, & quam Philosophus ex consideratione naturæ, & quam diuinus Vates ex oraculo cælesti docebat. Est enim quod proponit Pro-

pheta, idem verus Philosophus intimæ naturæ consideratio. Quoniam igitur Beatitudo D vera, ex veris, æternísque & insatiabilibus gaudiis, ac voluptatibus perficitur, veræ autem stabilésque voluptates minus turbulentæ, doloribus, & sordibus minus inquinatæ, rite, rectéque omnibus consideratis sunt in sanctitate, ac sapientia, Deique similitudine: ob hanc causam, ludum doctrinæ veræ pandens Vates diuinus, veramq; de moribus Philosophiam scripturus, ostendit vbi sit vera Sapientia, ac Beatitudo. Eóque ipse testimonium philosophorum produxi, non quò sacras litteras auxiliis externis roborarem. sed vt docerē nunc à Philosopho diuino prædicari quod ex fontibus naturæ philosophi profani eruerunt. Naturale igitur est, vt beatitudo sit sceleribus fugiendis, virtutibus sectandis, Causam dicet Aristoteles, quòd Sapientia veras possidet, diuturnásque voluptates, quòd similes Dei facit. Quòd is, quisquis erit, inter cæteros homines versabitur, vt Deus quispiam. Vates autem diuinus, & has ipsas causas & alias maiores, quòd probis, sapientibus, refugientibúsque peccare parata sunt magna præmia: quòd non tam erunt in hac vita beati, qualis qualis haberi potest in hoc mundo Beatitudo, sed item in posterum longè feliciores, quòd diuina Nemesis quæ sænit, indignaturq; bene agere malos, amplectitur, respicítque bonos eos, & stirpem eorum, præmia pietatis olim erant Hebræis, diutius seruabit incolumes, seruabit quas iustè parauerunt opes. Quòd semper alacres sunt animi bonorum. Aduersa fortius ferentes, secundis non insolescentes, nec opes attollunt, nec paupertas deprimit.

Quid metuendum.

Sapientia fortissimos eos, eoq; etiam lætissimos efficit. Vitam Deorum in corporibus imitantur. Sciunt nihil timendum nisi culpam, & peccatum, Fortiaq; aduersis opponunt pe- E ctora rebus. Vniuersi eos amore prosequuntur. Sed hæc omnia melius docent, & vbique sacræ litteræ. Verum igitur beatitudinis fontem esse pietatem, quoniam in actionibus virtutis beatitudo constituitur. Fons autem iustarum, rectarumq; actionum est pietas. Atque hunc esse finem totius felicitatis, omniúmque virtutum atque actionum moderamen, &

Felicitas quid.

qui dicit beatitudinem, seu felicitatem, finemq; omnium rerum, nihil aliud eum dicere, quàm scientiam, & cultū Dei. Et hanc esse philosophorum quoque sententiā declarat mirificè consonans cum sacris litteris idem Aristoteles: qui libros de Moribus ad Eudemum absoluens (quemadmodū Salomon suos claudens dixit, Finem dicendi faciamus: Deum time, & mandata eius obserua. Hoc est omnis homo) illo præclaro fine vsus est: Omnes actiones nostras, omniáque studia, rerúmque possessiones, tantò iudicandas esse meliores, quantò magis fecerint, adiuuerint ad cognitionem, & cultum Dei: deteriora autem censenda, quæ nobis impedimento fuerint quominus colatur Deus, vt quasi sic statuat, si quis eius sententiam planius euoluat. Quoniam, inquit, felicitatem veluti finem supremū quærimus: felicitatē autem tibi demonstro, eámque dico esse beatum, felicémque animi statum, complexum, societatémque omniū virtutum. Apertius, ait, tibi loquar: Sedes omnium virtutum, & finis ille, ad quem quidquid agimus, quidquid possidere studemus respiciendum est, contēplatio, & cultus Dei est. Cūm inquit, huc perueneris, tunc finis est, tunc beatus eris. Ob hanc causam quæcunque te iuuerint vt huc peruenias, pro melioribus habenda: quæ prohibuerint, impedimentóque fuerint, deteriora iudicanda. Is terminus verus, hæc optima deffinitio. Optimus rerum cognoscendarum modus. Sic loquitur Aristoteles, ἥτις οὖν αἵρεσις καὶ κτῆσις τῶν φύσει ἀγαθῶν ποιήσει τὴν τοῦ θεοῦ μάλιστα θεωρίαν, ἢ σώματος, ἢ χρημάτων, ἢ φίλων, ἢ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, αὕτη ἀρίστη, καὶ οὗτος ὅρος κάλλιστος. ἥτις δ' ἢ δι' ἔνδειαν, ἢ δι' ὑπερβολὴν κωλύει τὸν θεὸν θεραπεύειν καὶ θεωρεῖν, αὕτη δὲ φαύλη. Hunc igitur antiquissimū Poëtam nostrum, vetusti Græcorum Poëtæ, iidem & Theologi imitati Musæus, & filius eius Orpheus, necnon Hesiodus, & Homerus, magna præmia iustis, ac bonis, vt ait Plato, canunt esse parata, vt qui Deo maximè sint curæ, quibus terram altricem producere fruges affatim iubeat, aluearia melle repleri, vestiri velleribus oues, in cœtu sanctorum collocatos Orpheus æterna ebrietate lætos esse. Tum παῖδας γὰρ παίδων καὶ γένος κατόπισθε γενέσθαι. Et natos natorum stirpemq; relinquere iustos Hoc enim prior noster dixerat: Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, virescens scilicet semper in posteritate, multò magis in cælo. Scripturus igitur de virtutibus, Prudentia, Iustitia, Modestia, virtutumq; principe Pietate, proponit, præfatur earum finem beatitudinem. Propterea Psalmum hunc Hebræi miris laudibus tollunt, nobilissimúmque dicunt, iuréque merito librum suum, philosophum diuinum ab eo auspicatum esse. Sed nos singula verba perpendamus.

Beatus.

Beatus vir.] Beatus Hebraicè dicitur אשרי ashere: ducitur à verbo אשר asher direxit, ambulauit, vt designet quod Græcè dicitur εὐοδοῦντες, κατορθοῦντες Bene incedentes, feliciter tendentes,

Adentes. Est numerus multus semper, vera fortasse sentientibus nonnullis Hebræis, quòd Felicitas, ac Beatitudo non sit solitaria, nec vna ex re, aut virtute vna efficiatur. Iustitia, Temperantia, Prudentia, Fortitudo faciunt beatum. Possit esse linguæ consuetudo, vt Latinè Tenebræ, Diuitiæ, quæ Græcè per vnicum numerum σκότος, πλοῦτος. Quem autem Hebraicum dicit אשרי ashere beatum, Chaldæus (in quam linguam versæ litteræ sacræ melius intelligantur) dixit טוב tube, bonitas: vt dicat, Bonitates illius, aut illi qui nō abiit. Bonitatē vocant beatitudinē, bene agere. Quid enim aliud est felicitas, quàm rerū cunctarū absoluta bonitas? Nam & Aristoteles, vt superius. πάντα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίενται. bonum omnia appetere. Ecce bonum vocauit ipsam beatitudinē, quam mortales omnes, res item omnes quærant, cupiant, expetant. Beatos Latini dixerunt antiquissima nuncupatione diuites, opulentos, similiter vt Græci εὐδαίμονας, quibus fortuna bona, propitia. δαίμων, ad alia sæpenumero fortuna est. Postea Latini Græcique iam philosophantes correxerunt errorem, non amplius beatos appellantes, quibus bona corporis, & fortunæ suppeterent: videbant enim sæpe miseros, esse diuites: vt Menander de seipso, qui diues esset, *Diuites.*

Πλούσιος ὑπὸ πάντων καλοῦμαι, μακάριος δὲ ὑπὸ μηδενός.

Diues ab omnibus, beatus à nemine dicor.

Propterea distinxit, addiditque melius

Μακάριος ὅστις οὐσίαν καὶ νοῦν ἔχει.

Beatus, qui Diuitias, & Sapientiam possidet.

B Intellexerat non valere diuitias solas ad beatitudinem, adiecit sapientiam. At purior philosophia, itémque sacræ litteræ, quantum philosophia supereminet omnes, reiecerunt diuitias. Eas Aristoteles quidem moderatas, & intra præscriptū iuuare ad vulgarem quandam, ciuilémque beatitudinem: nimias autem, & abundantiores vehementer obesse. πᾶν δὲ τὸ χρήσιμον ἐστὶν, ὧν τὴν ὑπερβολὴν ἢ βλάπτειν ἀναγκαῖον, ἢ μηδὲν ὄφελος εἶναι αὐτῶν τοῖς ἔχουσι. Quæ dicantur vtilia, si excedant, aut nocere necessariò aut nullam esse possidentibus vtilitatem. Diuitias esse veluti organum dicit: si maius, quàm deceat, sit organum, non prosit, sed noceat. Idem quoque, ταῦτα γὰρ εἰς ὑπερβολὴν γινόμενα, χείρους ποιεῖ· οἷον πλοῦτος πολὺς γενόμενος ὑπερόπτας καὶ ἀναιδεῖς ἐποίησεν. Diuitiarum affluentiam, non modò non prodesse ad virtutē, & beatitudinem, vt reddant deteriores, & superbos, contemptoré sque aliorum qui eas possident. Quare philosophi quoque senserunt, in diuitiis non esse felicitatē: viderúntque maiorem quandam, ac suspexere beatitudinē, diuitiis comitibus non indigentem: Animi, inquam, beatitudinem, similem felicitati Deorum, ex sapientia, sanctitate, pietate, animo diuinitus affecto. Cùm similis est animus noster animo Deorum. Hanc agnoscunt solam sacræ litteræ, sed addunt, edisserunt, quæ philosophi videre non potuerunt. Hoc item nomen Græcū, si Platoni credimus, indicat. Dicitur enim Eudæmon beatus. Dæmonem ille animum dicit esse: & Eudæmonia, est felicissimus, optimus animi status. Bonitas animi, cùm beatus, felix, tranquillus inter gaudia solis nota piis versatur animus. Itaque refertur hoc nomine ad animum solum beatitudo. Aliud autem nomen quo sunt vsi hoc loco Septua- *Diuitias reiiciunt sacræ litteræ.*

C ginta interpretes μακάριος, idémque sacræ litteræ passim vsurpant, designat immortalē, incorruptibilem, quasi μὴ κὴρ sine leto. Beatus ergo propriè dicitur is qui immortalis est. Et vera beatitudo in immortalitate declaratur. Itaque quod ait Aristoteles de beatitudine, quòd cùm felicitas sit res quædam perfecta, nihil autem in corpore perfectū est, nulla virtus, nullum gaudiū, concluditque εἴη ἂν ἡ εὐδαιμονία ζωῆς τελείας ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν τελείαν. Beatitudo erit operatio perfectæ vitæ, secundum virtutem perfectam. Non erit vnquam hæc in terris nisi in immortalitate beatitudo, & in ea, quæ dicitur ἀποθέωσις, deificatione. Quandiu enim desiderabit insatiabilis animus, desiderat autem perfectionem supremā, eaq; est deificatio, nunquam quiescet, nunquam sedabitur cupiditatis æstus, nunquam beatus erit. Dico igitur perfectam, beatamq; illam vitam, & vt idem ait ψυχῆς ἀγαθῆς ἐνέργειαν, Animi boni operationem, & quasi gaudium insatiabile, in terris, & in hoc corpore, quòd animi carcer dicitur nomine Græco σῶμα σῆμα, inueniri non posse. Quod idem Aristoteles facilè concesserit. Sæpe nescio quibus gaudiis perfundimur, quadam dulcedine gaudet animus, aduentatq; insueta voluptas: postea velut aura leuis discedit, animum mœstū relinquens. quale nonnunquam sibi testatur Augustinus accidisse. Tales, inquam, arbitremur particulas esse beatitudinis, imaginemq; fugacem perfectæ, perennisq; vitæ, qua Deus, animíque cælestes semper sunt beati: Nos autē (vt ait Aristoteles) aliquādo, idq; rarò, & breui. Habet igitur beatitudo vera perennes, continentésque voluptates, nunquam interpellata gaudia. *μακάριος.* *Corpus, animi carcer.*

Hoc duntaxat in cælo, cùm deificatus animus, nihil amplius habuerit quod concupiscat. D
Nunquā autem defuerit quod aueat, nisi cùm Deus effectus, quod sacræ litteræ promittūt, nihil erit amplius desideriis eius occurrēs. Hanc igitur potissimū psalmus beatitudinē respexit sed & illā prędicant, quę percipitur in terris, vt Aristoteles retulit, ex optimis actionibus, vitaq; iustè, piéque ducenda De qua & ipse Aristoteles, & Tullius de Finibus bonorū & malorum. & in Thusculanis. Hæc autem est præparatio ad veram, æternámque beatitudinem. Vtraque iustitiæ fructus, & pietatis. Quibus igitur constet, quibúsue parari possit beatitudo, psalmus is iure diuinæ istius philosophiæ principium, & caput, edocet.

Qui non abiit in consilio impiorū, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestilentiæ non sedit]

Principium beatitudinis, sapientiæ, sanctitatis, Separari à commercio improborū. Non hęc quidem perfecta beatitudo, sed exordium, gradus primus. hinc ad illam animi puritatem, integritatem, hæc occasio quærendæ sapientiæ, Non audire voces sceleratas, non interesse colloquiis, & factis improbissimis. Sed primum circa voces insistamus. Quos Sept. interpretes Græcè dixerunt ἀσεβεῖς, impios, Hebraicè רשעים resham, passim quidem vocantur impij in sacris litteris, Magistri Hebræorum vim linguæ suæ, proprietatemq; apprimè callentes, (ad eos enim cùm de vocibus disseritur, refugiendū est, paucos autem sensus velut ille aurum ex stercore seligentes, cætera nos illis relinquere conuenit) designari dicunt hac voce, cupidos, inhiantes ad opes, bonaq; corporis, & ad hæc omne studium transferentes.

Impij.

Rabi Dauid.

Hoc significarū ex aliis locis comprobātes è quibus Rabi Dauid: Resham, inquit, sunt cupidi, cōcitati, solliciti, insatiabiles possidendi diuitias, & opes, suas libidines satiandi in hoc E mundo, libidinibus inflāmati, furentes, omniaq; rabidè appetentes. Qui nihil inter bonum, malúmque putantes interesse, furantur, diripiunt, interficiunt, vt opibus, quas auidissimè persequuntur, potiantur. Est enim significatus vocis huius הרדה hacharada, motus, instabilitas, auiditas, discursatio, sedulitas, vt probant testimonia. Propter hanc causam, inquit,

Consilium.

Consilium impiorum dixit: adiunxitq; ad hoc ambulationem, quoniam hi hortantur, incitant mortales, vt se audiant consulentes. Salubria verò consulere videntur, vt opes coaceruent, vt genio indulgeant. Hæc ille. Similia fermè scripserat prior Auen Esra, quem videtur posterioris expressisse. Resham, inquit, vt ego videor, sunt qui non permanent in vna eademq; sententia, fluctuat eorum mens, vt procella, nescit quiescere, vt declarāt exempla. vt quod dixit Salomō, Impius facit opus instabile. Huic rectè consilium, & ambulationem adiunxit Ad noua enim cōnsilia capienda inuitant, ineundámque viam quam nesciunt. Ex his Hebræorum expositionibus claret, quos Sept. transtulerunt ἀσεβεῖς, impios, designare flagiriosos, sacra profanáque miscentes, libidinibus effrænatis omnia vastātes, populantes, de futuris post hanc vitam nullam opinionem habentes. Resham sunt, qualem describit Catilinā Marcus inquietum, instabilem propter varias cupiditates, ac libidines Eos ad vnguem, amussimq; describit, repræsentat Salomon his verbis, vt intelligas huius psalmi verum sensum. Dixerunt impij cogitantes apud se non rectè Exiguum & cum tædio est tempus vitæ nostræ, & nō est refrigerium in fine hominis, & non est qui agnitus sit reuersus ab inferis. Quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus tāquam non fuerimus. Quoniam fu- F mus afflatus est in naribus nostris, & sermo scintillæ ad cōmouendum cor nostrum. Quia extinctus cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquā mollis aër. Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt, & vtamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vino pretioso & vnguentis nos impleamus, & non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescant. nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra. Nemo vestrum exors sit luxurię nostræ. Vbique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors nostra. Opprimamus pauperem iustum, & non parcamus viduæ, nec veterano, nec vereamur canos multi temporis. Hæc, & multa alia, quibus describit impios Salomon. Cuius sermonem, etsi prolixiorem, hic protuli, quoniam ex hac descriptione intelligitur vera super hac voce magistros Hebræorum docere, & hac Salomonis descriptione, summa huius primi psalmi continetur. Impios igitur dixit omnis iustitiæ profanatores, pietatis, legúmque contemptores, nullam spem de rebus cælestibus habentes, animam vnà cum corpore interire fatentes. Hac opinione cōcepta scelerata, nefanda semper loquuntur: post hanc vitam non grauiorē sententiam, non pœnas expectantes, nullis sceleribus parcunt rapiunt si possunt, interficiunt, insidias moliuntur. Omnes ad voluptates, curamq; corporis cogitationes cōuertunt. Hoc igitur rectè videmus dixisse, beatos eos psalmum, qui per consilia, tam improborum non incedant. Hæc consilia paulo antè Salomon expressit.

Dum consulunt alii Auē Esra.

Sap. 2. a.

Impudēter impij(?) ...]

A expressit. Quod pessimè, & præposterè de rebus humanis sentientes, nullàque iustitiæ, ac probitati præmia proposita esse dicentes, inuitant, cohortantur ad voluptates, ad gaudia corporis, ad profanandas leges. Cõsulunt igitur, Venite ergo, & fruamur præsentibus bonis. Quicunque ad hæc consilia, ad has incestas voces, aures obdiderit, aut auditas cõtempserit, Beatũ vocat diuinus Vates. Nam cùm etiam vitæ præsentis beatitudinẽ philosophi in actionibus iustis, rectéque factis constituerint, quæ veritas ab his potest esse, qui nos ad gaudendum inuitantes, vitæ probitatem dissuadent? Sed illa maiora bona, quæ præmium pietatis iustitięq; fore, sapiẽtissimi quique senserunt Nam iustos in insulas beatas, vt nostræ litteræ, in Paradisum ducentes, felices ad omne tempus fore canebant, nónne propter voluptates corporeas illi tollunt, amaudant? Quocirca Salomõ idem in descriptione impiorum adiecit, quòd iustos persequuntur, insectantur, velut consiliis eorum aduersantes, omninóque cõtraria proponentes. Ad alia, vt illi prædicant, eundem esse animi atque corporis interitum, sic iustos in contrarium, vt ait idem Salomon, καὶ μακαρίζει τὰ ἔσχατα δικαίων. Extrema iustorũ dicit fore beata. Nam Latinè non rectè habet, Et præfert nouissima iustorum. Hanc vocem impij audire non possunt. Eos igitur redarguens, ad postremũ idem Salomon absoluit super eis sermonem. Hæc, ait, per summum errorem cogitauerunt. Excæcauit enim eos malitia illorũ, & non cognouerunt mysteria Dei. οὐδὲ μισθὸν ἤλπισαν ὁσιότητος, οὐδ᾽ ἔκριναν γέρας ψυχῶν ἀμώμων. Neque sperauerunt mercedem, præmiúmque probitatis, neque diiudicauerunt præmium quod paratum est animis rectis, atque incorruptis. Quo- *Iustorum verba, contraria impiorum consiliis. Sap. 2.d.*
B niam Deus condidit hominem ad immortalitatẽ, & imaginem proprietatis suæ dedit illi. Hæc Salomon, quasi philosophiam genitoris interpretans si modò psalmus is est David, vt par est. Quoniã igitur beatitudinis acquirendæ, vel corporeæ, vel æternæ ratio, viáque non est, etiam philosophis testibus, quam impij proponunt, sed potius euersio beatitudinis est eorum sermo, atque vita inire contulit inter se beatos, & impios. Viam, qua peruenitur ad beatitudinem, non esse eam, quam vel tendunt, vel demonstrant impij, potius ferre ad tartarum, ad barathrum, ruinam.

Hac iter Elysium nobis, at læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia Tartara mittit.

Hoc verũ esse probatur innumeris exemplis: probatur etiam testimoniis profanæ philosophiæ, quæ beatitudinẽ corporis constituit in rectè, iusteq; factis, multo magis æternã. Denique illi ipsi impij sentiunt, fatentur, cùm ad ruinã ventum est, voces lachrymabiles edentes, & errores ætatis actæ recãtantes. Declarat etiam idem Salomon quale sit consiliũ impiorum in prouerbiis: Fili mi, si te lactauerint (nempe blanditi fuerint) peccatores, ne acquiescas eis. Si dixerint, Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscõdamus tendiculas cõtra insontem, frustra: Deglutiamus eum sicut infernus viuentem, & integrum, quasi descendentem in lacum: Omnem pretiosam substantiã reperiemus, implebimus domos nostras spoliis: Sortem mitte nobiscum: Marsupium sit vnum omnium nostrũ. Fili mi, ne ambules cum eis. Prohibe pedem tuum à semitis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt, & *Pro 1.b.*
C festinant, vt effundant sanguinem. Ipsi quoque contra suum sanguinẽ insidiantur, & moliuntur fraudes contra animas suas. Hæc, & alia Salomon: quibus declarat, quale sit consilium impiorũ, & quid incedere in eorum consilio. Nam quos dixit Hieronymus peccatores in sua trãslatione, Sept. dixerunt ἀσεβεῖς impij Μή σε πλανήσωσιν ἄνδρες ἀσεβεῖς. Adest præclarum Aristotelis testimonium. Nam ex descriptione Hebræorum quinã sint reshaim, apparet eos esse, quos idem Philosophus vocat μοχθηροὺς ἀκρατεῖς sceleratos, intẽperantes, conueniensq; cum Hebræis, & hac cælesti philosophia, sic scribit: Tumultuat, inquit, animus sceleratorum, nunc propter improbitatẽ dolens, quod abstineat nonnullis, nunc gaudens. Et modò fertur huc, modò velut discerptus, ac diuulsus illuc. Quòd si fieri non potest, vt simul doleamus, atque gaudeamus, incidité; in mœrorem, quia gauisus est, [illegible] que ea sibi iucunda esse, implenturq; improbi pœnitẽtia: nec amicè in se affecti sunt, quia nihil habent amore dignũ. εἰ δὴ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως, καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι. Quod si ita esse, vehementer est miserabile: conandum totis viribus, vt improbitatem fugias, probitatem, modestiámq; suscipias. Sic enim fieri, vt tuimet beneuolens sis, & cæteris amicus. Ex antiquissima sacrarum litterarum, psalmorumq; sapientia videntur illa Stoicorum manasse, quæ Marcus in Tusculanis de felicitate, & infelicitate, illam in actionibus iustis, hanc in peccatis libidinibúsque statuentium. *Impij, iuxta Aristotelem.*

Et in via peccatorum non stetit.] Vt tres sunt corporis qualitates, Ambulare, Stare, Sedere: *Ambulare Stare.*

Sedere. sic tria genera posuit improborũ, Impios, Peccatores, Derisores. Videbimus vbique morẽ D esse sacrarum scripturarum, vt crebris vtantur παλιλλογίας, quoties idem diuersis nominibus ad exaggerationẽ, declarationemq́; pleniorem significatur. Idem igitur est Ambulare in consilio impiorũ, atque stare in via peccatorũ. Quanquã Græci putant (quod etiam arridet) principium malorum, primam mali labem esse, Consilium audire, atque ingredi, iter arripere: proximum stare, permanere. Haud displicet nonnullos Hebræos peccato tribuisse stare, quòd consuetudo peccãdi detineat, in alterã naturã versa consuetudine, sæpe non medicabilis, nullis monitis auertẽda: principiumq́; esse non ingredi viam, primis abstinere colloquiis, factisq́; minore enim difficultate tollitur, quod radicibus altis nõ solidatur. Proximũ esse, si nos casus in laqueos præcipites dedit, repentè refugere, ne moribus inualescat.

Improuisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repentè refugit,
Attollentem iras, & cærula colla tumentem.

Via. Viámque hoc loco non ambulationem, sed consuetudinem peccandi designare sentiunt Hebræi. Atque semper orationem crescere: primum esse Ambulare, inde Stare, postremò Insistere, Sedere: Alterúmque ex altero nasci ait Rabi Salomon. Quòd stes, maneas in via peccatorum causam fuisse, quoniam ambulasti: quòd in cathedra sedeas, quoniam manere cœpisti. Nec te cùm lapsus esses, erigere voluisti, perseuerans habitum, sessionemq́; fecisti. *Stare.* Sempérque posterius grauius esse priore. Summóque artificio carmen contexi, pro consuetudine humanorum delictorum. Quorum maxima ex parte sit origo, versari cum im- E probis, audire sceleratos, aures inquinatis eorum sermonibus præbere. Exinde consuetudinem fieri, postremò nos immorari, vix vt sit reditus ad primum statum. Philosophumque diuinum monere, vt priora fugias. Et quoniam (vt inquit ille) cuiusuis est errare, solius insipientis in errore persistere, docere Vatem cælestem, vt lapsus absistas, longiusue procedas. Ne prauitas radices sumat. Hæc per humanam gentem versari. Beatos autem esse, qui prima pericula vitent: Proximè beatos, qui lapsi surgant. Quod ergo Septuaginta dixerunt *Stare.* ἔστη, stetit, melius iuxta Hebraicum עמד amad, permansit, constitit: Et in via peccatorũ non constitit, fixúsque manebat. Adiit, vidit periculum, fugit, commercium eorum quando se dedit, auersus refugit. Quod autem ait:

Pestilentia. *Lezim.* *Et in cathedra.*] Iam vulgatum est, omnibúsque perspectum, pro pestilentia (quanquam Græcum est λοιμῶν pestilentiarum) Hebraicè esse לצים lezim, quod ab omnibus scitur derisores designare: idq́; in suo psalterio ex Hebraica veritate transtulit Hieronymus. Retinuit Nicolaus, vnanimiter omnes hodierni tralatores. Nec aliené Sept. transtulerunt pestilentias, vt est Grẹcè, qui Hebraicè Lezim derisores. Nam Latini quoque Pestes, & Scelera, dicunt pestilentes, sceleratos. Vt autem vim vocis, quam posuerunt Sept. agnoscas esse vim significatúmque vocis Hebraicæ, audias interpretes Hebræorũ, quibus in explicandis nominibus omnis fides adhibenda, quàm rara, cùm sensus interiores euoluunt. Lezim inquit *Rabi Dauid* Rabi Dauid, sunt fraudulenti, & callidi, quibus mala mens, malus animus: arrogantes, obloquentes, detrahẽtésque hominibus. Calumniã, momum, dedecusq́; infligentes, abdita de- F tegentes, idq́; propriè est otiosorũ in angulis sedentium. Propterea dixit, in cathedra, sede, *Cathedra.* habitatione derisorũ, non sedit. Hæc Hebræus. His apparet tum proprietas sensusq́; vocis derisorũ, quid ponderis habeat, quid ei subsit: tum optimè Sept. eos dixisse λοιμοὺς, pestes, pestilentias, vt quorũ sermo pestilẽs labefaciat, noceat, virus offundat, vastitas vrbium, pestis *Impij.* acerba ciuitatum. At priores, quos dixi, reshaim, impios, erant qui Deo, diuinisq́;, atque immortalitati animorũ detrahebãt homines ad voluptates, illecebrasq́; corporis, ad rapinas, ad cẹdes bonorũ inuitabant. Peccatores autẽ, & pestes postea nominauit, eorumq́; cõmercium fugiendũ docuit, qui linguæ suæ venena in homines fundant. Obtrectationibus gaudent, susurrant, oganniunt, nihil habentes quod agant, duntaxat in maledicẽdo, hunc atque illum deridendo, otiosa, vana, impiáque loquendo versantur. Horum ego magnam vim magnus in vrbibus vidi, propter otium. Propterea tribuit his cathedram, sedem, moram. Sedent enim otiosè, impiéque nugantes. Priores igitur otiosa, vana, citò peritura persequebantur, agebant: posteriores loquuntur. Illorum in factis vanitas, horum dictis: sed neutrum sine altero. Magna igitur virtutis, probitatis vastitas, hos audire, cum his sedere, versari. Fugiendi, auersandi, execrandi. Beatus qui pestes has declinauerit. Quadrat igitur magis ad vocem Hebraicam, sensúmque Hebræorum, vt hi vocentur pestilentiæ, pestes, quàm derisores. Neque enim omnia mala intelligas sub hac voce, quæ sub Hebraica

lezim

Alezim declarantur. Græca verò adamussim eos designat. Hi Græcè alio nomine dicuntur ἰοβόλοι, θανατηφόροι. Etiam verò Auen Esra, prior quàm Rabi Dauid interpretatus est lezim eosdem ipsos, nempe sycophantas, occultorum proditores. Quæ latent, in aures hominum diuulgantes, criminatores, delatores, susurrones, & (vt ego magis reor) pietatis, religionisque derisores, contemptoresque Deorum: si quid piè fiat in terris irridentes, ioco, ludibrio res sacras habentes. Bene igitur cum impiis adnumerantur. Dicendum igitur iuxta Græcum, Et in cathedra pestilentiarum non sedit. Et pro cathedra Hebraicè est מושב moshab, sede, statione, mansione: vt dicat, & in statione, mansione, situ pestilentiarum non sedit, non habitauit. Eóque clarius, & rectius pro cathedra dixerunt Aquilas, & Theodotio interpretes post Septua. συνέδριον, consessum, consistorium. Duplexque subest sensus, vel Non habitauit, consedit, consuetudinem cum derisoribus, sycophantis, proditoribus, pietatis irrisoribus non habuit, vt Hebræis placet: vel Cathedra iuxta Græcos est doctrina, non attendit eorum doctrinam. Inter vtrumque non distat multùm. Videtur autem hoc sacrarum litterarum documentum, quale illud Pythagoræ, Hirundinem sub tecto ne nutrito. Docet enim loquaces fugiendos. Nam vt idem ait Salomon, In multiloquio non deest peccatum. Eos cùm pulchrè vocassent interpretes Græci, pestilentias, bene eos exponunt Græci qui cæteros venenatis sermonibus corrumpant, quicquid sperant homines de rebus cælestibus, irridentes.

Cathedra. Sedere. Cathedra, pro doctrina

B Sed in lege domini voluntas eius: & in lege eius meditabitur die, ac nocte.

MIRO philosophiæ concentu texitur carmen. Principium enim virtutis, ac beatitudinis, quæ fructus hic & in posterum virtutis est, vt assuescamus vitare cōmercium improborum. Corrumpunt enim bonos ὁμιλίαι κακαί, consuetudines malorum, vt ait ille. Is primus labor, conatus primus. Refertur autem hoc carmine, vt aiunt Græci, quod præcepit Deus in lege Mosis. Et erunt verba legis huius semper in ore tuo, & meditaberis in eis, sedens, surgens, recubans in lecto, alligabisque manibus tuis, semperque ante oculos tuos versabuntur. Quis autem fructus ex his consequatur, postea Dauid docebit. Sciendũ est igitur legem Hebraicè dici thorah a verbo ירה docendi, quasi doctrina, ex qua philosophia, in qua Vates diuinus doceat nos meditari noctésque, diésque. Atque vt Hebræi ferunt, de illo sermo est, qui contemptis vanitatibus mundi huius, auersisque peccatores, & flagitiosos, qui se totis libidinibus dediderunt, omnem voluntatem, curámque ad philosophiam diuinam cōtulit, omnes hic cogitationes dispensat, versans diurna, nocturnáque manu diuinam philosophiam. Eóque rectè monet Rabi Salomon superiora omnia, quæ præmonstrant cauenda, spectare ad exitium huius diuinæ philosophiæ. Nec aliud agere derisores, & impios illos, quàm vt doctrina sacra cōtemnatur, pro falsa, fabulosáque habeatur. Noluit enim stare quę flagitiis eorum aduersantur. Duę sunt vitę, altera plena turpissima-

Lex.

C rum actionum, dedecoris, feritatis: altera factis præclaris, viris, laudatis, ad conseruationem generis humani spectantibus. Propterea hæc laudantur, illa vituperātur. Et quoniam multæ nos circumstant tenebræ, multa inuitamenta ad peccandum, partimque ingenij nostri fragilitas, naturæque imbecillitas, partim societas malorum, quorum cōmercium, difficile vitare est, cogunt delinquere, certè qui minus peccare voluerit, qui maiore in lumine versari, & tanquam in speculam ascendere, vnde res omnes humanas cōtempletur, is adeat diuinam philosophiam, non semel legisse contentus, sed quantum potest operam impendat. Is portus, hæc a malis tranquillitas. Sciendum tamen, IN LEGE DOMINI voluntas eius: duos habere sensus: aut ad cōtemplandum, meditandúmque in lege eius, præceptis, librísque sacris voluendis aut potius obseruandis, vt hic noctésque, diésque insistat affixus, vt probitas facilis sibi reddita, trāseat in naturam. Diximus enim hũc librum Psalmorum, esse quasi librum Moralis philosophiæ. Ea dicitur Græcè ἠθικὰ, Ethica, à moribus, à cōsuetudine. Virtutes autem quę docentur in ethica, isque finis libri, fiunt ex frequentatis actibus. Hoc quoque diuinus Vates ait, Omnes virtutes possederit, qui legem Dei obseruauerit. Obseruatio, fiunt illę virtutes ab omnibus tātopere laudatę. Has assequéris si dies, ac noctes parere legi Dei didiceris. Nascetur in te moralis philosophia, longè quidem purior, atque excellentior, quàm quæ traditur libris philosophorum. Fies igitur apprime philosophus, (nam philosophia propriè moralis est) si sacros libros sępius lectitaueris, multò magis, si sæ-

Ethicè.

pius obseruaueris, quæ legis. Hoc postremum Psalmus requirit. Est autem lex tum Naturalis, tum Diuina, tum Mosaica, particularésque hominum leges. Mosaica etiam diuinæ nomen, quoniam diuinitus lata. Naturalis quoque, diuina, quod natura diuinus ordo, Ratio recta summi Iouis. Nam suum cuique tribuere, diligere, neminem violare, beneficia conferre, originem primam diuinitus habent. Sunt primæ naturæ diuinæ proprietates, ab eo ad homines, in omnémque mundum profectæ. Possit igitur velut Hebræus spectasse diuinus Vates legem Mosaicam, in quam dicat omnibus curis incumbendum: sed cùm in lege Mosis contineatur lex naturalis, Ceremonias verò, ritúsque illius gentis priuatos, etiam sanctissimi illorum, ipséque Deus contempsit, paruique fecit, ad hanc præcipuè spectasse Psalmus verisimile est. Continetur autem in lege Mosis, vt diligas Deum ex toto corde, diligas proximum, Iustitiam serues, neminem, nec factis, nec dictis dehonestes, offendas. Hoc caput legis Mosaicæ, cætera pro vmbris, pro leuissimis, etiam à maioribus eorũ habentur. Illam igitur psalmus naturæ legem spectasse par est, quæ cunctis generatim gentibus lata, cùm conderentur, cùm spiritu Dei afflarentur, fuit, vt Deum colas, proximum diligas. In his enim duobus præceptis, vt Veritas ipsa dixit, vniuersa Lex pendet, & Prophetæ. Hæc lex, vt dixi, naturalis est: ingenuit eam, impressitq; natura nobis. Hac à brutis distamus, quæ nec religionem, Deúmque norunt, nec inuicem se amore, nisi qua conseruatio generis eorum pertinet, prosequuntur. Vniuersa quoque de moribus philosophia, duobus his capitibus sustinetur, huc sese tandem reuoluit. Si duobus his vnanimiter cuncti obtemperarent, beatum esset humanum genus, assequutum quod in E frontem psalmus præfixit. Nec vsquam seu temporaria, seu sempiterna beatitudo est, quàm duobus his. Maximè verò legem hanc respexisse diuinum Vatem inde perspicias, quoniam duo posuit infelicium hominum genera: alterum aduersum pietati, reshaim vel impij, alterum humanitati, Lezim contemptores, serpentinis linguis virus, pestémque afflantes, malefici, crudeles. Beatus est ergo qui cùm ab his dissentire statuisset, totum se pietati humanitatíque dedit, quę dicuntur in sacris litteris, Amor Dei, & proximi. Hæc vsque meditatur, hic omnem insumit ætatem, quomodo Deum colat, proximum diligat: in his perfectè philosophus euadat, vt pius sit, tum comitati, benignitati, indulgentiæ studeat. Nec aliud Plato, atq; Aristoteles, priscíque philosophi respondebunt, si percuncteris ex eis, quænã vera sit beatitudo, quàm Deum colere, iustitiá, societatemq; humani generis conseruare. Hæc igitur est lex eius. Nec, vt ait Tullius, licet à natura leges, & iura seiungere: nec naturam à voluntate, ac ratione diuina. Lex igitur Latinis dicitur à legendo, quòd legat, eligat, seiungat, diiudicet facienda, & nõ facienda. Grçcè vero νόμος, ἀπὸ τοῦ νέμειν, quòd vnicuique quod suum est, distribuat. Hebraice תורה thora quòd doceat, monstrétque viam. Latinis delectum, Græcis æquitatem, Hebræis documenta, nomine legis attendentibus. Marcus igitur Tullius hanc diuinam vocem edidit de lege vera. Non tum denique incipit lex esse, cùm scripta est, sed tum cùm orta est. Orta autem simul est cum mente diuina. Quamobrem lex vera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad vetandum, ratio est recta summi Iouis. Ergo vt illa diuina mens, summa lex est. Vides vt legem dicat diui- F nam mentem. Item paulò pòst: Ergo est lex, iustorum, iniustorúmque distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur. En princeps omnium, & antiquissima natura, nempe diuina, quæ cùm sit lex summa princépsque, ad eam particulares omniũ hominũ leges dirigunrur, propterea beatus est, qui in hac suprema lege meditatur, seséque exercet. Nam & idem Tullius: Quibus illustratus sapientia duce, bonum virum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. Facit igitur lex diuina bonum virum propterea beatum. Quod ergo repetit, ET IN LEGE eius meditabitur: consuetudo linguæ est, vt monent Hebræi, quod paulo antè docuimus, creberrimis vti ἐπαναφορᾶς, παλιλλογίας, quoties idem diuersis nominibus inculcamus, exaggeramúsque. Verbum autem Meditandi cùm sit Hebræis, linguæ, & cordis, quemadmodum item Græcis μελετᾶν, nunc cordis esse, testantur, iuxta illud, Et meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Linguæ est interdum, vt, Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam. Cordis igitur meditationem, continentémque cogitationem respicit, exacuere aciem ingenij ad legem Dei. Cuius erit fructus, quòd consuetudinem, habitúmque sapiẽtiæ, & probitatis assequêris: perspicies, exploratúmque habebis, nihil agendum aliud. Hunc autem beatitudinem. Possit etiam esse sensus de sermone. Nam semper loqui de rebus æternis occasio est, vt eas concupiscas, terrena despicias.

Ceremoniæ. *Summa legis Mosaicæ.* *beatus.* *Tullius.* *Lex. Lat.* *Νόμος Græ.* *Thora. Heb.* *Meditari.* *Beatus, qui bonus.* *Meditari.* *Os iusti, meditabitur sapientiam.*

Et erit

A Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.

QVOD ad voces primùm attinet, lignum Hebraica loquendi consuetudine dicitur arbor, nec aliud est nomen Hebræis, quod significent arborem. vt Lignum vitæ in Paradiso, arbor vitæ. Lignum scientiæ boni & mali, arbor cuius fructus vetiti cōtra imperium degustati, pandebant oculos. Et illud Salomonis de Sapientia, Lignum vitæ est qui apprehenderint eam. Arbor vitalis. Decursus item aquarum, Hebraicè, פלגי pelagim, inde Græcum, Latinúmque Pelagus dicitur à palag, scindere, cùm flumen in multas partes abruptum, rapidumq́; scinditur. Hæ scissiones, & scaturigines, vberesq́; impetus, vocantur Hebraicè Pelagim, vt quas Padus Adriæ propinquans ad mœnia Ferrariæ scindit, tres pulcherrimos amnes efficiēs. videbisq́; pro ripis, hinc, atq; hinc populos, aliásq; arbores florētes, vt inde fuerit hoc exēplo Vates delectatus. Sæpe sacri scriptores id genus exēplis vtuntur. Idem vsurpauit Hieremias iustum, piumq́; esse velut arborē, secus perennes amnes surgentem, quæ non timebit cùm venerit æstus. Riuulos dixit Hieron. eodē sensu. Quòd item Aquas nomine multitudinis dixit, Hebraismus est. Nunquam Hebraicè aqua est numero vnico מים Maim, quasi resonantes, Et littora plangunt. Possit autem esse iuxta quosdam Hebræos, cùm dixit, Quod plātatum est secus decursus, de his arboribus maximè dictum, quæ velut Paradisus illa Dei, & velut Mesopotamia, inter duos, hinc, atque hinc profluentes amnes, florescunt. Quales multæ quas efficit Padus insulæ, vt quæ Paradisus est ducis Ferrariæ, quam diuisus Cælo gratissimus amnis, alluit vtrinque, & nemus frondescit opacum. Talis, inquiūt sacræ litteræ, iustus erit. Hieron. dixit trāsplantatum, eodem sensu. Fructum suum, &, Secus aquas, esse, quidve hac tralatione significetur, Græci interpretantur, quòd is qui perenniter diuinis lectionibus, meditationibúsque vacat, velut ab his irrigatus semper proferet fructum, ipsas videlicet virtutes, florens, virescensq́; instar arboris ad fluuium virescentis. Sic folia spem salutis æternæ, nunquam decidere. Imò autem diuinam philosophiam comparatā vberrimis aquis, quòd irriget augeátque animum. Sic Christum doctrinam suam, vberrimas aquas vocasse. Si quis sitiret, veniret ad ipsum, biberétque. Et, qui crederet in ipsum, flumina aquæ viuæ de pectore eius manaturos. Et illud: Qui biberit ex aqua, quam ego dabo, non sitiet in æternum. Futuros autem beatos huiusmodi, quoniam vt idem psalmus ait, A domino gressus hominis dirigetur, & viam eius volet valde. Itémque Apostolus, Diligentibus Deum, Deus ipse omnia cooperatur ad bonum. Græcorum quidem is sensus quo declaratur ex aliis locis metaphora plantarum virentium. Hebræorum sunt, qui virum iustum cōparatum arboribus perenniter à fluminibus irrigatis, quod semper alacer, semper idem sit bonus & iustus, cui nec ex diuitiis, lætitiæ fiat accessus, nec ex paupertate, virtutis decessus. Irrigatus alacérque aliunde, gaudiis diuinis imbutus, fortis constánsque, sui similis semper. Idem atque superior sensus. Multas igitur ab Hebræis, Græcisq́; habes in hac metaphora causas, cur iustus, atque is qui diuinæ
C philosophiæ vacat, sit velut arbor perēniter virescēs. Quòd virtutes omnes assequetur, quarum possessio est beatitudo. Assequetur fortitudinem contra fortunam, casusque aduersos, quibus humana vita redundat. Hos ille itaque contemnet, vt rideat, nauci faciat. Maxima pars felicitatis, doloribus carere, quos aduersi casus apportant. Ad hæc suppetāt alia bona, quorum genitrix est Iustitia, Temperantia. Iustus enim vt palma florebit, sicut cedrus Libani crescet. His sermonibus, laudibusq́; virtutis pleni sunt Hebræorum, Græcorum, Latinorúmque libri. Fructum vero suum, fuerunt qui de stirpe, posteritateq́; sentirent. Melius de virtute, quæ fructus sit perpetuæ illius in lege Dei meditationis. Fructus autem virtutis beatitudo: eaq́; duplex tum in hoc corpore, qualis qualis haberi possit: lōge magis in cælo. Hos duplices fructus proferet, qui philosophādo exercendoq́; animo, curásq; suas pro iustitia, pietate dispensando, tempus, ætatémque suam transegit. Ad illud culmen perueniet, quo sistit (vt vetustissimus Hesiodus, ex his cum fontibus hauriebant, cecinit) virtus.

Ἀλλ' ἐπεὶ εἰς ἄκρον ἵκηται
Ῥηιδίη δ' ἤπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα.
Sed cùm summa ad culmina ventum est,
Fit facilis, & dulcis quæ fuit aspera quondam.

Hoc mortales omnes confitentur. Communis confessio certis, indubitatísque nititur experimentis. Vt enim consuetudo peccandi vertitur in naturam, redditque hominem su-

Lignū scientiæ boni & mali.

Pelagus.

Lucid.

Paradisus.

Aqua. Fructus. Folium. Fructum suum dare, quid, iuxta græcos.

Rom 8. Fructum suum dare, quid, secundū Hebræorum sententiam.

Fructus meditationis Christianæ, pietas, pietatis fructus, beatitudo, vitæ præsentis, & futura.

premè nefandum: ita perpetua virtutis exercitatio ad similitudinem Deorum mortales D adducit. Hæc beatitudo, is finis. Exercitatio autem, siue meditatio, in lege Dei, coget odisse peccata, diligere virtutes. Voluptatem quã peccatores ex malefactis percipiũt, longè aliam atque maiorem ex benefactis hauriet optimus quisque. Quòd autem dixit, IN TEMPORE SVO, vt visus est arborum similitudine, sic per totam metaphoram decurrens, adducit partum, fructúmque arborum virentium irrigatarum: vt nullo alio possis exemplo tam facilè intelligere quid intersit inter eos qui se vanitatibus libidinibúsque, aut se probitati dederunt, quam arborum. Finge virum sanctum, iustum, pium, Dei colentem, mortales quoad possit iuuantem, velut arborem fructiferam, iucundam, feracem, virentem semper: contrà finge sceleratum, arborem quæ visa est quondam florere, comas hinc inde propandens. Ecce autem paulo post arefacta, aut radicitus euersa, turpe spectaculum spectantibus fuit. Expectaui, inquit, vt faceret vuas, & fecit labruscas. Veniente igitur vere, nullus est harum arborum flos: appetente autumno, nullus fructus, quòd in ipso virore exaruerunt, sibi ipsis succum, alimentúmque subduxerunt. Tempus ergo suum in arboribus quidem est Ver, est Autumnus: in hominibus, tum certum quoddam spatium, quo Deus vt fructus feramus, à peccatis auertamur nos expectat: tum vita futura, supremáque dies, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, omniúmque de factis propriis rationem reposcet. Cuius diei etiam psalmus in fine meminit.

Fructus Christianæ meditationis, odisse peccata, diligere iustitiam.
Psal. 44.
In tempore suo.

E

Et folium eius non defluet, & omnia quæcunque faciet, prosperabuntur.

PERSTAT in metaphora. Totam primum arborem fluminibus propter labentibus irriguam, florentem, virentem, vsurpauerat: exin fructum, tempúsque partus eius: demum folia, quæ non defluentia sunt argumento, virorem, vitalémque succum arbori subesse. Optimus ille Philosophus, qui nõ modò voluendis libris sacris, sed multò magis obsequendo his quæ præcipiunt, omnem dat operam: legémque attendit, quam Deus ex optima, perfectáque natura sua fudit, sparsitq; per mundum, pariet pulcherrimos primùm fructus. Tum semper virebit, frondescet, nullis temporibus amittet gratiam, secus quàm impij illi, qui primùm florere videbantur, sed tempus erit, cùm nec fructus, nec folia, nec ipsam prorsus arborem videbis. Vidi enim impium superexaltatum sicut cedros Dei, & transiui: & ecce non erat. Repetamus rationem fructuum. Fructus Hebræi duobus sensibus exponunt, Auen Esra sapientiam animæ, quò mens, animusq; implebitur sapientia diuina, quo cognoscet creatorem suum, atq; opera eius miranda, attendetq; res æternas. Alij fructus interpretantur, eosq; in tempore, quos singulo quoque tempore profert bonus, ac sctus. Nunquã cessans vel exemplis optimæ vitæ, vel oratione docere pietatẽ, sapientiam. Maxima enim vtilitas hauritur videre aliquem sapiẽter, sanctè, patienterq; viuentem. sicut maxima detrimenta, qui sceleratè viuẽdo, sunt aliis improbitatis exemplũ. Est enim homo F animal procliue ad imitandũ. Fructus igitur sapientis, sunt exempla virtutis, sermones de pietate, probitate, iustitia, quibus abundat vita eius. Hæc oratio semper ab ore illius personat: nunquã non admiratur, effertq; sermonibus quotidianis virtutem, pietatem, res æternas: docens in hac vita nihil esse magnopere expetendum: diuitias, formam, & alia quæ dicuntur bona, vanissima esse, & hoc ipsum factis comprobans. Tales si quando in mundo apparuerunt, innumerabiles fructus humanæ vitæ protulerunt. Hunc informat, gignit lex Dei assiduè meditata, pensitata. Lex, dico, nõ tam Mosaica, quàm illa quæ dicitur vero nomine, Sapientia, Philosophia, non Platonis, aut Aristotelis: sed vniuersalis sapientia, rerum perfecta, veráque consideratio, iudicium incorruptum, vitæ quotidianæ in omni virtute exercitatio. Expositis igitur fructibus, Folia nõ defluentia fuerunt ex Hebræis qui interpretarentur fama posteritatis, ac nomẽ, iuxta id, quod alio in psalmo dicitur, In memoria æterna erit iustus. Hanc siue in hoc sæculo, siue locis cælestibus. Nam bonorũ memoriam semper alit posteritas, nunquam de laudibus eorum conticescent. Grata recurrit eorum & iucunda recordatio Hæc esse folia non defluẽtia, dixit Rabi Dauid: Similiter Auen Esra, sapientiam nunquam non florentem, nunquam non virentem, sui semper similem, hanc esse totius vitæ possessionem. Quod etiam Nicolaus gratiæ diuinæ perennitatem, perennorum gratiarum fontem. Verum, vt dixi, perstat in vniuersa felicis arboris tralatione.

Fructus bonæ arboris.

Folia non defluentia.

Atione. Felix arbos est, qualis ferè quam describit Lactantius.

Hic genus arboreum procero stipite surgens
Non lapsura solo mitia poma gerit.

Felix igitur arbos propter aquæ riuum florescens, tum suis temporibus fructus edens, tum folijs nunquam decidentibus: Folia haud vllis labentia ventis Felicis mali, vt arbor medica. Hæc describitur in psalmo, huic cõparatur, qui leges Dei cogitat assiduè, in has noctésque, diésque incumbit. Tota igitur arboris felicis descriptio peruenit vsque ad folia.

Et omnia quæcunque faciet prosperabuntur.] Hebraicè est, Et quodcunque faciet, prosperabitur, vt Hieronymus quoque interpretatur. Posset etiam intelligi ex Græco εὐοδωθήσεται, prosperabitur, licet possit referri ad nomen neutrum antecedens, Omnia quæ fecerit. Quocirca verbum Prosperabitur, potest referri aut ad ipsas res, quas faciet, aut ad ipsum qui faciet: vel illæ res, operáque prosperabuntur, vel is qui faciet. Quanquam nonnulli Hebræi etiam ad arborem referri posse censent, prosperabitur: vt dicat, Folium illius arboris, quam dico esse iustum, non defluet, eadémque ipsa fructus, ramos, prosperè mittet. Dixerunt autem Septuag. Græcè prosperari εὐοδωθήσεται, bona via incedere, itinere felici tendere. Est enim felicitas, vt Aristoteles docebat, actio, operatio, vita, non otium, segnitiésque. Hæc operatio vitæ beatæ dicitur Felix, bonúsque successus, Tendere cursum beatum, fortunatum. Via beata, prospera, nusquam cespitans, nusquam ma- *Quæcúque*
lis præpedita. Sunt Hebræi qui exponant, Quæcunque faciet, intelligi diuitias, opes, libe- *faciet.*
B ros, honores. Diuitijs comparandis, magistratibus gerendis, filijs procreandis prosperabitur. Hoc à Græcis dicit, εὐπραγία, εὐπραξία, εὐοδῶσθαι. Docet igitur psalmus, testibus Hebræis, felicitatem, prosperitatem, rerum gerendarum successum ex meditanda lege nasci. Quicunque fortunatus esse cupiat, etiam in hoc mundo, oportet eum præceptis diuinæ legis obsequi. Quorum nec alius quidem finis, quàm vt homines efficiant beatos. Quicquid malorum sæuit, grassatur in terris, procul terris, vltráque Oceanum exularet, si diuinas leges attendentes, his, promptis animis obsequeremur. Potest item prosperitas referri ad res æternas. Eadem enim causa facit futuram, atque præsentem beatitudinem. Qui nunc voluptatibus libidinibúsque se minus dediderunt, minus doloribus crucientur, minus subeunt vitæ discrimina. Quod possident, tametsi paruum, iucundius, felicius possident, quàm quibus latè rura patent, Et quibus mille pascuntur montibus agnæ. Ex hac iucunditate, qua neminem læserunt, iustitiam non violauerunt, Deum toto corde coluerunt, prosperantur ad vitam futuram. Tunc verè beati, fortunati. Superius dixerat eos beatos: paulopòst, floridos, perpetui viroris: nunc eadem secunda fortuna semper vtentes. Nam vt à Græcis Nicolaóque ex diuo Paulo producitur, Deus adest, cooperatúrque diligentibus se, & pijs: id quod vel Euripides, licet poëta profanus, at spiritu compulsus eodem canit:

Τῷ δ' αὖ πονοῦντι χὡ θεὸς συλλαμβάνει.
Laboranti autem coadiuuat ipse Deus.

C *Is viror perennis, felicitatis inexhausta fœcunditas.*

Non sic impij, non sic: sed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ.

IN psalterio quo nunc omnis, siue Græca, siue Romana vtitur Ecclesia, quod ab ipsis Septuag. interpretibus editum fuit, superuacuè additur secundò, Non sic. Redundat etiam, A facie terræ. Cùm Hebraicè sit, Non sic impij, sed tanquam puluis, quem proiicit ventus. Quemadmodum Hieronymus quoque transtulit. Admonent etiam Græci, in Hexaplo Origenis, non haberi. Idem tamen commodè exponunt, repetitione designari maiorem negationem, qua negantur impij virorem habituri. Et quem *Puluis.*
iidem Septuag. dixerunt Græcè χνοῦν, puluerem, Hebraicè מוץ moz, dicitur ab Hebræis propriè designare puluerẽ palearum, inuolucrum tritici. Eoq; ait Auen Esra, animum iusti similari grano, quod flante vento remanet: impios autẽ esse velut paleas, quas huc, illuc ventus deferat. Pulcherrimis igitur vsus est metaphoris. Pios, iustosq; florentissimis, sempérque virentibus arboribus comparauit. Perennem vbertatem, perpetuum foliorum virorem, fructuumq; exuberantiam tribuerat: successum, felicitatem promiserat. Nunc redit ad impios, vt & illis tribuat, quod proprium illis existat. Multis autem exemplis, quibus

infelicitas impiorum describatur, requisitis, nullum aptius occurret, quàm pulueris tritici D palearúmque, qui in area vento sublevatur. Nulla subest ei substantia, nullius est ponderis, quæcunque vel aura leuis furgat, tolluntur, iactantur. Haud secus de impiis sentias, quos alij felices, beatósque prædicabant, opes, fortunas, corporáque eorum formosa, pinguia, libidinum satietates admirabantur. Ecce, ventus calamitatum, & clades quibus circunsepta est hominum vita, congestas euertit opes, sternitque alto à culmine partas: quam Fortunam putãt. Sed Deus est, in eas impetum facit. Posset esse etiam de animo actionum principe dictum, vt animus piorum, quanquam leges diuinas feruunt in oculis, semper hilaris, perpetuò viens, nullis casibus concutiendus, tranquillitati, ac serenitati, qualis supra nubes est, similis, vt ait Seneca de animo sapientis. Sic in contrarium, impiorum contemptorúmque Dei, animus turbulentus (vt Aristoteles scribebat) omnibus malis motibus expositus, ad quamcunque fortunam aduersam pauidus, quicquid increpuerit, extimescens, quicquid aduersi ceciderit, blasphemus, ferri se transuersum, & quasi vento portari sinens. At eni serenitas ex sapientia, quam exercitatio in lege Dei largitur, semper affulget, flent quantum velint vexationum venti, quantum velint rerum aduersarũ truces vultus occurrant, stat immotus, velut Marpesia cautes, aut annosa quercus, quam

Sap. 4. a

Alpini Bore e nunc hinc, nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant studiis, & altè
Consternunt terram, concusso stipite frondes.
Ipsa hæret scopulis, & quantum vertice ad auras
Aetherias, tantum radice in tartara tendit.
Mens immota manet. E

Math. 7. d Incurrunt enim duo pulcherrima, maximéque inuicem similia vsurpata duobus vatibus exempla. Virgilius sapientem, quémque Deus ad virtutem hortabatur, sed libido reuocabat, robustissimæ quercui comparat. Diuinus autem Poëta, Stultum, quíque diuinis vocibus parere recusat, leuissimis paleis, ac quisquilijs, quas omnis aura tollat. Potest, vt dixi, dictum esse de fine, quòd quantum florescet, virebit, præmiis hic & in posterum maximus afficietur probitas, ac iustitia: tantum improbitas exarescet, in nihilum marcescet. Perit memoria eorum cum sonitu. Hoc florentibus rebus Hebræorum maximè verum cernebatur. Salus, incolumitas, fortunarum augmentum, longæuitas, timentibus Deum promittebantur: Clades, ruinæ, θανάτου, his qui mandata eius spernerent, intentabátur. Non erat autem aptius exemplum, quo partas iniustè & cum sanguine miserorum comparatas opes designaret dissipandas, quàm quisquilijs triticiarum vt cumulum subitò ventus dissipat, vt amplius non appareat, sic cumulus opum iniquè partarum, dissipatur breui:

Diuitiæ, malè partæ.

Tolluntur in altum,
Vt lapsu grauiore ruant.

Deut. 4. l. 38.

Ideo non resurgent impij in iudicio, neque peccatores in consilio iustorum. F

Consilium dixerunt Sept. βουλή. Hebraicè עדת adat, congregatio, cœtus. Eoq; Hieronymus dixit in suo psalterio, Concilium. Id etiam designat consiliũ, viros scilicet coactos ad concilium, consessúmque: pro consilio quoque Chaldæus iuxta Hebraicum dixit, In conuentibus iustorum כנשת sihatheon. Aquilas item, Theodotioniq́;, & Symmachus, quos imitatus est Hieronymus. Priores duo, eam vocem reddiderunt συναγωγή, postremi συλλόγων: vtrumq; sonat conuentum, cœtum, cõcilium. Vt præmia virtutis ostenderat, ex amplis oculis nostris manifestis virorum pietatis æternum comprobauerat, sic exemplo primum declarat impiorum catastrophen. Tum in eos grauissimã sententiam pronuntiat, non modo eos gaudijs temporariis, fructibusq́ iucundissimis sapientiæ priuandos, & semper inter inanes, turbulentasq́ opiniones futuros, sed etiam fore, quod longè miserrimum est, vt à concilio bonorum excludantur. Sciendum in hoc versiculo expondo ferè inter se conuenire Christianos, & Hebræos, de die iudicij. Sed hoc differunt, quòd iudicium, vel diem iudicij, alij exponunt diẽ mortis, adijcientes quędam prorsus à nostris exsibilãda. Alij diem supremũ, velut Chaldæus qui transtulit hoc loco, Ideo non resurgent impij ביומא רבא beioin rabba, in die magna. Nos quoque vocamus illum diem, diem magnum. Itaque Rabi Dauid, colligens opiniones quorundam superiorum interpretum, vt eo audito, reliquos

Dies magna.

A reliquos audisse te scias: Quocirca (inquit) quoniam impij ambulát per viam malam mundi huius, Non resurgent in iudicio: nimirum in die iudicij. Et is est dies mortis, non erit eis resurrectio, sed interibit anima eorum vnà cum corpore in die mortis. Dixit, In concilio iustorum: propterea q́ue cùm moritur iustus, anima eius cum animis iustorum associatur in gloria Dei, in mundo superno. Hæc Hebræus ille. Sed melius est iuxta nostros, & antiquam Hebræorum theologiam, vt diem iudicij supremi sentiamus. Illud item contra sacras scripturas est. Morituras aliquas animas cum corpore, aliquas non morituras. Nam Daniël omnes dixit resurrecturos: sed alios ad gloriam, alios ad ignominiam. Item que diuus Paulus resurrectionis vocalissimus, atque indefessus præco, in actis, Spem, inquit, habens in Deum, quam & hi ipsi expectant resurrectionem futuram iustorum, & iniquorum. Tamen ex philosophia in contrarium ratio succurrit. Si enim naturale est animis, vt sint immortales, quomodo aliqui pereunt, aliqui seruantur incolumes? Hoc prodigiosum est, non naturale. Quare verior est, & sacris scripturis, necnon & naturæ congruentior sententia nostrorum: Resurrecturos quidem omnes, bonos, & malos: quod & antiqui Hebræi. Repromissio (inquit idem Paulus) quæ ad patres nostros facta est. Græci quidem resurrecturos impios, sed non ad iudicium, vt qui iam cõdemnati sint, iam ad pœnas æternas deputari. Cumque Moses de resurrectione penitus tacuisset, nunc primum Dauid de ea oraculum edidisse. Est verior hæc Græcorum, quàm Hebræorum *illa sententia*, quòd omnes quidem resurgent, sed sanctorum, ac iustorum, velut principum, iudicium erit. Hi

B iudicabũt impios, velut eorum principes, ac domini. Testatur hoc ipsum alius sacer Philosophus Sancti, inquit, iudicant gentes. Et Salomon, quem theologiam paternam apprimè calluisse verisimile est. Stabunt, inquit, iusti in magna constantia aduersus eos qui se angustiauerunt. Hoc igitur erit iudiciũ, ad quod negat impios admittendos. Congregatis enim bonis, bonorúmque principe Christo, iudicium fiet. Hoc iudicium erit bonorum, iudicantium, grauibusque sententiis damnantium sceleratos illos. Eóque stabunt aduersus eos in magna constantia, quorum etiam in vita fuissent inimici, eorum impietatem semper execrantes, & coarguentes. Quemadmodum Ioannes contra Herodem. Magna igitur erit dignitas, maximus honos bonorum, vt quibus dabitur, vt in eos letalibus sententiis animaduertant, qui quondam virtutes, pietatemq́; eorum persequerentur, odio haberent. Et quoniam sacræ litteræ, quemadmodum scriptores profani, sæpe ex aliis locis inter se collatis, facilius intelliguntur, superiorem de iudicio interpretationem veram esse docemur ex his quæ vaticinatur Salomon de his quæ supremo tempore bonis ac malis dabuntur, vt quasi psalmum hunc prophetiámque paternam videatur interpretari. Nam cùm studia, cõsiliáque sceleratorum, & cupiditates, & quid aduersus iustos moliantur à principio posuisset, non multò post adhibuit sortem supremam vtrorumque: Videntes, inquit, impij turbabũtur timore horribili, ob prodigiosam salutem bonorum. Et pœnitentes, atque gementes dicent, Is est iustus, quem aliquando habuimus derisui, & in parabolam, fabulam dedecorosam. Ipsi dementes vitam illius existimabamus insaniam, & finem sine honore:

C πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς θεοῦ, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἐστί. ἄρα ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας. Quomodo cõputatus est inter filios Dei, & inter sanctos sors illius est. Ergo aberrauimus a via veritatis, & lumen iustitiæ non refulsit nobis. Et Sol non ortus est nobis, Repleti sumus iniquitate, & exitio, ambulauimus vias desertas, τὴν δὲ ὁδὸν κυρίου οὐκ ἔγνωμεν Viam autem domini nõ cognouimus. Quid profuit nobis superbia, & opes, atq; insolentia quid profuere? Præterierũt illa omnia velut vmbra, velut nuntius percurrẽs. Deniq́ subiicit eorũ quæstibus Salomõ, vtẽs eadẽ ferme tralatione, & eisdẽ nominibus, atque pater in psalmo ὅτι ἐλπὶς ἀσεβοῦς ὡς φερόμενος χνοῦς ὑπὸ ἀνέμου. Quoniam, inquit, spes impij, tanquam puluis quẽ portat vẽtus. Iusti autem in perpetuũ viuunt, & in domino merces, præmiũq; eorũ, & cura est illis ab altissimo. Ob hãc causam accipient regale decus, & coronam pulchritudinis de manu domini. Hæc omnia Salomon. In quibus cõtinetur omnis huius primi psalmi profundissima theologia explicita, declarata. Declarauit enim Salomon quid pater vaticinatus esset de præmiis iustitiæ, de sorte bonorum. Ea igitur est, quod inter filios Dei, nempe, inter sanctos computabuntur, in concilio Deorum Angelorúmque collocabuntur. Hoc concilium duobus nominibus appellat psalmus, Iudicium, nempe viros congregatos ad iudicandum. Vos inquit Christus Apostolis, cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis etiam, iudicantes duodecim tribus Israël. Hoc erit iudicium ad quod non resurgent, non stabunt, non ascendent impij. Alterum est עדה adat, cœtus, congregatio,

Ioan 6. e.

Græcorum de resurrectione, sententia.

Iudicium altiuum.

Sap. 3. b. 5. a.

Sap. 5. a.

Iudicium.

Concilium.

concilium iustorum, ad quod impij non admittentur. Est igitur concilium, Hebraicè, D
עדת adat, Græcè βουλὴ, Consilium. Sed alterum pro altero est. Dilatauit igitur Salomon sermonem de præmus iustorum, quod inter filios Dei, videlicet Angelos adiudicabuntur: quòd inter sanctos erit sors illorum: quòd coronabuntur ab eo regaliter, diademate regio. In contrarium gement, cruciabuntur scelerati, videntes quos olim riderent, nihili penderét, pro côtéptissimis haberét, in excelso dignitatis gradu collocatos, senatui Deorũ

Rho.8.c. adscriptos, qua nulla cælo, ac terris gloria maior. Hoc etiã dixit diuus Paulus futuros iustos ac bonos, συμμόρφους cõformes, eiusdem formæ, pulchritudinis, decoris, atque ipse filius

Mat.22.c. Dei. Et Christus ipse: Erunt æquales Angelis Dei. Hęc illa ἀποθέωσις deificatio quando fient, qui piè vixissent, declarabunturque Dij. Hoc erit concilium, congregatio iustorum. Propterea psalmus is est nobilissimus. Est enim prophetia de vera beatitudine, de præmiis iustitiæ. Et sunt in hoc versiculo duæ voces, Iudiciũ, & quod Sept. transtulerunt βουλὴ, cõsiliũ, pro quo clarius in Hebraico עדת adat, congregatio, cœtus, vt dicendum sit: Neque peccatores in cœtu iustorum. Sæpe autem in sacris litteris, duo nomina põderis significatusq; eiusdẽ reiterantur, quorum secundum est declaratio prioris. Sic ex secundo nomine cœtus, intelligimus quid sit iudiciũ. Nẽpe cœtus ad iudicãdũ cõgregatus, cœtus iustorum, ac principũ, magnorũ virorũ. Affertur ab Hæbræis ex alio loco, ad declaratioñẽ iudicij. Cũcta, inquit Salomõ, opera adducet Deus in iudiciũ. De hoc iudicio quoq; vaticinata est Sibylla carmine quod dicitur ἀκροστιχὶς, in quo sumptis primis cuiusq; versus litteris, efficitur, hoc omne, IESVS CHRISTVS DEI FILIVS. SERVATOR REX. Huius carmi- E
nis initium est,

Ἱδρώσει δὲ χθὼν, χρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.
Iudicij signo tellus sudore madescet.

Itaque iure psalmus is ab antiquissimis Hebræis de suprema die cõcorditer editus esse cognitus est, è quibus, vt dixi, Chaldæus interpres pro eo quod ait Hebraicum, Non resurgẽt impij in iudicio, dixit, Non resurgẽt impij ביומא רבא beiom rabba, in die magna. Et alij co-

Non resurgent. dices habent, In die iudicij magni. Et de eo Salomon in libro de Sapientia, latè. Et verbum in Hebraico, Nõ resurgẽt, Hebraicè לא יקמו lo iacumu, non designat, fore vt corpora nõ recipiãt impij in regeneratione, vt malè sentiebat, perperãq; exponebat Rabi Dauid: sed potius: Non admittentur impij ad iudicium in sede maiestatis, qui potius ab aliis, nempe ab his quos olim contempserunt, iudicabuntur, letalibus sententiis interficientur. Quod Sa-

sap.3.b. lomon idem clarissimè docuit dicens de iustis, κρινοῦσιν ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν. Iudicabũt gẽ-

sap.4.d. tes, & dominabuntur populis, & regnabit super eos Deus in æternum. Itemq; longè manifestius, κατακρινεῖ δὲ δίκαιος θανὼν τοὺς ζῶντας ἀσεβεῖς. Iustus defunctus, aut post hanc vitam iudicabit impios. Cùm sit igitur hic duplex expositio de die iudicij, aut die qua quisque secedit è corpore, aut illa suprema, magnaq;: visum est ex antiqua Hebræorum theologia, Græcorum Latinorumq; sentẽtia potius de supremo tempore sentiendum esse. Quo item sensu sit accipiendum, Neq; peccatores in consilio iustorum, ex filio ipsius Dauid theologiam paternam declarante facilius intelliges, ex his quæ dixit de pio, iusto, ἐν υἱοῖς θεοῦ κα- F

Act.26.c. τελογίσθη, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κλῆρος αὐτοῦ. Et de eadẽ sorte diuus Paulus in Actis referẽs verba Christi, similiter atq; is psalmus, Vt accipiant remissionem peccatorum & sortem inter sanctos, per fidem quę est in me. Et idem Salomon quòd viuet in æternum, quòd præmium eius ab altissimo, quòd coronabitur. In contrarium impij, peccatores: neque inter filios Dei, neque inter sanctos, nimirum in congregatione, & sorte iustorum.

Quoniam nouit dominus viam iustorum, & iter impiorum peribit.

HEBRAEI rectè declarant, quid sit, Nouit dominus viam iustorum. Nam Chaldæus dixit, Quoniam manifesta, clara est Deo via iustorum. Et ex dictis Salomonis superius, est sensus clarus. Cùm diceret de iustis, καὶ ἡ φροντὶς αὐτῶν παρὰ ὑψίστῳ. Et guberna-

solicitudo. tio eorũ, cura, cogitatio, apud altissimũ. Sũt Deo curę iusti, respicit, tuetur eos: noscit, habet cordi, viam vitãq; eorum defendit, protegit, præmiis afficit. Non sunt obliuioni pia, iustaq; facta non negligit bonos Deus, amat, amplectitur, scit quid agant. Est autem hoc quale Plato, Aristotelesq; summi philosophi, ex sacris litteris instinctuq; naturæ, asseruerũt. Aristoteles, εἰ γάρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον, χαίρειν τε αὐτοὺς

Arist. τῷ ἀρίστῳ, καὶ τῷ συγγενεστάτῳ. Si qua cura, inquit, est rerũ humanarũ apud Deos, vt videtur, rationabile quoq; est, eos optima, atq; sibi maximè vicina re delectari. En Aristoteles vocat

A ἐπιμέλειαν, curam, diligentiam, prouidentiam. Atque etiam delectationem, amoremque Dei erga iustos, quam psalmus dixit cognitionem viæ ipsorum. Addidit Aristoteles eodem loco, Deum ἀντευποιεῖν, remunerari bonos, atque probos, præmiis afficere. Id quod superius Salomon: Et merces eorum in Deo. Plato verò luculenter viro bono nihil mali, aut viuenti, aut defuncto accidere posse, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα. Neque negliguntur res huius à diis. Dicit à Diis, quod alibi à Deo. Diuinè enim dixit in Phædone, εὐλόγως ἔχει τὸ θεόν τε εἶναι τὸν ἐπιμελούμενον ἡμῶν, καὶ ἐκείνου κτήματα εἶναι. Rationi cõsentaneũ esse, Deũ curam nostri suscipere, & nos esse possessiones, peculiúmque eius. Mirum quàm congruát sacra profanis. Hoc enim est, Nouit Dominus viam iustorũ. Idem Salomõ in sua Sapientia sæpius, magnaque vocis cõtentione δικαίων δὲ ψυχαὶ ἐν χειρὶ θεοῦ. Animæ iustorũ in manu Dei sunt. Et Sirac in sua Sapientia, οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν, ὑπερασπισμὸς δυναστείας, καὶ στήριγμα ἰσχύος. Oculi domini super amãtes eũ. Protectio valida, & præsidiũ ab æstu, & tentoriũ a solis ardore. Et illud in Psalmo: Oculi domini super iustos. Hæc omnia cõfirmant interpretes Hebræorum. Nouit, aiunt, Deus viam iustorum, eis prospiciens, beneficia præstans, eos vbique protegens: iuxta id quod alibi dicitur: Quid est homo quia memor es eius? Hebraicè, Quia nosti, prospexisti illi. Quod autem ait, Et iter impiorum peribit confirmat superiora, agẽs de finibus bonorum ac malorum. Dixerat malos sicut puluerem dissipandos, in cinerem resoluendos. Nunc iter eorum in ruinam, perniciemque tendere. Et ad impia tartara mittit. Meta viarũ scelestarum, inquit, ruina est. Est autem hoc patris, quale

B illud Salomonis. γενεᾶς γὰρ ἀδίκου χαλεπὰ τὰ τέλη. Generationis iniustæ, exitus asperi, amarus. Eodemque libro, quo ad veram sapientiam inuitat, καὶ ἔσονται μετὰ τοῦτο εἰς πτῶμα ἄτιμον, καὶ εἰς ὕβριν ἐν νεκροῖς διὰ αἰῶνος. Et erunt, inquit, impij post hoc in ruinam fœdam, & contumeliam inter defunctos in æternum. Quoniam ipse Deus supinos sternet dementes, eosque à fundamentis concutiet, & vsque ad extremum in terram intrudentur. Erunt in dolore, & cruciatu, peribit eorũ memoria. Hæc Salomonis verba, tum declarãt impios, iniustosque, vt psalmus canit, perituros, tum perditionis genus ostendit, videlicet post hanc vitam, in barathro perditionis ad manes. Hisque coarguitur aliorũ Hebræorũ imperitia, nẽpe Rabi Dauid, qui dixit hoc loco, animam iniustorũ interire cum corpore, hocque eorũ esse suppliciũ. Nã vetustior, eoque syncerior theologia prędixerat ad inferos hęc parata esse supplicia, pręcipuè cùm supremo die cuncti iudicabuntur bonis coronatis, improbis deiectis atque damnatis Hæc enim clarissima voce Salomõ est vaticinatus. Cõcordibus igitur Hebræis, Græcisque, ac Latinis, psalmus is est de finibus bonorum, ac malorum, de pręmiis virtutis, ac sceleris, idque tum in hac vita, tũ multò magis in posterum. De die iudicij, de Paradiso, de pœnis ad inferos, de conuentu, gaudiísque iustorum, quem conuentum Plato vocat εὐδαίμονα χορὸν, μακαρίαν ὄψιν τε καὶ θέαν: Chorum beatum, visionem felicem. Iure nobilissimus psalmus, philosophiæ principium.

PSALMI II. EXPLANATIO.

C QVARE fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?

LATINI, Græcique cũ Hebræis cõcordes, hunc psalmũ cũ priore esse cõiunctum. Nullus enim titulus huic adhibetur quo doceatur, quod in reliquis fieri solet, alterum psalmum inchoari: eoque redundat apud Sept. in principio istius psalmi, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ, Psalmus ipsius Dauid, in Hebræo nõ est. Rabi igitur Dauid ait plerosque Rabenorũ contendere, vnũ esse Beatus vir, & Quare fremuerũt. Eadẽ à reliquis Hebręis, qui munus diuinarũ literarũ interpretandarũ sibi susceperũt, asseritur, quorũ sentẽtiã Latini cũ Græcis sequuntur. Hoc cùm minimi referat, multis verbis extrahẽdũ deprędicãdúmque nõ videtur. Tres sũt, quas ex omnibus, qui sacros Psalmos interpretãtur, excerpas, sentẽtiæ, quorsũ Psalmus is, atque ea quæ nũc canitur, pertineãt. Nã si cũ primo cõiungitur annectitúrque, vt ille veræ beatitudinis vias aperuerat, de totius philosophiæ, atque omnis humanæ vitę fine, certissimã demõstrationẽ expresserat: sic secundus is, cõsequẽs cõnectẽnsque priora, gẽtes, impiásque earum opiniones, quibus se à cognitione Dei seduxerant ad ignorationẽ veritatis delapsas, execratur, admiratúsque errores eorum, tumultus inanes esse testatur, quibus oppugnant veritatẽ, viásque ad vera bona ferentes euertunt, impediunt, persequuntur bello pios. Eos cum ducibus imperatoribúsque eorum, qui signa impietatis eis præferunt, vaticinatur pe-

Plato.

Sap. 3. a.

Eccle 34. c.

Sap. 3. d.

Sap. 4. d.

Tres opiniones interpretum quorsum hic psal. pertineat.

Quare igitur fremuerũt gentes? rituros, quoniam prædixerat, Et iter impiorum peribit, Nunc autem irridendos à Deo, & D
furore eius corripiendos. castris corũ diuinitus expugnatis, profligandos, extremæq; necidandos. Hoc aduersus mores eorũ, qui Deũ nescirent, verámq; beatitudinẽ ignoratã repudiarẽt. Hoc gentes olim, Hebræis aduersæ, moribus, ac religione. Secunda sentẽtia erit, vt sit psalmus, quales alij plerique, qui sequẽtur, spectãs ad res Dauid, regnúmque eius. Quòd oppugnaturi reges, ac principes Palæstinorum cùm eũ regẽ designatũ audissent, conuenerant, sed victorem Dauid, canit, copias eius protegente Deo immortali. Hi qui psalmos in
De ordine psalmorũ. ordinẽ redegerunt, cùm psalmũ philosophiæ cælestis plenum, lõgéque nobilissimũ in frõte collocassent, reliquos, vt omnes Hebręi, Gręci cum Latinis asserunt, apparebitque in sequẽtibus, nullo ordine addiderunt. Pleraq; enim, vt ait diuus Hilarius, & hic Rabi Dauid, prius acciderunt, quę posterioribus psalmis referuntur, prǽlatis his quę multò post accidissent Animaduersum igitur est, nõ seruari ordinẽ in psalmis digerendis, sic nõ mirum cùm prior altissimę philosophiæ fuisset oraculum, si secundus ad diuersum genus rerum subito trãseat. Tertia est sententia, nõ nostrorũ modò, sed ipsorum etiã inimicorum Hebræorum, Priscos Hebræos hunc psalmum quadã arcanæ sapientiæ per omnes ætates traditione, de Christo sensisse vaticinari Rabi Salomõ testis, Maiores, ait, nostri hunc psalmũ de Messia exponebãt: nos autẽ inquit, propter hæreticos nempe Christianos, de Dauid interpretabimur. Obseruauit hoc etiã Nicolaus. Ita cũ sensu Apostolorum quo testimoniũ de Chri-
Christiani Iudæis hæretici. sto hoc psalmo protulerunt, cõueniebant priores Hebræi, qui quò propius aberãt ab ortu veritatis, eò certè incorruptius quàm posteriores iudicabant, & quæ veriora sunt, cerne- E
bant. Quemadmodum de resurrectione syncerius quòd penes eos theologia sacratior esset, quàm iuniores, sentiebant. Hæc quò melius, certiúsque animaduertantur, & plena fides his habeatur, ipsa Hebræorum suæ linguæ verba subiiciam. Rabi Salomon: רבותינו דרשו את ענין על מלך המשיח ולפי משמעו ול תשובת המינים נכון ל פותרו על דוד עצמו Rabotenu dareshu & aniau, al melech hamasciac vlphi mismeo, vela teshubat haminim, nacon le pothero al Dauid azmo. Quæ sunt, Autores nostri, quicquid hoc psalmo canitur, de rege Messia interpretabãtur, Secundum autem apparentem sensum, verborúmque sonitum, & ob responsionem hęreticorum, cõuenit eum interpretari de ipso Dauid, vt scribitur. Audierunt Palæstini quòd vnxissent Israelitę Dauid in regẽ super se, copiásque suas collegerunt, quos Dauid profligauit: eóque dictum est, Quare fremuerunt gentes? Sic ille. Auen Esra quoque grauis scriptor Videtur, ait, mihi, hunc psalmum, aliquem è cantoribus composuisse super Dauid, quo die vnctus fuit, eóque dixit, Ego hodie genui te. או על המשיח O al ha mesiach: aut certè dictus est super Messia. Hoc testatur Auen Esra. Rabi verò Dauid, qui clarius, apertiúsque scripsit, & vbi scripsisset hũc psalmũ editũ fuisse super Dauid, subiiciẽs aliam sentẽtiam, Dictus est, inquit is psalmus super Gog, & Magog, nimirum Antichristo והמשיח הוא מלך המשיח וכן פרשו רבותינו Ve ha mashiah hu melech ha mashiach, ve ken perashu rabothenu. Christus autem eius, quid memoratur in psalmo, est rex Messias. Sicq; exposuerũt magistri nostri. Idipsum affirmat in fine psalmi, Psalmũ inquit, vel de Dauid, vel Messia exponito. His testimoniis fit perspicuum, quanquam supernus verborum cortex sæpe aliud sonare videatur, maxima F
sub psalmis latitare mysteria, Videtur enim de Palęstinis potius ac Dauidis psalmus editus. At maiores Hebræi, simul & Apostoli, Hebræorũ doctissimi, quorum sententiæ minores subscripsetũt, de Christo constanter interpretati sunt. Huiusmodi ferè sunt alij cõplures, velut Sibyllino carmine, sub figuris, tropisq; Hebraicis, & humano sermone maiores sensus occultantes. Secundus igitur est is psalmus à primo de Christo magis, quàm Dauid editus.

Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?] In verbis hæc obseruanda. Quòd Septuaginta, quorum vtitur Ecclesia Latina psalterio, transtulerunt ἐφρύαξαν, fremuerunt. Hebraicè רגשו raghesu, Fremitum quidem, qualis multarum copiarum designat. vt Virgilius: Cuncti simul ore fremebant Dardanidæ, Et Ouid. de concilio Deorum, audito scelere Lycaonis, Consremuere omnes. Tumultum igitur, hoc Hebraicum, quasi per seditionem collecti exercitus designat. Ac veluti magno in populo, cum sæpe coorta
fremuerũt. est seditio sæuitq; animis ignobile vulgus. Verum hoc verbum enarratores Hebræi, videlicet Salomon, Auen Esra, docent designare נקבצו חברו nith cabezu caberu, Congregati sunt, coierunt. Rabi quoq; Dauid testatur hac voce denotari קבוץ והמון רב kibuz vehamon rab. Collectionem, & multitudinem ingentem. Affertq; exempla. Quod sciens item Hieron dixit in suo psalterio actiuè, Congregauerunt. Aquilas & Theodotio respexerunt fremitum iuxta Septuaginta prior ἐθορυβήθησαν, tumultuatæ sunt: posterior κυκῶ, miscentur.

Idem

A Idem verbum igitur, cùm designet duo, alterum ex altero dependens (nam fremitus, & tumultus est collectarum copiarum) iure potuit pro vtroque ab interpretibus transferri. Gentes item Hebræis, qua dicũtur גוים ghoim, habet peculiarem significatum. Quemadmodum Græcis, Latinisque omnes aliæ nationes vocantur Barbari, sic omnes aliæ nationes, quas certum erat à veri Dei cultu abhorrere, Hebræi Gentes appellabant. Idcq; Apostolis velut Hebræis remansit ἔθνος, καὶ ἐθνικός, Ethnos, & Ethnicos vocantibus eos qui non essent Hebræi. Et Christus dominus dixit de incorrigibili, Sit tibi tãquã ethnicus. Hoc igitur ex Hebraismo est. Est quando de ipsis Hebræis item dicitur Deuter. Quæ est enim alia gens sic inclyta? Hoc psalmo de gentibus externis dictum. Ad hanc imitationẽ Græci vocant τοὺς ἔξωθεν σοφοὺς τὴν ἔξωθεν φιλοσοφίαν philosophos externos, externã, seu profanã philosophiã, Gẽtes igitur nũc Palęstini vocãtur. Sin de Christo psalmus est, vt par est, Pharisæos cũ sequacibus, qui iam ad mores profanos abierãt, iam impios ac profanos, gẽtes, siue gẽtiles appellat, itémque Antichristum. Quod verò dixit, Meditati sunt, quemadmodum priore psalmo fuit expositum, meditari Hebræis הגה non tam mentis quam linguæ. Meditatur guttur lingua, nẽpe loquitur. Sic nũc, Et populi locuti sũt inania. Loquebãtur, ait Rabi Dauid, Palæstini superbè, atque arroganter, quòd paucis antè diebus Israelitas versos in fugam cum rege Saul profligauerant. Hanc autem eorum iactantiam non fore diuturnam. Igitur Hebræi malunt ad sermonem verbum nunc referre, quàm meditationem. Ne Chaldæus quidem meditationem, sed exultationem, fremitúmque, & locutionem posuit, pro meditati sunt רגשו ianu exultantes.

Gentes. de. 4. a. Meditari. 1. re. 14. b. 1 re. 13 b. 1. re 14. b. Sensus.

B Quod ad sensus attinet, Græci vt mõstratũ est, de Christo totum psalmum editum asserentes, tumultum, fremitúmque asserunt fuisse, quo tota Hebræorum innumerabilis natio, Christo ad homines veniente, & inusitata prodigia edẽte, tumultuarunt, miscebantur. Multa in nihilum casura maledicta, diuinitati, eius ac sapientiæ detrahentes loquebatur. Gentes fuisse Romanos milites ac centuriones, quibus in cædẽ Christi ministris Iudæi vterẽtur. Principes & Reges terræ, Herodẽ, & Pilatũ. Populum aũt, cui sapere delyrare est, plebẽ illa insanã, quæ cũ maioribus suis ignorato tãto numine, pari impietate laboraret, eorũ conatus blasphemiasq; in nihilum recidisse, velut alio in psalmo fertur, Sagittæ paruulorũ factæ sunt plagæ eorũ. Pueriles illæ plagæ, bellum illud tunc ἄσπονδον, euanuisse, sumpto de inimicis pœnarum tãto, quãtũ vix quisquã audeat optare. Hanc interpretationẽ Latini quoq; proponunt. Quòd si vera quoq; sit expositio Rabi Dauid, qua putat iuxta maiores, hunc fremitũ copiasq; cum Regibus, ac ducibus aduersas Deo, & Christo, coactas, esse tẽpus Antichristi, qui cõsurget contra omne quod dicitur Deus, ipsiusq; IESV Christi nomen, ac sanctos eius innumerabilibus populis coactis cum primis oppugnabit, quẽ duces, ac Reges multi ad impia bella sequẽtur, sed demũ profligatis, fremitus eorum, tumultusq; vanescẽt: idem erit sensus, eadẽ prophetia, variato dũtaxat tempore, quemadmodum totis sacris oraculis, vterq; aduẽtus Christi miscetur, quorũ primus fuit in humilitate, secundus erit in maiestate. In vtroq; graues pietatis oppugnationes, frementia bella gentiũ, principũq; impiorum, sed inania demũ. Cùm igitur adsint
C Hebræi iuniores, & vetustiores testes, qui cõstãter perhibeãt nihil à Christianis Græcis, Latinisq; abhorrẽtes, hunc psalmum esse sanctissimũ de Christo oraculũ, hæc certè verior erit sentẽtia, atq; ita (si placet is ordo) cùm pręmisisset oraculũ de vera beatitudine, deinde, qua peruenitur ad summũ bonũ, subitò prosilit ad Christum, caput ipsum, fontẽq; beatitudinis, sic intonãs aduersus oppugnatores nominis eius, quemadmodũ prædixerat miserè perituros impios, ac peccatores eosdẽ illic & hic execratus, eorũ interitus, vanitatẽ dictorum, conatuũq; præmõstrat, nihil eis fore diuturnũ, stabile. Sed hic apertius, clarius, vt etiã ad ipsũ nomen descendat, memorat illũ cuius iussa, atq; nomen peccatores, impiiq; aspernãtur, & oderunt. Per indignationem verò, atque admirationem exorditur, Ad quid fremuerunt? Quorsum pertinent fremitus inanes? Perinde atque illud Poëtæ:

Quo moriture ruis, maioráque viribus audes?
Quid tantum insano iuuat indulgere labori?
Quæ mens tam dira, miserrime coniux,
Impulit his cingi telis? aut quò ruis?

Horatius quoque similiter vt Dauid canens Odas, nempe Psalmos, eodem initio vnam Odam exorditur:

Quò, quò scelesti ruitis? aut cur dexteris
Aptantur enses conditi?

Astiterunt Reges terræ, & Principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. D

Astiterũt Reges terræ. Hebræis pauca nomina deriuatiua.

QVOD ait, Astiterunt, quanquam simile est Hebraicè, melius ex Chaldaico noscitur, qui pro eo posuit קימין Caiemin, consurgunt. Conuuant ait, conspirant. Et Hieronymus vertit consurgent. Reges terræ, dixit ad morem sacrarum litterarum, quibus nõ sunt nisi admodum pauca nomina ex primis nominibus deducta. Quos ipsi diceremus Reges terrestres, mundanos, siquando apud scriptores sacros habentur, vt Paulum, κοσμοκράτορες, hos illi Reges terræ, Reges orbis terrarum. Qui dominantur in terris, quibus imperare in terra datum est. Fortasse terram vocauit ipsam vniuersam Iudæam, quæ terra per antonomasiam, vocatur. De qua Propheta, Terra, terra, audi verbum Domini. Vt nobilissima scripturarum dicitur scriptura, sic nobilissima terrarum, terra. Iure quoque transtulerunt Sept. ἄρχοντες, principes Hebraicè רוזנים rozenim. Nã Chaldæus pro eo posuit שולטניא Sultanim. Quo licet animaduertere, quem olim Regem Syriæ, atque Ægypti vocare solebãt, Sultan, id nomen ex Syriaca lingua habuisse, qua pro vulgari tempore Christi, vterentur Hebræi. Quod item Sept. dixerunt συνήχθησαν collecti sunt, siue conuenerunt, Hebraicum paulò diuersum נוסדו nosadu, consiliati sunt, vt reddam ad amussim. Sicque exposuit Rabi Dauid, subiiciens pro eo clarius ניתעצו nitazu. Consulti sunt, Consuluerunt inter se Vocari autem consilium Hebraicè eodem nomine, atque fundamentũ iasod, quòd consiliũ sit rerum fundamentum, atque primordium. Similiter Auen Esra, id verbum deducit à סוד sod, E secretum, vel consilium, Eadem asserit Rabi Salomon, ponens nomen consilij lingua Gallica. Ergo iuxta hos omnes dicendum, Et principes consultati sunt. Iuxta quem sensum, etiam Hieronymus dicit in suo psalterio pro, Conuenerunt in vnum, Tractabunt pariter: vsus Tractare pro Consulere. At Chaldæus fortasse quia consultatio fit ex hominum concursu, sentit cum Sept. יתחברו ithchaberu, cõsociati sunt, collecti sunt. Ab altero igitur ad alterum exiguum interuallum. Dominum autem & Christum, primum quidem Græci Deũ patrem: secundum, Filium interpretantur. Quem qui spernit, oppugnat: spernit, oppugnat qui misit eum.

Terra. Principes. Sultan. Conuenerunt. Prius quã incipias, cõsulito. Prius pro posteriore.

Vocibus declaratis animaduertere operæpretium est testimonium Auen Esræ: qui positis aliis in quem hæc dicantur, sententiis, infert וכם על המשיח הדבר יותר ברור Etsi, inquit, de Messia psalmus est, res clarior est. Dubium est, ait, omnis alius sensus huius psalmi, siue in Dauid regníque eius exordium, siue in aliquem alium referatur. At si de Messia suscipiatur, sensus est expeditus, perspicuus. Verè igitur Apostoli, vel ipsis Hebræis attestantibus, Spiritu sancto, qui hæc ipsa oracula edidisset, eos docente, senserunt hoc oraculum esse de Messia, cõtra quem consurrexissent Reges, Principes, Magistratúsque populi, cõsurget Antichristus, multis Regibus cũ eo, principibúsque in impietatẽ conspirantibus. Ob hanc causam quòd Hebraicè dicitur, Aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Chaldæus apertius, dixit למרדא lemarada, Ad rebellandũ domino, & certandum cum Christo eius. Innuit videlicet bellum quod omnes gentes, sed Hebræi cum primis, indixerunt, indicéntque Christo, verius autem ei qui misit eum. F Nomen igitur Tetragrammum, quod nunc Sept. transtulerunt κύριον, dominum, designat ipsum Deum patrem summum: Christus autem, nempe Messias, est nomen eius quem pater & Regem, & sacerdotem esse voluisset. De quo psalmus, quem sine controuersia de Christo interpretantur Hebræi, Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. Hoc igitur est quòd appellatur Messias, quod Hebraicè est Vnctus: quia Deus vnxit eum oleo iucundissimo, triumphali, quo regnante, ac triumphante, futura esset omnium gentium sempiterna lætitia. Fuit, estq; Rex Regum: Reges autem vngebantur. Quocirca dicitur Messias eius, vnctus eius, Rex ab eo designatus: qui constitutus est (inquit diuus Petrus) à Deo, Iudex viuórum & mortuorum. Sibylla quoque eorum spiritu afflata de eo dicit ἡγήτορα θεῶν κάτθετο, Principem, siue Regem Deorum constituit eum pater. Et Apostoli. Cõuenerunt in ciuitate ista, aduersus puerum tuum IESVM, quem vnxisti. Quod igitur Hebraicè diceretur vnctus à Deo, à Sibyllis, Rex declaratus. Rex Deorum Iudéxque hominum viuentium, ac defunctorum, quos suscitabit, constitutus. Eoq; est Messias eius, Angelus, & interpres, siue verbum eius.

dubius. Aduer. dominum, &c. Dominus. Christus. Sibylla. Verbum.

Disrumpamus vincula eorum, & proiiciamus à nobis iugum ipsorum.

Hebræi

A HEBRAEI repetitionem eiusdẽ rei, duobus nominibus esse contendunt,(creberrimũ in sacris litteris) vincula eorum,& iugum ipsorum. Veruntamen quod Sept dixerunt ζυγὸν iugum, est autem Hebraicè עבות oba, vnanimiter omnes interpretantur ligamẽ, vinculum. Quod posset etiam intelligi ex Græca voce. Quippe iugum ζυγὸν, ἀπὸ τοῦ ζεύγνυμι iungendo, connectendo. Duo itaque nomina sunt vnius, eiusdémque rei, vt quasi repetendum sit, Disrumpamus vincula, proiiciamus vincula. Hoc cernens Chaldæus, pro iugo posuit שלש לואתהון shalshelauateon. hoc est, funes, catenas eorum. Vtrumque nomen, inquit Rabi Dauid, designat החבלים החזקים funes fortes. Id etiam testatur Auen Esra, & Salomon, vt dicendum sit, Frangamus, rumpamus vincula, ligamina, iuncturas eorum. Hoc exploratum habens Hieronymus, pro iugo posuit, Laqueos eorum. Sensus autem cuiusmodi magistris Hebræorum placet esse vinculum, seu vincula, consilium, consensum. Hunc autem fuisse, cùm Hebræi Dauid Regem vnanimiter consalutassent, eodem consensu omnes Regem eum appellassent. Hunc consensum rumpere, atque conuellere cupientes Palæstinos dixisse, Disrumpamus vincula eorum. Hanc eorum fuisse impietatam, inanémque iactantiam, quam superius dixerat, Et populi meditati sunt inania. Nec vero iidem (vt sæpe solent) diligenter interpretandi munere funguntur. Nam cùm superius psalmum de Messia magis exponendum iudicassent, quem de Dauid quoque proposuerent, non adhibuerũt si de Messia est, quid sibi velit, Disrumpamus vincula eorum. Igitur Græci duos sensus proferunt, vt vel sit quasi vox spiritus sancti fusa per Prophetam, cohortans omnes vt iugo Sensus. Duo sensus, apud græcos.
B idololatriæ, Hebraicarúmque superstitionum, iugo inquam seruili rupto, atque excusso, iugum Christi suaue suscipiant. Aut per alium sensum qui conuenit cum Hebræis, hanc vocem ipsarum esse gentium cohortantium se inuicem vt cultum, religionémque Dei veri, quæ continet, astringitque homines, abiciãt, abrumpant. Hoc esse, quòd loquebantur inania, citò peritura, euentum non habitura. Mihi vero maximè placet, vt sit quale retulit Moses cùm induceret Deum opus egregium molientem, Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram. Expressit quidẽ Moses Deum, qui hęc loqueretur: retecit psalmus, quasi dicendum sit, Conspirauerunt Reges, & Principes aduersus Dominum, & Christum eius. At Dominus, & Christus eius sic secum, Disrumpamus cœtus impiorum, deleamus societatem scelestorum. Eóque exemplo subiicit, Habitator cœli irridebit eos. Itaque cùm ex sententia Hebræorum, & vt verum est, iugum eorum, non designet nũc iugum seruitutis, sed potius iuncturam, consensum, conspirationem, pulcherrimus erit sensus, si vocem illã, quę cuius esset, Propheta non expressit, esse dicemus ipsius Dei, & Christi. Frangamus impiam hanc, vel Iudæorum, Gentiúmque & Regum, ac principum qua contra nomen nostrum coniurauerunt, conspirationem: vel innumerabiles illas, quæ cogerunt Antichristi copias, velut coniurationem Gigantum. Meditari inania. Iugum, pro conspiratione, & copiis coniurantibus, aut coniuratis.

Ter sunt conati imponere Pelion Ossæ,
Et coniuratos cœlum rescindere fratres.
Ter, pater, extructos disiecit fulmine montes.

C Eiusmodi fuit Dei vox, vt disiiceret, deleret impiam coniurationem, impios Gigantes, eorúmque principem Antichristum. Eadem ratione (vt appareat verissimus huius versus sensus) per numerum multitudinis locutus est, contra eos qui turrim in Babylonia extruebant. Descendit, inquit, Dominus vt videret ciuitatem, & turrem quam ædificabant filij Adam, & dixit, Ecce vnus est populus, & vnum est labium omnibus. Cœperúntque hoc facere, nec desistent à cogitationibus suis, donec eas opere compleant. Venite igitur, descendamus, & confundamus ibi linguam eorum. Eadem locutio ponitur hoc loco in psalmo, Disrumpamus consensum eorum, confundamus mentem eorum. Et proiiciamus à nobis, quia contra nos est, hanc coniurationem. A nobis, à numine nostro, à maiestate eam repellamus. Vt turrem superbam, consensúmque Gigantum, qui molem ad sidera tollere, cœlúmque rescindere conabantur, disiecturus dixit: Venite, descendamus, confundamus, similia nunc aduersus molientes impios. Disrumpamus, ait, vincula eorum. Is sensus fortasse verior, declaratur ex aliis locis, vt sciamus, & quis loquatur, & quamobrem per numerum multum Deus loquatur, licet duo nominentur Dominus, & Christus.

Qui habitat in cœlis irridebit eos, Dominus subsannabit eos.

Deus in cœlo.

Hoc oraculum est, quale sæpe repcritur apud vetustissimos Poëtas Homerum, atque D
Hesiodum, de Dijs loquentes,

Ὀλύμπια δώματ᾽ ἔχοντες.
Cœlestia templa tenentes. vt Hesiodus,
Μῦσαι πιερίδες ὀλύμπια δώματ᾽ ἔχουσαι.

Risus.

Cælum proprium Dei, diuorúmque domicilium. Opponitur (vt aiunt Hebræi) ei quod superius memorauerat, Reges terræ, nunc habitator cæli. Illi terrestres, is cælestis superior, supra illos, potens eos delere, fulminare è loco sublimi. Risus quoque cùm per metaphoram Deo tribuatur, est quale ait Horatius de ignauo:

O magnus post hac inimicis risus.
Heu tralatos aliò, mœrebis amores:
Ast ego vicissim risero.

Sap. 4. d.

Et Salomon de impiis in libro Sapientiæ, *κύριος ἐκγελάσεται αὐτούς*. Dominus irridebit eos. Afferunt quoque Hebræi ex alio Psalmo testimonium, Et tu domine deridebis eos. ad nihilum deduces omnes gentes. Sunt Hebræi, qui, quoniam est Hebraicè, pro ridebit ישחק ischac, ridebit: resoluentes metaphoram, qua Deo tribuitur risus, pulcherrimè exponant, Dominus eos esse risui faciet: Contemnendos, irridendósque exhibebit: Faciet eos ridiculos. Superbiæ, atque iactantiæ, aptissimum supplicium. Huiusmodi cernetur ab omnibus Antichristus, cuius tanta erit arrogantia, atque impia cupiditas, vt nomine sibi diuino vendicato, templa Dei veri funditus euertat, quo solus ipse diuinis honoribus po- E tiatur. Sed profligatus, ac turpissimè conuictus, omnibus ab origine mundi qui tunc aderunt, hominibus ridiculus, contemptibilis, cum tyrannis, & sequacibus suis appareat. Ad hunc sensum Sapientia apud Salomonem de contemptoribus suis, qui acciti ad se venire recusassent. Ego quoque, inquit, in interitu vestro ridebo. Ridebit igitur Deus, ridebunt, exultabunt Angeli, atque pij, videntes quorum fuisset intolerabilis tyrannis, ac superbia, omni gloria, titulísque exutos, æterno dedecori datos. Sic ridet Deus cernens multos impius vanitatibus efferri, aut dictis, cogitationibúsque, quibus maiestas eius arroganter contemnitur, insolescere, miscere cædibus, flagitiis omnia. Scit enim eos breue ad tempus petituros, & cum gemitu palinodiam recantaturos. Verbum autem subsannandi, ad Græcum formatum est, *μυκτηρίζω*, à *μύκτηρ* naso, sanna. Duo verba hic quoque eiusdem ponderis adhibentur, irridebit, subsannabit per *ἐπίτασιν*, vt superius Vincula eorum, Iugum ipsorum. Datur itaque risus Deo velut è cælo conatus eorum, in nihilum casuros prospectanti, ac præscienti quàm non extrema primis consentient, vt si quis nunc apud mortales oculatus aliquos magnis conatibus arborem ascendere cernens, cuius ipse fragilitatem nosset, sciénsque paulò pòst ruituros, risum continere non posset. Risum Poëta quoque Ioui tribuunt, sed alacritatis, non irrisionis.

Posterius pro priore.

Prou. 1. c. d.

Subsannare

Olli subridens hominum sator atque Deorum. Homerus quoque,
Ὄρτο γέλως μακάρεσσι θεοῖσι *Diui risere beati.*

Horatius tamen eadem tralatione tribuit Deo risum, F

Prudens temporis, exitum,
Caliginosa nocte premit Deus,
Ridétque, si mortalis vltra

Fas trepidat. Deus, inquit, qui prospicit omnia, abscondítque rerum euentus ab oculis nostris, ridet cùm quis supra modum, cuius manibus vexat sese. Hæc vt pleraque alia ex similitudine humanorum affectuum. Risus igitur vel irrisio iuxta superiores sensus, cadet vel super Iudæos, vel super Antichristum.

Tunc loquetur ad eos in ira sua, & in furore suo turbabit eos.

Ad vehementiã, & exaggerationem.

Loquētur.

Hic quoque sunt *ἐπιτάσεις, παλιλλογίαι*, reiterationes earundem rerum nominibus diuersis. Idem enim Furor, atque iradémque forsan sensus, Loquetur ad eos, atque conturbabit. Hoc Hebræi vocant דרך צחות derek zachuth, Viam elegantiæ. Modum dicendi perspicuè. Quasi dixeris *σαφήνειαν*, perspicuitatem, cùm fit oratio exaggerata clarior. Græci igitur hanc locutionem rectè referunt ad eas minas calamitatésque quas Christus Iudæis fataliter prædicebat, & pro eorum iniquitate super eos aduentare sinebat, cùm diceret, Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta. Et, circundabunt te vallo: non relinquent super te lapidem. Et, Filiæ Hierusalem nolite flere super me, sed super vos. Et, Dicetis,

A tis, Beatæ steriles. Has fuisse terribiles locutiones, mortiferas, letales, iratas prædictiones. Itemq; easdé cum suprema die ingratitudinis eos, maleuolentiæ, feritatis cóuictos cõdemnabit, grauissimá sententiá in eos pronunciabit. Dicet eis iratus, Ite maledicti in igné æternum. Nulla vox formidabilior, tristior, horribilior. Illi ad tátum furoré turbati, simul omnis terra, mare, sidera pauebũt, cõtremiscẽt, ad cuius nutũ tremunt elementa, & nutu tremefacit olympũ, ἐλέλιξεν ὄλυμπον. is furor, hæc ira vera. At Rabi Dauid pro rege Dauid, & Philisteis exponens, locutionem fuisse contra ea quæ ipsi superius superbè nimis, arroganterq; loquebantur, fremebant, consultabant, inter se mania. Deus contrà loquetur, intonabit voces terribiles. Locutio autem erit, furor iráque: id nempe quod paulò antecessit, irrisio, subsannatio. & cùm minatur eorum impiam coniunctionem rescindere. At Salomon, vult locutionem esse quæ sequenti carmine sequetur. Ego autem constitui regem meum: vt Hebraicum habet. Superiora sunt veró propiora. Locutionem ergo diuinam dixit, indicás omnia quæ præfatus fuerat, Dirumpamus consensum eorum. Irrisio, subsannatio. Nunc sermo cum furore, & iracundia. Similiter conturbatio. Videntes enim suprema die sceleratí maiestaté Christi, vultúsque minime propitios, turbabuntur timore horribili, vt superius ex Salomone. Tum se stultos cum gemitu, lacrymis, magnóque dolore fuisse fatebuntur. Nam dominus IESVS interficiet impietatis antesignanum spiritu oris sui, quo deiecto concident omnes quos egit in eius obsequium, vesania. Turbare igitur, est terræ terrorem horribilem incutere. Hoc erit maximè cùm tantus vbique pauor super reges impi- Sapien. 5.
B os, gentésque inhorrescet, vt vel ipsa terra sudore diffluat, vt Sibylla cecinit:

Ἱδρώσει δὲ χθὼν κρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται
Iudicij ad signum tellus sudore madescet.

In furore suo &c, In ira sua Hebraismus item est, cum furore, iráque. Ea duo poëta quoque singularis vsurpat. Furor iráque mentem præcipitant.

Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.

QVod ad voces attinet, Sept. dixerũt κατεστάθην, Cõstitutus sum, per vocẽ passiuã, quod in Hebraico actiuũ est, נסכתי nasachti, constitui, declaraui regẽ meũ. Id exponés Auẽ Esra pro eo substituit vocẽ clariorẽ המלכתים himlacthi, regẽ creaui, cõstitui, regnare feci. Et Salomõ מניתי manithi, ordinaui, institui, ex interprete Chaldæo, qui & ipse similẽ vocẽ ponit. Hos secutus Rabi Dauid adhibet eãdẽ vocẽ, atq; Auẽ Esra המלכתיו himlacthio, regnare eũ feci. Sept. videtur voce passiua vertisse, quod putarent forsan esse ab alio verbo simili נסך sacac, inde addita nun, fit passiuũ: sed nõ est idẽ significatus. Diuus itẽ Hieronymus secutus alios Græcos interpretes, iuxta Hebræos, posuit, Ego autẽ ordinaui regẽ meũ. Est igitur hæc vox Dei, nõ ipsius regis. Superius loquebatur Propheta, prędicebat, ventura canebat Deus loquetur aduersus eos, turbabit iratus eos. Nũc (quod sępe apud Poëtas reperies) mutata persona, loquitur De⁹. Ego regẽ meũ institui. Videre est hoc genus apud Lyricos, & Cõstitutus sum Rom. 1.
C Comicos Poëtas. Id quod Sept. fecerũt esse ex præsenti versiculo, Prædicás præceptũ eius: debet rescindi, & apponi ad sequẽs carmẽ, sicq; inchoari, vt habet Hebraicum Prædicabo pręceptum Dei. Quocirca probari posset, quod aiunt Gręci, si cõtextus haberet vt legitur. Volũt enim legẽdũ esse, Ego autẽ cõstitutus sum rex ab eo. exinde pũcto interiecto, Super mõtẽ sanctũ eius, prædicás præceptũ eius. In Siõ enim fuisse Euãgeliũ à Christo pędicatũ, inde in omnes terras propagatum. Sed, vt dixi, versiculus desinit Hebraicè, Ego ordinaui Regẽ meũ, super Siõ montẽ sanctũ meũ. Tum prosequitur, Prædicabo præceptũ Dei. Hebræi igitur sic sẽsũ proponũt. Minabãtur euertere regnũ Israel, gẽtes fremebant, minacia verba loquebãtur. Deus hos eorũ fremitus irridet, tũ iratus insequitur, turbat, atq; ita loquitur: Tantáne vos generis tenuit fiducia vestri? Vanus est omnis vester conatus. Nã ego cõstitui regẽ meũ. Is rex, cuius imperiũ euertere nitimini, à me creatus, declaratusq; est. Is est rex meus, quoniã cũ de medio fratrũ suorũ elegi, misi Samuel, qui cũ vngeret. Iuxta superiores sẽsus, primũq; iuxta Gręcos, tametsi aliã lectionẽ sequebãtur, licet eũdẽ sensum resonãtẽ, dũtaxat mutata persona. Idẽ enim est, Cõstitutus sum rex ab eo, atq; Ego cõstitui regẽ meũ, est de Christo. Quo sensu eo Psalmo, quem de Christo constanter Hebręi vaticinari asseuerãt, dictum est, Propterea vnxit te. Deus, Deus tuus oleo lętitię pręconsortibus tuis. In initio quoq; Psalmi, pręfatus quem cantare velit, Dico ego opera mea regi. Regẽ, vt cernis, cũ appellat κατ' ἐξοχὴν. Est enim rex regẽ, dominus dominantium. Et Apo-

Sibyllæ. ſtoli de eo, Qui conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum, atq; mortuorum. Et ſuperius Sibylla, D

Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
Κάτθετο, χ᾽ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Sibylla erithræa. Apud Lact. de vera Sap. 151. Patrem conſtituiſſe eum principem, ſiue regem Deorum. Hæc reſpiciens idem Propheta, alio Pſalmo dixit: Tu es ipſe rex meus, qui mandas ſalutes Iacob. Et ſuperius monſtrato Pſalmo, quem ſine controuerſia de Chriſto nobiſcum Hebræi ſuſcipiunt, pro eo quod Hebraicum habet, Speciosus forma præ filiis hominum, Chaldæus tráſtulit שופרך מלכא משיחא ſhuphrach malca Meshicha, pulchritudo tua Rex Meſſias. Eodem quoque Pſalmo eſt, Et concupiſcet rex decorem tuum. Totóque eo pſalmo Rex appellatur, vt, Omnis *Heb 1.a.* gloria regis ab intus in fimbriis aureis. Et, Adducentur regi virgines poſt eam, adducentur in templum regis. His omnibus fit perſpicuum, nomen regis, & vnctum in ſacroſanctis carminibus eſſe nomen Chriſti, & his in pſalmis latitare diuinam, ſacrámque myſteriis philo- *Super Sion.* ſophiam, quam Sibyllæ quoque diuinitus infuſam, carminibus ſuis, eodem tempore, quo Prophetæ in Iudæa, in ſuis regionibus concinebant. Nam quo ſermonis genere dixit Propheta diuinus, Ego autem conſtitui regem meum Sibylla ſimili,

Αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν
Ipſum Deus dedit, vt à fidelibus coleretur.

Vt igitur eum Deus colendum, adorandum mortalibus dedit, ſic ordinauit, ſiue cōſtituit regem. Hac theologia iam tum ab origine mundi, ſpiritu ſancto reuelante celebris erat, Deum habere filium, quem mundi regem, dominatorem cæli, ac terræ eſſe voluiſſet. E Quod autem ſuper Sion ait eum conſtitutum, & quis ſenſus hic ſubſit, quámue de Chriſto verè dicatur, ſuper Sion eum conſtitutum, ex aliis pſalmis diſcas: primum eo, Virgam virtutis tuæ emittet dominus ex Sion. Qui locus de Meſſia clarus eſt. Confirmantur hęc maximè eo, quo laudes montis Sion celebrantur, & altiſſimo ſpiritu prædicantur reges, ac gétes omnes venturæ ad adorandum ſuper illo monte. Atque canens gloriam Dei per om- *Pſal. 101.* nem mundum promulgandam. Timebunt gentes nomen tuum domine, & omnes reges terræ gloriam tuam: Quoniam ædificauit dominus Sion, & videbitur in maieſtate ſua: Vt annuntient in Sion nomen domini, & laudes eius in Hieruſalem: In conueniendo populos in vnum, & regna, vt ſeruiant domino. Omnis hæc prophetia, clarè vel ipſis Hebræis atte- *Tempus IESV.* ſtantibus, eſt de eo tempore, quod ipſi vocant, maximè verò eo loco, Auen Eſra, tempus IESV, videlicet ſalutis, prædictum fuiſſe, vt illuc omnes gentes relictis ſimulacris ad cultum veri Dei vnanimiter venirent. Hoc eſſe quod Deus pollicetur ædificare Sion, & in *Aedificatio Sion.* Hieruſalem ſe videndum eſſe in maieſtate, & gloria ſua. Hoc ædificium Sion, hęc gloria ad quam videndam concurrerunt omnes gentes, cùm Chriſtus tot in illo monte, & in Hieruſalem prodigia edidit, claſſicum ſalutis illic cecinit: unde omnes gentes, populósque ad pietatem, gloriámque Dei noſcendam conuocauit. Ibi verè fuit Sion ædificata: ibi viderunt reges terræ (de quibus etiam in hoc ſecundo pſalmo facta mentio) maieſtatem eius, tanta miracula, tot myſteria. Iure igitur dixit, Conſtitui regem meum ſuper Sion. Illum videlicet eundem regem, quem Chriſtum eius appellauerat, per quem declaratum, cōſtitutúmque à Deo regem, omnes gentes timuerunt nomē domini, viderúntque omnes populi glo- F *Pſal. 101.* riam eius. Propter hanc cauſam, conſtituit eum ſuper montem Sion ſanctum ſuum, vt inde timerēt. Hunc Antichriſtus, ſequacéſque reges timebunt. Eodémque pſalmo: Tu exurgens, inquit, miſereberis Sion, quia tempus miſerendi eius quia venit tempus. Hanc miſe- *Sion.* rationem futuram Hebræi teſtantur in tempore haieſua, ideſt Saluatoris IESV, nempe ſalutis, è quibus Auen Eſra הנה זאת עת הישועה hinne Zot eth haieſua. Ecce, ait, hoc tempus, eſt tempus IESV. Poſuit autem Sion pro ipſa vrbe Hieruſalem, quemadmodū tranſtulit ille Chaldæus: celebratúrque mons Sion, tum pro tota Iudæa, tum verò quia mons ille maximis fuit decoratus prodigiis, multo magis quàm Roma, Tyberíſque Romanorum triumphis. Hos diuinos ſenſus ſub nominibus rerum ſuarum prophetiæ celabant. Inſuper vbi dicit eodem pſalmo, Scribantur hæc in generatione altera, & populus qui creabitur, laudabit nomen domini: Rabi Salomon ait, ſic dicent hi qui videbunt IESVM, Scribatur is IESVS, vt annuntietur poſteris, & his qui pòſt naſcentur. En proteſtantur, ab Hieruſalem, & Sion venturam magnā per omnes gentes ſalutem, quæ libris deſcripta, cunctis poſteris innoteſcat. Hoc igitur fuit verum regnum Sion, hæc maieſtas, & gloria, quam reges viderūt, & timuerunt. Hinc alio pſalmo vaticinatur, Et adorabunt eum reges terræ, omnes gentes ſeruient ei. Hoc nouum ædificium per eum regem, quem Deus declaraſſet.

A Prædicans præceptum domini, dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Lege an. in prin. epist. Budæi fo. 25 in illud, Natalis resurrectionem.

QVEMADMODVM superius demonstratum est, pars prior huius versiculi, non erat antecedenti versiculo coniuncta, sed huic, quem legisti. Est autem Hebraicè, non per participium, sed enunciatiuum, Prædicabo præceptum אספרה אל חק a sapcia el choc: annunciabo, (quemadmodum Hieronymus) aut scribã in præceptum, Hebræis est sensus, Esse verba hæc (mutata superiore persona) ipsius Dauid, qui dicat, Hoc quod dixit dominus ad me, Filius meus es tu, annunciabo, scriptúmque relinquam velut præceptum, aut institutum, atq; legem. Scribantur hæc in generationem alteram, In memoriam sempiternam hoc prodam, mihi dictum à Deo, Filius meus es tu. Erit hæc sempiterna prædicatio confirmata, corroborata vt lex, me testimonio ipsius Dei, esse filium eius. Vt lex quædam prodetur, incisáque in æs, æternum remanebit. Hunc omnes Hebræi non aspernandum sensum proponunt. Sciendum est, eam dictionem quæ est Hebraicè אל posse duobus modis legi, aut ea nota quæ dicitur Hebræis zere, sic אֵל El, tũc designabit, Deum legetúrque Annunciabo Dei præceptum. quam lectionem sequitur diuus Hieronymus, itémque Chaldæus. Nam Hieronymus, Annunciabo Dei præceptum. Chaldæus quoque, Referam domini præceptum. Alia lectio est, vt legatur tribus punctis אֶל designabítque Ad, In: legésque, Referam in præceptum Dei. Sẽsum Hebræorum vidimus. Illum alium Græci proposuerunt, vt sint verba Christi, nempe, In monte Dei præceptum, legem, religionem. Prædicabo ego Messias filius eius, è monte Sion vulgabitur per vniuersam terram, duce Christo, & auspice Christo, sanctissimum Euangelium. Non est magnum discrimen inter vtrunque sensum, modò Hebræi de Messia magis, quàm de Dauid hanc prædicationem, testimoniúmque interpretentur, vt velle videbantur.

Prædicans præ. — *Sẽsus hebr.* — *El.* — *Sensus græcor.* — *Præceptũ.*

B (margin letter)

Quod autem sequitur, DOMINVS DIXIT ad me, filius meus es tu: Cùm de Dauid sumi posse contendant Hebræi, superiores sensus prosequentes, quoniam in sacris litteris, iustissimi quique, filij Dei vocentur. Dauid autem cùm rex à Deo declararetur, quasi generari, aut creari dicebatur, vehementer durum videtur. Nec ita facile, quemadmodum filius Dei vocetur homo, sic dici posset, quòd eum Deus genuerit. Proferunt autem ex alijs locis Hebræi testimonia, Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium. Et, Ipse vocabit me, Pater meus es tu. Et de filiis IsraEl: Filij estis vos domino Deo vestro. Et, Ego dixi, Dij estis, & filij excelsi omnes. Talem fuisse Dauid à Deo per prophetas Gad, & SamuElem, regem declaratum, Dixi non tam facile posse dici hominem à Deo generari, quemadmodum dicitur filius eius. Quocirca maiores Hebræi, antequam Christus apparuisset, quibus propter lucis illius venientis propinquitatem, magis oraculorum diuinitas innotescebat, altiores sensus concipientes, de Christo cuncta hæc, cuiusmodi toto oriente Sibyllæ canebant, prædicari cognouerunt. Nam recentiores Hebræi, quorum mentes prauitas excæcauit, cum nec autoritatem maiorum possent contemnere, nec religionem Christianam suis dictis vellent asserere, proposita superius antiquorũ de sensu huius psalmi, quod in Christũ C spectet, sentẽtia, subiróque ad Dauid refugientes, nullamq; amplius de Christo mẽtionem habẽtes, totum deinceps psalmum de ipso Dauid exposuerunt. Satis docuissent (si psalmus de Christo est) quis sensus, Ego hodie genui te, &, Filius meus es tu. Verum hoc illi proferre timuerunt, nequid religioni Christianæ congruum (quod necesse erat) dicere cogerentur. Cogebantur etiã multa in IESVM Christum pertinentia proferre, si psalmum de eo iuxta maiorũ sententiã exposuissent, super eo carmine, Ego constitui regẽ meũ super Siõ. Vidisses ex inuitis pectoribus veritatem, velut ignem è durissima silice erumpentẽ. Est igitur verus sensus, Ego hodie genui te. Velut illud, Ex vtero ante luciferũ genui te. Quẽ etiã psalmũ de Christo maiores exponebãt. Videbimus illius psalmi profũda mysteria. Hac ratione vocatur totis libris à Philone doctissimo, iuxta priscã theologiã πρωτόγονος υἱὸς, primogenitus filius. Et Plato mysterijs Ægyptiorum introspectis, in epistola ad tres amicos nominat τὸν τῶν ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα, regis, autorisq; omniũ patrem, vt ostẽdit Origenes, Eusebius, Cyrillus. Sciẽdũ quoq; Hebræis esse quasdã secretiores, magisq; mysticas expositiones psalmorum, quas illi vocãt, Midras thehilim: qui liber est ex sẽtẽtijs priscorũ Hebræorũ cõflatus. Hic liber cùm in expositione psalmi huius, præsertim huius oraculi, quo dicitur, Annũciabo, vel narrabo Dei præceptum, multa de Christo testimonia ex sententiis maiorũ protulisset, demum sic intulit, alia de eo ex sacris litteris proferẽs oracula. מספרים יהם בשצר חשל תורה ובחצקה של גבואים ובתורים בחצקה של תורה בגי גבורי ישראל בחצקה של גבי איבם חנת ישפול עברי ירום ונשה בכקיבים נאום יהוה ארוני

Genui. — *Psal. 109.*

Exo. 4. f. Quæ sunt, Narrata, ac celebrata sunt mysteria ipsius Messię in lege Mosis, in libris Prophe- D
Isa 52 d. tarum, & in scripturis sacris. In lege quidē Mosis, vt illud, Filius meus primogenitus Israel.
psal. 109. Apud prophetas autem, vt illud Esaiæ, Ecce intelliget seruus meus, eleuabitur, & exaltabi-
tur In sacris autem oraculis: vt Dixit dominus domino meo Prisci igitur Hebræi, quos su-
perius Rabi Salomon memorarat, omnibus locis filium Dei, Messiam prædicabant, &
hunc sacra oracula spectare sciebant, vt verè de seipso dixerit idem Messias, Scrutamini
Ioan 5 f. scripturas, & inuenietis ibi de me. Et incipiens à Moyse & omnibus prophetis, interpreta-
Luc. 24 d. batur illis, in omnibus scripturis, Et, necesse est impleri omnia quę scripta sunt in lege Moy-
si, & prophetis, & psalmis de me. Vides vt etiam veteres Hebræi probant, ostendúntque
Christum ex lege Mosis, Prophetis, & psalmis. Quàm congruit testimonium illorum, cum
eo quod Messias de seipso discipulis ostendit: Persuadeamus igitur nobis, sub aliorum ver-
borū cortice, & aliud quasi loquētibus prophetis, occultiora mysteria fuisse decātata. De-
Ego hod. clarat itaque hoc oraculo Messiam esse filium Dei: Et quod dicitur, Ego hodie genui te:
ge. te. secū- Græci quidem putant hæc referri ad corpoream, non æternam generationem. Cum Deus
dus græ. ab ęterno filium genuisset, nota sibi soli non mortalibus generatione, mortales autem cum
natum à Deo nescirent: dicta est natiuitas eius mortalibus innotuisse, cùm mundo sese
ostendit, quem retro nunquam vidisset: tunc dictus est natus à Deo, diuinitus prodisse,
cùm venit in mundum. Omnia enim oracula de Messia, partim sunt de eo velut homine,
partim vt Deo. Totus is psalmus velut de rege terrestri, quem Deus agat ad omnia, felici-
tet, coadiuuet Nascitur à Deo, sicut rex instituitur, postulat gētes, regnáque terrarum sibiq;
subiici, imperium orbis terrarum velut hæreditarium sibi. Quemadmodum alius psalmus
Math 19. armat eum, dat sagittas, quas figat in corda regum: producit armatum, succinctum gladio,
mus. cu. procera statura, forma plusquam regia: parte alia Deum vocat, ex æterno tempore natum.
467. b. Nunc cùm terris eum Deus ostendit, cælitúsque antea incognitum demisit, natum pro-
deuntem ab ipso Deo. Hæc interpretatio vera est, quam Chaldæus quoque proposuit, ex-
plicās per paraphrasim hoc oraculum Sicut est (inquit) filius patri, tu quoque talis perinde
si hodie procreauissem te. כאלו יומא דין בריתך keilu ioma den, heritach. Voluit esse similitu-
Hebræi. dinem non proprietatem, Quasi (inquit) hodie te genuerim. Non desunt tamen He-
bræi, qui (quemadmodum præclari philosophi) solam præsentem æternitatem adiudicant
Deo, non futurum, aut præteritum, aut præsens hoc nostrum fluxum, ac temporarium, sic
hodie designare contendant æternitatem præsentem, quæ ipsi Deo semper Hodie est, in
qua genuit filium suum, perinde si dicat, Ego ab æterno quod mihi præsens semper est, ge-
Cabalistic. nui te. Hoc iuxta sensus, quos Cabalisticos Hebræi, Græci analogicos appellant, vehemen-
Analogic. ter quadrat. Est quoque eodem libro mysticorum pleno (quem dixi vocari Midras thehi-
lim, id est, arcanas psalmorum declarationes) mirabile priscorum Hebræorum testimoni-
um, quo mirificè cuncti qui legent, excitentur, super hoc carmine, Dominus dixit ad
me, filius meus es tu, dixisse ex antiquis illis Rabenis quendam, qui vocatur Huna, Tripli-
ces olim fuisse calamitates. Primam, quam perpessi fuerunt hi quos diluuium oppressit. Al-
teram, quæ contriuerit ætatem, siue generationem, שמד shemed, ruinosam, qua deleti sunt F
Hebræi. Tertiam, ætatem siue sæculum Messiæ. Cùm autem ille aduenerit (inquit) Deus
æternus dicet se velle eū generare nouo gignēdi modo: eóq; dixit, Ego hodie genui te. Sic
ille Hebraicè his verbis. של משיח וכד תי הי שעתא אמר יהוה לבראתו בריה חדשה וכן אומר אני היום ילדתיך
Shel Massiach: Vekad tbi hi shatia omer Eloim librata beriat chadesha, ve ken omer, ani
hagion ielad thica. Sæculum ipsius Messiæ: Et cùm venerit aduentus eius, Deus summus,
pronunciat velle eum generare nouo generandi modo. Audis priscum Hebræum, clarissi-
mè vendicare totum hoc oraculum Messiæ, qui natus sit nouo, atque inusitato nascendi
modo, videlicet ex virgine, vel natiuitate diuina, quæ fuerit eo tempore, quo cælitus ille
descendit, declarata.

Postula à me, & dabo tibi gentes, hæreditatem tuam, &
possessionem tuam terminos terræ.

HÆc vix inficiari possunt Hebræi, quin de magno Messia scribantur· Messiam totius
orbis terrarum Imperatorem fore. Huic omnes Reges obtemperaturos prædicant.
Hæc erit illius, non Dauid hæreditas, cuius regnum exiguum, breue ad tempus cor-
ruit. Termini quoque terræ, quibus imperium finiatur, cur dati sunt è Regibus Iudæorum?
qui ne Romanis quidem, qui mare, qui terras omni ditione tenerent. Sed metis datis hinc
Euphrate,

A Euphrate, hinc Rheno non in omnem orbem ditione tendente. Gentes subactas hæreditatem eius prædicat. Nunquam externæ nationes, tametsi bello dimicantes sæpe profligatæ, legitimum, hæreditariumq; imperiũ cuiusquã Regis Iudæorum fuerũt. Is igitur est de quo alius psalmus, Adorabunt eũ omnes Reges terræ, omnes gentes seruient ei. Græcis itaq; is placuit sensus: Quoniã tantã salutẽ Hebræi repudiassent, & a luce sese eis offerẽte, miseros oculos auertissent, gentes, nationesq; alias fuisse conuocatas, quæ viderent, exciperentq; salutare beneficium, seq; libentissimis animis, cultui Messiæ subiecisse, adúsque toto diuisos orbe Britãnos, ad quos finibus extremis terrarum degentes, imperium Christi peruenerit. Hæc vera interpretatio, priscisq; Hebræorum oraculis conformis. Recentiores ea Dauid tribuentes, aliis testimoniis corroborant. Deũ sic ei pollicitum: Faciam, inquit, sibi nomen iuxta nomen magnorũ qui sunt in terra. Et, Fuit Edom seruus Dauid. Et exiit nomen Dauid per omnes terras, posuitque, Deus pauorem eius super omnes gentes. Dictum de his superius, longè aptius hæc Messiæ quàm Dauid, veterum Hebræorum accedente consensu applicari. Si terminos terræ, si gentes, si possessionem, hæreditatémque attendas, nónne magis in eum conuenient de quo pari consensu, sublimes Apostoli, cum veteribus Hebræis cecinerunt? Quem constituit Regem vniuersorum, per quem fecit & sæcula. Et idem de seipso, Ecce, data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra. Quod verò postulare præcipitur, rectè nostri Latini, cum Græcis, ad eum velut hominem, Deíque opem implorantem spectare: quale illud in Actis, Conuenerunt aduersus puerum tuum IESVM, quem

Sensus græc.

Postula.

B vnxisti. Idémque orauit, & postulauit in monte, velut præsens oraculum, si fieri posset, calix amarus ille transiret. Et cum postulauit, Pater, clarifica filium tuum gloria, quam habuit prius quàm mundus fieret. Perinde si diceret, Da mihi gentes, da terrarum imperium. Omnes mihi subiice gentes. Responsumque fuit: Et clarificaui, & iterum clarificabo. quasi, Dabo gẽtes, dabo fines terrarũ. Et idem de seipso, Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Cùm ergo conueniant priscorũ Hebræorũ testimonia, huius psalmi oracula edita fuisse de Messia, cum his quæ idem Messias de seipso prædicabat, cum & patrem suum Deum assereret, & ab eo sibi cunctarum rerum potestatem delegatam prędicaret, omnis iam dubitatio facessat alium quenquam prophetias has quàm ipsum Messiam designasse.

Reges eos in virga ferrea, & tanquam vas figuli confringes eos.

QVOD Sept. interpretes Græcè dixerunt ποιμανεῖς, reges, siue pasces, Hebraicè est תרעם therohem, Amphibolúmque est, רעה raa, pascere, vel conterere. Quocirca magis Hebræi postremum hoc proponunt, vt nunc denotet conterere: id testatur quod sequitur, Et tanquam vas figuli confringes eos. Ipsi Hebræi interpretes id exponentes, adhibent voces notiores. Rabi Salomon, תרוצצם terozezam. Quod apertè signat confringere, conterere. Auen Esra תשברם theshaberam, Rumpes, franges eos. Idipsum confirmat Rabi Dauid. Chaldæus quoque תתברינון tetaberinun, confringes eos, vsus Hebraico verbo, pro Chaldaico. Cum igitur idem verbum sonet, vel pascere, vel conterere, pro hoc postremo sumen-

Reges,

C dum esse & Hebræi volunt, & sensus ostendit. Nam virga ferrea magis conterit quàm regit. Congruit tamen sensus Græcorum, Latinorúmque cum hoc Hebraicæ vocis significatu. Regere ferrea virga de duro, ferreóque Romanorum imperio, quo fractæ, attritæque Iudæorum opes, exponẽtes, euersos Hebræos fuisse duris Romanorum oppugnationibus, missos sub iugum. Is sensus melius ex Hebraica voce cognoscitur, Confringes eos, atteres, baculo ferreo. Nam pro ῥάβδῳ, virga, & shebet Hebraico, melius baculus diceretur, quod eadem voce denotatur. Eadem claritas erit oraculi, si res, tẽporibus Antichristi gerendas vaticinetur psalmus, cùm reges, sequaces Antichristi, capti ad tribunal Christi ducentur damnandi, grauiter iudicandi. Cùm sceleratos eorum exercitus, ad interitum pietatis coactos, diuinis suis armis, legionibus Angelorum immissis, dissipabit, delebit, franget, profligabit. Nullæ ex tantis exercitibus extabunt reliquiæ. Quid opere figulorum fragilius? quid tantopere teritur, tam variis, ac multis minutiis dissipatur? Huiusmodi fuisse Iudæos ferreis Romanorum fustibus attritos, & in frusta cæsos. Eadem futura est gentium profligatio, quas ad sua signa coacturus est Antichristus. Quod si de Dauid suscipias, explanatione non indiget. In virga ferrea, dicas cum baculo ferreo, cum fuste ferreo. Egóque sic Hebraicum Latinè reddiderim. Confringes eos cum fuste ferreo. Cui proximè quadrat, & tanquam vas figuli conteres eos.

Virga.

In pro cũ

Et nunc Reges intelligite, erudimini qui iudicatis terram. D

SVPPLICIIS intentatis ex eorum improbitate super eos euentuus, docet, resipiscant, altius euigilent, ne grauium pœnarum prædictio sortiatur euentũ. Antequã calamitatis tẽpus appellat, expergiscantur. Cõsimili cohortatione vtitur Salomõ, in libris Sapientiæ: Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Et, Audite filij disciplinam patris, & attendite vt sciatis prudentiam. Et, Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. Totis sacris litteris, partim minæ peccatis intentantur, sæuáque ex his supplicia euentura monstrantur: partim paternis admonitionibus, si quis audiat, coërcentur. Reges superius impia conantes aduersus dominum monstrauerat, contra eorum vesaniam, cælestes pœnas paratas dixerat, irridente Deo, paulatimque ad iram, furorẽmque procedente, victoriámque contra reges hos, atque eorum extremum excidium pollicente. Ob has cau-
Intelligite. sas, ad eos ipsos reges conuersus, eos monet, suæ salutis, & periculi rationem habeant. Duobus verbis, vt solet, per epitasin exaggerat, Intelligite, Erudimini: idémque sunt Reges, atq;
Resipiscere. Iudices terræ: & quasi loquitur, Hęc cùm ita sint ò Reges, ò Principes, resipiscite, mentes vestras ad sanitatem reuocate. Non sunt arma contra Deum, quósque protegit Deus, suscipienda. Nisi meliora senseritis, magnum vobis portenditur excidium. Quod dixit, Erudi-
Erudi. mini, propriè est, corrigamini, emendemini, peccatis nuntium remittite, Hebraicè הוסרו hiuasru. Et quanquam non erat fortasse futura correctio. Nam neque Iudæis, neque regibus illis, qui cum Antichristo conspirabunt, profuerunt, proderúntque, vel intentatæ minę, vel placidæ monitiones: adest tamen, digito tempestatem impendentem ostendens. Iudices E autem terræ dixit, quasi quos Homerus vocat, βουληφόρους ἄνδρας, κοσμήτορας λαῶν.

Quique regunt dictis animos, & pectora mulcent.

Terram autem per ἀντονομασίαν, mortales terram colentes, quibus terrestris habitatio da-
Terra. ta. Cælum cæli domino, terram autem dedit filiis hominum. Iudicantes terram, Regnatores ἡγεμόνες, qui ducunt, agunt, regunt homines terrigenas, iura dantes, ius dicentes. Hanc
Qui iudic. ob rem hortatur eos ad Sapientiam, ad intelligentiam, vt quibus plus quàm reliquis sit videndum, quorum ex consiliis multæ nationes pendeãt. Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα. Hos cum primis inuitat ad sapientiam, vt quorũ delyria populis augent pestẽ, cladémque.

Claud. Quidquid delyrant reges, plectuntur Achiui. Principibúsque populos similes fieri apud
Cõponitur orbis, regis ad exẽplu. scriptores celebre est. Quæ sit autem hæc sapientia, ad quam eos veluti supplex, ac misericordia commotus, hortatur, præclarè subiicit:

Seruite domino in timore, & exultate ei cum tremore.

Exult. ei. QVOD ad verba attinet, non est Hebraicè καὶ ἀγαλλιᾶσθε, exultate ei, sed duntaxat, Et exultate, redundante pronomine αὐτῷ, ei. Hieronymus quoq; nõ addidit. Neq; verò cohortatur reges, vt exultent Deo, cũ tremore: sed vt lætitiæ, fiduciæq;, qua plerũq; reges ob res secũdas, atq; rerũ affluẽtiã exiliũt, exultãt, diuos, hominésq; aspernãtur, metu fortunę aduersę, quę plerũq; eos, vt inquit ille, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorẽ F casum, dissimilis sui reseruat, moderentur, eã contineant, frænent, incedãt spẽmq; metúmque inter dubij. Ita fiet, vt tumultus inanis ille, verborũq; iactãtia, superbia quoque, qua superius vtebantur, compressa, mediam sanitatem obtineat. contra morbũ illum proclamat,

Nescia mens hominum fati, sortísque futuræ,.
Nec seruare modum rebus sublata secundis.

Hæc autem moderatio, atque constantia vix obtineri potest, nisi Pietas, quæ sacris litte-
Timor. ris dicitur Timor domini, imbuerit animum. Ab ea nascetur omnis elationis, atque superbiæ, audaciæ, atque ferociæ deiectio Ad hanc igitur veram, solidámque Sapientiam co-
Seruire. hortatur. Seruire autem domino, quod Græcis, Latinísque non diceretur, eodem verbo dicitur Hebræis, quo nostris Colere, Græcis θεραπεύειν, illud agris Deóque exhibetur: hoc
Epicureorum impietas. hominibus, atque Deo: haud secus Hebraicẽ Seruire Deo, atque mortalibus. Nec propterea mancipiorum loco à Deo mortales haberi fingit, vt neque eum Græci, quem dicerent θεῶν θεράποντα tametsi θεράποντα, vocant mancipium. Magnusque hic ex philosophia locus, quem contra Epicureos Lactantius ex Seneca produxit, tractatur. Epicurei frustra natos homines contendunt: vitam humanam temeritatis, ac miseriarum plenam: homines
Homo, cur factus sit. fortuito extitisse, finem nullum habere, ad quem spectet. Huic errori Seneca sapientissimè occurrit, Non temerè, non frustra nos viuere: sed viuentes operam dare Deo, quasi

seruire

A seruire Deo. Vides vt nobilissimus finis sit humanæ vitæ, nobilior omnibus rerum finibus, vel Solis, totiúsque cæli. Sol enim factus est, vt lucendo, lucémque, & calorem cunctis terris distribuendo, vitam animantibus, maximéque hominibus largiatur. At homines facti sunt, vt viuendo darent operam Deo, studerent Deo: hunc quærerent, nossent: quæsitum & agnitum colerent, laudarent, huicque seruirent. Hócque est dare operam Deo. Is optimus finis (ait Aristoteles) Deum nosse, & colere: finis vtilitatis, iocunditatis plenus, plenus ordinis. Hortatur igitur, arrogantiam deponant, sceleratam illa contra Deum coniurationem relinquát, ab impiis armis discedant, alia studia, maximè reges, præsidesq́; rerum humanarum decentia, suscipiant. Nam cùm res omnes humanæ diuinitus gubernétur, tú verò bella eius ex nutu, victoriæq́; depédét: quibus eos maximè potiri facit, quos nouerit habere causam iustiorē. Lógè igitur minus his erit propitius, quoniã arma, pietaté, piosq́; reges oppugnare certat. Melius igitur, & ipsis regibus salutarius, vt Deum, cuius maiestatem, atq; honorem in his qui colunt eũ, persequerétur, (nam, Qui vos spernit, me spernit: qui autem spernit me, spernit eum qui me misit, idem inquit,) conuersis studiis colant, eiq́; seruiant: eorúq́; regum de numero fiát, quibus propter summam insaniam, bellũ indixissent, Seruite autem Deo in timore, siue cum timore, eum habet sensum, ad eos quemadmodum monstratũ est, dicitur, qui cupiditatibus efferebátur, trásuersi à scelere rapiebátur, quibus malis motibus timor adhibédus est, metu sunt coërcédi. Metus autē siue timor erit vt noscas te cõtra eũ téndere, qui te, tuásq; copias mille modis possit interficere. Grádine lapideo, velut

B exercitus Brenni, fulminibus, pestilétia, fame, corruptis, atq; obcæcatis cõsiliis ipsorũ ducũ. Sunt alia multa, quæ sapientes imperatores habentes explorata, verebátur numē Dei, omnibus precibus eũ sibi propitiũ adhibebant. Qua in re Romani omnes nationes superarũt, ob id in omnes terras, eorum ditione, fauente Deo, quem timebant, & colebat, propagata. Præclarè verò, & ex intima ratione vocatur Hebræis pietas, timor domini. Nulla enim re magis nos pios esse Deúque colentes comprobamus, quàm sceleribus abstinentes, verentésque ne quid contra voluntatem eius faciamus, legésque eius rescindamus. Nam cum nos cupiditates ad multa prouocent, quæ legibus diuinis prohibentur, cupiditatibus autē obtemperare recusantes, id certè timore quodam, optimo quidem illo rationísque pleno facimus: tunc, sumus velut ille qui sensit medios delapsus in hostes, aut qui serpente calcato trepidus refugit. Maxima igitur pars pietatis constat timore, pudore, reuerentia. His aduersatur superbia, elatio principum, opulentorúmque pestis. Eóque præcipuè proposuit his ad sanandas eorum mentes timorem Dei, trepidámque exultationem. Hæcq́; vel ad eos reges, ac principes, qui nomen Christi delere superbè, arrogantérque conabantur, vel reges Antichristi signa sequentes, qui non solum honorem Dei violare non timebunt, vt etiam ipsum Antichristum, repudiato vero Deo, pro Deo, tota terra coli, velle non dubitaturi sint. Est item sensus, Seruite Deo in timore: Date Deo operam summa cũ reuerentia, ac pietate. Is enim est finis noster. Finis ad quem respicit hominum vita.

Aristoteles.

Pietas, timor domini.

C Apprehendite disciplinam, nequando irascatur dominus & pereatis de via iusta.

QVod ad verba attinet, nemini non perspicuum est, vel ipso Hier. tot locis monente pro δράξασθε παιδείας, Apprehendite disciplinam. Hebraicum habere נשקו בר nasschekv bar: quod potest reddi, Osculamini filium. vel, Osculamini purè. Eóque Hieronymus transtulit in suo psalterio ex Hebraico, Adorate purè. In cõmentariis autem super psalmos (si modo illius sunt) sciens aliam quoque subesse his vocibus significationem, transfert Hebraicum, Adorate filium, apertam de Christo prophetiam hanc asserens. Contra Ruffinum probat, quoniam adoratio fiat ore admoto, atque osculo, rectè dixisse se in commentariis Adorate filium. Hæc Hieronymi interpretatio etiam ab Hebræis adhibetur, & comprobatur, maximè verò Auen Esra, & Chimchi. Prior ostendens hunc versiculum respondere superiori, ait, Seruite domino, respondere, ei quod proposuerat, Aduersus dominum. At, Osculamini filium respondere, Et Christum eius: & ei quod ait, Filius meus es tu. Ergo confirmat eundem esse bar, nempe filium, de quo superius dixisset, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Vultq́; ponere nunc prophetã cohortationes contrarias sceleratis eorũ conatibus, vt qui consiliũ iniissent aduersum dominũ, nunc hortetur eos seruire domino. Et qui bellum Christo eius indixissent, nunc eos moneat, vt osculétur, adorent eũ, appellans nunc filiũ, quem superius Christũ eius. Hæc interpretatio adhibetur

Apprend. disciplin.

Adoratio.

comprobatúrque etiam à Chimchi, Bar, inquit, hoc loco, est בן bon, filius, quemadmodum D
Bar, duo significat. alibi dicitur. Quid est ברי beri, filius meus. ומה בר בטני vma bar bitni, Et quid filius vteri mei.
His apparet vera locutum Hieronymum in commentariis. Quòd si bar nunc est pro filio, verbum quoque ipsum נשקו nasheku, quod & ipsum polysemon est, sonabit adorate.
Nasheku, duo significat. Est enim Adorare Græcè, & Latinè Osculari. Adorare, ad ora mouere, ad os admouere, sic Græcè προσκυνῆσαι, est κύσαι osculari. Quoniam igitur adoratio fiebat: fitq; osculando, rectè verbum Hebraicum vertitur Adorate. Fit osculando adoratio. Nam plebs
Adorare. osculabatur genua imperatorum, senatores autem pectus. Nunc veneramur principes osculando manus. Ipsi Patres purpurati pectus, & manus summi Pontificis osculantur, pe-
Imperatores. des cætera plebes. Sic quoque Iob detestans Idololatriam, qua mortales Solem, Lunámque venerantes, osculabantur manus suas, non valentes os admouere, ait, Si vidi lunam
Romanus episcopus. cùm fulgeret, & osculatus sum manum meam. Quæ est iniquitas maxima, & negatio contra Deum altissimum. Est & aliud exemplum in libris Regum: Et omne os quod
Ad solem, aut lunam. non adorauit Baal, osculans manum. Cæterum sciendum est, quoniam bar præter signi-
Iob.31 c. ficationem filij, designat etiam purum, electum, mundum, esse qui sequantur eum significatum vt dicat, Osculamini siue adorate pure. Eritque antecedentis versus repetitio.
3 re.19.d. Seruite domino in timore. Nihil enim aliud est, Seruire in timore, quàm Adorare purè. Illud item magnopere cōsiderandū, editionē Sept. qua dixerant, Apprehendite disciplinam:
Apprehend. discip. quoniā purū, selectum, mundúmque maximè ad disciplinā, eruditionémque pertinet: (est enim eruditio, vera mundities) veram esse, & à priscis Hebræis cōprobari, qui puritatē, siue E
purum, aut mundum, quod pręsenti voce designatur, sumpserūt pro cultu, disciplina, eruditione, doctrina. Itaq; Chaldęus interpres, pro eo quod Hebraicū habet, nasheku bar, Osculamini filium, vel, Adorate purè, posuit iuxta ea quæ diximus קבלו אולפנא kabulu vlphana, Accipite, siue recipite doctrinam, Vera igitur est, ac maximè propria interpretatio Sept. & verè interpretantur Græci, asserentes nunc inculcari, & exaggerari quod paulò antè dixerat, Erudimini qui iudicatis terrā. Nunc, Prędite, capite doctrinā, eruditionē, disciplinā. Rabi igitur Salomon exponēs bar, pro puro, mūdo, sic explanat: Armamini, pręparate vosmet puritate cordis: quod maximè ad cultum, disciplinámque quadrat. Neque ab re verbum nasheku quod sonat osculamini, transtulerunt Sept δράξασθε, apprehendite, & Chaldæus קבלו kabilu: Nam idem verbum sonat etiam desiderare, vt ait Rabi Salomon, iuxta illud, Et ad virum tuum, desiderium tuum: vbi est תשוקתך teshukathca, desiderium tuum, à verbo per apocopen primæ litteræ נשק nashak. Rectè igitur quod erat desiderare, transtulerunt Sept. & Chaldæus, capere, accipere, aut quod ait Auen Esra, sed nō probat, quoniam נשק nesek sonat arma, posset inde verbum armandi deductum esse, vt dixerit, Armamini puritate disciplinæ, eruditione. velut Paulus, Induite loricam fidei. Atque hoc verbum armandi,
Ge.3 c. Sept. & Chaldæus dixerūt capere. Quoniam igitur multiplex est significatus vocis bar, accidit vt multæ interpretationes à scriptoribus sint positæ. Nec moror quòd sint Hebræi,
Prius pro post. qui ferant hac voce puritatem designari non posse, quæ potius dicatur בור bor. Nā & cæteri dissentiunt, & eadem est vox, licet sub alia significatione Harum omnium mihi maximè F
probatur ea, Adorate filium, propter rationes quas attulit Auen Esra, quòd toto hoc psalmo claro nomine filius est adhibitus: eo inquam nomine, in quo nulla sit ambiguitas, Filius meus es tu, Ego hodie genui te. Et, Aduersum Christū eius. Genitus ab eo, filius eius, Christus eius. Nūc quoq; bār, nempe filius, vt nō sit mirum, quòd inuitet ad osculum, adorationemq; filij, quem superius à Deo genitum dixerat: & in contrarium, cui bellum intulerant, nunc eum contrà proponat adorandum, colendum, quod osculo designatur. Atq; hinc liquet non ab re vetustiores Hebræos, qui veritatē perspicacius cernebant, de Christo psalmi huius oracula cātata asseruisse, quorum superius visa est sententia. Extat item codem in libro, quem dixi vocari Midras Thehilim, quasi mysteria psalmorum, dixisse quendā è Rabenis illis priscis super hoc, Adorate filium: hanc esse velut regis sententiam, qui exarserit ad vlciscendum ciues sceleratos. Hi profecti ad filium regis, supplices ab eo petierunt, vt patris iram mitigaret, ille profectus obtinuit, vt eis parceretur: venerunt ciues, gratias acturi regis remittit eos ad filium. Nam in gratiam huius, inquit, vobis parco. Hoc igitur esse Osculamini filium, per quem vobis iracundia mea sedata est. Eum osculamini, amplectimini, Genua eius prehendite. Hæc antiquitas sentiebat, quibus iuniores etiam subscripserunt. Nec potest sine magno miraculo factum esse, vt toties filium Dei memorauerit. Quod verò prosequitur,

Ne

A Ne quando irascatur dominus, & pereatis de via iusta.

IN fonte Hebraico non est, Dominus: sed duntaxat, Ne quando irascatur: quanquam de domino, etiam Hebræis attestantibus, dicitur. Non est item, Via iusta: sed duntaxat, Via. Hæc in Psalterio Hieronymi clara videbis. Et quod iidem Sept. dixerunt, ἀπολεῖσθε ἐξ ὁδοῦ, Et pereatis de via: Hebraicè paulò diuersum דרך ותאבדו Vetobedu derech, Et amittatis viam. Est autem sensus, vt explicat Rabi Dauid, Nisi celeriter ab itinere cœpto desistatis, vias sceleratas deseratis, irascetur in vos Deus summus, cùm furor eius exarserit. Quantulumcũque moræ in his flagitiis protraxeritis, vos furor eius corripiet. Impendet vestris ceruicibus calamitas iam iamq; præsens, nisi celeriter consilia meliora captatis. Si vel exiguum temporis perseueratis in his erroribus, nullam amplius expectetis vindictæ dilationẽ, scitote eam præsto esse: vertite igitur iter inceptum. Ergo quod ait, Et amittatis, siue perdatis viam, est quale psalmo primo dixerat, Et iter impiorum peribit, siue perdet. Volunt autem hoc loco Hebræi figuram esse, qua scribitur in sacris litteris, homines scissi vestes, attonsi barbam. Neque enim homines scindi, sed vestes: neque homines radi, sed barbam. Ita, Homines perdere viam, quòd via perdat, agat eos in perniciem, in barathrum. Perire igitur de via, aut perdere viam est, sequi iter deuium, seclusum à consortio Deorum, vt inquit ille. Est ire viam ferentem ad mortem. Medio in itinere quod arripuisti, cadere. Erat enim iter deuium, præceps. Ac Sept. clariorem facere tralationem volentes, quod erat Hebraicè, Pereatis via: rectè adiunxerunt, illustrarúntque, quod item Hebræi faciunt, addentes præpositionem de via, Hebraicè dicitur, Peribitis via. Adde, Peribitis ex

B via. Furor igitur eius correptos, si pergitis hoc iter, auferet è medio. Hæc via quoniam funesta est, vos agit in æternam mortem. In ea superueniat ira Dei. Vbi inuenti fueritis, ibi pœnas luetis. Sensus quidem Sept. quod addiderunt, iusta fuit: quòd in flagitiis perseuerante, ab illa via excident, quæ fert ad superos. Sed superiora clariora. Fuste ferreo confringentur, in frusta velut vas abibunt. Perire igitur de via, aut in via, est in his peccatis, quæ retines, ira Dei superueniente cadere, deleri, extingui. Est enim via in sacris litteris, vita, ætas, vitæ tempus, per quod velut spatiũ quo vita decurrit, incedimus. Quod autẽ dixit, Nequãdo, Hebraicum simillimũ illi פן pen, Ne forte, vt vertit Hieronymus, dubitantis est. Quod his erroribus insistitis, quòd ad cœpta consilia properatis, forsan grauiores pœnas luetis, forsan Deum iratum sentietis. Dubitanter nunc proponit: sequenti versu cum denuntiatione, expressóque vaticinio calamitatis. Cùm exarserit in breui. Irascitur igitur Deus sceleratis: sed ad vlciscendum diuina tardè procedit ira. Demum tantò grauius, quantò serius. Posset autem referri (quoniam Dominus non est appositum ad irascendi verbum) aut ad ipsum dominum, aut filium, quem asserit adorandum, iratum his qui non adorent.

Perea. de via.

Via.

Ne quãdo.

Cùm exarserit in breui ira eius, beati omnes qui confidunt in eo.

C QVOD Latinus dixit, in breui, Græcum magis ad Hebraicum respõdens ἐν τάχει, in celeritate, Cùm celeriter exarserit Hebraicum כמעט kimeat, iuxta paululum, ferè exiguum, quasi modicum. Et Hier. Post paululum. Sciendum est, aduerbium, siue præpositionem Hebraicam כי ki, quam Sept. transtulerunt ὅταν, cùm, vel quando, esse quoque particulam causatiuam, αἰτιατικὸν μόριον, quæ reddat causam eorum quæ prius diximus, vertitúrque Latinè, quoniam, quia hócque clarius est, quàm dicere, cùm: transferendumq; est, Quoniam cito furor eius exardescet. Breui, celeriter, post paululum. Eritque totus sensus, Adorate filium, amplectimini, exosculamini, ne forte vobis in hac impietate insidentibus, irascatur: & tenebræ vos inuoluant sic, vt vel ipsam viam ignoretis, cadentes, lapsabundi. Quoniam celeriter furor eius inflammabitur. Apertè vobis denuntio, furor eius celeriter incendetur. Nullam dilationem expectetis. Hæc interpretatio clarior est, respondens aduerbio, celeriter, in breui. Quoniam, ait, celeriter irascetur furor eius. Pro subiũctiuo igitur in Græco ὅταν ἐκκαυθῇ. Cùm inflammatus fuerit. Nõ est subiunctiuũ in Hebraico, sed aperta periculi denunciatio כי יבער כמעט אפו ki ibear bimeat apo. Quoniam inflammabitur celeriter, citò furor eius. Negátque Deum fore cõniuentem, cunctatorẽ, differentẽ irasci. Satis, inquit supérque distulit, procrastinatus est. Hoc quoque Chaldæus posuit, pro dubia præpositione Hebraica, adhibens claram מטול metul, quoniã, quia. Et Rabi Salomõ exponẽs, Quoniã, inquit, in momẽto, subitoq; furor eius incẽdetur. Et tũc beati omnes qui cõfidunt

In breui.

Qui confidunt. in eo. Et quod Sept. dixerunt πεποιθότες qui sperant, fidunt, est Hebraicè חוסי chose, Potest, D Qui confidunt, aut qui sperant, transferri: quod Hieronymo placuit, Beati omnes qui sperant. Clarum est cur beatos appellet eos, qui vindicta cælesti fruentes, sperent, fidant, nō trepident. Magna sanè eorum beatitudo, Deo pœnas cælestes immittente, ac mortalium caterua latè saculis eius cadente, vel casura, quos spes alat, sustentet. Eam spem suggerit cō scientia rectè factorum. Verum enim est quod scribit diuinus Plato, consentiēs cum sacris litteris, reddituros omnes ad tribunal Iudicis æterni, vitæ suæ rationem, sed bonos θαρραλέον λόγον, rationem intrepidā, plenam fiduciæ: at improbos cum magna trepidatione, Videntes enim (ait Salomō) turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gementes. Et fortè vera Græcorū est sententia, hoc vaticinium esse de supremo iudicio, quemadmodum primus quoque psalmus vaticinabatur de consortio, cœtu bonorum, congregatione, & insatiabili gaudio iustorum ex aduerso de his, quorum iter deuium, seclusumque à consortio Deorum. Illis fore pietatis præmium, quod in numerū Deorum reciperentur: at sceleratis, quod aget, qua pergere cœpissent via, in barathrum, tartarum. Nunc autem de ira Dei inflammāda, ac furaque omnia, quæ sceleratos auferet è medio, deque his quorū plena fiduciæ pectora, nō expauescit leue irato. Hos usic beatos appellat. In primo psalmo nō exiccandos, futuros velut arborem propter aquæ riuum. Illic æternum virorem, hic fiduciam intrepidam. Beati erant primo psalmo, qui se à consortio improborum separauissent: hic beati, qui Deo irato, non trepidabunt, ob rectè factorum conscientiam, quòd sentire eum improbis noluissent Quamquam nunc maximè contra principes, illic contra omnes generatim. Multis quidem de causis Beati in sacris litteris homines vocātur: sed his ad vnam principem deinum relatis. Qui sunt beati quòd confidunt in eum, quòd in consilio sceleratorum nō abierant, quòd flagitiis eorum assensi non fuerant, potius destomachabantur, exhorrebant, Quare autem beati, quia cùm furor Dei feruescet, cùm rationem in vita factorum vnusquisque reposcet, causasque omnium, totamque vitæ rationem seuerissimè discutere statuet, cæteris quia nec impiorū consilia improbauerant, nec peccatores perosi, sese ab eis auerterant, summa trepidatione laborātibus, ipsi fidentissimis animis astabūt, pleni spei, atque fiduciæ, maxima bona, vt illi maxima mala expectantes. Tempus ergo furoris potest referri iuxta Græcos, tum ad diem qua quisque secedet à corpore damnādus, si malè perpetrasset, tum iudicium extremū. Iuxta Hebræos, & vt mihi quoque probatur, ad id tempus, quo Deus, qui patienter vexari bonos aliquandiu passus fuisset, demum indignatur, sumitque de his qui vexant eos, meritas pœnas. Obseruant item Græci hunc psalmum & primū vnum esse quòd finis huius in beatitudinem designat, vt ille à beatitudine initium auspicatus fuerat, artificio quodam factum.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI TERTII.

Psalmus Dauid, cùm fugeret à facie Absolom filij sui.

Psalmus ipsi Dauid. Le. PRINCIPIO obseruandum, quòd semper in principiis psalmorum Sept. interpretes dicere solēt ψαλμὸς τῷ Δαβίδ, psalmus ipsi Dauid, Hebraicum articulum לדוד le Dauid, seruire datiuo, ac genitiuo, sed magis genitiuo. Magisque dicendum est, psalmus τοῦ Δαβίδ, ipsius Dauid, quàm τῷ Δαβίδ ipsi Dauidique vbique. F Quod ad inscriptionem attinet, nota est (vt aiunt Græci) historia ex libris Regum. Illud vnum perpendum, priscos Hebræos (vt testatur Chimchi) psalmum super Antichristo, quem vocant illi Gog, & Magog, exposuisse, aut mysticè, aut inscriptionem minimè motati, quæ forsan non tempestate Dauid, sed insecutis ætatibus, ea, atque aliæ ab eruditis fuerint additæ. Quemadmodum quod appellatus fuit Mismor, nempe cantilena, aut הודו hodc, (est enim vox Hebraica, Græcis vsurpata) nam is psalmus potius cum gemitu, vt Hebræi testantur, fuit editus. Nomenelatio Psalmorum, Hodarūmque postea, aut cùm victorijs potiti essent, reperta est, aut longè post. Proximi igitur tempori illorum adhuc psalmo inscriptione carente, de Antichristo putarunt, aut certò norunt de eo carmen esse. Vt quemadmodum superior psalmus, variantibus interpretibus, esse aut de Dauid, aut de Christo, veteres de Christo contra Gog, & Magog, qui copiis innumerabilibus aduersus Christum coacti consiementer interpretantur: sic nunc eum ad Dauid alij trahant, prisci simili sensu, quo superior est, de Antichristo, sceleratisque eius agminibus

Antichristus. Hode. Psalmorū inscriptiones.

A bus, scirent effusum, quibus aduersus Christum congregatis dicat ipse Christus in psalmo, Domine, quàm multiplicati sunt, qui tribulant me. quemadmodum superior, Quare fremuerunt gentes: eodem exordio, eisdem penè verbis, eadem sententia. Ipse Rabi Dauid refert eos de Antichristo, ex eo fuisse interpretatos quòd factum Absolonis similitudinem habeat cum his, quæ faciet Antichristus. Quo dicto velut ex inuito pectore veritate erumpente, ipsis quoque fatentibus apparet, Coniurationem illã omnium impiorum Regum, nouissimis sęculis contra Christum, futuram velut illam Absolonis cõtra patrem, ex cuius sanguine natus est Christus. Illam cõtra Dauid, hãc vltimi tẽporis cõtra Christum, cuius oppugnabit nomen Antichristus, cõsurgétque cõtra omne quod dicitur Deus. Cõprobatur hęc sentẽtia, vel eo maximè, quòd alto, & arcano quodã sensu, primus, & secundus psalmus in fine canebant præmia, coronasq; iustorum: furorẽ autẽ Dei contra sceleratos, cunctis exponẽtibus, cùm Deus ob flagitia, & cædes, maximámq; impietatẽ mundi, & eorum, qui Antichristũ sequẽtur, adorabúntque, iratus veniet in maiestate sua. Eodẽ sensu, & eadẽ prophetia potest nunc factum esse, vt propheta spectaculis illorũ temporum sibi per speciem oblatis insistens, describat iterum coniurationem Antichristi. velut filij contra patrẽ, contra Christum, turbulentámque illius sęculi tempestatem. Hæc vna erit sententia, eaq; priscorum Hebræorum. De Dauid quoque potest editus esse, quæ melius in posterum clarebunt. Sciendum siue de Antichristo, siue Absolonis coniuratione sit, occultas esse phrases, abstrusásque, vt aliud quàm hæc ipsa dici videatur. Nusquam vel minimum indicium *Tempus teronarum.*
B aspicias earum rerum, quæ in illa Absolonis coniuratione acciderunt, atque aliò pertinere, quæ psalmus canit, omnino videtur. Non filium contra se surgentem vnquam, non populum, plebémque in se concitatam nominauit. Non causam tanti mali, quod refertur in libris Regum, ob maximum scelus in eam calamitatẽ, Dauid diuinitus incidisse. Dicitur autem hanc quasi elegiam, & flebile carmen edidisse Dauid, cùm ascenderet flens ascensum *2. re. 15. f.*
oliuarum, ceruicibus eius, cum omni multitudine, filio imminente. Asseritur item ab Hebræis, plerosque alios in sacris litteris insignes viros fugisse. Fugit Moses à facie Pharaonis: Fugit & Iacob fratrem prosequentem: Sic Dauid quoque fugiebat filium insequentem, eúmque regno exuere conantem. Siue igitur ad Antichristũ, siue Absolonis persecutionem referas, verbis explicandis, sensibus enodandis, desudandum est.

PSALMI III. EXPLANATIO.

DOmine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? multi insurgunt aduersum me.

QVOD Septuaginta dixerũt, τί ἐπληθύνθησαν. Quid, aut, quare multiplicati sunt? Hebraicum מה ma, potius designat, quàm, quantum, vt dicendum sit, Quàm multiplicati sunt! Quanta est hostium me persequentiũ copia, quę
C cõiuratio. Nec rogat cur sint multiplicati, sed cũ gemitu miratur, vt illud, *Quid.*

Heu quantas strages, vel quæ Tyberine videbis,
Funera, cùm tumulum præterlabére recentem.

Hei mihi, quanta belli tempestas impendet! Quàm immanis coniuratio! In alio psalmo, Quàm multiplicata sunt opera tua. Chaldæus item apertè ponens כמה camma, quantum, quàm. Et quod dixerunt ἐπληθύνθησαν, multiplicati sunt, Hebraicum רבו rabbu, Latinè clarius diceretur, Quanta agmina coierunt. Quæ manus perditorum hominum in me cogitur. At quod transtulerunt, οἱ θλίβοντες, qui tribulant: nunquam reor apud bonos linguæ Latinę scriptores reperias hoc verbum Tribulo. eóque mecum sæpe vehementer sum admiratus, cur Latinus psalmorum interpres eo sit tantopere delectatus, vt vsurpet vbique, quod nusquã vel apud Ciceronem, vel Titum Liuium, Cæsarem, aut quenquam bonorum poëtarum reperias. Fictum est ex Græco τρίβω, tero, contero, frango, flagello, inde Græcis dicuntur παιδοτρίβαι, pueros cædentes, flagellantes, à Tribo Græco, factum Tribulo. Hinc Tribuli, quia cædunt, flagellant. Hieronymus igitur politioris eruditionis studiosus, refugit in suo ex Hebraica veritate psalterio, hoc verbum, pro tribulant me, ponens iuxta Hebræos צרי zarai, hostes mei, Domine quid multiplicati sunt hostes mei? Propriè designat Hebræis zar hostem prementem, vexantem, persequentem, tædio afficientem, à צרר Sarar, vrgere, instare, premere, vexare. propterea Sept. dixerunt θλίβοντες, terentes, afflictantes. Quod

Multiplicati sunt. *Qui tribulant.* *Tribuli.* *Hostes.*

verò ait, Multi insurgunt aduersum me: Multi Hebraice רבים rhabim, polysemon est. Sunt D
principes, magistri, rabim, sunt multi, inde superius verbum rabbu, multiplicati sunt, creuerunt, inualuerunt. Dicendúmque aut, Multi insurgunt: aut Principes, magistri insurgunt: Contra me, inquit, manus impiorum Regum conspirat, cogitur. Quod maximè ad Antichristi comites, Reges, ac principes quadrabit. Verbum autem, Insurgunt, designat quale superiori psalmo, Astiterunt Reges: nempe coniurauerunt, animis, opibusque parati bellum execrabile suscitauerunt: Conflatum est bellum scelestissimum: vndique conueniunt: Quotidie fit maior accessio. Sensus igitur clarus, siue ad Antichristum, siue David referatur. Videre est hoc loco creberrimum psalmorum morem, cuius ex parte meminimus. Vbique occurrit ea species orationis, qua repetitur omni versu prior sententia, exaggeratúrque aliis verbis, vt superius: Quare fremuerunt gentes? repetit idipsum, Et populi locuti sunt inania. Primùm gentes, inde populi: primùm fremuerunt, pòst locuti sunt. Secundo versu, Astiterunt Reges terræ: refert idipsum, Et principes conuenerunt. Reges, Principes, astiterunt, conuenerunt. Similiter nunc, Multiplicati sunt, insurgunt. Hoc vbique factum est causa carminis Hebraici, cuius in præfatione meminimus. Consonat enim rythmis quibusdam penè omnis versus in Psalmis: nec est alia carminis ratio in Psalmis, nisi similis verborum exitus, quale hodie in Italia carmen Ethruscum: vt nunc, Ma rabbu zarai, Rabbim camim alai. Vides similiter desinens, zarai, alai. Perinde si Latinè diceres, O amantes amentes. Quod sequitur: E

Multi dicunt animæ meæ, non est salus ipsi in Deo eius.

Animæ meæ.

Le hebr.

Anima pro persona.

IAM diximus nomen Rabbim, Hebræis etiam testibus, hoc loco designare vel multos, vel magistros, ac principes. Quod dicit, Animæ meæ, cùm sit Hebraicè לנפשי lenapsi, potest designare non modò casum dandi, sed etiam esse (quoniam articulus, Le, variè ponitur) præpositio Super, De. Exponitur igitur ab Hebræis multò melius, Principes, aut multi loquuntur de anima mea, nullam ei salutem esse. Sciendum animam Hebraica phrasi, poni pro ipsamet propria cuiuscunque persona: vt, Qui amat animam suam, (nempe seipsum) perdet eam: perdet seipsum. Sic Poëta Latinus:

Nos animæ viles, infleta, inhumatáque turba.

Dicunt. Colloquia aduersario rū Dauidis.

Non est salus.

Itaque nunc sensum esse, Multi loquuntur de me ipso, principes, ac primores Israël, vt erat Achitóphel, atque alij coniurationis participes, properantes eripere regnum, David, negantes affuturum ei diuinum auxilium, dicebant, & communibus sermonibus asserebant, quoniam David tantum scelus admisisset, vt erepta vxore Vriæ, etiam ipsum curarit interficiendum, vtque huic libidini satisfaceret, totum exercitum Israël, periculo exposuerit, non propitium, sed penitus iratum Deum illi futurum, victurósque eos hoc bellum, eísque futurum Deum propitium, qui scelus illud persequerentur, ereptúmque propter summum flagitium, regnum ipsi David, filio eius traderent. Hoc illi in quotidianis sermonibus agitabant, & quasi iam parta, exploratáque victoria, lætitia efferebantur, ipsi principes, ac duces, de salute, anima, vitáque ipsius David loquebantur, quò bellum capesserent milites, alacriores essent: fauor ille diuinus, ac gratia, qua soleret David omnia prælia facere secunda, qua Gigantem interfecit, Palæstinos concidit, discessit, abiit propter peccatum. Nostrum erit regnum, cùm duobus modis exponat Rabi David, non est salus animæ eius, tum in hoc mundo, tum in futuro, videtur de solo præsenti esse sermo, de salute corporea, de vita, qua quisque viuit. Atque est Hebraica locutio, Primum dicunt de anima mea. Tum, F

Multi

Non est salus ipsi, nempe David. Idem enim anima David, atque ipsemet David Negabant, ipsi David, atque animæ eius esse salutem. Multi igitur, nempe quos eadem contra David coniuratio mancipasset, & fortasse omnis multitudo Israëlitarū, qui filium patrem persequentem sequebantur, affirmabant se inuicem cohortantes, salutem nullam à Deo immortali, qui solitus esse David in prælijs defendere, affuturam. In Hebraico in fine

Sela.

Diapsalma. gal. vne pause.

huius versiculi ponitur סלה. Super qua voce variæ sunt Hebræorum, Græcorúmque sententiæ, & de eo multa scripsit Hieronymus. Nam Sept. interpretes eam transtulerunt διάψαλμα, quasi dixeris intermissam cantilenam, eóque Græci ferunt, quoniam in medijs Psalmis reperitur, vbicunq; sit scripta, ibi vocem canentium solitā interquiescere. At Hebræi

A breui fortasse meliora. Alij quòd sonet, In æternum, Super: quam sententiam sequitur Chaldæus interpres pro, Sela, ponens chaldaicè לעלמין le almin, in sæcula. AuenEsra propositis alijs sententiis, verum huius significatum esse, quale est Amē, sic, ita: affirmationémque esse eorum quæ dicuntur, Ita est, sanè, profectò. Reuera, inquit Psalmus, & certè, multi dicunt mihi salutē nullā esse. At Rabi Dauid nullum sensum hanc vocem habere cōfirmat, tantū ornatus, aut harmoniç causa adhibitā, quales apud Homerū ῥά, κὲν, δὴ, πὼ, θὴν. Et quoniā Sela, videtur duci à verbo Salal, exaggerauit, accumulauit, putar vbicūq; ea vox reperiatur, exaggerari illic, atque attolli vocē canentiū. Idq; argumēto esse quòd in solis Psalmis, & cāticis reperiatur. Tres hæ sentētiæ Hebræorū similes inter se sunt, Idē enim est si sonet in æternū, si certū & verè, vt sentit AuenEsra, vel si vocis sit sublatio, qua rei certitudo, veritásque designatur. Eodémque pertinent hæ omnes significationes. Absurda forsan hæc mea opinio est, Sept. interpretes, vt plerasque voces Hebraicas transferendo intactas reliquissent, sic hanc Græcè scripsisse, vt erat in Hebraico Sela, sed scriptores per imperitiā nescientes vocis sensum, supposuisse vocē Græcā Diapsalma. Neq; enim vel ab Hebræis adhibetur huius Grçcæ vocis sensus, neq; locū in Psalmis habere potuisse videtur. Vt ergo quasdā voces quia transferri nō ita facile poterāt, Hebraicas reliquerūt Sept. vt Amē: sic par est reliquisse Sela, sed ab imperitis scriptoribus pro Hebraica voce Sela positam Grçcā similē Diapsalma. Quanquam ferat Hieronymus Symmachum, Aquilam, etiam diapsalma transtulisse. Verus igitur significatus, cui plures accedant, est vt sonet, Certè. Profectò Semper,
B vt transfert Hieronymus in suo Psalterio, cum vocis exaggeratione, quale est Amen, quod ab ipsis transfertur, Græcè γένοιτο, fiat.

Le almin in sæcula. *Amen.* *quæ sequitur.*

Tu autem domine susceptor meus es, gloria mea, & exaltans caput meum.

QVOD Latinus dixit, Susceptor: Græcè est, ἀντιλήπτωρ, auxiliator, protector, defensor, Græcis ἀντιλαμβάνομαι signat opē ferre, causam alicuius suscipere Et pro eo Hebraicè est מגן, scutum, clypeus vt reddidit Hieronymus. Resoluerūt igitur metaphorā Sept. qua dicitur Deus Clypeus, nēpe defensor, protector. Quāquā idem verbū sonat protegere, & inde fortasse Clypeus, quòd totū corpus protegat, ac defendat. Atque Hebraicè dicitur Et tu domine clypeus בעדי circa me, vt vertit Hieronymus, siue pro me, vel ante me: Clypeus obiectus mihi, quo corpus omne protegitur. Quod verò ait, Gloria mea, pro eo Chaldæus posuit similem, sed clariorem vocem יקרי icari, honos meus, decus meū. At tu inquit, Deus, secus quàm illi contendunt, es triumphus meus, mea victoria, decus. Per te mihi corona, triumphúsque in bello parabitur. Omnis meæ gloriæ tu autor, vt alio loco. In te gloriabor. Estq; à diuino vate positū, quod in suo çarmine ponitur à pro fano, O, & præsidium & dulce decus meum. Hæc duo nominauit, etiā Psalmus, præsidiū dixit Hebraicè מגן, magen, scutū, clypeū, decus כבודי kebodi, gloria mea, decus meū. Tu, inquit, Deus es præsidium
C meum, & decus. Est quoque quædam Rabi Dauid interpretatio, vt dicat, Tu autem defensor meus, defensor gloriç meæ. Sed primum melius, Et Rabi Dauid etiā gloriā in contrariū, pro ignominia, cum fugeret. Quod verò ait, Exaltās caput meum: consueta exaggeratio, solitáq; epitasis. Idem enim decus, sine gloria mea, atq; exaltans caput meū Namq; exaltare caput, est amplificare, augere, ad summos honores prouehere. Caput Hebræis pro toto homine, vt Græcis, Latinisque. Græci obtestantur ἱερὰν κεφαλὴν. caput sacrum: Latini,

Suceptor. *Clypeus. Meus.* *Gloria.* *Exalt. cap. me.*

Tesstor vtrumque caput. Et, *Te germana, tuúmque*
Dulce caput. *Di, capiti ipsius generique reseruent.*
Capiti cane talia demens
Dardonio, rebusque tuis. Et, *Lepidum caput.*

Ita nunc, Exaltans caput meum: præferens me alijs, attollens ad sidera: Fama super æthera notum faciens, decoránsque triumphis Secus omnia, quàm illi minarentur, qui non salutem, non victoriam, nullum denique honorem ex te pollicebantur. Omnem mihi spem ex clementia tua detrahebant. Non ita, inquit: Tu præsidium, tu decus meum: Tu mearum laudum anplificator. Quòd autē quidam Hebræorum interpretes sic aptant sensum: Hostes mei neque in hoc sæculo, nec in futuro spem mihi concedunt. Imò verò tu præsidium, propugnaculum, eripiésque me in hac vita, itémque in futura, quasi innuat, propugnaculū gloriæ meæ. Gloriam autē animā interpretantur, vt ex aliis locis docent. Nimis hæc dura.

Gloria, pro anima.

Voce mea ad dominum clamaui, & exaudiuit me de monte sancto suo. D

Futurum pro præterito. *Inuocabo. hebr.* *Oratio.* *Sermo εἴδωλον animi.* *Mons sanctus.*

HOc erat, quòd eum præsidiũ, decusq́; suũ appellauerat. Opem enim eius implorauerat Deus exaudire dignatus, auxiliũ ferre parabat. Est Hebraicè futurum, Ad dominũ clamabo. Sed propter verbũ Exaudiuit, etiã illud in præterito posuerũt: tametsi monẽt Hebræi, hic futurum esse vice præteriti, vt alia pleraq; in Psalmis. Clamaui, Exaudiuit, Hieronymus vtranq; per futurũ pronũtiauit, Clamabo, Exaudiet. Sed, vt dixi, alterũ futurũ, alterum præteritum. Rectè, & ab ipso Hieronymo & à Sept. ad vnum ordinẽ accõmodatũ. Verbum autẽ Clamaui, siue clamabo, Hebraicè est אקרא ekra, inuocabo, vt in sequẽti, Cùm inuocarẽ, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, vbi est idẽ verbũ. Potest igitur designare, aut vehemẽtẽ exclamationẽ, vociferationẽ, aut simplicẽ inuocationẽ hæc vox: & inuocatio tũ voce corporea sublata fieri potest, tum tacitis, arcanisq́; precibus. Hoc Græcis probatur. Eandẽ enim, inquit Augustinus, orationem format cor atq; lingua. Nascitur resonatq́; in animo, tum ad linguã descẽdit, vt fons in venis conceptus, pressusq́; dein erumpit ad auras. Dixisse fertur Democritus τῆς ψυχῆς εἴδωλον ὁ λόγος, Animi simulacrũ esse sermonẽ. Et Socrates, Loquere adolescens, vt te cognoscam. Nuntia igitur vox interioris voluntatis, animiq́; legatus. Quod verò ait, Exaudiuit de monte sancto suo. Montẽ sanctũ, nõ vno sensu Hebræi proponunt. Montem in quo futurum esset templũ, quod illi per prophetiam nossent. Mõtẽ scilicet oliuarũ, per quem David fugiens Absolonem filiũ, iter faciebat, flẽs, gemensq́; vbiq; supplex auxiliũ implorabat. Montem sanctum quoq;, Montem Siõ, quem E sensu quodam diuino, & prophetico celebrat vbiq; Dauid, vbi inquiunt Hebræi erat arca, & inuocatio, præsentiaq́; Dei. Ego verò propter futura in eo monte miracula, sacrosancta mysteria, vbi Christus cœnauit, orauit, corpus obtulit suum. Ob hæc mons sanctus. Est alia haud inepta interpretatio, mõtem sanctum Dei, cælum esse. Quod vel illo testimonio maximè comprobatur, Aut quis requiescet in monte sancto tuo? Mons igitur atque vertex Dei, est cælum, mundi cacumen, suprema rerum definitio: ob id Græcis vocatur cælum οὐρανός, summus terminus. Is mons Dei sanctus, quo non homicidis, non incestis, impiisq́; est accessus. Omnia ibi sacra, casta, pia, vera, quieta. Ex hoc editissimo monte, miserorum preces exaudit, vt alius Psalmus canit: Et alta à longè cognoscit. Quem alia tralatione templum vocat, Et exaudiuit me de templo sancto suo. Quemadmodum Platonici mundum, templum Dei nuncupare solent. Græcis igitur placuit vterque sensus, vt tum mons eius, sit mons Sion, iuxta priscorum fidem, qui putarent Deum habitare in tabernaculo, vnde responsa sacerdotibus reddebantur. Erat autem arca, & tabernaculum in monte Sion, antequam transferretur in domum Orna Iebusei. Tum vt sit cælum, quod Euthymius qui maiorum interpretationes collegit, testatur. Chaldæus verò transtulit, De monte domus sanctuarij sui. Vbi scilicet futurum esset templum, vt superius nonnulli opinabantur. Vel templum, domúmque sanctam vocat cælum, quæ superius quidam arbitrabantur. Mons igitur sanctus Dei, aut mons Sion, vbi, & arca, propitiatorium, aut mons Oliuarum vbi templum erat ædificandum, aut cælum, iuxta Græcos, & Hebræos. Sensit se exauditum, quoniam Propheta. F

Mons dei, cælum. *οὐρανός.* *Templum dei, cælum.*

Ego dormiui, & soporatus sum, & exurrexi, quoniam dominus suscepit me.

Dormiui *Exurr.* *Suscepit.*

QVod dixerunt Sept. Dormiui, Hebraicum שכבתי shacabti, iacui, dormiui. Repetit autem, & exaggerat, vt solet, dormiui, soporatus sum: duo verba eiusdẽ significatus, pro soporatus sum, Græcum ἐξύπνωσα, quod rectius in aliis psalteriis tralatũ è Græco reperitur, somnum cepi. Et quod Latinus dixit Exurrexi, Græcum magis respondet Hebraico ἐξηγέρθην, euigilaui, Hebraicũ הקיצותי hakizoti, vigilaui, vt transtulit Hier. Et quod Latinus, Suscepit me, Græcũ melius, & verius ἀντιλήψεταί μου auxiliabitur mihi, opẽ feret mihi. Hebraicũ fere simile quid יסמכני ismekeni, sustentabit me. Quemadmodum transtulit Hieronymus in suo aduersus Hebraicam, psalterio, Sustentabit, tenebit me. Hunc autem sensum Hebræi proponunt. Dormiebam in vtramq; autem securus nullo pauore sollicitante. Ecce autem timore ingruente excitatus sum, velut quem calamitas commouet, & velut ille:

Corripit e stratis corpus, sociosq́ue fatigat.

Præcipites vigilate viri. Sed quoniam in te spem omnem meam posui, sciebam, prò que explorato habebam fore, vti tu adiuuares, & sustentares me. Is sensus placet Hebræis.

Grę-

A Græcis autem Grauissimo vexationum lethargo sopitus iacebam, sed præscius vti propheta, quòd mihi ferres opem, excitaui sopitam vim, euigilaui è profundo somno, ex illo terrore sum recreatus. Collegi me ipsum, cùm scirem te mihi non defuturum. Is sensus etiam Rabi Salomoni placuit. Posset etiam exponi Dormiui, me quieti dedi, excitatus sum quoque: Omnia hæc securè, citra pauorem: plenus fiducia, quoniam tu mea spes, tu præsidium, ac propugnaculum: siue dormientem, seu vigilantem nullus terror sollicitat. Eodem omnes hi pertinent sensus.

Non timebo millia populi circundantis me: exurge domine, saluum me fac Deus meus.

Quod Latinus dixit, Millia, Græcum est μυριάδων, numerus decem millium: is numerus Hebraicè dicitur, מרבבות rebaboth, quod item est, atque myriades in numero multo. Diciturq; Hebraicè, & Græcè, Non timebo a millibus multis, à multis myriadibus, à centum millibus. Est enim rebaboth multitudo myriadum. Singularis numerus rebaba. Eadem vox sonat interdum litem, contentionem, quam significationem secutus est Chaldeus, ponens vice eius מצותא vt dicat. Non timebo à lite, vel controuersia, pugna populorũ. Populos autem numero multo dixit, omnẽ Israëlitarũ contra Dauid coniuratã multitudinem. Paucis enim exceptis omnis plebs ad Absolonem confluxerat. Quod verò ait, Circundantis me: est Hebraicè eodem modo, Non timebo millia populi שתו qui circum posuerunt contra me, posuerunt castra. Verbum shatu, signat posuerunt, & pugnauerunt, aut B cinxerunt, vnde literis mutatis, & additis [illegible] resheth rete. Tu, inquit mihi sufficis vnus, quantæcunque contra me copiæ cogantur. Quod autem subiicit, Exurge domine, saluum me fac: est de sequenti versiculo.

Millia populi.

Solus deus suffisit nẽpe Sadai.

Exurge domine, saluum me fac Deus meus, quoniam tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa: dentes peccatorum contriuisti

Is est versus in Hebraico, quem prolixiorem dimidiauit Latinus interpres. Nam etiã Græcè habet iuxta Hebraicũ. Videbis etiã in psalterio Hieronymi totum carmẽ eo modo ex fontibus Hebraicis redditũ. Illud hoc loco obseruãdũ, quod Sept. dixerũt Græcè ματαίως, frustra, vel sine causa, secus esse Hebraicè לחי lechi, maxilla. Quoniam, inquit percussisti omnes aduersantes, aut inimicos meos in maxilla. Sicque etiã monuit in commẽtariis, & in suo psalterio vertit Hieronymus, secutus Aquilam, & Symmachum, qui iuxta Hebraicum transtulerunt: Prior, Quoniã tu percussisti σὺ ἐπάταξας πάντων ἐχθρῶν μου σιαγόνα. Omniũ inimicorum meorum maxillam. Posterior, Percussisti omnes inimicos meos κατὰ σιαγόνος in maxilla. Arbitror Sept. superiorem vocẽ lechi, quæ sonat maxillam, legisse, non per chet, sed per he hoc modo, לאה laha, quod sonat defatigationẽ, quod illi trãstulerunt ματαίως, sine causa, quasi fessè, in vanum. Sed Hebraica lectio verior: Nã sequitur, Dentes peccatorũ cõtriuisti. Prius maxillam, postea dentes, in quibus similitudo. Quid enim sonat Percutere C sine causa? Percutere autẽ in maxilla, testibus Hebræis, refertur ad id quod inimici minabãtur. Multi dicũt animæ meæ, Nõ est salus ipsi in Deo eius. Ecce percutitur os improborum, refellitur colapho eorũ mandaciũ. Minacia verba in guttur verbere adacto reuciuntur. At Rabi Salomon, quẽ sequitur Chimchi, vult percussionem in maxillam, positã veluti contumeliosam, ignominiosam, inimicos vsq; eo dedecore affectos esse, vt puerorum instar cæsi sint in maxilla. Aut verior est Græcorũ interpretatio, inimicos truculentis, voracibúsque feris comparari, qui cùm velut canes efferati, & velut Cerberus ore trifauci ruerent voraturi Dauid, Deus maxillam, dẽtesq; eorum fregerit, ruperit. Aliis psalmis prædicat se ereptum ex ore leonis Et dentes eorum arma, & sagittæ. Diuus quoque Paulus, sceleratos, canes appellat: Videte canes, videte malos operarios. Dentes eorum Rabi Salomon non malè, robur eorũ interpretatur. Is est verior sensus. Videndũ autem quo ordine, & qua carminis, personarúmque mutatione texitur oratio. Primùm dixit preces suas exauditas è cælo, eóq; dormire se quietum, securum, quale his accidere nõ soleat, quos cura, pauorq; sollicitat. Vigilantem quoque comitari lætitiam, animíque tranquillitatem. Cuius causa sit, quòd diuinitus sustentetur, quòd à Deo omnia speret. Tum ad ipsum Deum conuersus, orat efflagitans hoc idem, quod sperabat, próque explorato habebat. Exurge domine, saluum me fac. Exhibe, inquit, hoc clarum, manifestúmque omnibus, te preces meas exaudisse, te præsidium propugnaculúmque eorum esse, qui suæ salutis spem omnem in te

Sine causa.

Dent. pet. con.

Exurge.

ponit. Exurge ait, quale faciūt mortales, quādo arma capessūt, excitātur ad arma, apiūtq; D iuśinque Propeſant eripere, quem ab hoſtibus circunſiſti conſpexiſſent. currunt, auolant, capit arma manu, erigúntque ſagittas. Sic tu ô Deus excitare, affer ſalutem mihi, quam cernant hoſtes clarain, ac perſpicuam. Oto nunc exhibeas, quod ſæpe feciſti, beſtias efferatas in me ruentes ſæpe contriuiſti. Multas mihi victorias contra rabidos canes attuliſti, audaciam, ferocitámque eorum fregiſti, rabiem, auiditatémque vorandi cōpeſcuiſti. Exurge, vt aiunt Græci, qui ſoles alias efficatior videri. Hoc igitur eſt. Dētes peccatorū cōtriuiſti. Peccatores autē tranſtulerūt Sept. ἁμαρτωλὰς, qui Hebraicè ſunt רשעים reſhaim, quos primo pſalmo rectius vocarūt ἀσεβεῖς, impios, vel ſceleratos. Sceleratos autē Dauid appellat cōiurationis illius participes. Filio cōtra patrē cōiutātę, nulla grauior impietas cóque melius, vt vox ſonat, & vt tranſtulit Hieronymus, fuiſſent nuncupati nunc impij, quā peccatores. Impiorum princeps erat Achitophel, qui patris interficiendi conſilium filio ſuggerebat. Quòd ſi ad Antichriſti tempora referas, qui conſurget contra omne quod dicitur Deus, filius perditionis, quem Regum impiorum ſequetur multitudo, clariſſima eſt impiorum nuncupatio, quorum dentibus ciuitatem ſanctam, vt eſt in Apocalypſi, vorare parantis Chriſtus legionibus Angelorum comitantibus veniet opem certam ſuis allaturus. Quocirca ſubiicit:

Peccatores.

Domini eſt ſalus, & ſuper populum tuum, benedictio tua. Sela.

A Domino, qui Hebraicè dicitur Iehoua, carmen inchoauerat, ſermoné inimicorum E propoſuerat, eúnq; vbiq; refellés, ad poſtremū ſalutē, quā ab illo deſperare ipſū Dauid aſſerébāt, in eius auxilio docet cōſiſtere: Salus, inquit, à Deo ſperāda eſt. Cūm(inquit iuxta Hebræos)per te liberatus fuero, eā pā in laudes, cātabo q;, Domini eſt ſalus: à Deo ſalus omnis eſt, nec leget aliūde ſperare ſalutē. Super populū tuū verò benedictio tua ſemper, quia in hoc bello, inquit, nō moritur. Vel (vt ait AuenEſra) orat ne cadat quiſquā eorū in bello, vel prædicit Rectius fortaſſe Græci, hanc eſſe, iam parta victoria, velut gratiarum actionem, & quaſi epiphonema gratiarum, ac laudum. Populum q; ſuum vocare(quod etiā AuenEſra teſtatur) ait eos qui legitimum Regem Dauid ſequerentur, pugnarentq; pro eo, qui verè populus Dei dici poſſet: vel omnem ſub eius imperio gentē, cui tametſi aduerſanti, quemadmodū inimicis I E S V S Chriſtus precetur, oret q; ſalutē. Benedictionem Græci interpretantur pacem, beneficium Dei, per quod pax, gratiarūmque actio. Nam idem ipſe populus, vt plurimū, interfectum Abſolonem, cæſos coniuratos, ingentémque cædem videbant, exclamauerit, laudauerintque Deum. Ergo, Domini eſt ſalus. Clarè Chaldæus interpretatur, A Domino, ſiue Deo eſt ſalus. Benedictio ſuper populum. Vel eſt oratio, deprecatióque pro eorū ſalute, victoria, vel prædictio, victuros eos, benedicendos à Deo, ope illius defendendos. Ipſam benedictionem rectè Græcè exponunt diuinum beneficium, fauorem, gratiam, auram, nutum Dei, quo nobis annuit, fœlices rerum euentus. Addúntque Sela, pro quo Chaldæus dixit לעלמין lealmin, in æternum, in ſæcula. De quo ſupra ſcriptum eſt. F

Domini eſt ſalus.

Popul.

Benedict.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI QVARTI.

In finem, in hymnis, Pſalmus Dauid.

In finem. Lamnazeach. Le.

PRINCIPIO quod Sept. tranſtulerunt in Græcam dialectō εἰς τὸ τέλος, In finem: Hebraicè eſt למנצח lamnazeach ſupra qua voce multæ ſunt apud Hebræos ſententiæ, propter eius varios ſignificatus. Duoq; in ſummum deſignat ſi ſcribatur נצח nezach, ſonat æternum, in ſempiternū, cum præpoſitione le. Hoc ſuſpicati ſunt Sept reddentes In finem, quod Hebraicè putarēt ſcribi in æternum, in finem: igitur non rectè intelligitur à complurimis Græcis: ac Latinis, vel ſæculorum extremitatem, vel quia longo poſt tempore abſoluentur, quæ nunc eaniuntur, aut quia reſurrectionem vaticinentur. Nam Sept. tranſtulerunt In finem, pro eo quod eſt in æternum. Quemadmodum pſal. X L I X Et vinet adhuc in finem. Quod Hieronymus verius dicit, Et viuet vltra in ſempiternū. Quoniam autem nullus eſt in eo ſenſus, & cùm denotat in æternum, nō ſcribitur eadē ratione, quā nūc ſcriptū reperitur in principijs pſalmorū, reiecta eſt ab alijs interpretibus ea ſignificatio. Atque Aquilas, & Symmachus magis Hebraico accedentes, quos Hieronymus

A Hieronymus est secutus, transtulerunt νικοποιῷ victoriam danti, aut victori. Verbũ igitur נצח nizeach sonat Hebræis aut vincere, vigere, aut cantare victoriale carmen. Diciturq; à nomine Nezach, quod designat æternũ, victoriam, fortitudinem, sanguinem: sed fortitudo, sanguisque cum victoria intelliguntur. Huius verbi participium est mnazeach. Id ex libris Paralipomenon cognoscitur significare canentem victoriale carmen. De quibus est clara mentio eodem libro fuisse institutos, qui canerent pro octaua epinikion. Hoc Hebraicè dicitur nazeach, victoriam, aut carmen triumphale. Diuersa enim eodem libro monstrantur fuisse genera carminum. Aliis prophetiæ, & arcana canebantur, aliis victoriæ. Cùm igitur apertè demonstret liber Paralipomenon mnazeach fuisse præpositos, & cantores, victorias canentes, aut qui operis essent præfecti, nec est alius quærẽdus significatus, nec vox ad alios sensus distrahenda. Hicq; quiescendum. Canebant hi victorias diuinitus partas, velut in sacrificiis Herculis Euander, & plebs. *Mnazeach*

Hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt, vt prima nouercæ,
Monstra manu, geminósque premens eliserit angues:
Vt bello egregias idem disiecerit vrbes
Troiamque, Oechaliamque, vt duros mille labores.

Aliásque laudes: demum Poëta subiicit,

Talia carminibus celebrant. Eiusmodi fuerunt apud Hebræos à Dauid Rege, chori, qui *Vrbem Lacinæ.*
B victorias canerent, instituti, vocati Mnazechim, quæ vox reperitur etiam libro secundo Paralipomenon eos designans, qui præessent operis, cohortatores: quos Hieronymus transfert Præpositos. Iuxta igitur hunc significatum, sunt Hebræi qui putent, vocatos, aut qui perpetuò canerent, aut qui canentibus præessent: quod testatur, probátque Aben Esra proferens locum ex supra monstrato libro. In hac item sententia est Rabi Chimchi, cuius hæc verba sunt: Probabile est, ait, Mnazeach fuisse eum, qui præesset choris canentium. Hi Mnazechim, psalmos edebant, post tradebant cantoribus. Rabi Salomon, sequens alium, sed similem significatum, putat Mnazechim dictos fortes in cultu Dei, aut opere ipsius templi, instantes operis vehementer: quem sequens Nicolaus asserit vocatos hoc nomine, qui canendo alter alterum superare studerent. Omnino igitur sonat præconem victoriæ, qui cantando, alios ad opera prouocat, acuit (vt ait Capnion) isq; est præpositus canentibus: is alios incitat, viget: omnésque significatus, omniúmque sententiæ redeunt ad vnum. Chaldæus simpliciter putat ea voce designari laudem, cantum ad laudandum, canendum estq; ei Mnazeach nomen verbale, nõ participium, & vice eius, substituit לשבחא leshabecha, ad laudandũ: quod forsan verum est. Vox amphibola igitur est, vt tum sit princeps canentium, carmen triumphale præcinens, tum vt sonet ad laudandum, quod mihi probatur. Et hic tot verba inuiti prodegimus. Reliqua clarescunt. Nam quod ait, In hymnis, alij ex Græco melius In carminibus: id enim sonat hymnus. Titulus ergo sic habebat: Ad laudandum in carminibus, psalmus Dauid. Quòd si sequaris aliam sententiam, quam *Chaldæus.* *In hymnis*
C proponit Hieronymus transferens victori, sonabit principem illum, qui vincendo, aut pro victoria canebat. Qui acceptũ à Dauid psalmum, harmonicè canebat, canentibus præerat. Sed clarius est, minúsque inuolutũ, quod proponit Chaldæus, vt Mnazeach, nõ sit participium, sed quasi gerundium ad laudandum. Hocq; ostenditur ex carmine Habacuch. Nam quod in eo carmine Hieronymus traduxit. Et deducet me victor in psalmis canentẽ. Hebraicè est, Et deducet me la mnazeach binghinoth, Hoc est, Ad laudandũ, ad triumphandum carminibus, siue lyricis instrumentis. Ergo verior sententia Chaldæi, eáque maximè probanda. Itaque dicit titulus, Ad canendum victoriam in carminibus, siue in lyris barbitísque, psalmus Dauid. Ad hæc sciendum, Hebræos, Græcósque non dissentire, psalmum hunc, sicut & superiorem, Dauid protulisse, cùm persequentem filium fugeret. Verùm multa occurrent ad id argumentum non pertinentia. Probabile est, philosophiam quandam esse, carménque de moribus hominum, continens præcepta vitæ benè, beatéque traducendæ, qualia multa de iustitia, pietate, de non irascendo traduntur à philosophis. Siue hoc, siue illud subsit argumentum, cuncta diligenter pensitanda.

Cum inuocarem, exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi: miserere mei, & exaudi orationem meam.

HIS EST totus versus Hebraicè, etiam Græcè, nec secus in psalterio Hieronymi. Quod dixit primùm, Exaudiuit me. Hebraicè imperantis, aut deprecantis est ענני anem, exaudi me. Nec est, Cùm inuocarē, sed בקראי becori, cùm clamo, cùm vocifero, cùm inuoco, exaudi me. Ne quæso, inquit, benignas tuas aures auertas, cùm ad te vocē tollo, cùm ad te cōfugio, & supplex tua numina posco. Quare mirum, cur Hieronymus per secundam personam traduxerit, Inuocantem exaudisti me. Nam paulò post sequitur ad eundem ordinem, Miserere mei, & exaudi orationem meam. Eademq; reddidit Chaldæus his verbis, In tempore orationis meæ קבל מני kabbel mini, recipe à me. Quod autem ait, Deus iustitiæ meæ: Iustitia in sacris litteris, nunc est iustitia, integritas, innocentia, æquitas, nunc misericordia. Eritque sensus: Deus iustificans me, Deus cui soli nota est mea innocentia, & secundum eam mihi retribuens, beneficiísque afficiens. Deus à quo integritas mea dependet, ex me nihil possum, nullam queo æquitatem adipisci. Tu largiris integritatem, animum rectum, mentem æquam. Hi sunt duo sensus. Prior magis aptus. Erit alter, Deus miserationis meæ, qui mei misereri soles, qui soles in periculis mihi præsto esse. Qui misericordia moueris in me. Hoc sensu, quo iustitia signat eis misericordiam dixit alio psalmo, In iustitia tua libera me. Nimirum magnitudine miserationis, clementiæq; tuæ. Nec ab re iustitia sonat eis commiserationem, liberalitatem. Quid enim aliud iustitia est, quàm & cuique quod suum est tribuere, & prodesse, iuuare, conferre beneficium. Qui enim nemini vnquam profuit, tametsi non nocuit, iusti cognomen non meruit. Iustus etiam philosophis est, qui tum non abstulit cuiquam quicquam, sed vbi potuit, prodesse non dubitauit: is quoque iustissimus, cæterísque iustitia præstans, qui pro patria, pro amicis (si fors tulerit) tum patrimonium profudit, tum seipsum quoque dedit. Placet igitur, vt Deum iustitiæ suæ vocet Deum, qui solet ei misereri, prodesse, opem ferre. Hebræis etiam philosophantibus liberalitas vocatur nomine iustitiæ. Plura sunt item apud Apostolos exempla. Hebræi quidem explanatores non hunc omnino sensum proponunt, sed Rabi Dauid, Deus qui scis innocentiam meam, scis in me æquitatem, in hostibus scelus, iniquitatem esse. At Aben Esra, Deus qui princeps causa es, vt pateat omnibus mea innocentia, Facis meam iustitiam cunctis manifestam, qui es causa vt mea innocentia patescat. Alij per periphrasin, Deus mei ipsius iusti, Deus meus qui iustus sum, non vt Absalon iniustus. Ego ex his omnibus sensibus probo quā maxime, vt sit iustitia pro miseratione, quoniā toto carmine postulat. Exaudi me, Miserere mei. Exaudi orationē meā. Quod autē sequitur, In tribulatione dilatasti mihi. Dilatasti mihi Rabi Dauid preteritū pro futuro, propheticumq; cū morē esse, res futuras velut iam factas efferre. Est autem sensus verus quem Græci proponunt, Solere animum itémque sanguinem gaudio dilatari, aperiri, diffundi, serenari: contrà tristitia contrahi, corrugari frontem, corpus, ad cor sanguine sese cogente, exangue relinqui. Ergo futurum pro præterito efferēs. In tribulatione, ait, ac vexatione, quia presens aderis, gaudio replebor, diffundar. Dilatabis mihi, vel vt Hebraicè הרחבת dilatare, aperire facies, patefieri: hilaritate, alacritate diffundes. Hoc mihi, ait, polliceor, hoc spero. Aut si per præteritum, Exaudi, ait, me, quale sæpe fecisti, in medijs vexationum tenebris illuxisti, gaudio me diffudisti, tristitiam vultu tuo, tempestatémque serenasti, grauida mētis nubila discussisti. Eodem sensu Chaldæus, In tempore calamitatis, angustiæ dilatasti mihi. Dilatasti igitur est quasi exhilarasti, serenasti, collectásque fugat nubes, cælumq; reducit. Itaque idipsum repetit. Exaudi orationem, exaudi clamorem, vocem, ad commiserationem descende. Tribulationem autem dixit, quod Hebraicè צר zar, angustia, pressura, Græcè θλίψει, vexatione, attritione, collisione.

Deus iustitiæ meæ.

In trib. dil. mi.

Filij hominum vsquequo graui corde, vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium?

MIRA hoc loco varietas, mirabilior varietatis causa, ex confusione, ac mistione dictionum Hebraicarum, factum est, vt eo modo Sept. traduxerint. Nam Hebraicè pro eo quod dixerunt Septuaginta. Vsquequo graui corde, vt quid diligitis, est

Graui corde.

עדמה

A עד מה כבודי לכלימה ad ma kebodi liklima. Hoc est, Vsquequo gloria mea in contemptum? Et
ad hunc sensum Hieronymus transtulit, Vsquequo inclyti mei, ignominiose diligitis vani-
tatē? Cur ergo Sept. verterint graui corde, quod erat כבודי kebodi gloria mea, fuit in causa, *Kebod. gloria.*
quòd gloria dicitur Hebraicè quasi grauitas, eodémque nomine vocatur grauis, atque glo-
ria, sed varia prolatione, gloria כבוד kebod, grauis, כבד kabed. Existimarunt igitur, quod so-
nat in Hebraico, gloria mea, designare graues. Dictionem autem לכלימה li klima, diuise-
runt hoc modo, Quoniam magna est similitudo inter caph, & beth, vt facilè altera pro al-
tera legatur, dimidium supradictæ dictionis לכ lik, legerunt לב lib, siue leb, traducentes *βαρυκάρδιοι*, graui corde. Alterum dimidium לימה lima legerunt lama, quod sonat quare, ver-
terúntque *ἵνα τί* vt quid. Hæc quidem lectio, facile potuit esse eo tempore in codicibus He-
bræorum. Sensus quidem iuxta vtranque lectionem vnus idémque est. In altera reprehen-
duntur homines, velut graues corde, cæci, duri, præfracti, ceruice elata, superbi, præceptorū
Dei propter arrogantiā negligentes. In altera coarguūtur ab ipso Dauid, quòd gloria sua, *Gloria.*
decus, imperiū, sit eis contemptui, eligentes potius Absolonē quàm ipsum Dauid, illumq́;
sequentes: se verò, quē vltro ipsi regē olim cōsalutassent, nunc spernētes in fugáq́; vertētes.
Atq́; Hebræi vniuersi postremā hanc lectionē sequūtur. Appellari filios hominū, Hebraicè *Filio viri.*
filios איש ish viri, propter arrogantiam. Designare enim filios viri homines elatos. Hoc
testatur Auen Esra, Rabi Moses, Rabi Dauid. Virum enim dici velut Latinè, Græcéque, à
quo virtus, arrogantia. Itaque filij viri, sunt Hebraica quadā phrasi, superbi, contemptores.
B Hæc phrasis ad multa deseruit Hebræis. Filius mortis, filius perditionis. Filij orientis, Filij *Filius mortis.*
Adam, nempe mortales omnes. Simili loquitur Homerus *υἷες ἀχαιῶν* filij Achiuorū. Et apud
logographos *ἰατρῶν παῖδες, Ἰνδῶν παῖδες*, filij medicorum, Indorum filij, Achiui, medici, Indi.
Sic filij viri, homines fæui, feroces, insolētes. Vbi igitur Dauid precatus esset, orationē, pre-
césque suas diuinitus exaudiri, vbi misericordiam Dei flens implorasset: continuo vertitur
ad eos, à quorum persequutione Deus eum eriperet, precatus fuerat, filios viri vocans Is-
raelitas coniuratos, scelerata conātes, ait ad eos Vsquequo fuerit vobis decus meum con- *Paraphrasis.*
temptui, qui me tam turpiter abiecistis? Cur diligitis vanitatem, amplexi estis non diu-
turna, quæ Deus ipse demolietur. Hæc vestra cōiuratio, hi tanti conatus, manes sunt, Deus
eos rescindet, cassos ostendet. Orante enim Dauid, repudiatum fuit consilium Achitophel,
in quo pernicies Dauid continebatur. Sic rescindetur omnis hæc cōiuratio. Quæritis men-
dacium, repudiato Rege vero, legitimo, adulterinum arcessitis. Hæc expositio generatim
ab omnibus Hebræis proponitur. Cui accedunt Græci, filios hominum vocari munitis-
tos arrogantiæ, ad impietatem propensos. Hos quidem natura filios hominis esse, gratia
filios Dei, Graues corde, carneos, humi repentes esse libidinibus immarcescentes. Hanc
Dauid apostrophen, alij eorum ferunt esse ad amicos, qui fiderent suis viribus. Humanas
machinas prodesse nihil. Hinc ô mortales cognoscite, & ex meis casibus exemplū sumite,
quàm sit opibus humanis fidendum, humanis quæ sit fiducia rebus. Ego Rex etiam, ecce, fi-
lius meus me persequitur. Cur quisquam igitur rerum humanarum falsitatem, crebrasq́;
C mutationes diligat? Omnes hi sensus probandi, sed Hebræorum ille congruit magis, argu-
mento. Quod autem Hieronymus transtulit gloriam meam, inclitos meos, est minus cla-
rum. Melius vt gloriam suam, decus, imperium, regnum, coronam vocet, quam ipsos Isra-
elitas. Diligere porrò vanitatem, & quærere mendaciū, solita in Psalmis eiusdem rei repe- *Dil. vani. quær. mēd.*
titio. Scio quosdam filios viri exponere Iudæos filios Abrahæ, qui propriè fuerit vir, idq́;
apud Hebræos Rabi Salomon exhibet. Sed longius abeunt.

Et scitote quoniam mirificauit dominus sanctum suum: dominus exaudiet me, cùm clamauero ad eum.

QVOD dixerunt *ἐθαυμάστωσε* mirificauit, Hieronymus in suo psalterio aliquantò cla- *Mirificauit.*
rius, Mirabilem reddidit sanctum suum. Itémque dicitur Hebraicè, Mirabilē reddi-
dit sanctum sibi. Verbum hoc Hebraicè quod trāstulerunt interpretes, mirificauit,
Hebraicè, הפלה hiphlach, sonat non id modò, sed etiam separauit, selegit, segregauit, idque
designat testibus Hebræis hoc loco ponentibus pro eo, Clarius verbum, Auen Esra
הבדיל hibdil, segregauit, id etiam posuit Rabi Salomon. David autem Cimchi, פרש sepa-
rauit, quod verbū posuit Chaldæus פריש pharise, inde Pharisæus segregatus. Hæc significa- *Pharisæus.*
tio maximè cōprobatur, ipsa Hebraica lectione. Non enim dicit, Mirificauit sanctū suum,

sed, segregant, selegit sanctũ sibi. Separauit igitur sibi, sanctum, seposuit, peculiarem fecit D
Sanctum. sibi. Et (vt ait Chimcheus) segregauit sibi in regẽ. Quid ita? quia sanctus ego, & quanquã videtis me nunc in calamitate, at videbitis quoque Deum preces meas exaudisse. Hoc sci-
Scitote. tote, inquit, hoc attendite. Id quoque non ignorandum quem transtulerunt ὅσιον sanctum,
Sanctum. Hebraicéque est חסיד chasid, propriè denotare misericordem, beneficum, benignum, liberalem. Hinc vocatur Hebraicè chasida, ciconia, quòd misericors erga parentes, quòd pa-
Ciconia.
Psal. 104. scit senio affectos, beneficium quod ab eis accepisset, rependens: hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν, ciconias imitari, bene faciendo. Hoc nomẽ meruit omnium maximè Dauid, cuius fuit singularis humanitas, clementia, benignitas inaudita, qui ne illatas quidem cùm posset, iniurias, sit persecutus. Et hunc ipsum Absolonem, qui regnum, vitamq; ei conabatur auferre,
Scitote. in prælio noluit interfici, interfectũ amarè defleuit. Dicens autem, Scitote, vel cognoscite, ad eos qui partes Absolonis sequerẽtur, loquitur. Hoc, ait, manifestum erit quis sit sanctus, quem Deus sibi segregauerit. Nam Deus, vt cæcus dicebat, peccatores non exaudit, quem ergo exaudierit, cùm clamauerit ad eum, is sanctus comprobabitur. Nec verò iactantiæ reprehendendus est Dauid, quòd videatur se sanctum appellare: sed tum hoc nomen designat eũ, qui parcit inimicis, qui beneficiũ dat vitámque concedit, quod maximè congruit
Misericors. Dauid: tum nõ à se, sed à Deo dicit sanctũ vocari, segregari. Deus illũ vt sanctũ sibi selegit, ab aliis diuisit, nõ sinit eum esse velut gregarium, sed egregiũ quem elegit, tulitq; de medio fratrum suorum ad regendum Israël, regem declarauit: quemadmodum ille segregatus in
Rom. 1. a Euangelium. Vbique igitur Sept. aliis locis transferunt חסד chesed, misericordiam: vnde E chasid, vt Misericordias Domini in æternum cantabo. Ferunt nonnulli chasid vocari quasi gratiæ plenum, gratiam à Deo consecutum. Non aspernor id quidem, sed & illud probo vt sit actiuum misericors, qui miseretur aliorum.

Irascimini, & nolite peccare: quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini.

Irascimini. QVOD Sept. transtulerunt ὀργίζεσθε, irascimini, Hebraicè est raghesu, sonat quidem aliquando irasci, interdum quoque timere, pauere, exhorrescere. Pro hoc ab omnibus Hebræis constanter accipitur, cuiúsque loco adhibent verbum manifestius, Rabi Salomon, חרדו charadu, quod manifestò designat timere, Auen Esra פחדו pachadu, id quoque sonat timere. Chaldæus quoque consentaneè posuit זועו zuhu, contremiscite. Is igitur est verus hoc loco significatus, vt dicat, Timete, contremiscite, nolite peccare. Nihil enim vt Stoici ferebant, est timendum nisi culpa, & peccatum. Hortatur igitur eos, vt timeant peccare. Ad cogitationem peccati contremiscite. Exponensq; hoc Auen Esra. Quòd, inquit, eum turpiter abiecerant, contumeliaq; affecerãt, quem honore prosequi debuerant: quòd mendacium contra eum locuti, ait, pauete, contremiscite a Deo. Rabi quoq; Dauid, Reghesu, inquit, nunc significat פחד pachad, timere. Timete, inquit, metuite Deum iratũ, & nolite peccare, persequentes me, mihique rebelles. Is igitur est verus sensus. Aquilas ergo propius accessit ad verum significatum, transferens suprà monstratum verbum κλονεῖσθε, F nempe contremiscite, tormento afficiamini, turbemini. Stat quidem vt dicat Irascimini, quoniam contra Regem irati coniurauerat, quos ad sanitatem nunc vocet, sed melius illud Hebræorum. Quod autem sequitur, Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus
Quæ dicitis &c. vestris compungimini: obscurum Græcè, clarum Hebraicè, redundat apud Græcos ἃ, quæ. Et λέγετε dicitis, est imperantis, non indicantis. Sicq; legẽdum, Timete, nolite peccare. אמרו imru, dicite, vel loquimini in cordibus vestris, & tacete. Itaque quod Latinus traduxit dicitis, dicendum iuxta Hebraicum dicite, remouendumq; pronomenq;. Insuper quod inter-
Tacete. pretes Græci transtulerunt κατανύγητε Compungimini, Hebraicè est דומו dommu, hoc est silere, tacete, isq; est eius verbi significatus. Id etiam transtulit Hieronymus & tacete. Atque ab omnibus Hebræis eodem modo accipitur. Exponitque totum locum Auen Esra.
Paraphra. Quoniam mendacium locuti estis, me verum regem, legitimúmque principem abiecistis, hanc ob causam timete vobis à Deo, & in hoc peccato cõfidere nolite. In cordibus vestris cogitaſtis, super stratis vestris noctu, vt ille,

At pius Aeneas per noctem plurima voluens.

Dicite. Vera igitur cogitate, non falsa. Nolite mendacium loqui. Rabi quoque Dauid, Dicite, inquit, in mentibus vestris, stratis incubantes. Nam humanus animus in lectulo quietior esse solet, curisque solutus, túncque cogitatio purior est. Vobiscum igitur, inquit, considerate, & ta-

A & tacete. Vocati autem cogitationem, orationem, locutionem. Dixit insipiens in corde suo. Et, dixi in corde meo. Tacete inquit, שתקו schatecu, quiescite, desinite mihi rebelles esse. Quia inquit, silentium est quies vocis, & loquendi, cauete, tacete à sceleribus vestris. Est igitur verus sensus, Timete, cauete vobis, peccare desinite. Cogitate vobiscum diligentius super stratis vestris, cùm multa animis per quietē occurrunt, & ex hac consideratione, cognoscite tacendū esse, nempe vel ab hac impietate, qua in me coniurastis absistendum, aut vanitatem, & mendacium quod loquimini contra me, silentio castigate. Desinite loqui falsa, vana, mihi honoríque meo, qui vobis contemptui est, detrahere. Hæc est versus iuxta Hebræos interpretatio, quam Chaldæus paraphrasticῶς, transferens, Dicite orationē vestram in corde vestro, & orate super cubile vestro, & mementote diei mortis. Vides eum pro silete, posuisse mortis meditationē. Quòd si iuxta Sept. & Græcos versiculus accipiatur, vt verbum ragheśu, denotet irascimini, verbum autem dommu, quod diximus significare silete, cùm significet etiam vastare, consumere, diruere, quod illi transtulerunt compungere, quod à nullis Hebręis proponitur, erit sensus, Irascimini, turbamini: esto, irati sitis, at redite mecum in gratiam, furorem compescite, coērcete iracundiam, date vos ad lenitatem. Cogitate noctu vobiscum, sed tacete, & ab illo furore, atque impotenti fremitu, sæuáque, & tumultuanti commotione cessate. Sciebant explanatores Græci, Symmachum, & Aquilam pro compungimini, transtulisse σιωπήσατε, tacete, quiescite, Aquilam ἡσυχάσατε, tacete Hancque sententiam sequentes exponunt, Irascimini, at citra crimen, disserite, per- *Tacete.*
B pendite, id enim Symmachus dixit διαλέχθητε in cordibus vestris, in stratis & à flagitiis cessate, quæ interdiu cogitastis. Hæc inquam per quietem corrigantur. Videtur autem ex his antiquissimis litteris Pythagoras præceptum illud suum desumpsisse. Nam Iamblicho autore, in monte Carmelo in Iudæa philosophatus est aliquandiu.

Μηδ᾽ ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ᾽ ὄμμασι προσδέξασθαι,
Πρὶν τῶν ἡμερινῶν ἔργων, τρὶς ἕκαστον ἐπελθεῖν,
Πῆ παρέβην, τί δ᾽ ἔρεξα, τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη;
Ἀρξάμενος δ᾽ ἀπὸ πρώτου, ἐπέξιθι καὶ μετέπειτα.
Δειλὰ μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσεο, χρηστὰ δὲ τέρπου. *Vide Chrys. 10. 8.*
Nec prius optato claudentur lumina somno,
Singula quàm tecum volues ter, facta diurna,
Quid feci, quo abij, dimisi vel quid agendum?
Incipiénsque à primo, & cautè cuncta recensens,
Delectare bonis, at tristia facta refelle.

Tametsi igitur Sept. transtulerunt, cōpungimini, sensus tamen conuenit cum Hebraico tacete, exponentibus Hebræis, & Græcis, tacete, & quiescere, pro absistere à peccato, pœnitere, compungi, diuerberare conscientiā. Dicere in cordibus, est cogitare, reuoluere priusquam fessos sopor alliget artus, facta diurna, & ab his, si praua sint, discedere. Eóque Chaldæus posuit aptissimè meditationem mortis, pro dicite in cordibus, & pro quiescite. Tollitur enim aut minuitur peccandi voluntas mortis meditatione. *Compungimini.* *Eccl. 7. d.*

Sacrificate sacrificium iustitiæ, & sperate in domino.

PRO θυσίαν sacrificium, Hebraicè numerus multus זבחי zibche sacrificia. Hæc sacrificia iustitiæ vno eodémque sensu, à cunctis intelliguntur Rabi Salomon, Iustificate, inquit, opera vestra, eritísque velut hi, qui offerunt sacrificia Sic Rabi Dauid, Sacrificia iustitiæ, vt reuertamini ad opera iustitiæ, ne sint velut sacrificia, vel victimæ impiorum. Dicitur enim alibi, Victima impiorum abominatio est Deo, Reuertente, ad vestra scelera, post sacrificia. Et fidite in Deo, non viribus vestris. Chaldæus quoque declarauit quæ sint sacrificia iustitiæ. Ponens pro sacrificare sacrificia iustitiæ, paraphrasticῶς, כבשו יצר ליבכון ויתחשב לכון Calcate, domate, concupiscentias vestras, & reputabitur vobis, velut sacrificia iustitiæ. Omnes igitur Hebræi congruunt, sacrificia iustitiæ, esse rectè, iustéque facta. Varia enim in sacris litteris sacrificia, nō ea duntaxat quę sanguine fuso, cęsísq; victimis fierēt, celebrantur. Vt sacrificium laudis, vt Melkisedek proferens panem, & vinum. Sic sacrificium iustitiæ, est quasi sacrificium laudis. Hoc maximè Deo acceptum, gratúmque sacrificium. Et apud sapientes, Platonem, Isocratem, verum sacrificium, est puris castísque sensibus de Deo sentire. Quid enim aliud est sacrificare, quàm sacra facere? Quid autem tam sacrum, quàm iustitia, æquitas? Græci explanatores cum Hebræis de sacrificiis iustitiæ *Sacrificia.* *Prou. 15. b.* *Sacrificia iustitiæ.* *Sacrificare.*

consentiunt. Non, inquiunt, cædendo vitulos, & pecudes, earúmque sanguine fundendo, D sed iusta operando libate. Neque enim sufficit, factis improbis abstinere, sed item adhibenda sunt opera laudata, recta. Volunt ergo Græci, Dauid præcipere, & abstinendum à malo superiore carmine, & faciendum bonum, præsenti. Superius cogitare, discutere nocturna indagine peccata, & coërcere. Nunc adhibere actiones iustas quæ sunt Deo gratissimum sacrificium. Ac quasi per prophetiā Dauid designare Ecclesiæ, pro antiquo ritu mactandorum animantium, sacrificia, virtutes, iustitiam, castitatem, integritatem, quas loco sanguinis cæsarúmque victimarum nunc offerat. Sperate autem in Domino: Aut quia ex hoc sacrificio nascetur fiducia, spes, confidentia diuinitus, vt exponunt Græci. Sequiturq; Hieronymus in commentariis, aut est aliud præceptum, vt tum iusti, integríue sint, tum spem omnem in Deo ponant, ad cúmque vnum animos vertant, quæ est maxima pars iustitiæ. Nolite, ait alibi, sperare in principibus in quibus non est salus. Et Hiere. Maledictus homo qui confidit in homine, & carnem sperat esse præsidium suum. Benedictus homo qui confidit in Deo, & non timebit cùm venerit æstus. Hanc in Deo spem vbique prædicant sacræ litteræ. Et primo psalmo, beatos prædicat qui confidunt in eo. Marcus verò Tullius (docet enim natura) non robore, viribúsque humanis, Romanum Imperium creuisse, nam plerasque nationes, Romanis robustiores, callidiores, multitudine plures esse: sed quòd à Deo immortali omnia regi cognoscerent, & hinc maiores eorū pussimè supplicarent. Hieronymúsque reddidit, Fidite in Domino, magis iuxta Hebraicum, quod Sept. ἐλπίσατε.

Sperate in Domino.

Iere. 17. a

Multi dicunt, quis ostendit nobis bona? signatum est super nos lumen vultus tui Domine. E

IS est totus versus Hebraicè, vt videre est apud diuum Hieron. Si omnem orationem discutias, pro bona, numero multo, est טוב bonum, numero vnico. Nec est, ostendit, sed δείξει ostendet. Et quod dixerunt Sept. ἐσημειώθη signatum est, fons Hebraicus fecens, נסה nesa, attolle, leua, vt vertit Hieronymus, transferens totum carmen. Multi dicunt, Quis ostendit nobis bonum? leua super nos lucem vultus tui Domine. Putarunt Sept. propter quandam similitudiné, id passiuum esse, & designare, signatū est. Nam sępè denotat signum, vexillū, quod attollitur. Sed ab Hebręis exponitur pro eo quod est attolle. Rabi Dauid ait mutatis litteris נסה nesa per sammech, esse נשא nesa per shin, quod apertè denotat attolle, leua. Idq; posuit etiam Chaldæus. Rabi quoque Salomō vice eius adhibuit הרם עלינו לנס haram alenu, lanes: Attolle, eleua super nos in signū, vexillum, quod à nobis suspiciatur, lucé vultus tui. Similia multis verbis adhibuit Auen Esra. Ad vniuersum igitur sensum magis quadrat hæc lectio. Sensusq; est iuxta Hebræos. Consentiūt omnes recenti prophetam ad eos qui diligunt vanitatem, quærúntque mendacium, ait Rabi Salomon, Multi ex Israël videntes alios mortales, externasq; nationes, diuites, beatósque esse, mirantur, cupiunt, clamant, Quis ostendet nobis bonum, vt diuites simus, voluptates assequamur, velut hæ gentes? at ego, inquit, non æmulor illos, quia lętitia data est in corde meo. Similiter Auen Esra, Reuertitur, inquit, ad eos qui loquūtur mendacium. Cùm essem, ait, ego, & mei in tribulatione, homines illi vani dicebāt, Quis ostendit nobis bonum? Eadem Rabi Dauid. Multos F secum summa cum auiditate dicere, Quis det, ostendat nobis felicitaté, bona corporis, vt Absolon victoriam consecuto, bona proscriptorum pro Dauid pugnantium diripiamus? vt illi Pōpeiani, sacerdotia, dignitates, bonáque aduersæ factionis ante partam victoriā inter se diuiserant. Hoc illi cupiunt. Estq; Hebraicè, & Græcè non præteritum, sed futurum quis ostendet, vel ostendat. Hæc expositio Græcorū quoque est. Non, inquit, dicunt hoc pauci illi, egregij, probati, philosophandi periti, sed multitudo, gregarij, nullius pretij, qui vitam hanc amplexantes, diuinamq; prouidentiam incusantes exclamant, Vbi bona nobis à Deo suppetūt, qui extrema paupertate vexamur? Tum nōnulli, inquit Euthymius secutus alios, pro summo bono voluptaté, deliciasq; habentes pro summo malo, labores, ingemiscunt, quis det nobis illa bona? Nam, inquit, Quis ostendat, animi est διακαῶς inflāmate expetētis, Quis det, Quis tribuat? Hęc cùm tot testibus asserātur, mihi maximè probātur. Quod verò ait, Leua super nos, haud dubium quin sit oratio ipsius Dauid. At tu, inquit, ô Deus noster, aiunt Hebræi, attolle super nos splendorem vultus tui, non bonū, quod illi, cupimus, sed te ipsum volumus. Tu nostra voluptas, tu summū bonum. Modò nobis lucem tuæ claritatis ostendas. Satiabor enim cùm apparuerit gloria tua. Et illi in monte, visa claritate, & splendore vultus eius, exclamauerūt, Bonum est nos hic esse. Hoc nos, ait Dauid, ego & populus qui me-

Signatum est.

Quis ostendit.

Aqui mecum est, expetimus. Omnia in te nostra desideria cõsumuntur, vt veniamus ad splendorem vultus tui in futura vita, vt ait Rabi Dauid, Summum bonum, absolutámque felicitatem in visione diuinæ claritatis verè constituit Propheta. Hæc gloria, hæc conformitas imagini Dei, cùm sancti lucebunt sicut sydera in perpetuas æternitates. Postulat igitur attolli, eleuari super se, populúmque suum, lucem, splendorem vultus diuini, quem suspiciant è terra, quo intuendo sit inexplebile gaudium, propterea Chaldæus adiecit, Eleua super nos irradiationem splendoris tui. Alio quoque psalmo, Illustra faciem tuam super seruos tuos. Est autem hęc Poëtæ diuini locutio, de claritate, ac iucunditate vultus Dei, qua Poëta quoque Latinus vsus.

Vultu quo cœlum, tempestatésque serenat.

Quanta inter vtrunque similitudo! Is vultu summi Iouis, qui idem summus Deus, canit aperiri, serenari cœlū, atras discedere nubes: ille tristitias, velut atras nubila terris, humanis pectoribus incubantes serenari, discuti, gaudio ineffabili, & serenitate, mentes exhilarari. Nullúsque est alius Sol, qui mœrores ad humana pectora solitos frequentes esse, circumq; obsidere discutiat, resoluat, nisi verus ille. Nec erimus vnquam mœrore vacui, nisi cùm iucundissimam vultus illius lucem licebit intueri. Hanc claritatem duabus de causis expetit nunc diuinus Vates, tum vt eam opponat falsis illis bonis, quæ multi cupiunt, nempe corporeas voluptates, ostendens non illam, sed hanc esse veram beatitudinem, tum ob sapientiam, quam vultus eius claritatem appellat. Atque sunt hoc loco de sublimi illa, quæ B apud philosophos agitatur quæstione, de summo, ac vero bono, in quo côquiescat animus, sententia de voluptate, quæ fuit Epicuri, altera autem vera de beatitudine sententia, quæ sit videndo claritatem vultus Dei, eâque fruendo, quam nullus philosophorum propter eius excellentiam adhibuit. Hic, hic, non alibi est summum bonum. Is finis, hæc meta laborum. Hic æterna, hic larga voluptas, quam toti entem voluptatis alibi vocat. Hanc claritatem, tum propter doctrinam, ac sapientiam postulabat in hac vita videre Dauid, vt illucesceret in tenebris sęculorum, per quam errores caderent discussi, proiecti, veritatémque omnes, quæ lux vocatur, cernerent: eámque postulat, vt eleuet tanquam vexillum, vt videatur à mortalibus, suspiciatur, & ab animo, & ab oculis corporeis, sicut illa in monte: tum in futura, propter summam felicitatem. Itaque subiicit. Sol noster.

Dedisti lætitiam in corde meo: à fructu frumenti, vini, & olei sui multiplicati sunt.

Sic est versus Hebraicè, & apud Hieronymum. In his omnibus hoc discrimen, à fonte. Quod dicitur Græcè, A fructu frumenti, Hebraicè מעת דגנם me eth deganam, A tempore frumēti sui, & vini, multiplicati sunt, oleum nusquam est. Vinúmq; non suum nominat תירושם tirosham, mustum eorum. De duabus igitur ad vitā maximè spectantibus rebus mentio. Hieronymus quoque sic tråstulit: In tempore, frumentum eorum, & vinum eorum multiplicata sunt. Adhibent autem hunc sensum Hebræi, Lætatus sum super eo- C rum felicitate. Dedisti mihi Deus eam mentem, vt lætus essem bonis eorum, secus quàm illi, qui mihi clades, & incommoda petunt. Fructus suos pacificè legebant, non à tyranno, sed parente, patre patriæ regebantur, crescebant, rebus suis, his imprimis quibus humana vita sustinetur, fructus, agros, lætè possidentes. Vel sic melius, Erat lætitia in corde meo, ex eo tempore, quo legebant fructus suos, frumentum, & vinum. Tranquillitate, abundantiáque rerum populi mei magnopere gaudebam, at illi me persequuntur, intentant mortem. Sciendum quoque est, ipsum versiculum, iuxta orationem Hebraicam, posse legi, A tempore, vel in tempore frumētum eorum, & vinum eorū multiplicata sunt, vt verbum Hebraicum רבו rabbu, & Græcum ἐπληθύνθησαν, non tam referri possit ad ipsos homines, quàm res, frumentum, & vinum, quæ dicat multiplicata esse, creuisse, fructificasse. Mirúmque est, Septua. pro eo quod est עת eth, tempus, posuisse καρπὸν, fructum. Chaldæus igitur iuxta superiorem sensum adhibitum ab Hebræis sic clarius explicat: Dedisti lætitiam in corde meo, fecisti vt gauderem, tempore quo crescebant prouentus eorum: lætabar omnibus gaudiis, crescentibus eorum prouentibus. Tu mihi Deus eam lætitiam dabas, vt quoniam ex te prouenichat agrorum vbertas, ea in re ego patria charitate lætabar, vehementer exultans, populo meo rerum vbertate circumfluo. Hæc lectio verior est, & probatior. Ac Chaldæus adiuuit orationem Hebraicam vno pronomine, Dabas lætitiam in corde meo, ex illo tempore, quo crescebant, vel multiplicata sunt, frumentū, & vinum eorum. Mustum hebr.

Deerat igitur, vt sæpe solet, pronomen, à tempore quo. Quare dicendum, frumentum, & D
vinum eorum multiplicata sunt. Versus Græcus, & Latinus vix est intelligibilis. Ac ferunt Græci de voluptuariis, delicatis, libidini, ventri deditis, hæc dicta, qui crescant ex his rebus corporeis, hæcque à Deo postulent iugiter, non alia, in quibus tribus alia necessaria includantur. At in Hebraico fonte, nec oleū est, & tota lectio longè secus habet. Quare nunc pro eo, ac debeo, sequor magis Hebræos. Pro fructu igitur ponendum tempus. Oleum autem remouendum, & genitiui casus frumenti, vini, debent esse nominatiui. & masculinum multiplicati sunt, vertendum est in neutrum, multiplicata sunt. Et principium carminis vult esse, Dedisti lætitiam in corde meo, quia multiplicata sunt frumentum, & vinum eorum. Súntque verba Dauid, clementiam, humilitatémque testantia, quam populo, qui contra eum coniurauerat, exprobrat.

In pace in idipsum, dormiam, & requiescam: quoniam tu domine singulariter in spe, constituisti me.

In idipsum.

IN idipsum, quod Græcè ἐπὶ τὸ αὐτό, quod quidē obscurum est, Hebraicè יחד iachad designat simul. In pace simul dormiam. Eáque ratione traduxit Hieronymus, Dormiam, & requiescam. paulò secus, & clarius, Græcè, & Hebraicè. Hebraicè, Iacebo, & dormiam. Sic Hieronymus dixit, Requiescam, & dormiam. Quod dixerunt κατὰ

Singulariter in spe const. me.

μόνας, singulariter, Hieronymus simili sensu specialiter. Et quod dixerunt in spe constitui- E
sti me, paulò clarius in fonte לבטח תושיבני labetach thoschibeni, cum fiducia, securitate collocabis, siue, habitare facies me. Non est ergo præteritum κατῴκισας, constituisti, sed futurum. Locúsque omnis exponitur, declaraturque ab Hebræis, In pace, securè, citra pauorem, in vtranque aurem dormiam, simul cum his qui mecum sunt, cum populo omni. Ac quanquam illi mihi sese hostes declarauerint, opto tamen vt simul securè dormiamus, pace, tranquillitate fruamur. Tunc ego securè acquiescam, quia nihil erit, quod me perturbet, excitétque è somno, cùm mecum illi consederint, cohabitauerint. Siquidem tu Deus securè facies habitare me: tu Deus singulariter, tu solus id facies: in te vno, non alio spes omnis. His Hebræorum declarationibus constat, quorsum referre oporteat simul, singulariter. Simul, ad populum omnem, quem sibi optat, precatur, prædicit reconciliandum, refertur. In pace ait, simul cum grege meo quiescam, dormiam. Quoniam tu Deus singulariter, tu solus non alius, me populo meo, méque illis restitues. Me charissimo, optatissimo eorum conspectui reddes. Est ergo dulcis ex animo miti, vt erat Dauid, proficiscēs prophetia, qua vaticinatur quoniam à Deo, non alio, remittetur ad proprios lares, secura cum illis se pace gauisurum. Nec ignorandum, quod ab interpretibus Græcis visum est ὅτι quoniam tu domine, Hebraicum כי kisonare quoniam, & cum. Totúsque versus sic legendus, In pace simul dormiam, quiescam cum populo. Cùm tu solus, non alius, securè collocabis, habitare facies me. Quando per te vnum, (neque enim in alium quenquam sperare licet) resti-

Dominus IESVS.

tutus in patriam terrā fuero. Animaduertendum hoc psalmo, Dauid esse, qualem IESVM F
Christum, supremo vitæ tempore describunt Apostoli, testantes eum orasse pro persequentibus, quia nesciunt (inquit) quid faciunt. pro suis discipulis dulcissimam orationem fudit ad patrem, quam qui apud Ioannem legat, vix lachrymas dulcedine tactus cōtineat. Eiusmodi est is psalmus, reprehendens graue illud populi scelus coniurationis, amorem, patriámque charitatem exprobrans illis, sed rursum prædicens auxilio Dei cognituros illos errorem suum, sed amplexurum eos, futuramque omnium iniuriarū obliuionem, vnum consensum animorum. Græci propter lectionem suorum codicum multò secus explanāt. Vel eum prophetare de exitu suo, quòd dormiet non morietur morte violenta: simul animo, & corpore quiescet: ab hostibus animi & corporis ereptus, innuénsque longum resurrectionis tempus, & corpus loqui faciens quod tu me in sepulchro habitare fecisti, constituisti, at in spe resurgendi. Hæc interpretatio videtur nimium longè petita.

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI QVINTI.

In finem, pro ea quæ hæreditatem consequitur, Psalmus Dauid.

A NON est vbique inculcandum, quod Sept. transtulerunt propter quandam æquiuocationem εἰς τέλος, in finem, hoc est in æternũ, putantes esse idem lamnazeach, & לנצח lanezeac, in æternum, Hebraicè esse lamnazeach. In quo cùm sint variæ sententiæ, vnum finem spectantes, & autoritate tralatoris Chaldæi, & ipsa ratione loquẽdi, tum testimonio, ex oratione Habacuc, placuit vt esset quasi gerũdium cum præpositione le, ad, designans ad canẽdum. Nam pro eo Chaldæus vbique ponit לשבחא les habeca, ad laudandum. Tum in illa oratione non potest designare, aut victorem, aut fundentem sanguinem, quia non in principio, sed in fine carminis ponitur. Et ipse sermo testimonium exhibet, quo dicitur, Et educet me victor in psalmis canentẽ. Quod quidem trãsferri eo modo non debuit. Nam lamnazeach eo loco si nomen est, non est nominatiuus, sed genitiuus, vel datiuus. Vertendum potius, Et deducet me lamnazeach ad laudãdum, plaudendum in musicis instrumentis. Hæc ratio loquendi cùm in principiis Psalmorum extet, non videtur prorsus aliud designare, quàm ad laudandum, triumphandum, canendũ vehementer, reiecto vt sit lamnazeach, aut victor, aut qui vinceret canendo, vel qui sanguinẽ fundat, pro secunda voce κληρονομούσης, Quæ hæreditatem consequitur, Hebraicè est, הנחילות hanechiloth, de qua secus Hebræi sentiunt, asserentes id genus esse lyræ, aut barbiti, quod eadem voce, sed alia nominis forma dicitur חליל chalil, quod noster interpres vocat tibiam, & מחלל mechalel, tibicina. Estq; hæc inscriptio præfixa Psalmis, velut apud Latinos dicitur in principiis Comœdiarum, Tibiis paribus, vel imparibus. Diuersis enim instrumentis, mo-

In finem.

Habac. 3. d

Quæ hæred. cõseq.

B dulatibusque Psalmi canebãtur, quemadmodum nostra quoque tempestate maximè Venetiis fieri cernimus. Adhibentúrque nomina in principiis Psalmorum, musicorum instrumentorum. Hæc Hebræis perhibentibus assentitur etiam Chaldæus, amphibolum nomen Nechiloth traducens in aliud clarius בהגין hineghin, quod ex idiomate Hebraico sonat canere, choros agitare, dicensq; cum musico instrumẽto. Hæc significatio verior est, quàm vt vox sonet, aut hæreditatem, aut aliud quodcunque, conualles, infirmitates, vulnera, congregationes. Nam omnibus ferè Psalmis præfiguntur nomina instrumentorum musicorũ, & genus modulatus. Afferre autem incerta & obscura, dimissis clarioribus & certioribus, fortasse vitium sit. Hieronymus quidem secutus est Græcos, traducens, Super hæreditatibus. quam significationem refellens Rabi Salomon (nam nescio quibus etiam Hebræis arrisit) in Psalmo, hæreditatis mẽtionem perhibet esse nullã. Sequamur ergo certiora, quæq; & ratione, & plurium testimoniis cõprobantur. Existimatur autem ab Hebræis, etiã hunc, quemadmodum superiorem Psalmum Dauid propter hostes suos, maximè verò Doëg, & Achitophel in castris Absolonis filij contra patrem, ipsum instigantes, eíque impia consilia suggerentes, editum. Texitúrque eadem, atque superior Psalmus, ratione, memorãs inimicos, precans suas exaudiri preces, cõmemoransq; vt superius, eos qui sequuntur mendacium, nefaria molientes, itemq; virum sanguinum, vt sceleratus ille Doëg. Multa de spe sua in Deo, deq; eius misericordia prędicans. De reditu quoq; ad templũ, quo se rediturum iuuante Deo, vaticinatur. Hæcq; nõ iuniores modò, sed maiores etiã senserunt, tametsi qui-

C dam cõtra hostes Israëlitarum generatim editũ asseuerent. Argumentũ Græcorũ propter inscriptionem redditã secus quàm diximus voces ipsas significare, plurimum discrepat, quæ hæreditatem cõsequitur, Ecclesiã regnum cælorum consecuturã interpretãtium. Sed, vt dixi, vox nechiloth, non designat κληρονομούσῃ, hæreditantẽ. Tum ea vox est numeri multi. Sequamur ergo minus a verbis abhorrentia. Multas autem orationes contra suos, & populi sui hostes Dauid profudit, contra profanos simulacra colentes, veram pietatem persequentes, quibus veritas, vera philosophia fuit contemptui. Qualis Iulianus impius.

PSALMI V. EXPLANATIO.

VErba mea auribus percipe Domine, intellige clamorem meum.

AVRIBVS percipe, rectè Latinus resoluit Græcum ἐνώτισαι: velut fidicas inaurire, auribus capere, finctum ad Hebraicum האזינה haazina, aurizare. Pro clamore est Hebraicè הגיגי haghighi, murmur meum, vt traduxit Hieronymus: siue locutionem, meditationémque meam. Animaduersum superius ipsum hoc verbum הגג hagag referri ad meditationem cordis atq; linguæ locutionem. Et propter significationem meditandi, aut quia fun-

Clamor.

debat orationes suas Dauid, cantando, psallendo, carmen sacrum canendo. Chaldæus pro D Hebraico dixit, Intellige יגי meum, cantum meum, siue odam meam. Postulat igitur, vt in orationibus fit, (estque præceptum oratorum) auditorem attentum, beneuolum, perinde si nos orare, ac supplicare doceat. Primum vt postulemus à Deo, gratias illi nostras esse preces, ne simul acclamare cœperimus, nos abiiciat, minime sibi cogitanda quę poscimus, existimans. Verba sua dixit orationem illam modulatam, rythmo, cantúque currentem Aures Deo tribuit ἀνθρωποπαθῶς, ex similitudine nostrorum membrorum, qui solis auribus audimus, cùm Deus nullis auribus corporis prædictus, omnia, toto mundo, vel silentia exaudiat. Aures igitur quasdam diuinas, immensas, omnia percipientes sentiebat, in qua nuncupatione nihil aliud cum nostris auribus, quàm solum nomen, commune. Is est cui longè rectius quàm Soli conuenit illud Homeri:

Verba.

Πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.

Cuncta vides, cuncta exaudis, & cuncta gubernas.

Græci multa consideranter non negligenda. Itera re, percipe verba, intellige cantum, vt soleant qui toto pectore, & intentissimis animis postulent, vt in intimas aures recōdat, idem enim est inaurire. De clamore autem, & verbis, quæ ferunt discrimina cum non sit Hebraicè κραυγή, clamor, sed vel meditatio, eloquium, susurrus, vel cantus, non sunt admodum examinanda. Inculcat similia multis verbis.

Intende voci orationis meæ, Rex meus, & Deus meus, quoniam ad te orabo. E

Ro orationis meæ, est שוע shauei, clamoris mei. Voci inquit clamoris mei, vt transtulit Hieronymus, pro, Quoniam ad te orabo, est dicto כי ki, designans quoniam, & cum, vt dicat, cùm ad te orabo. Cætera clarent. Exaggeratis multis nominibus, intētissima petitio, & vt in intimas animi sui partes qui maria & terras, cælúmque implet, recondat, ostenditur: calamitatibus autem circumuenti, grauissimis malis affecti, aut ad Deum confugimus, aut regum, dominorúmque dextras imploramus. At mihi, inquit, nec alius est rex præter te, cuius opem implorem, nec Deus, qui communi præsidio rex hominum defendas. Tu cunctorum moderator, gubernator, eorum vel imprimis, qui se auxilio tuo sperant, confidunt defendendos. Regem inquiunt Græci, vt moderatorem, prouidentem, Deum vt Plasten, formatorem, creatorem, autorem. Cur prcipuè tu Deus meus, quia simulacra, pecudes, lapides, trunci, sidera cæli, vt cuiusque ferebat cupiditas, variisque errori, eo tempore colebantur, numen habere putabantur, ne magnis quidē philosophis cum vulgo non cæcutientibus. Nihil horum mihi numen, sed tu vnus humani generis verus autor. Non ego qualis impius imperator Iulianus, cuius Deus erat Sol filius summi boni, vt prædicabat Plato quoque in Epinomide, cælum inquit pro vero Deo habendum. Alij Veneris astrum, Lunámque colebant. Nihil horū, inquit, mihi Deus, sed tu, tu Deus meus. Nominatim quoque vocans, appellánsque rex meus, Deus meus, est veluti cùm notos, & quibuscum longus vsus nobis intercessit, appellamus. A rege, rex appellabatur, verus ergo rex F regum, dominus dominantium.

Quoniam.

Rex meus, & Deus meus.

Rex.

Deus.

Meus.

Nam rex erat, Dauid.

Domine, mane exaudies vocem meam: mane astabo tibi, & videbo.

Oc ordine versus digerendi, quorum in Græcis, Latinísque confusio, sæpe facit, vt difficilius intelligantur. Et pro, Astabo, fons אערך eerach, præparabor, vt vertit Hieronymus, ordinabo. Haud dubium cunctis in eundem sensum conspirantibus, quin matutinam orationem nominans sentiat tempus, primum purum, quod primis, maximísque rebus debeatur. Primùm, Christus ait, quærite regnum Dei. Hæc prior cura, cunctis diurnis negotiis præferenda. Vt primùm, inquit, corripio è stratis corpus, ad te me verto, mentem, viresque ad te cunctas colligo. Ille fons temporis, satiatis quiete sensibus, nullo dum mortali negotio, tristitiam & curam, inanémque cogitationem exhibēte, ac velut vestem primam nonis inficiente. Cùm negotia quibus vita sustinetur, corporea, caduca, citò peritura: non verò, quæ verò sapientiæ, pietatísque sunt, æternitatem respiciant, quis dubitet quin hæc actionibus omnibus sint anteponenda, & pulcherrimo principio dies inchoādus? Vtinámque hoc diuinum documentum omnes attenderent. Hæc psalmorum purissima philosophia. Superius ad quietem vespertinam proficiscentes hortabatur, opera diurna perpendere,

Astabo.

Mane.

Apendere, discutere, nunc diem felici exordio auspicari. Omninmq; sapientum præceptum est, In primis venerare Deos. Et Pythago. ἀθανάτους μὲν πρῶτα θεοὺς νόμῳ ὡς διάκεινται τίμα. Quod ergo dixit præparabor, vt superius monstratum est, aut præparabo, quod Hebræis magis placet, orationem ordinabo, digeram ad te orationem: sicq; exposuit Rabi Dauid, & Auen Esra. Pro hoc clarius posuit Chaldæus אסדר esader, ordinabor, aut, Ipse ad te præparabor. Quod item dicit, Videbo, exponunt Hebræi, sperabo te mihi daturum quę postulo: Pro comperto, exploratóque, videbo, expectar. At Rabi Salomon, quod & ipsum bonum est, videbo clarè pœnas te de his sumpsisse, quos paulò pòst nominat: Neq; habitabit iuxta te malignus, præcipuè si psalmus respiciat coniuratos, contra quos orationem fundat, eos vel maximè, qui cum consilij principes fuissent. Videbo, at, meisque oculis intuebor hostes oppressos. Posset etiam exponi, Mane præparabo orationem, & videbo, oculos aperiam ad te, euigilabo, intentus ero, non deflectam à te oculos. Is verior sensus, quem in sua tralatione referens Hieronymus præclarè dixit, Mane præparabor ad te, & contemplabor. Quidam Græcorum codices, perperam habent pro ἐπόψῃ, videbo, ἐπακούσῃ, videbis me. vera lectio ואצפה azaphe. videbo, vigilabo, contemplabor, respiciam. Exaggerat multis verbis eundem sensum.

Immortales quidem primum deos, Lege vt dispositi sunt, Cole.

Videbo.

Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es: Neque habitabit iuxta te malignus.

B PROPTER hanc caussam superius exponebant quidam ex Hebræorum classe, Videbo cladibus acerbis oppressos inimicos, quorum est nefaria crudelitas, atque impietas: quòd tibi, inquit, displicet impietas, iniquitas, omnis æquitatis, & ordinis in mundo repertor, qui rerum pulchritudinem ordinibus certis constantè edidisti. Quòd odio, & dolore contra nefaria, crudelésque afficeris, iure coram te rege, dominóque meo, preces meas fundo, flentque auxilium imploro, vt impietatem persequaris, qua filio meo duce, populus in me coniurarit, eósque maximè supplicijs afficias, qui plebem ignaram ad impia signa coëgerunt. Iniquitatem ergo, vel illam coniurationem vocat, vel vt Græcis placet, omnem simulacrorum nefarium in contumeliam veri Dei, cultum, côtra quem, & autores eius, vt plerosque alios psalmos, luxit quoque Dauid edidit. Vt veri Dei cultu, religione pura, salus humani generis continebatur: sic etiam sceleratis illis superstitionibus, quarum aliis humanus sanguis fundebatur, aliis ad flagitia, turpiaque homines inuitabantur. Has secutus illis vigentes impias superstitiones humano generi perniciosas, summo autem Deo contumeliosas respiciens Dauid, multa aduersus eas, earumque autores precatur. Itaque si displicet hominibus probis, ac iustis iniquitas in terra, magis certè displicebit summo Deo. Quod vel Homerus scripsit:

Non Deus vol. iniquitatem es.

Iniquitas.

Οὐ γὰρ θεοὶ σχέτλια ἔργα φιλοῦσι
Ἀλλὰ δίκην τιμῶσι

Est autem pro ἀνομία, iniquitas, Hebraicè רשע resha impietas. Idq; trâstulerunt psalmo primo. Quanquam sub hoc nomine, cuncta flagitia clauduntur, quemadmodum sub Græco ἀνομία, violatio legis, & iustitiæ. Nam iniustitia facta, vt Aristoteles ait, ποιητικὰ καὶ φυλακτικὰ τῆς εὐδαιμονίας, faciunt, & custodiunt felicitatem. Contraria, tristitiam, infelicitatem. Omnia ergo mala côtinet ἀνομία, vt Hebraicum resha. Quòd autê ait, Neq; habitabit iuxta te malignus, eandem sententiam aliis nominibus inculcat. Quódque Græcè dicitur πονηρευόμενος, malignans, siue malignus, Hebraicum neutrum potest esse רע rah, vt dicat, Neque habitabit iuxta te malum, hoc est, tu prohibes, non assidebit tibi. Vt contrà de iustitia prædicant Salomon, priscique Poëtæ, vocantes eam πάρεδρον Διός, Iouis assistricem, summi Dei comitem, assidentem ei, ad thronum eius considentem. In contrarium ergo, Non assidebit tibi scelus, turpitudo, prauitas, fugas eam, exectaris, detestaris. Quòd si ad personã referatur, idem sensus. Non placet oculis tuis improbus, nunquam erit tecum, neque in regnis tuis, neque in animo, pectore, complexu. Non commorabitur tecum, non verlatur in cogitationibus tuis, exulat à tua charitate, quas soles illos amplecti, diligere. Non est illi pars in amicitia tua. Habitare igitur referes, aut ad patriam cælestem, quò nō est aditus sceleratis, impuris, homicidis. Nam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. aut est declaratio præcedentis, Non Deus volens iniquitatem, non vis malignum, non est in animo, beneuolentiáque tua, auersaris eum. Malignum Latinus dixit, rectius dixisset improbum, sceleratum. Nam Latinis maligni sunt, parci, auari, tenues, vt, Sub luce maligna, pauca, exigua, in

Iniusta opera Deus non amat, sed iustitiam.

Neque habitabit iuxta te mal.

Malignus.

noua luna. Huic contrarium benignus, liberalis, apertus. Nomen ex Latino malum, & D
Græco γνὼς, noscens. Mala cognoscens, mala sentiens, malus animus, mala mens, eóque tendit nomen ad alia flagitia.

Neque permanebunt iniusti ante oculos tuos: odisti omnes qui operantur iniquitatem.

INculcat similia. Quos Sept dixerunt παράνομοι, iniusti, exleges, præuaricatores, sunt Hebraicè הוללים hollelim, praui, stolidi, iniquos eos trãstulit Hieronymus. Et quod dixerunt, Non permanebunt, est יתיצבו it iazebu, astabunt, assistent: eodemq; atque superiora, sensu. Non vis iniquitatem, non habitabit iuxta te malignus. Cur autem nõ permanebunt? nimirũ quia odisti, prosequeris odio, stolidos, amentes, turpia magis quàm pulchra diligentes. Stolidos etiam transtulit Chaldæus. Maleficiis enim & peccatis vera stoliditas, atque amentia, proditur. Hæc ex parte referunt Græci ad Idololatras, quorum esset impia superstitio, tum verò Iudæos, qui verè vocentur παράνομοι, legis trãsgressores. Par est, omnes peccatores designari. Explicátque nominatim scelera, quæ Deus odisse soleat.

Perdes omnes qui loquuntur mendacium. virum sanguinum, & dolosum abominabitur dominus.

TRIA grauissima peccata. Hæc sunt ea quæ multis verbis superius indicauerat. Qui operantur iniquitatem, iniusti non permanebunt. Sciendum hæc tria eodem perti- E
Mendaciũ. nere, loquitur mendacium, vt interficiat, vt dolo circumueniat. Mendacíum, dolúsque propter cędem. Idem igitur mẽdax, sanguinolentus, atque dolosus. Omnia cõtra salutẽ proximi. Itaque de mendacio letifero, exitiali, de falsis calumniis, de funestis criminibus sermo est. Vocat mendacium calumnias. Crimina, quibus apud principes falso delati nonnulli, sunt interfecti, patrimoniis multati. Calumniæ Gręcè dicũtur διαβολαὶ, hinc diabolus, quòd aduersetur, quod humana facta semper calũnietur. Eum sequuntur, imitantur, exprimunt, quos nunc psalmus designat, non secus execrabiles, inuisiq; Deo, quàm princeps ille calumniatium. Designantur homines malefici, pestilentes, quos primo psalmo vocauerat Lezim, delusores, loquaces, linguosos, Græcè pestilentias, oblatrantes, obganníentes, fraudulenter nocentes, proditores. Iidem sunt viri sanguinum, sanguinis appetentes, sanguinẽ fundere gaudentes, homicidæ. Iidem quoque dolosi, dolos struentes: Gręcè δόλος, qua voce velut Latina abutimur, fraus, insidiæ dicuntur. Ergo dolosi, insidiosi, pleni cogitationum maleficarum, nocentium consiliorum, clades, pestésque alienas appetentes. Hæcq; omnia, aut quo potiantur opibus, quas inuident possidentibus, aut quo voluptates, & honores, aliis derectis, consequantur, aut quo sunt natura malefici, & iniusti. Qualis ille Dionysius tyrannus. Dolus igitur, siue fraus sit, aut amicitia simulata, aut dissimulata praua voluntate. Eóque vocatur etiam proditio, in sacris litteris, laqueus, pedica, fouea, quòd quemadmodum his insidiosè beluæ capiuntur, sic obtenta benignitate, aut prauitate dissimulata, mortales à sceleratis irretiuntur. Principium est lingua nocens, calumniosa, deferens falsa, F
astutè, solertiáque iniqua. Ingenium illud fraudulentum, gnarum, latentes, adumbratásq; insidias inueniendi, nunc psalmus innuit, inuisúmque Deo prędicat. Hos ait ab eo perdendos, ex hominis memoria delẽdos, execrabiles. Sanguines numero multo dixit, Hebraico ritu, vt pulmones Latino. Abominari est, velut execrari, è sacris delere, tollere de numero sacrorũ, ídque maledictis, diris imprecationibus. Sic abominari, pro malo omine habere, pro re scelerata, mali ominis, proptereáque inuisum habere, odio prosequi.

Cædes. *Dolus.* *Calumniæ.* *Diabolus.* *Dolus.* *Sanguines.* *Abominari.*

Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ, introibo in domum tuam, adorabo ad templum sanctum tuum, in timore tuo.

ILLI, ait, sunt execrabiles, abominabiles, inuisi tibi, extra sacra, sine bono omine, mali ominis, non videndi propter dolos, mendacia, homicidia: at ego te sequar, colam, venerabor, sacras ædes adibo. Non ero quemadmodum illi, maleficus, prauus,
Dan 9.d gaudens malis: Veniam ante oculos tuos, in conspectum tuum: me dabo in multitudine misericordiæ tuæ, quam expecto, spero, præsentémque cerno: non mea probitate, iustitiáque fretus ad te venio, sed incredibili lenitate, clementiáque tua. Condemnatis igitur improbis, reuertitur ad superiora. Manè exaudies vocem meam. Faciam, inquit, quod

hortatus

A hortatus sum primo psalmo, adibo sacrarium tuum, seruiam tibi in timore, reuerenter, piè, castè te colam. Diximus enim sæpe, pietatem, religionem, Hebræis vocari timorem Domini. Templum Græci, vel hoc terrestre, vel cæleste posse sentiri suspicantur. Et quoniam gentes intemperáter, ac lasciuè suis in templis agerent, secus se futurum in templo Dei, polliceri prophetam, atque (vt aiunt) bifariam sceleribus missis Deo, peragratis, prophetam ad seipsum reuerti promittentem se castè, promptè numen diuinum veneraturum. Non tanquam iustitiæ plenum, sed vti eum cui Deus condonat peccata, quémque ex sua clementia, gratum, acceptúmque habeat.

Timor. Templum.

Domine, deduc me in iustitiam tuam: propter inimicos, dirige in conspectu tuo viam meam.

QVEMADMODVM sæpius admonuimus, Psalmorum precationes eò spectant, vt vel pericula vitæ procul esse suppliciter petant, vel efflagitent ne quid grauius peccent, ne iustitia violetur. Ad vtrunque, quoniam nec vires animo ad conseruationem æquitatis, nec corpori ad vitam tuendam supersunt, opem Dei implorant, vt hinc veterem illorum sapientem agnoscas, qui non minus flentes, suppliceésque ad templum Dei venirent oraturi, ne se paterentur in aliqua flagitia prolabi, quàm ne ab hostibus circumuenirentur: quod intelligerent violata iustitia, futuros se Deo inuisos, ob eámque causam periculis exponendos, & in aliquam calamitatem necessariò deuenturos. Hoc ne acB cideret prouidentes, humanam autem imbecillitatem notam, perspectámque habentes, summis precibus contendebant à Deo, vt eos ab omni scelere tueretur, eis vbique lucem iustitiæ præferret, viam ignaris ostenderet. Hoc igitur est, quod ait, Deduc me in iustitia tua. Doce iustitiam, ius, æquitatem: instrue tu ignarum. Nam te sine, nil altum mens inchoat. Caligat oculus humanus ad iustitiam. Deduc autem vt non modò doceas, erudias, verum etiam nolentem, ac multa propter imbecillitatẽ, reluctantem trahas, velut illi manibus Angelorum ex incendio Sodomæ violenter abrepti. Quanquam verbum Græcum ὁδήγησον, est potius per viam agere, viam ostendere. Hebraicum similiter נחני nechen i. Quod ait, Propter inimicos meos, exponunt eodem sensu Hebræi. Ne inimici super calamitatibus meis exultent. Ne me in scelus prolapso triumphent, haud ignari tunc mihi auxilium tuum defuturum, vt tertio psalmo. Multi dicunt animæ meæ, non est salus ipsi in Deo eius. Inimici perspectum habentes, quos Deus suo fauore destituisset, faciliùs opprimendos esse, destitui autem, qui se sceleribus dedidissent: exultent vtique si quid me peccasse, si iustitiam violasse animaduertant, eam ob causam Balaam ariolus, docuit Regem Moabitarum, si superare vellet Hebræos, in conspectum agere mulieres formosas, quibus Hebræi miscerentur. Idq; factum est. Exponénsque hûc locum Aben Esra, Propter inimicos meos: Quia, inquit, timeo, ne pes meus prolabatur, tunc ad supplicia trahas me. Tunc verò inimici mei exultent. Inculcat simile: Dirige in conspectum tuum viam meam. Hoc quidem in Græco est, apud Septuag. κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδόν μου. HebraiC cè secus, Dirige הישר לפני hajshar lephanai darkeca, Ante conspectum meum viam tuam. Dirige, ait, viam tuam ante me, Ostende viam tuam mihi planam, Aperi oculis meis viam tuam, nempe sapientiam, iustitiam, æquitatem. Hanc mihi demonstra: ea enim est via eius, hæc illi cordi est. Hanc ipse pergit primus, iustitiæ repertor, princeps, autórque omnis ordinis. Est autem hæc oratio, qualis illa, Ab occultis meis munda me, & ab alienis parce seruo tuo. Occulta scilicet crimina, quæ dormitante animo patrantur, reuela, aperi mihi, vt caueam. Est igitur toto hoc versu postulatio sapientiæ, postulet (inquit diuus Iacobus) nihil hæsitans. Propterea vocatur dator luminum dator gratiarum, vt apud Homerum, Hesiodum, δωτῆρ ἐάων. Ideirco Aristoteles sapientiam ait esse θεόσδοτον, diuinitus datam, munus esse Dei, vt Marcus Tullius. Non moror nunc, quod Chaldæus cum vox שוררי shorerai, sit amphibola, sonans inimicos, & cantum, transtulit cantum meum. Nam primum Hebræi sequuntur, & sensus docet. Non est ergo dicendum, Dirige in cõspectu tuo viam meam: sed, quod aptius est & clarius, vt ex Hebraico transtulit Hieronymus, Dirige ante faciem meam, viam tuam. Nimirum oculis meis, viam tuam demonstra. Symmachus transtulit ἐξομάλισον adæqua, explana viam, fac mihi viam planam, regiam, qua pergam. In dextram, vel sinistram ne deflectam. Idem sensus, exponúntque Græci, plena esse insidiarum omnia, obices, & scandala, occursare vbique. Ob hanc causam, Da facilem viam tu, tu comes, tu dux esto. Pertinet (vt dixi) ad postulationem sapientiæ.

Psalmorũ precationes, vitæ pericula, peccata deprecantur.

Propt. inimicos.

Dir. in conspectu tuo viã meam.

Deus dator gratiarum.

EE

Quoniam non est in ore eorum veritas, cor eorum vanum est. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolosè agebant. D

VNVS est versus Hebraicè: exhibetúrque à Hieronymo. Pro veritate, est נכונה necona, rectum, rectéque vertitur veritas. Pro corde קרבם kirbam. Medium eorum, præcordia, viscera, pectus eorum. Pro ματαία, vanum, in Hebraico הוות hauoth. Prauum, peruersum. Pectus eorũ dolosum, prauum. Quod ait, Linguis suis dolosè agebant, Hebraicè eodem sensu, linguam suã יחליקו iachlichu, molle faciunt, blandiuntur lingua. Lingua eorum blanda est, dulcis. Eóque Hieronymus transtulit, Linguam suam mollificant. Nempe palpantur, adulantur. Sub lingua blanditiæs, latitat in pectore scelus. Rectè Septuag. interpretati sunt hanc molliciem, blanditiásque, dolum, insidias. Describit inimicos, quibus armati dolis occurrant. Genus inimicorum letale, pestiferum Homerus, atque Cæcilius antiquissimi vates, pessimos esse prædicant inimicos, qui nos sub obtentu amicitiæ circumueniunt. Et Christus: Cauetè à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. Eiusmodi suos inimicos esse prædicat propheta verus. Ab eorum insidiis orat defendi. Quod dixerunt Septuag. Cor eorum vanum est: etsi mendacium dicitur vanitas, mendacé̆sque illi, iure vocantur vani: nomen Hebraicum tamen apertè indicat pectus dolosum, insidiosum, plenum maleficarũ cogitationum. Cùm ait, Cor eorum vanum est, dirum, crudele, moliens cædes, rapinas. Quod autem ait, Sepulchrum patens est guttur eorum, etsi potest intelligi guttur fœditum, exhalans cædes, E
Sepulc. patens. scelera, pessimè, letaliter olens: placet tamen interpretatio Rabi Dauid. Ruina, inquit, est eorum guttur, vorago. Agitur in præceps, qui guttur eorum attendit. Impellit homines in apertissimas voragines eorum guttur, agit in barathrum, hiat eorũ guttur absorbere paratum, veluti barathrum. Græci scelerata, mortifera dogmata ex gutture improborum manantia proponunt. Illud Dauid placet.

Iudica illos Deus, secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos, quoniam irritauerunt te Domine.

Iudica. IVDICA illos, fons eodem ferè significatu, האשימם fac eos peccatores, vt sic loquar. Nimirum, quod transtulit Hieronymus, Condemna eos, habebo eos in numero scelestorum, damnatorũ delinquentium. Idem Chaldæus pro Hebraico חייב chaiab, condemna. Fuerunt, qui deducerent superius verbum, vt testatur Rabi Dauid, à שמם shamam, perdidit, vastauit, destruxit. Sensus idem Græcè, & Hebraicè. Orátque, vt consilia eorum, quibus cædem, vastitatémque bonorum moliebantur, nullum exitum habeant:
Secundum mult. imp. eo. expel. Quoniam irrita. te. nihil eorum, quæ contra pios cogitassent, in lucem veniat. Et pro scelerum magnitudine pœnas dent, expellãtur à Deo, nempe quod Hebraicè est ידיחמו iadichemo, impellantur, dissipentur, destruantur: id enim eorum peccata promereri. Quod autem ait, Quoniam irritauerunt, fons מרו maru, Rebelles fuerunt, obaudierunt. Non paruerunt imperiis tuis, imperata facere neglexerunt. Et, vt ait Rabi Dauid, Regem tu me declarasti, me regnare F iussisti, spernunt illi hæc iussa, hanc tuam voluntatem. Oderunt me, nunquam non mihi detrahentes, vitam cum imperio auferre conantes. Cùm sint igitur apertè nequissimi, tolle eos è medio. Sola pietas tua, & qui te colunt, læti viuant super terram. Omnis autem pestis, omnes, quibus pietas odio, & contemptui est, aboleantur. Nam alibi exclamat, Multiplicatæ sunt infirmitates eorum. Pro quo fons, Multiplicata sunt idola. In idololatras igitur inuehitur. Propterea subiicit:

Et lætentur omnes qui sperant in te, in æternum exultabunt, & habitabis in eis, & gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum.

PALAM est, in quos tot diris inuehitur, eorum interitum multis precibus efflagitans. Magna enim illis sæculis inter Hebræos veri Dei cultores, reliquásque gentes, earúmque reges controuersia, summa odia, quemadmodum hodie inter Christianos, ac Turcas semper aduersæ religionis exitum molientes. Reliquæ nationes Deorum quos colerent, maiestatem, numen tuebãtur, omnes adorare cogebant, qui non adorarent, bello persequentes. Ob hanc causam à finitimis gentibus Hebræi continuis bellis premebantur. Inde est quòd vbique in psalmis contra simulachra, eorúmque veneratores, pro religionis

A religionis veræ incolumitate preces habentur. Huc fere Psalmi spectant. Quod Sept. dixerunt κατασκηνώσεις ἐν αὐτοῖς, Habitabis in eis, fons habet עליֹמו תסך vetasech alemo, & proteges eos. Quemadmodum reddidit Hieronymus, obumbrabis eos, ne inimici eis noceant. Sperant autem in te secus, quàm illi, qui te spernunt, uesciunt. *Et habitabis in eis.*

Nos tua progenies, cæli quibus annuis arcem.

Existet autem lætitia, triumphúsque apud tuos, qui nomen, maiestatémque tuam venerantur, hostibus eorū deletis. Quod Græci interpretes dixerunt καυχήσονται gloriabuntur, est in fonte יעלצו iaelezu, sonat triumphabunt, lætitia efferentur, quale fit à victoribus. Pacem igitur, quietémque ab hostibus, expectentes, in laudibus summi Dei duntaxat, simul religionis eius cultu versari cupiebant. Inimicis autem cladem imprecantes ostendunt eos, vel bello apeite infestos fuisse, vel clàm, & per blanditias Hebræos à cultu veri Dei auertere studuisse. Vtrumque belli genus Psalmus decantat. *Gloriabuntur.*

Quoniam tu benedices iusto: domine, vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos.

Quod Græci interpretes ediderunt ὅπλον εὐδοκίας, Scutum beneuolentiæ, quod Latinus bonæ voluntatis, est clarum. Nec aliud sonat Hebræum, כצנה רצון Zinna razon, scutum voluntatis, Clementiæ scutum, amoris, beneuolentiæ: coronabis, circundabis, proteges, amplecteris. Vt si figuram Hebraicam aperias, dicendum sit: Amplectere totum beneuolentia, & charitate tua iustum, vt qui se totum scuto circuntegit. Sit beneuolentia, charitásque tua, veluti scutum nostrum, quod nos vndique protegat. Est autem in fonte non coronasti nos, sed תעטרנו taeteremu, coronabis eum, vt referatur ad iustum. Est item futurum, quasi deprecatio, non præteritum. Hieronymus quoque coronabis eum. Psalmus, vt docuimus, omnibus assentientibus, est oratio pro salute piorum, verum Deum, eo tempore colentium, contra vanissimas illius sæculi religiones. *Scutū bonæ voluntatis.* *Razon.*

B

TITVLVS, SIVE INSCRIPTIO PSALMI SEXTI.

In finem Psalmus Dauid pro octaua.

Sæpenumero declaratum, quid sit quod Septua. interpretes transferre solent, εἰς τὸ τέλος, in finem, pro Hebraico lamnazeach. Ob vocem amphibolam nazach, quam illi putantes æternitatem designare, transferunt in finem, nempe in æternum. Sed verius sonat, aut ad canendum, aut vincentem: Vincentem, vel in cantu, vel victoriis. Id sciens Nicolaus ab Hebræis, refert in finem intelligendum victimū de potentia in conatu cantorum. Videlicet ad canēdum vehementer, toto pectore, & quasi stentoreis vocibus, alacriter, vt alio in psalmo. Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? Vt vult diligi toto corde, sic toto pectore canebatur, efferebatur à Prophetis. Hoc designatur voce lamnazeach, Quod autem sequitur, Pro octaua, clarius Hebraicè על השמינית al hashemiuith, super octaua, super octochordio. Cantum sit is psalmus, cum octichordio, quemadmodum cæteri psalmi, cum decachordo In Italia viget Heptachordum. Dixi præfigi psalmis instrumentorum Musicorum nomina, velut apud Comicos nostros in principiis Comœdiarū. Tibus paribus vel imparibus Ecce igitur quę pręfigi solent psalmis. Quoniam Psalmus quoq; carmen est, pertinent ad musicam, vocibus humanis, concentuq; instrumentorum constantem. Humana vox designatur nomine lamnazeach, lyrica cūm nominatur octachordum, decachordum: Cithara, psalterium. Hoc igitur rectius est de octaua, Hebræis, & Nicolao consentientibus, quàm quædam apud Græcos, Latinósque, quibus octaua significatus ignotus fuisse videtur. Argumentum Psalmi. Plures ferunt orationem esse, futurem Dei placari postulantem, cùm Dauid populum iactanter, gloriosè numerari, censúmque haberi iussisset, non oblato munere Deo, qui præciperetur in eiusmodi censibus offerri. In Exodi his verbis: Quando tuleris summam filiorum Israël iuxta numerum, dabunt singuli pretium pro animabus suis domino, & nō erit plaga in eis cùm fuerint recensiti. Hoc eo tempore seruatum nō fuisse, fieri quidem potest. Videtur probabilius ad vniuersas vexationes, quas iratus sceleribus humanis Deus importet, referri nullo in particulari, considerato Etat prophetis exploratum, ad omne temporis momentum mortalem peccare posse, medicinā delictorū esse quotidianā, indeficientemq; deprecatione, vt cùm *Lamnazeach.* *In finem.*

Moses supplex manus in cælum tenderet, victore populo, cùm remitteret, terga dante, ho- D
stibus insequentibus. Pro quotidianis igitur delictis, ob quæ crescerent animus, vtéque hostibus idololatris, deprecatio est. Erat enim tunc supplicium scelerum, quòd præsidio Dei destituti, insultibus inimicorum, omnibus calamitatibus parebant. Oblitteratis autem per orationem peccatis, hostes debilitabátur, minuebantur audacia, bellum aduersus amicos Dei infeliciter gerebant. Carmen igitur oratio est iræ Dei placandæ. Hanc multo cum animi affectu profudit, omnes preces adhibet. Et in principio dixit, ad canendum vehementer. Demum cùm valuisse preces, cùm se diuinis auribus contemptui non fuisse sensisset, inimicis insultat, minatur interitum. Eorum stragem vaticinatur, fugam parare, quantáque in pedibus celeritas sit, terga vertere iubet.

PSALMI VI. EXPLANATIO.

Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me.

NIMADVERSA sæpius, ostensáque sermonis Hebraici his in carminibus sacris consuetudo repetunt, inculcant, exaggerant, eandem sententiá verbis diuersis, aut ingentes animi motus innuentes, aut omnibus precibus à Deo, vel gratiam, vel delictorum veniam petentes, vt nunc, Ne in furore, ne in ira, ne arguas, ne corripias. Pòst, Miserere mei, Sana animam E
meam. Quocirca cum prima pars obscura fuerit, recurrendú erit ad secundam. Sic posterioris declaratione, prioris obscuritas tolletur. Furo-
Stoicorum Apathia. tem Deo sacræ litteræ, quas etiam prisci Poëtæ sequuntur, tribuunt: non vt Stoicorum saxea dogmata, nec hominem sapientem, nec Deum irasci posse contendentia, suis affecti-
De ira Dei. bus hominem nudatum, saxum, stipitem cóstituentia. Deus igitur irascitur, sed non accensione sanguinis, non cómotione animi, non oculis suffusis sanguine, vultúsque pallore. Nam ne Stoicis quidem melioribus fuit obscurum, quemadmodum Deus irasci, nó commotus vt mortalis, posset. Omnes enim seueritatis actus, potest edere mens sedata, placida, quos ab irata postulares. Res peteret, vt magno quo scelere perpetrato, Deus (de quo doctissim⁹ Philo ἡ πάρεδρος θεῷ μισοπόνηρος δίκη, cui comes ambulat iustitia, flagitiis inimica) iratus sceleratum raperet ad supplicium. Hoc faciet, non quidem iratus, non perturbatus, sed placidus, eodem statu, habitúque, & vultu, quo cælum, tempestatésque serenat, sui similis semper. Sed quia ira nobis domestica, qua brutis comparamur, nec sumimus pœnas, nisi irati, furore perciti, quoties Deum pœnas criminibus inferre cernimus, non sine magno furore, fieri putemus. At si mentem rari alicuius, multúmque Deo similis sapientis meliores Stoici viderunt, asseruerúntque placidam, tranquillam, sine nubilo castigare posse delinquentes, certè potest, & debet id longè facilius cogitari de Deo. Ex pœnis igitur, irarumq́ euentu, iudicarunt mortales Deum irasci. Ira igitur Dei, (vt magna ex paruis intelligas) est, qualis ferunt iram esse sapientis, qui eadem alacritate, cóstantia, tranquillitate, nihil immane fu- F
rore admiscente, vel graues pœnas sumat, atque cælum, sidera, terras contempletur, placidus vbique: Seueritásque melior, cui minus iracundiæ admiscetur: Iustitiæ cursum, recta ratione peragere, nulla comite iracúdia. Hæc iræ diuinę toties in sacris litteris protestatio, declarat, non quemadmodum Epicurei, multíque alij paris amentiæ, Deum oscitantem, otiosum, nec habere, nec facessere cuiquam negotium: imò testátur eum irasci, cómoueri, indignari ad peccata, sed propter humanitatem, clementiá, tandem ad vindictá procedere: negligentiá, quod erat humanitatis, illi putauerunt. Diuisa est prouidentia Dei partim plectir, seuera, grauis, indignans contra delinquentes, eos ad pœnas nisi pœnituerint, expectás, magnis oculis omnia collustrans: Partim remuneratur, vel continuò pios efficiens beneficiis, vel præmia ingentia parans, peruigil vbique. Hoc indefessè sacræ litteræ recinunt, hoc vbique personant. Nec iustos iacere mœstos, sine spe præmiorum, nec iniustos alacres esse, ob impunitatem deceptos, sinentes. Qui putant vltra mœnia mundi sepositum res humanas negligentem otiosè suis opibus fruentem agere, audiant eas vbiq; delictis irasci Deum canentes. Quod ergo ait, Ne arguas me. Hebraicum non verborum est, sed operationis,
Ne arguas. Ne flagelles, ne punias, rapias ad supplicium. Hæc supplicia pœnæq; non manibus inflictæ, velut humanæ, sed conuocatis clementis ad perniciem populorum dempta fœcunditas agris, missa cælitus nimború tempestas, omnia latè diluuio immani corrumpens, locis calidioribus

Ardoribus squallor, sitis agrorũ, flumina, lacus exhausti, cunctis autẽ terris, siue ad plagã Solis adiacentibus, siue remotis cõtagio cæli, mortaliũ strages, sedibus excitæ gentes infestis armis irruẽtes. Sũt quoq; priuatę pœnæ, nullis nominibus subiacẽtes: Nec si lingua ferrea sit,

Omnia pœnarum percurrere nomina possim.

Pœnarum igitur genera, vel vniuersalia, vel particularia, vel oculis omnium manifesta, probata, testata, vel occulta, solis qui patiuntur, si sapiat, cognita. Viris sanctitate, sapientiáque insignibus indignatio Dei manifestior, aut oraculis, nuntiisque cælitus missis, aut solertia, iudicio, (Prudentissima enim séque ipsam noscens vera sanctitas) Nõ agitur pecudum more, terrimque ignoratione decipitur. Hique maximè Deum irasci noscentes, & timentes, accurrunt ad preces. Cæteri se ipsos nescientes, qua peccant imperitia, peccatis remedia poscere negligunt, simul, qua vixissent stultitia pereuntes. Dixit ergo, Ne quæso cum furore, cum iracundia, castiges, ad pœnam voces, sed placidus esto, mitis, ignoscens. Ne sis iratus, cuius est ira formidabilis, horribilis, extimescenda, nota nimis miseris. Quas parasti pœnas antea, decreta tua restringe, Condona nobis has culpas, exorabilis esto. Subiicit simile, nullis non precibus adhibitis. Neque in ira tua corripias me. Est Corripere verborũ *Corripias* quoque, vicissim verbis flagellandi, tum ad verba, tum ad facta relatis, vt Latinis, castigare dictis, sed & factis apud Poëtam:

Castigátque, auditque dolos, subigitque fateri.

Corripere, verborum non esse apud probatos, arbitror, magis corrigere. Corripere, vehe-
B menter rapere, rectéque ad supplicia, pœnásque refertur, ad quas velut rei trahimur a Nemesi. Quæ si corriperet irata, quoniam mentem maximam parua, scelerúmque odium, potestásque item sequeretur, quas ederet ruinas? Sed iram minuit summa bonitas prodesse vehementissimè cupiens, non nocere: vitæ, non mortis, cupidissima.

Miserere mei domine, quoniam infirmus sum: sana me domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

PERSTAT immobilis, fixúsque precando. Obsecrat, orat, obtestatur, preces desfundit in omnes. Quod prensa dextera, genibúsq; aduolutus, vt mortales solent, non potest, pergit animo, preces omnes effundens, séque ipsum totum in orando colligens. Ante oculos magnitudinem diuinæ indignationis obuersans, preces addiderat: nũc velut ira sedata, qua nõ sint marini fluctus magis horrendi, misericordiam, seu beneficium petit. Verbum miserendi Hebręis dicitur, à visceribus רחמים rachamaim, quędam quasi viscerum *Miserere.* conuulsio, motus interior præcordiorum. Hinc cõmotis, coactisque visceribus, aut illacrymamur, aut vox faucibus hæsit, obstrusis dolore meatibus. Hunc motum ingenerat dolor ex alterius calamitate susceptus. Qui non dolet, non commouetur, lætatur potius. Latini verbum miserendi, videntur à Græcis accepisse, μισέω, odisse. & μισητός, odibilis, quasi qui miserentur, dolorem eius, calamitatémque odio habeant, cuius miserentur. Postulat igitur hoc in mẽte diuina, suarum pœnarum odium, vt Deus precibus eius placatus, odio pœnas,
C suppliciáque habeat, quæ lætus propter iustitiam destinasset. Itaque misericordiæ postulatio, est eadem vt ne corripiat, ne arguat in furore. Quod autem causam affert, Quoniam in- *Infirmus* firmus sum: est velut alio in psalmo, Qui sanat omnes infirmitates tuas. Vt igitur Gręci, La- *sum.* tinique eisdem nominibus appellat morbos animi, atque corporis, ipsúmque nomen ægritudo de animo maximè est, Græcè πάθη, quos morbos Latinè dicunt, sic Hebraicus is sermo vocat infirmitates, animi dolores, cruciatus, perturbationes. Ergo, Infirmus sum, est, plenus sum doloribus, crucior, vexor, maxima insedit animum ægritudo. Hanc ægritudinem tolle, tenebras has, clementiæ tuæ luce repelle. Instat pœnarum metus ob conscientiam delictorum. Hunc tu disce me, da signa cælitus, quibus agnoscam iracundiam tuã sedatam. Tunc animum relinquet ægritudo, tunc metus, quo nunc genua labant, soluuntur frigore membra, facesset, mens velut nubilis, opaca serenabitur, omnisque hæc pectoris atque animi perturbatio componetur. Omnibus autem versibus eadem res aliis nominibus iteratur. Quid sit Miserere mei, disce ex sequente, Sana me. Quid, Infirmus sum? Nempe, turbata sunt ossa mea. Ossium autem conturbatio, aut ipsa quoque quemadmodum no- *Conturb.* men infirmitatis, ac sanationis, transfertur à corpore ad animum, designans maximum ani- *sunt ossa* mi cruciatum: aut reuera, quoniam animi commotio, metus, formido, totam corporis com- *mea.* pagem cõmouet, ipsam formidinem pœnarum, qui se Dei beneuolentia destitutum suspicatur, designat, vt apud vatem, Soluuntur frigore membra. Et Homerus,

 D

Καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ.
Soluuntur genua, pectúsque tremiscit Vlyßi.

In his litteris, Fluet sicut aqua cor eorum, quam nos sermone nostro, animi cõmotionem diceremus, & quod genua labant, apud Græcum Poëtam, Cor metu resolui: hanc Hebraicus sermo dicet ossium cõturbationem, nempe dolores intimos, alto sub pectore vulnus. Per hyperbolen cõcussis, cõmotis ossibus, quibus nihil in corpore solidius, maximos cruciatus, quos ex metu pœnarũ, aut quia gratiæ diuinæ dulcedinem abscessisse cerneret, ostendens. Referri per metaphoram ex corporeis res animi, declarat quod sequitur.

Et anima mea turbata est valde: Sed tu domine vsquequo?

Turbari. Metus quid? ANIMAM suam seipsum vocat. Turbari animam valde, quale illud Homeri superius καὶ φίλον ἦτορ, Est enim anima, quod ille dixit ἦτορ. Metus autem est animi motus amarus, acerbus, vehemens, exagitans animum, permeans ad corpus. Hæc agitatio vocatur perturbatio. Est perturbatio contraria tranquillitati, cùm status animi verus mouetur, grauitatis suæ sedibus excitus, circunfertur, vt cum mare tranquillum, ventorum furiis irruentibus, incipit attolli, paulatimque fluctus molibus altis assurgunt. Tunc omnia sursum, fiunt deorsum, superis miscentur ima. Simile quid facit animus, siue percitus ira, siue formidine diffugiens, iterúmque recurrens. Dicitur autem turbatio à turba, quod Græcum est τύρβη, turbatio quale turba facit, atque ignobile vulgus, cùm faces, & saxa volant, furor arma ministrat, sæuitq́; animis insana multitudo, propellunt inuicem sese, miscentur & omnes. Hoc Vates orationẽ variás exaggeransq́; indicat, Infirmus sum, Turbata sunt ossa, turbata est anima. Quod autẽ subiicit, Sed tu domine vsquequo? est ἀποσιώπησις, cùm supprimimus aliquid dolore, aut indignatione, voce intercisa: vt apud profanum Poëtam: E

Descriptio turbati & irati maris. Animi.

Vsquequo

Quos ego. sed motos præstat componere fluctus. Et,
Incipit effari, mediáque in voce resistit. Et Terentius:
Quem quidem ego si sensero.

Ergo nunc ait, Quousque tua procedet indignatio? Quandiu furor iste tuus in me sæuiet? Quem ad finem, pœnarũ metu vexabor, conflictabor? Sit tandem finis aliquis impendentium malorum Hanc suam quam impedita voce postulationem ediderat, explicat apertè.

Conuertere domine, & eripe animam meam, saluum me fac propter misericordiam tuam.

Cõuertere. CONVERTERE Hebraicè est, quod Græcè μετανοεῖν, pœnitere, mutare sententiá Et istam, Oro si quis adhuc precibus locus, exue mentem. Exuere priorem mẽtem, fertur animus, ira lõgius, velut equus laxatis habenis, & velut ignis accensus, flamarum longos corripit tractus. Ab hoc affectu pœnitentia vocatur Hebraicè reuersio, conuersio. Cum redditus tranquillitati, in suas sedes animus reuertitur: cum sese ad lenitatem dedit: cùm fluctus tumidi, assurgentesq́; posuerũt. Propterea subiicit Et eripe animá meam. Hæc illa cõuersio, is reditus ad mansuetudinem, lenitatem, vt quem prius furore prouectus, grauiter afficere decreuisset, placatus, ab hac atroci sententia absoluat. Eripere animam suam, Hebraicè, vt superius monstratũ est, eripere illum met. Est anima, singulus quisque, persona ipsa. Eripe animam meam, me ipsum libera: vt ponere animam suam pro amico suo, semet pro amico in discrimen offerre. Ab hac locutione Latini plerunque non abhorrent. F

Pœnitẽtia.

Eripe animam meã. Anima.

Nos animæ viles, inflèta, inhumatáque turba
Sternamur campis.

Sal. me fac.

Exaggerat more suo, preces easdem, per omnes supplicationes, animũ versans. Saluum me fac propter misericordiá tuam. Hoc erat eripere animam suam. Orat ergo velut ille, Eripe me his inuictæ malis. A præsenti periculo vel morbi, vel calamitatum ceruicibus meis tenrato imminentium. Quod dixit, propter misericordiam tuam: vel Hebræis testibus, est nõ ob mea benefacta, quæ nulla sunt, non probitatem, non iustitiam, sed clementiam, bonitatem tuam, qua diceris humanissimus, natura clementissimus, nõ malorum, sed bonorum cupidissimus. Hæc vna mihi ferat opem. Hæc apud te pro me plurimum valeat. Quod Septua transtulerunt misericordiam, Hebraicum חסד chasdeca, est beneficentia, clementia, sanctitas, bonitas Hinc Chaldęus, quem iure multi sermonis Hebraici vocant paraphrastẽ, pro hoc Hebraico, posuit טובך tubac, bonitatem. Ergo clarè dicetur Saluum me fac, ex bonitate tua: ex illa naturæ tuę singulari proprietate, qua vocaris in omni philosophia τὸ ἀγαθὸν, ipsa bonitas, idea, natura, fons bonitatis.

Propter misericordiam.

Quoniam

A Quoniam non est in morte qui memor sit tui, in inferno autem quis confitebitur tibi?

QVOD noster interpres dixit, Infernum, Græcè ᾅδης, Hebraicum שאול sheol, tum infernum sonat, terrarum profundissimos à luce recessus. *Infernus.*

Tantum tenditque sub auras
Quantus ad æthereum cœli suspectus Olympum.

Tum fossam, sepulchrum. Pro hoc postremo nunc. Confiteri clarius vertetur Hebraicum הודה hoda, alio Græco, quod ab Hebræis, Græci mutuarunt ᾠδή. Legemusque versum, In sepulchro autem quis concinet, laudabit te? Quis celebrabit te? Innuitque quod à philosophis summo consensu confirmatur, factos homines à Deo, in theatrúmque mundi introductos, vt admirarentur opera diuina eius, admirantes obstupescerent, lætitiaque animi, laudibus diuinis, ora complerentur. Hoc oportere facere viuentes: hoc officium, munusque vitæ: non posse defunctos, ex hoc speciatissimo theatro deductos. Ergo non potest te celebrare, qui iam de vita recessit. Sciendum non eum nunc ad animorum immortalitatem respicere (neque enim prisca Hebræorum religio de futura vita admodum loquitur) sed omnis ferè sermo est de præsenti: ad hanc omnia bona, malaque referebant. Reuelatio cælestium bonorum, in tempora Messiæ reseruebatur, non Mosis, non prophetarum natorum in terris, sed eius qui ab altissima patris aula profectus, res arcanas apportaret in terras, id munus. Verus igitur nunc sensus *Homines cur facti sint.* *Ioan. 4.*

B est de inferno, omnis corporei sensus, totiusque corporeæ vitæ priuationem, non tartarum, non gehennam designat: vitam cælestem, neque negant, neque confitentur. Si, inquit, mihi valetudinem pristinam reddideris, aut si me grauium malorum, quæ super nos aduentare cerno, metu liberaueris, tunc omnes habebo gratias, tunc in omnes laudes tuas ora resoluam. Omnes audient me clementiam tuam efferentem. Sententia tua damnatus, & ex hac iucunda luce sublatus, amplius hoc agere non potero. Similia solet aliis psalmis loqui, vt, Non moriar, sed viuam, & narrabo opera Domini. Et Ezekiel, Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te. Quia inquiunt Hebræi consentientes super hac inferni, quam posuimus interpretatione, discedens anima à corpore, auolat ipsa, corpus descendit ad Sheol, ad sepulchrum, fossam, iustos optasse vitam, vt dum viuerent, agnoscerent, faterentur Deum summum, vt animus maioribus premiis afficeretur in cælo. *Iusti, cur optent viuere.*

Laboraui in gemitu: lauabo per singulas noctes lectum meum: lacrymis meis stratum meum rigabo.

HYperbolicè, & per exaggerationem, bis lacrymas commemorans. Tantas autem lacrymas, vt lectus flueret. Similis hyperbole nostris poëtis vsurpatur:

Multa gemens, largóque humectat flumine vultum.

Laborem quo se gemere dixit, assiduum, perennémque sentiens, vt gemendo fatigaretur, semper illud, quod ille. *Laboraui in gemitu.*

C *Tum verò ingentem gemitum dat pectore ab imo.*

Hyperbolicôs igitur dictum, quòd fessus sit gemendo, quòd lacrymis velut flumine lectum allueret: exprimens, quantas preces adhiberet, quibus animi motibus quateretur, metu malorum quàm cuperet liberari:

Tantos ille suo rumpebat pectore questus.

Cur autem in nocte? placet Hebræis, quòd noctu grauius ægri, aut qui timent, solicitentur, quòd soli iacentes, tristibus cogitationibus morbo, vel metu suscitatis, agitetur: velut illa: *Per singulas noctes.*

Nec pectore noctem Accipit: ingeminant curæ. *Virgil. 4. Aeneid.*

Græcis quòd magnitudine doloris, lacrymarum flumine, penitúsque intensa pœnitentia, scelus cuperet aboleri. Alludit verò primùm:

Turbatus est à furore oculus meus: inueteraui inter inimicos meos.

RECTE monet Nicolaus pro θυμὸς, furore, Hebraicum כעס caas, tametsi sonat furorem, indignationem, Hierony. melius dixisse, amaritudinem. Ob amaritudinem, animique acerbitatem, se turbari. Si quis altius consideret, idem est Græcum, atque Hebraicum. Furor est indignatio, est acerbitas animi, amaritudo. Hinc à felle amaro fieri in animantibus indignationem. Hinc iracundi Græcè dicuntur πικροί, acerbi, amari. Ergo, turbatus est à furore, ab indignatione, acerbitate. & quod dixerunt ἐταράχθη, turbatus est, Hebraicum עששה asesa, *Furore.* *Turbatus est.*

verbũ hoc fertur ab Hebræis, descendere ab עש as, tinea, vt designet corrodere, depascere: D
sensusq; erit: Corrosus, exhaustusq; est oculus meus ob amaritudinem, acerbitatem, dolorem. Hierony. dixit caligauit, quod & Chaldæo placuit, pro Hebraico ponés עששה chashecat, obtenebratus est, obfuscatus. Clarius est igitur Hebrai. & Chaldaicũ, quod à Hierony. quoq; positũ est. Excesus est, ait, oculus meus flendo, indignãdo. Causam subijcit ipse. subijciũt simul Hebræi, propter inimicos calamitatibus exultantes, super ægritudine mea triũphantes. Hoc cernés oculus meus, indignatur, absumit, humor omnis ille defluit in lacrymas. Dolor enim intẽditur, cũ videmus alios nostrorũ malorũ spectaculo delectari: minuitur autẽ, si quis dolore suo, detrahit ex nostro. Hoc quoq; dixit hyperbolicῶs poëticè, vt illud nostri.

Inter inimicos meos.

Et fluctu sidera lambit. Et cœlum territat armis.

Sic nunc, Fluit lectus lacrymis, oculi exhausti, depasti flendo, flumẽ lacrymarũ demittẽdo. vel iuxta Hierony. Oborta oculis caligo, tanta est indignatio, dolor animi, tristitiaq; tenebræ sunt omnia circum. Eripit enim prospectũ, indignatio. Declaratur ex sequenti, Inueteraui inter inimicos meos. Hoc erat oculus exhaustus, corrosus, excesus lacrymãdo. Eo vsque cõsumptus est oculus meus, ait, eousque dolor penetrauit intimè, diuq; insedit, vt iam senuerim. Animus enim lætus (ait Salomõ) ætatem facit. Spiritus tristis exsiccat ossa. Ossibus exhaustis, pellis corrugatur, senectutis indicium. Accedebat dolori, quòd inimici lætabãtur, cuius misereri debuissent, ex illius supplicijs voluptaté capientes. Vt enim dulce fuit inimicos vlcisci, cosq; dolẽtes vidisse: ita grauis dolor, eos in malis tuis videre triũphãtes. Est autẽ Hebraica lectio per tertia personam עתקה atheca, inueterauit, refertur q; ad oculũ. Sciendũ E
quoq; idem verbũ interdum significare motum, tralationẽ, luxationem, vt dici possit Oculus meus lacrymãdo, indignãdo motus est, è loco exiuit. quod Sept. secuti sunt: id enim est, Turbatus est. Non video cur diuus Hierony. transferat, cõsumptus sum, ab vniuersis hostibus meis. At nec persona prima est, & verbũ sonat senescere, vel trãsferre, quod oculo congruit. Nisi fortè Græcũ sit secutus ἐπαλαιώθην, inueteraui, quod antiquari, consumi designet. Græci dant alium sensum, indignationẽ, furoremq; non ipsius Dauid, sed Dei, oculum esse mentẽ, quæ contemplans iram Dei, turbetur inimicos, Satan. At primũ melius. Hęc omnia dicuntur poëticè, hyperbolicè, vt & dolor magis ostendatur, & deprecatio grauior, vehementior appareat, malis, quorum medicina quæritur, exaggeratis, expositis, explicatis.

Act. 2 c. Inueteraui

At, vndi sta, boni, via ineun dum ipsa.

Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei.

REDDITVS sanitati, vel metu pulso, atque beneficio Dei immortalis, expiato incommodo, neq; hostibus diutina lætitia, neq; ipsi longiore dolore relicto, in ipsos hostes inclamat, discedant, terga vertant, lętitia, qua super eius calamitatibus triũphabant, non fuisse diuturnam. Tantum doloris ex cõmutatione fortunæ superuenisse, quantopere prius lætabantur. Operatores iniquitatis, eosdem quos prius inimicos suos appellat, iniquitati studebant. quoniã dum peccatum, scelusq; Regis, & populi expiaretur, bellum impiũ indixerant, multa secunda prælia fecerant, multa trophæa erexerant: Opes eorum diripuerant, ciuibus vrbes viduatas cõcremauerant: choros, ob partas victorias duxerant: sed hæc eorum lætitia non fuit diutina. Nam precibus Regis, quas multis cum lacrymis fudit, exauditis, vires additæ suis, hostibus pauor tãtus iniectus, vt præcipiti fuga, signa relinquerẽt, fusiq; in omnes partes dissiparentur. Opponit igitur superiori dolori præsentem lætitiam. F
Lætabantur hostes eo luente pœnas, & aut grauiter ægrotãte, aut aduersa prælia faciente, multásue calamitates perferente. Nunc impetrata venia, peccatis condonatis, cælesti luce redeunte, exultat, prospicit, vaticinatur hostes perituros. In quos tanto odio inuehitur, vt eos sceleratos, nefarios, crudeles appellet, flagitiis innatos, quę per omnem vitã exerceant. Neq; enim super eius incõmodis exultassent, aut bellum indixissent, nisi toto genere vitæ, studiis, religione (nam illi simulacra colebãt) ab eo dissensissent. Iure igitur eos iniquos, sceleratos appellat. Rectè Græci, vitam, aiunt nostrã inimicorũ plenam, quibus maiores vires accedunt, cùm peccatis obligamur. Preces igitur lacrymasq; suas canit exauditas.

Operatores iniquitatis.

Piorũ vita plena inimicis.

Exaudiuit Dominus deprecationem meam, Dominus orationem meam suscepit.

ITERATIO, exaggeratio, more psalmorum, multorum nominum, ad eandem sententiam exprimendã comprehẽsio. Vox fletus, vox flebilis: deprecatio, oratio. Tum, exaudiuit, suscepit. Susceptam orationẽ, aut exauditam, aut vice sacrificij oblatam, gratam

Agratam, acceptámque fuisse. Flens sese ad pedes proiecit. Increpat igitur, inuolat in hostes, exultat, triumphat, lætitiam recipit, pauor omnis, dolórque abscessit. Confirmatus animus diuinis responsis, ne quid sibi grauius accidere dubitaret, promissa victoria.

Erubescant, & conturbentur omnes inimici mei: & erubescant valde velociter.

HEBRAICE per futurum, Erubescent, conturbabuntur, conuertentur. Erubescere dedecus, ignominiam, cædem, fugam, pauorem designat, contumeliam accipiendam in prælio. *Erubescere*

Et tu pro formidine capti.

Scandunt iterum equum, & nota conduntur in aluo.

Conuertentur quoque Latinè, Græcè, dicitur de fugatis, profligatis hostibus: Conuertentur, in fugam vertentur. Conuersis signis auertetur. Hæc omnia magis mihi placet ad bella, gentes, alias Hebræis inimicas referri, quàm morbos, quibus liberatus exultet, inimicósque suos, hoc nuntio accepto, dolorem accepturos vaticinetur. Similes enim sunt superioribus Psalmis locutiones, contra suos aduersarios, Domine quid multiplicati sunt, qui tribulant me? Voce mea ad Dominum clamaui, & exaudiuit me de monte sancto suo. Tu percussisti omnes aduersantes mihi, dentes peccatorum contriuisti. Peccatores appellat, quos hoc Psalmo operantes iniquitatem. Et dentes eorum contritos, quod hic, in fugam turpissimè vertendos. Et Psalmus inscribitur ad canendum pro victoria, ἐπινίκιον, victoriale carmen, lætum pæana canentes, omnibus in templis matrum chorus, lætitiæ, ludisque viæ, plausuque fremebant. Et Moses superatis hostibus, victoriale carmen canens, Cantemus Domino gloriosè enim egit, equum, & ascensorem proiecit in mare. Similis est hoc Psalmo cantus, Pro victoria, & quod facta rerum commutatione, qui prius volente Deo propter eorum flagitia, profligabantur, hostibus insultantibus, nunc versis fatis eos cædunt, agunt, mittent, insequuntur. Et hoc carmen est triumphale. *Conuerti.* *Epinicion.*

B

INSCRIPTIO PSALMI VII.

Psalmus Dauid, quem cantauit Domino, pro verbis Cus, filij Iemini.

QVOD Sept. transtulerunt, Psalmum, Hebraicè est שגיון shigaion. Huius vocis sunt duæ sententiæ, vt sit instrumentum musicum. Quod Hebræus Chimchi probat testimonio ex oratione Abacuc, quæ dicitur in principio, על שגינות al shegionoth, quod Hieronymus iuxta aliam sententiam, transtulit pro ignoratis. Omnibus igitur Hebræis simul, & Chaldeo placuit is significatus, vt sonet Musam, siue carmen, instrumentumq; quo canuntur laudes. Eodem autem sæpe nomine vocatur, carmen, atque ipsum instrumentum, quo canitur. In principiis quoque Psalmorum adhibetur, quibus instrumentis, quo genere carminis canerentur. Hæc sententia probatior omnibus. Nam Chaldæus pro voce Hebraica shigaion, posuit clariorè, ... turgemena deodeta, interpretatio confessionis Dauid. Nimirum clara confessio, concentus hilaris, iubilatio, plausus, lætissima exclamatio. Is est verior significatus. Nam est secunda sententia, vt shigaion sit ignorantia, vt sæpe vox sonat, & Hieronymus transtulit. Multáque super hac ignorantia loquuntur. Mihi primum omnino probabilius. Miror Nicolaum qui ferat Hieronymum in suo ex Hebraica veritate psalterio transtulisse, Ignorantia Dauid. Hoc non est in eius translatione, sed in oratione Abacuc. Reliqua pars inscriptionis super verbis Cus, filij Iemini, dubia & ipsa est, quis sit Cus. Hebræi partim assentiuntur, & Chaldæus hunc esse Saul, appellatum nunc figuratè Cus, nempe Aethiopem, nimirum immutabilis oculi, contra Dauid, contra quem sæpe verba fecisset, exercitu suo præsente de morte eius sententiam tulisset. Videtur probabilius, minúsque affectatum, vt sit quod proponitur à Græcis, itémque Hebræis nonnullis, atque Latinis. Est enim clara historia. Cum patricidam sceleratum Absolonem fugeret Dauid, misit fidissimum amicum Chusi, vt consilia Achitophel cognosceret, & contraria consilio eludendo rescinderet. Itaque secus quàm ille consuluit Absoloni ne patrem subito persequeretur, antequam vniuersum populum cogeret. Hoc probato, impetúque persequentium retardato, Dauid, fugiendi tempore dato, seruatus est: Orat igitur vt consilium Chusi, quem miserat consilius Achitophel contradicturum (Erat autem de tribu Benjamin idq; est, filius Iemini) probabilius hostibus videatur. Salutem suam Deo summo cōmendat, simul aduersus inimicos preces effundens, *Psalmus.* *Siggaion.* *Aba. 3. a.* *Pro verbis Cusi, Cus.* *2. Reg. 15. & 16. c.*

 D

DOmine Deus meus in te speraui: saluum me fac, ex omnibus persequentibus me, & libera me.

Spes. SEPE sacris in litteris ea theologia, quam pauci philosophorum notam habuerunt, personat, qua spes mortalium Deus prædicatur, in quem spes omnis nostra recumbat. Locuti quidem illi sunt de spe præmiorum quorundam magnorum, vt Plato de eo qui iustè vixisset, καλὸν ἆθλον, καὶ ἀγαθὴ ἐλπίς. Et Pindarus de eodem in senecta, præmium pulcherrimum, spes ingens. Simplicius item ex maioribus finem, fructusq; naturalis philosophiæ, admirationem Dei spemq; magnorum bonorum. De spe quotidiana non multa loquuntur. Omnes igitur errores, quibus olim gentes decipiebantur, aut decipi potuissent, sacræ litteræ refellunt. *Ira Dei.* Prouidentiá duæ res vbique comprobant, ira Dei, spes hominum. *Spes hominum.* Ira probat eum scelera mortalium, spes, benefacta cernere. Sperent enim mortales certissimè persuadentes sibi, spes suas illi notas, exploratásque esse. Sperant item non omne tempus peccátes, sed rectè facientes. Quocirca credunt eum res æquas cernere, & propter ingenté animi sui bonitatem, amplecti. Crebro igitur in hac cælesti philosophia, spes nominatur, magnum in omnibus calamitatibus perfugium, vt quem scimus autorem corporis, atque animi fuisse, bonaq; omnia ab eo nos accepisse, eundem noscamus velle, & posse nos ex omni calamitate, & periculo subtrahere. *Spes. Metus.* Spes, est rerum futurarum bonarum expectatio, vt metus expectatio malorum. Quàm metus tristis, animúmque perturbans, tam dulcis spes, serenans, exhilarans. Similis inter hos affectus animus, cælo, cùm latè nubibus nigrescit, cùm serenitate renidet. Cum igitur, inquit, omnis meæ salutis spes ex te pendeat, affer hanc salutem, quam mihi, qui me persequuntur, cupiunt auferre. E

Ne quando rapiat, vt leo animam meam, dum non est qui redimat, nec qui saluum faciat.

Anima. Ne quãdo. Lupi. Leones. ANIMAM suam, vt solet vbique, seipsum vocat, personã, vitam suam, Hebraicus loquendi ritus. Quod Græcè dicitur μήποτε, Latinisq;, Ne quando, Hebraicú פן pen, clarius dicas, ne forte. Crudelitas hostium, leonum, luporum feritati, Comparatur etiam à Poëtis nostris, inde lupi ceu raptores, atra in nebula, quos improba ventris, Exegit cæcos rabies. Leones magis Poëtæ sacri, quòd in Iudæa passim reperiuntur, vt in Europa lupi. *Dum non est, qui red.* Inimicum igitur leonem vocat, qui laceret corpus, ac discerpat, bona diripiat, vitámque cum imperio crudeliter auferat. Quod dixit, Dum non est qui redimat, Græcè μὴ ὄντος λυτρουμένου, nemine præsente, qui liberet. Paulò secus Hebraicè, Ne forte rapiat, sicut leo, animam meam פרק poreth, discerpens, refertúrque ad leonem, qui dilaceret, discerpat, *Pauper.* non eum qui liberet. Nemine igitur præter Deum, sibi auxilium ferente, rebus omnibus eum deficientibus, quid superest aliud quàm tutissimum portum requirere? Sic olim Romani delubra Deorum periculis impendentibus adibant, excubabant, F

Et ad templum non æquæ Palladis ibant,
Crinibus Iliades passis, peplúmque ferebant,

Sic ille rogabat, vt nunc Poëta diuinus

Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipsum,
Pronum sterne solo. Diuus quoque Paulus hostes suos leones, canes appellat: Liberauítque me Dominus de ore Leonis.

Domine Deus meus si feci istud, si est iniquitas in manibus meis.

Omnes peccatores. SI DEVS peccatores non exaudit, necesse est cùm suppetias eius imploremus ostendere nostram innocentiam, vt tametsi peccatores sumus, quod nemo vinclis corporeis astrictus vitare potest, at detrimenta cæterorum nunquam nos optasse, nec animum cupidú sanguinis esse nobis, ostendere. Ad condonanda nobis nostra crimina Deum impellimus, cùm & innocentes nos esse, & simili clementia nos in alios vti paratos cóprobamus. Proponit igitur suam innocentiam, integritatem, æquanimitatem, nunquam scelestalibus odiis quenquam persecutum, nunquam iniurias illatas, aliis iniuriis vindicasse. Nullam causam esse, cur hostes tam crudeliter eum persequatur, qui detrimentú nulli vnquam intulisset. Omnes qui quenquam persequuntur, dolor eos impellit acceptus ab illis: at hic

nulla

A nulla præcessit iniuria. Superest eos furore, feritate duci. Quod ergo ait, Si feci istud: Istud Hebræi rectè declarant esse quod melius prosequens ostendit: Si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuentibus mihi mala. Istud nempe, si laceraui, si vulneraui quenquam, si bona cuiusquã diripui, si me cupiditas egit ad necem cuiusdam. Iidem Hebręi suæ linguæ figuram euoluunt, qua datur manibus iniquitas. Manibus interficimus, vulneramus, rapimus. Rectè dicitur iniquitas in manibus, nempe vt sonat Hebraicum עול iniustitia, violentia. Hocq; declaratio est eius quod dixit, Istud. Nec mihi nunc arridet Chaldæus, qui dixerit, Si feci istum canticũ, cum animo iniquo. Quod item à Gręcis proponitur, collimat ad verum. Noluisse Dauid nominare scelus execrabile, forsan ante id tempus in terra Iudæorum inauditum, vt filius patri, vitam & imperium conaretur auferre. Scelus infandum, tacendum. Quemadmodum si quis Deum blasphemasset, nunquam in sacris literis exprimitur. Si feci, ait, istud, vt similiter ego patrem sim persecutus, quemadmodum me filius meus.

Si feci istud.
Si est. iniq. in ma.
Blasphemia infandum scelus, nec nominandum.

Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam meritò ab inimicis meis inanis.

QVOD Sept. dixerunt ἀνταποδιδοῦσι retribuentibus, Hebraicum שולמי sholemi, quanquam idem verbum sonat retribuere, rectius ab Hebræis, & Chaldæo exponitur pro
B pacifico. Obscurus enim sermo, reddere retribuentibus mihi mala. Nec tantũ scelus esset, vim vi repellere, ad talionẽ iniuriá repẽdere. At quod Hebraicè ponitur, grauissimũ est, proditio, dolus, inexpiabile flagitiũ. Si inquit, reddidi pacifico meo malum, ei qui amicitia iunctus erat, qui cum vinculo charitatis deuinctus eram. Si proditor amici fui præferens amicitiæ meas cupiditates, aut si violaui qui nullam prius iniuriá attulisset, insontémque offendi. Is est verus sensus, quẽ declarans Rabi Dauid, Si, ait, intuli detrimentũ ei qui erat mecũ in pace, quod ipse cõtra me nunc exercet persequẽs qui non modò nunquá violasset, vt etiam beneficiis afficeret. Chaldæus item clarè transferens Hebraicam vocem לבעל שלמי lebeil shalemi, Habenti pacem meam. Hinc alio psalmo queritur: Homo pacis meæ magnificauit super me supplantationẽ. Quod item ait, Decidam meritò ab inimicis meis inanis. Nec Græcè, nec Hebraicè est meritò. Leue quidem istud. Quod ergo dixerunt Græcè ἀποπέσοιμι decidam, clarius in fonte, vt facilè possit intelligi, cùm hoc nostrum sit obscurum. Si, ait, feci malum ei qui mihi pacificus erat, ואחלצה צוררי ריקם vaacheleza zorerirekam. Imò liberaui hostem meum, frustra. Non modò, inquit, amicum non offendi, vt etiam profuerim inimico, licet frustra, licet ingrato. Sciebam cùm afferrem inimico salutem, ingrato me beneficium præstare. Hunc sensum in sua tralatione quasi innuens Hieronymus dicit. Et dimisi hostes meos vacuos, videlicet sine detrimẽto, quod eis afferre potuissem. Duæ maximæ laudes proponuntur, posterior maximè suspicienda. Prior, cùm nulla nos scelerata cupiditas adducere potuit, vt offenderemus amicum, quiq; nunquam
C nos offendisset. Posterior vt si vel offendisset, tanta tamen bonitas fuit, vt quẽ iurè potuissemus morte perimere, liberauerimus, erexerimus. Hoc, inquit grauis orator, quicunq; fecerit non eum summis viris æquandum censeo, sed simillimum Deo iudico. Designat hoc loco copulatiua, vt sępè solet, imò, at, potius, conditionalis quoq; si, plerunque in Hebraico sermone sonat non: vt, Quibus iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam. Non introibunt. Ita nunc, Si reddidi pacifico meo malum. Non reddidi. tum sequitur: At potius liberaui hostes meos frustra. Sicq; clarus sensus. Hinc Rabi Dauid applicat hæc Sauli, cum quo Dauid pacem haberet, imò liberaret eum de manu Philistinorũ. Auen Esra declarans. At quomodo, inquit, feci malum, habenti pacem mecum, qui potius salutẽ inimicis odioq; me habẽtibus attuli? Quod nos diximus frustra, Hebraicè ריקם rekam, potest interpretari sine causa, referríque ad eos, qui sine causa essent eius inimici. Græci proponunt paulò diuersa propter diuersam tralationem.

Retribuentibus.
Decidã merito. &c.
Nec sic tamẽ destiti. Hierony.

Persequatur inimicus animam meam: & comprehendat, & conculcet in terra vitam meam, & gloriam meam in puluerem deducat.

Persequi animam. Gloriã me, in puluere. ANIMAM suam dixit, quod paulò post vitam. Persequatur vitam, sitiat meum sanguinem, sitienséque potiatur, eousque potiatur, vt humi proiectum calcibus vexet, cædat, interficiat, non relinquat, vsque dum mactet. Gloriam fere mei Hebræi mine appellari ipsam animã, vt alijs locis. Mihi probatur, vt sit ipsa gloria, decusque regium, cui nunc imprecetur ignominiam. Hæ translationes apud nostros, vt quod ait Lucretius, Iacebatque aurum, vile erat, sine honore, inglorium, Iacet pietas. Hoc Hebraicè dicitur, in puluerè deducere, ad summum dedecus redigere. Est etiam nunc similis imprecatio, qua nostri poëtæ: D

Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras. Sumptum ex Homero:
Καὶ τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών.

Nonnulli Græcorum gloriam suam vocari corpus asseuerant, corpus robustum, regium. Sed, vt dixi, melius est, ipsum regium insigne, gloriam regiam sentire. Apponitur autem Sela, quod cum sit significatus, Chaldæus declarat transferens vice eius לעלמין in sæcula. Omnibus aut sæculis sim perditus.

Exurge Domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorum meorum.

Ira Dei. EXPIATIS criminibus, innocentia comprobata, per imprecationem, deprecatus omnes super se calamitates venire, si quas vnquam intulisset, quo crudelitas hostium comprobatur, qui penitus innocentem persequerentur, nunc aciter viribus receptis quas conscientia rectè factorum suggerit, incitat iram eos arma Dei concitans, quæ sola inimicorum agmina delere possint. Iratus in eos procedat, pessimis eorum conatibus occurrat. Chaldæus ex paraphrasi declarans quod Hebraicè est, In ira tua, mutauit בתקוף betuk pach. Exurge, ait, in fortitudine tua. Ita eius, fortitudo eius, impetus, potestatis ostentatio. Quod verò ait, In finibus inimicorum meorum: diuersum Hebraicè, pro finibus בעברות abeorh, id quidem sonat transitum, simul & accensionem, inflammationem, iram. Dicendum ergo: Et exaltare in furore inimicorum. Chaldæus vocabulum exoluit alio clariore ברוגזא berugsa, in furore, ira. Hieronymus quoque transtulit hoc clarius, Eleuare indignans super hostes meos, transferens indignans, quod Hebraicè abeoth. Declarat insuper ab Hebræis, voces manifestiores adhibentibus. Propterea Græci, qui fines eorum inimicorum exponerent, Hebraicum nescierbant, aut illi quidemnim, in fine, tandem. Dicendum igitur, Eleuare in furore inimicorum meorum. Exponunt autem Hebræi furorem aut Dei, quo sæuiat in hostes, aut ipsorum inimicorum rabiem, vt dicat, Eleuare in furore tuo contra inimicos meos: aut, Contra furorem inimicorum. E

Et exurge Domine Deus meus in præcepto, quod mandasti & synagoga populorum circumdabit te. F

Exurge. in præcep. quod mand. DIMIDIVM huius versus hæret ad superiorem. Quod Græcè dicitur ἐξεγέρθητι, Et excitare, exurge, Hebraicè עורה via, excita, eleua, non videlicet passiuum est, sed actiuum, cui congruè esset ut iudicium in casu accusandi, vt dicat Hebræis testibus, Et excita iudicium, quod mandasti, quod præcidisti, destinasti, decreuisti, vt ad me regnum Saul rediret, aut iuxta argumentum Græcorum, vt regnum non coniuratorum, sed meum esset. Hoc fuit iudicium, quod decreuisti. Aut verius, iudicium, vindictam, quam præcidisti, statuisti contra nefaria molientes. Stat lex incisa durissimis adamantinisque columnis, vt qui libidine victus in quenquam malè consuluisset, nec rationem sceleris cupiditatibus opposuisset, is longè demum grauius doleat, quàm dulcius exultasset. Hoc iudicium tuum, hæc vindicta, hoc vult Nemesis tua, oculata, seuera, frequentes populorum turbas obambulans, facta manè, benèque, exactè considerans. Hanc vindictam, primo quoque psalmo commemorat, Franges eos virga ferrea. Hoc igitur iudicium, non ab te tralatum à Græcis, præceptum Habes igitur quid sit iudicium, quod mandauit: totúmque hoc melius ex Hebraico intelligitur: Et excita ad me, iudicium quod mandasti, Prosequitur, Synagoga

Anagoga populorum circundabit te: Tametsi multæ sunt nostrorum, Hebræorúmque multigenæ explanationes, Synagogam populorum nostris dicentibus esse gentem quæ vētura sit ad pietatem, quod Hebræi quidam refellunt, trahentes potius ad suas ineptias, verus sensus, ambagibus amotis, est, Commemorat eosdem hostes, qui bellum importunum regi vero, adulterinum quærentes indixerunt. Impium hoc bellum quoniam contra eum excitauerant, quem Deus elegisset, contra Deum clamat conflatum, eosq́; ferme in contumeliam, (erat enim id nomen gentium) populos appellat. Ergo ait, Et copiæ coguntur contra te. In te ait, conflatur bellum hoc importunum, vt primo psalmo, Aduersus dominum, & aduersum Christum eius. Vbique quoque commemorat eosdem populos, aduersus dominum tumultuantes. Coniungit igitur causam suam cum causa Dei, qui verum regem oppugnabant, certè oppugnabant, qui religionem Dei defenderet, pestes amoliretur Qui vos spernit, spernit eum qui misit me. *Et syna. pop. cir. te. Act 9. a. Populi pro iudæis impius.*

Et propter hanc in altum regredere. Dominus iudicat populos.

HOc totum melius ex ipso fonte noscitur quid valeat. Non enim dicitur propter hāc, sed עליה alea, contra eam, super eam, quemadmodum Græcè καὶ ὑπὲρ ταύτης, Et super hanc. Imprecatur aduersus synagogam populorum. Contra hanc, ait, fac impetum, collige vires tuas, arma tua in eos conuerte. In altum autem regredere. Nimirum ex *propter.*
B altissimis arcibus tuis tela in eos intorque, sublatus ad excelsam tui numinis arcem inde plagas, quo sint vehementiores immitte. Effunde inquam vt alio in psalmo, iram tuam in gentes, quæ te non nouerunt, Propriè igitur, in fonte, dicitur, Et contra hanc synagogam, *In alio reg.*
has copias, manusq́; coactas ascende, quale Poëta:

Actius hæc cernens, arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore AEgyptus, & Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.

Simile quid noster precatur, vt arcum desuper intendat, quo fugiant perterriti populi coacti contra regem. Eóque velut parta iam victoria, sibíque gaudens eorum cædem, cladem vaticinatur.

Dominus iudicat populos, iudica me domine secundum iustitiam meam, & secundum innocentiam meam, super me.

MElius per futurum, vt est Hebraicè, & Græcè κύριος κρινεῖ λαούς. Dominus iudicabit populos. Quid propriè sit iudicare sacris literis, disce ex illo Pauli πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός, Fornicatores, & adulteros iudicabit Deus. Sonat igitur in ius vocare ferre de *Indicare.*
factis cuiusque sententiam. Propterea precatur, vt in se clementer iudicet, innocētiam, æqui-
C tatem suam consideret. (dat enim animos, rectè factorum conscientia) Non meruisse se vt tā nefariū bellū, populus exciret, seu e se quæ placidus princeps potuisset præstitisse. Idipsū superius querebatur, se nullas iniurias amicis intulisse: contrà, inimicis profuisse. Cùm hoc igitur animo fuisset, liberè poterat de sua iustitia atque innocentia prædicare. Quam enim laudem tu possis in terris ostendere maiorem, & qua propius ad Deum mortales accedant, quàm parcendo, cunctis sine discrimine benefaciendo? Rectè igitur hac parte sese apud summum iudicem commendat. Dixit autem, super me, quasi ser, sententiam de me. Iudica de me, pro mea æquanimitate. Rectè enim sensus exhibetur à Græcis, non vniuersalem sibi iustitiam nūc prophetam tribuere, sed eam duntaxat, quòd offenderetur ab his, quos nunquam offendisset. *Super me. Iustitia Dauidis.*

Consumetur nequitia peccatorum, & diriges iustum, scrutans corda, & renes Deus.

POtest hoc verbū, cōsumetur, quod Hebraicè יגמר נא igmar, quoniā casus apud Hebræos nō distinguūtur, trāsferri, vt trāstulerūt interpretes συντελεσθήτω, quod sonat, absoluatur, finiatur. melius penitus aboleatur, extinguatur: aut iuxta sententiam AuenEsræ, nequitia, prauitas, flagitium, est casus rectus, vt dicat. Cōsumet, deuorabit, perdet nequitia *Consumetur.*

peccatores. Aget eos ad iustissimum interitum pro eo ac debuerant delebuntur: impietas D
aget impios ad finem, pessimis eorum factis consentaneum. Adiungitúrque ad verbum particula, dictorum affirmatrix נא na, quam Græci ab Hebræis mutuati, bifariam efferút ἂν, ne, E litteris inuersis. Vtraque sonat, quod Hebraicè נא na, certè, vtique. Profectò, ait, impietas ipsosmet peccatores delebit, tollet de medio. Desine, inquit, laborare. Suis flagitiis immorientur impij. Sequitur eos finis velut corporis vmbra. Et, Diriges iustum. At
Diriges iustum. verò, inquit, iustè, piéque viuentes, tuis auxilijs in omni vita sustentabuntur. Tu fortunabis, prosperos ages incessus eorum nusquam offendentes. Est enim Hebraicè תכונן thechonen, confirmabis, corroborabis, vt Hieronymus: Nunquam enim cessant sacræ litteræ vociferari iustos esse curæ Deo, sanctos, ac pios habere cælestem custodiam. Asserebat etiam Plato à superis non negligi bonos. Aristoteles redamari, qui Deum colant, obseruét, præmiisque affici. Hoc dicitur Hebraicè dirigere, felicitare, fortunare, & Græcè εὐπραγεῖν. Sicq; ostédit quod ab eodem Aristotele velut communi consensu vsurpatum profertur, εὐδαιμονίαν θεόδοτον εἶναι, munus esse Dei, felicitaté. Videbis igitur hunc omnium ferè sacrorú carminum esse morem, vbi clementiam diuinam sibi propitiam implorassent, delictorum veniam postulassent, tum demum de prouidentia, iustitia, bonitate Dei multa prædicare, asserentes facilè diuinitus impetrari, quod fuisset postulatum. Non quemadmodum, multa delyrantes quidam ausi fateri, inexorabilem esse Deum: Diligenter item cuncta cernere, exaudire: Nec iustis deesse præmia iustitiæ, nec iniustis impunè manere flagitia. Non
Scrutans cor & re. solum quæ palàm sub Solis huius splendoribus aguntur, eum desuper aspicere, sed intimos E
etiam animos quid agant, quid moliantur, introspicere. Vide quanta sit eius prouidentia, quàm sese late diffundat. Hoc Hebraicè dicitur, Scrutans corda, & renes. Ad phrasin Hebraicam, figuratamq; locutionem, cor, & renes intimos sensus designat: quemadmodum Latinè, pectus Græcè ἦτορ, στῆθος. Ait Homerus, ἐν δέ μοι θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι πέποιθε. Cum ex corporeis spiritualia sensu carentia demonstramus. Nam neq; in pectore cognitio, speculatio, scientia vlla est: at dicimus, in pectore sedisse Mineruam. Optimis artibus fœcundum pectus. Ad hunc modum renes Hebraicè sensus intimos designant. Qui scrutatur renes, scrutatur arcanos motus animorum, cogitationes intimas, pectoris abstrusos recessus. Neque verò corde cogitatio, sensusq; spirituales concipientur, quo duntaxat vita corporea sustinetur, sanguisq; secernitur. Hoc eius officium, non officium intelligendi. Nos tamen quemadmodú dialectos Hebraica, dicimus, premit alto corde dolorem. Renes igitur quatralatione dictum sit, Scrutans renes. Cæterùm eadem hæc vox Hebraica כליות chelaioth, non renes duntaxat, sed præcordia designat, vt dicédum sit, Scrutans corda, & præcordia. scrutãs secretiores animi partes. Theodoritus renes appellari λογισμοὺς cogitationes, discur-
Logismi. sus animi. Sed, vt dixi, metaphora est: super qua, multa reliquis psalmis. Ille ergo, inquit, nouit innocentiam, penitus repostam mentem, rerum gerendarum principium. Hinc subijcit:

Iustum adiutorium meum à Domino, qui saluos facit rectos corde. F

SCiendum carmen Hebraicú rectius ad hunc modum legi: Scrutans corda, & renes
Iustum. Deus iustus. Eoq; ordine legit item Hieronymus. Quare nó est dicendú, Iustum adiutorium meú. Iustus ad superiorem versiculum spectat. Nec Græcè ité est, ad eum
Adiutoriú meum à Domino. modum. Latina dútaxat mendosa. prosequitur, Adiutorium meum à Domino. Quod Hebraicè dicitur מגני על אלהים maghini al Elohim. Nempe scutú meú, siue protectio mea, super Dominum. Hinc Hieronymus reddidit, Clypeus meus in Deo. Nó protegit omnes, vt ait Teodoritus, is clypeus, sed innoxios, synceros, quibus recta mens est: abijcit autem fraudulentos, rapaces, quibus animus ferinus. Speranda salus, speranda quæ postulent euentura, probis duntaxat. Neq; enim incócessa postulabunt. Tum quemadmodum summi philosophi non dubitarunt asserere, sui similibus delectatur Deus, hos amplectitur, his gratificatur hos fouet, ab his discrimina summouet.

Deus iudex iustus, fortis, & patiens, nunquid irascetur per singulos dies?

LAtinus interpres, quisquis fuit, minus rectè reddidit Græca, quæ sic habent: Deus
Patiens. Nunquid irasc. per sing. d. iudex iustus, & fortis, & patiés, siue vindictę procrastinator: καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν, & nó inducés irá singulis diebus. Hęc vera lectio. Nó interrogat an irascatur quotidie, sed negat eú, inexorabiliter irasci. Laudat clemétiá. Cæterú Hebraicè pro eo

omne

A omni quod Septuaginta dixerunt καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων clarius, & rectius est, ואל זועם בכל יום ve el zoam le col iom, Et Deus irascens quotidie. Cur autem sit negatio apud Sept. in Hebraico autem affirmatio, varietas vnius dictiunculæ fuit in causa, quæ diuersis notulis lecta variat significatus. Hæc dictio אל si legatur אַל al, designat non, quæ fuit lectio Græcorum interpretum: Si legatur אֵל el, est nomen Dei: hæcque Hebraica lectio, qua dicitur, Deus, iudex iustus: & Deus irascens per singulos dies. Propterea transtulit Hieronymus: Et Deus comminans tota die. Chaldæus quoque oratione commutata edisserens Hebraicum Deus iudex iustus: Et in fortitudine רגיש על רשיעי ragis al reslue, irascitur contra impios. Vera igitur lectio est affirmatiua, qua prædicatur, quoniam Deus propitius, protectorque est bonis, sic ex aduerso, nunquam non irasci improbis: in eos animum implacabilem gerere, expectare, si non pœnituerint, ad pœnas. Sciendum igitur redundare in Græcis ἰσχυρὸς μακρόθυμος, fortis, patiens. De patientia Dei, nunc sermo nullus, sed magis ostendit eum contra malos irasci, vt confirmet antè dicta. Saluos facit rectos corde: at contra pessimos mens eius ardet ad vlciscendum. Sic exposuerunt Hebræi. Et ad hunc sensum prosequitur: *Fortis & patiens.*

Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrabit, arcum suum tetendit, & parauit illum.

HIs superior lectio magis comprobatur. Mutarunt numerum, & personam Sept. nam Hebraicè, Si non conuertetur. Quod Hieronymus clarius dixit, Non cōuertenti gladium suum acuet. Interpretatus est acuere, Hebraicū לטש latas Quadrat & Græcum
B στιλβώσει, quod sonat, Splendere faciet. id nempe quod Latinè, vibrauit, vaginaque eripit ensē fulmineum, Latini poetæ ensem fulminare. Hebræi, לטש latas, splendere, rutilare. Hoc habent gladij cùm sunt acuti. Memorat gladiū, memorat arcum intentum contra improbos. Vide quā congruè tribuat arcum, & Deo suo poeta profanus: *Nisi cōuer. si fuer. glad. s. vib.* *Arc. s. teten.*

Actius hæc contens arcum intendebat Apollo.

Desuper. Hoc poëta sacer facturum verum Deum contra impios prædicit Iamiam, inquit, arcum parauit, contendit, Vaticinatur quod ille à suo Deo rogabat contra rapacem, importunumque regem:

Τίσειαν δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Vt autem sagittas vulneraque sagittarum, quæ Deus intorsisset, ille, non hæc nostratia, sed atrociora, proposuit pestem quæ latè strauit Achiuos: sic noster nomine sagittarum plagas θεηλάτους, cęlestes, horrēdas, fatales appellat, quas suis sagittis efficiat Deus. Is illius arcus paratus, contentus in improbos.

Et in eo parauit vasa mortis: sagittas suas ardentibus effecit.

PVtius in fonte, & sibi parauit instrumenta, seu vasa mortis sagittas suas ad cōburentes efficiet. Quod ergo Gręcè interpretes dixerūt ἐν αὐτῷ in eo, Hebraicū est clarius לו lo, sibi Sibimet, inquit, parauit vasa mortis, vasa quasi organa, machinas bellicas,
C quibus ille viros, quibus excitat vrbes, toto genitor quæ plurima cælo, Deiicit in terras: parauit sibi hæc arma letalia, mortifera, tela vulnifica, quibus exercitus impiorum penitus obruat. Is est verus sensus. Nam mirū, Hieronymum quoque trāstulisse, & in ipso præparauit vasa mortis. Testantur enim etiā Hebræi, lo sonare sibimet. Clariorē vocem AuenEsra ponit לנפשו lenaph sho, animæ suæ, parauit animæ suæ: nempe sibimet, ipse sibi parauit. Habet in promptu hæc arma, manúsque ambas iaculis onerauit acutis. Tela tenet dextra, quæ iam iam torqueat. Vasa quoque, quid Hebraicè denotent, Chaldæus apertè docet, pro eo ponens זינ zeiane, arma, Arma mortis, arma mortifera, funesta. Hæcque declaratio est præcedentis. Arcum suum tendit, hæc vasa, sagittæ scilicet. Sciendum vocem Hebraicam כלי kele, quam Sept. transtulerunt σκεύη, vasa, sæpe pro armis accipi, quemadmodum Græcam σκεύη. Ergo dicendum, Et sibi præparauit arma mortifera. Quod AuenEsra declarans, Arma mortis, inquit, quibus cogitauit impios perdere. Quod autem sequitur, Sagittas suas ardentibus effecit vox Hebraica, דלק dalak, nunc est comburere, nunc persequi. Hinc duplex sensus. Sagittas suas faciet לדולקים ladolekim, his qui comburūt, faciet suas sagittas ad comburendum, vt transtulit Hieronymus. Fecit, ait AuenEsra, gladium suum acutum, splendentem, fulminantem in igne voraci. Est alius sensus, cui magis accedunt, vt designet nunc vox Hebraica dolekim, non ardentes, sed persecutores. Hoc declarans Chaldæus, Sagittas suas fabricabitur, inquit, לדלקי צדיקיא lodoleke zadikaia, persecutoribus *Vasa.* *Sagit. s. ar. effe.*

iustorum, his qui persequuntur iustos. Arma, inquit, sua faciet contra persecutores iustorum Fulmina quæ contra sceleratos, iustitiámque odio habentes intorqueat, nunc informat. Hæc sunt illa poëtis celebria fulmina Iouis, toto quæ plurima cælo deiicit in terras. Et, Fulmina molitur dextra. Is est verior sensus. Quem declarans Rabi Salomon, Dolck, inquit, sunt persecutores, Sagittas ait suas ad interficiendos impios, qui persequuntur pios. Græci tametsi hunc significatũ in sua trãslatione non haberẽt, verũ sensum tamẽ adhibuerunt. Nã Theodoritus, Ne quis, ait, suspicetur cõtra omnes generatim hæc tela dirigi subiecit κεκαυμένοις ardentibus, nimirum, qui plectendi sunt, obnoxiis, indignis, cruciandis sciendũ hoc carmen vetustissimos Græcię poëtas imitatos fuisse, quos deinceps Poetę iuniores expresserũt. Hæc enim supplicia, quæ Poëta sacer canit in improbos parata, teláque, & fulmina, sunt qualia quibus noster impium, qui diuinos honores affectasset, canit interfectũ: D

Ibat ouans, diuũmque sibi poscebat honores.
At pater omnipotens densa inter nubila, telum
Contorsit, non ille faces, non fumea tedis
Lumina, precipitémque immani turbine adegit.

Iisdem telis confixi gigantes, & in inferos retrusi.

Hic genus antiquum terræ Titania proles,
Fulmine deiecti fundo voluuntur in imo.

Est autem in Hebraico per futurum, Sagittas suas persecutoribus faciet, fabricabitur.

Si quoties peccant homines sua fulmina mittat
Iuppiter, exiguo tempore inermis erit. E

Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem, & peperit iniquitatem.

Parturit iniquitatẽ.

VVlgò legitur, parturiit, legendum parturit, per præteritum. Hoc dicitur Græcè ὠδινεῖ, vt illud Horatij, parturiunt montes. In præterito ὤδινησεν. Quanquam Hebraicũ per futurũ יחבל iechabel. Pro ἀνομία, iniquitate, est in fonte שקר sheker, mẽdaciũ, vt reddidit Hieronymus. Sensus horum verus, vt voces exhibent, vtque Hebræi interpretantur, de vanissimis sceleratorum conatibus, cupiditatibus in nihilum recisuris. Quidquid agunt impij, curisq; ingentibus moliũtur, vanum, nihilum. Breue ad tempus casurum, euertendum. Aut enim Deo prouidente, sciente, destruitur, aut à seipso, quia nihil subest solidum dilabitur. Vt hunc sensum intelligas, scias in fonte, pro ἀνομία iniquitate, esse און auen quod tum iniquitatẽ sonat, tũ verò vanitatẽ, prauitatẽ Hinc pro eo posuit Chaldęus, sheker, mandacium, vt carmen sic habeat concepit vanitatem, seu mendacium. Cogitant vana, pectus implent vanissimis cupiditatibus. Vt semẽ, aruum genitale replent, tumefecit, haud secus mens impiorum magnis cupiditatibus turgescit, vt nõnũquam rumpatur, vt est qui rumpitur inuidia. Intumuerunt igitur ventosis, inanibus desiderijs. Eadem hæc desideria vocat עמל amal, laborem, quia cuius æstuãt, anguntur, magnos labores desiderando suscipiunt, torquentur, cruciantur: desideria, laboriosa, quæ Paulus vocat, in passione desiderij, cupiditates acerbas, laboriosas, graues, molestas. hinc curæ, quòd cor vrant, Græcè μελεδῶναι, quod edant, pascantur medullas. Has conceperunt, his intumuerunt, his contenditur pectus sceletatorum. Tandem quis partus? quò demum tanti conatus? videlicet quod est Hebraicè, pro eo quod Latinè, & Græcè peperit iniquitatem, Peperit shacar, mendacium, nihilum, vanitatem. Is partus, hæc cupiditas scelestorum. Ecce verus sensus, Partus ὑπηνεμιαῖος, subuentaneus, vt Aristoteles ait de equis, quæ vento grauidantur. Est enim hoc de impiis, quale illud Horatij de Poëtis, Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Hunc sensum declarans Rabi Salomon, Quidquid, inquit, ipse concipit, laborat, vanum est omne, neq; manibus eius non subsistet. Similia reliqui explanatores. Non dissentiunt etiam Græci, de conceptu, & partu, quædam proponentes. Hebraicè igitur idem est, parturit iniustitiam, atque secundum, concepit dolorem, vt noscas quid sit iniustitia, nempe dolor. Quid parturit, videlicet concepit, grauidus effectus est, intumuit. F

Auen. *Dolorem.* *Curæ.* *Peper iniquit mat. 2. musc. 7 6.*

Lacum aperuit, & effodit eum: & incidit in foueam quam fecit.

Lacus.

HOc & superius rectè Græci sentiunt de Achitophel, cuius consilium, in caput ipsius reciderit. Lacum, quem Latinus dixit, dicendum per duplex cappa. Est enim Græca vox λάκκος, ea designat puteum, foueam Ab ea fortasse significatione dixere Latini lacus, collectionem aquæ in locum demissum. Pro eo est Hebraicè בור bor, quod citra

A citra controuersiam, est puteus. Haud scio an boni autores vsurpent hanc vocem, pro puteo, fouea. Est igitur Laccus hoc loco, fouea, fossa, vt laccus leonum, cauea, fossa, quo leones claudebantur. Geminat eandem rem, exaggerátque duobus idem pollentibus verbis, aperuit, effodit. Sciendum quoque pro eo quod Sept. dixerunt βόθρον, fouea, vorago, barathrum, Hebraicè expressius, שחת shacath, interitus, ruina, vt dicat quemadmodum transtulit Hierony. Et incidit in interitum, ruinam, quam fecit. Eadem tamen vox testibus Hebræis designat fossam, cauernam. Igitur multis verbis idem inculcatur. Estq; hoc loco prouerbium, quo vsus est Hesiodus, reor ex hisce litteris mutuatus: *Aper. & effo.* *Fouea.* *Malum consilium, consultori pes.*

Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη
Consilium nocet illi qui malè consuluisset.

Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet.

PRO dolore Græcè πόνος, labor, quanquam labor, & dolor idem. Hebraicè quoque labor, עמל amal. Laborem appellat, vt videre est ex sequenti, scelus, cladem, iniquitatem, iure vocatam, laborẽ, quòd grauis ei qui perpetrat, & qui perpetitur. Rectè vocatur Hebraicè, & Græcè labor peccatum, flagitium. Magna eñ molestia, periculo, pauore, angustia patiantur scelera, sed cupiditas vincit, trahítque per inuia saxa, per mare, per ignẽ. *Dolor.*
Posset appellasse laborem, quo, dolo struendo, fouea paranda laborauit, machina, deceptio
B cum labore, sudore. Hęc omnis machina, recidet, inquit, in ipsum. Appellauit igitur laborẽ, quod secundo חמס chamas, iniquitatem, prauitatem, violentiã. Verticem quoq;, quod antè, caput. vel borũ eorundem, & sensuũ vbiq; geminatio. Laborẽ Græcos quoq; vocare scelus, iniquitatem, indicat πονηρὸς, scelestus, flagitiosus, à nomine πόνος, labor. Solus enim, vt Stoicorum decretis verè cõtinetur, malus, est miser. Nec vsquam malum nisi in culpa, & peccato. Personat vbique in sacris litteris, finis is impiorũ. Prædicantur malè perituri, cum, quem meruissent finem habituri. Moles delictorum in ipsomet deuoluendas, diuinæ vbique prouidentiæ prædicatio. *Iniquitas.*

Confitebor domino secundum iustitiam eius, & psallam nomini domini altissimi.

SOLITVM psalmis epiphonema, perpetuóque hoc ordine psalmi texuntur: Præcedit oratio, veniæque delictorum postulatio, subsequitur contra veræ pietatis inimicos imprecatio, deinceps eorũ interitum, velut exauditi, vaticinãntur. Simul erũpũt in laudes, triumphant: fit plausus, fit gratulatio. Tollitur in cælum clamor, præsidiũ bonorũ rerũq; humanarũ protector prędicatur, celebratur, laudibus euehitur. Idẽ à profanis vatibus introducitur, post superatos hostes. Omnibus in templis matrũ chorus. Lætitia, ludísque viæ plausúque fremebant. Quod ergo ait, Confitebor, admonitum sæpe in Hebraico
C esse verbum à Græcis ex Hebraica lingua vsurpatum. nam pro Cõfitebor, hic est אודה ode, nempe Græcum oda, ado, cantabo, celebrabo, plaudã. Et Chaldæus pro eo אשבח ashabach, laudabo. Eleganter differitur hoc à Græcis, celebrabo ait, (neque enim mea ἐπινίκια, victoriale carmen, aut victoria) sed ipsius. Neque item dixit, cõfiteor, seu celebro, sed celebrabo. Haud secius ero in laudibus posthac, victoriam consecutus, neque beneficiorum obliuiscar, negligentior effectus. Hoc Homerus de Apolline, *Confitebor.*

Μνήσομαι, οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.

Quod autem sequitur, Secundum iustitiam eius: nimirum qua iudicauit, damnauit sontes, crudeles, vexatores bonorum, qui nunc pœnis vrgentur à Deo: laudatur prouidentia, Nemesis, curans omnia, éaque in terris maximè quæ ad homines pertinent. Ostenditur nõ res humanas Deum negligere, sed bonos, piósque continenti custodia defendere. Repetit idem, Et psallam nomini domini altissimi. Psallere Græcum, dicendum, celebrabo, laudabo, carminibus prosequar, cõcinam. Nomen eius, illum ipsum, Hebraicus loquendi ritus. Laudate nomen domini. Laudate nomen eius quoniam suaue. Est nomen Hebraicè, velut si Latinè dicas memoriam, Laudabo, celebrabo nomen Dei, nempe famam, memoriam. Altissimus item proprium Dei nomen, quo nihil excelsius, siue maiestate naturæ, siue loco, regno supra sidera. Extra flammãtia mœnia mundi, ἐξωτάτω τῆς φορᾶς, longissimè à motibus orbium cælestium, vt ait Aristoteles. *Psallam.* *Nomen domini.* *Altissimus.*

 D

In finem pro torcularibus.

In finem. Lamnazeach.

VSQVAM defuerò docens, pro eo quod Sept. interpretes solent traducere εἰς τὸ τέλος in finem, Hebraicè esse למנצח lamnazeach, quod melius, ipsisq; psalmis magis consentaneè vertitur, ad triumphandum, plaudendum. Sunt enim psalmi, carmina triumphalia pro victoriis: Id monent etiam Græci. Theodoritus, pro eo inquit, quod Sept. verrunt in finem, Aquilas & Theodotio τῷ νικοποιῷ victoriam danti: Symmachus vero ἐπινίκιον carmen victoriale. Psalmus is, inquit, offertur ceu victoriale carmen, Deo vincere facienti. Sic ille. Hæc Hieronymus secutus, nusquam eam vocem vertit, in finem, sed victoriæ, de quo satis superq; alibi. Secūda vox pro torcularibus, Hebraicè על הגתית al haghitith, quam Sept. transtulerunt, ληνῶν torcularia, non recipit hoc loco hunc significatum, nec sensus est vllus in ea corrigenda, non minus, atque præcedente. Nam Ghitit, non est numerus multus, torculare quoque non dicitur Ghitit, sed גת gath, quamuis numerus multus est גתות gittot, quod Sept. secuti sunt. Itaque erti sunt Hebræi, asserentes psalmum editum à Dauid cùm esset in torcularibus Philistinorum, probabilius videtur, vocē exponendam iuxta ordinem aliarum inscriptionum. Quibus dicitur, super octachordo, super citharis, super organis. Is ordo loquendi declarat, quod nunc dicitur, super Ghitit, intelligendum esse quod fertur ab aliis Hebræis, super cithara, quæ dicebatur Ghittensis, ex Geth vrbe Palæstinæ, vbi harmonicum illud instrumentum canētibus vsui esset. Quemadmodum Græcis, Latinisque, qui de harmonia scribunt, sæpe quædam peregrina carminum genera nominantur, Phrygium, Lydium, & saltatio Macedonica. Estq; lyra Ghittensis, veluti apud Pindarum φόρμιγξ δωρία, cùm ait, ἀλλὰ δωρίαν ἀπὸ φόρμιγγα πασσάλου λάμβανε. Tolle, ait, lyram Doriam ex Passalo. Hoc mihi probabilius. Fuerunt apud Hebræos qui assererent traditum psalmum à Dauid cantori Abededon qui esset Ghittensis. Sed quoniam dicitur super Ghittensi, id arguit esse citharam, & Ghittensem, qua psalmus is fuerit harmonicè pronunciatus, cui correspondet vox antecedens, ad iubilandum, triumphandum, vt inscriptio sic habeat, Ad præcinendū carmen triumphale, cum cithara Ghittensi. Quod explicans, vt solet Chaldæus, Super cithara, inquit, quæ venit de Geth. Celebratur igitur hoc carmine diuina potestas, fortia facta Dei, series longissima rerum: canit non nugas illas Herculeas, E

Proto cularibus.

Vt bello egregias idem disiecerit vrbes,
Monstra manu, geminosque premens elixerit angues: *eleserit.*
Sed potius velut, cithara crinitus Iopas,
Hic canit errantem Lunam, Solisque labores.
Vnde hominum genus, & pecudes, vnde hymber, & ignes.

Hæc & longe maiora, canit noster, longè quidem præclarius, quàm ille, veram Lunæ, & Solis, pecudum, & hominum docens originem. F

PSALMI VIII. EXPLANATIO.

DOmine dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra.

Dominus

VOD dixit dominus noster, rectè Græci, & Hebræi quorsum spectet, edisserunt. Græci designari creatorem, opificem, Dominus noster, nempe qui nos cōdidisti, formator, opifex noster. Hebræi propter id quod sequitur, Omnia subiecisti sub pedibus eius, videlicet dominus, autórque omnium bonorum. Hinc pro hoc substitit Chaldæus רבוננא ribbonana, princeps, dominator noster. Est hoc epitheton quale apud poëtas πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, diuumq; hominumq; pater. Et illud item Homeri,

ὦ πάτερ ὕπατε κρειόντων
O genitor noster, qui summis regibus extas.

Omnibus in linguis consonat enim principem, dominum, opificem esse nostrum. Ac propriè dicitur Hebraicè, Deus patronus, siue dominus noster. Hinc Hieronymus, Domine

A mine dominator noster. Prima vox est יהוה Iehouah, vocalibus summotis, quibus abundat dialectos Hebraica, est Ioues. Hoc nomen solius Dei secunda אדנינו adonenu, pat onus dominator noster. Quod sequitur: Quàm admirabile est nomen tuum. Quod Græcè θαυμαστόν, admirabile, Hebraicè אדיר adir, sonat admirabile, grande, ingens. Nomen dixit quodam Hebræis loquendi priuato ritu, famam, autoritatem, potestatem, maiestatem. Quàm grandis, admirandáque maiestas tua in omni terra. Quoquò te veritas miracula diuinæ maiestatis aspicies. Ac principio, inquit ille, (quid enim opus est me loqui, summo oratore loquente) terra vniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida, & globosa, & vndique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus quorum incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatésque camporum. Adde etiam reconditas auri argentique venas, infinitámque vim marmoris. Quæ vero, & quàm varia genera bestiarum, vel cicurum, vel ferarum: qui volucrum lapsus, atque cantus: qui pecudú pastus, quæ vita syluestrium? Quid iá de hominú genere dicam, qui quasi cultores terræ cóstituti, nec patiuntur eam, nec immanitate beluarú efferari, nec stirpiú asperitate vastari. Quorumq; operibus agri, insulæ, littoráq; collucét, distincta tectis, & vrbibus, quæ si vt animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctá intuens terram, de diuina ratione dubitaret. Hæc & alia grauissimus Romanæ linguæ philosophus

B confitens, & ipse ex his admirandis in omni terra spectaculis elucere diuinæ maiestatis infinitatem, quæ nulla lingua queat explicari. Tota verò diuinæ maiestatis admiratio maximè refertur ad humanum genus. Qui cùm sint diuinæ bonitatis primum testimonium, his admiratioi est, ab his suspicitur, laudatur, celebratur. Et grande est nomen eius in omni terra, propterea quòd nemo est qui totam intuens terrá, non diuinam potestaté admiretur, collaudet, quemadmodum philosophi prius admirati, postea de Deo cœperunt loqui.

Iehouá.

Adonenu.

Admirabile.

Nomen.

Terra.

Quoniam eleuata est magnificentia tua super cœlos.

IN fonte dicitur, Qui תנה thena, posuisti magnificentiam tuam super cœlos. Sic & Chaldæus אתיהבת iahabta, posuisti, dedisti. Eleganter dixerunt μεγαλοπρέπειαν, magnificentiam, quod Hebraicè הוד hodeka, confessionem tuam, nempe gloriam, laudem, odam tuam, qua te mortales adorant, celebrant. Vbi terram maiestatis, ac celebratis eius plenam prædicasset, continuò respicit cœlum, nempe quod ait Theodoritus, admirabilis sursum, admirabilis deorsum. Non ex terrenis duntaxat operibus admirandus, sed posuit quoque miracula suæ maiestatis in cœlo. Illic demú suspiciendus, admirabilis. In quo vt idé nobilis philosophus, cum admirabilitate maxima, igneæ formæ cursus ordinatos definiunt Pytagorici autem de Sole, Lunáque multis subiecit: Quo spectaculo, inquit, nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. De stellis autem, quarum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis. Vates igitur noster reddidit

C causam cur sit admirabilis in terra, qui scilicet maiestatis suæ testimonia posuit in cœlo, quibus à mortalibus considératis, laudatur, colitur, celebratur, suspicitur, expleri nequeunt, iuuat vsque morari.

Eleuata est.

Magnificentia.

Ex ore infantium, & lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, vt destruas inimicum, & vltorem.

PERFECISTI, vt Græcè κατηρτίσω, absoluisti, perfecisti, Hebraicè est יסדת isadtha, fundasti, stabilisti. Item, vt destruas inimicum Fons להשבית lehasbit, vt facias quiescere, quemadmodum vertit Hieronymus. Sensus autem verus videtur mihi, quem monstrat Auen Esra, sequiturque Dauid, cum retulisset opificem toto mundo videri admirabilem, homo autem omnium animalium nobilissimus, qui solus sentiat, perspiciat hanc pulchritudinem, cótinuò, vt editus in lucem est ab ipsa infantia, ab incunabulis à lacte incipit effari creatorem. Tunc animus in puerili corpore, vires ad cognoscendum paulatim suscipiens, sapientiáque sese imbuens, arcano quodam impulsu erigitur ad creatoreń, insinuat pectus quidam de rerum repertore sensus. Propterea dicit, Fundasti laudem in ore puerorum: nimirum quodda naturale cognoscendi, & prædicandi rui in pueris exordium iecisti, fundastíque ea gratia, vt quiescere facias inimicos, siue, vt est Hebraicè צורריך zorerecha,

Perfecisti.

Destruas.

Fundare virtutem.

Inimicum.

aduersarios tuos, illos scilicet, qui te denegant, qui te nusquam esse fatentur, aut non tuum, D
hoc omne quod cernimus, sed temeritatis opus prædicát. Eos scilicet aduersarios innuit,
quos vbique magni philosophi proscindunt, lacerant, vt quod ait idem philosophus: Hæc
omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus ex corporibus huc, & illuc, casu
& temerè concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest. Insanos appellat, vt
noster, inimicos Dei, qui negent hæc citra diuinam sapiétiam potuisse fieri. Neque enim
tempestate quoque illa, diuinæ maiestati detrahentes, deerant. Opponit eis naturalis im-
pulsus testimonium Quæ est enim gens tam fera, quæ cùm primum in cælum suspexit,
non sapientissimum opificem agnouit? Nascimur hac scientia, cùm imbuit, docuit nos
ipsa natura. Cùm primùm possumus loqui, creatorem nostrum resonamus in ipso lacte,
scintillæ quædam inflammant. Hoc autem testimonium, facit quiescere, tacere aduersa-
Vltor. rios. Vltorem autem dixit, crudelem, sanguinarium, immanem, barbarum, ἀντίθεον, superbú,
quales illi Gigantes,

-Qui manibus magnis rescindere cælum
Aggressi, superisque Iouem detrudere regnis. Aut Homericus ille Cyclops:
Horum omnis blasphemia, contemptusque Deorum.

Quoniam videbo cælos opera digitorum tuorum, Lunam, & stellas quæ tu fundasti.

Fundasti. FVndasti, Græcè similiter ἐθεμελίωσας, Hebraicum clarius, omniq; cælesti descriptioni E
magis aptum, כוננתה conantha, stabilisti, firmasti, fixisti, cæli sedes immobiles, stabi-
lemq; ordinem, cursus certos, ac ratos designat. Est hic duplex sensus: Aduerbiú He-
ki. braicum כי ki, nunc designat quoniam, nunc quando. Principio dicitur, Admirandus es vn-
dequaq; laudibus tuis non possunt ora nostra satiari. Quid enim cælo, & stellis, lunaq; ad-
mirabilius? Hæc autem opificium tuum sunt, tua fabrica, diuina, ac præpotenti manu tua
excitata. Tu flammas illas accendisti, ordine sempiterno moueri dedisti. Non vacillant, nó
absistunt à recto, senio non tabescunt, hebetantur. Idem semper robur, eadémque iuuenta,
atq; cùm conderentur. Alter sensus: Cùm videro cęlum manuum tuarum opus, lunámque,
& stellas, admirabor quidem, sed maiora cerno. Video in terris hominem, factum à te,
veluti quendam Deum: parum deest illi, quin sit Deus. Excelsam naturæ suæ conditio-
nem, proximámque magnitudini tua dignitatem tibi debet. Hi sunt duo sensus. Quod igi-
tur ait, Cælum opera digitorum tuorú, est quale prisci philosophi, propter sæculorum ex-
ordio mundi vicinitatem, non ignari theologiæ, quæ literis sacris personat, literis suis
prodiderunt, vt diuinus Plato, de quo Latinus philosophus, fabricam illam tanti operis,
qua construi à Deo, atque ædificari mundum facit. De Sole autem, & stellis, eorúmque
lucidissimis corporibus in Timæo: σώματα δὲ αὐτῶν ἑκάστων ποιήσας ὁ θεὸς, ἔθηκεν εἰς περιφορὰς, ἃς ἡ
θατέρου περίοδος ᾔειν ἑπτὰ οὔσας, ὄντα ἑπτά. Quorum corpora cùm Deus condidisset, motus, volu-
tionésque adiecit: quæ cùm sint septem, septem quoque contrariis motionibus rotantur.
Vocat igitur noster, cælos opus digitorum Dei, vt Plato, fabricam: manus magnas, Deo tri- F
Digiti. buens. Omnes simul digiti sunt manus: qui dicit digitos, dicit totam manum. Et Ma-
gi visis miraculis per Mosen prolatis, dixerunt, Digitus Dei est hic: nempe molitio,
opus. Nostri ad hanc metaphoram non descendant, vt Deo manus, digitósque ven-
dicent, sed opus Dei cælum, aut eius sapientia repertum, simpliciter ferant. vt quod idem
Plato, in Timæo: Animum igitur cùm ille procreator mundi Deus ex sua mente, &
Fundare. diuinatione genuisset. Suas quæque lingua peculiares habet metaphoras. Verbum au-
tē quo dixit stellas stabilitas immutabiliterq; locatas, arguit significatú quo poëtarú emi-
nentissimus Homerus crebrò vocat cælum πολύχαλκον, ἀσφαλὲς, æratum, ferreum, adaman-
tinum, nempe nullo senio contabescens, è sedibus suis firmissimis núquam discedens, tu-
tum, stabile, non vacillans. Soli quoque crebrum dat epitheton, ἀκάμας, indefatigabilis, in-
deficiens, inexhaustæ lucis.

Quid est homo, quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas eum?

SVspexit cælum, rediit in terras, hominem cumprimis hoc carmine admiraturus,
quem magnum miraculum Trismegistus vetustissimus Ægyptiorum theologus
vocat, vt qui sit quasi visibilis quidam Deus, animal (vt ait Plato) diuinissimum, solus
ex om-

A solus ex omnibus animantibus religionis, sapientiæque capax. Propterea cælo, & omnibus stellis mirabilior, cui sidera, totúmque cælum voluitur, calorem, lucémque cælestem solis hominibus distribuens. Cui latè rura parent. Hunc vnum sanctissimus vates admiratur, nobilissimis quibusque creaturis comparans. Quid autem in omni mundo, Sole, Luna, totóque æthere nobilius, quem quintum, diuinúmque corpus, Plato, Aristotelésque vocant? At si cernas hominem, pretij nullius est cælum. Non aliud quàm corpus luminosum, idq; propter hominem. Quasi lucerna quædam in laquearibus mundi his qui terram colunt sublimiter accensa. Quam qui visendam gentibus suspendit, indicauit priore loco se eos habuisse, quibus lumẽ illud accenderet. Miratus igitur exclamat, Quid homo est, quòd memor es eius? Duobus sensibus quiddam erat homo, cuius vnius in primis rationem habere voluisti. Quibus mentis affectus est homo, vt in eo creãdo, sapientiam tuam ostentares? Nihil in eo creando te fugeret, nihil omitteres, non oscitanter eum conderes, sed omni vigilantia, omni cum memoria, solertia. Accessit enim ipse creaturus, qui cætera solo imperio creasset, omnem charitatem, memoriámque ad illud opus adiecit. Alter sensus, per admirationem. Quanta res est homo, cuius præcipuè creationem Deus attendit, hunc in primis ante oculos quem conderet habuit. Dij boni, quàm diuinum opus est homo, qualis, quantáque diuinæ mentis inuentio, quæ testatur apertè, nihil tã exquisitè, tã soliciter, tãta cum memoria, animíque sui præsentia, Deum condidisse. Quod autem dicit, Visitas eum, Hebraismus est. Visitari a Deo, dicitur, quem Deus beneuolentia prosequitur,

Quinta essentia.

Quid est homo?

Visitare.

B quem respicit, multis beneficiis accumulat, sæpius ad eum ventitat, inuisit, memorem, beneuolúmque sese illius ostendit. Is fuit Deus hominem creando, nullum beneficium, nullam gratiam non conferendo. Visitare igitur est prospicere, prouidere. declaratur vis huius verbi, ex antecedenti, quòd, vt vbique solent psalmi, bis easdem res duplicatis nominibus appellant. Primum, Quid est homo. Secundo, Filius hominis. Itémque primo, memor es eius. Secundo, Visitas eum. Ex primo igitur doceris quid sit, visitare eum.

Filius hominis.

Minuisti eum paulò minus ab Angelis: gloria, & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

Præteritis omissis, quibus homo non est insignis, quoniam eum reliquis animantibus habet ea communia, tantum partes eas proponit, quibus à rebus terrestribus longissimè recedens, accedit proximè ad dignitatem Deorum. Pro Angelis, in fonte est אלהים Elohim, Dei nomẽ, & Angelorum, qui Dij in sacris litteris, iuxtà atque profanis nuncupantur. Chaldæus quoque in eam linguam pro Hebraico non Deum, sed מלאכיא milecaia, Angelos posuit. Sequitur Rabi Salomon, omnes Hebræi similiter. Ad hunc sensum, proponitur hominum conditio, paulò inferior dignitate Angelorum, quibus præter immortalitatem corporum, fermè data sint omnia, quæ Angelis. At mihi magis probatur, licet Hebræis superstitiosè reclamãtibus, Elohim vt vulgo per omnes sacras litteras resonat, (raro enim Angelos designat) nunc esse nomẽ summi Dei, eamq; theologiã cũ primis Vatẽ

Ab Angelis.

C diuinum nunc celebrare, qua Moses vetustissimus philosophus prodiderat, Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostrã. Et, ad imaginem Dei fecit illũ. Nã quemadmodũ Moses vbi declarauerat, hominem ad similitudinem Dei creatum, quæ maximè sit hæc similitudo, subiecit, Vt dominaretur piscibus maris, & volatilibus cæli. Ad hanc eandẽ seriem Poëta diuinus vbi paulo Deo inferiorem, cõditum hominem cecinisset, addidit extemplo, Omnia subiecisti sub pedibus eius. Vera igitur lectio cũctis ambagibus amandatis, est, Paulo minus a Deo, quemadmodum in psalterio transtulit Hieronymus. Totam enim theologiam decantat, vnde hominum genus, nimirum à Deo. Vnde haustus animus, nimirum ex mente diuina. Omnem inquam theologiam Mosaicam, qua docetur homines afflatu diuino creatos, ad imaginem Dei conditos, manibus Dei sumpta materia molli, corpus effectum. Datum imperium super vniuersa terra, mari, aëre, cunctis terrestribus, aëriis, & aquatilibus animantibus. Ad eorum vsum desuper cælestes luces accensas. Fecit enim eas, inquit Moses, vt lucerent super terram, diem, noctemq; distinguerent. Solem igitur, & Lunam, stellásque Deus hominibus creauit imperatores, dominósque omniũ rerum eos cõstituit, Nulla dignitas, nullus honos prætermissus, quem in eos non conferret. Vt Deus dominatur vbique, præcipuè cælo: sic homo dominus totius mundi, Deus quidam paruus, Deus terrestris, vt prisca theologia prodidit. Hominis est quicquid sursum, deorsumq; cernimus. Tale quid noster nunc Vates admiratur, & canit, quale, natura docẽte, philosophus

Latinus. Deum te igitur, inquit, scito esse: Siquidem Deus est qui viget, qui sentit, qui meminit, qui prouidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille Deus. Et vt ipse mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus, animus sempiternus mouet. Audi eundem philosophum, non aliter quàm Vatem Hebræum admirantem, diuinam hominis conditionem, totámque Mosaicam theologiam, & huius Psalmi declarantem: orditur ab eodem, atque Moses, & nunc Dauid. Est igitur, inquit, quoniam nihil est ratione melius, eáque, & in homine, & in Deo. Prima homini cum Deo, rationis societas. paulò pòst, Est igitur homini cum Deo, similitudo. Quod cùm ita sit, quæ tandem potest esse propior, certiórue cognatio? Itaque ad hominum commoditates, & vsus tantam rerum vbertatem natura largita est, vt ea quæ gignuntur, donata videantur. Non solum ea quæ frugibus, atque baccis, terræ fœtu, profunduntur, sed etiam pecudes, quod perspicuum sit, partim ad vsum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas. Multáque præterea persequitur, primum cum scriptoribus diuinis congruens, esse homini cum Deo similitudinem, tum dignitates, muneráque diuina, decus hominis admirans, cuius ad vsum cuncta deseruiant, nascántur, augeantur. Nulla igitur ratione legendum est, Paulo minus ab Angelis, cum Deo sit, non cum Angelis, quorum erat obscura natura, comparatio: conserui sunt Angeli: nihil habent nobis excellentius. Multi sunt homines Angelis maiores, vt virgo cælesti decorata partu. In deificatione quoque omnes erũt æquales Angelis Dei. Idem grauissimus orator. Homo cum nullo alio nisi cum Deo comparari potest. Idem conditionem hominis, E velut nunc Hebræus admiratus, Animal, ait, hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à supremo Deo. Res igitur clara, cum Deo, qui dotes suas contulerit in hominem, eíque similitudinem suam indiderit, fieri comparationem. Hebræos non miraberis hic scrupulosos, quos vbique nimium superstitiosos deprehendes. Nonne etiam diuus Paulus fatetur homines fore conformes imagini filij Dei? Et alius: Dedit eis potestatem filios Dei fieri. Et in Psalmo: Ego dixi, Dij estis, & filij excelsi omnes. Si sunt Dij, si filij Dei fieri possunt, si confórmes Christo, eiusdémque claritatis futuri sunt credentes, si cohæredes Christi, quid obstat nunc dicere, Minuisti eum paulò minus à Deo? Hæc igitur vera lectio. Quod autem sequitur:

Baccæ, ministeriũ arborum fructus est simplo c. scribi debet

Corripit enim primã sonoque monile baccatum. i. gẽmatum, baccis, gemmísque ornatum.

Coronasti.

Gloria & honore coronasti eum.] Præclarè coronasti, vt tum designat honorum dignitatúmque quibus circumfusus est homo, multitudinem, tum decus eius, & quasi regnum, quo latè super omnes animantes imperat, velut diademate regio decoratus, velut rex omnis terræ a Deo declaratus, regia corona, sceptróque insignitus. Sunt Hebræi, qui putent hæc referri ad immortalitatem animorum, eam esse gloriam, id decus hominis, corpore cadente, reuolare animos immortales ad cælestia. Hoc decus esse diuinum, sedibus æthereis ex genere diuino, animos esse dimissos. Deterius autem Angelis (perstant enim non Deum, sed Angelos, opinari, quibus cùm fiat comparatio) homines habere, quòd sint alligati corpore: decus autem esse, quòd animus sit cælestis. At hæc interpretatio paulò longius à scopo va- F gatur. Philosophatur enim aperta, plana, cuius è medio noster philosophus. Repetit, asserit theologiam Mosaicam, coronam illam decantat, qua Deus in exordio mundi, declarauit hominem regem rerum terrestrium. Iussit omnia pedibus eius subijci, Omnes in terris animantes eius imperium exhorrescere. Nascitur quidem hoc ab immortalitate animi. Quo dominatur omnibus homo, eodem est immortalis. Ad primum illud à Poëta consideratur.

Cõstituisti.

Constituisti eum super opera manuum tuarum.] Constituisti eum, clarius in fonte, & apertius, superiora designans תמשילהו tamshilehu, dominari fecisti, dominum constituisti. Hinc Hieronymus: Dabis ei potestatem super opera manuum tuarum. Refert, vt superius monstratum est, Mosaicam, qua Deus imperium super omni terra, super omnibus animantibus homini, dedit, hæc dicens, Et replete terram, & subijcite eam, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli, & vniuersis animantibus, quæ mouentur super terra. Opera igitur manuum vocat, quæ superius, opera digitorum, Poëticis metaphoris, quibus profani quoque Poëtæ dant Dijs manus, pedes, longius prouecti, dant ventis barbam, crines, pluráque id genus apud omnes inuenies. Dat ille dexteram summo Ioui. Dextera sacras iaculatus arces, Terruit vrbem. Repetit eandem dominationem. Hæc opera Dei esse vel philosophi quos agebat natura, diuinè cum sacris litteris congruẽtes perspexerunt. Postea inquit, Romanus

A manus philosophus, cùm vidissent motus eius finitos, & æquabiles, omniáque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere debuerant inesse aliquem nó solū habitatorem in hac cælesti, ac diuina domo, sed etiam rectorem, & moderatorem, & tanquā architectum tanti operis, tantíque muneris. Quantæ res, inquit, hominibus à Deo, quámque eximiæ tributæ sunt? Vsurpant etiam idipsum nomen dominationis. Terrenorū item, inquit, commodorum omnis est in homine dominatus. Persequitúrque docens quod nunc diuinus Poëta canit. Nos onera, inquit, quibusdam bestiis, nos iuga imponimus, nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad vtilitatem nostram abutimur, nos è terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos æris, argenti, auri venas penitus abditas inuenimus. Non procul his: Quásque res, ait, violentissimas natura genuit, earum moderationem non soli habemus, maris, atque ventorum propter nauticarum rerum scientiam. Nos campis, nos montibus fruimur. Nostri sunt amnes, nostri lacus, nos fruges serimus, nos arbores, nos aquarum inductionibus, terris fœcunditatem damus. Nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus. Quid verò? hominum ratio non in cælum vsque penetrauit? Demum concludens:

Omnia subiecisti sub pedibus eius.

RESTAT, inquit, vt doceam, atque aliquando perorem, Omnia quæ sint in hoc mundo, quibus vtantur homines hominum causa facta esse, & parata. Igitur & illos non
B latuit, omnia pedibus eius esse subiecta.

Oues, & boues vniuersas, insuper & pecora campi.

OMISSIS (vt ait Aben Esra) equis, asinisque, & id genus aliis, memorauit animalia magis vtilia, quæ nobis, & victum, & vestitum, multáque alia commoda præstent. Multiplex est in ouibus vtilitas. De bobus autem audi Philosophum, similem, atque Poëtam Hebræum, theologiam decantatem: Quid de bobus, ait, loquar, quorum ipsa terga declarant non esse ad onus accipiendum, figurata? Ceruices autem natæ ad iugum, tum vires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda. Tanta, ait, putabatur vtilitas percipi ex bobus, vt eorum visceribus vesci scelus haberetur. Persequitur de reliquis animalibus, quod semel noster dixit, Et pecora campi. Pecora cāpi, Hebraicè sunt bestiæ campestres, pascentes in pratis, equi, asini, sues. Longum, inquit idem philosophus, est mulorum persequi vtilitates, & asinorum, quæ certè ad hominum vsum paratæ sunt. *Boues.* *Pecora campi.*

Volucres cæli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris.

AD eundem ordinem, eadem admiratus in sua philosophia Romanus: Quid multitudinem, inquit, suauitatémque piscium dicam? quid auium ex quibus tāta percipitur voluptas, vt interdum pronoë nostra, id est prouidentia, Epicurea fuisse videatur. Semitas maris obambulare pisces canit, hinc Græcè vocantur ποντοπόροι, pontiuagi, pontúm-
C que secantes, æstúmque secabant. Semitas æquoreas eleganter sectas, non impressas à piscibus, dixit, Gens innumerabilis variarúmque monstra ferarum. Iter æquoreum secat. Sciendum, Hebraicè, qui perambulāt semitas maris, esse participium singulare עבר ober, perambulat, pisces autem numerus multus. Ob id Hebræus Aben Esra scribit id non de piscibus, sed homine, qui perambulant semitas maris, vt dicatur in psalmo, Ingreditur semitas maris, nimirum homo. Quia, inquit, ingenio suo reperit artem nauium faciendarum, scitque vias quibus mare secatur. Id autem commemorauit, inquit, quòd in profundis fluctibus expiscantur pisces. Stat tamen eodem teste, vt possit de piscibus intelligi, Qui perambulant.

Domine dominus noster, quàm admirabile est nomen tuum in vniuersa terra.

IDEM finis atque principium, vt Psalmus, Benedic anima mea dominum, vt noscas artificium. Solet id in suis hymnis Homerus:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.
Sum memor, atque tui non obliuiscar Apollo. In fine totius carminis, prolixi quidem:
Αὐτὰρ ἐγὼ καὶ σεῖο, καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.
Ast ego, non hoc solo recolam te carmine Apollo. Est quasi carmen Amabæum, vt noster,
Ducite ab vrbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Theocritus quoque quem noster exprimit:
Ἄρχετε βουκολικᾶς μοῖσαι φίλ' ἄρχετ' ἀοιδᾶς. D
Incipe bucolicum carmen, chara incipe Musa.

PSALMI IX. INSCRIPTIO.

In finem pro occultis filij, Psalmus Dauid.

In finem. lamnazea. *Pro occultis.* *Alma.* *Filij.* *La.*

IN finem: Hebraicè lamnazeach, ad iubilandum, triumphandum, pæanismu m victoriale carmen præcinere. Secunda vox pro occultis: in fonte עלמות almoth, vehementer amphibola. Si sint duæ dictiones al moth, sonabit super mortem. Si vna duntaxat, duas tenet significationes, almoth occulta, vnde alma abscondita virgo. Aut est nomen citharæ, vocatæ almot, vt inscriptionibus psalmorũ fiet perspicuum. Quod item trãstulerunt Græci, filium, Hebraicè לבן laben, ea quoque vox ambigua. Alij esse eum qui dicitur נבל conuerte litteras Nabal, hic laben. Alij quod maximè probat Auen Esra, esse nomen principis, qui bellum gereret contra Israelitas: super quo interfecto hoc carmen victoriale cecinerit. Hoc mihi videtur probabilius. Nam prior dictio super occultis, nõ potest designare, neque musicum instrumentum, propterea quòd simpliciter dicitur almoth non dicitur super almoth, nempe vel super organo illo, vel super occultis. Secunda vox filium designare non potest, quoniam non adderetur ei præpositio la, sed simpliciter diceretur, super morte ben, nẽpe filij. Minus item probabile, vt litterarum facta sit conuersio pro Nabal, laban, non vsitatum sacris litteris. Probatior igitur E sententia Auen Esrę, & eorum quos ille sequitur, vt inscriptio sit ad hunc modum legenda: Ad canendum triumphaliter super morte Laban. Quod explicans Chaldæus paucis, vt solet adiectis, In laudem, inquit, Pro morte viri, qui egressus est פלמרכא polemircha, de medio exercitu. Est (vt vides in Chaldęo) vox Gręca πολέμαρχος, id est princeps belli. Super hoc interfecto, qui quondam bellis continentibus vexaret Hebræos tradit antiqua doctrinæ successio, hoc victoriale carmen editum. Est quasi hymnus in Iouem iudicem rerum humanatum fulminatorem, altitonantem.

PSALMI IX. EXPLANATIO.

COnfitebor tibi domine, in toto corde me, narrabo omnia mirabilia tua

Confitebor.

ORDITVR quale sæpe suos hymnos inchoans Homerus. Est enim Confitebor tibi, vt sæpenumero admonui, quod priscus ille Poeta, quem vetustam Hebræorum sapientiam non latuisse palam est, in suis hymnis, aut psalmis, quos Diis decantat, præfatur.

Γαῖαν παμμήτειραν ἀείσομαι ἠϋθέμεθλον,
Tellurem omniparentem canto, & bene firmam.

Iehoua. Et in hymno Iouis, qui & in hoc psalmo vocatur Iehoua, amotis vocalibus Iones, F

Ζῆνα θεῶν τὸν ἄριστον ἀείσομαι ἠδὲ μέγιστον.
Canto Iouem qui diuum est maximus, atque supremus.

Est etiam vt furta profanorum poëtarum noscas, simile apud vtrunque verbum. Nam quod Homerus in initio, ἀείδω, ἀείσομαι, in psalmo est אודה ode, cantabo, confitebor, vt tum rationem canendorum psalmorum, tum exordiendi, tum nomina vsurpauerit. Atque in fonte propriè est, Cantabo Iouem cum toto corde meo, אודה יהוה בכל לבי Et furta illorum ex sacris poëmatis. Homerus item præfatur, cantabo Iouem optimum, maximúmque. Vates autem Hebræus maximum designat, cùm pollicetur se canere prodigia, fortia facta eius, victorias per eum partas. Itaque dicens narrabo, Hebraicéque est numerabo, recensebo, proponit quasi catalogum prodigiorum diuinorum, suis carminibus explicandum.

Narrabo.

Lætabor, exultabo in te: psallam nomini domini altissimi.

EXAGGERATIO his hymnis vsitata, Lætabor, exultabo, psallam, coniuncta inter se atque apta. Qui canit lætatur, nescio qua dulcedine lætus, mulcetur, hilarescit, obambulant animum gaudia quædam cælestia. Canendo tristitia discutitur.

Psallere. *Interea longum cantu solata laborem.*

Quocirca Hieron. in sua tralatione vertit lætabor, & gaudebo in te, canam nomini tuo altissime.

Altaque parum Latinè reliquit Græcum verbum intactum psallam, Latinus interpres, non vsitatum apud bonos autores, cùm non deesset Latinum, quo posset Græcum [redacted] reddere Quemadmodum facit [redacted] transferens, confiteri, quod est canere, [redacted] Scias item, vatem Hebræum vsitato epitheto [redacted] altissimum, quo crebrò vocat eundem Homerus ἄριστον μέγιστον optimum, maximum. Et in calce psalmi, siue hymni in Iouem, vt superius demonstratum est: — *psallere.* — *Confiten.*

Εὐρυόπα κρονίδη κύδιστε φέριστε

Longius aspiciens, & præstantissime, summe.

Est enim vis Hebraici epitheti, altissimi, quæ continetur duobus illis, εὐρυόπα, cernens latè, nempe ex editissima cæli specula, quod alius psalmus canit. Et alta à longè cognoscit scilicet εὐρυόπα. Vt noscas item sermonem Hebraicum omnis in terra sermonis patrem, velut quendam multorum fluminum genitorem, fontem. Helion hebraicè dicitur altissimus. Hinc ergo vetustissimi Græci ab Hebræis nati (Nam Iauan Grecæ nationis progenitor, ab eadem, atque Abrahami origine) vocarunt Solem, velut altissimum ἥλιον, Helion, quemadmodum vsurparunt vocem oda, & Ethrusci nomen summi Dei, Iehouah, Iones. — *Altissimus lib. de som. Scipionis. solem summum vocat [illegible]* — *Εὐρυόπα.* — *Hebræa lingua, cæterarum parens.* — *Græci ab hebræis. gen. 10 1 Zach. 27.*

In conuertendo inimicum meum retrorsum, infirmabuntur, & peribunt à facie tua.

B PER hunc verum multum dicēdū vbiq;, ne sensus fiat obscurior, inimici mei. Atq; Hieronymus reddidit clarius, Cùm ceciderint inimici mei retrorsum, & corruerint, & perierunt a facie tua. Ad amussim igitur sic habet Hebraicum In redeūdo inimicos meos retrorsum. Dum fusi, fugatiq; inimici, terga dabunt Cantabo, inquit, cùm in fuga cōiectos inimicos videro. Aut, ob partá iam victoriá, ob superatos, in fugaq; versos inimicos, victoriale carmē cōcinā. Interfecto, inquit Anē Ehra, eorū rege, nō resurgēt. Quod autē dixit ἀσθενήσουσι, infirmabūtur, fons clarior יכשלו icashelu, cadēt, corruent, vt vertit Hiero. Forsan, & hoc quoq; Hebraicū peruenit ad Latinos. Na casus Hebraicè casal. Orationis igitur ordo est, In redeundo inimicos meos retrorsum, corruēt, peribūt. Vel sic, lętabor, gaudebo, cantabo, quoniā fusi terga vertēt hostes, cadent, peribunt, deficientur. Ob hanc victoriam, cantabo, efficiar lætitia, dicam tibi sacrum carmen, hymnum diuinum tibi magno cū gaudio sacrabo. A facie tua, Hebraismus est. Iungunt faciem præpositioni, vt, in superfacie terræ. Nempe super terra. Super facies aquarum, super ipsis aquis. Similiter peribunt à facie tua, ante te, in oculis tuis, siue propter te, te victoriæ duce, te prælijs nostris præsente, victoriámque concedente. Totum autem hunc versum, Symmachus, quem imitatus est Hieronymus, transtulit ᾄσω τῷ ὀνόματί σου ὕψιστε, ἀναστραφέντων τῶν ἐχθρῶν μου εἰς τὰ ὀπίσω, cantabo nomini tuo, altissime, conuersis inimicis meis retrorsum. Possuntq; hæc futura esse vice præteritorum. Quòd inimici versi sunt in fugam, quòd exercitus eorum deletus, quodque duce te profligata sunt agmina impiorum, Cantabo carmen epinicion. claret ex sequentibus. — *Infirmab.* — *Casus.* — *A facie tua.* — *Symmachū imitatus est Hieronymus.*

Quoniam fecisti iudicium meum, & causam meam: sedisti super thronum qui iudicas iustitiam.

C SEVERITATEM, vindictá, inimico ex sanguine pœnas sūptas designat. Pro eo quod Latinus dixit, causam meam, Græcè, & Hebraicè clarius, δίκην, ius, iustitiam. Hebraicum, דין dim, iudicium meū, atque ius, iustitiamq; meam Causam meam vindicasti. Non ego, sed illi profligari, deleri merebantur: contra pios impia arma mouebant. Hoc tu cernens, causam nostrā suscepisti, iniurias nostras persequutus es, atrociter vindicasti. Hanc sententiam venusta metaphora declarans, Sedisti super thronum, sceptrum scilicet virgámque censoriam sumpsisti, seuerissimè iudicasti, —celsa sedet Aeolus arce. — *Caussa.* — *Sedisti sup. thron.*

Sceptra tenens, mollitque animos, & temperat iras.

Haud secus noster, Sententiam cōtra nostros inimicos pronuntiaturus, super maiestatis tuæ solio sedisti. Quis est hic, ait, qui te neget res hominum attendere, & quoties iustus ab iniusto vexatur, diripitur, violatur, negligere? imo tu vindicas iniurias vexatorum. Traslatione throni, cui Deus insidcat, cæteri quoq; prophetæ frequēter vsurpát. Vidi dominū sedētem super solium excelsum, & eleuatum. Et alius, In excelso throno vidi sedere virum, quē adorant multitudo Angelorū. Simile quid nunc decantans, iudicem eorum, quæ fiant in terris eum demonstrat. Forsan & hoc Hebraicum nomen diu vsurparunt Græci δίκη, iustitiam, iúsque designat. Thronus quoque Græcum est, Latinè solium.

Increpaſti gentes, & periit impius, nomen eorum deleſti in æternum, & in ſæculum ſæculi. D

Deus, vniuerſalis Iudex. VT vſus eſt tralatione throni, proponens Deum [redacted] ſceptra tenens, moderator ſcelerúmque vltor, quod veteri prouerbio, vt ait Ariſtoteles, & Philo, declaratur δίκην πάρεδρον τοῦ θεοῦ, iuſtitiam, Dei aſſiſtricem eſſe: ſic dat eidē voces horribiles, iudiciales, quibus velut à ſummo iudice, ſcelerati coarguantur, pauore, terroréque afficiantur. Primum igitur in eos infremuit, tonitrúque ſuæ maieſtatis eos concuſſit, perfregit, tum illi ceciderunt, velut cùm dixiſſet, Quem quæritis? perculſi, fracti. Deletus eſt igitur exercitus ille gentium impiarum ad increpationem diuinam, Ioualem. Et per epitaſin carmen intenditur. Quę ſint gētes, diſcas ex ſequenti, nempe impius. Sic quid ſit increpaſti, imminum, Nomē eorum deleſti, perdidiſti, profligaſti. In ſęculum ſęculi, dixerunt Septuag quod Hebraicè ועד vead, Et vltra. Totum autem hunc locum Chaldæus intelligens de Philiſteis, & Goliath eorum fortiſſimo, tranſtulit: Increpuiſti populum Philiſtinorum, perdidiſti Goliath impium. *Et vltra.*

Inimici defecerunt frameæ in finem, & ciuitates eorum destruxiſti: periit memoria eorum cum ſonitu.

Framea. Romphæa. SI legas iuxta ea quæ tranſtulerunt Sept. exponendum eſt, Defecerunt frameæ inimici, in æternum. Sciendum pro framea Græcè eſſe ῥομφαία, romphæa, verum que nomen rarò apud bonos autores Græcos, & Latinos, nunquam apud bonos hiſtoricos qui de bellis, machinísque bellorum ſcripſerunt, reperias. Framea, telum Germanicum, autor Tacitus. Vox igitur Hebraica quæ hoc loco eſt, חרבות cùm ſit amphibola (ſonat enim ſiccitates, ſonat ſolitudines, deſerta, ſonat gladios) [redacted] erat transferenda rōphæa, aut framea [redacted] ſolitudines. Et quod Sept. dixerūt more ſuo εἰς τέλος, in finē, eſt Hebraicè לנצח lanezach in ſempiternum. Et verbum defecerunt, תמו tammu, poteſt ſonare defecerunt, & *Lanezach.* completi ſunt. Igitur Hieronymus iuxta hæc ſignificata vertit, Inimici completæ ſunt ſolitudines in finem. Hanc ſententiam probat Rabi Salomō deſignare ex aliis locis chotabot, ſolitudines, vt quod ait Hieremias, Reuertemur, ædificabimus Chorbot, nēpe ſolitudines. Hæc dicit dominus exercituum, Ipſi ædificabunt, & ego deſtruā. Ad hanc ſignificationem verbum tammu, transferendum eſt, conſumatæ ſunt, perfectæ ſolitudines eorum. Vltimúmque eorum excidium innuitur, euerſio. Hæc ſignificatio, eo vel maximè probatur, quòd (vt ſolet vbique) cōtinuò ſimilem repetit ſententiam Et ciuitates eorum deſtruxiſti. Ecce ſolitudo, vaſtitas. Quod autem ait, Periit memoria eorum cum ſonitu: non eſt in fonte, Cum ſonitu, ſed, Periit memoria eorum המה hema, ipſi deeſt prępoſitio, cum ipſis, vt dixit Hieronymus, & chaldæus, Periit memoria eorum ab ipſis. Quid enim eſt cum ſonitu? Legenda ſunt igitur omnia, digerendúſque verſus, vt monſtrauimus, de Palæſtinis hoſtibus, vt ſentit Chaldæus, funditus euerſis, extremæ neci datis. *Cũ ſonitu.*

Et dominus in æternum permanet. Parauit in iudicio thronum ſuum. F

Permanet. HÆc verſuum ſeries in fonte, non erat ab interpretibus perturbanda. Quod dixerunt Gręcè μένει, permanet, Hebraicè, Et dominus in æternum ישב ieſheb, ſedebit. Vſurpauerat enim ſuperius ſimilitudinem ſolij, Sediſti ſuper thronum: nunc in æternum ſedebit, nempe regnabit, præſidebit, illis deletis, & funditus euerſis, qui bellum ſuperius indixerant, & quaſi gigantomachiam ſuſcitauerant, ipſe Deus laudabitur, vigebit, ſempiternū erit regnū eius, poteſtas æterna. Eóque ſequitur, parauit in iudicio thronum ſuum. Pro parauit, melius, atque luculētius in fonte כונן conen, fixit, ſtabiliuit. Inde Chaldęus תכין tachin, roborauit. Hoc ſenſu dicuntur, Eodem iudicio, ſeueritate contra inimicos ſemper erit, qua fuit nunc. Non eſt, ait, poteſtas eius breue ad tempus, tantopere ſemper erit in poſterū omnipotens, hoſtibúſque tremendus, quantopere hactenus fuit. Non eſt abbreuiata manus eius. Imò verò ſtabiliuit ſolium diuinitatis ſuæ, in iudicio, & æquitate, nimirum æternitas regni ſui ſociatur cū æterna iuſtitia, pariter ſempiterna æquitas, atque regnum ipſum. Robur huius regni, quo permanet, ad omne tempus eſt, propter inexhauſtam, indeficientémque iuſtitiam ſtabilitatem throni ſui, vult eſſe incorruptam, immortalémq; æquitatē. Hoc robur, hæ vires Dei. Nō eſt (ait Plutarchus) Deus beatus, excellentiſſimus, atq; admirabilis quòd poſſit omnes perdere gentes, ſed propter inæſtimabilē æquitatē, infinitámque bonitatem. Hac Deus æternus, hac omnes antecellit Deos, hominésque. Propterea ſubiicit: *Parauit.* *Deus, cur beatus ſit, & admirabilis.*

Et

A Et ipse iudicabit orbem terræ in æquitate: iudicabit populos in iustitia.

OMNE hoc carmen in euersionem dubitationis, assertionísque cõfirmationẽ tendit, quam multi philosophorũ cùm viderẽt malos felices, bonos infelices, dubitarũt an vllũ esset numen, cuius iudicio res hominũ subiicerentur, vt est apud Claudianum, *Prouidentia.*

Sæpe mihi dubiam traxit sententia mentem
Curarent superi terras, an nullus inesset
Rector, & incerto fluerent mortalia casu.
Nam cùm res hominum tanta caligine volui
Aspicerem, lætósque diu florere nocentes.

Hanc dubitationem tollunt vbique sacræ litteræ, contenta voce, & sæpissimè proclamãtes esse iudicem, qui res hominum æternis regit imperiis, & fulmine terret. Est enim fulmen, quod Poëta sacer appellat increpationem, vt Poëtæ profani Iouem fulmine terrere gentes canunt, sic sacer increpare. Illi fulmen celebrant, sacri tonitru: etiam illi tonitru nõnunquam. Hinc vocant eundem ὑψιβρεμέτην, Altitonantem, quod in Hebraica poesi, increpantẽ. Vtq; noster superius dixit illum increpare gentes nẽpe tonitru quatere, sic Latinus humanas motura tonitrua mentes. Persuasum igitur sit nobis, quàm nomen Iouis è sacris litteris vsurpassent poëtæ profani, tam vsurpasse tonitru, fulmen, tela Iouis, imperium su- *Altitonãs*
B per omni terra, & quòd res hominum regat imperiis æternis, & terreat. Imperare, & terrere dicitur in poësi sacra, shapat, iudicare: nimirum res omnes cernere qua ratione fiant, tũ sententiam ferre de malefactis. Propterea repetit, Iudicabit populos in iustitia, æquitate. *Iudicare.*
Et sacras litteras sequentes prophani poëtæ vocant eundem θεμίστιον, iudicialem, iura dantem. Ad hanc rationem, diuinæ poësis non ignarus, sed imitator Homerus, in hymno, siue psalmo Iouis de eo,

Εὐρυόπα, κρείοντα, τελεσφόρον, ὅστε θέμιστι *Εὐρυόπα*
Ἐγκλιδὸν ἑζόμενος πυκινὰς ὀάρους ὀαρίζει,
Immensis oculis, dominator, iustitiæque
Insidens solio iura immortalia sanxit.

Cernis, hæc vt è sacris litteris veluti fonte profluens, quarum prisci Græcorum poëtæ penitus imitatores fuerunt. Homerus enim perinde atque Orpheus, adiit Ægyptum, cum sacerdotibus, quos Prophetas nuncupabant, versatus est. Erat antiquissimis illis sęculis maior inter Græcos, Orientalésque linguæ, scientiarúmque societas, propterea quòd minus aberant ab exordio, cùm nullum esset sermonis, scientiarúmque dissidium. Tota igitur hæc Hebraica poësis, ratióque hymnorũ, nomina, res attributæ summo Ioui, ipsúmque Iouis nomen, ab hac sancta longéque antiquissima poësi manarunt. Idcirco rectè collata poësi profana, declaratur si qua in sacra obscuritas occurrat.

Et factus est dominus refugium pauperi, adiutor in
C opportunitatibus, in tribulatione.

REFVGII dixerunt interpretes εὐκαίροις opportunitatibus, quod Hebraicè עתות itoh, tẽpera, pro refugio, quãquã non multum intersit, fons משגב misgab, eleuatio, subleuatio, vt transtulit Hieronymus. Eleuatio, qua subducuntur, eripiuntur, clade impẽdente. Pro paupere, quãquam idẽ ferme est, fons habet דך dak, in Hebraica dialecto sonat vexatũ, attritũ, auxilio destitutum. Hunc Auẽ Esra interpretatur, cui non sit robur, humilẽ, deiectum. Fitq; non abre opponitur nomen eleuatoris Ille proiectus humi, calamitate fractus Deus eleuator, exaltator Secũdo quoque quod Græcè βοηθὸς adiutor, inculcatur id ipsum nomen, eleuator. Inde etiam dixit in opportunitatibus. Optimum, præsentissimum auxilium, quod affertur in tempore. Calamitate aduentante, ceruicibus impendente. Tum si quis opposita dextra, pestem repellat, næ præstantissimus auxiliator. Tribulationem noster dixit, quod Hebraicè צר zar, angustia, pressura, qua scilicet aut terimur, conflictamur, aut quæ proximè impendet: versiculusque totus ad amussim habet, Et erit Iouea subleuator, siue exaltator pauperi, subleuator, in temporibus, in calamitate. Chaldæus siquid mysterij subsit, reddit: Et erit verbum domini, robur pauperi, robur in tempore calamitatis. Delectatur vbique pro eo quod est Hebraicè Iehouah, dicere verbum Dei. Nescio an sit illud in antiqua theologia θεῖος λόγος. *Opportunitates.* *Pauper.* *Tribulatio.*

Et sperent in te, qui nouerunt nomen tuum, quoniam non dereliquisti quærentes te domine D

Sperent. SPERENT, posset item (quemadmodum transtulit Hieronymus) efferri per futurum: Et sperabunt, aut confident. Id explanãs Auen Esra, Cùm viderint, inquit, miserum illũ à Deo sublenatũ, ereptũmq; ex calamitate, tunc confidẽt. Tũ verò fiduciæ, speiq; *Qui nouerunt nomẽ tuum.* replebũtur. Hanc fiduciam non omnibus in vniuersum pollicetur, sed his dũtaxat, qui nouerunt nomen eius, nempe maiestatem, gloriam, quam noscentes venerantur, colunt. Nec aliud pietatẽ definit vetustissimus Trismegistus, quàm cognitionem, scientiamq; Dei. Pios *Pietas.* igitur innuit, qui Deum colentes ab eodem redamantur, coluntur. Propterea quòd nõ est pietatis immemor Deus, facit, vt longissimè absint ab eis clades, pericula. Iidem porro sunt *Qui quærunt te.* qui nouerunt nomen eius, atque qui quærunt eũ. Ecce igitur non relinquuntur à Deo, qui quærũt eũ. Quæritur autem Deus benefactis, precibus. Id enim est nosse eum, & quærere. Quæritur à quibus colitur, noscitur. Hi sunt quos Aristoteles naturæ motu pronuntiat, à Deo, pro eorum pietate, redamari. Qua de causa laborandum, si cupis cælestem pro te vigilare prouidentiam, vt hanc pietate, cultúque assequaris.

Psallite domino qui habitat in Sion: annuntiate inter gentes studia eius.

Psallere. Studia. PSALLITE, rectius, magisq; Latinè, Hieronymus in suo psalterio, cantate, Chaldæus quoque vice eius שבחו sabechu, laudate. Studia eius, fons עלילותיו alilothan, studia, vel E cogitationes, quemadmodum vertit Hieronymus eadem vox sonat, facta, opera. Eóque Chaldæus vice eius, Annunciate opera eius. Declarant superiora, qui sint, qui quærant, noscant eum, quos ille nunquam reliquerit. Nempe qui Sion incolunt, quibus cum habitare, ac sedere Deus dicitur. Hos igitur Deus non despicit, hos tuetur, protegit. Propterea quòd noscunt, quæruntq; eum. Inuenitur enim ab his (vt alius protestatur) qui quærunt eũ. Qui cæteros pietate præcedunt, continuis cogitationibus cum eo versantur. Celebrat autem montem Sion, velut poetæ profani montes suos

Mænalus, argutúmque nemus, pinósque loquentes
Semper habet, semper pastorum ille audit amores.

Et Parnasus, Cytheron: Ille templo Apollinis propinquius, is Athenis. Ita nunc iubet in *Cytheron cytheronis. 127.531.* Sion voces alacres audiri, sacrúmque montem, piorum concentu resonare, fortia facta Dei, victoriásque per eum partas canentium. Vocat ad victoriales laudes, ad carmina pios, è finibus eorum iam pulsis, iam penitus deletis hostibus. Hæc sunt opera, studia, facinora, *Gene. 21.* cogitationes eius. Gentes, vt solet vbique, reliquos omnes mortales appellat, perinde differentes ab Hebræis, atque Græcis, Romanísque barbari. Omnes verum Deum nõ colentes, à legibus, institutisque eorum differentes, gentes Hebræi vocabant. Inter hos iubet psaltes facinora Dei celebrari. *Qui carmine laudes*

Herculeas & facta ferunt, vt prima nouerca
Monstra manu, geminósque premens eliserit angues: F
Vt bello egregias idem disiecerit vrbes.
Talia carminibus celebrant.

Est autem (quod solet plerunque) idem psallere domino, atque opera eius annuntiare. Græci quæ sit eius in Sion habitatio, præclarè docent, cuius *Dei in Siõ habitatio.* immensa maiestas intercipi locis nequeat, amicitiam, beneuolentiam erga locum indicari. Chaldæus quoq; quiddã claritatis addidit. Laudate dominũ, cuius maiestas in Sion.

Quoniam requirens sanguinem eorum, recordatus est, non est oblitus clamorem pauperum.

Sanguinẽ requirere. REQVIRERE sanguinem, Hebraicus loquendi ritus, quasi vlcisci, reposcere pœnas sanguinis effusi: vt, Sanguinem eius de manu tua requiram. Requirens sanguinem, & pœnas contra sanguinarios illos inimicos, qui bona eorum diripuissent, *Record. est.* eósque ingenti cæde mactassent, destinans, recordatus est. Vno eodémque tempore, & pœnas sumpsit, & recordatus est. Indicauit se memorem illorum, cùm inimicos eorum, à quibus olim cædebantur, interficiebantur, supplicio affecit. Præclaram hoc loco philosophiam doceri, probat Chrysostomus, de prouidentia diuina, quæ cædes, iniuriásque miserorum exactè persequens vlciscatur. Quòd si non subitò pœnas sumat, clementiam eius probari expectantem peccatores ad pœnitentiam. Quos Sept. dixerunt πένητας,

pauperes

A pauperes, sonat Hebraicè miseros, commiseratione dignos, apud Poëtam, Pauperes.

Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, & culpam hanc miserorum morte piabunt.

Sunt enim Hebraicè pauperes, ope destituti, gementes. Horum voces exaudit Deus, horũ miseretur. Nota igitur est prouidentia, à philosophis, priscísque Poëtis, sacrarũ litterarum etiam ignaris prædicata. Aristoteles, cuius plerique non omnia placita uiderunt, in libro de Mundo de Deo loquens, τῷ δὲ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός· ᾗ ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων μακάριός τε καὶ εὐδαίμων, ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη. Hũc, ait, sequitur iustitia, vltrix eorum, qui leges diuinas præuaricantur. Beatus autem, & fortunatus, qui cepit eam ab incunabulis sectari. Similia Homerus de vltione diuina, contra homicidas in initio sui poëmatis. Aristoteles.

Miserere mei domine: vide humilitatem meam de inimicis meis: Qui exaltas me de portis mortis.

His ordo carminis verus humilitatem, fons vocat עני oni. Clarius, & melius à Hieronymo vertitur afflictio. Vide afflictionem meam, quàm sum deiectus humi, debilitatus, vndique destitutus. Quibus rebus fit, vt ad auxilium tuum cõfugiam, magnis angustiis interceptus, magno dolore afficior. Dixit afflictionem de inimicis, nempe ab inimicis, inimicorum cupidis, illatam, qua me inimici vexant. Hanc oculis tuis aspice. Cerne hostes bellandi cupidos. Exaltas de portis mortis, figura sermonis Hebraici. Quanquam & Homerus portas inferorum vsurpat. Humilitas. De inimicis meis. Exalt. de port. mor.

B

εἰς Ἀΐδαο πύλῃσιν
ὁ μὲν αὖτις ἔβη δόμον Ἄϊδος εἴσω.

Est igitur sensus verus: Leuans me de portis mortis: eripis ab instante morte, à morte iamiam impendente. Vsque ad portas mortis accesseram, eousque calamitas me propulerat: sed tu dexteram dedisti, subtripuisti, abstraxisti. Os illud semper hians, insatiabile, te mihi opem ferente, non me absorbuit. Hoc igitur de interitu corporis dicit, at Græci de interitu animi interpretantur, à quo Deus eum eripuerit, ereptus laudes decantet. Primum illud ad litteram magis resonat: Qui solitus igitur antehac mihi præsidio esse, qui continua custodia me protexisti, nunc quoque miserere, nullaque nubes prospectum, quo præsentem calamitatem aspicias, impediat. Similia precatur in suis hymnis Homerus, vt hinc eum didicisse noscas.

ἀλλ' ἵληθ' Ἥφαιστε, δίδου δ' ἀρετήν τε καὶ ὄλβον.

Vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion. Exultabo in salutari tuo.

Hoc ordine legendum, quod vel apud Hieronymum cernas. Sæpe ea de causa salutem tum ex ægritudine, tum in præliis precatur, vt Deum laudare queat: vt quia mors non confitebitur. Serua igitur, inquit, incolumem, vt viua vox te resonet, vt in Sion laudes tuæ concinentur. Opponit (vt ait Auen Ezra) portas filiæ Sion, portis mortis, quas superius memorauerat. Filia Sion Hebraismus, habitatio, ciuitas Sion, vt Filia Babylonis, filia Moab. Habitatio ciuitas, eóque posuit pro filia. Chaldæus כנישתא Kenishat, cœtum, concilium, congregationem. Est enim Hebraicè generare, & fabricari quemadmodũ Latinis idem Fabricari בנה bana, filius בן ben, quasi fabrica, partus, opus. Filia בת bat. Itaque idem nomen sonat filiam, & ædificium. Filia Sion, habitatio, ædificium Siõ. Est & Hebraica figura, cum dicunt filios orientis, orientales: Sic filiæ Sion habitatrices Sion. per fœmininum autem filia Sion, nõ vt priuatam vnam fœminam designet, sed totã habitantium collectionem, vt Græcè synodos, genere fœminco. Laudationes autem dixisset interpres rectius, & a fonte non longius laudes, hymnos, carmina. Qui dicitur Græcè hymnus Hebræis תהלה thehila. Prædicare quoque siue celebrare melius fuisset, quàm annuntiare. Dixit item in portis, quod & ipsum, sabinam Hebraicam resipit vbi frequentes coëunt ciues exeuntes, introëuntésque. Indicatur id ex aliis locis. Vt Hieremias stans in portis Hierusalẽ, calamitatẽ ciuibus impendentẽ proclamans. Nihilo secius promittit nunc Psalmus, celebraturũ, exerta voce pronuntiaturum victorias, laudesq; summi Dei, non fore se ingratũ, & immemorem. Qui soles, ait, aliàs mihi præsidio esse, miserere nunc quoq;, victorẽ me declarato, vt laudes tuas cunctis audientibus pronuntiem. Quid enim aliud restat Vt an. Filia Sion. Ben bath. Laudationes.

C

quod mortalis possit rependere Deo? Asserénsque, & declarans eandem sententiam subiicit, Exultabo in salutari tuo. Nimium efferar lætitia, carmina læta concinam, ob salutem mihi collatam. Mirum Sept. interpretes vbique delectari transferre σωτήριον, salutare, quod D
IESVS. clarè designat in fonte, salutem ישועה Iesua, IESVM, salutem, seruatorem. Ad hanc rationē cecinit item Habacuc, Et exultabo in IESV Deo meo. Quasi, Carminibus Iouem salutarem celebrabo.

Infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum.

Gentes. *Interitus.* SIMILIS est is psalmus septimo, fermé que idem carmen, idem argumentū. Illic post multa, retulit de scelerato. Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quā fecit. Nunc autem, infixæ sunt gentes in interitu. Gentes, vt sæpius monuimus, appellat quasi barbaros: idololatras, ignaras veri Dei, qui continentibus bellis infestarent Hebræos: in quos secundo psalmo iratus, Quare fremuerunt gentes. Sciendū, quod Sept. trāstulerunt διαφθοράν, interitum, est in fonte שחת shachath, vox, vt suprà monstratum est, designans nunc interitum, nunc fossam, scrobem. Hinc vocatam interitum, quòd perimat, in exitium trahat. Dicendum itaque, infixæ sunt gentes in fossam, quā fecerūt. Præcipitarūt, inquit, in barathrum voraginem, quam parauerant aliis. Insidias collocauerant, cuniculos effoderant, vt Hebræos longius prouectos, in eos, præcipites alliceret. Sed insidiis detectis, E volente Deo in voragines illas, priores ipsi, mente alienata, inciderunt. Quanquam probabile magis figuratam esse locutionē, in calamitatem, cladémque, quam Hebręis importare destinassent, eos corruisse. *Infixæ sunt.* Propriè quoque locutus est, Infixæ sunt gentes, quasi acutissimis vallis induerunt sese, delapsę, demersæ, vt vertit Hieronymus. Repetit more suo eandē sententiam, In laqueo, quem absconderunt. *In laqueo* Pro laqueo, fons רשת resheth, rete, Inciderunt in rete, qua capere Hebręos destinassent, pes eorum interceptus. Calamitatem igitur in bello acceptam, voraginem, laqueum appellat, ruinam, vltimúmque eorum excidium. Bello sibi subiicere Hebræos, sese spoliis eorum ditare, totius regionis potiri sperabant. Sed versis fatis, atque animos dante Deo, victoria penes Hebræos stetit, castris eorum potitos. Illi vulneribus defessi, alij in fugam versi, nemo ex tanto agmine superstes fuit.

Cognoscetur dominus iudicia faciens: in operibus manuum suarum comprensus est peccator.

Comprehēsus est. COMPRENSVS est, Hebraicè נקש nokes, corruit, interceptus est, impegit. Opera manuum eius repetens, appellat laqueum, scrobem illam, voraginem, barathrum, insidias locatas, in quas ipsi ciciderunt, velut Maxentius aduersus Constantinum. Ex- *Prouidentia.* clamat igitur, subiiciens epiphonema Non dormitat, ait, prouidentia, non despicit pios, nō est humanarum rerum ignara. Si quid impiis prosperè procedat, id ea causa fieri. Consu- F *Impiorum successus, ac felicitas quorsum pertineat.* esse enim Deū immortalem, quò grauius impij ex cōmutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum vlcisci velit, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem cōcedere. At tandem cognoscitur scelerum vltor. Luce clarior apparet eius iustitia. Quòd non subitò sumit pœnas delictorum, clementia est, non negligentia: tolerantia, non inscitia. Simul & expectat illos, siquid corrigant, simul si pergant, nihil ex pœna debita detrahens, sed vno tempore, facto ex diuturnitate cumulo delictorum, cuncta reposcens. Hoc *Cognoscitur dominus iud fa* cognoscitur facere, nemo est cui non hęc vox resonet: constans vbique fama, omnium hominum cōsensu comprobata. Sciendum vbi dixisset, Comprensus est peccator, in Hebrai- *Ro 2 0.* co additur הגיון סלה higaion Sela. Hoc Latinè redditur, Meditatio, siue locutio semper. Hieronymus quoque dixit, Meditatio semper. Sensúsque verus iuxta omnes, Erit æternus is concentus: hæc fama, hæc meditatio in æternum: sempiterna Dei laus ob has victorias. *Higaion Sela.* Hoc exponens Rabi Salomon, higaion נהגה זאת סלה nehega zoth, Sela, meditabimur hoc, in æternum. Auen Esra similiter, Narrabo hoc in sempiternum. Chaldæus item qui solet obscuros verbis illustrans aperire locos ידונון צדיקיא לעלמין Iedunun zadicaia le alamin, Exultabunt iusti in æternum. Claret igitur sensus verus. Est cernere in principiis psalmorum cantum, carmen vocari higaion quod Græcè μελέτη. Ad hanc sacri sermonis formam, Romanus poëta, Tenui musam meditaris auena. Sic vocatur higaion, meditatio, musa sacra.

Conueitantur

A Conuertantur peccatores in infernum, omnes gentes, quæ obliuiscuntur Deum.

PRophetia, vel exclamatio, iudiciorúmque Dei confirmatio. Impetans Græcum, ἀποφαντικῶς. Conuertantur, potius futurũ est enuntians in fonte ישובו iashubu, redibunt, reuertentur. Nomen inferni שאול est item nomen sepulturæ, fossæ, vt dicas, Redibunt peccatores ad tumulum: nempe, ferro cæsi. Fusáque per herbam corpora cæsorum, ad sepulturam trahentur. Indicat eorum stragem.

Interea socios, inhumatáque corpora, terræ
Mandemus. Et, *Corpora partim*
Multa virum terræ infodiunt, auectáque partim
Finitimos tollunt in agros, vrbíque remittunt.

Hoc Vates cecinisse videtur, peccatores, sceleratos, ignaros Dei, bellum importunum piis indicentes, ingenti strage cecidisse. Est alius sensus, In tartarum peccatores descẽdisse, velut qui superis bellum intulissent.

Conuertantur. *Peccatores.*

Hic & Aloidas geminos immania
Corpora, qui manibus magnis rescindere cælum
Aggressi, superísque Iouem detrudere regnis. Et,
Hic genus antiquum terræ Titania pubes,
Fulmine deiecti, fundo voluuntur in imo.

Aloidæ. *Arist. l. de mũdo fo. 2.*

B Hos fortasse sacer poëta canit, peccatores, impios, fulmine deiectos in tartarum, ad inferos descendisse. Eosdẽ vocans peccatores, atq; immemores Dei, Iouis contemptores, ἀθέους, verũ Deũ nesciẽtes, eaq; de causa, humana quoq; iura profanãtes, vt ex eodẽ fonte pietatis, omnibus virtutibus, sic ex impietatis fonte, omnibus sceleribus nascẽtibus. Obliuio Dei, pietati, quæ colit assidue, contraria, Sic Cyclops impius ille, contemptor Iouis,

Οὐ γὰρ κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν
Οὐδὲ θεῶν μακάρων ἐπεὶ ἦ πολὺ φέρτεροι εἰμέν.
Nec Iouis imperium fortes timuere, Cyclopes:
Nec diuos superos, quos præstant pectore, & armis.

Peccatores. *Obliuio dei nunquam colit.*

Quoniam non in finem obliuio erit pauperis: patientia pauperum non peribit in finem.

SVi similis. Omnes ferè victoriales psalmos eodẽ ordine ducens, eadem fine cantare desinẽs. Principio õnibus precibus auxiliũ Dei implorãt: tũ victoriã certã prædicũt; cladẽ, vastitatẽ inimicorũ quasi tuba decantant, laudant: dein iustitiã, iudiciũq; summi Dei, qui miseros, quorũ videtur desperata salus, nõ despiciat, siquãdo dormitare videatur, at demum excitatũ, plano cumulo, violẽtis pro eorũ malefactis, exaggerare pœnas. Dixit ergo, in finẽ, quod Hebraicè לנצח lanezach in sempiternum. Clarius pro eo Chaldæus לעלמין lealemaia, in sæcula, dixit obliuio erit. Nõ potest efferri Latinè per passiuũ ישתכח ishacach,
C Obliuioni dabitur, obliuioni erit. Si Deus igitur quasi maioribus occupatus, videtur cuiquã, deiectos atq; miseros aliquãdo despicere, at nõ semper hoc erit. Pauperẽ vocat, vt sæpe monui, quẽ nulla virtus humana sublevat. Quod dixit patientiã, Hebraicè תקות tikuat spes, expectatio, vt vertit Hieronymus, eadẽ est patiẽtia. Secundo loco pauperes sunt ענוים anauim mansueti, benigni, tolerantes, non in desperationẽ, blasphemiamq; in aduersis ferapi sinentes, Auxilium implorant, expectant, ita sese interea gerentes, vt opis supernæ digni habeantur. Itaq; spes eorum minimè vana, minimè irrita est, non sperant frustra, nec rapidi secũ portarũt omnia venti, penetrarũt cælũ, licet æratũ, robustũ. Sũt enim Deo immẽsæ quibus omnia per omnes mũdi partes exaudit, aures. Audit quidem omnes clamantes: exaudit autem, tempore certo: nec perit in finem, æternum, spes, patientiaq; mansuetorum.

Psalmorũ victorialiũ ordo. *In finem.* *Pauper.* *Patientia.* *Pauperes. Mansueti.* *Aures dei*

Exurge domine, non confortetur homo: iudicentur gentes in conspectu tuo.

NOn confortetur, fons יעז iaoz, inualescat, roboretur. Orationem esse Dauid, Hebræi fatentur, qui postulet fieri, quæ cecinit, diuturnãq; scelestorũ impunitatẽ tandẽ animaduerti: prouocãs Deũ ad iustitiã. In omni rerũ humanarũ decursu est prouidẽtia, est procrastinatio, & quasi dormitatio, prouidẽtiæ, pœnarũq; inferẽdarum tarditas, de qua

Confortan. *Prouident.*

fecisset Pintar. Prouidentia, seueritas, iustitia postulabat vt cu vexaretur inops, iustus huc eius uestigio eriperet, & vexatorē repente plecteret. Non fit, conniuet, dormitat Deus, tenet in crastinum. Hanc igitur procrastinationem propheta sæpe postulant tolli, cu quasi segnem, & oscitantem increpitant, Exurge, excitare. Nam quæ tam fera moratur, Segnities? Quis te somnus habet? Nonne vides hac tarditate fieri, vt sceleratis animus accedat? at

Nos tua progenies, cæli quibus annuis arcem,

Prodimur. Veniturin dubium, an tu generis humani rector, an fors cuncta gubernet. Hęc dubitatio incedit impietis, cu te quasi gemut dormitatem, auxiliuq; tuum implorātibus, nusquā ades. Nō cōfortetur homo, nimiū is, in quo nihil est, nisi mortale, caducum, humanum. Quod Chaldæus more suo, paucis additis, illustrans, Non confortetur filius hominis אנוש reshia, impius, sceleratus. Ne maior quasi o nefarius accedat ex hac tua cūctatione audacia, nō cōfirmetur his rebus secūdis, ne fiat amplius tuos premat, ac penè eiiciuentos, teneri. Iudicētur gētes in cōspectu tuo. Gentes quasi barbaros verę pietatis ignaros, exleges q; Hebræis appellari diximus, à quibus eorum sacra, cæremoniæ, leges, instituta, continētibus bellis oppugnabātur. Qua de causa, omnes eō ita eos velut pietatis inimicos diras imprecationes q; effundebat. Quod dixit, In cōspectu tuo, duo sensus, vox sonans cōspectū פנים panim, aut panaim, Irrarē etiam iram, furorem Prior sensus, Iudicētur gētes in furore tuo, aut ob indignationem tuam, qua te violentia, rapinis q; nasci compulerunt. Iudicentur, luant peccata, propterea quod iram tuam incendi coegerunt. Hoc Rabi Salom. Alter sensus. Te vidente, tacente, presente, te totum negotium exercente, cadant profligati, deleti peccatores: deleatur tuis armis exercitus impiorum. Te duce, te prælijs nostris assistente, victoriam que nobis aspirante, sub oculis tuis concidantur. E

Homo.

Gentes.

In cōspectu tuo.

Iudicētur.

Constitue domine legislatorem super eos, vt sciant gentes quoniam homines sunt.

Legis latorem, Græcè νομοθέτην in Hebraico est מורה mora, vox amphibola ad plures significatus, quod à varijs verbis duci videtur, aut à ירה iara misit, proiecit, aut ירא iare, timuit, aut מורה hora, docuit, legem tulit. Inde ducitur מורה more legislator. Versus igitur noē significatus, cæteris omissis, videtur mihi quem Chaldæus indicauit, & Auen Esra resoluit fieri sæpe mutationē ab Aleph littera ad he, vicissimq;. Itaq; nūc ꝓ Aleph legi he. Dictio igitur eū Aleph מורא aperte, clarē designat timorē, terrorē. Hoc esse verū significatū. Chaldæus q; ꝓ ea, notionē subiecit אימתא dechaletha, timorē. Itaq; dicēdū. Cōstitue, pone, incute terrorē in eos. Hieronymus quoq; transtulit, Pone domine terrorē eis. Græci, etsi hoc significatu deficiebat, at verum sensum agnoucrit. Sunt, aiunt, effrænati, exleges, exultant: adhibe frænum, castiga. Esse autem pro legislatore, ipsum documentum, correctionem q; intelligendam. Cōstitue correctionem, castigationē, pœnam Cognoscant gentes, quòd homines sunt, nō Dij, nō inuicti, inexpugnabiles, quales qui apud Persas dicebantur, ἀθάνατοι, immortales. Et illi Gigantes, qui se Dijs fortiores apud Homerum gloriantur. Et Aloidæ, qui manibus magnis rescindere cælum, F

Aggressi, superisque Iouem detrudere regnis.

Et quale hietem. Ægyptus ait homo, nō Deus. Castigentur igitur, vt quos insania tumidos, insolentes, gloriosos q; reddidit, proiecti, deiiciti naturæ suæ fragilitatem agnoscant. Additur in fine carminis Sela, quod Auen Esra exponit in veritate. In nonnullis exemplaribus Græcis ἀεὶ semper, quod maximè quadrat. Nam & Chaldæus, lealamin, in sæcula.

Homines.

Aloidæ.

Sela.

Vt quid Domine recessisti longè? despicis in opportunitatibus, in tribulatione.

Inchoatur hic psalmus decimus: sed cū nulla præfixa esset solita reliquis psalmis præscriptio, quòd sit psalmus Dauid, quòd ad triumphandū, aut quibus musicis instrumentis caneretur: his de causis cū Sept. cum superiore contunxerūt: sed Hebræi decimū numerant, sic Chaldæus, sic Hieronymus. Oratio quidem eadem fermè cum superiore est, similli mum argumentum. Queritur iustitiam diuinam segnem, tardámque esse. Animos dare sceleratis impunitatem, insolentiores fieri: interea gemere pauperes: religionem, omnémque de rebus cælestibus in mentibus hominum opinionem labefactari. Multum dubitationis, philosophis, hac cunctatione dari admirantibus, tandiu sceleratos iniurias impunè ferre. Vbi super his questus fuisset, demum & miseros exaudiri, respicique à Deo eanit, &

Capnion. libr 2.

A nit & iustitiæ diuinæ solos honores æternos esse: omnibus flagitiis, si que rectè consideret, ad postremum condemnatis, abolitis, atque in sempiternum deletis. Quod primo ait, Recessisti longè, Hebraicè, Quare ô Iones תעמד ברחוק taamod berachoc, stabis à longè, procul consistis? Quare non propius nostras calamitates aspicis? Qui procul consistit, negligit, haud cupidus exactè nosse. Quia magis ab humanis rebus oculos auertis, tam magis scelus ingrauescit. Despicis in opportunitatibus, Hebraicè, Despicis in tempore angustiæ in temporibus calamitosis, quando te propius esse, opémque miseris afferre oporteret. Præclare docuit AuenEsra, quomodo Deus procul consistat. Cui enim dubium, diuinam maiestatem per omnes sursum, ac deorsum mundi partes tendentem, cūctos implere locos, Iouis omnia plena? sed cum potestas, seueritasq́; eius non cernitur, suspicantur mortales eum procul esse, res nostras in terris minimè cernentem. Non sęuit, non indignatur, non furit, rapiens peccatores ad supplicia. Clementiam, & lenitatem, negligentiam, & inscitiam suspicantur.

Recess. longè.
Desp. in opport.
Deus procul consist.

Dum superbit impius, incenditur pauper: comprehenduntur in consiliis, quibus cogitant.

VT clarius intelligas, sic ad fōtem legas, In superbia impij, incendetur, ardebit pauper: capiētur in his sceleribus quæ cogitauerūt. Eadem trāstulit Hieron. Est igitur imperans Capiantur, non indicans, Comprehenduntur. Orat vt capiantur.

Comprehē.

B *Telum frange manu, Phrygij prædonis, & ipsum*
Pronum sterne solo. Dij talia Graiis,
Instaurate, pio si pœnas ore reposco. Et Homerus,
Τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.

Sciendum tamen, verbum ידלק id lac, quod transtulerunt Sept. ἐμπυρίζεται, inflammatur, incenditur, designare quoque, vt superius ostendimus, persequi, eo carmine, Sagittas suas ardentibus effecit. Ostensum illic, ardentes exponendum, persequētes. Ita nunc dicendum, In superbia impius ידלק id lac, persequetur. Impius, inquit, persequitur, instat superbè, crudeliter. Hoc significatum ab omnibus Hebræis probatur, adhibentibus vice eius notiorem vocem ירדף irdaph, quod apertè sonat persecutionem. Secundò cum dicitur, Comprehenduntur, est autem futurum, potestq́; pronuntiari per indicatiuum, & per imperium. Referunt Hebræi ad pauperes, vt sit sensus: Impius superbè persequitur pauperem: capientur iidem pauperes consiliis, quæ cogitauerunt impij. Isq́; sensus maximè probatur Hebræis. Quocunque autem cadat verbum capiendi, siue in pauperes, siue superbos, immanesq́; illos, clarus sensus. Cæterū quas interpretes dixerunt, cogitationes, sunt Hebraicè מזמות mezimoth, cogitationes sceleratæ, nefariæ. Nec vnquam ferè in bonam partem vsurpatur id nomen. Propterea Græci, διαβούλια.

Comprehē.

Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicitur.

C FOns purus sic habet. Quoniam הלל hillel, laudauit impius desiderium animæ suæ. Hocq́; reddidit Hieronymus. Rationem producit Vates, qua causa ruit in suas cupiditates effrænatē. Cōprobat suum consiliū: Probabilius est ei rapere, quam intra modestiæ fines se continere. Vilescit ei probitas, mansuetudo: Iustitiam vt ille apud Platonem Thrasymachus, appellat γενναίαν εὐήθειαν, elegantem stultitiam. Laudat suas cupiditates, his potius beatitudinem putat, vel humana diuinis misceantur: omnium legum confusio sequatur. His cogitationibus roborati, & ad hunc scopū cuncta dirigentes, haud ab re cædes, rapinas, omne tempus agitant. Quod autem dixit secundo, Et iniquus benedicitur: est veritas Hebraica. Et auarus benedixit, exprobrauit Deum. Sunt duo verba ברך berech, benedixit: alterum נאץ niez, exprobrauit, blasphemauit. Sed verbum benedicendi, Hebræis, est medium ad bonum, & malum, nunc benedicere, nunc maledicere: vt Benedixit Nabot Deum, & Regem, Maledixit, aliáque exempla. Tale est Latinis sacer, nunc sanctus, nunc execrabilis. Hoc itaque loco dicendum, Et auarus maledixit, exprobrauit Deum. Hoc proponit apud Hebræos AuenEsra. Quanquam est ille quoq; sensus, nec idem dissentit, vt berech sit participium, non verbum: Et auarus benedicens munera, blasphemat Deum. Eúmque sensum secutus Hieronymus transfert, Et auarus applaudens sibi, nimirum benedicens, blasphemauit Dominum. Hoc ritè refertur ad antecedens. Laudauit impius cupiditates

Laud. pec. in desid.
Iustit. impijs est stu. elegans.
Iniquus bened.
Benedicere apud Heb. Sacer Latinis.

suas: nunc, benedicens se, eblandiensq́; Deum contemnit. Hæc quoque interpretatio mihi non displicet. Habet igitur versus primo modo, Quoniam laudauit impius cupiditatem suam, & auarus maledixit, exprobrauitq́; Deum. Secundo: Et auarus benedicens se, suamq́; cupiditatem, sugillauit Deum. Ecce impium, & auarum eodem sensu complectitur. Sacrilega est auaritia, non Diis, non hominibus parcens. Idolorum seruitus, non Deum verum, sed aurum, & quicquid corporeum est, infraq́; hominem colens, intentéq; respiciens. Inde rapinæ, cædes. D

Exacerbauit Dominum peccator, secundum multitudinem iræ suæ, non requiret, non est Deus in conspectu eius.

Secundum multit. PRincipium huius versus annectitur antecedenti, quemadmodum ostendimus, cùm diceret, Et iniquus benedicitur. Continuò subiiciendum erat, Exacerbauit Dominum. Quo sensu sit dictum aperuimus. Nunc autem dicitur, peccator secūdum multitudinem iræ suæ non requiret, non est Deus in conspectu eius. Si totum carmē expendas, pro multitudine, est גובה goba, altitudo pro iræ suæ, est אפו appo, id designat, aut iram suam, aut conspectum, faciemq́; suam. Hoc postremum nūc probabilius, vt dicat, Impius secundū altitudinem vultus sui, non requiret. Describit fastum, arrogantiam, crudelitatem impiorum, elata ceruice, vultu superbo ingredientium, omnes præ se mortales despectos habentium, ipsos quinetiam superos nihili pendentiū. Hanc ob causam dixit eos nō requirere, nō curare, quod apertè de se iactabat impius ille Cyclops, coram Vlyxe, Stultus es, ignarúsque loci, atque venis procul hospes, E

Ὅς με θεοὺς κέλεαι ἢ δειδίμεν ἢ ἀλέασθαι.
Οὐ γὰρ κύκλωπες Διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσιν
Οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπειὴ πολὺ φέρτεροί εἰμεν.
Οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀλευάμενος πεφιδοίμην.
Namque Iouem Cyclopes, diuos atque beatos
Non curant, siquidem præcellunt robore diuos.
Nec Iouis iræ mihi cura est, vt tibi parcam.

non requirere deum. Rectè igitur vterque Poëta congruit in describendis impiis, eos non curare, non requirere superos, nō attendere, nec timore Iouis abstinere, quò minus cędes, rapinas, iniurias omne genus exerceāt, propter arrogantiam, atque insolentiam, qui se diuis ęquales arbitrētur, eorum ope non indigentes. Eam ob causam rectè Græcè vocantur θεομάχοι, ἀντίθεοι, ἄθεοι. Hūc sensum, quo dicitur Hebraicè, Impius secundum eleuationē vultus sui, non requiret, declarans, illustransq́; ex sua consuetudine Chaldæus transfert, Impius, in arrogantia spiritus sui, non requiret Deum. Secunda pars versus qua dicitur, Non est Deus in conspectu eius:

nō est deus in consp. eius. in fonte est, Non est Deus in cunctis cogitationibus suis. Sícque transtulit Hieronymus. Chaldæusq́; ipse clarius exprimens, Et dicet in corde suo, Non sunt manifestæ coram Deo cunctæ cogitationes meæ. Declarauit igitur quid sit, Deum nō esse in cogitationibus eius. non curant, non cogitant, rerum humanarum iudicem, iniuriarumq́; vindicem: nulla fides, nulla religio, vt Liuius de Annibale. F

Inquinatæ sunt viæ illius omni tempore: auferentur iudicia tua à facie eius: omnium inimicorum suorum dominabitur.

Inquinatæ sunt. VEritas Hebraica, quo sensus ex his tricis euolutus emergat, habet ad verbum, Prosperātur viæ eius omni tēpore, Procul sunt iudicia tua, ab aspectu eius: in omnes inimicos suos afflabit, impetū faciet. Quod Sept. dixerūt βεβήλωνται, inquinatæ sunt, est verbū Hebraicū יחילו iachilu, multarum significationum, quod Hebræi nunc quoq; testātur. Est primus significatus pauēdi, tum violādi, inquinādi, itēq; veniēdi: est item prosperitatis. Hoc postremum omnes ferè sequūtur probatiores, Chaldæus, Rabi Salomon, AuenEsia, quos minores adorāt. Nā vice eius Chaldæus adhibet מצלחים mazelechim, prosperātur, felicitantur viæ eius. Rabi Salomon, iachilu, inquit, יצליחו iazlichu, felicitātur. AuenEsia, Turbantur, ait, mortales, propterea quòd יצליחו prosperātur viæ scelestorum. Is igitur mihi magis probatur sensus. Indignatur propheta quemadmodum superius quasi contra diuinam prouidentiam conniuentem, dormitantem. Interea sceleratis prosperè, feliciterque agentibus, nullo metu prohibente, quo minus peragant, quæ cupiant, omnes aduersarios superant, quocunque cogitationes direxerunt, feliciter tendunt. Hanc indignationem totus

versus

A versus ostendit, quo dicitur, Felicitátur, prosperantur viæ eius. Secúdo, In omni tẽpore lon- *In omni temp. aufer iud.*
gè sunt iudicia tua à cõspectu eius. nimirum, tota vita feliciter decurrit, diuturna est impu-
nitas corũ. Iudicia, vindictæ, vltiones tuæ, stát procul ab illo. Demũ, si qui sese sceleratis eo- *Ini. suo dominabitur.*
rũ conatibus eos prohibituri obiecerint, eos superát, impetũ in eos faciũt, id enim designat
vox Hebraica. Pro eo q; dicitur, Inimicorũ suorum dominabitur, Hebraicè, יפיח בהם iaphiach
bahẽ, efflabit, spirabit in eos, animosè retundet. Queritur ergo, more suo Dei procrastina-
tionem in vlciscendo, vt tarditatem ad postremũ (quod solet omnibus penè Psalmis) ostẽ-
dat clementiam esse, non negligentiam. Fatetur enim eos ad postremum grauiter cadere,
tanto maioribus supplicus affectos, quanto fuisset diuturnior impunitas

Dixit enim in corde suo, non mouebor, in generationem, & generationem sine malo.

CLara sunt, Si saperẽt, nisi vesania plurimũ apud eos posset, nõ insisterent peccatis, in-
iuriarũ, scelerũq; vindicẽ esse scirẽt. Nunc autẽ æternã sibi impunitatẽ promittẽtes,
seq; fore securos in sempiternũ, principatũ in omne tempus obtenturos persuaden-
tes, exultat, gloriátur secũ, semper erimus stabiles, in generationẽ, & generationẽ. Hebraica
phrasis, græca quoq; γενεὰν, καὶ γενεάν, Latini dicerẽt in ętatẽ, & ętatẽ in sęculũ, & sęculũ. Sęcu-
lum, ætas, generatio, idem omnia. In omnem ætatem, in omne sęculum, non mouebor, sedi- *Generatio.*
bus his securus non excutiar. Sic secum loquitur. Vt autem versus intelligatur, distinctè le-
B gendus, vt est in editione Hieronymi. Dixit enim in corde suo, Non mouebor, non excu- *Dixit in corde suo.*
tiar. Hic punctum figendũ. Tum sequitur, In omne sęculum ero sine malo. Propterea Grę-
ci editionem Sept. quæ hoc obscurè habebat, adiuuant editione Symmachi, clarius vertẽ-
te, οὐ περιπατήσομαι εἰς γενεὰν καὶ γενεάν, ὅτ' ἔσομαι ἐν κακῷ. Nõ vagabor, aut vacillabo in generatio
nem, & generationem, neque ero in afflictione. Vagabor, melius illud Sept. οὐ μὴ σαλευθῶ, nõ
excutiar, Chaldæus tamen reddidit versum, Non mouebor in generationem, & genera-
tionem ab opere malo. Itaque & is sensus valeat.

Cuius os maledictione plenum est, & amaritudine, & dolo: sub lingua eius labor, & dolor.

ALias improbitates cum fonte scelerum impietate sequentes describit. Impius erat,
tum superbus, contemptor hominum, qui à Deorum: elato vultu ingrediebatur, ignẽ
oculis suffusis sanguine, efflabat. Sequuntur aliæ pestes, quæ nunquam impietatẽ de-
seruerunt. Maledictus est, asper, letale virus ore ferens, effundens quidquid vbiq; sordium
est. Sciendum pro dolo, vt est etiam Græcè, Hebraicè est תוך thoch, sonat vox, in medio, in- *Dolus*
tus sonat item auaritiã, vsurã: quã vocem sibi Græca lingua vsurpauit τόκος toc. Vsuram di-
xit Hieronymus sic, Maledictione os eius plenum est, & dolis, & auaritia. At AuenEsra ma-
uult vocem esse pro, in medio, intus, vt dicat maledictione, os eius plenum est & dolis, & in-
tus sub lingua eius, labor, & dolor. Hoc etiam posuit Chaldæus. Non quadrat igitur auari-
C tia. Loquitur enim de fraudibus, imposturis, calũnus, proditionibus. Aliud ore ferunt, aliud
sub pectore, insidiosi, veniunt in vestimentis ouium, intrinsecus lupi rapaces. Laborem (vt
superius exposuimus) vocat fraudem, imposturam πονηρίαν, improbitatem, quæ & ipsa in ser *πονηρία.*
mone Græco dicitur à dolore πόνος. Vexat enim vexationemq; exhibet omnis improbitas. *Dolor.*
Vbi autem dixit, dolor, Hebraicè און auen, sonat interdum dolorem, vsitatior significatus, *Auen.*
mẽdaciũ, iniquitas. Chaldæus ob eã causam, clariorẽ pro ea ponit vocem, שקר sheker, men-
daciũ. Dicitq; versus, Sub lingua eius labor, & mẽdaciũ. Quod quadrat primis, & secundis.

Sedet in insidiis cum diuitibus, in occultis vt interficiat innocentem. Oculi eius in pauperem respiciunt.

MVlta secus in fonte. Græcum, μετὰ πλουσίων, cum diuitibus: Hebraicè חצרים chazerim, *Cum diuit.*
ea vox non sonat diuites, nec quadrat huic loco nomen diuitum: sonat atrium, vil-
lam, vestibulum. Itaque dicendum, sedet in insidiis atriorum, villarum. Et Hierony-
mus cernens hoc significatum, Sedet insidians iuxta vestibula. Chaldæus quoque pro He-
braico adhibet, In insidiis, דדרתיא dedarthaia, habitationum, villarum. Latitat, inquit, impo-
stor in angulis, inter dumeta, in vestibulis. Tu post carecta latebas. Luporum est, insidiosè
tendere, corpus deiicere, ne ab omnibus aut à pastore videatur. Is mos insidiantium, & inter-
ficere parátium. Et is verus significatus. Continuò subiicit simile, In occultis. Quod autem

ait, In pauperem respiciunt pro πένητα pauperem, in fonte חלכה cheleca. Miror cur Hieron. D
dixerit, oculi eius, robustos circunspiciunt, cùm vox chelca, expresse sonat pauperem, idq;
vertit Chaldæus, circũspicit pauperem, debiliorem se, quem interficiat. Quare, enim robustos circunspiciat, claret verus sensus, totaq; descriptio pessimorum.

Insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua insidiatur, vt rapiat pauperem: rapere pauperem dum attrahit eum.

Pauper. REpetuntur omnia superius dicta, vt clariora reddantur. Ponitur similitudo, qua crudelitas quorundam hominum, atq; animus efferatus sentiatur. Belua rapax producitur in medium, cui similes rapaces, crudeles, insidiasq; molientes ostendat. Itaq; repetit insidias, repetit pauperem, nempe debilem, egentem, ope destitutum, cui desint humana perfugia. Dicitur autem in fine versus, iuxta fontem Hebraicum, Rapere pauperem dũ attrahit eũ, ad rete suum, siue laqueũ suum. Laqueus igitur est de præsenti versu, nõ subsequenti. Nota est tralatio, quam nostri quoque vsurpant. Sed leones frequentius in sacris literis, quòd in Iudæa semina leonum sunt, qua peste Italiam carentem laudat Vates,

At rapidæ Tigres absunt, & sæua leonum Semina.

In laqueo suo humiliabit eum, inclinabit se, & cadet, cùm dominatus fuerit pauperum.

Humiliab. PRincipium versus est, Humiliabit eum. Hoc paulò secus Hebraicè ידכה ישח vi dece iashoach, Et humilians inclinabitur. Referũt hoc constanter Hebræi, ad leonẽ, ad insidiatorẽ, qui sese deiiciat, inclinet, abscõdat, minorẽ facit, vt magnitudo corporis lateat. Tũ aduolat, ruit, adoritur incautũ. Hoc lupos facere pastores ferũt, sternũt humi corpus, sensimq; ad oues adrepunt, propinqui faciunt impetum, discerpunt. Ad eundem igitur leonem insidiatorem, applicari debet, humiliabit, inclinabit sese. Quod autem sequitur, Et
Et cadet cũ dominatus fuer pau. cadet cùm dominatus fuerit pauperum: paulò secus ab origine. Est enim clarius, & liquidius Hebraicè ונפל בעצומיו venaphal beazumau. Et cadet in fortibus, aut robustis suis. Sensus Hebręis docentibus, Et irruet cum robustis suis, nempe cum vnguibus fortissimis, cum pedibus illis, manibusq; rapacissimis, validissimis, qui correpta quæq; discerpãt. Totusq; versus describens morem leonis insidiantis, prædamq; captantis. Et humilians inclinabitur, & ruet cum validis suis vnguibus, seu pedibus ad pauperes. Hoc intelligens Hebraicum sonare, diuus Hieronymus dixit, Et irruet viribus suis valenter. E

Dixit enim in corde suo, Oblitus est Deus, auertit faciem suam ne videat in finem.

HInc tantum peccant impij, hinc tam ferus animus illis: hæc origo malorum. Aiunt Deum dormire, aut oblitum esse eorũ quæ fiant in terris, oculos suos auertisse. Licere velut magno dormiẽte pastore, in oues grassari. Abesse vindicem, qui pœnas reposcat, abesse cui doleat, siquis ingemiscat. Vera eos sentire, qui ferant Deũ neq; habere, neq; facessere cuiquam negotium. Improbos neq; damnari, neq; damnatos sequi pœnam. Ipsa suis contenta opibus, nihil indiga nostri. Sed hæc vox impiorum est non bonorum, verorũq; philosophorũ. Quod ergo ait. Ne videat in finem: monuimus sæpe, in finem Hebraicè F
Ne videat in finem lanezach. לנצח lanczach, in sempiternum. In æternum occulos auertit à terris. Non ad tempus, sed in æternum se subduxit. Qua de causa contra eorum impietatem indignatus, increpásq; diuinam tarditatem, subiicit:

Exurge domine, Deus meus, & exaltetur manus tua, ne obliuiscaris pauperum in finem.

PRo, & exaltetur manus tua, in fonte melius, & clarius. Imperat vt tollat manũ נשא ידך nesa iadeca, Tolle, eleua manum tuam. Incute plagam, attolle flagellum, potẽtemq; manũ tuã sublatã graui pondere in impios illos demitte. Opponitq; singula singulis. Dicebãt, Oblitus est, dormit, extra flammantia mœnia mundi, quiescit. At diuinus Propheta, Ne obliuiscaris, surge, excitare graui veterno, quod tibi peccatores adiudicant: te nihil nostri cernere, somnum æternum dormire fatentes. Ne sit hæc obliuio sempiterna: si
Pauperes. prudẽter & ad tempus, at non æterna. Iniurias respice deiectorum, humilium, desertorum, quos nullæ opes, nullæ vires subleuant. Augens hanc tarditatis increpationem subiicit.

Propter

A Propter quid irritauit impius Deum? dixit enim in corde suo, Non requiret.

IRRITAVIT, validius Hebraicè נאץ niez, blasphemauit. Solita multis locis increpatio, cur tādiu negligat, cur sua tarditate fieri permittat, vt peccatores impunè viuētes, magis insolescant, magis importuni miseris insultent. Quos si quando Deus sceleribus eorum permotus, ad supplicium posceret, & miseris spes augeretur, & illi non ita multos sui similes haberent. Nunc autem diuturnior impunitas & frangit animos miserorum, & illos confirmat in scelere, permultique eos imitantur. Quare igitur hoc fieri permittitur? Quare crescit improbis audacia, conniuente Deo? dicunt enim scelerati, Deum non curare terras, non requirere quid fiat in terris. Et cùm quid sceleratè peccantes, aliquis timore Dei conatur eos absterrere, irridentes dicunt: *Irritare.* *Non requiret.*

Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Cur igitur non castigatur hæc irrisio? Cur tanta contumelia non plectitur? non falsa impiáque opinio tollitur è terris, improbis sublatis?

Vides, quoniam tu laborem & dolorem consideras, vt tradas eos in manus tuas. Tibi derelictus est pauper: orphano tu eris adiutor. *Latt. 260.*

B VT facilius intelligas, proponas Hebraica, ad hunc modum habentia: Vidisti, quoniam tu laborem, & dolorem, & indignationem consideras, ad dandum in manus tuas super te relinquet pauper, orphano tu eris adiutor. Quorum Rabi Salome interprete, sensus verus est. Vidisti scelera, notas habes omnes res in terris, oculatissimus omnia cernis, vt Orpheus de Deo, ad Solem ab Homero tralatum, *Vides.*

Πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.
Cuncta vides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Quid ita? Quia ea natura es, consideras, aspicis laborem, nempe scelus, flagitium, iniquitatem, quod Hebraicè vocatur labor, Græcè πονηρία. Nemini enim prodest, vexat autem perpetrantem, & in quem perpetratur. Consideras scelera, non te latent prana facta: consideras laborem, & dolorem. Pro dolore fons כעס caas, indignationem, exacerbationem, qua cogunt te scelerati indignari, qua te prouocant, exacerbant. Hæc vides, & taces: sciens, & prudens, desides, moraris: cunctaris, dormitas, abstines flagellum. In manibus etenim tuis est, in tua potestate, ad dandum, vindicandum. Vindicta in potestate tua est. Si velles, non tibi facultas defuerit delendi peccatores. Consideras, aspicis. Tum potestas penes te est. Sub tuo patrocinio, tuóque refugio latitant miseri. In te namque omnis domus inclinata recumbit. Quos nulla spes, nullum humanum perfugium subleuat, tibi vni relinquuntur. Tres igitur conditiones quibus prouidentiam diuinam increpat, proponit. Non est (vt aiunt scelerati) somniculosus, oscitabundus, non curans quid fiat. Videt acutè. *Labor.* *Dolor.* *Vt trad. eos in ma. tu.* *Tibi derel. est pauper.*

C Tum ea natura est, vt cum nulla flagitia lateant, acutè cernat: postremo cogit æquitas eum patrocinium miserorum, suscipere. Sic ipse sibi præscripsit, hanc sibi legem tulit, protector esset miserorum, illatas iniurias respiceret, pater esset orphanis. Hæc totius versus vera sententia. Quæ quidem in tralatione Hieronymi perplexior est, habente: Vides quia tu laborem, & furorem respicis, vt detur in manu tua: tibi relinquuntur fortes tui: pupillo tu es factus adiutor. Nomen Hebraicum חלכה cheleca, non est hoc loco pro forti, sed pro paupere: Et caas, sonat quidem furorem, hoc autem loco potius exacerbationem, irritationē, vt solet alibi. Cætera quoque sunt obscura. Mihi clarere videtur fons Hebraicus, Hebræis item eo modo exponentibus. *Pauper.*

Contere brachium peccatoris, & maligni: quæretur peccatum illius, & non inuenietur.

EX consuetudine suá, vt scelus impiorum commemorasset, exaggerasset, diuinā quoque prouidentiam penè increpasset, demum prouocat ad vindictam, iubet, orat eam attollere sese, norint omnes vindicem adesse. Brachiū haud dubium quin sit pro potestate, qua improbi contra probos vtuntur. Et hæc precatio qualis illa, *Brachium.* *Quær. pec. illi. & no. in.*

Telum frange manu, Phrygy prædonis, & ipsum
Pronum sterne solo. Secunda pars obscurior. Quæretur peccatum illius, & non inue-

nictur. Dicitur enim in fonte, Quæres peccatum illius, & non inuenies. Hebræis interpretibus quibus ego assentior, est sensus: Ita peccatores, impij, diuum, hominúmque contemptores deleantur, extinguantur, vt si eos requisieris, non sint vsquam. Sit eorum tanta profligatio, vt nemo eos amplius aspiciat, atque ita deleantur, aboleantur, vt non solum mortales, eos requirentes vbi sint, non inueniat, sed ne tu quidem, qui circumspicis omnia, nullus te locus latet. Quacunque sede requiras illos, cælo, terris, aëre, tartaro, non reperias penitus excisos, abominabiliter perditos. Sunt autem futura vice imperatiuorũ, quod Hebræi, Græcique solent, Requiras, non inuenias. Est quoque post precationem, vaticinium. precatus fuerat, impiam manum frangeret, deleret: vaticinatur ita certè fore, requires non inuenies, ex omni luce repulsos. Qua de causa subiicit: D

Dominus regnabit in sæculum sæculi: peribitis gentes de terra illius.

CONSVETVM Psalmis epiphonema, propositis sceleribus, & iniuriis, quæ fiunt contra insontes, in terris, diuturnam impunitatem impiorum sæpius questi, tum demum velut exauditi, interitum eorum vaticinantur, super eorum strage alacres exultant. Quantopere gloriam Dei, violentus, rapinis, aspernabilem, contemptibilem, de qua malè homines sentirent, fecissent, tantopere crescere, prædicari, celebrari, ex eorum interitu.

Dominus regnabit. Regnat igitur Deus, regnat, viget, habet imperium terrarum, dominatur rebus humanis. Potest, & vult vindex esse flagitiorum. Nemo iudicij eius seueritatem quantumuis fortis, præpotens, effugiet. Huic soli gloria restabit, vt ait alius propheta: Viuit Dominus, quia mihi curuabitur omne genu, & omnis lingua confitebitur Dominum. Is erit verus, is æternus Imperator, licet nunc à peccatoribus contemnatur, in dedecus eius occidant, rapiant. E

In sæculũ sæculi. In sæculum sæculi, melius & ad intelligendũ facilius, In sæculum sæculum, in ætatem ætatem, tempus & tempus: nempe omne sæculum, omnem ætatem, ad omne tempus. Terra igitur, illius est ædificium, illius opus, hanc ipse fecit, hominibus repleuit. Prius palatium cõdidit, exin habitatorẽ induxit. Putas igitur sceleratos in hac domo diutius habitaturos? patietúrne pater, Rex æquissimus, cui sunt odio peccata, flagitia, cædes, rapinæ, in palatio suo diutius habitare peccatores? Crede mihi, celeriter eos excindet, exturbabit. Illis extinctis, penitúsque deletis, Deus regnabit in æternum. Solus ipse nominabitur. Vides igitur finem patientiæ, tarditatis, super qua nemo turbari debet. Hunc versum venustè reddidit Hieronymus, Dominus Rex sęculi, & æternitatis. Hebraicè melech olam, Rex mũdi, aut Rex æui, Rex immortalitatis.

Olã enim, & mundũ significat.

Desiderium pauperum exaudiuit Dominus: præparationem cordis eorum audiuit auris tua.

Præpar. co. cor. PRO exaudiuit, fons per secundam personam, exaudisti. Et præparationem cordis eorum: est: תכין לבם takin libam, parabis, stabilies cor eorum demum attendet auris tua. Proclamat igitur auditas esse preces. Apertè denuntiat (vt hoc quoque clementiam eius ostendat) non eum rerum humanarum esse negligentem, auditam esse miserorum orationem. Miseris exauditis secutus est interitus scelestorum, eos calamitatibus afficientium. Vitam cum luctu, lachrymísque eos trahere cogentiũ, pauperes, inopes exauditos, auxilio diuino subleuatos, hos interitu sempiterno deletos. Quod ergo dicit, Stabilies cor eorum, sonat, Confirmasti timentes, consolatus es pauidum, vacillánsque eorum cor stabilisti: animos eorum confirmasti, quòd non modò pollicitus es auxilium, causámque eorum tibi curæ futuram, sed id etiam re comprobasti, deletis illis, à quibus tot iniurias accepissent, in quos omnia exempla, cruciatúsque ederent. Térque idem demonstrat, Desiderium, supplicationémque eorum perfecisti: confirmasti timentes, auribus tuis attentis, beneuolis audisti. Non est igitur præparationem cordis eorum audisti. Verbum Hebræum כון Canan, etsi plerunque transfertur à Septuaginta ἑτοιμάζω, præparare, & frequentius sonat stabilire, confirmare. Vt illud Esaiæ, Erit mons Domini præparatus in vertice montium. Melius: Fixus, stabilitus, impositus omnibus montibus. F

Iudicare pupillo, & humili, vt non apponat vltra magnificare se homo super terra.

A IVDICARE ad superiora refertur. Exaudisti inopes, miserorum causam suscepisti. Quid ita? nimirum vt iudicares, iudicium faceres pro pupillo, sententiā pro miseris aduersus rapaces, violentos, homicidas feres: iudicium, seueritatémque tuam contemptoribus illi, immanésque belluæ, genus humanum vastantes, experirentur. Designat igitur letalem sententiam, pro pauperibus latam contra improbos. Humilem dixit, Hebraicè דך dak, pauperem, deiectum, attritum: is Græcè dicitur ταπεινός, lingua Italica vsurpauit, vocans Tapinum, pauperem, mendicantem. Hunc Hieronymus dixit oppressum, respiciens significatum, quo designat, attritum, comminutum. Quod Latinus dixit, magnificare, Græcè μεγαλαυχεῖν, gloriari, insolescere, Hebraicè ערץ aroz, superbire, terribilem apparere. Idem à principio precabatur, ne sua lenitate perficeret, vt peccatores magis insolescerent: nunc autem ita Deum seueritatem suam ostendisse, vt finem imponatur, atque omnis insolentiæ coëgerit eos facere. Posset autem iuxta linguam Hebraicam, esse sensus, ex verbo aroz, Non addat, non apponat gloriari homo super terram: aut secundum Rabi Salomonem, Non addat amplius exterrere, conterere, affligere hominem de terra: vt verbum aroz, aut sit transitiuum, aut non transitiuum non variante sensu. Nomen hominis est hoc loco אנוש Enos, quod ferè semper in malam partem accipitur.

Iudicare.

Pauper. dach.

Magnificare.

Homo Enos.

INSCRIPTIO PSALMI X.

B *Lamnaȥeach ipsius Dauid.*

SIGNIFICATVR esse carmen victoriale. Victoria est contra peccatores, contra Gigantes, ἀντιθεομάχους, cōtra pietatem profanantes, nomen Dei impugnantes: velut si bellum Deorum contra Gigantes caneret. Canit Iouem contra superbos arma sumpsisse, pios defendisse, eodem atque superiores psalmos argumento. Est oda, aut hymnus in laudem Iouis, seruatoris, iudicis æqui, res humanas gubernantis, cælitúsque respicientis, pœnam de contemptoribus suis déque iniustis suscipientis.

PSALMI X. EXPLANATIO.

IN Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ,
Transmigra in montem sicut passer?

QVOD dixit, In Domino confido, est propriè in Hebraico idiomate, In Iouem confido, Iouem spero adiutorem, in Iouem spes omnis mea recumbit. Est enim Hebraicè Iehouach (neque enim vereor sæpius monere) Iones, vocalibus subductis. Ad inimicos loquitur, qui ei præsidium hoc diuinum auferrent. Ipsi autem inimici tantos sibi spiritus sumpserant, vt gloriarentur, iactarent suam potentiam, nihil sibi resistere posse: Hebræis in altissimos montes fugam capiendam esse, terribiles occurrentes, omnémque eorum aciem inclinandam, profligandámque sibi, minantes neminem esse, qui ferre victis opem possit: ventosè minis, ac superbè. His opponit Dauid cæleste præsidium, spem cælestem. Minatur eos tantopere insolescere, vitulari, qui nesciant manus sibi paratum esse per fugium, fortissimas legiones auxilio venturas. Dicunt animæ eius, Ipsemet Dauid velut auicula exterrita fugiat. Est autem Hebraicè צפור zippor: id sonat quidem passerem, sed & omnes generatim auiculas, vt Græcum στρουθία, nunc magis quadrat auicularum significatus, vt dicat, Transmigra in montem, vt fugere solet auicula, audito strepitu, syluis sese occultans. Quis igitur hic est, inquit, qui me iubet timere, pauentem, trepidantémque fugere? An mihi leue præsidium in spes manus?

Iehouah.

C

Passer.

Animæ. Passer.

Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum: parauerunt sagittas suas in pharetra, vt sagittent in obscuro rectos corde.

PRO pharetra est יתר iether, non pharetra, sed neruus, siue chorda arcus, omnibus testibus. Chaldæus pro eo אמא nima, nempe neruum. Hieronymus quoque pro pharetra, posuit neruum. Et Rabi Salomon verbo Italico interpretatus est chordam arcus. Rectè itaque dicitur eos parasse sagittam suam, super chorda,

Pharetra.

Parauerũt. *Sagittas.* quæ fit ex neruis, inde neruus appellata. Parauerunt, melius Hebraicum, vt sæpe monui, D כוננו conenu, firmauerunt, fixerunt, stabilierunt. Et pro sagittas numero multo, est חצם chizam, sagitta vnica, vt hinc noscas, chordam, seu neruum, non pharetram, quæ multis sagittis completur, designari. Manifesta est igitur tralatio de homicidis insidiantibus, latebras fouentibus, cui noceant expectantibus. Ab impiis vt est Hebraicè, parantur insidiæ, his noctésque, diésque cor inquietum, impatiensq; est. Iustos, & pios, pro inimicis habent. Designat enim contrariæ religionis, ac factionis homines, qui delere pios semper parati *Peccatores.* *obscurum.* essent, religionem veram Hebræorum euertere. Instè eos appellauit reshaim, impios, eis autem aduersos, rectos corde. Inter hos moribus, vitaq; dissidentes, semper pugna, odium immortale. Obscurum dixerunt Septuaginta σκοτομήνη, cùm luna obscura est, cùm silet, tempus insidiis opportunum, sub luce maligna.

Quoniam quæ tu perfecisti, destruxerunt: iustus autem quid fecit?

Perfecisti. QVÆ perfecisti, Græcè κατηρτίσω, rectè quidem perfecisti, sed Hebraicum variat. Est enim pro perfecisti, השתות hashatot, designat hæc vox vt Hebræi testãtur fundamẽta, à verbo שית soth, posuit, fundauit. Iam vocẽ alia notiore declarans Aben Esra ponit יסוד iasod, fundamentum. Per tralationem hæc fundamenta interpretantur Hebræi, præcepta, legem. Ea de causa Hieronymus transtulit, leges dissipatæ sunt. Refertur igitur ad superiora consentaneè, Peccatores impij tetenderunt arcum, direxeruntaciem contra E pios, contra religionem, cuius fundamenta iam subruerunt, crebroq; arietis ictu concussa sunt mota loco, euersa. Ea de causa vocantur θεομάχοι, ἄθεοι. Omnis eorum sermo, omnis opinio, conatus, sudórque omnis contra decus cæleste. Fundamenta igitur sunt præcepta, leges, totius pietatis nerui, fundamenta, quibus nititur religio. Græci quæ perfecisti interpretantur regnum Dauid, illi à Deo concessum. Sed quanquam non multum variat vocabulum Hebraicum, omnium concensu sonat fundamenta, præcepta, leges, quæ magis re-*Iustus quid fecit.* ligioni, quàm regno conueniunt. Quanquã etiam illud regnum, religionis erat præsidium. Quod subiicit, Iustus quid fecit? duplex sensus Aben Esræ, Euertistis, ait, pietatem, bellum contra Deum suscepistis: at Deus cuius in cælo sedes est, sumpsit scelerato ex sanguine pœnas. Non iustus hoc, sed Deus, cuius immensa potestas, fecit. Quid enim potuit iustus, rex pietatis protector, quid sine Deo, cõtra vestra agmina potuisset? At Rabi Salomon: Vos vos scelerati, vestra hęc omnis impietas. Nam iustus Dauid, quid fecit? Quid expectes aliud à iusto, nisi facta iustitiæ, & æquitatis? Vterque mihi sensus probatur.

Dominus in templo sancto suo, Dominus in cælo sedes eius.

DIVINA poësis, carminis ordo diuinus. In impios inuectus fuerat, vastitatem, stragémque, quam edunt in terris pios, verámque religionem persequentes proposuerat, superbiam eorum ostentarat, querebatúrque eos legem Dei, mores institutaq; F diuina vastare: nunc iuxta ritum subiicit, Ne dubites, ait, stat sua cuique dies, & ineuitabile *Dominus in cælo.* tempus. Est, inquit, qui hæc cernat, tametsi regnum eius à terris recedit, at omnia tamen videt vtq; ait Rabi Salomon, Videt, scítque facta vestra, solium est illic celsissimũ, at oculi vos cernunt vsque in terram. Dat igitur Poëta diuinus epitheton, reliquis Poëtis vsitatum. Semper apud Homerũ, atque Hesiodum est, ὀλύμπια δώματ᾽ ἔχοντες. Superi cælestia templa tenentes. Est & illud epitheton diuinum Græcis Poëtis celebre, εὐρύοπα, Iupiter latissima cernens. Venustè igitur, & poëtica figura, regnum sedemq; Dei vocant templum, quem-*Cælũ templum Dei.* admodũ Græci Poëtæ dant illi domos cælestes. Et Aristoteles de mundo loquens, Cuius, inquit, suprema pars est, οἰκητήριον τοῦ θεοῦ, habitatio Dei. Quoniam autem locus ille sanctissimus, ab omni labe disiunctissimus, vbi Deus ab animis beatis, à Diis immortalibus colitur, & adoratur, rectè vocatur templum: declaransq; primum subiicit secundum, Dominus in cælo sedes eius. Hebraismus est. Quorsum enim referas nominatiuum, Dominus? Dicendum Latinè, Domini in cælo sedes: aut, Dominus in templo sancto suo, in cælo sedes eius. Sedes autem nunc est solium maiestatis eius, thronus regius.

Oculi eius in pauperem respiciunt: palpebræ eius interrogant filios hominum.

Non

A NON est in fonte, pauperem, sed duntaxat respiciunt. Oculi, inquit, eius respiciunt. Est quidem in cælo thronus eius, ait, at inde despicit omnia. Quod Poëta de eodem Ioue similiter canit, *Cùm Iuppiter æthere summo*

Despiciens mare velivolum, terrásque iacentes,
Littoráque & latè populos, sic vertice cæli
Constitit, & Libyæ defixit lumina regnis.

Quod autem ait, Palpebræ eius interrogant filios hominum, Sept. Dixerunt ἐξετάζει, probant, perpendunt, examinant [redacted] Hebraicum est יבחנו ibechanu, probant, scrutantur. Hieronymus quoque transtulit, probant. Dicendum igitur, Oculi eius, indagant filios hominum, palpebræ, nimirum oculi, lumina, acies eius defixa est ad contemplandas res humanas. Hac de causa, vt dixi, vocatur à Poëtis εὐρύοπα, longius cernens. *Palpe. inter.*

Dominus interrogat iustum, & impium. Qui diligit iniquitatem, odit animam suam.

ERRAT nunc quoque Latinus interpres. Nam Græcum ἐξετάζει, nunquam sonat, interrogat. Potius iuxta Hebraicum בחן bachan, scrutatur, examinat. Deus summus, inquit, non est quemadmodum lignei philosophi ferebant, otiosus, dormitans, res hominum negligens: imo scrutatur, exactè requirit, quid iustus, quid impius agat. Non latet *Interr.*
B eum si quid impiè, si quid iuste fiat in terris. Sciendũ lectionis Hebraicæ ordinẽ esse posse, qualem posuit Hieronymus, Dominus iustum probat, impium autem, & diligentem iniquitatem odit anima eius. Hoc Hebræis quoque placet exponentibus locum, Deus, inquit, probat, tentat iustum, quemadmodum tentauit Abraham, Iob, ipsum quoque primum hominẽ Adam. Si patitur aduersa iustus, non est negligentia Dei, sed probatio, examinatio. Vt aurum (inquit Salomon) probatur in fornace ignis, sic iustus in fornace tẽtationis. Fit in aduersis tolerãdis fortior, melior, illustrior, prudentior. Quos amo, inquit, corrigo, & castigo. Et, Qui parcit virgæ, odit filium. Cum impiis secus fit, non probat, non amat eos Deus, non corrigit, non emẽdat vt filios, sed prorsus odit, execratur, detestatur, abiicit, aspernatur. Iusti tentãtur, probãtur, impij, & quos ad omne tẽpus peccare iuuat, odio habẽtur. Cognosce discrimen inter iustos, atque impios. Sæpe premunt iustos aduersa, ne putes hanc Dei neglịgentiã, qui nesciat, aut sciens, & prudens cõtemnat: est probatio, examinatio, correctio vt meliores euadãt. Omnis (ait Augustinus) malus ideo viuit, vt aut corrigatur, aut per eum bonus exerceatur. Exercentur igitur boni. Anima autem eius, animus, mens Dei maxima, luminosissima, rerum cunctarum capacissima, impios odio habet. Non curat an emendentur, sunt enim incorrigibiles, inemendabiles: Tanquam deploratos, & perditos contemnit. Beneficium igitur, non sæuities est tentari, vexari. Ordo itaque verus lectionis Hebraicæ est is, quem modo retulimus, consentientibus Hebræis. *Probatio piorum. Crucis fructus.*

C Pluet super peccatores laqueos: ignis, & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum.

SVPER peccatores, Hebraicè, super resham, impios, vt respiciat Gigantes illos qui manibus magnis rescindere cælum conantur, aut qui posuerunt in cælum os suum, impios, blasphemos, contemptores. Contra hos, (vt canit Sibylla de supremo tempore) immittet cælestem ignem, & sulphuris amnes. Et quale Poëta noster sæpe cum sacris Poëtis congruens, (ab eis enim omnia penè sunt mutuati) de impiis eisdem, *Peccatores.*

Fulmine deiecti fundo voluuntur in imo. Et,

Ipse pater media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu
Terra tremit: fugere feræ.

Sciendum quod Sept. transtulerunt παγίδας, laqueos, vocem Hebraïcam פחים pachim, amphibolam esse, designantẽ aut laqueos, aut carbones, & prunas. Hoc postremũ nunc accedẽtibus Hebræorũ testimoniis melius ad sensum quadrat. Quid enim est pluere laqueos? miruṁq; id etiam Hieronymũ posuisse. Rabi Salomon pachim per clariorem vocem quæ sonat omnino carbones, exponit פחמים pachamim, Carbones, prunas. Auen Esra dicit, fulmina illa ignea, aut saxa ignea, cum pluuia delabentia assimilare Poëtam carbonibus. Vocat igitur Psalmus carbones, aut ipsa fulmina, aut quoniam dicit Deum pluere super *Laqueos.*

peccatores sulphur, concretos ex sulphure, ignitósque lapides, quale par est cecidisse, cùm D
Sodoma cremata cælitus est, Lapides sulphureos, Carbones prunasq; sulphureas cõgestas,
Spiritus procel. congelatas. Has Poëta canit Deum immittere in impios. Vide genus supplicij. Et quod ait,
Spiritus procellarum: est Hebraicè, Et ventus tempestatum. Ventus tempestas, procella:
vnà, inquit, ruent in eos lapides sulphurei, ignis, ventus, tempestasq;, & procella. Hæc erit
Calix. pars calicis eorum. Calix figuratè in sacris litteris vocatur gustatio, sensus, experimentum.
Bibere, haurire, gustare supplicia dicunt. Hæc, ait, bibent, haurient, experientur, gustabunt.
[redacted]tus amaritudinem, suppliciáque
sua vocauit calicem. Calicem quem dedit mihi pater, non vis vt bibam [redacted];
Pars calicis pars calicis, pro Græco *μέρος*, parte, Hebraicũ מנת menath, distributio, numeratio, summa.
Hæc ait summa est eorum, quæ gustabunt, experientur, sentire cogentur, carbones sulphurei, ignis, tempestas atra. Quibus omnes ferè calamitates continentur.

Quoniam iustus Dominus, & iustitiam dilexit: æquitatem vidit vultus eius.

IS O R D O diuinus Psalmorum, quos de diuina prouidentia, sacri Poëtæ cecinerunt. Pijus queruntur dormitare prouidentiam, incusant illius tarditatem, proponunt impiorum audaciam, contra bonos, & pios: demum affirmant hæc volente Deo, & ad optimum finem dirigente fieri. Nam quos pro scelere eorum vlcisci velit, quo grauius
Cho. 2. a. ex cõmutatione rerum doleant, solere diuturnius impunes dimittere. Et supplicium quod E
vbi peccassent exiguum fuisset, si differatur, grauitate, magnitudine fieri terribilius, exaggeratis in eos cunctis supplicijs, quæ sulphure, & igni, sæuísque procellis à Poëta designantur, vt nostri flatus secundos, & aduersos, procellas, ictúsque fortunæ memorant. Est igitur iustus Dominus: diligit iustitiam, æquitatem. Huic comes it, vt ait Aristoteles, *μισοπόνηρος δίκη*, Iustitia sceleris inimica. Vultus eius videt æquitatem. Quemadmodũ superius dixerat,
μισοπόνηρος δίκη. Oculi eius scrutantur, respiciunt filios hominũ: res hominũ respiciunt. Superius palpebræ,
Aequit. vid. vul. e. nunc vultus. Vultus eius scrutatur, respicit æquitatem. Hic flectitur, hic desigit lumina. Circumuagus obambulans, vbi quid iustè, piéque fieri videt, hic subsidet. Hoc spectaculo pascuntur oculi eius, hoc respiciunt. Est alia quoque in Hebraico lectio, æquitatem vident. פנימו panemo, facies eorum: hanc sequitur Hieronymus. Sed Hebræis eruditioribus placet magis, vt panemo, sit relatiuum ad Deum, non homines, quod exemplis quoq; probatur.

PSALMI XI. EXPLANATIO.

In finem. Lamna Ziach. Pro oct. Instrumenta musica.

PRætitulatio est, iuxta tralationem Sept. In finem pro octaua, Psalmus Dauid. Hæc ad Hebraicum, quemadmodum sæpius monuimus, & clariora erunt, & veriora. Pro in finem, lamnazeach, ad canendum carmen triumphale. Est, ait, hoc quoque carmen victoriale, est *ἐπινίκιον*. Est exclamatio, qualis victoris exercitus. Secundum quoque pro octaua dicendum. Super octichordo. Proponitur genus F
carminis, & quibus organis musicis caneretur. An barbito, an cithara, an cymbalo, an tubis, aut cornibus. Quæ omnia memorantur in Psalmis, vt, In decachordo, & psalterio psallam tibi. Et, In cymbalis benesonantibus. &, Laudate eum in sono tubæ. Laudate in psalterio, & cithara. Laudate eum in tympano, & choro: Laudate eum in chordis, & organo. Laudate eum in cymbalis benesonãtibus. Quo loco omnia ferè genera musices memorantur. Itaque titulus ferè dicit, quæ Psalmus præcipit. Ad laudandum eum octaua. Psalmus quem nunc protuli, inuitat ad laudandum varijs instrumentis. Hoc in exordijs psalmi se facturos ostendunt, cùm prædicunt, Ad laudandum, triumphandum, cum octichordo. Aliquis alius psalmus cum cithara, aut cum cymbalo, vel tympano, vt videbis in principijs aliorum psalmorum. Hæc sunt longè clariora, & perceptu faciliora. Et in hac sententia sunt Hebræi. Nam Chaldæus paraphrasticõs declarans octauã, על כינורא דתמניא נמי alkinora, detamnaia nime, Super cithara octo chordarum. Eadem refert Rabi Salomon. Auen Esra quoque nominat musica instrumenta, quæ sub eo nomine designantur. Est psalmus in Iouem, iudicem eorum, quæ fiant in terris. Et quasi appellat eum psalmus velut noster: O *qui res hominumque deûmque*
Aeternis regis imperijs, & fulmine terres. Canit omnia nutibus eius esse subiecta, implorat auxilium.

PSALMI

A PSALMI XI. EXPLANATIO.

SAluum me fac domine, quoniam defécit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates, à filiis hominum.

EFECIT sanctus, duplex sensus, aut ipse Dauid sanctus, pius, Dei cultor defecit, fessus est tot incommodis, iam succumbit, labitur, vires, animúsque cum deficiunt. Quapropter tu fer opem, adsis propitius, labenti porrige dextram. Aut iuxta Hebræos, omnia me mala circunstant. Defecerunt me omnes. Vel, sanctus sentit cum hostibus. Omnium Israëlitarum coiuit coniuratio, non improbos modo, sed probos quoque in societatem asciuerunt. Etiam bonorum animos ab amicitia mea auerterunt. Tu solus superes, ait. Quod ait, Diminutæ sunt veritates: in fonte פסו pasu, defecerũt, quasi euanuerunt, Omnes, ait Rabi Salomon, mentiuntur contra me. vestigántque locos, in quibus delitui, renunciántque ipsi Saul. Ecce, Dauid, inquiunt, aufugit, latitat apud nos. Defecerunt אמונים emunim, vt est Hebraicè, veritates, aut fideles, vt transtulit Hierony. Defecerunt fideles. Sciendum, iuxta sermonem Hebraicum, & Auen Esra, sensum esse posse, Defecit sanctus, is Hebraicè est חסיד chasid, misericors, beneficus, Defecit qui beneficium præstet. Non adest quisquam, qui mihi beneficium præstet. Quoniam diminutæ sunt veritates, sublati sunt fideles, interfecti sunt, non sunt amplius super terra. Prior tamen sen-

Defecit sanctus. *Diminutæ sunt.* *Veritates.* *Hasid.*

B sus probatur ex sequentibus.

Vana locuti vnusquisque ad proximum suum, labia dolosa, in corde, & corde locuti sunt.

VANA rectè sept. μάταια, quod Hebraicè שוא saue, mendacium. Hierony. hoc transtulit frustra: sed melius mendacium, quod Chaldæus expressit ponens pro eo שקרא sikra, mendacium. Queritur enim eos aliud ore loqui, aliud in corde celare. Cuiusmodi homines Homerus vsq; ad inferos fore sibi hostes dicit, pro proximo est רעהו reehu, sonat quidem proximum, sed & amicum, queritúrque eos loqui proximo suo falsa. Quod dixit, labia dolosa: distinguendum est, ne iungas sequenti, Labia dolosa in corde: sed, labia dolosa sunt eis. dolosa Hebraicè חלקות chalacoth, adulantia, dulcia, mollia: est eis os adulás. Vox quidem amici, at subest in pectore scelus. In corde & corde locuti sunt. Hebræi rectè mihi interpretari videntur. Duobus cordibus loquuntur, propterea duplicauit cor cor. Sunt ei duo corda, os quod modo coram me dulcia fundebat, paulò pòst conuersum, fundit acerba, atrocia, dira. Duplex animus, duplex mens eis, duo corda, duę mentes, nunc placula, post inimica, atrox. Duobus cordibus, duobus animis loquuntur.

Vana. *Homerus.* *Proximus.* *Labia dolosa.* *In cor. & cor. locuti.* *Similes Paphlagoniæ perdicibus, iis enim bina esse corda legimus.*

Disperdat dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.

C LABIA dolosa, quemadmodum dixi, חלקות chalacoth, adulantia, dulcia, mollia, palpantia, propterea dolosa, fraudulẽta. Disperdat, Hebraicè simile quid, יכרת iecarath, interficiat, perdat, amoliatur, euertat: éstque vel imperatiuum, vel futurum. Efferũt enim Hebræi quemadmodũ Græci imperatiua, futuris: Chaldæúsque paraphrasticωs adiecit, Tollat Deus de mundo, vniuersa labia dolosa. Maxima imprecatio aduersus maximum scelus. Linguam magniloquam, Hebraicè, loquentem magna. Quæ sint porrò hæc magna, declarat inferius. Innuit igitur non tam insidiosos, mendacésque, quàm superbos, arrogantes, minaces, crudeles, præfractos, inflatos. Linguaces, procaces, θεομάχους, ἀντιθέους. hos item Græci dicunt μέγα πνέοντα magna spirantes, Et cælum territat armis, ventosa in lingua, Det libertatem fandi, flatúsque remittat. De Turno Drances. At Turnus de Drance:

Disperdat. *Ling. magniloq.*

Larga quidem Drance semper tibi copia fandi.

Latinus larga, Hebræus, magna. Ille loquacitatem, noster superbiam, arrogantiam, insolentiam designat.

Qui dixerunt, Linguam nostram magnificabimus, labia nostra à nobis sunt, quis noster dominus est?

HEBRAICE propriè, Cum lingua nostra inualescemus, corroborabimur lingua nostra, potentes, eximios nos faciet. Intendamus vocem, in hac omnis spes nostra. An

Ling. nost. magni.

Mars. tibi maiores ventosa in lingua, latius, inflatiusq; res predicantes, exaggerantes. Quale mon- D
strum, quod insignis poëta describit:

Hac tum multiplici populos sermone replebat.

Lab. nost. à nob. sunt. Quod ait, Labia nostra à nobis, Hebraicè, Labia nostra nobiscum sunt. Etiam Græcè, sed Latinus non rectè τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν. Labia nostra apud nos sunt. Est, inquiunt, nobiscum eloquentia: nos domini loquendi, possumus quæ volumus loqui. Habemus sermonem in potestate. Insignem igitur eorum superbiam, insolentiámque describit. Contumeliosos, intractabiles ostendit, genus insociabile.

Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum, nunc exurgam dicit dominus.

Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo.

DICTVS psalmorum proponentium prius rapinas, cædes violentiásque hominum super horum impunitate querentium, demum auxilium Dei, propenfiámque ad improbos ulciscendos voluntatem decantantium. Quod dixit, propter miseriam, Hebraicè miseria, שׁד shod, rectè Hierony. quod Græca vox etiam demonstrat ἀπὸ τῆς ταλαιπωρίας. Propter afflictionem, vexationem. Pauperes dicit, ope destitutos, quemadmodum sæpe dixi, quos omnia deficiunt, nisi deus adsit propitius. Itaque eosdem vocat inopes, & pauperes. Ecce igitur Deus non dormitat, non despicit, negligitque res hominum. Adnertendum quod in hoc versu quoque est, nō de sequutu, Ponam in salutari, fiducialiter agam E in eo. Quod dixit, Ponam in salutari, est, ponam pauperes in salute, in loco tuto. Mirum enim cur Septuag. transferant σωτηρίῳ, salutare, quod est ישׁע iesua, salus, incolumitas. Quod autem ait, Fiducialiter agam in eo, Græcum magis respondet ad Hebraicum, παῤῥησιάσομαι, audacter loquar, iuxta Hebraicum יפיח iaphiach, insufflabit, superbè, arrogauter loquetur. Non est igitur per primam personam, sed tertiam. Refertur iuxta Hebræos, ad eum qui seruatus sit, qui est in tuto. Quem Deus ponet in loco tuto. Ego (inquit Deus) ponam eum in statione tutissima. Loquetur audacter contra hostes, nihil amplius trepidabit, nihil extimescet, fiduciæ, speique plenus. Posset iuxta Auen Esra, referri ad eundem ipsum Deum. Qui eum eripiet, ponet in arce secura, loquetur pro eo, aut loquetur ei ipsi, quem eripuit promittet, promissa seruabit, implebit. Deus loquetur ei, & quæ fuerit locutus, adimplebit. Eóque subdit:

Miseria.

Pauperes.

Inopes, sine ope.

Ponam in salut.

Fiducialiter agam in eo.

Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum.

CASTA Hebraicè טהורות tehoroth, pura, munda, casta. Quæ loquitur Deus, inquit, verissima sunt: castissima veritas. Et (vt inquit Rabi Salomon) penes eum est facultas adimplendi, quæ loquitur, quæ pollicetur. At eloquia hominum, non sunt munda, quoniam nequeunt fidem promissorum adimplere. Sic Auen Esra: Deus, ait, seruabit, eripiet innocentem è manibus eorum, qui linguis suis superba loquuntur Quoniam F id ipse promittit, & quæ promittit, vera sunt omnia. Comparat deinde verba Dei argento puro, mundo, excolato, purgato. Quod dixit, igne examinatum, vnico verbo dicitur Hebraicè צרוף aruph, excolatum, examinatum, purgatum. Et quod dixit, probatum terræ, Hebraicè examinatum, siue purgatum בעליל לארץ bealil, laaretz. In vase terreo, in vase quo colatur argentum, quod Hebraicè vocatur alil, quod terræ subiicitur. Probatum, inquit, in vase, in terra. In vase, quo probantur, excolantur metalla, argentum, aurúmque. Hoc sua lingua Chaldæus vocauit כורא cora. Quanquam est etiam Hebraicum nomen כור cor, fornax, focus, vt dicat, Purgatum in fornace, in terra, ex fornace, siue vase in terram defluens. Aut iuxta sensum aliorum, probatū in vase, ipsi terræ, omnibus hominibus, vniuersæ terræ probatum. Sed superior ea melior. Chaldæus enim etiam dixit, probatum in vase super terra, vt ostendat ritum excolantium metalla. Quod dixit, septuplum, Chaldæus idem expressit, ad Hebraicum, septem vicibus, septies repurgatū. Sensus omnis igitur, dicta Dei, promissa Dei, sunt pura, munda, fidelia, nihil fraudulentum, falsum, simulatum, adulterinúmque habentia. Implentur, veniunt ad exitum. Fidelia, inquam, & integra, vt argentum septies excolatum, septúmque in vase fictili, terreo, in terra.

Casta.

Ideo fidendum illi.

Ob id non est illis fidendum.

Igne examinatum

Probatum terræ.

Septuplū.

Tu domine seruabis nos, & custodies nos à generatione hac in æternum.

SERVABIS

A SERVABIS nos, vt Græcè διαφυλάξεις ἡμᾶς, fecus Hebraicè תשמרם tifmerem, custo- *Seruabis*
dies, feruabis ea, Tu domine custodies, feruabísque illa ipfa eloquia: implebis, aut re- *nos.*
pones promiffa illa tua. Habes parata, repofita, miferis, ac pauperrimis, vt ait Rabi
Salomon Repones, conferuabis eloquia, ac promiffa his quos nunc fcelerati perfequun-
tur. Hæc lectio eft quoq; apud Chaldæum תנטרינון tinterinum, Conferuabis ea iuftis. Auen
Efra quoque ait, Seruabis ea. par eft referri ad eloquia Dei. Quod verò fequitur, Seruabis *Et custo-*
nos à generatione hac in æternum: rectè hoc fubiicit, Deus conferuat, habet repofita iuftis *dies.*
promiffa. Propterea orat, vt interea ab omni calamitate fubducantur, à generatione hac, *A genera-*
ab hoc fęculo fcelerato, ab hac ætate flagitiofa: ferues, custodias, vt promiffa tua, quæ para- *tione hac.*
fti, confequamur. Expreffit etiam hoc Chaldęus, Serues nos ab hac generatione mala. Cu-
ftodi inopes, & pauperes ab his, qui fuperba, magna, inflata loquuntur, quibus funt labia
dolofa, duplices animi. Hæc ætas, hoc fæculum peffimum nunc eft. Magna nunc linguā-
rum, gladiorúmque impunitas. Quapropter nos tuere, foue, amplectere, defende, ab hac
hominum prauitate, à præfenti fuperbia, vt ea, quæ feruafti nobis, confequamur. Aut quo-
niam feruafti, repofuifti bona quædam, quandam incognitam, orationémque inexplicabi-
lem felicitatem, propterea custodi, conferua nos ad hæc bona.

In circuitu impij ambulant: fecundum altitudinem tuam
multiplicafti filios hominum.

B TANTA eft impunitas, tantus numerus malorũm hac ætate fcelerata, vt quoquò te *In cir. imp.*
vertas, in eos offendas. Et vt diuus Petrus de diabolo, Circuit quærens quem deuo- *amb.*
ret. Et Satan apud diuum Iob, Circuiui terras, & perambulaui eas. fic pfalmus, im-
pios miniftros eius ait omnem angulum euoluere, vbique vagari, nufquam non præfto ef-
fe vt rapiant, interficiant. O tempora! O mores! inquit: iuftitia terris exceffit, vis, audacia
nunc triumphant, nufquam tuta fides, nihil intactum crudelitas reliquit. Impietas, arro-
gantia, fraudúmque omne genus dominantur. Quod autem dixit, Secundum altitudinem *Secundum*
tuam multiplicafti filios hominum, fecus eft in fonte, כרם זלות לבני אדם kerum zulluth libne *altitud. tu.*
adam. Verba ambigua, eáque multarum fententiarum. Rum nonnulli accipiunt (vt paffim *mult. fi. ho.*
fignificat) multitudinem, altitudinem. Secunda vox, zulluth, ducitur à zalal, defpicere, con
temnere. Iuxta has fignificationes, Rabi Salomon, & Auen Efra fic interpretantur: Zal-
luth, inquiunt eft defpectus, contemptus, atque dicit pfalmus, Secundum altitudinem, qua
Deus exaltauit me, promouitque in Regem, eft defpectus filiorum hominum, quia videli-
cet inuident, excedunt, incenduntur inuidia. atque hi funt, qui in circuitu ambulant. Pro-
pter inuidiam (inquit Rabi Salomon) quòd oculus eorum liuidus eft, cùm me videant ex
iure, pectoribúfque pafcendis affumptum in Regem, ex humili loco ad maximam dignita-
tem prouectum. Euectus eft, inquit, vir defpicabilis, vt illi iudicabant. Eft alia interpreta-
tio, quoniam zalal, fonat etiam deuorare, deglutire. Et rum, putant effe mutatis litteris,
quod fæpe fit, qui dicitur רם rem, nimirum rhinoceros: In circuitu impij obambulant, fi-
C cut, rhinoceros deuorare filios hominum. Hæc interpretatio quoque Chaldæi eft, fed pro
rhinocerote ponit עלוקא aluca, fanguifugam. Interpretatúrque, In circuitu impij ambulat, *Sanguifu-*
ficut fanguifuga, דמצצא דמהון דבני נשא quæ fugit fanguinem humanum. Hæc interpretatio *ga.*
fortaffe verior, & ad totum pfalmum aptior. Sæpe enim in his carminibus, fanguinarij, cru- *Nõ miffu-*
deles, leonibus, tauris rhinocerotibúfque cõparantur. Hieronymus in fuo pfalterio ex He- *ra cutẽ, nifi*
braica veritate iuxta primum fenfum reddidit, Cùm exaltati fuerint viliffimi filiorum ho- *plena cruo-*
minum. Sed hunc fenfum melius ex Hebraico intelliges, fi referatur in Dauid. *ris hirudo.*

PSALMI XII. EXPLANATIO.

HVIC pfalmo confuetus titulus eft præfixus Lamnazeach, ad triumphandum, ca- *Lamna-*
nendum validè, alacriter. tum dicitur effe pfalmus Dauid. Oratio eft ad fummũ *zeach.*
Iouem, quem in principio appellat: orans quale in fuis pfalmis, quos hymnos vo-
cat, Homerus in pfalmo in Iouem,

Ἵλαθ' εὐρύοπα κρονίδη κύδιστε μέγιστε.
Sis placidus qui cuncta vides, venerande supreme.

Implorat eius auxilium, cupit præfentem effe calamitatibus, quibus eft circumuentus. Ni-
fi quid auxilium ab eo fit, futurum vt hoftes eo fuperato trophæum ftatuant, exultent, in
omnes partes nuntios victoriæ dimittant, infolenter gloriãtes. Hoc autem futurum fi diu-

tius cunctetur, expectet, conniueat, oscitantérque negligat. Itaque primam vocem quam D
tulit, increpatio est diuinæ tarditatis, qui sciens, & prudens, pios vexari sinat, impios, parta victoria, lætari, triumphósque agere, omnia suis viribus tribuentes, nihil sibi resistere posse iactantes. Vbi igitur orationem habuisset, velut propheta, certúsque preces suas exauditas, redit ad alacritatem, sibi salutem, liberationem promittit.

VSquequò Domine obliuisceris mei in finem? vsquequò auertis faciem tuam à me?

In finem. IN FINEM, sons, נצח nezach, perpetuò. Et pro eo Chaldæus, לעלמין in secula. Cur perpetuò mei obliuisceris? cur perpetuò immemor es nostri? Nunquámne leuari obsidione sines?

O pater, ò hominum, Diuûmque æterna potestas,
Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus,

Nisi (aiunt Hebræi) tuleris celeriter opem, in eam suspicionem cadam, te res hominũ negligere, & velut hominẽ obliuione capi. Hocq; multi mortales crediderunt. Et super cardines, inquiunt, cæli ambulat, vltra flãmantia mœnia mundi.

Deum nec habere, nec scissere cuiquam negotium. Opis non indiga nostræ, maiestas eius.
Talia mortales sæpe suspicati sunt.

Auert fa. *Auertis faciem*] Resoluit figuram qua Hebraicè dicitur eodem sensu, abscõdis faciem E
Faciem autem dixit abscõdi, ab humanis sumpta figura, quas, aut odio habemus, aut contemnimus, ab his oculos auertimus, siue non valentes aspicere, odio abducente, siue contemnentes. Ac quos diligimus, libenter item, sæpiúsque respicimus. Multò grauius est, cùm principes faciem abscondunt, cùm interdicunt, ne in conspectum eorum veniamus, aut ipsi vltro sese celant. Hæc per translationem Deo tribuit Vates, datis Deo, moribus terrestrium principum. Qua figura in contrarium Latinus designans lætitiam, voluntatémque benefaciendi, de suo Ioue cecinit,

Olli subridens hominum sator atque Deorum,
Vultu quo cælum, tempestatésque serenat.

Vsquequò ponam consilium in anima mea, dolorem in corde meo per diem? Vsquequò exaltabitur inimicus meus super me?

Vsquequò. Ponam consilia. VATES inculcat vsquequò. Ponam consilium in anima, est sollicitari timore, cura, pauore. Ingeminant curæ, dictæ, quod cor vrant, Græcè μελεδῶνες, quòd pascantur, vorentq; membra. Consilium acerbum, pauoris plenum, Curam atrocem, curarum fluctuat æstu. Quandiu, inquit, solicitabor? quem ad finem excruciabor? Et curæ tristes animum obsidebunt? Vltrices posuere cubilia curæ. Declarat secundo, quod cõsilium sentiat,
Dol. in cor. in p.d. dolorẽ in corde meo per diem. Ecce cõsilium. Instantibus vndiq; malis, imminentibus ho F
stibus à tergo, metus animum excruciat. Et quemadmodũ Græci explanant, Non, inquiũt, ò Deus, vis me velut certaminis spectator, præmiorũmque distributor, multis sudoribus profusis, victorem nobilius ostendere. At hi qui mecum sunt, arbitrantur me à te derelictum. Docere enim prophetam, non quasi seipsum consolantem, sed nos monentem, vt si supplicantes interdũ non exaudimur, ne ob eam causam animo deficiamus, appellasséque
Exalt. inimi. meus. auxilij diuini, tarditatem, obliuionem. Est autem de præsenti versu. Exaltabitur inimicus
Insiliet, ac rapiet. meus super me. Superior hostis insolescet, gloriabitur, inuolabit. Hoc fit cunctante Deo, fiunt inimici nostri insolentiores.

Respice, & exaudi me Domine Deus meus. Illumina oculos meos, ne quando obdormiam in morte.

Respice. VENVSTE dixerunt Septuag. ἐπίβλεψον, respice, quod Hebraicè הביטה tabbita, conuertere, flectere. Vultum abscondisti superius dicebat, nunc precatur, ostendat, vultum, inquam, quo cælum, tempestatésque serenat. Si modo respexerit, omnis auolabit tempestas, lætitia, alacritásque redibit. Omnis in illo vultu serenitas, insatiabilísque voluptas. Vt Aquilo toto cælo fugat nubes, vt locus vbi consistant non supersit: sic vultus ille diuinus omnes mœrores dissipat. Itaque infert, Illumina oculos meos, congruè quidem.

Aquilo qui & boreas, ab æstiua seu solstitiali orientis parte venit.
Illumina oculos.

Exercente

A Exerente eo vultum, diuinósque oculos terris ostendēte, maxima, vniuersalísque alacritas diffunditur, implentur omnia lumine immenso, vtique, & oculis prophetæ à tāto splendore illuminandis. Illumina igitur oculos, est, splendore, & claritate diuina comple, ostende meis oculis lucem vultus tui: offunde eos claritate tua, offer suauissimam illam oculis meis lucem, qualem Apostoli viderūt in monte: visa, ineffabili gaudio repleti sunt, vt ibi perenniter esse cuperent, omniū obliuiscerentur, multò magis, quàm si loton comedissent. Hanc quæso videant oculi mei, impleantur ea. Quod ait, Dormiam in morte: differtur ab Hebræis apposite, somnum letiferum, mortalem designare. *Apud Erasm. Dormiā in mort.*

Olli dura quies oculis, & ferreus vrget
Somnus: in æternam clauduntur lumina noctem.

Eiusmodi somnum Vates precatur à se repelli. Splendore illo diuino fugari somnum letiferum, feri eum. Homerus simili quadā figura, fratrem Mortis, somnum appellat, κασίγνητον θανάτοιο. Mors igitur, omnis mœror, & calamitas discedent, adueniente Deo, claritatemq́; sui vultus ostendente. Atque hic tres Poëticæ figuræ venustæ: quòd vultus Deo tribuitur, quòd huic vultui claritas, quòd mors somnus appellatur. Et aut dulcedinem diuinæ claritatis, mœrorísque discessum postulat, aut precatur illuminari ne peccet, ne labatur. *Somnus, fr. mortis.*

Ne quando dicat inimicus meus, Præualui aduersus eum. Qui tribulant me exultabunt, si motus fuero.

B PRæterquam quòd miserum est vinci, ipsa quoque victorum insolentia, calamitatem, doloremq́; auget victis. Qualem meruit Pallanta remitto. Vbi nunc Maxentius illa, Effera vis animi? Tunc ille, Hostis amare, quid increpitas? Hanc igitur hostium lætitiam cupit, orat non diutinā esse. Declarat triumphos in castris hostiū futuros, si loco cesserit. Qui tribulāt me Hebraicè צרי zarai, vexatores mei, inimici prementes. Exultabunt, efferentur lętitia, carmen triūphale concinent. Si motus fuero, Hebraicè אמוט emmot, Si lapsus fuero, si quatiar, sedibus securis excutiar, si regno pulsus. Hæc Gręci referunt ad animos. Si me viderit inimicus in scelus mortiferū prolapsum, verè exultabit, quòd casus noster addit ei lætitiā. Exultabunt ergo, exiliēt, vt idebūt, cecidisse, qui se in sempiternū securū iactabat. *Inimici.*

Ego autem in misericordia tua speraui: exultabit cor meum in salutari tuo. Cantabo domino, qui bona tribuit mihi.

QVare non extimescat, néue animis deficiat, ostendit magnā se spem habere in misericordia Dei. Hanc sibi Spiritus, animosq́;, & alacritatem restituere: hanc vnam sibi salutis viam apertam esse. Tribuit cordi exultationem, alibi quoque alacritatem, reliquósque affectus, quemadmodum Homerus qui pauorem dat cordi, κραδίην τ' ἐλάφοιο, cor cerui, dicens habere timidos. Et ille ad suum cor loquebatur impendente leto, *Spes. Cor. Est enim cerui, cor maximum.*

Τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.
Cor patere hanc cladem, grauius nam sæpe tulisti.

Est crebrum apud eum φίλον κῆρ, amicum C cor, charum cor. Ita nunc Vates sacer, exultare cor in salute à Deo afferenda. Pro σωτήριον, vt sæpe monui, est clarius in fonte ישוע Iesua, salute, IESV, Seruatore. Salutare non est dicendum: Sic, Quia viderunt oculi mei salutare tuum: potius, salutem, aut IESVM tuum Et, Notum fecit Dominus salutare suum, Salutem suā, aut seruatorem, siue IESVM suum. Igitur velut iam parta victoria, decantat in fine carminis ἐπινίκιον, iam sibi redditam alacritatem, salutem, felicitatē vaticinatur. Cæterùm superuacaneo additur apud Græcos, & Latinos. *Salutare. Luc. 2.*

Et psallam nomini domini altissimi.

INSCRIPTIO PSALMI XIII.

In finem Psalmus Dauid.

HANC inscriptionem Chaldæus more paraphrastæ declarans, Ad laudandum in Spiritu prophetiæ per Dauid: ostendit hic abstrusa rerum futurarum mysteria decantari. Quādam liberationem victoriámque ex inimicis. Ac Rabi Salomon duos ait Psalmos edidisse Dauid super impiis principibus: alterum super Nabuchodonosor, alterū super Titum, qui vterq; templum Dei euerterint. Nunc esse super Nabuchodonosor, hoc auguratur, quoniam Rex ille præ cęteris barbarica insolentia insignis, pro Deo haberi, coli vt Deus voluit. Simul reditū in patrias terras canit Psalmus, quod de

Babylonica captiuitate quadrat: idque Chaldæus paraphrastes sensit. Quidam Græcorum D referunt dictum contra Senacherib Regem Assyriorum, qui cōtra verum Deum sub Ezechia locutus esset. Sed quoniam nō fuit eo tempore populi captiuitas, cuius meminit Psalmus, reiicitur à Nicolao. Præter hāc sententiā, potest Psalmus esse vniuersalis philosophia, de ἀθέων, de impiis blasphemis, omnique illa præteritorum temporū generis humani colluuie, omni ferè mundo simulacra, aut cælestia lumina Chaldæos imitata, colente tum mortalibus nescio quibus, qui sibi sapiētiæ titulos tribuebant, absurdas de Deo opiniones pro-

Deū scire. ponentibus. In hos inuehitur, stultorum esse, nō sapientum negare Deum verū. Habere sapientes, irrefragabiles rationes, quibus Deum sentiāt, & sciant, has, stultos videre non posse.

PSALMI XIII. EXPLANATIO.

Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus. Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in studiis suis, non est qui faciat bonum.

Cor. ÆPIVS admonitum, Hebraicam linguam cordi tribuere locutionem: cor autem esse pro mente, animóque. Dixit in animo suo, cogitauit, persuasit sibi: hæc secum, Méne incœpto desistere victam? ita insipiens, hæc

Insipiens. secum. Insipiens, Latinus ad Græcam vocem ἄφρων, demens, Hebraicè נבל nabal, demens, ingratus. Latius etiam Chaldæus expressit, paucis E additis, quid sibi velit, Non est Deus, non est sultana, principatus, potestas Dei super terra: ea scilicet, quæ superius sæpe questus fuerat: Dixit enim in corde suo, Oblitus est Deus. Et, Vsquequò peccatores Domine gloriabuntur? Posuerunt in cælum os suum. Itaque nomine stultorum, vel insipientium, comprehenduntur non modò, qui sentiunt cum Diagora, & Protagora, quorum alter nullum esse Deum, alter an esset dubitare se dixit: sed etiam Lucretiani impij quidam philosophi, qui potestatem eius præscripserunt vsque ad globum Lunæ, terras minimè attingentem, nostrarum rerum nihil videntem. Hos præcipue Psalmus designat. Longè enim paucos inuenias, quibus non sit persuasum, esse numen aliquod adorandum. At bene multi mortales, quoniam vix quæ sunt antè oculos credimus, apprehendimus, opinantur eum apud nos nusquam esse, nec rebus humanis, nec bonorum, malorúmque factis interesse.

Ipsa suis pollens opibus, nihil indiga nostri.

Hoc autem opinantur, aut quòd paulò secretiora propter oculorum obtusam aciem, non cernunt, aut quoniam effrænatis cupiditatibus efferuntur, ne quis metus eos absterreat, neminem esse prædicant, cuius intersit pœnas delictorum reposcere. Libenter autem credimus quæ volumus. Hæc opinio quamcunque habeat originem, fons est reliquorum ma-

Cor sunt. lorum, propterea subiecit, Corrupti sunt. Hæc sciens Latinus philosophus (iure enim profanis collatis, sacros autores illustrare, atque aperire quid loquuntur, queas) Sunt, ait, F philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem, Deos. Quorum si vera est sententia, quæ potest esse pietas, quæ sanctitas, quæ religio? Quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur, & magna confusio: atque haud scio, inquit, an pietate sublata, fides etiam, & societas humani generis, & vna excellentissima virtus iustitia tollatur. Hæc ait philosophus ille. Iure igitur noster sciens hunc omnis esse sceleris fontem, atque inde totius vitæ confusionem, fidei, societatísque humani generis, atque iustitiæ euersionem sequi, subiecit post nefariam eorum sententiam, Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in studiis suis. Quod Hebraicè eodem sensu, ordine alio dicitur: & vt Chaldæus expressit, Corruperunt, abominabilia fecerunt opera sua, quidquid agunt, abominabile, nefarium est. Sublato enim illo fræno timoris Dei, præsentis, ac cernentis omnia, multò magis quàm equi, omnésque bestiæ, homines efferun-

...ō est, qui faciat bonum. tur, exultant, in omnes errores, proclinati, delabuntur. Propterea non est ex eis quisquam, qui bene, ac laudatè agat. Ipse igitur, quasi de cælo aduersus impiam hanc turbam missus testis, eorum sententiæ contradicens, ostendénsque Deum secus quàm illi prędicent, videre, ac scire cuncta, subiicit:

Dominus de cælo prospexit super filios hominum, vt videat, si est intelligens, aut requirens Deum.

A AVDIS contrarium quàm paulò antè testimonium. Stultus, vt Lucretius, Non est Deus:& si est, nescit nostra, regnans vltra flammantia mœnia mundi. At sapiens, diuinitúsque afflatus, Imo est Deus,& regnat quidẽ in cælo, remotissimis à terra locis, ac inde (quod ei facillimũ est) prospicit omnia, cernit, si quos iustitia, fides, pietas delectet. quanquam horum numerus perexiguus est. Hoc prisca theologia, quoniam exordio cæli propinquior omnia diuina, melius quàm posteritas cernebat, vbiq; decantat, vt Homerus,

Ζεὺς δ᾽ αὐτὸς νέμει ὄλβον ὀλύμπιος ἀνθρώποισι,
Ἐσθλοῖς ἠδὲ κακοῖσιν, ὅπως ἐθέλῃσιν ἑκάστῳ. Et,
Πρὸς γὰρ Διός εἰσιν ἅπαντες
Ξεῖνοί τε πτωχοί τε· δόσις δ᾽ ὀλίγη τε φίλη τε.
Iuppiter ipse bonum tribuit mortalibus omne,
Vt libuit, mittens cuicunque bonísque malísque, Ex Deo, omnia.
Ab Ioue sunt omnes homines, peregrinus inópsque.
Muneráque exigua, aut grata.

Sic quidem sapientes loquebantur, oppositi vesaniæ improborum. Duplici autem sensu potuit dici Deum requirere, an sit sapiens quisquam. Respicere, bonos in primis, ac sapientes. Hos attentè requirere, & velut hominem, velut amantem diligenter, indagare, vt eos diligat, amplectatur, tueatur, vti sibi charos, gratósque, quemadmodum confitetur Aristoteles, eundem esse sapientissimum, beatissimum, atq; θεοφιλέστατον, Deo charissimum,
B cuius est Deus amantissimus. Eiusmodi requirere Deum, an [redacted] sensum quem Græci adhibent, requirere velut prouidentem, gubernantem, vt cui e[redacted]borantes, opem eius implorantes, parte [redacted] de peccatis Sodomæ scribitur: Clamor Sodomorum venit coram me, descendam, & videbo. Vt respiciat velut iudex seuerus, bonísque à malis iudicio suo separatis, vnicuique congrua tribuat. Cernis item hoc loco, eundem esse intelligentem, atque Deum requirentem, iuxta veterum sententiam, qui diffinierunt simul pietatem, ac sapientiam consistere, nomine duntaxat differentes. Esse sapientiam, ipsam pietatem. Qui dicit sapientem, dicere esse pium, dicere cognoscentem Dei, finémque totius philosophiæ, cognitionem Dei, nempe sapientiam. Philosophiam autem esse rerum causas requirere, vt his repertis suprema causa cognoscatur. Huius autem cognitionis fructum, esse amorem, cultúmque Dei, nimirum pietatem. Itaque eundem esse intelligentem, sapientémque, ac Deum requirentem, quòd is verè philosophatur, qui Deum quærit. Et is verè philosophus, aut non quidem amans, sed possessor sapientiæ, qui Deum reperit, cognouit, cognitum amauit. Hanc esse sapientiam, hanc pietatem. Hoc Deum in terris exactè requirere. Sed vt Sodomæ non sunt decem iusti reperti, propter quos reliquæ ciuitati Deus parceret, sic psalmus exclamat:

Intelligen. requir. Deum.

Sapientia. Philosophia. Pietas.

Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.

C DECLINAVERVNT, subaudi Auen Esra, de via recta: propterea Chaldæus, Declinauerunt retrorsum, videlicet in contrarium, versis animis, euersa ratione, velut cæci, duce, & ratione carentes: perinde si flumina verterē retro cerneres, Xanthe retro propera. Dicitur de mortalibus cùm viuunt animis auersis, amissa sapientia, enormiter, stupendè, deprauatè: velut si arbores nõ amplius in cælum mitterent ramos, sed vel deorsum, vel in dexteram, sinistrámque. Hebræi cõtendunt hoc præcipuè dictum de idololatris suorum temporum, propterea quòd de plebe sua, quam deuoret, sermo sit inferius. Quos prophetæ tantis erroribus detineri videntes, & in vna re, quæ summa rerum humanarum est, peccare, iure deplorabant eorum deprauatum, ac penè monstrosum iudicium, præposterámque vitæ rationem. Nec habebant amplius, quod contemptibilius dicerent, quàm ἠχρειώθησαν, inutiles facti sunt, aut quod est Hebraicè נאלחו neelachu, fœtuerunt, corrupti sunt, contabuerunt, contaminati, execrabiles facti. Obseruatúrque à Græcis, quòd declinassent, à rectóque itinere excidissent, quòd corrupti essent, indicari natura factos fuisse rectos, ipsos naturam, imaginémque suam corrupisse. Hierony. verbum neelachu, transtulit conglutinati sint. Non video quo sensu, & quam ob causam. Obseruare operæpretium est in exemplaribus Latinorum redundare tres versus adiectos huc, & tralatos ex alio Psalmo, quos in hoc Psalmo neque apud Hebræos, neque Hieronymum, neque etiam Græcos reperies. Obelisco eos confodias.

Declina.

Inutil. facti sunt.

Nonne cognoscent omnes, qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam, sicut escam panis, dominum non inuocauerunt. D

Cognoscēt. COGNOSCENT Hebraicè ידעו iadeu, cognouerunt. Admirationem esse Hebræus Auen Esra testatur, Nónne cognoscent, non resipiscent, attollent oculos? Non cognouerunt, non viderunt, non suas vires hoc fecisse, sed facultatem eis Deum dedisse. Scelerati, execrabilésque illi, qui perpetrant facinora, flagitiis insueti, velútque lupi rapaces, in bonos, piósque, impetum facientes: nónne scire debuerunt à Deo, nō suis viribus euenisse, vt prosternerent populum Dei, vorarent, consumerent, factum hoc diuina proui-
Dominum non inuo. dentia, nō viribus humanis? Ostendénsque eorum impietatem, animósque alienos à Deo, subiicit, Deum non inuocauerunt. Hoc Chaldæus expediens, Deum non benedixerunt. Victoriis potiti, profligata, captiuáque abducta plebe Dei, non benedixerunt Deum, non gratias egerunt, sed omnia audaciæ suæ, viribúsque tribuerunt. Mutata est persona, vt videmus, cum superius, psalmus sit locutus, nunc ipse Deus, qui plebem suam nominet. Quáquam Græci putant posse Dauid esse, qui plebem suam nominet, quam Babylonij, Assyriíque vorent, absumant, inflatius sese iactantes.

Illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor: quoniam dominus in generatione iusta est.

vbi nō erat timor. [redacted] addirum est in interpretatione Septua. quę Latina quoque est E
[redacted] ἐκ ἦν φόβος. Vbi non erat timor. Itaque nec in Hebraico, neque in editione Hiero-[redacted]nymi habetur. [redacted] eis formidinem, pauorémque intentat, propterea quòd nō inuocauerunt Deum, quòd sibi tantos spiritus sumpserant vt à se ipsis profectam non à Deo victoriam contra Hebræos prædicarent. Fregit Deus eorum audaciam, & his, qui prius fortes, intrepidíque viderentur, superuenit pauor immanis, calamita-
Crux. tibus acerbis illatis, exploratúmque habuerunt, Deum auxilium ferre suis, præsentémque esse si quando vexantur, expectantem vt his veluti flagellis excitati redeant ad sanitatem. At si hostes, quod Deus causa suorum corrigendorū fecit, sua fortitudine factum gloriantur, non sinet Deus hanc eorum inanem iactationem esse diuturnam, conuersaq; fortuna, fortia pectora suis, rerum secundos euentus cōcedet: hostes autem pauore perculsos, fuga,
Dominus in gene. atque ignominia contemptibiles efficiet. Est enim Deus in generatione ista, est protector bonorum, adest rebus iustorum, nō procul absistit. Rabi Salomon hunc pauorem hostium interpretatur, cū filius regis Nabuchodonosor, qui captiuos egit Hebræos, luit pœnas sceleris paterni ablato ei regno. Posset esse vniuersalis prędictio, contra idololatras omnes infestos Hebræis ea tempestate, cum soli omnium gentium Hebræi verum Deum colerent.

Consilium inopis confudistis, quoniam dominus spes eius est.

Cōfudistis. CONFVDISTIS, Græcè κατῃσχύνατε, vituperastis. Hoc sensu dictū Hebręi, & Chaldæus testantur: Quā spem in Deo habuisset inops, misérque, vos propter incredibilem superbiam, vituperastis: inanem spem illam, vanámque, & fallacem prædicastis: F
Consilium. Consilium illud suum, quo confugere ad Deum, & in eo se tutum fore miser sperabat, vos irrisistis. Est & is sensus, quoniam Hebraicè est per futurum תבישו tabishu, vituperabitis, vel erubescitis. Noritis, inquit, vos ò quicunque vestris freti viribus, in bonos insultatis, consilium pauperum, quo optimè consuluerunt, erubescetis, erit vobis illud consilium ignominiæ, dedecori. Irridebatis illud consilium, sed vestra demum erit dementia, consilium illud sapientissimum cōprobabitur, plenum prudentiæ, vestrum stultissimum. Coarguet illud consilium vestram stultitiam, falsámque persuasionem, atque irrisionem ostendet. Est igitur sensus: Ob cōsilium inopis erubescetis. Prior magis Hebræis probatur, vt dicat, Propter summam cæcitatem, dementiam, consilium inopis, spem in Deo habentis, im-
Spes. probastis. Dicitur autem Græcè, ὁ δὲ κύριος ἐλπὶς αὐτοῦ At Deus, spes illius est. Quanquam Hebraicè est, vt Latinè, pro spe, in Hebraico מחסהו machesehu, refugium eius.

Quis dabit ex Sion salutare Israël? cùm conuerterit dominus captiuitatem plebis suæ, exultauit Iacob, & lætabitur Israël.

QVEMADMODVM spem inopis Deum summum esse, non fictitios illos Deos dixerat: sic nunc primum rogat, quis præsidium Hebræorum, quis spes eorum. Rogat autem

Atem idololatras Hebræis inimicos. Quem, inquit, putatis eorum præsidium, qua spe Iudæos miti creditis? Quis eis salutẽ afferet? certè Deus, ille Deus. Nominat Sion, vnde salutem venturam vaticinatur, velut alio psalmo, Virgã virtutis suæ emittet dominus ex Sion. Et, Exaudiuit me de monte sancto suo. *Ex Sion.* Exponitur igitur ab Hebræis, Græcisque vnanimiter, quod in monte Sion esset arca, & propitiatorium, vnde respõsa dabantur, vbi sedes Dei crederetur esse: inde salutem, inde robur, & præsidium mitti sibi persuadebant, vbi preces ante arcam habebantur. Accidit igitur simile quid in sacris litteris, atque profanis. Vt enim profani poëtæ non desinunt celebrare Parnasum montem in Delphis, propter templum, & oraculũ Apollinis, ea tempestate celeberrimũ: si propter oraculum veri Dei, propter sacellum, vbi arca erat, & propitiatorium, sacri decantant Sion, ab eo monte, salutem mitti canentes. *Psalmo 98.* Itaq; per interrogationem postulat, vt declaret quod interrogauerat, Quis det ex Sion salutem? Quod alio psalmo apertè denuntiat. Virgam virtutis suæ emittet Dominus ex Sion. Nunc vbi rogasset, subnectit respondens, Cum conuerterit Dominus captiuitatem plebis suæ, cum reuocauerit captos, cùm miserit in patriam miseros exules: cùm reddiderit eis patrium solum, conspectum dulcis patriæ, cuius amore sapiens ille fertur immortalitatem repudiasse. Tunc, inquit, triumphus erit. tunc lætitia, ludi, chori, festique dies. Vel ipsi montes, syluæq; lætabuntur, valles responsabunt. Est autem in Hebraico (vt sæpius monui) pro σωτήριον salutare, clarius, & melius ישועה ieshuah, salus, IESVS, seruator. *Salutare.* Quis dabit salutem, aut seruatorem, ex Sion? Et forsan à monte Sion canit venturum seruatorẽ, qui captiuos liberet, quoniam inde salutis humanæ fuit initium, plurima mysteria illic celebrata.

B

Nominat autem Iacob, & Israël, poëticè bis eundem duobus nominibus decantans: veluti si dicas Istrum, ac Danubium Romanos, & Quirites. Cognominatus fuit Israël, cum luctatus cum Angelo eum superauit. Itaque Israël est superator Dei, à verbo in futuro ישר isra, & nomine Dei El. Non ergo designat (vt plerique putant) vir videns Deum. Nam vir dicitur איש ish. nomen non est in hac compositione. *Ister, danubius. Israel.*

PSALMI XIIII. EXPLANATIO.

NOTVS titulus, quo dicitur Hebraicè מזמור לדוד mismor le Dauid, psalmus ipsius Dauid. Hunc psalmum ferunt Græci iure propinquum esse superiori: quoniam vt ille generatim cũcta homines, eos stultitiæ condemnans pronunciauerat, sic nunc qua ratione vitare stultitiam possit, sapientésque fieri docet. Quæ cõditiones reddant hominem insipientem prius, nunc quæ sapientem, diuinæq; felicitatis participẽ. Exordium, tõnsque stultitiæ illic, virtutibus omnibus auferre stabilimentum, pietatem: hic proponere veluti finem bonorum, ad quem dirigenda sint omnia, vt in tabernaculo Dei colloceris. Is enim totius philosophiæ, omnis humanæ vitæ finis. Ne quis igitur desperet, ad sapientiam nunquam aspirare posse, quoniam vniuersos insipienter peccare asseruerat, viam facilem, planámque ostẽdit. Finis autem, siue fructus sapientiæ, felicitas. Hanc ostendit, eam appellans, habitare in tabernaculo eius. Iter quoque monstrat, quo ad eam peruenias.

C

DOmine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?

TABERNACVLVM Græcè σκήνωμα, tentorium, scena, vnde Scenitæ Arabes, quod habitant sub tentoriis. Tabernaculum non æquè vetustum, commodúmque. *Tabernaculum.* Vocat tentorium, & montem sanctum, aut (quod Hebræi pauci & Græci proponunt) tabernaculum, siue tentoriũ, quod fecit Moses, tabernaculum testimonij, quod simul cum arca positum erat in monte Sion. Propterea montem sanctum eius nominat, vbi tabernaculi meminisset, simul & tentoriũ, & montem, in quo erat arca nominans. *Mons sanctus.* Arca sub tabernaculo, totum autem in monte Sion. Aut iuxta Euthymium, quoniam terrestris Hierusalem σύστοιχεῖ (vt ait diuus Paulus) respondet cælesti: & templum in terris, est imago cælestis, sub nomine tentorij, montisque sancti, habitatio supera designatur. *Ex aduerso. Templum.* Nam quæ poterat esse in illo tabernaculo habitatio, vt roget, quis in eo habitet, quod vix fortasse duos, aut tres caperet? Et eò nemini licebat præter quàm sacerdotibus ingredi. Iam illud tabernaculum apertè cælum exprimere, ac designare cognitum est: & colores, quibus constabat, quatuor elementa refert Philo eruditissimus denotasse: cærulum, siue *Colores, quibus constabat templum.*

hyacinthinum, aërem, byssinum terram, purpureum aquam, coccinum ætherium. Sic quòd D pars tabernaculi, plebi, omnibúsque animantibus, altera solis sacerdotibus initiatísque pateret, illa terram designat, quę cuncta monstra, bonósque, & malos capiat. hac cælum, quò piis, initiatísque duntaxat liceat aspirare, autores ferme sunt omnes. Igitur per sensus occultos, quod Græcè dicitur, σκηνὴ, tabernaculum, vel tentorium, & mons sanctitatis (vt est Hebraicè) cælum intelligemus, qui verè dicitur mons, οὐρανὸς, supremus terminus, totius mundi vertex. Et verè mons sanctus, vbi nulla fraus, vbi campus veritatis (vt ait Plato) vbi diuina spectacula, & vt idem diuinus Plato de loci illius incolis φθόνος ἔξω ἵσταται θείου χοροῦ, diuinam gentem, inuidiam non attingere. Ibi quoque templum sanctum, quo Deus piè, puréque ab animis deificans colitur, laudatur, celebratur. Hanc cælestem habitationem describens antiquissimus, idémque doctissimus vates Homerus,

Ολυμπόνδ' ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἔμμεναι, οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται, οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
Δεύεται, οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
Πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη.
Τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ ἤματα πάντα.
Venit Olympum, vbi ferunt sedes esse Deorum
Firma, hæc ventis haud quatitur, neque imbribus vllis
Alluitur, niue nec tegitur, nec nubibus æther,
Nec caret, passim sed fusa est purior aura. E
Hic diui degunt, felices tempus ad omne.

Hunc igitur mōtem, has sedes Hebræus Vates cecinit.

Qui ingreditur sine macula, & operatur iustitiam: qui loquitur veritatem in corde suo.

Sine macula. Ingredi.

SINE macula, vnico verbo Hebraicè תמים tamim, perfectus, absolutus, Græcè quoq; ἄμωμος, inculpatus, immaculatus, purus. Auen Esra Hebræus interpres, orationi putat deesse, Qui ingreditur viam perfectam, puram, in dictis, ac factis. Congruè dixit, ingredi, referens ad finem ingrediendi quem proposuit. Est enim finis ingrediendi, aut ambulandi, vt quiescas, vt habites. Venitur itaque ambulãdo, demum ad quietem. Via quà ad montem Dei peruenias, est integritas, iustitia, veriloquentia, si sit os veridicum, multo magis, si cor ori respondeat. Si cor fons omnis eloquii, vera sentiat, si mens sit veridica, sine dolo, fraude. Amplexus est primo nomine generatim cunctas virtutes. Qui ingreditur perfectus, absolutus. Id enim sonat Hebraicum. Nam Chaldæus id trastulit, Qui pergit בשלימתא bishlimetha, in perfectionem. Exin omnes virtutes explicat, quæ nomine perfectionis continentur. Nempe iustitia, tum mores integritas, veritas, seu fides. Iustitia, & fides, duæ singulares virtutes. Fidem enim designat, cum ait, Qui loquitur veritatem in corde suo. Est enim fides (vt Latinus philosophus definit) dictorum conuentorúmq; constantia, animus fraudibus abhorrens. Proposuit igitur quatuor triuium in modum obseruanda, incessum, viam, F vt inueniret montē, vbi quies optata, velut Poeta campos Elysios nominauit, appellans eos montem sanctum. Tum iter ad eos, exin complexum, societatémque virtutum, absolutionem, dein iustitiam, nouissimè fidem. Declaránsque apertius, quod proposuit, subiicit:

Mons sanctus. Elysij cāpi, à profectione, quòd quispiè versatus, eò proficiscitur.

Qui non egit dolum in lingua sua, nec fecit proximo suo malum: & opprobrium non accepit aduersus proximos suos.

Non egit dolum in lingua sua.

NOC erat, Qui loquitur veritatem in corde suo. Egit dolum, resoluit Græcū verbum Latinus, ἐδόλωσεν, dolum fecit. Hebraicum verbum est, רגל ragal, ducitur à pede, designatq; deferre, accusare, explorare mores, ac dicta cuiusque, vt vituperes, calumnieris. Inde dicuntur exploratores, מרגלים meraghelim. Itaq; Auen Esra ait hoc dictū in Psalmo de reuelatione rerum arcanarum, Qui non egit dolum in lingua sua, nimirū non detulit, non accusauit, infamauit, sugillauit, non explorator fuit vitæ cuiusquā, vt eam produceret, infamaret. Hoc melius quàm quòd Hierony. Qui non est facilis in lingua sua. Nam ragal, sonat accusare, deferre, ex consuetudine delatorū. Propterea subiicit melius declarans, Nec fecit proximo suo malum, non nocuit lingua, nō labem inussit, nō est criminatus. Declarans id tertio, Et opprobriū non accepit. Hebraicè clarius, Et opprobrium, siue dedecus, non נשא nasa, tulit, leuauit. non leuauit, sumpsit dedecus infamiæ contra proximum suum:

Nec fecit proxi. suo mal.
Et opprob. nō accepit.

non

Anon inflixit notam. Declarant igitur quæ sit iustitia, fidésque, atque perfectio, quas proposuerat, quo itinere venitur ad campos Elysios. Id ferè omne est, innocentia, charitas, beneuolentia erga proximum, si neminem dictis, factísque offendas. Proponit alia.

Ad nihilum deductus est in conspectu eius, malignus: timentes autem Dominũ glorificat, qui iurat proximo suo, & non decipit.

Lactant.

Ad nihilũ deduct. est. AD nihilum deductus est, vnico verbo Hebraicè, & Græcè ἐξουδένωται nihilatur: vt sic dixerim, pro nihilo habetur. Hebraicè נבזה nibze, despicitur, contẽnitur. Sensus igitur, Improbus est illi contemptibilis, despicitur ab eo, habetur pro nihilo: veluti contemptissimas sordes, fœtidissimam cloacam, vilissimum sterquiliniũ existimat omnem improbum. Ad hunc clariorem sensum reddidit Hierony. Despicitur in oculis eius improbus. Ecce igitur alia pars totius probitatis, ac perfectionis. Tum neminem violes, iustitiam, fidémque serues, criminibus ne circumuenias, dedecus & infamiam ne infligas, pietatem autem plurimi facias. Et vt alio Psalmo habetur, Nonne qui oderunt te Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam. Odio habeas impios: ab eis oculos, animúmque auertas: res abominabilis, execrabilis, (vt est Hebraicè) tibi habeantur. Nam quod dicitur in nostra tralatione, malignus, & Græcè πονηρὸς, Hebraicè est, נמאס nimas, abominabilis, execrabilis. *Malignus.* Despicitur, inquit, in oculis eius, ille qui est abominabilis. *Timẽtes autem dominum glor.* Timentes autem Dominum glorificat: scilicet, hæc summa rerum est, vt magno honore pietas habeatur. Hæc in nostris B sensibus, opinionibúsque primum obtineat locum, proximum autem pietati est, vt iusiurandum, quod fit teste Deo, serues. *Qui iurat prox. suo.* Hunc honorem Deo deferas, vt quod nomine eius inuocato, promisisti, firmum sit, ac stabile. Hinc dicitur Græcè pius, εὔορκος, bene, ac sanctè iurans, qui bene iurat. Suntque idem, vt est apud Aristophanem εὔορκος, ὅσιος bene iurans, ac sanctus. Audis illum quoque sapientem, de pietate, Nec iura vana per ipsum. &, Non assumes, inquit in sacris litteris, nomen Dei tui in vanum. *In vanum.* Hebraicè לשוא leshaue, in mendacium falsum. Est ergo pars pietatis bene iurare. Sed sciendum est Hebraicè vocem hanc nullis notulis subscriptam רע posse designare, aut amicum, proximum, aut malum. Si notulas subscribas, significata diminuntur, רֵעַ rea, proximus, רַע ra, malum. Nunc scribitur vt malum designat, éstque verbum להרע lehara, ad affligendum, vexandum. Atque Hebræi huic sensui maximè accedunt. Iurat, inquit, vt affligat seipsum, & corpus suum, vt maceret, premat, refrenet corporeos appetitus, quod in Noë dicitur, omnis caro intenta ad malum. Atque vt iurauit, facit, exequitur, non piget facere, quanquam contra seipsum. Volúntque similem esse sensum ei quod ait alibi Dauid, Iuraui, & statui custodire iudicia iustitiæ tuæ. Hunc sensum proponunt omnes, Auen Esra, Rabi Dauid, Chaldæus interpres. Ipse etiam diuus Hieronymus qui transtulit iuxta sensum Hebrçorum, Iurat vt se affligat, & non mutat. Mihi valde probatur antiqua lectio Sept. interpretum, propterea quòd hoc toto Psalmo agitur de integritate, innocentia, iustitia. Iteratur, sæpiúsque nominatur iustitia erga proximum, vt eum non offendas lingua, ne criminetis, ne dedecus infligas, dehonestes, vi-C tuperes: eum ne fallas iureiurando, ne per iuramẽtum circũuenias. Propterea subiicit similia. Qui pecuniam non dedit ad vsuram: non accepit munera contra insontem. Næc mihi vehementer probantur, quòd antè, & post similia ponuntur. De affligendo seipsum, sermo nullus. Legeruntque Septuag. Qui iurat לרעה leharea, proximo. Scire quoq; operæpretium est, quod dicitur, Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, adhibere Hebræos sensum, quem ipsi diximus, sed similem huic, quod dixisse cõtendunt prophetam, Iurat vt affligat seipsum. Sic illud, Ad nihilum deductus est, Hebraicè duo verba passiua, נבזה נמאס nibze, nimas, despicitur in oculis suis. Tum repetit נמאס nimas, contemptibilis est, abominationi est: totumq; volunt referri ad eum ipsum sanctum, probumq;, qui ipsi sibi sit despectui, cõtemptui qui in oculis suis displiceat sibi: ipse sibi nunquã satisfacit. Est sibi cõtemptibilis: facit quod Christus nos docuit, Et cùm omnia feceritis, inquit, dicite, Serui inutiles sumus. Hoc tollitur elatio inuisa Deo, tumor premitur, fastus deiicitur. Huic ergo volunt simile subiecisse prophetam, Iurauit vt affligeret seipsum ieiunando. Sed, vt dixi, consideratis his quæ Psalmus decantat, totóque ordine versuum diligenter animaduerso, & antecedentibus, consequẽtibúsque perspectis, videtur sensus esse in primis, vt dicat, Despicitur in oculis suis improbus. In secundis, iurat proximo suo, & non fallit, decipit, pro quo verbum est Græcum clarius ἀθετῶν infirmat, infringit: iurauit, & non infirmat, infringit, destruit quod promisit.

Qui pecuniam suam non dedit ad vsuram: & munera super innocentem non accepit. D

Qui pecuniam suã. VENVSTE Latinus pro Græco ἀργύριον, argento, pecuniam dixit. Latini pecuniam
à pecudibus, quarum imaginibus erant impressæ, aut quòd ex corio pecudum fie-
rent, dixerunt: reliquæ nationes, Græci, Hebræi, Galli ab argẽto. Nunc ergo dicitur,
Qui argentum suum non dedit ad vsuram. Duas præclaras probitatis partes adhibuit, qui-
bus ambabus auaritia refellitur, negatúrque his inesse, qui cupiunt aspirare ad montem
Auaritia. Dei. Auaritia ab auendo, inflammatè, insatiabiliter cupiẽdo: similiter Græcè φιλοχρηματία,
amor pecuniæ, cùm omne studium in possidenda pecunia posuerit, omnem huc cogitatio-
nem defixerit, aut per vsuram, iniustúmque augmentum contrahit pecunias, aut corrum-
pit animos iudicum, muneribus accipiendis. qui si auaritia vacarent, vtique præferrent
Auarus. æquitatem cunctis muneribus. Auarus autem nihil auro, argentoq; existimans præclarius,
incestat omnia, nihil impollutum fœda ingluuies relinquit, nec finit eum cernere verum
cupiditas. Excæcat oculos iudicum, vt plerunq; damnent innocẽtem: nullam animo viden-
di veri vim relinquit. Propterea radix omnium malorum auaritia, inimica iustitiæ. Omnia
corrumpens, charitati humanæq; societati inimica, commodis alienis infesta, eripiens cui-
que quod suum est, benefaciẽdi nescia, crudelis vbique, nullius ordinis, ætatísque rationem
habens, lucem, alacritatem hominibus eripiens, replens sordibus omnia, vbi versatur. Sur-
ripit alimentum, surripit vestimentum: oblata pecunia molitur homicidia, crudelitatem, E
euersionem familiarum, nemini parcens, si modò spes prædæ affulserit. Auarus, in omnes
homines, qualis lupus in oues. Vide igitur quibus pestibus careat, qui caret auaritia: quám-
ue necesse sit hac mũdum, purúmque esse, qui cupiat attingere cæli palatium, ad quod cha
ritas, iustitia, mansuetudo ducit. In contrarium, trahit in Tartarum auaritia, crudelis cum
Munera super innocẽ. nõ accepit. crudelibus futura. Dixit ergo, Munera super innocentem non accepit, contra innoxium,
immeritum, non tulit sententiam, largitione corruptus.

Qui facit hæc, non mouebitur in æternum.

Nõ mouebitur in æter. PRINCIPIO dixit, Quis habitabit? nunc non mouebitur, designans æternam habi-
tationem. Qui non mouetur, non eiicitur extra patriam. Aut, mouebitur inæter-
num, Hebraica phrasi, In æternũ habitabit, in omne æuum incola cælestis erit. In om
nem æternitatem, securus, certus habitator erit. Nunquam hæc illi felicitas defuerit. Fons
ille perennis voluptatis, nunquam eum deficiet.

PSALMI XV. EXPLANATIO.

TITVLVS huius psalmi est, Tituli inscriptio ipsi Dauid. Est autem hoc apud
Sept. in Græco idiomate, στηλογραφία, columnæ inscriptio ipsius Dauid. Latinus,
titulum dixit, verè ipsam columnã. Nam in testimonium, ac titulum, erectæ co
lumnæ inscribebantur. Sed vt hoc melius noscatur, sciendum Hebraicam vo- F
Michtam. cem, quam Septuag. transtulerunt, στηλογραφίαν, esse מכתם miktham: ea potest in
duas resolui, mak, tham, prior signat, attritum, humilem: posterior, simplicem. Hunc igitur
significatum, plerique ex priscis Hebræorum, quos meminit Rabi Salomõ, secuti sunt. Hoc
etiam posuit Hierony. transferens, Humilis, & simplicis Dauid. Sed is significatus cæteris
non placet, proponúntque magis, quod Septua. in Græcam dialectum transtulerunt. Nam
eadem vox Hebraica miktham, potest duci, & id Hebræi comprobant, à כתם kethem, mas-
sa aurea, insigne, & aureum quiddam. Inde aliud nomen, addita solita littera, eiusdem, si-
gnificatus machtham. Itaque Rabi Salomon interpretatur hoc, coronam, quasi prophe-
ta Deum vocauerit coronam, decúsque suum, ac præsidium: atq; in hunc, psalmum specta-
re. Hoc quoque exhibuit Burgensis. Sed iidem proponunt etiam id significatũ, michtham,
esse genus instrumenti musici, insculpti aureis cælaturis. Qui significatus positus est à Sept.
Ponitur etiã à Chaldæo, transferente vocem Hebraicã michtham, גליפא תריצא gliphatheri-
za, cælaturam, siue sculpturã rectam, pulchrã. Vbi vocem Græcam vsurpauit γλύφω sculpo.
Hoc placet Salomoni, placet Auen Esræ, mihi quoque probatur, propterea quòd omnibus
ferè psalmis nomina musicorum instrumentorum prænominãtur, vt sæpius docui. Dicitur
itaq;, Carmen Dauid quod cecinit instrumento, vocato Michtham, Græci exposuerunt,
hanc coronam, siue decus, quasi trophæum Christi, quasi columnam, erectam, ac titulum,

in quem

Ain quem psalmus editus sit à Dauid. Vult enim etiam Auen Esra titulum designare, præter significationem instrumenti musici, quasi psalmum nobilem, psalmum pretiosum, psalmum aureum: propterea de Messia est, quasi Messiæ trophæú decantans, eo sensu ab Apostolis acceptus. Et tuum sensum minimè aspernor.

CONserua me Domine, quoniam speraui in te.

CONSERVA, Hebraicè, custodi, esto mihi præsidium. Nanque in te omnis spes inclinata recumbit. Iustis de causis, ait, à te debeo iuuari, quòd spem omnem in te posui: tu verò nec debes, nec potes, tua clementia fretos fallere. Potes enim iuuare citra laborem, si velis. Velle autem debes, ne qui sperant in te, in eum sperasse videantur, qui vel nesciat spes eorum, vel sciens negligat. Neutrum summæ maiestati ascribendum, quam nec inscitia, nec malitia attingat. Ad hæc diligimus eos, charósque habemus, qui in nos sperant, qui nobis hunc honorem deferunt, vt fore sibi nos beneficos confidant, prædicent, nos in numero bonorum habentes, qui nos humanos, iustos arbitrentur: qui non confideret, id credulitati eius ascriberet, à quo crederet se non iuuandum. *Conserua. In te sper.*

Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.

B QVANQVAM non admodum refert, Dixi, Hebraicè secunda persona fœminea אמרת amarethe, Dixisti tu ó anima cuiusque, atque ipsemet. Itaque ad sensum non refert. Quod ait, Bonorum meorum non eges: dicitur in fonte, Bonum, aut Bonitas mea non super te. sensúsque iuxta Hebræos, Bonitas, felicitas mea, beneficia abs te accepta non sunt super te: quoniam non mea probitate, atque iustitia mihi benefacis. Propterea non sunt super te mea benefacta, mea pietas, mea iustitia. Nihil tibi feci, mea beneficia non sunt super te, sed tua potius super me. Nihil tibi gratum contuli, quo te iuuare possem. Est alius sensus iuxta Chaldæum, vt subaudias nisi, Bonitas mea, aut bonum meum non est nisi à te. Sed primum melius. Hoc ergo dixit anima eius, Deum non habere beneficium, aut gratiam, acceptam ab ipsa anima, vt ei reddat tantundem. Omnia ex mera bonitate, clementiáque Dei profecta esse. Eadem clementia, ac benignitate flectere, inquit, nunc ad conseruationem mei. Nam est alio in psalmo: Meæ sunt omnes feræ syluarum, iumenta in montibus, & boues: mea volatilia cæli. Itaque si sacrificas, das Deo sua, non tua. Is est sensus verus. Hieronymus posuit illum Chaldæi, Bene mihi non est, sine te. Magis acquiesco priori, qui est in editione Septuaginta & nostra Latina. Rabi Salomon his verbis, hunc exponit, Beneficia quæ tu mihi confers, non sunt super te, vt ea mihi velut ex debito reddas, quia non ex mea iustitia, tu mihi benefacis. propterea Dominus Deus meus es, beneficus, salutaris, placidus, dator bonorum, non acceptor, quia non in-
C diges. Es enim αὐτάρκης, shaidai. *Dixi. Bonorum meorũ non eges. Sic & Sanctes. Propriis cõtẽtus, suffi ciẽs ipse sibi. Arist. mag. mor. l.2.c.15.*

Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes voluntates meas in eis.

AD fontem quo clarius intelligantur reuocanda sunt. Græca habent apertius, Sanctis qui sunt in terra eius, ἐθαυμάστωσεν ὁ κύριος πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ἐν αὐτοῖς, mirificauit Dominus omnes voluntates suas in eis. Longè clarius hoc quàm Latinum. Deest in Latinis Dominus. Tum, non voluntates meas, sed voluntates eius, dicendum est. Similis ferè sensus est in Hebraico ad hunc modũ: Sanctis qui sunt in terra, ואדירי כל־חפצי־בם vea dire, col chephzi bam. Et magnificis, omnis voluntas mea in eis. Omnis, inquit, mea voluntas est in sanctis, & magnificis, qui habitant in terra. Consentiunt ergo Græca cum Hebraicis, excepto verbo mirificauit, pro quo est nomen mirificorum, in fonte Hebraico. Vera igitur lectio est, in sanctis, & magnificis, siue mirandis, est omnis mea voluntas. Quos diximus mirificos, sunt Hebraicè adire. Eos Hieronymus interpretatus est, magnificos, designat mirandos, fortes, excellentes, honoratos. Atque sensus iuxta Hebræos, & veriorem hanc lectionem. Quoniam, inquit, bonitas mea non in te, non à me sunt in te profecta beneficia. Quid enim mortalis potest Deo conferre? Omnis tua voluntas sit in sanctis, colentibúsque te. Scire operepretium est hoc aut à Propheta dici ex persona Dei: sæpe enim fit *Mirifici.*

personarum mutatio in hoc poëmate, vt prius ipse locutus, continuò subijciat personam D Dei, qui iuxta postulationem ipsius prophetæ respondeat. Omnis mea voluntas est in terra super sanctis, probísque quos pietas, ac virtus à reliquis distinguit, præclaros, insignes. Super his, inquam, est omnis mea voluntas, hos amo, hos amplector propter meam in eis (vt Aristoteles ait) similitudinem. Sunt enim, inquit sapiens ille, boni, sapientésque θεοῖς συγγενέστατοι, propinquissimi, simillimi Deo, amici, familiares, Domestici. Facti estis, inquit diuus Paulus, amici Deo. Erga hos omnis est mea cupiditas, inquit, hos attendo. Hi sunt in primis Apostoli, de quibus Ecclesia canit, Nimis honorati sunt amici tui Deus: nimis confortatus est principatus eorum. Et principes, proceréśque appellati. Voluntas igitur mea, dicitur aut de Deo, qui suam voluntatem affirmet esse erga sanctos, bonosq́. Aut est sermo prophetæ, qui quasi fundens orationem, ad aspectúmque Dei conuersus exclamet, Omnis hæc mea oratio, intentáque petitio est super sanctis probisq́, qui sunt in terra. Hos innuo, hos oratione mea designo. Populum scilicet Hebræorum, qui soli verum Deum colerent, cæteris toto terrarum orbe simulacra colentibus. Propterea subijcit, populus diuersis ritibus. Vterque mihi sensus probatur, Græci cum Latinis referunt hoc in Apostolos, credentésque populos per eos, qui vere sint sancti in terra, verè honorati, mirifici. Quo sensu ferme congruunt cum superiore.

Multiplicatæ sunt infirmitates eorum, postea accelerauerunt: non congregabo conuenticula eorum, de sanguinibus, nec memor ero nominum eorum per labia mea. E

Infirmitates eorum. Multiplic.

PRo ἀσθενείας infirmitates, fons עצבותם azebotham, idola eorũ, vt transtulit Hieron & Chaldæus vocem notiorem subijciens אלמניהון zilemanehon, imagines, simulacra eorum. Potest item actiuum esse ירבו irbu, multiplicabunt. Sunt, ait, simulacra vbique, festinant, coëunt ad fana Deorum, mactant hostia, fundunt sanguinem. Hos ego detestor, cum his nulla mihi societas. Nominauerat igitur primũ sanctos, ac honorandos, ergaquos sit omnis eius cupiditas, voluntas, desideriũ. Prosequitur memorans alios, qui verũ Deum nescirent, simulacra colerent. Toto enim hoc psalmo felicitatis suæ cumulum recenset, quòd data sit ei vita, sors, habitatio inter sanctos, Deumq́; verum noscentes, & adorantes, quòd data sapientia, vt Deum nosceret, quòd sit diuinitus ad egregia, præclaráque electus.

Socrates. Plato.

Agítque ferme gratias pro eisdem, atque Socrates aut Plato, quod natus esset masculus, non fœmina: quòd Græcus, non barbarus: qui sapientia moribúsque à Græcis longo interuallo distarēt: quod Atheniensis non Thebanus. Pro similibus Dauid habet gratias imprimis, quòd ei datum sit verum Deum colere. Propterea psalmum hunc inscripsit coronam, triumphum, gloriam Dauid. Detestans igitur mores, vanitatémque gentium, exclamat, Sunt apud eos innumera simulacra, ad quæ adoranda concurrunt. Hinc, quas illi vo-

Mineruæ festa.

cant, Panegyris, Panathenaica, Saturnalia. At ego, inquit, non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus. Quod in fonte verius, & clarius habet, בל אסיך נסכיהם bal a sich nisekhem, Non libabo libamina eorũ de sanguine, vt trãstulit Hieronymus. Nam verbũ Hebraicum נסך nasach, à quo fit futurum asik & nomen verbale neseck, sonat libare, miscere. F

Non cõgregabo cõ. eo. de sang.

Quapropter Chaldæus declarans sensum huius loci, paucis adiectis, Multiplicaut idola sua, & postea festinaut, vt sacrificent sacrificia. Non recipiam voluntariè libamina eorum, nec sanguinem sacrificiorum. Sic Chaldæus, Tantopere eos detestatur Dauid, vt nec nominare se velle dicat nomina eorum. Locus igitur ad fontem Hebraicum habet, Non libabo eorum libamina de sanguinibus, & non nominabo nomina eorum in labiis meis. Declarans etiam Rabi Salomon hunc locum, Ast ego, inquit, non ero quemadmodum illi, vt fundam sanguinem ad cultum idololatriæ, neque nominabo cultum simulachrorum labiis meis: iuxta videlicet illud Pauli, Fornicatio autem, & omnis immunditia nec nominetur in vobis. Subijcit veriorem cultum, syncerámque sapientiam.

Nec memor ero no. eo. per lab. m.

Eph 5.a.

Dominus pars hæreditatis meæ, & calicis mei, tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi.

Nil, ait,

A NIL, ait, mihi commune cum illis. Sed verus Deus, vera pietas, vera sapientia, est omnis mea possessio. Deus, inquam, est, quem ego mente complector, possideo, omnia bona mea in illo,

Diuitias alius fuluo sibi congerit auro,

Ast ego totus hic sum. Græcè, & Latinè dicitur, Pars hæreditatis, quod Hebraicè מנת חלקי menat chelki, Distributio partis meæ: nempe mea pars, mea distributio, possessio. Pars, sors quæ mihi contingit, quæ mihi obuenit: Bona quæ mihi pro mea sorte, & parte, portione contigerunt. Quod autem ait, Calicis mei: calicem ex consuetudine litterarum vocat participationem, haustum, possessionem, sortem. Potationem, siue haustum vocant Hebraica, priuato sibi loquendi genere, quod datur velut peculiare, vt id quasi degustes, sentias, haurias, possideas, absorbeas. Dicimus, & nos gustum bonorum, & malorum, deuorare iniuriam, mouere stomachum. Simili locutione Hebræi calicem, seu poculum vocant, quod cuique pro sua sorte datur. Quod autem ait, Tu es, qui restitues hæreditatem meam mihi: pro restitues, Hebraicè תומיך tomik, quod Rabi Salomon exposuit הניחותה hanichota, quiescere fecisti manum meam super partem bonam: nimirum posuisti manum meam super hæreditate bona, autor fuisti vt ego meliora capesscerem: tu ea proposuisti, ego elegi proposita. Gloriatur igitur vera, solidaque gloria, vt cui datum sit verum Deum colere, & agnoscere. Hanc sortem præclaram sæpius appellat, celebrat, namque omnibus locis exclamat, Beatus vir qui timet Dominum. Beatus homo, quem tu erudieris Domine. Beata gens cu-

B ius Deus, est verus ille. Subiicit inculcans similia.

Calix.

Tu es qui rest. hær.

Funes ceciderunt mihi in præclaris: etenim hæreditas mea præclara est mihi.

FVNES, Hebraicus loquendi ritus, quoniam funibus agros metiebantur, ac partiebantur, vocat mensuras, dimensiones. Pro præclaris Græcè κρατίστοις, optimis, Hebraicè נעמים neimim, pulchris, iucundis Hieronymúsque vertit pulcherrimis. Symmachus similiter ἐν τοῖς καλλίστοις, inter pulcherrima. Aquilas ἐν τοῖς εὐπρεπέσι, inter venusta. Vbi ait, Etenim hæreditas mea, præclara est mihi: est in fonte perspicuè, Certè hæreditas pulchra mihi est. Hieronymus, Et hæreditas preciosissima mea est. Græcum quoque dixit κράτιστα, optima. Funiculus hæreditatis vestræ. Pro funibus, Hieronymus dixit lineæ. Sed melius funis, vt sonat Hebraicum, חבלים chabalim, Græcúmque σχοίνια. Ergo vera, solidáque gloria elatus exclamat, En mea portio, hæreditásque præclara, egregia, beata. Ceciderunt partes, sortes mihi, in optimis locis, in rebus optatissimis, iucundissimis. Data mihi sunt optatissima, præclara, præstantia. Hæreditas mea, seu pars mea longè diuina est. Itaque de seipso prædicat Dauid quod sapientes instinctu naturæ didicerunt, & apud omnes prædicauerunt, beatum eum esse, qui simul natus cepit parere mandatis Dei, iustitiámque sectari. Sic enim Aristoteles scripsit de iustitia diuina in libro de Mundo, ἧς εὐδαιμονήσειν μέλλων μακάριός τε καὶ εὐδαίμων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἴη. Cuius à principio sit amplexator, & posses-

C sor, qui felix, atque beatus esse cupiat. Ne putes autem gloriari Dauid aliqua felicitate corporea, non potius possessione sapientiæ, quæ vera gloria, veræ diuitiæ sint, subiicit:

Funes.

Pietas à matrice nobis colenda est.

Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum: insuper & vsque ad noctem increpuerunt me renes mei.

QVOD Latinus dixit, Increpuerunt me renes mei, clarius, & verius, & ad antecedens magis respondens, est Græcè ἐπαίδευσαν, erudierunt, docuerunt. Hebraicè יסרוני issertuni, erudierunt me: quod Hieron. etiã posuit. Dicit igitur, Gratias immortales immortali Deo semper habebo, qui mihi sapientiã, consiliũ, solertiã largitus est. Sapientiã, inquam, non huius mundi, sed veram, germanam, legitimam, dignam nomine sapientiæ, vt Deum noscerem, colerem, hunc notum haberem, huic gratias agerem. Hæc sapientia mihi diuinitus data. Nihil enim (inquit sapiens ille) donare mortalibus potuit Deus, præclarius sapientia. Hoc (inquit Dauid) tantopere possideo, vt super eo noctésque, diésque cogitem: hoc renes mei, (quibus per similitudinem, quemadmodum cordi, & pectori tribuitur cogitatio) erudiunt me, docent, subiiciunt antè oculos. Hebraicè igitur datur cogitatio, sensus ratiocinatio renibus: quẽadmodum Latinè, & Græcè datur intellectus & sensus cordi, ac pectori, cùm dicimus pectus fœcundum sapientia, dicimus cordatos, contrà, vecordes. Similiter Hebraicè כליות kelioth, qui renes siue præcordia interpretantur, ea quæ Græcè

Increpuer.

Benedi. do. q. trib. mi. intel.

Sapientia.

Insuper & vs. ad no. incr. me re. mei.

dicuntur κῆρ, ἦτορ, cor, pectus: cùm sæpe ad cor, pectúsque suum inducit Homerus hoD
mines loquentes, veluti ad seipsos. Nota igitur Hebraica locutio, vt discedum sit, si clarius
Hebraicam phrasin resoluas. Insuper omnibus noctibus erudit me pectus meum. Implent
enim Deus sapientia pectus meum, hoc me noctibus erudit, veluti poëta de sapiente suo:

At pius Aeneas per noctem plurima voluens.

Nox. Renes. Est enim nox ob quietem, cogitationibus, meditationibus, consiliis agitandis opportuna.
Erudior, ait, doceor per noctē à pectore meo. quod Deus replent sapiētia. Etiā Græci sentiunt
renes intelligendos esse λογισμούς, ratiocinationes, cogitationes. Quapropter nimium
longè recedit Nicolaus suis alegoriis. Potest enim psalmus etiam de CHRISTO explicari,
iuxta sensum supernè resonantem, amotis illis.

Prouidebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dextris est mihi, ne commouear.

Prouidebā dominum in consp. meo semper. IN origine non est προωρώμην, prouidebam, sed [redacted] שויתי shiuithi, posui. Posui, inquit,
præfixi Deum ante oculos meos. Hæc enim sapientia est, ob quam gratias agit,
hanc pectus eius per omnes noctes erudit ipsum, sibi proponit Deum ante oculos,
quem noctes, atque dies meditetur, super quo cogitet assiduè. Factum id, quoniam tribuit
ei Deus intellectum, sapientiam, hæc pectoris eius fœcunditas. Quæ sit hæc fœcunditas,
quæue nocturna, in qua pernoctetur, pectoris eruditio, docet subiiciens simile, Proposui
Deum ante oculos. Quid ita? quia is meus autor, is protector, defensor, is certus salutis E
portus. Semper adest mihi, ne qua me circunstet calamitas: hæret lateri meo, assistit comes,
nunquam me deserit hæc fida custodia. Quasi stipator σωματοφύλαξ, excubitor. Propterea
non commoueor, non cado, non ruo, firmus sum, stabilisque protegente, ducente Deo.
Ob hanc causam benedico, laudibus celebro, in oculis gero ipsum, noctésque, diesque cogito,
in illum omnia desideria mea requiescunt: ille, meus ignis, mea cera, & sola voluptas:
depereo illum. non possum eius vnquam obliuisci. Inculcat similia.

Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe.

Lingua Anima Gloria. CÆTERA conueniunt. Pro lingua mea est in fonte כבודי kebodi, gloria mea. Idque etiā
Hieronymus posuit. Interpretantur Hebræi, animam velut (quod ait Plato) θειότατον
καὶ τιμιώτατον ἐν ἡμῖν τὴν ψυχήν, esse animam id, quod in nobis est diuinissimum, ac pretiosissimum.
Exponit igitur Auen Esra gloriam meam, הנשמה haneshama, animam, flatum.
Chaldæus nihil dissimile posuit, sed duntaxat יקרי iekari, gloria mea, pretium meū. Quòd
igitur in homine nil est anima charius, nobiliusque, vocant eam gloriam, veluti, sæpe scribit,
Caro mea requiescet in spe. Cor. Anima. Caro. Ossa φίλον κῆρ φίλον ἦτορ, ἐν στήθεσσι φίλοισι, charum cor, chara anima. Quod item dixit, Caro mea requiescet
in spe, est in fonte, Caro mea ישכן לבטח iskon labetach, habitabit securè, cum fiducia.
Hieronymus quoque, Habitabit confidenter. Tria igitur dicit, exultare, lætari, plena
fiduciæ, spei, & alacritatis, Cor, animam, carnem. Caro totum corpus, anima sensus ipse. F
Consimile est alio in psalmo, Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi? Totam
corporis compagem ait exhilarescere, maximum gaudium designans, immensámque voluptatem,
quam ex vera sapientia, notioneque Dei perciperet, insatiabili gaudio circunfusus.
O gaudio solis nota piis. Admirādas enim ait Aristoteles, voluptates habere sapientiam.
quas putes veram sapientiam habere, ac largiri voluptates? Exponunt igitur Hebræi, Carnem
ipsum corpus, quod in hoc mundo, & hac corporea vita, magna cum spe, & fiducia viuat,
habitet, à doloribus, calamitatibus, morbisque securum, assistente diuina custodia. Altius
autem diui Apostoli spiritu sancto sublati, de Messia, & eius resurrectione senserunt.

Quoniam non relinques animam meam in inferno: nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.

Infernus. Non derel. ani. me. in infer. HIc, ait Auen Esra grauis Hebræorum interpres, explicat causam cur exultet, lætetur
cor eius, quia non morietur, non peribit anima. Pro inferno, Hebraicè שאול
sheol, fossa, sepulchrum. Sæpe eadem vox est pro inferno. Diciturque propriè in
fonte, Quoniam non relinques animam meam ad infernum, siue sepulchrum: nimirum,
Non sines animam meam descendere ad sepulchrū. Designat itaque eum non periturum.
Non sines eam à te diuelli, ac separari, cui sapientiam, ingeniúmque dedisti. Agit igitur

gratias,

A gratias, lætatur, gratulatnr, quòd ei pietatem largitus sit, quòd ab interitu, à calamitatibus per eum sit liberatus. Quòd pauor omnis abscesserit, qui impendebat, cum periturum, atque hostes ei cladem, vastitatémque allaturos: quo metu liberatus, agit gratias, appellans hanc liberationem, nunc, quòd caro, seu corpus eius habitet securè: nunc, quòd non descendet ad interitum anima eius, nimirum, vita eius, vt sæpe exposuimus, vita, ipsemet, vt illud Christi, Qui vult animam suam saluam facere, perdet eam. Qui vult seipsum saluum facere, perdet seipsum. Sic dare animam suam, pro amico suo, dare seipsum. Nunc quoque, Non relinques animam meam in infernum: non sines memet perire, descendere ad sepulchrum, interire, labi in interitum. Hoc melius ex sua cósuetudine explicans, exaggeránsque, Nec dabis sanctum suum videre corruptionem. Videre interitum, perdi, profligari, deleri ex libro viuorum. Pro hac salute gratias habet, pro sapientia quoque, nimirum pro salute, sanitate, felicitate animi, atque corporis. Quòd si iuxta sensum Apostolorum exponatur hoc vaticinium, de Christo, clarus quoque est sensus de resurrectione Messiæ: de quo Psalmi mirificis modis cecinerunt, occulta ratione loquendi, arcanísque figuris innuerunt. Neque verò Apostoli, qui paulò ante ex inscitiæ tenebris pedem promouissent, ex seipsis cognoscere de Messia scriptum hoc oraculum potuissent, nisi Spiritus idem qui prophetas afflasset, Apostolos quoque, quo præcedentes afflatus noscerent, erudisset. Credamus igitur illis Psalmorum sensus interiores nobis enodantibus, quibus assurgere debeat omnis Iudaica turba si sapient, nempe totius suæ gentis doctissimis, qui non
B ab hominibus, sed à Deo sapientiam hausissent. Atque interpretantibus illis, omnes Hebræorum interpretes obmutescant, intentique ora tenebunt, nihil ausi hiscere contrà, sua dicta, humana, illa ex fonte diuino manãtia noscentes. Propterea Psalmum hunc inscripsit Dauid, coronam, triumphum, decus suum, veluti de Messia Rege regum.

Nec dabis sanctũ tu. vid. cor.

Apostolis.

Notas mihi fecisti vias vitæ: adimplebis me lætitia cum vultu tuo: delectationes in dextera tua, vsque in finem.

ITA quidem Græca habent, at Hebraica clariore quodam filo, ad hunc modum, vt vertit Hieronymus, Ostendisti, (aut notam fecisti) viam vitæ, copiam, (vel abundantiam) lætitiarum vultus tui, נעמות nehimor, dulcedines, voluptates, in dextera tua æternas. Tres igitur accusatiui subsunt verbo, Ostendisti, siue notam fecisti. Primum semitam vitæ: tum, plenitudinẽ, siue abundantiam, Hebraicè שבע soba, lætitiarum: demum, dulcedines in dextera tua æternas. Nam quod suo more Sept. transferũt εἰς τέλος, in finem, est iuxta Hebraicum נצח nezach, æternũ, sempiternum. Hunc locũ, vel ipsi Hebræi, turbidos oculos, à caligine terrestri tollentes, de rebus æternis interpretantur. Principio quod Septuaginta transtulerunt per præteritum ἐγνώρισας, notas fecisti, est in fonte per futurum תודיעני todieni, notam facies. Itaque volunt esse de vita futura vaticinium: Cadente corpore mortali, lapsabundo, tum via vitæ patefacienda, per quam auolet animus ad supernam regionem, quæ vocatur locus vitæ, campus veritatis, vbi verè viuitur, & viuitur æternum,
C cum Angelis vt ait hoc loco concordans cum Christianis, Iudæus Auen Esra. Copia vera lætitiarum est, quam alibi vocat, torrentem voluptatis. De qua etiam cecinit: Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Vides copiam, torrentem, satietatem, quam Deus effundet his, quos in sua regna vocabit. Quam Messias idem prædicans mortalibus, Qui sitit, ait, veniat ad me, flumina de ventre eius exibunt aquæ viuæ. Hæc igitur est copia, is fons, is torrens lætitiarum. Est autem vbertas lætitiarum in vultu eius:

Nezach.

Notas fecisti.

Via vitæ.

Plenitudo lætitiarũ.

Cum vultu tuo.

Vultu quo cælum, tempestatésque serenat.

Omnis in illo vultu voluptas, quem videntes Angeli, sanctíque animi, insatiabili gaudio replentur, longe magis, quàm si formosissimam mulierem quis cernat.

Circunstant animæ dextera, læuáque frequentes:
Nec vidisse semel satis est: iuuat vsque morari.

Quod autem ait, Delectationes in dextera tua: iidem quoque Hebræi interpretantur apposìtè, vt Auen Esra, delectationes, quas eius dextera largitur: voluptates, dulcedines, bonorum affluentias, quas donat dextera, donat diligentibus se. Quia, vt ait alius, Nec oculus vidit, nec auris audiuit, quæ præparauit Deus diligẽtibus se. Voluptates autẽ æternas, indeficientes, inexhaustas. Is sensus melius ex Hebræis percipitur quàm ex tralatione Hieronym. qui vertit, Ostendis mihi semitam vitæ, plenitudinem lætitiarum ante vultum tuum, decores in dextera tua æternos. Est igitur in calce huius Psalmi præclara philosophia de

Delectationes in dextera tua vsque in finẽ.

bonis æternis, æterna voluptate, insatiabili gaudio: de claritate, & gloria diuini vultus, cui D
tribuit ineffabilem iucunditatem. In monte facies eius resplenduit, vt sol. Ea fuit imago claritatis, qua fulget vultus eius in cælo, spectantibus Angelis, eóque cibo fruentibus, qualísque videri cælicolis, & quanta solet. Non enim eodem vultu mortalibus apparuit, atq; cælicolis. Illic, illic gloriæ suæ diuitias ostentat, splendoris sui magnitudinē, voluptatis fontes aperit. Quod perspectum habens Dauid, nec alibi, quod animos explere nostros possit, intelligens exclamat alio Psalmo, Satiabor cùm apparuerit gloria tua. Psalmum (vt ostendimus) Græci, atque Latini ex sensu Apostolorum, de resurrectione Christi interpretantur, quem sensum ex Spiritu Sancto, non humano ingenio proficisci palam est.

PSALMI XVI. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO Psalmi est, Oratio Dauid: quam ferunt Græci, Latinique editam, cum eum persequeretur Saul, multasq; eiusmodi, in libro Psalmorum haberi. Apud Hebræos mirum super hoc silentium. Assentiamur ergo Græcis, ac Latinis. Principio quod ait,

EXaudi Domine iustitiam meam, intende deprecationē meam, auribus percipe orationem meam, non in labiis dolosis.

E

Zedek, iustitia. Zadik iustus.

INTONTE duntaxat, Exaudi iustitiam. Et Hieronymus transtulit, Exaudi Deus iustitiam. Est quidem Hebraicè צדק zedek, iustitia, non iustus, qui dicitur צדיק zadik, Quid Vates innuat exclamans, Audi iustitiam, docet Chaldæus iuxtà, atque Hebræi. Prior hunc locum reddens suo idiomate קבל יי פגעתי בצדקא Kabbel, adonai peghiathi bezdaca, Accipe Deus orationem meam cum iustitia: nimirum, quæ cum iustitia fit, quam iuste fundo: veluti apud nostrum:

Instaurate, pio si pœnas ore reposco.

Si preces has ore pio profundo, loquar (ait Abraam interpres) iustitiam, veritatem, Nam Deus mendacium non exaudit. Subiicit simile more Psalmorum, qui testibus Hebræis explanatoribus, sæpius eandem sententiam diuersis nominibus iterare gaudent. Intende deprecationi meæ. Pro δεήσεως, deprecatione, est in origine רנתי rinathi, clamorem meum. Declarat enim Auen Esra, & Chimchi, rinah, esse vocem contentam, clamorem vociferationem. Itaque orationem auget, prius dixit, Exaudi: dein, Accipe clamorem, placidas aures aperi ad clamorem meum, cupiénsque exaudiri, iterat similia, Auribus percipe orationem meam. Quod ait, Non in labiis dolosis: orationem inquit, autoribus Hebræis, quæ non fit cum mendacio, cum labiis mēdacij, vt reddidit Hieronymus Immitte in aures tuas hanc orationem, quæ non fit cum fraude, vt aliud loquar, aliud sentiam, aut petam non necessaria Exponámque hostium insidias, eorum interitum efflagitem, minimè merentium, F nec me, vt ego lamentor, me persequentium, aut quòd feram eos esse malos, nefarios. Purámque dolo, & mendacio orationem suam proponit, vt Græci explanant, repetens quod impetu esse primo protulit, Exaudi iustitiam, tantum nō exclamans, O facinus indignum! O scelus in quod: iustitiæ tuæ gladius animaduertat. Vera loquor, ò pater, qui res hominúmque Deúmque æternis regis imperiis. Itaque huc flecte animum, percipe quæ loquor: dignus sum cuius tu preces audias.

Non in labiis dol.

De vultu tuo iudicium meum prodeat: oculi tui videant æquitatem.

De vultu tuo Sap. 9 A

QVOD dixit, De vultu tuo, Hebraismus est. Abs te, à vultu tuo, à conspectu tuo, à iustissimo, atque æquissimo tribunali tuo, ab incorrupto iustitiæ throno iudicium veniat. Quemadmodum est apud Græcos logographos, iustitiam esse πάρεδρον Διὸς, Assidentem Deo, iuxta solium eius considentem. Ab hoc solio postulat venire iudicium, ius, iustitiam, æquitatem, æquissimam sententiam ferri pro eo. Hanc enim à principio imploraverat. Aliam figuram, similem sensum redolentem subiicit. Oculi tui videant æquitatem, vt Poetæ à sacris mutuati tribuunt suo Ioui, vultum, oculos:

Oculi tui vid. æquit.

Vultu,

A *Vultu, quo cælum, tempestatésque serenat.* Et
Oculósque ad mœnia torsit.

Pari figura, noster, omnibus insequentis Poëtis affluentissimus præceptor, Oculos, ait, tuos illos, quibus maria, ac terras circunspicis: ob quam causam, te Poëtæ vocant εὐρύοπα, omnia intuens,

Πάνθ᾽ ὁρῶν καὶ πάντ᾽ ἀκούων, καὶ πάντα βλέπων:
Cuncta videns, cuncta exaudiens, tu me flecte.

Videant æquitatem, quæ postulo num vera sint. Respiciant vexationes meas, aut pietatem meam, mea iustissima facta respice, quàm tibi deuinctus sim, quanta te religione colam. Hoc respiciens, cernes me auxilij tui nullum, verumque imploratorem. Ostendit, quæ sit æquitas.

Probasti cor meum & visitasti nocte, igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas.

HOc erat, videant æquitatem. Probasti, Græcum ad Hebraicum [illegible] examinasti, perpendisti, scrutatus es. Sensus intimos, atque arcanas pectoris latebras perspicere potuisti. Nocte autem, quòd (vt ait Arensia, assentiturq; Nicolaus) cogitationes, factaq; nocturna magis hominum oculos aufugiunt. Ea tametsi latent humanos oculos, canit non latuisse diuinos, nõ diuina modò, quæq; luce illustrantur, cernentes, sed etiam, *Probasti. Nocte.*
B quę nocturnis tenebris absconduntur. Omnia, ait, tibi sunt in conspectu. Is sensus mihi magis arridet, quam vt recenseat facinus nocturnum admissum cum Bersabe, quod proponit Rabi Salomon. Minus, quòd noctem, vexationem appellat, quod à Græcis ponitur, in quibus sit probatus. Sed canit, quale alio psalmo: Si ascendero in cælum, tu illic es, si descendero in infernum ades. Si sumpsero pennas meas diluculo. Omnia oculis eius esse perspicua, noctem nihil prohibere, quemadmodum nostram aciem, quo minus omnia cernat. Quodq; ait: Igne me examinasti, Sept. declarauerunt vim vocis, Hebraicè, [illegible] zeraphthani, designat probare vt aurum igne probatur. Non variat sensus, tametsi habeat sons, Probasti me, non inuenies scelus meum, siue mala cogitatio mea nempe [illegible] zamothi, non transibit os meum. Ad os, inquit, scelus ex pectore nullum veniet. Nulla me scelerata cogitatio coinquinabit, vel cogitantem, vel loquentem: tam animus erit prauis cogitationibus purus, quam os sermonibus iniquis. Inculcat scilicet ex consuetudine sua, similia, semper efficiens clariora. Exaudi iustitiam, videant oculi tui æquitatem. Respice pios, Maximè enim in eo iustitia tua versatur, vt pios ab iniurijs, maleficijsq; improborum defendat. *Igne me examinasti. Non inuenta in me iniq.*

Vt non loquatur os meum opera hominum: propter verba labiorum tuorum, ego custodiui vias duras.

VErsus est digerendus. Erat superior versus, Non inuenies, cogitatio mea non transibit os meum. Sequitur iste, Ad opera hominum, propter verba labiorum tuorum,
C ego custodiui, aut obseruaui, vias [illegible] pariz, latronis. Locum obscurum sic Hebræi declarant, Opera inquit hominum, & verba labiorum tuorum obseruo. Illa vt deuitem, declinem humana facta, plerunq; non recta Tum propter præcepta tua, detestor vias improborum, vias pariz scelerati, latronis Caueo igitur à factis hominum. in numero improborum, quoad eius mihi datum est, censeri fugio. Non est mihi societas cum improbis. Et propter verba labiorum tuorum, propter præcepta tua, propter leges tuas, quas tulisti: caueo, obseruo vias sceleratorum Is verus sensus Nam vbiq, suam innocentiam proponit, iustitiã tuam Deus attẽdat, precatur, orat, oculi eius videant ęquitatem suam, pios tueatur à maleficiis improborum. Nunc autem ostendit hanc suam iustitiam, quòd humana facta imitari refugit, quod mores improborum execratur, auertitur, vt alio psalmo, Non est inuenta in me iniquitas. Hunc sensum adhibuit Rabi Dauid etiam dissentiens ab Abraam, qui & mihi vehementer arridet. Incipit igitur versus In operibus hominum propter verbum labiorum tuorum ego custodiui vias scelerati. Bis enim subaudiendum est, Custodiui, vel caui, caui opera hominum, caui semitas improborum. Secundũq; declarat primum. Quæ sentiat opera hominum, nimirum vias scelerati. *Pariz.*

Perfice gressus meos in semitis tuis, vt non moueantur vestigia meã.

Perfice. PErfice, Græcè melius ad Hebraicum, κατάρτισον, perfice, apta, fac aptos, instructos D
Sed Hebraicè clarius, vt transtulit Hieronymus, תמוך tamoch, sustenta, sustine. Et Chaldæus סעד seid, sustenta, suffulci. Itaque implorat, vt solet, ad pietatem consequendam, auxilium diuinum. Pone, inquit, pedem meum in semitis tuis: dirige gressus meos viam mihi monstra: irradiet mihi vultus tui claritas: offunde mihi pergenti, lucem tuam, vt semitas, quas tu præcidisti, ingrediar, hic mea vita decurrat, ne peslabatur. Labitur autem cùm semitis, quibus ad te venitur, relictis, iter demum, seculúmque à commercio diuorum, sequitur,

–At læua malorum,
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Hoc iter, quod refugit, detestatur, execratur. Vult autē viam, quæ ducit ad superos. Hūc veriorem sensum, transferens Hieron. scripsit, Sustenta gressus meos in callibus tuis, & non labentur vestigia mea.

Ego clamaui quoniam exaudisti me: inclina aurem tuam mihi, & exaudi verba mea.

QVoniam exaudisti, rectius in fonte תענני taaneni, exaudies me. Id Hieron. item, Ego inuocaui te, quia exaudisti me, clamaui, quoniam certus eram te exauditurum. Propterea preces easdem adhibet, inculcatq; sæpius vt ipsē quam prędicat, clarius ostēdat. Probat se à Deo exaudiri. Hinc oratio, hinc deprecatio per nox, diurnaq;, & sæpius re- E
petita. Tribuitq;, vt solet, ex affectibus humanis, aures Deo.

Mirifica misericordias tuas, qui saluos facis sperantes in te à resistentibus dexteræ tuæ.

Mirifica. MIrifica, ex Græco θαυμάστωσον, Hebraicè est הפלה haphle, sonat tum mirificare, tum separare, seiūgere, segregare, vt alio psalmo: mirificauit dominus sanctum suum, segregauit, selegit, seposuit sibi. Similiter nunc Hebræi verbum hoc declarantes, ponunt
Pharisæus. notiorem vocem הפריש hiphris, segregauit, selegit. Vnde pharisæus segregatus. Est verbum Latinum, litteris, quod sæpe fit, versis, paras, Hebraicum, Latinum inuersis litteris separare.
Mirif. mis. tuas. Sensus Magistris placet, quibus ego assentior. Segrega misericordiam, beneficium tuum ab hostibus meis. Atq; Rabi Dauid explicans sensum הפרש חסדך segrega, & fac transire misericordiam, beneficium tuum à viris illis, qui consurgunt in dextera tua, quia omnes illi nouerunt, quòd regnum mihi est abs te, & qui mihi rebelles sunt, tibi quoque. Hāc interpretatione fit clarum, quod quidem satis, supérque perspicuum est, ordinem istius versus confusum esse in nostra tralatione, digerendumque esse iuxta fontem Segrega miseri-
Qui sal. fa. spe. in te. cordiam tuam, seruator confidentium, a consurgentibus, aut resistentibus, in dextera tua. In fonte non est, qui saluos facis sperantes in te, sed duntaxat, qui seruas confidentes, seruator confidētium Iuxta hunc ordinem edidit Hieron. Mirabilem fac misericordiam tuam, saluator sperantium, à resistentibus dexteræ tuæ. Discrepat in eo duntaxat cum Hebrais, F
quòd verbum supradictum, contendunt omnes designare nunc, non mirificare, sed segregare, separare: caditq; super inimicos, nō super sperantes, & cōfidentes. Quem sensum aperiēs Chaldæus, adiuuansq; paraphrasi transfert, Segrega bonitatē, seu clemētiam tuam, redemptor eorum qui sperant, ab illis, qui stant, surgunt contra eos, manu dextera tua. Est in alio exemplari secundo loco פרע perah, vlciscere illos. Itaq; verus sensus est, segregatio misericordiæ cadat super rebelles, super resistentes. Ablatamq; his suam beneficentiam, orat ad eos, qui confidunt, transferri. Illis auxilio diuino destitutis, confidentes, & speran-
Dextra. tes ope cælesti subleuari. Ac iure meritò destitui, quoniam resistant, rebelles existant. Hoc omne cùm dextra potenti faciat, discedentem ab illis clementiam ad pios trāsmittat. Hoc dextra eius præpotens faciat, hoc moliatur. Prosequitur, preces easdem exaggerans.

Custodi me, vt pupillam oculi: sub vmbra alarum tuarum protege me.

Pupill. HEbraicæ poëseos duæ figuræ, pupilla, alæ Nil pupilla carius, nil toto corpore spiritualius. Quid enim luce dulcius, quàm pupilla contingimus? Vocatur Hebraicè, (quemadmodum Græcè, & Latinè pupilla) אישון ishon, veluti si diminu-

tiuum

A tiuuum fit ab אִישׁ ish, vir, inde paruus vir. Hoc Græcè κόρη, puella, Latinè pupilla, propterea quòd effigies hominum exiguæ in ea exprimũtur. Talem deposcit à Deo custodiam, quali custodiuntur oculi ab hominibus. Altera figura protegendi ab auibus, cùm matres summa charitate alis extensis, pullos ab iniuriis defendunt. *Ala.*

A facie impiorum, qui me afflixerunt: inimici mei animam meam circundederunt.

Andem, quæ figuris, suppressísque nominibus postulauerat, nunc apertè ab inimicorum crudelitate defendi precatur. Defende (ait) me, protege à facie, à conspectu sceleratorum, qui nunquam non ceruicibus impendent, vitam meam, vt eripiant, longa cinxere corona. Totúmque me indagine cingunt, genus hostis longè atrocissimum, monstrum horrendum, peruigil, inquietum, impatiens donec sanguine meo potiatur. Affligunt, vexant, cruciant. Metus asper instat, ingeminant curæ atroces. Circundederunt animam, nempe vitam, insidiis vbique dispositis, vbique pauor, & plurima mortis imago. *inquisit.*

Adipem suum concluserunt: os eorum locutum est superbiam.

B Era sunt, quæ à philosophis, oratoribusq; sæpius scribuntur, ex satietate nasci superbia. In philosophia Platonis insignis Philo, γνήσιον ἔγγονον τῆς πλησμονῆς τὴν ὕβριν, esse violentiã, atque superbiã, legitimam prolem intemperantiæ. Apud prophetas est, Sodomæ superbiam fuisse ex abundantia panis. Solon sapiens, τίκτει γὰρ ὄλβος ὕβριν, felicitatem procreare violentiam. Campanos agri felicitas, crudeles & superbos reddiderat. Hoc igitur memorat Vates, præpingues sunt, opulenti, eoq; superbè loquuntur. Concluserunt igitur, est, auxerunt, aceruarunt, pleni sunt adipe, plenus, ingens, tumet aqualiculus. Constipata est pinguedo, crassities eorum condensata, cõclusa, accumulata. Hæc ori suggerit superbiam hunc sensum declarans, apertensq; Chaldęus, Diuitiæ eorum ingentes: pinguedo eorum operit os eorum loquuntur superbè. Est alter sensus etiam apud Hebræos, & Nicolaum, vt sit adeps, pro visceribus, præcordiis. Clauserunt viscera, obstruxerunt præcordia, ne misereantur. Obduratum est pectus, adamantinum, ferreum. Is sensus Græcorum quoque est, declarat pro cęteris Euthymius, διὰ τοῦ στέατος δὲ τὴν καρδίαν καὶ τὰ σπλάγχνα δηλοῖ, Adeps, ait designat cor, & viscera: circa quæ sit plurimum adipis. Misericordiam, inquit, excluserunt, foras proiecerunt: vterque sensus probandus. At Hieronymus transtulit, Adipe suo concluserunt. Me inopem sua pinguedine, luxu, insolentia concluserunt, presserunt, afflixerunt, eodem pertinet. *Conclus. adipem.* *Alter sensus.*

Proiicientes me, nunc circundederunt me: oculos suos statuerunt declinare in terram.

C Ro proiicientes me (id enim Græcè ἐκβαλόντες) fons אשורנו ashurenu, nimirum, gressus nostros, semitas nostras, incessus nostros. Subiacent autem duo accusandi casus eidem verbo. Primumq; iuxta Hebræos refertur in populum, qui sequeretur David: secundum ipsum Regem, ducemq; exercitus. Semitas, ait, nostras, omnemq; incessum inimici obseruant, cingunt, insidiis nos adoriri parati: vitam, imperium, religionemq; eripere: aras, & templum diruere. Gressus igitur nostros exponit Rabi Salomon עקבנו acabenu, vestigia nostra. Chaldæus quoq; ponit אסתוורנא istevarana, gressus nostros. Itaq; non est proiiciẽtes. Declaratq; eorũ animos certos inuadere. Figunt, inquit, oculos, in terra, respiciẽtes quo nostra vestigia ferant, quo tendere pergant. Oculos à contemplandis nobis nunquam dimouent, fixique manent. Quod ait, Statuerunt declinare in terram: Hebraicè liquido, Oculos suos ponunt, vt flectant in terram. Flectunt oculos in terram. Hic hærent pectore toto, vbi nostra vestigia signent iter: hæc obseruant noctésque, diésque: nulla quies oculis eorum. Descriptio est crudelium inimicorum, vt exposita calamitate, & veluti cælesti medico vulneribus enudatis, audentius remedia poscat. Declarat apertius quid sentiat: *Proiicient.* *Ocul. suos.*

Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam, & sicut catulus leonis habitans in abditis.

Suscæper. Vſceperunt, vt eſt Græcè ὑπέλαβον, diuerſum eſt in fonte, ſecúsq; exponitur à gente, D idiomatis ſui haud ignara. Pro verbo, Suſcepe unt, eſt nomen דמיונו dimiono, ſimilitudo eius. Eſt, ait, eius ſimilitudo, vt leonis eſt leoni ſimillimus: caditq; autoribus Hebræis ſuper Saul. Hic leoni rapaci cóparat, vt alio quoque pſalmo, cuius inſcriptio, Super verbis Cuſi, Ne ſorte rapiat ſicut leo. Chaldæus quoque iuxta Hebraicũ reddidit דמותה אית demuthea ek aria, Similitudo eius velut leonis. Eodé modo reddidit Hieronymus, inculcat ſimile vt ſolet. Et ſicut catulus leonis. Nulliũ eſt inter hæc diſcrimen. Idem ſenſus.

Exurge Domine, præueni eum & ſupplanta eum: eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ.

Vſus eſt, Vſque ad frameam tuã, præueni eum. Eſt in origine קדמה פניו kadema, panau, Præueni faciẽ eius: inimiũ, occurre venienti, & aduerſum me properanti. Retunde illius impetum cóptime audaciã, prior ipſe venientem aggredere. Deijce in terram. *Tu eum frange manu, Phrygy prædonis, & ipſum Pronum ſterne ſolo.* Supplanta eum, eſt הכריעהו hacriehu, Incurua eum. Id nimirum, quod Septuaginta reddiderunt ὑποσκέλισον, ſupplanta. Nam id ſentit, & expoſuit Rabi Salomon. Eſt autem verſus (vt monſtrauimus) Exurge Domine, præueni eum, & ſupplanta eum, eripe animam meam ab impio, frameam tuam. Sciendum quod Latinus ſæpenumero delectatur reddere, frameam Græcum ad Hebraicum habet ῥομφαία, romphæa. Hoc Hebraicè clarius eſt, מחרב chereb, gladius. Eripe, ait, animã meam ab impio, qui eſt gladius tuus. E Quid ſentiat dicens impium gladium eius, duplex ſenſus, alter apud Chaldæum, alter reliquos Hebræos, Eripe, ait, animam meam ab impio, qui gladio tuo occidendus eſt, cuius cædes gladio tuo debetur. Alter apud Hebræos: Eripere, inquiunt, tuum eſt, tuus quoque gladius, tua cædes, Mors, & vita in tua poteſtate. Tu potes eripere, potes item interficere. Tuus eſt gladius, tuum ius, tua poteſtas plectendi. Ad illud exponentes quod alibi dicitur, Ego occidam, & ego viuificabo. Impius igitur eſt gladius eius, per quem caſtigat malos. Poſſet eſſe ſenſus, vt חרבך chat ebecha, non ſit caſus nominandi, ſed ablatiuus, præpoſitione deficiente, quod ſæpe fit, cum gladio tuo. Eripe animam meam ab impio, cum gladio tuo impium me perſequentem, in meũ exitiũ vigilante, interfice gladio tuo, vt alibi, Accingere gladio tuo, ſuper femur tuũ potẽtiſſime. Et, Si acueroẽ fulgur gladiũ meũ. Et Gladius ex vtraque parte acutus procedens ex ore eius. Celebrat igitur gladiũ hũc Dei, quo cædat, ſtragem edat impiorum, bonorum necem appetẽtium, peſtem, vaſtitatẽ anhelantium.

Domine, à paucis de terra diuide eos in vita eorum, de abſconditis tuis adimpletus eſt venter eorum.

Saturati ſunt filiis, dimiſerunt reliquias ſuas paruulis ſuis.

Ab inimi ma nus. Vod in ſuperiore verſu adiectum erat, Ab inimicis manus tuæ, ad hunc ſpectat: nec eſt Ab inimicis manus tuæ, ſed totus verſus habet ממתים ידך mimetim iadeca adonai. Nempe, A mortuis manus tuæ Domine, à mortuis. Tum ſequitur totum carmen F oppidò quàm pei difficile. Exponitur ab Hebræis, eáque interpretatio forſan vera eſt. Mortuos appellat, quos ſuperius gladio eius occidendos Qui gladio eius debebantur, eſſe eius mactandi, trucidandi, abolendi. Precabatur ſe ab eorum crudelitate eripere. Nũc eos appellat mortuos manus ſuæ, manu Dei interficiendos, qui manu eius ſunt delendi. Hos Septuag. interpretes non video cur appellauerint ὀλίγους, paucos, cùm ſint apertè in fonte מתים methim mortui. Reſiduum verſus eſt, vt dixi, ממתים חלקם בחיים mimethim meche led chelcam bechaim, A mortuis, ſubſtantia, pars eorum in vita. Hoc exponitur ab Auen Eſra, & Rabi Dauid, Nam in fonte non eſt verbum διαμέρισον, diuide eos, ſed nomen חלקם chelcam, pars eorum, diuiſio eorum. Terra quoque in Hebraico nuſquam eſt. Et pro ὀλίγους, paucis, quemadmodum dixi, ſunt methim, mortui. Pro inimicis item ſunt mortui, Bis enim nominantur mortui, totusq; verſus habet, A mortuis manus tuæ Domine, à mortuis, ſubſtatia pars eorũ in vita. Exponit igitur Auẽ Eſra: Eripe, ait, meà mortuis, manus tuę, qui ſunt plaga tua, cædes, mactatio, quæ fit manu: quos tua manus interficiet. A mortuis, quorum eſt omnis voluntas, vt ſint filij mundi huius. nam cheled, inquit, quod nos reddidimus ſubſtantiam, eſt res minimè ſubſiſtens, vt alibi dicitur: & ſubſtantia mea tanquam nihilum ante te. Hi cupiunt viuere ad omne tempus, omnis tua bona voluntas eſt, vt co-

A vt eorum venter impleatur in hoc mundo, in eo oblectentur, gaudeant, exultent, posteritas eorum satietur, residuumq; posteris relinquant. Rabi quoque Dauid hanc sententiam secutus, eamq; apertius declarans, Eripe, ait, vitam meam à mortuis, qui sunt plaga manus tuæ. A mortuis, inquam, qui sunt de hoc mundo, propterea, quòd non respiciunt ad mundum futurum. Nisi, quòd voluntas tua, & bonitas tua implebit ventrem eorum in mundo isto. Saturabuntur filij, nimirum replebuntur, saturabuntur filij eorum, in vita eorum cum ipsis, & reliquias suas post mortem dimittent paruulis suis, nempe filiis filiorum suorum. *Esse de hoc mundo.* Hęc interpretatio mihi quoq; probatur, quoniam postea, vitam æternam, vitam, quæ existit in visione gloriæ diuinæ commemorat. Duas proponit vitas, alteram mundi huius alteram mundi superni. Despicit, abominatur primam, recusat censeri cum his, qui se vitæ huius voluptatibus dediderunt, qui spes suas omnes hic collocarunt. Residuum igitur eiusdē versus, quo Græci interpretes dixerunt, De absconditis tuis Abscondita, quod Hebraicè est צפינך zephinacha, absconsio tua, siue thesaurus tuus, quod reddidit Chaldæus שיתך sitach, thesaurus tuus. De hoc ait AuenEsra, Et omne bonum absconditum, quod iacet penes te, est vt impleat ventrem eorum. Effundis, ait larga manu cupidis illis opes tuas, aperis illis thesauros tuos, vt beatè agant in hac vita, non admittendi ad futuram. Assecuti sunt, quod voluerunt, volutantur inter voluptates, affluentibus vndiq; bonis, quæ tua liberalitas largè profudit. Est igitur sententia clara, de beatis huius sęculi, de Crœsis, & Crassis, Sodomeis, Campanis, & Sybaritis. Sciendum tamen propter amphibologiam vo- *De abscōditis tuis.*
B cabuli mortuorum, factum esse, vt omnino diuersum sensum Chaldæus fuerit secutus, interpretans mortuos, afflictos in hoc mundo, vexatos, ob iustitiam. His ait parata esse bona, quæ neque oculus vidit, neq; auris audiuit. Atque ait, Et iustorum qui deuouerint animas suas, propter te ad moriendum in terra, pars eorum in vita æterna. Et thesaurus tuus bonus implebit domos eorum, saturabuntur filij, & relinquent reliquias suas paruulis suis. Fortasse & is sensus minimè despiciendus. Græci tamen, ac Latini conueniunt cum Hebræis.

Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo satiabor cùm apparuerit gloria tua.

APparebo conspectui tuo, sons clarius אחזה פניך echase, penecha, Videbo faciem tuam. Idq; etiam transtulit Hieronymus. Pro, Apparuerit gloria tua, est Satiabor אשבעה בהקיץ תמונתך behachiz themunatheca, In euigilando similitudine tua. Hieronymus autem, Cùm euigilauero similitudine tua. Sed enim similitudinem Hebræi quoq; de futura beatitudine interpretantur, multis verbis edisserentes. Imprimis AuenEsra, Ego, inquit, secus quàm quos superius commemoraui, duntaxat cupio videre faciem tuam, quoniam iustitia cuius obseruator fui, fuit in causa, vt delectarer videre faciem tuā, vt intelligerē opera Dei, quæ sunt omnia facta sapiēter, in æternumq; subsistunt, Satiaborq; vidēdo similitudinem tuam, non quemadmodum impletur venter illorum, atq; hoc non per insomnium, sed *Apparebo consp. tu. Cū appar. gloria tua.*
C euigilando. Hæcq; visio non est in visione oculi, sed in visu mentis, & scientiæ, quæ sunt visiones Dei in veritate pura Atq; hæc non percipiunt, nisi qui sapientiam animi didicerit. Hæc omnia declarans melius Rabi Dauid, In iustitia apparebo conspectui tuo. Sceleratis non est cupiditas mundi futuri. Non ita ego, inquit, sed potius cupio videre cum iustitia, at que incipio videre faciem tuam in sęculo futuro, cùm iustè operor in hoc mūdo. Satiabor cùm euigilauero, aut, per vigiliam, clara in luce, videro similitudinem tuam. Satiabor, explebor hoc cibo, contra quam illi qui satiantur vanis voluptatibus suis in sęculo futuro, vigilando, quia non morietur, non dormiet anima mea. Secus quàm quod alibi dicitur, Somnū æternū dormient. Facies tua, & similitudo tua, est cū mēs attingit quod ei fas est, gloriam Dei, seiuncta anima à corpore. Quod Mosi quidem viuēti datum fuit cæteris prophetis non item, quibus post mortem, datum fuit videre eam similitudinem. Hæ sunt explanationes, sed prior, vt Rabi Dauid testatur, speculationem operum diuinorum, in hoc corpore proponit, qua se glorietur propheta delectari, velut ille:

Me verò dulces ante omnia Musæ,
–Cœlique vias, & sidera monstrent. Et,
Fœlix, qui potuit rerum cognoscere causas.

Iustitia, quæ mihi semper placuit, fuit in causa, vt contēplarer, specularer, totū me factis diuinis contemplandis dederam, non quemadmodum illi studio voluptatum flagrantes,

Videre igitur faciem, atque cingilare ad similitudinem eius, nempe visione clara cernere, retulit AuenEsra ad contemplationem, & philosophiam, ex qua admiratio Dei exsistit, ex admiratione, cultus: cæteri ad sæculum futurum, ad tenam æternorum purum, claramque aspectum. Ad quem iustitia ducit comes nobis in cælum. Atque, vt versum intelligas, ex cõsuetudine Psalmorum discas, in quibus eadem res diuersis nominibus exprimitur. Quod sit similitudo eius, quid cingilare, disces ex primo, videbo faciem tuam. Cingilare, videre: similitudo, facies. Vterque sensus probandus, Græci ac Latini de gloria futura.

PSALMI XVII. EXPLANATIO.

INscriptio clara est, quo tempore, quas ab causas editum hoc carmẽ triumphale, verè epinicion, quo laudes ob deuictos hostes canuntur victoriæ diuinitus partæ prædicantur. Pertinet & non ad vnum modò facinus, sed vniuersam vitã complexus animo Vates, quas clades Dei beneficio euitauerit, quàm prodigiosè liberatus fuerit, versibus prosequitur. Inter inimicos in primis commemorat, in titulo, Saulem: atque in titulo dicitur, In finem, pro quo, in fonte, Lamnazeach, vt doceat esse carmẽ triumphale, victoriale. Dicitur etẽ puero Domini Græcè id quidẽ παιδὶ, at Hebraicè melius לעבד la ebed, seruo, cultori. Et genituo est effet endum, Pueri, seu serui cultoris Dei, Dauid. Cum ait, In die, qua eripuit eum Dominus: declarat apertius Chaldæus, pro omnibus diebus, in quibus eripuit eum Dominus. Est igitur carmen εὐχαριστήριον, pro cunctis victoriis in vita partis. Cecinit iam senex, iam canens receptui.

Puer.

Diligam te Domine fortitudo mea.

FINIS humanæ vitæ, scopus, quò cuncta tẽdunt, actio nobilissima, cui reliquæ cedãt omnes, pietas insita pectoribus, nullis casibus euellẽda. Amor opificis nostri: amantes admiramur, colimus, suspicimus, laudamus, præceptis eius obtemperare gestimus. Redditur causa, cur amandus. Quia fortitudo nostra, robur, propugnaculũ. Refugium, si gignit amorem, beneficium, vbi plura beneficia.

Amor, filius beneficij.

Dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus. Deus meus adiutor meus, & sperabo in eo. Protector meus, & cornu salutis meæ.

HVnc omnem esse versum, vel ipsa Hieronymi editio abundè testatur. In his nominibus, Hebraicæ linguæ figuræ clarescunt. Nam pro refugio, est סלעי sala, petra Deus est petra, quasi propugnaculum, arx munitissima, saxum inexpugnabile, scopulus inaccessus, ad quem, qui se recepit, metu liber erit. Explicuerunt figuram Sept. στερέωμα, firmamentum. Hieronymus ad Hebraicum, petra mea. Atque, ait AuenEsra figuratè inquit, vt homo in loco edito non timet deturbari. Inculcat idem cũm ait, Adiutor meus, pro eo in fonte צורי Zuri, petra mea: nempe, silex, robur. Tum, Protector meus, Hebraicũ מגני maghini, scutum meum. Redditur rectè protector. Protegere scuti est. Cornu salutis, Hebraicæ poësis figura Cornu ab animantibus, quorum vis in cornibus, ceruis, tauris, rhinocerotibus. Simile quid esse Deum sibi, præsidium, defensionem, ὅπλον, arma sua, quibus (quemadmodum animantes illi, cornu) se defendat, salutem & sibi quærat. Cornu salutis, cornu salutare, quasi gladius salutaris, telũ salutare, clypeus, quo sibi salutem pepetit. Telum quo, facto in phalangas hostiũ impetu, perfregit, in fugam vertit, deleuit. Susceptor meus, Græcè melius, ἀντιλήπτωρ, protector, defensor. Id sonat Hebraicum.

Sala petra.

Cornu.
Deus meus
Cornu sal.

Laudans inuocabo Dominum, & ab inimicis meis saluus ero.

FAcile est intellectu quid innuat, cur Deus sibi velut præsidium, robur semper astiterit. Quoniam illius opem implorasset, flens, ac supplex auxilium postulasset, atque exemplo exauditus esset, celeriter venisset cælitus auxilium nullis Psalmis non deprædicat, quam vim oratio habeat, quantum in ea præsidij insit, quàm sit eùm in reliquis rebus, tum verò in bello ducibus, necessaria.

Circun-

A Circundederunt me dolores mortis: & torrentes iniquitatis conturbauerunt me.

VOX, quam Sept. transtulerunt ὠδῖνας, dolores, Hebraicè חבלי amphibola, nunc dolores, nunc funes, nunc societatem, cunctúmque designans. Itaque verti potuit, Circundederunt me funes mortis, vt respondeat verbo circundandi. Astringebat, ait, vinculis tartareis, clades, calamitates, obsessū tenebāt. Premebat, alligabat carcer teterrimus. Aut, Agmen malorum incubuerat: instabat cœtus omnium miseriarum. Obsidebant agmine facto, diræ facies, inimicáque numina, vbique pauor, & plurima mortis imago. Hieronymus alterum secutus est reddens, Circundederunt me funes mortis. Chaldæus autem, vt Sept. dilucidans, Circundedit me inquit, עקא acha, angustia, dolor, pressura. Pulchra igitur figura, siue funes, siue dolores mortis dicas. Altera, torrentes iniquitatis: Quasi impetus, copia exuberans omnium calamitatum. Pro iniquitate est בליעל Belial, torrentes Belial, nomen infame in sacris litteris, nomen pessimorum siue hominum, siue dæmonum. [redacted]ea hoc loco Hieronymus vertit, Torrētes diaboli. Ducitur nomē, (vt Hebræis placet) bal, nō, iaal, profuit, inutilis, nēpe pestilēs, perniciosus, nomē co[redacted]ī dæm[redacted]minibúsque sceleratis. Torrens improborum, sceleratorum tempestas. Irruebat, instabat. *Dolores.* *Torrentes iniquitatis. Belial.*

Dolores inferni circundederunt me: præoccupauerunt me laquei mortis.

B IAM expositum nomen חבלים chabalim, posse dolores, & funes significare. Ita nunc aut dolores inferni, aut funes. Funes inferni forsan verè transtulit Chaldæus משריית חבבים mishriath chabbim, agmen inimicorum, cœtum, concilium, exercitum: funes multiplices coniuratos, coactos in meā perniciem, manus impias. Inferi, quasi letales, exitiales, mortiferos, ad destruendum, delendum, interficiendum coēuntes. Quod ait, Præuenerunt: est, ante faciem obuersabantur, ante oculos occursabant, constiterant exaduerso, inimicorum acies. Laqueos mortis eos appellant, nimirum, ad præcipitandum in mortem, in barathrum, in interitum, in perniciem. Vt me in ruinam impellerent. propterea transtulit Chaldæus, Præuenerunt me armati armis letalibus ante aciem constiterant, priores ipsi concurrerunt factum in me impetum. Hinc rectè Rabi Salomon exposuit præuenire, festinare, præcipitare moras omnes. *Præoccupauerunt. Laquei mortis.*

Et in tribulatione mea inuocaui dominum, & ad Deum meum clamaui.

Exaudiuit de templo sancto suo vocem meam, & clamor meus in conspectu eius introiuit in aures eius.

IS versus est carminis Hebraici. Est eiusdem rei multis nominibus iteratio. Inuocaui, clamaui. Exaudiuit, clamor meus peruenit ad aures eius. Sic, In cōspectu, in aures. Exaggeratur oratio, dilucescit repetita: subsequens nomen, est antecedentis declaC ratio. Neque est in Hebraico ἐκ ναοῦ ἁγίου αὐτοῦ, de templo sancto suo, redundat duntaxat, De templo suo. Templum, vt est in reliquis psalmis, aut terrestre, aut cæleste, primū quòd illic preces habebantur, responsa dabātur. Auen Esra cælum, in quo decreta eius sint scripta, signata, inde in terras descendant. Affirmat Rabi Dauid, de templo, de cęlo, inquit, exaudiebat vocem meam, cum ad eum clamarem. Consentiunt Græci, quorum sententias conflauit Euthymius, is scribit, ναὸν ἅγιον, τὸν οὐρανὸν ὑπολαμβάνων, ἢ τὴν τοῦ μαρτυρίου σκηνήν, Templum sanctū, aut cælum sentire par est, aut tabernaculum testimonij. Ipsi iidem docent, quas aures diuinas sentias, non nostras scilicet mortales, sed auditum per omnem mundum pertinentem, non sonos modò, sed silentia quoque nudásque cogitationes excipientem. Quas aures doctissimus, idémque vetustissimus vates Orpheus agnouit, *Aures dei.*

Πάνθ' ὁρᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις,
Cuncta vides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Commota est, & contremuit terra, & fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt: quoniam iratus est eis Deus.

DVPLEX explanatio furoris huius, vltionísque diuinę. Chaldæus, quem sequitur Nicolaus, amplexus alia sæcula, quibus ira Dei clarior fuit, retulit in Pharaonem, vt quanta sit aduersus sceleratos indignatio Dei, quæ suos inimicos corripuerit osten-

dat. Est alia Aben Esdræ, & Rabi Dauid, cui magis acquiesco, figuratè, ac veluti poëta, Dauid immensam contra hostes iræ diuinæ flammam cecinisse: atque, vt priscus Homerus Iouis iram designans, dat ei, ἐλέλιξεν ὄλυμπον, nutu tremefecit Olympum, Latinus autem, vultu eius redire toto cælo serenitatem, D

Vultu, quo cælum, tempestatésque serenat:

Sic diuinus Poëta, poëticè, terram, montésque celsos funditus tremuisse, irato Deo. Tantúmque indignationem pro ipso rege Deum suscepisse, vt montes expauerint. Sunt item apud profanos poëtas, fulmina Iouis, tonitrua, procellæ, tempestates. Dij, maris, & terræ, tempestatúmque potentes. Rege Dauid nihil euismodi portentorum accidisse historiæ loquuntur: sed, vt dixi, sunt poëticæ hyperbolæ, quales illæ:

Et fluctu sidera lambit. Et cælum territat armis.

Et ruentia vidimus astra,

Contigimúsque manum, qua concidit Ilia tellus.

Fama super æthera notus. Ex Homero,

Quoniam iratus est.

-Καὶ μὲν κλέος οὐρανὸν ἵκει. Sciendum non esse in fonte ὠργίσθη αὐτοῖς, iratus est eis. [redacted] Sed [redacted] חרה charalo, succensuit, incanduit ipse. Ita subiut illum

Ascendit fumus in ira eius, & ignis à facie eius exarsit: carbones succensi sunt ab eo.

ALIA hyperbole, succensa veluti fornace diuina, fumum ascendisse. Indicium furoris eius fuisse fumum exhalantem.

Tantas ille suo concepit pectore flammas.

Aptissima figura declarandæ iræ. Ira est succensio sanguinis, fumus se tollit ab igne. Quãtus ignis, tantus fumus. Ira θεήλατος, ira cælestis, quas flammas euomet, quem fumum exhalabit? Quod ait, In ira eius, Hebraismus, Ab ira, cum ira eius, mistus iræ fumus ascendebat, aut pectore fumante, ardente. Sed quod Sept. dixerunt, καὶ πῦρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καταφλεγήσεται, Et ignis à facie eius inflammabitur: est clarius in fonte, Et ignis מפיו תאכל mi pi rochel, Ex ore eius vorabit Pro facie igitur, est aptius os, à quo exhalauerit ignis vorator, populator. Ab ore eius, inquit, velut ore fornacis (perstat enim in metaphora) exhalat flamma vorax. Prius fumus, nunc flamma. Os eius, non vti os humanum, sed quale vastæ fornacis, fumum flammáque voracem exhalabat Propterea, quòd conceptus erat, ignis immensus in fornace pectoris, irarum fluctuat æstu. Quod autem subiicit, Carbones succensi sunt ab eo tantus ignis ex ore prodibat, vt carbones, accenderit aut idem atque præcedens, Exarsit fornax accensi magni carbones flamma proxima quæque vorabat, fumus ascendebat. Erant omnia, fumus, ignis, carbones irato Deo.

Inclinauit cælos, & descendit, & caligo sub pedibus eius.

Descensus dei.

HOc quoque poëticè, & figuratè. Euoluunt Hebræi, opem illam diuinam cælitus allatam, auxilium diuinitus missum fuisse descensum Dei è cęlo. Inclinauit ergo cęlos, F quasi descensurus è cælo, auxiliúmque laturus, sedem suam, quæ cælum est, versus terras demisit, declinare fecit: deposuit sedem: velut si rex aliquam in partem iter facturus iubeat sedem illuc dirigi. Venit ergo numen diuinum descendens è cælo, cui insidet, & descensurus deflexit cælum, sedem suam in terras. Erat autem caligo sub pedibus. Aduentante Deo tempestas, tonitrua, plurimus horror, caligo diuina qualis in monte, cùm legem ferret Nam totus mons fumigabat. Et ad Eliam veniente Deo, præcedebat tempestas, horror, caligo. Descriptio est descendentis Dei, quo descendente, cælum paulatim declinaret in terras.

Caligo sub pedibus eius.

Et ascendit super cherubin, & volauit: volauit super pennas ventorum.

Metaphora gratia.

HÆ quoque poëtarum tralationes, quibus carmina velut sideribus nitescunt. Hoc dicitur Hebræis דרך משל derech mashal. Modus parabolicus, figuratus, aptissimus exprimendis magnis facinoribus Dei. Volatum, Hebræi figuram exoluentes, ferunt esse celeritatem, impetum venientis, opémque ferentis Dei. Iouem inimicis iratum, descẽdentem è cælo visurum quæ in castris suorum fierent, figuratè nostris oculis obtulit, descripsit. Ecce primùm sese demisit, inclinauit in terram Olympus, Omnia circumfumigabant:

A bant: caligo, propter numen diuinum terris incubuerat. Deus autẽ in maiestate sua descẽdens cherubinis velocissimis vectoribus suis, insidebat, ocyssimis Euris ferebatur. Tremor erat terris, montes funditus excutiebantur. Dat igitur pennas ventis, quales eos poëtę barbatos fingunt, personis induunt, vt apud nostrum:

Eurum ad se Zephyrúmque vocat, dehinc talia fatur:
Tantáne vos generis tenuit fiducia vestri?

Vsurpata quoque profanis poëtis hæc figura, qua velocissimis ventorum alis ferri Deum cecinit. Nam Homerus Mercurium Deum suum portari ventis induxit,

Αὐτίκ' ἔπειθ' ὑπὸ ποσσὶν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα,
Ἀμβρόσια, χρύσεια, τά μιν φέρον, ἠμὲν ἐφ' ὑγρὴν,
Ἠδ' ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν, ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο.

Hæc latinus venustè, vt solet,

Et primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem illum siue æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.

Simile quid de vero Deo cecinit poëta sacer. Sciendum minus aptè Latinum interpretem sæpe transferre πτέρυγας, pennas, potius alas, dicendúmque, Volabat super alis ventorũ, ferebatur rapido ventorum flamine. De Cherub quoque nosse par est, Hebraicè ea vox sonat alatum, volucrem. Itaque in sacris litteris est nomen Angeli pẽnigeri, alati. Hunc alis extensis in arca exculpi, Deus iusserat Mosi. Est quasi quidam Mercurius. Nam ab his sacris oraculis, Homerus, vetustioresque poëtæ desumpserunt. Singulare est Cherub, multitudo Cherubin. Chaldæusque illustrauit, Volauit, inquit, super Cherubin leuissimis. Hæc à Gręcis quoque simili modo exponuntur. Cherub.

B

Et posuit tenebras latibulum suum, in circuitu eius tabernaculum eius, tenebrosa aqua in nubibus aëris.

NON recedit à descriptione numinis aduentantis in terras. Repetit caligině sub pedibus nunc apertius, & copiosius, tenebras, caliginémque demonstrat, vt alio psalmo: & in circuitu eius tẽpestas valida. Descendebat, ait, diuina maiestas, erat circũquaq; diffusa caligo. Hac numen ipsum abscondebatur. His tenebris, ea caligine latitabat. Tanta erat circũ diffusa caligo, tantus tenebrarum horror, vt præberet quidem indicium adesse numen, ipsum verò numen minimè tenebris opacis, absconsum videretur. Hoc vt clarius intelligas, dices iuxta fontẽ. In circuitu suo posuit tenebras latibulum suum, in circuitu suo. Imò, inquit, apertius hoc latibulum explicans, Scena eius, (idem est Græcè σκηνὴ) tentorium, tabernaculum, cui suberat numẽ, quo veluti tentorio suo vtebatur, erat immẽsa, impenetrabilisq; caligo. Erat tenebrositas aquarũ, vt est Hebraicè, vapores scilicet aquei, nubes aquosæ, nimbus aquosus: nubila nigerrima, quæ diem oculis eripiunt, qualia apud poëtam:

C

Eripiunt subitò nubes, cælúmque, diémque
Teucrorum ex oculis, ponto nox incubat atra.

Vides etiam apud poëtam Latinum, noctem atram ob nubes tenebrosas. Eadem prior Homerus,

-Σὺν δὲ νεφέεσσι κάλυψε
Γαῖαν ὁμοῦ, καὶ πόντον, ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ.
-Tunc nubibus atris
Abscondit terram, & pontum, nox venit Olympo.

Has tenebras, hanc noctem, & nubes aquosas describit diuinus poëta. Vt sit clarior versus, iuxta Hebraicum, sic leges. Posuit, diffudit tenebras, quę forent latibulum suum, in circuitu suo posuit, fecitque tentorium suum, horrorẽ aquarum, עבי שחקים nubes densissimas, constipatas. Est igitur (vt dixi) descriptio numinis aduentantis, quem circunstaret, absconderet atra caligo, nubes aquosæ, nubila tenebrosa, nox horrida. Hoc erat eius latibulum, hæc scena, tentorium. Sub hoc tabernaculo latitabat.

Præ fulgore in conspectu eius, nubes transierunt, grando, & carbones ignis.

EXPLETVR descriptio cælitus diuinę maiestatis descendentis, tenebræ, caligo, tempestas, horror, tonitrua, fulgura consequebantur. D

Fulgores nunc terrificos, sonitúmque, metúmque
Miscebant operi, flammísque sequacibus iras.

Præ fulgore eius conspectu. Vt Clarius poësis Hebraica noscatur, digerẽdus orationis ordo. Præ fulgore, clarius Grecè & Hebraicè ἀπὸ τῆς τηλαυγήσεως ἐνώπιον αὐτοῦ, A fulgore ante eum, ob fulgorem, qui eum præcedebat, nubes transierunt, Fulguris descriptio, vt apud nostrum,

–Crebris micat ignibus æther.

Propter tonitrua, fulgura, quassatæ, disiectæq́; nubes discesserunt, euanuerunt. Primũ terris, totóque cælo horrebant tenebræ, nubibus densatis, aqua grandatis. Ecce nubibus accensis, proptérque collisionem, fulguribus editis, nubes illæ transierunt. Aut quod ait Rabi Dauid, Nubes illæ ignibus accensæ super castra inimicorum transierunt, ceciderunt. Declarat quæ nubes, nimirum, carbones, ignis, & grando, fulgura, fulmina cælestia, veluti carbones è cęlo cadentia, quicquid contigerunt, non minus quàm carbones exurentia. Hęc transierunt, aut aduentante Deo transibant, toto cælo spargebantur, inspiciebatur, vt alio psalmo: Dominus venit, & in circuitu eius tempestas valida: nimirum, fulgura, grando, carbones ignei, fulgor accensarum nubium. Aut hæc ipsa super inimicos, vt alio psalmo: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, pars calicis eorum.

Et intonuit de cælo Dominus: & altissimus dedit vocem suam, grando, & carbones ignis. E

SVNT hoc quoque versu, Carbones, ignis, grando, eos omiserunt Septuag. post horrendam terris, cælóque incumbentem nigrarum, aquáque grandarum nubium noctem, simul iisdem nubibus accensis, necessario fragor earum collisarum sequebatur. Vates Latinus in simili descriptione,

Intonuere poli, crebris micat ignibus æther.

Descendente Deo, nubibus horrendis, tenebrósisque toto cælo diffusus, sequebantur ignes, tonitrua, grando, nimbus, tempestas. Videre est hoc loco, ab hac diuina, ac longè vetustissima poësi, sumpsisse profanos vates multa. Nam quem Homerus vocat ὑψιβρεμέτην, altitonantem, aut νεφεληγερέτα, nubium cõgregatorem, ecce in sacris carminibus intonat, dat vocẽ suam, nubes congregat. In terras fulmina iaculatur, quas sagittas poëta sacer appellat.

Et misit sagittas suas, & dissipauit eos: fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.

SAGITTAS, vt dixi, fulmina vocat. id ipse declarat, Fulgura multiplicauit: ingeminant, inquit, fulmina:

Toto genitor, quæ plurima cælo,
Deijcit in terras. Hæ sunt diuinæ sagittæ, quas multiplicauit, magnóque earum numero super hostium castra proiecto, eos dissipauit, deleuit, profligauit. Omnis ille exercitus impiorum interfectus cælesti plaga. Sagittas Deo quoque suo tribuit Homerus, F

Τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.
Atque tuis telis lacrymas vlciscere nostras.

Declarat igitur secundum, quas sagittas innuat. Atque hæc, aut reuera acciderunt, quod multis exercitibus euenisse memoratur, vt fulminibus delerentur, vt exercitus Brenni: aut quemadmodum Homerus pestilentiam cælitus in exercitum Græcorum immissam, sagittas Apollinis vocat, quas torserit in Danaos, sic plagas cælitus illatas, sagittas & fulgura noster appellat.

Et apparuerunt fontes aquarum, & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum, ab increpatione tua Domine, ab inspiratione spiritus iræ tuæ.

Aquæ. IS est versus omnis. Est hæc quoq; testibus Hebræis, figura, tropus, inuolucrum, adũbratio. In sacro poëmate crebrum est, vt clades, vexationes, aquæ vocentur, veluti torrentes, aut hymbres inundantes, quibus velut vndis, sæpe periculum est ne suffocetur homo, cùm geminatis fluctibus incumbunt, ceruicibus impendent. Exemplum ex alijs psalmis: Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.

Eripe

A Eripe me de luto, vt non infigar, & de profundis aquarum. Nonne nostri quoque, fluctus, curas atroces appellant? Irarum fluctuat æstu. Curarum fluctus. Ad hanc figuram, locum Hebræi explicant, rectè mea quidem sententia. Sublatis hostibus, qui clades, vexationésque afferebant, sublatis angustiis, quæ fluctibus assimiles incubuerant, apparuerunt valles, apparuit solum. Descriptio est exiccationis. fluctibus illis siccatis, exhaustis, spirante Deo, apparuit solum, apparuit alueus. Tanto spiritu Deus flauit, vt longè, latéque fluctibus miseriarum proiectis, exhaustis, ipsa terra apparuerit. Nihil fuit reliquum fluctuum illorum. Quas igitur Sept. dixerunt πηγὰς, fontes, sunt Hebraicè אפיקים apichim, interpretantur Hebræi, diffusiones, torrentes. Hic exhaustis apparuit alueus, denudatum est profundū, Chaldæus, profunditas. Abierat metus omnis, & iræ concesserat Deum. Chaldæus dilucidans interpretando pro fontibus posuit עמיקי מיא amike maia, profunditates aquarum. Clarus igitur est sensus, flante Deo, & terribili voce intonante, increpante, (id enim est, Ab increpatione tua) vexationum fluctus illos abiisse, euanuisse, profundúmque solum, ac fundamentum apparuisse. *Apparuerunt fontes aquarum.*

Quanta per Idæos frenis effusa Mycenis
Tempestas iuit campos,

Nec miteris quòd dicat, fundamenta orbis terrarum, pro orbe terrarum. Hebraicum תבל tebel, terra ipsa, solum ipsum, fundaméta terræ, profunda terra. Inducit igitur seipsum, velut fluctibus oppressum, cælique minis,

B *Tum vero grauiter commotus, & alto*
Prospiciens genitor, summa placidum caput extulit vnda.
Et dicto citius tumida æquora placat
Et vastas aperit Syrtes, & temperat æquor.

Talis fuit Deus diuino Poetæ, tempestatibus oppresso. Is sensus clarius ex sequentibus percipitur.

Misit de summo, & accepit me: & assumpsit me de aquis multis.

EX aquis, & tempestate, atque nimbis diuinitus ereptum se canit. De summo, Græcè ad Hebraicum ἐξ ὕψους, ex altitudine, ex alto, è cælo. Misit opem cælitus, auxilium ab alto. Hoc auxilium plerique Hebræorum, Angelum interpretantur. Misit Angelum suum, qui me eriperet. Non moror Græcos nunc, quoniam diuersum iter abierūt, ad tempestatem Christi, & Apostolorum Psalmum transferentes, vt Chaldæus, quem sequitur Rabi Salomon, & Nicolaus, ad res Aegyptiacas, oppressúmque Pharaonem. Claruit figura, tropus, parabola poëtica. Declarat demum, euoluítque figuram.

Eripuit me de inimicis meis fortissimis, & ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me.

C EA est consuetudo Psalmorum, vt quod primò obscurè dixissent, paulatim idem repetentes, apertius eloquantur. Tēpestatē igitur, fluctúsque, quibus penè depressus esset, atrocissimos hostes fuisse canit. Quod ait, Quoniam confortati sunt super me, Græcè, ὅτι ἐστερεώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. Hebraicè clarius אמצו ממני amezumimenni, fortiores, validiores me erant. Hostes illi me viribus superabant: propterea opem mihi tulit. Superare viribus humanis eos non poteram: allatum diuinitus auxilium, Beneficio immortalis Dei, neque hostibus diutina lætitia, neque mihi longior relictus est dolor. *Confortati sunt super me.*

Præuenerunt me in die afflictionis meæ: & factus est Dominus protector meus.

PRAEVENERVNT, testibus Hebræis, respondet ei quod superius, Præuenerunt me laquei mortis. Celeriter procurrerant, occupauerant, impetum fecerant hostes, auidi nocendi, bellum priores indixerant. Ille dies mihi longè grauissimus fuit. At Deus non me deseruit, respexit, dexteram extendit ad me protegendum. Afflictionem dixit, Hebraicè איד ed, ruinam, occasum, interitum, excidium. In die tulit opem, qua mihi penitus excidium imminebat. Et fuit mihi protector, vel vt in fonte, למשען lemisan, sustentatio, firmamentum, vt transtulit egregius doctor.

Et eduxit me in latitudinem: saluum me fecit, quoniam voluit me. D

Latitudo. FIGVRIS Hebraicis ludit. Vt calamitates, & clades, vexationésque vocãt pressuras, angustias, quia premunt, terunt, astringunt, molestè: sic ex his euasisse, in latitudinẽ venisse dicunt. Et dilatare est illis gaudio perfundere, latitudinem dare, vincula miseriarum dissoluere, Vt, In tribulatione dilatasti mihi: animum, oppresso, & astricto vinclis molestissimis, latitudinẽ dedisti, cœlum aperuisti. Nunc, in latitudinem, in libertatem eduxit, quasi carcerem, quem Græci ob hanc causam vocãt ἀφετὴν, aperuit, vincula rupit. Nam superius, In tribulatione, nempe in angustia, inuocaui dominum. Et paulo superius: Se fluctibus oppressum, iámque in profundum mergendum, nunc extractum quoniam voluit me nempe cui mea pietas semper cordi fuit Est enim iudex dominus, æquus, non deserit pios, iustos, quod nonnulli querũtur, vt ille, Lætósque diu florere nocentes, Vexarique pios. Et Lucretius de fulmine, *Quoniam voluit me.*

Et potius nulla sibi turpi conscius in re
Voluitur in flammis innoxius, inque pedibus
Turbine cœlesti subito correptus, & igni.

At melior, vetustiórque Vates, est Deo grata pietas, tuetur iustos eos, si vsus postulat, ab inimicis defendit.

Et retribuet mihi secundum iustitiam meam, & secundum puritatem manuum mearum. E

VOLVIT me, dixerat paulò antè: nimirum, propter iustitiam meam. Iustitiam, egregio fecit me illi charũ. Nam, vt ait priscus Vates Homerus de Diis, ἀλλὰ δίκην τιμῶσι, Dij venerantur, in pretio habent iustitiam. Iuxta hanc, me remuneratus est abundè, defendens me à maleficiis improborum. Erant mihi manus castæ, nullis sceleribus eas coinquinaueram, non rapinis, non cæde, hac innocentia, gratiam, amicitiámque eius redemi. Inculcat, illustrátque exaggerando.

Quia custodiui vias Domini, nec impiè gessi, à Deo meo.

Via. VIAS, præcepta, leges, imperia, iussa, decreta, velut vias ante oculos mortalium præcisa, signata itinera, per quæ nos incedere iussit, ne quenquam falleret inscitia, atque à vera felicitate abduceret. Hac iter Elysium vobis. Nonne secmitas has cecinere Poëta, ferentes alteram quidem ad superos, alteram in barathrum. Ille quoque commemorat iter deorum, seclusumque à consortio Deorum. Imperia Dei distribuũt Hebræi, alia iubere, præcipere alia interdicere. Illa vt facias, hæc ne facias. Vtraque proposuisse, prophetam fecisse, quæ imperaretur tum abstinuisse his, quæ vetarentur. Nec impiè gessi à Deo meo. Aptius per Græcum vnico verbo redditur Hebraicũ, ἀσεβῶ ἠσέβησα, Hebraicum רשעתי rashati, A Deo meo. Resoluit Chaldæus, Et non ambulaui in impietate coram Deo. Nec memet impiè gessi coram Deo, auertíque memet impiè à cultu eius *Nec impie gessi a deo meo.* F

Quoniam omnia iudicia eius in conspectu meo: & iustitias eius non repuli à me.

IVDICIA, iura, sanctiones, placita, leges, decreta, scita. Hæc, ait, iugiter ante oculos meos obuersantur: nunquam animo delabũtur: insident, adhærescunt pectori. Iustitias autẽ dixit, id Hebraico clarius innotescit, חקותיו chucotau, instituta eius, mores ab illo prescripti, designati mortalibus, ne per inscitiam laberentur. Hos omnibus viribus amplector, seruo: rerum cæterarum curam, quoniam hoc præstare existimabam, prorsus amandaui. Quòd me totum pietati, benéque factis dedidi, quod magni patris imperiis parere præstantissimum existimaui: quòd ab hac sententia nunquam destiti, assecutus sum, vt tum in prœliis, tum quascumque mihi inimici insidias parassent, præsidio eius securus fuerim.

Et ero immaculatus cum eo: & obseruabo me ab iniquitate mea.

PRAETERITVM est ואהי væthi. Fui immaculatus, Hebraicè תמים thamim, perfectus, absolutus, integer. Lex domini immaculata, perfecta, integra. Chaldæúsque hoc loco שלים shelim, perfectus, Græcè ἄμωμος, sine momo, citra notam. Iniquitate mea: quasi à peccato

A à peccato mentis meæ, pectoris mei. Rectam mentem præstare conabor: abeat praua voluntas: non habuerit in spiritu meo domicilium scelus vllum.

Et retribuet mihi dominus secundum iustitiam meam: & secundum puritatem manuum mearum in conspectu oculorum eius.

HÆc sæpius elocutus est, Iustitiam, innocentiam manuum, castitatem proposuit. In conspectu oculorum. Poterat Latinus rectius vertere Græcum ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν, Ante oculos, in oculis, sub oculis. Castitas, ait, puritásque manuũ mearum sub oculis tuis erat, in conspectu tuo. Viderunt oculi tui hanc castitatem, hanc iustitiam. In conspectu tuo res gerebatur. Nullum enim meum factum te latere poterat. *In conspe. culor.*

Cum sancto, sanctus eris: & cum viro innocente, innocens eris.

CVR se gratum illi fuisse prædicet, cur manuum eius castitatem Deus adamauerit testibus Hebræis, causam ostendit. Est enim Deus cum sanctis sanctus. Similitudo facit, vt eos amplectatur, vt olim apud Pythagoreos prouerbiũ erat ἰσότης φιλίας, similitudinem amicos facere. Et Aristoteles, mentes castas, æquas, puras à Deo, vti sui συγγενέστατα propinquissimas diligi. Hunc locum exponens Rabi Dauid, Hæc ait, est consuetudo tua, cum sanctis apparet sanctitas tua, císque beneficiis accumulas. Sciendum pro innocẽte, Græcè ἄμωμος, Hebraicũ, vt superius docuimus est תמים thamim, perfectus, integer. Itaq; melius exponitur, Et cũ perfecto perfectus eris. népe, vt ait idẽ magister: Et cũ perfectis, apparet perfectio tua, & rectitudo tua, bonitas, clemẽtia, splẽdor. Nomen חסיד chasid, quod solet sanctus interpretari, sonat Hebræis, beneficũ, benignũ, vt chasida, ciconia, quod benefica sit erga parẽtes. Hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν. Itaq; dici posset, Et cũ benignis, benignus eris. Respõdet ergo ei, quod dixerat superius, Et ero immaculatus cum eo. Nimirũ, perfectus, integer, vt ipse est. Græci sanctum interpretantur, qui iustus erga Deum innocentem, erga homines. Locúmque exponunt similiter, vt Hebræi. Reddere eum cuique pro meritis, talémque se cuique ostendere qualis quisque sit.

Innocens.

Sanctus.

Ciconias imitari.

Et cum electo, electus eris: & cum peruerso, peruertêris.

C INCVLCAT ex consuetudine sua, eandem sentẽtiam verbis diuersis. Nam quũ Sept. dixerint ἐκλεκτόν, electum, Hebraicè בר nabar, purus, innocuus, mundus. Refértque superius dictum, Et secundum puritatem manuum mearum retribuet mihi. En mũdicies. Mundus, sanctus, innocẽs, integer, perfectus, rectus, eadem. Quod dixit, Electus eris, clarius ex fonte תתברר titebbarar, mundus eris: præbebis te mundum, innocentem, æquanimem. At contra peruersum, prauum, noxium, similem illi te reddes, seposita ad tempus clementia tua, induta contra crudelem crudelitate, vt par pari referas, ad talionem. Hæc omnia Chaldæus mira quadam sua opinione retulit ad priscos. Mundum, innocentem, purum, Abraham, Isaac, & Iacob. peruersum Pharaonem interpretans. *Electus*

Quoniam tu populum humilem saluum facies: & oculos superborum humiliabis.

INNOCENTEM, humilem, demissum, populum suum esse demonstrat, peruersos, & superbos, hostes, veræ pietatis inimicos, nunquã non bello pauperes Hebręos persequẽtes, impetũ in aras, sacra, cerimonias eorũ facere conãtes, perpetuis odiis, propter religionis, legũq; discrimẽ, ab eis dissidentes: quos si bello superassent, sublata vera, ac planè cęlesti eorũ philosophia, simulachrorũ suorũ detestabilem cultũ intulissent. Hoc est,

LL

quòd toties aduersus eos Dei implorant auxilium, non minus se laborare, ne fortunas D
eorum hostes diriperent, vrbes popularentur, coniuges in conspectu eorum vexarēt, quàm ne religionem, qua nihil in terris melius esset, penitus delerent. Populum humilem dixit fons עני ani pauperem, humilem, deiectum. Oculos autem superbos, quòd ingentes sibi spiritus sumpserant. Homines esse feros, barbaros, iracundos, veluti, qui manibus magnis rescindere cælum, aut qui montes montibus imponere conabatur. Vel,

Componens manibúsque manus, atque oribus ora.

Omnes cruciatus ab his expectandos.

Quoniam tu illuminas lucernam meam: Deus meus illumina tenebras meas:

LVCERNAM, cùm sit tropus, figuratúsque loquendi modus, alij regnum interpretátur, alij bonum genium, propitium numen, fortunam secundam. Pulchrè quoq; Græci lucernam animæ, mentem esse: tenebras, furorem, cupiditatem, ægritudinem. Illuminasse mentem, malas cupiditates abstulisse. Si figuram euoluas, est veluti si Latinè dicat, Præclarè mecum fecisti, splendor tuæ clementiæ mihi semper præluxit, fauor tuus, beneuolentiæ tuæ radius, vitæ meæ semper illuxit, erat fidus Achates. Non leue præsidium me comitabatur. Luce tua irradiabar, dextra, læuáque cedebant tenebrę, duç faces, aduersi dęmones. Lucernam suam dixit, velut accensum radium, ex lumine diuino. Designat clemētiam, Dei optimam voluntatem, præsidium, quemadmodum sub tropo tenebrarum, calamitates, incommoda, dolores, ruinæ describuntur. Posset etiam lucerna esse, iuxta sensumq; Græcorum, pro doctrina sapientia: vt, Lucerna pedibus meis verbum tuum. Et, Illumina oculos meos ne quando obdormiam in morte.

Quoniam in te eripiar à tentatione: & in Deo meo transgrediar murum.

Eripiar. VERBVM Hebraicum, quod hoc loci est ארוץ aruz, est duarum significationum. Dicitur a רצץ razaz, siue רץ roz, sonat confringere, conterere, etiam currere. Vox quoque quam Sept. transtulerunt πειρατήριον, tentationem, Hebraicè גדוד ghedud, sonat vbiq; *A tentatione.* armatum, accinctum, paratum ad dimicandum. Hieron. in suo psalterio, & Regum secūdo vbi canitur is psalmus, transtulit accinctum. Ergo dicendum, Quoniam in te curram accinctus, curram contra accinctos, armatos intrepidè. Aut verius, cōfringam armatum ac-*In te.* cinctum. Hoc postremum clarius, & verius. In te, inquit, per te, te duce, te adiutore cōfringam, conteram, delebo aduersarios, armatos, paratos ad dimicandum. In fugam coniectos, quatum vires ad lassitudinem sufficient hostes, armatos delebo, te duce, te exercitum meū *Et in d. m. trāsg. mur.* preeunte, prælijs nostris præsente. Hunc sensum declarat quod sequitur Et in Deo meo transgrediar murum. Hostium murum ascendam, militem meū, in vrbem hostium intromittam. Succedam muro, victoria auspice Deo, potitus. Capti vrbe, & muro, a milite meo occupato. Non est igitur ῥυσθήσομαι liberabor, eripiar sed cōfringam, conteram, delebo, testibus Magistris, qui & illum sensum probant, vt dicat, In te curram, aduersus armatos, accinctos, non timebo eos. Vtrunque melius, quam, Eripiar à tentatione. F

Deus meus impolluta via eius: eloquia domini igni examinata: protector est omnium sperantium in se.

HEBRAISMVS, sæpius in sacris litteris occurrens, quem nisi sermoni Latino aptaueris, solœcismus efficitur. Quorsum pertinet casus nominandi, Deus meus, cui verbo nititur? Ergo ex origine dicendum, Dei impolluta via: via Dei impolluta. Estq; dun-*Ha el. Deus.* taxat האל ha El, Deus. Impollutam Latinus dixit, quam alibi immaculata. Græcè idē nomen ἄμωμος, sine labe, nō inquinata, non sordida. Hebraicè, vt monuimus, תמים tamim, perfecta, absoluta, eadem omnia. Viam sentit, cōsuetudinē, studium, naturā, geniū mores. Na-*Via.* tura Dei, inquit, est incorrupta, impolluta. Mores eius castissimi, sanctissimi. Nihil in promissis eius falsum, fraudulentum: Sermones eius veri: quod pollicetur, absoluit, peragit. Quod *Eloquia.* docet, plenū veritatis. Leges eius, ac dicta, scita, ac decreta plena sunt æquitatis, plena prudētiæ, plena salutis. Quę Sept. dixerūt Grçcè λόγια, eloquia, Hebraicè vnicus numerus אמרת *Igne examinata.* imrath, sermo, oratio. Et pro πεπυρωμένα, quod Latinus dixit, igni examinata, nudū, solūq; verbū Hebraicè צרופה zerupha, Nimirū, repurgatus, excolatus. Tralatū ab his, qui purgat metalla Sermo inquit, Dei, purus, verus, auro nitentior. Solet poëma diuinū, bis, terq; eadē sententiā inculcare, vt planius intelligas. Quid sit immaculata via eius, disce ex sequētibus.

quia

A quia sermo eius veridicus, quia suos non deserit, non est suorum, qui spem in eo collocauerunt proditor: protegit, fouet, amplectitur. Non despicit, auersúsque refugit, qui ad auxilium suum confugerunt. Occasioni non deest. Ea est natura Dei, ea consuetudo, hi mores.

Quoniam quis Deus præter dominum? & quis Deus, præter Deum nostrum?

PROTEGIT, ait, suos, quòd ei non deest facultas, quippe qui est verus Deus vera maiestas, verũ numen, cui comes it immensa potestas, & rãropere magna benefaciendi voluntas. Nõ est alius deus, cui merito diuinũ nomen ascribatur. Quisquis apud exteras nationes præter illum, Deus dicitur, falsò dicitur. Secundo loco vbi dixit, Aut quis Deus, pro Deo in fonte צור zur, petra, robur, præsidium Aut, quod aliud præsidium est vsquam, quoquò te verteris, cui niti tuto possis, præter quàm huic vero præsidio, robori, propugnaculo, saxo inaccesso, inexpugnabili? *Quis Deus præter dominum.*

Deus qui præcinxit me virtute, & posuit immaculatam viam meam.

B CVM sit ille præpotens, inuictis viribus, iure venit ab illo robur in pectora nostra. Virtutem verè nunc dixit, quod Græcè δύναμιν, potestatem, vim. Virtutem in prælus, militarem virtutem Cinxit, quoq; pulchra metaphora. Accinxit, armauit, vestiuit Hæc arma, quibus accinctus prodibat in aciem, tela inter, & hostes ipse animos, virésque ministrat. Immaculatam autem viam posuit, quoniam via eius, præclara, sacra, plena bonitatis, ab ea descendit bonitas, virtus. Vt ab illo prodit in nos fortitudo, studium, alacritásque pugnandi: prodit etiam bonitas, iustitia. Non minus est largitor sapientiæ, probitatis, quàm virtutis in prælus. Dat fortia pectora, dat quoque sapientes animos. Ex eodem fonte diuino, fortitudo nobis, atque pietas, sapientia. *Virtus. Præcinxit.*

Qui perfecit pedes meos tanquam ceruorum, & super excelsa statuens me.

PERFECIT, Græcum καταρτιζόμενος, melius perspicitur ex fonte, quod tràstulit doctor egregius משוה meshaue, coæquans pedes meos ceruis, ponens pedes meos velut ceruinos: ceruorum velocitatem, si quando fuga opus esset, mihi dedit, altissimos montes petebam, locorum difficultate tutus, declarat Rabi Dauid sensum: Si cogebar, ait, fuga incitatus, manus hostium elabi, ceruorum velocitas mihi dabatur: non timor addidit alas, sed Deus. Fugit ocyor Euro, Et in altissimis locis, quò minimè dabatur hostibus accessus, statuebat me Deus idem. Is sensus ex Græco quoque posset intelligi Nam Græci exponunt, καταρτιζόμενος ἐπιτεσσάζονται, τελειοῖ, coaptans, & perficiens, disponénsque pedes meos C ad cursum, cum cogebar mihi pedibus quærere salutem: vt cum ceruis fugientes, sese ad altissimos montes recipiunt. *Perfecit. Et super excelsa, me*

Qui docet manus meas ad prælium, & posuisti, vt arcum æreum, brachia mea.

RECENSET memoriter beneficia: dedisse velocitatem in prælus, quanta est ceruorũ, dedisse sapientiam ducendæ vitæ magistram. Artem quoque præliandi, & consiliorum capiendorum, pro re, & tempore, docuisse. Ad hæc vires ingentes, vt penè ferreus esset. Sciendum, quod Septuag. transtulerunt, καὶ ἔθου τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχίονάς μου, Et posuisti arcum ferreum brachia mea, posset reddere Hebraicum, alios sensus, propter verbũ polysemum נחתה nichatha, Id magistris astipulatibus, posset designare, Fregisti, rupisti aut per patiens, Fractus est arcus ferreus, Brachiis autem deesse præpositionẽ ex consuetudine poëmatis huius. Eritque sensus, Et fregisti arcum ferreum, cum brachiis meis: siue, Fractus est arcus ferreus. Nam Rabi Dauid supradictam vocem, alio clariorem, Et arcus, ait inimicorũ, brachiis meis erit נשברת nisbereth, fractus, Chaldæus tamẽ, sensũ Græcorum acquiescit, pro Hebraico clarus verbum ponens ויהב vmath chaph, qui corroboras, confirmas velut arcum æneum, brachia mea. Itaque omnes hi sensus, quibus sua cuique ratio subest, probari possunt. *Tul. off. 2. Posuisti vt ar. ær. brachia.*

Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, & dextera tua suscepit me: & disciplina tua correxit me. D

Protectio. HIS est versus. pro protectione, in fonte est מגן maghen, clypeus, vt transtulit Hieronymus. Protectio, aut clypeus salutis. Hebraismus, clypeus salutaris, scutum quod salutis esset protector. Scutum, quo salus cõstat, siue ipsa salus, quam metaphoricῶs, scutum vocet. *Suscepit.* Suscepit, clarius Græcum, & Hebraicum, ἀντελάβετο, sustentauit, adiuuit, protexit. In origine תסעדני tisadeni, sustentauit, sustinuit me. Hieronymus, Confortauit, eodem sensu. Quod maximè conuenit dexteræ.

Da dextram misero, & tecum me tolle per vndas.

Quod ait, Et disciplina tua correxit me in finem, non est in fonte, εἰς τέλος, in finem: redũdat, dignum obeliscо. *Disciplina.* Et pro παιδεία, disciplina, est melius, & clarius ענותך aneuathecha, mãsuetudo, clementia tua. Nam Hieronymus quoque transtulit, mansuetudinem. Et Rabi *Correxit.* Dauid pro eo subiicit clarius, חסידותך chasiduthcha, beneficentia, clementia tua. Et pro ἀνώρθωσε, correxit, est in fonte, תרבני tarbeni, multiplicauit, auxit. Egregius etiam doctor, Multiplicauit. Vnanimiter ab omnibus Hebræis asseritur. Atque iuxta Hebræos loquitur, cùm ex humili loco, ad maximam regni dignitatem prouectus est: aut potius, qui in bello exiguus esset, paucis comitantibus, parua manu, exiguo numero, at Deus eum multiplicauit, quoniam vires dedit. Clemẽtia tua, inquit Rabi Dauid, fecit hoc, quia mihi vires non suppetebant, sed tua clemẽtia multiplicauit me, cui paucitas esset militum, hostes autẽ turba E ingens, quæ contra me in acie constiterat. Clementia autem, & beneficio tuo factum est, vt ego superior fuerim, deuictis, & in fugam coniectis hostibus. Vides quantò melior sit is sensus, dilucidè profluens ex fonte. Confodiendum quoque obelisco, quod adiectum fuit à Septuag. manauitque ex eorum tralatione ad Latinos, καὶ ἡ παιδεία σου, αὐτή με διδάξει: Et disciplina tua, ipsa me docebit. Etiam apud diuum Hieronymum nusquam est.

Dilatasti gressus meos subter me, & non sunt infirmata vestigia mea.

Dilatasti gress. m. DILATASTI gressus, figura Hebraica. Dilatasti iter, eunti viam aperuisti, non per angustias, locorumque difficultates duxisti, per deuia, præcipitosa sed per regiá, securá. Non sum ingrediens prolapsus: ducente Deo, nusquam offendi. Discedo ducente Deo, tela inter & hostes, Nil mihi loci iniquitas obfuit, nil hostes me persequendo profecerunt. Iter erat nostrum spatiosum, latum per plana ferebar. Hanc viæ facilitatem non tá mihi præbebat ipsa terra, campúsque, quàm præsidium Dei, quasi mihi ante oculos ster- *Non sunt infir. vest. m.* nens viam, aduersa quæque submouens. Designat ergo metaphoricῶs auxilium Dei, gratiam, clementiam eunti comitem. Indicat cùm ait, Non sunt infirmata vestigia mea. Græcũ οὐκ ἠσθένησαν, non vacillauerunt, non fuerunt lapsabũda. ad Hebraicum, מעדו maadu, nutauerunt, prolapsa sunt, luxata sunt. Et pro τὰ ἴχνη μου, vestigia mea, Hebraicum aliquid diuersum קרסלי carsulai, tali mei. non sunt luxati, non infirmati tali mei, pedes, à parte totum. Pedes erant firmi. Eram velut ille πόδας ὠκὺς pedibus velox. Hieronymus item vertit, Et non F deficient tali mei.

Persequar inimicos meos, & comprehendam illos: & non conuertar donec deficiant.

Quia non defecerũt. HÆc erat pedum velocitas, hoc fuit cur non deficient tali. Quantum vires ad lassitudinem sufficient, hostes in fugam coniectos, atque ita perterritos, vt nusquam fuga desistant, trucidabo. Nos insecuti tantam eorum multitudinem interficiemus, quãtum erit diei spatium. Et propè ad internecionem, gentem, nomẽnque eorum redigemus. Nos in eos acriter impetu facto, repellemus, neque finem insequendi faciemus, quoad præcipites agemus, magnóque eorum numero interfecto, reliquis neque sui colligendi, neque consistendi facultatem dabimus.

Confringam illos, nec poteruntstare: cadent subtus pedes meos.

Stare. STARE, Hebraicum liquidius קום kum, surgere. Eam hostium futuram ruinam, atque interitum vt amplius surgere non possint. Confringam, Græcum ἐκθλίψω, elidam, delebo, obliterabo, de medio tollam. Fons אמחצם emchazẽ, cædam eos, vt vertit Hierony-

A Hieronymus, Contrucidabo, mactabo. Ante pedes nostros stragem eorum videbimus, per eorum corpora pergemus.

Et præcinxisti me virtute ad bellum: & supplantasti omnes insurgentes in me, subtus me.

SVPPLANTASTI, Græcum συνεπόδισας, impedisti, impeditos fecisti. Hebraicum verius, & vehementius ותכריע tacria, incuruasti, vt vertit Hieronymus, Corruere fecisti, vt caderent autor fuisti. Nam me, meósque milites virtute armasti, militibus meis animos dedisti. Singularis militum meorum fuit virtus. Erant numero quidem inferiores nostri: sed virtute, quam tu dedisti, longè superiores. Qui contra nos in acie constiterant, bellum nobis indixerant, vti lupi rapaces aduersum nos impetum fecerant, ante oculos nostros corruere fecisti. Hæc omnia vt superiora, non per præteritum, sed futurum. Supplantasti.

Et inimicos meos dedisti mihi dorsum: & odientes me disperdidisti.

DIXERAT superius, Supplantasti, nimirum, corruere fecisti. Dixerat item inimicos in fugam coniectos. nunc quoque simile quid, Inimicorum dedisti dorsum, nempe, Magistris interpretātibus, terga eos vertere nobis coëgisti, fecisti vt nobis terga darent. Dedisti mihi dorsum inimicorum, Quapropter oratio rectius disponenda est. Non enim dicendum, Inimicos meos, sed inimicorum meorum, quemadmodum diuinus inter-
B pres transtulit. Hebraica item vox ערף oreph, sonat dorsum, sonat item ceruicem. Dedisti ceruicem inimicorum, quorum ceruibus nos imminebamus, insequentes eos, nobis terga obuertentes, eósque ita præcipites egimus, vt nusquam fuga desisterent. Non magni refert quòd in fonte sit per primam personā אצמיתם azemithem, Delebo eos, redigam ad internecionem eos, qui me odio habent. Hoc melius Græcè ἐξωλόθρευσας, ad internicionem redegisti, quàm disperdidisti. Disperdidisti.

Clamauerunt, nec erat, qui saluos faceret, ad Dominum, nec exaudiuit eos.

ETAMETSI religionibus vanis dediti essent, at vel Deum verum, instigante natura, quod his plerunque accidere solet quos aliqua calamitas absorbuit, inuocauerunt, eius opem implorauerunt: aut certè Deos illos suos minimè propitios, nihil exaudientes inuocauerunt.

Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplúmque ferebant. Pala, seu vestis fœminea, Mineruæ sacra.

Sed verus Deus, quoniam sic meriti essent, preces eorum contempsit, passus eos à rege pio profligari, ac deleri.

Et comminuam eos, vt puluerem ante faciem venti: vt lutum platearum delebo eos.

C
EX consuetudine diuini poëmatis, bis dicit idem diuersis nominibus, altero, alterius vim illustrans. Comminuere, delere, puluerem, lutum platearum. Nam posterius enim verbum delere, Hebraicè est, attenuare, comminuere אשחקם anchem, conteram, stillatim cædam eos. Puluis ante faciem venti. Vento flante, coorta tempestate, turbine, puluis ita dissipatur, vt nescias quò abierit. Sic deletur exercitus impiorum. Lutum autem platearum conculcatur, comminuitur. Itaque nulla metaphora potuit extrema sceleratorum pernicies clarius decantari. Delectatur sæpius hoc poëma similitudine pulueris. Non sic impij non sic, sed tanquam puluis, quem proiicit ventus à facie terræ. Delebo. Lut. plat.

Eripies me de contradictionibus populi: constitues me in caput gentium: populus, quem non cognoui, seruiuit mihi.

CONTRADICTIONES, clarius Græcè ῥύσῃ με ἐξ ἀντιλογίας, Liberabis me ex contradictione, seu cōtrouersia populi, per vnicū numerū, licet Hebraicè sit multus. Nō sentit autē controuersiam exterorū populorum, sed sui. Id claret ex libris Regum illic canitur is hymnus, diciturq́; Ex cōtradictionibus populi mei. Contradictionem, siue controuersiam sentit autoribus Hebræis, coniurationem Absalonis, itémque coniuratos in perniciem eius, cū Saul. Erat contradictio, nempe controuersia, ciuile bellum, dissidium,

dissensio, ciuilis tumultus, secessio populi. Hos Deus ei conciliauit. Propterea duas subiicit sententias, se constitutum sedato tumultu, ducem, Regem, principem, vltro suffragiis eorum electum. Tum populum, quem non agnouisset, qui alieno in ipsum animo esset, ei subiectum fuisse, manus supplices tetendisse, vltro pacē petiisse, sese ad pedes eius proiecisse. D

In auditu auris obediuit mihi. filij alieni mentiti sunt mihi.

In aud. aur obe m.

IS carminis ordo: In potestatem meam, inquit, redacti sunt, atque ita succubuerunt, vt deinceps imperata facere non recusarint, nec amplius rebelles extiterint. Quod autem ait, filij alieni mentiti sunt mihi: etsi multiplex sit explanatio, plurimum tamen arridet Auen Esra, apparuisse vanam, falsam, minimè veram hostium iactationem, insolentiam, cùm latius, inflatiúsque multò, res suas efferrent. Itaque mentiti sunt, nimirum, mendaces conuicti, inania locuti, vanitas deprehensa. Rerum suarum tenuitatem verbis amplificabant. Gloriabantur vno se prælio copias Hebræorum cum Rege, superaturos. Mentiti sunt igitur mihi, quod clarius Chaldæus, Mentiti sunt קדמי cadamai, ante me, in cōspectu meo, in oculis meis. Est exemplum sensus huius ex alio Psalmo: In multitudine virtutis tuæ, mentientur tibi inimici tui Nimirum, mendaces, vani, inaniter gloriosi conuincentur. Sciendum tamen verbum Hebraicum כחש cachas, duos sensus resonare, quem nūc proposuimus, mentiendi. Alter est minui, atteri, extenuari, marcescere. Is significatus, etsi à nullo positus est, posset huic loco subesse, propterea, quòd subiicit, vt solitus est, simile. Filij alieni inueterati sunt, duobus verbis eodem sensu repetito. Primum est, יכחשו iecachasu, extenuati sunt, vel extenuabuntur. Alterum יבלו ibbolu, veterascent, defluent. E

Filij alieni mētiti sunt

Mihi.

Mētiti sūt.

Filii alieni inueterati sunt, & claudicauerunt à semitis suis.

Inueterati sunt. Claudicauerūt à semitis suis.

INVETERATI sunt vt dixi, fons, יבלו ibbolu, diffluēt, veterascent, absumētur. Quod dixit, Claudicauerunt à semitis suis: est ויחרגו ממסגרותיהם Veiachiregu mimisgherothehem. Est multiplex expositio, propter verbi polysemum. Verbum Hebraicū charag, per litterarū metathesin, est chagar, ligauit, strinxit. Hanc ligationem, Hebræi secuti sonum vocis Chaldaicæ, quæ designat horrere, pauere, siue claudicare, exponunt, timorē, pauorem. Secunda vox misgheroth, sonat ligamenta, vincula, constrictiones. Has Hebræi sentiunt turres excelsas, loca fugientibus, ac victis apta, quo sese à fuga recipiant, abdant, claudant, ob id claustra vocata. Est igitur iuxta Magistros, sensus: Et claudentur in vinculis suis. Si liquidius exprimas, quod idem faciunt, dicas, Et pauebunt à claustris suis: vel, In locis his tutissimis, quo sesē receperant, timebunt, formidabunt. Claustra igitur illa, vel vincula, Auen Esra per aliam illustriorum vocem interpretatur, ארמנותיהם armonchem, palatia eorum. Et Chaldæus בירניתהון biranthchon, arces eorum Hoc declarans Rabi Dauid, Præ timore, inquit, sicut folium fluent, tabescent: atque etiam in his locis, quibus se clauserunt, formidabunt. Pauebunt letali timore. Hanc interpretationem prior Auen Esra adhibuit. Hunc quasi sensum vidit, & exposuit etiam diuus Hieronymus. Et contrahentur in F angustiis suis. Angustias, claustra, loca illa interpretare, quibus se clauserunt, ad quæ pauore soliciti confugerunt. Verbum claudicandi, quod Sept. posuerunt, à nonnullis minimè reiicitur. Superiora patent. Græci longè alia respiciunt. Liceat cuique per anagogias vagari, modò verborum sensus prior innotescat.

Viuit Dominus, & benedictus Deus meus, & exaltetur Deus salutis meæ.

Viuens.

VIVENS in sacris litteris, summi Dei proprium nomen, cuius sit vera, legitimaq; possessio, vita, nullo ei largiente, sed ab eo quidquid vbiq; vitæ est, profluente, ipso fonte vitæ. Sicut, inquit, filius eius, misit me viuens pater, & ego viuo propter patrem. Hinc vetustissimi, idémque sapientissimi Græcorum, nomen Dei summi Iouis à vita deduxerūt ἀπὸ τῆς ζωῆς, Ζεὺς, qua vel ipse viuit, vel quā largitur animantibus. Exclamat igitur Vates iā carmen absoluens, iā beneficiis commemoratis: Viuat Deus, sit benedictus, exaltetur. Sit nomen eius sempiternum, numen æternum omnis seclorum vetustas cernat hanc gloriam. Vt est viuens in sempiternum, sic cupio, sic precor. Quas enim alias grates possit persoluere mortalis Deo? Nomen quoque benedicti pollet idem, atque viuentis. Benedictus est is, in quem omnia bona confluunt, Hebraicè ברוך baruch, quasi affluens, exube-

Viuit dominus.

Benedict. Baruch.

Aexubetans vt baracha,piscina,fons exuberans.Itaque barnch,est quasi fontalis, profluens, inundans,fœcundus,Græcè refertur ad sermonem εὐλογητὸς,de quo multa bona dicere cõuenit,sed non dicerentur,nisi possideretur.Benedictus igitur est,qui laudes,virtutes&c omnes possidet.Eodem&c tendunt Hebraicum,& Græcum.Hæc Deo tribuentes,diuitias manifestatis eius prædicamus,laudibus eius,animos,& ora complemus,multa virtus,multus honos recursat, hærent infixi pectore vultus.Deus salutis meæ. Hebraismus, Deus seruator meus,autor salutis meæ. *Deus salutis meæ.*

Deus qui das vindictas mihi, & subdis populos sub me.

Dare vindictas,ab Hebræis exponitur,Qui das, vtpossim ex inimico sanguine sumere pœnas,iniurias vlcisci ab inimicis illatas.vt hostes vlciscerer, potestatem dedisti. Quod ait,Subdis populos:pro Græco,ὑποτάξας, Qui subdidisti, est Hebraicè וידבר vaiadber,Qui congregas populos.Id quoque transtulit Hieronymus Qui congregas populos ad me.Et Hebræi,quod ea vox est insolens,alia clariore manifestant, מנהיג manheg,cõgregãs,ducis. Subiecisti, inquit, mihi populos, ad me aggregasti. Multorum populorum quasi me pastorem dedisti,ποιμένα λαῶν. *Dare vin.* *Subdis populos sub me.*

ᾧ λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλε
Cui populi addicti,qui tot res mente gubernet.

Deuictas gentes ad me aggregasti,
B *Quàm variæ gentes,habitu tam vestis,& armis.*

Liberator meus de inimicis meis iracundis,ab insurgentibus in me exaltabis me:à viro iniquo eripies me.

Non parcit laudibus,eloquentiæ poeticæ,cunctas acclamationes,prædicationésque congerens,nunc&c subiectas gentes cõmemorans,nunc hostē longè infestiorē sibi,cuius crudelitatem diuino beneficio vitauerit,proponens , inimicos iracundos, barbaros,crudeles.Sunt Hebræi,qui sentiant Saulem,turbam&c sequetem,qui in eum impetu facto consurrexissent. Atq;, vt ait Rabi Dauid,non ab insidiis eorum modò,& crudelitate me liberasti,verumetiā longe plurimum supra eos,me extulisti.Hunc exitum habuit eorum crudelitas,vt tum nihil mihi noceret,tum viam ad ampliores laudes aperiret.Eorum crudelitate plurimum profeci.Multa enim numerare licet commoda,quod fecit Plutarchus,ab inimicis allata. Virum iniquum, Hebraicè virum חמס chamas, violento,sæuo, eundem Saulem tacitè desersibi testantur iidem Hebræi,nec mihi displicet. *Iracundi.*

Propterea confitebor tibi in nationibus Domine, & nomini tuo psalmum dicam.

Confiteri,sæpius ostensum , Hebraicè esse verbum Græcorum ᾄδειν, canere,vsurpatum à Græcis ex Hebraica dialecto .Hebraicè hoc loco אודה ode,cantabo,canam,concinā,à verbo הודה hada. Vox quoque Græca oda, ex Hebraico sermone venit ad Græcos, C vt vides. Canere igitur Poëtarum est,qui suorum carminum initia auspicantes,semper pol licentur se cantare. Homerus in hymnis vbiq; ἀείσομαι , cantabo,canā.ἄρχομ' ἀείδειν, Aggredior canere.Itaq; & diuinum poëma,quod vbiq; vetustissimi Græcorum vates imitantur, cantabo,canam,quoties est in psalterio Latino confitebor.Vim vocis huius esse quam dixi,declarat quod sequitur,Et psalmum dicam. In nationibus autem,nimirum gentibus deuictis,Resonabit hoc victoriale carmen,quo gratias ob victorias partas ago,in omnes gẽtes.Is arcus triumphalis erit,hæ columnæ rerum gestarum imaginibus incisæ.Psalmus autem,est hymnus. *Confitebor.* *In natioib.*

Magnificans salutes regis eius: & faciens misericordiam christo suo, Dauid, & semini eius vsque in sempiternum.

Magnificare salutes mirabiles salutes,atq; prodigiosas attulisse .Quantò grauiora pericula fuissent,tantò fuisse mirabilius hæc vitasse. Tantam hominum multitudinem à paucis fuisse superatam,atque deletam,quid aliud, quàm cæleste fuisse beneficiū? Diuinæ autem naturæ solitos cursus excedunt. Regis eius,potius regis sui, quem Deus regem designasset,appellasset.Misericordiam Hebraicè חסד chesed charitatem, beneficium. Hinc chasida, ciconia , benefica, misericors , plena charitatis, vt fama est. Christum suum, *Magnifica. salutes.* *Regis eius.* *Misericor.* *Christo suo*

Hebraicè, Messiam suum, vnctum suum. Sacerdotes, atque reges vngebantur, non minus D
regnum sacrum, ac sanctum, vetustissimis opinantibus, atque sacerdotium. Hinc apud priscum, eundémque veteri sapientia redundantem, Homerum, sæpius de regibus est, ἱερὸν μένος ἀλκινόοιο, Sacra maiestas Alcinoi. Vaticinatur quoque mansuram posteritati in perpetuum candem dignitatem.

PSALMI XVIII. EXPLANATIO.

Lamnazeach. In finem. Carmen triumphale. Cantoris.

TITVLVS psalmi iuxta Hebræos est, למנצח מזמור לדוד Lamnazeach psalmus Dauid. Diximus autem, supradictam vocem varijs modis ab interpretibus efferri. Nam eam Septuaginta interpretes reddunt εἰς τὸ τέλος, In finem. Alij dicunt designare carmen triumphale, sicut Aquila & Theodotio vertere soliti sunt: quos sequitur vbique Hieronymus. Alij מנצחים menazechim dicunt cantores fuisse, qui a vincêdo, & à tollenda super ceteros voce, appellarentur: debetq; supradicta vox per genitiuum proferri: vt quêadmodum dicitur, Le Dauid, ipsius Dauid, sic lamnazeach, id est, eius cātoris, aut carmē canētis, eoq; modulatu vētis, qui dicebatur menazeach Omnino Mnazeach cantor erat, qui diuerso quodā modulatu psalmos canere solitus esset. Ideoq; ferè, omnibus psalmis titulus is præfigitur. Duobusq; autoribus psalmi ferè inscribuntur ipsi Dauid, & ipsi Mnazeach. Huic tanquam canenti, & voce ac modulatu psalmum

Mnazeach. Dauid. Nezach. In finem.

proferenti: illi tanquam autori psalmorum. Est autem נצח Nezach, vox polysema, signifi- E
cans modo æternitatem, modo victoriam. Primum significatum sequuntur LXX. sed reddunt in fine, quod in æternum signabat. Secundum sequūtur cæteri omnes, tam Hebræi, quàm Græci, hanc victoriam ipsius, de quo psalmus canitur, interpretantes. Hebræi ad vocē canentium, magnoq; clamore exultantium referunt. Quod & Chaldæus sequitur, & vero propius videtur. Obseruatum quoque à doctissimis apud Græcos viris est, quoties psalmus non præferat in fronte argumentum, præclarum aliquid, & aut rē diuinam, ipsúmque messiam, aut altissimam philosophiam complecti. Itaque & hic psalmus caret argumento, ex quo intelligimus eo præclaram sapientiam esse comprēsam. Atque eum duobus sensibus posse intelligi, non solum variæ ipsorum interpretum sententiæ ostendunt, sed ipse psalmus aperte docet. Ac Græci & Latini omnes ferè sensum anagogicum sequuntur, duce atque autore Diuo Paulo, qui locum ex isto psalmo citans, In omnem terram exiuit, &c. docuit eum esse secundum alium sensum intelligendum, quàm ad litteram. Ideo scriptores, cælos, Apostolos interpretantes, omnem psalmum in eos referunt. Nō potest quidem, nec debet tolli psalmorum sensus allegoricus, sed attendenda prius est littera & verborum pondus considerandum, ne ex verbis male intellectis, diuersæ sententiæ opiniónesque sequantur. Relicto igitur sensu allegorico, consideremus quid à propheta dicatur. Ac quoniam hunc psalmum celebris apud Hebræos expositor Auenkisra dicit esse נכבד מאד valde insignem, ac nobilem. Explorare causam necesse est, cur hoc illi sit visum, Nulli enim sapiētes, rerumq; scrutatores fuerunt, quibus non diuina, atq; admirabilis visa sit cæli constitu- F
tio, ex qua potissimum, qui Deum claris agnoscere oraculis non poterant, naturam aliquam diuinam esse existimabant. Ac veteres tantam esse cæli venustatem putarunt, vt illi diuinitatem tribuerint. Et apud Tullium disputans Balbus, ex ordine cælesti colligit, & affirmat naturam Dei. Anaxagoras natum se esse dixisse fertur, vt cælum suspiceret, vnde Deum cognosceret. Hoc ergo & vates hoc loco fecit, vt in admirationem cælestis ordinis defixus, non more imperitæ vetustatis lapsus fuerit, vt arbitraretur eam esse naturam diuinam. sed Abraham generis autorem sequutus, intellexit ex eo sapientiam creatoris cæli, clamauitq;, ex eo gloriam potentiamq; Dei fieri celebrem, ac manifestam. Sed quoniam multa sunt alia quæ sunt cælo longe meliora, ne solum cælum admirari videretur, & ex eo sapientiam bonitatémque diuina prædicaret, proposuit aliud longe diuinius atq; admirabilius, cultum, legemq; Dei: eam videlicet sapientiam, quæ Deo reddat homines simillimos. Quod longè pulchrius est, ac spectabilius, quàm superius. Atque illud bonum corporeum est, & ad vitam corpoream sustinendam, alendam, fouendam repertum: pietas, sapientiáque diuina, ad viuificandos animos. Quoniámque ex bonis quæ accepimus à Deo, in considerationem diuinæ sapientiæ & bonitatis deuenimus, multo magis vocamur ad id ex sapientia legéque diuina lata mortalibus, quàm ex cælo: sicut ex sapientia euangelica plus admiramur bonitatem seruatoris, quàm ex ordine cælesti, reperto quidem & illo ad

Cæli const.

Anaxag.

Anagog.

Allegoria

A hominum vtilitatem. Duas igitur res admirabiles ac clarissimas habet mundus, alteram corpoream, cælum, ordinésque cælestes: alteram ad animos spectantem, legem diuinam. Has igitur prædicat hoc loco diuinus poëta, cuius eò est admirāda sapientia, quòd posteaquam de pulchritudine cælesti dixisset multa, mox ad explicādam aliam maiorem pulchritudinem transit, legis diuinæ. Solitus idem etiam alijs psalmis facere. Nam cū dixisset: Domini est terra, & latitudo eius: mox ad cælestia, & ad sapiētiam vitamq; animorum properauit: Quis ascendet in montem domini? Itaque & is psalmus habet tres partes, prædicatur primo sapientia diuina ex ordine cælesti. Secundo prædicatur eadem ex sapientia, quā largitus sit hominibus Deus, eaq; multis verbis commēdatur. Tertio præ se fert vates appetentiam istius sapientiæ, oratq; ob id vt delictis suis ignoscatur. Vides ex his quantò præstet hæc theologia, profanæ theologiæ: cùm illa cælum admirata fuerit, sed conditorem cæli non omnino cognouerit: hæc & creatorem cæli, & maius bonum, quàm ordines cælestes, viderit.

CÆli enarrant gloriam Dei: & opera manuum eius annuntiat firmamentum.

Prosopop.

B

ENARRATIO est, quę dicitur Hebraicè mashal, & quā Gręci vocāt προσωποποιίας, quoties rebus inanimatis, spiritum, vocem, sensúmque damus. Sic cùm cælum sit inanimatum, datur illi sensus ac locutio, quemadmodum, Montes exultabunt à conspectu domini: &, Exultabunt omnia ligna syluarum: &, Sion dicet, & Montésque feri, syluæq; loquuntur. & id genus multa creberrimaq; est in scripturis prosopopœia. Nec putes, vt Basilius quoq; in Hexamerō admonuit, cęlos ideo esse animatos, quia dicātur hoc loco, narrare gloriā Dei. Quod opinatus est hoc loco Rabi Moses Ægyptius, ad placita philosophorū videlicet trahēs scripturas. Sequeretur enim etiā montes esse animatos, quia exultare, ac laudare Deū dicātur. Maximus autē is apud Græcos iudicatus est error. Eadē prosopopœia dat propheta ipsi cælo loquelā, ac vocem, vt hanc eorum vocē, qua gloriā Dei prædicent, & ostentent, nulla sit natio quā non exaudiat. Cæli autem, שמים secūdum linguam Hebraicam, numero multitudinis proferuntur, singulari numero nunquam: an autem vsus linguæ sit, an sacramentum, vt non diffinit Hieronymus super Esaiam, sic ego nō pronūcio: potest enim esse linguæ cōsuetudo, sicut Athenæ, Thebæ, Pisæ, tenebræ. Rursus cælos fortasse dicere Hebraicus sermo maluit, vt molem totam, in tot partes distributam, innueret. Duplex est autem in scripturis diuinis cælum: vnum quod oculis patet, ordinésque æternos corporum, luminúmque suorum nobis ostendit, qui cæli dicuntur in scripturis sacris. Alterum autem quod dicitur cælum cæli, vel cæli cælorum. Vt quemadmodum Sancta sanctorum, locus erat sanctissimus, sacertimus, ad quem soli sacerdoti patebat accessus, sic item Cælum cæli diuinissima, optatissima, abditissima, ac suprema cæli

Cæli shamaim.

Cælum.

Cælum cæli.

C pars, habitatio Dei, & Angelorum, diuinorúmque animorum. Quod significat repetitio, sicut Rex Regum. vbi quod in casu nominandi ponitur, præstat ei quod sequitur. Hinc Aristoteles ille, etiam istarum litterarum ignarus, sed non ignarus naturæ, & arcanis eius non assuetus, duplicem cæli naturam non ignorauit, cùm de cælo disserēs, primum dixit cælum appellari quod claritate sui oculos mortalium compleat, alterum supremum quoddam & à motu istius quod videtur, disiunctissimum, extra anni, solísque vias lunæq; labores in quo dixit esse beatissimos colonos, qui extra tēpus positi, omne, æuū illic felicissimè viuant. Tam igitur illud cælum inuisibile, quàm istud visibile, narrant, prædicant, vociferantur gloriam Dei, cælum visibile, nobis, inuisibile, diuinis animis. Sed multò magis illud cælum maiestatem prædicat diuinam, ibi vera, ac magna Dei potestas, & claritas, & ipso opere lucescit, & vocibus habitantium celebratur. Illic viuæ voces exaudiuntur: quas si & ipsi exaudire possemus, inenarrabili voluptate afficeremur. Narrant igitur cæli nostri, gloriam Dei: prædicant, ostentant, quantum potuerit ipse creator: qua sapientia, qua inueniendi, excogitandique solertia sit præditus: Quæ principia repetere potuerit, quibus aleret inferiorem mundum, qui totus, vt externa philosophia prædicat, à superiore pēdet, ac gubernatur. Hanc ergo diuinam gloriam narrant cæli: nos autem auditores sumus, qui facti sumus, vt opera diuina in cælo contemplaremur. Ideo Chaldæus interpres, prosopopœiam relinquens, vbi Hebraicum dicebat narrare cælos, posuit eos quibus narratur,

Aristotel.

Vnde ipsū authorem agnosceremus.

prædicatúr quæ à cælo, gloria ista Dei, sic Chaldaicè reddens Hebraica, Qui cælum suspiciunt, cognoscant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciant quæ in aëre apparent. D

Motus cæl. Ac Hebræi duabus præcipuè rebus gloriã Dei ex cælo dicunt ostẽdi, Luce, & Motu, incredibili artificio cõpacto, qui cùm quòd duas habeat incitationes inter se cõtrarias, alterã in occasum, alteram in ortum corpora rapiẽtem: tanto tamen fertur ordine, vt quod vix fieri posse videatur, nulla accidat vnquã perturbatio, semperq́ue altera loco, situ, motu alteris respondeant. Sed cælestem contemplationem ex scriptoribus profanis potes agnoscere, ad quos te remitto. Vbiq; autem scripturæ sacræ ad testimonium diuinæ potentiæ proferunt cælum. Quoties clamat Esaias iuxtà cũ cæteris prophetis? Quis tetendit cælum præter me? Quis fecit vt hoc super omnes terras incubaret?

Gloria *Gloriam Dei.*] Gloria quæ Latinè dicitur vox hominum incorruptè iudicantium, latisque consentiens bonorum, & Græcè δόξα, quasi existimatio, & altius ac magnus de qua

Kabod. re sensus Hebraic כבוד quasi grauitas, valor, vis. Chaldaicè hoc loco & vbique יקרא pretiositas, sic enim sonat. Hæc, inquam, gloria id propriè est, quod intus, & extra substantiam diuinam existit. Intus quidem, quod in caligine diuinitatis suæ pelagus habet bonorum, infinitusq́ue rerum optimarum, præstantissimarumq́ue, thesaurus in arcanis eius delitescit, omnium rerum fontes & origines. Ibique perfectissimo modo sunt cuncta ac longè plura, quæ quocunque modo subsistẽtia apud nos, admiramur. Atque ille est verus ac maximus mundus, illa vera vniuersitas, cuius vt profanæ quoq; litteræ senserunt, solum perfecta celebritas ac fama apud semetipsam est. Proinde summum eius bonum, infinitaq; voluptas, est E in cognitione claritatis suæ. Huius interioris gloriæ, quæ soli sibi est perspicua & perspecta, quidam quasi radij tunc claruerunt, cùm mundus creatus est, & nos scintillas quasdam vastę & infinitæ gloriæ illius cognouimus. Hęc gloria Dei exterior duabus maximè rebus, quas hoc carmine disserit vates, innotuit luce corporea, & incorporea id est, cælesti luce, qua corporeus mundus, & vita temporaria sustinetur: & altera luce, quę & ipsa venit de cęlo, sed illo vero optimo perfectissimoq; cælo: vt ita duæ luces sint, sicut cæli duo. Dico autẽ sapientiam diuinam, qua tenebræ animorum discussæ fuerunt. In quo mirabiliter claruit gloria Dei: id est, & sapientia eius, & alia quædam incommemorabilis virtus communicandi terris sapientiam, cuius proprium erat in cælo domicilium. Gloria igitur Dei, id est claritas, pretiositas, nobilitas est duplex, interior, & exterior. Interior ipsi soli nota: exteriorem, ac quasi radios illius, vidimus ipsi in cælo, longè autem magnificentius inclaruit, cùm sapientia cælestis missa fuit è cælo. Hinc cæli sursum, ac deorsum enarrant gloriam Dei.

Enarrant. *Enarrant.*] מספרים participium est verbi gransoni, secundæ coniugationis, sicut mephachedim Designátque vox, narrare, scribere vnde ספר sepher, scriptura, vel liber, vel epistola. Signat quoque numerare, vt saphirot, id est complexus numeri, numerationes. Abraham dicitur, הבט־נא השמימה וספר הכוכבים אם־תוכל לספר אתם Suscipe quæso cælum, & numera stellas, si potes numerare eas. Ergo proprius vocis significatus est censere, & quod Græcè καταλογεῖν, quasi describere, ac multa narrando comprendere. Tale igitur facit cælum, non vnam Dei nobis ostentat virtutem, sed penè innumerabiles, quot quasi in eo sidera fulgent. Narrat solertiam inueniendi tantam molem, docet quanta sit in Deo excogitandarum rerum potestas. Recenset mirabilem prudẽtiam, qua tantas luces mirabiliter, & F

Excogitan. lumine, & situ, & motu distinxit. Qualem artem excogitant, qua vitam hominibus perennem suppeditaret. Denique quod omnium est maximum, narrat eius incredibilem bonitatem, ac benignitatem, quod largiri hæc cæteris voluerit, quod tam amicè bonis, ac vitæ mortalium consuluerit. Quod cùm id præterire citra culpã, atque omittere posset, maluit tamen exequi, & creauit cælum, ex quo non modò in cognitionem, & venerationem diuinitatis suæ non venturos homines sciebat: sed gloriam etiam suam. & cultum daturos operi quod creabat, & blasphemis & luce indignis, lucem se creare cernebat. Qua in re mirabilis apparuit clementia & bonitas eius, cum summa potestate & sapientia coniuncta Has, & alias innumeras, quasi catalogum, narrant cæli Dei virtutes. Quæ cõiunctæ dicuntur gloria eius. Ideoq; rectè Deo gloriosus à philosophis vocatur.

El. Dei. *Dei.*] Hebraicè אל El. cùm multa sint nomina diuina in scripturis, omnia distinctos propriosq́; significatus habentia: Vnum verò est nomen El, quod potestatem, fortitudinemq́; designat Rectè igitur positum est hoc loco, quo de summa potestate Dei sit sermo, quasi cantaret Vates, Cæli enarrant gloriam fortis, ac potentis. Hic enim maximè claret

eius

A eius infinita potestas. Denotat igitur El, fortem, ac potentem. Quod video etiam Abraham apud Hebræos obseruasse. [illegible] dixit autem El, vt indicaret potestatem eius.

Et opera manuum eius.] Primùm corrigendus est locus, vt pro opera, legatur opus. Sic enim Hebraicè מעשה mahasche, cuius pluralis numerus est mahasoth, primúmque est hoc loco. Græcè vero ἔργων, Septuaginta verterunt. Quare extra omnem controuersiam est, locum vel à librariis esse permutatum: aut interpretem, quisquis fuit, (non enim Hieronymus fuit) maluisse sibi, quam veritati satisfacere. Legendum est autem Opus, vt appareat non de cæteris operibus, sed illo eximio, quod describere proposuit, esse sermonem. Hoc igitur est eximium opus manuum Dei, quod in omni opere diuinis consiliis extructo, tenet principatum. Nec dubitanerim asserere, per prosopopœiam dari manus Deo, hoc loco, sicut locutio datur cælo, montibus exultatio, lætitia syluis. Non secus enim caret manibus Deus, atque illa locutione, voce, ac sensu. Cúmque prosopopœia sit adhibere illic spectabilem personam, vbi non sit, Deus autem membris, & visibili forma non sit obuolutus, finguntur à nobis illi manus, cæteráque membra tribuuntur. Id autem priuata quadam consuetudine fit in scripturis sacris, in cæteris scriptis non item: nisi quasi poëticè, quale facit Homerus. Cuius figuræ, à figuris scripturæ sacræ hoc differunt, quòd promiscuè bonos ac malos affectus, & omnia corporis membra, Deo suo attribuit: scripturæ tantum eos affectus, qui sint meliores, culpáque
B vacent, & eas corporis partes, quibus vires ac facultates insint: vt manus, brachia, aures, oculos, nares. At quasdam partes inertes, ac segnes, ac turpes, non ita inuenies in scripturis Deo adiudicari. Priores igitur quoties adiungere Deo scripturas videbis, scias esse prosopopœiam. Hæc figura multis fit rationibus: in vniuersum quidem cùm datur persona, non habentibus: priuatim cùm vel rebus inanimis, vel animatis quidem, sed ratione carentibus, aut vtróque pollentibus, sed corpore carentibus. Illud item scire operæpretium est, in mentibus à corpore separatis, quod de Deo præcipue verum est, non quidem sensus, sed facultates quasdam similes, maioresque sensibus inesse. Non visum, non auditum, sed quasdam audiendi, videndíq; ac eximias facultates, virtutemq; admirabilem. Sic neque manus, eandem tamen facultatem, quam in corpore nostro manus obtinent. Omnesq; nostræ facultates, quæ in organis insunt corporis nostri, integerrimæ, ac validissimæ, maximeq; vegetæ sunt in animis, ac mentibus separatis sine organis. Has ergo quoties memorant scripturæ sacræ, exprimunt quidem eas, nominibus rerum nostrarum, quo possint intelligi facilius: sapientibus autem verior ille sensus relinquitur. Igitur cum audis manus Dei, intellige tantam vim, ac potestatem, quanta creare tam vastam molem, tot luminibus distinctam, tanto támque constanti motu instinctam potuerit.

Opus.] Pro opera legemus opus, vt diximus. Habent scripturæ, sicut & reliquæ litteræ, ac linguæ, suas loquendi priuatas formas, ac tropos. Quemadmodum
C igitur Poëtam dicentes, Græci Homerum, Latini Vergilium κατ' ἐξοχὴν intelligunt: sic talia multa sunt in scripturis. Ex his præcipue est, quod dicitur ab Hebræis opus Beresith, id est sex dierum. Nam quanquam multa sunt opera Dei, vnum est præcipuum opus, quod in sex dies à scriptura partitur. Hoc ergo præcipuè dicitur opus, quod sex illis diebus perfectum est. Quod certe fuit mirabilissimum non solum quòd excogitatum, ac editum tale fuit ab autore: sed quia prouisum est ab eo, vt idem esset semper, quale fuit in exordio: magnæ enim prudentiæ, solertiæque extitit, & certe tantum diuinæ, opus tale effecisse, quod esset maxime diuturnum, atque extra senium, semper in eadem iuuenta, eodémque flore, eisdem semper ordinibus, motibus, luminibúsque incedentibus. Consideráque (nam præcipuè de cælo loquitur Propheta, sub quo terrena clauduntur) considera, inquam, quantum illi ingenium fuerit, quod cum omnia senescere, ac deficere videamus, cælum tamen ita ab eo effectum est, vt neque lumina eius senio hebetentur, neque motus luxentur, neque moles liquescat, ac tabescat, vt animalia, arbores, lapides, montes, littora, maria. Opus ergo illud totum, dicitur opus Beresith, in quo primò cælum fuit creatum, ídque inter creaturas corporeas tenet principatum, genitalis causa viuentium ac origo. Et, vt Eusebius de euangelica demonstratione ait, πρῶτον ἁπάντων [illegible],

Opera.

Hieronym.

Manuum.

Prosopopœia.

Manus Dei.

δι' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικοὺς λόγους ὑφιστάμενος, καὶ τὰ σπέρματα δὲ D τῆς τῶν ὅλων συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Primum omnium, inquit genuit cælum, per ipsum & in ipso rerum futurarum opificas omnium rationes inchoans & semina gignendarum rerum subiciens.

Annunt. firmament.

Annuntiat firmamentum.] Quòd ait annuntiat, etiam prosopopœia est. Porrò quòd ait firmamentum, duabus rationibus potest exponi: Aut enim repetitio est eius quod ante dixerat, quæ loquendi forma apud prophetas est vsitatissima, vt sæpe idem verbis diuersis inculcent: præcipue Esaias, & Psalmi, ídque eloquentiæ maiestas exigit, quod hi qui apud Græcos ac Latinos grauissime loquuntur, vsurpant: Aut diuersa dicit. Potest enim esse primum, quod idem sit cælum, ac firmamentum, & idem enarrare, atque annuntiare. Potest item inter ea plurimum differre. firmamentum igitur vocatur Hebraice רקיע rachia, cælum dicitur שמים shamaim. Quarum vocum si quæras etymologias, rachia designat effusionem, expansionem, porrectionémque. Cælum dicitur, autoribus Hebræis, shamaim, quasi esmaim, id est, ignis & aqua: ex his enim duabus rebus videtur cæli constare natura, quòd in lumine & calore, & perspicuitate eius cernitur, quæ facultates sunt, ac proprietates ignis & aquæ: Idq; perhibere scripturæ & scriptores videntur. Rachia vero dicitur effusio, expansio, vt primum nomen signet substantiam, ac naturam, hoc autem situm ac positum, modúmque ipsius corporis. Quòd enim cælum circumplectitur terras, omnia tanquam vestis circumtegens, hoc expansio Hebraice vocatur. Ac tale quiddam E videtur is etiam cogitasse, qui apud Græcos cælum vacauit οὐρανὸν, quasi supremam omnium rerum metam, extremum quasi inuolucrum, amplexum, ac marginem omnium rerum. Vocantur tamen Hebraicè effusiones, id est rachiæ, omnia elementa, quorum idem est situs, & amplexus, atque ipsius cæli, se inuicem amplectentia, ac circumtegentia, qui actus Hebraice dicitur effusio, expansio. Hac de causa, quòd firmamentum Septuaginta sunt hic interpretati, Chaldæus vertit אוירא auera, aërem: quod Abraham sequutus, docet in aërem, imprimi cælestia bona, & abaëre in terras descendere. Nam lumen, ac calor à cælo quidem descendunt, sed nisi aër vehiculum luminis & caloris intercederet, neque videri quicquam, neque de cælo calor vllus manare in terras potuisset. Propterea, ne bis idem videretur dictum, non firmamentum, sed aërem, hi duo sunt interpretati. Rabi vero Salomon, Rachia, cælum intelligit, quippe quòd ita in Genesi sit appellatum. Et appellauit, inquit, Deus, firmamentum cælum. Omnino Rachia vocatur omnis elementorum situs. Quippe & terra dicitur effusa, vt Esaiæ capite quadragesimo quarto נטה שמים רקע הארץ Extendens cælum, diffundens terram. De aqua igitur, & aëre etiam prædicari hoc nomen potest. Hunc situm cæli atque elementorum, expresserunt quidem Sept. voce Græca, sed non eodem modo. Nam in cælo, ac terra, & amplexus ipse est, atque diffusio, tanquam vastissimorum corporum: vt, Iacuítque per antrum, fusus humi: & stabilitas situs & corporum. Primum designat vox Hebraica, secundum F vox Græca στερέωμα, quæ aut soliditatem corporis cælestis, aut situs stabilitatem designat. Vtrumque narrat gloriam Dei. Quo loco contemplare, quæso, quid tibi Vates dicat. Tale hoc esse miraculum, tale tantúmque portentum, firmamenti eodem in loco semper residentis, vt hoc ipsum dicat attestari operi diuino. Eodémque modo subiecit hic opus Dei, sicut superius gloriam: illic dicens, à cælis doceri, narrarique gloriam Dei: hic, à firmamento annuntiari opus eius. Vt ergo cælum; atque firmamentum sunt idem, sic idem opus manuum eius, atque gloria. Opus igitur Dei, est gloria eius, quæ prædicatur apud nos à cælo duobus modis: quòd corpus sit luminosum, constans ex igne & aqua, & incorruptibile, & quòd firmamentum est, id est vel expansio terras desuper circunquaque complectens, vel stabile eodem modo persistens. Refertur igitur & à sacro isto Poëta, & à cæteris diuinis scriptoribus, tanquam miraculum, quod diffusum sit circunquaque cælum. Et Athenagoras apud imperatores de potestate Dei disputans: Illud, inquit, maximum, acceptissimúmque sacrificium arbitramur, ἂν γινώσκωμεν τίς ἐξέτεινε τοὺς οὐρανοὺς, καὶ συνεσφαίρωσε, Si percipiamus, atque animo cogitemus, quis tetenderit, effuderítque cælum, & in orbicularem formam contraxerit. Ac maximum miraculum est, si rem funditus

Rakia, cælum.

Shamaim.

στερέωμα.

Atus perpendere velimus, cælum à terris sublatum, corpus vastum, & vt credere necesse est, solidum, tanta esse stabilitate, vt perinde illic vbi est, consistat, sicut solidissimis naturalissimisque radicibus subnixa est terra. Vt quemadmodum impossibile est, quod profanus quidam philosophus dixit, si vel concilium Deorum congregetur, vel digitum propelli posse terram: sic cælum putandum est sedem habere firmam, & cui potestate Dei sit situs pro natura. Ac cogitare debemus, cælum velut alteram terram æternis radicibus, ac basibus fundatum: eodem prorsus miraculo, quo medio pendentem in aëre terram, admiramur. Quarum rerum ratio partim potest assignari, partim inexplicabilis est. Nam cùm ad rem ipsam ventum est, putamus naturæ lege esse factum, vt hunc situm res tantæ habuerint: sed cùm nobiscum altius cogitamus, nec primis duntaxat motibus acquiescimus, vlteriúsque tendimus reputando, tum vero obstupescimus, tum exclamat animus, O singularem, inauditam, incomprehensibilem diuinæ sapientiæ, scientiæque profunditatem. Cælum igitur excita voce clamat, testatur gloriam Dei, quod firmissimo in loco tanta soliditate consistat, vt hoc sit natura eius: Tum eam quoque iactat vocem, creatoris sui vociferans potentiam, quòd tanquam tectum; ac cortina coopertat, ambiátque terras: aut quòd tanta sit soliditate roboratum, vt vel ipsum superet adamantem. Neque enim putes esse aliam causam, cur omnium visibilium rerum, solum cælum non corrumpatur, nullámque à tempore labem patiatur, quàm quòd habet durissimam, solidissimámque compagem, & tantam corporis firmi- Soliditas Cæli.

B tatem, vt omni corruptioni resistat: nulláque res est cælo solidior, vt nihil sit incorruptibilius. Omnibus igitur resistit temporum iniuriis, multo validius, quàm omnibus feriuntur ictibus adamas obstare. Hinc appellatum est à veteribus firmamentum, siue soliditas, vt Græca vox sonat, & Homerus veterum opinionem sequutus cælum vocat πολύχαλκον, quasi multipliciter æreum, ferreum, solidissimum, plusquam æs: vt materiam cæli indicaret, esse ære multipliciter solidiorem. Hoc igitur mirabile fuit, ac prodigiosum, talẽ fecisse ex rebus corruptibilibus compagem, quæ nõ esset corruptibilis. Non verebor autem, nec grauabor proferre, quid loquatur super hac re doctissimus Theodoritus in libro de prouidentia, qui similia quædam de cælo considerans, sic locutus est: Ἀλλ' ὅμως καὶ παθητὴν ἔχων καὶ φθαρτὴν οὐσίαν, ἔμεινεν ἀνάστατος, τῷ τοῦ πεποιηκότος κατεχόμενος λόγῳ. ὁ γὰρ δημιουργήσας αὐτὸν λόγος, συνέχει, καὶ κατέχει, καὶ τὸ σταθερὸν αὐτοῦ καὶ ἑδραῖον, μέχρις ἂν θέλῃ, χαρίζεται. τούτου χάριν τοσούτου πυρὸς περὶ αὐτὸν ὀχουμένου, ἡλίου φημὶ καὶ σελήνης, καὶ τῶν φωστήρων ἐν τοσούτοις ἐνιαυτῶν κύκλοις, οὐ τήκεται, οὔτε ξηραίνεται, οὔτε ἐμπίπραται. ταύτας γὰρ, τοῦ πυρὸς ἡ φύσις τὰς ἐνεργείας ὑπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐδέξατο. χρυσὸν μὲν, καὶ ἄργυρον, καὶ σίδηρον, καὶ χαλκὸν, καὶ μόλυβδον, καὶ κασσίτερον, καὶ πίτταν, καὶ ὅσα τοιαῦτα τήκει καὶ διαλύει, καὶ ἐς τὴν ῥοώδη μεταφέρει φύσιν, πηλοῦ δὲ καὶ τὰ τελματώδη τῶν ὑδάτων ξηραίνει τὸ ὑγρὸν δαπανῶσα: λίθους δὲ ἐψεῖ, καὶ τὸ στερέμνιον αὐτῶν ἀφαιρεῖται, καὶ τὴν στερεωτάτην φύσιν ἀποδείκνυσι κόνιν, ξύλα δὲ καὶ χόρτον καὶ κάλαμον ῥαδίως ἐμπίπρησιν. ἀλλ' οὐδὲν τούτων ὁ οὐρανὸς ὑπομένει. οὐ τήκεται γὰρ αὐτοῦ τὸ κρυσταλλῶδες τοσαύτῃ οὔσῃ τοῦ πυρὸς τῇ οὐσίᾳ. οὐδὲ λυμαίνεται τῇ λειότητι, οὐ δὲ χαλαρὸν ποιεῖ τὸ σφαιροειδὲς αὐτοῦ σχῆμα, ἀλλ' ἣν ἐξ ἀρχῆς ἔλαχε

C στάσιν, ταύτην εἰς τέλος διαφυλάττει. ὁ γὰρ στήσας αὐτὸν ὡσεὶ καμάραν, καὶ διατείνας αὐτὸν ὡς σκηνὴν κατοικεῖσθαι, τὰς ἐναντίας φύσεις εἰς φιλίαν συνήγαγε, καὶ οὔτε τοῦ πυρὸς ἡ φύσις ὑπὸ τοῦ πλήθους σβέννυται τῶν ὑδάτων, οὔτε τὸ κρυσταλλῶδες ἢ ἀερῶδες ἢ νεφελῶδες, οὐράνιον σῶμα τῇ τοῦ πυρὸς οὐσίᾳ πλείστῃ οὔσῃ τήκεταί τε καὶ διαφθείρεται, ἀλλ' ἐκγειτόνων ἀλλήλοις οἰκοῦντες τὰς πολεμικὰς κρύπτουσιν ἐνεργείας, καὶ τῷ τοῦ πεποιηκότος λόγῳ πεισθέντες, τὴν δι' ἑνὸς φιλίαν ἐσπάσαντο καὶ ταῦτα ἄψυχα ὄντα, καὶ νοῦν κυβερνήτην οὐκ ἔχοντα, ἀλλὰ ὅμως μένει τὸν ἐξ ἀρχῆς ὅρον φυλάττοντα, κυβερνᾷ γὰρ τὴν φύσιν ὁ ποιητὴς, καὶ οὐ καταλιπτεῖ ὁ κυβερνήτης ὃ πεποίηκε σκάφος. Id est, Sed enim cùm corruptibilem, mutabilémque substantiam sit sortitum, semper tamen esse perseuerauit, quale fuit à principio, sustinente ipsum opificis sui verbo, à quo velut creatore regitur, & continetur, eique stabilitatem, atque immutabilitatem dat quoad voluerit. Itaque tanto solis, ac lunæ, cæterorúmque astrorum igne, tot annorum circulis apud ipsum ardente, non dissoluitur, ac contabescit, neque inflammatur. Cùm tamen ignea natura eam vim ab opifice fuerit sortita, etenim aurum & argentum, & ferrum, & æs, & plumbum, ac stannum, picem, & id genus omnia ignis in naturam liquabilem dissoluit. Cœnum, & lacus, ac stagna humorem eorum absumens exiccat. Lapidem perfracta eorum duritie, comminuit, & solidissimam naturam redigit in puluerem. Iam ligna, & fœnum, & calamum nullo negocio incendit. Horum nihil patitur cælum. Non dissoluitur à tantis ignibus, quibus ardet glaciális eius natura, non nocet eius æquabilitati, ac lenitati, neque destruit fluere faciet formæ

rotunditatem. Nam qui ipsum tanquam cameram fixit, & vti tentorium diffudit, contrarias inter se naturas sociato fœdere, congregauit: vt neque natura ignea, ab aquarum copia extinguatur, neque cæleste corpus quod glacialis, & aëria, siue nubifera natura est, à copiosissimo igne inflammata liquescat: sed proxima sibi degentia inimicas non edunt operationes, opificisque voluntati obsequentia coniunctissime degunt: Idq; inanimata rectricéque mente carentia. Et manent, metas illas in exordio datas custodientia: Gubernator enim est naturæ, creator eius, nec quam ipse fecit nauiculam, destituit. Hęc ille. In quibus cùm multa sint præclara, tum verò expressum testimoniũ, non habere cælum mentes, quemadmodum corpus humanum, gubernatrices: sed regi à creatore suo. Quod idem in principio Esaiæ in interpretatione sua confessus est. Videant ergo nostri Latini, qui sæpe Aristotelis decreta æquo pertinacius defendunt, quid vetus illa Græcorum sapientissima Theologia senserit. Sed hæc veluti notiora hic taceantur. Iob quoque, qui antiquissimus est, non dissentit ab Homero de cæli soliditate. cap. 37. Tu forsitan, inquit, cum eo fabricatus es cælos, qui solidissimi quasi ære fusi sunt. Obseruabimus quoque non appellari in scripturis firmamentum octauam sphæram, quæ Græcè dicitur ἀπλανής: sed totam cæli visibilis compagem, omnésque globos, quotquot existant. Nam in Genesi dicitur, Posuit ea in firmamento, ac de stellis, sole, lunáque est sermo. Sol autem & luna, non sunt in firmamento. D

Dies diei eructat verbum, & nox nocti indicat scientiam. E

Eructauit. PRIMVM omnium, verborum proprietas manifestanda est. Eructare verbum, in lingua Hebraica creberrima locutio: Eructabunt labia mea hymnum: Eructauit cor meum verbum bonum: significátque sic vocem proferre, vt fontes perpetui fundunt aquam: perennísque oratio, ac sermo propriè eo significatur. Verbum eius in prima coniugatione est, נבע nabah manare, profluere: in tertia significat hoc ipsum in altero effectum, id est, cùm efficit, vt fluat, manet. Quod autem dixit, Indicat scientiam, Hebraicè יחוה manifestabit, annuntiabit: Designat ergo perennem cæli locutionem, testimoniúmque diuinæ potestatis. Primum igitur obseruandum est, hoc quoque loco esse prosopopœiam: datur enim locutio diei, ac nocti, sicut superius cælo, & sicut manus Deo. Vbique igitur seruat hanc figuram, sicut & quæ sequuntur, indicant. Tanta igitur est in cælo constantia, tanta in diebus ac noctibus similitudo, vt altera prænuntia sit alterius, & quæ sequatur, eadem sit atque præcedens. Nullus est error, in omni cælesti illo agmine luminum, æquatis ordinibus totus incedit exercitus. Oritur sol, atque occidit, & quod hodie fecit, faciet cras. Nocturna sydera, eadem cras apparebunt, eodem in loco, ac situ quo prius. Nihil ibi erroneum, nihil fallax, ac fabulosum, nulla deprauatio, & exorbitatio: veluti si ab auriga prudentissimo moueatur, eisdem semper vestigiis, in sua terga reuoluitur annus. Eadémque hæc admirati sunt cæteri poëtæ. Claudianus. *Indicat scientiam.* F

Nam cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,
Præscriptósque mari fines, annique meatus,
Et lucis noctísque vices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sydera.

Nec aliud dicitur hoc loco à patre, quàm quod filius Salomon de tempore philosophatur. Quid est, inquit, quod hodie factum est? Ipsum quod fuit heri, Oritur sol & occidit, & flectitur ad aquilonem. Nihil nouum sub sole. Hocq; non solum de rebus humanis est certissimum, sed multo magis de ipso cælesti motu, & æquabilitate cursus eius Laudant ergo cæli gloriam Dei, præcipue in hoc tanto ordine, tanta dierum, ac noctium constantia. Nam quoniam similitudinem ex rebus humanis assumpsit, respice ad ea in quibus certus sit ordo: semper ex præcedentibus audimus ac cognoscimus quæ post sequentur, vt illa istorum dicamus esse prænuncios. Antecedit pestilentiam fames, ídque vsu comprobatum est: famem diceremus Hebraicè, eructare verbum pestilentiæ, id est pro pestilentia futura loqui. Antecedunt cometæ, graues calamitates, diceremus eos loqui ac quasi præfari pro malis illis. Terræmotum antecedit νηνεμία, ventorum tranquillitas, quasi antecambulo

A anteambulo, & præco. Sed multo certiora, ac veriora hæc sunt in illo ordine cælesti, vt altera post altera, mirabili, constantissimóque ordine eadem subsequatur, eadémque omnium quotidie fiat restitutio. Hancq; similitudinem clarius intelligemus, si proprietatem sermonis Hebraici accuratius consideremus. Nam cùm dicit, Dies diei eructat verbũ: non eum habet sensum, quem forte suspicamur, vt dies loquatur diei, & nox nocti: sed alium longe veriorem, qui ex ipsa proprietate sermonis colligitur: יום ליום. Dies inquit ipsi diei, id est, dies pro altero die loquitur: Sic nox pro altera nocte: vt ordo & ratio, qui in hac die est, nuntius sit alterius diei sequentis. Ac præcedentes dies quasi anteambulones, ac præcones sint subsequentium. Hoc autem dicitur, vt ordo cælestis ac constantia ostendatur. Sic cùm dicit, & nox nocti indicat scientiam: id est, Nox pro altera nocte præbet testimonium, nox dat scientia alterius noctis, datq; indicium, ac quasi cognitionem, vt ex vna possis scire alteram. Eadem est illa cælestis semper respublica, idem magistratus operantur, eadem munera, non vt res humanæ, quæ semper fluctuant, nec ex primis intelligere possumus in particulari subsequentia. Cæteræ quoque res terrenæ semper mutantur, semper vacillant, nihil stat: solũ illic est (de corporibus loquor) æterna eadémque semper ordinum facies. Neque vero, vt ipse arbitror, colligenda est hinc astrologia, vt ex cõstantia siderum, detur Astrologis vnde scientiã certam aucupari potuerint. Potius enim hoc ad astronomiã spectat. Comprendit igitur hoc ordinem totius anni. Dicitur enim de singula quaque die, ac singula quaque nocte, ex quibus totus annus conficitur. Ex diebus igitur dies, & ex no-
B ctibus noctes cognoscuntur, sicq; nihil noui fit in eo ordine, quod de vniuersali cæli motu intelligendum est, non his quæ in aëre generantur.

Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum.

EORVM verborum varius est sensus. Reddamus autem Hebraica ad verbum, vt sint clariora. אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם Non est locutio, neque verba vt non audiatur vox eorum. Hieronymus sic reddidit: Non est sermo, & non sunt verba, quibus non audiatur vox eorum. Primus igitur sensus quem expressit Hieronymus, quémque plures sequuntur, talis est, vt dicat, Nullam esse linguam, ac gentem, quæ non exaudiat illam vocem cælorum, testimoniúmque illud, potestatis, sapientiæq; diuinæ. Vbique, inquit, reboat vox illa cælestis, omnibúsque claret locis, incorruptus ordo, acies pulcherrima syderum. Tanta eorum est, tam clara & certa ista attestatio, vt apud omnes gentes sit notissima. Hunc sensum ostendunt ea quæ sequuntur.

In omnem terram exiuit sonus eorum: & in fines orbis terræ verba eorum.

C
SÆPE enim eadem à prophetis, diuersis verbis repetitur. Alter sensus quem & Chaldæus proposuit, & Hebræi aliquot comprobant, est. Declarat enim Propheta quasi prosopopœia, eamq; enodat. Dixi, inquit, cælos narrare gloriã Dei: dixi firmamentũ annuntiare, ac testari operi diuino: dixi diem de die, noctem de nocte ventura, dare mortalibus scientiam: cæterum non fit voce, ista annuntiatio, ac exclamatio. Nam neque vox est cælis, neque sermo & alloquium, neque exauditur vlla eorum vox: sed, In omnem terram exit ordo harmoniáque eorum. Quo loco attendendum est, quòd vbi Septuaginta reddiderunt, ὁ φθόγγος αὐτῶν, sonus eorum: Hebraicũ habet, קום ordo eorum, vel harmonia, aut moderamen, normáque eorum. Et Aquilas pro sono, posuit ὁ κανών, regula, linea. Quibus consone Chaldæus transtulit, In omnẽ terrã exiuit מתח גשמיהון methac humanehon, extensio, vel ductus corporis eorũ. Hoc igitur cum Hebrai. habeat, respõdet ei quod superius est positũ. ostendit enim quam habeant cæli vocem, quã illis inesse denegauerat. Vbiq;, inquit, tractus cœlestis patet, omnẽ implet mundũ eorum Harmonia, non illa inquã Pythagorica, sed illa quæ sine vocis dulcedine, dulcissima, ac tẽperatissima est. Hunc sensum, vt dixi, sequuntur Hebræi. Siquidem Abraham, Ecce, inquit, vates prædicat, Visu corporeo, ac visu mentis interiore, ac sapientia, cognosci veritatem vocis cælestis. Cõmemorauit enim non esse cælo os, veluti humanum. Sic ille. Habes igitur alterum sensum: Ego vtroque

Sonus
Chauan.

locum intelligi posse crediderim. Quoniámque diximus pro eo quod Sept. transtulerunt ὁ φθόγγος αὐτῶν, sonus eorum, in Hebraico haberi chauam, id est tractus eorum. Hoc sciendum, videri eos legisse, pro eo quod nunc habet Hebraicum, קום kauam, eandem vocem, apposita vna litteria Lamed, quam si addideris superiori dictioni, ex kauam, efficies קולם cholam, id est, vox eorum. Idq; etiam habet psalterium Hebriacum Hierony. licet Hebræi iuxta priorem lectionem interpretantur. Id quoque videtur comprobare lectionem Sept. quòd statim addit: Et in fines orbis terræ verba eorum, vt aliquid quod ad vocē spectaret, videatur ante dixisse. Posset igitur fortasse vtrunque defendi. A me neque alterutrum improbatur, neque alterum solùm defenditur. Nam & diuus Paulus citat locum iuxta editionem Sept. certissimum autem est, non multum variare sensus, etsi non conueniant verba. Et fortasse maluerunt dicere Septuaginta, Sonus eorum, etiam si legerent kauam, vt seruarent eandem vbique tralationem sermonis, ac locutionis, quæ datur cælo. Rabi igitur Salomon sic iuxta lectionem Hebraicā exponit, Tractus cælorum, qui per faciem vniuersę terræ diffusi sunt, ex quo in fines terræ verba eorum pertinent, quia omnes loquuntur mirabiles res, quas in cælo cernunt. Ex hoc habes, quomodo sit intelligendum, Et in fines orbis terrę verba eorū: ea videlicet verba, atque sermones, qui de ipsis a mortalibus dicuntur.

Verba cor.

Orbis ter.

Orbis terræ.] תבל Thebel, quod nomen ad amusim respondet Græco, οἰκουμένη. Siquidē Hebræi ea voce dicunt significari quicquid terrarum vbique habitatur. Atque Abraham quoque iuxta Rabi Salomonem exponit, voces, ac verba, quæ de cælo ab omnibus iactentur, licet possis item voces ipsorum intelligere cælorum. E

In sole posuit tabernaculum suum: & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo: Exultauit vt gigas ad occurrendam viam.

PRIMVM [redacted] lectio est demonstranda, quam non possumus non mirari Septuaginta non fuisse secutos. Esset autem longe mirabilius, nisi sciremus pleraque eos, ab Hebraico diuersa transtulisse, & id demonstrare vbique Græcos cæteris collatis editionibus, apud Latinos sæpissime Hieronymum. Igitur Hebraicum non dicit: In sole posuisse tabernaculum. [redacted] lectio sic habet לשמש שם אהל בהם, Soli posuit tabernaculum in ipsis. Quæ eo quoque comprobatur, quòd sic legit, & vertit Hieronymus. Manifestusq; est sensus, datum esse Soli à Deo tabernaculum, siue sedem in cælo Nam cùm proposuerit declarare gloriam Dei ex opere cęlesti, plura primū de cælo in vniuersum prædixit. Quoniámque nihil est in eo pulchrius, admirabiliusque sole, hunc præcipuè, cæteris omissis sideribus, celebrauit. Omnes enim fatentur, Solem esse regem planetarum, à quo superiora, inferioráque sydera, si quidem medius est, si Astrologis credimus, illustrantur. Vastissimum quoque esse solem cælestium corporum, perhibent Hebræi. Et, F vt ait Ptolemæus (necesse est enim his testimoniis vti) ab eo tota inferiorum rerum vita dependet: ipse Ver, Æstatem, Autumnum, Hyemémque efficit. Hunc igitur præcipuè, Propheta commemorat, eique ait dedisse Deum in ipsis cælis tabernaculum, id est sedem, ac stationem firmam, ac stabilem: Defixa enim esse suis orbibus astra certis rationibus est probatum, & Hebræi hoc loco fatentur. Ea igitur est cæli claritas, quòd illic sit Sol, oculus mundi, gloria corporum cælestium, quem Homerus quasi & ipse admiratus, Διὸς τύχος, Iouis filium dixit: quem Plato & Iulianus sunt sequuti. Quòd autem dicit Tabernaculum, more humano locutus est, pro sede, statione, positum. Insulsè igitur Idololatricam opinionem Manichæi hinc aucupati fuerant dicentes, Filium in Sole posuisse tabernaculum suum, cóque Solem venerabantur: Lucémque inuisibilem, & inaccessibilem asserebant à patre, à filio habitari. Quare [redacted] lectio manifesta est, nam & Chaldæus eodem modo legit, Soli posuit habitationem lucidam ac nitentem in ipsis. Hinc de Sole multa, tanquam præcipuo in cælo splendore loquitur.

Sol.

Tabernaculum.

Manichæi.

Et ipse tanquam sponsus,] Loquitur de ortu Solis, similitudóque est à rebus humanis, spōsus decorus est, circumamictus auro, lætissimo vultu, radiante alacrique aspectu, iuuenis, nitet vnguento, & purpura. Qui cùm è thalamo exeat (exit autem singulo quoque mane) surgens è stratu, omniū in se oculos atq; ora conuertit. Talis est Sol, cùm mane terris quasi è

cubili

a cubili surgens, illucescere cœpit: nihil illo lætius videre oculi possunt. Ac poëtæ quoque fingunt dormire Auroram, ac Solem, dicentes,

Tithoni croceum linquens Aurora cubile.

Parem similitudinem videtur vsurpasse Vates, licet fabulositas subtracta sit, quòd addiderit tanquam, non proprietatem, sed cõparationem ostendens. Poëtæ quoq; potius ad vulgatem opinionem, quàm veritatem, talia fingunt. Chaldæus ergo etiam similitudinem explicuit, sic vertens, Et ipse in Aurora prorumpens, emergit tanquam sponsus, cùm egreditur de thalamo suo. Hinc poëtæ veluti à re pulcherrima ac lætissima; maximéque delectabili, ab ortu Solis principia auspicantur. Homerus: *Tanquam*

Ἠέλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν, περικαλλέα λίμνην,
Οὐρανὸν πολύχαλκον. id est,
Sol surgit linquens formosas æquoris vndas.

In cælum solidum. Hæc igitur gloria est, quam narrant cæli, quæq; in omnes terras est diffusa, quòd Sol circumagatur orbem, noctes atque dies efficiens, & quæ tristissima luce, & aspectu eius carentes fuissent, terras lætissimas efficiens.

Exultauit vt gigas.] Plura sunt hoc loco admonenda: Primùm, quòd hæc pars periodi, cum superiore coniungenda est, vt ordo orationis declarat, vt dicas: Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultauit vt Gigas ad currendam viam. His enim duabus partibus, vnus sensus duabus similitudinibus significatur. Secundò admonendum est, aliud
B esse nomẽ Gigantis, ac fortis. Sæpe autem obseruamus, Septuaginta fortem interpretari Gigantem, vt Genes. cap. 10. pro eo quod nos iuxta Hebraicum legimus, Iste cœpit esse potens, Septuaginta transtulerunt, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, Iste cœpit esse Gigas. Nomen ergo fortis, est גבור ghibor, nomen Gigantum, נפלים Nephilim, & רפאים Rephaim. Deinde pro, Ad occurrendam viam, legimus iuxta Hebraicum לרוץ ארח, ad currendam viam. Quanquam sic habent emendatiores codices Latini. Denique quosdã Latinos codices emendabimus: in quibus, pro exultabit, est, exultauit cùm Hebraicè habeat ישיש, Græcè ἀγαλλιάσεται, exultabit. Comparat ergo Solem hominibus, non omnibus quidem, sed sponso, & forti. Sponso, quòd sic ex thalamis quibusdam Sol videatur prodire cælestibus, sicut è suo sponsus singulo quoque mane. Forti autem propter aliam similitudinẽ, non admodum diuersam, fortes præliantur, fortes ineunt pugnas, agiles corpore atque expediti sunt. Nulla in illis cunctatio, alacres pugnam capessiunt, alacres ad bellum proficiscuntur. Talis inquit, est Sol, cum Oceanũ linquit, similis est sponso, cùm cæleste carpit iter, similis est forti, nulla in eo cunctatio, nulla defatigatio. Hunc Homerus solem dicit ἀκάμαντα, id est, indefatigabilem. Hócque illud est ingens æternúmque potentiæ diuinæ testimonium, quòd cùm Sol sit corpus vastissimum, tantáque incitatione impulsum, vt nusquam tota natura, sit maior, velociórque commotio, attamen nõ defatigatur, non atteritur perpetuo impulsu. Eadem rapitur semper vertigine, vt ne momentũ quidem ex illa, nec atamum è corpore decedat. Cuius nullam vnquam poterimus ipsi afferre ex his, quas habemus notas rebus, rationem,
C nisi ad potentiam ipsius autoris recurramus. Rectè autem dixit, Ad currendam viam, quod non incessus, vt dixi, sed potius cursus rapidissimus sit illorum corporum. Ad currendam viam dixit, eundo, rotando sese. *Ad currendam viam.* *Exult. sponsus. Fortis.* *Sol ἀκάμας, labore non sensiens.* *Ad curr. via.*

A summo cælo egressio eius: & occursus eius vsque ad summum eius: nec est qui se abscondat à calore eius.

PRIMVM quod in superioribus fecimus, de proprietate vocum agendum, & editio cum fonte conferenda, vt sit clarior expositio. Septuaginta, quorum est psalterium hoc quod nunc in ecclesiis canitur, ἄκρου, summum reddiderunt, quod Hebraicè פאת finis, terminus: quod ipsi paulo antè transtulerunt πέρατα, In fines orbis terræ. Et quod significabat circuitum, ac reuolutionem, Hebraicè תקופתו, verterunt, κατάντημα, occursum. Itaq; clarior est Hebrai. lectio. Quid enim intelliges, cum dicitur, occursus eius? cui enim sol occurrit? At thekupha significare circuitionẽ, ac reuolutionẽ, patet ex ipso verbi significatu. Ducitur enim à koph, reuoluit. Et pro hac voce, Chaldæus posuit סופו finẽ. Hiero. quoq; pro eo transtulit, cursus. Et Rabi Dauid interpretans hanc vocem, ponit loco eius סבובו circuitionem eius. Psalmi igitur cum quasi poësis sint, diuina (inquam) poësis, perinde se aspectui humano accommodant, vti profana sæpe poësis. Ac (vt solent dicere poëtæ) Solem ex vndis emergere, quod Oceanum, finem esse terrarum sit vulgaribus persuasum: sic propo- *Summum.* *Occursus.*

fuit hic propheta similem quendam sensum, vulgaribus accommodatum, qui cùm videant D cælum, vndequaque terras circumplectens, finiri in Orizonte, hoc existimant illic esse finem eius Astronomi quoque se huic aspectui accommodantes, inuenerunt Orizontes, id est, finitores, qui proprij cuique regioni sunt, vbi finiri cælum oculi corporei cernunt. Orizontem igitur & ipse Vates hic commemorauit, eodem appellans eum vocabulo, quo Græcè nuncupatur ὁρίζων. Ab orizonte dicit ascendere Solem, & cursu obliquo, ac reuolutione, & gyro vt vox sonat, reuertit ad ipsum orizontē. Quemadmodū Salomō de Sole scribit. Gyrat, inquit, ad meridiē & voluitur ad aquilonē, tendens videlicet versus occasum, & sub terras lustrans eas partes, quę sunt aquiloni, septentrioniq; cōtiguæ. atque hæc solis rotatio ex ventis quoq; percipitur, cùm ex ea parte venti moueatur, in quā sol flectitur, meridiemq; eo obtinente, etesię perflāt, vespere, ab occasu Zephyri spirāt. Hæc igitur est gloria Dei, & inexplicabile sapientiæ suæ testimoniū, quòd cursum solis obliquum temperauit, vt sibi succederent æstates atque hyemes, & omnes terræ, caloris, ac lucis eius essent participes. Quòd si æqualiter à cardinibus distantē sectam illi præcidisset, futurum erat, vt æstas esset nulla, nulla frugum maturitas, tum bona pars terrarum, quæ videlicet ab illo solis tramite longius recessisset, fuisset inhabitabilis: appellatusq; est is circuitus iure ζωοφόρος, quod hinc viuant omnia. Ortum igitur solis, & motus indefatigabilem velocitatē, tum cursum eius obliquum descripsit, in quo summa prouidentia, gloriáque Dei apparuit. Extrema igitur cæli, siue orizontes, etiam summa vocitur Græce. Ideo Eusebius loquens de discipulis, qui per omnem terram fuissent vagati, ait tertio de euangelica demonstratione, exponens E quasi hunc locum, τινὰς δὲ ἤδη, καὶ ἐπ' αὐτὰ τῆς οἰκουμένης ἐλθεῖν τὰ ἄκρα, ἐπί τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν καὶ ἑτέρους ὑπὲρ τὸν ὠκεανὸν παρελθεῖν ἐπὶ τὰς καλουμένας βρετανικὰς νήσους, Quidam etiam ad orbis terrarum extrema, & Indorum vsque terras peruenerunt, alij vltra oceanum penetrarunt in eas insulas quæ Britanicæ dicuntur.

Orizō, finitor circulus.

Nec est qui abscondat se.] Hæc illa est mirabilis atque incomprehensibilis, omnipotensq; sapientia, quòd ignem in cælo accendit, à quo calor viuificus dimanaret, qui in omnes terras sese æquè diffunderet: vt nulla sit natio, nullæ tam abditæ, dissitæq; terræ, quæ non sint illius participes. Vide quam viam, atque artem inuenerit omnium creandarum, alendarúmque rerum. Quæ cùm suapte natura segnes, tenebricosæ, frigidæq; essent, calorem, qui eas foueret, animarétque, necessarium excogitauit. Sed quoniam nimius quoque calor, perinde allaturus erat perniciem, sicut si nullus affuisset, inflammare totum cęleste corpus, flammiferúmque vt solem, efficere non decuit. Vnam igitur tantum remigincam in cælo constituit, quæ ita & magnitudine & incitatione, & distantia est moderata, vt nihil nisi decorum, atque vtile ex ea in terras descenderet. Datus est igitur motus, vt calorem, ac lucem ad omnes perferret, ne si immobilis fuisset, vnum modo hemisphærium illustraret: & interualla dierum ac noctium quibus terræ animaliáque recreantur, deessent: Tum ne caloris magnitudine omnia concremarentur. Cùm igitur vnica sit in cælo lux ac calor, prouisum est sapientissimo quodam consilio, vt omnes terræ, eius essent participes. Testatur ipsum Moses, cum dicit cælum cunctis gentibus esse distributum, id est, calorem cæli, F ac lucem. Atque is ipse calor, tametsi non sit vbique æqualis, nemo est, qui non eius sentiat afflatum vitalem. Et Abraham testatur talem esse calorē solis, qualis calor animantiū, vt perinde se per totum mundi corpus intendat, sicut ille, animalium. Ex quo nemo est, qui non eum sentiat, eoq; viuat, & foueatur. Ac quod dixit Græcus & Latinus interpres, Nec est qui se abscondat, Hebraice נסתר sublata persona, Nec est, quod celatum sit & absconditū Ex quo ad omnes res animatas, & inanimatas, rationales, & irrationales pertinet. Non dixit etiam, Nec est qui se abscondat à luce eius, quòd calor vitalior sit, ac cōmunior luce, magisque ad vitam necessarius. Multa enim sunt animalia, quæ sine luce viuentia, sine calore cælesti viuere non possent. Et interuallum lucis, quo cessant eam in totum oculi aspicere, non ita molestum est, cùm calor, si penitus vel vnam horam abesset, exitium vniuersale afferret.

Calor in animalib.
Nec est qui se abscond. A calore.

Lex Domini immaculata conuertens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis.

HOc loco, vt principio diximus, quasi ex abrupto, ac præcipiti cursu transit à terrenis ad cælestia, a corporeis ad incorporea, à vita mortali, ad immortalem: nec adeo in admirationem decoris cælestis defixus est, vt id multis rebus longe eo melioribus anteferi-

A anteferret. Is, vt dixi, error veterum fuit, qui cælum suspicientes, lumina eius Deos esse crediderunt, eáque vt Deos coluerunt. Et si Platoni credimus, inde nomen Dei apud Græcos ductum est ἀπὸ τοῦ θέειν, id est, à currendo. Hac igitur re mirabili quidem illa, sed tamen corporea, & ad corpora tantum pertinente, relicta: proponit aliud, ex quo gloria Dei existat multo magis, quam ex illa, clarior. Nam, vt ex illo augurabens, tantum vitæ tuæ bonis, atque commodis Deum prospexisse, ad altiorem fortasse scientiam non attingas, sic hinc animi tui puritas vbi cōsistat, vbi perfecta immortalitas existat, agnosces. Ac pulcherrimo ordine inter se confertur decor cælestis, atque pietatis, ac sapientiæ. Nam vt luce cælesti nihil delectabilius, nihil ordinibus illis moderatius, ac certius intuemur, sic nihil melius sapientia & pietate, nihil moderatius, ac luculentius animus experitur. Perindéque ab ea cursus humanæ vitæ dirigitur, ac gubernatur, sicut à cælo cursus naturæ, qui nunquam fallitur. Vt autem sine luce cælesti, omnia in terris deficerent, tenebris letalibus obscurata: sic subtractis ex humana vita, cælestibus institutis ac sapientia, densissimis tenebris animi circunfusi, in miserabiles errores incurrerent. Illa igitur corpus viuificatur, alitur: eáque duce, pedum nostrorum vestigia diriguntur: hac viuificatur animus, ducitur, gubernatur. Nauigant nautæ cælum suspicientes, Cynosuram, aut Elicen, vel ipsum cardinem oculis attendentes, *Cynosura, Vrsa minor. Elice, maior hæc, Græci. illā obseruant Sidonij, et Phœnices.* vitántque scopulos, quos insidiosis vndis celat mare, naufragiáque euadūt: similiter lucem illam diuinam inter saxa & scopulos, naufragiáque istius mundi contemplantes, cymbam ad portum inflectimus. Omnino doctrina cælestis alterum est cælum, alter sol, alter gloB ria Dei, alterum lumen immensum, omnibus vitam sufficiens, omnia collustrans. Quod facilius intelliges, audiens quæ à propheta de ea referantur. Verborum proprietas prius ponderata est. Lex, Hebraice dicitur thorah, תורה à verbo ירה iarah, docuit. Vnde apertius vim eius intelligemus, si hanc vocem transferamus philosophiam, siue sapientiam. Vt enim philosophia apud Latinos, ac Græcos, duas potissimum res significat, scientiam Dei, disciplinámque viuendi: sic nihil aliud hoc nomine apud Hebræos significatur. Apud Tullium semper cum philosophiam appellat, morum disciplinam cernit. Ac si vsquam perfecta fuit rerum diuinarum, morúmque cognitio, vel in ea maxime continebatur, continetúrq; philosophia, quæ erat olim penes Hebræos, nunc eadem magnum sparsa per orbem, luce eius omnia coruscant. Lex igitur Dei est philosophia diuina. Hunc enim loquendi morem habet Hebraica dialectos, vt dicat, virum terræ, virum insolitem: virum mendacij, virum mendacem: sic philosophia Dei, philosophiam diuinam declarat. Ac pro domino, longe maius in Hebraico validiúsque vocabulum est, nomen tetragrammon יהוה I E S V M, cuius sonus est Iehouah. *Iehouah.* Quem ego non alium existimo, atque Iouem, vt mirabiliter cōsentiant, quæ dicuntur hoc loco à Vate sacro, de lege Iehouah, atque ea quæ de lege Iouis à Stoicis dicebantur, quorum vberius ac copiosius Tullius explicat sententiam, paucáque verba, vt mirabilem consensum agnoscas, subiiciam. Quid enim prohibet, quo minus eorum in sacris literis vtamur testimoniis, vbi tam bene loquantur? Orta autem, inquit, simul est cum mente diuina. Quamobrem lex vera, atque princeps, apta ad iubendum, & ad vetandum, C ratio est recta summa Iouis. Ergo vt illa diuina mens, summa lex, item cum in homine est perfecta, est in mente sapientis. Hæc philosophus in Latio natus. Videbant igitur etiam illi, veram legem eam esse, quæ lex diuina, ac ratio ménsque summi Iouis est, non leges priuatas hominum. Hac lege omnia quidem gubernantur, sed cum primis res humanæ, quæ cum recte geruntur, imitantur legem illam ac rationem, & voluntatem summi Dei. Proinde omnium ordinum ordo, ac complexus, ac corpus omnium rationum, & fons & ratio, quæ sola sit apta ad iubenda salubria, vetanda inulta, sola est lex summi Dei. Quod vt Vates significaret, appositissime dixit, Lex domini immaculata. Quo loco nō immaculata, vt *Immaculata.* Septuaginta transtulerunt, ἄμωμος, dicendum est, sed vt vox designat תמימה perfecta, completa, absoluta. Ea enim est vis legis diuinæ, vt sola sit perfecta, atque absoluta, ac vera ad iubendum, vetandúmque magistra. Idq; innuit Vates, & id est quod consentiens dicebat Tullius. Chaldæus quoque transtulit: שלימתא Quod clarum est, significare perfectum. Est enim etiam Hebraica vox. Plura quoque citarem testimonia, si res in dubio esset. Habet autem vox duplicem significatum, significat enim innocentem, immaculatum, & perfectum: sed de hominibus, quoties dicitur, innocentem: cùm autem de cæteris rebus, perfectionem, complementum. Igitur lex illa princeps omnium, summa ac moderamen rationum, & dux certissima, mentisque custodia fidissima est. Eáque sola perfecta.

Conuertens animas.] Primum pro Animas, legemus Animam singulari numero, iuxta

Hebraicum עדות quod & Septuaginta reddiderunt. Non video enim quamobrem oportue- D rit numerum permutare. Discrimen quidem non magnum. *Conuertẽs.* Conuertens autem in Hebraico dicitur, משיבת quod propriè sonat reuerti faciens. Audi igitur quid dicat, Facit animam reuerti lex Dei. Vna enim res est, ad quam reuerti nostros animos oporteat. Sed nunquã hi reuerterentur, nisi quis eos reuocet, ac reducat. Versamur omnes in magnis, ac profundis tenebris errorum, ac magna pars mortalium longius abit à recto tramite. Opiniones in contrarium nos ducunt, ac quasi transuersi à tempestatibus, ac procellis, quæ crebetrimæ insurgunt, iactamur. Nulla professio est, nulla ætas, nullus ordo, ac gradus, nulla sedes, vbi non adsint errandi, hallucinãdi mille causæ, à quibus à fonte nostro, à luce, à bono deflectimur. Nec solú a prauis spiritibus, continuis bellis oppugnamur, sed quod multo videatur acerbius, à nobis ipsis, partim fragilitate, imbecillitatéque nostra, partim quòd cum luce beata non habemus commercium, magnæq; circumstant occasiones malorum. Necesse igitur est ad lucem, & stellam nostram nos intẽtos esse, à qua dum abfuerimus, nunquam felices, (quod conditio nostra non recipit,) nunquam sine erroribus erimus. Vocamur autem ad hanc lucem, illa philosophia diuina, quæ nostros animos ad fontem felicitatis suæ reuocat, ad eámque sedem firmam, ac stabilem appellit, in qua solidati, omnes impetus vndecunque ruant, fortiter excipiemus. *Lex sola.* Sola igitur diuina philosophia deuios mortales reuocat, quos miserabiliter fragilitas a suo bono abstraxit: Hæc, inquam, sola, non alia. Nam applica quocunque vis, animum, euolue innumerabiles philosophorum libros, omnium mores ac placita discute, erunt quidem illi sæpe efficaces, sed sæpe mœstissimus desiderabis E apud illos plurimum, vacuúmque te, quadam re exoptata, semper inuenies. *Legũ humanarũ imperfectio.* Non enim te ad fontem tuum sistent, de quo vel penitus illi ignari silent, vel fabulosa & indigna loquuntur, vt potius deducant, ac deflectant, quàm in locum suum animam collocent. Quis enim possit dux esse itineris, cuius ipse quoque sit imperitus, & qui duce quoque indigeat? Nullus autem cognouit vnde natus esset homo, neque docere potuit, quam originem, principiúmque habuisset. sed augurabantur tantum, trepidéque loquebantur. Ignorato autem principio, nulla res humana certa est, & ad tot miserias, & peccata nõ nasci fuisset melius. *Lex, scopus noster.* Quoniam igitur ab omnibus erroribus diuina lex reuocat ad fontem, gloriamq; nostram, ad immortalitatem, ad cognoscendos nos ipsos, nos conuertit: eam semper pro scopo habere debemus, proponere semper ante oculos spectandam, omne momẽtum super eame- *Eccli 3.e Quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper* ditandum. Tot enim ex ea depromentur remedia, quot morborũ generibus conflictamur. Conuertétque à viis confragosis, atq; exitialibus, ad amœna vireta, vitalesq; sistet ad aqua.

Testimonium. *Testimonium Domini.*] Proposuit primùm legem in vniuersum, tum ad singulas quasque eius transit partes, quæ suis hic ab eo nominibus nuncupantur: quamuis hæc omnia sint eadem ferè inter se, & eiusdem rei nuncupationes. Lex igitur diuina, nunc præcepta, ac mandata, nunc instituta, nunc iudicia, interdum testimonia dicuntur. Examinemus igitur singula. Testimonium dicitur עדות heduch, quod testimonium potest transferri, testifica- *Testimoniũ passiuum.* tio, contestatio, testamentum: Septuaginta reddiderunt, μαρτυρία martyria, id est testimonium. Causas igitur cur lex diuina testimonium dicatur, scrutari oportet. Nam cùm sapiẽ- F tia illa de cælo allata, magnis argumentis, ac signis corroborata atque stabilita fuerit, cùm cælum, ac terra, maria, flumina, elemẽta, illi indicia præbuerint, ob hanc causam vocata est testimonium. Vocauit enim Moses testem cælum, & terram, cùm verba diuina proferret, dicens: Contestor hodie cęlũ & terrã, vos esse perituros, nisi hæc obseruaueritis. Tum conflagrare mons visus est, illúmque insolita caligo circunfulsit. Auditę voces horribiles, clangórque buccinæ, multáque alia edita signa sunt præsentiæ diuinæ. Quoniam igitur omnibus testimoniis vsus est Deus, cùm legem illam philosophiámque sanciret, hac de causa vocata est testimoniũ vel attestatio id est, expressio, significatio, res, multis, ac memorabilibus signis ac testimoniis ostensa, ac comprobata. *Testimoniũ actiuum.* Rursum, testimonium vocata est, quòd multis quidem rebus cognita ac perspecta sint bonitas, gloriáque diuina, pręcipue cælo, ac sole, sed longe maxime, ex illis institutis, ac documentis, rebúsque illis gestis, toto illo præclaro facinore, quo claruit potestas æterna, & immẽsa eius, & prouidentia super hunc mũdum, sed præcipue super bonos, ac beneuolentia. Nullúmque est præceptum, nullum facinus, quod lege diuina comprenditur, quod non sit vocalissimum, atque intonantissimum testimonium immensæ Dei erga homines beneuolentiæ, eámque testatissimam, lucidissimam exhibens, vt qui his non credat testimoniis, careat sensu, potiúsque lapis sit, quàm homo. Nulla profectò prodigiosior stupiditas, quàm non sentire tam certam, ac solidam,

probatissi-

Aprobatissimámque beneuolentiam: nulla miserabilior cæcitas, quàm lucem tam claram, atque immensam non cernere. Ac lex vocabatur olim quicquid libris Mosis fuisset comprensum, nunc eadem quidem est atque illa prior, sed absolutior, vel enodatior, atque expressior. Quis igitur locus est illic, qui non clamet, vociferetur, quantum amoris ac beneuolentiæ sit apud Deum, erga homines? Vbique sunt locupletissima, plenáque vocis testimonia. Atque incipe, si placet, à mundi exordio, quam quidem rem non nunc ingrediar, quod prolixior sit, quam breuitas huius loci postulet. Sed hoc tantum commemorabo, alteram quasi fuisse mundi creationem, quando homo redemptus est, & quidem longe potentior ac mirabilior fuit, quo tempore tot, támque miranda diuinæ charitatis ac magnitudinis testimonia claruerunt, vt ea capere mens humana non possit, ausimq́; dicere, nihil reliquum quod studio, & industria diuina possit effici, & ad summam metam amorem peruenisse. Optime igitur & rectissime hoc omne testimonium dicitur. Quod fidele etiam dixit, id est, probatum, certum, solidum ac ratum, vt quæ dicta ac gesta à Deo sint, verissima sint, non fucata, atque inania, & vana bonitatis, charitatisque suæ testimonia, sed probatissima, atque certissima, vt correspondeant internis affectibus Dei, ex intimis eius præcordiis sint profecta. Loquitur ergo Vates de diuina beneuolentia, non secus atque nos de amicitia nostra, cum eam testatam, ac probatam fidelemq́; prædicamus. Supereſtq́; ratio quam ob rem testimonia dicuntur mandata Dei, ea videlicet, quòd seruantibus ea, polliceatur felicitatem, olim quidem corporis, nunc autem animi. Hæc promissa dicit esse

Duæ mũdi creationes. *Fidelis.* *Et futurũ testimonium.*

B firmissima, probata ac fidelia. Is quidem sensus hoc differt à superiore, quò forma à genere. Illic enim generatim omnia testimonia amoris Dei proponebamus, hic promissorum tantum. Sed prior tanto probatior, quanto cõmunior, omniáque subiiciens oculis, veráque de beneuolentia diuina dicẽs. Arca igitur testimonij, & tabernaculum testimonij, dicebatur, quo videlicet inter Deum atq́; populum amorem, amicitiam, fœdusq́; esse ostẽdebatur.

Arca testimonij.

Sapientiam præstans paruulis. | Circa voces, hoc sciendum est, quod inopia linguæ dictum est sapientiam præstans, melius Hebraicum reddi in Græca σοφίζουσα, quasi sapientificans, & Hebraicè מחכימת. Est enim participium tertiæ coniugationis, sicut maphkidat, dicitur à חכם sapiens fuit. Quod in tertia signat sapientem reddere. Secundo quod Latinus vertit paruulos, scito vocem Græcam νήπια proprius respondere ad Hebraicam פתי. Nam paruulus perindè Græcè sicut Hebraicè, non tam ætatis quam insipientiæ est. Homerúsque socios Vlyssis appellat νηπίους, paruulos, id est stultos, & imprudentes, vt qui boues inconcessas iugulassent. Salomon dicit, Vt detur paruulis astutia, quo loco est eadem atque hic vox, id est imprudentibus, & imperitis. Hebraicè igitur פתי ducitur à פתה, decepit, fefellit, cúmque declarat, cui facile imponitur. Ideoq́; etiam paruuli hac voce significãtur. Tertio numerus permutatus est in Græco νήπια paruulos cùm sit פתי paruulus. Ac forte fefellit Septuaginta, si forte nõ fallimur ipsi, quod viderent iod in fine dictionis, quæ littera signat numerum multitudinis. Quod quidem verum est, si additur Mem, vt Kerubim, Seraphim. Dicendum est igitur, Sapientiam præstans simplici, vel imperito. Quanquam potius declaratores sumus, quam reprehensores eorum, quæ Septuaginta illi clarissimi seniores transtulerunt. Audite igitur omnes gentes quid Vates cælestis de lege diuina prædicet. Ait eam detrahere stultis stultitiam, imprudentes efficere prudentes, vecordes cordatos reddere: quod facile quisque cognoscet, si secum cogitare, atque etiam experiri voluerit. Multiplex autem stultitia est, atque imperitia, & vecordia, multásque habet subiectas formas. Vna est quæ circa res humanas tantum atque caducas versatur, quę est earum bene tractandarum imperitia. Plures enim sunt, quibus nullum est acumen, ad lucra, & negotia conficienda, ad opes, amicósque parandos, ad circumueniendum, opprimendúmque hostem, vt magis ipsi ab eo opprimantur. Non habent vim ingenij ad speculandum, ad orandum grauiter, aut argumentandum subtiliter, vel obiecta diluendum. Hæcq́; imperitia varia, ac multiplex est, quæ neque laudem ferè habet, neque vituperationem apud Deum. Apud homines longe aliter. Alia stultitia imprudentiáque est, quæ mores ac sensus humanos respicit, cui opposita est ea quę dicitur sapientia, vt tantum illa vitiosa sit, quantum laudis habet ista. Eáque per omnes humanos animos vagatur, vt etiam altissimas mentes opprimat, atque implicet. Ac sæpe apud nobilissima ingenia gaudet habere domicilium. Hæc illa est stultitia, quæ in horribiles tenebras præcipitem agit animum, dum eum vel in ambitionem protrahit, vel inuidiam, aut auaritiam, aut simultates atque odia, vel insaniam, atque furorem, cæterásque prauas affectiones. Quæ tentare (vt dixi) etiam eos sæpissimè solent, quos sapientes habet

Paruuli. *Prou. 1. a* *Stultitia.*

Ignorantia Dei. ac prædicat iste mundus. Fons autem omnium malarum perturbationū, atque totius stultitiæ, multis, ac clarissimis exemplis probatum est, esse inscitiam Dei, atque sui. Vt igitur D
Cognitio Dei. ignoratio hæc omnium est malorum genitrix, omnis stultitiæ inuentrix, sic cognitio maximam efficit in animis claritatem, eáque principium est rectè sentiendi, ea prima fugat perturbationes illas partim ferinas, partim diabolicas, atque malignas, cōstituitque in omnium bene gerendarum rerum semitis animum. Hanc autem sapientiam maximè lex diuina largitur, quam habere familiarem necesse est, eámque nobis amicam, notámque efficere, tum eam adeundo, ac libros quibus continetur, sæpe lectitando, tum vita ac moribus exprimendo. Quam quantò magis exercuerimus, tanto nobis efficiemus notiorem, atque dulciorem. Apud hanc autem cognitionem Dei, totiúsque sapientiæ fontem imbibemus, facti ad omnem rem longè sapientiores, vt nullum extet in nobis stultitię vestigium. Vide-
Fructus cognitionis Dei. bis horum sermones puros, innoxios, nihil fœdum, sordidum, nihil vulgare atq; abiectum spirantes, nunquam ex ore eorum prodit calumnia, contumelia, maledictum, blasphemia, siue in Deum, siue in hominem. Talem item animum intus vigere certum erit. Hi rectè rebus suis consulent, multáque vitabunt discrimina, quæ parata semper sunt malis. Non solúmque ea sapientiæ, acquirendæ futuræ vitæ dux erit, sed huius etiam temporariæ feliciter transigendæ. Lege igitur sacram philosophiam, eamque nocturna manu atque diurna indesinenter euolue, tum vita, præcepta effice firmiora ac notiora. Tunc tibi orientem immensam lucem, tum cælum tibi patere videbis: arcana Dei, & res humanas, tanquam ex altissima specula cōtemplaberis. videbis omniū rerum, ac temporum metas, totam lustrabis E
animo æternitatem, cernésque principiū corporis, atq; animi tui. Totum teipsum circunspicies, atque cognosces. & quod omnibus est præferendum, morum, vitæq; degendę summam, atque perfectam habebis sciētiam: videbis quid inter virtutes, ac vitia intersit. Omninóque ex stulto & incauto, imperito, prudentissimus efficieris. Sed illam præcipuè miserabilem depones stultitiam, qua rerum humanarum exitus nō cernuntur. Habes ergo fontem, & quo ex stulto possis sapiens effici. Hincque dicemur sapientes, vt alio loco scriptura prodidit, Quia ipsa (inquit) est sapientia vestra, & intelligentia, coram oculis gentium, cùm dicent, Quàm sapiens populus is ingens, & intelligēs? Hæc igitur vera est philosophia, hæc sapientia Angelorum, qua caruit olim mundus, nunc reuelata omnibus ac patefacta.

Iustitiæ Domini rectæ, lætificantes corda.

Iustitia. PRIMVM pro hac voce, non propriè est in Hebraico id quod significat iustitiam. Siquidem iustitia dicitur צדק zedek, vt paulò pòst videbimus, hoc autem loco est פקודי pikude, quod propriè sonat mandata, præcepta: a verbo pakad, visitauit, præcepit. Considerandum tamen quòd idem verbum sæpe designat reponere, collocare, recōdere. Itaque Hebræi videlicet Abraham, & Rabi Dauid exponūt eam vt quasi designet gazam, thesaurum, siue requiem, & quod sub alia forma dicitur פקדון pikdon, depositio, repositio. Dicúntque hoc nomine appellari, ea quibus animus, & mens quiescit, lætatur, illustratur, eruditur, ditatur quasi dicerent gazæ, & opes & thesauri domini, recti, quia pascunt, satiát, F
erudiúntque animum. Sciendum tamen hæc omnia eodem tendere, idémque esset quod vox Hebraica designat, & quod Septuag. transtulerunt. Sunt ergo præcepta Domini quia ab illo traduntur, sunt opes, & thesauri, & disciplina animi: sunt rursum iustitiæ, pro quo rectius Græcè δικαιώματα, id est, iustificationes, quia iustum hominē, sanctúmque efficiunt. Vnus igitur omnium est sensus. Tum pro corda, Græcè, & Hebraicè est cor, numero singu-
Recta, & Triste Lupus. lari, quod forte quadret magis apud Latinos. Atque hæc instituta diuina, recta dicuntur, non propter eum tantum qui ea instituit, quasi eius æquitatem declarare Vates voluerit, sed propter id quod efficiunt. Sicut pallida mors dicitur. Sunt ergo instituta diuina, recta, quia detorquent animum ab omni prauitate, & in semitam rectam adducunt: deducunt à prauis opinionibus, à vita nefanda, turpi, detestabili. Habent autem animi, sicut item res corporeæ, vitia sua, & prauitates, habent quibus inflectantur, ac quasi incuruentur, vt qui celsa aspicere debuerant, ab illis ipsis rebus deorsum inflectantur, solámque terram, terrenáque respiciant. Vt qui tales videat, & cum eis degat, parum eos differre à brutis comperiat. Hæcq; miseria (paucis exceptis) omnibus ferè mortalibus dominatur. Diuina igitur lex corrigit has prauitates, detrahit libidines, leuat sensim opum appetentiam, ambitum,
Lætificantes. paulatímque (mirabile dictu) mens resurgit, & qui humi veluti pecus reptabat, incipit attollere caput. Erat autem, cùm in prioribus illis malis homo versaretur, semper pauidus, ac mœstus,

Amœstus, nec sentiebat vllam sinceram lætitiam (de his enim qui non abiere in profundum loquor) semper que occurrebat quasi vltrix malefactorum, conscientia: Tum ipse mœror, quem ferunt semper delicta secum, comitem omnium ærumnarum, dum aut odiose, & cum infamia perpetrantur, aut subeunte corpore graues cruciatus. Quæ quidem mala non ita sentiuntur, cùm in eorum potestate sumus, sed cùm in libertatem nos gratia cælestis vendicauit, tunc verò lætamur, tum pericula, quæ nos circumuenerant, cernimus. Nullaque est tota humana vita, lætitia maior (credendum est enim vnis optimis hoc asserentibus) quàm eorum, qui optimis gaudiis conscientiæ suæ fruuntur, quosque bonæ vitæ lætitia assiduè pascit. Infinitum que esset persequi, atque explicare totam hanc rationem, cùm videamus bonorum vultus semper alacres, atque arrectos. Alitque quasi perpetuus fons, vt idque tenet eorum cor, illa diuina lætitia. Igitur nò solum hoc diuino testimonio, sed etiam omnibus exemplis experimur, maiora ac plura, ac solidiora gaudia bonis, & præcepta diuina sequentibus contingere, quàm malis, quos diuersæ perturbationum causæ circunsistunt. Nec potest dici, quàm dulces somnos capiant, quàm suauiter fontibus, nemoribus, rebusque suis omnibus etiam tenuibus boni fruantur. Nam neque mœrore præsentium, neque metu futurorum rerum anguntur: tum quædam radices ægritudinis, quæ tenent corda mortalium, sunt ex eis auulsæ, vt veniat, nescio quo naturæ impulsu, gaudi de cælo perpetua in mentes eorum, atta lætitiæ. Duplex que ferunt præmia pietatis, quòd & hic beatiore vita fruuntur, & post consequentur eam, quæ constat ex gaudiis æternis. Verum igitur læ-
B titiæ alacritatisque domicilium, aut antiquis & cognitum & assertum est, apud philosophiam diuinam existit, quæ tecreta, solisque probis, ac sanctis nota gaudia habet.

Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos.

Hinc Hebræi arbitrantur, superiorem vocem, non significare præceptum, quia ponatur hoc loco quod præceptum significet. Sed consuetudo, vt cæterorum scriptorum, sic item diuinorum est, vt sæpe idem diuersis nominibus repetant. Id quod vbique apud Esaiam fieri comperies. Sic potest eadem res diuersis epithetis ac nominibus fuisse significata. Quamobrem Chaldæus eadem voce vtitur hoc loco, atque superius. Ibi exprimens Hebræum פקודא pikudaia, numero multitudinis, hic scribens, פקודא pikuda, numero singulari. Dicemus igitur eandem hic atque superius rem proponi, diuersis natuam eius nominibus significantibus. Quod autem dixit lucidum, Hebræicè est ברה quod purum, ac lucidum signat. Considerandum igitur quo artificio carmen contexitur, & quod admonent Hebræi, respondere hæc omnia cælo, ac soli quæ superius describebat. Opponique ex aduerso diuinæ philosophiæ, & Solis, & Astrorum claritatem. Qualem igitur Solem videmus lucere, eóque terrarum tenebras dissolui, & oculis exhiberi, vt videant, talis esse probatur lex diuina, eámque idcirco lucidam, id est propter splendorem, quem in animis efficit, appellat Omnis igitur diuina præceptio radius est & lux quædam, sine qua in tenebris esse, ac per tenebras ire necesse est. Sunt enim homines in errores, ac peccata propendentes, gentiCtaque est nobiscum imperitia, quam cum corde pueri, ait Salomon esse colligatam. Ac populus tot erroribus implicatur, quot res sunt in quibus potest homo hallucinari. Alij ad libidines diuersissimis viis, atque itineribus feruntur, alij ad conquirendas opes & honores: quidam vitiosis sunt auidi, cæteri parcere linguæ nesciunt, alij peruersis opinionibus, de Deo, de rebus humanis, de prouidentia diuina perturbantur. Hæc que omnia, & singula, sunt quædam animi caligines, & lapsus, quibus singulis singula occurrunt præcepta diuina, vt tenebras discutiant, vbique, certatim que, ac proinde omnibus erroribus, de cælo est. Nam qui creationem cæli ac terræ non esse diuinam suspicatur, multa habet in illa Philosophia oracula, quæ hanc infaniam coarguant. Qui dubitet res humanas esse curæ Deo, tot oracula ac dicta, quæ super hac re prolata sunt, tot, tamque varia supplicia, quæ sunt illata facinorosis, prosperas autem bonorum res, aspiciat. Tum quæ fuerit animis nostris origo, & an immortales sint, qui nesciat, vt obid maximis in tenebris caliget, facilè se in lucem reuocabit, si se ad ea oracula conferat. Quos autem libidinum illicitarum æstus inflammant, si attente ad illa vertere mentem voluerint, eos facilè compriment. Qui autem nesciunt, quo ritu instituere vitam suam debeant, qua se ratione vbique gerant, lucem adeant, illam diuinam. Quid memorem, cum memorari non possint, priuatos errores, priuatas animi nostri perturbationes, innumerabiles que formas inscitiæ, ac socordiæ, quæ nostris pectoribus, omni ætate, diuersis sexibus immorantur? Quæ cùm tenebræ sint, finem

Lucidum.

Prou. 22. c

habent præcipitia, ac ruinas. Nec potest explicari, quàm fœda, quàm stulta res sit homo, vt etiam infra bruta descendat: quot ludibriis exposita, cælesti luce, dico diuina Philosophia, destituta, omnium id nationum olim didicimus exemplo, cùm lapides, bubones, noctuas, vespertiliones, crocodillos, vt numina crederent, ac venerarentur. Nec desunt vnquam miserandæ, deplorandæq; stultitiæ exempla, quæ ab animis nostris cæcis habent originem. Has autem miserias cùm deponamus, ad Philosophiam diuinam venientes, cùm ex altissimis tenebris emergamus, iure, lucida & serena, & oculos illuminans dicitur, iure cum Sole confertur, & duplicis Solis laus hic canitur, eius qui oculis corporeis, & qui oculis animi præbet lucem. D

Timor Domini sanctus, permanet in sæculum sæculi.

Sanctus. CIRCA voces sciendum est, quod Latinus interpres vertit sanctus, propius vocem Græcam, quam Septuaginta reddiderunt, accedere ad Hebraicam, videlicet ἁγνὸς, id est, purus, castus. Videtur autem Latinus legisse ἅγιος, vnius literę mutatione. Sed quoniam Hebraicè est טהורה, quod mundum, castúmque sonat, omnino credẽdum est, Septuaginta vertisse, quod nunc legimus. Dicendum igitur, Timor Domini purus, quáquam inter purum, ac sanctum, non multum intersit. Deinde quod dixerunt Septuag εἰς αἰῶνα αἰῶνος, clarius, & absolutius dicitur Hebraicè לעד in æternum. Latine autem illud Gręcum melius diceretur, in æternitatem, & æternitatẽ. Nam diuus Hieronymus, quod dicitur, A sæculo & vsque in sæculum tu es, vult Latine traduci, à sempiterno in sempiternum. Sed iam istæ loquendi consuetudines in Ecclesia inoleuerunt. Deinde quod nonnulli Latinorum habent codices, Timor Domini sanctus permanet, dicendum permanens, iuxta Græcum διαμένων, & Hebraicum עומדת, quod non ipse quidem multi facio. Timorem igitur Domini purum dicit, & in æternum permanentem. Timorem Dei, si quis secum consideret, aut ipsam esse totam pietatem cognoscet, aut eius eximiam præcipuámque partem. Ac proprie de his malis timor dicitur, quæ solo amore ac timore Dei non perpetrantur. Multi enim scelera flagitiáque vitant timore humano. Quibus si dederis, vt perpetrent, ea remotis arbitris, non segnius cõmittent, atque perfrictæ frontis homines in propatulo. Illa igitur denique perfectissima est pietas, syncerissimáque probitas, quæ non humana verecundia, neque hominum timore nititur, sed diuino: quæ Deum pręsentem sibi cernat, cuius timore nihil sceleratum, ac turpe audet perpetrare, etiã si nulli testes adsint, si speret in æternum, quod perpetrant, fore occultãdum. Eia igitur vera solidissimáque virtus ac pietas, cui si detur furandi, adulterandi, fornicandi, cęterorúmque criminum perpetrandorũ facultas ampla, ac sub æterno silentio certum sit fore omnia quæ agit celanda, veretur tamen præsentiam diuinam. Deum & scire & detestari peccata, nouit, & ob reuerẽtiam abstinet, retróque pedem retraxit. Non est autem vera pietas eorum, quanquam speciem habet pietatis, quos pudor humanus à crimine abstraxit, non quòd non sint hi minus mali, atque illi qui ne conspectus quidem vllos reformidãt: sed ad solidam laudem, Deoq; acceptissimam non peruenerunt. Propterea timor Dei, purus & castus est, quod neque in manifesta, neq; F in occulta flagitia animũ sinit cadere, vt ne cogitetur quidem, quod minus deceat. Timor autem humanus ideo castus, purúsque non est, quia nõ prohibet ab omni flagitio, multámque reliquit animi partem cicatricibus fœdam, atque immundam, neque vniuersalem inducit puritatem: solus timor Dei hanc fert laudem, quem qui secum gerit, & castissimis factis, & inculpato sermone est: cogitationibus autem semper honestis rectísque fruitur, vt ab omni prauitate sit vacuus. Hæc virtus est animi, singularis, mater reginaque omnium virtutum, siquidem ab hac copiosissime fluit iustitia. Nam qui timet Deum, nunquam ius humanum violabit, fluit temperantia, modestia, charitas, beneuolentia, fortitudo in aduersis, quæ patientia dicitur, cæteræq; omnes quarum hæc sola origo, verúsque fons est. Ac timere Deum Hebraice quasi dicitur reuereri, obseruare, quam virtutem, maximam excellentissimámque esse eam item ob causam necesse est. Sunt enim plerique, qui non putent peccata displicere Deo: alij putant quidem, sed non omnia. Priores, res humanas nihil opinantur curare eum, aut vniuersalia quædam tantum, non laborare qui agant singula. Posteriores multa putant ab eo cõtemni, vt quenquam caste viuere, ieiuniis vexare corpus, multáque alia, quæ vt putant ipsi à Deo contemni, sic ab his ipsis cõtemnuntur. At qui eò peruenit, vt credat Deum obseruãdum ac verendum, iam in ea cogitatione, cognitioneq; versatur, sola iusta, atque honesta illi placere, displicere fœda. Proinde hic prora & puppis, &

cardo

In sæculū sæculi. — *Permanēs.* — *Timor domini.* — *Timor hominum.* — *Ius naturale.* — *Patientia.* — *Deum timere.*

Acardo versatur omnium virtutum. Atque Hebræi in duas partes distribuunt præcepta di-
uina, vetandi ac iubendi: ad præcepta vetãdi dicunt pertinere timorem Dei, quod quidem
verissimum est. Nihil igitur æque syncenitatem puritatémque animo largitur, nihil æque
vniuersalem probitatem, ac sanctitatem promittit, quàm timor Dei, qui semper permanet, *Permanet.*
quia comitatur nos vbique, perinde in tenebris, vt in luce, sic in solitudine, vt in freqnẽtia.
Prædicat item eam Vates tanquam sempiternam virtutem, dans illi laudem æternam: si-
cútque triumphos æternos, æternasq; coronas, & æterna facta dicimus, & facinus immor-
tale: sic virtutem immortalem, & laudem æternam, & incorruptibilem, incorruptibile de-
cus appellat timorem Dei. Qui solus est timendus, solus spectandus, cuius tantum in omni *Solus Deus*
re & consilio, habenda ratio. Hæc ratio semper debet ante oculos versari, vt videatur, accu- *timendus.*
ratissime perpendatur, quid Deo placeat, ac displiceat, quæ sola est diuinissima, castissimá-
que æternáque virtus, imo omnium virtutum domicilium ac caput.

Iudicia Domini vera, iustificata in semetipsa.

Verborum pondus prius considerandum. Hebraicè dicitur, Iudicia Domini veritas,
iustificata sunt simul. Quod etiam Septuaginta transtulerunt, dicentes, τὸ αὐτό, simul, quod
Latinus interpres dixit, in semetipsa. Iudicia igitur Dei, varia significatio est. Siquidem iu- *Iudicia.*
dicia sæpe dicuntur, quas Deus impiis importat clades, quod appellatur iudicium, quia pra-
uitati, & causæ, ac noxæ respondet. Non minus enim animaduertit Deus in delinquentes,
B atque leges humanæ. Iudicia ergo dicuntur sententiæ rectæ, & cum ratione prolatæ, si-
ue ad absolutionem criminis, siue ad condemnationem rei. Item iudicia dicuntur senten-
tiæ diuinæ, iuráque inter homines à Deo constituta. Sunt autem hæ normæ & rectitudi-
nes, quæ lites dissoluunt, altercatiónésque cõponunt, præponentes quod rectum sit, & in quo
debeant omnes acquiescere. Iura igitur diuina vocat iudicia, in quibus dicit ipsam inesse
veritatem, eáque omnia dicit esse iusta. Sic enim intelligendum est, quod Latinus dixit, In *Iustific. in*
semetipsa, dicendũ inquam simul. Innuit enim Propheta, vniuersa iudicia illa esse iusta, nul- *semetipsa.*
lum esse eorũ, quod non sit iustum. Pariter, inquit, iusta sunt. Quæ expositio etiam Hebræo-
rum autoritate probatur. Rabi Dauid, Simul, inquit, iusta sunt, ac veridica, אין באחד מהם עול
quòd in nullo eorũ sit prauitas, obliquitas. Iudicia igitur Dei tum ea sunt, quæ scripta sunt
in lege Mosis, tum quæ euangeliũ postea proposuit, tum alia quædã, à natura. Omnis enim
recta ratio, siue à lege præmõstrata, siue à natura præscripta, iudicium Dei est. Nam qualis-
cunque instinctus, omẽs vel à ratione hominis, vel à natura, in Deum tandẽ referatur opor-
tet. Atque etiam profani scriptores, ex his quos in natura mirabiles certissimósque ordines
animaduerterunt, probarũt aliquod esse numen ac manifeste indicarunt, omnẽ rectam ra-
tionem principium à Deo habuisse. Rationem autem humanã etiam ab illo repertam, cla-
rum est. Quare in omnibus tenet principatum ratio summi Iouis, quæ ad Hebraicã diale- *Dij, Iudi-*
cton dicitur iudicium, quo videlicet iustissima decernit, proinde qui hac Dei vice in terris *ces.*
fungerentur, etiam vocant Deos scriptura, quasi loco eius decernerent. Cumq; omnis lex
C duas habeat partes, alteram iubendi, alterã vetandi, vtranq; dicimus cõplecti, ea quæ iudi-
cia, siue iura, vel iussa vocantur. Dicta sunt autem iura Dei, quòd hæc priuata iura, legésque
humanæ, nõ hominum propriæ sint, nec sint in nostrum ingenium referẽda, sed quasi riuuli
vasti fontis, iurisque mentis diuinæ extiterint. Nam adulteria, furta, incestus prohibuisse,
charitatem, societatem, concordiámque imperasse, hoc primum apud Deum fuit. Nos au-
tem horum quasi participes sumus. Quocirca neque in nobis perfecta quidem sunt, quòd
magnis spatiis à supremo Deo sumus disiuncti. In quo solo veritas exacta, & à prauitate pe-
nitus dirempta est: cum leges mortalium plenæ multorum flagitiorum fuerint, vel iubendo
quæ non decuisset, vel permittendo, quod turpissimum erat admittere, aut non castigando
quod castigari debuisset, pudétque eorum vel recordantem, quid Romanorum & Athe-
niensium leges fieri permitterent. Nam Persarum, cæterorúmque propter nimiam indi-
gnitatem, nõ commemoro. In sola igitur mente Dei est veritas, quæ nobis indicata fuit, ex
parte quidem lege Mosaica, absolute autem Euangelica. Tunc cognitum est, probeq; per-
ceptum, omne æquitatis iustitiæq; genus, tum multa quæ apud cæteras leges nõ habeten-
tur iniusta, iniusta cognita sunt: nulla fraus, ac cauillatio, & deceptio remansit in obscuro.
Ideo sola ratio summi Dei perfecta, quæ tot scelera detexit, sceleráque esse & turpia mon-
strauit, cùm leges illæ humanæ miserabiliter cæcutirent, vt quędam etiam fœda fieri pate-
rentur, aut etiam iuberent. Sola igitur iura diuina habent laudem veritatis.

NN

Desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum. D

Lapis pretiosus. Paz. CIRCA voces hoc sciendum tantum, quòd Septua. transtulerunt λίθον τίμιον, lapidem pretiosum, Hebraicè esse פז quod aiunt esse aurum pretiosissimum, id quod vocatur obrizum. Ideóque Chaldæus eam vocem posuit, quæ & Græca & Latina est, videlicet אבריזין obrizin. Et interpretes Hebræi idipsum confitentur. E quibus Rabi Dauid hæc ait כתם פז הוא הזהב הטוב והמזוקק. Hoc est, paz aurum est optimum, ac purissimum. Verùm videtur Rabi Abraham assentiri hos esse lapides pretiosos, his verbis ופז רב חכם אבנים יקרות. Id est, & paz multum, lapides pretiosi sunt. Rabi quoque Dauid, testatur quosdam putare hanc vocem lapides pretiosos. Discrimen non magni ponderis Nam & Hieronymus, qui ferè vbique interpretatur hanc vocem Obrizum, hoc loco in Psalterio Hebraico, à Septuag. non dissensit. *Multum.* Quòd autem dixit multum, aut ad multos lapides, aurúmque refertur, aut ad ea quæ desiderabilia sunt. Clara igitur ratio est, at solis imperitis ac stultis rerum mortalium amatoribus obscura, cur præferenda sit auro & rebus pretiosissimis atque amatissimis, diuina philosophia præceptáque diuina. Nihil enim tantopere vociferantur sacræ litteræ, nulla crebrior frequentiórque personat vox. Omnium quoque hominum est confessio, virtutem longe diuitiis atque auro præcellere, pluresque causas proferunt Hebræi, cur sapientia proferenda sit auro: Nam iudicia intelligere debemus ipsam pietatem, ac sapientiam. Diuitiæ, omnisque pretiosa supellex, amitti potest naufragiis, latronibus est exposita, patet multis insidiis, ac fortunæ iniuriis: sapiētia, & probitas nullis potest casibus amitti. De- E inde sapientia, & in hac corporea vita prodest plurimum, & ducit ad futuram, cùm diuitiæ in morte deserant, & deserantur. Tum si diuitias effundas, ad te nunquam reuertentur: sapientia eadem, semper est, cuicunque cōmunicetur, tantáque semper, quanta fuisset, apud te residebit. Verum quid rationes super re clarissima adhibentur? Quis est enim mortaliū nisi planè demens, & cæcus, qui non percipiat, quanto omni corporea re excellentior sit sapientia, & vitæ integritas, siue virtus? Nam & si plures mortalium magis aurum appetunt, atque opes caducas, quàm virtutem: aut ætatis est vitium, aut intra conscientiæ suæ secretum nemo non magis sanctitatem, vitæq; integritatem admiratur. Sed aliud est audire vocem vulgarium, humíque reptantium hominum, aliud oraculum, vocémque viri sapientis, cælitúsque afflati. Audis vulgares præferre omnibus rebus, aurum & opes: audi sapientes, quorum vocibus, ac testimoniis magis adhærendum. Nam ea probabilia dicuntur, quę sapiētibus videātur. Vulgus omnia ferè iudicat pręposterè, cui sapere, delyrare est. Omnium quæ à magnis viris dicuntur, maximas necesse est firmissimasq; esse causas, & verissimis rationibus esse suffulra. Vidisse igitur eos magnum aliquid oportet, cur in hanc vocē erumperent, vt præcepta Dei magis dicerēt expetenda, quàm aurum. Causa igitur est, quòd hęc basis & fundamentum est vitæ beatæ. Quæritur autem beatitudo, omnes cupiunt esse felices, ac beati, in quo maximis omnes implicamur erroribus, cùm ea putemus nos in arce felicitatis esse collocatura, è quibus non felicitas, sed mutatio tantum vitæ sequatur. Errórque omni tempore, & vbique, omnibúsque exemplis fit manifestus, quòd illos non F felices, sed vel miserabiles, vel non multò feliciores, quotidie experimur: quorum si in locum nos perueniremus, beatos nos fore putaremus. Detegitur, inquam, error, quotidianisque exemplis fallacissima fraus venit in lucem. Quòd si res pretiosæ, non tranquillum, beatúmque efficiunt, quod nō speciose quidem dicitur, sed luce clarius probatur, aliud esse necesse est, ex quo felicitas ista paratur. Ergo sola pietas, cuius opes sunt, si velis vera fateri, amplissimæ, quarum singulæ singulis margaritis, vnionibúsque præcellunt. Quid enim magis, si detur optio, an cognitionem tui, an oblatum auri maximum pondus eliges? Quid si ad cogitationem, cognitionémque melioris vitæ adducaris, an non omnibus opibus id antepofueris? Quid quietem quandam animi tui, vt in omni re, & tempore sis contentus? Quid cùm nullius vita ab iniuriis vel fortunæ, vel hominum, vel naturæ sit secura, animum fortem, mentemq; æquam fuisse adeptum, & ad omnia promptam, atque paratam? Quid videre tāquam è sublimi specula, humanam vitam, omnium facta, erroresque cernere? Vnde inquam hæ & aliæ innumerabiles opes acquiruntur? nōne omnibus thesauris id præferendum est? Deniq; nemo est nunc, qui nō malit fuisse qualis fuit pauperrimus Antonius, quàm ditissimus Crassus Nemo est qui non cupiat magis ex illis optimis quidem, sed abiectissimis tunc viris, extitisse, quàm Cæsaris gloria, triumphis, opibus, victoriis potitum fuisse. Omnibus ergo hoc præferendum est, quod veram gloriam, decúsque largitur, veras pa-

[illegible]

At diuitias. Quod si maior pars mortalium non videt, vident certe cùm resipiscunt, cùm animus liber est vt possit quod natura sua sentit, iudicare. Multo igitur auro, multis ac copiosis assluentissimisque diuitiis præcepta diuina iure præferuntur, vt quæ quasi vena sint non auri, sed plusquam aurearum, pretiosarumque rerum: Illarum, inquam, rerum ex quibus, & maior beatitudo, & gloria verior, solidior que laus, & diuturnior a, acquiritur. Nam post mortem nemo diuites admiratur, sed contemnit potius, & execratur: sanctitas, ac probitas omni tempore inspicitur, ac prædicatur.

Et dulciora super mel & fauum.

Non magnum est discrimen, quod pro fauo Hebraicè sit, נופת redundantia, vel stillicidium fauorum, ex quo & Hieronymus vertit, fauum redundantem Nam vocem nataph, Rabi Manachem interpretatur טפה tippa id est guttam, redundantiam, distillationem. Quàm igitur dixit præcepta diuina præferenda auro, hinc magnam eorum esse vtilitatem necesse est. In vtilitate autem existit suauitas. Nam eo vnaquaque res pretiosior est, quo plus honoris habet, gloriæ, & suauitatis. Quid enim aliud est beatitudo, nisi voluptas, non illa Epicurea, fallax, & corporea, ignorantiæ, multorumque malorum plena, tum neque diuturna sed quædam voluptas maior, ac melior, syncerior, diuturnior, quæ animorum est, non corporum, & bestiarum. Testimonio igitur istius oraculi intelligimus plus esse voluptatis in vita proba, diuinaque philosophia instituta, quàm ea, quæ inter corporeas voluptates redundat. Nobis fortasse non perinde videtur, quia non sumus experti. sed si bonorum voluptates possemus introspicere, intelligeremus planè eorum testimonium esse verissimum. Cum præsertim concordes inter se sint, vnaque voce omnes attestantes, nihil esse mirabilibus quibusdam gaudijs, quibus sancta conscientia fruitur, suauius. Quid? Nonne iam inde ab omni vetustate, cognitum ac prædicatum fuit, hanc esse felicitatem, quam veteres εὐθυμίαν, id est, Grattam, ac beneuolentiam numinis appellarunt? quando tibi cum numine bene est, quando numen est amicum ac propitium? Ea, inquam, cognita sunt, ac prædicata ab omni vetustate felicitas, ac beatitudo, optatissimaque voluptas, si numinis assequutus est amicitiam Dei. Ibi, ibi, veræ sunt lætitiæ, vberrimi, syncerique gaudij. Ad quam amicitiam procul dubio præcepta diuina obseruando peruenimus. Hoc, inquit, cognoscam quod amici mei sitis, si præcepta mea seruaueritis. Commemorat itaque sanctus Vates noster, tanquam omnium corporearum rerum suauissimam, cuius suauitatem longe postponendam suauitati cuidam diuinæ ostendit, quæ ex commercio cum Deo acquiritur. Hæc duplex est, non solum futura, sed & ista præsens. Nam si qua est in hoc mundo beatitudo, quod quidem non videmus, si quid, inquam, hic voluptatis syncerae, gaudiorumque est, id habet solum vita proba, præsertim ea vita quæ sanctior est, Deoque coniunctior, qualis fuit istius vatis, quem puto sæpe inter suauissimas spiritus sui voluptates fuisse versatum. Nos autem, quia vel minus probi, sanctique sumus, vel non vsqueadeo, vt solida, atque absolutissimaque beneuolentia simus cum Deo coniuncti, ea quæ hoc loco dicuntur, non percipimus, tristiaque potius præcepta diuina putamus. Quod fragilitati, & imbecillitati, atque imperitiæ nostræ est adscribendum. Augustinus ille, sæpe sibi quædam incnarrabilia occurrere solita gaudia scribit, quæ eum cito diffugerent, necstrumq rquæ ... mitteretur. Cæterorum exempla, quæ sunt ad manum, non commemoro. Solum repeto etiam apud antiquissimas gentes creditum, ac prædicatum fuisse, felicitatem, ac beatitudinem esse amicitiam, beneuolentiamque Dei, in qua plura, etiam in hoc mundo, ac maiora, celsiora que sunt gaudia, quam in opibus, diuitijs, honoribus. Quod qui experti non sunt, non probant. Amicitia autem diuina, obseruando præcepta Dei, paratur.

Etenim seruus tuus custodit ea.

Hebraicè paulò secus inchoatur oratio, neque proponitur pars causatina, quasi causam reddat alicuius quod dictum sit, sed גם etiam, & quidem. Quod item Septuaginta manifestum est transtulisse, dicentes, καὶ γὰρ, & quidem. Hieronymus quoque transtulit, Vnde & seruus tuus. Secundò obseruandum, id quod reddiderunt Septuaginta φυλάσσει αὐτά, custodiet ea, Hebraicè נזהר Cautus est in illis, ac promptus, ac circumspectus: quod idem est, atque illud Septuaginta. Hieronymus autè vertit, Vnde & seruus tuus docebit ea. Vox tamen Hebraica passiua est. Quoniam igitur prædicauerat, totque laudibus pronexerat præcepta, legemque diuinam, nunc addit: Vera quidem hæc sunt, eaque verissima cogno-

ſco. Nec ipſe quidem ſum ex optimis illis viris, qui ad illum ſuauiſſimum fontem aſpirarūt, D ſed conor pro viribus dicta tua cuſtodire, & in his excitari, omnia explorare, ac circunſpicere, vt mihi fiant notiora, ac ſuauiora. Inuigilo, inſiſto, ſolicitúſque ſatago, profundus, acutus, ſagax, multiplex, hic exiſto. Hæc prædicatio omnino fuit hoc loco neceſſaria. Nam niſi excitemus animos noſtros, non ſentiemus, quàm præclara, præcellénſque ſit diuina philoſophia, quàm vincat omnem ſuauitatem. Hoc nimirum non percipies, niſi prophetam diuinum imiteris, qui ſe tibi hoc loco proponit exemplo, nō ad oſtentationem ſui, ſed tuam vtilitatem. Tenemus ergo quæ ſit philoſophia, & quo modo ſit ad eam perueniendum, vt mire concordet quod dixit Heſiodus, & Epicharmus, cum his quæ dicuntur à noſtro. *Virtus venalis.* Nam animi ſapientum conſentiunt, prior quidem, τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν, id eſt, virtutem ſtatuit Deus, vt ſudore præcedat. Alter virtutem dicit vendi mortalibus à Deo, ſudoris pretio. Eadem, inquam, docet ſanctus Vates. Et vt Heſiodus dixit antecedere labores, virtutem ſubſequi ſuauiſſimam dulcedinem, ſic noſter Vates addit, In cuſtodiendis illis: vt hinc furati veteres illi videantur.

In cuſtodiendis illis retributio multa.

Hæc illa dulcedo, & fauus, & lætitia, ac theſauri, ac beatitudo, quæ ſunt præmia virtutis. Vbique enim confirmat eandem ſententiam. Peruenitur hoc itinere ad ſapientiam, quæ *Retributio. Pſal. 118. Num.* ſuauitate, & ſplēdore, ac decore vincit vniuerſa. Atque vox Hebraica quæ retributionem, premiúmque deſignat, עקב hekeb propriè deſignat calcaneum. Vt autem calcaneus extre- E ma eſt pars corporis, ſic talem dicūt operis eſſe cuiuſque mercedem, extremum videlicet, ac ſummum omnis laboris. Quocirca veram retributionem, vt veram extremitatem aſſerunt etiam Hebræi, eſſe poſt mortem. Sed & hoc tempore inchoatur ac præcedit, ſicut ſuperius dictum eſt. Quamobrem cùm finis omnis laboris ſit poſt hanc vitam, illam præcipuè videtur ſpectaſſe diuinus Poëta mercedem, quæ poſt omnes labores ſequetur. Miramur nos Heſiodum, vbique carmina eius circunſonant.

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
Ἀθάνατοι, μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν
Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
ῥηιδίη δ' ἔπειτα πέλει, χαλεπή περ ἐοῦσα. Quæ ſic Latinè reddam,

Sudorem Deus æternus præcedere iuſsit
Virtutem arduus eſt, aſpérque acceſſus ad illam,
Et durus primum ſed vbi te in culmine ſiſtet,
Dulcis erit, quæ dura fuit, quæque aſpera quondam.

Hæc non aliam ob cauſam produxi, niſi vt intelligeremus, cæteris eadem etiam viſa fuiſſe, antiquóſque illos à noſtris hæc didiciſſe, vt alia innumerabilia. Arbitrórque Heſiodum ob illam veterem theologiam quę floruit magis eo tempore, de præmio cæleſti potiſſimum ea dixiſſe, excelſúmque illud culmen, quo nos ducat virtus, cælum innuiſſe. Nec nutant Hebræi in hac ſententia, eſſe maximum F quoddam præmium felicitatis, maius quàm queat in iſto corporis pręſenti ergaſtulo percipi. Cur autem non potiantur animi noſtri, quadam ſuauiſſima tranquillitate, quam quidem qualis eſſe poſſit, intelligo: minimè autem attingo, arbitror eſſe abſentiam à cōſpectu diuino. Ibi enim par eſt eſſe plenam felicitatem. Ideo diuinus Poëta irrequieta & indefeſſa voce petit acceſſum ad cōſpectum illum, tunc demum ſe fore beatum prædicans. Hoc igitur eſt culmen illud, hic vertex ille ſublimis, quo nos ſiſtit virtus, quæ difficilis laborioſáque fuiſſe videbatur. Nemo enim negat non eſſe ſalebroſam, aſperam, difficilémque viam virtutis, ſed prædicatur ab omnibus præmium eſſe maximum. Intellexerunt autem omnes, qui felicitatem æternam non habuere, penitus certam atque exploratam, etiam corporeæ vitæ quandam tranquillitatem, in ſola probitate conſiſtere. Non poteſt quidem in hoc mundo quiſquam certa felicitate gloriari, quæ potius veræ voluptatis habet fugacem ſpeciem, ſed tamen qualiacunque ſint, plura, ac maiora contingunt gaudia bonis, quàm malis, longè minores, paucioréſque ægritudines. Eſt igitur præmium virtutis vbique locuples, ac feruentiſſimum, laudum, ac gaudiorum feraciſſima tellus virtus. Quæ ſola tanquam ad calcem omnium rerum ſiſtit nos ante conſpectum Dei, quem eſſe torrentem voluptatis prædicat Philoſophia cæleſtis.

Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me:

AVDITE

A AVDITE mortales, quàm hic se moribus omnium accõmodet Propheta. Nec enim putare debet quisquam, se ad probitatem, ac virtutem peruenire nõ posse, quia sarcina carnis sit oppressus. Nam & iter superius docuit, & nunc se cum cæteris peccatorem, delinquentémque ostendit. Verè, inquit, cupio hanc virtutem, & ad mandata tua aduigilo, industriámque illic acuo, sed quoniam mortalis sum, multísque premor imbecillitatis angustiis, tu quæso porrige quoque dexteram, adiuuáque volentem. Quis enim est mortaliũ, qui errores, ac delicta penitus dignoscat? Propterea ab his quæ nesciuntur, ignorantur, quæq; latent sensus nostros, mentémque effugiunt, ab his (inquam) purum me præserua. Hoc autem loco plura sunt obseruãda. primum, libertas arbitrij cum auxilio diuino cõiuncta, quæ sola vera, catholicáque sententia, & inter Scyllam, Charybdímque errorum consistens, declaratur. Nam neque animo libertas auferri debet, vt Stoici quõdam, & postea quidam antiqui erroris assertores, crediderunt, tum non debent ab animo, fragilitateq; nostra omnia expectari, sed inuocandum auxilium diuinum, cùm in omni re, tum vero in ea quę perdifficilis est, magnoque lumine indiget. Primum ostendit poeta diuinus cùm industriam, laborémque suum & prõpetitudinem in obseruandis præceptis diuinis ostendebat: secundum hoc loco, quo petit auxilium diuinum contra delicta, quæ per imperitiam admittuntur. Nam quorum malitia autor est, ea nullum poscũt remedium à Deo, tantúmque illic delinquitur, quantum quisq; volt, & cupit. Secundò igitur obseruandum, peccata sanctorum innocentiúmque virorum, potius inscitiæ sunt, nõ malitiæ: mali autem peccant

David peccator.

B malitiosè, ideo nullum postulant auxilium. Deinde ex hoc loco probamus multa esse peccata, quæ minimè a nobis videantur. Intelligimus item inuocandã esse opem diuinam, nec per inertiam esse cunctandum nobis, quasi probitate nostra contentis. Cogitare enim debemus multa nos posse latere, tum videmus viros sanctissimos contra peccata remedium à Deo, & eorum veniam postulasse. Arbitrati igitur esse quædam, etiam in summa innocentia, peccata: ab his petebant mũdari, atque absolui. Atque vox Hebraica שגיאות sheghioth, propriè significat ea delicta quæ per inscitiam admittuntur. Quæ sæpe in Exodo, & alibi hoc vocabulo commemorantur. Dixit autem, Munda me. Hebraice eodem modo נקני purifica, redde innocentem, ac mundum ab his peccatis, quæ sunt mihi occulta. Dele quæso huiusmodi delicta, quæ non cerno, quæ in me adhærescunt. Quis enim est mortalium, qui hæc videat? Quis est quem non saltem occulta quædam, & ignota peccata non inficiant? Obseruabimus autem non dici in Hebraico, Ab occultis meis: sed occultis, tantum.

Delicta.

Munda.

Ab occultis.

Et ab alienis parce seruo tuo.

Hoc loco maxima est à fontibus Hebræorum discrepantia, cuius etiam causam docebo. Duæ sunt apud Hebræos litteræ, resh, & daleth, quæ forma, & charactere inter se simillimæ sunt. Resh scribitur ר, Daleth verò ד. Hinc factum est, vt Septuaginta interpretes, multas dictiones aut legerint, aut legi putarint altera littera, quæ nunc altera leguntur, & legendum sensus ostendit. Vnum tantum exemplum proferam, vt id quod dicitur hoc

C loco, clarius fiat. Apud Esaiam cap. 41. habetur החרישו hacharishu, id est, taceant ad me insulæ. Septuaginta legentes daleth, pro החדישו hachadishu, transtulerunt, ἐγκαινίζεσθε, renouamini: & tamen prior lectio sensu cõprobatur, vt eo loco ostendimus. Similiter igitur hoc loco videtur legisse זרים zarim, id est alien, cùm legatur זדים zedim, id est, superbis. Hęc lectio ex traductione Chaldaica quoque probatur, quę cõcordat cum Hebraico. Hieronymus item legit eandem vocem, transferens Hebraicum, A superbis quoq; libera seruum tuum. Omnes item expositores Hebræi hoc modo legunt, & exponunt. Quare pro, Ab alienis, dicendum est, à superbis, vel arrogantis. Et quod dixit parce, intelligemus iuxta germanam significationem istius verbi apud Latinos, vt illud, Parce pias scelerare manus: videlicet, abstrahe, amoue. Precatur ergo cum primis sacer philosophus inter cætera delicta præcipuè commemorans superbiam, ab ea mundari ac liberari, hoc dicens esse delictum maximum: appellátque superbias, numero multitudinis, quam singulari exprimunt cęteræ linguæ Duo, inquit, à te postulo, vt me a delictis occultis custodias: secundum hoc, quod quidem longè maius est, vt à superbia animum meum auoces. Nec putemus sine maxima ratione eum præcipuè superbiam commemorasse. Intelligebat enim prudentissimus vir inter scelera, quorum autor est malitia, & spiritus corruptus, superbiam esse principem, fontémque malorum aliorum. Est enim peccatum spiritus, non carnis, vt luxuria, gula. Tantò sunt autem grauiora peccata spiritus, peccatis corporis, quantò spiritus ipse pręcedit na-

Annotationes Fugubini, in Isaiam.

Ab occultis.

Parce.

turam corporis. Cúmque peccata spiritus necessariò sint maxima ac turpissima, ab his reli- D
Superbia. quæ sordes ac vitia ducunt originem. Est autem superbia cõtemptus Dei atque hominum, quæ ponitur hic ex aduerso his, quæ superius de lege diuina prædicauerat. Vt enim illic dicebat timorem Dei, qui opponitur superbiæ atque contemptui, esse mundum, ac castissimum, sic tanquam rem fœdissimam, omniúmque spiritualium sordium principium, precatur hoc loco à se rescindi superbiam. Atque (vt dixi) propriè eam superbiam innuit, quę est contemptus Dei, opposita timori eius, ac reuerentiæ, vt æquè sit hęc ipsa impietas, sicut ti-
Pietas Metus Dei. mor Dei est ipsa pietas. Nam impietas propriè est contéptus Dei, auersio ab eo, & blasphemia: ecõtrariò metuere eum, ac reuereri, ipsa prorsus pietas. Vbique autem execrabilis est in sacris litteris superbia, eaq; latissimum malum prædicatur. Huc enim respicit idem ipse sibi consentiens, cùm dicit, Superbi iniquè agebant vsquequaq; ostendens, superbiam esse pestem spatiosissimã, omnia deuastantem, ac populantem, cõtemnit enim venerari Deum, bonáque eius non agnoscit, non veneratur rerum autorem, non colit, sed blasphemat, execratur, non inquirit, non obseruat, eodémque progressu rerum humanarum ruinam meditatur. Dico igitur multis omissis, duas res: alteram celebrare fontem virtutum ac sapientię timorem Domini: alteram execrari veluti domicilium omnium sordium, omnis dementiæ, stultitiæq; principium, Superbiam, sacras litteras. Nam stultus dicit non esse Deum in corde suo, is autem superbus est. Est autem propria appellatio scripturarum, Timor Domini: Græci hac virtute præditos vocarent εὐσεβεῖς, εὐλαβεῖς, ὁσίους: Latini, pios, sanctos. Nomen autem vitij vsitatum ac notissimum. Itaque non sine maxima ratione, à maximo scelere E
postulauit non quidem mundari, nam non erat eo implicitus, sed id à se prohiberi, auerti, longius arceri, tanquam pestem animi, maximámque fœditatem. Is ergo verus ac germanus sensus istius loci est. Nam quod venerabilis doctor Nicolaus, alienos, hæreticos interpretatur, à quibus oret Psaltes liberari, patet id eum minimè dicturum fuisse, si diligentius lectionem Hebraicam, cuius non erat ignarus, considerare voluisset.

Si mei non fuerint dominati.

Si. HOc quoque paulò secus habet in fonte. Neque enim additur si, conditionalis particula, sed negatio detestationem significans, אל ימשלו בי Ne dominentur mihi, prudentissiméque est locutus, dominatum vitiis, præcipuéque superbiæ adscribens. Nihil
Homo naturalis, & animalis. Dominatus vitiorum. enim homo aliud est, quàm animus recta ratione vtens, quę vis est eius, propriáque natura. Hanc cùm aliqua peste animus amisit, ab ea ipsa victus, profligatus, captusq; esse, iure prædicatur. Id enim præcipuè dominatur, cui tota cedit potestas, atque regendi autoritas. Regit autem similiter animum superbia, cùm in potestaté eius deuenit, vt ratio sceptrum ipsa reuens, dictabat quondam consilia recta, ac suggerebat. Ac quanquam omnia vitia dominari dicautur, proprium tamen est superbiæ dominari. Quæ, vt nomen indicat, supergrędi-tur, attollítque sublime caput. Nec vero secus ipsa rationi imperat, eámque premit, quàm cęteris affectat ipsa dominari. Primum igitur miserabilem imponit animo seruitutem, pòst in cæteros desęuit, dans ipsa prior sceleris suis pœnas. Sequũtur enim cum ea graues animi, F
ac continui cruciatus, dum partim dolet, se aspirare non posse quò cupit: aut aspiranti clades, atque asperа multa, difficiliáque occurrunt. Arbitrórque hanc ex animo pestem eiicere, plusquam humanarum esse virium, nec dari nisi paucissimis hanc victoriam, quòd tenebris animum & caligine primum obruat, vt se speculari, cicatricésque eum cernere suas nõ sinat. Quæritur autem morbo remedium, cùm aut morbus præsens sentitur, aut veniens animaduertitur. In superbia nihil tale, quæ stultissima sui est conciliatrix. Ad opem igitur diuinam cõfugiendum, precibúsque adnitendum, vt spiritus mansuetus, ac mitis nobis largiatur. Quod tam Deo erit facillimum, quàm difficillimum nobis. Vnico enim afflatu, potest omnem illam sceleratam discutere caliginem. Raro quidem hęc palàm in nobis fiunt, non aliam haud dubie ob causam, quàm quòd bonum difficile contingitur, in quo acquirendo non desudatur. Nos autem mortales, segnes, atque oscitantes dormitamus: nec solum non munimus nobis ad altiores virtutes viam, sed difficile quoque, quod natura dedit, retinemus. Sequamur igitur virorum optimorũ exemplum, & inter cateruas errorum positi, singulis momentis sanctam nobis infundi lucem postulate ne grauemur.

Tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo.

Maximam animi inquinationem esse superbiam, is locus clare testatur, cùm hoc scelere à se de-

A à se depulso, forè se sine macula propheta fateatur. Considerandáque sunt singula quæque verba ac ponderanda. Quibus consideratis, intelligemus quod scelus sit, quam vim habeat superbia. Nam vbi dicit delictum maximum, Hebraice est פשע peshah, quam vocem Hebræi dicunt denotare defectionem, proditionem, apostasiam. E quibus sic, Rabi Dauid. אבל הפשע הואה מרד כעבד המורד ברבו Sed peshah est proditio, ac defectio, veluti cũ seruus rebellis est Domino. Quibus intelligimus hoc propriè scelus prophetã innuisse, quo Deo spiritus noster refragatur, refugit eius parere mandatis, contemnit potestatem, bonitatem irridet, despicit benignitatem, non suspicit maiestatem. Durus, præfractus, ceruicosus, lucifugus, inuidus, maledicus, monstrosus. Ac primum dicunt Hebræi præcedere superbiam, ab hac ad delictum maximum, id est profligatam, perditámque impietatem deueniri, cum in profundum præcipitari spiritui omnia contemnuntur. Rationis monita non sentit, morsus latratúsque conscientiæ non percipit, caligat ad omnia, non temporum, non locorum, non personarum discrimina agnoscit. Hæc pestis cùm animum inuasit, maximũ scelus inuasit, latissima corruptela inuasit: tunc lacrymabile funus animi videas, vita luminéque suo destituti. Tales profecto homines esse desierunt, tantúmque exterior in eis remansit imago. Imago autem Dei diffluxit, in portentum mutata. Merito igitur hic Propheta preces adhibuit. Nam cùm homo sit ab altissimo rerum bonarũ principio remotissimus, necessario naturam habet imbecillem, & in omnes errores præcipité, vt omnino indigeat diuina luce. Porro quod dixit, Tunc immaculatus ero, Hebraice איתם quod designat etiam perfectus
B ero. Tunc, inquit, ero perfectus, cùm ex me superbiam eieceris.

Delictum maximum. Peshah.

Homines non homines Tul. offic. 3.

Tunc im. ero.

Et erunt vt complaceant eloquia oris mei, & meditatio cordis mei in conspectu tuo semper.

HÆc quoque clarius intelligentur, si iuxta Hebraicũ proferantur. Nam cùm preces, vbi ad commemorationem superbiæ peruenerat, addidisset, tantúmque facinus procul à se repelli supplex postulasset, non hoc contentus, maioribus etiam precibus id contendit, dicens, יהיו לרצון אמרי פי Sint accepta, sint grata verba mea, sit quæso hæc mea postulatio efficax. Hieronymus quoque in suo Psalterio: Sint placentes sermones oris mei. Verterunt autem per futurum, non per imperatiuum Septuaginta: quòd apud Hebræos futura quemadmodum apud Græcos, interdum sint vice imperatiuorum. Sequuti sunt igitur indicatiuum. Sensus autem, vt dixi, docet supplicationem hic esse, vt exponunt etiam Hebræi. Porro quod ait, Et meditatio cordis mei: hoc innuit, non tam ea quæ verbis expressis ac voce super hac re postulasset, sed plura quoque, quæ residerent in corde, & quæ non posset capere oratio, hæc inquam, omnia, grata vt sint Deo precatur, vtq; ab eo considerentur, & exaudiantur. Ac partim per tralationẽ ad res humanas, partim ad verũ, ac proprietatem, dat conspectum, siue faciem (vt habet Hebraicum) Deo. Omnia enim quæ sunt apud nos, ritu moréque nostro, sunt apud Deum, modo quodam diuino. Atque similiter vt nos molem corporeis manibus mouemus, ictum aërem, atque voce animatum organo
C corporeo excipimus, non sine oculis corporeis cernimus: sic omnes has facultates habent animi separati, suo iure. Eodemq; modo est quædam præsentia diuina, quã neque sermone prorsus explicare, nec formare possit cogitatio, sed talem quandam esse intelligimus. Cùm veniunt res ante oculos nostros, sæpe placẽt, sæpe quoq; displicent. Ante oculos Dei omnia clara patescũt. Enitendũ est igitur, vt sint illi placita, ac grata dicta nostra ac facta. Atq; non modo postulandũ, vt detur inde nobis, sed vt ipsa quoq; sit accepta postulatio. Præcipueq; ad vitam purè ac innocenter transigendam, precibus auxilium diuinũ est accersendum.

Et erũt vt compl. elo. or. m.

Et med. cor. m. in consp. t. s.

De mẽbris spirituum.

Domine adiutor meus, & redemptor meus.

ERo adiutor meus, Hebraice est, צורי Id est, petra mea. Vnum est è nominibus diuinis, ex similitudine, non proprietate, Deo attributum. Vt igitur dicitur pastor, leo: sic petra, quasi robur, propugnaculum, præsidiũ, res solidissima, atque inuictissima, inexpugnabilis ἀκρόπολις. Is erga pios est Deus. Alterum autem nomen est, גאלי id est, liberator meus. Vt primum designet perfugium omnibúsque ab hostibus defensionem, vt ne in hostes incidas: alterum si incideris, vt libereris. Hæc duo sunt genera auxilij, quæ solus Deus potest hominibus præstare, vt vel in hostes, & scelera, ne labamur, aut si simus illaqueati, ab eo solo eripiamur. Hæc igitur idcirco hoc loco vsurpauit, quòd à maximis grauissimisque peccatis postulauit eripi. In quo clare & affectum suum, & quanti momenti res esset pec-

Adiutor.

catum, ostendit. Non secus enim hisce nominibus est usus, ac si aliquo magno periculo, & D
in quo de salute ageretur, esset circumuentus. Videbis hoc in cæteris Psalmis, cum se ab inimicis peti, sanguinémque suum ab illis quæri cerneret, cum his nominibus inuocare Deum, petra mea, refugium meum, adiuua, liberator meus, ac redemptor meus, eripe famulum tuum. Ecce igitur ostendit, quàm prorsus haud intersit, an in potestatem hostium, an peccatorum ac flagitiorum deuenias.

PSALMI XIX. EXPLANATIO.

PRÆFIGITVR Psalmo inscriptio, In finem Psalmus Dauid. Dictũ sæpius, Græcum εἰς τέλος, in finem, non respondere Hebraico למנצח lamnazeach, quod non æternitatem principus Psalmorũ designet, sed potius laudem, pæanismum, vociferationẽ eorum, qui vicissent. Rectius ergo diuus Latinorum interpres, Hebraicum lamnazeach, victori. Chaldeus autem respicit significatum laudis, qui sub ea voce continetur, *Lamnazeach.* לשבחא תושבחתא leshabecha, thusbachta, Ad canendum hymnum. Est autem is hymnus triumphalis. Itaque rectè vertitur eadem vox, Pro victoria, nempe victoriale carmen. Ferunt Hebræi, quibus assentitur Nicolaus, editum Psalmum à cantoribus pro Dauid, cùm mitteret exercitus, ducesq́; in prælium: Ipse autem eisdem ducibus cogentibus, nequid ei grauius accideret, domi residere, aut pugna excedere cogeretur. Cúmque dicitur, Psalmus Dauid, volunt articulum לדוד le Dauid, esse quasi pro ipso Dauid, exemplis id significatum comprobantes. His ego assentior: at Euthymio minimè, qui ferat editum E
Psalmum quasi pro Rege Ezechia, contra Regem Assyriorum. Non video quis locus hunc ei sensum tam longè petitum, exhibuerit.

EXaudiat te Dominus in die tribulationis, protegat te nomen Dei Iacob.

Dies tribulationis. Exaudiet. DIEM tribulationis, Hebraicè צרה zara, angustiæ, vexationis interpretantur Hebræi diem prælij cõmittendi. Ille dies longè grauissimus, sed prælio suis, inquit, Deus erit, pede secundo veniet. Animos dabit, virtute pectora replebit, non aspernabitur vocantes. Est igitur futurum in Hebraico יענך iaanecha, audiet, exaudiet: forte etiam orat, imperat, vt Græcè est ἐπακούσαι σου, Exaudiat te Dominus. Exaudierit te ope eius, precibus implorata, vt fit ab his, quibus calamitates impendent, nullam patiere repulsam. Quod Græcè est, ὑπερασπίσαι, protegat, Hebraicè ישגבך iesaghbecha, designat quidem protegere, defendere, sed ei metaphora subest. *Protegat.* Græci defensionẽ à scuto, quod obiicimus hosti, nominant ἀσπὶς, inde ὑπερασπίσαι. Hinc ille dictus ῥίψασπις, fugax, timidus, quòd scuto abiecto primus in celeritate pedum salutem posuerit, loquendo, quàm pugnando longè melior. At Hebræi defensionem à locis editis sumunt, ab arcibus inaccessis. Itaque protegat te, Hebraicè, exaltet, in loco edito, tuto sistat, eleuet ab ictu. Sonat igitur id verbum, eleuare, attollere. Nomen quoque Hebraico loquendi genere, est pro maiestate, F
Nomen dei Iacob. numine. Nomen Dei, maiestas, diuinitas, numen, veneratio, celebritas. Iacob autem dixit velut Hebræus. A Iacob genus Hebræorum est, Deus Iacob, quasi Deus Hebræorũ, vnicè ab Hebræis illo æuo cognitus, & adoratus. Quibus solis, sese conspicuum, clarum, beneficum, seruatorẽ, propitiumq́; Deum, exhibuit, cæteris non æquè. Ab antiquissimis patribus, *Deus Iacob* quibus visus, quos familiariter est allocutus, cognitione, & scientia eius descendente, vt sua cuique vrbi, ac genti propria numina, sic Hebræis hoc verum numen.

Mittat tibi auxilium de sancto: & de Sion tueatur te.

IMPERATIVA hęc, vt dixi futuro efferri possent ἀποστείλαι, fons ישלח islach, mittet, si sit deprecatio per imperatiuum. Sanctum, Hebraicè קדש codes, sanctuarium. Mittat *Sanctum.* auxilium de sanctuario. Est assentientibus Hebræis, pro loco vbi erat arca, vt declarat quod sequitur, Et de Sion tueatur. In monte Sion erat arca, ibi responsa reddebantur. *Sion.* Erat oraculum totius gentis Hebraicæ: inde Deus vocatus, & consultus mittebat opem Hebræis. Rabi igitur Salomon exponit, E templo sanctitatis suæ in quo inhabitet. Auen Esra, ex loco, vbi erat arca. Quod autem ait, Tueatur, Græcè ἀντιλάβοιτο, auxilietur. Idi- *Tueatur.* psum pollet Hebraicum יסעדך iadeca, Sustentet, suffulciat, sustineat.

Memor sit omnis sacrificij tui, & holocaustum tuum pingue fiat.

Nunc

A NVNC quoque imperatiuum, futuro proferendum Græcè μνησθείη. In origine יזכר iizcor Recordabitur, memorauerit Pro θυσίας, sacrificio, sunt in fonte מנחותיך minchotheca oblationes tuæ, eadem, & sacrificia. Hebræorum fert opinio, designari sacrificia, quæ bello ingruente fiebant. Onerauitque æthera votis. Mactant totidem de more bidentes. Cumulantés altaria donis. Posset igitur esse futurum, itémque oratio. Precatur, vt sit acceptum, gratumque sacrificium, vt veniat vocanti cælitus auxilium. Nonne ex sacris ritibus peruenit ad alias gentes ratio sacrificiorum, quæ & ipsi sperabant, & optabant superis esse grata, vt Homerus de Neptuno profecto ad Æthiopas, vbi pinguibus hostiis delectaretur. *Sacrificia.*

Ἀντιόων ταύρων τε, καὶ ἀρνειῶν ἑκατόμβης.

Tauorum fruitur, agnorumque hic hecatombe.

In sacerdote quoque, meminit pinguis sacrificij, pinguiúmque hostiarum.

Κατὰ πίονα μηρί᾽ ἔκηα,

ταύρων ἠδ᾽ αἰγῶν. Aut pinguia flammis.

Crura dedi taurorum, agnorumque. Pingue igitur sacrificium, siue holocaustum, est, quod totum flammis absumitur. Nam verbum Hebraicum hoc loco דשן dasan, quod transfertur pinguescere, designat etiam cinerescere, à nomine דשן deshen, cinis. Propterea Auen Esra, supradictum verbum alio clariore exponit, pro pingue fiat ישרפנה isdephenna, comburatur sacrificium. Comburat ipsum ignis altaris, redeátque in cineres sacrificium. Rabi verò Dauid approbans hunc sensum, Pingue fiat, inquit, nimirum, vertat ipsum sacrificium Deus in B cineres. Quasi dixerit, Mittat ignem ad concremandum illud, sitq́ ipsi acceptabile. Hæc illi. Hoc sacrificij genus à Græcis ad eundem sensum vocatur ὁλόκαυστον, holocaustū, sonat totum combustum, atque iuxta sensum Hebræorum, locum interpretantur, fuisse sacrificium, quod totum combureretur, aliud, cuius partes duntaxat, crura, iecur. Maiores hostias fuisse, quæ totæ concremarentur. Sed hic precatur, quale fertur ab Hebræis accidisse sacrificio Abel, quod descendente cælitus igni, crematum est, eóque indicio, perspectum fuisse acceptabile. Id orat, precaturque Propheta. *Holocaust. Pingue fiat*

Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum: & omne consilium tuum confirmet.

TRIBVAT secundum cor, ad victoriā pertinet iuxta Hebræos, Det tibi Deus, vt inimicos superes, optata victoria potiaris. Quod dixit, confirmet, Hebraicè, & Græcè ימלא πληρώσαι, impleat, perficiat, absoluat. Consilium autem est pro voluntate. Nam voluntas à Latinis, è verbo Græco consulendi ducta. Et consilium dicitur βουλή, Vole. Hinc poëta rerum omnium consultissimus, *Trib ti sec. cor t. Confir. Consilium. Voluntas.*

Consilio, hanc omnes, animisque volentibus vrbem

Afferimus. Iungens consilium, ac voluntatem, vt idem. Cor item pro animo, ex consuetudine sacrarum litterarum, itémque priscorum poëtarum apud Græcos, vt φίλον κῆρ φίλον ἦτορ, charum cor loqui inducentes. *Cor.*

C Lætabimur in salutari tuo: & in nomine Dei nostri magnificabimur. Impleat Dominus omnes petitiones tuas.

SALVTARI, σωτηρίῳ. Melius ad Hebraicum, & clarius בישועתך iesuatheca, in salute tua. A militibus, à populo ante regem dicentur. Hæc ait Auen Esra: nam salutem tuam referri ad ipsum Dauid. Exultabimus ergo populus eius victoresq́ milites ob salutem ob victoria. Posset falus etiam de Deo sentiri. Propter salutē tuam Deus, salutem abs te acceptam, demissum cælitus auxilium, præsente numine tuo, ac tela nostra in hostes dirigente. Propter hanc salutē, exultabimus, efferemur lætitia, clamores nostri lætitiæ testes audientur. Est enim verbum Hebraicū נרננה neranneña, exhilarari, vociferari, laudare. Quod ait, Magnificabimur, obseruatum etiam à Capnione, similitudinē vocis interpretes Græcos fefellisse. Duæ sunt voces inuicem simillimæ גדל gadol, magnus דגל deghel, vexillum, insigne. Ab his verba ducūtur à primo verbum magnificādi, à secundo insigniendi, nobilitādi. Hoc loco dicitur נדגל nidgol, insignes, nobiles erimus. Si esset verbum magnificandi, diceret נגדל nigdol. Declarans igitur hoc verbum Auen Esra, Cùm, inquit, impleuerit Deus petitiones tuas ירום דגלינו iarum daglenu, eleuabitur vexillum nostrū. Et Rabi Salomon, Congregabimur, prælium q́ committemus. Rabi quoque Dauid נרים דגלינו ונסנו, Eleuabimur vexillū, & insigne nostrū. Chaldæus item ad hanc significationē, Et in nomine *Tui. Læt. in sal. tu. Magnific.*

Dei nostri נרגל nitches, explicabimus signum. Est enim verbum Græcum τρόπος, volumen, D inuolucrum. Inde Hieronymus simile quid, sed paulum vario sensu: Et in nomine Dei nostri ducemus choros. Est igitur sensus verus: inuocato nomine tuo, signum in hostes explicabimus, vexillum proponemus. A te enim salutem, victoriamque speramus. Hac auxilio, & beneficio tuo potiti, omnibus in templis lætabimur. Quod ait, impleat Dominus omnes petitiones, magis per futurum, iuxta alia verba in hoc versu efferri debet, implebit Dominus: propterea, quod vaticinium est de victoria.

Impleat.

Nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus Christum suum. Exaudiet illum de cælo sancto suo, in potentatibus salus dexteræ eius.

Nūc cognoui. Christum. In potentatibus sal. dexteræ eius.

NVNC cognoui, variat personas ad morem poetarum, nunc ipse poëta loquitur, nunc dat paulo sermonem. Hic loquitur ipse Vates, qui carmen pro rege edidit. Est, ait, patria, exploratáque victoria Præsaga boni mens prospicit, ós fatidicum prænuntiat. Christum autem suum, ipsum Dauid interpretantur. Auen Hra Messiam quoque designari posse testatur. Profatur quoque cælitus exauditā eius orationem. Hæc salus eius, is triumphus. Quod ait, In potentatibus salus dexteræ eius, in origine clarius. Nam ἰσότης, salus per nominatiuum, conuenit esse potius per genitiuum, veluti transtulit Hieronymus, habétque oratio, Exaudiet illum de cælo sancto suo, in potestatibus, fine fortitudine salus dexteræ suæ. Hoc erit exaudire de cælo regem suum, quòd eum liberabit, seruabit cum potente dexteræ. Potenti dextera sua seruabit eum. Extendet potentem dexteram, seruabitque eum, profligatis inimicis. Hæc dextera contra hostes erit, qualis apud poëtas. E

Contigimúsque manum, qua concidit Ilia tellus. Et, Hesiodus de Gigantibus.

χεῖρας ἀάπτους. Et,

Qui manibus magnis rescindere cælum

Aggressi.] Similes quasdam manus, canit poëta noster, Cum salute, inquit, exaudiet eum, quam præpotens eius dextera dabit. Exaudiet, dexterámque potentem extendet Ab hac omnipotenti dextera salus erit. Hieronymus ergo clarius sic transtulit, Exaudiet eum de cælo sancto suo, in fortitudine salutis dexteræ eius. Et quos Latinus dixit, potentatus, rectius dixisset vires, potentiam, Græcé.

Hi in curribus & hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri inuocabimus.

BEEST verbum, confidunt, sperant, spem magnam habent, alij in curribus, cæteri in equis, at nos in solo Deo. Curribus, atque essedis ea tempestate præliabantur. Latinus poëta:

Obligati sunt. Sur. Erecti sumus.

Instaret curru cristatus Achilles. Et,

Fertur equis, currúque hæret resupinus inani.

Quod dixit, inuocabimus, Hebraicum נזכיר naskir, recordabimur, quod Ecclesiæ quoque doctor posuit. Præsidium itaque nostrû non arma, non currus erunt, & equi, sed Deus præpotens. Nec victoria nobis constat equitū, peditumq́; multitudine, sed cælestis opis inuocatione. Ea milites nostros confirmabit, animosos efficiet, proteret hostes, & profligabit. F

Ipsi obligati sunt, & ceciderunt: nos autem surreximus, & erecti sumus.

QVOD Sept. dixerunt συνεποδίσθησαν, Obligati sunt, clarius Hebraicum, quod transtulit Hieron. כרעו carcu, incuruati sunt. Huic cætera respondent, ceciderunt, surreximus, Atque quod dixerunt iidem Sept. ἀνέστημεν, surreximus, aptius ad Hebraicum dicas קמנו camnu, stetimus, vt innuat eos non cecidisse, quemadmodum hostes, sed stetisse. Verbum quoque, erecti sumus, id quidem sonat Hebraicè: at rursum suffulti sumus, eleuati, sublati, sustentati altè, ne prolaberemur, נתעודד nithodad.

Domine saluum fac regem: & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te.

ORDO lectionis Hebraicæ secus habet, nimirum, quod transtulit Hieronymus, Domine salua, Rex exaudiet nos, in die, qua clamauerimus, aut vocauerimus. Quapropter rex non est accusandi casus, neque nunc rex est ipse Dauid, sed, testibus Hebræis,

Deus

A Deus summus, Regnator mundi, cælum, ac terras, qui numine torquet. Súntque hic duo nomina Dei, Iehoua, Ioues, Iuppiter, atque Rex, quod & ipsum Ioui ab omnibus poëtis tributum vt Callimachus σοὶ γὰρ ὦ ἄνα, &c. Rex tibi namque sepulchrum, Fecerunt Cretes. Et, dico ego opera mea regi. Diem qua vocauerimus, nire exponunt tempus prælij committendi, paratis animis ad dimicandum. Est ergo precatio, Domine salua, serua, nempe populũ tuum. Tunc succinit quasi vaticiniũ, Rex exaudiet nos in die, qua inuocauerimus.

PSALMI XX. EXPLANATIO.

SOLITA cæteris psalmis inscriptio. In finem psalmus Dauid. Pro εἰς τέλος, in finem, est למנצח lamnazeach, Ad triumphandum, laudibus, carminibus victorialibus. Et Chaldæus, Ad laudandũ, carmen Dauid. Quorsum pertineat psalmus, quoniam veteres Hebræi, qui propius à spiritu vero prophetiæ, quàm posteriores aberant, exposuerunt, horum maximè sententiæ acquiescendum est. Amandatis igitur Græcis, qui nescio qua de causa, referunt psalmum quemadmodum superiorem, ad tempora Regis Ezechiæ, quo graui morbo liberato, populus hoc quasi carmen cecinerit, Hebræos veriores respicere conuenit, censentes editum carmen, quod & Nicolaus testatur, super Rege Messia, super gloria, ac maiestate eius, quem cæteri psalmi celebrantes, vocant, Omnium mortalium speciosissimum, Regem præpotentem appellant, dant ei militarem virtutem, tela, arma, gladium. Atque Rabi Salomon reliquis Hebræis impudentior, *Lamnaze-ach.*

B sciens Maiores carmen de Rege Messia interpretatos, non est veritus more gentis in suam perniciem semper cæcutientis hæc scribere, vt eorum miseranda pertinacia sit perspicua, רבותינו פתרוהו על המלך המשיח ונכון הדבר לפתרו עוד על דוד עצמו לתשובת המינים שפתרו Rabbothenu paterohu, almelech ha Mashiach. Venacon hadabarle poter od al Dauid azmo, lateshubath haminim shepateru. Maiores, inquit, nostri, qui doctores synagogæ nostræ, exposuerunt psalmum super Rege Messia. Sed cõuenit item de Dauid interpretari, vt hæreticis respondeatur, exponentibus postquã duxisset Bersabee, hunc psalmũ eum cecinisse. Hæc ille. At non propter hanc causam vult de Dauid psalmũ posse interpretari, sed ne Christiani, quos hæreticos, siue ex leges appellat, haberent vllum de Messia testimoniũ, cui niterentur. Eo dimisso, Aben Ezra, & Rabi Dauid minus impudẽtes, liberam interpretationẽ proponunt, vt vel de Dauid sit, vel iuxta maiores de rege Messia. Sed potius in eam sententiam tendens Rabi Dauid, esse de Messia, hæc ait, cùm dicitur psalmus Dauid, sentiendũ esse, editum esse in spiritu prophetiæ ab ipso Dauid de Rege Messia filio eius. Inimici erunt Gog, & Magog, exercitusq́ eorũ, qui obsidebunt Hierusalẽ. Aut cùm dicitur לדוד le Dauid, psalmus de Dauid, intelligendũ est, psalmus super Dauid. Dauid autem est nomen Messiæ, quẽadmodum est apud prophetam, Et Dauid seruus meus, princeps erit ei in æternum. Hæc ille. Quibus etsi lumen veritatis ab antiquis suis præfulgeret, tantam tamen obscuritatẽ mentibus eorum offudit pertinacia, vt lux à priscis sęculis eradians, nihil eis ad videndũ profuerit. Nam opponunt se, ne de Christo filio Dei possit interpretari, quemadmodum Rabi Salomon, *Le Dauid.*

C qui maiorum grauitatem moratus, & ab autoritate eorum, propterea quòd de Christo loquebantur, clam se subducens, ad Dauid oraculum attraxit. At nobis sat est, maiores eorum, quos posteriores venerari coguntur, quo propinquiores sęculo tam bonitati fuissent, hoc incorruptius de his oraculis iudicasse. Ac vera esse comprobabit, quæ de maiorum interpretatione minores locuti sunt, qui viderit librum quem vocant Midras Ihehilim, quod est mystica psalmorum interpretatio. Item Chaldaica editio, quæ transferens in eum sermonem scripturas Hebraicas, priscorum aperire mysteria delectatur. Regem Messiam sæpius hoc psalmo memorat. *Midras Ihehilim.*

Domine, in virtute tua lætabitur Rex: & super salutari tuo exultabit vehementer.

SALVTARE (vt sæpius monui) clarius, & melius, salutem ישועתך Iesuatheca, salute tua, seruatione tua nimirum, quam attulisti, qua illum adiuuisti, saluti eius prospexisti. Virtutem dixit, Græcè clarius ad Hebraicum δυνάμει, potestate, vi, fortitudine עז oz, in potestate, robore, fortitudine tua, qua scilicet eum confirmasti, corroborasti: lætabitur, alacer erit. Animos dante Deo, spiritus ingentes infundente, ipso pectori regio illabente, Rex lętabitur, plenus erit alacritatis. Quæ sit virtus, declarat subiiciens, Salutari tuo. Est igitur virtus, aut potestas, salus ipsi Regi cælitus allata. Nomen quoque Regis congruè *Salutare. Virtus. Lætari Rex De Messia.*

Messiæ tribuitur, qui Rex, dominatorq́; mundi vocatur vbique in sacris litteris. Ecce Rex D tuus venit, pauper, humilis. Dico ego opera mea Regi. Et Chaldæus illic, Pulchritudo tua ò Rex Messias. Totóque psalmo, qui incipit, Eructauit cor meum verbum bonum, Regia maiestas Messiæ describitur. Chaldæus igitur, cui plurima priscorum mysteria declarare transferendo mos est, hoc loco apertè Messiam appellat. Domine, in virtute tua lætabitur מלך משיחא melik Mesicka, Rex Messias. Alij Chaldaicæ interpretationis codices habent, pro lætabitur ימלך imlak, regnabit. Non est mirũ tribuere sacras litteras, Messiæ, qui idem Deus sit, vt à Deo corroboretur, confirmetur, ope eius subleuetur, quòd ea fuit Apostolorum quoq; theologia, quã Messias ipse docuit, ac reuelauit, vt modo diuinitatẽ eius, æqualemq́; patri maiestatẽ prędicarent, modò quicquid habet, vel ipsum numen, *substantiamq́;* diuinitatis, à patre esse docerent: omniaq́; bona velut inferiorẽ ab eo recognoscere, inq́; eum accepta referre, & ipsos Apostolos cum prophetis, atque ipsum Messiam, demonstrarent. Nusquã enim inuenies Messiam non prædicantem patris sui maiestatẽ, eumq́; summa veneratione colentem: omnis maiestatis suæ, ac diuinitatis autorem fatentem. Humiliauit enim semetipsum, factus obediens vsque ad mortem. Hac theologia, vt noua religio, quam Messias, & quos misit, effuderunt in mundum, plena est, sic in antiquis oraculis, omnibus locis occurrit, nunc numen æternum Messiæ, summámque diuinitatem prædicantibus: nunc eum velut hominem nobis offerentibus, qui ab alio, summa illa bona, sicut inferior acceperit. Hoc igitur fefellit Hebræos, stolidum pecus, illam bonorum acceptationem, quam de Messia prædicant oracula, merum hominem designare summo mentis errore opinantes. Neque enim sunt vllius interioris philosophiæ capaces. Illa igitur bonorum acceptorum prædicatio, non hominem merum, quales nos, designat, sed natum accipientémque ab alio, parte alia constanter diuinitatem, æqualémque primo maiestatem prædicantes easdem sacras litteras inuenies. Hoc igitur posteriores Hebræi videre non potuerunt, visuri sanè, si veterum suorum theologiam liquidis oculis inspexissent. Sed eis caliginem, tenebrásque offudit pertinacia, certúsque Christianis contradicendi scopus. Hæc dixi, vt in primis Rabi Dauid responderẽ, intimæ theologiæ huius penitus inscio, qua Messias omnia bona accepta refert à patre, suspicati ob hanc prædicationẽ nihil eum diuinum habuisse, sed hominem duntaxat fuisse: potuissémque longius eo refellendo sermonem protrahere, si quid ponderis vnius imperiti Iudæi calumnias habere putassem.

Desiderium cordis eius tribuisti ei: & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.

Volunt. lab. QVOD dixerunt Septuaginta θέλησιν τῶν χειλέων, voluntatem labiorũ, est in fonte ארשת aresheth, constanter ab Hebræis exponitur pro eloquio. Chaldæúsque pro eo, clarum ex idiomate Hebraico vocabulum פירוש perush, explanationem, interpretationem. Aptius labiis hoc congruit, quàm voluntas. Ad hæc, quod sæpius à nostris dicitur in

Præterita pro futuris sacris oraculis propter rerum futurarum, quas prædicunt, certitudinem, efferri solere futura præteritis, ab Hebræis quoque probatur hoc loco, censentibus præteritum tribuisti, E referendum ad futurum in aduentu Messiæ. Complectitur autem Vates omnem Messiæ magnificentiam, omne decus, cùm canit ei data quæcunque postulasset, vt est secundo Psalmo, quem de Messia quoque interpretantur: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Et ipse de se ipso apud Euãgelistas: Ecce, data est mihi omnis potestas in cælo,

Math. 3. d. & in terra. Et, Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio. Et, Ecce filius meus in quo mihi bene complacui. Græcè εὐδόκησα, cõtentus sum, me talem habere natum,

ps. 80. Dilata os tuũ, & impl. il. lætor tali prole: bonis in eum collatis vehementer delector. Itaque desiderium cordis, & prolatio labiorum, quantum desiderare cor, quantum os postulare possit, designat, bona infinita, bonorum incredibilem affluentiam, copiam inexhaustam, quæ à solo filio Dei possidetur. Expedit singula bona.

Quoniam præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis: posuisti in caput eius coronam de lapide pretioso.

Præuenire. PRÆVENISTI, Hebraicè per futurũ. vtq́; monent Hebræi, verbũ præueniẽdi cadit in duos, Deum qui præuenerit, aut ipsas benedictiones, quæ præuenerint. Est autem sensus præueniendi, quòd quasi occurrerunt ei venienti omnes gratiæ. Affuerunt ei nascenti omnes affluentiæ, cornucopiæ. Præoccupauerũt, præsto fuerũt, veluti Regem circunsteterunt agmina sancta sororũ. Ab æterno fuerunt illi gratię comites. Non longè post

subsecutæ

A subsecutæ sunt, sed vna cum illo nascente fuerunt, natus est autem ab æterno. Gratiarum igitur præuentus, æternum tempus, quo benedictionum aduentus antecessit, designat. Non longè pòst nata est, paulatimq́ creuit maiestas eius, sed fuit ab æterno. Atque adeo præuenerunt benedictiones eius, celeresq́ earum aduentus fuit, vt omne sæculum, atque ortum cunctarum rerum præuenerit. Hoc designat præuenire. Benedictiones (vt antè demonstrauimus) Hebraicè dicuntur ברכות berachoth, vox sonat affluentias, abundantias, exuberantias. Vt enim Latini abundare dixerunt ab vndis, & affluere, à fluxu fluminum, sic Hebraicè, benedictiones dictæ à ברכה bereka, fons, piscina. Propterea benedictiones sunt affluentiæ, vbertates. Latini, & Græci ad sermonem retulerunt. Est enim εὐλογεῖν, benedicere, copiosa, magna, plurima alicui precari. Benedicimus, cùm res affluentes, magnas, eximias precamur. Nec distat Hebraicum à Græco, atque Latino. Quod Latinus dixit, Benedictiones dulcedinis, Græcum est, benedictiones χρηστότητος, bonitatis, suauitatis, Hebraicum benedictiones טוב bonas, Hebraicum, & Græcum bonum dixerunt, Latinus dulce, quòd bona, & dulcia sæpe sunt eadem, si modò non ad sapores solos dulcedinem referas. *Celeris, bonum indi cas. Benedictio. Dulcedin.*

Et te germana, tuúmque
Dulce caput. Linquebant dulces animas. Et Lux dulcis, iucundum lumen. Benedictiones bonæ, dulces, exoptati thesauri, rerum præstantissimarum possessio. Declarat apertius, Coronam de lapide pretioso, pro Græco ἐκ λίθου τιμίου, Hebraicè coronam פז paz. Coro- *Cor. de lap. pretio.*
B nam auream, coronam pretiosi auri, quod dicitur, paz. Hoc sciens Hieronymus transtulit coronam de obrizo. Est autem obrizum aurum lectissimum, purissimum. Coronæ autem impositio, est regiæ dignitatis concessio. Quem constituit Regem vniuersorum, per quem fecit & sæcula, ait magnus ille Theologus. Et Sibylla clarè, ἡγητῆρα θεῶν κάλεσεν, Principem Deorum constituit cum patre. Si Deorum, multò magis hominum. Et in titulo: IESVS Nazarenus Rex Iudæorum. Aut corona aurea est rerum cunctarum, gratiarum, virtutum, bonorumq́ possessio optimæ cuiusque rei nullius non dignitatis, honorisq́ cumulus. Itaq́ rectè de Messia veteres hæc acceperunt. *Paz. obrizum.*

Vitam petiit à te, & tribuisti ei: longitudinem dierum in sæculum, & in sæculum sæculi.

HOc carmen Chaldæus, cuius apud Hebræos autoritas est grauissima, altiora, quàm hodierna Iudaica insipientia suspiciens, transfert חיי עלמא chaiai alma, vitam æternam petiit. Itémq́, quod obscurè dicitur Latinè, in sæculum, & in sæculum sæculi, quánquam Græcè melius εἰς αἰῶνα αἰῶνος, in sæculum sæculi, Chaldæus dixit, Longitudinem dierum לעלמי עלמין lealeme alemin, in sæcula sæculorum. Hebraicè עולם ועד in æternum, & vltrà Hieronymus, In sæculum, & in æternum. Est igitur euidentissimum contra vesaniam Hebraicum testimonium de æternitate Messiæ. Hoc erat, quod tempore Christi per omnem plebem fama de Christo percrebuerat. Nos, dicebat turba, audiuimus ex lege, quòd
C Christus manet in æternum. Aeterna igitur vita, immortale, & indeficiens æuum Messiæ, quod ei tribuunt sacra oracula, declarat diuinitatem. Declarat aliud, quàm humanitatem corruptibilem, quod cæca natio contendit Messiam habuisse. Hinc aliud oraculũ, cum præsenti consentiens de eodem Messia, autoribus Hebræis. Ante solem permanet nomen eius. Et aliud mirabile. Ex vtero ante luciferum genui te. Hæc igitur est æterna vita. Nam quod cælum, sidera, Solem, Lunamq́ antecessit, æternum est. Vita Messiæ fuit ante Solem, ante Luciferum, ante sidera cælestia. Nec fuit solum, sed etiam, quod præsens oraculum canit, in sempiternum erit. Prosecutus igitur bona, quæ Messiã possidere cælesti oraculo didicerat, præposuit auream, pretiosamq́ coronam, qua Deus designauit, declarauit filium suũ Regem cæli & terræ. Tum ne putares hoc regnum, quasi regnum mortalium regum, subiecit eius æternitatem. Est enim de eodem in oraculo Danielis in visione, vt ei dederit pater regnum sempiternum, quemadmodum nunc Psalmus concinit, vt sentias oraculorum cõsensũ super rege Messia. Aspiciebã, inquit, in visione noctis, & ecce cũ nubibus cęli, quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, & honorem, & regnum. Et omnes populi tribus, & linguæ ipsi seruient. Potestas eius, potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum, quod non corrumpetur. Hæc Danielis oraculum. Vides vt dicat antiquum dierum, nimirum, patrem æternum, genitorem sempiternum, qui dicitur antiquus dierum, nempe sem- *Dani. 7. Expositio visionis.*

piternus, dedisse ei, quem videbat incedere in nubibus cæli, comitantibus Angelis, pote- D
statem, gloriam, coronam de lapide pretioso. Vidit enim DaniEl eiusce modi spectaculum. Inuectus nube serena, diuum comitante caterua, insignis homo procedebat. Hunc omnis ille Deorum cœtus, qui circunstabat, comitabatúrque eum, deduxit vsque in conspectum illius, quem vocat Vates, antiquum dierum, scilicet genitorem sempiternum. Tunc eum pater æternus complexus, Regem sempiternum declarauit, potestatem dedit, subiectis omnibus gentibus, quas vniuersus orbis amplectitur. Quæcunque DaniEl spectaculo perspexit, Dauid versibus elocutus est prior, decantans Messiæ sempiternam maiestatem, non à se ipso, sed à patre datã. Hæc si cæcitas Hebraica videre potuisset, nec tantopere pertinaces essent, & vnam nobiscum religionem, innumeris suorum Vatum oraculis longo antè tẽpore prædictam colerent, venerarentur.

Magna est gloria eius in salutari tuo: gloriam, & magnum decorem imponés super eum.

Salutare. IN salutari tuo. Obseruatum superius, clarius Hebraicum esse ישועתך Iesuathecca, in salute tua. Quid enim est σωτήριον, salutare? Res salutaris, salubris. At Hebraicum, ipsa salus. Magna, inquit, gloria, magnum decus, & præsidium prouenict ad eum, ex salute tua. Quod ei tu præsidium es, quod, seruator, & defensor, quòd te rem gerente pulsos, ac superatos hostes viderunt omnes, celebre erit apud omnes nomen eius. Tu vitam, atque immortalitatem, tu potestatem, qua superaret omnes reges dedisti. Data est, inquit E idem ipse, mihi omnis potestas in cælo, & in terra. A te gloria, nomen, decusq́; erit illi. Tu nominis, triumphorumq́; autor. Est hoc loco euidentissimum priscorum Hebræorum testimonium super rege Messia, in libro, quem dixi vocari Midra Ihelulim. Cum multa de Messia ex sacris oraculis testimonia protulisset, est, inquit priscus theologus Rabi Hanina, vestis quædam nectarea, diuina, qua solus Deus, nequaquam reges terrestres vestiuntur, de qua psalmus canit: Confessionem, & decorem induisti. Hanc vestem Deus summus Messiam induit, quemadmodum scribitur hoc psalmo, Gloriam, & magnum decorem impones super eum. Quod Hebraicè est, confessionem, & decorem impones super eum. Indues eum gloria illa, qua psalmus alius dixerat indutum ipsum Deum. Hebraica hæc sunt מלך בשר ודם אין לובשין פורפירא של ורל ומחו חיר והדר לבשת ומלך המשיח כתוב הוד והדר תשוה עליו Melek basar vedam en lobashin purpira shelo, vecol, vmahu, hod vehadar labasti. vba melek ha Massiach cethub, hod vehadar theshaue elahu. Agnoscit igitur priscus ille philosophus in Messiam hæc oracula fuisse à Dauid decantata.

Quoniam dabis eum in benedictionibus in sæculum sæculi: lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo.

Dabis enim in benedic. In sæculum sæculi. DAbis eum in benedictionibus, Hebraicè clarius, Pones eum in benedictiones sempiternas. Hieronymus quoq; perspicuè, Pones enim eum in benedictionem sempiternam Sempiternam, pro eo, quod minus clarè Græcum εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος in sæculum F sæculi. Æternam Messiæ maiestatem, decus sempiternum, decantat non ad tempus, & cito peritura bona illa erunt quæ toto psalmo proponuntur, sed sempiterna, perennis eorum possessio. Hæc quidem Hebræi referunt ad posteritatem Messiæ sempiternam. Sed apertius spectant ipsius æternitatem, quod superius prisci testabãtur. Æterna salus allata populis à Messia. Bona cælestia, quæ primus ille vulgauit in terris, & ad ea possidẽda clausum patefecit iter, sunt sempiterna benedictio. Per ipsum enim (inquit diuus Paulus) statuit Deus omnis peccati abolitionẽ. Propterea vnctus est oleo lætitiæ, quo nascente, cælestis concentus editus est in terris. Benedictiones igitur, aut quibus per ipsũ genus humanũ fuit benedictũ, seruatum, aut quibus ipse fuit in æternum benedictus à patre. Quod ait, Lætificabis *Lætific. eũ in gau. cum vultu tuo.* eum in gaudio cum vultu tuo: vt nulla non bona contulit ei Deus, vt maiestate, imperio, & potentia cælesti, ac terrestri præ cunctis Dijs, hominibusq́; insignem reddidit, sic affecit eum ob hæc incomparabilia bona, lætitia sempiterna. Nec non quoniam patris sui fruitur aspectu sempiterno, nunquam iucundissima luce, & ineffabili voluptate deficiente natum, quam solus ipse exploratam habeat. Nemo enim nouit patrem nisi filius, & cui voluerit filius reuelare: hoc gaudium vultus eius, dixit esse Vates:

Vultu, quo cælum, tempestatesque serenat.

Vultu, quo filius aspiciendo, inexplicabili gaudio saturatur. Est autem Hebraicè, (nephtasis perturbet)

A pertinet) Lætificabis eum gaudio vultus tui. Hieron. ad hunc sensum transtulit, Hilarabis eum lætitia apud vultum tuum.

Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non commouebitur:

SPerat, Hebraicè בטח boteach, confidit, innititur, sustentatur. Misericordia, fons חסד chesed, clementia, beneficentia. Hæc illa theologia, qua filius omnia fatetur accepta a patre suo. Et quod in eum cõfidit, quòd eius ope superat omnia, stat immotus, nulla vis illi resistit, cuncta cedunt potestati eius. Pro, Non commouebitur, Hieronymus dixit, Non decipietur, sed verus significatus est, commoueri, cadere, vacillare, nutare. Designat id regni stabilitatem, æternitatem, immobilitatem. Non quemadmodum res terrestres, quas sæculorum fluctus, ludibriis agitant, tollunt, deprimuntq́. At regnum illud regente Deo, immortale. Altissimus Hebraicè dicitur עליון elion, quod nomen Græci pro sole furati sunt ex Hebræorum sermone, ἥλιος, Sol. *Sperat. Misericordia. Non commoueb.*

Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis: dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt.

HOc erat, quòd confideret, quòd celsissimi fretus auxilio, non titubaret, inconcussus, immutabilis persisteret. Omnes enim aduersas potestates retundet, delebit. Eas præpotenti dextra prosternet, affliget humi: nulla vis inimica resistet. Inueniatur ma-
B nus tua. Est primum, vti secundum, per actiuum in Hebraico, Inueniat, poëticeq́ loquitur. Manus tua inueniat, tangat, feriat, frangat, atque potens manus deleat, dissipet, sternat humi. Possetq́ esse futurum, atq́ denũtiatio, Inueniet, franget, delebit. Ingeminat, vt fert eius consuetudo, dextera tua inueniat. Decantat igitur omnes eius incredibiles victorias, triũphos, atque omnium, qui prælio cõtendere cum eo statuissent, superiorem prænuntiat. Delendos eius dextera cunctos, qui numen eius spreuissent. Est hæc manus qualis illa apud Poëtam. *Inueniatur*

Contiguámque manum, qua concidit Ilia tellus.

Sunt Hebræi, qui verbum, inueniat, ponant, sufficiet. Sed mihi clarum appositumq́ videtur, vt manus dicatur inuenire inimicum, tangere, ferire.

Pones eos, vt clibanum ignis in tempore vultus tui: Dominus in ira sua conturbabit eos, & deuorabit eos ignis.

CLibanus, Græcum est, fornax, pones eos, vt fornacem. Et quod Sept. dixerunt τοῦ προσώπου σου, vultus tui, amphibologia fefellit. Nomen פנים panim, sonat Hebræis vultum, & iram, furorem. Pro ira, vel furore, nũc accipiendum esse, ratio, testimoniumq́ Hebræorum ostendit. Nam vice eius subiiciunt vocẽ clariorem אפך casca, indignationis tuæ: in tempore indignationis tuæ. Dicendum igitur, In tempore indignationis, vel furoris tui.
C Declaratur eo, quod sequitur Dominus in ira sua conturbabit eos. Pro συνταράξει, cõturbabit, Hebraicè vehementius quiddã יבלעם iebalcẽ, Absorbebit eos, corripiet, deglutiet, tollet è medio. Id sit clarũ eo, quod subiicit Deuorabit eos ignis. Probatur mihi, vt is ignis sit, quẽ nouissimo tempore, Propheta, Sibyllæq́ per omnem mũdum vagaturum prædixerũt, ignem supremi sæculi. De quo poëta Latinus ex oraculis apud Græcos repertis. *Vultus. Conturb. Deuorab. Ignis.*

Esse quoque in fatis reminiscitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptáque regia cœli
Ardeat, & mundi moles, operosa laboret. *Operosus*

Posset etiam is ignis esse furor idem, atque ira, quæ sæpe ignis appellatur, vt Latinis, ardere dolore, ardere ad vlciscendum. Ignis iræ Dei. Haud dubie loquitur de supremo tempore, cum Deus iratus, veniet inuectus nubibus cæli cum maiestate magna sceleratos æternis pœnis damnaturus, bonos præmiis cælestibus remuneraturus: tametsi nec Hebræi, nec Græci quicquam super hac re loquantur.

Fructum eorum de terra perdes, & semen eorum à filiis hominum.

AD stirpem, nepotésque pertinet. Fructum vocat, vt declarat secundum, progeniem, genus. Dii capiti ipsius, generique reseruent. Delebis eos funditus, vt ne posteritas quidem supersit eis. Funditus è medio tolles. Dissipabis, obliterabis,

extingues, vt amplius ab hominibus non aspiciantur. Sunt Hebræi grauioris autoritatis D
qui putent hæc, aut de Dauid, aut de Messia à Propheta proferri. Hæc persona secunda,
Perdes, inquit Auen Esra, aut de Dauid est, או למשיח O lamassiach, aut ad Messiá pertinet.
Perdes tu ô Messias eos in terra, delebis in die furoris tui, cùm contra tyrannos, homicidas,
Dei contemptores, iratus fortissimis Angelorum legionibus, cœtúque Deorum comitáte,
descendes de cælo formidabilis illis, cùm, vt ait Sibylla,

Ἱδρώσει δὲ χθὼν, χρίσεως σημεῖον ὅτ' ἔσται.

Iudicij ad signum tellus sudore madescet. Tantus erit vbique pauor. Tunc (vt ait diuus Paulus) interficiet impium dominus Iesus, spiritu oris sui. Videntes (ait Salomon) turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gementes. Perdes igitur eos ô Messias, è terra, ex hominum conspectu fugabis, cùm dies illa suprema venerit. Vorabit eos ignis vniuersus, aut ignis iræ tuæ. Afilus hominum, ab humana gente, magnum quæ sparsa per orbem, ex hominum memoria.

Quoniam declinauerunt in te mala: cogitauerunt consilia, quæ non potuerunt stabilire.

Declinau. Declinauerunt, impulerunt, impegerunt, declinare fecerunt, inimico in te animo exarserunt: Maiestati tuæ rebelles fuerunt: tuum numen oppugnauerunt, consulto, & facto. Quod ait, cogitauerunt consilia, quæ non potuerunt stabilire, nec Græcè, nec Hebraicè ad istum modum. Græcè, Cogitauerunt consilia ὡς οὐ μὴ δύνωνται στῆσαι, Quibus non E possint stare: ipsi his consiliis stabilire se non poterunt. At Hebraicè pro consiliis, est מזמה mezima, scelus, consilium nefarium, sceleratum. Cogitauerunt scelus, flagitium. Hanc vnicam vocem, Chaldæus intelligens, quæ vis illi subsit, duabus transtulit, מחשבן בישא machsenan bisha, cogitationem malam, iniquam. Atque habet versus Hebraicè, Cogitauerunt scelus בל יוכלו bal iucalu, quod non poterunt. Non poterunt explere scelus, quod cogitauerunt. Quis enim Deo poterit aduersus consistere? Recidet in caput eorum scelus cogitatum De Iudæis & Antichristo maiestatis eius hostibus.

Cogitau.

Consil.

Quoniam pones eos dorsum, in reliquiis tuis, præparabis vultum eorum.

Locus obscurus, & perdifficilis apud Hebræos propter voces polysemas, Quod Septuaginta transtulerunt νῶτον, dorsum, Hebraice est שכם shekem, id sonat dorsum, atque item partem, portioné. Is est proprius significatus hoc loco, testibus Hebræis, qui vocem declarátes, atq; enodantes, ponunt aliam clariorem חלק chelec, partem, portionem. Et quod iidem Græcorum interpretes dixerunt, ἐν τοῖς περιλοίποις, In reliquiis tuis. In origine est, במיתריך bemetareka. Vox est anceps, designat interdum reliquias, sed quoniam ducitur à verbo ירה iarach, quod ad alia designat mittere sagittas, iaculari, interpretantur eam vocem neruum, chordam arcus Atq; habet in fonte, In neruo tuo præparabis contra faciem eorum. Exponunt igitur locum inter se consentientes Hebræi, Quare non poterút consilia sua perficere? Quia tu pones eos in partem vnam seorsum, separatim, in vnú agmé F segregatos, à cœtu bonorum. Atque in neruo, siue chorda arcus tui præparabis sagittas, iacula tua contra faciem eorum. Sepositos inter impios similes sui, sagittis tuis eos configes. Parabis nimirum, vt est Hebraicè תכונן rheconen, firmabis, aptabis iacula tua super neruo tuo, quibus eos configas, cunctos humi sternas:

Dorsum.

In reliquiis tuis.

Parabis.

Missa manu sonitum dabit hasta per auras.
-Venient ab æthere tela. Quales illæ apud Homerum ab Apolline missæ sagittæ, quibus Græcorum exercitus penè deletus est,

Ἕζετ' ἔπειτα ἀπάνευθε νεῶν, μετὰ δ' ἰὸν ἕηκε·
Δεινὴ δὲ κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.
Classe procul positus mittebat tela per auras
Horrendúmque dabat clangorem, argenteus arcus.
-Aureus ex humero sonat arcus.

Eo sensu locus exponitur ab Hebræis, & mihi, quoniam ex verborum proprietate ducitur, non displicet. Nam Græca vix possunt intelligi. Obscurum etiam, quod transtulit Hieronymus, Funes tuos firmabis contra faciem eorum. Funes, vt monstrauimus, Hebræi, quibus linguæ suæ proprietas maximè nota est, chordam arcus exponunt. Atque Auen Esra,

pro

A pro eo, quod est in nostra editione, Præparabis vultum eorum, exponit תכונן הקשת בחציה theconen acheshat, bechizea, Aptabis, firmabis arcũ cũ sagittis tuis. Rabi Salomon, pro, In reliquiis tuis: In chorda, inquit, arcus tui, parabis sagittas tuas, aptabisq; vt iaculeris contra faciem eorum. Similia Chimchi. Est igitur versus totus: Quoniã pones eos seorsum in partem. In neruo tuo, firmabis, aut præparabis contra faciem eorum. Nõ displicet sensus prioris partis, vt dicat, Pones eos dorsum, scapulam: nimirum in fugam coniectos, coges obuertere terga, fundes eos, pones eos dorsum, pones in fugam, pones dorsum vertentes, facies obuertere dorsum tunc eos iaculis tuis longius insequens. Sed huic sensui obstat, quoniã subiecit. Tela tua diriges contra faciem eorum. Canit igitur, quale solet omnibus pene psalmis, Messiæ victoriam, tum spiritibus malis oppressis, profligatis, qui scelerum causas hominibus proponere soliti essent, tum deleto cum scelerata manu Antichristo, qui consurget contra omne, quod dicitur Deus, in primis inimicus Christo, & sanctis eius.

Exaltare Domine in virtute tua, cantabimus, & psallemus virtutes tuas.

Aut epinicion, victoriale carmen, eadem fine claudens carmẽ qua inchoasset, Quale apud poëtas:

Incipe Mænalios mecum mea tibia versus.

B Homerus psalmus suos sæpe eadem fine, qua inchoasset, claudit.

Αὐτὰρ ἐγὼ καὶ σεῖο καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.

Ast ego plura etiam pro vobis carmina dicam.

Inchoauerat noster, Domine in virtute tua. Virtus autem pro fortitudine, vt est in Hebraico. Postremo cantat, Psallemus virtutes tuas. Non sunt numero multo virtutes in fonte, sed גבורתך gheburatheca, fortitudinem tuam psallemus, cantabimus, canemus fortitudinem tuam, robur inuictum, vim inexhaustam, quæ clara erit in Messia tuo, per quem creatus est mundus, per quem fecit & sæcula. *Virtutes.*

PSALMI XXI. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO psalmi est, In finem psalmus Dauid, Pro susceptione matutina. De voce Hebraica lamnazeach, quæ præfertur psalmis, quam Septuaginta transferunt εἰς τὸ τέλος, sæpius scriptum. Est igitur hoc carmen triumphale, aut voce canentium, aut rebus gestis, quæ recensentur. Sed super secundo nomine multum dubitationis multaq; dissensio. Nam quod Septuaginta transtulerunt ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς, Pro susceptione matutina, Hebraicè est, על אילת השחר al aieleth hashachar, super ceruа matutina. Verùm hoc ipsum nomen ceruæ, tres habet significatus iuxta sermonis Hebraici proprietatẽ. Signat ceruam, signat ascensum, vt dicat ascensum Auroræ, *Lamnazea.* *Pro suscep. matutina. Cerua.*

C quod significatum proponit Auenesra, & Rabi Dauid. Tum apud priscos Hebræos reperitur, pro nomine stellæ matutinæ. Fuerunt etiam apud Hebræos, qui sentirent instrumentum musicum appellatum ceruam matutinam: quemadmodum dicitur in principiis psalmorum, Super octichordo, super lyra Gitthensi. Ad similem rationem vocari ceruam matutinam instrumentum, quod esset cerua inter virgulta decumbente, insculptum. Hæc significatio minus approbatur. Est illa, quam Septuaginta apud Græcos, & Chaldæos sequũtur, fortasse verior. Nam quod Sept. dixerũt susceptionem matutinam, Chaldæus appellat, תקיף קרבן תדירא דקריצתא tecuple corban tedira dechriezatha Nimirum, super virtute sacrificii & iugi holocausto. Sentit videlicet sacrificium matutinum, & iuge sacrificium, quod Græcè dicitur ἐνδελεχισμὸς, Super hoc sacrificio, inquit, dictus est is hymnus, hæc oratio. Cõuenit is significatus cum eo, si accipiatur pro ascensu Auroræ: vt sit ascensus Auroræ, quasi tẽpus quo sacrificium matutinum, & surgente Aurora offertur. Ad postremũ siue sit nomen ceruæ matutinæ, siue stellæ matutinæ, Hebræus Dauid hoc nomine putat appellatũ populũ Israël, qui tunc esset in captiuitate, super quo psalmus sit editus, deplorata eius calamitate. At verius est, vt cerua, siue stella matutina sit sanctus Messias, quem psalmi vocant Solem iustitiæ, multisque eiusmodi nominibus insigniunt. Cuius regnum dixit alius ante Solem, Lunámque fuisse. Vocant agnũm, leonem. Haud ab re vocabitur quoq; cerua, quòd sit animal mansuetum, nitidum, mundum: matutinum autem, quòd manè per campos, *Corban.*

perque vireta decurrat,æstű defugiat. His enim figuratis nominibus ludebant sancti poëtæ. Longè autem clarius erit, si quemadmodum apud veteres Hebræos extat, nomen designet astrum matutinum, radiantissimum Messiam generis humani lumen, lucem mundi, quemadmodum ipse dixit. Omisso igitur, quòd vel super Dauid editus sit, cùm fugeret Saulem persequentem, aut super populo in captiuitate, aut super Hester, vertemus animos ad Messiam, quem sacri vates, secretis cauendi modis celebrabant, atque ipse Christus viam vt de ipso psalmus intelligendus esset, ostendit. Itémque diuus Paulus, vt à Nicolao, & Burgensi demonstratur. D

DEus Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti? longè à salute mea, verba delictorum meorum.

MVLTA variant à fonte. Non est apud Hebræos, Respice in me, additű vel à Sept. vel aliquis casus iniecit in contextum obelisco confodiendum. Neque extat in Psalterio Hieronymi, idque monuit & Nicolaus. Simpliciter dicendum, Deus Deus meus, quare dereliquisti me? Præterea, quod Sept. transtulerunt, οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου, Verba delictorum meorum, longè secus in fonte, & facilius ad intelligendum, דברי שאגתי dibre shaagathi, Verba rugitus mei, quemadmodum tráſtulit Hieronymus. Chaldæus quoque, Verba אכלותי acaluthi, lamentationis meæ. Causa varietatis fuit vocum similitudo. Multum enim similitudinis est, in duobus Hebraicis verbis, שאג שגג shaag, shagag, quorum primum est rugire, secundum delinquere, peccare. Sed sensus manifestò docet, dicendum, Verba rugitus mei. Quid enim est verba delictorum? Queritur, lamentatur, verba quibus rugiebat, rugitus, gemitus, quos edebat in calamitate, non esse exauditos. Longè, inquit, à salute mea, lamentationes, gemitusq́ꝫ mei. Nihil profeci lamentando, ingemiscendo, rugiendo. Nullam sum assecutus salutem. Quantum ego vociferarer lugendo, gemendo, tantum salus, auxiliumq́ꝫ recedebat. Nemo fuit, qui gementem subleuaret: qui miserrimi lacrymas attenderet. Propterea dereliquisti me, quia dolores meos exaudire, animumq́ꝫ aduertere noluisti. Bis quoque dixit, vt monent Hebræi, Deus Deus meus, quòd esset in calamitate. Semper, ait, alias opem mihi tulisti, at nűc, quare deseruisti? tantos è pectore questus incassum profudi? Inculcat simile.

Verba delictorum meorum. — *Longè à sal. mea.* — *Dereliquisti me Deus Deus meus.* E

Deus meus, clamabo per diem, non exaudies, & nocte, & non ad insipientiam mihi.

HIc quoque dissensus à fonte, quo fit sensus obscurior. Clarius si legas, vt habent (& vt reddidit Hieronymus) Hebraica. Nam quod Septuaginta dixerunt καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν μοι, Et non ad insipientiam mihi. Cui nullus sensus subest. Hebraicum est ולא דומיה לי velo dumiach li, Et non silentium mihi. Clamabo, inquit, in die. Noctu quoque non silebo. Non est mihi nocte silentium. Tantopere noctu, quantopere interdiu vociferor, lamentor, defleo. Non est mihi noctu silentium. Hoc igitur perspicuum est. Designare supradictam vocem, silentium. Declarat Chaldæus pro casu biciens notiorem, quæ eadem Hebraica est, שכיכותא shechicuta, quæ citra controuersiam sonat quietem, silentium. Hieronymus etiam (quemadmodum dixi) transtulit silentium. F

Et non ad insip. mihi.

Tu autem in sancto habitas, laus IsraEl.

In sancto. hab.

CVr, inquit, non exaudis, qui tamen habitas in sanctuario nostro in IsraEl, in arca fœderis, vnde responsa nobis reddere consueuisti, quiq́ꝫ laus IsraEl esse solitus es? nimirum ob cuius protectionem, assiduaq́ꝫ beneficia, solebat populus IsraEl vbiq́ꝫ laudari, celebrari, ab omnibus nationibus suspici, & timeri. Is sensus adhibetur etiam ab Hebræis Propter arcam, inquit AuenEsra, quæ esset in Iudæa, dixit, In sancto habitas, vbi esset domus sanctuarij: laus IsraEl autem, vt alibi dicitur, Ipse laus tua: & Deus tuus: nimirum, decus tuum, gloria tua, honos tuus, ob quem vbique gloriosus existis. Cùm sis igitur, inquit, decus nostrum, cùm semper apud nos habitas, quare refugis exaudire clamantem, opémque tuum magnis clamoribus implorantem? Si psalmus de Messia est, ad tempus atrocium suppliciorum spectat, quo vitam cum laude quæsierunt ei inimici eripere, eumq́ꝫ veluti latronem, nefariumq́ꝫ, mundo ostendere, vt exponunt Græci, Latiníque.

Inte

A In te sperauerunt patres nostri: sperauerunt & liberasti eos.

ET tamen, inquit, maiores nostri, nullum aliud habuere perfugium, quàm vt ad te recurrerent in omni calamitate. Nec spes eorum fuit inanis. Quantum ope tua nitebantur, tantum vbique seruati sunt. Siue sæculum Abrahæ, siue Isaac, & Iacob, aut tempora Mosis percurras, videbis, eos fuisse protinus exauditos opem Dei *suppliciter petentes*: nunquam fuisse in calamitate destitutos. Nos igitur cùm simus idem genus, inquit, eadem stirps, cur dissimilis, nobis existis? Hæc Messias velut homo. *In te sperauerunt.*

Ad te clamauerunt, & salui facti sunt: in te sperauerunt
& non sunt confusi.

MOS Psalmorum, idē sæpius verbis diuersis repetere. Assequebantur, ait, patres nostri, quæ postulabant: non illusi discedebant, & quasi in illū spedite&ta, qui nusquā esset Non sunt cōfusi, Græcè clarius, & Hebraicè, nec Latinus interpres, Latinè in sacris litteris loquitur, quoties est apud Græcos verbum pudoris, ignominiæ, transferens confusionem, licet eo lingua Italica vtatur. Itaque pro, Non sunt confusi, Græcum, vt dixi, clarius ἐνκατησχύνθησαν, non sunt ignominia affecti: non sunt illusi non sunt pudefacti, eius auxilium implorantes, qui nihil exaudiret, velut Dij gentium, qui cùm non extarent, exaudire non poterant, vt Elias ostendit. *Sed tu non modo patiū nostrorum voces exaudiebas,* *Non sunt confusi.*
B sed confestim etiam veniebas, præsénsque numen tuum videbatur.

Ego autem sum vermis, & non homo, opprobrium *Lact. 168.*
hominum, & abiectio plebis.

CAVSAM lamentationis, rugitúsque exponit, calamitatem *demonstrat. Eò, inquit,* miseriarum deductus sum atque sic, vt ab omnibus contemnor, súmque eunctis despicabilis, vt me pro verme, non pro homine habeat: *populo sum fabula factus.* Totū hoc referunt Græci, ac Latini ad passionem Christi, in qua nullum genus contumeliarum non est perpessus. Vbi velut vermis apparuit, mouerunt super eum capita, despexerunt Romani milites, qui prius pro Deo, pro miraculorū autore habebatur, & prædicabatur. Multóque re&tius conueniunt hæc in Messiam, quàm populum Israel in captiuitate, quod ab Hebræis asseritur, nihil non comminiscentibus, & quiduis potius in medium proferentibus, quàm interpretationes de Messia, his exceptis, *quas occultare nequeunt.* *Vermis.*

Omnes videntes me, deriserunt me: locuti sunt labiis,
& mouerunt caput.

QVID QVID contemptibile potest dici, aut fieri in hominem *abiectum, infelicem, in* illum exercuerunt. Duplex irrisio nunc proponitur verborum. Verbis contumeliosis incessebantur, irrisionibus insultabant, caput quoque mouebant, quod Hebræis, &
C commiserationis signum, & contumeliæ solebat esse. Nam amici Iob, cum miserantes mouerunt capita sua. Nunc irrisionis est.

Sperauit in Domino, eripiat eum, saluum faciat eum,
quoniam vult eum.

QVEMADMODVM Prophetæ solent, primum exaggerant calamitates, lamētantur, ingemiscunt, diuini numinis absentiam deplorant. Inde velut redeunte luce, quā tantopere desiderassent, exultare incipiunt. Se quoque ipsos solantur, qui prius ingemuissent, dolentes, quòd quasi à Deo contemnerentur, nec exaudirentur. Demum gaudia, spémque sibi proponentes se exaudiendos, quòd Deus sit misericors, quòd peccata condonet, quòd vocatus sæpius, adsit pede secundo. Hoc proposito, nunc Vates conuerso carmine canit, Sperauit in Domino, eripiat eum. Pro quo[illegible] Hebraicè est גל gol, exultauit. Et pro eo Chaldæus apertè ponens Hebraicam vocem ישבח קדם יי iesabech codam adonai, laudabit coram Deo. Imperatiuus quoque, Eripiat eum, vt est Græcè ῥυσάσθω αὐτόν, est futurum in fonte, licet per imperans proferri possit. Atque locus habet, *Laudauit*, exultauit in Deo, liberabit eum. At, inquit Vates, seipsum corroborans, confirmánsque, Quid times? inquit. Qui laudauit, coluítque Deum, Deus eum eripiet. Liberabit, inquam, quoniam Deus amat, amplectitur probos, qui eum colunt. Hos amplectitur, hos cupit, hos vult, atque dili-

git, hos calamitatibus eripiet. Hoc apertius eloquens, & ad se rem applicans, subiicit: D

Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre, spes mea ab
vberibus matris meæ: in te proiectus sum ex vtero.

VNus est versus vsque, Matris meæ. Sequitur alius, In te proiectus sum ex vtero.
Extraxisti. Quod dixit, Extraxisti, designat eum autorem, vt in lucem proderet, fuisse, suorum,
inquam, natalium autorem. Tu, inquit, me ex vtero materno, in lucem protulisti: &
cùm lucem haussissem, super te omne meum sustentamentum fuit, vt est Hebraicè [illegible]
Spes mea ab vb. m. mabtichi, sustentaculum, spes, fiducia. Non tam enim ortum mihi dedisti, sed vt vbera materna
contigi, tu ille eras, qui mihi incrementum daturus esses, qui me regeres, qui alimentum
sufficeres. Quin ipsa materna vbera tu creasti, eáque lacte, quo aleretur infans, repleuisti.
Dicitur autem Hebraicè, Spes mea, siue sustentamentum meum, super vberibus matris
meæ. Quo designatur subitus accursus infantium ad vbera, quod autore Deo factum
est, qui reliquum quoque alimentum daturus esset. Prosequitur eandem sententiam.

In te proiectus sum ex vtero, de ventre matris meæ. Deus meus es tu.

VT reddat clarius quod sentit, vt diuinas laudes vehementius decantet, suo ritu prædicat
In te proiect. sum ex vtero. idem verbis diuersis. In te proiectus sum ex vtero in te recubui, in tua spe conquieui,
natura magistra, cuius tu repertor fuisti. A te sicut ortus esse, sic reliqua quoque
expectabantur, alimentum, incrementum, haustus cæli. Itaque quasi in tuo sinu, infans E
ergo requiescebam. Huc me natura proiecerat, ad magnū generis humani parentem, me
reuocans, qui cunctis animalibus satum, incrementum, alimentúmque parasset. Ergo cùm
Deus meus es tu. primū lux hausta est, cùm primùm cælū hoc aspexi, tu eras Deus meus, meus autor, parens,
altor, gubernator. Vide igitur quantū mihi debeas, si creasti, si incremētū dedisti, si ad hoc
ætatis perduxisti, nónne reliqua persequi, non me amplecti, fouere, defendere debes, veluti
creaturā, opúsque tuum? Quis enim humanorum opificum, deserit, abiicit opificium?
Non est igitur mihi Deus alius iam inde ab exordio, à natalibus. Tu solus, tu verus autor.

Ne discesseris à me, quoniam tribulatio proxima est:
quoniam non est qui adiuuet.

IS ordo versuum est in fonte, & apud diuum Hieronymum, qui hunc versum iuxta
textum Hebraicum transfert, Ne longè fias a me. Ostendit igitur quantum eius auxilio
indigeat, proximè impendentem calamitatem demonstrat. Neminem esse, qui
audeat, aut possit pestem propulsare. Ille duntaxat, cuius immensæ vires, qui possit vbique
Tribulatio. præsto esse. Quod Latinus dixit more suo, tribulationes, quod quidem minime Latinū est,
potius Græcum a verbo θλίβω, tero, vexo, melius diceretur, Latine calamitas, clades, vexatio.
Quoniam, ait, clades, vexatio proxima est. Hebraicè est [illegible] zara, pressura, concitatio, pressio.
Hęc quidem in sanctum Messiam ritè conueniunt, qui velut homo diuinum auxilium implorabat,
cuius calamitas, si corporea respicias, omnium fuit atrocissima, quam ille prospiciens F
orauit à se depelli, prouisam, eousque exhorruit, vt de ea cogitans, sanguinem sudando
expresserit. Declarat hostes, calamitatis genus.

Circundederunt me vituli multi: tauri pingues obsederunt me.

Tauri. TRALATIONES facio poëmati creberrimæ, feros, barbaros, truculentos, tauros appellant,
indomitos, efferatos, obuiū quemq; cornibus appetentes, in numero ferarū
non hominum locandos, faciem duntaxat hominū gerentes, cætera bestias, & quidē
his atrociores, quæ nemora alta colunt. Hi non viribus modò, sed numero quoque præpotentes
super aduersum me parati, stat disposita acies improborum. Dicitur autem Hebraicè,
Basan. pro Tauri pingues, Tauri Basan. Ferúntque Hebræi Basan, locum esse in terra Israel, pascuum
fertilissimum, vbi feræ, atque iumenta pascentia mirum in modū pinguescant. Quò
factum, vt tauri Basan, semper pro pinguibus, atque obesis habeantur. Figura clara, qua
suos hostes tauros indomitos, vitulos obesos, feroces appellat.

Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens, & rugiens.

VORARI parati, veluti leones. Superius eos tauris cornupetis, ferocibus comparauerat,
nunc voracissimis leonibus, quos fames exasperat, agitque in obuios, præcipites,
cū rictibus immanibus hiantibus, tum rugitu loca latè replentes. Iubatus draco producitur

A ducitur ab oratoribus, à sacris aspides venenatæ, filij viperarum, quibus fatales homines designantur. Non secus Iudæi contra Messiã illo sæuissimo sæculo se gesserunt, conflagrantes inuidia, animos efferatos, immanes, in illum gerẽtes, laudem, existimationémque cum vita auferre cupientes, nihil non insidiarum, vt caderet, intendentes.

Sicut aqua effusus sum, & dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei.

ALIIS tralationibus, figurísque magnitudinem suarum calamitatũ proponit. Tralatio aquæ defluentis, vsitata sacris litteris, qua resolutio præcordiorum, metúsq; immanis designatur. Metus horribilis penetrans vniuersam compagem. Quale profani Poëtæ: *Extemplo, Aeneæ soluuntur frigore membra.* Homerus, -Αὐτοῦ λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ, resolutionem effusionémque cordis, ob metum viro forti tribuens. Effusionem igitur sicut aquæ, intelliges, quod apud nostros Poëtas, solutionem mẽbrorum, præcordiorum, cum genua labant, vox faucibus hæsit. Talis erat metus eius, quem Vates noster decantat, calamitatibus imminentibus: nempe, Messias effusus est, sicut aqua, calamitatis tempore, qui sanguineo sudore totus maduit. Quod ait, Dispersa sunt omnia ossa: aut senties solutionem membrorum, quam dispersionem, diuisionémque vocat: aut lacerationem, cõnuulsionem, quæ fit metu membra permeante, inter se similia. Altera tralatio euidentius pauorem declarans, cor factum esse veluti ceram liquescentẽ, prius aqua, *Dispersa sunt omnia ossa m.* *Factũ est cor. m. tan. cera.*
B nunc cera. Solet enim exaggerare orationem verbis diuersis.

Aruit tanquam testa virtus mea: & lingua mea adhæsit faucibus meis: & in puluerem mortis deduxisti me. *Aruit.*

NIHIL omittit, quò calamitates atroces ostendat. Ariditas virtutis, est quod Salomõ, Spiritus tristis exiccat ossa. Sic noster doloribus oppressus, curis ingẽtibus æger, corpoream virtutem amiserat arefactam, propterea quòd dolores, & metus somnum, cibique desiderium abstulerant. Irrigatur autem, atque humectatur somno corpus, quemadmodum hortus aqua, per venas in somno hiantes, sanguine defluente, *quem cibus acceptus*, ac decoctus genuisset, versus in eum, quem Græco nomine, Latini vocant Chymõ, succũ. Cibo igitur à somno subtracto, corpus, virtusq; corporea, velut arbor radicibus, quibus è terra humorẽ attrahebat, succisis, arescit. Maxima autem ariditas est testę, *cui fornax* omnem humorem detraxit, prius lentæ, humentíque terræ. Haud ab re vsus est hac tralatione Vates. quæ humoris plena, tractabilísque, postea in saxum durescat. Linguam autem faucibus adhæsisse designat extremum penè fatalemq; diem, cùm nec vox intercepta dolore, resonare potest, nec lingua loco moueri. Tunc hæret lingua faucibus, extincta virtute, quæ totam corporis compagem, ipsámque linguam moueret. Hæc ferè etiam ab Hebræis explicantur. Meritò igitur vbi totam virtutem abiisse questus fuisset, subiecit se in puluerem mortis redactum. Est autem tropus Hebraicus, Puluis mortis, puluis mortalis, *Chymus.* *Lingua. m. adhæ.*
C puluis, in quem corpora per mortem resoluuntur: puluis, *quem mors efficit.*

Quoniam circundederunt me canes multi: concilium malignantium obsedit me.

Foderunt manus meas, & pedes meos.

HÆC versuum series in fonte, quod in tralatione quoq; Hieronymi cernas. Nulla nomina, quibus sæuos exprimat hostes, omittit: tauros appellauerat, leones rugientes, ad prædam faucibus siccis hiantes, quos improba ventris exegit cæcos rabies. Nũc canes, licet pro canibus, Hieronymus dixit venatores. Sed verè sunt canes in origine, כלבים chelabim, canes. Nota est tralatio. Quòd ait, Concilium malignantium, declarat canes, leones, tauros efferatos. Hoc concilium malignantium, nocentium, vt est in fonte. Hieronymus pro malignantibus, dixit pessimos, Concilium pessimorum, vt intelligas malignantes, pessimos, exitiales, fatales, letiferos. Pessimum, nocentissimum hostium genus. Circunfusi, inquit, sunt hostes, ipse eorum præda medius assisto. Stant circum bestiæ rictibus horrendis hiantes. Quòd ait, Foderunt manus meas, nota est dissensio inter Christianos, & Hebræos. Hebræi ex suis fontibus ostendunt duabus vocibus inter se vehementer similibus כארו כרו caru, caari, prior est foderunt: posterior è duabus conflata, ca, sicut, Ari, leo. Hanc po- *Cheleb, canis.* *Concil. malignantiũ.* *Foder.*

sti emam lectionem Hebræi comprobant ex suis codicibus, eámque legit, & posuit Chal- D
dæns, pro Hebraico dicens apertius [illegible] hek keara. Id perspicuè sonat sicut leo. Profertúr que locus similis ab eis ex Ezechia, quo dixit, Sicut leo, sic contriuit omnia ossa mea. Ita nunc sensum esse contendunt. Velut leones manus meas, & pedes circundederunt, vt in nullam partem mouere me possim Et veluti leones, lacerare manus, & pedes, sicut Ezechias, omnia ossa, parati assistunt vndique circunfusi. Commemorasse autem manus, & pedes, quòd manibus præharetur, pedibus fugam arriperet Quibus impeditis, ac circundatus, velut à leonibus, totum se in potestate eorum esse. Hæc ferè Abraham, & Rabi Salomon, Laceratas esse, & cõtritas ait Rabi Salomõ, manus suas, & pedes, velut à leonibus Rabi verò Dauid. Manus, ait, & pedes meos, circundederunt sicut leo, quòd leo, in quas bestias, aut feras incidit, cauda circũdat, illas terribilem aspectum veritas colligere manus, pedésque, prosilire nõ ausas. Verùm hęc lectio & explanatio durior est, nec aures ei facilè acquiescũt. Probatior, & facilior antiqua, quæ fuit in libris Sept interpretum, & in codice Hieronymi, vt sit vna dictio, [illegible] caru, Foderunt. eáque lectio in antiquis etiam codicibus Hebræorum habebatur. Nam hodie quoque in biblijs Hebraicis huic dictioni [illegible] caari, superpositus est apex, quo duplex lectio designatur, quam superius proposuimus. Itaque etiam ab antiquis Hebræis vtraque lectio comprobata fuit Faciliúsque est ad intelligendum, vt dicatur, Foderunt manus, & pedes. Nam sequitur simile. Dinumerabo omnia ossa mea. Ossium dinumeratio, atque pedum, manuúmque confossio, similia, alterum ex altero. At absurdè sonat, quod Burgensis item restatur, vt leo, manus, & pedes circundet. Vel lectio mutila E
remaneat, qua dicitur, Sicut leo, manus meas, & pedes meos. Sed illud omnem litem dissoluit, quòd vt demonstratum est, in antiquis Hebræorum voluminibus, vtraque lectio habebatur, & probabatur.

Manus & pedes. — *Leonis ingenium.* — *Dinumerauerunt.*

Dinumerauerunt omnia ossa mea: ipsi verò considerauerunt, & inspexerunt me.

Dinumer.

FONS non habet, Dinumerauerunt, sed [illegible] asaper, Dinumerabo. Id quoque est in tralatione Hieronymi. De ossibus numeratis, duplex sensus, vel apud Hebræos, Arefacta carne, quod in calamitate, summísque cruciatibus accidit, duntaxat ossa nuda supersunt, vt ea liceat numerare. Stant ossa macilenti viri in propatulo, obuiis perspicua: costas cæteráque datur, qui velit, recensere. Qualis ille,

Ignoti noua forma viri, macie confecta suprema.

Designatur igitur dolor intentissimus. Alter sensus, qui mihi minus probatur, ossa, & caro dicuntur Hebræis, fratres, propinqui, vt illi de Dauid, Os nostrum, & caro nostra es. &, Carnem tuã ne despexeris, nimirũ proximum, consanguineũ. Nunc ergo Vatẽ exclamare,

2.Reg.5.a.

Respicio, & quæ cum me sit copia, lustro.

Deseruere omnes.] Quin etiam, quos vti propinquos, atque ossa mea numerare, si qui essent, conabar, vertebantur in me, velut hostes despicientes, irridentes. Risus illis erant nimirum propinquis, fratribus, amicis. Prior gratior auribus, propterea quòd superius simile F
quid lamentabatur. Dispersa sunt omnia ossa mea. Queritur ergo se ad extremam maciẽ redactum, (quemadmodum Iob, Carni meæ adhæsit os meum.) tum ob hanc causam risui se inimicis esse.

Iob.19.c.

Diuiserunt sibi vestimenta mea: & super vestem meam miserunt sortem.

OSSA enudata dixerat, quod quidem lacera vestis, atque violenter à prædonibus erepta effecerat. Dinumeratio igitur ossium, inducit nuditatẽ, nuditas vestium ablationem. Vsque eo se in potestatem hostium venisse queritur, vt vel quo corpus tegeret, indumentum abstulerint, nudum se restitisse. Hæc denudatio, & vestis diuisio, potest metaphoricõs, designare regnum, gloriam, decus, quo quasi vestimur, vt, Induit Dominus fortitudinem, & præcinxit se. &, Amictus lucem sicut vestimentum. Ita nunc designasse oculis cogitationem, inimicos auferre vestem illam regiam, Regno spoliare, bonis omnibus multare Atque diuisio nõ sonabit, quòd iam vestem abstulerint, sed eos designasse, animo & cogitatione super veste eius, hostes deliberasse: inter se prædam quam sperarent diuisisse. Sed quid per ambages incertas vagamur? Non possunt Hebræi, torqueant licet sese, rebus suis hæc applicare. Quando alij populo in captiuitate, cui vel indumenta ab inimicis eripi-

A eripiantur, hæc adiudicant. Alij ipsi Regi, cuius vestem regiam diripere, atque inter se partiri, hostes decreuerint. Nihil horum rationi consonum, varietásque sententiarũ, nihil eos habere certi, quod proferant, ostendit. Quantò igitur satius de Rege Messia, hæc interpretantur, cuius liuorem, plagas, effusum sanguinem decantauit etiam Esaias, decantauere Sibyllæ carminibus claris. vt illa quæ cecinit, *Lac. de vera sap. lib. 4 cap. 18.*

Εἰς ἀνόμων χεῖρας, καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει,
Δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
Καὶ στόμασι μιαροῖς τὰ πτύσματα φαρμακόεντα,
Δώσει δ᾽ εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον.
Illum infanda manus rapiet, colaphósque scelesta
Dextra dabit, sputis fœdabitur ore nefando,
Ad plagásque dabit dorsum innoxium.

Hæc cum tam clarè cecinerint Sibyllæ, nónne par est, sacrosanctos quoque Vates similia carminibus profecuros, cùm præsertim eodem tempore florerent, idémq; spiritus omnes agitaret? Verè igitur de vestibus Messiæ diuisis ab inimicis vaticiniũ est, quod Hebræorum malignus oculus, nec videre potest, tum si videret, vidisse tamen dissimularet, quod in reliquis faciunt.

Tu autem ne elongaueris auxilium tuum à me: ad defensionem meam conspice.

D VERSVS is in fonte habet quemadmodũ reddidit Hieronymus, Tu autem Domine, ne longè facias, fortitudo mea, in auxilium meum festina. Ne longè facias, ne differas, ne procrastineris, ne cuncteris, sed accelera, omnem salutis spem in virtute positu, non mea, sed tua. Quamobrem non dicitur. Ad defensionem meam πρόσχες, conspice, siue attende, sed חושה chusha, festina, accelera, vt respondeat ei, quod dixerat, elongaueris. Item est אילותי eialuthi, fortitudo mea, vis, robur meum. Atque ait hoc loco quemadmodũ alibi, Ad adiuuandum me festina. Viget calamitas, vis inimica propinquat. Qui non statim venienti cladi obuius occurrit, quid profuerit eũ postea venisse? Tota res in celeritate posita est. Quoquò me vertero, desunt vndique perfugia, nisi auxilij tui spes me soletur. *Ne elong.* *Ad defen. m. consp.*

Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis vnicam meam.

NON video quamobrem Latinus, quod Græcè est ῥομφαία, romphæa, delectetur semper transferre frameam. Romphæa quoque Græcè, minus aptum est, cùm sit clarũ in origine חרב chereb, gladius. *Dicendum igitur, vt transtulit Hieron. Erue à gladio animam meam.* Quòd animam appellat vnicam suam, omnibus assentientibus, est quòd vnica cuique sit, quasi propria cuiusque vita Vnicam suam, propriam suam, & ob hác causam caram, pretiosam, & (vt ait Plato) τιμιωτάτην post Deum, animum nobis esse charissimum. Simili ratione vetustissimus Homerus vbique vsurpat φίλον κῆρ, charum cor, charam animam, nempe vnicam, solam. Græci quoque, vnicam interpretantur μονωθεῖσαν, solitariam, solam: qua sublata mutum cadauer remaneat homo. Itaque etiam Hieronymus transtulit solitariam. Canes, vt vidimus, vocat hostes, voraces, rapidos, rapaces, vt tauros, vt leones. Manum cani tribuit, ipsum rapacem, violentum, inimicum respectans. *Framea.* *Vnica.* C *Manus canis.*

Salua me ex ore leonis, & à cornibus vnicornium humilitatem meam.

Tull. offic. 3.

OMNIBVS metaphoris ludit. optima tralatio bestias truculentas, hominúmque generi inimicas, sceleratos, effetatósque homines appellare. Quorum animus, velut arbores domesticæ, si colere intermittas, efferascit, degenerás, vt vua in labruscas. Mãsuetudine deleta, vertitur mens eorum in animum, ingeniúmq; ferinum. Quemadmodum solemus in contrarium, assiduo cultu sæpe detrahere feris feritatem. Vnicornes appellat iuxta nomen Græcum μονόκερως, quod vnico cornu vtatur. Is dicitur Hebraicè ראם rē. Dubium an is sit rhinoceros, cui vice nasi est cornu ingens, prominet loco nasi cornu. Videtúrq; vox Hebraica significare, rhinocerota, quòd Græcè ῥὶν, est nasus, at Hebraicũ nomen Rem, siue Reim, simile quid resonat, à Græcis vsurpato Hebraico nomine, vt pluribus alijs. Propterea fuerunt, qui nomen hoc transferrent naricornem iuxta Græcum rhinocerota. *Vnicornes.*

Ælianus quidem monocerota, atque rhinocerota diuersa animalia demonstrat. Si rhinoceros vocetur vnicornis, nõ ab re est, quòd vnicum est ei cornu, idq; in naso. Estq; ferocissima belua, nota regionibus Orientis, eóque sacris poëtis crebrò est huius nominis tralatio. Plinio quoque non est idem rhinoceros atque monoceros. Ille sæpe Romæ visus, vnius D

Rhinoceros. in nare cornu, hostis elephanto. Longitudo ei par, crura multò breuiora, color buxeus. At

Monoceros. monocerota asperrimam esse feram, reliquo corpore, equo similem, capite ceruo, pedibus elephanto, cauda apro, mugitu graui, vno cornu nigro media fronte, cubitorum duum,

Humilitas. eminente. Quod ait, Humilitatem meam, vox ambigua Hebræis עניתני anithani, sonat humilitatem meam. Item est verbum secundæ personæ à radice ענה respondit, exaudit. Hoc omnes Hebræi, & Chaldæus retinet, vt dicat, Et à cornibus rhinocerotum exaudies me.

Apex superpositus. lectionem duplicē demonstrat. Cùm clamauero vt liberes me à belluis trucibus, exaudies. Sed magis congruit vt dicat humilitatem, inopiam, afflictionem. Libera me humilem, deiectum, afflictum, omni ope destitutum. Hieronymus vero sentit cum Hebræis transferens, Et de cornibus vnicornium exaudi me. Sed cùm duplicem lectionem superpositus apex apud Hebræos esse demonstret, clarior, & verior est hæc posterior.

Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te.

SVper est gratiarum actio, quoties victoria potiti sumus, tunc,
Omnibus in templis matrum chorus, omnibus aris, E
Ante aras cæsi terram strauere iuuenci.

Fit gratulatio, adeuntur templa Deorum, lætitia, plausúque viæ resonant. In primis antiquissimo Hebræorum tempore, hymni victoriales, carmina triumphalia concinebantur. Iure igitur merito, postea quàm supplex opem Dei implorasset, præsentémque sibi fore magna vigente calamitate postulasset, aut victoriam prospectans, se gratias habiturum vaticinatur, aut quod alibi solet, optat liberari, securúsque degere, quo liberius carminibus diuinis vacet, religionem purè colat, quod malis instantibus facere prohibebatur, interpellata pristina consuetudine sua laudandi offerendiq; beneficia diuina. Optimè verò Græci, Latiníque hæc Messiæ congruere demõstrant, qui apud patrem illo aduerso tempore, quod hoc psalmo describitur, orationem habens, ad alia dicit, Pater, manife-

Fratres. staui nomen tuum coram hominibus. Fratres aiunt esse Apostolos, quos fratres sæpius appellaret. Ite, ait mulieribus, annuntiate fratribus meis. In synagogis item Hebræorum audacter de patre suo prædicasse. Post hanc prædicationem Messiæ, quæ post exantlatos, toleratósque labores, à Vate describitur, multa vaticinia inferuntur, de religione, totum quę occupet orbem: de bonis, post atrox illud tempus subsecutis, vt prior psalmi pars omnis in describenda calamitate, atque oratione transigatur, qua precabatur, vt calix ille à se trā-

Ecclesia. Cahal. siret. Posterior canit tempus optatius, serenius a resurrectione. Ecclesiam vocat, quod est Hebraicè קהל cahal, multitudinem, congregationem, concionem. In media hac frequentissima, laudatus est Deus à Messia, prædicatum declaratúmque terris numen eius, prius F ignotum. A Messia repletus est totus orbis scientia Domini.

Qui timetis Dominum, laudate eum: vniuersum semen Iacob, glorificate eum: timeat eum omne semen Israel.

NOn se modò laudaturum, noménque Dei per omnes terras enuntiaturum profitebatur, sed alios quoque, totam in primis suam gentem, ad hoc ipsum inuitat, vt laudent, attollant: designat incredibilem aliquam victoriam, ob quam in castris sanctorum fiat gratulatio, gratiarúmque actio Deo summo victoriarum autori. Apparetq;

Deum. Laudare, Glorificar. idem esse laudare, atque glorificare. Glorificare autem, est decus, maiestatem Dei verbis attollere, efferre, virtutes eius prædicare, recensere canendo facta eius, beneficiáque humano generi collata: quantum in eo maiestatis insit, quantum numen eius possit. Suamq;

Semen Iacob, & Israël. gentem, quam semen Iacob, qui & Israel, vocat, veluti Quirites sunt Romani, non modò ad laudādum cohortatur, & ad lætitiam, gratulationémque inuitat, verum etiam ad pietatem, quæ est timor Domini. Maximè verò ea tempestate, religio, atque pietas, timor Do-

Timor domini. mini vocabatur, propterea quòd leges eius infringentes, atroces pœnæ sequebantur, quas edicta illa, legésque promulgans, apertè, & clarè prædixerat consecuturas eos, qui placita illa sua spernerent. Timendum igitur erat. Aduentu Messiæ metus ille sublatus, vinculis illis,

Aris, quibus homines astringebantur, amotis: totáque res ad dilectionem conuersa est. Ad pietatē Messias omnes gētes attraxit, qui fuit autor vt omnis natio Deū nosceret & prędicaret, nūcq́ omnibus in tēplis, toto terrarū orbe, Euāgelio coruscante, glorificatur, laudatur.

Quoniam non spreuit, neque despexit deprecationem pauperis, nec auertit faciem suam à me & cùm clamauero ad eum, exaudiuit me.

QVOD Septuaginta dixerunt δέησιν, scribitur Hebraicè ענות enuth, humilitatem, afflictionem, inopiam. Ipsi Septuag. non ignorarunt, qui superius transtulerint, Et à cornibus vnicornium humilitatem meam, vbi eadem vox. Nunc quoque dicendū, Humilitatem, aut afflictionē pauperis. Et pauperē, licet parū distet, vocarūt, qui est Hebraicè עני ani, inopis, afflicti, a quo est nomen enuth, afflictio, inopia. Itaque dicendū, Neq; despexit humilitatem, aut afflictionem inopis, afflicti. Sub eadem voce latet quoque significatus mansueti, mitis. Est enim fermè idem, mitis, placidus, atq; inops, afflictus. Ab inopia, & afflictione exsistit mansuetudo, humanitas, modestia. Hinc factū vt Hieronymus verterit, Neque contempsit modestiam pauperis. Pro cōtēpsit, siue despexit, Græcè verbū atrocius, προσώχθισεν, minimè habuit, quod dicitur in Psalmo, Quadraginta annis infēsus fui generationi huic, vbi est προσώχθισα. Id quidem perexiguum. Quod ait, Nec auertit faciē suam à me, in fonte est, Faciem suam ממנו mimenu, ab eo, dirigitur ad eundē pauperē. Sic, Et cùm clamarero ad eum dicendum, Et cùm clamaret ipse pauper, exaudiuit eum. Operæpretium igitur est cernere Psalmorū ritū. Primum clamāt, ingemiscunt, suis postulatis moram inferri, propter vrgentes calamitates queruntur, obtestantur, fidem implorāt, omnia lacrymis redundat. Post fit gratulatio, veluti precibus eorū, ad aures summi Dei appulsis, gratis, acceptisq́. Cantitur, triūphatur, fit plausus. Tum niue vocari Psalmū triūphalē perspicimus, mœrore, atq; solicitudine repulsa, quæ Vatis animū velut nebula premeret, serenatáq; mente, quędā secretiora vaticinia de futuris rebus inserūt. Sic post atrox illud tēpus, quo videbātur omnia periisse, quæ Christus sua præsentia ædificauerat, rediit alacritas, metus Apostolorum in audaciam, præsentiámque animi incredibilē versus. visæ pulcherrimæ formæ Angelorū, coelestes voces sæpius auditę: edita portēta, datúmq; hominibus, vt Dij viderētur, & crederentur. Mortales in corpore, gaudia voluptatésque cælestes experiri cœperunt.

Deprecationem. *Pauper.* *Mitis. Matth. 5.* *Despexit.* *Nec auert.* *Et cum cla.* *Ritum in Psalmis.*

Apud te laus mea in Ecclesia magna: vota mea reddam in conspectu timentium eum.

APVD te in origine est, מאתך meitteca, à te: exponitúrque ab Hebræis, Tu causa laudis meæ, tu carminis autor: à te datum, vt possemus laudare, celebrare te, qui nos victoria potiri fecisti, magnis humanū genus beneficiis cumulasti. Omnis terra per te, scientia Dei repleta est. Ecclesiā magnam, vt par est, totam humanam gentē, magnam, quę sparsa per orbē, appellat, ad quam missæ voces Apostolorū Euangelij nūtiatrices. Hæc fuerūt sua vota, quæ victores persoluunt, hostibus superatis, siue Iudæis ipsis, quorū pertinaciā
C demū sua resurrectione cōuicit, verúmq; se Deū cōprobauit: siue dæmonibus, quorū instinctu Iudæi seruiebant ministri eorū, vota reddidit corā gētibus, ad quas vsq; fulgorē Euangelij profudit, reddiditq; eas Dei timētes, pias, religiosas. In cōspectu eorū, vota reddidit, quæ patri suo deuouerat, fecerat. Vouerat Deo summo suū sanguinē, quo genus humanū redimeret, acceptámque antiquissimo tempore calamitatē fulciret. Hāc solēnitatē votis soluēdis, quibus se obligauerat, toto spectāte mundo celebrauit. Nam vota si publica, si regū, si principum erant, innumerarum hostiarum mactatio, publicæ, multorúmque dierū supplicationes, lectisternia, templorum sacratio, publicæ epulæ, pluráque id genus. In conuentu totius gentis, hæc celebrabantur. Messias, sanguinem, quem vouerat, profudit toto astāte populo, per vniuersum orbē permeante fama tantæ rei gestæ.

Apud te laus mea. *In consp. tim. e. vot. m. redd.*

Edent pauperes, & saturabuntur, & laudabunt Dominum: qui requirunt eum, viuent corda eorum in sæculum sæculi.

IS locus abundè testatur, hoc Psalmo, rerum futurarum, non præsentis ætatis, qua vixit Dauid, vaticinia celebrari, vel ipsis Hebræis referentibus has Prophetias ad præsentem eorum captiuitatem, se quandoque in libertatem vindicandos sperantes, tum fore vt pauperes ipsi Hebræi edant, saturentur, laudent Deum qui tan-

tis eos incommodis eripuerit:nobis autem hostibus suis oppressis, in æternum tempus se D
triumphaturos. Hac igitur interpretatione palàm fit, carmen in futurum tempus spectare, sed hoc tempus Hebræos propter summum mentis errorem, propter eam, quam ab incunabulis ferunt vbique secum pertinaciam, & cuius nullum finem faciunt, non rectè constituere. Et quod magis eorum insaniam coarguat, si sese à seruitute ad libertatem redituros, idq; sibi à Prophetis promitti contendunt, cur nunc tacent eum, per quem in hanc libertatem vindicentur, quem reliquis locis apertè Messiam fore fatentur? Hunc igitur libertatis suæ ducē, qui regna, nationesq; eis subiiciat, dominos rerum constituat, omnibus conspicuos, venerabilésq; reddat, Messiam arbitrantur. Ergo si libertatē hanc præsenti Psalmo celebrari contendunt, Messiam in primis Psalmus spectet necesse est. De Messia igitur est hoc carmen. Nam vaticinium de libertate, atque victoria, necessariò respicit imperatorem, cui debent omnes salutem, liberationem. Conueniunt igitur, aut conuenire coguntur cum Christianis, de Christo carmen esse. sed malus animus, mala mens, eos fallit, in voragines præcipites agit. Referunt mutilhet ad nouissima tempora, quod in medio temporum erat celebrandum. Quid enim supremo tempore proderit eos in libertatē vēdicare, (Sentiunt autē liberationē corpoream) si paulo post desinet esse mundus, quod illi quoque fatentur? Quem fructū liberationis huius capient? quomodo viuet corda eorum in sęcula? In hanc voraginem delabuntur, quod corporea duntaxat, vt sunt vbique stolidum pecus, respiciunt, non videntes hæc omnia, Prophetas suos, ad cœlestia, & sempiterna retulisse, sed verbis, & nominibus corporea resonantibus. Igitur quod ait, Edent pauperes: E
Pauperes. pro pauperibus sunt ענוים anauim, mansueti, mites, quod reddidit Hieronymus. Hos mites
Comedent. sæpius memorauit. Hi sunt, quos ad pietatem Messias conuertit: quos innocuos, mites, mansuetos, suaues, pietas efficit. Comestio, & saturatio figuratè innuit, eos fore beatos, ne-
Laud dominum. ctare, & ambrosia saturandos. Quam tralationem Orpheus quoque, veterésque Poëtæ de fortunatis, beatisque vsurpabant. Græci cum Latinis, saturandos, imbuendos diuina sapientia, aut Christi corpore. Figura prior verè poëtica. Inter diuinas has epulas, quibus bea-
Qui requir. e. ti assideant, eos laudaturos Deum, triumphaturos, quod in cælo fieri sacrę litteræ proclamant. Hi sunt requirentes eum: qui eum adamauerunt, pro patria vulnera passi, vitam Angelorum in corporibus agentes. qui quæsierunt, scrutati sunt eum. Quod ait, Viuent corda
Viuēt corda eorum. eorum, rectè ex suis litteris Hebræi declarant. Animus eorum refloresceet, cor implebitur alacritate, reuiuiscet cor eorum in cælo, mœroris, curarúmque plenum in terris, sub corporea sarcina. Illic, vt alibi est, Sanctorum, veluti aquilæ, iuuentus renouabitur, florebunt sicut lilium in ciuitate Domini. Sunt multa exempla, quibus Hebræi locutionem hanc declarant. Consternari, animóque deficere, dici ab eis, Cor eorum cessere, cor emigrare è
In sęc. sęc. loco: emortuum esse cor. Contra, reuiuiscere cor. In sæculum sæculi, Hebraicè לעד laad, in sempiternum, æternas epulas, alacritatem sempiternam promittit. Ergo non in terris, non corporaliter, sed quale de se Messias: Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, viuet in æternum. Esse hoc loco Prophetiam de rebus Messiæ, nec ab re Christianos hunc Psalmum de Christo interpretari, vel ipsos inimicos Hebræos cogit veritas F
fateri. Siquidem Rabi Salomon, has epulas, hanc saturitatem, hos triumphos, & alacritatem ab oraculo promissam, esse eam confirmat, quæ erit in tempore redemptionis, in diebus Messiæ. Comedent, ait, mansueti, seu mites לעת הגאולה לימות המשיח le eth hagheula, leiamotæ hamasiach. In tempore resurrectionis, in diebus Messiæ.

Reminiscentur, & conuertentur ad Dominum vniuersi
fines terræ:
Et adorabunt in conspectu eius, vniuersæ familiæ gentium.

Ratio masc. ORACVLVM illustrius, cui nullas Hebræi possint tenebras offundere. Si Christus autor fuit, vt vniuersi fines terræ, prius idololatriæ, vanísq; superstitionibus dediti, ad verū Deū oculos verterēt, adorarēt, venerarentur, quo veniente, omnis terra repleta est scientia Domini, nónne is est, quem Psalmi decantant, Cuius tempestate venturas omnes gentes ad pietatem, purámque religionem vaticinabantur? Si factum id iam est, cur expectatur futurum? quæ gens est hodie sub sole, quæ creatorem cæli, & terræ non
Reminiscentur. agnoscat, vsque ad terrarum fines religione progressa? Idq; non prius quàm Messias venisset in terras. Reminiscentur, ait, quod Hebraicè יזכרו iskeru, commemorabunt,
recor-

A recordabuntur, celebrabunt eum, ad quem conuertentur. Quod ait, Adorabunt in conspectu eius, in fonte est לפניך lephanecha, In conspectu tuo. Id refertur, vel ad ipsum Deum, ad quem vocem dirigat: aut ipsos Iudęos, quibus videntibus omnes gentes adorent, colant Deum, quod hodie fit. Non latet res oculos eorum. Conuersas, adorantésque gentes aspiciunt, omnes mundi partes, siue in Meridiem, siue in Septentrioné te flectas, templis summi Dei, quibus laudatur, refertas cernunt. Ipsa hominum pectora, tametsi peccatur vbique, lucem diuinæ scientiæ continent. Sed longè purius religione recenti, primo flore, pietate virente, veterascente mundo, secundus ille cultus obsoleuit. *In consp.*

Quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur gentium.

IMpiis superstitionibus sublatis, cunctis nationibus cælum spectantibus, vnus rerum Dominus erit. Hoc regnum canitur à Daniele, vt cuncta oracula consonare noscas, immortale. In medio, inquit, regnorum istorum, suscitabit Deus cæli regnum, quod erit incorruptibile, & sempiternum. De Messia fatentur editum oraculum Hebræi vnanimiter. Et, Gentes dabo tibi hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Hunc regem cecinit alio Psalmo, quem magno consensu de Messia gens inimica interpretatur. Eructauit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Est apud alium Prophetam: Viuo ego, dicit Dominus, quia mihi curuabitur omne genu: & omnis lingua confitebitur Dominum. Sed oraculum huius Psalmi, verè suspiciendum, de omnium gen-
B tium conuersione, & quòd vbique colendus sit Deus, quòd vsque ad extremum Oceanum, per omnes mundi plagas, siue quas Solis iniqui concremat æstus, siue quę perpetuis niuibus, gelúque premuntur, aut quæ æquis ab æstu, & frigore distantes interuallis temperatę, copiosius homines alunt, penetrabit sancta religio, propagato regno Dei, quem nunc Reges adorant. Super ipso enim (ait alius) continebunt Reges os suum, ipsum gentes deprecabuntur, nihil hic Iudæis pertinacibus, quibus imperat vesania, hiscere valentibus. *Meridies. Septentrio. Oriens, occidens.*

Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ: in
conspectu eius cadent omnes, qui descendunt in terram,
& anima mea illi viuet.

HIS est versus in fonte, obscurus quidem, cui varias adhibeant Hebræi, atque nostri interpretationes. In primis animaduertendum, quod totum carmen perturbat. In fonte non affirmatur, Et anima mea illi viuet, sed negatur. Idq́; etiam transtulit Hieronymus. Hoc totum verum obscurauit. Chaldæus quidē paululum *illustrauit dicens*, Et anima impij non viuet. Adiecit impiū, vt scires cuius animam Vates affirmet non viuere: nēpe sceleratorum, impiorum. Hanc vitam rectè & congruenter Hebræi interpretantur Gehēnam, tartarū, inferos. Impius non viuet, scilicet vita cælesti, quæ propriè vita dicitur. Duas igitur hominū sortes carmen decantat. Nam de voluptatibus, epulisque cælestibus locutus sæpius est, de mensis Deorum, nectare, ambrosia, qua beatos saturandos concinit, He-
C be, quæ iuuentus est, pocula porrigente. Parte alia canit excludendos à commercio Diuorum, non admittendos ad mensas cælestes, sed gladio Dei, qui ex ore eius procedit acutus, interficiendos, nimirū letalibus sententiis ad pœnas deputandos. Itaque repetens superius commemoratas mansuetorum epulas, iterū affirmat eos saturandos, exhilarandos, appellans eos pingues terræ, quos in terra Messias Deus ad has epulas inuitabit, inuitatos impinguabit, hilares efficiet, quorū de ventre flumina fluent aquæ viuæ, vt ipse dixit apud Ioānē. Quos prophetarū vocibus inuitās clamabat, O sitiētes venite ad aquas: & qui non habetis argētū, properate, emite gratis. Multisq́; Veteris, & Noui testamēti locis epulæ diuinę cęlestia pocula, pinguedo, fœcunditas memorantur. Ergo huc pertinet carmen, Manducauerunt, & adorauerunt omnes pingues terræ: vt noscas mensam, epulas: ndē illi, qui māducāt, simul adorant, venerantur. Non sunt epulæ corporeæ. Commemoratis bonis, quibus datū fuit propter probitatem, ac pietatem, vt in numerum diuorum collocarentur: quod vaticinium est *de his qui credant in eum*. Parte alia collocat impios, reor ego Iudęos incredulos, pertinaces, qui bellum pietati semper intulerunt: qui Messiam tot suorum prophetis decantatum, ad eos venientem, cælestiáque dona afferentem, non modò repulerunt, sed etiam interfecerunt, quantúmq́; viribus valerent, religionem, cognitionémque Dei, quam ille pectoribus hominum inspirauerat, insectari, & funditus euertere non destiterunt. *Et anima mea, illi viuet.* *Manducauerunt.* *Pingues terra.* *Cadent. Adorare.*

Hi sunt igitur, qui in conspectu eius cadent omnes, qui descendunt in terram. Verbum D cadendi Hebræis est, יכרעו icreu. Curuabuntur. Duobus igitur sensibus potest intelligi, adorare vel inuiti cogentur, velint nolint curuabuntur ante eum. Vel quod verius, vt aliis exemplis probatur, Cadent, debilitabuntur. Descendent in puluerem. Nam Hebraicè non

Descen in ter. est, Descendunt in terram, sed descendunt עפר aphar, in cinerem, puluerem. Delebuntur, vertentur in cinerem, corruent in oculis eius. Dabunt scelerum pœnas. Nec viuet anima eius in cælo, nempe cuiusquam eorum. Non viuet cuiusquam eorum anima, vt Hebræi explicant, vita, dico, vera, cælesti. Hæc nostra interpretatio conuenit cum Hebræis, excepto quòd ipsos ego arbitror, de quibus dictum sit, curuandos, in cinerem vertendos, animam eorum non victuram. Eorum ineptias, cui recensere libeat, nisi paucis quibusdam in declarationem sacrorum oraculorum delibatis? Eosdem coarguens oraculum, Quare, ait, fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Græci, qui descendant in puluerem, de cunctis generatim qui die suprema resurgant, adorent, incuruentur ante eum. Non displicet, conuenitque cum Hebræis, sed destituit quod sequitur, Et anima eius non viuet. Quare consonant magis superiora. Quod ait Burgensis in Hebraico esse, Et animam suam nō viuificabit, in fonte potius est, ונפשו לא חיה venaphsho lochia, Et anima non viuet, vt vertit Hieronymus & Chaldæus, conueniúntque omnes Hebræi, nec sensus, quem adhibet, elicitur ex fonte.

Et semen meum seruiet ipsi. Annuntiabitur Domino generatio ventura. E

Semen m. An d. genera. vent. HOc carmen non secus habet in Hebraico, quàm vt vertit Hierony. in suo psalterio. Principio non est, Semē, meū, sed Semen, duntaxat. Et quod in Græco est γενεὰ ἡ ἐρχομένη Generatio ventura, in fonte vero, Narrabitur Domino, לדור, lador, in generationē. Igitur Hebræi iuxta hanc veriorē lectionem, sed prostrabis animorū suorum oculis, rē sibi tribuentes, semen, gentem Hebraicā interpretantur: nempe semen, progeniem, stir-

Annūtiabitur domin. pē Iacob. Hanc vnam gentem, veros summi Dei fore cultores, prædicantes. Hæc, ait, gens narrabitur, numerabitur, Censebitur ipsi Domino, ipsius esse dicetur, in generationē, nēpe in sęculū, in æternū. Hi vere pij. Nā tametsi, aiunt, reliquæ gentes cōuertētur ad Deū, at his vnis datum, legitimos eius esse veneratores. Sed quoniā psalmus in primis super vniuersali, totumq; per orbem spargenda religione, hunc verum Messiæ triumphum, quo gentes omnes ad se conuersas abducet, celebrat, & decātat, quo nullus vnquam, qualcunq; regū victorias, triumphósque proferas, fuit insignior, decet carmen super hoc ipso interpretari, non Hebræorum angustias intrare, super quibus vix risum contineant samores. Decantat igitur regnum Messiæ, nationes, populósque ad eum concurrentes, regemq; suum eū con-

Semen m. seru. ipsi. clamantes, vt paulo antè, & ipse dominabitur gentium. Hoc nouum, inquit, semen, hęc noua progenies seruiet illi, colet, venerabitur eum. Hæc narrabitur, deputabitur ipsi Deo. Gens Dei vocabitur in posterum semper. Neque enim Iudæi verum Messiæ regnum pos- F sunt esse quem non susceperunt, adorare recusauerunt, quibus nihil profuit Messiam in terras concessisse. Nobilissimum regnum eius, omnes orbis terrarum nationes. In generationem, in sęculum, in æternum. Est enim, ait, vt cecinit Daniel, potestas eius, potestas æterna, est regnum, quod non corrumpetur.

Et annuntiabunt iustitiam eius, populo, qui nascetur, quem fecit Dominus.

DEest apud Gręcos, & Latinos ex fonte יבאו Iabou, Venient, & annuntiabunt, Deest, venient Dixerat, in æternum, in generationem fore regnum eius, semper hanc lucem radiaturam in terris. Enuntiat clarius, Venient omnes, ait, concurrent, confluent, per vniuersum orbem, pietatem, iustitiam, religionémque eius enuntiantes, & poste-

Iustitia dei. ris, vt factum vidimus, tradentes. Non eo tempore duntaxat iustitia, nempe misericordia, liberalitas eius, (vt Hebraicè denotat) fuit nota, sed ad posteros quoque manauit. Nec vlla desinet ætas commemorare. Is rumor erit in terris, hæc fama crebrescet Messia veniente: omnibus linguis personabit: nullus erit in terris angulus, quem hæc fama non adeat.

PSALMI XXII. EXPLANATIO.

HVnc psalmum, gloriosum, nobilémque appellant Hebræi. Eorum sunt, qui ferant editum à David pro seipso, cùm Saul eum tam vigilanter, atrocitérque insectaretur, ipse autem omnem in præsidio cælesti spem poneret. Sunt alij, qui pro ereptis hac vniuersali, diuturnáque eorum captiuitate, qua sub Christianis gementes, putant adueniente Messia se in libertatem vendicandos. Quorum sentẽtia, vt cernis, tendit ad Christum, de quo præsens oraculum sit editum, propterea adnexum superiori, quod similiter de præsenti captiuitate interpretabantur. Sit igitur vera sententia, psalmum cõsonum superiori, respicere Messiam pastorẽ gẽtium vniuersarum, quas ad sua pascua, fluminaque sacra adducet. Talem pastorem concinit oraculum, qualem sæpius se dixit esse Messias in terris. Ego sum, ait, pastor bonus. Hæc interpretatio Græcorũ quoque est, & vera.

DOminus regit me, & nihil mihi deerit.

SI consulas Hebraicum, habet, Dominus רעי roi, pascit me: idque etiam habet Græcum ποιμαίνει με. Reliqua pars est in fonte, לא אחסר lo echsar, Non deficiam. Exponitur ab eis, veluti est in nostra editione, Nihil mihi deerit. Chaldæus retulit hæc ad populum, dum esset in deserto, transferens, Dominus pauit populũ suum in deserto, & nihil defuit eis. Quocirca varios, atque in superno cortice sonet, subesse sensus crediderunt. Rectéque in Messiam refertur.

B

Regit me. Nihil mi. de.

In loco pascuæ ibi me collocauit,

Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit.

IN fonte propriè est, In locis virentibus, in locis herbosis, pascuis. Perstat enim in metaphora pastoris, vsitata sæpius in sacris literis. Collocauit ירביצני iarbitzeni, Accũbere me fecit. Super aquam refectionis Origo, Super aqua, מנחות menuchoth, quietis, tranquillitatis, Super aquam tranquillitatis, & quietis, Aquam amœnam, loca virentia, propter aquæ riuum, vbi viridi in thoro liceat accumbere, vt nihil desit ad metaphoram pastoris & pecoris. Pascit me Deus, in pratis virentibus collocat, ad potum præterfluentis aquæ ducit. Hic recumbo, hic pascor, nutrior ab eo.

In loco pasc. colloc. Super aquã refect. Educ.

Animam meam conuertit, deduxit me super semitas iustitiæ, propter nomen suum.

C

EXOLVIT metaphoram: pascua demõstrat, nimirum pietatẽ, cælestem philosophiã. Hæc vera vbertas, verus amnis, potus, cibúsque verus. Hac ratione verus ille pastor, simili suis verbis vsus est tralatione Messias cum esset in terris: Et alias oues habeo, inquit, quæ non sunt ex hoc ouili. Hæcque ab oraculo dicuntur ex persona ouiũ, quas ille suauissimè pascet. Appellat Vates velut ouis, Messiam pastorem suum, pietatis, iustitiæ ducem. Iure merito ferunt Hebræi hoc oraculum annexum superiori, quod totum ferè erat de gentibus ad religionem venturis, de promulganda per vniuersum orbem pietate. Nũc autem pastor earum gentiũ canitur. Animã suã, genere loquendi Hebraico seipsum vocat, maximè verò animã profitetur, quòd illic sit sapiẽtia, quam à pastore prædicat se accepisse. Semitas iustitiæ haud ab re nominat, quòd omnis vita quasi iter est, sic per tempus decurrens, vt per spatium campi vestigia signant iter. Propter nomen suum, est, vt nomen suum consonet in omni terra, innotescat eum pastorem esse verum. Non propter me, inquit, sed nominis sui causa, vt concelebretur. Aut propter nomen suum, ex sua bonitate, & clementia, meis meritis ad hanc dignitatem non attingentibus. Quod a principio est, Animã meã conuertit, etsi est Hebraicè ישובב ieshobeb, vt possit designare conuertit, ab Hebræis tamẽ exponitur pro quiete, & pace. Non circunduxit (aiunt Hebræi) vagámque egit animam meam à pascuis ad pascua, non defatigauit per montes, atque cõualles, sed quietem ei dedit, in vna iustitia. Hoc significatum sciens Hieronymus transtulit, Animam meam refecit.

Animã. Semita iusti. Propt. n. s. Conuertit.

Nam etsi ambulauero in medio vmbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. virga tua, & baculus tuus ipsa me consolata sunt. D

In med. vmb mor. IN medio vmbræ mortis, in fonte, In ... ghe, in valle vmbræ mortis. Per valles tenebrosas. Vmbram mortis vocant suo loquendi genere, vmbram densissimam, letalem, mortiferam, horrendam. Vel, Si per valles, atras, opacas, teterrimas inambulauero, duce Deo nihil trepidabo. Ea mihi certa custodia. Scio mihi assidere præsidium, quàm tutissimum. Si figuram exuas in lucem, vallem tenebrosam, aduersos casus, fortunæ trices vultu appellat. Non quemadmodum nimis in Astrologiam iuratus Aben Esra, malas siderum influentias. Hæc non extimesc, cum Deus it comes. Ipse declarat Vates, Non timebo mala, Abhi quoque cecinit. Scapulis suis obumbrabit tibi, non timebis à timore nocturno. Quòd ait, Virga tua, & baculus: duo nomina, idem pollentia, nec absistit à pastore. Fert baculum, fert pedum pastor. Baculus is (ait Vates) solatur, sustinet me. Baculus, inquam, robustissimus ille, quem dæmones, omnesque aduersi genij trepidabunt, & propius accedere pauebunt. In manu pastoris mei, est baculus valdissimus, quo instinctor, curator, in quo spes omnis mea recumbit. Hoc animum meum solatur.

Non time m. Virg. tua. & bac.

Consol.

Parasti in conspectu meo mensam, aduersus eos qui tribulant me.

Impinguasti in oleo caput meum, & calix meus inebrians. E

Mensa. HO ordine legitur carmen in Hebraico, qui ab interpretibus minime mutari debuit. Sæpius memorauerat ayant refectionis, locum pascuum, quietem propter aquæ riuum, ripasque virentes. Iterat simile. Hæc mensa est, hæc pinguedo, saturasque à pastore parata. Aduersus inimicos, (dixerat enim vallem tenebrosam) Hæc mensa, ait, velinter hostes esse poterit. Quantum velint circumstent, circumlatrent inimici, sunt hi, quos protegit Deus, cuncta suauia, læta, fœcunda, opulenta. Est mensa parata, poculis redundans, onusta Cerere, & Baccho, vel in oculis hostium. Omnia secura, omnia tuta pus. Posset esse quoque sensus iuxta Rabi Dauid. Videntibus hostibus erit mihi mensa parata, epulæ cœlestes, gaudia, coronæ. Tunc inimici eorum, turbabuntur timore horribili, & præ angustia spiritus gementes, dicent: Hi sunt, quos aliquando habuimus in derisum. Ecce computati sunt inter filios Dei. Hæc mensa bonorum cœlestium plena, hæc ambrosia, nectar. Vtitur alia translatione Impinguasti caput. Haud dubium, hoc oleum esse vnguentum pretiosum, quo capillos spargebant, odor fragrabat. Pinguedinem capiti tribuit, id ipsum vnguentum respectans, quo perfusi, quasi pingues dicebatur. Pingues lucidenti, pelle lucenti, forma bona caput pingue, perfusum, conspersum, odoribus plenum. Oleo, inquit, caput meum non vnxisti. Et alio psalmo, Vt exhilaret faciem in oleo. Similis ferè tralatio est, Calix meus inebrians. Προμεθύων, inebrians me, Hebraicè ... reuia, redundans, fœcundus. Ille impiger hausit

Aduersus q. trib.

Impig. in ol. ca.

Calix m. inebr.

Ingentem pateram, & pleno se proluit auro. F

Pocula plena. His omnibus significatur vbertas, felicitas, fœcunditas, opulentia, vero pastore ministro.

Quàm præclarus est! & misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ: & vt inhabitem in domo Domini in longitudine dierum.

Misericor. subs. PRo ὡς κράτιστον, quod Latinus dicit, quàm præclarus est, applicauerint ... id superiori versui Septuag. annectendum potius huic præsenti. Nam Calix suum habuit epitheton, nempe, inebrians, siue fœcundus. Tum subijcit: ... ak tob, vachesed. Veruntamen certè, bonitas tua, & misericordia tua subsequetur me. Nunquã clementia tua destituor, nunquam me deficit gratia cœlestis Complexum me tenes, comes, & dux. Posset esse sensus quorundam Hebræorum: Prosequitur me misericordia, beneficentia, qua ego nunquam prodesse desinam. Nulla erit benefaciendi lassitudo. Habitabo in domo Dei, docendo, cunctisque mortalibus mandata Dei prædicando: Illic ero sæpissimè. At mihi magis probatur, vt misericordiam non ipsius Vatis, sed Dei sentias, quod toto psalmo diuina beneficia decantantur. Quòd ait se habitaturum in domo Domini, vbiquein sacris

Et vt inhabitem in d domini.

A oraculis duplex Dei domus, duplex templum canitur, cæleste, & terrestre. Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo: &, Et exaudiuit me de templo sancto suo. Quare nunc quoque domum cælestem sentit. Post omnes in terris gratias, huc tandem desinit beatitudo: hæc suprema gratiarum, omnium bonorum compendium. Demum, inquit, post omnes gratias, hæc erit postrema, quod templa cælestia conscendam futurus illic colonus in longitudinem dierum nempe in sempiternum, vt est alibi. Vocant antiquitatem, mundi æternitatem. Longitudo dierum, quantum potest ipsum æuum procedere. Græci poculum, oleum, Euangelicam sapientiam, oleumque baptismi: caput totum hominem, aut ipsum animum Domum Domini, Ecclesiam. Claret quid Vates innuat sub poëticis tropis, quibus Homerus, reliquique poëtæ redundant. De pastore, ouibus, pascua, aquis fœcundis, poculis, quiete in amœnis thoris, baculo pastoris, mensa opipara, beata, capitis odore calice, fœcundo, de perenni gratiarum copia, demum de habitatione cælesti. Hæc à Messia prouentura felicibus animis. Deumque colentibus decantat. *In lon. die.*

PSALMI XXIII. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, Psalmus Dauid prima Sabbati. Redundat prima Sabbati, quæ neque apud Hieronymum, neque Chaldæum, neque in Hebraico reperitur. Confodias obelisco, μιᾶς σαββάτων. Non laborabo sententias Græcorum, Hebræorumque, quorsum psalmus is spectet, referre, proponente Nicolao Lyrano, ex Rabi Salo-
B mone de portis clausis templi, postea que patefactis ad canticum huius Psalmi, quam Burgensis fabulam appellat, & potius cum Græcis conueniens de Christo in die, quæ Palmarum vocata est, templum ingrediente, Psalmum decantatum: præclara facta eius, diuinis vatibus prospicientibus, totoque spiritu pronũtiantibus, quale fecere Sibyllæ, sed clarius quã Vates Hebræorũ propter linguæ Græcæ claritatẽ, Hebraica à nostro loquendi genere lõgè plurimum dissentiente: eamque ob causam tropis obscurioribus, insitatoque sermone peregrinas aures offendẽte. Sit igitur hypothesis Psalmi, vt superioribus cõsonet, de his, quos Messias cruore suo redemptos, mysteriisque nempe secretis patris sui initiatos, ad triumphos cælestes aget. Eius primum maiestatem canit Psalmus, tum ad pios conuertitur, quibus cælestis aditus pateset, ne putes omnes admittendos, tametsi superius vniuersalem gentium conuersionem prædixerat. Tum ad ipsum Messiam reuertitur, iam terras linquentem, & supra candida sidera ad sua regna sese recipientem. Hæc simul antecedentibus Psalmis pronũtiantur, à suppliciis, quæ gens impia Domino suo intulit, ad reliqua deinceps post resurrectionem Spiritu diuino, quo Prophetarum mens implebatur, progrediente.

DOmini est terra, & plenitudo eius, orbis terrarum, & vniuersi, qui habitant in eo.

C EXordium ingens. Tollitur mens in altum, magna pectus concipit, omnia collustrans animus, nihil reperit, nõ ditione diuina contineri. Deum namque ire per omnes

Terrasque, tractusque maris, cælúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

Dominus vniuersæ terræ, nec terrestris elementi modo, sed item generis humani, quod terrestri sinu recipitur. Plenitudinem terræ dixit, vt clarius vniuersam terram, in qualcunque partes tendit mundus, exprimeret. Quod Græci transtulerunt ἡ οἰκουμένη quod nostri vertunt orbem terrarum, propriéque sonat habitatam, Hebraicè est תבל thebel. *Orbis ter.*
Id propriè differre à terra ferunt Hebræi, quod terra, totum elementum terrestre est thebel, tellus, quæ colitur, habitatur. Id verè tralatum à Græcis οἰκουμένη, habitata variarum gẽtium sedes. Tria nominat repetens, elementum terræ, habitabilem terram, genus huma- *Colere prò habitare.*
num, Dominum, habitatorémque terræ. Hæc summo Deo parere canit.

Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum.

Praeparare. SAEpius admonitum, quod Graeci vertere assueuerunt ἑτοιμάζειν, praeparare. Hebraicè esse כון conan, id sonat, firmare, stabilire. Hocq; loco dicendum, quemadmodum vertitur ab Hieronymo. Super fluminibus stabiliuit eum. Respondetq; primo, fundauit eum. Neque est, quod scripsit Euthy. ἑτοίμασε, pro ἐκόσμησε, praeparauit, ornauit. Magnus autem ex philosophia, caelesti locus proponitur, ea, inquam, philosophia, quam Moses scriptorum vetustissimus, partim, quòd priscorum memoria ex successione tradebatur, partim, quòd esset diuinis oraculis eruditus, conscripsit. Neque enim praesens hoc carmen canit, quod ne fieri quidem potest, terrá, mari, fluminibusq; supéresse, supernatare. Nam vt est in eisdem Psalmis, Initio Domine terram fundasti. Terra igitur veluti fundamentum cunctis elementis subiecta fuit. Prima mundi basis, cui cuncta res niterentur. Ipsa subiacet, deinceps aqua superfusa est aëri maria circumplectitur. Hunc sublimis aether exstitit cōtiguus. Is elementorum certus, immobilisq; situs. Sed noster non ad haec notiora respicit, illa concelebrat abstrusiora, ex Philosophia Mosaica, vt maria imperante Deo, in concauas mundi partes subsederint, & quae omnibus passim terris incumbere ceu sedibus suis debuerant, iussu Dei superiora loca liquerint, terra generi hominum, reliquisq; animantibus sedes futura, nutrimentúmque productura superextiterit: hic degerent, haec alimenta praeberet, haec super mari fundata, & stabilita est, non quod ei maria subiaceant, sed superior mari est, eminentior, sublimior, mare inferius decumbit, haec sublimis eminet, locus, domiciliumq; animantium. Nonne audis apud Mosem theologorum eminentissimum, seu vetustatem, seu diuinam scriptorum eius autoritatem respicias. Dixit autem Deus, Cōgregentur aquae in vnum locum, & appareat arida. Haec illa terra, ille terrarum orbis, ille Hebraicus thebel fortasse, tellus nostra Latina, quae apparuit superior aquis in infima loca considentibus. Hanc flumina peragrant, per conualles, infimásq; fossas, agri autem coluntur, domus aedificantur, vrbes vbique multitudine hominum florentes cernuntur. Reliquum terrarum occupat mare, ne id quidem non consilio diuino agente, quod Lucretius, cui propria professio lucem, qua verum clarescit, eripuit, videre non potuit. Mare Solis ardore concoctum vapores, aërémque exhalat, nubes hymbriferas, ventósque assiduè gignit, quibus rebus animantes in arida degentes aluntur. Ipsa arida quasi hortus irrigata, pabula producit. Haec fieri non potuisset, nisi mare, maximam terrarum partem occupasset. Hebraei locum haud secus interpretantur. Graeci non tantopere vero propinqui, propterea quòd quasdam cauernas asciscunt, per quas mare subeat, montibus incumbentibus. At philosophia haec, de tota terra habitabili est, super maria quidem stabilita, quòd superior, editior eiret sit, ne fluctibus alluerètur. D

Terr. vt n'ri super m. r. fundat. sit.

Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto eius?

CElebrato Domino, qui genus humanum condiderit, cuiq; terram colendam tradiderit, ad ipsos homines in terra degētes se recipit, eis meliora quam terrestris praebeat haec sedes demonstrans, meliorisq; Philosophiae thesauros aperiens. Id multis in locis agere Psalmi consueuerunt, vt rebus, quae sub oculos cadunt, memoratis, quarum opificem, regētémq; ad omne tempus, Deum pronuntient, tum carmen ad ea, quae animorum sunt veluti maiora, melioráq; conuertant. Vt illo Psalmo, quo pulchritudinem caeli Solisq; decantat, confestim legem Dei celebrat, veneratur, laudes eius vniuersas percurrens. Nūc quoque è terra conscendit ad altam Philosophiam animorum, finem supremum visibilium rerum. Cuncta enim animis parabantur: animi autem vt à sedibus terrestribus, si piè, justéque vixissent, ad caelestem beatitudinem reciperentur. Hac de causa Psalmi per vtramque Philosophiam vagantes caelestem illam, quam terrestris, vt maiorem respicit, copiosius prosequuntur. Montem Domini, etsi sunt Hebraei, qui montem Sion vbi esset area, interpretentur, mihi magis probatur, quemadmodum in Psalmis est templum caeleste, & terrestre, sic, cùm sit mons caelestis, & terrestris, caelestem celebrari. Iure vocatur caelum, mons, vt quòd Graecè quoque nuncupatur οὐρανὸς, Summus rerum terminus, circumscriptio definitióq; rerum visibilium: locus altissimus, mons editissimus. Eundem appellat locum sanctum. Est enim regnum iustitiae, campus veritatis, ait Plato, piorum sedes: nullum illic flagitium, neq; flagitiosis patuit vnquam, sceleratis inaccessus, solis piis admittēdis, improbis excludendis in sempiternum. Haec omnia Vates latius depraedicat. F

Deus quis.

Mons domini.

Locus sanctus.

Inno-

A Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo.

QVod à Græcis interpretibus scribitur ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, Qui non accepit in vano animã suam: ex Hebraico luculentius נשא לא lo nasa, Nõ exaltauit, aut leuauit ad mendacium, animã suam. Phrasis Hebraica resonãs obscurè peregrinis auribus, euolutas clarescet. Qui non excitauit animum suum, id est semet, ad mentiendũ. Sæpius monstratũ, animã esse vnumquẽq;, ipsummet quenq;. Non leuauit, non extulit, nõ mouit se, ad mentiẽdũ. Nemini enim non perspicuum, vanitatem esse mendacium. De sancto, stabiliq; iuramento, de veridicis, est sermo, de his, quos Græci vocant εὐόρκους, beneiurantes. Id declarãs, vt solet, iterata sentẽtia, Nec iurauit in dolo proximo suo. Is sensus verus, Quare non probatur mihi, quod transtulit Hierony. Qui nõ exaltauit frustra animã suam. Nam ex secundo, primum innotescit. Est item apud Hebræos duplex lectio. Qui nõ leuauit animam suam ad mendacium: Qui non leuauit animam meam. Putántq; esse verba Dei, qui quasi respondeat. Qui non leuauit, non accepit animã meam, nempe nomen meum, maiestatem meam, ad mentiendum, adhibẽs me, nomenq; meum ad iuramenta dolosa. Hæc lectio ab eis, alijs testimonijs roboratur. Sed prior verisimilior. Igitur primùm memorat totum fontem probitatis, ac iustitiæ, pectoris integritatem, animi puritatem, munditiem, cũ maculæ non inficere animum, manuum castitatem. Vt radix omnium malorum, auaritia, rapax, violenta, nefanda rerũ corporearũ sitis: sic virtus illi inimica, radix & origo bonorũ.
B Ea vocatur innocentia, manuum castitas. Cordis autem mundities est, vt non tam in propatulo sit integritas, sed cor item, sedes omnium cogitationum, sit purum, minimè dolosũ. Totum, vt vides, spectat charitatem. Ea, regina virtutum, ea cælum aperit. Beati mundo corde, quoniam Deum videbunt. Vides vt inuicem respondeant Propheta, & Messias. Mũdos corde ad montem sanctum, Propheta, Messias ad visionem diuinam adducit.

Qui non acc. in van. *Animam suam.* *Mendaciũ, vanitas.* *Nec iur. in do. proxim. suo.* *Et mundo corde.* *Innocens manibus.* *Auaritia Innocentia.* *Cordis mundities.*

Hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo.

PRæmium virtutis incomparabile. Benedictio, Hebraicè, est copia, affluentia, inundatio, fluxus, abundantia. Accipiet benedictionem, omniumbonorum vbertatẽ, copiam: nihil eum deficiet suppetente copia rerũ cũctarum à Deo, cælitus diuitias suas demittente. Pro misericordia, fons habet צדקה zedaca, iustitia. Quanquam, quod sæpius obseruauimus, iustitia, misericordia, liberalitasq; nũcupatur. Accipiet iustitiam, misericordiam, beneficium: liberalitas diuina, benignitasq; eum circũfluent in hoc mundo, & futuro. Si iustitiã accipias, vt sonat, accipiet iustificationẽ à Deo, innocentiã. Iustificabitur, declarabitur iustus à Deo, in numerum iustorum collocabitur. Propterea beati mundo corde, quoniam sententia diuina, iustorũ è numero declarati. Spectacula cælestia conspicient, diuina visione fruentur, quã Plato vocat μακαρίαν ὄψιν, Visionem beatã. Quale, ac quantum præmium virtutis, integritatis, innocentiæ! Salutari suo, clarius, seruatore.

Benedictio. *Misericor. Iustitia.* *Salutare.*

C Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

VT consueuit, apertius explicat. Rogauerat à principio, Quis ascendet in montem Dei: responderat, Nunc responsionem confirmat. Hoc genus piorũ, hæc diuina progenies, quibus in terris cara virtus erat. Datum est eis videre Deũ, quoniam quærebant eum, id omnẽ dabant operam, hoc maximè studebant: quæsitum inuenerunt. Cupidissimi erãt videndi Deum, ad hanc visionem peruenire non posse, nisi virtute, & integritate duce, exploratum habebant. Itaque viam certam repererunt, quæ ferret ad superos. Hinc intelligimus montem Domini, esse visionem beatam, faciem Dei. Minimum refert, quòd sit Hebraicè, Quærentium faciem tuã. Nam ad Deum se flectere Vatem, contendunt Hebræi. Illum vultum videre quæramus,

Vultu quo cælum, tempestatesque serenat. Hæc θεωρία.

Quærere Deum.

Attollite portas, principes, vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ.

DE visione beata, de monte superno carmen erat à principio, de beatis. Beatitudinem, summúmque bonum, aut finem bonorum, quasi definiendo declarauerat: Videre

faciem Dei. Viam quoque ad hanc felicitatem ferentem aperuerat, digitóque ostẽderat, D virtutem, integritatem, quam munditiem cordis appellat. Sudore, & virtute constare gloriam, aditúmque cælestem prædicabat: nunc ad Messiam, quo duce genus humanum, bonorum cælestium sit particeps, sese conuertit, à terris scandentem sidera, portásque cælestes aperientem. *Psalmorũ consecutio.* Superioribus psalmis supplicia pro salute orbis terrarum adita cecinerat. tum gentes vbiq; terrarum degentes, ad scientiam Dei conuersas, pastoremq; carũ, qui eas ad prata cælestia, fontesq; nectareos, & immortales epulas agat: demum ad cælum redeuntem, triũphantemq; Messiã decantat. Hæc psalmorũ consecutio mihi magis probatur, quàm vt de arca sit sermo, quam Salomone in domum Dei deducente, psalmũ hũc cãtores efferent, Superiora enim, vel ipsa aduersa gente iudice, sunt de Messia. Declarandus est versus, non rectè conuersus à Græcis interpretibus, obeamq; causam obscurus. *Attollite port. princ.* Attollite portas principes, quemadmodum reddidit sanctus Latinorum interpres, est in fonte שאו שערים ראשיכם seu sharim rashekem, leuate portæ capita vestra. Hortatur, vt cernis, vt portæ patescãt, vt postes, quos capita vocat, tollãt, leuent capita portarũ, sese aperiant. Prosopopœia figura portas alloquens, capitaq; eis tribuens: vt Exultet mare, & plenitudo eius. Et, Exultabunt omnia ligna syluarum. Principe οἱ ἄρχοντες, quæ sunt in Hebraico capita, dixerunt Sept. sed secus, & luculentius in origine. Quod autem sequitur, Eleuamini portæ æternales, *Eleua por. æter.* Æternales, Græcè αἰώνιοι, æternæ, sempiternę: quod Hieronymus, Ianuę sempiternæ. Quare Latinum deuerat vertere, Portæ æternæ, iuxta Hebraicum, & Græcum. Quid enim æternales? Exemplar Hebraicum פתחי עולם pithche olam. Igitur portas alloquitur, vt E patescant, triumphantem Messiam, gentemq; piorum eum prosequentem recipiant. Messiam, inquam, agentem è terris, morte, & sanguine suo partum innumerum cœtum. Portas æternas, quis non perspicit esse portas Olympi, sidereas? Regem gloriæ, regem gloriosum, *Rex gloriæ* triumphantem: Regem gloriæ cælestis. Prospicit Propheta in spiritu Messiam gloriose cęlum redeuntem, vt prospexerat supplicia perferentem. Alacritatem, plausum, spectaculum ineffabile contemplatus, diuinum carmen edidit.

Quis est iste rex gloriæ? Dominus fortis, & potens: dominus potens in prælio.

NOn vox humana, sed penitus diuinum oraculum. Rogat, respõdet regem gloriosum, micantis Olympi regiones, cœtu Deorum comite, subeuntem, sed in terris potentiam suam ostendente. *Fort. & po.* Ob quã causam vocatur fortis, & potens, qui suos in prælijs non deserit, auxilium implorantibus adest. A principio demonstrauerat eum dominatorem orbis terrarũ, qui mari in voragines, demissioresq; conualles discedere iusso, terras hominibus habitandas tradidisset. At nunc præsidẽ cæli, cui sponte portæ cælestes ingredienti patescant, cui venienti clarus aperitur Olympus, medium videas discedere cælum: Solem, Lunamq; cernas, stellarumq; choros, regem suum venerantes. At idem rex tametsi mirabilis, gloriosus, ipsisq; sideribus suspiciendus, fortis tamen in terris aspicitur, pręsertim cùm suos in prælijs defendit, dat fortia pectora, efficitq; vt à paucis innumerabiles superẽtur, & in fugam coniecti concidantur. F Ne putes eum, quoniam cælo gloriosus imperat, destituisse terras, ignarum eorum quæ ab hominibus gerantur, imprimis prospicit, ne quod aduersum prælium faciant, quos ob pietatem, integritatemq; charos habet, quibus nõ modò largitur, vt montem sanctum suum conscendant, sed in terris item tuetur.

Attollite portas, principes vestras, & eleuamini portæ æternales, & introibit rex gloriæ

Quis est iste rex gloriæ? dominus virtutum, ipse est rex gloriæ.

VIrtutes Latinus reddere consueuit, quod melius esset, & vt Græcum sonat, δυνάμεις, copias, exercitus. *Virtutes. Dom. virt.* Dominus copiarum, exercituum, legionum cælestium, rex Angelorũ, quorũ tantus esse numerus in sacris litteris refertur, vt eos appellent exercitũ, copias. Horum rex, & princeps, atq; his imperare dicitur. Tot exercitus regem prosequuntur, eius spectaculo, quo nullum est suauius pabulum, in cælo fruuntur.

Stant dextra, læuaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est, iuuat vsque morari.

Et facta est (fertur in euangelio) cum Angelo multitudo cælestis exercitus, laudantium Deum.

PSALMI XXIIII. EXPLANATIO.

A INscriptio est, Psalmus Dauid. Is psalmus partim oratio est, qua tũ erroribus veniã, tũ sibi sapiẽtiã postulat: illuminari, doceri, erudiri, viãq; vitę rectã sibi demõstrari precibus instãs. Partim est laus probitatis, eius præmia decãtãs, velut omnes veteres poëtę, qui iustos laureatos agũt in insulas fortunatas, nectaris, & ambrosiæ poculis ad omne tẽpus exsaturãdos. Is psalmus, quod Nicolaus quoq; scribit, artificio sẽ cõpositus est ab autore, vno quoq; versu à singulis litteris alphabeti incipiente. Dicitur Græcè, quoniam Sibyllis, priscisq; poetis vsitatum fuit hoc artificiũ, ἀκροστιχίς de qua Marcus contra diuinationem, refereus in versibus Sibyllarũ id artificiũ haberi. Nã quod multis in locis commemorat, si primã litteram cuiusq; versus eius carminis, quod de supremo die Erythrea Sibylla cecinit, sumpseris, efficitur. Iesus Christus Dei filius, seruator crux. Verum hoc Vatis Hebręi carmine duntaxat Alphabetum sumptis primis litteris cuiusq; versus, redditur. ἀκροστιχίς

AD te Domine leuaui animam meam: Deus meus in te comfido non erubescam..

Neque irrideant me inimici mei.

B LEVAVI, Hebraicum exemplar נשא esa, Attollam, leuabo. Te vnũ, ait, colam, suspiciam, tibi vni spiritum meum cõciliabo: E terris ad te duntaxat, oculos attollam. Leuare animum declarat alio, augens orationem, In te confido. Leuare, confidere, spem in eo ponere. Quod ait, Non erubescam, dicendum אל אבושה Ne erubescã: Effice, ait, ne erubescã, si tibi fido, si in te recumbo, fac ne spes hęc vana sit, ne delusus, pudefactus, ridiculus abeam. Ne me irrideant inimici, in fonte יעלצו iaalezu, exultent, triũphẽt: ne super me inimici triumphent, glorientur, in me insolitent: quod fiet, nisi spes qua tibi fretus viuo, non sit perspicua, nec inimicis innotescat, quasi vana, fallax, deludens animum. Ad te lau. Non erub. Neque irr.

Etenim vniuersi qui te expectant, non confundentur.

Confundantur omnes iniquè agentes superuacuè.

SVstinent, vt quidam habent codices, clarius quod ex fonte diuinus interpres trãstulit קוי coueca, Qui sperant. Iniquè agẽtes superuacuè. Et hoc clarius apud Hieronymum, Confundantur, qui iniqua gerunt, frustra. Potius, ait, confundentur, siue erubescent, ignominia maculabuntur, aspergentur, qui pessimè viuunt, nõ piè, nõ Dei colẽtes. Frustra impia facta adamant illi. Nã (vt ait Paulus.) Quem fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nullus est in factis iniquis fructus, Multa quidem conantes, multũ sudoris profundere cernas improbos, sed frustra, vt quibus demũ euanida sint omnia: & C potius in perniciẽ desinat, quod tãtopere petere cõtẽdũt. His igitur, nõ bonis & piis, ignominia, dedecus, labes inuretur, quoniam quidquid agunt, subuẽtaneum est. Horum vanitas vbiq; prædicabitur. spes eorum fallaces, inanes fuisse conuincentur. At iustis omnia secura, tuta, ad æternum tempus permansura, virtutis radices æternæ, super sidera florescent. Expectant. Iniqua ag. super. Confund.

Vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas tua edoce me.

VIas, & semitas eius ex hoc sacro poëmate, omniq; Hebraico sermone, perspicuum, esse pręcepta diuina, vias, quas ille præcidit signauit, humanis oculis aperuit. Sũt alię quoq;, quas si quis meritus sit, si precibus cõtendat, si sæpius in aures Dei voces immittat, aperit, ostẽdit. Hę dicẽtur à nostris inspirationes diuinitus infusę, pectoris optima cõsilia, quibus agimur ad benefacta. Lux oblata menti, Lucerna vestigia nostra præcedẽs, ne prolabãtur: Sapientia maior. Hoc assiduè postulare psalmos cernes. Nec ferè sunt aliæ preces, id vnum contendentibus prophetis, vt inscitia mẽtis tollatur à se, pulsisq; tenebris, animus meliora cernat, & adeò cernat, vt persequatur, insistat, hæc adamet. Via dei.

Dirige me in veritate tua, & doce me, quia tu es Deus saluator meus, & te substinui tota die.

Vias alio nomine, quas imuat, ostēdit, nimirū veritatē eius. Omnis veritas, est veritas D
eius. Qui cupit veritatē eius, cupit verissima quæq;, non fabulosa, fallacia, inania. Cupit
verba, solida, firma, stabilia. Itaq; idem est desiderare semitas eius, atq; veritatē. In
semitis eius fructum messe prædicat, iniquè agentes in cassum laborare. Ergo qui postulat
dirigi per veritatem, postulat vias rectas, veras, nō falsas, inanes. Viæ veræ erunt, sanctitas,
integritas, æquitas, innocentia: quoniā qui iniquè agunt, sinistrè agunt, inania conantur,
student vanitati. Contra igitur, qui student probitati, pietati, virtuti, amplectuntur vera, te-
Dedu in ve. nent quasi manibus veritatem. Deduci igitur in veritatem eius, est deduci per semitas eius
quæ sunt verissimæ, certissimæ. Si declares has semitas, sunt præcepta, leges, scita, placita,
Et te sust. tota die. decreta, voluntates eius. Propter ea dicitur alio psalmo, Eloquia Domini, eloquia casta, ni-
mirū veridica, veracia. Et alibi est, Fidelis sermo. Hebræi quoq; hanc veritatem explanant,
mandatorum eius Quod ait, Et te sustinui tota die, simile atq; superius, expectaui, speraui.
Omni tempore, inquit, in te spem meam pono. Nunquam à te spes mea discedit. Te seruatorem meum appello.

Reminiscere miserationum tuarum Domine, & misericordiarum
tuarum, quæ à sæculo sunt.

Dei propr. est misér. Atura, ingenium, eius est, vt misereatur, vt iniquè ferat iniurias illatas, non sibi, cui
detrimentum afferri non potest, sed cum miseri vexantur, cum eis immaniæ societa-
tis violantur, nunc miseretur, commouetur, respicit afflictos, violētos, rapaces q; desti-
E
nat supplicijs. Et nisi eadem miseratio imperium eius frenaret, viderēs protinus impios ad
pœnas abstrahi. Miseratio igitur pertinet itē, vt modò demonstraui, cum peccata condonat,
duobus motibus eum in diuersa pellentibus. Videt humiliores à potētioribus vexari, videt
rapinas, cædes, reliquas iniurias, furit, indignatur. Occurrit alius motus, vt parcat delinquē-
tibus, idq; ob multas iustissimasq; causas, sæpius à nostris, & profanis allatas, vt is qui seri-
Miseratio. psit de cunctatione Dei. Miseratio quoque est beneficentia, benignitas, liberalitas, qua lar-
Miseritor. gus muneribus suis amplissimis apparuit. Hanc (vt affirmauit) iterato declarans, subnectit simi-
le, Et misericordiarū tuarum. Hoc Hebraicè est [Hebrew] chasadecha, rectè dixeris, Beneficiorū
tuorū, benignitatū, largitatū. Hac ait fuisse à sæculis Bene quidē, Septuaginta ad sonū ἀπὸ
A sæculo. αἰῶνος, ab æuo, ab æterno, à sempiterno. At noster Latinus non satis commodè, à sæculo, cùm
sæculū sit (vt ferunt) centū annorum. Hebraicū [Hebrew] me olam ab æterno. Hæ miserationes
ait, benignitates, affluentiæ, largitates, delictorūmque condonatio, sempiternæ sunt, non
paucos ante dies cœpit Deus talis esse, sed semper fuit. Insitū est in natura eius, nata simul
est eiusque clementia, si narrādici potest quod sine sempiternum. Nihil habet natura eius me-
Posse. lius, quàm vt velit, nihil præstantius, quàm vt possit seruare quàm plurimos.

Delicta iuuentutis meæ, & ignorantias meas ne memineris.
Secundum misericordiam tuam memento mei tu,
propter bonitatem tuam Domine.

F

Non veretur aperire vulnera, delicta fateri. Nam qui peccata fatentur, demissiorem
pœnitentem q; animum ostendunt. Nisi scelus efferrent, aut subesse superbiam indi
carent, se non peccasse videri cupientes, aut non indigere tantopere eius clementiæ
Iuuentus. cuius vultum subisset. Delicta iuuentutis, in fonte est [Hebrew] neurai, adolescentiæ, pueritiæ,
testantibus Hebræis nondum pectore firmo: nec ratione adulta, beluis homines esse pro-
pinquiores, ad terrestria, curamq; carnis, & corporis augmentum naturā trahente. Tūc in-
uentam robore fidentem insolescere, his maximè studentem, quibus nutriatur, & oblecte-
tur corpus, dulcedines corporeas persequentem. Inde peccata multa suboriri, libidinibus
Ignoranti animum ad inconcessa impellentibus. Quod dixit ignorantias, Hebraicum est [Hebrew] peshaai
scelera mea, vt vertit Hieronymus, grauius quàm ignorantias. Non modò delictis, quæ
Sec mag. tuam. propter adolescentiam, & quod tanto infirmior esset, potuissent excusari, veniam postulat
Prop bonit. tuam. sed grauissimis tuam scelerībus, ostendens hæc quoque accidere posse, veniam autem sup-
pliciter petit, illa vsus oratione, quæ est apud principem Oratorum Græcorum. Es, ait, na-
tura clemens, mitis, is genius tuus, hi mores. Propter te mihi parcemam ego sum immeri-
tus. Sed reuoca te ad te ipsum: considera bonitatem tuam sempiternam, immutabilem, nō
qualis est mortalium, qui nunc boni, nunc mali. Sed tu semper tui similis: propter hanc in-
effabilem bonitatem mihi condona, si quas iniurias intuli.

Dulcis

A Dulcis, & rectus Dominus propter hoc, legem dabit delinquentibus in via.

[redacted] διὰ τοῦτο, Propter hoc. Item νομοθετήσει, legem dabit, clarius Hebraicum יורה hoc, docens peccatores in via. Vide, ait, quanta sit bonitas illi, quàm mitis sit, & clemens. Erudit peccantes: viam, quam immutabiliter sequantur, ostendit. Dat leges, & præcepta, nec solùm Mosaicam illam legem proponit, sed quotidie optima in peccata nostra immittit consilia, modo sequamur. Quid cùm Vates prospiceret, cum venturum in terras, vt peccantes erudiret, ignarósque viæ ad sempiterna bona dirigeret: si rectus, ac dulcis, & bonus apparuit, quod antiquo tempore, legem Mosaicam declarauit, quam gens illa non reseindens, feliciter ageret in terris quanto fuit illa bonitas manifestior, cum venit ipse, vt flumina diuinæ sapientiæ funderet ore suo, quę mortales sequentes, optimũ, felicissimumq; vitæ genus ducerent, exin felicioré in cælo statũ sortirentur? Solatur igitur seipsum Vates, asserit ex sua consuetudine preces suas exaudiendas. Postulat sapientiã, in viam Dei mitti cupiebat. Nunc affirmat id futurũ, quòd Deus sit magister delinquentium. *Propt. hoc leg. da. set eodem reddunt.*

Diriget mansuetos in iudicio, docebit mites vias suas.

ASSERIT superiora, ne solos peccatores ab eo doceri putes, mansuetos appellat, quos religio, pietásque reddidit mitiores, feritaté detraxit, barbariem, morumq; crudeli-
B tatem mitigauit. Dicendum igitur, Diriget mansuetos in iudiciũ. Diriget ad æquitatem, ostendet, aperiet quæ sunt honesta magister bonorum, ac malorum, proferens cunctis sapientiæ suæ thesauros. Iudicium, vt dixi, vocat æquitatem, iustitiam. Idem iterat, dirigit, docet. Non est Hebræorum aspernanda interpretatio: Mansuetos appellat, qui se iam demisissent, humiliassent, peccare destitissent, hos à Deo dirigi in viam, eis viã aperire, eorumq; pectora roborare, confirmare, vt cognoscant iudicia, viásque suas. Hocq; esse, Docebit mites vias suas: duobúsque verbis eandem rem expressisse. Sic illi. *Dirig. mã. in iud.*

Vniuersæ viæ Domini misericordia, & veritas requirentibus testamentum eius, & testimonia eius.

DATIVS de viis Domini loquitur, ne quis ignoret hoc carmen. Sunt viæ Dei multiplices, sed omnes ad vnum finem ferentes. Iram, vt superius monstratum est, iustitia, æquitas, mandata, quæ dedit, leges, voluntates, scita, decreta. Viæ vocatæ, aut quòd his incedit Deus, hi mores, is genius eius, his insistit, plenus ordinis, & æquitatis, aut quòd has ipse vias aperuit mortalibus prius ignotas: viæ repertæ, patefactæq; ab ipso. Ante pedes nostros signatæ, ne in sinistram, aut dextrã sese flecterent: perinde si curiam Pompeij diceres ab eo constructam. De his igitur viis, hæc vero veriora prædicat optimus Poëta. Non esse vias has incedẽtibus difficiles, salebrosas, asperas, præcipitosas, agẽtes in pręceps, fallaces, sed longè secus, veras esse, ad vera ducentes, & quò pollicentur, sistẽtes. Beneficas *Viæ dei.* *Miseric.*
C item esse, idem enim in Hebraico est pro misericordia חסד chesed, Beneficium, benignitas. Liberales sunt hæ viæ, fructuosæ, quæstuosæ, beneficæ, veraces his, qui per eas incedunt, non quemadmodum reliquæ viæ, fallaces, demum ad luctum, & funera ducentes. Sunt misericordia, & veritas: sunt beneficium, lucrum ingens: sunt æquitas ipsa, veraces, plenæ veritatis: sunt refrigerium, tranquillitas, requies curarum. Hinc demum sistunt eos, qui requirunt, scrutantur, pensitant, indagant testamentum eius, pro quo in fonte ברית berith, fœdus eius, quod item testamentum rectè dicitur. Fœdus fuit inter ipsum, populúmque, pax, amicitia. Hoc fœdus, est lex Mosaica. Eadem vocatur testimonia, quòd his testatissimã fecit Deus erga homines suam charitatem. *Testamentum dei. Testimonia*

Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo, multum est enim.

PLACIT Hebræorum explicatio, Propter nomen tuum, quo passim diceris misericors, clemens, háncque esse summam naturæ tuæ bonitatem, & in eo maxime præcellere, quòd clemẽtissima fertur, volens, & potens seruare quãplurimos. Hæc fama volitat de te, passimq; hominum mẽtes occupauit, nec in te melius esse fertur, quàm quòd cupis generis humani salutem. Ob hanc causam ignosce mihi, & flagitium condona, quod cum Bersabee (vt declarant Hebræi) perpetraui: quod fateor fuisse grauissimum. Multa *Propt. nomen tuum.*

superius de misericordia,& clementia Dei prædicauit: plurimus fuit in commemoranda D
bonitate diuina:aure subiicit preces,vt pateat delinquenti,quod facere cogit clementia.

Quis est homo, qui timet Dominum? legem statuit [redacted]
ei in via quam eligit.

LEgem statuit,quemadmodum superius, νομοθετήσει, legem statuet,per futurũ. Clarius Hebraicè יורנו iorenu, docebit, erudiet, ostendet ei viam, quam elegit. Elegit autem timere Dominum,pietatem,religionem, virtutem elegit, hanc cum Deus docebit. Propone, inquit, aliquem,qui sibi præscripserit,timere,venerari Deum, hunc Deus minimè destituet, sed corroborabit, confirmabit, paulatimq; mentem eius illuminabit. Volentibus,vigilantibus auxiliatur Deus,non otiantibus, stertentibus. Est arbitrij libertas nobis,hanc Deus coadiuuat,cùm cœpimus nos ipsos excitare. Nostrum est eligere. Deus aperit oculos,vbi pedes figamus,iter illustrat,vndequaque sanctus, optimus,parcit peccãtibus,pios illustrat,erudit.

Anima eius in bonis demorabitur, & semen eius
hæreditabit terram.

FOrtasse putes sterilem,infructuosamq; esse religionem,nihil præter labores,& sudores afferentem, quibus in ea laboratur, cùm vitia carnis deprimũtur,libidines castigantur. Minimè,inquit,imo sunt maxima præmia pietatis, incredibilem mercedem E
Ani in bonis demora. fert pietas, Animus piorum,si statũ mundi huius respicias,semper est in bonis, lætus,tranquillusq; semper,citra ægritudinẽ,citra morbos,quos appellant πάθη passiones,affectiones animi. Non insidẽt animis piorũ eiuscemodi pestes,nunquã nõ in sanitate versantur. Multa sunt,è quibus syncerã,solidãq; voluptatẽ capiũt. Si respicias vitã cœlestẽ, quoniã & Hebręi suspicãtur beatitudinem futuram,Prophetam innuere,quid est certius,quàm piorum duntaxat,Deũq; colentium,bona cœlestia futurã legitimã hæreditatem? Semper igitur in bonis,aut bono,vt habet Hebraicũ,nempe beatitudine, felicitate, morabitur animus eorũ. Nota piis cœlesti voluptate fruetur. Tanta,inquam,ac tali voluptate,vt neq; oculi viderint,neq; aures audierint,nec cogitari quidem possit. Est alius quoq; fructus pietatis,quòd iustorũ progenies, diutinè viuet super terra,non propter scelera paterna celeriter excidetur,sed propter pietatẽ,in diuturna tempora seruabitur. Alio in Psalmo est: Generatio rectorum benedicetur. Et, Nunquam vidi iustum derelictum, neque semen eius quærens panem. Eadem vetusti Poetæ, quorum sapientia ex his fontibus profluxit promittebant iustis.

Et nati natorum,& qui nascentur ab illis.

Firmamentum est Dominus timentibus eum, & testamentum
ipsius, vt manifestetur illis.

Firmam. QVod Sept. verterunt κραταίωμα, firmamentũ. Hebraicũ est, סוד sod, id sonat quidem F
cum Iod,fundamentũ,quod illi dixerũt firmamentũ. Item sonat secretum, arcanũ: pro hoc ab omnibus Hebræis exponitur, Secretũ Dei esse solis timẽtibus eũ. Secreta inquiunt, Domini nõ reuelãtur,nisi timẽtibus eum. Apertius quoq; Chaldæus pro voce Hebraica amphibola,adhibens distinctè significãtem, secretum רזא דיי גליא לדחלוי raza d'adonai galia ledachaloi. Secretum Domini reuelatur timentibus eum. Hieronymus similiter, Se-
Et testam. ipsis vt manif. illis. cretum Domini timentibus eum,& pactũ suum ostẽdet eis. Sept. propter similitudinẽ,alterũ pro altero sumpserũt. Nam Iasad, Hebræis est fundare,inde alia vox fundamentum. Sed huic adest littera Iod,superiori minimè. Secunda pars,vt vertit diuus interpres, est Fœdus, aut pactũ suum manifestabit illis. Hoc declarat antecedens, esse pro secreto,arcano. Superius prædicauit eum magistrum probitatis,doctorẽ veritatis, nunc subiiciẽs similia,vt noscas quanta sit dignitas piorum,asserit,his solis arcana Dei patefieri,velut amicis eius trausennã cœlestẽ aperiri. Quis enim alius,nisi maximè pius, vidit arcana Dei, quæ nõ licet homini loqui. Sic Moses,sic alias,priores autẽ,Noë,Abrahã. Quẽ locum igitur iusti obtinent apud Deum,quibus sapiẽtiæ suæ thesauros aperit,infundens pectoribus eorum,insolitã lu-
Testament. cẽ? Inde fit,vt eorũ pietas augeatur erudiente Deo, cuius amore flagrãtes, nullũ pro nomine eius periculũ deprecarẽtur. Testamẽtũ dixerunt Sept. quod Hebręis est ברית berith,fœdus, pactũ. Aut scilicet lex Mosaica,cũ fœdus quasi iniit cum illa gente; cæsis victimis,& pareris

susce-

A suscepto sanguine, omnem hanc legem, omnia sapientiæ huius arcana piis ostendit. Aut item fœdus nouarum amicitiarum, quas cum iustis ac piis contrahit quotidie, eorum animos sibi concilians, & obstringens. Docet eos vias suas, sua fœdera, quibus amicitia confirmetur, augeatur. Docet quid eis studendum, vt eis sit perpetua cum eo gratia, & amicitia: nec docet solum, sed item concitat, inflammat.

Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos.

De laqueo.

De laqueo, Hebraicè מרשת mereseth, de reti, quod est item apud Hieronymũ. Quod sæpius cecinerat, repetit, affirmat. Docet Deus homines, modò vertant oculos ad eum, pectus splendore suæ claritatis implet. Si cecideris, erigit: si te malus abstulit error, & in laqueos adegit, eripit, reuocat, subiicit oculis rectius iter. Potest referri ad res corporis, postea quam res animi proposuerat, quod Hebræis affectur, inimicos corporeos, hic eum nominare, qui laqueos, insidiasq; illi intenderent, in voragines allicere niterentur, catenis vinctũ abstrahere. Hoc, ait, periculo eripiar, quòd auxiliũ Dei implorabo, quo quidem, vt confido, impetrato, ab impetu hostium, secura deinceps mihi cuncta erunt.

Respice in me, & miserere mei, quia vnicus, & pauper sum ego.

Vnicus. *Pauper.* *Respice.*

Quod Græci dixerunt vnicum μονογενὴς, clarius Hieronymus ad Hebraicum, solus,
B יחיד iachid. Destitutus sum, ait, solus sum. Idem valet pauper, cui non sunt opes, quibus miseriam subleuare possit, duabus cladibus se circumuentum ostendens. Ab hominibus derelictus, vt malunt omnes felicitatis esse, quàm miseriarum comites, incipientes odisse, quem fortuna persequitur. Tum conflictatus inopia, quod miserrimũ est. Nam, quibus saltem copiæ suppetunt, iis odium vitare, & amicos parare possunt. Rectè igitur destitutum, solum, vnicum se queritur, quoquò se vertat, nullum esse præsidium. Vnus igitur tu superes, tu flecte lenitatis tuæ in hunc infelicem oculos. Nam beneuolentiæ indicium est, cùm principes lætis oculis nos aspiciunt. Gaudemus, lætitia gestimus, amicis prædicamus id factum. Quid si nos oculis pater aspiciet æquis? Et quidẽ aspicit, præsertim cùm destituere omnes. Est enim miserorum asylum, portus naues infractas excipiens.

Tribulationes cordis mei multiplicatæ sunt, de necessitatibus meis erue me.

Necessitates. *Tribulat.*

Græcum ἀναγκῶν, necessitates. In Hebraico est מצוקותי mezucothai, angustiæ, pressuræ. Angustias quoque dixit Hieronymus. Tribulationes item sunt צרות zaroth, angustiæ, pressuræ, vexationes, vt vim verborum sentias, quibus perceptis, sensus fit clarior. Aperit vulnera, alto sub corde dolores, non mediocres solicitudines, curis ingentibus æger. Curarum fluctuat æstu. Nec pectore noctem, Accipit, ingeminant curæ. Plena trepidationis omnia. Nanque inimicus atrox instat, ambasq; manus telis onerauit acutis.
C De necessitatibus meis, dices, de angustiis meis erue me.

Vide humilitatem meam, & laborem meum: & dimitte vniuersa delicta mea.

Humilitas. *Paupertas spiritus.* *Labor.* *Dimitte omnia pec.* *Pœnitẽtia.* *Non siniit pec. viuere.*

Pro humilitate ταπείνωσιν, est aliud simile עני ani, afflictionem, depressionem meam. Hanc Sept. dixerunt humilitatem, nempe deiectionem, cum vexatus animus, fastum, superciliumq; demittit. Id facit calamitas, ventis aduersis, flante fortuna, nósque penè mergente. Laborem quoque declarans primum subiecit, quasi defatigationem, sudorem aduersis perferendis, trepidante corde. Chaldæus pro labore, vocem Græcam posuit, טרכי torechi, quasi ταραχὴν perturbationem, pauorem, solicitudinem. Quod ait, Dimitte omnia peccata, propter has clades, inquit, propterea quod laboro, vexor, ea sit delictorum meorum propitiatio, tantum doloris his aduersis me capiente, quantum voluptatis peccando cepissem. Labor, & dolor, vexatio, cruciatúsque obliterãt delictorum notas. Hinc ea, quæ vocatur pœnitentia, cùm superbia, tumidum, contemptorémque animum reddidisset, & propterea iustitiam violare negligentem: tunc incommoda humanæ vitæ subeuntia, mitigant arrogantiam, ad æquitatem deducunt. Deus iustitiæ præses, placatur, mitescit, supplicia, quæ parasset, auertit: præsertim si precibus suppliciter pacem eius imploraueris, quod prophetæ perpetuò fecisse noscuntur.

Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, & odio iniquo oderunt me. D

Odium iniquum.

PRIMVM in vniuersum, vexationes, calamitates impendentes memorauerat, tum nominatim, quod genus malorum instet, profatur: Acriter hostes vrgere, genus hostis atrocissimũ, numero nos esse multis partibus inferiores. Copias eorum innumerabiles esse, animo paratas ad dimicandum, inflammatas odio. Odium iniquum vocat, quod Hebræus dicit odium חמס violentiæ, odium iniustũ, violentum, odium necis, & sanguinis cupidum, letale, mortiferum. Actum est de me, inquit si in potestatem eorũ venero. Est animus illis truculentus, ferinus, sanguineus, aut odium iniquum, quod Hebræis affertur, est, Oderunt me gratis, sine causa, immeritum, innocentem. Qui nihil offendissent. Hoc genus odij gratuitissimum est, ab inuidia, ab improbitate animi, veluti tartarearum furiarum. Nam odium, quod causas habuit, excusari fortasse possit: at cùm se animus perpulit ad inuidiam, corruptus est, monstrosus, dæmoniacus.

Custodi animam meam, erue me: non erubescam, quoniam speraui in te.

Anima.

Non erub. qui sperant te.

HVIVS versus sententia, sæpius occurrit hoc psalmo. Animã suam, vitam suam vocat. Huic præsidium quàm tutissimum præficit. Quæ enim tam fida custodia? Quòd de ignominia, & infamia loquitur, vt qui pietatem veram profitentur, huic omne tempus operam dantes, hac apud cæteras gentes gloriantes, & propter Deum, quem colunt, & cui maximè fidunt, se nobiles ostendentes, sed cùm postulat vsus, nullo subsidio destitutis adueniẽte, preces nemine exaudiente, nullis testimonijs numen eius, quem colunt, comprobantibus: id scilicet maxima ignominia & illusio fuisset, præsertim eo tempore, cum soli Hebræi verum Deum colerent, cæteris sua simulacra venerãtibus. Apud hos maximum dedecus, pudorq; fuisset Hebræis, si prælia aduersa fecissent, si nihil auxilij victis, & in fugam coniectis adueniret, & preces quasi in Zephyros abijssent: atque opinio potestatis, & numinis, quod ab Hebræis adoraretur, longè inferior existeret. Id scilicet hostes inrisissent, & præter acceptæ cladis infamiã, delusis Hebræis, in ipsum etiã Deum contumelijs insultassent. Ob hanc causam sancti prophetæ, quò sibi Deum conciliarent, propitiumq; redderent, hanc infamiã, & quasi proditionẽ sæpissimè cõmemorabant. Nisi, inquiunt, nos ab iniurijs, & maleficio profanorũ defenderis, nostra quidẽ clades erit, sed tuum dedecus, tua infamia, qui prodideris eos, qui in te sperarent. Te quoque prædicabunt nihil esse, dantaxat inanẽ opinionem de te apud Hebræos esse timores inanes de tua potestate iactari. E

Innocentes & recti adhæserunt mihi, quia sustinui te.
Libera Deus Israël, & ex omnibus tribulationibus eius.

Inno. & recti.

Adhæsæ.

QVOD Græcè est ἄκακοι καὶ εὐθεῖς Innocẽtes, & recti, siue simplices. in origine sunt ipsa nomina rerum ישר תם thom ve iosher, perfectio, & rectitudo. Hiero. item propè similiter, Simplicitas, & æquitas. Verbum quoque ἐκολλῶντο, adhæserunt, est in fonte יצרוני izruni, Custodient me. Quare efficitur alius sensus, quem videlicet reddidit Hierony. Simplicitas, & æquitas, aut perfectio, & rectitudo seruabunt me. Nobiscum, inquit, est æquitas, iustitia, veritas, cum hostibus iniquitas, mendacium, violentia. Iustior causa nostra est, hoc nos defendet, victores ostendet. Hæc animos erigit, vt confidamus, speremusq; nobis affore supernam opem, quæ nos protegat, hostes fugere compellat. Atque hoc præ se fert psalmus, non vnam probitatem, æquitatemq; sufficere, sed item sperare in Deum, auxiliúmque eius implorare nos oportere. Neque item satis esse in eum sperare, nisi probitas, æquitas, integritas adsit, ne putes Deum fauere iniquitati, oculos ad eos vertentem, quorum fortuna secunda, multorum sit causa malorum. Demum subijcit orationem, vt ab oratione inchoauerat, primò pro se, tum pro gente sua suppliciter locutus. F

Lib. deus isr.

PSALMI XXV. EXPLANATIO.

PSALMVS est Dauid, quod inscriptio demonstrat, Oratio est, ac supplicatio. Genus orationis est, quale multis psalmis occurrit, partim veniam delictorũ petentibus, partim pietatẽ autoris, ac probitatem cõmemorantibus, qua cõmemoratione contendebant,

Adebant, vt Deus suos defenderet, amicorum suorum causam susciperet. Hanc eis gratiam referret, vt quoniam pro virili mandatis eius insistere niterētur, præceptisque eius obtemperando nullis laboribus pepercissent, eos ob hanc causam attenderet, ab iniuriis improborum, ne quam calamitatem sibi, ac populo inferrent, defenderet.

IVdica me Domine, quoniam ego in innocentiam meam ingressus sum, & in Domino sperans, non infirmabor.

GRÆCVM melius verteretur, In innocentia mea ἐπορεύθην, inambulaui, incessi, per æqua gradior, iustitiā pertinaciter retineo. Iudicare, ab Hebræis suæ dialecti proprietatem callentibus, explanatur bifariā. Iudica, nempe, fac iudicium, venias in ius cum inimicis meis, sententiam contra inimicos pronuntia. Est alius sensus: Iudica de me, num mandatis tuis obtemperauerim, num desciuerit à te cor meum, nunquid contra fas gesserim. Namque ego, inquit, magnopere tua religione, tuis iustissimis legibus delector, placet integritas, innocentia, in his mea vita decurrit. Quam Sept. dixerunt ἀκακίαν, innocentia, Hebraicum תמי thumi, sonat etiam perfectionē meam. Tametsi innocentia est integritas, hæc autē perfectio. Duabusq́; causis prouocat ad se diuinā beneuolentiā, quòd innocenter viuit, quòd sperat in ipsum. Quibus rebus fit, vt subterfugere non possit, quin eum suscipiat, amplexetur. Non enim deserit pios, minus item proditor est eorum, qui sperant in eum. B Ecce duo sunt, quibus cogitur Deus hominē diligere, vitæ integritas, fiducia non huius integritatis, sed Dei, ne benefactis tuis fidas, sed vbi benefeceris, teq́; gratū Deo ob hanc causam reddideris, tunc speres in eum. Quo fit, vt neq; sola probitas sufficiat, neq; spes sine probitate valeat. Quid enim sperēt à Deo scelerati? Quod ergo ait, Non infirmabor. Hebraicū tametsi non longè dissimile אמעד emead, vacillabo, cadā, labar: hac fiducia suffector, comite Deo, & virtute. Nam Deus adit vbi virtus est: omnia prospera, felicia. Psalmi igitur volunt Deū, & virtutē. Nec deus veniet, nisi virtute alliciēte: nec virtus sibi sufficiat, nisi Deo præsente. Virtus dat animos, vt audeas implorare, vt speres celeriter affuturum.

Ingressus sum. *Iudicare.* *Innocētia.* *Ἀκακία.* *Non infirmab. prius pro postea.*

Proba me Domine, & tenta me: vre renes meos & cor meum.

QVOD dicitur Græcè πύρωσον, vre, Hebraicum צרפה zarupha, sonat quidem vrere sed proprium est de metallis excolatis feruefactis, expurgandis in fornace. Inde fit, vt id verbum sonet probare, purgare, excolare, examinare, quod Græcè dicitur βασανίζειν. Posuit quidem etiam Hieronymus vrere, sed in eo significatu, tria verba eiusdem sententiæ, proba, tenta, vre. Renes in Hebraica dialecto, quod sæpius animaduersum, & subiectum ante oculos est, sunt pro pectore, corde. Quēadmodū Latinus diceret in corde, in pectore sedere sapientiā, Hebræus suo ritu loquēs diceret, in renibus. Non tamen est in pectore, vel corde sapientia, sed mens cogitationū, notionumq́; mater, habitat in capite. Sunt ergo figuræ, seu tropi, cuique linguæ particulares. Durum Romanis auribus, audire renibus inesse cogitationes: at Hebræis non minus durum, sedere in pectore Mineruam. C Cùm igitur (ait Hebræus) vre renes: est proba, scrutare pectoris intima, euolue latebras, perspice, perpende cogitationes, arcana, meditata mea. Nihil offendes, quod maiestatem tuam offendat. Perspicies animi mei æquitatem, rectamq́; voluntatem. Est alio in psalmo, Proba me Deus, & scito cor meum. His quoque fit perspicuū, tentare (nam in Hebraico quoque est id ipsum verbum) in sacris litteris esse probare, scrutari, examinare, disquirere. Cùm Deus tentat, requirit, quo in statu sit noster amor, quem gradum attigit nostra pietas. Quid ponderis subsit, egeritne radices, an leui aura lapsura. In hanc arenam fortis athleta Vates descendit, prouocans oculos æternos ad se perspiciendum, penitúsque examinandum.

Vre. *Renes.* *Tentare.*

Quoniam misericordia tua ante oculos meos est: & complacui in veritate tua.

COMPLACVI, Græcè, εὐηρέστησα, Placuit mihi veritas tua: ea sum delectatus. Hebraicum, vt clarius noscas, התהלכתי hithhalachthi, inambulaui, incessi per vestigia tuæ veritatis: hoc iter mihi est. Hieronymus item, Et ambulabo in veritate tua. Misericordia tua, inquit, oculis meis cùm sit perspicua, cùm habeā eam præ oculis, incitat me, atque impellit, vt vestigiis tuæ veritatis insistam. Noui quàm beneficus sis, & liberalis quàm genus humanum diligas, nullo tempore prodesse desistas. Separatim quid mihi

Complac. *Misericordiæ dei cognitio impel. ad studium pietatis.*

contuleris, quibus sum abs te beneficiis affectus, habens exploratū, feror alacriter in tuos D amplexus, est veritas tua mihi gratissima. Est alius quoque sensus: Quoniā misericordia tua præ oculis meis est, dingens incedentē, & vestigia firmans, hoc sit, vt veritatis tuæ semitam ingressus, iter cæleste carpā. Non mea me sapientia instruxit, persuasit, vt erroribus mundi huius euitatis, sequerer meliora, sed beneficiū tuum, tua misericordia. Hæc mihi dexteram porrexit eunti, tenebras, & caliginem ex animo discussit. Hec reddidit me sapientē, vt plus saperem, quàm cætera plebs. Datum est à Deo, diuino beneficio factus sum sapiens. Fuit immortalis Dei munus hæc sapientia, vt tuæ veritatis amore flagrarem. Veritas eius (vt nobis antea dictum est) est lex veridica, plena veritatis, plena prudentiæ: optima, saluberrima hominū generi consilia. Veritas eius prisco illo tempore, fuit lex Mosaica, lex lata à principio, primis hominibus, lata deinceps Noë, tū Abrahæ. Sed omniū clarissima fuit nouissimo tempore, veritas Euangelii, quam præsens ipse fudit ore sacro suo. Nulla fuit vnquam nec tam salutaris philosophia. Nihil dictum est, & prædicatum apud homines veracius.

Veritas dei

Non sedi cum concilio vanitatis: & cum iniqua gerentibus non introibo.

Concilium vanitatis. Iniqua gerētes Isa 3.

Consilium vanitatis, Hebraicè שוא מתי methe shaue, Viri vanitatis, mortales, mendaces. Sæpe declaratum vanitatem Latinis quoque mendacium esse. Et pro παρανομοῦσιν, quos Latinus dixit iniqua agentes, sunt in fonte נעלמים nealamim, occulti, absconditi. Hos Hebræi declarant esse, qui tenebris gaudeant, lucifugos, ne scelerata eorum facta dignoscantur. Latebris occultantes turpitudinem, quod agunt. Omnino designantur hac voce flagitiosi, cædes, fraudes q́ ab oculis absconditas exercentes, in insidiis semper delitescentes. E Opponit q́ singula singulis doctissimus Vates. Superius ambulaui in veritate: nunc in contrarium duplex falsitatis genus odio sibi esse fatetur dictorum ac factorum. Dictis mendaces sunt, qui secus quàm sit res, loquuntur: factis mendaces, quos Hebraicus sermo vocat absconditos, latentes, aliud quàm quod præ se ferunt, operantes. Quoniam igitur in semitis veritatis sese incedere, non insolenter, sed quale sit ab his, quibus dat animos, rectè factorum conscientia, gloriatus fuerat, nunc oratione implet, additis contrariis. Ne consuetudo improborū contaminaret, veritas placuit, mendaciū displicuit, abstinui commercio fallacissimorum, quibus neque os veridicum, neque vita non latebrosa, ambigua facta perfequens. Non sedi, Hebraicè verbum sedendi, est item habitandi. Non habitaui, sedésque fixi. Non introiui: rectius Hebraicè בוא abo, non ibo, ambulabo.

Non sedi. Non introibo.

Odiui ecclesiam malignantium: & cum impiis non sedebo.

Ecclesia.

Malignantes.

ECCLESIAM (vt cernis) non semper in bono est apud priscos. Ecclesiæ vocat concionem, multitudinem, consessum. Hebraicè קהל cahal, fortasse Græcis suscepta ex Hebraica dialecto ea voce cahal, χαλεῖν. Malignantes ex Græco πονηρευομένων, malefici, quibus mala mens est, maleficio gaudētes, nocētes. Quód si vnus cōtaminare potest, cuius sermonibus assentiri, moribus assormari necesse sit, quātò vehementius multorū improbo- F rum consuetudo corrumpet? Qua de causa consessum, concilium, aditum, sermoncmq́ sceleftorum, se defugere prædicat. Omne genus improbitatis oratione complectens, vanos, insidiosos, maleficos, demum velut omnis improbitatis colophonem impios, primos hominibus, postremo inimicos ipsi Deo. In contrarium proponit, quibus oblectetur, quo tito vitam suam instituerit.

Impij.

Lauabo inter innocentes manus meas, & circundabo altare tuum Domine.

SECLVSIS profanis, repudiata cōsuetudine maleficorū, non otiabatur tamen, somno, vino q́ sepultus, libidinibus, & inertiæ se dedens, sed vt necesse est, cùm impia facta perosi, referimus oculos ad meliora, accessit pietate: simul ostendens antea quam religionis opera contingas, oportere te purum esse, castásque afferre manus.

Lauare.

Procul este profani. Et lyricus,

Ἑκὰς ἑκὰς ὅστις ἀλιτρός, *Claudatur porta profanis.*

Mundamini qui fertis vasa Domini. Et, Si offers munus tuum ad altare, & recordatus ibi fueris, quòd frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque ibi munus tuum, & vade prius reconciliari fratri tuo. Iustissimis igitur de causis sapientissimus Vates de sua religione prædica-

A prædicaturus, vt templum Dei frequentet, vt diuinas laudes assiduus decantet, veluti præparationem, expiationémque ad rem diuinam, singularem vitæ suæ integritatem præstituit, necessariámque monstrauit. Quod igitur ait, Lauabo ἐν ἀθώοις, inter innocentes: est clarius, & rectius in Hebraico, Lauabo בנקיון benicaion, in innocentia, quod etiam transtulit diuus Hieronymus, Lauabo in innocentia manus meas. Manus, rem diuinam celebraturus, templúmque tuum aditurus, non sanguinolentas, non cęde, rapinisq́; pollutas abluo, sed castas, innocentes affero. Non quemadmodum impij, quibus cùm sit incestus animus ad necem, aliáque scelera paratus, audent tamen offerre sacrificia, sordes suas minimè dignoscentes, minus item considerantes illud sapientis. Victimæ impiorum abominabiles Domino. Hanc sententiam liquidius explicans Chaldæus, Lauabo in innocentia, commutauit אקדש בזכותי acdis bezacuti, sanctificabo. quo perspicuum fit, sanctificare in sacris litteris esse, mundare, purgare, abluere. Quod voce Græca significatur ἅγιος, sanctus, sine terra, sine sordibus. Circundare altare, non obscurum est, esse sacrificare, victimas offerre, mistíque altaria circum.

Inter innocentes. *Sanctificare.* *Ἅγιος.* *Circund. altare.*

Vt audiam vocem laudis, & enarrem vniuersa mirabilia tua.

RES diuina constat victimis, hymnis, carminibúsque sacris diuinæ potestatis, ac bonitatis prædicatione. Est autem clarius ex fonte quid Vates sentiat. Pro, τοῦ ἀκοῦσαι, vt audiam vocem, sua lingua dixit לשמיע lashemia, vt audire faciam. Instituam, inquit,
B cantantes facta tua diuina, medius ipse confidens voces efferam, præsente toto cœtu ipse canam, laudésque tuas ore grandiloquo personabo. Audient omnes efferentem me facinora tua magna, tot in me beneficia collata, quem multis cladibus eripuisti, hostes inaudito pauore perterritos in fugam coniecisti. Hæc sunt illa mirabilia, illa prodigia. Sunt item prodigia, siue miracula, quicquid cælestis ambitus complectitur, quodcunque vides, quocunque moueris. In cælo sidereus ordo, motus, pulchritudo, fulgores inexhausti. Terra sedes animantium, temporibus certis pabula sufficiens, alumna viuentium. Hæc, & id genus miracula diuino carmine Vates prosequebatur, audiente populo. Sed & illa miris laudibus tollebat.

Vt audiam. *Mirabilia sua.*

Nanque canebat vti, magnum per inane coacta
Semina, terrarúmque, animæque, marísque fuissent,
Et liquidi simul ignis: vt his exordia primis
Omnia, & ipse tener mundi concreuerit orbis.
Tum durare solum, & discludere Nerea ponto
Cœperit, & rerum paulatim sumere formas.
Iámque nouum terræ stupeant lucescere Solem:
Altius atque cadant summotis nubibus imbres.
Incipiant syluæ cum primum surgere: cúmque
Rara per ignotos errent animalia montes.

C

Domine, dilexi decorem domus tuæ, & locum habitationis gloriæ tuæ.

GRæcum est εὐπρέπειαν, decorem domus, at Hebraicæ linguæ vocabulum מעון maon, sonat potius quod reddidit Hieronymus, habitaculum. Domine dilexi habitaculum domus tuæ. Id constat ex alijs locis. Opponítque contraria superioribus. Odiui ecclesiam malignantium, nunc in cõtrarium, Dilexi domum tuam, quò coit multitudo piorum te colentium, vbi sacerdotes, ac leuitæ. His ego mistus, carmina sancta cano, nec tenuem musam meditamur, sed agimur spiritu, altissima tonamus, rerum magnarum tuarum consideratio concitat, implet animos. Diligere sese domum sanctam, illic frequentem esse, indicat diuinos honores, quibus mortales Deum prosequuntur, celebrantem. Hoc genere vitæ gaudentem, has suas delicias existimantem. Quòd primum designet habitaculum, manifestum est ex sequenti, Et locum habitationis. Habitationem, tametsi nõ differt, dixit Latinus, quod Græcè est σκηνώματος, tabernaculi, vel tentorij, scenæ. Id vertit etiam Hieronymus, quoniam in Hebraico est, Et locum tabernaculi gloriæ tuæ. Gloriam Dei habitare in tabernaculo, quod fecit Moses, sciebant, & prædicabant. Gloria quid sit, ex Græco maximè perspicitur, appellatur δόξα, à verbo videndi, apparendi. Est gloria, quod maximè apparet, quod perspicuum, quod illustre. Splẽdorem, quem Mosaicus vultus colloquio

Decor. *Diligere.* *Et locũ habita.* *Gloria.*

Dei contraxit, gloriam dixere interpretes, dicentes, ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον μωυσέως, Glorifi- D
cata est facies Mosis, scilicet splendore illustrata, irradiata. Hanc ob causam tralata re corporea ad incorpoream, quod in sermone fit sæpissimè, gloria est rerum magnarum nobilitas. Splendor, lumen ingens, apparentia, claritas. Quocirca solo in Deo est gloria vera, vera potentiæ claritas, largissimum maiestatis lumen. Hæc gloria prisco illo tempore, tum fuit rebus magnis gestis, vt cùm Pharaonis exercitum fluctibus oppressit, manna cęlitus demisit, atque alia memoranda prodigia, quibus claruit, gloriosáque fuit maiestas eius: tum fuit nonnunquam corporeis oculis perspicua, qualem in monte Christus ostendit. Erat autem splendor ineffabilis, humanis oculis insolens claritas. Lumen largissimum, radiantissimum, mirabilis item splendorum varietas. Cæruleus, igneus, croceus, qualis iris in cælo, qualis sapphirus, aut crystallus, & smaragdus, gemmarúmque nitores. Nam his coloribus gloriam Dei describit Ezechiel sibi visam, sæpius horribilem crystallum, sapphirúmque memorans. His splendoribus, atque hac luminum varietate apparuit legem laturus in monte, spectante populo, atque ob eam causam exterrito, nec conspectum sustinere valente. Hæc, vt monstraui, sæpius visa est prophetis, apprimè Ezechieli, qui gloriam Dei, diuer-
3.Reg.8 b sas templi partes adeuntem, aliáque loca obambulantem suspiciebat. Hæc in templo conspicua videbatur interdum populo, nonnunquam solis sacerdotibus. Ideo eo locus gloriæ diuinæ templum dicebatur, siue ad maiestatem eius, siue splendorem illum immensum, largissimum, oculos perstringentem, referas.

Ne perdas cum impiis vitam meam: & cum viris sanguinum, vitam meam. E

Perdere. NE perdas, exemplar Hebraicum תספח tesoph, auferas, aggreges ad impios. Ne me cum impiis recenseas. Quòd si consuetudinem, sermonem, aditúmque impiorum, si in numero sceleratorum haberi, quibuscunque possem rebus, defugi, minus item animam meam cœtui eorum adnumeres: ne cõgreges me cum illis in loco damnatorum. Aut si referas ad hanc vitam, ne sit eadem super bonis, *atque malis sentẽtia, si perdere sceleratos*, homicidásque decreuisti, si sanguinarias bestias execratus, *funditus abolendas existimasti*: me certe sors alia longè diuersa secutum ab hac gente secernat. Omnes preces cò direxerat, vt Deus probitatem, integritatem, innocẽtiámque eius disquireret: religionem, pietatem respiceret. Iure nunc tam pretiosarum rerum (quid enim præstantius vsquam?) præmium exigit, vt peculiari diligatur amore à patre superno, respiciat oculis æquis, non quemadmodum sceleratis illis iratus. Hinc fit perspicuum idem esse animam, atq; vitam: idem peccatores, atque viros sanguinum cædibus, & sanguine gaudentes, non secus, atque Dominus eorum diabolus, qui fuit à principio homicida.

In quorum manibus iniquitates sunt, dextera eorum repleta est muneribus.

Munera. MVNERA vocat auaritiam, corruptelas ex auro, pecuniam corrumpentem, mune- F
ra, quibus acceptis, animísque corruptis interficiunt, nullum improbitatis genus prætermittunt auaritia instigante. Prius appellat eos rapaces, homicidas, cædentes, violentos. Id enim est, In quorũ manibus ἀνομίαι, iniquitates, pro quo in Hebraico זמה sima,
Iniquitates. scelus, quod reddidit Hieronymus, In manibus eorum scelus, rapacitas, effusio sanguinis, plagæ, violentia. Id fit ab eis ob munera, quod pessimum est, auaritia oculis eorum tenebras offundente, veluti mancipia, & captiuos agente. Seruum pecus eius. Ab his vt ipse totis viribus discrepauerat, nihil sibi commune cum illis esse sinens, séque ab eorum cõtagio penitus auertens, sic orat vt cum rapientur ad supplicium, siue in hac vita, siue in posterum, cum longè ab eorum fato segregatum ad feliciora ducat.

Ego autem in innocentia mea ingressus sum: redime me, & miserere.

Pes meus stetit in directo: in ecclesiis benedicam te Domine.

Innoc. INNOCENTIAM Hieronymus dixit simplicitatem. Vtrumq; Hebraica voce designatur תם thum. Eodem fine claudit carmen, quo inchoauerat, ingressus sum innocenter. Egi vitam innocẽtem, inculpatam. Est quidem perfuturũ Hebraicè אלך elek, ambulabo, vt affirmet se facturum in posterum, quod semper hactenus fecisset, nulla bene-

faciendi

Afaciendi laſſitudine, quod plerique ſolent, defatigatus. Nam qui perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit. Quocirca petit præmium, clementiam, miſericordiam, vt eum redimat, vel ab imminentibus malis, vel his, quæ poſſint accidere, quorum eſt plena terra, paratis ad omne tempus calamitatibus, in quas homines incidant, niſi Deus ictus à ceruice repellat, quem colunt res homines, & virtutis honorem adamantes, quod illi gratiſſimũ eſt, faciunt vt opponat ſe, maximas à nobis clades depulſurus. Declarat illuſtrius quid ſentiat: Pes meus ſtetit in directo. Dicendum Latino fuiſſet ad Græcum ἐν εὐθύτητι, in rectitudine, æquitate. Pes meus ſtetit in rectã non ſum ingreſſus iter deuium, ſeclusumque à locis celeſtibus, non per obliqua, præcipitoſa per exi, quæ me tandem in barathrum præcipitem agerent. Recta tendebat iter noſtrum ad diuina. Secutus ſum æquitatem, iuſtitiam, his ſemitis vitam duxi. his curriculis ætas noſtra decurrit. Propterea ſubiecit, In eccleſiis benedicam. Eccleſias (vt perſpicuum eſt) vocat frequentias, cœtus, & quæ Græcè vulgo dicuntur panægyris, tota plebe coëunte ad rem diuinam, ſolennitates templi, dies feſti. Tunc audiente multitudine laudes diuinas concinebant, eorum animos in admirationem diuinæ maieſtatis excitatos, ad pietatem magis incendebant. *In directo.* *Panegyris.*

PSALMI XXVI. EXPLANATIO.

APVD Septuag. præfertur hæc inſcriptio, Pſalmus Dauid, prius quàm liniretur. Linire Latinus dixit, quod Græcè χρισθῆναι, vngi. Sed hæc inſcriptio redundat, quod Nicolaus quoque teſtatur. Neque ab Hieronymo in Pſalterio ad Hebraicam veritatem proponitur. Minus item extat apud Chaldæum: ſolitum tamen Hebræos addere ſiquid abſtruſius ſapientiæ ſua tempeſtate circumferretur inter eruditos. Tantum proponitur eſſe Pſalmus Dauid. Eſt vt conſueuerunt plerique Pſalmi, oratio, ſupplicatio ad diuinas aures, plena ſpei, qualem decet eſſe ſupplicatium, qui ſperent, quem precantur, ſibi propitium, modo non precibus ſolum, ſed rectè factis iuſtitia, probitateque nitantur. Nam Deus peccatores non exaudit, quos iniqua mens à iuſtitia, & virtute nunquam pœnitentes auertit. Propterea diuinus Poëta non tantum ſpem, fiduciámque ſuam omnibus penè carminibus, ſed item luminis cõfidentiæ cauſam celebrat, eámque duplicem, rum miſerationem, clementiámque diuinam libenter peccata condonantem, tum rectè factorum conſcientiam: triáque hæc, omnes penè Pſalmos animaduertes proponere: Miſericordiam, clementiámque diuinam, placabilem, exorabilémque in ſupplices, ſi pœniten tiam inuenerit: tum ipſius ſupplicantis probitatem, vt hoc reddant aures diuinas attentiores. Ad poſtremum, magnam ſpem, quòd non in aures duras, & inexorabiles, ſed faciles, & placidas, preces immittit. *Quos peccatores, Deus nõ audiat.*

Dominus illuminatio mea, & ſalus mea, quem timebo.
Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo.

NON eſt contemnendum, quod Hebræorum nonnulli afferunt, illuminationem, ſine lucem, vt Vates locutus eſt ſuis verbis, referri ad res animi, ad inuiſibiles animi motus, quos Deus illuminet, ſuggerens meliora conſilia, irradians animo, ne velut cæcus vitam gubernet, nauiculam in ſcopulos impellat. Salutem autem referri ad corpus pulſis à ceruice calamitatibus impendentibus, reiectis procul caſibus aduerſis, fluctibus iamiam in caput lapſuris, conflictis, priuſquam mole ſua ruant. Protector autem vitæ meæ, aut quod eſt in Hebraico מעוז maos, fortitudo, quaſi præſidium, referri ad vtrunque, animum cum corpore, quod vita dicitur, tum larga data luce conſilijs, gubernaculiſque animi, ipſiq; menti deliberanti: tum corpus quacunque tendere pergat, eripiens, ſi qua vel ab hominibus, vel rebus inanimatis imperum factura videantur. In primis ea mala repellens, quæ Vates illuſtriſſimus carmine complectitur: *Illuminatio.* *Salus.* *Protector corpus, vita.*

Tu potes vnanimes armare in prælia fratres,
Atque odiis verſare domos, tibi nomina mille,
Mille nocendi artes, fœcundum concute pectus. *Satan.*

Sunt et certè nomina mille, totidem detrimenta deſignantia. Diabolus, calumniator, Satan, aduerſarius, ſerpens peſtilens, exitiale virus inſpirans. Hæc propellit, prohibet ab his fortitudo, propugnaculum, præſidium. Sic ſpes eſt carminis initium.

Dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas: qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt, & ceciderunt. D

Nocentes. Qui tribulant me. APPROPIANT, Latinus sermo exigit, vt interpres vertat, appropinquant. Fuge nature propinquant. Nocentes, rectè quod Hebræis est מרעים mereim, malefici, nocere parati. Qui tribulant me, vnica vox Hebraicè צרי zarai, hostes prementes, terentes, in angustias impellentes. Infirmati sunt, quod in Græco est ἠσθένησαν, debilitati sunt, dialectos Hebraica כשלו cashelu, vt Hieronymus edidit, in fregerunt, offenderunt, corruerunt. Non *Homo, homini Lupus.* longè inter se distantia. Edisserit, vt cernis, latiúsque explicat spem præsidiúmque cæleste, quodcunque malefici genus animo peremnias, siue quæ res inanimatæ, siue quæ, bestiæ hominibus inferunt, nullum afrocius reperias, quàm quod affert ur ab hominibus. Collectisque exemplis, vt ille inquit, eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, beluarum etiā repentinæ multitudinis, quarum impetu quædam hominum genera constat esse consumpta, longè plures deletos homines inuenies hominum impetu, id est bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cùm sit igitur hoc genus mali longè copiosius, & multiplex, longéque nocentius, hoc à sancto Vate frequentius commemoratur, ab hoc supplicitèr petit defendi. Insidias, fraudésque hominum nunquam non proponens, quorum tanta interdum est sæuities, vt meritò comparet eorum auiditatem nocendi, voracitati bestiarum, carne, & sanguine vescentium.

Si consurgant aduersum me castra, non timebit cor meum. E
Si exurgat aduersum me prælium, in hoc ego sperabo.

Castra. FORTASSE primum genus inimicorum sunt particulares homines, vt qui clam insidiantur, per cuniculos ad necem, maleficiúmque hominum paulatim adrepentes, ant verbis tacitas labes inurentes, quibus aut opinionem probitatis, aut honores, & dignitates, gratiámque apud homines eripiant, vt summis quos tenent gradibus deiciant, *Prælium.* ipsi in eorum locum sufficiantur. Secundum genus inimicorum, quibus cum omni tempore bella gerebant dissentientes moribus, ritibus, religione. Si plures, ait, conspirent, bel- *In hoc.* lum mihi indicentes, innumerabilibus copiis in me ruentes. Quod ait, In hoc sperabo: hoc Hebraicè est neutrum, aut fœmineum genus, refertur ab Hebræis ad superius, nempe salus mea, fortitudo mea: in hanc salutem, in hanc fortitudinem sperabo. Castra dixit, directas, dispositásque acies, ad dimicandum.

Vnam petij à Domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ, vt videam voluptatem Domini, & visitem templum eius.

Vnā petij. NVNC quoque fœmineum genus, vice neutri: Vnum petij, hoc requiram, quod Hieronymus quoque vidit, & scripsit. Haud absurdè forsitan Hebræi declarāt hunc locum. Vera quidem fateor dicere Dauid, si prælium committere, si manus cum hostibus F conferere constituam, affore mihi tutissimum præsidium. Si pro republica, bellis susceptis, memet hostibus obiecero, ne nostis tum vrbes diripiant, tum agros populentur, à latere meo non discessuram custodiam. At mihi longè gratius fuerit, atque hoc postulo, omnibúsque precibus à Deo contendo, vt bellis sedatis, & requie ab armis concessa, quod reliquum est ætatis, in templo cum sanctis sacerdotibus, omnibúsque piis res diuinas offerendo traducam. Vt visitem sacra lumina, vt videam voluptatem Domini. Id enim dicendum *Voluptatē Domini.* est Græcè τερπνότητα, voluptatem, dulcedinem, suauitatem, non voluntatem. Est autem pro hoc in Hebraeco נעם noam, id videlicet quod reddidimus, dulcedo, voluptas, iucunditas, amœnitas. Hieronymus, non minus rectè, quoniam is quoque significatus voci subest, reddidit pulchritudinem. Hæc pulchritudo, siue iucunditas, est ipsum pulcherrimum, iucundissimum templum, locus pius gratissimus, quem gloria Dei, de qua superius à nobis dictum est, speciosissimum, radiantissimum reddebat. Omnis in hoc templo iucunditas, siue speciem, ornatúmque templi, siue dulcissimam vocum diuinas laudes canentium, musicorúmque instrumentorum harmoniam respicias. Huc accedebat, quemadmodum dixi, quòd sæpe spectacula cælestia contemplabantur: offerente sese humanis oculis conspicuam, gloria cælesti, quo nihil in terris videri posset delectabilius. Exponit item idem Magister locum, quod mihi quoque probatur de voluptate, templóque cælesti, desiderio vitæ beatæ teneri Dauid,

A David, id à Deo votis intentissimis postulare, cum in cœtu sanctorum Angelorum recipiat, vbi voluptas vera, de qua cecinit: Satiabor, cùm apparuerit gloria tua.

Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltauit me.

EX cõsuetudine psalmorum, vbi precibus institissent, auxilium cæleste petentes, multa super eo carmina profudissent, reliqua pars orationis excipit, qua gratiarum acceptarum, quas postulassent, commemoratio continetur. Igitur velut quæ implorasset assecutus, (optauerat autem præsidio cælesti in prælijs, omnibusque aduersis casibus defendi,) prædicat hanc protectionem, defensionemque. Absconsionem in tabernaculo metaphoricῶς, ipsum cæleste subsidium, diuinam custodiam appellat, figuratè, tropicè, non propriè. *Abscondit me.* Tabernaculum est, quod Græcè σκηνή, scena, tentorium. Tentorium Dei, quo protegitur, vocat figuratè ipsam protectionem, defensionem, qua Deus illum abscondat, cladibus impendentibus calamitatis tempore, cùm vis inimica propinquat. Non sentit tabernaculũ templi. Propterea commutauit Hierony. Hebraicum, Abscondit me in vmbra sua, quanquam est Hebraicè סכו succo, tabernaculum, tentorium eius. In die malorum, Hebraicè in die mala: die calamitatis, vt exposui. Iterat simile: Protexit me in abscondito tabernaculi sui. *Tabernaculum.* *In die malorum.* Hic quoque tabernaculum, siue tentorium, quod æstus, atque hymbrium vitandorum causa parabatur, sentiens nõ illud templi tabernaculum, sed figuratè ipsam protectionẽ, quem-

B admodum figuratè tribuunt alas ipsi Deo, Scapulis suis obumbrabit tibi, nempe alis. Quod dixit Latinus, in abscondito, & si non longè distat Hebraicum בסתר beseter, in secreto, verè in abscondito, nulla calamitate eum inuenire valente. Subiecit aliud simile, In petra exaltauit me. In origine est, In petra sua exaltabit me. Petrã appellat arcem, munitionem, præsidium, castra excelso loco posita. Locum munitissimum, arcem inexpugnabilem, Turrem inaccessam. In hanc, inquit, me exaltabit, attollet, eleuabit. Conscendere me faciet ad locum editissimum, inexpugnabilem, quo nulla vis inimica possit aspirare. Has ego sedes editissimas obtinebo. Figuræ sunt omnes, pulcherrimis tralationibus: defensio, protectio, auxiliúmque cæleste designatur. *In abscondito.* *Petra.*

Et nunc exaltauit caput meum super inimicos meos. Circuiui, & immolaui in tabernaculo eius hostiam vociferationis: cantabo, & psalmum dicam Domino.

NE quisquam existimet, quod in beneficiis dandis odiosum est, eum quod postulasti, tenere in longum, gratiámque procrastinari: Ecce, ait, protinus assequar quod poposcissem. Namque caput meum exaltabit (vt est in lectione Hebraica) super inimicos. Exaltabit caput, attollet ad sidera, fama super æthera notum reddet, caput meum sublime tollet, faciet me hostibus superiorem, qui me circunsteterunt, & circumuentum

C delere putabant. Caput eleuare, exaltare, Hebraicus tropus. Caput est totus homo, hic sensus, hic vita: Eo tropo Græci, Latinique delectantur. *Caput.*

Dij capiti ipsius, generique reseruent.
--Capiti cane talia demens:
Dardanio rebusque tuis.
--Testor vtrunque caput.

Ob has, ait, victorias, ob superatos hostes, circuiui, & immolaui in tabernaculo eius. Ad tẽplum gratias acturus, hostiásque immolaturus accessi. Circum altaria versor, vbi tentorium est, quo tegitur area. Hic non hostias modò mactans, sed carmen item victoriale cõcinens. *Host. vociser.* Hostiam vociferationis, Hieronymus vt clarius efficeret, dixit hostiam iubili, licet Græcè quoque bene sonet hostiam, αἰνέσεως καὶ ἀλαλαγμοῦ, laudis, & vociferationis. Atque est sensus, aut, vnà cædens hostias, vnà carmina cantans. Aut, non alias sentit hostias, quàm sacrificium laudis, sacrificium vociferationis, iubilationis, lætitiæ, celebritatis. Quanquam *Num. 10 b* Hebræi hostias interpretantur, super quibus carmen canitur, simul sacerdotibus hostias mactantibus, simul vociferantibus. At his in litteris non solas hostias cæsarum pecudum celebrari inuenias, sed item sacerdotium laudis, vt antiquissimo tempore, & sæculis Orphicis etiam gentes offerebant vice sacrificij odores, suffitúsque herbarum, panem, & vinum. Noster respicit carmina triumphalia, voces alacres, inimicis oppressis, quale Moy-

ses cecinit, Pharaone cum copiis demerso. Quocirca subdidit, Cantabo, psallam, vt est D
Græcè, ᾄσω καὶ ψαλῶ.

Exaudi Domine vocem meam qua clamaui ad te, miserere mei, & exaudi me.

Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea: faciem tuam Domine requiram.

ORATIONEM addit, post commemoratam spem. Nam quod hactenus prodidit, spes est, ac fiducia. Omnis hucusque in decantanda spe, cautus insumptus est. Nunc ad aliud genus pergit, ne sola spe niti videatur: cùm spe miscere preces oportet. Agit ergo precibus. *Clamor.* Clamor quem memorat, quod sæpius declaraui, est clamor tacitus, intentissima pectoris cõtentio, cùm soli sumus, nobiscũ loquentes, animúmque in varias partes, quod Homerus diuinè vocat μερμηρίζειν, diuidentes. Is clamor tam percipitur à Deo, pellítque *Aures dei.* aures eius, quàm vox exterius profusa, pellit aures mortalium. Auditus eius, non qualis noster. In auribus illis, non aër inest, quem percussus, formatúsque nostris vocibus exterior aër repercutiat, formamq; imprimat. Alia sunt aures Deo, non corporeæ, nõ artificio corporeo compactæ. Genus aliud aurium, ita genus aliud clamoris, quem Vates edidit, cuius sunt aures diuinæ duntaxat, capaces. Estq; oratio vehemens, aures illas vehementer impellens, ingeminátque, Audi, miserere, exaudi. Videas tonare, fulminare: atque artificiosè subicit: *Tibi dixit cor me.* Tibi dixit cor meum. Decreuit cor meum consiliorum, intelligentiarúmque princi- E
pium, omnis corporei motus origo, decreuit, inquam, & constituit, vt facies mea, nempe præsentia, conspectus, veniret in conspectu tuo. Ante oculos tuos me cor meum impellit, mouet, agit. Animus incitat me, vt faciem tuam requiram, vt ore ad os, quod aiũt, & vltrò, citróque tecum loquar. Facies mea, faciem tuam requirat. Vultus meus oppositus tuo velut domini, ac serui consistat. Seruum loquentem dominus auscultet. Hoc mihi cor suadet, hoc pectus audet, vt ea quæ posco, quorúmque vsus me vehementer solicitat, adlubet calcaria, tibi clarius innotescant: cõstituo vultus tuos requirere, memet ipse, meúmque obiiciam caput. Nescit necessitas erubescere.

Ne auertas faciem tuam à me: ne declines in ira à seruo tuo.

Adiutor meus esto, ne derelinquas me: neque despicias me Deus salutaris meus.

CVM venero in conspectu tuo (quod se facturum prædicauerat) quæso ne succenseas, & iratus oculos auertas, ne recordatus meorum delictorum, aut contemnas, indignúmque tuis oculis, & quasi sordidum iudices, aut cum indignatione videre refugias, méque meis cladibus vexari sinas. Potius qualis fuisti semper erga me (fuisti autẽ protector, defensor,) esse perseueres. Nulla nanque mentis mutatio tibi clementiam, morúmque dulcedinem extorquere potest. Minimè qualis noster animus, propter imbecillitatem ad omne tempus mutabilis, quæuis aura surgat agitandus, non minus atque mare, nunc F
placidus & serenus, nũc turbulentus, idq; iniustis de causis. At cùm tibi sit animus propter fortitudinem immobilis, ingenium autem mitissimum, nec te beneficiorũ pœniteat, nulla benefaciendi lassitudine defatigeris, certè nec debes, nec potes eum deserere, quem antehac semper protexisti: Dicitur ergo Hebraicè, Adiutor meus fuisti, non per imperatiuum, γενοῦ, esto. Sermonis vbertas est, ne derelinquas, ne despicias; adiutor, seruator. Oratio quo- *Salutaris.* que vehementior omnibus spiritibus summa vi nitentibus, cõgregatísque ad præcandum. Spiritus appello nũc impulsus animi. Salutaris meus, Latinis minimè decuerat dicere, cùm *Iesa, vnde iesus.* sit Græcè σωτήρ, quod clarius, & melius redditur, seruator. Hebraicè ישע Iesa vnde IESVS.

Quoniam pater meus, & mater mea, dereliquerunt me: Dominus autem assumpsit me.

ASSVMPSIT, melius per futurum, vt est Hebraicè יאספני iaasepheni, colliget, assumet me. Forsan non abhorret à vero, quod exponitur ab Hebræis. Simul editis nobis in lucem parentes adesse, qui nutriant, sustineant, quorum præsidio destitutus infans, viuere non possit. At vbi senecta, siue quis alius casus abstulit parentes, quorum ope subleuatur natus, Deum eorum vicem gerere se nobis, si quis id precibus, ac probitate obtinuerit. Simile quid nunc Vatem postulare: Parentes me deseruerunt ex hac vita digressi, defi-

cit

Acit eorum præsidium, tu mihi pater, tu mater fueris, qui me lapsantem confirmes, infirma vestigia sustineas, velut infantem doceas, auxilio, opibúsque tuis, quę sunt vberrimæ, iuues. Iuxta Græcos, Amici, inquit, parentésque destituerunt, vt fit in calamitate, plerunque ex amicis fiunt inimici, inuisum habētes, quem misereri decuisset, sese ad flatum fortunæ mouentes. Quódque miserius est, quod fortunæ varietas attulit, aut imprudentiæ, qui sibi moderari nescierit, aut peccatis, quæ præsenti pœna plectuntur, tribuentes. Fit igitur aliquando, vt in summa calamitate, à parentibus deseramur. Hanc miserabilem sortem proponit Vates, vt magis ad misericordiam diuina mens conuertatur, maximè misereri solita, quos humana subsidia deficiunt. Potest igitur, aut tempus calamitatis, quo cuncti destituunt, aut quo parentes humana necessitas sustulit, intelligi.

Legem pone mihi Domine in via tua, & dirige me in semitam rectam propter inimicos meos.

LEGEM pone, clarius, [redacted] ex fonte הורני horeni, doce me viam tuam. Sed Latinus imitatus est Græcum νομοθέτησον, legem feras. Vtrunque sub verbo est, ob similitudinem. Qui fert legem, docet, erudit, præcidit viam. In quā partem te flectas eundo demōstrat. Sed perspicuus redditur sermo Prophetæ si dicas, Doce me, adiunctúsque ei est accusatiuus, Viam tuam. Eandem postulationem ingeminat, vt in more illi est, Dirige me in semitam rectam. Quis dubitet quin recta semita, siue plana, æqualísque (vt loquitur *Legē pone.*
B Hebraicum) sit, quod prius postulat, via eius? Semita recta, est via Dei, via quam Deus ostendit: via quæ duce Deo carpitur. Est virtus, est iustitia. Nam iustitia est æquitas, æquitas autem, siue rectitudo semitę postulatur à Propheta. Ipsam autem æquitatem vocauerat viam Dei. Est igitur via Dei, ipsa virtus, princépsque virtutum iustitia. Est autem alia Dei semita, requies curarum secura, citra periculum, custodia tutissima, salus, conseruatio, tela inter & hostes comite Deo. Multa nos aduersa, dum viuimus, dum vitę curricula peragimus, circunstant, circunfusis vndique velut hostibus, qui vel animum oppugnent, deiiciant, infirmúmque reddāt, vel corpori clades inferāt. Sed si Deus affuerit, qui nos agat per flammas, & mille sequentia tela: eripiens, medióque ex hoste recipiens: ille, meum comitatus iter mare omnia circum, semita tutissima, semita Dei secura, tuta. Quocirca subiicit, Propter inimicos. Hæc semita Dei, qua per medios inimicos, securi penetramus.

Ne tradideris me in animas tribulantium me: quoniam insurrexerunt in me testes iniqui: & mentita est iniquitas sibi.

IN animas, Hebraicum per singularem numerum, בנפש banephes, animæ. Ne tradas me animæ inimicorum. Animam vocat animum, impulsum, vehementem auiditatem, impetum, vt animosus Eurus. id Græcè dicitur μέγα πνέων, magnos spiritus sibi sumpserant hostes aduersus eum. Et Hebræi pariter exponunt omnes animum, hoc loco תאוה cupiditatem, voluntatem. Testes iniqui, est testes שקר sheker, testes mendaces. Et *In animas.*
C quod ait, Mentita est iniquitas sibi, Hebraicum ויפח חמס vaipheach chamas, Et perflat, sufflat, spirat iniquitas. Violentia perflat, arrogantia magnos spiritus edit, minatur. Insignis eorum superbia monstratur. Et ab Hebræis exponitur locus. Loquitur violentia, superbia, loquuntur illi verba minacia, nimis arroganter. Sed propriè est, quod dixi. Ipsa superbia, ipsa violentia spirat, sentias non homines, sed bestias truculentas spirare. Quare longè melius hoc, quàm illud Græcorum interpretum, quos Latinus expressit, καὶ ἐψεύσατο ἡ ἀδικία ἑαυτῇ, Et mentita est iniquitas sibi. Duo eorum scelera proponit optimus Vates, mendacem arrogantiam, crudelitatem. Quid autem mentirentur contra eum, perspicuum est. Inimicos totius populi, (nam hos in primis innuit) alias nationes à pietate vera abhorrentes appellat, nunquam non Hebræis infestas, & infestis armis in eos irruentes, liberos, & coniuges eorum in seruitutem abstrahere, eósque ad sceleratas superstitiones, ritúsque profanos posthabitis sacris Hebraicis conuertere summa vi contendentes. Hos vsurpat testes mendaces, quòd in eorum superstitionibus nihil esset præter mendacium. Quodcunque de suis superstitionibus, ad quas trahere niterentur Hebræos, loquerentur: quicquid in Deorum suorum laudem prædicarent, & testarentur, mendacium erat. Ipsi autem testes mendacissimi defendentes falsa, inania, quibus nulla substantia subesset, Magicæ vanitates, vana superstitio. Multáque præterea de ipso principe, ac Rege mentiebantur, nihil illi cum vero Deo esse prædicantes, nullum ei adesse præsidium supra humanā spem, in quo gloria-

Testes iniqui.

Mentita est iniquitas sibi.

retur: laudes eius supprimentes, si quid humana fragilitas peccat, id verò latius, inflatiúsque exaggerantes. & quod inimici solent, contumeliis Hebræos, eorúmque ritus, religionémque prosequentes. D

Credo videre bona Domini, in terra viuentium.

1. Cor. 15. c HEBRAICVM obscurum, quod dicitur לולי lule, si non, nisi, vel quasi, vt Hebræis exponitur. Cúmque sit ἀποσιώπησις, refertur ad superius, vt dicat, quasi perisse, quasi inimici in me innolassent, factóque impetu oppressissent, nisi sperassem videre bona Domini: Nisi me ad præsidium cæleste conuertissem, nisi me subsidium Dei, in quod sperabam, cõfirmasset, protexisset. Prudenter igitur Sept. & Hieronymus hanc scabredinem vitarunt, dimittentes aduerbium, nisi, aut, propemodum, simplicitérque ponentes, Credo *Bona Domini.* videre de bono Domini, vt est in Hebraico, (est autem bonum, felicitas, beatitudo) & de *Terra viuentium.* terra viuentium. Eadem sentiunt, interpretántúrque Hebræi, atque nostri: Terram viuentiũ esse, qui paradisus appelletur, quemadmodum quoq[illegible]æis damnatorum gehenna sit in terra Hierusalem: vtq; sunt apud Poëtas campi Elysij, in paradiso esse felicitatem, beatitudinem, quam bonum Dei vocat. Ad hęc bona iustos esse venturos, quorum contemplatione insatiabiliter fruantur. Appellatur item is status Hebræis vulgo, holam haba, sæculũ, seu mundus futurus. Probatur maximè nobis vt terra viuentium, siue terra vitæ, non sit para-*Paradisus terrestris.* disus terrestris, de quo post lapsum, deturbatúmque Adam, nihil suspicari licet, potius ratione docente, nullos esse sub cælo locos vitæ feliciter, & sine curis ducendæ aptos, & quos fortunatorũ sedes possis appellare: omnes mundi partes aut algoribus, aut æstibus, vẽtis, & hymbribus vexari palàm est, vt reliquas mittã pestes omnibus terris accidentes. Non fuisse paradisum, sedem beatam, nisi cùm Deus creás hominem, diuináque specie spectabilem se exhibens, hac præsentia daret ei beatitudinem. Post tantæ claritatis abscessum, locum similem reliquis in terra remansisse. Verius igitur est, vt terra viuentium sit cælum, nostrati nomine nuncupatum, vt pleraque spiritualia, & inuisibilia nominibus corporeis explicantur. Quemadmodum ex Platone campus veritatis, iustitiǽque sedes dicitur. Fluminá que in cælo vitalis aquæ, florentésque arbores à Ioanne statuuntur. Est tellus illa, tellus æterna, tellus æternorum, nihil ibi, nisi sempiternum, nihil mortale. Campus vitæ, vt nostra terra, mors vbi regna tenet. Chaldæus quoque declarauit Hebraicum, Credo videre bona Domini in terra vitæ sempiternæ. E

Expecta Dominum: viriliter age, & confortetur cor meum, & sustine Dominum.

Viriliter age. VIRILITER age, rectè iuxta Græcum ἀνδρίζου, Hebraicum חזק chasac, robotare, confortare, esto robustus, quod & Hiero. transtulit. Quoniam in præsidio cælesti omnẽ spem habendam prædixerat, quo protegente non sit ab inimicis pertimescendum, nunc sumit animos, & audaciam, excitans seipsum, & corroborans, inducénsq; sese ad eam cogitationem, quãtum sibi sit fidendum, audendúmque, vt quem auxilium Dei defendat. F Simul quid virtutis habeat, & quantum nostra pectora firmet in aduersis spes cælestis beatitudinis, ad quam respiciẽtes animi, alacritatis, & fortitudinis implentur. Quod ait, Expe-*Expecta Dominum.* cta Dominum, est Hebraicè, spera in Dominum, flectere ad Dominum: &, vt ait Rabi Salomon, Nisi continuo vocatus aduenerit, at expecta, confortare, ne deiicias, ne despondeas *Sustine.* animum. Non tibi defuerit, veniet certò. Propterea iterat expecta, sustine, quod vno, eodémque verbo Græcè, & Hebraicè ὑπόμεινον. Sustinere solet Latinus transferre, quod Græcè, & Hebraicè est expectare. Itaq; consonat carminis principium, & finis. A principio corroborãs seipsum, Dominus lux mea, & salus mea quem timebo, à quo trepidabo: nunc, Expecta, confortare, lux, & salus tua non procul consistit. Est diuinum carmen, plenum sapientiæ, & pietatis. Oratio valida, vehemens, omnibus neruis contenta.

PSALMI XXVII. EXPLANATIO.

Ipsi Dauid. INSCRIPTIO psalmi est, Psalmus ipsi Dauid. Significantius, & ad Hebraicum dices, Ipsius Dauid. Hunc psalmum, ait Auen Esra, aut Dauid, aut vnus è cantoribus edidit. Non magni refert, an Dauid, an cantoris. Si titulum spectes, est Dauid, quod clarum est. Est ad omnes ferè partes referens superiorem psalmum, oratio suppliciter petentis opem Dei, ne in potestatem inimicorum veniat, ne pro-

ditorum

Aditorum latentes insidiç ei noceant. Imprecatur his pro scelerum magnitudine pares pœnas. Post, vt ferè consueuit cunctis carminibus, agit gratias quòd sit accepta oratio, quod Deus præsidium, salus, decúsque sit suus: quod eo tuente nulla trepidatio, nihil ab inimicis extimescendum. Hac spe fidentem terror inuadere non possit. Ea spes dans animos implet alacritatis pectus, corpus hac lætitia reflorescit, cui succum subduxerat mœstitia. Nec prorsus in eorum sententiã tendo, vt ad particulares causas descendas, cui psalmus is sit editus, quo Nicolaus attulit, editum cum Saul ipsum Dauid insequeretur. Est, reor, vniuersalis supplicatio, respiciens quidem aliquos inimicos: sed cùm eos minimè placuerit Vati nominare, videntur omnes inimici designari, vt sit status causæ vniuersalis, quod dignius est, non particularis.

AD te Domine clamabo, Deus meus, ne sileas à me: nequando taceas à me, & assimilabor descendentibus in lacum.

QVOD dixit, Deus meus, in origine propria Dei in aduersis appellatio *Petra.* צור zuri, petra mea, præsidium, arx, scopulus inaccessus: robur, diuities *Scutum.* mea: velut omnis protectio dicitur Græcis à scuto ὑπερασπιστοῖς, Hebræi à petra. Propterea Hierony. dixit fortis meus. Quod ait, Ne sileas, ne *Ne sileas, ne taceas.*
B taceas: est perinde si dixeris, Ne surdescas me postulante, ne aures obdas ad clamores meos. Tacere dixit, quasi obmurescere, nihil respondere. Ne quæso vociferante me, obmutescas, non me dignatus responsis tuis. Sed precibus meis admissis, auxilium mittas: quo signum dederis te exaudisse, responsum erit, missum auxilium. Quod si nihil aduenerit, iudicio erit, te ad preces meas quasi mutum, surdúmque fuisse, quasi dormitasse me clamante. Ne taceas, sed respondeas, aures apertas ad preces meas habeas. Os quoque tuum diuina mihi responsa remittat. Silet igitur qui vel non neglexit, vel audire intellexit. At Deo nihil impedimento esse potest, quo minus exaudiat. Si non exaudit, fuit in causa, quòd audire cõtempsit. Hunc cõtemptũ suscipit, cum petimus iniusta, aut nostra facit improbitas, vt cõtemnamur. Hæc melius declarans in sua translatione Hieron. hunc locũ vertit, Ne obsurdescas mihi, ne forte tacente te *Lacum.* mihi cõparer his. Quod autem ait, cum descendentibus in laccum, (Laccus cum duplici c, Græcè est λάκκος) quid sit discas ex Hebraico pro eo בור bor, puteus. Est igitur laccus puteus, fossa, vorago. In hanc descendũt, qui ruunt, qui cadunt, qui damnãtur. Hebręis est opinio, *Descend.* vt possit de gehenna interpretari. Descendentes in laccum, sunt qui præcipites feruntur in barathrum, Tartarum, Erebum, Puteum profundissimum, qui tantum tenditq; sub auras,

Quantus ad æthereum cæli suspectus Olympum.

Posset item de corporea ruina intelligi, quemadmodum eos, qui aberrant dicimus labi in voragines, præcipitare. Ruinam, acceptámque cladem vocat Vates in profundam vora-
C ginem cecidisse. Qui descendunt in laccum, sunt qui corruunt, præcipitantur auxilio cælesti non suppetente, casibus aduersis impelluntur in ruinam, velut radicitus arbor excisa, quam circumfusi agricolæ securibus, donec euertant, animosè cædunt. Referri potest igitur ad corporeas clades.

Exaudi Domine vocem deprecationis meæ, dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum.

INGEMINANTVR curæ, suspiria, preces multis nominibus super eadem re conglobatis exaudi, ne sileas, ne taceas, vocem, deprecationem, oro, extollo manus. Quibus *Orandi ratio.* oratio sit vehementior, pectore plures voces edente, vehementiúsque aures impellente, vt si vel dormites, necessario instantes, ingeminatique clamores excitent. Sic Deus *Luc.16.* orandus est, sic orandum docuere prophetæ, vt nihil frigidum, nihil oscitabundum interueniat, omnia ferueścant, rapiant, transforment, instar torrentis oratio fluat, fulminare, tonare videaris, sit totis contenta neruis supplicatio, ne lacrymæ quidem desint. Tum verò Deus aderit, lacrymas, tristitiamq; miseratus. Quod dixit tollere sese manus ad templum *Dum extollo manus.* sanctum, Græcus quidem habet πρὸς ναὸν, ad templum, nõ admodum magnũ interuallum, quòd sit in Hebraico דביר debir, oraculum, vt Hierony. edidit, adytum, locus templi sacra- *Debir, vel deuir. oraculum.* tior, vnde diuina responsa reddebantur. Iuxta hoc oraculum constiterat Vates, manibúsq;

ad sidera sublatis, numen æternum precabatur, sibi suppetias afferret, ab insidiis, quas suspi- caretur, sed videre nequiret, defenderet, in potestatem inimicorum eum venire ne fineret. Omnes clades à se, & populo cui moderaretur, repelleret, inimicorum vires infringeret. Genus hoc prodigiosum, perniciosúmque humano generi tolleret, eorúmque improbitati digna præmia redderet.

Ne simul tradas me cum peccatoribus: & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.
Qui loquuntur pacem cum proximo suo, mala autem in cordibus eorum.

SI legas ad Hebraicum, est ad amussim, quemadmodum vertit Hierony. Ne adnumeres me cum impiis, & cum operantibus iniquitatem, loquentibus pacem cum proximo, aut amico suo, & malum in cordibus eorum. Monent Hebræi, & verè plerunque, sceleratos cõsueuisse occultare facinora, insidiosos, proditores, pacem amicitiámque prætendentes, in pectore conceptum facinus continentes. Hoc genus pessimum est, igni, ferróque amoliendum. Neque potest quisquam ab his tutus esse. Sunt enim fraudes eorum inuisibiles, nisi Deus aperiat. Ecce docent nos sancti prophetæ quid precibus contendere nos deceat à summo patre. Nam est, quando precantur vt illuminentur, vt nullis tenebris caliget animus, scientiam, lucem, sapientiámque petentes, ne peccatis inquinentur, ne contaminati facinoribus, oculis sanctis suis displiceant. Tum si quid peccarum sit, veniam petunt. Tertia postulatio solet occurrere, super insidiis hominum, super his, quæ capiti, vitæq; noceant: sæpiúsque meminisse consueuerunt, fraudum, insidiarum, proditionum, quibus omnia redundant. Nulla enim bestia homine nocentior, vbi ratio deprauata, auxilióque Dei destituta, non modò crudelitatem, furorémque induit bestiarum, sed longè deterius quiddam efficitur. Rectè igitur iuxta Hebraicum transtulerunt Septuag. μὴ συνελκύσῃς, Ne simul trahas, quod Hebræis exponitur, Ne congreges, ne recenseas me cum impiis: ne me in numero sceleratorum, impiorúmque habeas. Hócque duos habet sensus: Aut facias ope sancta, validóque auxilio tuo, ne sim in numero sceleratorum, sustineas labentẽ, ne peccare, hallucinariq; finas ignarũ doceas, lucẽ infundas, à peccatis auertas. Aut certè ne me in potestatẽ eorum tradas, ne insidias eorum præcipitare finas. Ne me sceleratis, impiísque in cruciatum dedas Salutis meæ rationem habeas. [redacted] igitur Græci secundo addiderunt μὴ συναπολέσῃς με, Ne simul perdas. Vnúsque est versiculus non duo, Ne simul tradas, Qui loquuntur, vt videbis etiam apud Hieronymum.

Piorum preces.

Ne simul trahas.

Da illis secundum opera eorum, & secundum nequitiam adinuentionum ipsorum: secundum opera manuum eorum da illis: redde retributionem ipsis. F

ARRIDET Hebræorum declaratio, quòd aliud in pectore, aliud ore ferunt, aguntq; omnia insidiosè, vt ab hominibus introspici consilia eorum nequeant, quàm fœta sceleribus mens eorum sit, quibus notis inquinata, tu qui secreta scrutaris, quem cogitationes inuisibiles latere non possint, da illis secundum facinorum grauitatem. Indignatus in eorum grauissima, nocentissima flagitia, aduersus eos prouocat vltionem diuinam. Hoc quoque præter ea quæ superius diximus in psalmis, occurrit vindictæ postulatio. Id iure merito prophetas (nam apud alios item reperies) fecisse, palàm est. Nil est enim tam execratum, atq; abominabile quàm ratio corrupta, quæ semper hominum pestem, exitiumq; meditatur. Prodigia sunt, ac portenta, monstráque super terra eiusmodi, non minus fugienda, vitandáque, & è medio tollenda, quàm dracones, aut siqua noua, & inusitata bestia conspecta fuit. Hæc monstra, quibus conficiendis vires humanæ deficiant, debentur Deo, qui cùm fuerit autor omnis vitę, qua viuunt omnes animantes, cùm repertor eorum omnium, quibus vita sustinetur, certè tollenda sunt ei, velut consiliis eius inimica, quę genus hominũ exitialiter infestant, in pernitiem stirpis humanæ nata, & viuentia. Nec solũ hominibus nocent, sed item summum Deum, operaq; eius ignorant, blasphemãt, detestantur. Ex his cùm detrimentum, nõ emolumentum, cùm pestis nõ salus existat, optandum est, & ad id Deus precibus prouocãdus, vt tollantur è terra, nequò diutius vixerint, hoc maiora detrimenta attulerint

De vindicta improborum optanda.

Cicero. off. 3.

attulerint. Quod ergo ait, Et secundum nequitiam adinuentionum: vt clarius noscas, pro nequitia, Græcè est πονηρία, scelus, facinus, prauitas. Pro adinuentionibus, ἐπιτηδεύματα, studia, consilia, facta. Secundum prauitatem studiorum, tantundem pœnarum persoluant, quanto cum scelere res eorum geruntur. Quanta in consiliis eorum inest pernicies. Non iniustum est par pari referre ad talionem. Téique candem sententiam retulit, Da illis, tribue illis, redde retributionem. Opera, adinuentiones, opera manuum. *Nequitia. Adinuentiones.*

Quoniam non intellexerunt opera Domini: & in opera manuum eius, destrues eos, & non ædificabis eos.

MIRVM in modum quorundam Hebræorum placet huius loci declaratio. Tempus, inquit, huius vitæ quod fuerat datum, vt cognoscendo, colendóque Deo dispensarent, atque hac vna in re exercerentur, potius vanissimis libidinibus tradiderunt, his maximè, nõ rebus æternis studentes, quarum cognitio, atque amor efficeret eos sapientes. Sunt plerique, quos animi deiectio, atque timiditas, ne quid eis aliquando deficiat, rerum item corporearum immoderatus amor facit, vt omnes curas opibus aceruandis, quibus egestatem repellant, conferant, semper pauentes, atq; trepidantes, tantásque opes sibi necessarias existimantes, quantæ si ad æternum tempus victuri essent. Omne studium, omnis disceptatio, quicquid cogitãt, loquuntúrque, propter has opes, propter eam, quam semper extimescunt, egestatem existit. Hos animi imbecillitas agit in angustias, longè ab ea dignitate recedentes, quam Deus homini nascenti dedit, quǽque maximè decuisset, quibus B religio longè meliora promittat. Sunt alij longè deteriores, sed tamen prioribus affines, quos maximè psalmum spectare palam est. Hos non illa tantum trepidatio, sed intima prauitas, miserabilisque rationis cæcitas, à rebus æternis abducit, contemptores Dei facit, nihil eorum cogitantes, quæ Deus humano generi creauit, donauit, è quibus viuerent, fructum caperent. Ecce igitur verus propheta, verus Dei legatus, & interpres, nominat opera Dei, quæ perinde sint ab eo constructa, vt si manibus ea molitus esset, fabricam, operáque manuum eius, vt clarius intelligas, mundum appellãs. Execraturq; eos, interitum, exitiúmque eis imprecatur, qui non percipiant, non sentiant, non animum ad hæc opera vertant, autorem fateantur, laudent, admirentur. Hanc ignorationem afferit eos mutos, pessimósque reddidisse, vt eos periisse expetat, digni, quos Deus destruat, amoliatur. Quasi ex oraculo, quasi incalescens agitante Deo pronunciat eos perituros, subducendos è vita, in qua nihil agant vtile, non solum terræ inutile pondus, sed exitium, pestis in contumeliam Dei viuentes, quos impietas, nempe diuinorum operum ignoratio (ignoratis operibus, autor ignoratur) ad iniustitiam, rapinas, insidias, cædes induxerit. Itaque ait, Destruas eos, & non ædificabis. Orationem, imprecationémque Hebræi fatentur esse: quia paulò antè dixerit, Da illis secundum opera eorum. Est autem per tertiam personam in Hebraico, Destruet eos, & non ædificabit. Atque exaggerat imprecationem, Ita destruantur, euertantur, vt amplius nõ ædificentur, nulla sit restauratio, sit irreparabilis ruina, irremeabilis error. Sicut illi destruebant opera Dei, aut ignorando, nesciendo, aut contemnendo contra mundi creatorem loquendo, iustitiam, quam ipse condidisset, violando: sic destruantur, funditúsque tollantur, excidantur, opera eorum perdantur, aboleantur. *Opera manuum Dei.* *Destr. e. et non ædi.* *Impietas.*

Benedictus Dominus, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meæ. Dominus adiutor meus, & protector meus, & in ipso sperauit cor meum, & adiutus sum.

HANC quoque prophetiam esse testantur Hebræi, imprecationes suas cõtra impios, qui vexant meliores, in hoc mundo rapiunt, interficiunt, exaudiendas esse, per præteritum pronunciatas veluti certiores. Eos penitus excidendos vaticinatus fuerat, nunc orationem, aut prophetiam super eorum interitu fore certam, diuinis auribus acceptam, impetratum esse, vt crudeles paribus pœnis occumbant. Ob quã causam benedicit Deum, effert laudibus, qui sceleratos interficiat, iustorũ patrociniũ suscipiat, eos exaudiat, quoties aduersus sacrilegos, homicidas cælestem vindictam prouocant, ne quis suspicetur cùm pauperes, viduásque vexari, cùm sæuire tyrannos, aut alios interficere, familias diripere, patrimoniis insidiari cernas, hæc à Deo negligi, aut ignorari. Aderit, inquit, aderit, proximéque impendet tempus, cùm prędas illi magno cum gemitu relinquent, longè grauius dolẽtes, quàm alios dolore coëgissent. Subiicit alias laudes, Adiutor meus, protector,

Laudes Dei. Verè dicuntur hæ quoque laudes ab Hebreis. Dedecus enim fuerit omnipotenti negligere pios, non curare quid fiat in terris: aut enim nesciret, aut nō posset, aut nollet, quodcunque tribuas, ratio reclamabit. Ergo si protector, adiutorque est, & eorum qui sperant, non *Illi fidetur.* illusor probatur æquitas, bonitas, iustitia, charitas, non negligentia. Quibus virtutibus à nobis decantatis, laudatur, benedicitur, prædicatur, bene de eo sentitur: opinio virtutis eius *Epicurus.* clarescit, sic maiestas eius in terris perspicua. Longè secus, si criminibus ab Epicureis illatis peteretur, si neglector diceretur, vltra flāmantia mœnia mūdi, longè otiosus, grauissimis et culpis vendicatis negligentię, crudelitatis, ingratitudinisq́ neque vota, victimasq́ attenderet, neque preces audiret, neque super calamitatibus crudeliter illatis indolesceret. Laudabatur igitur à prophetis, cùm veris nominibus appellabatur protector, adiutor, exaudiens, sperantium in se, opeque eius nitentium non proditor, sceleratorum euersor, malefactis inimicus. Vt antiquior hæc philosophia, sic longè præstantior illa malè sanorum, simulatæque id nomen possidentium philosophorum.

Et refloruit caro mea: & ex voluntate mea confitebor ei.

Refloruit caro mea. HÆc cum antecedentibus eodem versu continentur. Adiutor, protector, sperantium defensor. Et refloruit caro mea. Pro quo Hieronymus quidā in fonte Hebraico ויעלז לבי vaialos libbi, Et gauisum est cor meum, quod Hieronymus quoque reddidit. Item *Et ex vol. in confi. ei.* quod Græcè est καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. Hoc quoque discrimē habet in Hebraico. Nam Hierony. transtulit, Et in cantico meo confitebor illi. In Hebraico igitur, pro *Confiteri.* voluntate mea, est שיר canticum meum, cui quadrat confitebor, quod vt sæpenumero monui; Hebraicè dicitur הודה hada, à Græcis vsurpatum ᾄδω. Per tempus futurum profertur אהודנו ahodennu, cantabo illi. Dicendúmque, Et cum cantico meo celebrabo illum. Non admodū varium est, vt Septuaginta interpretes dixerunt. Pro gauisum est cor meum, ἀνέθαλεν ἡ σάρξ μου, refloruit caro mea. Quid enim aliud gaudere est, quàm reflorere, resurgere? vt *Gaudere.* reflorescat arbor, humoris causa est: siccitas cogit, vt exarescat. Vt ergo spiritus tristis exiccat ossa (ait Salomon) sic lætitia pinguefacit, succulenta facit, replet humore bono, virorem reducit. Gaudium dat florem, colorem: tristitia siccitatem, ariditatem. Quanquam Hebræum innuit intimam lætitiam. Exponitur enim Hebræis cor, pro animo, mente, intelligentia. Ex animi lætitia, caro reflorescit, colorem, vigorémque recipit. Post lætitiam propter euersos castigatos impios, propter pios ereptos, liberatósque consecutam, triumphus, laudes, carmina sequuntur, sic plausus, sic gratulatio, gratiarum actio. Laudatur Deus *Laus Dei.* autor lætitiæ. In primis hæc carmina sunt, atque laus, vt cantando victoriæ referatur. Tunc Deus adiutor, protector prædicatur. Hæc prædicatio, est laus eius.

Dominus fortitudo plebis suæ, & protector saluationum Christi sui.

Dominus fort. ple. HÆc laus, illa benedictio, cùm Deus protector, seruator, salus prædicatur. Sciendum, quod Græcus habet κραταίωμα τῷ λαῷ, fortitudo populi, sic plebis: Hebræus עז למו osślammo, robur illi: nimirum, Dominus robur ipsi, vt exprimam locutionem Hebraicam, Latinè dicas, Domino est robur, Deo est fortitudo: est fortissimus, est præpotens. Sic *Protect. sal. chr. sui.eft.* exponunt Hebræi, & verè. Et quod est Græcè ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων, Protector saluationum in fonte est ישועות מעוז ve maos iesuoth, Et robur saluationum. Robur, quo cōtinetur omnis salus eius, in quo est præsidium, salus, protectio eius. Christum suum dixit Regem vnctum. Nam Reges perinde vt sacerdotes vngebantur. Est Regis sacra maiestas. Quoties est apud Homerum verustissimum vatem ἱερὸν μένος, sacra potestas, maiestas. Ob hanc cau-*Rex, imago Dei.* sam Reges inungebantur. Est enim Rex, Dei imago spirans viua.

Saluum fac populum tuum Domine, & benedic hæreditati tuæ: & rege eos, & extolle illos vsque in æternum.

Reham. Rege. SI pressius examines Hebraica, idē est hæreditas eius, atq; populus eius. & pro Rege illos, Hebraicè, & Græcè רעם reham, pasce eos. Græci similiter ποίμανον, pasce. Id rectè transfertur regere: hinc populi ductores, ποιμένας λαῶν, Pastores populorū vocat Homerus. Explanatur ab Hebreis referentibus singula singulis: Saluum fac populum ex hostibus in bello, in aduersis. Benedic ei, in operibus, factisq́. Da felicitatem, da successum. Sint *Benedicere.* quæ agunt prospera, felicia. Inundent, fluant copiosè, quod verbo benedicendi Hebræis denotatur.

Adenotatur. Regat item, siue pascat, in hoc felici statu seruet, velut pastores agunt gregem ad pascua, ad limpidos amnes: vigilant, adsunt perpetui excubirores, sub vesperi ad caulas reuocant. Sæpius hac tralatione sacrum poëma delectatur: vt, Nos autem populus eius, & oues pascuæ eius. Messias autem, ego sum pastor bonus. Quod ait, Extolle illos: scilicet super omnes gentes attolle, sublimes facito, præcellant, anteeant omnes gentes. Nulla sit natio potentior, nobilior. Idq́; non ad tempus, sed vsque in æternum, non exigua nobilitas, sed immensa, & super omnes gentes. Non breue ad tempus, sed ad sempiternum. His admirandam charitatem sancti prophetæ comprobabant, dum non modò pro se priuatas orationes habebant, sed item pro tota gente. Hæc vera pietas erga patriam. Sic vniuersam philosophiam reperies in psalmis. Quicquid sacrum spirare potest os humanum, aut in eis cogitare, habetur in hac præstanti sapientia. Cuius autoritatem auget antiquitas. Est enim vetutissima philosophia, longè ante tempora philosophorum parata. Vides quo fine semper ferè claudantur.

PSALMI XXVIII. EXPLANATIO.

REDVNDAT totus titulus in Græcis, & Latinis (nam Latini Græca sequuntur) quem neque in Hebraico, neque in tralatione Hieronymi reperies. Est autem eiusmodi, ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἐξοδίου σκηνῆς. Latinus vertit, Psalmus in consumma-
B tione tabernaculi. Is titulus fortasse fuit appositus à Septuaginta ex successione, ac traditione doctrinæ. Nam etiam apud Hebræos fama est, super lata lege, & portentis, quæ tunc acciderunt, editum esse. Sunt alij eorum, qui opinentur potius esse carmen super miraculis naturæ, qualis in extremis capitibus est in libro Iob philosophia super his, quæ dicuntur meteora, super arboribus, animalibus. Quæ omnis admiratio est conditoris prædicatio, quantum facultas datur ingeniis humanis cum admirantibus, & super factis eius philosophantibus. Est alia quorundam Hebræorum sententia, spectare psalmum tempus Messiæ, figuratisque nominibus res ab illo gestas, & populos designari. Mihi vehementer probatur secunda sententia, vt sit philosophia, sit consideratio diuinorum operum, diuinæ maiestatis in omnibus naturæ miraculis apparentis admiratio. Græci secundum inscriptionem psalmi in suis codicibus, quid egressis sacerdotibus è tabernaculo faciendum esset, vt hostiæ immolandæ, vt canticis Deus laudandus. Sed vt monstratum est, titulus redundat. Nam sunt etiam, qui referant in CHRISTVM. *Philosoph. Iobi.*

AFferte Domino filij Dei: afferte Domino filios arietum.

LONGE locus is dissentit ab origine. Nam quod dicitur, Afferte Domino filios arietum, vt Græcè est υἱοὺς κριῶν, [redacted]. Statímque præcipitur, Afferte Domino gloriam, & honorem. ad hunc modum: Afferte Do-
C mino filij Deorum בני אלים bene Elim, Afferte Domino gloriam, & honorem. Scire tamen operæpretium est, vocem Hebraicam אלים ambiguam esse, & posse legi cum Iod post aleph, quod designabit arietes, aut sine Iod, denotabitq́; Deos: nec desunt pro alterutro significatu exempla. Et Hebraica subnotatio, quæ dicitur Massoreth, ostendit vtranque lectionem. Vtranque igitur Græci interpretes posuerunt υἱοὶ θεῶν, υἱοὺς κριῶν. Sed quoniam alterum per accusatiuum, alterum per casum nominandi efferunt, [redacted], vt inuitentur filij Dei ad offerendos filios arietum. Alterū secludere necesse est. [redacted], vt Elim nunc sint Dij: idq́; omnes ad vnum Hebræi cum Chaldæo comprobant. Nam Chaldæus pro filiis Dei, substituit, כתי מלאכיא kitte malakaia, acies Angelorum, ordines Angelicos. Auen Esra, filios Dei, stellas interpretatur, vt illud apud Iob: Cùm me laudarent stellæ matutinæ, & iubilarent omnes filij Dei. Filios Deorum Rabi Salomon, filios principum in terra, vt in Genesi: Videntes filij filias hominum. Siquidem Elim non Deus tantum, sed fortes, robustósque etiam significat. Inuitat igitur Angelos, inuitat principes, virósque conspicuos, imperatores, reges, dictatores generatim omnes: quibus patent populi, vt offerant Deo gloriam, decus, honorem. Græci quoque filios Dei, quibus diuina prædicatio permissa est, interpretantur, nimirum Apostolos, velut etiam Nicolaus, sacerdotes, sacrificos. Sed si arietes excluseris, mentémque altissimè tuleris, inuitantur Angeli in *Filij dei.* *Elim.*

omnibus rebus creatis primum gradum obtinentes, in admirationem, prædicationémque D diuinæ potentiæ: velut illo Psalmo: Laudate eum omnes Angeli eius. Propteréque quod Sept. dixerunt τιμὴν, honorem, est Hebraicè עז os, potentia, robur. Propterea Hieronymus transtulit imperium, dicens, Afferte Domino gloriá, & imperiú. Atque significatus verbi, afferte, est, prædicate, decātate, vocibus quasi manibus offerte decus hoc & imperiū Deo, hoc sacrificij genus. Est enim in sacris litteris, etiam sacrificium laudis.

Honor. Afferte.

Afferte Domino gloriam, & honorem: afferte Domino gloriam nomini eius. Adorate Dominum in atrio sancto eius.

IAM dixi, gloriam, & honorem superiore versu contineri. Repetitio est vehementior, exaggeratio, profluénsque impetus animi laudes præpotentis Dei efferuescentis. Hebraismus item est, Domino gloriam nomini eius, dicendum potius, Afferte Domino gloriam nominis eius, prædicate, reddite Deo gloriam nominis eius. Famam maiestatis eius euehite: nomen, quo gloriosus omnibus mundi locis agnoscitur, efferte, commendate. Sit larga copia fandi super hoc nomine, atque hac gloria. Quid sit afferre gloriā, liquidus explicat, Adorate Dominum. Adoramus quoties prædicamus, efferimus, laudamus. Sciendú pro eo, quod Sept. vertunt ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ, In atrio sancto eius: Hebraicè est בהדרת קדש behaderath codes, In decore sancto, quemadmodum transtulit Hieronymus. Non est igitur atrium, sed honor, decus, quod conuenit Angelis, omnibúsque Prophetis, quos mutuatur à principio. Atrium solis sacerdotibus. Et Abraha qui à primo filios Dei, stellas fuerat interpretatus, nunc eorum adorationem exponit, velut cum secū pareant dominis, celeriter eorum iussa exequentes. Nec sydera cursus suos mutare posse, ordinibus à præpotenti architecto datis insistentes. Sic quoque spectare potest Angelos, quos vel primores, atque principes in omni mundo inuitet ad laudandum, afferentes ei decus sanctum, gloriam cælestem, diuinam. Tribus enim nominibus expressit, quod sacrificij genus offeramus. cabod, gloriam, &c. imperium: deinde hadereth codes, decus sanctū. Sanctum decus, siue decor, est decor ei proprius, sanctissimæ maiestati eius congruus: honor sacerrimus, qui soli Deo, præterea nemini tribuatur. Decus item sanctum, maximè venerabile, diuinum, suspiciendum, purissimū, ab omni inquinatione segregatum, decus impollutum, intemeratum, non violabile numen. Hoc decus precatur angelos, offerant summo Deo, offerant prædicando, laudando.

Domino glo no. eius.

Adorate in atr. sancto eius.

Sydera, vt nam adorēt Deum, sic & creaturæ omnes, Deum adorāt, præter dæmonas & homines.

Vox Domini super aquas: Deus maiestatis intonuit: Dominus super aquas multas.

POSTEAQVAM cohortatus fuerat, maiestatem numénque omnipotens venerarentur, efferrent prædicando: aggreditur ipse primus velutì choraula diuinum carmen, quo vires, potestatem, maiestatémque Dei prædicat. Inducit vocem eius præpotentem, formidab[redacted]. Hanc vocem Auen Esra, qui filios Dei, sidera fuerat interpretatus, exponit tonitru, nubibus collisis, simul nimbis præcipitantibus in terram, F quo potentia Dei cognoscitur,

Qui tibia canit in choro.

Ipse pater media nimborum in nocte, corusca *Fulmina molitur dextra.* Et,
Ruit arduus æther. *Tonitrúque tremiscunt* Ardua terrarum.
Tum pater omnipotens fœcundis hymbribus Aether
Coniugis in gremium lætus descendit.

Hæc prior noster cecinerat. Eadem [redacted] in Iob, excitantúrque mortales ad scientiā, admirationémque creatoris [redacted] contribus auditis, collisarū nubium [redacted] æther iterare voces horribiles vnà nimbis ruentibus vt videas totum in pluuias descendere cælum. Hoc erit primum miraculum, quo [redacted] æterni maiestas innotescit. Est aliorū Hebræorum loci huius explanatio, figuratè vocem in aquas, terrorem in populos iniectum appellari. Sæpenumero reperies in hoc longè vetustissimo poëmate attribui Deo voces horribiles, terribiles increpationes: vt, Increpuit mare rubrum, & exsiccatū est. Ab increpatione tua fugient: à voce tonitrui tui formidabunt. Aquas item in hoc poëmate, populos, turbásque sonantes, & quasi fluctuantes appellati, velut fluctus in mare vasto, creberrimum est. Eritque vox Domini super aquas, terror eius super populos vniuersæ terræ. Vox, & tonitru, terror formidabilis: aquæ, gentes totum per orbem. Si referas carmen ad tempus, quæ vocant illi Gog, & Magog, nimirum Antichri-

A Antichristi, quod Rabi Dauid opinabatur, diuino spiritu Vates incalescens, decantat interitum exercituum impiorum, quos pessimus ille princeps coactos aduersus pios incitabit. Illis opem Dei magnis precibus implorantibus, Deus voce formidabili cõterritos funder: delebit, stirpemq; hominum sceleratorum tollet è terra, & spiritu oris sui (vt ait diuus Paulus) interficiet impium Antichristum. Bellum igitur contra eos suscipiet Deus, armis Dei exterriti dissipabuntur, fugabuntur, interficientur. Non gladio, non hastis res geretur, sed terrore cælesti, quo mortalia corda tremiscent. Posset etiam citra vllam figuram poëticam interpretari. Canitur enim alijs Psalmis, Ignis, grando, nix, glacies, pars calicis corũ. Aduersus eos fulminibus, grandineq; saxea pugnabit, velut exercitus Breuni lapidibus cælestibus obrutus. Hæc sunt tela Dei, quibus euertit sceleratam Sodomæ gentem, vrbes eorum funditus deleuit, Deus maiestatis, Deûs, cuius est immensa potestas, intonuit, & cælestia tela iaculatus, impias manus latè strauit. *Deus maiestatis.*

Vox Domini in virtute, vox Domini in magnificentia. Vox Domini confringentis cedros, & confringet Dominus cedros Libani.

POETICE graditur, non semel exihens vocis diuinæ fragorem, quem cum virtute numinum, vt Græcè melius habet, [redacted] Hebraicum, ἐν ἰσχύι, cum fortitudine, totisq; viribus contenta fuerit. Vox validissima, sonitus mortalibus auribus inusitatior. Vox *Vox in virtute*
in magnificentia, nempe vt Hebraicè est בהדר behadar, decore, vox cum maiestate, decore.
B Vox gloriosa, regia, præpotens, vasta, non exigua, qualis homuncionũ, sed quæ per magnũ *In magnificentia.*
circumsonet orbem, ad vsque sidera audita. Tantaq; fuit vocis huius contentio, vt cedros altissimas arbores confractas deiecerit. Est cedrus (vt dixi) procera arbor, locis calentibus gaudens, iunipero similis folijs, & baccis, nisi quòd assurgit in altũ Has vsurpat sacer Poëta, *Cedrus.*
quoties principes, summosq; viros innuit, quos fama, aut opes, & potentia cæteris eminentiores reddiderunt. Vidi, ait, impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani. Et, Iustus vt palma florebit, sicut cedrus Libani multiplicabitur. Libanus mons est Iudææ, id *Libanus*
genus arborum feracissimus, cedris altissimis nobilis. Vox igitur Dei præpotens, cõfringet, radicitus euertet principes sceleratos, non eis proceritas, non altissimæ radices profuerint, quò minus eruantur. Sic Hebræi quoque cedros interpretantur reges nationum, his tonitribus deiectos, & interfectos: siue referas hęc cùm lex promulgaretur, siue sceleratos principes, Antichristi signa sequentes, quos igne cælesti, grandine delebit, prodigiosisq; tonitribus exterritos, tum viribus, audaciáque eorum in magnam formidinem redactis, vitam eis eripiet: quale sæpe refertur in sacris litteris, vt cùm intonuit Dominus voce magna super Philistęos, & quod refertur in libris Regum: seu malis hæc vniuersalem rerum spectare prouidentiam, qua Deus minimè dormitans ad crudelia facta tyrannorum, ac principum, eis demum luctuosam, funestámque diem adducet. Bis igitur retulit, confringet Dominus *Et confri. do. ce. li.*
cedros Libani, vt crebra assertio prophetiam veram fore comprobet.

C Et comminuet eas tanquam vituli Libani, & dilectus quemadmodum filius vnicornium.

MINIMI arduũ erit intelligere hunc locum, si diligenter Hebraica disquirantur, Hieronymúsque in subsidium adeatur. [redacted]. Verbum autem, *Tanquam vit. lib.*
quod [redacted], est melius, [redacted] *Comminuet.*
in fonte, ipsiq; vitulo eius [redacted] comparatione [redacted]giuum, ירקידם iarchidẽ, saltare, vel exultare eos faciet Est enim verbũ principale רקד rachad, quod omnibus, vel prima Hebraicæ dialecti rudimenta imbutis palam est sonare, exilire, saltare. Inde fit verbũ transitiuum הרקיד harchid. Ergo iuxta veritatem Hebraicam dicendum est, Et exilire eos faciet tanquam vitulum. Faciet, coget exilire, migrare, discedere velut vitulus fugit ocyor Euro. *Nam & à vitulando, i. lasciuiendo, & saltitando, dictũ ē vitulus.*
Encientur, fugabuntur, velut vituli, quos leuis ætas reddit instabiles. Hoc intelligens diuus interpres, Hebraicũ luculẽtius Latinæ linguę reddidit. & disperget eas quasi vitulũ. Vtitur ergo comparatione vituli, prius cecinit proceras illas, superbásque cedros excidendas, in terramq; deiiciendas: nunc euellendas, è natiuo solo dissipandas, quarum frusta, ac stipites excisi in omnes partes ferantur, exiliant, vt vituli exultãt, fugiunt. Dixi minimè iungendũ esse vituli Libani, sed Libanus dicendum in casu nominandi. Et quod Sept. Græcè scripse- *Dilectus.*
runt ἠγαπημένος, dilectus, quod vix intelligas quorsum spectet, [redacted] habetur in origine ישרון

Shirion, quod proprium montis esse nomen, vnà omnes Hebræi, & Hieronymus fatentur. D
Rabi Salomon de vtroque perhibet שמות הרים semoth harim, Libanus, ait, & Siraion, sunt montium nomina. Ergo legendũ est, Libanus, & Sirion, tanquam filius ראמים reemim, vnicornis, siue rhinocerotis. Est autem verus sensus, vt vituli comparatione fuerat vsus, nobiles illas arbores è natali solo migraturas, proiiciẽdas, sic fore vt Libanus, & Sirion mõtes, haũ arborum feraces, sint velut pulli rhinocerotum. Nec nuetis sacrum hoc poëma, dare fugam montibus. Nam plerisque locis tribuit eis motum, alacritatem, exultationem: vt, Montes exultabunt à conspectu Domini: velut apud Latinum,

Omnia quæ quondam Phœbo meditante, beatus
Audiit Eurotus, iussitque ediscere lauros.

Tribuit poëticè fluminí auditum, arboribus discendi facultatem. Sic noster canit montes exaudito diuinæ vocis fragore, tonitruq; terribili, & arbores eorũ collapsuras, infringẽdas, & ipsos pauore, ac trepidatione, loco mouendos, excutiendos. Estq; descriptio illius diuini fragoris, qui proceras arbores deiiciat, altissimos montes commoueat, & quasi terræmotu quatiat. Tum ceruas mõtes excelsos habitates, exterritas ad partũ cogat. Multaq; alia prodigia canit accidisse, voce illa terribili intonante. Pulcherrima descriptio, omnibus metaphoris adhibitis, vt exprimat vocis illius magnitudinẽ. Alio quoq; psalmo: Montes exultabunt sicut arietes, & colles sicut agni ouiũ. Igitur clarus est locus. Mõtes ait, Libanus, & Sirion exilient, mouebũtur, vt vitulus, vt pullus rhinocerotũ, qui per pascua decurrit, exultat.

Rhinoceros. Exilient, trepidabũt ad tonitru vocis ætheriæ. Vnicornis Græcũ *μονόκερως*, melius rhinoceros, E vnicũ in naso gerens cornu. Hebraicumq; nomen id sonat reem, hinc Græcum rhinoceros. Mouebit, exterrebit populos, principes, si figuratè nominibus his putes appellatos: sin minus, est descriptio vocis horrendæ. Ad hanc quoque rationem locus Hebræis intelligitur.

Vox Domini intercidentis flammam ignis: vox Domini concutientis desertum: & commouebit Dominus desertum Cades.

Flā ignis. Intercedentis.

PRæter alia horribilia, quæ ad vocem illam cælestem, inusitatámque sequentur, continget quoque accensus ignis, flammísque sequacibus iræ. Hunc igneum cuncti ferè Magistri fulmina sentiunt, vt illud, Et altissimus dedit vocem suam, & post eam mittet sagittas suas. Et quod Latinus scripsit iuxta Græcum *διακόπτοντος*, intercidentis, Hebraicũ & si ferè idem est, apertius trãstulit diuus interpres: Vox Domini diuidens flamas ignis. Hebraicè diuidens חצב choseb, diuidens, quasi spargens, in diuersas partas mittens, longè, lateq; diffundens, distribuens, radiis, flammisq; plurima loca cõplectens. Vox Domini terribilis, expauenda, flammas ætherias accensas diuidet in terram, dimittet in omnes partes.

Fulmina molitur dextera, genitor, quæ plurima cælo
Deiicit in terras. Et
Ipse pater media inter nubila cælum, Contorsit.
Aloidæ impy gigantes, fulmine deiecti,
Fundo voluuntur in imo. F

Cõcut. des. Quàm similes noster, & ille poëta. Aliud quoq; ad hanc vocẽ vehementẽ, formidandamq; consecutum est, Vox Domini cõcutientis desertum. Dicendum, (& si ferè nihil interest, vt clarius percipias) Vox Domini excutiens desertũ. Græcum *συσσείοντος*, in Hebraico est validius: Vox Domini [illegible] iachil, parturire faciens. Est autem parturire Hebræis, quemadmo-

Parturire. Ro 8. dum Græcis, *ὠδίνειν*, dolere, ingemiscere, vt illud Pauli, Omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc. Sæpe in hoc poëmate, montes & terra parturire, quemadmodum exultare quoque inducuntur, vt illud, A conspectu Domini parturiet terra. Nempe ingemiscet, dolebit, trepidabit. Hiero. quoq; hoc respiciẽs trãstulit, Vox Domini parturire faciens desertũ. Inculcatur idem verbũ in Hebraico, pro *συσσείσει* Parturire faciet Dominus desertũ

Cades. Cades. Est Cades (vt ferunt Hebræi) desertũ immensæ magnitudinis, sæpe in sacris litteris cõmemoratũ. Vide quid de hac voce prædicet, qua copia, verborũq; proprietate, quibusq; translationibus describat. Superius ad hanc vocẽ Libanũ, & Siraion agitãdos, quatiendos, nutaturos: nunc desertũ Cades trepidaturũ, pauore excutiendũ, siue ipsi monti metaphoricωs dolorẽ, partumq; tribuat, siue per antonomasiam, feras hos montes incolentes sentiat. Est vastæ vocis omnibus numeris ornata descriptio, reor cum supremo tempore,

Σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,
Luctificam tuba demittet ab æthere vocem.

Canit

A Canit Erythræa Sybilla, super qua voce multa sunt in hoc sacro poëmate testimonia.

Vox Domini præparantis ceruos, & reuelabit condensa, & in templo eius omnes dicent gloriam.

CONFVGIAS ad Hebraicũ, clariora fient. Præparantis καταρτιζομένου, aptans, præparans. in Hebraico luculẽtius יחולל iecholel, parturire faciens, ad partum cõpellens: tantus tremor montis, aut deserti, tantus cedrorum ad tonitru diuinę vocis cadentium fragor, tanta montis commotio, vt ceruæ quoque parturiant, quarum partus propterea quòd vulua angustiore vtuntur, est difficilis. At tantus erit sonitus, eáque diuinæ vocis magnitudo, totum nemus excutiens, vt dolore, & timore, ceruæ partus enitantur. Hoc intelligens, innuénsque [redacted] Hieronymus. Hebraicum sic Latinis expressit, Vox Domini obstetricans ceruis. Obstetricans dixit, nempe ad pariendum adiuuans, vrgens partum. Hoc fortasse sentientes interpretes Græci, verterunt Vox præparans, nimirum ad partum, Ceruas ad partum præparans. Ad hunc modum Hebræi quoque, quibus suorum verborum vis, ac pondus est perspectum, explanant. Quod ait, Et reuelauit condensa: Deiectis, ait Auen Esra, prostratísque arboribus, pandetur nemus vmbriferum, patefient latibula alta ferarum. Nem[redacted]um enudabitur, Tonitru diuinæ vocis editissimas arbores, quibus totus lucus frondesceret, densissimúsque esset, impellet in ruinam radicitus corruentes. Pro condensis igitur Græcè iuxta Hebraicum δρυμοὺς, Syluas,
B saltus. Ideo Hieronymus, Reuelans saltus. Hebraicum יערות iearoth, nemora, lucos. Quod prosequitur, In templo eius dicent gloriam: templum cæleste, plerísque Hebræorum placuit exponere, vt, Dominus in templo sancto suo. Eritque sensus, vt iidem declarant. Hi qui in hoc templo habitant, efferent laudibus gloriam Dei, qui superbos euerterit, pœnas de sceleratis sumpserit. Vnà omnes sic prædicabunt, quàm magna gloria tua. Alij de sacerdotibus, ac leuitis sunt interpretati, qui in templo nihil ad vocẽ illam terribilem trepidantes, sed eos confirmante Deo, concinent, laudabunt gloriam Dei, fortitudinémque efferent. Propterea psalmus à principio inuitauerat filios Dei, siue Angelos, siue sacerdotes, vt decus, maiestatémque Dei decantarent. Et Ioannes ait in reuelatione, sanctos exultasse, gloriámque fortissimi Dei vnanimes prædicasse, vbi tyrannos, monstráque terrarum, qui pietatem eorum persequerentur, grauissimis supplicijs vltus esset.

Præparantis. *Reuel. conden.* *In templ. e. di. glo.*

Dominus diluuium inhabitabit, & sedebit Dominus rex in æternum.

COMPLVRES à diuersis Hebræis, vt cuiusque fert opinio, causæ proferuntur, cur induxerit Vates Deum inhabitare diluuium. Si miracula quæ Græci vocant μετέωρα, recenset, vt à principio proposuerat Auen Esra, diluuium vocat pluuiam ingentem, nimbósque nigerrimos, inundantes. Habitat, aut sedet (vt designat verbum Hebraicum ישב iashab) hoc diluuium. Insidet huic diluuio, velut dominator, præpotens, moderator.
C Est alia verior, probatiórque sententia, diluuium cui Deus insideat, nunc fuisse commemoratum, nempe diluuium Noë, quod nunc agitur de interitu impiorum, quorum omne studium fuisset euertere gloriam noménque singularis Dei, vt illi tempestate Noë, Gigantes. Quibus extinctis, ac penitus deletis, fit mortalibus perspicuum vnum Deum esse colendum, verum numen, veram vnicámque maiestatem, cælo, terrísque præpotentem, vt impiis vnicam, & in eos cùm voluerit, grauiter animaduertentem: sic pios seruantem, salutis eorum rationem habentem: non desertorem, aut ignorantem eorum benefacta, Vt Deus (ait sapientissimus Vates) insedit diluuium, quasi Dominus aquarum, tempestatum, nimborúmque regnator, celsa sedens arce, sceptra tenens ventorum, hísque telis sceleratos obrutos sustulit è terra, progenies autem pia quæ seruata est, sublatis ad æthera palmis adorauit sanctum numen, egitque gratias, quòd seruata esset: sic nunc simile quid decantans innuit impias gentes tonitribus Dei, fulminibúsque interemptas, atque euersas, qui regnum, noménque eius oppugnarent, penitus gloriam eius fuisse claram, manifestam. Atque audi, quæso, Rabi Dauid, qui totum psalmum retulit in tempora Messiæ, in alterum scilicet aduentum Christi, quo tempore vox horribilis audietur, de qua superius cecinit Sybilla, & de qua diuus Paulus, Canet enim tuba, mortui resurgent incorrupti. Exemplum, inquit, diluuij, Poëta noster induxit, vt doceret quemadmodum tempestate Noë, sceleratis Gigantibus oppressis, sancta progenies superstes laudauit, benedixitque

Domin. dil. inhab. *Gigantes.*

Deum, omnisque posteritas hanc maximam vindictam perspexit, quæ vermes, monstra illa, solum autem Deum esse verum Regem, & mundi creatorem comprobauit: sic erit מלכות השמים bdamoth hamasſiach, in diebus Messiæ, perditis nationibus, quæ cladibus vexassent Hebræos, ab ipsis Hebræis, cæterisque qui conuertentur, adorabitur, benedicetur Deus, & regnum eius erit sempiternum. Sic Hebræus, sed peruersè (vt solent) & suæ salutis inimici. Restituatur autem verus sensus: Deleto Antichristo cum agmine sceleratorum, qui consurgent contra omne quod dicitur Deus, gens pia superstes, quam summa vi delere illi contenderent, benedicet, collaudabit Deum non solùm in terra, dum maximus ille iudex exquiret, euoluet mortalium facta, sed etiam ascendens in cælum cum Rege triumphante. Tunc plausus erit, tunc benedictio, gratulatio, carmina triumphalia, triumphus in cælo: tunc erit Rex dominator in æternum, Sedebitque filius hominis in sede maiestatis suæ.

Dominus virtutem populo suo dabit: Dominus benedicet populo suo in pace.

Virtus. VIRTVTEM Græcè ad Hebraicum, [redacted], fortitudinem, robur, vim. Tunc, ait Rabi Dauid, aduersariorum exercitibus deletis, dabit Deus suis super omnes gentes autoritatem, fortitudinem, audaciam: populus Dei fortissimus ante omnes cognoscetur. Sanctissimi qui impiorum armis circumuenti, auxilium cæleste precibus suppliciter postulassent, aduersariorum copiis deletis triumphabunt, cum honos eorum eminentissimus. *De be. po. su. in pa.* Tunc quoque benedicet Deus populo suo in pace, bellis extinctis, deletis, & profligatis, & ad vltimam internecionem excisis inimicis pietatis, pacem sempiternam Deus ore suo constituet, benedictione perpetua, atque sacra oris sui confirmatione obsignabit, non diuturnam, sed æternam pacem. In æternum beatus, æterna pace tranquillus populus eius erit. Huic decreto stabunt omnia tempora, quæcunque fuerint opus ad felicitatem, pax illa sufficiet. Sic cecinis Sybillarum more, multa de supremo sæculo, cùm sederit filius hominis in sede Maiestatis suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, oracula Prophetas edidisse, Hebræis omnibus ad vnum, huic interpretationi stantibus.

PSALMI XXIX. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO psalmi est, Psalmus cantici in dedicatione domus. eadem est in fronte, sed quædam apud Hebræos est sententiarum varietas super dedicatione domus, partim hanc domum opinantibus eam, quam constituit Dauid, nempe domum ex cedris: nimirum domum ipsius Dauid, non Dei, propterea quòd in psalmo nulla fiat mentio de domo Dei, sed de peccato tantùm, quod ei Deus condonasset. Est igitur sententia Rabi Dauid, quæ mihi probatur, cùm nulla fiat hoc psalmo mentio templi, at inimicorum Dauid, siue qui in populo odio eum prosequerentur, siue gentes externæ, propter grauissimum illud scelus, quod perpetrauit, cùm cupiditas inflammatáque libido, vsque eò præcipitem egit, vt non adulterium modò, sed homicidium quoque peragceret: hinc factum esse, vt diuinâ sententiam super excidio sui, suæq; familiæ Deus ei per prophetam denuntiaret: tum verò inimicos pro comperto habuisse funditus eum cum tota stirpe abolendum: nec amplius fore, quod ei fuisset promissum, vt aliquis ex sanguine eius orteretur, qui templum Dei constitueret, regnúmque nationis illius in sua familia retineret. Sed vbi Dauid super admisso scelere grauiter ingemuisset, suppliciterque multis cum lacrymis id sibi condonari postulasset: reuocata sententia est, deletum est crimen tantopere, vt etiam filius ex illa, quæ causa peccandi extiterat, procreatus in posterum, & templum erigeret, & regni maiestatem in familia Dauid retineret. Quocirca non memoratur in psalmo constitutio, siue dedicatio templi, sed tantummodo preces, quibus peccatum fuit abolitum, recensentur, & precibus impetratû fuisse canitur, vt scelere aboleretur, quæ fuit causa vt templum dedicaretur. Nec dicitur in titulo, domus Dauid, sed, Psalmus cantici super dedicatione domus: tum sequitur Hebraicè לדוד le Dauid. Est, inquit, psalmus Dauid. *Te Dauid.* Neque hoc debuerat quemquam impellere, quod refert Nicolaus, vt crederent domum ipsius Dauid: sed psalmus Dauid, non domus, in titulo dicitur. Domus autem simpliciter intelligitur domus Dei.

Exaltabo

A EXaltabo te Domine, quoniam suscepisti me: nec dilatasti inimicos meos super me.

SVSCEPISTI me, iuxta Græcum ὑπέλαβες, suscepisti me, Hebraicè דליתני dalithani, eleuasti, erexisti, exaltasti. Id enim interpretatus est præsens verbum, Rabi Salomon, רוממתני, quod citra controuersiam est, exaltasti me. Rabi verò Dauid declarans: Quoniam, inquit, delapsus eram in voraginem peccati, at tu erexisti, eleuasti me inde. Habes igitur sensum clariorem ex Hebræis, Hoc intelligens exprimensque Hieronymus transtulit, Quoniam saluasti me, magis sensum, quàm verbi proprietatem explicans. Quod ait, Nec dilatasti, Hebraicum clarius [redacted] שמחת simachtha, lætari, vel exultare fecisti. Quod etiam Græcè tralatum est, εὔφρανας, lætari fecisti, gaudio affecisti: fuerat etiam à Latino positum, sed non tam propriè resonat Delectasti, vt non sit dicendũ, dilatasti. Est igitur verus sensus, Gratias immortales, ô sancte ac Deus benedicte, habeo, habiturusque semper, quòd me ex illa sceleris voragine eripuisti, inimicisque meis, non diutinã lætitiam permisisti, super calamitate mea vitulantibus, & quasi triumphantibus. Expiato incommodo, nec mihi longior dolor, nec hostibus diutina lætitia relicta est. Respondentque singula singulis, exaltabo, propterea quòd exaltasti, eleuasti. Faciã voce erga te, quod tu re erga me fecisti. Iucundè à Græcis aperitur. Quomodo, aiunt, humilis exaltabit altissimũ? an videlicet ipsum cõfitẽdo prædicandóque altissimum? Sic quoque magnificat eum, qui magna de eo sentit, sicut è contra deprimit, minuit, qui humilia, exignáque de eo loquitur. Iidem Græci commodè declarant verbum illud positum à Septnaginta, ὑπέλαβες, suscepisti nempe, μεγαλῦνας, ἀνύψωσας, κατερραγμένον τῇ ἁμαρτίᾳ, Eleuasti, sustulisti delapsum in peccatum, subiecta manu tua auxiliatrice. Subiecit igitur oculis actus corporeos, vt his spiritualia facilius cognosceres. Peccare nil aliud esse quàm in altissimam fossam, barathrúmque præcipitem ferri: condonante nobis Deo, fletus nostros acceptos habente, esse velut si quis extensa vsque ad intimam voraginem, dextera, nos inde ad superas oras reuocaret. Tum verò in lucem euocati, procumbentes ad pedes, seruatori gratias haberemus, memoriámque tanti beneficij in perpetuum tempus retineremus.

Suscepisti. Nec dilat. B Hom vtnam exalt. ac magnificet eundem.

Domine Deus meus, clamaui ad te, & sanasti me.

Domine, eduxisti ex inferno animam meam, saluasti me à descendentibus in laccum.

ALis figuris corporeis, declarat illud eximiæ liberalitatis actum. Qui peccassent non modo similes sunt his, qui in voraginem ruissent, sed his etiam, qui in fatalem morbum incidissent. Tum quis ope diuina, atque potentibus herbis, morbo expiato, penè à limine mortis eum reuocaret. Alia tralatio superiori similis de his, qui descendunt in infernum, & his qui descendunt in laccum. Laccus, vt superius monui, Græcum est λάκκος, C pro eo Hebraicè בור bor, puteus. Laccus igitur est puteus profundissimus, fossa, vorago. Descendentes in infernum, etiam Hebræi fatentur esse pœnis tartareis damnatos, tartarũ sua lingua vocantes gehennam. Sanitatem similiter, atque nostri esse salutem, sanitatem, medicinamque animi. Damnationẽ vero mortẽ appellari. Ægrotabat igitur animus ob peccatũ grauissimis vulneribus acceptis. Venit medicus, peccatũ condonauit, precibus, ac fletu redemptam salutem restituit. Tunc effectum est, ne similis esset his, quos damnatos pœna sequitur, vt in barathrum intrudantur, in infernum, altissimumque sub terris carcerẽ abstrahantur. Posset etiam ad corporea referri quòd raro in Veteri testamento, vel salutem, vel damnationem animi reperias. Descendentes in infernum, aut in barathrum, & voraginem, sunt quos Nemesis grauissimis pœnis, ob grauissima scelera in hac vita adiudicat. Hoc sæpius, illo vetustissimo tempore factum inuenemus, nondum bonis, ac malis sempiternis declaratis. Has pœnas, atque clades fortasse respicit psalmus, ipsius in primis Dauid, tum vniuersæ domus interitum, quæ sicut vnius honore creuisset, sic vnius exitio concideret. Meritò gratias agit, carminibus tantum beneficium concelebrans, in omnem posteritatem prodita memoria. Animam suam ereptam ex inferno vocat vitam suam.

Laccus. Descendentes in infernum. Gehenna. Infernus. Tempus vltionis, & gratiæ. Anima.

Psallite Domino sancti eius, & confitemini memoriæ sanctitatis eius.

VT consueuit, quo laus sit plenior, ac celebrior, vt clarius innotescat diuina clementia D plurimos inuitat ad laudandum. In primis sanctos eius, hos siue Angelos interpretaberis, qui sępius inuocantur in hoc poëmate, vt voces mortales ipsos, quibus est vox cælestis, neq; vox hominē sonat, adiuuēt pariter, encheētes numinis æterni bonitatē. aut sanctos in terra, sentiens iuxta vocabulū Hebraicū חסידיו chasidau, probos, mites, placidos, innocentes, beneficos, benignos. Hos in primis hortari consentiunt Magistri, vt quoniam Dauid quoq; sanctus aliquando fuisset, nunc autem delapsus in peccatū, beneficio Dei surrexisset siquid eis simile (vt fert incauta mortalitas) aliquādo accidisset, sciuēt nō deesse misericordiā, nēue animis deficerēt, sperarēt pro eius clemētia veniā delicti à Deo cōsecuturos. Itaq; eos cōfirmare, & cohortari, velut sui similes, vt [redacted] ã singulariter sit datū colere Deum, habere bonitatē eius magis quàm reliquū vul[redacted]rata. Sancti enim nunc sunt velut sacerdotes, religionumq; interpretes, excubitores templi, rebus sacris præsidētes, diuina carmina meditātes. Ad hos spectāt diuinæ laudes, his argumentū proponit, quid cantādo prosequātur, misericordiā scilicet Dei, & clemētiam. Et quòd nihil habet natura eius melius, ac præstantius, quàm vt velit, ac possit seruare quamplurimos. Quod ergo dixit, Cōfitemini memoriæ, nō est omnibus locis monendum, quoties nostri, siue Græci, siue Latini trāsferūt in Psalmis cōfiteri, esse in Hebraico, verbū canēdi, laudādi, quod Græca lingua, ex Hebraica sibi mutuata est [illegible] hadi, ᾄδω. Memoriā sanctitatis, siue memoriā sācta (est enim phrasis Hebraica) vocat Hebræis testibus, nomē sanctū eius, famā, celebritatē, & quasi cōmemorationē. Cōfiteri memoriam sanctitatis eius, est laudare, celebrare, sacrosanctā eius E memoriā memorare nominis eius, quo nullum sit sanctius, meminisse, assiduis carminibus memorare. Quid enim ingratitudine turpius, gratitudine præstantius? qua nihil præstantius mortales possunt pro beneficiis acceptis, Deo reddere, perpetuamq; accepti beneficij memoriam recolere. Hæc non animis solum contineri, sed ore pronuntiari, & manifesta fieri, vbique nostris vocibus audiri debet. Hoc sacrificij genus offerri.

sanctis.

Optimum in natura Dei consiteri.

Memoriam sancti.

Quoniam ira in indignatione eius: & vita in voluntate eius: ad vesperam demorabitur fletus, & ad matutinum lætitia.

Ira in ind. eius.

OBscura sunt, propterea quòd non sunt iuxta veritatē Hebraicā tralata. Pro eo, quod Sept. dixerūt ὅτι ὀργὴ ἐν θυμῷ αὐτοῦ, Quoniam ira in indignatione eius. Hebraicū longè clarius, & apertius, quod Hieron. quoq; nouit, & transtulit כי רגע באפו ki rega beappo, Quia momentū in ira eius. Hieron. similiter, Quoniā ad momētū est ira eius. Audis sensum meliorē, liquidiorē. Breue ad tempus, inquit, est ira eius. Non perpetuò irascitur, Nō est ira eius diuturna. Celeriter mitigatur, mitescit, sedatur. Pro ira igitur est Hebraicè [redacted] רגע rega, quod perspicuū est, sonare momentū, citò, velociter. Alioquin tralatio Sept. perdifficilis. Quid enim est ira in indignatione eius? Eā vocē declarās Rabi Dauid, loco eius substituit מעט meat, parū, exiguū momentū, eundemq; sensum, Quia si, inquit, fuerit indignatus contra hominem, at breue, & exiguū tempus erit indignatio eius. Subnecit aliud in contrariū, Et vita in volūtate eius. Quod ab Hebræis vnanimiter verè declaratur, Vita diuturna in F volūtate eius. Voluntas eius est, vt vita sit diuturna, sit ad longū tempus. Non delectatur in perditione viuorū. In votis eius est, vt viuatur, vt sit mundus, sint res in mundo: vitæ non mortis, cupidus. Propterea parcit, cōdonat, haud ignarus imbecillitatis humanę. Misericordia eius plena est terra. Non est iracundus, crudelis, inexorabilis, durus, præfractus, nunquā furorem remittēs, celeriter redit in gratiam, est clemens. Hanc ob causam creauit mundū, omnibus ad iucūdā vitā necessariis excogitatis. Hinc abominatur iniustitiā, violētiā vitæ & cōseruationis humani generis inimica. Propterea declarās hūc diuinæ clemētiæ sæpius cōprobatum effectum subnecit: Ad vesperum fletus est, ad matutinum lætitia. Vehementer probatur Hebræorum expositio: Vesperum, ac noctem attribuisse fletibus, ac lacrymis, afflictionibus, mœrori, velut tenebrosum tempus nocturnum: at matutinum, redeunti lætitiæ & alacritati. Erant, ait, sub vesperum, sub noctem, sub tenebris, plena mœroris omnia. Tempus opacum, & tenebrosum, fletus & lacrymas exhibebat. In lacrymis propter scelus admissum, versabar totus. Tempus erat sine luce lætitiæ, tenebrísque nigrescunt omnia eis cum. Ecce autem lux diuinæ bonitatis, clementiæ, misericordiæ restituit alacritatem, auroræ similis, quæ terras, tenebris opacis exoneratas, alacritatis suæ risu latè compleuit, omnibus ad eius aduentum ridentibus, & lætantibus. Quàm breuis est, si qua fuit propter nostra delicta, diuina indignatio, si modo veniam petas, & displicuisse

Omnia autem breuia, tolerabilia sunt esti magna sint læsus.

Vita in vo. eius.

Ad vesp. demo. fle. &c.

A cuisse probes, quod cum voluptate admisisti. Tam facilè decurrit, aufugit, quàm spatium nocturnum. Sub vesperum gemebas, flebas, perpetratum facinus deplorabas: non diutius in his lacrymis versatus, ad auroram, ad matutinam lucem diuinæ clementiæ lætaberis.

Ego autem dixi in abundantia mea, Non mouebor in æternum.

ABundãtia Græcũ respondet ad Hebraicũ εὐθηνίᾳ, felicitate, copia. Hebraicè שלו shalau, quid sonet, vox ipsa Latina docet, quæ hæc ipsa Hebraica est salus. Omnes enim linguæ à matre sua Hebraica aliquas voces desumpserunt, aut eas ab ea diuulsæ retinuerũt. Quid autẽ salus est nisi copia, abũdantia, prosperitas, incolumitas? Assentior igitur Hebræis, bifariã hunc locũ exponẽtibus. Referre Dauid oculos aut ad pristinã felicitatẽ, abũdantiam, maiestatem, honores [illegible] oblatos. Hos, ait, sempiternos, nulla calamitate interpellandos arbitrabar. Securum me maximè diuturna pace fore penè exploratum habebam. Ecce abstulit omnia, inquam: propensa mortalitas est, nequitia, nihil in rebus humanis fortuna patiente diuturnum. Falluntur, qui præsentem lætitiam, vultusq; serenos seruaturam semper fortunam arbitrãtur. Alij non corpoream felicitatem copiamq; bonorum terrestrium quasi amissam deplorare, & cur amiserit, admirari Dauid contendunt: sed potius integritatem, innocentiam, sine crimine vitam. Hanc illum sempiternã existimasse. Quis enim virum sanctum, cuius stabilitatem anteacta vita cõprobasset, tam miserè lapsurum putasset, vt cũ adulterio, pariter homicidij scelus admitteret? Hoc admirari, ac deplo-
B rare Dauid, qui felicitatem hanc sempiternam existimaret, sibiq; fore cum Deo perpetuã gratiam, atq; amicitiam. Nunquam hanc gratiam amittendam, qua nullam, quæcunq; postulasset, patiebatur repulsam: nunquam incõsultus, illususq; ab oraculo discederet: Illo cælesti præsidio comite, omnibus bellis superior esset, pueri leones superasset, Gigãtem deiecisset, interfecisset: ad regni maiestatem, ex humili loco peruenisset. Tunc ille gloriabatur, plenusq; lætitia secum reputabat, ad omne tempus permansuram hanc diuinam beneuolentiam: nunquam remouendum, deiiciendumq; sese ex tanto dignitatis gradu.

Margin: Abundãtia. Lingua sãctam reliquarum parens.

Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem, auertisti faciem tuam à me, & factus sum conturbatus.

COnsultis magistris, quos in explicanda verborũ proprietate sequi optimũ est, hunc verũ sensum reperies. Nã pro τῷ κάλλει μου, decori meo, Hebraicè est הררי hareri monti meo. Hieron. quoq; legit montẽ. Sunt duæ dictiones inter se simillimæ הרר הדר harar, hadar, prima est mons, secunda decor. Posterior lectio fuit in exẽplaribus Sept. quæ ex Hebraicis Græca faciebãt: hodie vbiq; est vox montem designans. Chaldæus quoq; pro ea posuit, quæ clarè montem sonat טוריא turaia. Sed lectio Græcorum interpretum, tot licet reclamatibus testibus, fortasse verior. Námq; omnes Hebræi montẽ interpretãtur maiestatẽ, intellectum metaphoricũ. Decorẽ igitur suũ vocabat maiestatẽ, honores regios, excellentiã. Si montẽ legas, mõtẽ itẽ vocabat excellẽtiã, eminentiã. Qualecũq; legatur, verus sen-
C sus, vt monstratũ est, exhibetur ab illis. Dedisti monti meo, nẽpe maiestati fortitudinẽ. Cõfirmaueras stabiliueras, decus meũ, erat robustũ, firmissimũ, volente te, dũ tibi placeret, dũ volũtas tua in me propẽsa esset, dũ totus in me inclinares, auxiliũ tuũ cõsiliis meis, meo pectori præsens esset sustinẽs, illuminans, tacitã lucẽ immittẽs. At vbi oculos tuos auertisti, nec amplius me respexisti: turbatus sum, offusa rationi caligo, tenebris incubãtibus animus cõcidit. Quicquid peccaui, fuit, quoniã deseruisti me, memet mihi reliquisti. Nihil valet humana fragilitas absente Deo. Propterea docuit nos precari, Et ne nos inducas in tentationẽ. quonia si nostrã stabilitatẽ exquirere placeat, omnes homines inueniet fragiles, imbecillos, lapsabundos, facile cadentes. Hanc ob causam omnibus penè Psalmis, supplicationes habentur, vt sustineat, confirmet, regat, lucem vitæ nostræ præbeat.

Margin: Decor. In vol. tua præst. Auertisti fac. à me et fa. con.

Ad te Domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor.

Quæ vtilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?

Nunquid confitebitur tibi puluis, aut annuntiabit veritatem tuam?

SVperest, cùm peccata deprimunt, onerantq; animum, veniã poscere, exclamare, vociferari. Nõ otij, non socordiæ tẽpus illud. Surgendũ, vigilandũ, precibus instandum dum contractæ notæ deleantur. Omnibus contentionibus vrgendum, vt celeriter

morbum depellas, saniē expurges. Hoc prophetas omnibus locis facere consueuisse comperies: ea Psalmorum vnica, singularisq́; philosophia: ea creberrimas preces continet, pro D
facinoribus admissis. Hæc sunt carmina, his hymnis Deus summus extollitur, dum & nos nostra crimina fatemur, & eum clementem, exorabilemq́; indicamus. Simul irasci peccantibus ostendentes, quo cuncta, quæ gerimus in terris, habere perspicua, malefacta autem odisse monstramus. Quoniam autem varia potest esse oratio, qua persuadere illi nitimur, vt nobis parcat, in primis est, quam Propheta suggerit hoc loco. Quæ inquit, vtilitas est hominibus perdendis? Quid prodest genus humanum delere? Quid in his est boni, qui è vita discesseric? Qui nihil agnoscunt, celebrare diuina facta, conditorem laudare non possunt. Sanguinem suum autoribus Hebręis dixit animam, vitam suam, quæ sanguine constat. Quę fuerit, ait, vtilitas tibi, erepta mihi vita? quid assequeris, si vita hæc misera descendat in corruptionem, in interitū? Nunquid puluis, in quē defuncti resoluuntur, nū muta cadauera, te laudabunt, fatebuntur, celebrabunt? Facta tua mirifica laudibus in cælum ferēt? An est aliquid laudis, prędicationisq́; in extinctis, & æthere cassis, cuius causa genus humanum condidisti? Condidisti, inquam, vt cælum, ac terras, tantamq́; rerum pulchritudinem cernētes, creatorem admirari, vultus ad sidera tollerent, manibusque supinis gratias agerent, adorarent, venerarentur. Facietne hoc, quos excideris, quibus vitā ademeris? Veritatem eius dixit, res certas, perspectas, exploratas, quas ipse cōdidit, quas in oculis gerimus quotidie, manibusq́; tractamus. Veritatem quoq; eius, nempe stabilitatem, firmitatem suæ potentiæ, robur inuictæ naturæ. Veritatem quoq; fidem, constantiam eorum, quæ promittit. Nam pro E
veritate, Chaldæus substituit הֵימְנוּתָךְ heimenutach, fidem tuam. Græci quoq; bene declarant Veritatem tuam, nimirum ὅτι σὺ ἀληθῶς θεός, Quòd sis verè Deus, quòd verax, cùm reliqui Dij mendaces omnes. Pręstat igitur me incolumem esse, viuere, vt bonitatem tuam concinam, vbiq; celebrem reddam. Interitum, & corruptionem referunt Hebręi tum ad damnationem sempiternam, (Nam neque damnati gratias habere possunt) tum ad interitum corporis, quod magis quadrat, hócq; spectasse psalmus apparet. Nam de his, quæ ad animos attinent, tarò in Veteri testamento mentionem reperies.

Quæ vtilitas in san. me.

Homo cur factus sit.

Veritas de.

Audiuit Dominus, & misertus est mei, Dominus factus est adiutor meus.

Omnia hæc præterita, imperatiua sunt: Audi Domine, miserere mei. Domine esto adiutor meus. Cōsule quoque Hieronymum, hæc vera esse comperies. Primum igitur deplorauit facinus, ingemuit, altè suspiria duxit, illacrymatus est, puduit, pœnituit, in se ipsum iratus, ipse sibi viluit, despicabilis fuit, contemptus, execrabilis. Post hanc commotionem (pars enim sanitatis est, morbum agnouisse) ad clementiæ fontem se contulit, ignosceret postulauit, nullam esse perditorum, damnatorum, interfectorumq́; vtilitatem, posse viuentes, & seruatos vtiles esse, magno rerum Domino aliquid obsequij, in magno regno præstantes, saltem quæ maxima laus, bonitatem, & clementiam super conseruatis prædicantes. Postulauit primùm preces suas gratas esse. Preces erant, vt ignosceret, misereretur. F
Tum ne omitteret quo minus consuetum auxilium afferret, néue aduersus inimicos dimicanti pristinam fortitudinem subduceret. Cōtra casus aduersos custos assisteret, audaciam robúrq́; pectori suggereret. quamcunq; ægritudinem res humanæ ob earum incōstantiam animo consuescant afferre, debilitantes, ac frāgentes, discuteret, serenaret: tristium rerum contemptorem animum efficeret. Hoc omne continetur ea precatione, qua postulat eum adiutorem. Ostendit deinceps se exauditum, triumphat, gratulatur.

Pœnitentia descr.

Conuertisti planctum meum, in gaudium mihi, conscidisti saccum, & circundedisti me lætitia.

IN gaudiū venustè Sept. Græcè transtulerūt, quod esset Hebraicè מָחוֹל machol, chorū, vt vertit Hieron. Chorus ergo est pro gaudio. Cōuertisti planctū meum in chorū, in lætitiā, in canticū & quod Latinus, Cōscidisti, clarius Græcū ad Hebraicū διέῤῥηξας soluisti, scidisti, discerpsisti. Quod sequitur, Circundedisti lætitia: respondet discisso sacco. Saccū mihi distraxisti. vice eius, lætitia, gaudio me induisti. Prior vestis erat lugubris, flebilis, saccus, hac amota, reddita est vestis letitię. Subiit gaudiū, exultatio, propterea quòd mihi ignouisti, facinus condonasti, me tua clementia redemisti. In sacco pœnitentes præteritū scelus deplorabāt. Illud signū erat displicuisse scelus, atq; indolescere super eo, quod cōtra fas

In gaudiū Conscidist. Circund. me lætitia. Saccum.

A fas placuisset, Saccus vestis durissima, qua duriter corpus malorum causam vexabat, viri in seipsos excruentes, ne exerceretur à Deo, sese ad pœnas vltro vocantes, atque abstrahẽtes. Finis igitur psalmi, est triumphus, alacritas, gratulatio. Expiatum est peccatum, neq; longior dolor relictus est delinquenti, neq; hostibus diutina lætitia. Non est datum, vt inimici longius gratularentur, quod eos fecisse, à principio commemorauerat, stragem, excidiumq; domus Dauid, ob immane facinus, fore suspicati, & id inter se prædicantes.

Vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi.

Hebraica in suum ordinem, Latinè restituantur: Non est enim gloria mea, sed duntaxat. Vt cãtet te gloria. Subauditur Hebræis, omnis homo. Vt omnis homo cantet tibi gloriá. Estq; impersonale, Cantetur tibi gloria. Gloriá quoq; Rabi Dauid, (vt sæpius aliàs) animam interpretatur, quæ sit gloria cuiusq;, vt respondeat ex aduerso ei quod dixerat, Nunquid cõfitebitur tibi puluis? At anima, vitaq;, inquit cantabit te, & celebrabit. Quod autem dixerunt Sept. καὶ οὐ μὴ κατανυγῶ, Et non compungar, limpidius in fonte ולא ידם velo iddũ, Et nõ taceat. Quod apud Hieron. quoq; est. Semper, inquit, te celebret, & in hac vita, & in posterũ, remanens anima post discessum ex corpore. Habes igitur sensum [redacted], non ex Hebræis modo, sed & ipso diuo Hieronymo. Græci quoque monent Symmachum, quẽ secutus est Hieron. ad Hebraicum vertisse. οὐ μὴ σιγήσω, Non tacebo. Hunc locum

Vt cant. ti. gloria.

Et non cõpungar.

B declaras Rabi Dauid, Cãtabit, ait, quasi glorificabit te gloria mea, nẽpe anima mea in æternum, propterea quòd scelus mihi condonasti. Perspectum enim mihi, remãsuram in posterum animam meam. Ea te in sempiternũ celebrabit, & nõ tacebit. Idemq; affirmat ex antiquis Rabenis cogitasse Dauid templũ Dei cõstituere, eãq; ob causam in titulo huius psalmi præfigi, Psalmus, cantici, dedicationis domus ipsius Dauid. Rabi quoque Auen Esra interpretatur gloriã נשמה חכמה neshama chakmach, Animam sapientem, quasi animam intelligẽtem, intelligẽtiam incorruptibilem. Chaldæus autem interpretatur gloriá, יקירי עלמא iakire alema, Honorabiles mundi summi proceres. Nam vt est alibi, Super ipsum continebunt reges os suum, ipsum gentes deprecabuntur. Potest igitur diuersis sensibus intelligi gloria, siue anima, siue regum maiestas, præcellentia. Aut per accusatiuum, Omnis homo gloriam decantabit, celebrabit gloriam tuam, propter tuam clementiã, qui plenus sis clementiæ, & bonitatis.

PSALMI XXX. EXPLANATIO.

INscribitur apud Græcos, quos Latini sequuntur, is psalmus. In finẽ Psalmus Dauid, pro ecstasi. Sic Grçcè ἐκστάσεως [redacted], neque in fontibus Hebraicis, neque apud sanctum interpretem inuenies. Ne Chaldæus quidem, solitus aliàs

C liberius Hebraicis addere, quod antiqua traditio doceret, adscripsit. Obelisco igitur deleatur. Ecstasin quidam Græci interpretãtur excessum, peccatum, recessum à recto, cùm vxorem Vriæ adulterio contaminasset psalmumq; editum, dũ fugeret filio Absalone persequente. In eo dissentiunt Hebræi, potius editũ psalmum Saule crudelibus eius instante atrocitate vigẽte. Has orationes, atq; has gratias, recordatus postea præteritarum calamitatum rex ipse, vbi parta quies, habebat. Singulis beneficiis, singulas orationes, & carmina triũphalia adnumerãs, tres in primis aut quatuor insigniores calamitates auxilio cælesti vitauerat. Has vbique ferè commemorat, nunquam gratiis habendis defessus, memoriæ viribus integer vsque edebat, quemadmodum dixi, hæc carmina, trãquilla pace, quiescẽs, multis post annis, bellis iam sopitis, finitimis nationibus pacatis. Adibat templum, cantoribus quos ipse fecerat, carmina, quæ per quietem contexuisset, (eruditissimus enim poëta fuit, velut Sibyllæ agitante Deo, non concessa cunctis oracula profundens) canenda tradebat. Ipse medius considebat, alacri voce (vt cùm ante arcam Dei exiliret) cantores adiuuabat. Propterea pijssimus fuit, Deiq; ardentissimus cultor. Recordatus igitur præteritæ calamitatis, cùm Saul crudeliter instaret, totiesq; ab insidiis eius duce Deo liberatus, qui fraudes hostiles detegeret, non vnam, atque alteram pro hoc beneficio odas edidit: cantoribúsq;, vt perhibent Hebræi, tradebat, sed longe plurimas, è quibus hæc vna est. Propterea psalmus inscribitur, Carmen triumphale, victorias illas pristinas Vate respiciente.

Psalmos quando nã ederet Da.

Psalmos à se cõpositos cantoribus tradebat, illisque cõcinebat.

IN te Domine speraui non confundar in æternum: in iustitia tua libera me. D

Spes. Non confundar. INITIVM carminis spes est. Orat vt ne spes sit inanis, nullius fructus, vt qui sperant ventura, quæ nunquã venient, quibus nõ subsint vires, & causæ vt venire possint. At hi qui sperãt in Deũ, nõ possunt hac de causa decipi, quòd is in quo sperãt, præstare non possit, aut non audiat quod postulatur. Prophetæ norant eum omnipotentem, norãt item sic omnia exaudire absentem, veluti si coràm adesset. Reliquum erat, vt precarentur, grate audiret, néue sperantes illuderet. Itaq; quod ait, Non cõfundar, est potius (vt sæpius antè dictum est) vetantis, prohibentis. Ne confundar, verbũ confundendi clarius Hebraicè & Græcè בושה ebosha, erubescã, pudefiam. Græcè καταισχυνθείη, pudore, & ignominia afficiar. Perinde si diceret, Ne confundar, ne decipiar, ne ridiculus appaream, quod mihi turpissimũ esset, & tibi non admodum honorificũ, ludificare mortales in te sperantes, veluti non sentias, aut nõ possis, aut negligas, humanis calamitatibus oblectatus. Dixit item, Ne cõfundar in æternum. Hebraicè, in æternum, semper: cũ negatione, sonat nũquã. Non lauabis mihi pedes in æternum: nunquam lauabis. sic, Ne confundar in æternũ, ne[redacted]quam spes hæc vana. Semper spero, sperãtiq; sic semper assequar, quod spero. Aut, Ne confundar in æternum, si simul, atq; sperani, auxiliũq; imploraui, nihil auxilij misi[redacted] At ne sit semper hæc expectatio inanis. Aliquãdo dignare nos tuis responsis, aliquando nostri miserans, ne semper cõtẽnas, semper renueas, oculos auertas. Vtq; magis flectat, iustissimamq; opitulandi, & quasi flexanimam, causam proponat, addit In iustitia tua libera me: E

In iustit. libera. non mea iustitia, bonitate, sed tua. Tua bonitas, tua integritas, immensa bonitas te flectat, tibi persuadeat, te cogat. In me enim nihil eiusmodi est, quod te impellat, vt dignũ me iudices, ope tua. Ratio igitur iustissima est, te decere mortales exaudire, non facta meritaq; eorum, sed te ipsum respicientem, considerantẽq;, non quid nos accipere, sed quid te dare deceat. Tanta est autem bonitas, iustitiaq; in te, vt ea possit omnia, quantumuis atrocia crimina delere. Oppositaq; clementia tua, atq; multitudine magnorum scelerum, plus

Iustificare. in te sit ad parcendũ, quàm in ipso scelere ad damnandum. Tua bonitas propter eius magnitudinem omnia mundat, iustificat, vt verbo vtar Ecclesiastico. Redundat in Græcis, & Latinis καὶ ἐξελοῦ με, Et eripe me. Est duntaxat, Libera me.

Inclina ad me aurem tuam, accelera, vt eruas me.

Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, vt saluum me facias.

AVgentur preces, omni contentione agitur, nullæ rationes omittuntur, quibus in sua vota Deum Vates inducat. Superius, tua clementia, iustitia, bonitas, non mea liberet, absoluat. Nunc, aures inclina. Tribuit enim vbiq; sacra poesis, oculos, & aures Deo, F quemadmodum quoq; profana. Sunt, ait, tibi cuncta, quæ toto mundo geruntur excipientes aures. Has ad preces meas aperi, placidas aures, inquam, ne obstruas, celeriterq; auxiliũ submittas, celeriter accurras. Omnis spes salutis in celeritate posita. Nisi quid auxilij celeriter attuleris, actum de me est. Esto mihi protector. Tropus Hebraicus, vt protectionẽ Græ

Protector. ci dicunt à scuto, ὑπερασπίσαι, sic Hebræi à petris durissimis, silicibus, scopulo. Itaq; pro Protectore, est צור zur, Petra, scopulus. Esto mihi petra, aut scilicet fortissimum robur, aut arx munitissima, scopulis inaccessis affixa, quò nequeat hostis aspirare. Propterea Hieronymus hoc transtulit, Esto mihi in lapidem fortissimum. Domum refugij dixerunt Sept. οἶκον καταφυγῆς, quod Hebræis est domum מצודות mezudoth, munitionis, domum munitam, quasi

Dominus refugij. propugnaculum fortissimum, in loco edito in summo colle positum castellum natura loci inexpugnabile. Ob hanc causam Hieronymus in Psalterio, quod ex Hebraico fecit bonum Latinum, Et in domum munitam. Talis, ait, mihi esto, talis me custodia defendat. Hoc præsidio me contineam.

Quoniam fortitudo mea, & refugium meum es tu, & propter nomen tuum deduces, & enutries me.

A Fortitudo, vt Græcè est, κραταίωμα, robur, firmamétum, Hebraicè סלע sela, petra, silex: eadem atque superius similitudine, aut scilicet duricies mea, per quam ego fortis, inexpugnabilis existo, ictibus aduersariorum imperuius, telis eorum impenetrabilis. Aut arx mea, præsidium tutissimum super scopulo, super edito loco positum, quod hostes procul suspiciant, irrisi, dentibúsque frementes abeant, nostri contumelijs in eos insultent. Hieronymus igitur sciés proprietatem Hebraicam reddidit, Quia petra mea. Pro refugio quoque, est eadem, ac superius, vox מצודה mezuda, munitio, vt transtulit Hieronymus propugnaculum, turris edita, castra excelso loco posita. Tu, ait, murus meus, meú præsidium. Quod ait, Propter nomen tuum deduces, Deduces Græcè ὁδηγήσεις, ages per viam, ductor eris mihi, velut dux, pastor ages. Si mihi locus excelsus es, si turris, aut castellú, huc certè sine labore, ac lassitudine cōnscendere non possum. Ergo ductor eris quoque, agésq; me ad hanc inexpugnabilem arcem. Esto igitur præsidium, esto dux itineris, & comes, vt quocunque gradiar, tua custodia comitetur. Iter doceas, nequid sinistri contingat. Propter nomen tuū. Vbique hæc oratio adhibetur, non propter merita nostra, probitatem, iustitiá, beneficus existat, sed propter maiestaté suam, bonitaté, clementiá, facturus naturæ suæ cōgna, cogitans quid magnitudo suę bonitatis nō quid flagitas nostra postulet. Nomen suū dixit maiestatem, famam diuinitatis, ac potentiæ. Aut nomen (vt aiunt Græci) quo diceris misericors. Quanquam periphrasticῶs putant quoque dictum nomen eius, ipsummet. Propter teipsum. Quódque subiicit, Et enutries, verbum Hebraicum תנהלני tenchaleni, signat B portare, sustentare, sustinere. Petit atque orat vt agat per iter, sit ductor, comes. Itémque vt per aspera, salebrosa, per tela, per hostes transeuntem subuehat, vestigia firmet, robur pedibus addat, labentem sustineat.

Fortitudo mea. *Refugium.* *Deduces me.* *Propter nomē tuū.* *Enutries.*

Educes me de laqueo hoc, quem absconderunt mihi, quoniam tu es protector meus.

Laqueus est Græcè, quod Latinus exprimit ἐκ παγίδος, Hebraicè רשת reshet, Ex reti. Vox Hebraica defluxit in Latinum sermoné. Hieron. similiter edidit, Educes me de rete. Ostenderunt, ait, pedibus rete, insidias collocauerunt, vt cōtinuò adorirentur, interceptúmque suffocarent, vt cæco reti memet inducerem. Declarat sensim, quod genus periculi circunstaret, à quo petit, atque orat liberari. Nondum quidem fuerat interceptus, sed præsens periculum instabat. Nec temperat iterare, cum esse protectorem, tutelam suam, vnicum præsidium, singulare decus. Idcirco oportere eum saluti suæ prospicere. Nam qui virtutis officia, qui charitatem à nobis expectant, fidentissimè præstolantes erubescimus prodere, si modo pudere didicimus, si ruborem timemus, quem offundit ignominia. Quid autem turpius, quàm eos deseruisse, qui sese totos tibi tradidissent?

Laqueus. Rete.

In manus tuas commendo spiritum meum: redemisti me Domine Deus veritatis.

C Spiritum, assentientibus Hebræis, nunc vocat animam, seu vitam, vitam qua sustinentur animantes. Commendare spiritum in manus, est in potestatem eius tradere, suæ clementiæ committere vitam, rationem suæ salutis totam Deo relinquere. Manus, eidem Magistris, suæ linguæ apprime gnaris astipulantibus, est in sacris litteris vis, potestas, autoritas. Cui Græci quoque assentiuntur. χεῖρας γὰρ θεοῦ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ καλεῖ ἐν ταῖς χερσὶ γὰρ ἡ δύναμις, ait Euthy. Non poterit hostis inijcere mihi crudeles manus, si fuerit in manu tua vita mea: propterea trado tibi asseruādam. Redemisti me. Præteritum pro futuro Rabi Dauid asserit esse: suntq; in hoc poëmate longè plurima exempla. Hand ab re, ait, me totum tibi trado. Certum enim est mihi sub tutissima custodia consistere. Ab inimicis me redimes, eos à maleficio prohibebis: siris illa, rabiésque nocendi non attinget, sibi ipsis tormentum futura, in ipsis hostibus remansura. Hanc ob causam vocat eum, Deum veritatis, nimirum, Deum veracem, fidelem, non deceptorem, proditorémque. Me tibi tradidi protectioni, præsidióque tuo me commisi: at tu redimes, liberabis, defendes: quia Deus verax es, non proditor, illusor, desertor eorum qui se tuæ fidei permiserunt. Quod promittis, exequeris: quod à te speratur, certo tempore datur. Non est spes inanis eorum, qui in te sperant. Tu es Deus veritatis, à quo veritas omnis sumpsit exordium, præses veritatis, inimicus illi, qui mendacium est, & pater eius. Tres igitur sunt actus naturali ordine progredi-

Spiritus. Commend. spir. in ma. *Redemisti.* *Deus veritatis.* *Periculum. Cōmēdatio*

Cælus, ob fidelitatẽ. entes. Imminet periculum, salutem, vitam, spiritum nostrum Deo commendamus: ille liberat, quia verax est, non deserens in periculis, spem non ludificans. Agnosce philosophiam cælestem. D

Odisti obseruantes vanitatem superuacuè: ego autem in Domino speraui.

Odisti obse. van. NON est per secundam personam ἐμίσησας, in fonte, sed per primam שנאתי sanethi, odio habui, odi. Nec est forsan aspernendus sensus Rabi Dauid, priorisque Abraham. Cum, inquit, insequeretur Saul, instarétque ceruicibus, non hariolos, nõ magicæ vanitatis professores adij, quos consulerem, à quibus opem implorarem, imo vero contempsi, execratus sum, vt qui vanas professiones obseruent, vanissimis studentes, quorum euentus vanitas sit, ac vanissimi cuiusque ludibrium. Sed ad verum Deum accessi, huic nitebar, hunc consulebam, inde mihi vitæ responsa dabantur, is meum præsidium, spes vna. Græci hanc interpretationem afferre non possunt, vt quibus lectio sit per secundam personam, Odisti. Chaldæus quoque non abhorret à lectione Hebraica, nam vanitatis obseruantiam, quemadmodum ante dixi, Abraham, & Dauid, reliquorum explanatorum proceres interpretantur נחשים וקסמים hanichus, vehacosem, Diuinationem, & magicem, quæ iure vanitates appellantur, & qui eas profitentur, vanitatis obseruatores. Possunt item vanitates intelligi omnia peccata, vanissima quæque, quibus nullus subest fructus, in perniciem agentia. *Superuacuè.* Execror, in, & abominor, qui sese his penitus dediderunt, nulla mihi cũ sceleratis societas. E Quod Latinus dixit superuacuè, melius iuxta Hebraicũ, & Græcũ, inceassũ, frustrà, in vanũ. Frustrà, inquit, his studentes, vitam in rebus inanibus transigentes. Mirum est Hieronymum quoque legisse, Odisti.

Exultabo, & lætabor in misericordia tua, quoniam respexisti humilitatem meam: saluasti de necessitatibus animam meam.

Humilitas. HVMILITATEM, quod apud Septuaginta est, τὴν ταπείνωσίν μου, rectius diuus Hieronymus afflictionem meam, iuxta Hebraicum עני aneij, tametsi humiliari, & affligi eodem spectet. Qui se humiliant, aut ab aliis humiliantur, necessario deteruntur, *Sal. de necess.* sternuntur, vexantur, illidũtur terræ. Nec nõ quod ait, Saluasti de necessitatibus, vt est Græcè ἐκ τῶν ἀναγκῶν, Hebraicè est apertius, quemadmodum transtulit Hieron. Cognouisti tribulationes animæ meæ. Haud secus Hebraicum ידעת בצרות נפשי Iadatha bezaroth napshi, Nosti vexationes animæ meæ. Necessitates igitur pro vexationibus dixerunt interpretes. Simile quid explanatores Græci respiciunt, exponentes necessitates, περιστάσεις, κινδύνους, circunstantias, aut incidentias, pericula. Versus igitur habet Respexisti vexationes, agnouisti tribulationes, pressuras, angustias. Exultat, lætatur, triumphat super misericordia, siue vt est *Psalmorũ ritus, & ordo.* illis חסד chaldeka, beneficentia, beneficio cælitus allato. Is est Psalmorum ritus, petunt atque orant à principio, ingemiscunt, proponunt pericula, clades impendentes, tempestatem aduentantem, desperationem omnium rerum, vna hac cælestis spei renidente. Haud F *Hymnus triũphalis.* procul inde lætantur, gratulantur, velut exauditi, lætum pæana canẽtes, carmen triumphale concinentes: tum, quam ob causam triumphalis hymnus inscribitur, fit perspicuum. Diuinus ordo canendi, eminentissima, tollénsque animos in altum theologia. Probatur oportere nos in periculis, in cælum manus tendere, suppliciter auxilium petere. Tum non esse vanas has preces, rapidísque ludibria ventis, nec in ventum vocem vertisse procellas. Consequi post supplicationes, ac fletus, triumphos, lætitiam, gratulationem, fructuosum esse fidere Deo, precibus instare, vt liberet, tueatur. Neque enim eum proditorem, impostorémque esse, spes mortalium ludificantem, esse Deum veracem, veridicum, beneuolum, suorum amantem.

Nec conclusisti me in manibus inimicorum, statuisti in loco spatioso pedes meos.

Cõclusisse. CONCLVSISTI in manibus, velut in potestatem hostium redegisti, qui catenis vinctũ abstraherent, omnes in me cruciatus experirẽtur, exempla ederẽt. Nã Saul, cuius persecutionẽ hoc Psalmo referri probant Hebræi, saltus, quibus Dauid latitabat, indagine cinxerat, iam cum penè comprehensum tenebat, vix prædantium manus elabi *Stat. in lo. sp. p m.* poterat. Seruatus tamen est, hostes in alia bella auertente Deo. Erant pedes in angusto, vix plantas

A plãtas mouere poterat, quin caperetur: Deus hostes auertit: speluncã, latibulúmque egressus est Dauid, ex angustiis scilicet in libertatem. Data est pedibus libertas, vt possent quocunque ingredi. Liberauit de necessitatibus, nempe ex angustiis animam, scilicet vitam eius. Reuertitur ad orationem, quam illis angustiis detentus habebat.

Miserere mei Domine quoniam tribulor: conturbatus est in ira oculus meus, anima mea, & venter meus.

SIVE hæc sit oratio referens præteritas illas calamitates, quibus circunfusus supplex oraret, post longum tempus digestis carminibus, & ad rationem carminis, rebus illis redactis. Nam illud non carminis, concentúsque tempus erat, nec poterat vexatus animus carminibus aptus esse, sed tota res, post multos annos, harmonicè composita, & cantu pronuntiata fuit velut si præsens esset. Siue, vt nonnullis Hebræis placet, memoratis prioribus illis cladibus, quas beneficio immortalis Dei elapsus est, & pro his, gratiis habitis, adiungit alias preces aliorum malorum, præsentis temporis memoria proposita. Mihi quidem neutrum displicet. Vulnera igitur aperit, dolore impellente vociferatur, iniquitatem atrocitatémque temporis exhibet. Petit, atque orat, vt auxilium celeriter, quemadmodum antea fecisset, submittat. Quod ait, Tribulor, Premunt, inquit, angustię. Iáiã labori succumbo, defatigatis viribus amplius sustinere non possum. Et pro ἐταράχθη, conturbatus est, Hebraicè עששה hasasa, id verbum ducitur à tinea, quæ vocatur עש has, vt quasi dicendum sit,
B tineauit, eiusque significatus, corrosus est, voratus, depastus est oculus meus. Assiduæ lacrymæ, propter salsedinem, humorem oculorum absumpserunt. Hoc significatum sciens Hieron. transtulit, caligauit oculus, refugiens scilicet insolens verbum tineauit, & eiusdẽ significatus aliud subiiciens. Facit enim humor exhaustus, vt oculus caliget, virtute videndi sublata. Nam Symmachus, quem secutus est Hieron. pro Græco ἐταράχθη, turbatus est, dixit ἐθολώθη turbidus factus, caligauit, exponitúrque Græcis, propter assiduum fletum. Et quod dixit, Conturbatus est in ira, pro ira est כעס caas, indignatione: tametsi idem est. Hanc indignationem, irámque, vel ipsius lacrymantis, indignantis, ac dolentis senties, aut quod nonnulli Hebræi, iram, furorem, rabiem inimici. Caligauit, ait, oculus meus ob rabiem, furorẽ, quo inimicus meus in me properat, impetum facturus. Aut lacrymas continere non possum, dolore turbante animum, fletúmque exprimente, idq; semper. Hoc magis quadrat propter sequentia. Nam Græci, qui propter indignationem Dei, non omnino mihi probantur. Quod dixit, Anima mea, & venter, etsi Rabi Dauid refert hæc ad famem, & sitim, esuriisse, & sitisse Dauid in illis calamitatibus, animámque interpretatur, quæ appetit: videtur probabilius vniuersam perturbationem, commotionémque designari, cùm mentẽ, animam, corpus, intima præcordia dicit perturbata: vsque ad interiores partes perturbatione penetrante, eásque exagitante, quatiente. Maximus igitur motus, ac trepidatio proponitur, toto intus & extrà homine motum accipiente, vt impetret auxilium.

Psalmos quando-nam ederet Dauid.
Trib.
Conturb.
In ira.
Anima m. & ven. m.

C Quoniam defecit in dolore vita mea, & anni mei in gemitibus.
Infirmata est in paupertate virtus mea: & ossa conturbata sunt.

VT sint lucidiora, tametsi non variant multum, pro ἐξέλιπεν, defecit, fons כלה calh, consumpta, exhausta vita mea. Pro ἐν ὀδύνῃ, In dolore, est ביגון iagõ, mœrore, tristitia, vt vertit Hieron. Pro στεναγμοῖς, gemitibus, numero multo, est duntaxat אנחה anachah, gemitu. Quódque dixerunt ἠσθένησεν ἐν πτωχείᾳ, Infirmata est in paupertate, Paupertate mea, est עוני aoni, iniquitate, aut afflictione mea. Conturbata sunt, est verbũ, quod superius ostẽdimus עששו ascsu, tineauerunt, nempe vorata, exhausta, depasta sunt ossa mea. Propterea vertit hoc verbum Hieron. contabuerunt. Vniuersa hæc non longè discrepant. Exaggerat (vt assueuit) lamentationes, exponit magnitudinem calamitatum. Fuerũt, qui hæc de ægritudine corporea interpretarentur. At si consistendum est in his, quæ ab exordio proposita sunt, atrocem illam persecutionem Saulis repræsentant, quam vbertate verborum, & Poëticis hyperbolis exaggerat, ostendens ob dolorem, ac gemitum, vitam hominis minui, corpus debilitari, ac frangi, ascribitque omnia peccatis suis, vt solent sapientes, quibus exploratum est, pœnas, & incommoda delere crimina, redeunte natura diuina ad clementiam. Ossium consumptio, magna hyperbole, maximus dolor, qui vel ossa quatiat, absumat, ostẽditur, quibus in corpore nihil robustius, solidius, quorum compage absumpta, quid reli-

Defecit in dol. in gemi.
Pœnis Christi, cuius liuore sanati sumus.

quo corpori species? D

Super omnes inimicos meos, factus sum opprobrium: & vicinis meis valde, & timor notis meis: qui videbant me, foras fugerunt à me.

Propt. ini. fact. s. oppr. vic. m.

QVò clarius percipiantur, iterum Latina moneta recudantur. Propter inimicos meos factus sum dedecus, & vicinis meis valde, & timor notis meis, qui vident me, extrà fugerunt à me. Hęc aperiens, expriméńsque Rabi Dauid, cui fuit in primis cura perspicuitatis, Propter mala, inquit, quæ mihi hostes intulerunt, & quæ quotidie aduersum me moliuntur, factus sum fabula, contumelia, dedecus, propterea quod fugio ab illis, à loco ad locum & vicinis meis, non videlicet externis factus sum dedecus, sed meis, sed propinquis, vt quisque Israelitis. Hi me risu, contumeliis insequuntur: velut, quod alibi dicitur: Posuisti nos dedecus vicinis nostris. Notis autem meis, his scilicet, qui me diligunt, consanguineisque, & propinquis factus sum timor, & trepidatio, vt qui metuunt propter me, ne tandem incidam in manus Saul. & quicunque cernit me, sermonem, aditumque defugit, ne quid calamitatis propter me patiatur. Solent enim in calamitate plerunque fieri ex amicis inimici, habentes odio, quem fortuna persequitur. Is est sensus. Nam quod Sept obscurè in Græcum transtulerunt παρὰ πάντας τοὺς ἐχθρούς μου, Super omnes inimicos meos, clarius est in Hebraico מכל צררי micol zorerai, Ab omnibus inimicis, vel propter inimicos meos, Propter hostium persecutionem factus sum dedecus. Facit inimicorum crudelitas, odiíque pertinacia, vt nusquam mihi sit locus, nunquam interquiescam. Fugitiuus vbique, qui cæteris quondam longè antecellerem. Hæc fuga reddidit me cunctis contemptibilem, & abominabilem. Conspirauerunt omnes in meam perniciem, alij defugiunt, velut portentum, ne quid ex mea consuetudine, detrimenti contrahant. Hostes insequuntur, mei trepidant, cæteri diffugiunt, auersantur: cerne quanta malorum tempestas. E

Notis m. Timor.

Super omnes inimicos.

Et obliuioni datus sum, tanquam mortuus à corde: factus sum tanquam vas perditum.

Obl. da. s. tam mor. à cor.

HIS ordo poëmatis Hebraici, vt videbis item apud Hieronymum. Aspice, inquit, quo statu res mea sit, quot me clades circunsistant. Illi ipsi amici, familiares habent me pro eo de cuius salute iã desperauerint. A corde ipsorum datus sum obliuioni velut mortuus. Cor eorum de me velut mortuo cogitat, in eorum cogitatione sum perinde, si periissem. Vident enim salutem meam in præcipiti. Iam de me cogitare desierunt. Iam de me memoria nulla est. Profert quoque comparationem vasis perditi, quod iam senio confectum, morti propinquum est: aut quod iamdudum periit, cuius nullus est fructus, nullus vsus possessoribus, propterea nec manibus teritur, nec in domo ad aliquem vsum adhibetur. Vas appellat, vt sonat Hebraicum, & Græcum σκεῦος, quidquid vsui est, quodcunque nobis ad aliquid efferendum, aut agendum deseruit. Vas perditum est, vas, siue instrumentum senio obsoletum, aut infractum, destructum, quod non amplius sit vsui, nec tangitur, nec nominatur. Talem se propè factum queritur Vates, veluti eum quem neque cogitãt amplius propinqui, iam veluti deploratum, inutile cadauer, sine vita, sine vsu, vtilitate: velut qui morté effugere non possit. Ad hanc rationem exponunt Hebræi, & Græci. Desperauerant de eo propinqui, quod cædes eius videretur ineuitabilis, atrociter rege persequente. F

Perditum.

Vas.

Quoniam audiui vituperationem multorum commorantium in circuitu.

In eo dum conuenirent simul aduersum me, accipere animam meam consiliati sunt.

Commo. in circuitu.

QVOD Græci transtulerũt παροικούντων κυκλόθεν, Commorantium in circuitu, est vox Hebraica מגור magor, terror, timor, trepidatio, vt Hebræi declarant. Estq; versus, Terror in circuitu, quo scilicet exterrent me, calumniis appetentes, notam mihi inurentes, & iuxta has calumnias, cædem mihi minantes. Item quod dixerunt ἐν τῷ ἐπισυναχθῆναι, Dum ipsi conuenirent, quod Latinus minus aptè, in eo dum conuenirent. Verbum conueniendi, in Hebraico est verbum consultandi בהוסדם behiuasedam, In consultando ipsos: dum ipsi consultarent, pessimum contra salutem meam inire consilium. Inimici eius (inquit Rabi Dauid exponens hunc versum) deferebant contra eum apud Saulem. Ob hanc causam, ait,

In eo dum conue.

Est

A Est mihi terror vndique, quia non vno ex loco metus impendet, sed vndique. Dum cosultant, quia scilicet vnà conspirauerunt, consilium inierunt contra me, cogitantes corripere animam seu vitam meam, auferre mihi vitam. Est igitur totus versus, Quoniam audiui vituperationem, aut dedecus multorum. Metus vndique, dum ineunt consilium simul contra me corripere animam meam, pessimum consilium inierunt. Hierony. vocem magor, transtulit congregationem, sed ab omnibus Hebræis exponitur metus, terror. Quanquam est alia vox ferè huic similis designans collectionem, congregationem.

Ego autem in te speraui Domine: dixi, Deus meus es tu: in manibus tuis sortes meæ.

Eripe me de manu inimicorum meorum, & à persequentibus me.

QVOD Græci transtulerunt οἱ κλῆροί μου, Sortes meæ, Hebraicè est עתתי ithothai, tempora mea. Tempora sua exponunt Hebræi, quibus hostes, illi insidiabantur, intercipere conantes. Hæc tempora, inquit, non sunt in potestate inimicorum, sed in potestate Dei. Non possunt ad nutum suum disponere quod animo complectuntur, propterea, inquit, eripe me, ne me violēta, crudelisq; manus abstrahat. Rabi Abraham exponit quod & ipsum placet, tempus salutis. In potestate tua, inquit, est tempus meæ salutis, si me seruare malis. Rabi quoque Salomon simile quid. Tempora, inquit, quæ super me decurrūt, sunt
B secundum dispositiones tuas, peraguntur vt tibi placitum est. Omnis meæ salutis ratio, in potestate tua consistit. Hanc ob causam, serua me. Hęc tempora vides optime Sept. vocasse sortes, quod Græci exponentes ferunt sortes mortis, & vitæ, rerum felicium, & infelicium, in potestate, in manibus eius esse. Tu potes, ait, seruare, & perdere, necis, ac vitæ dominus, Morte afficis, vitam concedis. Deprimis, attollis. Superest igitur, vt me de manibus inimicorum eripias.

Sortes meæ.

In manibus. tu.

Illumina faciem tuam super seruum tuum: saluum me fac in misericordia tua. Domine non confundar, quoniam inuocaui te.

LATINVS non satis propriè illumina, siue illustra, cùm sit Græcè ἐπίφανον, ostende, fac q; pareat: Hebraicè quoque הארה haarach. Precatur igitur faciem suam detegat, vultum iucundissimum ostendat, mœroris tenebras discutiat. Illo vultu sese terris ostēdente, fugient vasto æthere nimbi, nubila discedent. Omnia læta, ridentia, exultantia: Furię, & tristes erinnyes penitus facessent. Orat vt eum, sua clementia seruet, succurrat sua misericordia, vbi desit humana virtus, quæ Deum ad beneficium excitet. Quod dixit, Non confundar, ostensum superius: dicendum, Ne confundar, ne pudefiam, ne erubescam, ne spes sit inanis, cùm peto auxilium, ne sese auertat, neue aures obdat, ne ipse illusus discedat, cassis preces in Zephyros mittens.

Illumina. fac au.

Vultu, quo cælum, tempestatesque serenat.

Sal. fac in misericordia tu.

Erubescant impij, & deducantur in infernum.

C

Muta fiant labia dolosa, quæ loquuntur aduersus iustum iniquitatem, in superbia, & in abusione.

NON ego, sed illi erubescant, illorum sit dedecus, ignominia: atque adeo damnati, & profligati cernantur, vt in infernum, siue in sepulchrum, siue in tartarum, (vtrunque proponitur Hebræis) deducantur, siue vt est Hebraicè ידמו iddemu, concidantur, interficiantur, abolcantur, extinguantur. Mutáque fiant labia dolosa. Propter ea quæ superius memorauit cum diceret, Audiui vituperationem multorum: nunc, Muta fiāt labia dolosa. Dolosa, in origine, labia, שקר sheker, mendacij. Labia mendacia, falsidica, maledica, mentiētia, notam inurentia, vituperantia nō possint loqui. Vox scelestorum concidat, intra guttur compressa conticescat. Hoc sit iniquæ loquacitatis supplicium, vt quæ contra iustum inuehitur, contra Dauid cæterósque iustos. Loquuntur autem ἀνομίαν, vt est Græcè, iniquitatem, vt est Hebraicè עתק atak, fortia, dura, vt exponunt Hebræi, & Hieron. interpretatur. Spirant minas, & cædes, deferunt funesta, crudelia, è quibus mea pernicies existat. Loquūtur autem superbè, atque arrogantiam sumentes, me despicabilem, nauci hominem, nullius pretij, terræ inutile pondus, perniciosum reipublicæ prædicantes, quò furor persequētis me Regis, magis incandescat. Est hoc loco Græcis nomen ἐξουδενώσει, quod rectius reddi-

Erub. In infer. Deduc. Muta fi. lab. d.

Quæ lo. ad. iust.

Iniquit.

In super.

Abusione. tur, vt habent emaculati codices, contemptu, quàm vt alij, Abusione. In superbia, & contemptu: non in superbia, & in abusione.

Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te.

Perfecisti eis qui sperant in te, in conspectu filiorum hominum.

CONSVETA carminis ratio, post preces, post exposita pericula, quæ circunstent, velut subsidio impetrato gratulantur, clementiam, benignitatémque diuinam, quæ sese ad preces mortalium flectat, tollunt in cælũ, quæ terrestria cernat, procurans omnia, maximè, quæ ad homines pertinent. Exclamat igitur magnam esse dulcedinem, siue, vt
Dulc. Hebraicè est, bonitatem Dei, quæ Græcè nunc appellatur χρηστότης. Quòd dixit eam abscõdisse, proponitur ab Hebræis præclarus sensus. Loquuntur, ait, contra iustos, eos superbè despicientes, pro nullis habentes, at tu in futurum tempus abscõdisti, reposuisti, & quasi in
Abscond. thesauris condidisti magnum quoddam bonum, suauitatem, felicitatémque inextinguibilem, quam (vt ait Diuus ille) nec oculus vidit, nec auris audiuit, tametsi iidem iusti in hac vita multas contumelias perferentes, potius contemptibiles, nullius pretij apud improbos habentur. Abscondisti igitur est velut in thesauris reposuisti, condidisti, ab oculis amouisti.
Perfecisti eis. Hoc constanter Rabi Salomon, & Rabi Dauid adhibent. Quod ait, Perfecisti eis, vt clarius percipiatur, Græcè est ἐξειργάσω, fecisti, operatus es. Similiter Hebraicum פעלת paalta, fecisti, sperantibus in te. Proponitúrque ab eidẽ Magistris verus sensus. Hoc bonum, vel hanc E
Quæ sperãt in te. inæstimabilem, inauditámque suauitatem fecisti, operatus es. Sperantibus in te, incipit in hac vita, ipsis mortalibus videntibus. In oculis eorum geritur res, multa beneficia consequi sperantes in te, vel in hac corporea vita, quid putes in futura. Emendandi sunt quidam Latini codices. Non enim dicendum est, A conspectu filiorum hominum sed, In conspectu filiorum hominum. & Græcè liquidius ἐναντίον τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, In oculis, in præsentia ho
A consp. fil. ho. minum. Græci putant alium sensum, Abscondere suauitatem suam nonnunquam timentibus se, relinquens, vt eos exerceat, vt in officio contineat. Rursum reddere claram, hominibus aspicientibus, vt noscant parata esse hæc sperantibus in eum bona. Sed Hebræorum mihi placet explanatio.

Abscondes eos in abscondito faciei tuæ, à conturbatione hominum: abscondes eos in tabernaculo à contradictione linguarum

LIQVIDIORA fiant vt mens facilius excipiat. Abscondes eos in protectione vultus tui, à superbia, aut arrogantia viri. Abscondes eos in vmbraculo, à contradictione, siue contentione, maledicentia linguarum. Sensus igitur clarus, respondens superioribus. Loquuntur aduersus iustum iniquitatem in superbia. Nunc subijcit contraria, aduersus has pestes, contra pessimas linguas, adesse auxilium Dei, qui iustos ab improborum ma- F
Abscõdes. In abscondito ta.tu. ledicentia tueatur. Nihil sceleratorum arrogantissimam linguam contra eos actuiam. Abscondet igitur, siue defendet, ac proteget eos, protectione vultus sui. Respiciet vultu propitio, paternis oculis, benignitate, atque hilaritate sui vultus eos amplectetur. Sua illa magna clementia fouebit, nihil humana superbia, nihil fastus aduersus eos poterit. A contra
A cõtradi. ling. dictione, seu maledicentia linguarum proteget, vmbraculo, quodam suæ clementię tentorio, quod vt defendit ab æstu, sic illud Dei defendet ab improbitate linguarum. Erunt hoc Dei scuto eos protegẽte securi. Virulentæ linguæ sibilabunt incassum, in ventos: fient quæ loquentur rapidis ludibria ventis. Audis igitur in psalmis auxilium Dei contra linguas venenatas, si modò colas, si speres in eum. Vox Hebraica רכסי rukise, quam Septuaginta transtulerunt ταραχὴν, conturbationem, exponitur ab Hebræis, quibus in declarandis nomini
Tabernac. bus non abroganda fides est, superbia, elatio, fastus, arrogantia. Tabernaculum est quod
Cõtradict. Græcè σκηνὴ, scena, tentorium, vmbraculum. Designat protectionem, defensionem. Contradictionem Græcè ἀντιλογίαν, intelliges iuxta Hebraicum ריב rib, iurgium, loquacitatem, maledicentiam.

Benedictus Dominus, quoniam mirificauit misericordiam suam in ciuitate munita.

Vsitata

A VSITATA psalmorum acclamatio. Primùm vociferantur, ingemiscunt: pericula calamitatesq́; præsentes proponunt ante oculos Dei, precibus instant liberari. Eodem carmine gratulantur exauditi: auxilióque impetrato, prædicatur, benedicitur Deus clemens, placidus, qui audiat mortales inuocantes, è terris oculos ad eum attollentes, qui misericordiam suam, nempe beneficium mirabile efficiat in terris, prodigiosam salutẽ afferens, salutẽ, inquam, inopinatam, quam inimici minimè suspicarentur, vt cùm scidit mediũ mare rubrum, cùm diluuio sceleratis obrutis, seruauit piũ cũ prole. Tale quid in particulari sępius facere probatur erga cęteros iustos. Mirificat, mirabilem facit suam misericordiam: cogit omnes admirari. Salus insperata cælitus venit. Quod ait, In ciuitate munita: idẽ, Hebraicum exemplar habet. Sensus ab Hebræis adhibetur: Fecit mirabilem misericordiam suam, veluti si fuissem in vrbe munitissima, loci natura: sic eius clementia seruatus sum, vt si in aliqua arce fuissem. Rabi Salomon sentit vrbem, quæ dicitur Keila, in quam confugerat Dauid. id cùm audisset Saul, rapto agmine ad eum accurrit, deprehensurus si posset. Dauid, duce Deo, euasit incolumis, neminem è suis desiderauit. Priori sensui Græci quoque assentiuntur. *Mirific. misericordiam.* *In ciuit. munita.*

Ego autem dixi in excessu mentis meæ, Proiectus sum à facie oculorum tuorum.

Ideo exaudisti vocem orationis meæ, dum clamarem ad te.

B QVOD Septuaginta dixerunt ἐκστάσει, ecstasin, siue excessum, quanquam Hieronymus in suo Psalterio ad Hebraicam veritatem, verterit stuporem, rectius vox Hebraica בחפזי chaphezi, transfertur festinatio, siue præcipitatio, Hebræis ad vnum id asserentibus, Ego dixi in præcipitatione mea. Huius præcipitationis, siue fugæ ferunt haberi mẽtionem, cùm fugeret Dauid Saulem persequentem, tunc pauore perculsus, lassitudine debilitatus, omni auxilio se destitutum, auersumq; sanctũ numen, quod sibi præsidio, & ornamẽto esset, existimabant. Hanc penè desperationẽ nunc memor, gratiisque recolit, propterea quòd illico subsidium cæleste superuenit. Quod nisi superuenisset, vera desperatio fuisset. Abiectum, repulsum se à Deo querebatur, cuius auxilio deficiente, nulla deinceps animi confirmatio, spes nulla superesset. Nec dicitur Græcè, Excessu mentis meæ, sed duntaxat ἐκστάσει μου, excessu meo. Rectè quidem possumus cum Hebraico vocem Gręcam conciliare, excessum Græcis interpretibus appellantibus, pauorem illum, atq; animi consternationẽ, cùm sæuus hostis ceruicibus instaret, pede pedem premeret. Græci longius iter instituerunt. Proposita igitur calamitate, proponit impetratum auxilium, preces auditas, non fuisse destitutum se à Deo in periculis, vt, quãti sit ei se credere, notum mortalibus efficiat. *In excessu.*

Diligite Dominum omnes sancti eius, quoniam veritatem requiret Dominus: & retribuet abundanter facientibus superbiam.

C INVITAT omnes ad pietatem, vt rem fructuosam, clauum nostrę nauis iactatę procellis, spem certam in his fluctibus, in teterrimis vmbris lucem mortalibus rendentem. Rectè igitur hortatur omnes, vt colant, venerentur sanctũ Dei numen, subiiciẽs causam: quoniam veritatem requiret Dominus: imò iuxta Hebraicum, & quemadmodũ trãstulit eruditissimus interpres אמונים נצר emunim nozer, Fideles seruat, custodit. Fideles dixit, pios, veridicos, veraces, constantes: aut in eum fidentes, credentes, sperantes, vt exponit Rabi Salomõ. Quare nõ est ἀληθείας ἐκζητεῖ κύριος, veritates requirit Dominus. Chaldæus quoque declarans Hebraicum, Fideles, aut fidentes seruat à malo. Facientes superbiam dixit, quos superius suggillauerat, arrogantes, intolerabiles, iustis insultantes, probis contumeliosos. Vindex erit, inquit, Dominus, eis iusta respondens ad talionem. *Diligite.* *Verit. requ.* *Fac super.*

Viriliter agite, & confortetur cor vestrum, omnes, qui speratis in Domino.

VIRILITER agite, Græcè ἀνδρίζεσθε, ad Hebraicum חזקו chasecu, roboramini, fortes existite, ne animus deficiat. Optimę cohortationes, salutaria monita. Superius, Amate Deum, colite, obseruate. Nam qui Deum colunt, inq; eum sperant, redamantur ab eodem, custodiuntur, defenduntur. Inde fit, vt plenos spei, fiduciæq; tales esse oporteat. Si Deus pro nobis, inquit ille, quis contra nos? Sed animaduerte, hæc Dei *Vir. agi.*

Vltio diui-na. charitas est erga bonos, erga sperantes in eum. Hos decere esse animo inuicto in aduersis, vt quos Deus protegat, succumbere calamitatibus non sinat. His fauor cęlestis aspirat. His D Nemesis vigilat, pœnas meditans his, qui eos infestant. Vide quàm salutaris, quàm exoscu-landa psalmorum philosophia, mortales in his miseriis, quibus circumsepta sunt omnia,
Pietas, pro-missionem habet vitæ præsentis & futu-ræ. docentium, ad pietatem cohortantium, ingentia præmia secutura in vtraque vita, qui eam colant, demonstrantium.

PSALMI XXXI. EXPLANATIO.

Intelle-ctus. INSCRIPTIO est, Psalmus Dauid, intellectus. Intellectus est genitiui casus συνέσεως Hebraicè verò est, Ipsius Dauid intellectus. Eritque intellectus casus no-minandi. Varia est sententia quid sit in titulis psalmorum, quod dicitur Hebrai-cè משכיל maskil, intellectus. Existimant plerique instrumentum musicum, quo psalmi canerentur, vt erat multiplex harmoniæ, musicorúmque instrumentorũ genus. Cæ-teris placet esse inscriptionem carminis, quod autor à principio vocet intellectu, quasi phi-losophiam, eruditionem, & quod in psalmo dixit, Intellectus bonus omnibus facientibus eũ asserens legem esse intellectum bonum, nempe philosophiam, sapientium. Huius in pri-mis sententiæ est Chaldæus transferens Hebraicum hoc loco [illegible] sikla taua, intelle-ctum bonum. Hoc quoque mihi arridet. Nam si musicum instrumentũ esset, dixisset, quod cõsueuit alibi, Super maskil, vti solet dicere super ockana, super achichordio, super lyra Git-thensi. Nunc autem simpliciter inscribit, Intellectus ipsius Dauid. Hæc igitur verior sentẽ- E tia, cui Rabi quoque Salomon assentitur. Græcis item placet is sensus, vt quod ait Euthy-mius, qui superiorum theologorum sententias conflauit. Inscribitur, inquit, intellectus, quia plenus intellectu, hæc scripsit: aut quia intelligentia in his legendis opus, propter profunditatem: aut quia erudit legentes, dicens, Nolite fieri sicut equus, & mulus, qui-bus non est intellectus. Id placet etiam Latinis. Nam Hieronymus transtulit, Dauid eruditio.

BEati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quo-rum tecta sunt peccata.

NON refert, quod numerus sit permutatus, cùm Hebraicè dicatur, Beatus cui dimissum est flagitium, tectum, siue absconditum peccatum. Si legas alia fere, quod Hebræi faciũt edisserentes, vt planius percipiatur Beatus cui Deus abstulit scelus, & peccatum contexit. Omne (aiũt Hebręi) pec-catum, sequitur pœna, siue maxima, siue minor. At cum delinquẽs redie-rit ad creatorem, flagitiorumque pœnituerit, na ille beatus, quoniam nõ tantopere cruciabitur, quantopere promeritus esset, detrahente diuina clemẽtia, multũ ex pœna, his, qui mutare sententia decreuissẽt. Nec, vt ait diuinus Poëta,

Distulit in seram commissa piacula mortem.

Vide igitur quod exordium, quàm sacrosancta hæc philosophia. Beatus, ait, cui Deus est F
Quor re-sunt iniq. propitius, cui cùm Deus irasci debuisset, iram suppressit, peccatum condonauit. Plena est omnis terra scelerũ, iniquitatis, crudelitatis, fragilitatis: nemo nõ grauiter, multúmque pec-cat. beatus igitur cui Deus plurimum pepercit. Sed hanc gratiam non temerè Deus lar-gitur. Detrahit ex pœna, redit cum his in gratiam, quos anteactæ vitæ pœnitet, seipsos execrantes, penitus auersos animos à prioribus factis gerentes. Cùm igitur sit summæ prudentiæ, crimen agnoscere, ac detestari, certè beatus meretur appellari, cui Deus
Abscon-dere peccat. pepercit, quòd & hanc Dei gratiam est consecutus, & ipse præbuit præclaræ sapientiæ te-stimonium. Abscondere peccatum dixit, quasi obliterare, delere, ne posthac diuinæ maie-statis oculis appareat.

Beatus vir cui non imputauit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius dolus.

Cui nõ im-put. dom. peccatum. VT liquidius excipias, quæ loquitur, iterat, vt consueuit, declarátque quod à prin-cipio exorsus est, O ter, inquam, quaterque beatus, de cuius peccato nulla est am-plius apud Deum cogitatio, quẽ in numero sceleratorũ Deus non habet: atque in eo-rum

rum numero non habitus, supplicia quoque, quæ propter scelus essent expendenda, euasit, magnis pœnis liberatus. Beatum autem prædico non quemcunque, nec cuius hanc beatitudinem adiudico, sed ei in cuius spiritu nō est dolus, nimirum vt exponūt Magistri, mihíque vehementer placet qui non pectore ficto pœnitent, non animo proditore redit ad æquitatem, paulo post eodem reuoluendus, insyncere pœnitens, adhuc in corde sceleris radicem continens, non ex animo peccata perosus, sed tempori serviens, & præsentis periculi pœnā extimescens, solicitatusq́; pauore, peccatis nuntiū remittēs: sed metu discedēte ad pristinam cōsuetudinē reuertens. In huius animo est dolus, est fraus, est sceleris nota radicibus altis inhærens, Vult fallere Deū, qui nō potest falli: non agit cum germana, syncera pœnitentia. Nō hunc prædico beatū, non huic dico obliteratum, absconditū esse peccatū, sed penitus pœnitenti, toto pectore sese ad Deum recipienti omnibus viribus iustitiā amplexanti. Congrē di sunt Græci codices ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, Neque est in ore eius. Pro ore, Hebraicè רוח ruach, spiritus, animus. Non est in animo eius dolus, fraus, simulatio. Eadem ferme Græcorum est explanatio.

Nec est in spiritu eius, dolus.

Spiritu.

Quoniam tacui inueterauerunt ossa mea dum clamarem tota die.

B SI beatus est cui condonatur peccatum, cui Deus sceleris notā diluit, orandū, supplicandúmq́; vt impetres auxiliū. Si tacueris, altius inhærebit, ossibus insidens pestis: ad medullas vsque penetrabit. Sciendū tamē hūc versum, ne sibi cōtraria videatur proferre, sic intelligendū esse quemadmodū explanāt Hebræi. Nō enim est in codice Hebraico, Dū clamarē, sed בשאגתי beshaagathi, dū rugirē, dū gemerē. Qua enim ratione consequitur, quia tacui, dū clamarē? tacere, & clamare, nōnne contraria? Verus igitur sensus nō loquitur de oratione, sed intimo dolore, ex consideratione peccati. Tacendo, inquit, mecumq́; mea flagitia considerando, dolore tabesco, ipsa ossa veterascunt, nempe (vt claret verba Hebraico בלו balu, absumuntur, arescunt, velut arbores succo deficiente) ossibus dolor inhæsit. Idq́; dum mecum rugio, ingemisco, imo de pectore suspiria duco, sceleris conscientia totum me cogit intremiscere, gemitus erūpit, propter dolorem tātopere ipse mihi displiceo, & quod gessi, detestor, execror. Itaque Hebræi, particulam כי ki, quam Græci verterunt ὅτι, quoniam, explanant alio sensu כאשר caasher, dum, cum. Dum taceo, præ dolore tabescunt ossa, dum rugio, dum gemo, suspiro. Tum verò sensus est clarior, quem declarant sequentia. Hieron. pro ἐπαλαιώθη inueterauerunt, transtulit, attrita sunt, significatus Hebraici verbi verus, est tabes, senium, ariditas

Dum clamarem.

Quoniā tacui, ossa inueterauerunt.

Quoniam.

Inueter.

Quoniam die, ac nocte grauata est super me manus tua, conuersus sum in ærumna dum configitur spina.

C QVAE voces clariores faciendæ, cætera origini respondent. Quod Sept. dixerunt (nam eos Latinus exprimit) ἐστράφην εἰς ταλαιπωρίαν, Conuersus sum in ærumnam, Hebraicum est נהפך לשדי nehephac leshadi, Conuersus est humor meus, aut pinguedo mea. Sciteoperæpretium est, vocem Hebraicam לשד leshad, constanter ab omnibus Hebræis explanari pinguedinem, succum, declarantibus id ex aliis locis, vt quod dicitur Numerorum libro, לשד השמן leshad hashemen, humiditas, siue pinguedo olei. Rabi Dauid, Leshad, inquit, est bonitas olei, aut pinguedinis, in qua dicit Auen Esra inesse vitam. Exponens Rabi Salomon leshadi, adhibet vocem notiorem, לחלוח שלי humor meus, seu viror, vigórque meus. Hoc sciens item Chaldæus transtulit vocem Hebraicam in aliā notiorem ריטבי rutbi, quæ manifestò significat viriditatem, aut humiditatem meam, Sensus item declarat vera sentire Hebræos, post ossium ariditatem, continuo subiicit aliud simile, vigorem, vitalémque humorem, colorémque immutatum esse. Itaque ab omnibus exploditur significatus, quem adhibuerunt Sept. ταλαιπωρίας, ærumnā, & quem priuatim adhibuit Hieron. qui transfert hunc locum, Versatus sum in miseria mea. Nam ad alia, nō est prima persona, Versatus sum, sed נהפך nehephak, Conuersus, mutatus est. Ipsi existimauerunt, leshadi esse duas voces, le, in, ad, shadi destructio, vastitas mea. Vnde shadaim, dæmones, destruentes. Sed vnica vox est, omniū Hebræorum consensu, & sententia docente. Verus igitur sensus, & vera tralatio est; Mutatus est vigor, succus, color meus. Secunda vox, in

Conuersus sum in ærū.

Conuersus sum.

Dæmones.

qua desciscunt ab Hebraica veritate soli Sept. nō Hieronymi est, quod reddiderūt ἄκανθαν, D
spinā, Dum configitur spina ἐν τῷ ἐμπαγῆναί μοι ἄκανθαν. Quod dixerunt spinam, Hebraicè est קיץ kaiz, ea quidē vox interdum sonat aliis litteris spinā. Sed nunc, & ferè vbiq; sonat æstatem, æstum. Et quod dixerunt ἐν τῷ ἐμπαγῆναι, dum cōfigitur, est בחרבוני becharboni, In calore, æstu, siccitate mea. Estq; totius versus verus sensus: Mutatus est succus, vigor meus, in ariditate mea æstus Quod exponēs Rabi Dauid, Quia, inquit, in æstate res exiccātur Hierō. hoc intelligēs reddit Hebraicum, Cùm exardesceret æstas ingiter. Deplorat igitur Psalmus, ob intimum dolorē, penitúsq; cor depascentem, ob curas ingentes, propter admissum facinus consecutam esse ossium, medullarúmq; ariditatem: tum immutatum esse vigorem, subiisse maciem, & pallorem. Idq; in illo curarum æstu, dolore inflammante, vt Latinis quoque dicitur ardere dolore. Æstatem, calorémque poëticè vocat curas illas concoquentes.

Cura, quod cor orat, depascatur.

Ex præfatione Catonis maioris, vt catonem ma

O Tite siquid ego adiuto, curámue leuasso,
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa.

Quòd autem dixit manum aggrauatā, manus quid sit, Chaldæus declarat subiiciens pro ea, plagam. Aggrauata est plaga, non dico præsens, sed quam extimesco, supplicium ex peccato consecuturum formidans, metuens mihi, rebúsque meis Hæc plaga, hoc vulnus alto sub corde, neque noctes, neque dies, dolore, metu, solicitudine remittente.

Grauata manus.

Delictum meum cognitum tibi feci: & iniustitiam meam non abscondi. E

Dixi confitebor aduersum me, iniustitiam meam Domino: & tu remisisti impietatem peccati mei.

SIQVID precibus impetrare conaris, id cuius inopia solicitat, exprimas necesse est, egestatem proponas, quæ te fortuna fatigat, edisseras. Quis enim speret opem, nisi calamitatē, periculumq; memoret, vt cōmemoratio magis ad misericordiā incitet? Omne itē peccatū cū superbia, cōtēptu iustitiæ perpetratur, nihil metuēte, nihil vltorē morāre peccatore. Maxima autē sceleris expiatio, scelus fateri, quo demittitur animus, superbia proiicitur subiit mētē comitas, mansuetudo, similis animo Deorū efficitur. Cū peccatū fateris, primū doces te prudentem esse: placet autem Deo prudentia: non agnoscere quod peccasti, argumentum stultitiæ, vecordiæ. Est ignorare seipsum, iustitiæ bonitatem non perspicere. Id pecudis potius quàm hominis. Qui fatetur, agnoscit, sentit, plenus prudentiæ, nō in numero bestiarum, sed sapientissimorum hominum habendus. Ad hæc, qui peccatum fatetur, dum fatetur exhorrescit, detestatur, execratur. Non sine pudore, ac rubore, ac stomacho fatetur, memoriam sceleris inuisam habet. Indicat ergo confitendo, se scelus odisse, turpitudinem peccati, quam prius non cerneret, nunc resipiscentem perspicere: non fore posthac amantem eius rei, quam nunc odio prosequatur. Contrà, qui peccatum non fatetur, abscondit, latet animum eius turpitudo, nō decernit in posterū deserere, quod nunc nō perhorrescit, quod ore non aperiens, oratione non prædicans, minus animo sentit. Nam si sentiret, effunderet, prædicaret, velut virus euomeret. Simul qui confitetur peccatum, in ea luce versatur, quòd peccatū pœnā cōsequi prospicit, ea sapientiæ claritas, mētē eius illustrat, quòd scit magnum iustitiæ sceptrum singulis peccatis, singulas pœnas cōstituisse. Id metuens, veterísque memor supplicij, quod sceleratos oppressit, adit numē seuerum, ad pedes procumbit: petit, ignoscat imprudentiæ, fragilitati. Nónne prudentissimi habentur, qui futura pericula prospicientes quoad possunt, vitant? Sic ille prudentissimus, qui cruciatus flagitiis debitos metuens, omni conatu studióque contendit, vt sibi condonetur. Condonatio impetratur, confitendo, òrando, vt pateat, quem offendisti, vt commemoranda calamitate, animum eius ad misericordiam flectas. Hæc vera, vetustissima philosophia, priscis patribus non ignota. F

Confessio peccati.

Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno.

Veruntamen in diluuio aquarum multarum, ad eum non approximabunt.

QVONIAM tam salutaris est pœnitentia, tantum sperare possunt, qui peccatum confitentur, quoniam confitentes execrantur, inuisámque sibi sceleris memoriam ostēdūt. optimus quisque precibus insistit, vt sibi Deus ignoscat, nullam temporis occasionem

actionem prætermittit. Sciendum enim quod Græci dixerunt ὑπὲρ ταύτης, Pro hac, Hebraicè זאת al zoth, apud eos fœmineum genus, est etiam neutrum, id multis exemplis comprobatum: vt, Vnam petij à Domino: vnum, vnam rem. Ita nunc, Pro hac, Propter hoc, propter hanc rem, ob hanc causam. Et Aben Esra id enudans, Propter hoc, inquit, quia scilicet condonas peccatum, quoniam non es inexorabilis, sed placidus, ignoscens, si qua parte maximè côtendant delinquentes sibi condonari culpam. Quod item Græci dixerunt, In tempore opportuno, pulchrè id quidem, tametsi non sit Hebraicus habet, In tempore מצא mezo, inueniedi. Quod exponentes Hebræi, In tempore, inquit, quo tu inueniris gratam habere orationē eius. Cæteri exponunt In tépore, quo inuenitur cor eorū aptū, propéstumq; ad orādū, quod rectè dicitur, cor perfectum, germanè, synceréque pœnitens. Quod sequitur, In diluuio aquarū multarū, Diluuium, siue vt est Hebraicè שטף sheteph, inundationem, vocat poëtice, multitudinem calamitatum, euntium fluctus inundantes, veluti noster, — *Pro hac.* *In tëp. op.* *In dil. aq. mult.*

Quanta per Idæos sæuis effusa Mycenis,
Tempestas ierit campos. Et
Pár que per omnes, Tempestas ijt. Et,
Diluuio ex illo, tot vasta per æquora vecti.

Diluuium appellat maximas acceptas in bello calamitates, strages hominū innumerabiles, excidium Troianæ gentis. Similiter Poëta noster, diluuium, siue inundationem aquarū multarū, vocat multitudinē vexationum, fluctus impendentes in caput. Est igitur sensus,
B Propter hac causam, quòd tu clemés es, parcis/q; peccantibus, si modo peccare desistant, si resipiscat, sibiq; postulet ignosci, optimus quisque propriæ saluti consulēs, petit, atq; orat, preces nullas amittens, id/q; in tépore, quo synceré pœnitet, quo misericordia inuenitur, quo mortalium precibus diuinæ patescunt aures. Itaque cùm calamitates inundauerint, cum diluuium vexationum ingruerit, eum non attinget, non opprimetur his fluctibus.

Tu es refugium meum à tribulatione, quæ circundedit me, exultatio mea: eripe me à circundantibus me. — *Refugium.*

AD sensum iuxta fontem Hebraicum redigantur Tu es absconsio, siue protectio mihi, ab hoste custodies me, exultatio mea: saluans circundabis me semper. Ad hanc rationē Hieron. quoq;, transtulit. Illud vnū perpédatur obseruatur/q; ab Hebræis. Exultatio mea, seruās, aut ad seruandum Hanc exultationem, siue laudē incipi etiatur orationē, ex qua salutem dicat existere. Oratio, inquit, seruat me. Possct item sensus esse vt diuersis epithetis appellet Deum, primum vocat סתר sether, absconsio, subterfugiū, præsidiū: tum custodem, conseruatorem. Exinde laudē, gaudiū salutis suæ, gaudium salutare, lætitiā, delicias suas, à quibus sua salus existat. Demum, qui eum circundet, protegat, defendat ab iniurijs, quas inimici minētur. Nō refertur igitur circundatio, (quod Sept. voluerūt) ad hostes, sed ipsum seruatorē Deū, qui circūdet, protegat. Munus item dicitur tribulationē circundare, sed pro hoc Græco participio ἐκθλίψεως περιεχούσης, est צר תצרני tizreni, Custodies me.
C Tribulatio autem non custodit. Sensus igitur clarus, Superius dixerat sanctos instare precibus, vt Deum habeant propitium. Ecce igitur orat, precatur, totus in eam cogitationem insistit.

Intellectum tibi dabo & instruam te in via hac qua gradieris, firmabo super te oculos meos. — *Intell. tibi da.*

ATEM affari, ac docere cæteros mortales Hebræi côtendunt, docentem qua via sit vnicuiq; incedendū, propterea quòd à principio psalmū inscripserat intellectū, eruditionem. Dat vnicuiq; salutaria præcepta. Intellectū, inquit, tibi dabo: quod secundo vt liquido percipias, iterat, Et instruā, date intellectum, & instruere. Græci potuerunt effingere verbum iuxta Hebraicū, συνετίζω, In futuro συνετιῶ, Hebraicè אשכילך askileca. Propterea Hierō. latinis auribus accōmodās, Docebo te, & mōstrabo tibi viam. Quod ait, Firmabo super te oculos meos, vt Græcè ἐπιστηριῶ, Hebraicè est איעצה iasa. Est quidē sensus, consulā, cōsiliū dabo, sed Rabi Salomon clarius exponit איעצה עליך עיני oculis meis tibi designabo, annuā oculis, ostēdā Et Rabi Dauid, Dabo tibi cōsiliū, quod ego vidi per memetipsū, quoniā peccaui, & ambulaui in via nō bona. Et intellexi per me ipsū, & pœnituit me, & côuersus sū ad Deū cum toto corde meo, percepit/q; mihi Deus, & suscepit me in illa pœnitentia: similiter & tu facias. Intellexisti quid sit, Firmabo super te oculos, nempe oculis meis annuam, — *Firm. sup. o. m.*

signum dabo, flectam oculos in quã partem velim contendas. Quare facilius assentior Hebræis, quàm Græcis, qui putant hæc verba esse Dei, loquentis ad ipsum Prophetam, cùm sint potius Prophetæ, peccatores alloquentis, ac docentis. Propterea psalmum inscripsit intellectum, eruditionem, cui quadrat quod subiicit.

Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus, in camo, & fræno maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te.

DIXERAT superius, Intellectum tibi dabo, & instruã te. Hæc igitur intellectus, ecce eruditio, instructio. Ne sitis velut ratione carentes bestiæ, quarum impetum, ne noceat, coërcere solemus fræno, & lupatis. Ordo autem versus, vt sit clarior sententia ad hunc modum habet: Nolite fieri sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus: camo, & fræno os eorum constringitur, ne propinquent tibi. Quamobrem non scribitur Hebraice, Qui nõ approximãt ad te. Ad quã enim secundã personã, is sermo dirigitur? Sed dicitur Camo, & fræno os eorum cõstringitur, ne accedat ad te. Accedere, siue approximare, teste exponitur Hebręis, nocere, offendere. Adhibemus, aut, si quos his bestiis, ne proxime faciãt in nos impetum, calcibus petant. Ne noceant, nõ cognoscentes an bene, aut male agant. At vos eiusmodi fieri nolite, in numerum bestiarum referendi, qui nesciant quid agant, quarũ insipientiã fræno & lupatis coërcemus, ne nobis propinqua noceãt. Hæc verior sententia. Quã explicans Rabi Dauid, hæc scribit, Ne sitis quales bestiæ, quibus nõ est intelligentia, nec sciunt quid male agant, quidue noceant, & necesse est astringere os eorũ fræno, & lupatis, ne ad te propinquent, morsibus inuadant, neque enim capaces sunt admonitionis, & correctionis, nisi eis impedimentum opponas, quo minus noceant. At vos ne sitis tales, sed intelligite monita, & corrigamini, facta vestra praua execrantes, ad Deum vertite mentẽ, qui vobis parcet. Equũ & mulum cõmemorauit, quod hos in primis insidentes, fræno solemus coërcere, moderari, quò velimus impellentes, inuitumque sistentes. Sententia igitur clara. Camum dixit, vox Græca est κημὸς, idem atque frænum. Latinè ego dixerim, lupata, & frænum, vt poëta de equis, E

Approximare.

A lupinis dentibus, ob inæqualitatẽ asperioribus & fæmoribus.

Verbera lenta pati, & duris parere lupatis.

Hier. sequens tralationem Septuaginta clarè hunc locum transtulit. minus item Græci.

Multa flagella peccatoris: sperantes autem in Domino, misericordia circundabit.

MVLTA flagella, Hebraicè multi dolores, vt vertit Hierõ. Peccãdo, sceleratéq; viuẽdo graues ægritudines, multiplices quinne contingũt. Nam, vt ait Salomõ, Potẽtes, potẽter tormẽta patiẽtur. Id accidit improbis, qui sibi ipsis fidẽtes, ad iudicẽ cælestẽ minimè respectãtes, magnas calamitates adeãt necesse est. At cui fiducia, spes, alacritasq; omnis in Deo est, perspectũq; habet, alibi nusquã præsidiũ securum esse, is cogitur odisse peccatũ, sciẽs à Deo bona, malaq; existere, quæ ad se prouenIant ex factis. Itaq; Deo immortali confidens à misericordia circũdabitur, affluẽt ad eũ beneficia, vbertasq; diuinæ largitatis. Pręmiũ sceleratorũ, totidẽ flagella, tot tormẽta, quot flagitia, ex aduerso pręmiũ bonorũ, erit gratiarũ affluentia. Hæ sunt optimæ monitiones, hac ratione dat intellectum, docens maxima bona consequi iustos, at improbos curis ingentibus excruciari, multis suppliciis præsentibus, futurísque obnoxios, quos maneant pares sceleribus pœnæ. F

Lætamini in Domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde.

Quid homini metuendum.

VT nihil est timendum præter culpam, & peccatum: sic nulla solidior, veriórque lætitia, quàm ex benefactis, ex iustitia, quæ gratiã amorémque Dei tibi conciliat. Hæc autem reddit omnia tuta, secura, plena lætitiæ. Vnis igitur iustis est verè lætandum, tum ob hanc iustitiæ singularem dignitatem, qua nullum in cęlo sidus rutilantius, vt inquit ille, tum propter gratiam, amicitiámque Dei, quæ perpetua est ei cũ iustis, cósque ob hanc sui similitudinem diligit, protegit, suis præsidiis defendit: in terris, in cælo beatos efficit. Laudata igitur virtute, & iustitia, quoniã fons omnis felicitatis inde manat, iure prouocat ad lætitiam triumphósque hæc præclara bona possidentes, non quasi victorias inanes, sed immortales laureas assecutos, quos vnos deceat triumphare, voce, plausu, suorum bonorum conscientiam exprimentes.

Psal-

PSALMI XXXII. EXPLANATIO.

A Caret inscriptione psalmus. Ne dicitur quidem quod apud Græcos extat psalmus Dauid. Est autem (vt solent id genus psalmi) vniuersalis philosophia, rerum diuinarum consideratio, speculatioq; de moribus, item de prouidentia, iustis & piis defendendis, de maiestate Dei, potentiaq; eius magnitudine. Ad postremum, oratio.

EXultate iusti in Domino, rectos decet collaudatio.

Initium philosophiæ psalmi huius, consentiens est fine superioris. Improbis instare graues animi, & corporis cruciatus, duas animis eorum insidere pestes, vitam eorum cum solicitudine ex tormentis conscientiæ, & cum metu futurorum malorum traduci dixerat, omnes indignitates & dedecora eos circunsistere. Ex aduerso igitur aliud carmen subiiciens, solis iustis esse syncere lætandum, quos omnes lętandi causę circunfluant, qui nec pœnis conscientiæ facinoris admissi torquerentur, nec metus futuri mali quasi saxum impendens solicitet. Tum verò iustitia fons alacritatis, recteq; factorum conscientia optimis gaudiis eos exsaturet. Sed verus alacritatis fons est, vt sis iustus, vt læteris in Domino.
B Exultate in Domino, ad canones Grammaticæ, declaratur Hebræis, linguæ suæ proprios significatus callentibus, exultate ipsi Domino nempe lętitiam omnem ad Dominum vertere. Ac propriè quod Græcus transtulit ἀγαλλιᾶσθε, exultate, Hebraicum רננו rannenu, sonat decantate, vocem efferte. Hortatur igitur iustos, vt Deo, lætitiæ carmen offerant, cum vocibus efferant, plausu celebrent, quorum duntaxat accepta sit, non autem improborum celebratio. Sacrificium laudis, vt est alibi, solos iustos decere, impiorum abominandas esse cantilenas. Choros ducendos tantummodo rectis, æquis psalmos vnis bonis esse decantandos. Inuitat iustos ad psalmorum hymnorumq; cantum. *Exultare in domino.* *Iust. decol.*

Confitemini Domino in cithara, in psalterio decem chordarum psallite illi.

Vt scires quid esset, Exultate, subiicit secundum, Confitemini. Id in Hebraico idiomate, quod sæpius docuimus, est הודו hodu nempe, canite, celebrate, quale Græcis ex hoc Hebraico vsurpatum ᾄδω, cano, Græcum ὁμολογεῖσθε, non adeo clarum, minus Latinum, Confitemini. Ergo iuxta verum significatum, dicendum, Laudate, cantate Domino, in cithara. Hos quoq; Hebraismos nusquam non commemorauimus, in cithara, decachordo in psalterio cum cithara, cum psalterio, cum decachordo. Sciendum quod ait, in psalterio decem chordarum, considerantur Hebræorum antesignanis interpretibus, non
C esse legendum velut vnum, atq; idē, in psalterio decem chordarum, quod nec Græcū fortaß sentiunt, sed distinctè legendum in psalterio, in decachordo. Psalterium Hebraicè vocatur נבל nebel, decachordum עשור asor, quasi decennarium, in quo decem voces concinunt. Psalterium autem est aliud genus. Et quoniam eadem vox nebel, sonat vtrem, forsan harmonicum instrumentum est, quod flatu completur. Duplex genus eorum hac tempestate, quod ventum concipit, vocaturq; organum, quod nostro spiritu tumescit, vna resonat humana vox, atq; harmonica. Ad hanc vocem, carmen Vates concinunt, vtraq; voce consonāte. Græca igitur lectio potest separatim intelligi, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ, In psalterio decachordo. Separatim leges cum psalterio, cum decachordo. Chaldæus tamen legit cum psalterio decem chordarum: sed a cæteris Hebræis, quorum arbitrio ipse steterim, reclamatur. *Confitem.* *In cithara. In psalt. decem chord.* *Decachord. Psalt. nebel. Asor.*

Cantate ei canticum nouum, bene psallite ei in vociferatione

Canticum nouum. Plurimum placet quod Hebræi interpretantur, carmen assiduum perpetuum, vt aqua semper scaturiens, nouáque iugiter è fonte prorumpens. Carmen quotidianum, ore indefesso profusum: carmen insatiabile. Nunquam à laudibus diuinis interquiescas, quale apud Homerum, ἀκάματος αὐδή, vox indefessa. Et apud nostrum ex eodem: *Canticum nouum.*

Non, mihi si linguæ centum sint, oráque centum,

Bene psall. In vociser. *Ferrea vox.* Quod ait, Bene psallite, Hieronymus venustè, diligenter psallite, nempe iuxta Magistros, Instate canendo, voce diurna, nocturna. In vociferatione, voce alacri, clara, consona, quæ templum compleat, quam plebs omnis exaudiat, quale in castris, in acie fit, quod Græcè dicitur ἀλαλαγμὸς, vociferatio. Hebræi quoque suam vocem תרועה terua, quæ est hoc loco, exponunt, quæ fit ore, manu, scilicet plausus, ut est alibi, Plaudite manibus. Inuitat ad hymnos, ad carmina diuina, ad lætitiam Deorum, patrem suum assiduè canentium in cælo. D

Quoniam rectum est verbum Domini, & omnia opera eius in fide.

Plausus. Rectū enim ver. do. Opera enim in fide. Quæ sint canenda proponit. Ut canerent insti, ore, manúque plauderent, inuitauerat, nunc genus carminis concinendi demonstrat. hymnis erit, inquit. A principio iustitiam, æquitatem, dictorum constantiam esse eremus. Quæcunque, loquitur esse verissima, plena bonitatis, veridica. Non quales Dij gentium mendaces implanatores, falsis oraculis, mortalium mentes ludificantes. At verbum Dei, sermo, oracula, vera, recta sunt, quia veriDei. Ut sermo veridicus, sic opera comprobant dictorum veritatem. Opera enim sunt ab eo, vera, solida, non falsa, inania, subuentanea. Cum fide sunt opera eius, nimirum stabilia, firma, solida, quibus veritas subest, æterna. Hæc prima virtus decantabitur, ut verus Deus, ut cælo, terris, numen omnipotens ostendatur. Secunda virtus, altera, laus: E

Diligit misericordiam, & iudicium Dominus, misericordia Domini plena est terra.

In deteriores cernus summus. Pro misericordia, est in fonte צדקה zedaca, iustitia, cui quadrat secundum, iudicium. Duas præclaras eius virtutes ore nostro celebrandas, perpetuóq; referendas ostendit. Eum esse iustissimum, æquissimum, iudicio eius cuncta subiacere, non oscitantem, dormitantem, negligentem res hominum, cui non doleant si quid sceleris fiat in terris, imò iudicem esse, cui gratissima sit iustitia, iudiciumq;, ius, ordo, rectitudo: contrà, iniquitas inuisa execrandi flagitia, sceleratos odio haberi. Altera virtus, quòd quàquam seuerus quàm peccata perosus, sciens tamen miseros mortales in errore pronos, cernuos in ea, quæ sunt deteriora, miseretur, condonat, beneficus, misericors, liberalis. Assidet igitur ei virtus utraq; sequentes, iudicium: tū comitas, mansuetudo, clementia. Hi regni comites, septi eius perpetuò prosequentes. Hæ præclaræ virtutes eius, quibus est omnis gloriæ patronus, plena maiestatis, bonitatis eius, omnia, quo nullus Rex iustior, nec mitius condonādis, nec iustitia moderanda temperatior. Diligit quidem iudicia, & iustitiam, at tanta est misericordia, liberalitas que, ut per vniuersam terram se diffundat, quasi latior, ingentiórque fuerit. Tas. Nulla natio expers est, nullum hominum genus, bonitatis, beneficentiæq; eius. Totum per orbem terrarum commeat liberalitas, clementiáq; eius. Tanta est, quantam capiat vniuersa terra. Pergit ad alias virtutes. F

Verbo Domini, cæli firmati sunt, & spiritu oris eius, omnis virtus eorum.

Firmati sunt. Omnis virtus eorum. Firmati sunt, ἐστερεώθησαν, Hebraicum, נעשו naasu, facti sunt, creati sunt. Omnis virtus eorum, fons צבאם zebaam, exercitus, aut militia eorum. Quod Græcū quoq; resonabat πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν, omnis militia, siue omnes copiæ eorū. Exercitum, siue militiam cæli vocant Hebræi, stellarum choros, per cælum veluti militares copias, atq; acies dispositos. Itaq; Hieronymus refugiens insolentem Latinis locutionem transtulit, ornatus eorū. Quæ vox est Græcis etiam pro exercitu, siue acie, quam vocat διακόσμησιν. Quòd dixit, verbo eius cælos esse creatos, refert theologiam Mosaicam, qua maximus ille theologus cuncta iubente Deo creata prædicauit, & scripsit. Verbum eius hoc loco, est imperiū eius, iussa, motus. Quasi Vates decantet, imperio Dei creati sunt cæli. Imperante Deo, mūdus editus est. Sol, choreæq; cælestes extiterunt. Solo imperio cuncta condidit. Ad nutum eius sidera fulserunt. Eo præcipiente nulla res in tenebris priuationis sempiternæ, quæ mundum antecessit, substitit. Verba igitur, & dicta Dei apud Mosen in libro creationis, & in hoc psalmo, sunt imperia, præcepta, nutus. Velut dictator inducitur à sacris Vatibus Deus, cuius ad nutum cuncta mouerantur, ut apud profanos:

Verbum.

Annuit,

Annuit, & nutu totum tremefecit Olympum.

A Hoc potestas, hoc facultas rerum creandarum comprobatur: qui non laboret faciendo propter potentiæ suæ magnitudinem, nihil ei resistat, omnia cedant tantæ potentiæ. Motu quodam inuisibili, præpotenti, cuncta concitat. Insuper ea, quæ nusquam sunt, quibus nullum sit præiacens exordium, educit. Repetit, vt consueuit aliis verbis, eandem sententiam. Et spiritu oris eius. Spiritus oris eius, idem atq; verbum eius, locutio, spiratio. sicut idem propè est, cæli, atque ornatus eorum. Plato ille diuinus, siue quòd apud prophetas ea legisset, siue quòd in libris Mercurij Trismegisti legeretur, scripsit in libro qui dicitur Ἐπινομίς, verbum diuinissimum cælestes ordines posuisse, vt nostri de perenni philosophia libri comprobant. Enumerat res potestate, imperiúque eius creatas.

Æquæ nō sunt.

Spiritus oris eius.

Congregans sicut in vtre aquas maris, ponens in thesauris abyssos.

DIxerat, beneficiis, ac liberalitate eius plenam esse terram. Huius liberalitatis ac munificentiæ fuit locuples testimoniū, creatio mundi, maximis hominum generi beneficiis collatis, omnibus generatim cōmodis repertis: vt homines existerent super terra, ne quid eis ad viuendum deesset, cælum in primis cum sideribus, & astris, cum Sole, & Luna, velut lucernis in laquearibus mundi, conditum est. Sed qui profuisset, lumina illa super altissimis mūdi regionibus posuisse, nisi fuissent, quibus lucescerēt, radios suę claritatis demittētes? Erat autē in primordio rerū, vt Moses docuit, tellus, immēsis aquis circūfusa, ob B eámq; causam inhabitabilis, inuisibilis, incōposita, nullis animātibus, nullis arboribus exornata. Secludere igitur aquas oportuit, quibus in demissiora loca coactis, reliqua terra domiciliū animātiū restituit aperta, diluta, madida Sol eam flagrātibus radiis incēdēs, produxit plantas, herbas, brutas animantes. Subito creatus est homo, rerum dominus. Nisi igitur aquas longius remouisset, fieri quæ postea consecuta sunt, minime potuissent. Congregauit igitur eas quasi in vtre. Vtrem ex metaphora cōcauas mundi partes appellat. Pro vtre, vt Græcè quoq; est ἀσκό, in Hebraico legitur נד ned, ea vox exponitur Hebræis cumulus, moles, aceruus. Cōgregauit aquas in vnum aceruū, vnā molem, vnam massam, vnā gentem coëgit omnium aquarum, super vniuersam terra prius diffusarum: eis propria regna dedit, relictis, non suis. Iterat idem, vocans thesauros, quos prius vtrē, molem. Sunt aquarum thesauri, loca mundi pressiora. Cōdidit hic ingēs opifex, cuius imperiis obediebāt omnia, maximas aquarū moles. Has earum recōditas, seclusásq; ab hominū domicilio sedes esse voluit. Hi sunt earum thesauri, quasi cellæ nō vinariæ, sed aquariæ. Prius dixit Aquas maris, pòst Abyssos, vt prius vtrem, exin thesauros. Idē thesauri, atq; vter, idem abyssi, atq; aqua, vt paulò antè, idem cæli, atq; ornatus eorum, idem verbum eius, atq; spiritus oris eius. Abyssos, numero multo dixit, quam Moses quoq; de rerum creatione scribens induxit: Et tenebræ, inquit, erant super faciem abyssi. Sentit, scilicet, aquas illas super vniuersa terra antea quàm iubente Deo discederent, latè incumbentes. Abyssus, Græca vox à verbo βύω, impleo expleo, & priuatiua particula, quasi inexplebilis, insatiabilis vorago.

Status mūdi, recens creati.

Congregat quasi in vtr.

Thesauri.

Abyssi.

C Timeat Dominum omnis terra, ab eo autem commoueantur omnes inhabitantes orbem.

QVando igitur tantæ maiestatis est, tantæ potentiæ tantæ bonitatis, nonne timendus & colendus? Beneficentia qua cōdidit mundum, non inuidus vitæ, sed donator, nōne coget, vel ingratos amare, & colere? Potestas item, qua condidit cælum, sideribus exornauit, terras ab aquis segregauit, nonne coget reuereri, timere, contremiscere? Terra igitur vniuersus scilicet terrarum orbis, omnes, qui globum hunc tuentur, timeat hūc tam præpotentem opificem, quem dixi, terram creasse. Oportet habitantes terram timere, venerari eum, qui domicilium hoc dedit, tum cogitare quantæ sit potentiæ. Quod Græci interpretes dixerunt σαλευθήτωσαν, Commoueantur, est in Hebraico verbum timendi יגורו iagoru, expauescant, contremiscant. Consueuit enim per omnes versus diuersis verbis, bis eandem sententiam exprimere.

Commoueā.

Quoniam ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt.

SOlo imperio quemadmodū superius ostensum, solis nutibus, & edictis, omnia creauit, non laborando, sudando vt mortales. Edicta, & verba eius efficacia, plena viriū robustarum, maximas moles excitabant, pulcherrimos ordines, motus ingentes cie-

bant. Obediebant naturæ diuinæ cælum, terra, mare. Quidquid vellet in lucem euocabat, D
Creata sunt. magnarum regnator aquarum. Quod Græcè est ἐκτίσθησαν, creata sunt, Hebraicè ויעמדו va-
Dixit. iaamod, & steterunt. Extiterunt, emerserunt: steterunt in pedes. Quid sit, Dixit, disce ex secundo, mandauit. Dicta eius, quæ sunt apud Mosen in libro creationis, sunt mandata, imperia, edicta. Hunc versum scias habere quemadmodum vertit ex Hebraico Hieronymus. Quia dixit, & factus est, ipso præcipiente stetit, scilicet orbis, quem in superiore versu memorauerat.

Dominus dissipat consilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, & reprobat consilia principum.

REdundat in hoc versu καὶ ἀθετεῖ βουλὰς ἀρχόντων, Et reprobat cōsilia principum. Propterea clarius, & apertius, hæc transferens Hieron in suo, ad Hebraicā veritatē Psalterio, Dominus dissoluit consilium gentium, irritas facit cogitationes populorum. Proposito igitur quanta sit diuina maiestas, quam admirabilis, qui solis edictis cuncta posuerit, cuius consilus totum mundi constitutum sit opus, respicit gentes, quæ verū, ac præpotentem Deum nescientes, cogitationes, & curas ad fictitios quosdā Deos conuerterunt: parte alia impios quosdam, siue philosophos, siue nationes coarguit, quibus consilium fuit funditus euertere vera philosophiam prædicantem, quæ cernimus omnia cōsilus diuinis constitisse, in cōtrarium illi, nullum hæc exordiū habuisse, sempiterna, semperq; hunc ordinē à natura datum retinentia. Alij si quod exordiū habuissent, at temere, nulloq; operante, E sed sponte sua nata esse. Has igitur cogitationes Deus dissoluit, infirmat, dissipat, coarguit: non sinit esse veras. Omnia enim consonant vna voce, nihil sine Deo factum esse. Multis quoq; & crebris indicus, quotidie maiestatis suæ magnitudinem confirmat.

Consilium autem Domini in æternum manet: cogitationes cordis eius in generatione, & generationem.

SEcus quàm consiliū, & cogitatio corū. Cogitant illi vana, falsa: at Deus sempiterna: propterea quòd vera stabilia. Consilium Dei fuit, vt esset hoc omne, cuius Dominus esset spiritus humanus. Hunc Deus creauit sempiternū. Fuit item cogitatio eius, vt esset iustitia, ius, ordo. Hæc voluntas æterna est, æternumq; erit quod instituit. Cælum & terra transibunt, siue mutabuntur, verba autē eius non transibunt. Sub hoc consilio inclusū est, vt qui viuunt iniquè, qui male de rerum conditore sentiunt, tametsi vindicta differtur, demum plectatur. Hæc æterna, immutabilisq; cogitatio: propterea solus ipse, & cogitationes eius permanent ad sempiternum tempus, reliquis rebus deficientibus. Omnia ad hoc consilium directa sunt, & hoc ante mundi constitutionem positum, vt iustitia, sanctitasq; triumpharet, regnaret, vt iusti acciperent regnum, quod præparatum esset ab origine mūdi, iniusti, scelerati traderentur flāmis, in cōsortio spiritū sceleratorū. Exultate igitur iusti in Domino. Euertitur enim dissipatur, consilium impiorū philosophorum, qui ferunt mundum fuisse, futurumq; esse sempiternum, à nemine creatum, nemine rerum causas mode- F rante, nemine gubernaculum mundi tenente. Earum item gentium persuasio ridicula erit & dissipabitur, quæ Deos fictitios coluerunt. In generationem, & generationem, Hebrai-
In generat. & gener. ca locutio, in æternum.

Beata gens cuius est Dominus Deus eius, populus, quem elegit in hæreditatem sibi.

TVre igitur sunt beati quibus datū est nosse, & colore verum Deum. Quibus est Deus
Iehouah. verus, quorū Deus, est is, qui dicitur Hebraicè quatuor litteris Iehouah, si scribas ea lingua, I H V H. Beata gens, quæ colit hoc numen, quæ pro Deo suo habet nō Solem, aut Lunam, aut Stellas, siue homines insignes, aut quędam portenta, vt Chaldæi, Ægyptij, Græci, Romani, sed vt Hebręi, præpotentem illum cæli, terrarumq; repertorem noscentes. Hunc populum peculiarem ille sibi delegerat, à reliquis nationibus, moribus, institutis, religione segregatum. Iure beatū hominum genus, ob æternæ veritatis scientiam, & cultum. Nobiliores sūt scientiæ, nobilior religio, philosophiáq; item melior, quo nobilius est quod speculatur, considerat, intuetur.

De cælo respexit Dominus, vidit omnes filios hominum.

Propte-

A Propterea beata illa natio, vt cui data est scientia vera, cæteris insania laborantibus. Hæc scientia, cognitio&c vera beatæ nationis, quod nouit, exploratumq; habet Deũ summum, mare velmolum, terrasq; iacentes ex alto cæli vertice despicere:non facta hominum nescire, aut negligere, non fixis oculis intueri. Sed eos esse mendaces, qui de natura diuina ferunt, *Scientia nostra.*

Ipsa suis opibus contenta, nil indiga nostri.

Cernebat item superius huius summi numinis potentiā. Fingitur quale, ac quãtum robur huius Dei, cui sedenti, regnantiq; in cælo patent omnia, quæ sunt in terris, motus arcanos animorum, ipsaq; etiam pectora intuenti. Nulla est in terris natio, quam ipse de cæli specula non cernat, non cūctos generatim populos modo, sed singulos etiã homines explorans.

De præparato habitaculo suo respexit super omnes qui habitant terram.

Præparatum habitaculũ, vt est Græcè, ἐξ ἑτοίμου οἰκητηρίου, clarius ex Hebraico percipies מִמְּכוֹן שִׁבְתּוֹ mimecon shibeto, De firmitate solij sui. Et Hieron. id secutus, transfert, De firmissimo solio suo. Solũ sine sedem, aut habitationē, firmã vocat, nempe locũ immortalem, nullo situ deficientem. Et, vt ait Plato de cælo, ἀγήρων, ἀθάνατον, senij, & interitus expers. Ob eã caussam vocatur στερέωμα, firmamentū, firmitas. Homerus χαλκοβατὲς δῶ, ædes æratas, ex ære, compage ferrea, Domos olympias, adamãtinas. Ex hac stabili sedis suæ specula cuncta castrillat in terris. Vno intuitu totum terrarum orbem, nec aëre, nec nubibus, *Præparat. Solium.*

B prospectum eius enpientibus, contingit, nõ tãtum ea, quæ in agris, & sub diuo geruntur, perspiciens, sed etiã penetrãs in thalamos, imo pectoribus humanis sese insinuãs. Hęc illi maiestas, hæc potentia, sapientiæ magnitudo. Haud prohibet quo minus terrestria cernat, quòd sit in altissimo cælo: tantus est illi visus, tantus oculorum prospectus.

Qui finxit sigillatim corda eorum, qui intelligit omnia opera eorum.

Præclarè id subiecit, Qui finxit sigillatim cuiusq; cor. Qui singulo cuiq; cor fabricauit, qui pectus condidit, aptauitq; vt moueretur ad cogitandum, nonne is perspiciet cogitationes, membrorum autor, quibus cogitationes cōcipiuntur? Id quoq; in alio Psalmo, Qui plantauit aurem, non audiet: aut qui finxit oculum, non considerat? Obscurè transtulit Latinus, Graecum κατὰ μόνας, quod est singulatim, aut singuli cuiusq;. Hebraicè יַחַד iachad, simul, finxit simul corda eorum, nempe vniuscuiusq; corda finxit. Facta quoq; asserit esse perspecta, vt qui cor extruxerit initium cogitandi, fontemq; operationum. *Singillat.*

Non saluatur Rex per multam virtutem, & gigas non saluabitur in multitudine virtutis suæ.

Per multam virtutem. Virtus Græcè δύναμις, iuxta Hebraicum חַיִל chail, hoc loco est pro exercitu, militia, copiis militaribus. Rex non seruatur exercitus multitudine, salus eius nō est in exercitu innumerabili. Pro Gigante, legitur Hebraicè גִּבּוֹר gibbor, fortis, robustus. Nec fortis, inquit, seruatur ex magna fortitudine, egregiaq; virtute. Optimè igitur hæc subiecit. Excluditur dictis, numinis æterni maiestatem, cui nulla cælo, terris, sit comparanda potestas, id eo maximè testimonio comprobari, quod cum in terris nulla sit vis maior, quam regum, quos magni exercitus comitentur, sæpe tamen fieri, vt hæ copiæ nihil habeant virium, facile in fugam vertuntur. Gigantes quoque, qui & corporis proceritate, & viribus cæteros mortales anteire creduntur, debilitate conciderunt. Itaque exercitibus, & regibus vires à propotenti Deo subueniuntur, *Virtus. Gigas.*

Sufficit ille animos, vires & ipse instruat.

Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur.

Quod dixit de pedestribus copiis, idem de turmis equitum prædicat. Non est quòd fidas innumerabili equitatui. Qui fidunt facile, deceptos inuenies. Fallit equorum multitudo: nihil habet momenti ad salutem, equitum copia. Totaq; res est de rege, & exercitu, potestq; esse sensus Hebraicè, Aut in multitudine virtutis ipsius equi, aut ipsius regis. Nam Hebraicè est nomen exercitus חֵילוֹ cheilo exercitus sui, Et in multitudine potestatis, aut exercitus sui, non saluabitur rex.

Ecce, oculi Domini super metuentes eum, & in eis, qui sperant super misericordia eius D

QVando igitur in his, quæ terrestria sunt, nulla salutis spes, nusquam robur, præsidiúmque, cui possis intrepidè, securusq; fidere, miris certè laudibus efferri cæleste præsidiū decet, totis viribus inhærendū. Hæc vera, hæc fida custodia dicenda. Hac superabis inimicos, per tela, per hostes trāsibis innocuus. Sed hęc custodia non cunctis promiscuè vigilat, non in omnes temere suæ prouidentiæ dirigit aciem, aduersa repellens, sed his qui metuunt, qui colunt, venerantur eum, venerantes sperant se clementia eius defendendos. Id præmij datur eis, quòd oculi Dei eos aspiciunt. Nam cùm Deum sibi colendum existimassent, hoc verū numē vniuersi moderatorem considerantes, eadē sapientia cōstituerunt huic esse fidēdū, cuius beneficio mortales malis eripiantur. Ex eodē fonte sapiētiæ est, Deū colere, atq; spes omnes ad eum vertere. Cùm autē sit hęc philosophia lōgè vetustissima, cū sint oracula cælestia, certè credēdū est, asserentibus oculos Dei respicere bonos, ac iustos.

Vt eruat à morte animas eorum, & alat eos in fame.

ANimas eorum, vitas eorum, spiritus. Est Latinus quoq; anima, vita, spiratio, flatus: vt impellunt lintea animæ Thraciæ. Duo beneficia diuinitus esse, sperantibus in eum prædicat generatim omnis leti timorē ab eis depelli, in primis, quod plurimū vexat, ingentésq; strages edit vbiq;, famē prohiberi. Quidquid agitāt mortales, huc deniq; tēdit vt famem repellant, omnis labor, omnis sudor, inopiæ fugam meditatur. Duo finitima memorauit, mortem, famem, vt Græcis est prouerbium, λιμὸς μετὰ λιμὸν, pestem subsequi famem. Pestis à fame, vt nunc, Mors, & fames. Nutriuntur iusti, inopia terris incumbente, vt quibus corui panem attulerunt, fame cæteris mortalibus laborantibus, sæpe pij, & sperantes in eum, escam Deo sufficiente, inopiam sustentauerunt, famem tolerauerunt.

Impiger extremos currit mercator ad Indos, pauperiem fug.

Anima nostra sustinet Dominum, quoniam adiutor, & protector noster est.

ANima, vita nunc quoq;. Sustinet Græcè ὑπομένει, expectat, vt est Hebraicè. Pios ergo palàm est expectare cæleste subsidium, huic fidere. In eorum se esse numero, canit sanctus Vates, vt hanc esse pietatem veram nobis ostendat. Quibus Deus est auxiliator, & protector, suffragium eius è cælo descendit. Est quibus pietas est cordi, benefactis gaudent. Oderunt peccare pietatis amore. Hos expectare decet Dominum, exploratum, compertúmque eius subsidium habentes.

Quia in eo lętabitur cor nostrum & in nomine sancto eius sperauimus.

HÆc lætitia est, nimirum quòd ab eo eripimur, quòd iniquissimo tempore subducimur, quòd affert salutem, quòd eo protegēte triumphamus, lætum pæana canentes, quod spes fortissima nobis ille est. Nomen eius est sanctū, venerabile: quod cernuosq; nos oportet venerari. Nomē sacrum, sanctum, augustum, pium. Est Hebræis nomen eius, fama, celebritas, existimatio, est quasi cognitio eius.

Nomen dei

Fiat misericordia tua Domine super nos, quemadmodū sperauimus in te

QValis spes est, talis sit misericordia, beneficium. Decet qui nostra ope nituntur, qui sese nobis crediderunt, non prodere. Spes eorum non fallere, optimę naturæ est, qui se tibi totum commisisset, fidémq; tuam implorasset, ne contemnas, negligas, abijcias, sed plus tribuas quàm sperasset. Hi Deo quàm simillimi in terris habentur.

PSALMI XXXIII. EXPLANATIO.

TITVLVS huius psalmi est, Psalmus Dauid cùm immutauit vultum suū corā Abimelech: & dimisit eum, & abiit. Vultum suū rectius quod apud Hebręos extat טעמו taamo, ea vox signat sensum, gustum, intellectū. Nā AucEsra loco eius subijcit declarās לבו שכלו דעתו libro, sikolo, daatho, Cor suū, intellectū suū intelligētiam suam. Mutauit vultum, quia mutauit intellectū qui sapiēs esset, simulans insipientiam. In vultu sunt signa mētis, si mēs desipit, si sapit, vultus testis. Hierō. quo-

Vultu.

A quoque non dixit vultum, sed os. Nam, qui simularet stultitiam, secus quàm cùm sapiens videretur, loquebatur. Historia nota est ex libris Regũ, abundè super eo Græcis, Latinisq; loquentibus. Observatur Hebræis eundem esse Abimelech, atq; Akis regem Ghet, de quo in libris Regum. Arbitrantur, aut cognomen eius fuisse Abimelek, aut omnes reges Palæstinorum, à primo vocari Abimelek, vt omnes Romanorum imperatores, Cæsares, & Augusti, Ægyptiorum, Pharaones, Arsaces reges Parthorum. Eadem Græci perhibent, in primis diuus Basilius, quod Euthymius testatur. Quòd et feliciter cessit simulasse stultitiam, psalmũ super eo cecinit. Est, vt iidem Magistri cõprobant, artificiosè contextus is psalmus, vnoquoque versu à littera Alphabeti incipiente: plerosque eius generis edidit. Est psalmus de clementia diuina mortalium auxiliatrice, preces eorum minimè aspernante, sceleratis, & flagitiosis exitus tristes sortientibus. Aduersus eos, qui delinquunt in terris, dominice, aut ignorare, vel negligere diuinum numen, iustitiam non esse contendentes.

BEnedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.

HOc sapientiæ, & rationis opus, amouenda cunctis viribus ingratitudo: qui plurimum profuit, huic maximæ habendæ gratiæ. Non possunt Deo referri gratiæ, vt eisdem eum aliquando beneficiis prosequaris, quæ tibi contulit. Ore tantum, & pectore (quod ei acceptissimum sacrificium est)
B possumus gratitudinẽ ostẽdere. Profertur etiam à Græcis ex diuo Paulo, oportere nos semper vigilare, atq; orare. Benedicitur Deus, ac laudatur, quod sæpe admonui, cum maiestas eius, ore nostro grandescit, inundat facinoribus eius oratio, cùm sæpius redit memoria suorũ erga nos beneficiorum. Frequẽter meditamur, nobiscum reputantes magnitudinem bonitatis. Inde animus inardescit, incensus amore beneficientis. Hæc psalmorum cælestis philosophia. *Deus quando laudet.*

In Domino laudabitur anima mea, audiant mansueti & lætentur.

LAVDABITVR, est velut intransitiuũ, gaudebit, exultabit. Spiritus, ait, meus in vno hoc seruatore gaudebit. Non est alius mihi seruator, aliud præsidiũ. Hic omnis mea voluptas, hæ deliciæ, hoc gaudium. Inuitat mansuetos ad eandem lætitiam, vt quorum eadem est pietas, ac vitæ cõstitutio, eadem quoque sit lætitia. Mansuetos vocat, quasi pios, demissos, timentes, colentesq; Deum: quibus non dominatur arrogantia, superbia non impotenter libidinibus parent. Deiecere superciliũ, fastum, non præceptis modo, sed nutibus etiã diuinis parere parati. Hos vnos, non superbos mundi huius hominũ, diuinęq; contẽptores ad audiẽda beneficia diuina, sanctamq; lætitiã, ad carmina cælestia vocat, Respexit humilitatem ancillæ suæ, diuites dimisit inanes. Vt Deus respicit humiles, mãsuetos, (nam eodem nomine humiles, & mansueti dicuntur ענוים anauim, vero nomine Græcè ταπεινόφρονες.) sic sanctus Vates hos audire gratias, precatur, audientes secum lætari. Quorũ sibi lætitia sit gratissima, & quos sciat ob has causas exultare, quorũ in pectore vera gaudia versari consueuerunt. Audiãt, aiunt Græci explanatores, vt prodigiose seruatus sim. Iidem mansuetos interpretantur innocẽtes, qualis ipse esset. Exultent, quod tales à Deo non deseruntur, in periculis seruantur. Ego, ait, sim vobis exemplo, animos sumite. *Laudab. Parad. 287* *Mansueti*

Magnificate Dominum mecum, & exaltemus nomen eius in idipsum.

IN idipsum, quod etiam in Græco est ἐπὶ τὸ αὐτό, clarius ex fonte יחד iachad, simul, vnà, Exaltemus simul nomẽ eius, in vnum coacti, simul coëuntes. Plena sint lætitia, & gratulatione omnia, quòd tanta pericula, opem ferente Deo, vitauerim. Vna sit nostrũ harmonia, quæ magnificet, tollat nomen Dei. Nomen Dei, memoriam, famam, maiestatẽ, gloriam. Hinc cernis magnificare, ac benedicere, idem propè esse, cùm Deus fit magnus ore nostro, cùm magnitudo eius refertur, celebratur. Propterea dictũ, magnificate. Potest in mundo obscurior esse, fit clarior laudibus nostris. Opera Prophetarũ, sedulitate priorũ fiebat manifestior, bonitatem eius indefessè recinẽtium, apud omnes gentes, quibus esset obscurius id numen, potius simulacra colentibus, efferentium. Eodem spiritu Græci tendunt, magnificare, esse grandia, atque numine eius digna prædicare, quemadmodũ exaduerso, deprimere, atque minuere bonitatem eius, exigua, atque humilia de eo loqui. *In idipsum* *Magnific. Deum.* *Deprimer.*

VV

Exquisiui Dominum, & exaudiuit me, & ex omnibus tribulationibus meis eripuit me. D

Tribul. *Deum q̃rere.*

HOc carmen erit. Hoc in primis celebrabitur. Imploratur à iustis Deus, imploratus adest, non negligit res hominũ piorum. In calamitate præsens numen salutaris. Tribulationes, rectius Hier. dixit angustias. Quæritur Deus, Vate docente, non pedibus locorumq́; mutatione, longinquas terras adeundo: apud nos est, cùm imploratur, cùm validæ preces feriunt sydera: aures eius vbique tendentes, impellunt. Non est surdus vt audire non possit, non est inexorabilis vt refugiat audire opem petentes, tam potest, quàm paratus est audire, nec secius audit, quã facultas est audiendi. Nec inopia & absentia prohibet quò minus quę petis excipiat, nec crudelis, diu usq́; auertitur, desereus multa loqui volentes. Non sunt cassæ preces bonorũ, in tenues auras abeũtes. Non secum rapidi portabũt omnia venti, haud in ventũ vocem vertere procellæ. Nec quales delicati principes, quibus fastidio sunt loquelæ, sese veluti canibus apprehensos alloquentibus mordicus auribus dependentibus querentes. Nullus ei labor audire numerũ loquentiũ quantum velis auxeris

Accedite ad eum, & illuminamini: & facies vestræ non confundentur.

Accedite.

OB hanc causam nemini cunctandũ est, cùm sint omnia parata, cùm nihil prohibeat quò minus gratias quas postulaturus accedis, assequaris. Quid moramur? ait. Quin E accedimus propius? Non leue, non exiguum beneficiũ erit, quod dabitur: splendescet in nos præsentes claritas vultus eius, amouebitur transenna, prodibit gloriosum, plenũ claritatis numen. omnis in nos fulgor offundetur. Animus clarescet, mens si quibus tenebris caligaret, extemplo radiis diuinis lucescet, discussa graui caligine. Dabitur sapientia, inscitia, insipientiaq́; cui tenebrarum nomen iure congruit, repulsa, euigilabit animus ad alta. Sed operæpretium est, quod Græcè est, φωτίσθητε, illuminamini, Hebraicum נהרו naharu, duplicis significatus ab Hebræis accipi. Nahar illis est flumen, inde verbum naharu, fluite, confluite. Hoc placuit Hieron. qui transtulit, Aspicite ad eum, & confluite. Rabi Dauid, Sensus, ait, huius versus est, incessus cum celeritate, quemadmodum flumen decurrit. Respicite, inquit, ad eum, & currite. Non displicet illis significatus luminis, vt Auen Esra, Naharu, inquit, יאורו Iaoru, illuminamini. Sic Rabi Salomon exponit האירו hairu, lucescite.

Non conf. Non confundentur, Hebraicè clarius יחפרו iechparu, erubescent, pudescent, ignominia afficientur: non illudentur, nullo rubore vultus perfundetur ob ignominiam, ob repulsam, vt qui discedunt à conspectu principum, non assecuti quod flagitassent.

Iste pauper clamauit, & Dominus exaudiuit eum, & de omnibus tribulationibus eius saluauit eum.

Pauper.

PAVPER Hebraicè עני ani, est item inops, afflictus, vexatus, calamitate circumuentus. Demonstrat se ipsum, vt ferunt Hebręi. Iste pauper, ait, quem videtis, quem nunc ca- F nentem gratiasq́; agentẽ aspicitis, clamauit cùm calamitas premeret, vrgerentq́; incommoda: Deus exaudiuit. Non sunt, ait, exempla longè petenda, num Deus audiat, cùm longè grauissimus dies instat, nos autem circunspicientes deesse quicquid opis humanæ sperare possemus, vertimus oculos ad cæleste præsidium. Iste vexatus: hoc corpus, quod ante oculos astat, magnis est per orationem cladibus liberatum. Hoc decanto, hoc carminibus prosequor, hic triumpho, is victorialis, triumphalis hymnus mihi canitur. Has ago, vt cernitis, gratias, acturus semper dum vixero, dum memor ipse mei.

Immittet Angelus Domini, in circuitu timentium eum, & eripiet eos.

Immittet.

IMMITTET, non rectè Latinus reddidit Græcum. Quid enim immittet, Græcũ ad Hebraicũ, παρεμβαλεῖ, castrametabitur, castra ponet, considet: Hebraicè חנה chone, assidet, castra ponit. Ad hunc sensum Hieronymus transtulit ex Hebraicis fontibus, circundat Angelus Domini. Et Hebræi declarantes, Inimici, inquiunt, circunsteterunt, castra iuxta me posuerunt: at Angelus Dei sua quoque castra iuxta hostes posuit, non est longum à castris eius ad castra inimicorum interuallum, vt si me adoriri cœperint, in

Isa. 37. g. eos impetum faciat, in fugam vertat, concidat, velut Angelus Domini centum octoginta milia

Amillia interfecit in castris Assyriorũ. Sunt alia in sacris litteris exempla, de Angelo, bonorum comite, præside, vt cùm comitaretur Tobiam. Et, Dominus mittat Angelum suum vobiscum. Hoc piis datur, hæc ferunt præmia pietatis: non enim improbos Angeli, sed Deo charos defendere gaudent: vt Pallas illum vbique comitabatur, rerum ei gerendarum magistra. Notant omnia sæcula, inuisibilem hanc custodiam, pios, fortésque comitari. Quod tam crebrum est in sacris litteris.

Gustate, & videte, quoniam suauis est Dominus: beatus vir qui sperat in eo.

SVAVIS, Græcum χρηστὸς, bonus. Et Hieronymus, Gustate, & videte, quoniam bonus est Dominus. Ad Hebraicum כי טוב chi tob, quia bonus. Gustare iure referunt Hebræi ad mentẽ, cor, sensum. Gustate, sensum adhibete, cõsiderate, periculũ facite, gustum sumite. Secundũ, corporeos oculos respicit, vtroque iudicio cõprobari Deum, plenũ esse clementiæ & bonitatis, vel oculis videri & probari. Vocat ad hoc experimentũ confidens vertice celso, clamans, genus humanũ cum primis sapientes, exploratum, certúmque habeant, propius accedant visuri, quod cæteri incertum existiment, Deum tueri bonos, Angelos eius, crebrius subsidio mitti probis, quod sæpius priscis sæculis factum est. Idcirco non potest non esse beatus qui nititur Deo, sperans hoc sibi singulare præsidium, non sperans vel copias si sit Imperator, victoriæ causam, quæ sæpius terga verterunt, duces illusos,
B fortunámque suam quærentes, reliquerunt, vel quodcunque aliud robur, quod sæpe debilitatur. Sed spem in Deum dirigens, qui si vel vnum Angelum subsidio mittat, quantumuis terribilem aciem inimicorum fundat, deleat.

Suauis. Gust. Vide te. — Beatus vir, qui sp. in eo.

Timete Dominum omnes sancti eius, quoniam nihil deest timentibus eum.

HIS fortè clarius efficit, quod omnibus retro carminibus proposuerat, prodigiosam salutem conseruationemq́ cælestem eorum esse qui timeant, colant Deum, quibus sanctorum nomen congruat, non cæteris otiosis, minime laborantibus quid eis singulare dari possit, minime morantibus cælestia, ab oculis remota, potius in hæc terrestria curas, cogitationesq́ omnes defigentibus. Sanctos Hebræi similiter atq́ Græci significatione asserunt appellatos, corporeis abstinẽtes, libidinibus, voluptatibus parcentes, à contagione mortali maximè segregatos. Græcè dicuntur ἅγιοι, sine terra, sine sordibus & inquinatione terrestri. Terra est, quodcunque corpus, quicquid hæret corpori, aut oritur à corpore. Voluptates & libidines inter corpora versantur, sunt corporum cõtactus, imò claui, vt ille inquit, quibus animus affigitur adhærescitq́ corpori. Qui his abstinet, sanctus est, respicit pura, syncera, non inferiora: is diligitur à Deo, hunc cælestis custodia comitatur, huic Angelus submittitur qui defendat, eripiat, tela inter & hostes: Huic singularis ex omni mortaliũ multitudine sic rara gratia datur, non cuiuis solita cõtingere. Nihil deest timẽtibus eũ,
C est Hebraicè, Non est inopia timentibus eum. Tobias filio dixit, Nihil tibi deerit si timueris Deum. Quale igitur quantúmque præmium pietatis, omnem secum bonorum copiam ferentis, omnem egestatem repellentis! Quocirca omni vocis contentione ad banc omnibus carminibus mutat, hunc fontem vberrimum bonorum prædicans, verum cornucopiæ, verum diuitiarum flumen.

Sancti. — Nihil deest timen. e. — Tobi. 4. d.

Diuites eguerunt & esurierunt: inquirentes autem Dominum, non minuentur omni bono.

ILla quoque fuit beata vox, beato ex pectore profusa, Et diuites dimisit inanes. Sciendum quod Græcus dicit, πλούσιοι, diuites, Hebraicũ est, כפירים kephirim, sonat ea vox, leones. Hier. edidit, Leones indiguerunt, & esurierũt. Ob id Hebræi interpretantur, non prodesse leonibus fortitudinem, quo minus interdum esuriant. Est eis ingens robur ad prædas capiẽdas, at sæpe famelici sunt. Quo fit vt pietas quæ colẽdo & inquirẽdo Deo cõtinetur, valentior sit ad nutriendũ, fouendum, sustentandũ, quàm robur leonũ, ad eos alendos, quos sæpe tueri non potuit à fame & inopia: pios autem nunquã inuenies indiguisse. Nosse operæpretium est, non ab re, Græcos interpretes, leonum nomine, diuites transtulisse. Hebræus Auen Esra, haud minimæ autoritatis explanator, Mihi, inquit, videtur hoc nomine appellasse homines leonibus similes auiditate prædandi, quibus est incredibilis

Diuites egue. — Diuit. esuri. Leones appellentur. — Cic. off. 3.

fames assequendi. Ergo diuites hic leones vocantur. Nullæ enim ferè diuitiæ non eadem D auiditate quæruntur, retinentur, qua leones prædari consueuissent. Animus diuitibus ad quæstus & diuitias, qualis leonibus ad prædam. Non minuetur omni bono, clarius expressit Hieron. Quærentibus autem Dominum, non deerit omne bonum. Nullum bonum, nulla rerum copia deficiet Deo studentes, pietati operam dantes, opem eius requirentes, ad eum refugientes premente inopia, calamitate.

Non minu. omni bono.

Venite filij, audite me, timorem Domini docebo vos.

QVOD tantopere cõmendauerat, & in eo positam salutem dixerat, vt pietatẽ coleres, hac ingeniũ tuum excoleres, omnémq; hic curam collocares, magistrũ eius rei sese exhibet, quo sua præcepta, sua Philosophia vigeat, experientia cõprobet, quod ipse pios reddiderit, totidẽ probaturos vera esse quæ de præmiis pietatis feruntur. Quid igitur sit timor, seu pietas, venit ostensurus, inuitans vere ad locum verarum diuitiarũ. Verus præceptor, altissimæ Philosophiæ antistes, magnorũ mysteriorũ interpres, rei, qua non habeat genus humanũ meliorẽ, declarator. Veniant omnes, audiant, doceantur, tantopere complectitur audituros, vt eos vocet filios. Est item consuetudo sermonis Hebraici, quod hoc loco testantur Hebræi, vt filios vocet discipulos, vt filij Prophetarum, discipuli. Venite, quoque testibus eis, est non tantũ accessus, sed animi excitatio, quem hortatus veniat, hortatus exurget, fugiet, prõptus existat, ne iaceat, stertat: si quibus in rebus vigilem esse oporteat, in primis his desiderari vigiliam, animi contentionem. Idq; vel maxime cunctos erigat, quod pollicetur se pietatis, summæq; Philosophiæ præceptorem, cui par est eum omni tempore deseruisse, notam exploratamque ei, frequentem vsum fecisse.

Filij.

Venite.

Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos?

QVOD timorem paulò antè dixerat, nunc vitam. Timor Domini vita est. Qui vult pietatem, vult vitam, vult felicitatem. Id enim est videre dies bonos. Beatè viuere, possidentem bona quibus verè congruat nomen bonorum. Hanc vitam, diésque bonos, tempúsque beatum, Hebræi quoque sentiunt de vita cælesti, & de corporea, vtramque vitam complexũ esse Vatem. Vnam eandémque esse rationem vtriusque felicitatis, idémq; iter ad ambas. Nam & philosophi vitæ felicitatẽ statuerunt in virtute, iustitia, fortitudine, fide, constantia, carere notis, vacare culpa. Similiter noster primum omnium sciens omnes cupidos esse vitæ, metas, quo ad facultas detur, longius proferre, idq; fuisse priscum præmium pietatis, quibus vita diuturna cum bonorum exuberantia promitteretur, fontem huius aperit qui longæuus esse cupiat, quid agere eum oporteat ostendens. Non herbis potentibus, non artibus illis Medeę, quibus senium pepulisse fabulose fertur, reddita iuuenta, opus esse, diuturnam iuuentam præbere virtutem, cum diuturnitate pari felicitate comitante. Hinc enixè studendum, beatitudinem diuturnitatémque vitæ excipere vitam diuinam. Dies est illis tempus, spatium rerum gerendarum. F

Vult omnia, ad vtr. felicitatẽ.

Prohibe linguam tuam à malo, & labia tua, ne loquantur dolum.

PRIMVS quoque Psalmus, quibus partibus conficeretur beatitudo, decantans, inprimis beatos prædicauit, qui in cathedra pestilentiæ non sedissent, quod Hebraica intelligentia designatur: maledicos, linguaces, obloquentes detestatũ: horum è numero esse omnibus modis cauisse. Defugisse sermonem, aditum loquacium, maledicorum, quos illi sua lingua vocant lezim. Nunc primus felicis vitæ gradus, primus ad limina beatitudinis ingressus est, vt linguam sceleratis maleficisq; colloquiis abstineas, linguæ moderêris, ne noceat, ne causas interitus, maleficiorũ præbeat. Nihil ab ea noxium pestiléńsque proficiscatur, ne sit autor cædis, detrimenti, cladis, vastitatis, ne fallat. Mala lingua, malæ mentis indiciũ. Cui mala lingua, etiam malus animus. Ergo totus malus, vndequaq; improbus, nefarius cui mala lingua. Ne labia loquantur dolum, est, Hebræis declarantibus, aliud ore aliud corde loquentem, amicum sermone sese ostendentem, sed pectore de interitu eius aut ignominia, quem amicè cõpellas, cogitantem. Non potest igitur eiusmodi vocari dicíq; beatus, cùm ob interiores infelicitatis causas, quas omnis improbitas comites habet, tum præmiis virtutis quæ Deus cælitus mittit, deficientibus, duabus de causis beatitudinem improbis non sentientibus. Dolum Græci definiunt maleficium occultum, cum præscriptione bona. Cortex bonus, macula subiacente.

Lezim.

Loq. dolũ.

Dolus.

Diuerte

A Diuerte à malo, & fac bonum: inquire pacem, & persequere eam.

RECTE monent Græci, non satis esse abstinere malefactis, subiiciendas esse virtutes. Illam esse velut ad virtutem præparationem, expiationem, cùm te sordibus vitiorũ expiaueris, extemplo virtutibus imbuendũ esse animũ. Diuertere igitur siue discedere à malo, primum generatim dixit: generatim quoque, facere bonum. At id posset item percipi, vt persistet ostendendo timorem Domini, cęterasq́; virtutes, pietatẽ venerationẽmque Dei eo maximè comprobari, si maleficiis abstineas, nemo abs te detrimenta sentiat: hanc esse maximam iustitiã numinisq́; venerationẽ, cuius metu, leges humani generis pertenuiquam rescindatur. Huc pertinet, Ne sint sermones tui sceleris autores, quòd omnis propè hominũ operatio, initium habet à sermone, colloquio, alteris rerum gerendarũ comitibus, quibuscũ de re disseras, sentẽtias eorũ exquiras. Si penes te sit potestas, imperes iniusta vel iusta. Omnis denique res ad sermonem vt principiũ redigitur. Sed ab ea imprimis sermone abhorrendũ sanctissimus Vates docuit, in quo detrimenta celitur, pestis occulta, venenũ melle contectũ. Quod vbi magnus philosophiæ antistes proposuisset (nam magis è numero dęmonum sceleratorũ quàm hominum id genus haberi conuenit) summã totius sapientiæ posuit, vt abstineres malo, faceres bonũ, sentiens videlicet, vt nullus detrimenti autor existas, nullius sceleris ac vastitatis priuatę ac publicæ causa à te initiũ sumat. In omni vita, infamia careas, nullius iniquitatis autor habeatis. Hancq́; vitasse proberis, tum quòd è
B numero sceleratorũ maleficorumq́; haberi noluisti, sed pro viril, quoscunq; potuisses, beneficiis affecisti. Hocq́; est facere bonũ, beneficium afferre, vtilem esse, beneficũ, liberalẽ, enixè multorum cõmodis studentẽ, nulla benefaciendi lassitudine nulla ingratitudine deficientẽ. Plurimi enim, quod nõnullos ingratos experti essent, à benefaciendo, quasi homines odio deinceps habentes, deterriti sunt. His optimè additur vt quæras, adames, amplexeris pacem. Est enim cupiditas pacis, inimica superbiæ. Cui benefaciendũ est, abstinendumq́; iniquitate, certe pax exquirenda. Qui pacẽ requirit, constituit secum neminẽ lædere, cõtumelias odisse, calumniis, & probris conuitiisq́; palam vel occultè tota vita abstinere, minus loqui, minus agere, ne cuiusquam animum offendat: omnes pro amicis habere, gratiã amicitiamq́; omnium plurimi facere, superare lenitate quos superbè arrogantérque loquentes nactus fuerit. Est pax animi tranquillitas, quod hoc loco Græci ferunt, perturbationũ domina, odiis ægritudinibusq́; solutus, animus placidus & quietus. Qui pacem requirit, cum omniũ gratiam amicitiánque possidere, omnes ei prodesse cupere, eámque ob causam beatum esse necesse est, propterea Beati pacifici, quoniã filij Dei vocabuntur. Non solum igitur pax, quando filios Dei reddit, quærenda est, sed omnibus modis persequenda, dum fugientem (nam odiis, iracundiæq́; nemo non deseruit) assequaris.

Diuertere à malo.

Facere bonum.

Inquire pacem.

Pax cum proximo.

Pax nobiscum intra nos.

Persequere eam.

Oculi Domini super iustos, & aures eius ad preces eorum.

C QVIS nesciat iustos esse, quos pacem persequi, maleficiis abstinere, charitatis amantes dixerat? Quid enim aliud constituit iustitiam? Christus igitur pręmium pacis statuit, vt quicunque amans eius esset, filius Dei haberetur. Huic supremæ sententiæ subscribens sanctus Propheta, primùm hoc genus hominum, iustos pronuntiat, apud quos vnos iustitia residcat tum summo Deo charos gratósque, vt eos suis oculis dignetur aspicere, aures ad eorum preces patentes habere. Is optimus iustitiæ fructus, ingens præmium quibus iustorum nomen contigit, diuinam prouidentiam habere custodem, aditum ei patere ad aulam Dei, posse propius thronum eius consistere, posse loqui, orare fidenter, non in ventum precibus eorum abituris. Quibus hæc contingant, nonne perspicuum est, charos amicósque esse summo Deo? Quæ amicitia quanti quælo facienda est. Eiusmodi fuerunt olim Abraham, Isaac, multíque priscæ illius ætatis, exin post Euangelium, præclari viri. Exemplis dicta Vatis huius comprobata. Hunc versum clarus Hierony. Oculi Domini ad iustos, & aures eius ad clamores eorum.

Vultus autem Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum.

ERANT oculi eius ad iustos, quos placidè respiceret, custodiret: nunc facies eius irata, toruáque respicientes oculi contra delinquentes: tam indignata malis, quàm placida mitisq́; bonis. Vultus eius velut principũ iratorum, furentium, indignãtium,

Posset item vultus intelligi, (quoniã Hebræis ea vox amphibola est,) indignatio, ira furórq; que. פנים Panim, eis est facies, vultus: est item ira, indignatio. Posset itaque transferri, Indignatio autem Domini super malos, vt perdat de terra memoriam eorum. Hoc sentit Hebræus Auen Esra, exponens hanc vocem, אף חרון charon apli, accensionem iræ, quæ cernitur in vultu. Horibilis sententia, vt omnibus modis ad iustitiã totos nos transferamus, hunc præmiis ingẽtibus proposit is, huic si ad aliam partem inclinauerimus, instante pœna, quæ perperam agentes, sequatur. Quantus est iustitiæ fructus, tantus ex iniustitia cruciatus, non modo ad supplicia impiobis abstractis, sed funditus eorum memoria è terris sublata, demersis in tartarum, æternámque necem, qui cùm bene iustéque viuere potuissent, maluerunt ingredi vias iniquas, legibus humanis ac diuinis violatis.

Vultus.

Clamauerunt iusti, & Dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.

HEBRAICE duntaxat, clamauerunt, & Dominus exaudiuit, haud dubiè iusti clamauerunt. Moris eius est, sæpius idem asserere, exaggerare, paulò aute, Aures eius ad preces eorũ, nunc, clamauerunt, exaudiuit. Vera sunt, inquit, quæ dixi, clamant iusti, exaudiuntur in calamitate cuius fidem opémque implorant, non denegat: agitur vtrinq; quanta cõtentione agi debuit, illis hinc cõfugientibus, instantibus petendo, hic spem eorũ non fallendo, depulsis à ceruice calamitatibus, summæ spei, summæ alacritatis eos repletis.

Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde: & humiles spiritu saluabit.

TRIBVLATO sunt corde, ad Græcum & Hebraicũ clarius & verius dicendum, συντετριμμένοις, contritos corde, Hebraicum נשברי לב nisberei eb, confractos, cõtritos corde. Hier. quoque vertit, Iuxta est Dominus contritis corde. Et Hebræi iuxta hanc sententiã interpretantur, confractos seu contritos corde, qui ab itinere iniquo redissent, sese ad meliora recepissent pœnitentes. Secundũ quoq; simile est primo, vbique remente Vate eiusmodi carminis ratione. Et humiles spiritu saluabit. Hos Hieron. venustè ad Hebraicũ, confractos spiritu. Erat superius plena mens trepidationis, quòd solos iustos admittendos ad colloquium, eorum duntaxat preces excipiendas videbatur proponere, iusti omnẽ; nomine appellare, quorũ longè paucos reperias in terris. Nec quisquã est, qui sesipsum contemplans, iustitiæ nomen sibi tribui posse confidat. Excludendos igitur tantũ non omnes mortales ab hoc beneficio, vt in calamitate exaudiantur, propterea quòd iustitia terris excessit, cælestẽ in regione resedit. Audis igitur nunc iustos appellari, quorũ preces sentiantur, non qui nulla sceleris labe careant, quod summi Dei tantummodo est, sed quos delictorũ pœniteat, quibus cor ob peccata doleat, quatiatur, summa cõmotione percussum. Tantus dolor insideat, tanta concussio, ea cõmotio propter antẽactæ vitæ peccata, vt quasi frangatur, frangitur, vexatur, discerpitur, quale sæpe de suis canit Homerus, quibus scindi & lacerari cor incipit. Cor igitur lacerũ conuulsum, propter odium peccatisse spiritus deiectus, demissus, fractus, quantus peccando arrogantei intumuerat. Quid sit cor contritum, disce ex sequenti, spiritum demissum, fractum: cor, & spiritus, idem. Iusti igitur sunt quos pœnitet, hos exaudit: iuxta hos Deus consistit, hos seruat, custodit. Non est iustitia res, quam nulli mortales inuenire aut possidere non possint. Sit tibi spiritus minime arrogans, pœniteat si quid peccasti: tunc iustus eris, tunc exaudieris.

Tribulati cor.

Humiles spiritus.

Iusti, qui?

Multæ tribulationes iustorum, & de omnibus his liberauit eos Dominus.

IVSTORVM, numerus vnicus צדיק zadik, iusti: licet habeant Græca τῶν δικαίων. Nititur probare quanquã multis incõmodis iusti subiaceant, eos tamẽ non deficere refugeria. Cur iustos afferat multa perpeti, multasq; esse vexationes bonorũ, afferunt Hebræi rationẽ, quòd Deus tentet bonos, quò meliores eternat: quòd eos gaudet habere mẽtes vt aurũ, perspectos, cognitos, ac probatos, vt fortes athletas, certam in illustres, qui suæ virtutis testimonia edidissent, nõ verbis, sed re philosophãtes. Tẽtauit, probauit Abraham, Iob, Tobiam, quid virtutis eis subesset: primus homo quoque probatus. Diuus Paulus, Non patietur, ait, vos tentari super id quod potestis. Propterea multæ tribulationes iustorum, sed eripiuntur, decus augetur, illustriores redduntur, digni maioribus præmiis habentur.

Iusti, cur affligãtur.

Abhabentur. Quòd vides vexari pios, lætósque diu florere nocentes, si paulum expectaueris, cernes perspicuam rationem segregatis omnibus in suas sortes. Breues igitur sunt simul, & fluctuosæ vexationes bonorum.

Custodit Dominus omnia ossa eorum, vnum ex his non conteretur.

OSSA sustinent molem corporis, ossibus nominatis tota corporis compago designatur. Non aditur as ad corpus clades, quæ funditus demoliantur, euertant, vt corruat, obruatur corpus, fundamento subruto. Ossium tralatio multis in locis. Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? Dinumerauerũt omnia ossa mea, proprius Hebręis loquendi ritus Nostris interdum, Atque implicat ossibus ignem. Est nostris item medullarũ nominatio. Cernis custodia qualis iustorum, non homo, non pręsidiũ, non mons, aut arx custodit iustos, sed Deus, omnem locum custodia cælesti, quo iustus confidet, si posset oculis cerni, protegente. Atque ideo eo totus psalmus in eo est, omnibus carminibus iterans hanc diuinam custodiam, dubios confirmans, quoniam plerique de his quæ non videntur, aut dubitant, aut nullam fidem habent. At ille toties ingerit, vt qui non credat, vim sacri carminis non percipiat. *Ossa.*

Mors peccatorum pessima & qui oderunt iustum, delinquent.

B IVSTIS obuenit, quod tam eximia proximáque Deo virtus merebatur, necessario cadit contraria sors super iniustos. infeliciter moriuntur, subita clades obruit, morte cum pœna grauissima consequẽte. Peccatores dixit, Hebraicè est רשע rasha, sceleratus, impius, nefarius. Huius interitus nunquam non est cum pœna. Estq; propriè Hebraicè, quemadmodum scripsit Hierony. Interficiet impium malitia, nempe calamitas, vastitas. Malum vnum, vna clades, auferet impium è medio. Sunt quidem multæ vexationes iustorum, at non perpetuæ: at improbis vna, eáque acerbissima. Chaldæus quidem transtulit vt est apud Septuag. Mors impij mala. Noris quis sit ordo naturæ, & prouidentiæ, talem proponerem diuinum Poëtam. Vexabatur iustus ab improbo, multis incommodis oblatis, procaciter infestabatur, omni tempore, quibus posset contumelijs, iniurijs exercebat. Venit tandem finis, improbus ad pœnam cruciatúmque abstrahitur, cum luctu discedens è vita: in his tormentis moriens, quibus iustum premeret. Iustus liberatur, subleuatur, surgit, excipit alacritas. Quod ait, Qui oderunt iustũ delinquent: delinquẽt, est יאשמו iesamu. Rectè diuus Hieronymus, Culpabuntur, qui oderunt iustum, non modo infeliciter & cum cruciatu morientur, sed memoriam relinquent execrabilem, prædicabuntur improbi, nefarij: erit eis nomen inuisum, quale sceleratorum: Idem verbum designat, Euertentur, destruentur. *Mors pec. pess.* *Delinquẽt.*

Redimet Dominus animas seruorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eum.

C NON sunt perpetuæ & bonorum calamitates, & improborum alacritates, dum vexant iustos, fortuna secunda, diripiunt bona, compendio seruiunt, fit celeriter rerum commutatio, bonis liberatis, illis vexationibus, omnibúsque flagitiis finem facere coacti, miserè cadentes. Liberatur, redimitúrque iustus. Ac, vt fertur Hebræis, dixit animas eorum, quòd illi bonorum vitam insequebantur, vnà supellectilem, vnà vitam eripere sitientes, non minus fortunis atque vitæ insidiantes. Sed Deus liberat, aderit. Et non delinquent. Est superius verbum, יאשמו iesemu, non culpabuntur, non habebuntur in numero malorum, laudabuntur, erunt apud Deum magno in pretio. Aut non peribunt, nulla immani calamitate obruentur, vt quibus celeriter auxilium submittitur. *Animas.*

PSALMI XXXIIII. EXPLANATIO.

SI Græcos Hebræósque audias, quod ratio quoque comprobat, est psalmus editus, cùm dies longè grauissimus instaret, persequente Saule, nusquam eum consistere patiente. Est oratio calamitosi, quem fata vrgent tantis incommodis prementibus: superest vt oculos animúmque ad cælum vertas. Id sapientis erit, veritatémque exploratam habentis, & vbi verum sit auxilium sentientis.

IVdica Domine nocentes me, expugna impugnantes me. D

PROPRIE Hebraicè est, Aduersarius esto aduersariis meis. Insta contra instantes, vrge vrgentes, condemna condemnantes me: eisdem armis opprimantur, quibus vigent. Bellum indicunt, indicatur eis. Miles esto contra milites. Repetit idem, subiiciens eandem sententiam.

Apprehende arma & scutum, & exurge in adiutorium mihi.

ARMA Græcè & Hebraicè ὅπλον, מגן maghen, scutum. Numeris quidem multus ὅπλα, signat arma. Secundum est Hebraicè צנה zina, hastam. Hieronymus quoque vertit, Apprehende scutum & hastam. Vult enim armatum: poëtarum est Arcus ex humero sonat arcus. Tum virgam capit genitor, quæ plurima cælo, Deiicit in terras, De fulmine. Dextera facias iaculatus arces.

Effunde frameam, & conclude aduersus eos qui persequuntur me: dic animæ meæ, Salus tua ego sum.

SPIRITVS, & ad Hebraicum Hieronymus, Euagina gladium. Sæpius monui, tam inusitatè vocare gladium in tralatione sacrarum litterarum Septuaginta, rompheam. E
Nam hoc loco Græcè romphæam est, quam Latinus quicunque fuit, frameam. Vtrunque apud Græcos & Latinos inusitatum. Sciendum est Hebraicè quod tralationi congruit הרק חנית Effunde hastam, iaculare telum, contorque, & conclude. Verbum quidem Hebraicum סגר segor, est conclude. Adhibent Hebræi sensum, quibus facilè assentiri possumus, Conclude, claude portas cõtra persequentes me, ne me assequantur. Obiiciens ito in hostes, venientibus eis portas obiice: hic subsistant. Hæcque per tralationes, vt erat tralatio, telum sumeret, iacularetur: nunc impetum inimicorum tardaret, infringeret. Hieronymus eodem ferè sensu transtulit. Et præoccupa ex aduerso, persequentem me. Deinceps est, vt confirmet animum in aduersis, vt ei auxilium cæleste affore promittat, sublata omni dubitatione.

Conclude. Seger.

Confundantur & reuereantur quærentes animam meam: auertantur retrorsum, & confundantur cogitantes mihi mala.

CONFVNDANTVR, erubescant, pudore afficiantur, victi discedant, ignominiam in bello accipiant. Sic reuereantur verecundia, dedecore, quale victis, exutisque armis & vestibus accidit. Omnia hæc signa cladis acceptæ, deleti, fusiq; exercitus, cùm in omnes partes dissipantur, vel pueri captiuos fortes milites abducat. Quod ait, Auertantur retrorsum, eodẽ pertinet, vt in fugam coniecti eodem impetu quo venerunt, terga vertãt, nec prius fugere desistant, quàm in suos fines propellatur. Sit eis dedecus, vt qui vincuntur, F
omni ludibrio & contumelia à victoribus afficiuntur. Fit fuga totius exercitus, victores insequentes vulnerant, interficiunt, capiunt, abstrahunt, exutos armis relinquunt. Eorum castra diripiunt: ipsos contumeliis affectos sub iugum mittunt. Omnia hæc hostibus imprecatur, qui vitæ eius insidiarentur.

Fiant sicut puluis ante faciem venti, & Angelus Domini coarctans eos.

AVGET, In puluerem vertantur, tantopere conterantur, frangantur, dum puluis sint, vt puluis per inane magnum ferantur. Nihil illis potest vehementius imprecari. Et Angelus Domini coarctans. Quod ait coarctans, est דחה doche, propellens, impellens, quemadmodum vertit Hierony. Et Angelus Domini impellat. Simile quid etiam voluerunt Septuag. voce Grȩca, ἐκθλίβων αὐτούς, elidens eos. Est apud Hebræos accõmoda dicti huius explicatio. Ventus puluerem, siue paleam iactat quidem ac turbat, versátque, at sistit aliquo, finémque iactandi facit. Verum his nõ ita accidat, sed iactantur attriti, dissipentur, deleantur armis, bello, aut quauis alia clade. Et ne quid reliquiarũ supersit, Angelus Dei reliquias insequatur, vrgeat, nullus sit finis iactandi, nec mora, nec requies. Ceruicibus instet Angelus fortissimus Dei miles, cuius robur sit vnius exercitus, magnarúmque copiarum robore validius. Sint eorum plagæ, quas Græci vocant θύελλαι. Non alius est Græcis sensus,

Coarct.

Fiat

A Fiat via illorum tenebræ & lubricum, & Angelus Domini persequens eos.

EXAGGERAT imprecationes, adiiciens grauiora. Dum fugiunt persequente Deo, corruant, deficiat eos lux euntes. Inde fiat vt præcipitent, luce vestigiis eorum non præfulgente. Sit lubricum, via eorum, quod Græcè est ὀλίσθημα, prolapsus, locus quo pedes defluant, non subsistant, qualis glacies aut petra limpida, locus agens in præceps, pedibus nō se tenentibus. Hæc sit eis via fugientibus, videas toto itinere corruentes: Quódque grauius est, plaga cælestis instet eos vrgens, persequens fugientes, simúlque ruentes. Sit toto exercitu fuga, ruina, clades, gemitus: tenebris nigrescant omnia circum.

Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui, superuacuè exprobrauerunt animam meam.

GRATIS, in fonte חנם chinam, vt Hieronymus frustra. Nullis iniuriis lacessiti, furore & libidine nocendi tantum prouecti. Insidias mihi tendunt, nullis à me priore iniuriis illatis. Quale de Iudæis Christus, Oderunt me gratis. Odium scilicet, quod non offensa, non prius oblatum incommodum excitauit, sed quo rapitur animus corruptus inuidia, cui sunt inuisa cæterorum commoda. Bene multos inuenias, qui pro benefactis malefacta referant. Interitum laquei sui, vox Hebraica שחת shachat, est quidem interitus, est *Gratis.* *Interitus.*
B item fossa, vorago, qua qui intercipitur, labitur, interit. Dices forsan laquei sui, propterea Hieronymus pro fossa posuit insidias. & pro παγίδος αὐτῶν, laquei sui, est רשתם rishetham, rete suum. Tetenderunt insidias retis sui. Eodem quidem omnia pertinētia. Quod ait, Exprobrauerunt, ὠνείδισαν, aptius huic loco, Hebraicè, quod sensit expressitq; Hiero. חפרו לנפשי chapheru lenaphshi, foderunt animæ meæ. Iterat idem, Absconderunt rete, laqueum, foderunt vitæ meæ voraginem, vt vita mea interciperetur. Insidias vitæ meæ tetenderunt. Idq; frustra, superuacuè quibus nullam iniuriam prius intulissem, potius beneficus fuissem. *Laq.* *Exprobra. animæ.* *Superuacue.*

Veniat illi laqueus quem ignorat, & captio quam abscondit, apprehendat eum, & in laqueum cadat in ipso.

LAQVEVS παγίς, aptius in fonte שואה shoa, calamitas, quod Hieronymus scripsit, Veniat illi calamitas, clades quam nesciat, nō prospiciat, calamitas inusitata, inaudita, insperata, plaga cælestis, horribilis, pro captione Græcè quidem θήρα, venatio, præda, Hebraicè רשתו rishtho, rete eius. Insidiæ, inquit, quas abscondit, eum intercipiant: insidiis quibus capere parasset, capiatur. Illud rete quod mihi velut aui parabatur, intercipiat ipsum. Ipse sit auis, sit præda, sit fera, cui rete abscondebatur. Quod mihi cogitasset exitium, illi insperatò superueniat. Cadat ante diem. Obscurè dixerūt Septuaginta καὶ ἐν τῇ παγίδι πεσεῖται ἐν αὐτῇ, Et in laqueo cadat in ipso. Clarius in fonte, בשואה יפל בה beshoa ippolba, in ipsam calamitatem incidat, in eam ipsam cladem offendat, in insidias, rete, laqueū, quem *Laqueus, quem igno.* *Captio.* *In laq. cad. in ipso.*
C parasset, ruat: ipse se stimulis induat, in scrobes cæcas delapsus transfodiatur.

Anima autem mea exaltabit in Domino: delectabitur super salutari suo.

CVM hæc ita fiūt, quòd superiora vel postulabantur, vel prædicebantur, venturam super hostes calamitatem, inopinantésque eisdem malis corripiendos, quæ in exitium Vatis destinassent: cùm id, inquam, venturum vaticinatus aut imprecatus esset, rectè excipit alacritas, exultatio prospicientis, & se inimicorum insidiis liberandum, & improbos ad supplicia rapiendos. Cùm hoc totum sit Dei, non hominum viribus, non humanis præsidiis tribuendum, iure tota alacritas est à Deo, in Deum spectat, ob eum triumphat, gaudet pius, vt qui diutius fluctibus iactati, portum propinquum prospectantes, qui vexatos excipiat: ob portum gaudent, de portu prodit alacritas: viso portu fit gratulatio, haud secus animus Vatis prospectans cælestem salutem, Deúmque vindicem fore non dubitans, plenus est alacritatis, exilit, nullus est ægritudini locus. Itaque delectabitur super salutari suo. σωτήριον, salutare, clarius est vt dicatur salus, cùm sit Hebraicè ישועתו ieshuatho, salute eius. Quod dixit, Delectabitur, est quidem τερφθήσεται, oblectabitur, gaudium, voluptatem capiet, super salute ab eo afferenda. Omnis mea voluptas est in auxilio eius, quod defuturum non dubito. *Exult. in Domino.* *Salutare.* *Delecta.*

Omnia oſſa mea dicent, Domine quis ſimilis tibi? eripiens inopem, de manu fortiorum eius, & egenum & pauperem à diripientibus eum. D

TANTA intus erit alacritas, vt oſſa moueantur, permeet gaudium omnes artus. Ipſi, mediusfidius, non dico parietes agunt gratias, ſed nullum eſt membrum quod non loquatur, non efferat clementiã bonitatémque Dei, cui non ſit ſimilis, amicis tuendis, miſeris debitoribuſque eripiendis: quo non alius alacrior erit at auxilium laturus, gaudens eripere probos ab improbis, imbecillos a validioribus, humiles à ſuperbis. Hoc ſtudens, hoc vitæ ſuæ munus amplectens, quaſi optimus paſtor oues ex ore luporum eriens, rapaces, violentos verberibus à domicilio bonorum longius ſubmouens. Si quid contra ſalutem eorum conſilij ineant hoſtes, celeritate præcurrens: bona eorum à rapacibus diripi nõ ſinens. Eſt quidem eorum animus rapinis inhians, aliorum ſuppellectilem auidis oculis contemplantium, afferre ad eam cupidiſſimas manus expectantium. Rapinas agunt, in ſeruitutem abſtrahunt, at nõ procul oculus diuinæ iuſtitiæ abſiſtit hæc cernens, exitium iniquis meditans. Hoc ab eo ſieri didicerunt & nobis prædicauerunt Prophetæ.

Surgentes teſtes iniqui, quæ ignorabam, interrogabant me.

EST magiſtrus is ſenſus, nõ defuiſſe in populo, qui odio haberent Dauid, ei apud Saulem inimicitiam maledictis conflarent, teſtes iniqui, qui ſe vidiſſe aut audiſſe aſſererent, quæ nunquam cogitaſſet qui ſciſcitarẽtur ab eo, quæ neſciret, quæſtionem eorum quæ ignoraret, exercentes. Ipſi quidem referrent falſa regi, exquirerent autem ab amicis & conſanguineis Dauid, quod nunquam feciſſet, earum rerum autorem eum eſſe volentes, quas nunquam cogitaſſet, ſed ſuper eos calamitatem venturam quam neſcirent, propterea quòd ipſe ſit ab eis incuſatus eorum quæ neſciret. Illi neſcirent calamitatem, quæ eos obruat in præmium ſceleris, quod calumnientur innocentem, ignarum quorum ab eis E

Quæ ignor. inſimularetur. Græci hos Saulem, adulatoréſque eius fuiſſe, qui percunctarẽtur ab eo, num inſidiaretur regno, quod illi falsò apud Saulem prædicabant. Genus hoſtis atrox: iure vaſtitatem eis imprecatur. Interrogabant eum adhuc Dauid eſſet in regia, cum in ſuſpicio-

Interro. nem veniſſet affectati regni, quod ei offerri à populo audiebant. Surrexit turba improborum adulatorum, circunſteterunt, ſuper regno, ſuper ſalute regis diligentius ſciſcitates. Inſidias veritus Dauid profugit. Longo pòſt tempore, quietem nactus, gratias egit pro ſingulis beneficiis, non immemor calamitatum illius temporis.

Retribuebant mihi mala pro bonis, ſterilitatem animæ meæ.

SÆPIVS id queritur: ſuperius, Oderunt me gratis, gratis abſconderunt mihi laqueum, ſine cauſa, nulla prius iniuria laceſſiti, nunc acerbius, pro benefactis, maleficia. Quod dixit, Sterilitatem, eſt id quoque in Hebraico, & apud Hieronymum. In-

Steril. animam. telligitur eadem voce שכול shecol, orbitas, priuatio: ſentitque orbitatem, priuationem animæ, vitæ. Retribuebant mala pro bonis, retribuebant orbitatem vitæ. Studebant vitam F eripere. Hæc erat retributio. Omnes cruciatus, omnes indignitates referebant, ad poſtremum mortem. Græci quoque agnoſcunt eum ſenſum, ſterilitatem animæ eſſe, ſpiritu, vita carere, ne viuens virtutis officia proferret.

Ego autem cùm mihi moleſti eſſent, induebar cilicio, & humiliabam in ieiunio animam meam, & oratio mea in ſinum meum conuertetur.

Cum mol. eſſ. HVNC locum ſecus quàm noſtri codices oſtendunt, Hebræi ex ſua lectione interpretantur. Eſt enim pro ἐν τῷ αὐτοὺς παρενοχλεῖν μοι, Dum mihi moleſti eſſent, Hebraicum בחלותם bachalotham, In infirmitate eorum, In ægritudine eorum, cùm ipſi ægrotarent. Referunt ergo infirmitatem ſiue morbum ad illos, non ipſum Dauid. Toto enim hoc Pſalmo prædicat ſe eos beneficio affeciſſe, eos beneficium minimè agnouiſſe. Inter alia beneficia fuit, cùm illi ægrotarent, pro eorum ſalute indutum cilicio, ſuppliciter oraſſe. Incredibilis beneuolentiæ, ſummæ voluntatis exemplum. Indicat hos amicos fuiſſe, pro quibus infirmis ſuppliciter oraret. Eos autem poſtea proditores fuiſſe, regis odio ſeruientes, vt ſunt humana ingenia. Paucos in calamitate amicos reperiri. Singulare igitur bonitatis teſtimonium, cilicium ſumpſiſſe, ieiunaſſe, ſibi pœnam indixiſſe, vt oratio Deo gratior,

eos ad

Ætos ad incolumitatem restitueret. Hoc declarans Rabi Dauid, Recenset nunc, inquit, beneficia quæ eis quæsisset. Si quis eorum ægrotaret, dolore afficiebar, cilicium sumebam, vexabam me, vt eum Deus redderet incolumem. Vtinam oratio, qua Deum pro illorum salute suppliciter orabam, mihi prosit: mihi ea bona contingant, quæ eis optabam, postulabam. Non enim reliquis perspectũ erat, sed arcano res gesta est. Celabatur sinu oratio: non fuit res in propatulo. Hæc ille. Similia Auen Ezra prior. At nostris Græcis ac Latinis visum est infirmitatem siue molestiam quæ ab inimicis inferretur, describi. Nam Hieronymus quoque reddidit, Ego autem cùm infirmarer ab eis. Cum sint duo sensus, alter quod pro inimicis infirmis orauerit, alter quod pro ægritudine & molestia propulsanda, quam ei inimici inferrent: ego quidem ab Hebræis & à lectione Hebraica dediscere non possum. Simile quid fecit Dauid, super Saule interfecto, quanquam inimico. Orauit, ieiunauit, scidit vestimenta, fleuit. Oratio in sinu, secreta, clausa, non in propatulo. Græci orationem velut thesaurum charum, sinu comprehensum: repleto sinu gratiis, quas orando postulasset. At prior ille sensus ex verbis recta fluit. *Oratio in sinum cõ.*

Quasi proximo quasi fratri nostro, sic complacebam: quasi lugens & contristatus sic humiliabar.

AD fontem perpensa, clariora erunt. Complacebam εὐηρέστουν, Hebraicum, cui tralatio quoque Hieronymi respondet, Tanquam cum proximo, cum fratre ambulaui. Est
B enim vice illius Græci verbi התהלכתי hithhalachthi, ambulaui, incessi. Tum prosequitur, Quasi lugens matrem tristis adorabam, incuruabar. Septuag. igitur omiserunt nomen matris, at Hebræis est: sensúmque omnem è verbis suis euoluentes, interpretantur. Si quis, ait Rabi Dauid, eorum ægrotaret, non secus tristis incedebam, quàm amicus pro amico, frater pro fratre: aut quemadmodum filius ob matrem defunctã luget, illacrymatur. Memorasse matrem, quòd grauius ob eam quam patrem soleant nati ingemiscere. Sensus autem verbi, Incuruabar, ab eis offertur, quòd lugentes ac mœsti, demisso vultu obambulẽt. Nomen tristis Hebraicè est, קדר coder, sonat nigrum, atrum, pullum, referunt quòd vel color splendórque mœstis abeat, vel ob vestem pullam, quam lugentes ferunt. Is sensus est Hebræis, & ex oratione Hebraica resonat, quem repudiare nequeo, facitque vt superiores versus clarius percipiantur.

Et aduersum me lætati sunt, & conuenerunt: congregata sunt flagella, & ignoraui: dissipati sunt, nec compuncti.

AD hunc modum habet versus Hebraicus. Secus, ait, factum est ab eis. Non fuit eiusmodi in calamitate mea commiseratio. In infirmitate mea lætabantur, congregabantur, quemadmodum reddidit Hierony. Conueniebant, vt inuicem referrent, gestirent super mea clade. Quæ dixerunt Septuag. μάστιγες, flagella, sunt Hebraicè נכים nakim, interpretantur ægritudines pedũ, siue podagrosos, claudos pedibus, debiles. Vel ipsi illi, ait, Cõueniebant, quibus sors celeritatem ademit, eundi difficultatem patientes. Siue mihi dolores pedum accumulati, super quibus illi lætabantur. At mihi placet magis, quod etiam nonnullis Hebræis est visum, vt nakim designet flagella, dolores, & cruciatus illos, illam ægritudinem & infirmitatem, quam commemorat, super qua dolet eos exultasse: cruciatus obsederant corpus, tormentis indolescens. Amici lætabantur, ex doloribus meis, voluptatem capientes. Quod ait, Ignoraui, nesciebam cur afficerentur inimicè, causam huius peruersæ lætitiæ ignorabam, vt quos nunquam offendissem. Cur coirent super calamitate mea gauisuri, nesciebam. Quod ait, Dissipati sunt, est Hebraicum קרעו caru, quod ad aliud sonat, aperuerunt. Aperuerunt, inquit Rabi Dauid, os suum ex ingenti lætitia, non tacuerunt. (Id enim verbum est in Hebraico, pro eo quod Septuag. transtulerunt, κατενύγησαν, compuncti sunt, cùm sit Hebraicè דמו damu, tacuerunt.) Et Hebræi alia notiore voce declarantes subiiciunt, שתקו shatecu, quieuerunt, tacuerunt. Aperuerunt & non tacuerunt: effusè ridebant, exultabant, lasciuiebant. Os erat plenum risus, lætitiæ, non tacuerunt, imò ridebant, vocem efferebant: non dolor vocem supprimebat, nec vox faucibus hæsit, non obstupuere silentes, imò gaudebant, vox contineri non potuit. Totus ergo versus habet, Et in dolore aut infirmitate mea gaudebant. Congregati sunt, congregati dolores, aut flagellantes contra me, qui me sua illa lætitia percuterent. Et nesciui causam. Aperuerunt & non tacuerunt. Ne mirum tibi sit Hieronymum reddidisse paulò secius Hebraicum, Scinden-

Aduer. m. læt. conue. *Flagel.* *Ignoraui.* *Dissip.* *Nec comp.*

tes & non tacentes. Nam vox carea, sonat etiam scindere, sed hoc loco omnino est aperi- D
re, hiare, non obstupuisse, non dolore conticuisse.

Tentauerunt me, subsannauerunt me subsannatione, frenduerunt super me dentibus suis.

Tétauerũt. *Subsan. m. sub.* QVOD Septuag. transtulerunt ἐπείρασαν, tentauerunt, est chanaphim, simulatores, hypocritæ. estque versus obscurus, cui diuersi sensus adhibentur, בחנפי לעגי מעוג behanephe laage maog. Cui sensus is subiacet, Cum simulatoribus irrisoribus, cibus aut irrisio. De hac re loquitur Rabi Dauid. Chanaphim, inquit, sunt viri irridentes, quibus studium est vana & ridicula loqui. Et maog sonat, inquit, sermonem vanum, irrisionem. Omnisque sensus est, Isti flagellatores, hi mastiges, congregati sunt cum derisoribus. Atque isti scurræ ridentes, fremunt contra me. Sunt ergo propter voces amphibolas varij sensus. Nam maog placet nonnullis, è quibus Rabi Salomon, designare escam, à verbo עג og, coxit panem, placentam: interpretantúrque irrisores & viros ciborum, parasitos, adulatores, qui in gratiam principis & causa cibi, ad mensas regias frequentes probris, irrisionibus, ludis, insectarentur Dauid, fremerent in eum. At Rabi Dauid maog vult esse à verbo לעג laag, quod etiam in versu est, irridere, subsannare, sannis, scommatis persequi. Totus ergo versus connexus cum superiore habebit, os aperuerunt, non tacuerunt cum simulatoribus sceleratis, irrisoribus, vel irrisoribus cibi, nempe propter cibum irridentes. Aut irridentes irrisione. Huic sensui proximè accedens Hierony. transtulit in suo ad Hebraicam veritatem Psalte- E
rio, In simulatione verborum fictorum fremuerunt. Similem sensum Septuag. respexerunt, transtulerúntque tentare, quod Hebręis est chanaphim, simulatores, hypocritę. Nam tentatio propriè cum simulatione fit.

Domine quando respicies, restitue animam meam à malignitate eorum, à leonibus vnicam meam.

Quando resp. CVM tot igitur calamitatibus sim circũuentus, cùm genus inimicorum patiar, quo non sit atrocius in terris, quando tempus erit vt videam vindictam? Quousque ferre poteris pios ab impiis vexari? Quando vitam meã reuocabis ab orco, à calamitatibus quibus iam succumbo? *A malign.* Pro κακουργίας αὐτῶν, maleficio, vel malignitate eorũ, est משאיהם mishohchem, à calamitatibus eorum, à cladibus quas intulerunt, inferúntque. Hierony. quoque posuit calamitates. Idem quoque sonat vox Græca κακουργία. *A Leoni.* Eosdem leones, rapaces, feros appellat, violentos, auidos vorandi, non æquam, sed crudelem mentem gerentes. In perniciem eius pertinaces, obduratos. *Vnica.* Vnicam appellat animam vitámque, nempe singularem, charam, quam vnicè diligimus, charam habemus: vt apud Homerum, φίλον κῆρ ἐνὶ στήθεσσι φίλοισι, Charũ cor, chara viscera, chara pectora. Nõ tam propriè in Græco est μονογενῆ, Vnigenitam dicendum, vnicam, singularem, solam, vnicè dilectam, quę non gemina nobis, quemadmodum digiti, oculi, ob ídque minus chari. At anima vnica, hinc chara. Hierony. quoque transtulit solitariam meam. Restitue, libera, abstrahe, reuoca velut ab orco. F

Confitebor tibi in Ecclesia magna: in populo graui laudabo te.

HÆC pietas, hoc munus, quod mortalis offerat summo Deo, quod beneficẽtiam eius impetret. Confiteri sæpius declaratum, esse canere, laudare. Hinc canere incipiam. *In ecclesia.* Idq́; in magna multitudine, frequenti cœtu, quasi canam triumphale carmen, recitabo panægyricum, velut in panathenęis, omni cœtu coëunte, in comitiis carmina sacra canam. *Graui.* Dixit in populo βαρεῖ, graui, Hebraicum עצום, azum, forti, vehementi, multo. fortitudo multitudinem spectat. Canam vt redemptus, vt ascitus in libertatem, qui malis obruerer. Hanc gratiam referam, quòd non ero immemor: omnis cœtus audiet me canentem, efferentem egregiam hanc salutem. Agnosce quid confiteri, ex sequenti, Laudabo.

Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi iniquè, qui oderunt me gratis, & annuunt oculis.

Qui aduer. mi. ini. QVOD sæpius postulauerat, ne irrideretur ab inimicis, ne contumeliis eorum proscinderetur, ne fabula eis esset, risus, plausus, ludibrium. Iniquè aduersantes Hebraicum, inimici mendaces. Mendaces inimici, de salute eius consilium ineuntes, apud regem criminibus onerantes, inuisum reddentes: rem secus quàm habeat, exponentes. Hos effice

tristes,

Atristes, non gaudentes, incute vulnus quod eos ab mani improbáque lætitia transferat ad mœrorem Veritatum in acerbitatem eis hæc voluptas fit risus is sardonius. Quorum odium iniquum est, iniustitatum, minime naturale. Natura enim comparatum est, vt odium ab offensa initium sumat, vt odio habeas qui læsisset, qui detrimentum intulisset. At hi oderunt qui nó offendisset, gratis, sine causa, nulla culpa irritati, minime à me in hanc inimicitiam impulsi. Quo fit vt in numero sceleratorum ducere eos conueniat. Nam cùm omnes earite odio, qui bonorum homen retinere volunt, oportet eatitum vero susceptisse odium nulla causa subiacente, nullo scelere eius quem odisti, præeuntente, iniquissimum est. Id genus hominum ex hominum societate propellendum, vltra oceanum deportandum. Tam magis, si pro beneficio, quod queritur noster, odium inuenit, in quem animum placidum, beneuolum, beneficiis mitigatum, & ad amandum impulsum, gerere oportuisset, gestisse mentem iniquam. Id nô ab hominibus modo, sed à feris etiam alienum, quæ beneficiis mitigantur. Ergo hi pro portentis habendi. Annuunt oculis, quod Hebræis placeat, ii rident, aliter alteri ridens annuit. Fit naso irrisio, quæ sanna Latinè dicitur, Græcè μυκτηρίζειν. Fit oculis, quod fortè Græcè est σκαρδαμύττειν. Interpretes Græci annuentes oculis exponunt adulatores, qui præsentem Dauid, vultu, & habitu coram rege irriderent. Eodem pertinet.

Nõ superfgaud.

Gratis.

Osores gratuiti.

Osores ingrati.

Rom. 12.

Annuunt oc.

Quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & super iram, dolosè cogitabant.

B CONTRARIVS ordo & sensus in fonte. Non affirmat eos pacifica locutos, sed negat. Quod sciens Hiero. reddidit, Non enim pacem loquuntur. Longè etiam diuersum est ab origine, Super iram dolosè cogitabant, cùm Hebraicè habeat ועל רגעי ארץ Veal ighee arez. Cui plures sensus ab interpretibus propter amphibologiã adhibetur. Vox raga, Hebræis sonat rumpere, scindere, tum quiescere. Duos ergo sensus apud eos suæ dialecti proprietatem sequentes inuenies. Rabi Salomon cum nónullis aliis exponit scissuras terræ, nempe loca secreta, abdita. Ibi, ait, dolos meditantur, struunt insidias: ibi de mea salute cõsilia clam ineunt. In locis desertis ac syluestribus, quas fissuras aut rimas terre, quadam poëtica similitudine appellat. Huic quoque sensui acquiescit Auen Esra, autor nõ ignobilis. At minimè Rabi Dauid, propterea quod cogitationibus locus in cauis, atq; abditus nõ fit necessarius. Non in recessu cogimur cogitare: hic verò dicitur, Dolos cogitabat. Propterea transfit ad alium significatum, vt vox designet quietem, requiem dicatq; eos in voluptate & requie, malè de se cogitasse. Per quietem, quiescentes, voluptatibus indulgentes, otio vinóque sepultos. Dum ego vexarer, exagitarer persequente rege, nusquam consistendi mihi locus esset. In illa alta requie mihi negotia facessunt, otio eis, vt solet magis malorum quàm bonorum pater esse, exhibente nefarias cogitationes. Non loquuntur ibi pacifica, salutaria, imo crudelia de interitu, de rapinis. Hos duos visum est magistris proponere significatus, quos aliis exemplis ex sacris litteris, quæ sunt eis certissimi linguæ suæ autores, corroborantes. Primus antiquis placuit, in secundo solum Dauid arbitror esse. Vterq; subest C propter πολύσημον. Haud mihi esse cõpertum est cur Hiero. transferat, In rapina terre, cùm is significatus apud eos nõ extet. Nõ est ergo ἐπ' ὀργήν, super iram, sed totus versus habet. Quoniam non loquentur pacem, & super rimas terræ, verba seu res fraudulentas cogitabant.

Mi qu. pac. lo.

In rime terre lo. do. co.

Et dilatauerunt super me os suum: dixerunt, Euge euge, viderunt oculi nostri.

RECTE dilatauerunt procacitet loquentes, effusè ridentes. Cùm viderent me, ait Rabi Dauid, huc atque illuc exulem vagari, tunc dicebant, Vah vah, viderunt oculi nostri quod volueruntquod eis gratum esset. Est enim pro Græco εὖγε εὖγε, Euge, euge, Hebraicum האח האח haach haach, Latinè quod est apud Comicos, aa, aa, ridentis, exultantis, os & guttur aperientis, & crebro risum repetentis. Erat, ait, in gutture, ore, oculis, lætitia. Guttur habat resonans, oculi alacres aspectu cladis pascebantur. Nihil non de inimicis atrox prædicat, inauditam eorum ingratitudinem ostendens. Viderunt oculis quod optassent, augetur eorum improbitas, dolor vexati, quòd gloriantur facinore admisso.

Vidisti Domine, ne sileas Domine, ne discedas à me.

VIDIT eorum acies me, tu quoque vidisti. Perspecta est hostium improbitas, patet oculis tuis. Nihil ego per indignationem exaggero, nec maiora facio. Quod ait, Ne Vidisti. Ne sileas.

fileas, Silent qui calamitatibus circumuentos videntes tacent, non exclamant, nõ ingemiſcunt, non concurrunt opem ferentes, diſſimulant. Eis dolor non exprimit vocem, conniuent, quaſi dormitantes, ſtertentes, negligentes, ſibi quæ ſiant conſideranda tanquam nihil ad ſe pertinentia, non putantes. At nos precamur aſpiciat, vlterius ve commoueat ſeſe, miſerorum cladibus indoleſcat. Cinis eſt regere imperio terras, cui lumina mille, quibus vniuerſa cernat, viſis ordinem addat. Ne taceat, ne diſcedat, pi opinquus aſſiſtat. Non poteſt Deus diſcedere maior omni mũdo, nullis quibus ſe recipiat locis patentibus, ab aliis digreſſus, quemadmodũ ſol digreſſus à nobis, ad Antipodas receſſit. Diſceſſit cùm videi e reſpuit, auerſatur, ſinens perire delinquentem, pœnaſq; ſcelerum dantem, cùm dies oppoi tuna veniſſet, aut ſub cruciatu corporis cæleſtia præmia liberantem. Nos oramus, ne nobis natus auxilium, cùm poſtulat vſus, ferre recuſet, quẽ à noſtra conſuetudine peccata ſubduxiſſent.

Ne diſcedas à me.

Exurge, & intende iudicio meo, Deus meus, & Dominus meus, in cauſam meam.

Exvrge, excitare, ne diſſimules, videre refugiens. Intende iudicio, mi, iuſtitiæ, quę mihi debetur. Ius à me ſtat, ab eis culpa. Reus non ego, ſed illi. Quaſi pro tribunali ſedens ſei ſententiam. Gladium adueiſus iniquos euagina: pœna capitis damnatos, mitte ad ſupplicia. Iudicium ſuum, dixit, iuſtitiam, æquitatem, ius, rationem. Hanc cernat, ad hanc ſe excitet. Iudicium quoque ſuum, vltionem, vindictam, hunc ſtudeat, hanc animo meditetur, pateat, habeat in promptu, neue inſerre moretur. Dixit Deum & Dominum: ſecundum ſonat velut patronum meum, cui cauſa mea cõmiſſa eſt: ego velut cliens, tu patronus, iudex, cauſæ cognitor.

Dominus.

Iudica me ſecundum iuſtitiam tuam, Domine Deus meus, & non ſupergaudeant mihi.

Iudica me, vlciſcere mihi iniurias illatas. Infectare edictis tuis minacibus maleficos, poſt edicta conſequatur pœna. Damnentui, damnati ad ſupplicia rapiantur. Ius meum ſuſcipito, rationem inſpice: idque ſecundum iuſtitiam tuam: quanta eſt æquitas tua, gaudens ordine rerum, & conſeruatione. Quemadmodum iuſtus es, ſic vlciſcere calamitates illatas: id à iuſtitia tua, quę maxima eſt, repoſco, ve iudicium, ſententiamque ſuper iniquos exprimas, tu ſceptra tenes iuſtitiæ, ſolij tui indefeſſæ comites. Iure vindictam expoſcens in his anguſtiis ad te conuertor, non tam vltionem, quàm defenſionem efflagitans. Quòd ait, Non ſupergaudeant mihi, eſt Hebraicè ſimpliciter: Ne lætentur mihi, nec mihi dolor longior, nec eis diutina lætitia relinquatur. Conuerſis fatis, illi lugeant, nos excipiat alacritas.

Non dicant in cordibus ſuis, Euge, euge, animæ noſtræ, nec dicant, Deuorabimus eum.

Evge, ſemel eſt indicium (vt diximus) lætitiæ, Hebraicè pro eo ראה heah, aaa. Hieronymus vertit, vah, adiunxitque animæ noſtræ, quaſi lætitiam, alacritatem animæ noſtræ. Ne ſit, ait, in pectore atque animis eorũ eiuſmodi exultatio. Eſt alacritas eorum perniciofa, ſcelerata, exoriens ab alterius calamitate, non eis ſperata cõmoda, ſed ſpes alieni detrimenti gaudio pectora diffundit: cõceperunt animo cum voluptate meam calamitatem, non exitium ſolum, ſed velut beſtiæ rapaces vorare totum ꝗ abſumere cogitantes. Præripiunt animo prædã, auidis animis iam totum me abſorb ent: deliberarũt iam de mea calamitate. Hæc deliberatio eſt, velut cùm ſæpe lupos, aut leones vidimus impetu facto oues dentibus corripuiſſe, breui eas abſumptas ex oculis abiiſſe. Propterea velut certa, exploratáque victoria lætantur, ſumma omnium lætitia tempus expectatur.

F

Deuorab.

Erubeſcant, & reuereantur ſimul qui gratulantur malis meis: induantur confuſione, & reuei entia, qui maligna loquuntur ſuper me.

Exaggeratio petitionis, Erubeſcant, reuereantur, induantur confuſione, pudore, ignominia. Nam id melius eſt, pro Græco, αἰσχύνω, ἐντροπὴν, quàm confuſione & reuerentia. dicendũ dedecus, ignominia. Hieronymus quoque Latinius verecundiam dixit. Reuereantur quoque Græcè ἐντραπείησαν, melius pudefiant, dedecorentur, fœdatos ignominia videamus. Hebraica quoque tralatione dicunt induti dedecore, aut ignominia.

Aminia. Dedecus autem, veluti vestem quandam, qua nos vestiri contingat, inducentes. La- *Induti* tini quoque dignitate, honore, auxilio spoliari. Est decor aut decus, vestis optata, gratissima *opprobrio.* oculis, reddens eum qui gestat, spectantibus gratiorem. Sic dedecus, vestis fœda, deformis, informem, inuisúmque, cui adhæserit, exhibens. Huiusmodi vestis hostes induat, precatur, inani, stultáque ostentatione depositæ: totos eos ignominia, pudórque cooperiat, obruat. Quacunque irent, in fuga subsidium ponere, fecerint, eis metus et pauor, deformitas fugientium corporibus impressa, sub oculis omnium accepta clades, stultos eos, nihil sapuisse, ut vidisse comprobet. Pulchri sibi & felices, beatique nunc videntur, in aula Regis primos locos, quos sibi adulationibus quæsierunt obtinere, posthac miserabiles, inglorios, infames, deiectos, aspiciamus. Iuste igitur eos his diris insequitur, omnémque hæc capitibus eorum malorum molem orando deuoluit, quod genus hominum esset maleficum, ingratum, quo non terra nequius sustineret. Quod dixit, qui malegua loquitur super me est fons בעליגים *Qui malignamini* hamagdilim, grandefcunt super me. Magnificantur dixit Hieronymus, attollunt sese, superbiunt, maiores fiunt, minitando grandérque fremendo, audaciam, spiritúsque validarum bestiarum sibi sumunt, vt qui me dentibus mandere audeant. Septuaginta quoq; Græcè dixerunt ad Hebraicum μεγαλορρημονοῦντες, magna, superba loquentes.

Exultent, & lætentur qui volunt iustitiam meam, & dicant, Semper magnificetur Dominus, qui volunt pacem serui eius.

BEATIS mœrorem, solicitudinem, cruciatus instantes propter eorum arrogantiã optauerat, sic iustibus, iustis optat lætitiam. Et (vt aiunt Hebræi) quo tempore eubescere cœperint, qui gratulantur meis incommodis, contrà lætabuntur qui cupierent *Iustitia* videre iustitiam meam, nempe vindictam, vltionem. Iustitiam meã Rabi Dauid interpre- *mea.* tatur יושר iesri, æquitatem meam id quod mihi iure debetur, ius meum, debitum. Exultent, aut optantis est, aut denuntiãtis. Exultabunt, lætabuntur, & dicent, Magnificetur. Hæc erit lætitia, is triumphus bonorum, cùm videant vindictam, cùm videant Nemesin expergi- *Magnifice-* sci, improbis infestam. tunc dicent, Magnus Deus, admirabilis, tremendus, non imbecillis, *dominus.* nescius rerum humanarum, tantis laboribus impar, vt eas regere, vt gentes frænare superbas non possit. Cùm videris sceleratos perisse, senties quid potestatis habeat illud numen, quod efficerit laudibus iustorum, laudatur, tollitur in cælum clamor. Quod ait secundo loco, Qui volunt pacem serui eius, est alius sensus ex fonte. Non sunt οἱ θέλοντες, volentes, *Qui volũt* quemadmodum prius, qui volunt iustitiam meam, sed Deus יחפץ hechaphez, qui vult, qui *pacẽ serui eius.* vult pacem serui sui. Magnificabitur vocibus iustorum, deiectis superbis, bonis liberatis. Vult pacem serui sui, salutem, conseruationem. Hieronymus haud aliter, Qui vult pacem serui sui. Propter hanc voluntatem, studiúmque bonorum conseruandorum laudatur, prædicatur, magnus habetur. Est clarus hic psalmorum ritus, quem sæpius retuli. Primum *Psalmorũ* omnium præponunt calamitates, in hostes eaniunt diras, desiderant iustitiam Dei, bonos *ritus.* vexari sinentem, ad postremum (velut precibus gratis, acceptísque) vaticinantur se liberandos, improbos miserè perituros, impiis & iniustis pro lætitia, qua pios vexantes triumpharent, futuram calamitatem, luctum, finem cum lacrymis. At secus iustis in lætitiam, & alacritatem, solicitudinem, lacrymásque conuertendas. Hoc haud dubiè cernet fieri, qui paulum expectet. Versus omnis habet, Exultent, & lætentur qui volunt iustitiam meam, *Veniens veniet, nõ tardabit.* & dicant, Semper magnificetur Deus, qui vult pacem serui sui.

Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam, tota die laudem tuam.

MEDITABITVR, Hebræis quoque quemadmodum Græcis ac Latinis verbum me- *Meditari.* ditandi, est exercedi. Qui meditabitur in lege Domini die ac nocte, est hoc verbum. Ad hæc verbũ ipsum Hebraicum הגה hagah, est loqui, hinc הגה heghe, sermo, locutio. Modo nominat iustitiam suam, modò iustitiam Dei. Est autem vna eadémque iustitia à Deo nascitur, impartitúrque, nos eam recipimus. Fons ille iustitiæ, nos haurientes. Nostra est, qui fruimur, illius qui dat, largitur. Iustitia nostra, est ius, æquitas, quam Deus nobis exercet, iratus his qui nobis iniurias intulissent, amor recti, odium iniqui. Affectus animis magis ac iustis inhærescens, eos commouens, & impellens. Huius motus sumus ipsi participes, quippe qui eam causã nostri cõflagrat, in eandesit, iniurias quas patimur, cõcitemans, amouens, in nihilũ redigens. Ignis animi diuini nobis ardens, nobis deseruiens, nostris inimicis

infestus, nos refouens, recreans, gelidas miseriarum hyemes discutiens, calamitatumque noctem quæ nos obrueret, ardore repellens. Itaque dicitur iustitia Dei, & iustitia nostra, inter donatem accipientemque intercedit. Quòd sit iustitia eius dicet ex secundo, Laudem tuam, iustitia eius, est laus eius, maxima pars laudum, maiestatisque eius, regni decus ac robur, quòd iustus est, optimæ voluntatis, præstantissimæ bonitatis. Hoc decet mortales venerari, nullo non tempore versare. Nam quod canimus, gratum est, arridet, cupimus imitari, optimo gaudiorum genere detinentur, exultátque animus.

Laus.

PSALMI XXXV. EXPLANATIO.

INSCRIPTIO est, In finem servo Domini Dauid. Nihil varium nisi quòd εἰς τέλος, in finem, dicendum lamnazeach, ac canendum, triumphandum, ad canendam victoriam. Nam Hierony. quoque pro victoria Neconon τῷ παιδί, servo, dicendum τῷ παιδί, servi, ad Hebraicum לעבד lee bed. Le, seruit casui gignendi, etiam dandi: hic gignendi. Seruum seu colentem Dei, siue pium se appellant, quod de impio locuturus est. Præclarus Psalmus de pietate & impietate, de virtute & scelere, de fine bonorum ac malorum: quis finis pia mùmque pietatis, atque iniquitatis. Huius quoque generis erit Psalmus, huic secundus, optima Philosophia.

Lamnazeach.
Le.

Dixit iniustus vt delinquat in semetipso: non est timor Dei ante oculos eius. E

CLARIORA fiant ex origine. Dixit scelus, aut scelerata cogitatio, vt iniquè ageret in medio cordis mei: non est timor Dei ante oculos eius. Est velut hyperbaton. Nam Hebræi eam partem quæ est, In semetipso, pro quo secus Hebraicè בקרב לבי bekereb libbi, In medio cordis mei, referunt ad ipsum Prophetam, qui dicat in corde suo, cogitet, affirmet. Hoc, inquit, ego mecum reputo, hoc contendo, impios statuisse scelerate viuere, non ob aliam causam, quàm quod non est timor Dei ante oculos eorum. Hunc ego, inquit, totius impietatis fontem prædico, quòd non timent Deus, quòd fræna timoris depulimus, quòd negligimus ei placere, summis velut servi dominos spernentes. Vt fontem pietatis sæpius prædicaui timorem Dei, beatos asserui qui eum timerent, quòd timentes, sese ab improbitate continerent, non præcipitarent, recti vtique consisterent: sic nunc cōtendo sceleratos infeliciésque homines fieri, quòd timere Deum desierit, quòd aliquid acturis non obuersatur ante oculos timor Dei. Sunt quales olim, qui vel nullum Deum crederent, nullum numen, nullam vim, quæ generi cōsuluisset humano: si forte sit, dedignari tamen, aut non posse res hominum cernere, longissimè à regione terrestri semotam. Harum cogitationum pleni, transuersi in omne scelus rapiuntur, nullas in posterum facinoris admissi pœnas expectantes, liberata metu præsentis omniáque cernentis numinis conscientia. Quis enim timeat quem nusquam esse putet, aut esse quidem, sed nō iuris aut potestatis dignitatisque eius esse videre mortalia? Ergo maximorum malorum, omnisque perturbationis humanæ vitæ causa est, quòd non timemus Deum. Non timuisse causa fuit, quòd non credis esse, aut esse quidem, sed oculos eius, quoties peccas, non intereſſe. Nec tibi facinus admittenti occurrit ea cogitatio, non secus te ab oculatissimo Deo videri, quàm si millibus hominum oculis spectantibus, adultero aut homicidio te contaminares. Si scires, si vehementer & solidè crederes, nihil Deum fugere, non modò factis sed etiā cogitationibus tuis præsentem, cernens & timeres, & velut coram iudice trepidus assisteres. Alter timque ab altero nascitur, peccas quia non times: non times, quia non credis subiectum te oculis Dei: non putas adesse vbi scelus admittis. Tantopere adest spectans, quantopere tu faciens. Hoc illi nesciunt, aut ne metus abstrahat, pauor excruciet, nescire conantur, aut peccati dulcedine capti plus cupiditati, quàm timori obsequuntur. Posset esse sensus, Dixit impius, In quo agam in medio cordis mei: concipiam corde meo, conceptam edam in lucem improbitatem, quam quidem ipse improbitatem non putat. Tum subiicit Propheta, Non est timor Dei ante oculos eius. Eodem fere pertinet is sensus.

In semetipso.
Fons omnis impietatis.
Semen omnis pietatis.
Protagoras.
Epicuri.
Incredulitas, aut impietas fuit, vt Deū non timeamus.
Impius non timet, non timet, no mundat se peccato.

Quoniam dolose egit in conspectu eius, vt inueniatur iniquitas eius & odium.

SENSVS

A SENSVS euoluendus ex verbis Hebraicis. Quoniam sceleratè egit aduersus eum in *Dolosè egit.*
oculis eius, vt inueniret iniquitatem eius, & odio haberet eum. Sunt Hebraica idio-
mata locutionésq; eis vsitatæ. Iniquus ille, inquit, החליק hechelik, perperam egit, sce-
leratè in oculis Dei, eo vidente & sciente, quem videre & scire nō putaret. Non destitit igi *In consp. e.*
tur is peccare: quodcunq; autem peccasset, sub oculis Dei factum est: omnis error & culpa
admissa est spectāte Deo, peccato eum nō fugiente, imo inueniente, reperiente. Perpetra-
tū est facinus in oculis eius, quos effugere potest nemo. Inuenit, vidit, perspectū explora- *Vt inue.*
túmq; habuit: & cum vidisset, repertúmq;, odio habuit. Hoc student denique, assequunturq; *iniq. e.*
improbi, flagitiis se captiuos tradentes, quòd cùm videantur inueniantúrque à Deo, ab eo *Ad odiū.*
odio habentur: execratur posthac abominatúrque eos Deus. Lucrantur aliquam volupta-
tem in scelere, at magno cōstantem, inimicitiam Dei parientem. Peccauit improbus, Deus
inuenit, vidit, odio habuit, hoc ordine geritur res. Deus est mens, recti iustiq; amans, iniusti
inimica. Nullum superest perfugiū peccantibus, quin in numero inimicorum Dei habean-
tur, si quodcunq; agunt, perspicuū est oculis illis immensis, tum quod agunt, odiosum inui-
sumq; est illi. Potuisset esse sceleratis primū perfugium, Nemo est qui noscat quod agimus,
licet impune per omnes animi nostri libidines vagos decurrere. Adest, inquit Propheta, si-
stite pedem, ò scelerati. Aspicit Deus, si nō homo. Est alius oculus qui nos cernat. Alterum
perfugium, Nouerit licet Deus, nihil eum factorum nostrorum latuerit, quid ei cum rebus
humanis? Scilicet is superis labor est, ea cura quietos sollicitat. Vulgus ingens est omnibus
B locis impune peccantium. Propheta nuntius Dei cōtrà, Hoc erit vestri sceleris deniq; pre-
mium, hanc demum mercedē feretis, eritis odio summo Deo, cum quo gratia amicitiáque
perpetua vobis esse potuisset, iuste sapientérq; viuentibus. Quòd si neq; odium vobis obes-
se, neque amicitiā eius prodesse cōtenditis, hic ego perspicuis exemplis dementiā vestram
coarguam. Tunc pecudibus deteriores ostendā, qui propter stuporem nec detrimenti cau-
sas nec vtilitatis ac felicitatis originem sentiatis. Pro dementibus insanisq; relinquēdi, nisi
tempus aut verbera vobis restituant sanitatē. Versus igitur habet ex Hebraico fonte, Quia
perperam egit aduersus eum in oculis eius, vt inueniret iniquitatem eius, vt odio haberet
eum. Hieron. quoq; eadem propemodum, Quia dolose egit aduersus eum in oculis suis, vt
inueniret iniquitatē eius ad odiendum. Docent aliis exemplis Hebræi locutionem, inue- *Inuenire iniqui.*
nire Deum iniquitatem, quoties vindictam infligat. Verbum quoque dolosè egit, eò per-
tinet, quod improbus opinatur arcana scelera, quę per dolum & fraudem fiunt, oculos Dei
subterfugere. Spectat ad occulta flagitia, quæ cum dolo & fraude fiunt.

Verba oris eius iniquitas & dolus, noluit intelligere vt bene ageret.

DECLARAT superiora, Dolosè egit. Nunc verba oris eius iniquitas & dolus. Sermo-
nes eius fraudulenti, fraudibus tecti, superne pacem amicitiámque prætendentes.
Subest iniquitas, prauitas, scelus. Hoc erat quòd ante oculos eius non esset timor
Dei, existimabat fraudes illas perinde ignotas esse Deo, atque hominibus. Propterea fons
C scelerum, Deum non timere, quòd cum latere posse existimantes non abstinemus grauio-
ribus sceleribus, quibus tantum turpitudinis inest, vt oculos, ea patrantes, fugiamus, existi-
mantes nemine mortali cernente non superesse qui videat. Horum igitur sermones sunt
cum iniquitate, inest eis pernicies, vastitas, homicidium, rapinæ, sed hæc occultata lepo-
re, & verbis amicis. Cædes illa, seu vastitas dissimulata vocatur dolus, fraus. Res perni-
ciosa verbis blandis adumbrata. Tendit, inquit, in perniciem hominum quodcunque lo-
quuntur, quibus deest sensus ille timendi colendíque Dei. Quódque grauius est, operam
dant vt ratione insaniant. Scientes & prudentes, naturáque miseri peccant, Vltro verita- *Noluit intel. vt bene age.*
tem iustitiámque refugientes. Non est eis voluntas rectè agendi, abstinent etiam volen-
tes à sapientia, desipiunt non inuiti, offerunt vltro sese dementiæ. Id cum est in Hebrai-
co, חדל להשכיל להיטיב chadal lehaskil lehetib, Abstinuit intelligere vt bene ageret. Quod
Hieronymus, Cessauit cogitare vt bene ageret. Funditus desipiunt, præcipitésque labun-
tur, quibus non est timor Dei. Longissimè exulant à sapientia. Nam alibi est, Accedite ad
eum & illuminamini. At hi accedere recusantes, necessario semper in tenebris decumbūt.
Nam qui timet, colítque, accedit propius. Qui accedit, fit caloris, lucísque particeps. Qui
non colit, recedit: recedens, non modo non ampliorem lucem accipit, sed quam possidet,
etiam amittit. Augetur misero cæcitas in dies. Hac de fonte scelerum & virtutum sancti
Vates suis carminibus nos docentes, indefesse concinunt.

Iniquitatem est meditatus in cubili suo, astitit omni viæ non bonæ, malitiam autem non odiuit. D

Iniq. me in cub. PERSEQVITVR, vt fons scelerum sit Deum non timuisse, expediens singula, quid agant quibus cultus, metusque Dei, oculis non assistit. Noctes atque dies, inquit, malarum pleni sunt cogitationum, cùm se quieti dedissent, cùm remotis arbitris, diurnisque negotiis sepositis, liberior animus curisq; solutus secum ipse volutat, putes eis tunc meliores cogitationes occursare, decernētibus pòst rectius viuere, aut qua ratione melius agant, deliberantibus? Nihil omnino tale. Tunc omni scelere scatet animus. Tempus illud maleficiis condendis, quæ pòst in lucem ab eis promantur, deserunt. Duos igitur actus nominat, alterum noctis, scelerata consilia agitandi, alterum diei, eadem perficiendi. Primus est, iniquitatem meditatus est in cubili suo. Secundus, *Ast. omni viæ nō bo.* Astitit omni viæ nō bonę. Quod clarius ex fonte est, Institit viæ non bonæ, iter ingressus iniquum tradidit sese maleficiis, posuit pedes in præcipiti, viuens iustitiæ, probitatiq; inimicus. Is est mos eorum, qui à timendo Deo desciuerunt: hac ratione vita eis traducitur, neque dies neque noctes aut malè cogitare, aut peius edere quod cogitassent, desistunt. Non sunt eis inuisa malefacta. Scelus, vitium non προσώχθισεν, vt est Græce, non est execratus, nō fuit sceleri infensus, cùm omne vitium turpitudinem habeat, natura vero comparatum sit, vt odio turpia habeamus. Hunc habitum compararunt, qui Deum timere desierunt.

Domine in cælo misericordia tua, & veritas tua vsque ad nubes. E

HÆc optimè post cōmemoratas quorundam hominum in terris improbitates, subiicit, qua ratione cōprobet nihilò secius bonitatem prodesse mortalibus, tametsi non desint ingrati, huiusque liberalitatis immemores. Tum vt coarguat falsas corū opiniones, quorū ante oculos non sit timor Dei, quòd eum nescire quę fiant in terris arbitrentur, nihil ab eo mortalibus aut bene aut male capientibus, quippe qui nō laboret inspicere facta nostra, nihil ad se attinere, minimè sibi cōsideranda existimans. Adest igitur cælestis legatus, obuiam sceleratis humani generis euersoribus occurrens. Et terras relinquens, déque improbis amplius loqui refugiens, vertit sese ad eum quem iniqui contemnentes, tantopere delinquunt, vt potius pro monstris, quàm ratione præditis habendi videantur. Illi, inquit, o pater æterne, quorum autor fuisti, te despicere mare terrásque iacentes, aut quicquam habuisse mortales à te, quo vitam sustinerent, numénque tuum beneficiis allecti colerent, pernegant. *In cælo misericordia tua. i. in cælum.* At non omnia plena sunt liberalitate beneficentiáque tua? Non vsque in cælum, ad orbes cælestes, ad ambitum axis, per omnem mundum longe latéque pertinens munifica charitas tua progreditur? Est enim sensus vocis Hebraicę חסדך casdeka, quod misericordiam Septuag. transtulerunt, beneficium, benignitas. Hæc, ait, benignitas eò vsque larga copiosáque est, tantúmque spatij in omni terra complectitur, vt in cælum vsque perueniat. Nullus est locus, nulla regio, nullæ in toto terrarū orbe gētes, quin eius sint capaces F & participes. *Misericordia.* Misericordia nempe, liberalitate, munificentia tua plena est terra. Nullum est munus in terra, nulla res quæ sit vsui mortalibus, cuius non tu autor largitórque fueris. Ob quam causam perspicuum fit, quantopere desipiant omnes impij, quantúmque ingratitudinis crimen incurrant. Tu generatim aliis omnes animantes, tu cibos, quibus omnes victitent, singulis temporibus sufficis. Itaque liberalitas tua cælum vsque pertingit, nusquam non præsens omni modo. *Ver. tua vsq. ad nu.* Quod ait, Veritas tua vsque ad nubes, pro ἀλήθεια, veritas, est in fonte, אמונתך emunatheca, fides tua, siue stabilitas aut cōstantia tua. Hieron. quoque trāstulit, Fides tua. *Fides Dei.* Fidem, quod aliis locis perspicitur, vocāt sacrę litteræ, stabilitatem, constantiam, perseuerantiam: quasi solidam veritatem, nō vanitatem, fluxamq; instabilitatem. Fidem seu veritatem appellauit eam ipsam misericordiam, beneficentiā, stabilitatem, conseruationemq; perennem mundi, vt exponunt Hebræi. Fides eius est, perpetua benefaciendi constantia, perpetua illa indeficiénsq; liberalitas, qui faciat semper & fideliter, amicè ac stabiliter, quod semel fecisset. Non desertor officij, non suæ munificentiæ frænator, quasi pœniteat eum beneficiorum. Est fidelis, cōstans, stabilis, perseuerans, insistens, benefaciendi auidus. Hæc virtus in eo tāta est, tam larga profusaq;, vt vsque ad nubes procedat. *Nubes.* Nubes, quod etiam placet Hebræis, sentit cælum, æthera, quem vsque nubes ascendunt. *Cælum.* Hebraicè שחקים shechachim, quod promiscuè est nomen nubium, atque ætheris. Nam cæ-

lum

Alum quoque nunc aër est, nunc orbes cælestes. Hæc fides rectè dicta est ab interpretibus Græcis veritas, quasi indeficientia, perpetuus liberalitatis fluxus, non obliuio bonitatis. Nam ἀλήθεια à priuatione λήθης, obliuionis, dicta. ἀλήθεια.

Iustitia tua sicut montes Dei, iudicia tua abyssus multa.
Homines & iumenta saluabis Domine.

PLVRIMA de virtutibus diuinis prædicauerat, multus in commendanda charitate munificentiáque eius fuerat: nunc de iustitia, iudiciorum eius seueritate, æquitate quoque. Est quidem, inquit, benignitas charitasque tua tanta, vt omnem mundum amplectens, vel ad sydera pertineat. At iustitia exaduerso tanta est, tam vasta, longè latéque eminens, vt montes editissimos æquet. Benignitas, inquiunt Hebræi, erga bonos, pios, iustos, Dei timētes: iustitia aduersus improbos, impios. Duo sunt affectus, alter benefaciendi, terrasque omnes vbertate sua fœcundandi, quem benignū, liberalem, largum, beneficiorum prodigum sentiant omnes animantes. At rursum abest iustitia magna, incredibilis, seuera, non minoris forsan magnitudinis atque munificentia & charitas. Hæc in terra versatur, obambulās oculata, peruigil, omnia prospiciens, nihil sibi incognitū, non perspectū explorat umque sinens. Vigilat sceleratis dānandis, bonis tuēdis. Cūm multa peccata exerceantur in terris, multumque vanitatis, turpitudinis, crudelitatis inueniatur: putes non esse qui curet ista, qui sibi non cōsideranda existimet, qui nec sensum habeat, nec dolorē capiat, cùm tot
B tantisque flagitiis inficiatur aër, sunt prædæ innocētes, pauperes, viduæ. Imò verò est magna iustitia, regina ingens, cui mille oculi, innumeræ manus, quibus cædat sceleratos. Insuperabiles vires, quibus iniquos corripiat, prosternat, euertat. Innumeræ suppliciorū formæ, quibus capiat, opprimat nefarias bestias. Quam nubes attingit charitas, liberalitas, tā iustitia, montiū vertices excellit. Inque eo charitas est, quòd nō modò munera sua effusè, copiosèque largitur, sed quòd probos innocentesque tuetur, amicus verus, paterque, quē cōmoueat iniuria suis illata. Quòd dixit, Iudicia tua abyssus multa, vt beneficentiā ad nubes, iustitiā ad cacumina montiū cōparando extenderat: sic iudicia ducit ad abyssum profundā, magnitudinē harū virtutum demonstrās. Ad abyssum vsque, qui locus est in mari maximè profundus, impenetrabilis vorago, procedit magnitudo iudiciorum. Sunt eius iudicia magna, grandia, fine mensura. Virtus hæc iudicādi est altissima, magnitudinis immensæ. Tres excellentes ingentésque virtutes, quarū excellentiam declarat exemplis, spatiisque in omni mundo maximis cōmemorat. Maximum spatium est a terris ad nubes, magnū quoque ad montiū vertices à radicibus. Haud minus magnum, à summa aqua ad infima abyssi sedem. Est Abyssus Græcè quasi impenetrabilis vorago. Præclaræ, inquit, & incomparabiles sunt virtutes eius. Sciendum tres has virtutes ad vnas redigi. Idem enim est, iustitia, atque iudicia, alterum alterius repetitio, declaratio, quod solitum est in sacris litteris. Scire quoque operæpretiū est, quòd dixit, montes Dei, mos est in sacro poëmate, cuius alias admonui, quòd adhibent rebus his Deum, quarum velint magnitudinē ostendere, vt cedros Dei, celsissimas cedros, montes
C Dei montes altissimos. Simili locutione Homerus ἅλα δῖαν, mare diuinum, nempe ingens, largum. Et cum res immensas describunt, vulgo exclamant potentiā Dei. Hac docet Rabi Dauid, hoc loco, כשרוצים להגדיל הדבר הרבה סמכו הוא האל. Non displicet quod opinatur Abraam, has cōparationes, tam ad scientiam ipsarum virtutum quam magnitudinem referri. Est, ait, incomprehensibilis nostris ingeniis charitas tua. Est item maxima scitu iustitia, maiórque, vt nostra scientia possit comprehendi. Iudicia quoque sunt inscrutabilia. Prior mihi sensus, quanquam non distant, gratior existit. Rabi Dauid proposuit non aspernandum, Iustitiam bonis defendendis & beneficiis largiendis. Est enim sæpe in sacris litteris nomen iustitiæ, charitatis, liberalitatis. Hanc victorem bonis & piis studere, propterea montibus similasse, iudicia in tartarum & abyssum demisisse, improbis & sceleratis. Ne promiscuè opineris & fine discrimine, charitatem, iustitiam, iudiciáque exerceri. Mihi videntur omnino comparationes à rebus maximis desumptæ. Quod ait, Homines & iumenta saluabis, est ipsis quoque duplex sensus, Homines appellasse veros, probosque, dignos qui homines vocentur: iumenta verò peccantes, veluti ratione carentes, prouidentiámque afferre prioribus salutē, velut hominibus: posteriores curare ac gubernare vt feras, bestias, habere eos in numero bestiarum, formā humanam gerentiū. Seruat veros homines, pios, sanctos, improbos pro bestiis ducens, custodit, seruátque vt bestias. Est alius ei sensus, Omnem carnem, omnem rem sensibilem Deus iudicabit. Cuncta, Salomon inquit, adducet Deus in iudicium. Sed

Iustit. tua. sic. mon. dei.

Iudic. tua. abyss. mult.

Mōtes dei.

Homin. & iumenta sal.

Eccl. 12. d.

hic nulla salutis mentio minimẽque huic ego subscribo. Videtur ergo suscipiendum vt sonat. Eam esse diuinæ munificentiæ vbertatem, (perstat enim, vt videbis versu sequenti, misericordia diuina extollenda) vt vsq; ad irrationales bestias descẽdat, eas alens, pabula sufficiens: nusquam parca, vbique fœcunda, quod alio psalmo extulit, Et pullis coruorum inuocantibus eum. Et, A te expectant vt des illis escam in tempore. Dante te illis colligent, aperiente te manus tuas, omnia implebuntur bonitate. Ergo verior sensus de vniuersali conseruatione, tam hominum quàm omnium generatim animalium, propterea charitas eius cælum cacumine tangit, celsissima, latissima, cunctis fontibus vberior. D

Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus: filij autem hominum in vmbra alarum tuarum sperabunt.

HOc versu si legas, vt est in codice Hebraico, claret sensus versus antecedentis de iumentis conseruandis, de magnitudine, vbertate diuinæ charitatis, misericordiæ. Legitur Hebraicè quod trãstulit eximius doctor, מה יקר חסדך ma iacar chasdeca. Quàm pretiosa misericordia tua. Quod quidem Græca quoque resonant, sed non rectè Latinus reddidit, ὡς ἐπλήθυνας τὸ ἔλεός σου ὁ θεός; Quàm multiplicasti misericordiam tuam Deus. Effertur igitur diuinæ copiæ vbertas, cum primis ad homines vberior confluens, vt quos Deus non alit modò, sed velut amatrix pullorum auis, alis extensis protegit, defendit. Humanum genus eximia charitate complectitur Deus, non cõtemnit, aspernatur, extra flammantia mœnia mundi longè sepositus. Nobiscum est, nos amplecteus, fouens In eo spes omnes, opésque nostræ sitæ. In eo viuimus, mouemur. Sub vmbra eius, sub alis defendimur ab omni clade. Non est inanis spes nostra, speramus salutem eius qui velit & possit nos seruare. Extulerat misericordia eius vsque ad sydera: nunc exclamat, eius magnitudinem admiratus, quæ cuncta gubernet in terris, maximè ea quæ ad homines attinent. E

Quã mult. mi tu.

Filij ho. in teg. al. sp.

Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos.

Inebr. INEBRIABVNTVR, interpretantur Hebræi, replebuntur, fœcundabuntur, explebuntur: totumq; hunc versum, sunt ex eis qui de futura beatitudine interpretentur, ebrietatem, æternam voluptatem, sempiternã diuinæ cõtéplationis in domo Dei, in cælo, ætheriis domibus, penetralibus cęlestibus, palatiis supernis, in aula ditissima, beata. Hinc intelligas quanta sit Dei munificentia, quàm verum sit eam caput inter nubila condere, quinetiam super æthera transit, & sydera tranat. In terris vbiq; vagatur regens cuncta, omnes animantes alens, hominibus autem fœcundior esse cupiens, ducit eos in cælum, ad fontem æternæ voluptatis, ad inæstimabiles diuitias, ad gaudia solis nota piis. Æternam ebrietatem Orpheus etiam antiquissimus Vates descripsit, Deos nectaris ambrosiæq; poculis satiari, Hebe, quæ iuuentus est, pocillante. Esse Deos semper iuuenes, ignorá esse regionibus illis senectam, mortis nomen inauditum. Non posse magnitudinẽ voluptatis æstimari. Nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus diligentibus se. Dicitur torrens voluptatis, vbertas domus eius, ebrietas, æternæ dulcedinis haustus. Ergo qualis ac quanta est diuina charitas, quis est hic, qui prædicet non esse ei curæ quid agant homines, quæ potius studiũ contentionemq; nõ remittat, dum eos beatos, Deósque constituat, dum fontes omnes voluptatis aperiat, diuitiarũ suarum, quos habet in penetralibus æternis conditos, thesauros largiatur, tantum hominibus assequentibus, quantum optare vix licuisset. F

Domus dei.

Torr. vol.

Quoniam apud te est fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen.

POTERANT superiora referri ad hæc terrestria, ad vitam animantium, vniuersalémque rerum affluentiam ex fonte diuino, id asserens hoc loco, fontem vitæ prædicat apud eum esse, qua ratione cecinit alibi, Aperiente te manus tuas, omnia implebuntur bonitate. Posset item iuxta sensum Hebræorum, vitam beatam decantare, fontẽ vitæ, torrentem voluptatis, vbertatem lætitiæ, ebrietatẽ æternam eam appellans, repletis quousque capere liceat, animis lætitia: suauitatéque nobis incognita, quæ propter copiam, & quòd perennis sit, nunquam exhauriatur, iure nuncupetur fons torrẽs. Vita quoque, vt præ qua nostra vita, mors sit, nostrumq; viuere, vitam morte contaminatam ducere, semper voluptatibus ac doloribus inuicem succedentibus, turbida, insyncerá; lætitia profluente. At fons ille purus, nullis perturbationib⁹ infectus. Lux quoq; ea vita, quòd nulla sit res in terris

æuo

æuo beato, rebúsque supernis similior luce, vt quæ substantia quidem sit, téque in terris visibilis, sed minimè corporea tactibúsque subiecta: ea quoque de causa lux vocatur, quòd supra cælum sint omnia clara, perspicua, fulgente Deo, veluti sole quodam immenso, cui nostri sol minimè cõparari queat, radios quosdam ignotos, immensámq́; claritatem, quam nos quidem augurari, veram autem scientia complecti non possimus, spargente, totúmque locum supernum longè, latéque & perpetuò complectente. Is est Sol, quo vident, viuunt, suísque negotiis insistunt beati. Negotia sunt non hæc nostratia, sed spectatio diuinæ claritatis charitas, amari & amare illustrissimas, incõparabilesq́; formas deperire. omnes enim beati pulcherrimi, formosissimi, quorum pulchritudinem, nulla in terris fœmina quantum velis eximia: formæ, possit æquare. Sese itaque mutuò spectantes amore conflagrant, nemine alterum minus amante, quàm ab eodem redametur. Ambit omnes lux illa Dei, incomprehensibilis nitor, plenus excellentium colorum, excellentis suauitatis, mirabilium formarum, qualis (si fas est has similitudines vsurpare) gemmarum, sapphiri, adamantis, chrystalli, qualis iris in nubibus. Longéque plura ac meliora, quæ sub voces mortales cadere, nostrorúmque nominum notis designari nequeant. — Beat in cæl.

Largior hic campos æther & lumine vestit,

Purpureo. In illo igitur lumine viuunt, vident, lætissimum vitæ genus agitantes beati. Hæc de superno, beatóque æuo prædicari, Magistris visum.

B Prætende misericordiam tuam scientibus te, & iustitiam tuam his qui recto sunt corde.

Prætende, Græcè παράτεινον, extende, protende. Hebraicum, משך mesok, extende, porrige. Hieronymus, attrahe. Sed proprium est, extende, porrige. Postulat, quod miris laudibus cõmendauerat, summis votis beneficẽtiam Dei his, qui noscunt eum, orat pro pijs, pro genere suo, quibus vnis illo sæculo datum fuerat nosse, & colere verum Deum, eosdem rectos corde, rectæ mentis, recti iudicij: quibus animus esset integer, scelerísque purus. Non tam pro populo, quàm pro his qui in populo summa essent pietate ac iustitia, preces habet: seipsum in primis inuniens, qui sibi conscius rectæ voluntatis esset, qua pietate erga Deum, qua iustitia erga homines esset. Quibus rebus fretus, rogat sua in se clementia ac mansuetudine vtatur, dum ad eam beatitudinem attingat, nec minus in hoc sæculo ab omni clade defendat. Est enim beneficentia, cùm futuræ vitæ facere participem, tum vero pios in corpore à maleficiis impiorum prohibere. Eámque ob causam iustitiam, quæ est salutis conseruatio, postulat. Iustis non suppetere vires, quibus se tueantur. Propterea subiicit: — Prætende. Recti corde.

Non veniat mihi pes superbiæ, & manus peccatoris non moueat me.

PEDES & manus superborum memorat, pedibus veniunt, manibus præliantur. Pes superbiæ, pes arrogantium, crudelium. Pes autem impetus, vis, impressio. Tardet impetum inimicorum, in ipso conatu frangat, irruentes opprimat. Irruunt aduersus innocentem, ceu iubati dracones aduolantes: lucadsit suis armis protegens. Omnibus penè carminibus id genus preces inuenias, quòd nullo tempore, nullis locis non adsint plures calamitates, quæ nos excipiat, nisi ab eo qui prospiciat, eorum initia propulsentur. Ipse eas dum nascuntur, quóue loco casuræ cognoscens, quod ipsi videre non possumus, submoueat, pedibus adulant, manibus corripiunt.

Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem: expulsi sunt, nec potuerunt stare.

EO ritu, quem cunctis psalmis aspicias, omnibus precibus primùm insistunt, supplicites orantes vt ab improbis tueatur, eorum vim ab eis prohibeat, quibus mos sit innocentes insectari, odio vitam, moréssque eorum habentes. Pòst velut exauditi, atque auxilio impetrato, super eorum interitu triumphant, gratias agentes, exitium eorum audaci pectore denuntiantes, certum, ineuitabiléque eis excidium prædicentes. Et quòd futuras eorum clades, certissima luce prospiciunt, velut iam præteritas enuntiant. Ceciderunt igitur superbi, & crudeles, vbi prosternere insontem destinauerant. Locus is fuit, calamitatis eorum testis, quem interficiendo iusto designassent. Nec solum illic ceciderunt, sed etiam pars quæ sibi in celeritate pedum salutem posuit, profligata est, ac deleta: tan- — Ibi cecid.

Stare. táque fuit ftages, atque ruina, vt excitari deinceps non potuerint. Verbum quoque ex- D pulfi funt, fonat Hebræis euerfi, fracti.

PSALMI XXXVI. EXPLANATIO.

Querel. imperitorü. ADEM atque fuperioris, pfalmi, huius philofophia, eruditio cæleftis, confilia plena charitatis & prudentiæ. Qua ratione Deus regat res humanas, non vt ignaris imperitifque fortaffe videtur, qui temerè & incertis cafibus volui fæcula, fortúnque & fortunam in rebus humanis plurimum poffe queruntur. Imperitiam hanc coargüit, perturbationes humanas fedat, dimouet infcitiam, veriora proponit. Certos effe fines, quò fpectent omnia, quibus confideratis, acerrimèque perfpectis, facile queftus, accufatiónéfque diuinæ prouidentiæ fopiantur. Refert e oculos interim oportere ad eos fines, non in medio curfu debilitari: omnium rerum vera iudicia in fine confiftere. Gubernatori non quæ vulgus ingemifcat, cófiderandia effe: nauclero non quid hi, quos vehit, poftulent, fed finem intueri, quo curfus properet, tacitum fecum profpicere. Quàm velint illi moueantur, agitentur, fluctuent: fibi clauum tenendum effe, qui cymbam ad portum dirigat. Tunc omnia clariefcere, auxilium infontibus afferre, conteftari fontibus tracidatis, & ad fupplicia correptis, nec diuinæ grauitatis effe, nec rebus humanis prodeffe. Proponit igitur falutarem, plenámque veritatis philofophiam, dignam quam nulli homines ignorent, in promptúque habeant. Eft Pfalmus Dauid. E

Ariftotel. mag. mor. li. 1 c. 27. NOli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem.

Vexatique pios. LICET, inquit, videas florere nocentes, copiáfque eis omnes circumfluere: at ne tibi veniat tam dira cupido, vt eorū fimilifeffe defideres: ne falfa fe-

Æmulari. licitatis imagine capiaris. Eft fimulata, fictaq; eorum beatitudo: Non funt verè beati: fifte iudicium, prudentior efto. Noli præfentibus more beftiarum iudicari: hominis eft ratione præditi longius profpicere, ad

Malignāt. Æmulari. futura oculos intentos habere. Malignantes dixit, מרעים merelim, maleficos, quæ mala funt, perpetrantes, his noctes atque dies ftudentes, hic omnes actiones conatufq; ponentes. Iidem funt facientes iniquitatem. Æmulari Latinū, Zelari Græcū. Eft æmulatio, imitatio, cupiditas agendi ac poffidendi, quæ nonnullos agete poffidereq; nonis: eft cupere fimilem eorum effe, quibus aliquid præclari ineffe opineris. Sic interdum fit, vt diuites cernentes, quanquam per fpectum nobis fit impiè diuitias fibi quæfiffe, alios libidinibus tametfi fcelératis fruentes, eorum tamen in loco effe cupiamus, fufpirantes, ingemifcentes, cui non eadem fortuna nobis afpiret. Ecce de cælo nuntius veritatis, cui propter allatam ex alto loco fcientiam credere nemo recufet. Falleris, ait, quifquis in his cogitationibus verfaris, quem talia turbant: funt profundiora quæ non perfpicis, fub alta nocte latentia, impiis illis ignota, oculos eorum propter cæcitatem caliginémque F à flagitiis obductam, aufugientia.

Quoniam tanquam fœnum velociter arefcent, & quemadmodum holera herbarum citò decident.

NON eft clarius exemplum vanę, & quæ cum fcelere poffidetur, felicitatis. Hæc caufa vera eft, cur non decet nos eam felicitatem, illas diuitias, illam rerum cōmeatuúmque copiam, aurum, veftes, gemmáfque admirari: continuò dies adeft quæ funditus omnia tollat, totam cum ftirpe videbis procubuiffe domum. Propediem Tifiphone, comite Adraftia, cuncta rapidis manibus eueitet, ipfum impium in ficco relinquens, aut vnà cum fupellectile corripiens. Hæc quidem prifco illo tempore validius exercebantur, cùm bona maláque præfentem vitam fpectarent, æternis nondum declaratis. Illic graues fcelerarurū familiarum principúmque iniquorum cafus leges, plena domus erat opulentiæ, ipfi fuccelenti, præpingues, florentes, pecunia fuperbi obambulabant, ferorum comitante caterua, nitentibus equis inuecti, tota vrbe confpicui. Melior es interea vexabat inopia, triftes, beatos illos afpicientes, fi cotū in loco effent, nihil fibi beatius dari poffe exiftimantes. O ftulti,

Quotan. fæ. inquit Propheta: ò rerum ignari. Quos nunc virides floridófque cernitis, paulò pòft exaruiffe, velut herbam à matutino fœnifeca fuccifam: omnes in terram, aridos, cæfos, extinctos

Afflictos procubuisse cernetis. Tantò grauius & maiore cum gemitu atque eiulatu cadētes, quantò felicitas opulentior afflueret. Quod si quandoque in hac vita non fit, illo saltem supremo sæculo serenius omnes aspicient fieri.

Spera in Domino, & fac bonitatem, & inhabita terram, & pascêris in diuitiis eius.

CVM cætera congruant cum fonte, in eo discrimen est, quòd Sept. nescio qua de causa posuerunt, καὶ ποιμανθήσῃ ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς, Et pasceris in diuitiis ipsius terræ, pro hoc omni in origine ורעה אמונה veree emuna, Et pascere fidem. Tum sequitur alius versus, Delectare in Domino. Sed primum totus sensus iuxta Magistros, & vt Hebraica lectio suggerit, aperiatur, In calamitate, fluctibúsque illis animi quibus quatimur, nos sub ærumna videntes, alios florentes, diuitiísque impiè partis lætantes, oportere nos forti constantique animo esse, totos in fidem potestatémq; Dei nos permittentes, ad eum vti portum certum refugientes, huic fidentes, ab eo incommodorum miseriarúmque finem expectantes, pro comperto perspectóque habentes, nobísque ipsis persuadere conantes, eum nobis auxilio futurum, interim virtutis officia, probitatísque exercitationem non relinquentes, neq; desperatione, neque indignatione. Quod si fiet, è vestigio consequetur alacritas, præmium: nos soli erimus, qui terram incolemus: erit terra, nostra possessio, breui *Pasc. in diu.*
B detrusis in tartarum, quos feliciter agere, non meritos indignabamur. Quod ergo dicit imperans, Et inhabita terram, est quasi præmij promissio, per futurum, Inhabitabis terrā. Tibi cedet terra, mundique possessio: tu viues, illis è luce repulsis. Tibi debentur, tibi parantur in terris, quæ spectant ad vitā. Quod autem subiicit, Et pascere fidē, est ex Hebræis duplex sensus: Alij pascere, designare documenta, eruditionem. Monere Prophetam, eum, cui det præcepta viuendi, vt in aduersis fortiter, intrepidus agat, in optimo statu permaneat, virtutem ne deserat, terram habitet, quum decurrat, doceat pietatem, pascat sua tolerantia mortales, alimenta Philosophiæ cælestis suggerat. Nam & magnus pastor dixit, Pasce oues meas. In eo officio, quo semper functus est, etiam in aduerso tempore persistat. Fidémque illi interpretantur religionem, pietatem. Est alius sensus: Hortatur in fide permaneas, ne succumbas fortuna cōtrariarum flante, & aduersa ferente, præsidiū tuum Deus existat. Huc spes omnis tua recumbat interim fortiter aduersa perferas. Tunc terram habitabis, colonus eris mundi, mundus erit tua possessio. Viues, habitabis, pasceris fidenter, cum fide, fiducia. Fidenter securus ages, nullo metu quietem interpellate, nec somnos abrumpet cura salubres. Nam quem præsidium seruatorémq; tibi proposuisses, is te seruabit incolumem, præmia digna feret. Pascua tua secura erunt. Is sensus applaudit. Hieronymus quoque transtulit, Et pascere fide: sit tibi fides pabulum. Eundem sensum respexerunt Sept. quia dicunt, Et pasceris in diuitiis ipsius terræ. Erit tibi terra pariens omnia læta, fœcunda, omnigenæ diuitiæ, omnis generis pabulum suppetet è terra. *Inhab. ter.* *Pasc. fid. Fortia, vt aduersis opponat pectora rebus.*

C

Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.

PIETAS, ait, religióque & cultus Dei, sit tua summa voluptas, hæ sint tuæ deliciæ, hic toto pectore incumbas. Tunc nullam patiere repulsam: facilis ad aures Dei erit tibi aditus, facile quæ postulaueris assequeris, compara, inquit, tibi omni studio & contentione amicitiam Dei, hanc plurimi facias. In eam consuetudinem te inducas, vt nihil habeas antiquius pietate, iustitia, religione. Has virtutes ita charas gratásque habeas, vt eas summas voluptates existimes. Ex his fructum capias. Sit tibi Deus scopus amoris, hunc depereas, hunc omni tempore cogites, mediteris. Hac forma non quidem visa, sed qualis esse possit, considerans, incendaris, hæc animo semper occurrat, in oculis geras. Quàm fructuosa hæc amicitia fuerit, quam diuitiarum summam tibi conflauerit? Quascunque enim gratias postulaueris, quidquid cordi tuo sederit, nullo remorante, ab aula cælesti demittetur. Domus erit opulenta, opulentus animus. Et cùm calamitas incommodúmque impenderit, precibus efficies, vt instar nubis, quam ventus discutit, longius euanescat. Hæc tibi constanti pectore denuntio. *Delectare in domino.*

Reuela Domino viam tuam & spera in eo, & ipse faciet.

Reuela. HÆc amicitia, oblectatio, voluptas. Hac continetur, vt totum te, tuáque, in fidem ac D
potestatem eius permittas. Sciendum, pro ἀποκάλυψον, reuela, est Hebraicum amphibolum גל gol, reuela, aut deuolue. Hieron. quoque dixit, Volue. Id etiam Rabi Salomon.
Via. Vias interpretantur necessitates, quibus vita nostra circundatur, in his versatur, his comprehensa tenetur. Iacta, inquit, deuolue necessitates tuas super eum: sine eum de te cogitare, hanc ei curam relinquas. Expone incōmoda, commemora calamitatem, supplicitet loquutus quæ te fortuna fatigat, explica. Eius clementia ac mansuetudine fretus, sollicitus esse desistas, omnes tuas curas, cogitationesq́; ad eum cōferas. Videbis quid ei fidere profuerit, quam curam suorum suscipiat, quos ei stimulos charitas addat. Tacito labentia gressu beneficia senties. Hæc nobis cælestis philosophia promittit, promittit si piè iusteq́; vixerimus, si spes nostras in Deo positas esse voluerimus, si ab eo dependerimus, omnemq́; vitæ nostræ rationem ex eo suspensam, ac libratam, totámque in eum referri ac spectare voluerimus: nihil aliud in votis habendum nobis proponentes, quàm quod certa eius prouidentia fieri donatíque nobis persuaserimus: tum certò fructum huius omnis sublimis philosophiæ nos vberrimum percepturos.

Et educet quasi lumen iustitiam tuam, & iudicium tuum sicut meridiem.

Educ quasi lu. &c. DVPLEX sensus: Aut præmium iustitiæ pietatisque & huius fiduciæ quam ei habuisti, erit clarissimum, spectatissimum, cunctis oculis perspicuum, manifesto omnes intelligent tibi iustitiam profuisse, cuius remuneratio sole ipso, quod aiunt, erit clarior, E
ipso meridie, cùm sol totus refulget, apertior. Benefactorū tuorum claritas, iustitia, æquitas erit in propatulo, suis eam præmiis eximiis, muneribúsq́; clarissimam reddente Deo, cùm tua incommoda subleuauerit, cùm tuis necessitatibus auxilium tulerit, téque necessario tempore non deseruerit, ne forte quisquam dubitet, nullum nasci ex iustitia, probitateq́; fructum, in latebris remanere virtutem, nunquam quid prosit, quid præstet, clarescere, minimū apparere, ob eam causam mortalium iudicia super his titubare, clara autem esse quæ diuites & insolentes, crudeles & superbi possident, sensu ipso patere. Vel est alius sensus, sed simillimus, iustitia tua atque æquitas velut sydera nitescent, astrorum decus æquantes, per omnes diuorum ordines laureatus insignis, ipsis stellis lucentior incedes, quę laurea iustitiæ virtutiq́; paratur. Nam sancti fulgebunt sicut sydera in perpetuas æternitates: florebunt sicut lilia in ciuitate Domini. Tanquā nouum sidus in cælo virtus tua, Deo id agente, nitebit. Eius opera fiet, vt iustitia virtusq́; tua, quæ quondam obscura, contempta, sine luce in tenebris proiecta videretur, exeat lucida, cōspicua, velut cùm sol Oceani de gurgite surgens, os sacrum, comasq́; micantes repente protulisset, omnibus ad eius aspectum se vertentibus. Non semper obscura est iustitia, non premitur perpetua caligine virtus.

Subditus esto Domino, & ora eum: noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias.

Silentium vere christianum. GRæcum, ὑποτάγηθι, subditus esto, in Hebraico דום ליהוה Dom ladonai. Tace ipsi Domino, quemadmodū vertit diuinus interpres. Vult ergo te rebus in aduersis tacitum esse, non querulosum, blasphemū, importunè gementem, fœmineos eiulatus emittentē, imbecillitate animi prostratū, ac iacentē. Vult te tacenrē, ne qua vox pietate ac virtute indigna audiatur. Non in gemitibus versantem, fatúmque tuum querentem, sed potius orantem Deum, eò preces omnes dirigentem, auxilium eius rogantem, qui tempestatem submoueat, tenebrosisq́; nubibus disiectis, serenitatem reddat, Cùm dies longè grauissimus fuerit, cùm, clade ceruicibus imminente, te sollicitum curæ, fluctuare coëgerint, singulare, inquit, pręsentissimúmque remedium tunc erit, vt ad Deum recurras, suppliciter F
auxilium petas, nocte diéque orando eum fatiges: totus in eo insistas, eò curas omnes, cogitationesq́; conferas.
Noli æmul. in eo qui prosp. Interea ne secundas res improborum admireris, nec similis eorum esse, atque eandem fortunam tibi dari concupiscas, iniquam illam sceleratamq́; felicitatem contemnas, abiicias, iudicio tuo repudies, inuisam habeas: nec te ob eam causam miserum, perditum, vilem, quòd ea non possideas, opineris, ipse tibi ob inopiam displicens, quòd veste nitente, quòd famulis stipantibus, quòd equis, quòd eleganti domo, aulæisque virenti, quòd satiandæ libidinis facultate careas, quòd formas insignes amplecti nequeas. His enim ferè constat felicitas improborum. Hæc, inquit, qui copiose possideat, cauene admireris, nec æmulus esto eiusmodi fortunarum.

Desine

A Desine ab ira, & derelinque furorem: noli æmulari vt maligneris.

Desine ab ira. & derel. fur. Noli æm. vt mal.

DVos sensus ponunt Hebræi, (quibus ego verbis explicandis, non his quæ de Messia interdum loquuntur, libenter assentior) Desine, ait, ab ira, cùm videris alium te opulentiorem, florentemq́ opibus, ne tibi furor impotentiáve dominetur, transuersum corripiat, inuidiáque prouectus in eum exilias, interficere incommodúmque afferre cupidus, inuidia stimulante, dolore ex aliena felicitate cremante. Consiste, intra meliores cogitationes te cohibe, multa alia cõtẽplans, non sensibus, te velut pecus abducens. Alter sensus refert iram aduersus conditorem, cùm videris florere nocentes, vexaríq́ pios, téque è numero piorum esse persuadens, cernas autem diuitias opulentiámque malis illis affluere, te interim egestate torquente tum ne contra Deum quem harum rerum autorem existimes, indignetis non te contra conditorem prouocet indignatio, iniustum, imperitum, improbumq́ gubernatorem clamitans, quasi præscribens imperatori, tibiq́ quærendum aut cogitandum putans, qua ratione sit ei mundus gubernandus, meliorem regendi rationem tuo iudicio ei proponens, & quasi de eius officio desperans. Furor ille repentinus excedensq́ animum indignatio facessat, ne subito tui bu e & tempestate correptus animus fluctuet, quatiatur, æstuet, potius considat immotus velut annosa quercus, cui bellum indixerit truculentus Aquilo, aut procacissimus Auster, illa grauis hæret, radices sunt ei validissimæ, immotaq́ ventos contemnit. Noli æmulari vt maligneris, cùm ea felicitas sit fere scelerata, quòd tum violata iustitia, & humani generis charitate, tantæ opes in vB num cumulum congeruntur, genusq́ id rapinæ est: tum veris manifestisq́ rapinis sæpe augent, ne tibi incidat similium rapinarum, scelerumq́ æmulatio, vt æmulus esse tibi cupiditas incesserit eorum, qui vel rapinis apertis, vel adumbratis & simulatis, ea diuitiarum onera, domos auxerunt. Ea æmulatio est ad maleficiũ, ad improbitatem, iniustitiam, crudelitatem. Qui cupiat horum è numero esse, quibus rapinæ felicitatem pepererunt, (nam id persuasum iam est, haud citra scelus, ad eas moles, eorum opes ascendisse) cupit è sceleratorum numero esse, iustus esse non cupit. Audi sequentia.

Annosa quercus.

Omnis diues aut iniquus aut iniqui hæres.

Quoniam qui malignantur, exterminabuntur: sustinentes autem Dominum, ipsi hæreditabunt terram.

Exter.

EXTERMINARI, cùm Latinè sit extra terminos pelli, non eo significatu sumpsit interpres. Græcum quidem respondet Hebraico ἐξολοθρευθήσονται, delebuntur, funditus euertentur, exscindentur. Hebraicum יכרתון icarethun, refringentur, interficientur. Vide quid eis denuntiet, quò referre oculos, quos fines spectare in rebus humanis oporteat asserat: quis finis nos expectet, piè vel impiè gerentes, quò tota vitæ ratio sit dirigenda. Non absurde Latinis transtulit exterminabuntur, vt respondeat secundo, hæreditabunt terram, scelerati tollentur è medio, pellentur terra, æthere cassi, in Tartarũ præcipites acti, ne vita qua fuerant indigni, amplius fruantur, piis autem probisq́ cedet omnis terræ possessio. Vidi, inquit alibi, impium superexaltatum & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce, non erat. Iusti, quibus probitas peperisset, quibus Deus præcipue semper indulsisset, hæredes erunt omnium. Possunt hæc ad terrestria, rationémque rerum humanarum, dum hoc tempore viuitur, referri. Si quis expectet, si iudicium contineat, ne simul visis exemplis sententiam ferat, at remoretur, premat silentium, moram interponat, fore vt omnia clarescant, in contrarios atq́ antea cursus, finesq́ tendentia. Nam quos placidum mare, tranquillis vndis lætos, triumphantesq́ ferre videbatur, à tergo leni fortuna spirante, horum non procul inde naufragium cernes, fluctibus haustam nauim. At quos tempestas conflictare, iamq́ pelagis apertis absorbere videbatur tenebris omnia circum occupantibus, omnium rerum desperatione premente, quos miseros infelicesq́, spectantes haberent, e vestigio surgentes, liberatos, lætos, in portum collocatos aspicies. Hęc imago rerum humanarum, iustitíæq́ & iniustitiæ, bonorum ac malorum. Posset terra intelligi, quam vocauit alibi terram viuentium, patria cælestis, vbi vita vera, campus veritatis. His locis habitant iusti, hæc patria bonis dabitur, iniustis, sceleratísq́ exterminatis.

Hæreditat. ter.

Mare. Huc pertinet locus Luc. 16.

Et adhuc pusillum, & non erit peccator: & quæres locum eius, & non inuenies.

AVGET, vt solet, exaggerat, apertiora quæ sentit, facit. Putes, ait, quam cernis improborum beatitudinem ob quam indignaris, ingemiscis lacrymaris, fore diuturnam, in hoc rerum statu diutius mansuram, nunquam fortunam commutandam expectes, taceas, non quidem mille annos, non centum, nõ longum temporis spatium: exiguũ quid, paucos aliquot dies, miserandam videbis commutationem, mirum ante ędes illius beati silentium, vbi paulò antè tantus tantarum rerum, equorum, virorum, seruorum, fremitus, reboante domo, vnius improbi libidinibus, ingentes motus edentibus, omnia miscentibus, in auras euanuisse, perinde si puluis, si paleæ fuissent inanes, ventis ablata volasse. Locum nudum, vacuas ædes relictas Triste tantum spectaculum, stuporemq; remansisse. Is ordo rerum decurrit. hæc diuina prouidentia ministrat, si cunctetur, si manus ad interitum scelaratorum non admoueat, res tamen suis itineribus pergentes in exitium, naturæ cursu properare sinens, omnibus ad hanc legem rebus mortalium natis, sed imprimis, nullam habentibus stabilitatẽ rebus sceleratorũ, exiguũ vitæ iniustitia ducente, quã mitui aquã Deus immissam habeat, celeriterq; cadere concupiscat. Hisdem oculis eorum excidium cernes, quibus felicitatem vidisti, videns ingemuisti. non te ad longa tempora reiicio, nolo te fatigare morando. spectator eris tuis pedibus ad illas diuitiarum sedes, opulentasq; domos accedes, cõsueta requires, ne musca quidem hominis in vestibulo Hæc ego dum Romæ meditarer, à bonis famisq; super rapacibus expectabuntur.

Mansueti autem hæreditabunt terram, & delectabuntur in multitudine pacis. E

Mansuet. MANSVETOS exaduerso sceleratis, siue peccatoribus opponi, testes Magistri superius, Nõ erit peccator. Multitudinẽ quoq; pacis futurã, deletis impiis ac peccatoribus, qui vexarent meliores, quorum importuna nequitia, in terris esse pacẽ non sineret. Illis extinctis, lætitia, triũphus in terra. Mansuetos ענוים pondus Hebraicæ vocis, ostendit vexatos, assiduis calamitatibus attritos, deiectos, humiles: quos superbi & crudeles illi veluti captiuos, catenisq; vinctos tenerent. Hæreditare terram, dictũ est quorsum spectet. Erit lux ista, is iucundissimus rerum aspectus, hæc terrarum possessio, amandatis excisisq; improbis, bonorum duntaxat. Sublatisq; pestibus, omniq; sceleris eiusso seminario, quid erit reliquum nisi pax, gaudium, charitas? qua nihil habet vita delectabilius, solisque bonis syncera contingit. Pax erit copiosa, profundum otium, plenæ vrbes alacritatis, omnibus viis, templisq; gratulatio, voluptas, oblectatio. Hæc sunt certissima rerum humanarum vaticinia, hæc oracula iussit prouidentia fundere legatos suos.

Obseruabit peccator iustum, & stridebit super eum dentibus suis.

Obser. OBSERVABIT, Hebraicum זמם zomẽ, cogitat, vt vertit Hieronymus. Designatur eo cogitatio improba, malefica, perniciosa Ea, inquit, est consuetudo improborum, quibus naturalis est inimicitia cum bonis, quàm canes odere feles quàm malè meditatur ouibus lupus. Est naturale odiũ inter bonos, & malos, naturæ penitus pugnãtes, contrariæ volũtates, animi dissentiẽtes, diuersa cupientes. Hãc ob causam, in mutuã perniciem nituntur. Huc accedit quòd etiam cum genere suo propter summam naturæ prauitatem, improbi pugnant. Cogitant igitur obseruantq; iustos, super eos defigunt oculos, quibus eos insidiis aggrediantur, vitam & opes eripiant. Eaq; est eis auiditas in eos exiliendi, vt
Strid. instar canum dentibus stridant, conceptam rabiem indicantes. Declaratur his, hominibus non rarò inesse impetus bestiarum, similes feris sæpe fieri, conuerti rationem in habitum ingeniumq; ferinum, hominésq; esse sæpe desiisse.

Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quòd veniet dies eius.

AT impius ille & perditus nescit quæ latent, ab oculis præsentibus longè sequestrata. Nam cum scelerati contra pios bella parant, prædas animo percipientes, in summã spem venientes eos interficiendi, diripiẽdi, cùm de salute eorũ inierit consiliũ, nesciunt perdiri non procul inde maximi iudicis oculos obesse prospectantis, eorúmque conatus irridentis, quos sciat paulò pòst daturos pœnam, plagas in se ruentes, admiratos, vnde

vnde tela volitent, obstupentes. Volitant ab æthere. Hæc cernens pater, arcum desuper intendet, quo terrore scelerati terga vertent, sese fugæ præcipites mandantes. Audi igitur sacra vaticinia, eaq; in pectus altè dimitte. Cur non simul abstrahit sontes Deus ad supplicia, atq; facinus admisissent, iniurias intulissent, interfecissent, per dolū fefellissent, amicitiam prodidissent? Cur non extemplò detrudit in tartarum, signa doloris nulla mittit, sensisse quid sceleratus gessent, non aliquo supplicio demonstrat? Scit, ait diuinus nuntius, hæc omnia Deus videt, percipit, non oculos eius aufugiunt, sed velut is qui cernat arborem quempiam ascendentem, quem nouerit paulò pòst lapsurum, ridet, sic Deus quoniam prospicit aduentare diem, quo lugebit improbus ille, perditum sese, miserumq; appellabit: ridet ea quæ conatur, quæ cogent eum propediem lacrymas fundere. Citò (inquit Deus) rationes inibimus, non dormit Nemesis, cui rationem celeriter reddas. Videt quid agitas, quid moliris, & quoniam contra te moliris, in perniciemq; tuam, ridet. Ridentur a Deo scelerati, superbi, vana molientes, magno cum risu stultas eorum manesq; actiones procul aspiciente. Hæc respōsio debetur his qui queruūt, dubitāt, curent superi terras, an incerto fluant mortalia casu, cùm res hominum tanta caligine volui aspiciunt, lætosq; diu florere nocentes, vexariq; pios. O rerum, inquit, ignari, Vates veridicus. Frustrà turbamini. Ridete cum Deo, superbos illos ventosos, stultos, insanos: diem illum supremum vnà cum eo cogitate, cum velut inertia pecora, velut asinos ostendet illustres illos raptores, homicidasq;, nobiles illos carnifices, & prædones, velut bestias in theatro totius mundi comprobabit. Vos interim ridete, diémq; illum expectate. Sit pax rebus, Aliorum insania fruamini. Arbor. Dies ille.

Gladium euaginauerunt peccatores, intenderunt arcum suum, vt decipiant pauperem & inopem, vt trucident rectos corde.

QVID agant improbi, quo ritu vitam decurrant, sæpius memorat, vt in quos oracula fundat, agnoscas. Est autem is totus vnus versus, non duo. Quod Latinus dixit, Vt decipiant: credendum est dixisse iuxta Græcum, vt deiiciant, τῷ χαλαβαλέω, vt prosternant, mactatumq; ante pedes prouiciant: in secundoq; apparet, Vt trucident rectos corde: etsi idem est Hebraicum, rectos via, quod illustris interpres, Rectos via, quibus iter rectum est, non deuium, vagum. Sunt acta eorum recta, non iniusta, iniqua. Dicitur etiam Latinis æquitas, corporum proprium ad animos translatum. Duplex armorum genus, gladius, arcus. Arcus Orientalibus telis & pilis agunt Occidentales. Quem dixit pauperem, & egenum, eò respicit, quòd plerunq; potentiores bello persequuntur debiliores, humiliores: dāt illis opes animos, implent ferocibus cogitationibus, illa præsenti rerum potentia deceptos, nullos alios casus extimescentes. Perinde si natura, non fortuna, opes illæ, ac potentia inhererentur, immutabiles, immortales. Non secus eis adhærentes, atq; digiti, manus, oculi, quos naturaliter possident, rarò corpus deserentes. At non opes hunc situm habent, velut vestis adhærent, quam vel exuimus, vel vnius anni, duorumúe spatio consumptam deponimus. Tam facilè exuit fortuna, cùm flatus eius remisit, mortales, quos opibus aliquandiu vestisset. Ea non cogitant insolentes, stulti, bello debiliores persequi persequentes, stultis cogitationibus tumescentes, ab iniuria & maleficio minimè temperantes. Sed quid erit tandem? Decipiant. Recti cor.

Gladius eorum intret in corda ipsorum, & arcus eorum confringatur.

AVT precatur, aut (quod facilius crediderim) denuntiat, Gladius in cor eorum transibit, arcus confringetur. Vaticinium est. Recidet in caput eorum calamitas, cōsilium malum, consultori pessimum, vt est Græcorum prouerbium. Intimè plaga penetrabit, in mediis præcordiis inhærebit. Non leue & in cute vulnus, sed in pectore, intimè, penetrabile telum. Non hominum iaculante manu, sed cælo veniet delapsa sagitta. Hoc expectare decet visuros propediem, pauperes, debiles, qui premuntur, vexantur, teruntur ab improbis sceleratisq;. Pauperes.

Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas.

Melius. Ervs sensus Hebræis, quibus assentior. Non est κρέισσον, melius, sed טוב tob, bonum. D Bonum, aut, ac suaue est iusto modicum, moderatum. Iustus paucis contentus, his côquiescit, non rapitur cupiditatis æstu. At iniusti, peccatores, tametsi multa possident, non acquiescunt, non oblectantur, sitis inexhausta, implicata auidis animis. Omniaq; Ab hydropisi. non ad voluptatem, verùm, inquietudinem, sed animi & corporis excidiū. Quò plus acquirunt, maiorem vitiorum cladisq; materiam acquirunt, velut qui laborat hydropisi, sitiunt semper, bibunt semper, totiq, morbi alimētū est. Itaq; diuitiæ peccatoris nec sunt iucundę, nec vtiles, nō satiāt corruptos animos, auctis scelerum fomes augetur. Auaro tā deest quod habet, quàm quod non habet. Animi vorago quicquid intulerit, explent nequit, omniaq; videtur minora. Magnis curis quæritur immanes opes, noctes atque dies cruciari necesse est, iustitiam violare, insidiari his, quorum ad opes, rapaces manus extendere gestiunt, eos diutius viuere dolentes. Multis q; de causis cruciatuum plenos esse diuites malos cogno-natura. Hæc nostri quoque Poëtæ decantauerunt. Beatus qui procul negotiis, paterna rura bobus exercet suis. Ne quis decipiatur, maiorem se iustitiam suspicatus inesse diuitibus, quod secus longè est. Damihi, ait sanctus Vates, exiguum quid cum iustitia & probitate, hic ego dico dulcedinem, voluptatemq; esse, à copiis & peccatis abesse. Sic impietas quantumvelit, opulenta, perpetuo voluptatis expers erit.

Quoniam brachia peccatorum conterentur, confirmat autem iustos Dominus. E

Brachia. Dalia, quæ probant diuitias improborum ocyus auolare, celeriter eis eripiendas, est quod minatur eis Nemesis nata, quæ robur eorum, quod omne in illis opibus positum esset, debilitabit. Designatur q; totius molis ac roboris occasus, cōstitutione brachiorum, sermonis Hebraici signa. Brachia, sunt robur hominis, ac vires. His debilitatis ac fractis, nulla vis superest. His iniustas inferebant, his debiliores opprimere nitebantur, his prædas auertebant, his iustitiam violabant, quibus contritis, finis iniuriarum totiusq; im-Peccator. probitatis factus est. Minatur ergo peccatoribus excidiū, peccatores in Hebraico sunt impii, quorum statum prædicat instabilem, magnis periculis subiacētem, cui Deus rector orbis infensus, super eius interitu assiduè meditatur, occasiones expectans, rei benegerendę. Et hominū iudicio. Propterea status ille non est desiderandus, vt non est domus optanda, quæ ad paucos dies collapsa, forsan & habitatores opprimet. Cui Deus & natura minantur, quid de eius perpetuitate speres, quid habiturque quod vehementer expetatur? Contra, res bonorum prorogēte Deo, stabiles sunt, de eorum diuturnitate sperare licet. Sustinentur, confirmantur à Deo Sectum robur eis sufficit Deus, respicit benignus. Contritionem brachiorum referunt Hebræi ad arcus superius memoratos, qui brachiis contenduntur brachiis contritis, inutiles arcus erunt.

Nouit Dominus vias immaculatorum, & hæreditas eorum in æternum erit. F

Nouit dies Immac. Novit, Hebræis quoque sensus est, prospicit, curat, prouidet. dies vniuersam vitam, totum vitæ tempus, spatium vitæ. Quandiu viuunt, nūquam oculi Dei super eis dormiunt. Immaculatos Græcè ἀμώμους, sine momo, culpa, crimine. Hebraicè תמימים thamimim, perfecti, absoluti idē immaculati. Perfectio enim & integritas synceritasq; idem. Immaculati sunt integri, synceri, integri sunt perfecti. Vitam syncerorum, integrorū Deus charam gratamque habens respicit, perspectam exploratamque habet. Non est ea, de qua nihil Deus cogitandum sibi existimet. Rationem eius habet. Referunt item hæc Hebræi ad futuram vitam (nam posteritatem quoq; designari posse nomine hæreditatis, iidem autores sunt) fore vt recti ac synceri, ad sempiternam vitam admittantur, vt eorum hæreditas sit perpetua, cohæredes Christi futuros pios. Paulus etiam scripsit, exacto vitæ præsentis curriculo, qui piè vixissent, ad alia bona, quæ sit eorum perpetua possessio, velut hæredes accersendos, paratam eis vt hæredibus patriam cælestem, quam pater eorum Deus, ex testamento eis delegasset. Hos dies nouit Deus, ante oculos habet, ad hanc vitam, pios expectans, quam, hæreditatem eorum esse decreuisset.

Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur, quia peccatores peribunt.

Con-

A Confundentur, sonat Græcum & Hebraicum, erubescent, pudefiet, contumeliam, dedecus patientur. Dedecus autem, quòd implorantibus auxilium necessario tempore non veniet, nemo erit qui exaudiat, qui circumuctos eripiat: aut capti, profligati, cõtumeliis vexabuntur. Nulla calamitas non dedecus affert, ac præter dolorem, qui læso corpore, fortunis in potestatem inimicorũ redactis, accidit, id quoq; doloris inest, quod plena sunt omnia ignominiæ & contumeliæ. Hanc, ait Vates, calamitatem euitabunt boni, Confusio impiimis dedecusq;, & grauissimum tormentũ accidit, cùm fames in agris in vitibus bacchatur, omnia tristia diuum spectaculum. Hoc, ait, tempore bonorum, Deus nõ erit immemor, vberiores eis dabit prouentus, aut cælesti subsidio subleuabit, vt quibus manna cælitus venit, quibus escam corui attulissent, cæteri, incognita eis ratione, non senserunt horrea decreuisse, quotidie tamen frumenti nonnihil inde exportantes. Nõ est miraculorum parca, temporibus aduersis, diuina prouidentia, suis tuendis. Quod autem ait *Confũd.*

Quia peccatores peribunt: inimici verò Domini, mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes tanquam fumus deficient.

His enim versus est in Hebraico, & apud diuum Hieronymũ. In eo est discrimẽ ab Hebraico, qui fons ipse est, ad quẽ omnia dirigẽda· ἅμα τῷ δοξασθῆναι καὶ ὑψωθῆναι, Mox vt glorificati fuerint & exaltati. Pro eo Hebraicè כיקר כרים kicar carim, sicut pretium agnorum, aut sicut optimum pinguedoq; agnorum. Hoc interpretantur Rabi Abraham, & *Mox vt honorificati fuer.*
B Dauid, cæteris sensibus dimissis. Sentiunt scilicet, quibus ex parte Salomõ assentitur, quod in agnis optimum est, id autem est pinguedo, adeps, quem super altari comburebant. Hæc declarans Rabi Dauid, Id, inquit, quod in agnis melius & pinguius est, nempe adeps, qui totus super altari igni crematur. Comparat igitur impios adipi, seu pinguedini agnorũ, quod omne concremabatur igni, in cineres fumumq; ibat. Hieronymus transtulit, Sicut glorиantes monocerotes. Videtur legisse non כרים carim, sed כרים kerim, sicut monocerotes duas voces, At Hebraica lectio secus habet, habuitq; etiam apud Sept. quibus monoceros minimè nominatur. Sensus clarus Hebræis cum Chaldæo consentientibus, comparat scelera tos his quæ celeriter igni consumpta in nihilum abeunt: comparat fumo, vt item pulueri, paleis inanibus. Consumentur fame, multisq; aliis calamitatibus quasi cælitus illatis.

Mutuabitur peccator, & non soluet: iustus autem miseretur, & tribuit.

Ad particulares impiorum actiones descendit, in quibus est in primis crudelitas, auaritia, alieni cupiditas, nescia mitescere corda Rapaces sunt, charitatis expertes, omnia in suam familiam contrahentes, propterea nesciunt res humanas, amoremq; sui, quæ philautia dicitur, velut scintillam esse, amorem autem vniuersalem, quæ charitas appellatur, vt solis fulgorẽ, ad plures accedentem, cuius sint omnes homines participes. Qui autem ad seipsos charitatem cõtrahũt, certe lumẽ quod habere maius largiusq; potuisset minuũt. Hoc igitur peculiare tradit impius esse, quòd non restituunt, rapiunt, non reddunt. Manus rapaces velut aquilarum, accipitrum, quorum carnibus abstinere Deus præcepit, Pythagoras domi alere vetuit. Qui non reddit aliena, multò minus dabit sua, vt Hebræi ferunt. At iustus si miseretur, si sua largitur, multo magis restituet aliena. Esse genus crudelitatis ac rapinæ, accepta mutuo, non reddere, declarat quod tribuit iusto misericordiam, cum reddit. Charitas omnibus litteris commendatur, prædicatur, ea proxime mortales accedũt Deo. Iure impiis incognita, quibus Deus ignotus, piis ac iustis bene percepta, quibus in pectore Deus. Omni petenti te tribue dixit idem. Hũc versum bene vertit sanctus interpres, Fœnus accipit impius, & non reddit: iustus autem & donat, & tribuit. *Mutuab. pecc. & non sol.* *Aquilæ, accipitres alienarum opum.* *Iustus mi. & trib.*

Quoniam benedicentes eum, hæreditabunt terram: maledicentes autem disperibunt.

Subiicit hoc non dissitum, disiugatúmque à superioribus, qui tribuunt, miserentúrque, sunt hi qui benedicunt, suspiciunt Deum, honorem ei deferunt, miserentes, largientes. Ea est benedictio, prædicatio, diuinæ maiestatis. Qui miserentur, sunt in causa, vt Deus benedicatur, gratias ei habeãt hi, quibus tribuitur, ipso quoq; sancto opere,

illo cęlesti facinore, quod Deo gratissimum est, benedicūt, qui secus, dehonestant, gratiam D
eius spernentes, similes eius fieri non magnopere laborantes. Nec non qui iustus est, non modo charitatis officia præstat, plenus humanitatis, sed is ipse est qui semper benedicit, qui Deo semper gratias agit. Habēt summam charitas & iustitia, simul pietas cōiunctionē. Nam iustus miseretur, quod humanitatis est, idem benedicit, quod pietatis, cuius virtutis
Hæred. ter. præmium est, quòd hæreditabit terram, seruabitur in terra, impios calamitate auferente. Deturbatis impiis ex amplissimis illis diuitiis, latifundiis, terræ lata possessione, restabunt lucis hæredes, probi, hæredes, inquam, nō quidem diuitiarum illarum quas minimè morantur, sed lucis, vt dixi, vitæ, quæ viuentibus data est: tum fortunarum quoque prouentuum quos Deus efficiet vberiores. Cæli quoq; regnum dabitur eis iure hæreditario.

Apud Dominum gressus hominis dirigentur, & viam eius volet nimis.

Apud dominum dirig. gressus CLarius ex Græco, παρὰ κυρίου, A Domino, à Deo. In Hebraico similiter, Dirigentur κατευθύνεται Hebraicum, יכוננו conanu, firmantur, stabiliuntur. Quacunq; iter fecerit, prosperitas, felicitas sequetur, ducente Deo. Non cadet, nulla vis inimica propius impetu facto poterit euertere. Vestigia firmat Deus, sustinet gressus. Hebræi interpretantur omnes motiones, quacunq; clauus animi corpus inflectit, vt loquatur accedat, recedat, in his cunctis quidquid felicitatis est, à Deo est. Quod dixit, Gressus hominis, aut sentit
Hominis. quamlibet felicitatem, diuinitus esse, si graditur quis prosperè, feliciter, à Deo est, aut. Aut E
virum sentit qui propriè vir nuncupatur, fortem, sanctum, immobilem, sanum. Vox Hebraica גבר gheber, quæ est hoc loco id notat. Inde גבורה ghebora, robur, fortitudo, virtus. Fortium Deus vestigia firmat: quibus est virtus, virtutis perpetuus amor, his Deus est fidus comes. Hoc probat etiam Auen Esra, Gheber, inquit, in sermone nostro dicitur, qui plenus est scientiæ. Qui autem est plenus scientiæ, haud dubiè iustus est. Hæc Hebræus. Omnes igitur, vt ipse prosequar, hoc carmine complectitur. Vates laudes virtutis ac præmia, quàm beatus sit, cui pietas iustitiáque placuisset, ne quis putet, quod apud Platonem Thrasymachus, iustitiam nullius vtilitatis esse, fatuam quandam insipidámque bonitatem esse, quod ipsi vocant γενναίαν εὐήθειαν. Iustitia igitur efficit vt Deo sis charus,
Viae. vol. vt te respiciat, custodiat, seruet, vt viam tuam velit, nempe placeat ei quod agis, quod iter instituis. & quoniam placet, comes adest, ipse tibi comites Angelos mittet, omnes à te casus aduersos submouentes. Veniunt, quia places, virtutis odorem sequentes, iustitiam vehementer amantes.

Cùm ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam.

NOn erit verè casus, si ceciderit non dabit ruinam, non illidet terræ, non proteretur, afflictabitur. Ergo poterit videri non cecidisse. Hebræi bifariam locum interpretantur, bene. Cùm ceciderit, nempe in cogitatione sua, cui videatur cecidisse, qui du- F
bitet ne quam calamitatem inciderit: tum Deus adest tristitiæ serenator, submouens merum, meliora lætioráque adducens. Videbatur ergo sibi cecidisse, sed euentus docuit
Crux pior. correct. est & auxilium Dei fecit, vt non esset casus, sed metus inanis. Alij quoque rectè: solere nonnunquam Deum probare, exercere iustos, aliquid eis incommodi sinere, aliquam correctionem, quò meliores fiant, accidere. Id eis prodesse, non ob eam causam funditus deleri, extremamq; pati calamitatem, non esse vexationes eiusmodi grauiores quàm deceat, quas sustinere nequeas. Quos, ait, diligo, corrigo, & castigo, Diuus quoque Paulus, Dabit cum tentatione vires, vt possitis sustinere. At impios, inquiunt Hebræi, funditus euertit,
Impiorum perditio. lapsi surgere non possunt Non est correctio casus eorum, sed certus destinatusq; interitus. Huc Deus eos expectat, iniurias eorum ferens æquo animo, nisi pœnituerint, certa supplicij die destinata. Cadunt ergo, non resurgunt. Auxiliatrix illa manus, quæ sustineat labentes, dextera facta præpotensq;, cui cedant omnia, indignis opem afferre recusat. Habent igitur iusti dexteram Dei opitulantem, quibus subiectæ sunt res humanæ, casus auertentem. Iniusti, raptores, quantum voluptatis rapiendo sceleratéq; viuendo cepissent, tantum ignominiæ, dolorisq; capient, diuinis illis manibus, quæ clades remoueant, labentes suffulciant, sustentent, in tempore, destituti. Potest iustus cadere, sed non frangi, signum inclinati corporis dedisse, sed non corruisse.

Iu-

A Iunior fui, etenim ſenui, & non vidi iuſtum derelictum, nec ſemen eius quærens panem.

HVc ſpectat, poſſe iuſtos velut homines humana pati, caſibus humanis ſubiacentes, fortuna & caſu & natura plurimum in his rebus valentibus, vt multi temporis longæq́; ætatis exempla docuerunt, leuiores fuiſſe caſus eorũ, non velut radicitus auulſos corruiſſe, quod ſceleratis vſuuenit, quos Deus cum tota ſtirpe ſectos auulſóſque, propterea, quòd eos inuiſos habet, extra lucem exterminet. Exemplum igitur clarum, quæ iuſtis inferiátur incommoda, potius eſſe probationes quàm deſtinata deſuper ſupplicia, quod celeriter ſurgunt, quòd viuunt in poſteritate, quòd non paternorum ſcelerum, filij luunt pœnas. Imò Deus memor paternæ pietatis, præterquam quòd ipſos parentes ſemper ab iniuria defendiſſet, etiam filiis adeſt propitius, fructuoſam pietatem, largéque præmia donantem comprobans. Ea eſt Dei ſocietas, amicitiáque, vt qui eam amplectatur, ſentiat vbernimè prodeſſe, ſentiat vti perennis aquæ fontem, qui per agros longè lapſus multa terrarum ſpatia percurrat, ſi quis oculos aperiat, ſi rerum iuſtus æſtimator velit eſſe, non indignabitur vexari pios, improbis florentibus, quòd nec flos ille malorum diuturnior eſt, nec illa vexatio piorum. Atque vtriſque ad iniurias ictúsque fortunæ neceſſariò expoſitis, hos quidem leuiter offendere, eos grauiter & perniciosè cadere. Fui, inquit diuinus Vates, puer, exegi multos vitæ annos, multa vidiſſe potui, nunquam tamen vidi iuſtum derelictum, nunquam ſtirpem ad mendicitatem redactam, precariò viuentem. Hæc Hebræorum

B tempore maximè nota erant, quo bona & mala ad hanc imprimis vitam referebantur.

Tota die miſeretur & commodat, & ſemen eius in benedictione erit.

DA T E, ait verus viuendi magiſter, & dabitur vobis. Hæc iuſtitia eſt, quam tantopere commendat, tot laudibus proſequitur. Iuſtus eſt qui nec aufert aliena, nec ſuis parcit. Liberalis, largus, donans, miſerans inopem, auidus effundendi vtiliter. Ei chara aliena ſalus. Hæc charitas eſt, charitas totis ſacris litteris occurrit, laudibus eius omnia perſonant, hæc clauis eſt vitæ, vertex quem reſpicere conueniat omnes qui laudari cupiunt. Et quod naturali ac diuino conſilio fit, vt qui profuiſſet, qui beneficientiam liberalitatémque aliis promptè alacritérque exhibuiſſet, ad eum redeant beneficia, illi gratiam memoriámque omnium comparantia, propterea dirior erit ipſe & poſteritas, charitate fructus eiuſmodi proferente, gratiam amicitiámque omnium generante. Amor autem, & gratia fons eſt bonorum: & ſi defuerit humana gratitudo, ſi quos ingratos, vt fit, reperit in terris, Deus quæ ſua eſt benignitas, non immemor erit in filiis paternæ charitatis, quòd eis conſpectis, ſubito redibit paternæ probitatis recordatio. Genus ac poſteritas liberalium, donantium, largientium, benedicetur à Deo, & ab hominibus, gratia atque amicitia cum eo, cunctis hominibus & Deo perpetua erit.

Declina à malo, & fac bonum, & inhabita in ſæculum ſæculi,

Quia Dominus amat iudicium, & non derelinquet ſanctos ſuos, in æternum conſeruabuntur, iniuſti punientur, & ſemen impiorum peribit.

HOR T A R I non deſiſtit, vt te totum ab improbis libidinibus, à malefactis auertas, aſpernatus ea quæ ſanctis oculis Dei diſplicere, rationis inſtinctus oſtendit. Totus in hac cohortatione inſiſtit, in ea ſola moratur. Is vniuerſæ poëſeos ſcopus. Sæpius itẽ iterat præmiũ iuſtitiæ & probitatis, habitationẽ ſempiternã, perpetuitatẽ in poſteris, ſempiternã beneficiorũ memoriam apud Deum, & eos qui ea accepiſſent, gratáq; recordationem. Iniuſtitia, omníque mala actione relicta, totũ te charitati iuſtitięq; tradas. Quò fiet, vt perpetua tibi ſit ſtabilitas, non proiectus vagúſque eris. Iuſtitia ſedes tuas ſtabiliet, rebus tuis radices firmas altáſque dabit. Inhabita in ſæculum. Sæculum Hebraicè עולם olam, ſonat æuum, æternitatem Habitabis æternum. Vt violenta & iniuſta, non diuturna, Deo & hominibus inuiſa: ſic bonarum rerum ſumma ſtabilitas, Deus amat iudicium. Sequenda igitur maximè quæ Deus amat. Hæc exiſtimanda, quibus vtiliora habere non poſſit hominum vita. Iudicium nunc vocat iuſtitiam, æquitatem, virtutem, rectè factorum

Inhabita. In ſæculũ. Olam.

Iudicium. veritatem Hoc etiam cecinit priscus Homerus, de Diis, ἀλλὰ δίκην τίουσι, sed iustitiam amát. D
Sanctis. Sanctos suos vocat, eosdem quos superius rectos corde, iustos, siu similes. ipse princeps sanctitatis, si quos eiusmodi reperiat in terris, hos primum facit, ab iniuriis defendit, charos habet, conseruat omni tempore, in periculis socius, comes in itinere, rerum gerendarum particeps Æterna conseruatio spectat ad totum iusti sanguinem, à quo posteritas eius descendit, genus totum. Vtilem & in præsenti tempore, & in posteritatem, iustitiam esse, vniuerso generi prodesse, quod ab vno iustissimo defluxit. Non intra paucos dies exiguámque vnius ætatem, præmia iustitiæ conclusa esse, sed longius ire, per totam deinceps posteritatem, vt vniuersum genus beatum esset, vnum qui iustitia præstitisset, in causa fuisse. Hinc
Semẽ imp-per. cognosci posse, quàm largus virtutis remunerator Deus. In contrarium, improbitas vnius maximè improbi, facit vt totum genus pereat, remanente vestigio sceleris illius prioris, & affectione iniquitatis, in posteris, quem cupiunt imitari, similes parentibus procreati. Erit, erit impij generis excidium, non diutius in terris permanebit.

Iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in sæculum sæculi super eam.

Os iusti meditabitur sapientiam, & lingua eius loquetur iudicium.

SÆPIVS hoc cecinit, vt hac firma sententia, perpetuáque asseueratione imbecillas eorum, exiguúmque lucis habentes mentes corrigat, quibus videntur res hominũ E magna caligine volui, incerto fluitare mortalia casu: rerum bonarũ atque malarum nullum esse discrimen, nemine eos diiudicante, ac separante. Expositum superius quid sit inhabitare terram, hæredes terræ fieri, tum interitum necémque supremã impiorum, tum
In sæc. sæculi. cõfirmationẽ bonorũ eo designari. Hoc Dei iudiciũ, præscriptio veritatis In sęculũ sęculi, Græcè αἰῶνα αἰῶνος, ætatẽ ętatis, quũ æui subobscurum est Hebraice לעד laad, ad perpetuũ, ad vlterius, omne quod reliquum est temporis. Accedit ad ea quibus iustitia constat, quid sit
Os iusti m. sap. iustum esse. In primis os iusti castissimum est, qua parte plurimum peccare, aut bene agere possunt homines, hanc iustus sanctam, synceráamque habet. Meditari Hebræis animi & oris est. Etiam Latinis, Carmen meditaris auena Meditatur os iusti, loquitur sapientiam. Locus Hebræis rectè declaratur. Superius dixerat, Iustus miseretur, & commodat, Hæc, aiunt, misericordia, hæc munificentia. Erudit imperitos, docet errantes, ignaríque viæ quò tendere sas sit, ostendit. Hanc ipse primus gerit in præcordiis sapientiam. E pectore eius larga profluit Hic multus est nunquam non hæc loquitur, meditatur nullum de rebus sapientiæ finem loquendi facit ab hoc sermone nunquam videas eum abhorrentẽ. Hic omnis insistit, fons est perennis pectus illud. Casta, recta semper loquitur. Nullus mendacio,
Sapientia. vanitatísque locus, non contumeliæ, non obtrectationibus. Sapientiam Hebræi exponunt ea, quibus diuini plurimum inest, in primis ea quæ pertinent ad cultum, scientiámque Dei. Tum quibus faciendis laus est, ac decus, omnium iudicio comprobantur, suspiciuntur, qui-
Iudicium. bus inest æternitas, rerum humanarum solida consumatio. Veri à falso clara separatio, bo- F norum firma stabilísque admiratio, carúmque amor & assecutio. Hinc duo sunt eiusdem rei nomina, vnúmque sonantia, sapientia, iudicium. Iudicium, ius, ęquitas, ordo, hoc sapientia est. Os iusti non vana, plena venti, & inanitatis, sed magna, æterna loquitur, quæ tempus æternum, non fluxam ætatem respiciunt. Cupit homines solida, perpetua possidere, ad hęc hortatur, inflammat, horum amore cupit eos ardere: id agit prædicando meditandóque vt hunc amorem implicet animis, pectoribus immittat. Sermones eius feruntur ex optimis naturæ principiis, & veritatis exemplis.

Lex Dei eius in corde ipsius, & non supplantabuntur gressus eius.

Lex. EADEM sunt, sapientia, iudicium, lex. Hanc iustus loquitur, meditatur, in pectore gerit Quod docet, sapit, sentit, non minus pectore, quàm ore: non loquendo solum, sed
Non suppl. gress. etiam sentiendo sapiens. Non supplantabuntur gressus. Est propè si dixerit, Non vacillabunt vestigia, non luxabitur pes, non discedet à recto, non obliquus, lapsabundus incedet: non labetur in voraginem. Id faciet lex Dei in animo inhærens, mentémque illuminans. Illustrat vestigia, rectum iter ostendit. Efficit vt lucidè noscas quem ad finem vestigia flectas, siue scripta, siue non scripta lex, aiunt Græci, semper in corde moratur Iter quo tendit ad Deum, non impedietur aut ab hostibus notis, aut occultis & ignotis. Quid enim virtuti

A virtuti impedimento esse possit: Agit altissimas radices probitas, ex illa lege perpetuò meditata conuelli non potest.

Considerat peccator iustum, & quærit mortificare eum.

SENSVM qui placeat, exhibent Hebræi. Cùm videat impius fore vt ipse denique concidat, finémque stultum habitura quæ molitur, tunc inuidere iusto, tunc insidias intendere. Inuidet felicitati, sibi diem fatalem instare prospiciens: omnia versat, si quid ad perniciem eius idoneum reperiat, si quid calumniari, quo pœnam capitis incurrat. Mortificare, θανατῶσαι, rectius Latinus dixisset, interficere, morti addicere. Bellum perpetuum est in terris inter iustos & impios, omnia eis inimica, vita, mores, consilia, cogitationes, sermones, vultus, oculi, neutro alterius conspectum sustinente, diuersa itinera, si casus eos obuios dederit, arripientibus, subitóque discedentibus: non secus atque ignis & aqua dissentientibus. Summa odia, summæ inimicitiæ, incredibiles animorum diuisiones. Haud mirum igitur si quærit iniustus impiusque interficere iustum, omni opere, omni tempore cauerit autem, consuetudinem eius respuentem, cum semper refugientem. Peccator hoc loco est רשע rasha, impius, sceleratus.

Consid. · *Mortifi.* · *Peccator.*

Dominus autem non derelinquet eum in manus eius, nec damnabit eum cùm iudicabitur illi.

B IAM clariora, & non damnabit eum cùm iudicabitur illi. Multiplex est detrimentum, quod mali homines afferre melioribus consueuerunt, aut necem apertam suis eos manibus aggredientes, aut apud maiores calumniantes. Habent enim scelerati nõ manus solum exitiales, sed etiã linguas maledicas, accusatrices, calumniosas. Quod possunt, afferunt detrimentum. Si non manu, at accusando, & maledicendo apud principẽ. Deus igitur nõ relinquet eum in manus eius, non erit protegente Deo, manibus iniquis super eum potestas. Minus item vt condemnetur, cùm iudicabitur. Liberabit è manibus rapacibus, liberabit ex calumniis, criminibus: non sinet eum sententia damnari, non damnabit eum, non erit apud Deum reus: si non erit etiam apud iudicem, Deo defendente, non erit. Non damnabit eum Deus, non damnabit iudex terrestris. Illæ à sceleratis oblatæ calumniæ, inanes erunt. Tutatur Deus à probis, calumniis, criminibus iustos, insontes: non sinit super eos fatalem sententiam cadere. Hunc sensum explicans Rabi Abraham, Sensus est, ait, Deus videt, considerat iustitiam iusti, cum improbus percitus inuidia, non poterit bonum virum interficere, tunc requiret aliquid criminis contra eum, aut iniuriæ, aut auaritiæ. Simili modo Rabi Dauid, Porrigit oculos impius in omnes partes, si qua ad manus eius res perueniat, qua apud principem, labem infligat bono, qua cadat cùm apud eum iudicatur. At exibit indemnatus, purus, innocens. Audis igitur diuina subsidia contra calumnias, si modò iustus, innocens coneris esse.

Nec dã.e. cum iud.il.

Expecta Dominum, & custodi viam eius, & exaltabit te, vt hæreditate capias terram, cùm perierint peccatores, videbis.

NON est, ait, cur te rapiat indignatio, si non fiunt extẽplo quæ de defensione, & exaltatione iustorum prædico: non est fas subitò perire malum, fortunis imperióq; exui, ad pœnas subitò rapi. Eorum sunt ista, quos agit impetus, non ratio. At Deum pro sua mansuetudine & clementia decet grauem esse, expectare pœnitentes, an iniuriarum finem facturi videantur. Te quoque non decet subitò coronari, grandem fieri, exaltari, in eorum locum facultatésque & imperia statim succedere. Expectanda virtus tua, quid virtute possis considerandum, quis tibi animus in aduersis. Hæc dum in te expectantur, expectatur quoque in iniusto & improbo, num pœniteat, resipiscat, maturatus tempore furens animus ad sanitatem redeat. Deus quoque dum hoc agit, agit optimum grauissimúmque principem decentia, clementiæ mansuetudinísque suæ vim, naturámque retinet. Expecta igitur, & custodi viam eius, ne ob hãc causam, quòd non simul ereptus sis, illéque simul non ceciderit, pietatem relinquas. Esto pius, bonus: insiste diuinis mandatis, solitum pietatis iter ne deseras: nihil impatienter agas. Omnes tibi dabuntur honores, si id feceris. Expositum superius, quoniam sæpius iterauit, quid esset hæreditare terram, relinqui in terra, damnatis iniustis ad pœnas, exterminatis è mundo, deiectis è vitæ præsidio, luce delapsis. Meliores occupare quæ possiderent iniusti, quondam illis erepta, prædas relinquere cum

Expect. do. & cust. viam e.

gemitu rapaces, succedere legitimos possessores iustos. Hæc erit exaltatio ex humili loco, ad summum gradum prouectio, in calamitatibus, contumeliisque iacentem, quas inferre perseuerarent iniqui, manum porrigente Deo, surgere, sublimémque fieri permisse peccatores videbis, si paulum expectaueris. Testes erunt oculi tui, quibus opes impiorum indignatus aspexisses.

Quum per. peruid.

Vidi impium superexaltatum & eleuatum, sicut cedros Libani. Et transiui, & ecce, non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus.

Hunc locum, qui torsit Philosophos multósque mortales, clarius apetiat, exaggerationibus, repetitionibus, exemplis virtus. Torsit felicitas impiorum in hoc mūdo, quòd impunè mactarent, raperent, innoxium sanguinem funderent, frustra numen vltorem cæteris implorantibus, aliis vehementer admirantibus & super religione titubantibus, potius res humanas, cui sibus æstimatis ire, suspicantibus. Incidat prauitas transuersa licet, rectósque ordines feriat, non esse qui lapsa retorqueat, praua luxantia suis locis restituat. At non ita inquit. Tollimur in altum, Vt lapsu grauiore ruant. Confiteantur cum Deum immortalem, quò grauius homines ex commutatione rerum doleat, quos pro eorum scelere vlcisci velit, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere. Illi quoque senserunt res secundiores sceleratis interdum à Deo concedi, quo casus sit grauior. Vt cedros eos vidi, ait noster, sublimes, (Sunt autem cedri arbores proceræ, quarum Libanus est ferax, totóque Oriente nascuntur odorata arbor, similis iunipero, baccis & foliis, nisi quòd procera surgit, qualis cypressus.) Erant altissimi, superbi, florentes, instar arborum cellarum eminentes. Ipsi tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, vt ferè dii non viderentur, tumentes fortunæ flatu. Sed vbi ventus remisisset, concidisse & carbasa languentia cetues. Stabant media in vrbe, velut medio in nemore arbores excelsæ. Ecce, tempestas impressione facta, funditus deiicit. Fit fragor: mirantur agricolæ, stupet omnis viator: vaticiniorum diuinorum veritas comprobatur, prædictiones absoluuntur. Verus ordo rerum perspicitur. Haud multum refert, quòd pro ὑπερυψούμενον superexaltatum, sit in fonte עריץ aritz, fortis: Vidi impium fortem. Fortitudo diuitiatum, potentiæ opúmque est. Neque etiam est cedros Libani, sed כאזרח ezrach raanan, arborem virentem. Sciendum igitur quam Sept. transtulerunt κέδρον, cedrum, in Hebraico non est cedrus, sed אזרח ezrach, quam Laurum interpretantur. Vox propriè sonat arborem semper virentem, ἀειθαλής, Græcè vocatur quæ perpetuo floret. Forsan à verbo זרח zarach, ortus est. Arbor semper oriens, nascens, virens, nunquam deficiens, Generatim ad omnes semper florentes arbores pertinet, quarum sunt multa genera. Ezrach, inquit Rabi Dauid, est virens, & bona, eo nomine vocata quod venustas & vigor eius omnibus appareat, sicut vir ezrach, Vir nobilis, clarus, genere decoro. Cuius contrarium est, peregrinus, ignotus. Hæc dixit etiam prior Abraham, Rabique Salomon. Chaldaica quoque tralatio versum hunc transfert, Vidimpium fortem & validum, sicut arborem אזרח ezrach vetusta, Hedani, & frondiferam, foliis exuberantem. Non est igitur cedrus: nam cedrus vocatur ארז erez. Illud autem אזרח ezrach, vides quid intersit, nec comparat impium cedro Libani. Hæc comparatio hic nusquam est, potius iustum cedro comparat alibi, Sicut cedrus Libani, ait, multiplicabitur. Cedrus arbor sacra, melioribus exemplis apta. Hoc mihi placuit insigne, cùm crescere, bonísque cælestibus locupletari, virtutum odorem longè latéque mittere, factis egregiis ingens celsúsque fieri, Rempublicam quo ad eius possem, iuuare, atque attolere cuperem. Scire quoque operæpretium est eum hæc vox sonet oriri, sit ve nomina inde fluant, designantia nascentem, indigenam, quasi radicentem, habentem radices, radicibus, foliis abūdantem fontéque virium multa propagine, ingenti familia, magna prosapia, genere fœcundum: cuius contrarium est, inquiunt Hebræi, peregrinus, sine cognatione, familia, sine genere. Erat igitur impius ingenti familia, turba nepotum circundabant, ingens propago, affinitas magna. Propterea versus Hebraicus habet, Vidi impium robustum & propatulum, diffusum ve Ezrach, arborem virentem, frondiferam. Propter hanc causam Hieronymus transtulit, Vidi impium robustum & fortissimum sicut indigenam virentem. Vides vt non sit apud eum cedrus Libani. Exponunt Hebræi quid sit indigena. Gloria igitur impiorum deletur breui, velut aura recessit, velut fumus inanis, velut si super fabulo domus eorum consisteret. Sæpiusque id asserit. Sed tanquam puluis, ait, quem proiicit ventus, erunt impii.

Cedrus.

Ecce non erat.

Superexal.

Cedalila.

Laurus.

Custodi

A Custodi innocentiam, & vide æquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico. Iniusti autem disperibunt, simul reliquiæ impiorum interibunt.

CVSTODI, retine integritatem, innocentiam, siue simplicitatem, vt diuus interpres edidit. Vide æquitatē siue rectum, considera, perspice, fixis oculis contēplare, nūquā ab ea discedas. Sedeat in pectore, cùm te calamitosum videris, cùm fata vrgent, cū tēpus postulat animi cōstātiā, nullū pro laude periculū recuses. Cōtinēda est indignatio, impotentia, permanēdū in ea, qua semper fuisti, grauitate animi. Non est de rebus cælestibus, de imperio Dei super terras, persuasio relinquenda, ne similis nostra mens frōdibus existat, quouis ventorū flatu leuanda. Videbis breui esse reliquias homini pacifico. Hominē pacis vocat fortē, grauē, constantem in aduersis, nullo casu à virtute discedentē, non indignantē, quietū sedatūq; in aduersis animū habentē. Ad quā virtutem hortatur ipse Vates. Qui indignari, & fremere, subitóque in blasphemias & maledicta prorūpere noluerit, videbit ad postremū cuncta cedere victoribus prospera, piis & mitibus, patientérque ferētibus superesse bonum euentū. Quod Sept. dixere ἐγκατάλειμμα, residium, seu reliquias, Hebraicū אחרית acharith, supremū, nouissimū. Quoniam, ait, homini pacis est supremū, est quod remaneat, est quod ei ad postremū debeatur. Posset etiam sermonis Hebraici sensus esse, quem Rabi Abraham proponit, Custodi, adhibe mentē, respice virum integrū & rectum, videbis certè B semper finem eius esse pacem. Si bene perspexeris, videbis rectos & innocentes, ad postremum lætos esse, pacem tranquillitatemq; assecutos, portum tenuisse, qui modo sibi timuerant, hos tutissimum portum recepisse, qui piis periculum intulissent, de suo timore coactos Atque, vt ait Rabi Dauid, sæpius iterauit finem impiorum, esse perniciem, iustorum tranquillitatem, & pacem, ne quos decipiat præsens felicitas malorum.

...lo in Vit. æquit. *Non pacif.* *Sunt reliq.* *Detur.*

Salus autem iustorum à Domino, & protector eorum est in tempore tribulationis. Et adiuuabit eos Dominus, & liberabit eos, & eruet eos à peccatoribus, & saluabit eos, quia sperauerunt in eum.

ITERATIONES sunt, exaggerationésque, vt dixit Rabi Dauid. Cupidissimè instat quò tibi cælestis hæc sapientia clarescat, insinuetq; animū, penetret intimè iustos à Deo defendi, necessario tēpore non relinqui, salutē conseruationēmq; eorū, ei curæ esse. Iustos autem esse qui sperent in eum, nam qui sperat, credit: longè ab his abhorret, qui Deum esse dubitent: aut si sit, res humanas ei notas esse, aut licet nosse possit, si velit, at nō id eum laborare, nihil id ad maiestatē suam attinere. Spes autem maxima virtus, maxima pars pietatis, lux animi, cōfirmatio, robur labētis. Necessario, qui sperat, piissimus est, credit esse Deū, credit ei res terrestres non minus esse perspectas, atque regibus res suorum regnorum, vel potius patri suam familiam non speraret, nisi crederet. Tum præterquā quòd persuadet sibi Deum esse, résque ei nostras non ignotas esse, persuadet quoque bonos ei charos esse, gratam ei bonitatem iustitiámque esse. Cur enim speraret si nihil eū de nostra iustitia laborare, nihil benefacta nostra morari existimaret? Retortis autem argumētis, qui non sperat, non credit aut Deū esse, aut, eū nostra nosse. Credēs esse, sed nō credēs ei nostra perspecta esse, tędio, aut quauis alia de causa, hāc cognitionem diffugientē, tribuit ei vel inscitiā, vel ignauiā vel crudelitatē, quæ ne in terrestri quidē principe ferri possent. At si charitatem, iustitiámque in nostris principibus laudamus, hæcq; eis laus gratissima est, cur Deus principum princeps hanc maximè laudem non possideat, atque adamet, & quoties à nobis iustus memórque nostri, quod charitatis est, prædicatur, non gratissimum ei est? Necessario igitur qui sperat, est bonus, est iustus ac pius, bene sentit de summo principe Deo. Qui de Deo bene sentit, magnæ sapientiæ, eximiæ cognitionis, excellentis prudentiæ vir habēdus. Spes autem est rerum bonarum expectatio. Qui expectat, noscit eum à quo quid expectat, scit eum velle & posse quod expectat. Ergo qui Deum sperat, noscit eum, perspectúmque habet. Tum prospicit eum velle & posse quod ab eo expectat. Summæ autē charitatis ac potestatis est, posse iuuare & velle. Spes igitur est maxima pietas, inclyta virtus. Et præterquam quòd maximum animi refugium & recreatio, etiam est vera sapientia, de Deo, vt bonitate ac potestate eius verus sensus. Propterea iustus est qui sperat, iustissima, maximéque vera de Deo sentiens.

Iusti, qui sint *De Spe.* *Diffugien.* *Spes quid.*

In rememoratione. TITVLVS Psalmi est, Psalmus Dauid in rememoratione de sabbato. Is titulus non habet ad hũc modum in origine, εἰς ἀνάμνησιν περὶ τοῦ σαββάτου, In rememoratione de sabbato. Redũdat, De sabbato: duntaxat est להזכיר lehazcir, ad recordandum, vel rememorandum. Videbis idem apud Hieronymum, cui titulus sic transfertur, Canticũ Dauid in commemoratione. Nã Nicolaus habuit codicẽ Hieronymi mendosum, apud quẽ refert esse, In commemoratione sabbati. Placet vehementer (seposita sententia Auen Esræ, de qua dubitat Rabi Dauid) id nomen esse musici instrumenti, quod cæteri Hebræi vnà cum nostris afferunt. Ad commemorandũ designare, vt hoc carmen cantetur, recolatur ab his, qui sibi sceleris conscij, pœnas metuãt, supplices veniam pacẽmque petentes, oportere eos hoc carminis genus canere, hoc orationis genere vti, petere precibus quibus ipse quoque obtinuisset, vt sibi Deus crimen condonaret. Et quoniam peccare nobis proclive est, nec aliud pene videre est in hac vita, quàm homines multa peccãtes, docere nos pium Philosophum, vt preces, quas hoc carmine cõplexus est, assiduas commemoremus. Ergo peccantes orare, nulla interposita requie, propterea quòd nullus est peccandi finis, docet. Probabile sit Græcis & hunc psalmum in persecutione Absalonis fuisse confectum. Rabi Salomon propè huc tendit, preces has adhibendas, commemorandas ante Deum, supplici calamitate procellisque instantibus, applicans ad populum Israel, Græci in recordatione delictorum, aut pœnarum ex eis cadentium. Ad commemorandum item Hebraico dicendi genere sonat quod ostendit Rabi Dauid, Ad canendum, laudandum: vt, Mementote quoniam excelsum est nomen eius, nempe recolite, celebrate. Edidisse, cuicunque clades instaret, idq; esse ad rememorandũ, nempe ad ostendẽdum cuilibet vexato, vt oret supplex, hásque preces habeat in promptu. Omnia eodem spectant. Est diuinum philosophiæ genus, diuina eruditio. Docemur Deum esse, nostra sentientem, præsentẽmque nobis, qui nos videat peccantes, videns indignetur, paret supplicia. Sed exorari posse, exorabilem esse, non esse vel inscium iniquitatum nostrarum, vel negligentem, aut immutabilis iræ, si pœnitentiam inuenerit. Vt superior psalmus solabatur afflictos, vim iniquorum fortiter ferrent, finem à Deo, vexationum expectarent, scirent ea Deo non negligi: sic is eos ipsos qui contra sontes arma tulissent, si forte resipiscant, docet quid eis precandum, quam non sit cunctandum in illa rapinarum acerbitatísque plena vita, quantum dolorem, quos gemitus, si redeant ad sanitatem, consecuturi sint ex conscientia. Ex illo dolore posse perspici quid calamitatis in eo vitæ genere, quid periculi inesset. Vbique fœcunda hæc psalmorum philosophia, modo miseros consolatur, modo non aspernata delinquentes, à quibus ea incommoda miseri perferrent, vocat ad sanitatem, esse locum misericordiæ, portum eis ostendit, salubris consilij autor.

Corripias. DOmine ne in furore tuo arguas me: neque in ira tua corripias me. Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi: F
aggrauata est super me manus tua.

Manus. Infixæ sunt. INGEMINATIO, vt solet, furor, ira, arguas, corripias. Corripias Latinus dixit quod Græcè παιδεύσῃς erudias, doceas, Hebraicum תיסרני teiasereni, corrigas, castiges, pœnam incutias. Manus est, vt Græci, vis, vltrix, flagellatrix. Symmachus pro ἐνεπάγησαν, infixæ sunt, dixit καθίκοντο, attigerunt, tangunt, quod Hieronym. imitatus est, orat ne cum animi indignatione quam peccata commouissent, castiget. Validiores ira plagas facit. Mitius castigat cui trãquillus placidúsque est animus. Audi à prophetis rerum naturam atque ordinem. Peccamus, iustitiam violamus, iniuriam inferimus, Deus qui hæc & alia prospiciens, vt qui optimus est, alterius malis dolet, indignatur inferentibus, & quò peccare desistant, quorum vita detrimenti, dolorísque causa est, è medio tollere destinat, in ea sententia permanens, dum turpis illa vita recedat. Hoc prudentissimus quisque exploratum habens, multis cum lacrymis sibi ignosci postulat. Sed cùm pateat nullam sine pœna deleri culpam, petit, id mitius agat, id propemodum postulans, vt si quis verberandus sit, postulet verberato ne minus seuerum. His docemur & Deum irasci, & posse iram eius fieri nostris precibus, leuiorem, sapientes autem operam

Aoperam dare vt sibi ignoscatur. Illud item docemur sentire sapientes, plagas cælitus inferri ex consiliis magnæ prouidentiæ, vt pœnas luamus non sine numine diuino. Hoc tum naturæ docet instinctus, tum sapientior erit, quò magis quis hæc sibi persuaserit. Monent Græci furorem irámque Dei non esse passiones, commotiones animi magni sui, perturbationes, sed qualem inchoares Stoici postulabant sapientem, quem existimabant castigare posse etiam tranquillum, sine iracundia, sedatum, fungente muneribus suis ratione, cuius est praua corrigere, aspera, dura complanare. Id etiam rectius fieri sine perturbatione, quale fieret ab igne, natura comburente, non comburente impetu nouo suscepto. Non minus iucundus est animus diuinus peccatis delendis, atque bonis creandis. Qui tollit è medio peccatum, tollit iniustitiam, impedimentum vitæ beatæ: cupidus bonorum, tollit ægritudinem: dolorem, vult esse lætitiam. Iniustitia & peccata quæ fiunt in terris, turbant humanam felicitatem, non est alacritas vbi est iniquitas. Qui non fert iniquitatem, optat felicitatem: tollit ea quibus mortales fiunt mœsti. Iucundus est igitur animus diuinus malis castigandis, propter odium iniquitatis, acerbitatis, cupiditatem felicitatis. Qui iucunda bonáque facit, cùm sit bonus, non turbulenter ægréque, sed cum animi tranquillitate facit, gaudet cadere iniquitatem, turpitudinem deleri. Sagittas Deo tribuit, velut Homerus Deo suo, *Sagittæ.*

Τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι·

Dent mei luctus Danai pœnas tuis sagittis

BSagittas eius vocat plagas diuinitus destinatas, quod sapientibus perspicuum est. Poëticum est sagittas Dei dixisse, vexationes, vulnera cælitus illata. Manum quoque plagam, vt aiunt Hebræi, dixit vt quam manus incutit. Orat iracundiam diuinam sedari, mitigari, redire ad lenitatem, quòd plagas sæuum sentiret, non instantes metuens, sed præsentes experiens, non ignarus pœnas peccatis deberi.

Non est sanitas in carne mea, à facie iræ tuæ: non est pax ossibus meis, à facie peccatorum meorum.

MONENDVM est, à facie, Hebræis aduerbium esse designans propter. A facie iræ, propter iram. A facie peccatorum, propter peccata. Intellexerunt id etiam Græci, *A facie*
διὰ τὴν ὀργήν σου, διὰ τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ διὰ τὴν ἀφροσύνην μου, Propter iram tuam, propter peccata mea, & propter insipientiam, ait pro cæteris, Euthymius. Iram, minas rectè sentit. Quam Septuaginta dixere ἴασιν, sanitatem, Hebraicè [Hebrew] methom integritas. Non est in carne mea integritas, omnia plena vulneribus. *Sanitas.*

Vix adeo agnoscit pauitantem ac dira tegentem,

Vulnera. Lacerum crudeliter ora, Ora manúsque ambas, populatáque tempora, raptis auribus, inhonesto vulnere nares. Idem est propter iram eius vulneratum esse, atque propter peccata sua. Ira propter peccata, ab ira plagæ, vulnera. Idem quoq; carere pace, atque sanitate. Idémq; quoque caro, atque ossa. Carere autem pace sanitatéque corpus, carnem, aut præsentem vbique prementem calamitatem demonstrat, dolores ingentes insitos, aut trepidationem metúmque ex conscientia facinoris admissi: tormentum conscientiæ ossa commouens, medullas vsque penetrans, animum absorbens, infesta omnia impacatáque in mentis domicilio reddens, verbera conscientiæ infligens. Conscientia, inquit ille, magnus Deus, magnus carnifex. Nec pectore noctem, Accipit, ingeminant curæ. Hæc vulnera senties, vt Græci, iram mináque præpotentis Dei, quas in lege Mosis sceleratis minatur, aut quas missis prophetis denuntiare consueuerat. Omnia ad cõscientiam venientia torquent animos, nullam eis pacem, nullam tranquillitatem relinquunt. Id genus, aliis psalmis habentur, cum sibi ipsi pœnas indixissent pœnitentes, non expectantes diuinas. Humiliabam in ieiunio animam meam, & caro mea immutata est propter oleum. Adhæsit lingua mea faucibus. Laboraui clamans. Raucæ factæ sunt fauces. Dolores ergo vulneráque senties aut trepidationem, metúmque diuinæ indignationis asperitatem conscientiæ ob facinus, aut illatas ab inimicis calamitates, quas propter scelus incidisse sibi persuaderet: hócque totum carmen ostendit. Tralationes pulcherrimæ poëticæq;, quòd in medullis insederit dolor, quòd in præcordia lapsus hausisset medullas. Atque implicat ossibus ignem, noster ait. Morsu miseros depascitur artus. Versat sub pectore, fixa coquit cura. Animum expectorat. *Conscientia.*

D

Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, sicut onus graue grauatæ sunt super me.

HYPERBOLAE sunt omnes, aliæq; figuræ, quòd caput superauerint, totũ obruerint. Errores sarcitur validè, vniuersam delictorum turbam explicat, magna contentione agit. Imbecillitatẽ cõditionis humanæ deplorat. Si quis immane facinus admisisset, quid aliud ei pœnitẽti, veniámq; à Deo petenti exclamandũ esset, quàm scelus se obruisse, se sub scelere velut oppressum, sub mei símq; cecidisse. Grauissimũ sceleris pondus instare ceruicibus. Nil aliud propè esse facinus admissum, quàm saxum illud Sisyphi. Peccata esse pondera grauissima, in terram deprimẽtia. Tralationes igitur, quòd scelera oneribus comparantur, quòd pelago, quòd vndis in caput cadentibus, quibus corpus obruatur: quòd velut opprimere, deiicere, prosternere, suffocare dicuntur. Saxis ingentibus, ponderibus immanibus similia prædicantur. Videmur cum quid peccamus, ferre pondus intolerabile. Grauitas quoque Latinis est in peccando, grauissimum facinus dicunt.

Putruerunt & corruptæ sunt cicatrices meæ, à facie insipientiæ meæ.

HÆ quoque tralationes, cicatrices siue tumores læsi corporis, verberatæ, vulneratæq; carnis, dolores illos conscientiæ nuncupat, passiones morbósque animi, magnámq; illam perturbationẽ vocat, cicatrices, tumores, vulnera tumentia. Eam perturbationem non modo vulneribus, quibus corpus saucium sit, comparat, sed his etiam vulneribus, E
quæ grauiorẽ dolorem faciant corrupta, non sanata, putrefacta propterea quòd sanari non possent. Vulnus insanabile, pectus insedisse, magnos cruciatus afferre, non posse sanari aut, quod sit grauissimũ, quòd desit medicus, qui sacras manus admoueat. Diuturnitatẽ insanati vulneris, putredinem fecisse, putredinem maiores dolores afferre, proponit igitur magnos animi cruciatus, eos appellans vulnera putrentia, insanabilia, nullo opem ferẽte, ipso in his cruciatibus permanente. Commemorat calamitatẽ, dolores animi quibus vel ob sceleris
Mort. metus. conscientiam conficeretur, deteriora timens: peior enim est morte, timor ipse mortis,
Insipient. inquit ille. Aut iam calamitates aderant, premebant, grauissimos ictus imprimebant, futurumque erat, vt breui vitam, imperium, copias amitteret, hostibus in victoria insolentibus, nihil victis tutum, nihil hostibus impeditum. Idq; à facie insipientiæ, propter insipientiam, vt superius dictum. Hos dolores, hos cruciatus attulit stultitia, dementia, qui stultè &
Cicatrices. inconsulto peccauerim: qui sapere debuissem, potius, peccando desipuerim. Cicatrices, vt dixi, vocat exponẽtibus Hebræis (nam dicitur Hebraicè חבורות chaburoth, forsan à verbo חבר chabar, alligauit, alligamenta, quæ alligantur) non signa sanatorũ vulnerum, ac vibices, sed tumores, plagásque tumentes, tabentes, putrefactas. Quæso omnes animaduertant, stultitiam, amentiámque vocari in sacris litteris peccata, libidines, errores, delyria, cæcitates: & quid pariant, considerandum. Vocari etiam vulnera grauissima, putredines, ta-
Putruer. bésque pessimè olentes. Nam Græcè est ad Hebraicum προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν, malè olent, F
corruptæ sunt cicatrices.

Miser factus sum, & curuatus sum vsque in finem: tota die contristatus ingrediebar.

Miser. MISER factus, rectè ex Græco ἐταλαιπώρησα, Hebraicum נעויתי naauethi, afflictus sum, vexatus. Vexor, ait, premunt angustiæ: quanquam Hebræi eiusmodi verbum expo-
Aua. nunt distorquere, incuruari, vt re vera signat. Est enim aua, prauitas, iniquitas, asperitas. Vicina sunt asperitas in peccando, atque malè patiendo. Vtrunque dicitur prauitas iniquitas loci, temporis, rerum aduersarum. Item iniquitas actionum, opera non recta. Nunc corporis esse volunt Magistri, dolores, corpus incuruum, nutans in terram reddidisse. Hyperbole & hæc, magnitudinem doloris exprimens. Tantos esse cruciatus, eam animi amaritudinem, vt corpus in terram deflexerit, seu quòd mœror vultum deprimit, inuisam lucem, cælúmque reddit, siue quòd deflectit, calor, alimentúmque minuitur, vires deficiunt, genua labant, soluuntur frigore membra, dolori corpus succumbit. Maximam ægritudinem designari apparet ex secundo, Tota die contristatus, mœstus ingredie-
Contristat. bar: tota die mœrens ambulaui, transtulit sacer interpres. Ergo incuruatio, mœroris indicium, depressi vultus, animi curis detenti. Hos Græci vocant σύννους, totos considerando defixos,

Afixos, curis eos aliud respicere, morarique non sinentibus. Rabi Dauid exponit naauethi, (quod nostri dicunt, miser factus sum: siue, vt Hieron. afflictus sum, quod etiam probo) Ob magnitudinem doloris, ait, corpus est incuruatum, cum iis incedo, obscuratus est vultus. Nam quod nostri dicunt mœrens, ait contristatus, Hebraicè קדר coder, sonat tetrum, obscurum: de mœstis, atrisque dicitur, quibus facies lurida, minimè serena. Tota die, inquit, indolesco. Magna hyperbole. In finem, melius & clarius in fonte עד מאד ad meod, vsque ad multum, vehementer, validè. Curuatus sum vehementer. Sequenti versu benè ἕως σφόδρα, cùm sit idem Hebraicum.

Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, & non est sanitas in carne mea.

Afflictus sum, & humiliatus sum nimis: rugiebam à gemitu cordis mei.

ALIA hyperbole, qua manifestus dolor, calamitásque apparet. Lumbos repletos esse illusionibus. Pro ἐμπαιγμάτων, illusionibus, ludibriis, aptius Hieronymus dixit, ignominiam. Hebraicum נקלה nikle, signat dedecus, ignominiam, rem fœdam. Ignominiam hanc in lumbis, exponunt Hebræi, quod arridet, putredinem non ferendam, non nominandam, corruptam, abominandámque tabem. Lumbos præcordia interpretantur. Est similis superioribus tralatio, totius intus & extra corporis membris dolorem aspergentem, sentientibus. Caro exulceratis, tumoribus fœda, ossa commota, conuulsa, corporis incuruatio, debilitatio. Nulla tota compage requies, pondus ingens ceruicibus instans, deprimens in profundum, submersio, suffocatio. Nunc præcordiorum fœda putredo, odor teterrimus, ea plenos esse meatus interiores, plenos artus, omnia præcordia tabefacta. Propterea repetit, non esse tota carne nec intus, nec extra sanitatē: non in cute modò grassari morbū, sed intimè penetrasse. Græci quoniā in lumbis sit appetētia Veneris, ex libidine quæ cum præcipitē dedisset, huic dæmonē, qui fuisset autor, nunc illudere, super ea ridere, triumphare, illusisséq; cùm ad illicitos amores impulisset. Hebræorū sensus cōgruentior ex proprietate suæ dialecti cognitus & propositus. Nam lumbi sunt nunc præcordia, omnesq; interiores partes, quas ait putruisse, retegens superiora & exaggerans. Declarat dolorē, nullis non viribus nitentisq; oratione contenta, veluti flumine currente. Quod dixit ἐκακώθην afflictus sum, sonat נפוגותי naphugothi Hoc verbo commotionē, vacillationē, luxationemq; designari Rabeni fatentur, exemplis cōprobantes, vt cor vacillare, hæsitare. Ergo dicendum, Commotus, concussus sum, mutatus, relaxatus, debilitatus. Declarat secundū, Humiliatus, nempe contusus, fractus, debilitatus. Quòd Hier. vertcrit primū, Euigilaui, Hebræi non assentiuntur, potius id verbū, vt dixi, confendentes notare remissionē, vacillationem, debilitationē, non vigiliam. In Iacob euigilauit cor eius, exponūt vacillasse, non credidisse Quòd addit, Rugiebam, dolores ferunt Hebræi ingentes: & cruciatus gemitū dant, non qualem homines, sed qualem leones, rugiunt. Intentus cordis cruciatus, tormentúmque exprimit vocem, gemitum. Gemitus cordis mei, est rugitus. Suspirant præcordia, pectore ab imo. Vox mei gementis, qualis fremitus leonum. Id facit dolor cruciatúsque. Ego rugio, quòd mihi cor gemit, fremit, prodit gemitus à pectore.

Illusio.

Lumbi.

B

Afflictus sum.

Humiliatus.

Rugio.

Gem. cor.

C

Domine, ante te omne desiderium meum, & gemitus meus à te non est absconditus.

Cor meum conturbatum est, dereliquit me virtus mea, & lumen oculorum, & ipsum non est mecum.

DESIDERIVM, vel vitendi Rabeni aiunt, vitæq; propagandæ, atque ex his doloribus morbisq; respirandi. Aut ante te desideriū meum est, tibi relinquo curā mei sanandi, non medicis, ait Auen Esra. Primū melius. Tibi magnitudo meaū calamitatum, dolorumq; perspecta est ex ingenti desiderio, quo mihi sanitatē restitui incredibiliter desidero. Ingens sanitatis, liberationisq; desideriū, quod tibi perspicuum est, testatur dolorem esse vehementem. Quantò grauius doleo, tantò validius desidero. Magnum desiderium liberationis ex magnitudine mali est. Si leuiter ægrotarem, leuius sanari desiderarem. Nunc autem intentissimus doloris sensus adigit ad intentissimam liberationis cupiditatem. Hoc tibi perspectum, sentis quos gemitus mea pectora fundant, ales solitudines appetenti, consuetudinem refugienti: tum in secretis thalamis audis

Ante te omne desiderium.

quos gemitus edam, vides etiam cor turbulentum, mœstum. Hunc sensum Græci quoque D videnr, quòd salutem, quòd discessum malorum cupio, nosti. Est enim res sapientiæ, desiderium salutis, expiationis à scelere: desiderium testari cognitionem. Qui cupit liberari, magnitudinem mali noscit: stulti non cupiunt, quia nesciunt, negligunt, quia dementia peccassent, se peccasse nescientes, aut culpam negligentes, aut pœnas nullas expectantes, non existimantes iudicem fore delictorum, cui cura plectendi. Vanas fabulas esse, quæ de inferis prædicantur. At sapiens grauiter gemit, si peccauit, validè pœnitet, vehemẽter sibi condonari cupit, veniam cupidissimè petit, gemit, lacrymatur, sitit salutem. possunt peccare boni, sed resipiscunt, percusso pectore gemunt, oderunt quòd peccassent. Stulti non minus desipiunt, peccatum negligentes, atque peccare contemnentes, vbique stultitiæ testimonium præbentes. Turbatur cor sapientis ob peccatum, vires debilitat mœror, quod iidem Græci cum Hebræis, oboritur oculis caligo. Lacrymæ tenebras inferunt, acumen hebetant. Vt gutta cauat lapidem, sic lacrymarum perennis lapsus excedit oculos, pascitur lumina salsus humor lacrymarum, humor ille per quem ab interiore sensu traucit lux, hebescit, minuitur. Omnia magni doloris indicia. Magnus dolor ex consideratione sceleris: consideratio sapientiæ est, negligentia stultitiæ. Narrare dolorem, dolorisque singulas partes persequi, est eius qui suam pœnitentiam iudici monstret, qui ab eo vehementer liberationem poscat, lacrymas, exteriores animi dolores, gemitus proponens, quantum doleat, quantum pœniteat pandens, quid incommodi ferat is dolor. Ita flectitur iudex, præcipuè non durus, inexorabilis, cui grata est hæc calamitatum commemoratio, doloris cognitio, E similes sui noscit qui doleant ob iniquitatem, qui magnus est æquitatis amator. Etiam, inquit lumen oculorum non est mecum, Ipsa quoque lux oculorum à me recessit. Quatuor, desideriũ sanitatis, leberationis, gemitus, perturbatio cordis, virium debilitatio, oculorum ex lacrymis hebetatio. Verbum quod bene Septuaginta dixerunt ἐταράχθη, turbatum est, Hebraice סחרחר secharchar, sonat Hebræis testibus, reuolutionem, rotationem, quod facit animus turbatus. Nunc animum huc, nunc diuidit illuc, insignis Poëta, ex Homero μερμηρίζειν. Propterea Hieronymus hoc transtulit, Cor meum fluctuabat.

Lum. ocul. me. n. e me. — *Conturb.*

Amici mei & proximi mei aduersum me appropinquauerunt & steterunt: & qui iuxta me erant, de longè steterunt.

CONTRARIA sunt, appropinquauerunt, ac de longè steterunt. Ergo veritas Hebraica secus habet, & clarius, Amici mei & familiares mei מנגד נגעי יעמדו minegednigei iaamodu, Exaduerso plagæ meæ steterunt. Quod exponens Salomon, Qui videbantur, ait, amici, quos in tempore mihi præsto fore putassem, stant ex aduerso, non accedunt, procul consistunt, plagas meas aspicientes, propius assistere non audentes. Similiter Rabi Dauid, Stãt, ait, ex aduerso vulneris mei, non accedẽtes, non inuisunt: nam visitatio confirmat animum dolentis. Hoc se amicorum refugio carere queritur. Accessit ad omnia mala, inquit, & illud incõmodum, quòd amicorũ, qui iam omnes me deseruerunt, familiariũq; refrigerio careo. Vident vulnera, non accedũt. Et, vt exponit AuenEsra, quòd F cicatrices quòd vulnera tumuerãt cõmputruerũt, fœdum odorẽ exhalantia, deterriti sunt amici inuisere. Deest igitur apud Sept. נגעי nigei, plaga mea, vulnus meũ. propterea sciens veritatẽ Hebraicã Hier. edidit, Chari mei & amici mei quasi contra leprã meam steterunt. Interpretatur leprã, nam id quoque vox Hebraica sonat, vulnus, plagam, leprã. Leprosos vitare solebant, eos procul ex vrbibus remouebãt, ne contagio reliquos inficeret. Sic velut à cõtagioso amici ab eo declinabãt, sese subducebant. Hac ratione nõ sunt cõtraria, Appropinquarunt, De longè steterunt. Non dixit Hebraicum eos appropinquasse, sed exaduerso constitisse, pedem vlterius ferre non ausos. Conspicati vulnera odore tetro accepto, constiterunt. Minus item est in Hebraico ἐγγιστά μου, & qui proxime mihi essent, aut qui iuxta me erant: sed proximos denuo nominat קרובי kerobai, propinqui mei de longe steterunt. Illud quidem Græcum proximos non loco, sed sanguine, affinitate possumus interpretari, De lepra & plaga nihil apud Græcos est. grauiorem igitur calamitatem probat quòd ab amicis sit destitutus, quòd necessario tempore, rebus tam contrariis non sit aditus, quòd execrantur, quòd propius accedere refugiunt, inuisum habent, odoris fœditatem non ferunt. Hæc aut reuera sunt, vt sonant, eum ægrotasse, aut sunt hyperbole, & interioris cruciatus indicia, vocátque perturbationes animi, nominibus corporeorum, vulnera, cicatrices, odores fœdos, quos amici ferre non possunt, longius cõsistunt.

Amic. & proxi. Aduer. me appro & ste. — *Et qui iux. me erant.*

Totúsq;

A Totúſque verſus habet, Amici mei, & ſocij mei, exaduerſo vulneris aut lepræ meæ ſteterunt, & propinqui mei procul conſiſtunt.

Et vim faciebant qui quærebant animam meam: & qui inquirebant mala, mihi locuti ſunt vanitates, & dolos tota die meditabantur.

QVOD ait, Vim faciebant, eſt נקשו nakeshu, inſidias, laqueos ponebant, quærentes animam meam, vitam meam, ſanguinem ſitientes, vitæ meæ inſidiabantur. Quærunt malum meum, meam perniciem, loquuntur vanitates, Hebraicè הוות hauoth, prauitates, interitus. Hieronymus dixit inſidias, eodem tendens. Ordo totius calamitatis, quam mihi meditantur, eſt, Primum inſidias parauerunt, inter ſe de interitu meo inire conſiliũ, dolos tota die meditantur. Multis exprimit inſidias. Primum inſidiabantur, quærebant vitam, ſitiebant ſanguinem, prauitates, interitum, perniciem inter ſe conſultabãt, dolos tota die meditabantur. Inſidiæ, doli, prauitates: Quærunt, loquuntur, meditantur, inſidiantur. Hæc Hieron. reddens clariora transtulit, Et irruebant quærentes animam meam, & inueſtigantes mala mihi, loquebantur inſidias, & dolos tota die meditabantur. His claret ſuperiores hyperbolas potius calamitatum ad hominibus quàm ex corporis morborum expreſſiones eſſe. Nullum enim atrocius malum eſt, quàm quod ab hominibus infertur. Totáque hæc exaggeratio, atque repetitio magnæ cladis, teſtimonium eſt, hoſtes habuiſſe ſe non ſegnes non dormitantes, manſuetudinis, humanitatíſque immemores, humano B ſenſu mentes exutas, hominis effigie remanente in his habitare feram. Claret homicidia maxima ex parte fieri cum fraude, ne ſentiat cui malum meditaris, ne caueat, ſeſe tueri non poſſit, armatus hoſti occurrere. Inermem cupit, incautum. His curis agitatur improbus. De calumniis quoque poteſt eſſe.

Vim faciub. Loquunt. vanit.

Belua & feram fig hominis.

Ego autem tanquam ſurdus non audiebam, & ſicut mutus non aperiens os ſuum. Et factus ſum ſicut homo non audiens, & non habens in ore ſuo redargutiones.

OMNIS, vt Hebræi explicant, ſpes in te mea ſita cùm ſit, totúmque me, meáque omnia in tuam fidem ac poteſtatem tradiderim: audio quidem probra illata, calamitates, quas parant, non me fugiunt, at taceo, ſilentium premo intra pectus, ad te me verto. Quid enim profecero lamentans? Aures ad hæc non adhibeo, ſcio quæ moliuntur, ſed ad te refugio, reſpuo noſſe, tum quòd me contra tot hoſtes ſentio nihil poſſe, tum quòd malo me tibi curæ eſſe, quàm mihi. obſurdeſco, obmuteſco ad hæc, nec audio, nec loquor, tum contemnens ea, ſperanſq́; meliora: tum mœſtus, nullíſque alacritatis flentes oculos in cælum vertens: hæc mihi potior cura Tales in calamitatibus mortales oportere ſe præſtare demonſtrat. non ingemiſcere, iactari, turbari, conuitiis hoſtes laceſſere, reuerberare. Boni vertunt animos ad ſydera, cum lachrymis tacent, expectant opem ſupernam, C in ea triſtitia taciti permanent, conſiderantes rerum humanarum iniquitatem, quò ſcelerata mens progreditur, hæc mortalia tantopere iniqua eſſe, conſiderantes cæli architectũ, regnatorem orbis, hoc vnum eſſe perfugium, ſolamenq́; malorum. Super rebus noſtris lacrymas continere non poſſunt, inſcitiam hominum, malitiámque perſpicientes. Peccant principes, cæteríque partim iudicij hebetudine, falſis accuſationibus incitati, quas ipſi diiudicare nequeant, cum accuſatoribus conſentientes, alij cum malitia, vbi ſciunt eſſe innocentiá, crimen eſſe perſuadere conãtes, malitia, prauitate, inuidia, inimicitia prouecti. Hoc exploratũ habentes, conſiderantesq́; boni, ſi quando calamitas accidit, hominũ miſeram conditionem lacrymantur. Tacent, à Deo auxilium expectantes. Itaque quòd ait, Velut is ſum qui non habeat redargutiones, nempe non retorquens probra, querelis inſtans, hoſtes coarguens, qua quidem re nihil profeciſſem non talia tempus poſtulat, ad miſericordem patrem confugiendũ, qui tecum verè doleat, volens & petens eripere. Inſita malitia nullis argumentis refelli poteſt, nulla ratione à concepto ſcelere dimoueri. A Deo, & virtute petendum auxilium, omnia non quidem in noſtra virtute, ſed Deo poſita.

Non habens in ore ſuo redar.

Quoniam in te Domine ſperaui, tu exaudies me Domine Deus meus. Quia dixi, Nequando ſupergaudeant mihi inimici mei: & dum commouentur pedes mei, ſuper me magna locuti ſunt.

De spe. QVIS est qui non maximè tueatur, si possit, quem norit omnem in se fidem habuisse, D totam spem in se posuisse? Tantum de sua bonitate sperare, vt cùm omnia præsidia deficiant, illud vnum tanti faciat, vt id multorum instar arbitretur, omnibus incommodis opponat, velut firmam anchorā, tempestate sæuiente, animo teneat, hic adhæreseat. Hoc apud mortales præsertim meliores, quibus virtus instita, que cordi est, nemo non magnopere perpenderet, magnúmq; decus existimaret conseruare sperantes, proditione autem eos deserusse, qui desperant, in numero iustorū non habendos, potius proditorū, rectè facta, laudem, æstimatione, opinionemq; virtutis pro nihilo habentium. Quòd si Deo iustitia gratissima est, si nulla laus est, quæ possidetur à mortalibus, quin magis ab immortali Deo, qui perfectissima mēs est, possideatur: rectè igitur existimandū est, non sese decepisse pios Prophetas, nec vana nobis posteris documenta reliquisse, cùm sese spem omnē in angustiis, quibus vita nostra circunsepta est, ad iustissimū Deum direxisse, nosq;, vt idem præstemus, magnopere adhortatur. Dum vexamur, tristesq; turbant pectora curæ, tacere nos docentes, qua ipsi tacuissent, quanquam tristitia contrahit cogitantē animum, & super aduersis indolentē. Crede mihi Prophetarū hæc philosophia est, sapientum vetustissimorum virorū (pluris enim facienda vetustiora) de spe cælesti, sperare in calamitatibus beneficum, salutarem, humanissimúmque Deum nobis præsto fore. Nos autem tacentes & mœstos, aut tacentes, vt Christus, humilis, deiectus, miseratus hominū inscitiam, non muliebres luctus, non fœmineos vlulatus edentes, nostra tristitia misericordiā Dei prouocātes. Desperatio magna imbecillitatis, etiam impietatis indicium. Quod ait, Quia dixi, Nequando E

Non super gaud. supergaudeant mihi: ne triumphent, ne vincant, superent, tunc lætentur. Hoc timens mecúmque reputans, precor me tibi vni fidentem tuearis, salutis meæ curam suscipias. Dum

Dum com. commouentur pedes, ex Hebraico sermone hoc resonat, Ne triumphent hostes parta victoria, triumphabunt si lapsus fuero, si pedibus sustinere non valentibus, corruero. Commotio pedū, Hebraica figura, est ruina, clades. Quę si acciderit, magna loquentur. Hebraicè:

Super me malo. עלי alai hagdilu. super me grandescent: fient magnifici, tumescent, fient maiores. Hoc Sept. rectè ad iactationē retulerunt. Magna loquentur, inflatis buccis vt victores solent, res suas prædicabunt. Tria memorat, hostium exultationem, pedum commotionem, nempe ruinam, eorundem hostium iactantiam, superbiam. Hunc versum clarius transfert diuus Hier. cui plurimū debemus: Quia dixi, ne forte insultent mihi, & cùm vacillauerint pedes mei, super me magnificentur. Non erat per præteritū efferendū in Græco ἐμεγαλορρημόνησαν, magna locuti sunt. Futurū est vt ostendimus. Magna loqui quid sit, & pedes cōmoti, declaratū est. Tacebat ergo Propheta, auxiliumq; tacitus implorabat & expectabat. Implorabat timens ne victus hostibus ludibrio, gaudioq; esset, ne prostratus & deiectus faceret, vt hostes gloriarentur virtutem suam tollentes, insultantes victo. Detersis idiotismis Hebraicis, apparent venustissimæ figuræ, pulcherrima poësis, fluuius eloquentiæ.

Quoniam ego in flagella paratus sum, & dolor meus in conspectu meo semper. Quoniam iniquitatem meam annuntiabo, & cogitabo pro peccato meo.

MIRABILIS ordo carminis. Proposuit spem in Deum, implorauit auxilium, narrat quid calamitatis instet, quām sit auxilium, quod petit, necessarium. Redit ad eandem malorum commemorationem, ob quæ dicit se solitum esse, pauoris trepidationisq; non mediocris plenum. Is igitur duplex versus calamitatis repetitur. Metus enim procaciter instās vrget, sollicitat, non finit quiescere, nos in omnia vocat, non dormite, non quiescere permittit, ad clamores, supplicationes agit, quid non mortalia pectora cogit? Huc igi-

In flagella pars. tur pertinet quod ait, In flagella paratus sum. Pro flagellis צלע zela. id verbū sonat claudicare, aliquo verbere impacto. Non possum, ait consistere, idq; exponunt Hebræi iuxta sensum Sept. interpretū, plagas, vulnera. Paratus sum, ait, expositus ad omnia verbera, omnes ictus. Sic Rabi Solomon, Firmatus sum, ait, & præparatus, iugiter addictus ad verbera. Rabi verò Abraham, Resides artus sunt, inquit, non ingredior, propterea quòd claudico, neque pedibus insistere, inualidus. Tot vulnera sunt, vt pedibus ingressum abstulerint. Sic Rabi Dauid, In flagella paratus, inquit, propterea quòd incedo claudus, præ doloribus, qui quidem dolores non procul sunt, sed in conspectu, præsentes, ante oculos. Chaldæus quoque pro zela, posuit תברא thebira, fracturam, vulnus. Designat igitur

Paratus

A Paratus sum, duos sensus, aut prope circumnectus, expositus ad vulnera, ante plagas venientes velut truncus aut arbor ad omnes ventos, ibi defixus, non digrediens à doloribus, non declinans: impressionem in me calamitates faciunt. Aut claudico prę doloribus, prohibeor incedere pro vulnerum atrocitate, quæ sunt in conspectu iugiter, non remittunt seuæ procellæ. Propterea subiicit, Annunciabo iniquitatem. Fateor, ait, idque deprædico cunctis, vt exponit Auen Esra, hæc mala peccatis deberi, expiari mea crimina, meruisse fatebor. Hæc conscientia torquet, conscius mihi delictorum, quę mihi ob oculos obuersantur, crucior, crimen agnosco, non deprecor, annuntio, fateor. Rabi quoque Salomon, Bene, Annuntiat, ait, cor, scelus meum, ob id doleo, timeóque ob peccatum, ne quam mihi cladem, vulnúsque afferat. Itaque quod optimè Septuag. dixerunt μεριμνήσω, cogitabo, Hierony. iuxta sensum huius Hebraici verbi אדאג edag, transtulit solicitus ero, quod Græcũ quoque designat. Fatetur, agnoscit peccatum, & propter peccatum sollicitus timet, instant cruciatus, verbera, ad quorum ictus expositum se dicit, quæ non procul sint, sed in conspectu ante oculos, quas ob res metuat nõ ignarus criminum, quæ pœnis expiantur, ne quam voluptatem malè agendo cepisset, eam malè experiendo amittat. Gręci proferunt alios sensus non longe dissimiles: ego cum Rabbenis Hebraicum sermonem considero.

Annuntiab. iniquit.

Cogitabo.

Inimici autem mei viuunt, & confirmati sunt super me: multiplicati sunt, qui oderunt me iniquè.

B Qui retribuunt mala pro bonis, detrahebant mihi, quoniam sequebar bonitatem.

ACCEDIT propius calamitates nominatim appellans, in omnibus malis quæ possint hominibus accidere, grauiora sunt numeróque plura ab hominibus venientia. Hoc mali genus fœcundissimum, vt verè dici possit, non minus in hominum genere quam in genere piscium perspici posse, alios aliorum esse prędá, quod impetu pisces maiores in minores, id mille modis hominibus in alios agentibus. Nec minorem cadere multitudinem hominum, ab hominibus, quàm piscium a piscibus vorari. Libidines hominum, quales illi belluarũ marinarum impetus in minores. Perit maxima hominum multitudo, perdentibus hominibus: maximáque pars ægritudinum, molestiarum, desperationum tota in homines referenda est. Quas ob causas sacrum poëma ex supplicationibus precibúsque confectum, in primis contexitur precibus his, quibus salutem nostram Deo commendantes, ab hominum scelere custodiri precabamur, quod hoc genus malorum fœcũdissimum est. Sunt ad alia quædam hominum inaudita maleficia, prodigiosa, nullas causas quibus hominum mentes irritari solent, habẽtia. Irritantur lacessitæ iniuria. At sæpius hoc poëmate maleficia cõmemorantur, ab ingratis animis orientia, cęcitate, malitia, scelere prodigioso, cùm mala pro bonis redduntur. Hoc igitur supplex orat, ante oculos hostes habet, viuentes, florentes, confirmatos. Videt scelera, non videt supplicia, non pœnas, non qui meritos trahat ad tormenta. Viuunt, inquit, confirmati, corroborati sunt, lucis participes, obambulant læti, florentes. Nec numerus eorum exiguus est, ingens est, non contemnenda multitudo. Plures enim per deuia quàm rectà feruntur Multiplicati sunt, referri potest non tam ad numerum, quàm affluentiam, exuberantiam, eos corroboratos, auctos copiis & diuitiis queritur, impune ferentes quòd iniquè peregissent. Quódque dixit, Oderunt iniquè, Hebraicum שקר shaker, oderunt falsò, odia eorum falsa, statuunt causas irarum vbi non sunt. Non est cur odio habeant innocentem. Falsa odij causa, conficta, simulata: dicunt nocuisse, qui nõ nocuit, imò profuit. Sontem vocant, maxime beneficum. Rectè hoc odium Septua. vocarunt odium iniustum. Visitauit eos, inquit Auen Esra, beneficiis affecit, vt est in aliis psalmis. Multiplicati sunt in stirpe, prosapia, re familiari, ait Rabi Dauid: ego verò inops, deiectus, inuisúsque eis. Facit enim paupertas ridiculos, inuisos. Atque vbi me meliora sequentem diligere debuerant, amplectíque, potius insectabantur, aduersabantur. Hanc meam virtutem, charitatem, iustitiam, odiis exitialibus persequebantur. Virtus illis odio est, charitas ingratos eos experitur: pro bonis mala reddunt. Quod genus improbitatis inauditum est, extra terras, perditissimum. Ne canes quidem multáque alia bruta, tantopere reperies ingrata. Feræ mitescunt beneficiis. Leones, lupi inuenti sunt beneficiis mansuetudinem didicisse. Detrahebant est ישטנוני ishtonuni, Aduersabantur mihi. Septuag. dixerunt ἐνδιέβαλλον, calumniabantur, detrahebant. Solent enim vbique Satan interpretari diabolum, calumniatorem, ipsúmque verbum calumniari.

Homo, homini lupus.

Multiplicati.

Oder. iniq.

Rom. 8.

Ingratitudo.

Ne derelinquas me Domine Deus meus, ne discesseris à me. D
Intende in adiutorium meum Domine Deus salutis meæ.

SVPREMA vox cum graui pectoris suspirio, in ea calamitate, qua non sit formidabilior, pessimo hostium genere circunfuso. Ne derelinquas, ne discesseris, vel ad Hebraicum, Ne elongeris, ne procul abeas, propius adsis, tempore opportunissimo auxilium feras, vrgente hoste, acutéque in me tela conniciente: nihil crudelitatis non edet in me, si in potestatem eius venero: non dubito quin de me grauissimum supplicium sumat. Multis cum lacrymis aram complexus obsecrat, ne deserat, ne ab eo loco, in quo ipse consisteret, tam propinquis hostibus discedat. Et quod discrimen instaret, intendat in adiutorium, quod Hebraicè חושה chusha, festinet, celeriter adsit: omnis salus in celeritate posita. Nominatim appellat, Deus meus, princeps meus, meus imperator, Deus salutaris, autor salutis, cuius est potestas seruandi, cui salus hominum, præcipuè piorum, curæ est.

Intend. in adiutor. *Deus meus, deus salutis.*

PSALMI XXXVIII. EXPLANATIO.

In finem. *Pro Idithum.*

INSCRIPTIO In finem pro Idithum, Canticum Dauid. Græcum εἰς τέλος, in finem, est למנצח lamnazeach, victoriale carmen, siue carmen cum musica, quemadmodum Chaldæus ostendit esse ens, Ad laudandum, cantandum. Latinum, pro Idithum, non rectè ducitur ex Græco, quod Hebraico respondet, τῷ Ἰδιθούμ, ipsi Idithum. Cur duo psalmi autores ferantur, Hebræi cum Græcis, E Latinisque veram causam assignant. Monstratum est Idithum fuisse cantorem. Carmen quidem, ait Chimchi, est ipsius Dauid, at Idithum voce cantatum est. Id declarans etiam Chaldæus על פומי דידיתון al pumei de Idithum, Ore ipsius Idithum pronuntiatum carmen Dauid. Hoc à Septuaginta ostenditur, τῷ Ἰδιθούμ, ipsi Idithum, nempe datum ad canendum, Super quo multa Nicolaus non aspernanda. Subducenda igitur in Latinis præpositio, pro. Psalmus eiusdem cum superiore argumenti est, autoribus Hebræis & Græcis cum Latinis: commemorat calamitates, super his orat. Est humanæ cõditionis consideratio, cui sit propensum peccare: peccatis autem pœnæ decretæ, legibus æternis. Id probatissimum sanctissimúmque philosophiæ genus proponitur in psalmis, quod à philosophorũ animis perspectum non est. Consideratio peccatorum, próque his supplicatio, quæ condonare, atque expiare præter eum possit nemo. Quo continetur, & scientia Dei, & iustitia, rerum humanarum gubernatio, potestas cognoscendi res terrestres, odium rerum iniquarum, pœnarum meditatio contra improbos. Tum mitigatio furoris huius, tristiúmque horum decretorum mutatio, si quos pœnituerit. Eiusmodi rerum Magistri sunt psalmi.

DIxi, Custodiam vias meas vt non delinquam in lingua mea: posui ori meo custodiam cùm consisteret peccator aduersum me. E

Dicere. *Viæ.* *Custodia.* *Peccator.* *Cùm consist.*

DICERE, Hebræis est, cogitare, decernere, proponere. Proposui, cõstitui, certũ mihi est. Viæ sunt eis mores, vitæ genus, instituta, cõsuetudo. Quod cæteris item linguis vsui est, Tendere ad laudem, Ruere, cùm peccant, præcipitare, delyrare, quod boum est, à sulco discedere. Custodiam oris dixerunt Septuaginta φυλακὴν, quod Hebraicè מחסום machson, claustrum, frænum. Ne derelinqueret, peccaret loquendo, præcipuè astante improbo calumniatore, quem sua lingua vocat רשע tasha, improbum, impurum: tunc maximè cauendum est. Igitur Hebræi tendũt ad hunc sensum, quid sibi velit hoc exordium, oportere nos, si quando vexamur, circumuentos premunt calamitates, minimè lamentari, blasphemia, conuitiis, oris maledicentia abstinere, si vel peccator aut improbus astans nos cruciet, angat, ad iracundiam lacessat. Sed duplex sensus eius quod dixit, Cùm consisteret peccator aduersum me. Aut cùm consisteret improbus calumniator exauditurus quid peccem, quid os præcipitet, nociturus obseruans, méque calumniaturus, vt inimici solent, qui non mala tantum deferunt, producúntque aduersariorum, sed etiam bona peruersè interpretantur, modestiam, socordiam, timiditatémque vocantes, contendentes te peccasse vbi non peccasti, quod genus inimicorum sæpius cõmemorat. Aut melius iuxta Rabi Salomonem, Astante peccatore, Hebraicè, vt dixi, רשע rasha, scelerato, improbo, nequissimo,

Anequissimo, méque torquente, instigante factis dictísue, quod solent improbi, contra probos, grauiter instante: tunc maximè, inquit, statui mecum moderari linguæ intemperantias, contumelias patienter ferre, tacére: non mihi blasphemiam extorserit. Hęc interpraetatio verior mihi videtur. Ingreditur cõfestim ad philosophandum, tolerantiam, fortitudinémque docendam, nos improbis exagitantibus, quale fortissimus, optimúsque vir Iob fecisse scribitur. Nec stultum quicquam contra Deum locutus est, tametsi non deesset qui instigaret, animúmque ad acerbitatem permoueret. Hanc philosophiam eximius theologus è vestigio edidit in exordio carminis, maximè mortalibus necessariam, cuius fundamẽtum, quod philosophi monstrare nõ potuerunt, potissimum est respicere in cælum, inde auxilium contra inimicos expectare, sperare à Deo finem malorũ. Ergo ait, vt versum ex Hebraica obscuritate euoluas, Dixi, mecũ constitui, proposui vt custodirem vias, mores, vitamq́; meam à non peccando, linguam, os meum coërcerem, custodirem veluti claustro, quo tempore contra me improbus instat. Hunc sensum Græci quoque proponunt, addentes peccatorem fuisse maledicum illum Semei, qui lapides in Dauid mitteret, eíque malediceret: itaque nunc Dauid, Lacessitus, ait, ab eo, tacui. Hieronymus quoque edidit, Custodiam os meum silentio, donec est impius contra me.

B Obmutui, & humiliatus sum, & silui à bonis, & dolor meus renouatus est: concaluit cor meum intra me, & in meditatione mea exardescet ignis: locutus sum in lingua mea.

QVOD Græci ἐταπεινώθην, humiliatus sum, Fons דומיה dumia, sonat silentium, tacitum esse. Hieronymus id sciens transfert, Silentio tacui de bono. A bonis, vt dixit Hieronymus, est מטוב mitob, à bono: estque sensus iuxta Hebræos, Tantopere statui tacere, mutúsque esse, vt non bona quidem loquerer, eo vsque vereor calumniatorem: summum silentium præstabo. Est alius quoque sensus, Silui à bono, propterea quod nulla mihi spes esset boni. Silui bonum, nihil de bono, de salute mecum cogitaui. Vidi vexationem vehementem, excidit mihi salutis cogitatio in his angustiis. Propterea subdit, Dolor meus renouatus, Hebraicè non est ἀνεκαινίσθη, renouatus, sed נעכר neebar, siue neecar, primum sonat accensus est, iratus est, alterum conturbatus est. Hierony. legit postremum. Conturbatus est, ait, dolor, propter ingentem plagam. Dolor est validus, dolor accensus. Ardere, incendi dolore, Latinis etiam dicitur. Dolor incendium est, flamma vorax, ob id subiicit, Concaluit cor meum intra me. Ardẽt viscera, ardet pectus, curæ coquunt. In meditatione mea exardescet ignis. Meditando vror, cogitando incendor: quo magis mecũ cogito, meditórque, pectus inardescit, dolor augetur, crescit incendium, flamma populatur intima præcordia. Est grauissimus dolor, grauiórque fit me tacente, sermone & questu non exhalante, silentio nutritur dolor, deferbet, citetur colloquendo. Ignis ille præcordia pascitur, nisi colloquio restinguatur: si tacueris, pestis fouetur, permeat medullas, proxima quæque corripit. Vbi diu in hoc silentio secum colluctatus esset, tum demum statuit loqui, orare supplex. Est autem continuatio horum versuum cum superioribus. Statuerat irritatus tacere, id optimum in aduersis arbitratus. Tacens incendebatur, subibant curæ, coquebant, conturbatæ cogitationes, cogitabat improbos, tametsi vexarẽt, cruciarent bonos, eorum iniurias æquo animo perferentes, super his non grauius lamentantes, cuncta tamen eis cedere prosperé. Hæc cogitatio vexat meliores, multa cogitant, multa dubitant, multa dubitantibus occurrunt, quid agant homines in mundo, quem ad finem viuant, quid Deus, num sentiat, num sciat hæc mortalia, num sint ei curæ: quæ res sit id quod dicitur Deus: si ratio, si sapientia quædam perfecta, cur nõ melius hæc terrestria gubernet? Id genus cogitationes turbant vexatos, incendunt, dolorem augent. Tum demum tacentibus necessariò aliqua vox excidit, quasi cum susurro, vt aiunt Græci.

Humiliatus. *Silui à bonis.* *Renouatus est.* *Concal.* *In medit. mea ex.* *Cogitatio [illegible] liorum.*

Notum mihi fac finem meum, & numerum dierum meorum quis est, vt sciam quid desit mihi.

Ecce mensurabiles posuisti dies meos, & substantia mea tanquam nihilum antę te.

Veruntamen vniuersa vanitas, omnis homo viuens.

Notum fac mihi fi. — *Quid desit mihi.* — *Mensur. pos.d.me.* — *Substantia mea.* — *Tanquam nihil ante te.* — *Verũtamẽ vni. vani. Homo viuens.*

DVo versus sunt huius postulationis. Hebræis Græcísque affertur causa, cùm se grauibus confectum morbis cerneret, tacitúsque secum de exitu rei cogitaret, aliquem finem expectans qui quidem ei ignotus esset: æstuans cogitando, pronectus est vt super eo fine postularet, vt si diuturnior ætas superesset, finem malorum impensius posceret: sin breuis instaret discessus, non esset solicitus posthac, non longius processura vita, finémque properè calamitate allatura. Nam quantum ipse de se, deq; humana vita iudicare posset, breues esse viuendi fines hominibus constitutos. Quod dixit, Quid desit mihi, est Hebraicum חדלי chadalh, Quid, ait, mihi vitæ relictum sit, quid supersit. Chadel Rabi Dauid exponit tempus, quantum mihi temporis sit in hac vita. Ecce, ait, vt ego de hominum vita pronuntiem, mensurabiles posuisti dies, Hebraicum טפחות taphacoth, breues, vt transtulit Hieronymus, breui mensura, quæ dicitur טפח thaphac, palmus, mensuratos. Quod etiam Septuaginta dixerunt, ponentes dies παλαιστὰς, quasi palmo mensuratos. Tempus nostrum velut palmo decisum, breuissimum mensus es. Mensuram dierum nostrorum, quasi vnius palmi constituisti. Et substantia mea, Fons חלדי cheledi, vita mea: licet substantiam quoque sonet. Vitam quoque dixit Hieronymus. Idem est si cernas, substantia, atque vita. Hæc ante oculos Dei nihil est, aut ratione æternitatis & immortalitatis suæ, æuique vniuersi, aut quod ipse breue tempus illud humanæ vitæ definiuit. Ante eum nihil est, breuissimi finis huius autor ipse: in oculis eius breuitas hæc. Propterea tota vanitas est omnis homo, est ipsa vanitas, res velut fumus, & aura, qualis motus foliorum. Bulla est quidquid agitat homo, vanitas, vacuum, vento plenum, sine substantia. Sicut in Ecclesiaste, Omnia vanitas. Homo E viuens, homo in hac vita, res breuissimi temporis. Homo breue ad tempus subsistit. Tanquam nihil, velut si non esset, tibi rerum domino, imperatori æternitatis. Hi omnes sensus pulchri quoque Græcorum interpretationibus existunt.

Veruntamen in imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur: thesaurizat, & nescit cui congregabit ea.

Verunta. — *In ima. per. homo.* — *Frustr. conturb.*

VNus versus est. Veruntamen, clarius transferri posset Græcum, ad Hebraicum: si dicas, At certè, profectò. Hebraicè אך ac, reuera, profectò. Græcè μέντοιγε, certe tamen. Hierony. minus clarè dixit, Tantum in imagine ambulat homo. Sensus imaginis transeuntis, Hebræis placet, hominem esse velut simulacrum, imaginem mutabilem, cito discedentem, auolantem. Nihil imagines habentes quo sustineantur, celeriter ex oculis abeunt, velut illa, quæ apparuit par leuibus ventis volucrique simillima somno. Imagines sunt quædam apparentiæ, quibus non radices, non fundamentum, stabilitas, grauitas subsit, mille modis veniunt, totidémque recedunt. Sic homo, inquiunt Rabbeni, in dies mutatur, de tempore in tempus, semper in mutatione est: nunc puer, nunc iuuenis, nunc senex. Animi quoque multiplicis modis mutatur, velut imagines in flumine labente. Fluuius ipsum tempus, in hoc res hominũ velut imagines decurrunt, fluentes, celerit érque ex oculis abeuntes. Reiicias velut impia commenta, imagines astrorum, quas rapidissimus cæli E motus ad omne tempus designet, dispositiones cælestes celeriter prælabentes, sub quibus res hominum ferantur. Hinc fortunæ momenta, hinc varij illius vultus, modo serenus, propitiúsque, modo truculentus. Superstitiones Auen Esræ violenter ex sacris oraculis abductæ. Fuerunt qui interpretarentur imaginem, siue vmbram, tenebras. In tenebris ambulat homo, quod ab Hebræis non despicitur. Congruè subiicit diuinus Vates, vbi rerum humanarum instabilitatem memorasset, vana hominum studia diuitiarum coaceruandarum, quæ prætérquam quòd instabiles, mutabilésque sunt, etiam nescis ad quorum manus, quibus tantopere studuisti, deuenient. forsitan ad inimicos, quod Romæ sæpius visum, vt quas maximis studiis opes quis coaceruasset, earum inimici fuerint hęredes. Omnibus his, laborum, curárúmque humanarum vanitas arguitur. Similes interpretationes apud Gręcos reperias. Quod ait, μάτην ταράσσεται, frustra turbatur, Hebraicè אך יהמיון ak iehemaion. At certe ditabitur, accumulabit. Nam Auen Esra exponit supradictum verbum congregationem mamon, diuitiarum, diuitias coaceruatas. Sonat item conturbationem, ídque etiam vertit Hieronymus. Versúsque habet, At certe in imagine ambulat homo, at certe vanitatem, vel in vanum ditabitur, thesaurizabit, & nescit cui congreget ea.

Et nunc quæ est expectatio mea, nonne Dominus? & substantia mea apud te est?

Ab omni-

Notum fac mihi &c. Vo versus sunt huius postulationis. Hebræis Græcisque affertur causa, cùm se gra- D uibus confectum morbis cerneret, tacitúsque secum de exitu rei cogitaret, aliquem finem expectans qui quidem ei ignotus esset: æstuans cogitando, proruebatus est ut si per eo fine postularet, ut si diuturnior ætas superesset, finem malorum impensius posceret: sin breuis instaret discessus, non esset solicitus posthac, non longius processura vita, finémque properè calamitate allatura. Nam quantum ipse de se, deique humana vita iudicare posset, breues esse viuendi fines hominibus constitutos. Quod dixit, Quid desit mihi, est Hebraicum חדל chadalh. Quid, ait, mihi vitæ relictum sit, quid superfit. Chadel Rabi Dauid exponit tempus, quantum mihi temporis sit in hac vita. Ecce, ait, vt ego de hominum vita pronuntiem, mensurabiles posuisti dies, Hebraicum טפחות taphacoth, breues, vt transtulit Hieronymus, breui mensura, quæ dicitur טפח thaphac, palmus, mensuratos. Quod etiam Septuaginta dixerunt, ponentes dies παλαιστὰς, quasi palmo mensuratos. Tempus nostrum velut palmo decisum, breuissimum mensus es. Mensuram dierum nostrorum, quasi vnius palmi constituisti. Et substantia mea, Fons חלדי cheldi, vita mea. licet substantiam quoque sonet. Vitam quoque dixit Hieronymus. Idem est si censas, substanna, atque vita. Hæc ante oculos Dei nihil est, aut ratione æternitatis & immortalitatis suæ, æuique vniuersi, aut quod ipse breue tempus illud humanæ vitæ definiuit. Ante cum nihil est, breuissimi finis huius autor ipse: in oculis eius breuitas hæc. Propterea tota vanitas est omnis homo, est ipsa vanitas, res velut fumus, & aura, qualis motus foliorum. Bulla est quidquid agitat homo, vanitas, vacuum, vento plenum, sine substantia. Sicut in Ecclesiaste, Omnia vanitas. Homo E viuens, homo in hac vita, res breuissimi temporis. Homo breue ad tempus subsistit. Tanquam nihil, velut si non esset, tibi rerum domino, imperatori æternitatis. Hi omnes sensus pulchri quoque Græcorum interpretationibus existunt.

Quid desit mihi.

Mensuratos dies.

Substantia mea.

Tanquam nihil ante te.

Veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens.

Veruntamen in imagine pertransit homo, sed & frustra conturbatur: thesaurizat, & nescit cui congregabit ea.

Veruntamen. *In imagine pertransit homo.* Nus versus est. Veruntamen, clarius transferri posset Græcum, ad Hebraicum: si dicas, At certè, profectò. Hebraicè אך ac, reuera, profectò. Græcè μέντοιγε, certe tamen. Hierony. minus clarè dixit, Tantum in imagine ambulat homo. Sensus imaginis transeuntis, Hebræis placet, hominem esse velut simulacrum, imaginem mutabilem, citò discedentem, auolantem. Nihil imagines habentes quo subsistant, celeriter ex oculis abeunt, velut illa, quæ apparuit per lenibus ventis voluci ique simillima somno. Imagines sunt quædam apparentiæ, quibus non radices, non fundamentum, stabilitas, grauitas subsit, mille modis veniunt, totidémque recedunt. Sic homo, inquiunt Rabbeni, in dies mutatur, de tempore in tempus, semper in mutatione est: nunc puer, nunc iuuenis, nunc senex. Animi quoque mirificis modis mutatur, velut imagines in flumine labente. Fluminis ipsum tempus, in hoc res hominū velut imagines decurrunt, fluentes, celerıtérque ex oculis abeuntes. Reiicias velut impia commenta, imagines astrorum, quas rapidissimus caeli motus ad omne tempus designet, dispositiones cœlestes celeriter prætereulabentes, sub quibus res hominum ferantur. Hinc fortunæ momenta, hinc varij illius vultus, modo serenus, propitiúsque, modo truculentus. Superstitiones Auen Esræ violenter ex sacris oraculis abductæ. Fuerunt qui interpretarentur imaginem, siue vmbram, tenebras. In tenebris ambulat homo, quod ab Hebræis non despicitur. Congruè subiicit diuinus Vates, vbi rerum humanarum instabilitatem memorasset, vana hominum studia diuitiarum coaceruandarum, quæ præterquam quòd instabiles, mutabilésque sunt, etiam nescis ad quorum manus, quibus tantopere studuisti, deuenient: forsitan ad inimicos, quod Romæ sæpius visum, vt quas nimiis studiis opes quis coaceruasset, earum inimici fuerint heredes. Omnibus his, laborum, curarúmque humanarum vanitas arguitur. Similes interpretationes apud Græcos reperias. Quod ait, μάτην ταράσσονται, frustra turbatur, Hebraicè יהמיון ak iehemaion. At certè ditabitur, accumulabit. Nam Auen Esra exponit supradictum verbum congregationem mamon, diuitiarum, diuitias coaceruatas. Sonat item conturbationem, idque etiam vertit Hieronymus. Versúsque habet, At certè in imagine ambulat homo, at certe vanitatem, vel in vanum ditabitur, thesaurizabit, & nescit cui congreget ea.

Frustra conturbatur.

Et nunc quæ est expectatio mea, nonne Dominus? & substantia mea apud te est?

Ab omni-

A Ab omnibus iniquitatibus meis erue me, opprobrium insipienti dedisti me.

VERSVS ad Hebraicum redigendus, vt clarescat. Et nunc quid expecto Domine, præstolatio mea tu es. Ab omnibus iniquitatibus meis libera me, opprobrium stulto ne ponas me. Ad hunc modum transtulit Hierony. Quæ nonnulla variant apud Septuag. Sensus quidem primi versus, tametsi alio ordine idem omnibus. Confitetur nihil aliud rebus humanis, tam infirmis, tam caducis contemnendis, superesse sapienti, quo sese vertat, quo vires ingenij, rationis acumen, vota cogitationésque dispenset, exerceat, quàm considerando, & colendo Deo: in hunc, omnem fiduciam, spémque collocãdo. Hunc omnium rerũ finẽ, um scopũ tenendo, è vestigio spem suã aperiens, & oratione, delicta sibi condonari postulans. Quãobrem ὑπόστασίς μου, substãtia mea, respõderet Hebraico תוחלתי thuchalthi, quod est expectatio, præstolatio, si designaretur eo, vt designat, fundamentum, firmamentum, stabilitas: vt dicat, Et stabilitas mea, substantia, fundamentum apud te est. Vox Hebraica propriè sonat præstolationem. Illud omnino secus ὄνειδος ἄφρονι ἔδωκάς με, Opprobrium insipienti dedisti me. Secus omnino: Orat Hebraicum, ne det eum opprobrium insipienti אל־תשימני al thesimeni, Ne ponas me. Quod Hieronymus quoque transtulit. Efflagitat peccata aboleri, his liberatum, ab improbis defendi. Neque enim preces valerent auxilijs impetrandis, nisi deletis erroribus, ob quos inuisa fuisset oratio. Os pollutum, pollutas B edit voces. Pollutum est os, criminibus homine detento. *Mens infecta, totum corpus*, vocem, orationémque inficit. Fœtet oratio sceleratorum. Priusquam auxilium petas, vt iusta petisse videaris, gratiórque existat oratio, postula condonari peccata, tolle cicatrices, notas exure precando. Tunc purior oratio. Insipientes velut ira percitos, hostes appellat, stultitiam tribuens velut insanis, furentibus. Qualis ille, qui populatis agris, despecta pace, bello persequens, quibus beneficus esse debuisset, quem ad sanitatem reuersurũ existimabat, qui precabatur, ne amicis noceret. Insaniunt igitur peccatores, hostes. Furor, insaniáque est, bellum, seditio, vexatio, iniuriarum illatio. Hæc qui faciunt, apertissime insaniunt. His motus accidunt quales furentibus. Pallor in vultu, oculorum perturbatio, impetus in proximos, sanguinis effusio. Orat ne sit stultis hostibus ludibrio, usui, victoribus.

Substantia mea. *Opprob. insi. de m.* *Ioan. 8.* *Insipien.*

Obmutui & non aperui os meum, quoniam tu fecisti.
Amoue à me plagas meas, à fortitudine manus tuæ ego defeci.

IS ordo duorum versuum. Obmutuisse, duas habet causas: tum quòd cum stulto ei res esset, tacendum autem stulto oblatrante: tum quòd magis de Deo cogitant pij si quando vexantur, quàm clamoribus agant, cõuitijs, aut blasphemijs insanientes. Silent quod alia cogitant, quòd animo sunt versus cõditorem, quem taciti supplicésq; orant, præsenti metu eripiat. Necnon tacent, non queruntur, propterea quòd quas perferunt calamitates norunt ob peccata accidisse, conscij delictorum nõ iniquo animo pœnas ferunt, & patientia redimant gratiam cælestem. Propterea infert, Quia tu fecisti. Vulnus hoc, hæc calamitas a te est, hanc ob causam cõticesco, collum mitto *sub iugum*, fero patienter quod intulisti. Sed supplico, atque oro, verbera remoneas, lacerare desinas, ne quas amplius mihi plagas inferas. A fortitudine man⁹ tuæ ego defeci. Plagas dat manus, ictus à dextera cadit. Validæ manus, validè percutiunt. Manus Dei prępotens, fortis χεῖρες ἄλκιμοι, robusta, terribilis: ferit grauiter. Sub eius verberibus se defecisse, amplius validos ictus, validę manus ictus ferre non posse. Vires lassitudine deficiunt: nec vires, nec arma sufficiunt. Multis vulneribus acceptis, eò redactus sum, vt iam succumbã. Vocabulum ἰσχύος fortitudine, Hebraicũ est תגרת thigherath, exponitur Hebræis panor, timor, à verbo גור ghur, timuit. Nomen fortitudinis est huic simile, גבורה ghebura. A metu manus tuæ validæ defeci. Sensus idem.

Æquo animo, pœnã, merere, ferunt. *Quia tu fecisti.* *A fortit. ma. t. e. de.*

In increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, & tabescere fecisti sicut araneam animam eius: veruntamen vanitas omnis homo.

VNICVS versus. Increpationes vocat quasi correctiones, castigationes, eruditiones, dolores, verbera. Nam quos amat, corrigit, & castigat. Qui parcit virgæ, ait, odit filium. Diligit nos pater, increpat, corrigit, cædit virga, quoties nos malis humanis relinquit, morbis corporis, stimulis inimicorum nos pungentium, torpedinem excutientiũ.

Increpatio.

Hæ sunt eius increpationes, propter nostra scelera. Tabefecisti sicut tinea, nempe iuxta verum sensum, & Hebræum, liquefecisti, dissoluisti, euanescere fecisti τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam eius. Rectius ad fontem, חמודו chamudo, cupiditatem, desiderium eius, aut rem cupitam, desideratam. Propterea Hieronymus transtulit, Posuisti quasi araneam desiderabilia eius. Sonat ergo rem expetitam, exoptatam. Hanc rem senserunt Septuag. ipsam animam, quæ sæpe vocatur ab Homero φίλον κῆρ, φίλον ἦτορ, charum cor, chara anima. Nec ab re Septuag. senserunt animam ea voce denotari. Nam etiam Chaldæus posuit pro ea גושמיה gusmea, corpus eius. Aliique vocem vertunt earnem eius, corpus eius. Est corpus sue anima, aut caro, res optatissima, charissima, nostra possessio. Sensus autem tineæ, ab illis pulchre proponitur. Vt tinea vorat pascitúrque vestes, sic tu statuisti, vt cupiditates, res optatas nostras, quas charissimas habemus, ipsúmque corpus ederent cruciatus, tormenta, morbi, vexationes. Hæ corpus exedunt, vorant, vt tinea vestes. Nam tineæ similitudinem sæpius vsurpant sacri Vates: vt consumentur velut a tinea. Tineæ nostræ: quibus in dies absumimur, succúsque noster, caro, color liquescit, abit, vanescit: sunt tormenta, tristitiæ, incommoda, res aduersæ, quarum cogitatio deterit animum, cum corpus expentiri, vorati, pascitur, liquescit. Sic inopina senectus sentina malorum superuenit. Nos igitur corrigit Deus, tineas admouet corpori, propter iniquitatem. Certe omnis homo vanitas, vt qui peccas assidue, assidue quoque vulneratur, absumitur, dissluit corpus, vires minuuntur, debilitantur, decrescunt, tandémque in nihilum, in auras inanes dissoluuntur, propterea vana res homo, nunc apparens, obambulans, nunc ex oculis ablata recedens, idq; propter correctiones, tormenta verbera, plagas, quibus vsque premens nos Deus tollit vires, exedit velut vestem, in nihilum redigimur. Id non ex eius sæuitia, sed nostra malitia, quibus optimum principem pœnas statuere decuisset.

Exaudi orationem meam Domine, & deprecationem meam: auribus percipe lacrymas meas, ne sileas.

Quoniam aduena sum ego apud te, & peregrinus, sicut omnes patres mei.

Hoc ordine legendum est, Exaudi orationem meam Domine, & clamorem meum auribus percipe: ad lacrymas meas ne obsurdescas. Sic quoque legit, & transtulit Hierony. Cum sint apud mortales omnia vanissima, cum decreueris tu, vt propter peccata totidem supplicijs exagitentur, & velut a tinea vestes, ab assiduis vexationibus consumantur, atterantur, oro mihi parcas, lacrymas excipias, ne precibus aures obdas, néue meos fletus contemnas, expia scelera, præterita condona: æquo animo tuli vexationes, quas addidisti, tempus est me absolui, sat pœnarum lui, sana vulnera. Homo enim in terris est velut aduena, celeriter ex hac vita recedens, pertransiens, non perpetuus habitator, alio tendens. Quotidie in itinere est, mutans omnia e tempore in tempus, seípsámque formam. Atque hoc etiam ordine res ante nos semper cucurrit. Eadem fuit maiorū nostrorum conditio, similes sunt filij parentibus. Fuerunt omnes in hoc mundo velut aduenæ. Quocirca siquid supeesse velis, expiatum me peccatorū sordibus, felicem vitæ restitue. Orationem gratam acceptam habe. Breue enim mihi tempus est, velut peregrini, velut transeuntis. Id genus interpretationes Hebræi Græciq; afferunt. Cernis vt lacrymas addiderit, flens multis cum lacrymis obsecrare cœpit Dixit, Peregrinus sum apud te, vt magis commoueat, miseram hominum apud Deum conditionem ostendens. Deus æternus, æternam habens suæ maiestatis possessionem, verus perpetuúsque, immutabilis, æternitatis possessor, in suis rebus non peregrinus & transiens, sed perpetuus, idémque semper, & sui similis ad omne æuum. Nos contra mutabiles, inconstantes, fluentes, velut vmbræ rerum in flumine rapido. Apud eum æternum immutabilem, nos vti peregrini inconstantes.

Remitte mihi vt refrigerer priusquam abeam, & amplius non ero.

Remitte, refertur ab Hebræis ad cruciatus, angustias. Remitte, relaxa, molli, tempera: fac te mitiorem. Quod sentiens item Hierony. edidit, Parce mihi. Refrigerer, vt est Græcè, ἀναψύξω, Hebraicum אבליגה abliga, exponitur Hebræis מתגבר toborabor, confirmabor: vt corroborer, confirmer, vt fanitas mihi restituatur. Hierony. nescio cur dixerit Rideam. Hunc locum explicans Rabi Dauid, vt auditis Hebræis, veras sententias horum

Aliorum carminum teneas, (plurimum enim in verborum explicatione eis tribuendum est) Remitte,aut, tempera flagellum,vt confirmet, vires'que recipiam, ne me posthac supplicijs exerceas,vt valeam imperijs tuis obsequi. Neque enim me clam est, vexationes de voluntate tua mihi accidisse,priusquam abeam,& amplius non possim facere voluntatem tuam, quoniam vita sitne a,aut sæculum futurum,non est sæculum operandi, sed sæculum retributionis,præmiorum accipiendorum. Quamobrem manifestum est has preces habuisse factum Poëtam,aut pro morbis corporis,aut calamitatibus proficiscentibus ab inimicis, orantem vt sit ei a tantis malis respiratio , cum vita breuis sit , cuius breuissima pars cum aliqua spiritus recreatione saltem traduc atur. Ceterum, vt Hebræi , ne videantur interitum totius hominis induxisse Vates , cum ait, Et amplius non ero, exposuerint, Et amplius non ero potens memet in tua philosophia, eâque colendo, qui finis est viuentium , exercere, priusquam abeam & amplius non ero facultatis eius, vt viuens, tuis præceptis piè summóque cultu pareám. Hoc etsi mihi non displicet, verum est tamen in veteris philosophiæ mysterijs neque de immortalitate animorū sermones esse, neque de eorum interitu, sed ad præsentem vitam cūcta referri.Quanquam in psalmis,quorum sanctior philosophia est,de cælesti vita, quâ dam oracula contineri non diffiteor. *Et amplius non ero.*

PSALMI XXXIX. EXPLANATIO.

PRÆFIGITVR titulus non insolens, In finem Psalmus Dauid. Hieronymus, propius ad sententiam Hebræorum, Pro victoria,psalmus Dauid. Vt documenta viuendi philosophi tradidissent,qua in re fieri philosophi tenent principem locum: sic item documenta quædam supplicandi, atque orandi, quasdámque preces, quibus immortales vterentur , eosdem sanctos Vates edidisse Hebræis testantibus assentior. Atque hanc vnam ex his odis esse, qua sanctissimæ eædemque validæ preces nec non gratiarum habendarum ratio , ob accepta beneficia contineantur, vt vbique sacrosanctam hanc psalmorum philosophiam agnoscas . Nec assentior his omnino, qui, cùm nihil eiusmodi doceat argumenti inscriptio fronti præfigi, ad particulares materias hypotheséisque psalmos applicant. Quod curant maxime nunc Nicolaus, nunc Burgensis, nunc Græci, quorum diligentia tamen non est aspernanda. Mihi res vniuersales, res grauissimæ comprehendi psalmis videntur, vt si quis de Deo, de scientia, prouidentia, de rebus hominū, de calamitatibus piorum philosophari instituisset. Itémque de auxilio cælesti,an vlla vis sit,quæ nos gementes audiat,cōsoletur, eripiat. An delictis irascatur, vexetque pios inique ferat, an qui patiantur iniurias, liberare decernat, qui inferunt finem iniuriarum facere supplicio cogat. Hæc & id genus, & alia pleraque ex intima philosophia visum mihi est, psalmis contineri. *In finem.*

EXpectans expectaui Dominum & intendit mihi, & exaudiuit preces meas.

Et eduxit me lacu miseriæ & de luto fœcis, & statuit supra petram pedes meos, & direxit gressus meos.

NON est, ait, Deus vltra flammantia mœnia mundi, nihil, propter infinitatem locorū,exaudiens, nihil nostrarū rerum cognoscens. Nec item inexorabilis est cum mœsti & supplices opem eius implorant, nobiscū est, in mundo nostro , in vrbibus , semitis , foris , domibus , penetralibus , in agris, tecta manique omni, imo vero in pectoribus. Nos audit, si vel cogitando, nobiscum tacitè gemendo, flendóque eum vocemus. Si iustum est, auxilium tibi mitti, mittit. si profuisset perdere subitò qui te vexant, perderet: sed nec tibi profuerit,nec mansuetudini eius cōsentaneum gessertt. Est quædam secretior causa,cur non iniquos luat subitò pœnas. Ne refetas id vel insectam Dei, qui nesciat quid fiat, aut sciens contemnat. Quòd igitur nos Deus audiat, quòd gementes non spernat,quòd auxilium submittat,ostendit diuinus Vates. Expectās expectaui,est Hebraice,Sperādo speraui,quod idem est,Hæc repetitio in Hebraico sermone, obseruatur etiam à Græcis,vt Latinis Viuere vitam, mortem obire, ingredi ad dicendum. Est vehementius quiddam , Intentissimè,ait, speraui, sperans non sum illusus, intendit mihi , quod sonat ex Hebraico,inclinauit sese mihi,ad me deflexit: tametsi celsissimus & in vertice mundi,at in *Expect. expect.* *Inten.*

AAA

Preces. terras ad me descendit, exaudiuit preces, siue, vt est in origine, clamorẽ meum. Non leuiter D vocaui, sed vociferatus sum, tametsi vocem non profuderim: contenta voce vocaui de lacu miseriæ. His translationibus sæpius vtuntur, miserias vocant innundationes, tempestates, turbines: vt, Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animam meam, infixus sum in limo profundi. Appellant gurgitẽ, suffocari se dicunt, cùm premuntur. *Laccus.* Laccum dixit voce Græca, λάκκος, duplici kappa, puteus est, fouea, Hebraicè בור bor, *Miseria.* puteus, vorago, gurges. Eduxit me de puteo miseriæ. Pro miseria est שאון shaon, sonat fremitum, tumultum, sonitum, fragorem, velut maris frementis, cùm littora planguntur. Indicat multitudinem aquæ sonantis, aquæ multitudo, copia miseriarum, vexationum. Eduxit me de puteo, de gurgite sonanti, frementi, præ aquæ copia, è pelago frementi, sonanti, cui subesset impenetrabilis vorago. Euoluere metaphoram Septuaginta noluerunt sonitus ille fremitusque aquarum, est copia miseriarum. Hieronymus quoque dixit, De lacu sonitus. Tum de luto fæcis. Clarius in Græco ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος, ex cœno, limoso, ex cœno, *De lut. fæ.* limo. Hieronymus quoque clarius, De luto cœni: ex illa voragine non aquarum modò, sed limi, qui subiacet aquis, quo sæpius infixi exurgere non possumus. Non modò submersus in fluctus eram, ait, sed etiam infixeram pedes in profundum limum, vt nulla spes esset surgendi. *Stat sup. petr.* Statuit supra petram, super littus solidum, in margine, in loco tuto, securo, quo fluctus illidunt, rumpuntur, vbi pedes tutò cõsisterent, non vt prius in limo absorbenti. *Dir. gress. meos.* Direxit gressus, ex Hebraico clarius כון conen, stabiliuit, firmauit, non fuerunt amplius lapsabundi, instabiles, se cœno limóque induentes. Pulcherrima metaphora mise- E riarum, & eius qui ex miseriis eripitur. vt alio loco, Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.

Et immisit in os meum canticum nouum, carmen Deo nostro.

Videbunt multi, & timebunt, & sperabunt in Dominum.

Beatus vir cuius est nomen Domini, spes eius, & non respexit in vanitates, & insanias falsas.

POST beneficia, post admirabilem liberationem, secutum est carmen triumphale, gratiarum actio, Deus carminis autor, vt qui victoriam attulit, qui ex tantis incom- *Cãt. nouũ.* modis eripuit. Carmen nouum, quod sæpius in hoc sacro poëmate memoratur, est Hebræis autoribus, quod singulo die cantur, carmen assiduum, quod omnibus horis renouetur, referatur. Vox indefatigabilis ἀκάματος αὐδή, vox ferrea, nocte, diéque rediens, reparata, repetita, nunquam interquiescens, quanta fuit liberatio, fuit autem prodigiosa, tanta *Vid. mult. & time.* sit gratiarum actio. nunquam memoria tanti beneficij sopita quiescat. Videbunt multi, prætérita sunt, viderunt, timuerunt, obstupuerunt, cõspicati facinus opera Dei editum, arrectæq; horrore comæ, vt super re insitata, prodigiosa, stupenda. Timuerunt Deum, dixerunt numen illud esse tremendum, non esse contemnendum, plenum virium magnarum, F non dormitans suis asseruandis, cum se excitauerit, terribile opus edere. Hoc facinus conseruati, & liberati hominis multis fuit conspicuũ, multi viderunt, & obstupuerunt & ex eo *Et sper. in domino.* quod in vno factum viderunt, ipsi quoque cõfidere & sperare cœperunt. Si quem seruauit, nos quoque posse, & velle seruare. Si principem beneficio quempiã affecisse vidisti, te quoque licet sperare gratiam eius inire posse. Accessit spes, & fiducia mortalibus vno, aut altero liberato. Si quis æquè studuerit, labore tantum, & precibus profecerit, vt liberari mereatur. Rectè igitur subiicit, beatos esse qui sperent in eum, præsidiũ, decúsque suum, qui spem omnem in eum collocent. *Vt supra vir, cuius est no. do. spes e.* Sciendum Hebraicè non esse, Cuius est nomen Domini spes eius, sed, Beatus vir, qui שם sam, posuit, statuit Dominum, spem suam. Hieronymus hoc sciens reddidit, Beatus vir qui posuit Dominum confidentiam suam. Fuit ex amphibologia varietas, eadem vox Hebræis שם sonat nomen, & verbum posuit. Notulæ subiectæ, quibus sermonem Hebraicum olim caruisse palam est, significata dirimunt. *Nomen, shem.* Nomen dicitur שם shem, posuit שם sam. Hoc in Hebraico est. Qualis igitur, ac quanta hæc philosophia, quæ nos in his mœroribus, quibus quotidie tristamur, non modò adhortari non desistat, vt in Deum, spem, fiduciámque nostram ponamus, ad cúmque recurramus, sed beatos etiam prædicet, si id faciamus. Beatos proculdubio, quòd maxima bona, diuitias maiores, & insigniores auro reperiemus. Salus enim in periculis, & animi alacritas omni auro præstat. Non est qui possidet diuitias beatus, quas amittere potest, quibus aggregatis ag-

gregan-

Agregantur curæ: sed est quædam incognita nobis, tantum cogitatione quadam comprensibilis beatitudo, qua fruuntur rarí singulares quidam. Ad hanc qui peruenerit beatus est. Vanitates, & insanias falsas, partim idola, simulacráque gentium, Deos commentitios, vanos, non subsistentes, nihil numinis, aut potestatis habentes, appellat, quæ sæpe vanitas in sacris litteris vocantur: partim amores insanos rerum corporearum, quibus mortales detinentur, in quibus præsidium statuant. Qui dicunt auro, Deus meus es tu, qui dextram, vt Mezentius, Deum suum appellant, qui totam in hominibus spem collocauerunt. Maledictus autem, ait alibi, qui confidit in homine. Et, Nolite confidere in principibus, in quibus non est salus. Et, Nolite ire post vana, quæ non proderunt vobis. Quòd is sit vetus sensus, licet interpretationibus Hebræorum agnoscere. Nam quas Septuaginta dixerunt ματαιότητας, vanitates, & insanias, Hebraicè sunt רהבים שטי כזב rehabim sate cazab, Superbias, (aut superbos) declinantes ad mendacium. Hos exponit Rabi Dauid, viros arrogantes, superbos, quos speret adiutores. Et qui declinant ad viam falsam. Denotat ergo viros principes ventosos, & inania amantes. Beatus qui in his spem suam non collocauit, sed in Deo. Non ab his auxilium, sed à summo Deo expectauit.

Vanit. & insa. fal. *Mezetius, dexteram suam appellat Deum.* *Respicere.*

Multa fecisti tu Domine Deus meus, mirabilia tua, & cogitationibus tuis: non est qui similis sit tibi.

Annunciaui, & locutus sum, multiplicati sunt super numerum.

B

EST vnus versus. Quod dixit, Et cogitationibus tuis, additur Hebraicè אלינו elenu, erga nos. Cogitationibus tuis pro nobis, vt transtulit Hieronymus. Ea quæ pro nobis cogitasti, cogitationes ipsa mirabilia, ipsa miracula, prodigia. Non enim Deus leuia, sed stupenda facit. Non est finis. Idem sensus, licet aliis verbis אין ערוך en arok, non est ordo aut assimilatio, sunt innumerabiles, incomparabiles, non est eis modus. Prætereunt consuetos ordines, quæ ab hominibus sunt, non aspirant huc. Annuntiaui, & locutus sum. Futura sunt in origine, Annũtiabo, referre conabor, recensebo, memorabo. at עצמו מספר asemu mesapper, maiora sunt numero, præstant omni narratione, excincunt numerationem: propterea clarè Hieronymus, Si narrare voluero, & enumerare, plura sunt quàm vt numerari queant. Latinus ergo, Multiplicati sunt, debuit per neutrum proferre, Multiplicata sunt, ipsa nimirum mirabilia. Excedunt numerum, narrationem, modum, tua miracula, tuæ cogitationes, consilia, prouidentiæ tuæ, quæ pro hominibus instituisti. Stupenda sunt, vt cæli, & terræ creatio, vt homini datum super omnibus imperium, vt cùm per mare Rubrum medium discissum Hebræos deduxit, cùm genus humanum suo sanguine factus homo redemit. Id genus operatur quotidie: quibus consideratis impletur stupore animus. Vox faucibus hæret. Tantopere mirari possumus, quæ singulis diebus, piis præstet, eos prodigiosis modis consetuans, vt nullus sit laudandi finis. Dat ori nostro ingentes causas meditandi, perpetuum carmen modulandi. Beneficia eius, tantum abest, vt mortales ad omne tempus nõ experiantur, vt animos eorum copia, magnitudóque gratiarum diuinarum cogitando fatiget, nequeat explere.

Et cogitat. tuis. *Nõ est qui simil. sit ti.* *Annunt. & lo.* *Mult. sunt sup. nume.* *Mira Dei opera, erga nos & in gratiam nostri.*

C

Sacrificium, & oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi.

Holocaustum, & pro peccato non postulasti, tunc dixi, Ecce venio.

In capite libri scriptum est de me.

DVo versus sunt. Iustè, & ordine congruo hæc subiicit, vel Hebræis docentibus. Non ea gratia Deus mortalibus est beneficus, mira prodigiosáque eis operatur, quò reddatur ei simile quid. Non est beneficentia eius, præmiorũ expectatrix, nostra sacrificia, victimásque minimè moratur. Nam, vt alibi est, Non accipiam de domo tua vitulum, aut de gregibus hircos. Meæ sunt omnes feræ syluarum, iumenta in montibus, & boues. Comprobat igitur diuinus Vates eo maiorem esse Dei, quàm omnium hominum, charitatem, quòd plerique mortalium beneficia dando, remunerationem expectant: at Deus sola charitate, sola bonitate, & benefaciendi cupiditate ductus, affatim largitur, copiosissimus rerum bonarum donator. Quod dixit, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, Corpus autem perfecisti mihi, in fontibus Hebraicis, quod etiam nouit, & posuit Hierony. est secus, אזנים כרית לי oznaim caritha li, Aures fodisti mihi. Est iuxta Hebræos, ex aliis locis comprobantibus, vetus sensus. Non accipis, aiunt, gratáque habes sacrificia, victimas: non ista requiris à nobis, sed

Sacrifi. & obla. noli. *Cor perf. mi.*

vis nos tuis parere mandaris. Samuel dixit, Melius est obedire quàm sacrificare. Vis nosD tuis legibus obsequétes esse. Nos optas implere quæ iussisti, victimas minimè morans. Aures mihi fodisti, aperuisti, ad præcepta tua mihi aures aperuisti. Aures meas apertas ad tua mandata voluisti. Hoc exponit Rabi Abraham, & David. Hieronymus quoque transtulit, Aures fodisti mihi. Chaldæus item iuxta sensus Hebræorum, & iuxta lectionem Hebraicam edidit, [Hebrew] vdnim laazeta pudeanach caritha li, Aures ad audienda præcepta tua fodisti, seu formasti mihi. Cùm ita sit, inquit memet offero, exhibeo tibi, parere paratus. Imperata facere non recuso. Is verius sensus. Secum, ait Aben Esra, loquitur David, Tunc meecum dixi, cogitaui vt venirem, memet ipse offerrem. Quod ait, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, In capite libri scriptum est de me: in fonte [Hebrew] bemiglath, in volumine, Hebræi exponunt rectè quidem mea sententia, In volumine legis. Ibi, ait, scripta sunt præcepta tua quibus nos parere iussisti, Ibi de me scriptú est, & de me & his qui legis parere præceptis iubentur, de vnoquoque homine scriptum est, iubetur vnusquisque in eo volumine obtemperare præceptis Dei. De nobis ibi scriptú est, & pronuntiarum, quid agendum nobis sit, qua via cuique incedendum. Græci iuxta locum ab Apostolo ad Hebræos prolatum, de filio interpretantur, qui verum sese pro nobis sacrificium obtulerit, quandoquidem legalia illa amplius accepta non essent.

Tunc di. ec. ve.

In cap. lib.

Scrip. est de me.

Vt facerem voluntatem: Deus meus, volui, & legem tuam in medio cordis mei.

Annunciaui iustitiam tuam in Ecclesia magna, ecce, labia mea non prohibebo, Domine tu scisti. E

OLVI facere voluntatem tuam, id verum, acceptúmque sacrificium. Obediētiam, ait alibi, volo, non sacrificium. Legem tuam in medio cordis, per nominatiuum efferendum. Lex tua in medio cordis. In visceribus [Hebrew] meæ, In medio ventris mei, dixit Hieronymus, In pectore lex tua est. Huc omnes meas curas contuli. Nec solum, inquit, ipse prómptus sum tuis parere mandatis, eáque in intimo pectore defixi, sed etiam alios adhortari non desisto. Annuntio, prædico, vniuersa cócione præsente, vocéque meas audiente. Non abstinui linguam ab hac prædicatione. Perpetuus fuim in hac proclamatione. Obtestor, obsecróque omnes tuis legibus, institutísque obsequātur, quibus parere sit beatè viuere. His pietatem, ardorémque religionis quo conflagraret, ostendit. Adeo nō erat diuinæ religionis neglectus, vt fuerit eius obseruantissimus, ei dedititssimus: tum omni contentione insisteret, vt id omnibus ingereret, omnibus hunc amorem ingeneraret.

Vt fa. vol. tu. volui. & leg. tu. in me. cord. mei. Annu. iust. & in ec. ma. Lab m. non prohi.

Iustitiam tuam non abscondi in corde meo, veritatem tuam & salutare tuum dixi.

Non abscondi misericordiam tuam, & veritatem tuam à concilio multo.

EST vnicus versus: eadem repetit. Prædico, ait, iustitiā, fidémque tuam, nempe veritatem, constantiam, promissorum fidem. Has virtutes tuas, quas ego perceptas, exploratásque complector mente, defixas in pectore, nō contineo apud me, atque occulto, sub silentio premo, sed quanta maxime possum contentione vociferor, effero. Tres virtutes prædico in te singulares, eásque intra pectus meum latere non patior, iustitiam, veritatem. Pro quo Hebraicè, vt dixi, [Hebrew] emuna, fides, quod Hieronymus quoque transtulit. Fidem sentit veritatem, fidelitatem. Fideles dicuntur, quibus fidere possumus, quorum dictis, & factis fidere possumus. Sunt stabiles, constantes, veridici: vera loquuntur, vera faciunt, nō sunt fallaces, fraudulenti, inconstantes, non perseuerantes. Hæc virtus à Prophetis in Deo prædicatur. Prædicant eum constantem, quæ promittit adimplentem, non illudentem, & fallentem, non proditorem, desertorémque eorum, qui ei nituntur. Altera virtus, Salutare tuum, Hebraicè salutem tuam, quam scilicet hominibus fidem eius implorantibus affert: ex fide salus, cui fides, & veritas inest: inest quia seruat, non deserit necessaris tempore fidentes, qui in fidem, & potestatem eius se crediderunt. Repetit similia, adnumerárque quartam virtutem, misericordiam, clementiam, mansuetudinem, qui pecantibus iniuriámque et inferentibus ignoscat, misereatur peccantium. Vide qualis, quantusq; princeps à Prophetis Deus inducatur. Prædicant eum iustum, quod spectat ad indignatio-nem

Iustitiā t.

Non absc.

Veritas. Fideles.

Salutare.

Misericordia.

Anem contra iustitiam profanantes, iniurias inferentes, quod ei summè displicet. Prædicant fidelem, non proditorem, alia promittentem, alia facientem, ancipitis animi, ambiguæ mentis, nunc bona promittentem, post sententiam mutantem, qualis Romæ factus imperabat, dum hæc scriberentur, huius laudis, & virtutis expers. Prædicant suos seruantem, tum misericordem, mansuetum, clementemque in supplices, iustum, fidelem, conseruatorem, veracem, veridicum, verum, non simulatum, fictumque vt sunt in terris principes. Dixit duobus nominibus eandem rem, fidem, veritatem. Fidem tuam, veritatem tuam. Hæc, ait, frequenti concione de te prædico. *Iustitia. Fides. Saluator. Misericors.*

Tu autem Domine, ne longe facias miserationes tuas à me, misericordia tua & veritas tua semper susceperunt me.

Quoniam circundederunt me mala, quorũ non est numerus: comprehenderunt me iniquitates meæ, & non potui, vt viderem.

Multiplicatæ sunt super capillos capitis mei, & cor meum dereliquit me.

QVOD cùm ita sit, inquit, fas est quoque me abs te defendi, adiuuari. Adiuuabis enim colentissimum tui serui, qui te summa pietate veneratur, qui tuas virtutes ore grandiloquo personat, qui te laudare, déque virtutibus tuis multa prædicare nunquam quiescit. Fac igitur sim particeps tuæ huius beneficētiæ, & clementiæ, quam in te singularem esse prædico. Fas omne est te mihi plurimũ indulgere, fas omne tuis me fidere regnis. Ne sit igitur à me procul tua mansuetudo, ne prolubeas à me clementiæ tuæ dulcedinem. Veritas illa tua, quæ solet suis seruãdis perspicua fieri, eos nõ deserens, sed celeriter præcurrens, si quis eos casus circunsteterit, tuáque clementia iugiter me seruent. Sic enim est Hebraicè per futurum clarius [Hebrew] tamid itzruni, iugiter custodient me. Pro Græco ἀντελάβοντό μου, Susceperunt me. Hieronymus item, Iugiter seruabunt me. Fac vt sit mihi perpetua custodia. Clementia, beneficentia q́ tuæ, vt tua fides veritas, nempe fidelitas, constantia mihi nunquam nõ adsint hoc maxime tempore, quo me mala omnia circunsteterunt: hæc mala, sunt peccata, delicta, à quibus existunt supplicia, calamitates, detrimenta. Sunt hæc innumerabilia, tantopere ab his premor, tanta eorum copia circunstat, vt his obsitis videre ac respirare non possim. His adeo oppletus & circundatus sum, vt prospectus impediatur. Ingens multitudo calamitatum funditus oppressit, demersit, caput totúmque corpus obsederunt. Videre item non possum, nigrescunt omnia circum, caligant oculi, tristitia pauórque & plurima mortis imago, oculis lucem abstulerunt. Est enim earum tantus numerus, vt ne capilli quidem capitis tot sint. Deficit cor, soluitur metu pectus. Dereliquit me cor, virtus quæ in corde est, palpitat, trepidat, panore defluxit, discessit, reliquit. Vires me deficiunt, genua labant, soluuntur frigore membra, ossa pauor insinuat. Rigor ex pauore, cordis vim extinxit. Ea est cordis trepidatio, vt me non sustineat. Debilitatio enim cordis, totum corpus debilitat. Is sensus duorum versuum. *Semper susceperunt. Mala. inquit. Non possum vid. Multip. sup. cap. ca. m. & cor me. der. me.*

Complaceat tibi Domine, vt eruas me: Domine ad adiuuandum me respice.

Confundantur & reuereantur simul, qui quærunt animam meam, vt auferant eam: auertantur retrorsum, & confundantur, qui volunt mihi mala.

QVAM vehemēs oratio, quam intimis ab affectibus deprompta. Quod dixit, εὐδόκησον, complaceat, bona propitia voluntas tua mihi sit, Hebraicè [Hebrew] reze, velis volens esto. Et quod dixerunt Septuag. πρόσχες, attende, siue respice ad me liberandum, fons [Hebrew] chusha, festina, accelera. Confundantur & reuereantur, quod Græcè καταισχυνθήτωσαν, καὶ ἐντραπείησαν, pudefiant, & erubescant, illudantur, accipiant aliquod dedecus, aliquam infamiam, & calamitatem: eorum arrogatia deiiciatur, simulq́ue omnes, omne illud agmen improborum, vna eadémque ignominia deformet, dehonestet: conuertatur arrogantia in pauorem, ridiculámque foeditudinem. Quærunt animam, de salute mea interere cōsilium, vitæ insidiantur, sitiunt sanguinem, necem meam appetunt, tollere de medio conantur. Auertantur retrorsum: vt impetu vasto contra me ruunt, sic retro terga vertant, in- *Cōplaceat respice. Confund. & reuer. Quær animam meã. Auert. retror.*

sequente Deo fugiant, omnem in celeritate pedum salutem ponentes, fugam capiant, nec prius fugere desinant, quam virium lassitudine defessi, à nostris insequentibus concidantur sit totus exercitus turpissima fuga. Videamus nostris oculis turpitudinem fugæ. Confundatur, ipsam scilicet fugiendi turpitudinem designat. Propterea est carmen triumphale, precatur victoriam, vaticinatur futuram.

Confund.

·Ferant confestim confusionem suam, qui dicunt mihi Euge, euge.

Exultent & lætentur super te omnes quærentes te Domine, & dicant semper, Magnificetur Dominus, qui diligunt salutare tuum.

Fer. confu.

FERAT easdem preces pro victoria: Græcum, κομισάσθωσαν, Ferant ignominiam, Hebraicum ישׁמו על עקב בשׁתם Iasomu alekeb, bastham, Perdantur, pro fine vel causa dedecoris eorum Pereant, at hæc sit eorum merces pro dedecore quod mihi attulerunt. Hieron. id cernens dixit, Pereant post confusionem suam. Sensus vetus, vt dixi, Hebræis, perditio sit præmium irrisionis eorum, qua me irridebant. Qui me irriderent, dedecus mihi quærerent, pereant, ruant, qui irrisionibus in me triumpharent, cuiusmodi superbi arrogantes que contra debiliores vtuntur. Euge euge, heach heach, Hebraicum. Solent arrogantes ridere miseriores, insultare his quos se vincere putant, lacerare conuitiis.

Euge, euge.

O verè Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta.

Didymus.] Finis huius irrisionis sit, vt illi fugam omnibus locis faciant, nostri clamoribus insequentes eos deleant, cocidant, post triumphantes, exultantésque reuertantur. Sint chori, cantus, carmina triumphalia, cuncta plausu resonent, super te, qui vincere fecisti, victoriâ nobis concessisti: tibi hæc carmina, hæc gaudia vertant. Ad te tota res reuocetur, te nostra carmina celebrent. Quærentes te, tibi operâ dantes, religioni tuæ studêtes, te colentes, te nominantes. Deus tu causam his vt te extollant, magnitudinem opinionémque magnâ virtutis tuę celebrent, dicant, Magnus Deus, mirarum rerum, ingentium operû artifex, magnificetur. Qui diligunt salutare tuum, salutem tuam, aut seruatorem IESVM, quem dabis terris aliquando, aut salutem tuam, victoriam diligunt, celebrât, efferunt, habent in vi-scerib, lætæ memoriæ citra vllam obliuionem, cupiunt à te seruari, non à Dijs externis. A te salutem expetunt, hac fidunt.

Exult. & læ-tes su te. Sufficit ille annos, vt-rusque mi-nistrat. Dic. semp. ma de. Qui dilig. salu.

Ego autem mendicus sum & pauper: Dominus solicitus est mei, adiutor meus & protector meus es tu Deus meus, ne tardaueris.

Pauper. Solicitus est mei.

MENDICVS Græcum πτωχός, pauper, inops, quem deserere omnes, quem deficiunt omnia. Hebraicum עני ani, afflictus, tristis ob inopiam, vexatus, deiectus, humilis. Solicitus est mei, pulchrè quidem Latinus, Græcè ad Hebraicum φροντιεῖ μου curabit me, considerabit de me, prospiciet mihi. Hebraicum יחשׁב לי iachashobli, cogitabit mihi, suscipiet cogitationem pro me. Tu enim solus adiutor, siue liberator, vt Hebraicè est: tu salus. Nulla sit mora in me adiuuando, omnis salus in celeritate. Celeriter occurras, nulla dubitatione interposita. Properè venias necessario tempore, tam propinquis hostibus, ne deseras. Cernis quibus precibus vtendum sit is qui seruari à Deo cupiunt, qua contentione animi, quibus clamoribus, qua solertia, diligentia, quo conatu Prophetæ instarent, collacrymantes, hyperbolis vtentes omnes modos, figurâsque precandi, & quo sibi Deum amicum redderent, omnes affectus adhibentes.

Adiutor & prot. Ne tarda-uer.

PSALMI XL. EXPLANATIO.

In finem Psalmus Dauid.

In fine Lã-mnazeach. Mnazeach.

CONSVETA inscriptio, Lamnazeach, pro victoria ex hostibus referenda. Aut psalmus editus à Dauid, câtatus ab eo qui erat Mnazeach, cantor victoriarum, triumphator. Aut ad laudandû, triumphandû, vt Chaldæus. Hunc quoque psalmum, pro ægritudine malisque auertendis velut superiorem editum Hebræi contendunt. Græci cum Latinis ad Messiam mysticis modis, qui testimonium ex eo de coniuratione, belloque domestico Iudæ contra se protulerit, referunt, velut pauperem, egenum, destitutum. Possit esse philosophia vniuersalis de charitate, cõmiseratione

Anone, iustissimè facere docens homines, quoties miserorum miserentur. Documenta quoque, philosophiæq; pars est de precibus, de supplicationibus, in calamitate magis à Deo, quàm hominibus auxilium expectandum: de insidiis, maleficiis, quæ prohiberi à nobis, auxiliis diuinis possint. Vtilissimum esse rebus aduersis orare, non sese deserere, à Deo auxilium petendum. Hanc tunc virtutem esse nostram, quæ nobis opem ferat, à qua salutem speremus. Laudat miserentes, charitatis studiosos, mansuetos, beneficos, quibus animus benignus est: his omnia bona precatur. Effert miris laudibus humanitatem, charitatem, quas solas Christus laudauit. Detestatur maleficos, insidiosos, humani generis pestes. Ostédit homines exaudiri deprecantes, orationem habentes, orare obsecraréque eos oportere: non enim nihil agere, qui precantur, magnum emolumentum sibi parere, atroces molestias à se depellere. Simul his actionibus animum impleri sapientia & pietate.

BEatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. *Lect. 260.*

Dominus conseruet eum & viuificet eum, & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.

QVI intelligit, exponunt; Qui curat, prouidet, respicit, qui conuertit cogitationes super egenum. Propter hanc causam Hierony. transtulit, Beatus qui cogitat de paupere. Pauperem siue egenum Hebræi consentientes interpretantur ægrotum, infirmum. Auen Esra vocem Hebraicam דל dal, quæ hoc loco est, asserit diuitiarũ esse & corporis, nimirum egenum non tam qui diuitiis caret, quàm qui incolumitate & bona valetudine corporis. Beatus qui visitat infirmum. Nam & Christus in die iudicij in regna sua vocabit qui infirmos visitassent. Infirmus fui, & visitastis me. Chaldæus quidem simpliciter, Beatus qui miseretur inopis, mes Kin. Quam vocé Italicus sermo vsurpauit ex Hebraico. Vna eadémque charitas est, siue inopem miseraris, siue languentem, ægrotantem. Hunc appellat beatum, propterea quòd eandem beneficentiam inueniet à Deo, cui gratissima humanitas est. Diem malam, diem grauissimum, diem calamitosum, cùm nos premunt angustiæ, in tempore, rebusque iniquis. Item diem malam diem Gehennæ quidam Hebræi interpretantur, quo tempore in tartarum sontes rapi præcipientur: tunc proderit misericordem erga pauperes & languentes fuisse, quod ipse Iesus Christus, Iudex harum rerum ostendit. Conseruet & viuificet, etiam futuro proferenda sunt, Liberabit, conseruabit, viuificabit. Seruabit, ait, vitam dabit, salutem afferet, referet in numerum viuentium, in terram viuentium constituet. Liberabit eum, aiunt Hebræi, propriis manibus, non ope humana, ipsemet veniens, eripiénsque. Nec non ex aduersa valetudine eum liberabit, reddens ei similem charitaté, cúmque visitatione sua sanitati restituens. Beatum faciet quòd plurimos annos addet, vitæ metas lógius proferet, supra cæteros illius sæculi homines spatium vitæ amplius ducet. Inimici eius qui ei mortem optassent, frustrabuntur votis. Terram quoque cælestem senties in qua beati fient misericordes. Beati misericordes, ait summus ille iudex, quoniam misericordiam consequentur. Huc tota beatitudo spectat eorum, quibus animus fuit misericors. Animam inimicorum, rectè interpretantur, desiderium, auiditatem. Non tradet eum votis desideriisque inimicorum: non sinet cum his cladibus inuolui, quas inimici impensè cuperent.

Intellig. *Ege. & pau.* *Beatus.* *Dies mala.* *Conser. & viuifi.* *In terra.* *Beatũ faci. in ter.* *Non tra. in ani. ini.*

B (margin letter beside "qui cogitat de paupere")

Dominus opem ferat illi super lectum doloris eius: vniuersum stratum eius versasti in infirmitate eius.

CONFIRMAT antedicta. Beatus est qui miseretur, visitat morbis detentos, quibus omnia membrorum officia propter aduersam valetudiné sunt impedita, mœstissimi stratis decũbunt. Si quis aduenat, sermone recreet, aut aliquid opis officiíque præstet, quo mœsti animum confirmet, paulum respiret: beatus is, propterea quòd Deus ei feret opem, cùm & ipsi morbus, vt fert humana conditio, inciderit. Opem ferat, βοηθήσει, auxiliabitur, per futurum, vt Græci monent, Aquilam & Theodotionem vertisse Hebraicum יסעדנו isadenu, Confirmabit, sustentabit. Vnde Hieron. transtulit, Confortabit. Bis dicit Deum visitaturum venturúmque ad lectum ægrotantis. Vniuersum stratum eius versasti, totum cubile lectúmque obambulasti, (est, vt poëtis mos est, ad Deum apostrophe) in *Opem fe.* *Vniuer. stra. ver.*

omnes partes lecti te conuertisti, quo sese propter inquietudinem verteret ægrotus, huc atque illuc cum eo te voluens fuisti. Designat amantissimam visitationem: incredibilis amoris assistentiam, perseuerantiam circa ægrotantem, & inquietè sese in omnes partes mouentem. Quoquò se vertat, Deum quoque adesse, obambulare lectum. Est item sensus Hebræis & Græcis, Versasti lectum, ab ægritudine ad sanitatem totum renocasti. Totum illud strati incommodum vertisti, aliud esse fecisti. Omnis illa lecti tristitia versa est in gaudium, incolumitatē. In omnes partes poterit ęgrotans te vertente se voluere, non vt quondam immobilis membris omnibus impeditus. Versasti, igitur, est, inualidi statum vertisti, commutasti, surgere de lecto duxisti: aut totum lectum obambulasti, vt hi qui ægrotantibus assistunt, omnia charitatis munera obeuntes: quales parentes erga filios, aut soror in fratrem, talem, inquit, te ægroto præbuisti.

Ego dixi, Domine miserere mei, sana animam meam, quia peccaui tibi.

Inimici mei dixerunt mala mihi, Quando morietur & peribit nomen eius?

NVNC persona est ægrotantis, vt Hebræi monent, auxiliumq; Dei implorantis, cui propter delicta, quemadmodum in superiori Psalmo dicebatur, ægritudinis incommoda inciderunt. decretum esse Dei vt his malis nostra delicta purgentur, ab eo qui possit depellere, cuius consilio morbi in nos imperium faciant, opem petendam, quam tum beneficiis, & charitate impetrari posse demonstrat, tum verò precibus atque oratione, scilicet orandum esse, vt medicus nobis cælestis adsit, qui morbis medeatur, sceleribus sua mansuetudine condonatis, tum dandam operam nobis, vt cōmiseratione & charitate *Sana ani q. pecc. tib.* Deum propitium habeamus. Sana animam meam, vitam, memet, redde vitæ meæ sanita- *Inimi. me. &c.* tem. Quia peccaui tibi, peto, ait, veniam delictorum, ignoscas, postulo medicinam, peccata mihi morbos induxerunt, ea nunc agnosco. ignosce peccanti. oblitteratis & deletis criminibus, redde sanitatem. Instant inimici, qui me videre iacentem, atque æthere cassum cupiant, nomen meum extinctum optent. Grauius est supplicium, adesse quibus mors mea sit optatissima, quibus meus interitus futurus sit gaudio. Hoc magnum incommodum est ęgrotantibus, quibus nihil molestum offerri oporteret, quo leuius dolorem morbi ferrent. Satis mali est quòd ægrotent, si molestia ex inimicis accesserit, longè grauius est malum. Ne quæso hac lætitia fruantur, hunc fructum ex interitu meo non percipiant.

Et si ingrediebatur vt videret, vana loquebatur: cor eius congregauit iniquitatem sibi.

Egrediebatur foras, & loquebatur in idipsum.

GRAVIVS scelus, proditio, crudelitas. Ex sermone Hebraico, quem etiam diuus Hie- *Si ingre. vt vide. Vana.* ronymus expressit, apparet is sensus. Si veniret ad videndum, visitandúmque me, vt fit, vana loquebatur cor eius. Vana, vt Hebraicè est, שוא shaue, falsum, mendacium, vanum. Cor eius falsa loquebatur, aliud ore, aliud pectore. Sciebam malum animum, malam mentem inesse homini, obtendenti amicitiam, charitatémque: cor autem esse fraudulentum, exulceratum. Loquebatur falsa cor eius, amicitiam prætendens, charitatem, beneuolentiam. Loquebatur, simulabat, fingebat falsa, quæ non erant. Vide genus improbitatis, visitabat vt amicus, sed cor eius cogitabat falsa, edebat sermonē amicum, sed falso. Hostis enim erat, exploraturus venerat num celeriter me morbus perderet, incommoda cogniturus venerat, obtendens visitandi méque confirmandi charitatem. Ostendit igitur eum plenum falsarum cogitationum, fingentem vultus hilares, commiserationem, intus *Cor eius cō- gre iniq. s.* autem cupidum mortis eius quem inuiseret, eáque de causa venisse. Congregauit iniqui- *Egred. for. & loq. in idi.* tatem, plenum erat cor iniquitatis, erat in pectore scelerum moles, plena perfidiæ mens. Nam præferebat edebátque iniquitatem, malignitatem, penes se aggregabat. Et cùm foras egrederetur, loquebatur cum aliis inimicis meis, méque odio habentibus, cum his de statu meo loquebatur, dicebat morbum esse granē, perniciosum, ne dubitarent, læto animo essent: interitū, diémq; fatalem instare mihi, fieri non posse vt conualescerem. In idipsum ἐπὶ τὸ αὐτὸ, clarius esset & ad Hebraicum יחד iachad, simul. Neque est de præsenti versu, sed sequenti. Hæ declarationes consentiunt cum Hebræorum Græcorúmq; explanationibus.

In idi-

A In idipsum aduersum me susurrabant omnes inimici mei aduersum me, cogitabant mala mihi.

Verbum iniquum constituerunt aduersum me, Nunquid qui dormit non adiiciet vt resurgat?

IN IDIPSVM, simul, inter se susurrabant. En proditio, falsitas, perfidia, quã superius deplorabat, Cum cæteris inimicis susurrabat. Malè habet, non est morbus is medicabilis, celeriter spiritum efflabit. Erat eorum cogitatio, locutio tota de meo interitu, indignabantur contra morbũ, qui non celeriter perderet. Hoc sperantes gaudebant, erat eis summæ voluptati grauis ille morbus. Verbum iniquum, verbum בליעל belial, rectè *Verb. iniq.*
Hieronymus transtulit vt alibi, Verbum diaboli. Est enim Belial, iniquum, inutile, est *πονηρὸν*, malum, malignum, nomen dæmonibus congruum. Constituerunt, clarius & melius in Hebraico, יצוק iazuc, fundebant, vt edidit Hieronymus. Infundebant, instillabant inuicẽ *Constituer.*
sibi verba, susurrósque iniquos: alter in alterius aurem tacitis, iniquísque verbis insusurrabat. Verbum, vel sermo erat, Nunquid resurget? soliciti sciscitabantur inter se, an conua- *Nunq. qui*
lescet, an surget qui dormit? Melius pro dormit Hebraicum שכב shachab, qui iacet, qui *dor. &c.*
decumbit. Nunquid is è lectulo surget, nunc decumbens, morbo membris insidente? Nunquid iste iacens, decũbens, prostratus in lecto, surget? Hoc inter se susurrabant, requirebãt
B auidi mortis eius, vt sunt qui dignitatibus, officiis, bonis aliorũ insidiantur, auidè mortẽ eorũ expectantes, exploratores ad lectum ægroti mittentes, qui nuntient quid agat: si melius habeat, dolentes: si grauius, gaudentes, iam animis in eorum bona ingredientes. Genus pessimæ carnificinæ, quam sancti Vates omnibus modis detestantur, in ea carmina fundentes. Super quo pessimo scelestissimóque ritu sæpius Romæ sum illacrymatus, qui potissimũ *Rhoma.*
illic viget. Dicendumq́; iuxta Hebraicũ, vt sit oratio clara, Verbum iniquũ infundet ei vel in eo: Qui iacet, non addet vt resurgat. Modus loquendi Hebraicus. Etenim homo pacis meæ in quo speram, qui edebat panes meos, magnificauit super me supplantationem.

Tu autem Domine miserere mei, & resuscita me, & retribuam eis.

In hoc cognoui quoniam voluisti me, quoniam non gaudebit iniquus meus super me.

DECLARAT, vt consueuit, apertius, insidias domesticas, quæ sunt grauiora bella intestina. Homo pacis, homo simulans mihi pacem, amicitiam, cui plurimum fiderem, *Ho. pacis.*
qui domi mecum eadem mensa pasceretur, assiduus, vt aiunt, commensalis. Magni- *Magnific.*
ficauit, magnam, inauditam fraudem mihi commentus est: grandem, prodigiosam mihi *sup. m. sup.*
conflauit perniciem. omnia in contrarium, omnia portentosa, cuius ego vitæ autor eram, quem domi pascerem, cibum ei suppeterem, me per fraudem, per scelus agere conatur præcipitem. Idem sensus est, quod Hieronymus transtulit: Leuauit contra me plantam, more insidiantium, & planta implicata cruribus deiicientium, quod fraudis est. Leuauit plantam, siue calcaneum, supplantauit, vel sternere, & supplantare conatus est. Rabi quoque Salomon hanc vocem insidias interpretatur. His malis circumuentus auxilium petit, Resuscita me, ex strato, quo nunc decumbo, ex morbo da conualescam, suscita me ex hoc *Resusc. me.*
lecto, pristinam restitue sanitatem, aduersus id, quod optantes dicebant, Non resurget: sit spes eorum falsa, decipiantur. Retribuam eis, aut ostendam eos errasse, sceleris eos coar- *Retrib. e.*
guam. Aut si qua calamitas eos apprehenderit, non ero vt quondam eis misericors, vel quod magis probabile, & vt pij solent, retribuam bonum pro malo, non par pari referam, sed mea charitate ac beneficentia, errasse eos conuincam, faciam vt eos improbitatis pudeat. Hos sensus Hebræis adhibentibus vehementer assentior. Proponit deinceps, vt soliti sunt Vates, quasi vaticinium, Deum velle facere quæ postulasset, hostibus diutinam læti- *In hoc cog.*
tiam non relinquendam: non cõmissurum Deum, vt inimici consequantur, quam peterent *&c.*
voluptatem, vacuos eorum animos futuros, illusos, expectatione frustratos, magno cum dolore discessuros: maior ignominia, quàm exoptata voluptas.

Me autem propter innocentiam suscepisti, & confirmasti me in conspectu tuo in æternum. D

Benedictus Dominus Deus IsraEl, à sæculo vsque in sæculum. fiat, fiat.

VATICINIVM est omnibus pene carminibus consuetum: post commemoratas calamitates, quas aut humanæ conditionis affert fragilitas, & corporis imbecillitas, aut quod sæpius solent, calamitates ab inimicis, orantes super insidiis, fraudibus, maleficiis, proditionibus, calumniis, fictis amicitiis: ostenderéq; Deum propitium esse & clementem, nec mortalium preces contemnentem, dum palàm fatentur se exauditos, assecutósq; quod postulassent. Idq; tum ob clemētia mansuetudinemq; Dei, tum ob sua benefacta, quibus quidem minimè fiderent, sed Deum propitium ob hæc spetarent, cui grata sit
Propt. innoc. iustitia, integritas. Propter innocētiam, Hebraicè perfectionem, siue integritatem, vel simplicitatem, quod Hieronymus edidit, Quod mihi cor esset castum, nō infectum, tabidum, exulceratum, quòd animus integer, mens æqua, quibus rebus maximè oblectaris, me su-
Suscep. me. scepisti, siue vt Hebraicè, & Græcè, ἀντελάβου, auxiliatus es, manu prope cepisti, tenuisti, dexteram porrexisti. Hebraicum תמכתה thamachtha, propterea Hieronymus perspicui-
Cōfirmasti. me in consp. tatis studiosus, euoluens seu pos Hebraicos, Ego autem in simplicitate mea adiutus sum à te. Qua ratione sit adiutus, quàm fuerit præclarum beneficium, quod se precibus & Dei clementia assecutum gloriatur, ostendit. Confirmasti me in conspectu, clarius ex fonte ותציבני vathazibeni, statuisti, stare fecisti, assistere dedisti me. Indicat redditam valetudi-
Nondum enim extabat tēplū. nem, reparata incolumitate me tuo templo, tuo conspectui reddidisti: fecisti vt sanatus adirem templum, ante oculos tuos, ante arcam gratias immortales haberem. Manum mihi porrexisti, è lecto dextera tua sublenasti, extra limina duxisti, ad templum
In ather. quò cœtus omnis confluit, adduxisti, in conspectum tuum venire dedisti. Idq; in sempiternum, posthac in omne tempus, perpetuæ sanitati reddidisti: non breue ad tempus,
Benedict. sed in totum vitæ spatium, perennem salutem reparasti. Propterea benedictus sis. Sunt, inquiunt Hebræi, verba hæc ipsius canentis, qui librum suum finiat, cum gratiarum actione, vt omnes consueuerunt scriptores sacri, velut in quinto Psalmorum libro, in calce
A sæculo. &c. fere vbique est halelua. Nam huc vsque primus liber Psalmorum progreditur iuxta diuisionem Hebræorum. A sæculo vsque in sæculum, ab æuo ad æuum, à prima æternitate ad alteram, omnibus temporibus, omnibus sæculis, nullo non sæculo, & ætate sit benedictus, magnus, laudatus. Amen, amen, confirmatio, stabilitas. Nam Emuna, est
Amē Amen Ab emuna. fides, constantia, stabilitas. Amen aduerbium stabilitatis, confirmationis. Confirmat benedictionem. Laudamus, gratias agimus quòd labori nostro sic fauerit, propitiúsque fuerit, vt ad calcem procedere dederit. Sic ego gratias immortales habeo, quòd vires constantiámque addiderit, vt totum hunc primi interpretandi Psalmorum libri laborem E æquo animo perferrem, non lassitudine aut tædio deficerem, aut aliquis casus obiectus inceptum laborem in medio cursu interpellaret. Romæ opus hoc absolutum est, Paulo Tertio Sacrorum principatum obtinente. tempus magis triste, quàm lætum. Deus benedictus quem cecinere Prophetæ, scintillam lucis suæ pectoribus immittat, iucundiora nobis tempora concedat. Annus erat M. D. XXXXIII.

PRIMI LIBRI PSALMORVM FINIS.

PSALMI XLIIII. EXPLANATIO.

IN hunc Psalmum mirabili concordia conueniunt Hebræi, Græci, ac Latini esse oraculum de Rege Messia venturo ad homines. Siquidem primum Ionetas Chaldæus, qui ex litterato sermone Hebræorum, suáque ipsorum prisca lingua, in vulgarem, quam ex captiuitate Babylonica, plebes hausisset, vertit libros sacros, sacramenta, quæ sub Psalmorum oraculis latitarent, quæq; apud cruditiores eorum constanter eo tempore de Messia vaticinari crederent, conatus est exprimere, multis in locis in tralatione huius Psalmi, Messiæ meminit. Quem secuta

cæterorum

Acæterorum Hebræorum cuncta cohors, præcipuè Salomon, Auen Esra, Rabi Dauid vno ore asserunt esse super Messia, quem illi κατ' ἐξοχὴν, & vt a cæteris qui Messiæ, id est vncti essent, discrimen sit, vocare solent à Masiach, quod Græcè ὁ χριστὸς, Latinè dici non potest, nisi dixeris Ipse Messias, ille vnctus, eximius ille in his qui vnguntur. Græcorum autem, ac Latinorum, qui Græcos sequuntur, perspecta est sententia, dependens præcipuè ex testimonio diui Pauli, qui ad ipsos Hebræos, suis eos oraculis conuincens, ex isto Psalmo, de filio testimonium protulit. Ad filium autem inquit, Sedes tua Deus, & quæ sequuntur. Hunc igitur tam communem consensum perspicuum habentes, & ex ipsorum hostium pectore, vi sua, veritate erumpente, facile quorsum spectent, quæ dicentur, intelligemus, tametsi Hebræorum lingua, celans sub rerum vsitatarum nominibus, res quam, conditionis mortalis, excellentiores, sæpe intercludit iter ad perfectam earum intelligentiam, vt cum maiora illa dicantur, res sensibiles quæ minores sunt, & terrestres dici putentur. Quod genus non tam in carminibus Sibyllarum, licet & illa sint figuris & tralationibus obuoluta, deprehendas. Illud autem nemini mirum fieri debet, de Christo tanta oracula (quæ si diuino spiritu illustraremur, facilius perspiceremur) apud Hebræos haberi, quandoquidem quoad licet ex quibusdam, quæ ad nos peruenerunt, reliquiis cernere, omnis terra, vatibus hæc canentibus, (sed præcipuè terræ Orientis, Ægyptus, Chaldæa, Babylonia, Mesopotamia) plena fuit, primæ scilicet hominum sedes, vbi & Adam creatus, & vixit nongentis triginta annis, cuius vitam de eo qui & ipsum,

Per eminentiam.

B & in eo totam posteritatem creasset, redempturúsque à mortalitate esset, perennem Philosophiam par est fuisse. Neque fas est maximo illi genitori creatorem, qui ei maiora ostendisset, futura non demonstrasse, aut ipsum posteros suos, præcipuè meliores, quæ vidisset & audisset, in tam longæua vita, celasse. Atque & diuinis oraculis, & diligenti consideratione constat, eundem creatorem hominis, cum quo in paradiso ille loquebatur, cum contemplabatur, fuisse, atque eum qui pòst redemit, vt necessariò & illa præsentia & futura de eo perspexerit. Hinc in omnes gentes, oraculis etiam reuelata, de eo scientia manauit. Sed his veluti certis omissis, titulus huius Psalmi declarandus est. Dicitur, In finem, pro his qui commutabuntur, filiis Core, ad intellectum, canticum pro dilecto. Primum quod Septuaginta transtulerunt ἀλλοιωθησομένοις, id est, his qui commutabuntur, Hebraicè est ששנים shoshanim: quæ vox omnium Hebræorum & scripturarum testimonio, non sonat immutandos, sed rosas, vel lilia. Hinc Hieronymus transtulit hic lilia, & Symmachus, Triumphus pro floribus. Cur autem Septuaginta immutandos transtulerint, causa fuit, quòd maxima sit similitudo inter shoshanim, lilia, rosas, & verbum immutandi שנה shina: quod si ad numerum multitudinis transeat, fiet superiori ferè simile shanim. Inde factum vt alterum pro altero acceperint illi vetustiores. Quos tamen si velimus tueri, probabiliter poterimus, Nam nescio qua forte concurrunt hic inter se sensus, quòd quos Septuaginta dixerunt immutandos, Hebraicè autem sunt lilia, Chaldæus interpretatus est יתבי סנהדרין iathbe sanhedrim, eos qui sederent in cõcilio Mosis, id est, Septuaginta seniores illos, quos instituit Moses. Perspicuum igitur est eum, lilia pro hominibus selectis accipienda credidisse: vt qua forma sæui & immites in sacris litteris dicuntur tauri, leones & florentes Reges, arbores appellantur, sic viri selecti, egregij, præstantes, lilia seu rosæ dicantur. Sícque Septuaginta potuerunt vim vocis non ignorasse, sed perspexisse sub ea significatos fuisse aliquos beatiores, præstantiorésque quàm reliqui, quos immutandos, vt à cæteris distarent, vel ad aliquam feliciem sortem renouandos dixerunt. Itaque Græci, & Latini, simili sensu immutandos dixerunt, quos is, in quem hæc oracula apertè spectant, renouaturus sit, & à mortalitate, ad immortalitatem reuocaturus, quam diuus item Paulus, similiter innouationem appellauit. Omnes inquit ἀλλαγησόμεθα, immutabimur. Hæcq; immutatio per eum fiet, in quem, totum hoc oraculum editum est. Itaque siue casu, siue studio, translatio Septuaginta vera est, nec ab ipsis etiam Hebræis discors, quoniam lilia, vel rosæ iure sancti, & ad immortalitatem reparati dicuntur (nam sancti Dei florebunt sicut lilium in ciuitate Domini) sicq; exponunt, Athanasius, Hesychius, Cyrillus, Appollinarius. Vnus igitur sensus super liliis, Septuaginta Chaldæi, Græcorúmque fermè, & Latinorum omnium, vt sint hi quos ipse Messias ab interitu ad florentem iuuentutem reuocabit. Chaldæus sapientes hos dicens, qui tanquam rosæ in populo florent, olentque, & Rabi Salomon eum sequens, similem sensum proposue-

Idem creator, qui & redemptor.

Titulus.

His qui cõmutabunt.

Lilia, instr. musicum.

runt. Est alter liliorum significatus, vt notet musicum instrumentum, quod liliis insculptis esset insigne. Quod genus hodie quoque videas, cùm in corpore lyrarum, & vnde sonus redditur, sint lilia, rosæq; insculptæ ligno. Hoc placuit Auen Hezræ, & Rabi Dauid. Salomon autem sequitur Chaldæum. Hieronymus transtulit lilia, nihil quo sensu essent accipienda locutus. Et alij multi Hebræi, vt testatur etiam Nicolaus, iuxta sensum Septuaginta & Chaldæi, lilia populum Dei electum asseruerunt. In duos igitur sensus abit res, quorum neuter videtur reiiciendus. Nam instrumentum musicum esse, illa potest persuadere ratio, quòd in principiis psalmorum, sæpe quibus instrumentis canerentur, exprimitur. Quale apud nostrates comicos, in principiis comœdiarum, prædicitur, Tibiis paribus vel imparibus. Aderant enim varia instrumenta, quod & hodie quoque fit in templis, quibus diuinæ laudes canerentur. Hinc sæpe psalterium decem chordarum, organa, tympana, cymbala, in psalmis inuenies memorari, quibus laudare nos Deum ipsi psalmi cohortantur. Habetúrque de hac re in libris Paralipomenon hoc modo: Dixit Dauid principibus Leuitarum vt constituerent de fratribus suis, cantores in organis musicorum, nablis videlicet, & lyris, & cymbalis, vt resonarent in excelsis sonitus lætitiæ. Ibidem referuntur qui præessent prophetiæ præcinentes, qui canerẽt pro victoria. Ac cùm dicitur in titulo, Super liliis, potest instrumentum designari, quia simili locutione alibi, vbi citra controuersiam, instrumentum ostenditur, vtitur, vt cùm dicitur in principiis aliorum sæpe psalmorum, Super octaua, super Gittensi lyra. Rursum non potest tantorum etiam Hebræorum testimonium reiici, probabiliter censentium lilia diuiniores quosdam nuncupatos. Quæ cùm sub hac voce denotentur, eadem ratione probabuntur a nobis, qua sæpe duos sensus in Aristotele, Platone, Homero, Vergilio, sub eadem vel dictione vel oratione deprehendimus. Nec nos turbare debet in litteris sacris, quod tam crebro occurrit in profanis. Est tertius sensus sub voce shoshanim, cuius mihi venit in mentem cum psalmum interpretarer. Nam, vt inferius videbimus, שש Shashan, Hebraicè gaudium vel lætitiam denotat. In numero multitudinis conuersa vocali, a, in o, quod sæpe fit, erit shoshanim, id est gaudia, & lætitiæ. Et titulus dicet, super lætitiis, vt innuat quod inferius dicetur, quòd vnctus sit oleo exultationis, sic nũc prædicat se, læta, felicia dicturum, nempe ipsum Messiam, qui est salus, & gaudium nostrum, quemadmodũ etiam eum in titulo vocat, amores, delectationes, vt dicens super lætitiis, innuat super Messia, per quem vita rediit, omnísq; fuit cælestis & terrestris autor lætitiæ. Quod autem dicitur In finem, dissetirur aliis psalmis, Sept. credidisse, mnazeach. quod vertunt εἰς τὸ τέλος, in finem, putasse duci à נצח nezach, æternum,

In finem.

quod illi dixerunt in finem. Vox autẽ nazach, amphibola, ad victoriã, & æternitatẽ, exemplaq; sunt multa. Ideo quod Sept. acceperunt pro æternitate, cæteri Græcorũ interpretũ, quos sequitur Hieronymus pro victoria, transferentes mnazeach νικοποιῷ, victoriam danti, vincere facienti, Hieronymus victori. Idémque in libris Paralipomenon putat hac voce denotari ἐπινίκιον, carmen triũphale, quo canerentur in templo victoriæ, ex hostibus partæ. Canebant, inquit, ἐπινίκιον super victoriis. Tunc mnazeach participium est, à nazach.

Iubilus, vociferatio.

Quoniam autem eadem voce designatur ingens, alacrísque iubilatio, & quasi ἀλαλαγμὸς, vt cùm dicitur, iubilate Deo omnis terra, videtur, (quod Chaldæus sequitur) posse transferri quod Septuaginta dixerunt in finem, ad iubilandum, ad canendum totis præcordiis, toto pectore, alacriter, vt audiatur iubilatio nostra, taléque sit nostro de pectore carmen, quale exultantium ob victoriam, iubilantium, frementúmque castrorũ. Tale quid faciunt Angeli in cælo, cupidissimè, & alacri plausu, regem suum prosequentes. Ad id quoniã ecclesia in terris, est ecclesiæ cælestis imago, inuitant psalmi in principio, vt toto pectore, totis cogitationibus, hoc sacrosanctum sacrificiũ laudis, Deo nostro offeramus, quo sese explicat animus, hilarescit, exprimit gaudia, & amoris in Deum indicia pandit. Tunc lamnazeach designabit, ad canendũ, exultandũ totis visceribus, tota vocis animiq; contentione,

Lamnaz.

vt cantemus repetamusq; hæc diuina carmina, quibus pulchritudo diuinitásque creatoris prædicatur. Hócque acceptissimum sacrificium. Quæritur enim amor, hoc amoris clarum indicium. Dixi alias alibi sententias, quas si syncero animo perpenderis, videbis cum hac congruere, super voce mnazeach. Dicitur item in libris Paralip. vbi de carminibus his & ordine canendi agitur, vt resonaret in excelsis sonitus lætitiæ. Nam mnazeach propriè

Filiis Core

sonat conantem, vincentem contendentẽ. Sequitur autem in titulo, filiis Core, quod Hebraicè לבני quo duo casus possunt intelligi. Etenim articulus Hebraicus ל genitiuu, & datiuo de-

Attiuo deseruit, potestque dici aut filiis Core, aut filiorum Core. Hocq; posteriorum verius. Declarat enim Chaldæus, psalmum editum vel cantatum à filiis Core, dicens quod dictum est in propheta, super manus filiorum Core. Psalmus, inquit, & hoc oraculum dictum est à filiis Core, spiritu prophetiæ. Nam manus sonat autorem apud eos, vt videbis vbique. Filios autem Core intelliges, sicut filios Israël, eos scilicet qui essent de stirpe Core. Periit enim Core in seditione filiis superstitibus. Et in libris Paralipomen. filij Aaron, filij Cath memorantur, vbi agitur de his rebus, qui parentes tempore, Mosis fuerunt, & Core fuit nepos Cath. Itaque nonnulli Græci videntes in editione Septuaginta, τοῖς υἱοῖς κορὲ, crediderunt psalmum datum ad canendum filiis Core à Dauid, quod etsi fieri potest, ex Hebraico tamen quo dicendum est, filiorum Chore, sicut quod Septuaginta dicunt τῷ Δαυὶδ, ipsi Dauid dicendum τοῦ Δαυὶδ, apparet eos, quod & Chaldæus ostendit, autores carminis fuisse. Copiosus enim tunc fuit spiritus propheticæ, etiamque eo tempore sicut in Babylone, Sibyllæ, sic in Iudæa, Prophetæ, & Prophetissæ multæ. Et in libris Paralip. vbi agitur de hoc ipso, dicitur: Conenias autem princeps Leuitarum, prophetiæ præerat, ad præcinendam melodiam. Ecce, Conenias de tribu Leui, præerat prophetiæ, filij autem Core erant Leuitæ. Ac fortè filiis Core erat is Conenias, qui in libris Paralip. dicitur princeps Leuitarum, quasi princeps filiorum Core. Ab his igitur edita est hæc prophetia, vel edita à Dauid, ab eis cantata inter alia carmina. Quod autem sequitur εἰς σύνεσιν, ad intellectum, clarius Hebraicè. Nam reddidit Græcis præpositio εἰς, Hebraicè משכיל maskil, intellectus, eruditio. De hac quoque voce quædam dissensio, putant, vt Rabi Dauid, quod minus probabile, musicum instrumentum. Verius autem & plurium testimonio, ac ratione firmum, vt sit maskil, quod Sept. dixerunt, intellectus, intellectio, sensus, doctrina, sapientia. Qualis laudatur in psalmo cx. Intellectus bonus facientibus eum, scilicet timor domini, Initium sapientiæ intellectus bonus. Et psalmo xlvij. Psallite sapienter, vbi est maskil. Sic isto loco intellectus sonat sapientiam arcanam, eruditionem. Ideo & Chaldæus, ixta psalmum etiatem transtulit hoc loco intellectus bonus, & Hiero. eruditionem. Et Rabi Salomon, exposuit תרגמן turgman, id est quod Græcè ἑρμηνεία, interpretatio, sermo clarus, elegans, comptus, eruditus. Sieque appellat hoc carmen insigne oraculum, sapientia, profunda eruditio. Canticum autem vel de quo ista figurata, sequitur ostendens, Canticum pro dilecto, quod eodem ferè modo ab Hebræis atque Christianis intelligitur. Nam propriè Hebraicum שיר ידידת sit ir iedidot, sonat canticum dilectionis, sicq; exponit Aben Esra, pro iedodh ponens אהבות ahaboth, dilectiones, amores. Idem Rabi Dauid, sic item Rabi Salomon. Ac Rabi Dauid hoc declarans למשיח אזמרה Vocatur, ait, hoc carmen, dilectionum, quasi dicat, dilectionis Dei erga Messiam suum. Ex quo habes eos concordes esse cum Christianis, qui dilectum interpretantur, filium Dei, de quo ipse pater, Hic est filius meus dilectus. Hieron. vertit, canticum amantissimi, pulchrum & istud, vnde & Lactantius meritò Iudæos ipsos extremæ neciâ Vespasiano datos prædicans, Quia, inquit, exultauerunt super amantissimum Dei filium. Ex quibus perspicuum fit, ita hoc loco vocare Hebraicam dialecton, ipsum dilectum, dilectionem, sicut vocat seruatorem, salutem. Nam Iesus potius sonat salutem, quàm seruatorem.

Manus.

Sibyllæ, in Babylone.

Ad intellectum.

Psal. 46.

Canticum pro dilecto.

Lactantius.

Iesus.

ERuctauit cor meum, verbum bonum, dico opera mea regi.

GRAECI, videlicet Eusebius, Cyrillus, Euthymius verè testantur hanc esse quandam præfationem psalmi, & exordium: narrationem autem inchoari cum dicit, Speciosus forma. Dicturus enim res mirabiles, non sine præfatione quem morem vetustissimos seruasse poëtas, palam est, ingressus est. Et apud poëtas proponitur, deinde narratur. Sicut autem Latinus prius dixit, Arma virumque cano: & Homerus ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσα. & quidem alius: Fortunam Priami cantabo & nobile regnum. Homerus item & ipse psalmos quasi decantans, semper in principiis hymnorum præfatur, cui cantare velit: vt in primo hymno:

Μνήσομαι οὐδὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.
Sim memor, atque tui haud obliuiscar Apollo.

Sic Vates Hebræus præfatur quem cantare velit, nempe Regem. Verbum Eructauit, aliâ ab Hebræis, aliâ à Græcis, non multum tamen differenti ratione exponitur. Hebraicè est

Eruct.

Eructi. רחש rachas, ebullire, æstuare, quando res procreata surgunt, mouentur. Hebræi ferunt hoc verbo designari motum cordis silentem, tacitas, arcanásque cogitationes, habentes in arcano pectore motum, conceptus tacitos. Mouebant, inquiunt, labia, eloquium non resonabat. Loquituros quidem, sed omnis sermo prius in corde formatur, Sermo cordis dicitur, rachas. sic interpretati sunt Rabi Salomon, & Auen Esra maioresque minor item Rabi Dauid, ex antiquis suis etiam sensum deducentes. Ac Salomon pro rachas, posuit, sensum declarare volens הוציא hatiz, pullulare fecit, produxit. Et Dauid נענה hania, mouit, vel mouere fecit. & Symmachus iuxta hæc ἐκινήθη ἡ καρδία μου, commotum est cor meum, verbo bono. Sicque designabit, quod Sept dixerunt, Eructauit, quasi produxit. Datur autem sermo etiam cordi ab Hebræis, Et dixi in corde meo. Vadam & affluam bonis. Dixit insipiens in corde suo. Dixit Deus, Fiat lux. Pulchra est etiam ratio Græcorum & ferè cum Hebræis consona super Eructauit, eo designari ingentem cogitationum motum, æstum, copiam prorumpentem, non sponte sua, sed ab alio incitatam, nimirum à spiritu sancto. Sicut enim ignis & ventus tollunt vndas, æstúmque, & crebros agitatus aquæ faciunt, sic cor suum ferueat ab igne diuino prophetam dixisse. Feruénsque æstuat motu, vt qui moueat, significetur, & motus ingens, altúsque cogitationum æstus, & feruor interius ergo Græci penetrarunt, Hebræi in sola vocis nudáque superficie constiterunt. Referunt item Hebræi hoc loco, cor esse fontem cogitationum, & mos est scripturarum cordi dare principatum, Latinis, & Græcis etiam solitum. Vnde excordes, vecordes. Et Homerus facit cor cogitare, dicere, hominémque ad cor suum, quasi secum inducit loquentes. Sed quoniam item etiam ad animum homines inducit loquentes, & Latini dicunt, dementes, & amentes, Græci quoque παραφρονέοντες, παραφρονέντες, principatum ad animum referentes. declaratur sit alio psalmo hæc ratio, cor esse fontem causámque vitæ, & spiritus, qui ex sanguine existit: intelligere autem & cogitare tacitéque loqui, esse solius mentis, nullum hic minus gerente corde, solius terrestris, sensibilisque vitæ genitore: eóque multa animalia cor habentia, non habent cogitationes, nec possunt loqui in corde suo, mente, sermonis, cogitationisque fonte carentia. Duóque sunt, vt ait Philon, ἔχοντα ἡγεμονίαν, ἡ καρδία, ἐγκέφαλος, habentia in homine principatum, cor, & cerebrum. Cerebrum sedes mentis, cor fons & causa vitæ & sensuum. Sine corde sensus non est, sine mente cogitari non posset. Vt autem sensus sunt corporei, & tamen insensatos dicimus, quasi dementes: & sæpe spirationem, totam animam vocamus, licet ratio, & mens non sit spiratio, sic ex quadam cognatione datur sensus, ratio, cogitatióque cordi, non proprie. Si quidem & sine cerebro dicuntur, quibus deest ratio, cum nec ratio, cerebrum sit, nec hi cerebro, etiam dementes, careant. Anima quinetiam dicitur animus, spiratio, ventus, ab Hebræis נשמה ne sama, hæc in inertis, vera tamen anima, non est anima, id est spiratio. Affinitates igitur membrorum istæ, non propria membra, & ex affinitate nomina sortiuntur. Sic cor non cogitat, sed quia est causa vt cogitemus, quia generat spiritum, is sensus efficit, sensus sunt mentis vehiculum: ei tanquam præcipuo membro sicut vita, sic item datur cogitatio: de quibus multis in locis. Verbum autem bonum dicens laudat, vt inquit Rabi Dauid, Messiam, Regem, & que illum, dicens ea quæ dicturus sit de eo esse verba bona. Quæ cantabo, inquit, diuina sunt, admiranda, suspicienda, grauia, sicut dicitur, intellectus bonus, id est, sapientia eximia, pulchra. Atque Rabi Dauid, vt cognoscas eos nobiscum esse concordes. Et cantor laudat in exordio suorum verborum, quia verba quæ suscitat, cum sint super Rege Messia, sunt verba bona. Verborum bonitas etiam Latinis est celebris. Et bonum sonat etiam Hebræis, & Græcis, & Latinis pulchrum, forma bona, sic verbum bonum, quasi pulchrum, vnde Musa Græcis dicta Calliope. Et Homerus ὀπὶ καλῇ. Quod autem ait, Dico ego opera mea Regi, eodem sensu Hebræi, & Græci, ac Latini opera exponunt, hoc carmen. Canto, inquit, hoc carmen Regi, hanc prophetiam super Rege contexui. Dicam Musam meam Regi. Poëtæ autem profani Musas suas alloquentes, orant vt canant. Regem autem absolute dicens, Quis non intelligit altam, vetustámque, per omnes gentes sparsam sapientiam? Apud quas Regem Regum, creatorem mundi appellari inuenies, cui cæteris in psalmis obtulit alij Reges munera, & cultum dicuntur. Qui Rex Regum dicitur, idcirco est Rex Regum, atque Rex simpliciter, quasi verus Rex. Et Homerus eum appellant ob hanc causam ὕπατον κρειόντων, supremum imperantium. Callimachus item in psalmo, siue hymno in Iouem, Quid, inquit, (dixi enim sæpe, Iouem esse Iehouah Hebraicum) aliud de Ioue dici possit, ἢ θεὸν αὐτόν, ἀεὶ μέγαν, ἀεὶ ἄνακτα, quàm eum esse, Deum semper magnum,

Cor. Cerebrum.

Anima.

Verbum bonum.

Bonum, pro pulchro.

Dico op. m. regi.

Rex regū.

Callimachus, ψαλμικὸν.

ὕπατον κρειόντων.

gnum, semper Regem. Postea reprehendens Cretenses mendaces quòd ei tanquam mor-
A tuo sepulchrum fecissent,

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, καὶ γὰρ τάφον ὦ ἄνα σεῖο.
Cretes mendaces, semper tibi nanque sepulcrum,

O *Rex fecerunt.*] A Tuscis qui Hebraicè loquebantur, ad Latinos allatum nomen Iouis,
ex Hebraico. Et diuus Paulus, quem Aratus Iouem dixit, verum Deum interpretatur. Iam- *Deorum.*
blichus, Illa, inquit, est optima ad felicitatem perueniendi via, quæ mista est inuocationi- *Rex.*
bus Deorum. καὶ μάλιστα τοῦ βασιλέως αὐτῶν διός, sed præcipuè Regis eorum Iouis. Sic etiam illi *Angelo-*
ex oraculis agnouerunt hunc esse Regem etiam Deorum, id est, Angelorum, qui dicuntur *rum.*
& ipsi ἄνακτες, Reges, vt si Rex Regum est, id est Angelorum, & Archangelorum, multò ma- *Regum.*
gis mortalium Regum. Cum enim constituit pater Regem vniuersorum, Regem creatio-
nis, vt per quem etiam sæculum, id est, cælum, & mundum fecerit, cúmque ille sit Rex vni-
uersorum, cum Rex cælestium, ac terrestriũ Regum, meritò nuncupatur Rex, sicut cùm dici-
mus Apostolum, præcipuum Apostolorum intelligimus, poëtam nos, & Græci principem
poëtarum: & scripturam, quæ tenet in omnibus scriptis principatum, sententiam facia. Græci
quoque cum maximum totius Orientis Regem Persarum sentirent, eum simpliciter τὸν
βασιλέα, nuncupabant. Vrbs dicitur nobilissima vrbium, apud eos ἡ πόλις Athenæ. In sacris
ergo literis Rex absolutè, est maximus ille Rex ab Hebræis & Christianis concorditer
Messias dictus, sed pro sua cæcitate Hebræis eum mortalium Regum tantum Regem sen-
tientibus si diligentius considerare vellent, cogituris necessariò Angelorum quoque, &
B Deorum iuxta priscam philosophiam. Neque enim scriptura eum tantopere laudaret,
tantámque maiestatem ei exhiberet, tot oracula in eum euulgasset, nisi vera essent, quæ
maior philosophia Christianorum apertius, & antiqua theologia Ægyptiorum, Chaldæo-
rúmque perspexit. Apud Sibyllas enim inuenies præter alia diuinissima oracula, etiam hoc
expressè,

Παντοτρόφον κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
Κάτθετο ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐπόησεν. Hoc est,
Diuorúmque ducem, & qui cuncta alerétque, crearétque
Instituit, dulcem qui vitam hominis dedit omni.

En Sibylla eum a patre ait constitutum ἡγητῆρα θεῶν, sicut & Paulus, Quem constituit Re-
gem vniuersorum, Eúque etiam vocauit eum παντοτρόφον κτίστην, omnia nutrictem, & crean- *Qui dat*
tem Philosophia quoque eadem apud Chaldæos, à qua fluxerunt hæc carmina, quæ penes *escã omni*
Zoroastræos & Magos erat, hæc diuinitus eloquitur πάντα ἐξετέλεσσε πατὴρ, καὶ νῷ παρέδωκε δευ- *carni.*
τέρῳ ὃν πρῶτον κλῄζεται πᾶν γένος ἀνθρώπων. Omnia perfecit pater, & menti secundæ tradidit, *Ioan. 13. a.*
quam primam vocat omne hominum genus. En primum dicunt à mortalibus vocari, qua-
si Regem principem. Est clarissimum item atque admirabile testimonium Orphei, vt vi- *Orpheus.*
deas priscam omnium gentium philosophiam hęc cum antiquis Hebręis aperte confiten-
tem. Is hortatur filium Musæum, vt aspiciat diuinum verbum, appellans eum mundi for-
matorem. Deinde adiurat vocem paternam, quam primam ediderit cùm crearet mun-
dum, tum ad hunc ipsum reuersus, hortatúsque filium, in eum intueatur, ait,

Μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα.
Et solum mundi aspice Regem. Paulò pòst de eodem inuisibili,
Οὐδέ τίς ἐσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος.
Nec quisquam est alius nisi solus maximus Rex.

Cernis apud Orpheum priscæ philosophiæ antistitem, eundem esse Regem, atque verbũ,
formatorem mundi. Hinc Philon ex his fontibus hauriens, eum dicit ὕπαρχον, magistratum,
principem mundi. Clarum igitur est, cur eum Regem absolutè antiqua Hebræorum sapiẽ-
tia vocet, & cur, & quibus testimoniis hæc regia maiestas non possit esse à diuinitate se-
iuncta, quod Hebræi si saperent, intelligerent vtique.

Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.

AB Hebræis exhibetur sensus litteralis, à Græcis, quos Latini sequuntur, vlterius in
causas penetratur. Lingua, inquit iuxta Hebræos, mea, acceleratè loquitur de eo,
videlicet Rege, vt calamus scribentis expeditè. Ita pura, & minimè rauca, sed re-
sona, claráque est mihi lingua, in decantando Rege, vt calamus accelerãtis scribæ decurrit,
elabitur. Talis est enim calamus in manu, qualis lingua in ore, estq; calamus, lingua quædã

tacita nostrarum manuum. Græci verò, quorum etiam respicit Nicolaus sensum, docte ac sapienter à Propheta sic prædicari dicunt. Agitur mea lingua, tanquam calamus à D
veloci ardentique scriba, non mouetur sponte motúque suo calamus, sed à scribente: sic lingua mouetur à spiritu sancto. Lingua, inquit, mea est calamus diuini spiritus, qui ista dictauit, vsus lingua mea, veluti calamo suo. Ac Hebræi dicerent esse comparationem, linguam esse sicut calamum, Græci proprietatem intelligentes, scribam, spiritum ipsum, cuius omnis operatio rapida, velocissimáque est, nulla re obstante potentiæ illius: vt, Et factus est repentè de cęlo sonus, tanquam spiritus vehementis. Quemadmodum autem repentino, rapidóque spiritus descensu pectora illorum exarserunt, omnigenísque linguis loquebantur, quidam etiam prophetabant: sic rapiente eodem spiritu linguam Prophetæ, locuta est oracula eximia, ardentia, vno impetu, æstu mentis agitante, igne illo inuisibili, animo calente. Hinc Græcè tales dicuntur κάτοχοι occupati à spiritu ipso imperante, tegéntéque linguam. Vtar (si fas est) hac similitudine. Vide fœminas, spiritu malo detentas, ita rapidè, promptè, terribiliterque loquentes, tanto torrente verborum, adeóque graui, & accommodo, vt mirum mihi fieret. Quid spiritus ille omnipotens, quo fulmine, impetúque verba torquebit, cùm omnia quæ à spiritu facta ferantur, ardentia, volantiáque fuerint? Vide autem qua prefatione in hoc excellenti hymno sit vsus, primum dixit, feruere, æstuare sibi pectus, verbo bono, quasi diuina prophetia, & quod Grecè expeditè vno verbo καλλιέπει sine καλλιεπεῖ. Postea, loquitur mea Musa Regem, deinde rapior, feror impetu mẽtis, stare loco nescio. Quid, inquam, hæc sibi significant, nempe oraculorum dicendorum maiestatẽ, E
quasi hæc dicat præfatus, Æstuat mihi pectus, pulchra carmina texo, cano Regem, incendor amore canendi, ardeo, rapior, æstuo videns quæ sum dicturus, quàm bona, grandiáque. Scribæ, autem, genitiuus est, Græcè γραμματέως. Vnóque verbo Græcè velociter scribens dicitur ὀξυγράφος. Calamus est etiam in Chaldæo, corruptè colmos, & pro calamo Hebraicè [illegible] &, stylus: idq; Hieronymus interpretatus est. Idem tamen calamus, & stylus, alter æreus, alter ligneus.

Theopneusti, numine afflati.

Calamus.

Speciosus forma præ filiis hominum: diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum.

HIc exordium, & enarratio, primùm verba perpendantur. Quod Septuaginta absolutè pronuntiarunt ὡραῖος κάλλει, speciosus forma, Hebraicè clarius, per verbum [illegible] iaphejaphita, speciosus extitisti, formosus es: licet Septuag. more Græco verbũ substantiuum omittentes, idem dixerint, Speciosus, eóque Enthy. dicit subaudiẽdum ὑπάρχεις. Et quinta editio, κάλλει ὡραιώθης παρὰ υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, pulchritudine decoratus es prę filiis hominum. Præclarum est esse comparationem, Hebræis eo modo comparationẽ exprimentibus, vt si dicant, Iste est melior illo, dicant, Iste melior præ illo. & in psalmo, Bonum est confidere in Domino, quàm confidere in homine. Hebraicam locutionem non intuerentur, dicendum est, Melius est confidere in Domino. Et apud diuum Paulum, Quia multi filij desertæ, quàm eius quæ habeat virum: intelligendum, plures: sua enim lingua vtebatur. Itaque & hoc loco, licet clarius quàm in superius adductis, intelliges: Speciosior es omnibus filiis hominum. Item est Hebraicum idioma, filij hominũ. Origenésq; putat, Hebræis dici filijs hominum, sicut Græcis υἱοὺς ἀχαιῶν, filios Græcorum: sed Hebraicè quiddam aliud. Dicunt enim filios Adã, quod Septuaginta dixerunt υἱοὺς ἀνθρώπων, quasi filios Israel. Vt enim totam posteritatem Israel dicunt, filios Israel: sic totam posteritatem Adam, filios Adam. Nec Hebraicè est, filij hominum, sed vbique, filij Adam. Cùm ergo in sacris litteris est, filij Adã, totum genus humanum senties, quicũque ex illo primo, qui verè ac propriè, & primo dictus est Adam homo, hoc est terrigena γηγενὴς, πηλογόνος, χοικός. Hinc vasti, & proceri similes illi Gigantes, & πηλογόνοι, terrigenæ sunt dicti, quasi nati ex τοῦ πηλοῦ, cœno, limo. Nã tulit Dominus de limo. Itaque nunc filios Adam, vel hominis, totum humanum genus sentiens. Nemo enim est, quin sit filius Adam. Pro, Speciosus forma præ filiis hominũ, Hieron. clarius ad Hebraicũ dixit, Decore pulchrior es filiis hominum. & forma eleganter Latinus dixit, quod Græcè κάλλει. Cætera conueniunt cũ fonte. Quod ad sensus attinet, quẽ dixerit speciosum, ad eum rectà sermonem dirigens, claret ex Chaldæo, qui sensus arcanos sæpe, non veritus munus paraphrastæ, expedit, sensus, inquam, quos antiquo illo tempore constans fama esset, in scripturis esse de Christo, & de eo debere intelligi. Sic transfert, Pulchritudo

Speciosus forma.

Filij hominum.

Terra filius cœno sat. terrenus.

A tudo tua Rex Messias יפית adiphi, maior, excellentior est, filiorum hominis, præstantior est
forma tua omni humana forma. Tum sequitur, Datus est spiritus Prophetiæ in labiis tuis,
propterea benedixit te Deus in æternum. Ecce adiecit Hebraico, regi quidem, Messiam: *Diffusa est gratia in la-*
gratiæ verò, Prophetiam, vt scires qui Rex, quæ gratia diceretur. Ac Rabi Dauid admonet,
verba suæ linguæ duplicata, excellentiã denotare. Habent enim Hebræi sic verba, sicut no- *bris. &c.* *Verba & nomina du-*
mina duplicata, quibus excessus designatur. Nanque vt dicunt, sancta, sancta, nos sancta *plicata,*
sanctorum, id est locum sanctissimũ. & sæcula, sæcula, æternitatẽ: æternos, æternos, magnũ *apud Hebr.*
æternum: Deus, Deus, meus: valde, valde, maxime, quod genus etiam in lingua Italica est,
bene, bene, optimè: albus, albus, albissimus: durum, durũ, durissimũ. sic habent quędam cul-
dem rationis verba Hebræi, vt est דק דק dak, dak, quasi puluescere, minui, & דם דם, dam,
dam, quasi sanguescere, rubescere. Ita est hoc loco, pro nostro speciosus forma יפיפית iaphe-
iaphita, quasi pulcherrimus es. Omnes autem non nostræ solum literæ, sed etiam profanæ
mirabilem, immensámque pulchritudinem, rebus intelligibilibus, id est his, quæ nostro-
rum fugiunt nunc obtutum oculorum, nec veniunt sub aspectum, quæq; cum non oculis,
non auribus nunc sentiant, possunt aliquo modo intelligi, tribuunt. Tanta est illi pulchri-
tudo, vt illa sit archetypos, nostra simulata, vmbratilis, pendẽs, & nascens à corporeis linea-
mentis, corruptibilibúsue coloribus, illa in lumine claritatis suæ hærens. In hac est Deus *Rho 1.*
formosissimus, omnes antecedens animos diuina, & oculis ac menti nostræ incomprehen- *Deus inui-*
sibili venustate. Hoc intelligens summo ingenio vir Aristoteles, tale edidit penè oracu- *sibilis, per*
lum: Quemadmodum, inquit, anima est inuisibilis, per visibilia tamen opera, quæ sunt tam *opera visi-*
B multa cognoscitur: sic de Deo cogitare debemus, δυνάμει μὲν ὄντος ἰσχυροτάτη, κάλλει δὲ εὐπρε- *bilia cogno-*
πεστάτη, ζωῇ δὲ ἀθανάτη, ἀρετῇ δὲ κρατίστη, διότι πάσῃ θνητῇ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος, ἀπ' αὐτῶν ἔργων θεωρεῖ- *scitur.*
ται. Qui potestate quidem sit fortissimus, pulchritudine speciosissimus, vita immortalis, vir-
tute optimus, vt tametsi omni naturæ mortali sit inuisibilis, ab ipsis tamen operibus intel-
ligatur. Sic Aristoteles Deum etiam inuisibilem dicens, eximiam et excellentémque tri-
buit pulchritudinem. Hæcq; prædicat de illo Deo, qui fecit cælum & terram, nempe rege
mundi, filio, sapientia, quæ etiam à Salomone dicitur παντὸς κάλλους γενεσιάρχης, omnis pulchri-
tudinis inuentrix, vt si inuenit ipsa omnem pulchritudinem, necessario infinita pulchritu-
dine prædita sit, sed crassis oculis nostris, & non merentibus, nondum apparente. Vt autem
Aristoteles etiam naturæ inuisibili, & incorporeæ tribuit κάλλος, decorem: sic Platonicus
Damascius τὸ πρῶτον καλὸν, πάντα καλὰ ποιεῖ, primum pulchrum, omnia pulchra facit. Ad quã
rationem, hæc etiam Philosophia à qua fluxerunt illa Philosophorum, sæpe Deum prædi-
cat formosorum. Dominus regnauit, decorẽ induit, induit fortitudinem, vbi sunt illa duo
Aristotelis δύναμιν ἰσχυρότατον. Et pro decore, Græcè apud Sept. hoc loco, εὐπρέπειαν, illud sci-
licet Aristotelis. Alibi quoque, confessionem & decorem induisti, amictus lumine, sicut ve-
stimento. Quibus & sacræ, & profanæ Philosophiæ testimoniis, apparet etiam in rebus ab
oculis separatis, esse venustatem, formam, pulchritudinem, etiam ineffabilẽ, & quàm cor-
porea, maiorem. Ac vbi dictum est superius, Et decorem induisti, Græcè est μεγαλοπρέπειαν,
C quasi magnum decorem, magnam pulchritudinem. Quo constat mortalem pulchritudinẽ
cum illa collatã, esse minimam, esse deformitatem. Itaque & Boëtius secutus philosophiã
Platonis, creatorem mundi ad imaginem suarũ idearũ, omnia formantẽ alloquitur. Fingis
ad exemplum pulchrum, pulcherrimus ipse. Nam prior Plato venustatẽ mundi ab alia ma-
iore venustate deduxerat, vt à pulcherrimo, nisi pulcherrimum fieri non posset. Eáque
Plato de creatore, & formatore mundi eloquitur: quem esse filium Dei, eiusdem testi-
moniis conuincitur, αἴτιον, id est autorem, seu causam eum mundi nominantis, deinde istius
causæ patrem in Epistolis, vt constet eundem esse speciosum istum, atque eum, quem re-
gem dixerant superiora oracula, quod Hebræi etiam consitentur. Hunc autem esse Deum,
claris rationibus enuncitur, quod priscis sæculis, & in omni philosophia fuerit vulgatissi-
mum. Idem enim est, rex absolute, ac formosissimus, creator, autor, visibilis pulchritudinis
inuentor. Hæc autem eximia pulchritudo, quæ nunc oculos effugit mortales, cælicolis,
quos & pietas cum clementia eius ad tantam beatitudinem subleuauit, aspicitur, cuius in-
tuitu eos esse semper beatos, par est: ob hoc dicitur θεωρία, Dei contemplatio. Cuius quan- *Matth 17.*
dam intuentes imaginem in monte Apostoli, haustámq; mirabili dulcedine, omniũq; obli-
ti mortalium rerũ, exclamauerunt, bonum ac dulce esse ibi consistere, perennésq; sedes ibi
figere optarunt. Nobis itẽ si quãdo cerneretur in hoc corpore, qualisq; videri cælicolis, &
quãta solet, inexplicabili, longè quàm formosarũ aspectu mulierũ maiore gaudio afficeret,

omnémque mortalitatem redderet contemptibilem. Hæc ambrosia, hoc nectar, quo siderea in sede, beati fruuntur. Diuina lethe, tanta dulcedine inundans, vt omnium præteritarum rerum, in se diuorum oīa conuertens, faciat volentes animos obliuisci, quod illi, magna inter gaudia positi, & gloriæ cælestis eis imagine oblata senserunt. Vt autem diuina fortitudo Aristotele perhibente nō sentitur mortali naturæ, sic pulchritudo nō aspicitur. Locū tamen esse quendā, omniū est mortaliū, omniúmque litterarū cōsensus, vbi hæc affatim enitescat, & ætheria theologia docuit, sæpe speciem, quādā suauissimæ, & semper augustæ venustatis illius ad oculos mortales venisse, venturā autem aliquādo, & pādendā torā, cùm venerit filius hominis in maiestate sua, cum miseri mortales pulsabūt pectora palmis, se, quāta felicitate male viuēdo priuarint, aspiciētes, quā dulcedinē, quæ gaudia, sibi ipsis eripuissent, videbūt inenarrabilē decorē, nulla cum mortali forma æquādū. Quòd si sæpe formosam mulierem, cuius formā gratiæ quoq; comitentur, aspicientes, mirabili suauitate replemur, incendimur itē amore, quatū si cōplexus daretur, beatos se nonnulli faterentur: quid facturā putes æternā illā immortalḗq; pulchritudinē, non è coloribus mortalibus, sed gratiis inenarrabilibus resultantē, quæ nos tūc incēdia, quæ suauitas arripient? Disce enim ex illis in monte. Itaq; simili ratione est ante omnes formosissimus, qua fortissimus, rex maximus, creator, autor. & carmen super pulchritudine eius, hoc designat, quòd quemadmodū est creator, sic est ipsum bonum, est gaudiū, est vita, in quo omnia nostra desideria satiata conquiescent, in eum omniū vota consumentur. Tunc satiabimur, cùm apparuerit gloria eius, & torrente voluptatis suæ nos potabit. Ipse præmium nostrū, & dulcedo. Quādiu à E conspectu eius abfuerimus, nunquā conquiescemus, perenni siti æstuantes, nec vacuus vnquā erit mœrore animus, quadā nos noctesq; diesq; mœstitia tenente. Eadē ratio erit, si referas hanc formam ad omnigenā virtutē eius, vt quemadmodū alibi dictum, Confessionē, & decorem induisti, quasi πρεπτικῶς appellās decorem, & laudem, potestatem eius, creandi, & signa quæ creando, diuinitatis suæ demonstrauit, sic talem ei nunc tribuat decorē, vt qui Rex sit absolutè, ceu Rex maximus, sic etiam pulcherrimus, nempe gloriosissimus. nā pulchritudo Dei, gloria dicitur ἐνδοξότατος nobilissimus, nihil habens non egregium, non insigne, nō formosum, radios diffundens bonitatis. Est alia pulchritudo corporis, quam Vates spectare potuerit, vt Messiā in humano corpore futurū dicat nobilissimum, formosissimū. Quæ pulchritudo etsi vera fuit, quia omnium fuit, estq; mortalium speciosissimus: videtur tamen hæc quasi pars illius vastæ gloriæ, vt potius referatur tota maiestas, & pulchritudo eius, quàm vna corporis, particularis, præcipuè corporis nōdum glorificati, & sub quo maiorem illam pulchritudinem suam occultaret, nolens venire ad mortales in claritate sua quòd & ferre eam non potuissent, & veniendum ad labores erat, descendendū in aciē, perferendi dolores, quibus fortiter tolerandis ad maximam pulchritudinem illam mortales attingerent. Hebræi nihil super hac re loquuntur, sed tantum de nuda verborum significatione pauca locuti diffugiunt, dicentes, Formosus es, figura, decore, intuentes formam corpoream. Græci variant, alij ad corpoream pulchritudinem, alij ad incorpoream referentes, alij ad vtrúque: sic item Latini. Qui ad animā referunt, dicunt eum solum ex omnibus hominibus caruisse peccato. Alij, vt te appellaui regem, sic dico te excedere pulchritudine & gratia omnes mortales, sapientia quoque quæ ore insidet, mirabilis es. Vera sunt & illa quæ à Nicolao referuntur, à maioribus Latinis manantia, ad Latinos ex Græcorum fontibus defluentia, corpore & animo fuisse eum absolutum, corporis gratiam cum animi pulchritudine respondisse: nihil in eo non perfectū fuisse. Adducitúrque à Nicolao quod Porphyrius ex Euripide, πρῶτον εἶδος ἄξιον τυραννίδος, Prima species imperio digna. Qui gratia & forma præstat, is imperio dignus esto. In quo maior gratia animi & corporis inest, huic imperium debetur. Sic regem istum Messiam, nihil non habuisse regium: vt erat Rex, sic imperiū ob infinitas gratias quantæ in nullo mortali fuerint, meruisse, vt sit præclari regis descriptio. Sed quoniā tū nō subiacere peccato, tū habere incōparabiles gratias, ex illa pulchritudine manāt, tum quia Christus non fuit Rex mortalis, sed maximi regni cælorum, cuius famā primus ipse vulgauit, nec hominibus, regum more imperauit: videtur regia cælestisq; illa maiestas, & pulchritudo maximè prædicari. Hoc enim maximè fefellit Hebræos, non vidētes quale imperiū, quæ maiestas prædicaretur, opinatos corpoream, Prophetæ tamen apertè, nominibus rerū corporearū, maiores illas cælestes, & immortales res nuncuparunt. Nam Zacharias (quod exemplum est mihi vbique necessariū) cùm memorat iusiurandum patribus factū, nominat tenebras, & vmbrā mortis, inimicos itē, quæ nomina rerū sensibilium

Pulchritudo in deo, quid designet. August. Quia fecisti nos ad te, inquietum est cor nostrū donec quiescat in te.

Pulchritudo corporis, in Christo.

Pulchritudo animi.

Phil. 2.

dium pro sensibilibus accipienda non esse clarum est. Sic species, & pulchritudo Christi
V immortalis, indicat eum regem immortalem, non terrenorum regnorum, sed cælestium, & terrestriũ dominatorem, formaq; etiam ista elucebat in corpore humano suo, quoad ipse vellet, gloriamq; suam, regiumq; decus occultaret, extantibus tamen expressis diuinitatis, maximiq; imperij signis. Ideo quod ait, præ filiis hominum, potest quidem iuxta Augustinum, ex hoc intelligi, hunc regem futurum fuisse hominem, quia comparatur hominibus: comparatio autem fit in eodem genere, hócq; Hebræi dicerent: sed, vt dixi, ista maxima gratia, regiáq; pulchritudo non potest esse à diuinitate seiuncta. Da enim aliquem hominem, qui non peccet, in quo non sit aliqua deformitas, aliquod vitium. Et nefas est diuinam Theologiam, ipsúmq; Spiritum sanctum, mortalem aliquem tantum caducas victorias, sceptra lignea habiturum, tot laudibus onerasse, vt in eum tot Prophetarum ora aperiret, tanta præconia, tot oracula ei prædici faceret. Itaq; si rectè consideres, secus res quã habuerunt, habere non potuerunt, vt is esset diuina pulchritudine, & digna, quæ à tot Vatibus prædiceretur, à Spiritu sancto decantaretur, indutus, Rex regum, Dominus dominantium. Comparatio autem cum hominibus, non cum Angelis facta est, quod tum homo futurus esset, tum ex rebus notis assumatur exemplum. Nam cùm Angelorum forma sit ignota, accepit exemplum clarum, sicut sæpe dicimus, Deum superare vires nostras, maiestatem eius, omnem humanam gloriam longè excellere. Hæ locutiones vbiq; circumuolitant, pulchritudinem quoq; humanam Philon ait, à diuina venire, vt quasi sit comparatio inter creatorem, & creaturam. Iam etiam homo futurus erat, cuius gratia supra omnem
B mortalem pulchritudinem à diuinitate manaret, ideóq; ob hoc hominibus comparatur, sicut etiam regibus terrenis collatus, rex regum dicitur. Ideo quod ait,

Præ filiis hominum.

Diffusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in æternum. *Tul. offic. 2*

DESIGNATVR vt Græci, & Latini testantur, regia sapientia. Describit regem inclytum, insignem, cumq; primum dicit omnium mortalium speciosissimum, tũ ex ore eius gratiam eloquentiæ fluere, priorq; pulchritudo totius maiestatis, totius formæ regiæ est, secunda, quæ maxima est, tributum oris & eloquentiæ. Quid autem supererit ad pulchritudinem, cum videris aliquem primum regem, deinde speciosissimum? postremò diuina, immortaliáq; loquentem? Nec vox hominem sonat, Namq; haud tibi vultus mortalis. Tres maximæ Charites, regia maiestas, forma, eloquentia. Tantam autem docet hanc gratiam oris, ac sermonis esse, vt eam appellet fusionem, quasi torrentem, flumen. Sic Homerus γλυκίων ῥέεν αὐδή, melle dulcior fluebat vox. Sed idem noster maximus, speciosissimúsque rex verius de se dicebat, Qui sitit veniat ad me & bibat, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Et ad Samaritanam, Qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Hæc illa eloquentia, hæc oris gratia reuocans à morte, ad regna cælestia, rara & diuina πειθὼ, & oris gratia. Quicquid autem hic dicitur, spectat, vt dixi, ad aliud regium insigne. Ac diffusa est, potest, quoniam est passiuum, intelligi diffusa ab eo qui eum benedi-
C xit: aut sine persona, diffusa est, fluit insidet gratia in labiis tuis, circunfusum est gratia os tuum. sicut fons effunditur, aut effundit sese, sic effudit sese vbertim gratia in ore tuo, quasi vberrima, maxima, redundánsque. Quæ autem sit hæc gratia, quæue eloquentia, etsi clarum est, Chaldæus tamen diuinè explicat, pro diffusa est, dicens, Datus est spiritus prophetiæ in ore tuo. Gratia igitur est spiritus prophetiæ. Est autem prophetia Hebræis, non futurorum modo prædictio, sed etiam omnis sacra cælestisq; eloquentia, omnis de rebus altissimis, ac sapientissimis sermo, qualis apud Græcos philosophia, Persas & Chaldæos Magia, Theologia quoque apud nos, & illos rerum magnarum, atque occultarum explicatio. Eadem enim ratione celantur, quæ sunt, rametsi præsentia, ab oculis tamen remota, neque vlla est earum in nostris animis effigies, atque ea, quæ in causarum suarum serie delitescũt. Siue igitur explices rerũ futurarũ sicut rerũ nõ tẽpore, sed obscuritate remotissimarũ latebras, prophetia est. Ideo prophetę apud omnes gẽtes dicti sũt quasi theologi, & sacerdotes cũ Diis loquẽtes, sacerdotesq; Ægypti, Prophetas Dioscorides, aliiq; Gręci solẽt appellare. Nam prophetæ quasi diuorum interpretes dicuntur: sacerdotes autem intercedunt inter homines, & Deum. Spiritus ergo prophetiæ, est spiritus sapientiæ, & scientiæ. Spiritus vaticinandi, philosophandi, theologiæ, in quibus rerum futurarum prædictio tenet præcipuum locum. Et Auen Esra ait, hoc latam eius sapientiam designari, quæ cùm sit interior,

Gratia. *Rex. Pulcher. Eloquens.* *Diffusa est.* *Prophetia.* *Propheta.* *Sacerdotes.*

eloquio repræſentatur. Talis gratia eſſuſa eſt in illo, qui non ſolùm venientium ſæculorum, metas, omnium temporum nobis explicuit, ſed etiam arcana quæ à nullo hominum ſciri potuiſſent, reuelauit, referans myſteria cæleſtia, intra cæli vertiginem abſcondita. Hæc eius perennis vbertimq; fluens eloquentia. Eadem videbitur, cùm cum omnes mortales audient loquentem, tonitrua, fulmina, contra impios tonantem: dulcem autem, ac placidum erga pios, regni cælestis, fortes æternas eius; depintante. Quod autem dixit, Propterea benedixit te Deus in æternum, Rabi Dauid vult hunc eſſe ſenſum. Cum intelligam in te eſſe tot dotes, tam præclara dona, dixerim te, Deum, benedictione ſempiterna benedixiſſe, non poſſum aliud dicere, quàm te à Deo benedictum inæternum. Ac cum dicit, Propterea, non reſpicit cauſam, quod illa fuerit in cauſa, vt à Deo benediceretur, ſed eorum eſt cauſæ aſſignatio. Hoc, inquit, eſt, quod in te eſt tanta ſapientia, tanta maieſtas, quia benedixit te Deus in æternum. Ideo benedictus es in æternum a Deo, quia tanta es ab eo gratia donatus. Non aliud eſt hæc gratia, quam diuina benedictio. Verùm duos poteſt habere ſenſus, cùm à Deo benedictum eſſe, vt aut ad conſuetudinem ſcripturarum omnia in Deū, præcipuè maxima quæq; referentium, dictum ſit, aut altiſſimum ſubeſt myſterium, declaraturq; illa ſapientia, quam idem ipſe attulit de cælo. Omnia quæ filius habeat, à patre accepiſſe, à quo primū acceperit, acceptaq; ipſum eſſe eſſe autem non humanum, ſed diuinū, cū quo omnia bona ſequuntur. Ideo ille dicebat, Sapientia mea nō eſt mea, ſed eius qui miſit me. Et omnia inuenies eum, præcipuè apud Ioannem, vbi eſt altiſſima philoſophia, patri referre accepta, tanquam optimum, obſequentiſſimum, gratiſſimum filium, iuxta quam philoſophiam etiam Paulus dixit, Quem conſtituit regem vniuerſorum. Et Conſtitutus eſt à patre iudex viuorum, & mortuorū. Et, Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra &, Caput Chriſti eſt Deus. Angelus item magni conſilij apud Iſaiam, nimirum miſſus à patre. Illeq; ſolus patris ſui diuinitatem apertè reuelauit. Hanc philoſophiam inuenimus etiam apud priſcos, ideo enim vocabant patrem αὐτόκαλον, ipſum bonum, ſcientes ab eo manare omnia: primumq; omnium cauſam, filium ſuum. Chaldæorumq; oracula, & Sibyllarum apertè confitentur, eū à patre rerum creationem traditam, regemq; Deorum ab eo conſtitutum. Hæ ſunt gratiæ, quibus à Deo benedictus eſt inæternum. Neq; verò filius eſt minor. Nam genitus à Deo, Deus eſt, cū diuinitate eſt æternitas, omnis poteſtas, ſed eō minor, quòd ille dedit, is accepit. Ille genitor, is genitus. Is mittitur, exequitur, pater ille mittit, iubet. Ac quoniam dixit, inæternum, quis non intelligit diuinitatem ſempiternā? Quid hic dicent Hebræi, cùm hunc de quo hæc dicuntur, fateantur eſſe, Meſſiam volunt eſſe merum hominem mortuum, nihil amplius? Vbi eſt in his ſempiterna benedictio? quæ, quid aliud, niſi gloria æterna, & earum gratiarum, quæ in eo apparuerunt, & à Prophetis ſunt decantatæ, ſempiterna poſſeſſio? Si eſt rex, ſi ſpecioſus, ante omnes homines, & ſi tanta gratia & ſapientia circunfuſus, hæcq; omnia in ſempiternum, quid aliud prædicatur, niſi diuinitas, cui & omnia bona, & bonorum æternitas eſt adiuncta? Qui triginta vel quadraginta, vel etiam centum annos regnet, deinde ſicut cæteri moriatur, eo mortuo, omnes cum eo gratiæ morientur, nec erit ſempiterna benedictio. Eſt autem benedictio, largitio, effuſio. Ideo cùm Iſaac benediceret filium, dixit, Det tibi Deus de rore cæli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti, vini, & olei, & ſeruiant tibi populi, & adorent te tribus. Eſto Dominus fratrum tuorum, & incuruentur ante te filij matris tuæ. Qui maledixerit tibi, ſit ille maledictus: & qui benedixerit, benedictionibus repleatur. Simili quadam benedictione, benedictus eſt à patre ſuo filius amantiſſimus. Dedit ei omnium rerum abundantiam, dedit diuinitatem, omnigenam ſapientiam, ac poteſtatem, dedit imperium, iuſſit vt in nomine eius omne genu flecteretur, cæleſtiū Angelorū, mortaliū hominū, dæmonū deiectorum. Qui ſpernit eum, ſpernit patrem eius, & ab eo maledicitur. Qui autē adorauerit, bene dixerit, benedicetur ab eo. Et hæc benedictio, non ore, & votis, qualis Iſaac, ſed quoniam ſupra Deum nihil eſt, fuit re, & fuit ab æterno. Ideo vſus eſt præteriti temporis verbo. Ne ſubterfugias autem, dicasq; non ſempiternam benedictionem deſignari, quia עולם olam, deſignet ſæculum, ecce pro ſæculo tranſtulerunt Septuaginta Hebræi αἰῶνα, ænum, quod teſte Ariſtotele, & Plotino dicitur quaſi ἀεὶ ὤν, ſemper exiſtens. Ideo rectè Latinè redditur inæternum. Ac quod dixit in præterito, inæternum benedixit, reſpicit, vt dixi, non ſolùm poſteriorem, ſed etiam anteriorem æternitatem, licet apud Deum ſit vna.

Propterea benedixit te deus in æternum. Propterea, non reſpicit cauſam.

Ipſum bonum.

Inæternum.

Olam

Accingere gladio tuo ſuper femur tuum potentiſſime.

Hebræi &

A HEBRAEI & Græci conueniunt in eundem sensum, quòd narrata eius pulchritudine, narrata sapientia, describit fortitudinem, alloquens vt imperatorem, vt magnum ductorem copiarum, accingat gladium, hostes prosternat, & occidat. Hucusq; Hebræi progrediuntur, sola verba, sensum in superna facie apparentem proponentes. Chaldæus autem amplauit orationem, hostes memorans dicensq́;, Accingere ense tuo super femur tuum fortis, vt interficias Reges cum Soldanis, id est, principibus. Græci igitur, ac Latini hos hostes, & Reges, eos interpretantur, qui κοσμοκράτορες, principes mundi à nostris dicuntur, cum quibus, vt sæpe dixi, sceleratorum, impiorumq́; sequitur agmen, qui perinde regnum patris sui, quod iustitia, æquitasq́; est, & recta ratio euertere conantur, atq; dæmones. Respice igitur animumq́; exere. Non enim sunt veri hostes, qui nostras opes corporeas depopulantur, sed qui profanant iustitiam, quorum consilio efficitur ciuitas impiorum, regno, & gloriæ Dei infesta, inimica. Quemadmodum autem iustitia, & pietas gloriam Dei, nomenq́; augent, cupiuntq́; famam cælestem imperiumq́; propagari: sic omnis impietas molitur dedecus Dei, maiestatem eius quærit minuere. Cùm autem filio, vt omnium gentium, & nostris oraculis est cantatissimum, pater tradiderit rerum creationem, & earum administrationem, eumq́; imperatorem, & ὕπαρχον, vt Philon vocat, regni sui constituerit cùm filius venerit in mundum, vt patrium decus propagaret: eadem certè ratione eius hostes sunt, & ad eum spectat cædes impiorum, inimicorumq́; Dei, qui sese à cultu eius auertant. Induciturq́; in sacris litteris, filius, gloriæ patris sui ardentissimus defensor, vt cùm eiecit è templo iratus vendentes, & ementes, euertitq́; eorũ sedes, & hoc in humano, fragiliq́;

Hostes dei.

Primatem, principem, ac recto, Ioan. 2.

B corpore, & in re minoris ponderis: quomodo æstuabit, quo impetu, quáve indignatione à conspectu suo abiiciet scelestissimos & impiissimos quosq;, totamq́; malorum cateruam? quos inimicos patris sui appellabit, sicut pios amicos? Venite, dicet, benedicti patris mei. Vbiq; etiam in sacris litteris impios, & sceleratos, inimicos Dei inuenies nuncupari, Nonne qui oderunt te Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Contabescebat, liquesiebat homo dolore, & indignatione super inimicis Dei, quid filius ipse Dei, ad quem spectat maximè totum istud odium? Et illud, Inimici autem Domini, mox vt honorificati fuerint, & exaltati, sicut holera herbarum deficient. Ecce, inimicos Dei superbos, ac principes, & in honoribus constituros vocant. Consideratis igitur omnibus, hæc appellatio inimicorum, & contra inimicos bellum, ac cædes eorum, & gladius quo cæditur, maiora declarat, quam res humanas, & humana bella, vilia indigna Deo. Nec de sanguine inimicorum fundendo, sed de mactandis eis alia ratione, quod & Esaias prædixit, de ipso Messia canens, Et spiritu labiorum suorum interficiet impium. Et diuus Paulus: Quem Dominus Iesus spiritu oris sui interficiet. innuẽs Antichristum, euersorem paternæ gloriæ, quiq; turbabit, aget, rapietq; mundum. E grege eius sunt, signumq́; eius sequuntur omnes impij, quæ quidem res principium habuit à dæmonibus. Ecce quomodo Messias sese armabit, interficietq́; inimicos solo spiritu suo, sicut solo spiritu, & voce quatriduanum mortuum resuscitauit. Hæc antiqui Poëtæ imitati, induxerunt etiam ipsi Deos pugnantes: & apud eos, & nostros visi sunt Dij, id est, Angeli armati, gladium horribilem, fulmineum tenentes, tan-

C taq; se facies aperiebat, vt exanimes caderent videntes. Et Homerus hæc sacra æmulatus, quorum apud Ægyptios non fuit ignarus, perinde atq; nostræ litteræ, exercitum pestilentia interfectũ, inducit, interfectũ iaculãte desuper Deo. Sic exercitũ Assyriorũ pestilentia interẽptum, sacræ litteræ dicunt ab Angelo trucidatum. Illis & insequentibus temporibus Angeli gladios ardentes tenere visi sunt, qui pestilentia occidissent. His exemplis fit perspicuum, non debere nos falli, aut turbari consuetudine scripturarum, Deo, & inimicos, & bellum, & gladios attribuentium. Siquidem & de Angelis (licet de populo exponunt Hebræi, Ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos Reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis) dicitur in Psalmo, Et gladij ancipites in manibus eorum. Ecce gladius in manibus Angelorum ad interficiendos Reges, & Principes, quod nunc prædicatur de Messia. Nec arbitror tamen gladium illum Angelorum, ferream spatham, quibus mortales vtuntur, quenquam sentire, sed simile quid. Et Chaldæus illic dixit, Et gladius iustitiæ in manibus eorum. Habes quem gladium sentias. Mortales quoq; fingunt iustitiam, gladium tenentem. Et magistratus anteit gladius, quo ipsi non vtuntur. Neq; certè si rectè perpendas, aliud est *illa iustitia sic figurata*, nisi *filius* Dei, qui constitutus est à patre iudex viuorum & mortuorum. Nam pater, vt de se filius loquitur apud Ioannem, non iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit filio. Iste gladius,

quo accingit sese, & hoc designatur vniuersalis eius iustitia, & potestas, regia maiestas. Is D
procedit ex ore eius acutus. Vocauerat enim Regem, dixerat esse formosissimum, grandiloquum, nunc tribuit sceptrum regium, potestatemq; iudicandi, dat ei fasces sicut Dictatori, quæ cùm suprema apud Romanos potestas esset, antecedebant eam duodecim fasces, Cõsules sex, quibus cædere obuios quosq; prauè agentes, vrbem obambulantes, omniaq; circũspicientes, quale facit in mũdo iustitia diuina, solebant. Ex his si Hebræi saperent, hunc tam inclytum, tanta maiestate Regem nisi Deum esse non posse cognoscerent. Proponitur enim vniuersalis quędam iustitia, inimici & gladius alterius generis ostenduntur. Considera & illud, Si Messias non Deus, sed homo, si non fuit, sed futurus est, quomodo eum alloquitur quasi præsentem, Accingere gladio tuo ò potentissime? Crede mihi, videbat eum, &
Ioan. 8. cum eo, spiritu sancto vectus loquebatur. Præsens præsenti hæc canebat. Deinde licet sit
Ghibbor. Hebraicè גבור ghibbor fortis, potens, vt possit in homines cadere, non sine ratione tamen absolutè fortis dicitur, sicut & rex. Et gibbor, sæpe est nomen Dei. Ornat igitur eum regiis insignibus. Dedit coronam, appellauit, salutauitq; Regem, dedit speciem imperio dignam, dedit grandiloquentiam, maiestatémq; dictandi, nũc dat gladium iustitiæ, appellãs etiam potentem, fortem.

Specie tua, & pulchritudine tua intende, prosperè procede,
& regna.

Propter veritatem, & mansuetudinem, & iustitiam: & deducet te E
mirabiliter dextera tua.

ORATIO iuxta Græcos, sic distinguenda est. Sunt enim tria verba imperandi, Intende, sequitur Græcè κατευοδοῦ & prosperare, feliciter ingredere, quod Latinus, prosperè procede. Tertium est, regna. Sed Hebraicè aliquid variũ. Primum quod dicitur, specie tua, siue gloria tua est הודך hodeka, confessione, laude tua. Deinde והדרך vehadareka, & splendore tua, gloria, pulchritudine. Tum vbi Septuaginta dixerunt καὶ ἔντεινε, & intende, est rursum והדרך vehadareka. Eoq; Hieronymus transtulit, gloria tua, & decore tuo. Et quod Septuaginta καὶ βασίλευε, & regna, est רכב rekab, equita. Tum quod transtulerunt ἕνεκα τῆς ἀληθείας, propter veritatem, est על דבר אמת aldebar, emeth, quod duo designat, id quod Septuaginta transtulerunt, Et super verbum veritatis. Iam quod apud nos dicitur, & iustitiam, iungenda sunt, & mansuetudine iustitiæ. Pręterea sciendum dimidium superioris versiculi hærere cum isto, dicendúmq; vt oratio sit clara, & distincta, & iuxta Hierony. Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime, gloria tua & decore tuo. Tum sequitur alius versiculus Et decore tuo, prosperare, equita super verbo veritatis & mansuetudine iustitiæ, & docebit te mirabilia dextera tua. Est igitur elegans repetitio decoris quod poëtæ solent:

Ecce autem Panthus telis elapsus Achiuum,

Panthus Otriades. Et veluti si quis diceret, Versatus est in prouincia, splendidè, & dignè. Et, dignè sese vbiq; gessit. Et, in cælo viuitur perenniter, & beatè. Et beatè semper triumpha F
tur. Dixerat autem vt accingeret eum decore & gloria gladium, id est, decorè, inclytè, gloriosè, nobiliter, speciosè, pulchrè, regaliter. Rursum ait, vt decorè & gloriosè accinctus ense diuino procedat, feliciter ingrediatur in bellum: eius enim tantam esse potestatem, vt dexteram suam sensurus sit fortissimam, validissimam. Ingrediatur autem ad iustitiã, & veritatem, tum ad mansuetudinem, vt iudicium sit mite, clemẽs, mansuetum, non crudele: tribuitq; ei hæc omnia, gladium regium, incessum grauem, felicitatem in rebus gerendis, veritatem & prudentiam in disquirendo, cum seueritate & iustitia mansuetudinem, fortitudinem quoq; manuum, rerum item gerendarum, incredibilem potestatem. Potest autem quoniam apud Hebræos casus non distinguuntur, hoc modo dici iuxta expositionem Rabi David, Accingere gladium tuum, super femur, potentissime: gloriam tuam, & decus
Appositio. tuum. Gladium, inquit, accinge, qui est decus, & insigne tuum, in hoc gladio potestas & gloria tua cognoscitur. Gloriosus ensis tuus, maiestas omnis tua hoc gladio intelligitur. Est enim imperij & potestatis insigne. Ac rectè dicunt Hebræi gladium, τροπικῶς accipi, non reuera, sicut antè dictum est, eoq; timorem omnium gentium designari. Quare autem datũs sit gladius Messiæ, non rectè intelligunt. Ac dicunt quòd quanquam in diebus Messiæ erit pax, sicut sunt vaticinati prophetæ, tamen in principio regni eius, erit bellum Gog, & Magog Quo testimonio imperitia eorum, apertè conuincitur, & veritas ignaris excidit.

Con-

A Cõfundũt enim duplicẽ Christi aduentum, quo primo adueniente, pax in toto orbe terrarum fuit. Et Angeli eo nascente cecinerunt, In terra pax. Et Esaias eum Regem pacificum appellat. Et Sibyllæ eo nascente aurea secula reditura. Venit enim mansuetus, humilis, placidus. & cùm posset gentes implere terrore, spargere per omnes terras legiones cælestes, adeò tamen maiestatem suam dissimulauit, & texit, vt sese ante omnes homines deiecerit. Factum est igitur, quod Hebræi veritate cogente fatentur à Prophetis prædictum. Quid enim indigemus testibus, ipsis ea aperte asserentibus? Quod autem dicunt de Gog & Magog, confundunt, vt dixi, ex summa imperitia alterum aduentum, qui erit in gloria maiestatis suæ, circunstantibus legionibus Angelorum, & millibus sanctorum, bellumq́; erit visibile contra Antichristum, qui iure à nostris dicitur filius perditionis, & princeps apostasiæ. Consurget enim contra omne quod dicitur Deus, eoq́; cultoribus veri Dei bellum inferet, summis eos cruciatibus, vbi potuerit, afficiet. Is ab eis vocatur Gog & Magog septus exercitibus impiis suis. Ideo sanctis fidem spemq́; Dei veri implorantibus, & turbato tumultuanteq́; toto mũdo, nec sani quicquam restante, veniet de cælo terribilis filius Dei, impiumq́; illum gladio oris sui interficiet, finemq́; rebus imponet. Hæc est veritas, hæc ab Hebræis, sed mente ignara dicuntur. Dicunt enim ab isto, de quo canitur Psalmus, bellum impiis inferendum, & sanctos ab eo liberandos, se sanctos ex summa imperitia, impios autem Romanos & Christianos interpretantes, eodem scilicet iudicio, quo sunt in omni professione. Rectè igitur gladium figuratè accipiendum censent, eoq́; designari iudicium & *Gladius.*
B bellum contra impios. Hoc enim canunt nostræ litteræ, quod magis etiam Hebræorum his testimoniis roboratur, qui nescio quo impetu agnoscunt, & fatentur gladium hic accipiendum esse figuratè, quo sese refellunt, cum Messiam terrestrium copiarum ductorem faciunt, ensem ferreum, quo sanguinem eorum, qui Hebræos infestassent, spargat, tribuũt. Ecce cognoscunt, pro ense maius aliquid accipiendum, diuinam nempe autoritatem, & solo sermone vincendi, refellendi, iudicandi potestatem. Quæ soli Deo adesse possunt, vt necessariò cui tanta autoritas traditur, ab illis, & à nobis Messias interpretatus, sit potestate, & natura diuina. Gladius igitur is decorus, gloriosus, inclytus, gladius, qui est gloria eius, & decus, est inclyta potestas, lataq́; maiestas, scelerum cognoscendorum iudicandorumq́; diuina autoritas. Id enim faciet Christus ore, imperio, dictis, cũ dicet, Ite maledicti in ignẽ æternum & cum spiritu oris sui principem impiorum interficiet, & Reges, & principes ense ferreo, cùm caput nefario cuiq́; iubent abscindi. Sed illi humanè, Deus diuinè. Illi quod ad hanc vitam, & corpus, ille quod ad æternitatem, totumq́; hominem attinet. Quoniam autem iudicium est, vbi & cognitio delictorum, si Messias iudicat, etiam cognoscat necesse est cognoscere omnia scelera, præterita, præsentia, & futura, tum latebras cogitationum euoluere, videre etiam pondera criminum, hæcq́; exactè, ac diligenter perpendere, ne iudicium aut immeritos damnet, aut meritos pœnarum absoluat, quis non intelligit, nisi solius Dei esse non posse? Messias igitur iudicat, & is est gladius eius: vniuersale autem exactumq́; iudicium solius sapientiæ diuinæ, vide tu quid sequatur. Hoc igitur est quod in præ
C senti versiculo dicitur: Et decore tuo prosperare, equita super verbo veritatis, & mansuetudine iustitiæ. Quo loco sunt Hebraici sermonis figuræ, & tropi, Equitare super verbo veritatis, sonat, quod quemadmodum decorem & gloriam eius, dixit gladium regium, sic bigam & currum eius, dicit esse iustitiam, veritatem, mansuetudinem, quasi à duobus nitẽtibus, diuinisq́; equis biga trahatur, à veritate, & à dulci, mansuetáq; iustitia. Sic enim est Hebraicè ענות צדק anenat zedek, mansuetudine iustitiæ. aut sine tau, mansuetudine, & iustitia. Nec mirum hac eum eleganti figura vti, quandoquidem & Plato hominem bigæ assimilauit, quæ a duobus equis trahatur, furore, & cupiditate, desuper regat habenas, tãquam auriga, ratio, mens. Equi sunt irrationales, furor & cupiditas, ratio auriga, currus moderatrix. Idem facit Iouem super currum πτηνὸν volucrem ire per cælum. Sic noster Rex, currum eius iustitia & veritate trahentibus, veniet ad iudicium: vt si quis Latinè diceret, iustitiæ moderatur habenas. Ac veritas pertinet ad verum, syncerumq́; iudicium, iustitia vt iudicetur, procedaturq́; ad supplicia: mansueta iustitia vt de pœna, & criminibus detrahatur, vt adsit clementia, condonans peccata, fragilitatem humanam miserata. Quæ duo sunt in his sanctis litteris celeberrima, nunc iustitiam Dei, nunc misericordiam indefesse canentibus. Esse autem hunc verum sensum apparet ex Chaldæo, qui partem huius versus transfert, Prosperare ad equitandum super equos regni. Sunt ergo equi regni diuini, veritas & iustitia cum clementia, quibus constat regnum Dei, quibus vtitur is qui constitutus

est iudex, cui datum est iudicium viuorum ac mortuorum. Hæc est altissima quadriga, qua D portatur altissimus Rex filius Dei. Quorum dictorum grauitatem si possent Hebræi agnoscere, intelligerent vtiq;, eum, de quo ista tam grandia canuntur, habere necessariò diuinitatem. Hæcq; eodem ferè modo accipiuntur de vno eodemq; Messia ab eis, Græcis, ac Latinis. Ad eundemq; scopum omnes diuersis è locis tela iaciunt. Nam verbum veritatis, negotium legis, & fidei, Hebræi, & Chaldæus: nostri Euangelium, Dicerem ego vniuersale iudicium, mundiq; moderamen, præcipuè rebus nouissimis, quod Hebræi spectant, volentes à Messia eo tempore legem defendendam, rectius nos, non ceremonias illas, sed maximum Dei cultum, & honorem, pro quo contra principem apostasiæ depugnabit. Ac verbum prosperandi, ea ratione ab Hebræis exponitur, qua à Sept. est tralatum κατευοδοῦ. Exponunt enim ipsum, transire, incedere, vt sonet feliciter ingredi. Quod autem dicit, Et deducet te mirabiliter, pro Deducet ὁδηγήσει, est Hebraicè תורך toreka, docebit te, sicut transtulit Hieronymus. Idem verè docere, & ὁδηγεῖν deducere. Sensus autem clarus est, tropo qui sub dextera latet resoluto. Dextera est potentia, robur, potentia qua inimici cadunt.

Deduc te.

Nunquam animam talem dextra hac (absiste moueri)
Amittes. Et,
Contiguasque manus, quæ concidit Ilia tellus. Et,
Dextra Drances me dicta refellam?

Et apud Poëtas Græcos, quoties σὺν χείρεσι ἀάπτοις. Sic noster Poëta, bellicoso regi, cui gla- E dium quoque tribuerat, tribuit dextram potentem, terribilem, grauem, prodigia facientem, bella immania conficientem. Hæc, inquit, docebit te, suggeret tibi mirabilia, grandia. Sicq; τροπικῶς, tribuitur dexteræ quòd doceat, cui tribuunt vim, effectumq; belli & cædis, etiam profani Poëtæ. Hæc de femore gladium educit. Omnia de diuino Rege ἀλληγορικῶς.

Sagittæ tuæ acutæ, populi sub te cadent in corda inimicorum Regis.

PRo corda, dicendum iuxta Græcum, & Hebraicum, Cor. Verba clarent, si sensus pateret. Eodem tropo tribuuntur ei sagittæ, atq; gladius, & dextera fortis, ac terribilis. Estq;, vt admonent Hebræi, hyperbaton, quia dicendum est, Sagittæ tuæ acutæ cadent in corda inimicorum regis, id est, figentur in cor inimicorum istius regis, inhærebit letalis harundo: transadiget costas, & pectora rumpet. Aureus ex humero sonat arcus. Ac fixo transit præcordia ligno. Et similia huic loco Homerus,

Τόξ' ὤμοισιν ἔχων ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην.
Arcum humeris gestans, villo horrentemque pharetram.

Similis est istius item nostri Dei descriptio. Quemadmodum autem Homerus Deum illum vocat Regem tribuitq; ei τόξον, arcum & sagittas, & pestilentiam, quæ latè strauit Achiuos, inducit fuisse vulnera, spiculaq; Dei, sic omnia hæc sunt apud hunc nostrũ. Sagit- F tas appellat dicta, imperiaq; Dei, quibus interficiet impium. Et, Spiritu labiorum suorum interficiet impium, ait Esaias. Neque enim etiam apud illum Poëtam, Philosophi sagittas, vt sonat, accipiunt, ipseq; Poëta clarè ostendit, Ac sunt etiam Hebræi qui verbum cadendi vtroque referant ad populum, & sagittas, Populi cadent, cadent saggitæ in cor inimicorum. Primus est igitur sensus vt hæc quasi ad secundum Christi aduentum referantur, in quo potestas eius, & maiestas, iudicium, ac seueritas, qua turbæ, vt vertit Chaldæus, vsurpans vocem Græcam ὄχλος, agminaq; impiorum ducem Antichristum sequentium, ingenti ruina & vastis occisorum aceruis, sternentur, tum ante Christi tribunal, & ipsi, & omnes ab orbe condito scelerati, qui Deo bellum intulissent, similes illis qui tunc inuenientur, ab illo fortissimo, formidabiliq; Rege, quem infinita ducum, principum, potestatum circunstabit multitudo, pœnis æternis deputabũtur. Nec mora erit post latã sententiã. Hæc cùm maxima sint, vt nihil in rebus diuinis, & humanis sit maius, oraculis Prophetarum sunt prædicta, præ quibus humana bella vilia sunt, contemptissima. Et apud ipsos Poëtas apparet pœnas à Diis illatas, sagittas, & iacula vocari, vt similiter is, cui sagittæ volantes, auras scindentes, acutæ, volucres dantur, sit Deus, nec mortalem Regem debeas intelligere, vt toto elucet in Psalmo. Est alius sensus Rabi Salomonis, & Græcorum, Latinorumq;, vt quemadmodum verbum Dei gladium vocat diuus Paulus, sic sagittæ sint verba Euangelij

Cadent.

A gelij eiaculata ab Apostolis in corda populorum. Nam Salomon sagittas simili ferè sensu exponit, sapientes discipulos legis. Quemadmodum extat in Psalmo, Sicut sagittæ in manu potentis, ita filij excussorum. Et Esaias vocat Ioannem, sagittam electam. ibiq; ait, Vt euellas, dissipes, quæ pro ruina, hostiliq; euersione non accipi, palàm est. Sed pro euersis religionibus impiis, humanis cordibus mutatis, talis euersio potest esse prædicta hoc Psalmo, qua etiam euersio imperij diabolici continetur. Et Christus dixit figuratè, & ad morem Psalmorum, Nunc iudicium est mundi, nunc princeps mundi huius eiicietur foras. Et, Videbam Satanam sicut fulgur, cadentem de cælo. Et Zacharias, iam Christo nato, Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Quibus testimoniis apparet figuratè arma, sagittas, gladios, bella, hostes, cateruasq; cadentium accipi. Sicut figuratè vocauit Homerus sagittas Dei, pestilentiam. Hic autem etiam interior quædam figura, si populi, hostesq; in bello cadentes, dæmones innuantur, quasi συμβολικῶς. Sunt enim symbola, vt ait Philon: σύμβολα δὲ ἐπὶ τὰ λεχθέντα φανερὰ, ἀδήλων καὶ ἀφανῶν εὐθέως, Clara nomina rerum statim occultarū, aspectumq; fugientium. His plenę sunt scripturæ sacræ. Quanquam potius μεταφορικῶς superiora illa dicantur. Hoc quoq; loco obserues, Regem absolutè vocari, & inimicos eius, quasi inimicos crucis Christi, quorum Deus venter est, gloriaq; eorum, plena confusionis, terrena tantum cogitantium. Sicq; in sanctis oraculis duæ sunt acies inimicorum & amicorum Dei, priores etiam ab antiquis Græcis dicti ἄθεοι, θεοστυγεῖς. Posteriores θεοφιλεῖς, εὐσεβεῖς, θεοσεβεῖς. E quibus duæ respublicæ, duæ *Sagittæ.* *Rom. 1.*
B ciuitates, duo regna fiunt, pugnatúrque semper inter vtrosque, donec bellum supremum geretur.

Sedes tua Deus in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui.

CVM res clarissima sit, ad eūdem illum esse nūc sermonem, atq; superius, cū quo semper ab exordio psalmi est locutus, vt ista secunda persona, cum qua nunc sermo est, eadem sit necessario, atq; ea cum qua quasi facie ad faciem loquutus semper est. Hebræi tamē istius tēporis qua solēt vbiq; miserabili cæcitate, diuersis cuniculis subterfugere conantur, adnixi totis viribus, veritatē benigne in oculos eorum clarā, ac manifestā venientem repellere, ne religionem Christianorum, quam stulto odio execrantur, asserere cogātur. Est igitur clara hoc loco cōfessio Messiam esse Deum æternum, esse sedem eius sempiternā. Hoc enim est, quod eadem tēpore Christi constans opinio in toto populo Hebræorum erat. Ideo dixerunt eidem, Nos audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternū. In æternum, hoc est, post & retro, eius regnum, ac diuinitatem, imperiumq; futurum. Si mortalis esset, vt turba dicebat, more cæterorum hominum mortuus deficeret ipse, & regnum eius. Ecce igitur Hebræos, Hebręis opponentes, recentium eorum possumus impetitiam, ac malitiam refellere, falsis, & ineptis diuerticulis à veritate refugiētiū. Ac Rabi Sahadias paulò ante Auen Esra antiquior, exponit, Sedē tuam Deus stabiliet, in sęculum sęculi, refugiens fateri Messiam esse Deum. Auen Esra pòst interpretatus est, Sedes tua Dei, id est, sedes tua Messia, est sedes Dei, sicut dicitur de Salomone, quòd sedit super solium Dei, appellante theologia, solium regū Israël, solium Dei, quia super ipsum, imperio Dei sederant, eadémque probat Rabi Dauid. Rabi Salomon vult Deum appellatum ipsum Messiam, sicut appellatur in Exodo, Moses Deus Aaron, Tu autē eris ei in his quæ ad Deum pertinent. Et ad Mosen, Et dedi te Deum Pharaonis. sic Messiam nō verum Deum, sed quasi Deum, aut vice Dei esse. Quorum omnium aperta est, & cuiuis de medio exposita dilutio. Quatuor sunt rationes, quibus & eorum error refelli, & veritas clara demōstrari queat. Primū quòd facile sit intellectu, eandem nunc esse secundam personam, ac superius, & inferius: superius eorum etiam testimonio est Messias. Post semper etiam erit Messias. Non enim est probabile, cùm totus iste psalmus cum aliquo secundo astante, ac præsente loquatur, hunc qui semper sit Messias, in vno versiculo duntaxat esse alium. Secundo, si Messias est, vt velle videntur, expressa inscitia est, qui Deus dicatur, dicere aut quasi Deum, aut tā absurdè orationem interpretari, vt dicant, Sedes tua, Dei, scilicet est, ò Messia. Tertio, quomodo defenditur, quòd hanc eādem sedē cùm Messiæ sedem fateantur, Vates eam dicat sempiternam? Quid eo innuitur, nisi sempiterna diuinitas? Tum sedem, quæ Prophetarum oraculis cātatur diuinā esse necesse est. Veritas igitur est clara, & perspecta, nec potest, quantumuis *Sedes tua Deus, in se-se.*
C

artificiosa malitia occultari. Idem est hoc loco Deus, atq; superius, & eiusdem regnũ sempiternum effertur, cuius gladius, cuius sagittæ, cuius forma, cunctis hominibus præferebatur. D Quem appellauerat primùm regem, tum formosissimum, diuinitus loquentem, in ęternum à Deo benedictum, fortissimum, veridicum iudicem, felicem, seuerè & clementer iudicantem, inimicorum vastanté cateruas diuinis sagittis: nunc deniq; tribuit ei diuinitaté, regni æternitatem, sicut fama erat penes antiquos Hebræos, Nos audiuimus, dicebant, ex lege, id est ex sacris litteris, quòd Christus manet in æternũ. Quomodo posset igitur sedes eius, idest, sicut trãstulit Chaldæus, solium gloriæ, esse in æternum, & vltrà, sicut dicitur in psalmo: & in ſęcula ſęculorum, sicut vertit Chaldæus, si Messias homo tantum, nõ Deus? Cuius est mortalium regum regnum sempiternum, si tribuitur Christo sempiterna maiestas, quod illi quidquid conentur, negare non possunt, tribuitur sempiterna diuinitas. Diuinus est igitur iste psalmus, eiq; subest alta theologia. Is enim est de quo totus istorum oraculorum chorus canit, Dominus in cęlo parauit, id est firmauit, sedem suam & regnum eius omnibus dominabitur. Ecce & hoc psalmo, & regem cum nominat, & supra omnes mortales formosum, nominat item sedem. Vbinam sedes sempiterna nisi in cælo? Sicq; locus is ex illo innotescit, cùm similia nomina, similis item sit locutio. Sic dicitur, Qui ascendit super occasum, Dominus nomen illi. Id est, sedet in altissimo diuinitatis throno. En Dominus, en sedes. Et, Parata, hoc est firmata, stabilita est sedes tua, ex tunc à ſęculo tu es. Nimirũ ab æterno, sicut alibi, Regnũ tuum, regnum omnium ſęculorum, & dominatio tua, in omni generatione, & generatione. Quibus exẽplis apparet eundẽ hunc esse, de quo loquitur pręsens, E atq; eum de quo simili locutione, cæteri loquuntur psalmi. Illum autem Hebræi Deũ non negabant, ne istũ quidẽ. Similiter locutus est Daniel, Potestas eius potestas æterna. Et regnum eius, quod non corrũpetur. Dicitur ergo, Sedes tua, quo non omnis sedes intelligitur, sed regia, Hebraicè kise, Græcè thronus, Latinè, solium: Quod autem dicit, Virga directionis, virga regni tui, pro directione, Græcè εὐθύτητος, æquitatis, vt reddit Hieron. Et pro virga, Hebraicè שבט shebet, quod virgam sonat, & sceptrum. Non auferetur sceptrum de Iuda. Vbi est hæc vox. Sceptrum hic vertit etiam Hieron. Exponunt autẽ Hebręi hoc iuxta superiora, refugientes sensum verum. Quia, inquit, sceptrum tuum est iustissimum, ideo regnum tuum erit æternum. At is non est verus sensus, sed, Ideo regnum tuum est æternũ, & sceptrum æquissimum, quia Deus es. Nemo est enim super terram, qui non peccet: vt regnum Dei duntaxat, & iudicium possit esse incorruptum. Si humanũ esset hoc regnum, nõ esset vsquequaq; à peccato alienum. Præterea si homo Messias est, quomodo regnum eius sempiternum? Nam si homo est, vtiq; morietur, sicq; non erit eius regnum ęternum. Quòd si in posteris remãserit, æternáne erit regum series à Messia orientium, & in æternum non peccantium, cùm etiam ipse Adam peccauerit, peccauerit etiam Dauid? à quibus tametsi ipsi genearchæ sanctiores fuerunt, nepotes scelerati & impij nati sunt. Siue igitur in vita Messias, siue in posteris, propter eximiã pietatem, æternũ regnum habere nõ poterit. Sicq; cognoscitur, eos quæ maiores bene sensissent, & bene à scripturis tradita fuissent, deprauare studuisse, propter eum, quẽ sibi finxerunt pietatis errorem. Laudat igitur psalmus in- F corruptã regni iustitiam, sicut dixerat eum equitare super veritaté, & iustitiam. Nullamq; partem omittit regiæ descriptionis, dans omnes eximias dotes huic regi, pulchritudinem, grandiloquẽtiam, potentiam, fortitudiné, æternitatem regni, summam æquitaté. Celeberrimus enim fuit iste rex apud antiquos, ac propter dotes attributas, nominibusq; corporeis significatas, suspicati sunt nonnulli eum fore quasi mortalem regem. Audiebant enim sagittas, gladios, pulchritudines, iudicia, virgas, sceptra, quibus ad opinionem mortalitatis adducebantur, adducunturq; hodie maximé. At si linguam suam consuluissent, qua Deus dicitur vir belli, dicitur habere manus, pedes, os, linguam, sermonem, dicitur irasci, contristari, dicitur sedere tanquam rex maximus, apprehendit arma, & sagittas, & venit in adiutorium: eadẽ ratione cognouissent hæc Messiæ Deo attributa, nec inde in suspicioné mortalitatis deuenissent. Dicitur ergo nunc quod aliis in psalmis. Iustus es Domine, & rectum iudicium tuum, Laudaturq; vbiq; & prædicatur, iustitia & clementia diuina. Sub cuius autem nomine laudatur alibi. sub eiusdem etiam hoc loco.

Sedes. Directio. Virga.

Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus,
Deus tuus, oleo lætitiæ, præ consortibus tuis.

Princi-

PRincipio est quam Græci dicunt παλιλλογία, earumdem rerū repetitio. Idem enim est diligere iustitiam, & odisse iniquitatem atq; sceptrū regni tui, est sceptrū iustitię, æquitatis. Quod autem dixit, Deus Deus tuus, duos habet sensus, vt primū, nomē Dei sit ad eum, de quo antè, Sedes tua Deus, secundum sit summi patris vt dicat, Propterea vnxit te ò Deus, Deus tuus. Secundus est sensus vt iteret eundē Deum, vt, Deus Deus meus. *Deus Deus tuus.*
Prior sensus est probatior, grauior, profundior, qui facilius decipiat Hebræos obtusū pecus, altos sensus nusquā agnoscētes. Et Aquilas etiā Iudæus vertit θεὲ θεός. Primusq; casus est vocatiuus. Multaq; super eo Eusebius de Euangelica ἀποδείξει, libro quarto. Et Hieron. ad principium. Est autē non solum in nostra theologia, sed etiam apud antiquos Græciæ theologos, & antiquiores Hebræos, hæc altissima sententia, quam apud Mercurium quoque, Orpheum, Platonem, Plotinum, Amelium, Philonem Iudæum deprehēdimus, duos esse quasi Deos, quorum sit alter propriè, ac primo Deus, alter etiam Deus, sed Deus ab illo. Atque ille dicitur τὸ πρῶτον, primum esse, is autem imago eius, & exemplum, natus ab illo, & donatus ab æterno, diuinitate, & regno, & imperio. A Philone, vt agnoscas veterum Hebræorū longè diuiniorem fuisse, quam istorum istius temporis, semper humi reptantium, omnium rerum imperitorū philosophiam, semper vocatur θεῖος λόγος, verbum diuinum, diuina ratio, diuina sapiētia, De quo ad alia, hęc diuinè elocutus est in libro Quis sit hæres rerū diuinarum, δύο λόγοι, εἷς μὲν ἀρχέτυπος ὁ ὑπὲρ ἡμᾶς, ἕτερος δὲ μίμημα, ὁ καθ' ἡμᾶς ὑπάρχων. Καλεῖ δὲ Μωσῆς τὸν μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς, εἰκόνα θεοῦ· τὸν δὲ καθ' ἡμᾶς τῆς εἰκόνος ἐκμαγεῖον. ἐποίησε, φησὶν, ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, B οὐκ εἰκόνα, ἀλλὰ κατ' εἰκόνα, ὥστε τὸν καθ' ἕκαστον ἡμῶν νοῦν, ὃς δὴ καὶ πρὸς ἀλήθειαν κυρίως ἄνθρωπός ἐστιν, τρίτον εἶναι τύπον ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος. τὸν δὲ μέσον παράδειγμα μὲν τούτου, ἀπεικόνισμα δὲ ἐκείνου. Quæ sunt: Duæ sunt mētes, siue duæ rationes. vna quidē archetypa, & primæua, altera imitatio, eaq; est nostra. Vocat autē Moses eam quidē quæ supra nos, imaginem Dei, nostrā verò imaginis simulacrum. Fecit enim Deus, inquit, hominem, non imaginē, sed ad imaginē. Quocirca nostra vniuscuiusq; mēs, quæ propriè & verè est homo, est tertia imago à creatore. Medius autē, exēplar quidē est nostræ, imago autē illius. Hæc Philon ex sacris oraculis, & priscorum philosophia hausta. *Christus imago patris.* *Rom 8.* *Christus imago patris ho. christi.* *Homo proprie.*
Quo in loco vides eū fateri, duas esse mentes, quarū altera quæ supra nos est, idest filius Dei, sit imago veri ac primi Dei. Ideo enim est imago, quia filius, filius est enim imago patris. Nostrā autē esse imaginē imaginis, creatā ad eum qui est imago Dei patris sui. Eoq; fieri vt filius respectu Dei patris sui, sit imago & simulacrū, respectu nostri sit exēplar. Et nos ad similitudinē eius sumus, ille est ad similitudinē Dei patris. Appellatur autem Deus ab eo, sicut & in sacra nostra theologia pater, propriè. Semperq; inuenies apud nostros, Deum propriè patrem dici. Qui constitutus est à Deo, iudex viuorum ac mortuorum. Et idem, Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum. Et, Hunc suscitauit Deus tertia die, Et caput Christi est Deus. Sicq; est Deus de Deo. Hęc altissima theologia est apud Philonem, cui magis credendum est, quàm Iudæorum turbæ fallaci, & imperitæ omnium bonarum rerum. Idem in secundo libro, sacrarū legum, similia locutus est, σκιὰ δὲ θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἐστιν, ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει, αὕτη δὲ ἡ σκιὰ, καὶ ὡσανεὶ ἀπεικόνισμα ἑτέρων ἐστὶν ἀρχέτυπον, ὥσπερ τὸ παράδειγμα τῆς εἰκόνος, ἣν σκιὰν C κέκληκεν. οὕτως ἡ εἰκὼν ἄλλων γίνεται παράδειγμα, ὡς καὶ ἐναρχόμενος τῆς νομοθεσίας ἐδήλωσεν εἰπών: Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα θεοῦ: ὡς τῆς μὲν εἰκόνος κατὰ τὸν θεὸν ἀπεικονισθείσης, τοῦ δὲ ἀνθρώπου κατὰ τὴν εἰκόνα, λαβούσης δύναμιν παραδείγματος. Vmbra autem Dei, est verbum Dei, quo tanquam instrumento vsus creauit mundum. Hæc autem vmbra, & quasi imago aliorum est archetypum, sicut exemplar imaginis, quā vmbram vocamus. Sic imago alteri est exēplar, sicut in principio legis declarauit dicens, Et creauit Deus hominē, secūdū imaginem Dei. Quasi imago secundū Deū sit expressa, homo autē secūdū imaginē, quæ acceperit vim exēplaris. His Philonis testimoniis probatur, priscos Hebræos eādē philosophiā atq; nostros Apostolos tenuisse. Hęc enim est doctrina a Christo reuelata. Sicut nos fecit similis sibi, sic ipse est similis patri suo. Ideoq; est filius, vt qui videat eum, videat patrem suum, Hęc autem testimonia eò spectant, vt cognoscas sapientiam in psalmo latentem, non cognitam ab Hebræis. Hic sunt duo Dij, aut bis nominatur Deus, summus pater, summum bonum, & Messias ille Rex, verbum diuinum, ratio, sapientia, imago patris, hominis, vt Græci dicunt πρωτότυπον, primarium exemplum, archetypon item & origo omnium rerum. In libris autem de Agricultura, hæc item locutus est, ταῦτα δὴ πάντα ὁ ποιμὴν καὶ βασιλεὺς θεὸς ἄγει κατὰ δίκην, νόμον προστησάμενος τὸν ὀρθὸν αὐτοῦ λόγον, καὶ πρωτόγονον υἱὸν, ὃς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἱερᾶς ταύτης τάξεως οἷά τις *Chrysosto. in epi. ad Heb. cap. 1.* *Exemplū.*

μεγάλυ βασιλέως ὕπαρχος διαδέξεται. Hæc inquit, omnia, pastor, & Rex Deus agit instè, lege recta præfecta, verbo suo, & primogenito filio. Qui prouinciam sacri muneris huius tanquam magni Regis magistratus sustinet. Sic hoc quoque fit perspectissimum, quantum antiquiores Hebræi anteirent sapientia viles istos, & stultè pertinaces. Ecce & nunc sicut in præsenti psalmo, duo quasi Dij nominantur. Et patri ipse primóque Deus, dicitur D

Vnctio filij. præfecisse filium ad mundi gubernaculum, sicut in psalmo, quòd vnxerit eum Deus. Est enim hæc vnctio qualem dixit Philon, Factus est Rex mundi, & gubernator. Et res spiritualis, & inuisibilis more & nomine humano designatur. Sicut enim Reges, & Sacerdotes vngebãtur, eorũq; electio, erat vnctio, sic electio filij Dei sempiterna in Regẽ vniuersi vnctio vocatur. Vnctus est à patre. Philon relicta proprietate sui sermonis, & ex philosophia, quæ, vt ait Aristoteles, respuit metaphoras, loquens, dicit, Constitutus est præfectus, est Rex mundi. Et Paulus etiam explicuit vnctionem: Constitutus est à Deo iudex viuorum ac mortuorum. Quid hoc aliud, nisi summum imperium ei traditum? Sicq; maximorum virorum, & omnium sæculorum testimonijs concurrentibus, consonantibus, omnibus religionibus, omni philosophia sibi respondente, veritas est clara. Nam & testimonium Numenij Pythagorei extat. Quæ etsi alibi tractata sunt, repetere tamen aptè & commodè, non ab re fuerit. Is hæc scribit diuinitus eodem modo loquens, atque in ipso psalmo Propheta, & vt Philon, ὁ μὲν πρῶτος ἐν ἑαυτῷ ὤν ἐστιν ἁπλοῦς, διὰ τὸ ἑαυτῷ συγγινόμενος δι' ὅλυ, μήποτε εἶναι διαιρετὸν· δεύτερος δὲ καὶ τρίτος ἐστὶν εἷς. καὶ γὰρ οὔτε δημιουργεῖν ἐστὶ χρεὼν τὸν πρῶτον καὶ τῦ δημιουργοῦντος δὲ θεοῦ πατέρος καὶ ἰῦ χρὴ εἶναι νομίζεσθαι πατέρα τὸν πρῶτον θεόν. Quæ sunt: Pri- E mum quidem in seipso existens, est simplex, propterea quod semper sibi coniunctus, nunquam est diuiduus. Secundus, & tertius est vnus. Etenim, neque creare oportet ipsum primum, & de creante patre, & filio, oportet credere patrem esse primum Deum. Hæc Numenius: in quibus cùm subsit altissima theologia, cætera alibi sunt examinata, id solùm nunc consideramus, quòd duos quasi Deos nominat, sed eos tamen vnum esse dicit: patrem autem ponit tanquam primum, tanquam vngentem, constituentem filium ad creandum, vt imperium filij à patre dependere clarè fateatur. Similis est theologia in psalmo. Omnia ab Hebræis, & ab antiquissimis patribus, ab oraculis item, quæ toto in mundo quondam resonabant, manantia. Siquidem & oraculum Apollinis sæpe mirabilia de Deo, de Angelis reuelauit. Sed audi etiam Plotinum, vt in psalmo, duos quasi Deos audiens, alterum vngentem, præficientem, alterum vnctum, præfectum, electum, ac constitutum Regem, agnoscas cælestem, à regijs sedibus venientem sapientiã. Nec more imperitorum Hebræorum decipiaris. Hæc ille sublimia fatur: Τί ὖν χρὴ περὶ τῦ τελειοτάτυ λέγειν; μηδὲν ἀπ' αὐτῦ, ἢ τὰ μέγιστα μετ' αὐτὸν· μέγιστον δὲ μετ' αὐτὸν, νῦς, καὶ δεύτερον. καὶ γὰρ ὁρᾷ ὁ νῦς ἐκεῖνον, καὶ δεῖται αὐτῦ μόνυ, ἐκεῖνος δὲ τύτυ ὐδὲν, καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νῦ, νῦν εἶναι, καὶ κρείττων ἁπάντων ὁ νῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτόν. Quid igitur, inquit, oportet de perfectissimo dicere, nihil ne esse post ipsum aut maxima post ipsum? Maximum autẽ post ipsum, est mens, & secundũ, Etenim aspicit eum mens, & indiget eius vnius. Ille autem huius nihil. Et quod generatur à maiore mente, mentem esse: omnibusq; maior est mens, quia cætera post ip- F sam. In his Plotinus tantum theologiæ eloquitur, vt Apostolorum discipulus fuisse videatur. Manabant autem à Mercurio Trismegisto, à Chaldæis. Vides etiam hic patrem mentem generantem: vides duos, alter dicitur maior, sicut ipse dixit, Pater maior me est. Pater dicitur perfectissimus, maximum autem post patrem, mens, siue filius, quia super omnia, secunda quidem à patre, quia respicit eum, & indiget eius, quia filius, vt ipse dixit, non potest quicquam, nisi pater dederit, dedit autem maximè vt esset omnibus visibilibus, & inuisibilibus rebus maior. Hæc humano vocabulo, dicitur vnctio. Hæc est profunda philosophia huius psalmi, quam Hebræi non agnoscentes, sed decepti, hac ratione dicendi, primum quòd vnctio nominatur: deinde quod alter dicitur vngi, alter vngere, putãt necessario alterum esse Deum, alterum hominem: non enim habent captum sublimium rerum, vt qui à teneris assuescũt vilibus. Hęc enim igitur vnctio, quod

Masach. Masiach. Hebraicè dicitur Masach, & hinc Masiach, Messias, Christus, vnctus, non corporalis vnctio, sed ad regnum æternum, ad regnum dignum, quod tot oraculis prædiceretur. Hunc sensum, quòd primò Deus sit filius, per vocatiuum ὁ Deus, Græci & Latini sequuntur, hinc dicentes agnosci filij diuinitatem, quòd Deus à Vate appellatur. Et Augustinus ait, Deus vngitur à Deo. Et in Latino dicit putari idem casum nominandi Deus, Deus. In Græco, inquit, est euidentissima distinctio, vt alter sit vocandi,

A di, alter nominandi. Videtur enim legisse Græcè ὦ θεὸς ὁ θεός. Nunc legitur vbique ὁ θεὸς ὁ θεὸς, semper in casu nominãdi, tametsi probo quæ sentit. Et is videtur sensus verus. Et quod dixit secundò, Deus tuus, idem est mysterium ingens, Hebræorum oculos aufugiens, sed non oculos magnorum, sublimiumq; theologorum. Vidimus enim superius primum constituisse tanquam patrem ac fontem totius diuinitatis. Sicut autem summus ille Deus, est princeps, & Deus noster, sic est Deus filij sui, quia pater eius. Ideo dicebat Plotinus filium in eum respicere, & indigere eius, patrem autem filij minimè. Respicit filius in Deum, quia est bonum eius, felicitas eius, respicit imago in suum exemplar, vt dicebat Philon. Et filius ipse in mundo expressè dixit, Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Hoc, vt dixi, Hebræi non capiunt, & tamen antiqui eorum capiebant. Falluntq; eos quòd pater dicatur Deus filij, quasi necessaria sit hic humanitas, quia Deus non possit alium habere Deum. Quæ quidẽ est vera illusio, ac humana deceptio, quã vetusta philosophia facilè redarguat, & Euangelica nihil aliud sonãt. Quodq; dixit, Oleo lætitiæ, Hebræi ignari impingunt in scopulum, quem certum fuerat eis vbiq; declinare. Nam & Rabi Dauid secutus expositionem Rabi Salomonis, Totus, ait, mundus exultauit quando vnxit te Deus. Nonne suo ore Euangelio subscribunt? Nascente enim Christo æterno quidem Rege, sed tunc maximè vnctione eius clarente, totus sursum ac deorsum mundus exultauit, Et Angeli carmen lætitiæ cecinerunt, & pastoribus dixerunt, Annuntio vobis gaudium magnum, quia natus est saluator mundi. Oleum igitur lætitiæ, designat

Deus tuus. *Legem constituisse.* *Oleum lætitiæ.*

B sub Hebraico tropo tum gloriosum, plenum æquitatis, & tranquillitatis regnum, plenum felicium gaudiorum, tum, quod quidem idem est, salutem, gaudium vniuersale, per hunc Regem euenturum. Nam cùm filius dixit, Venite benedicti patris mei, possidete regnum, quod vobis paratum est à constitutione mundi, inclusa est his vnctio gloriosa, & salus ab æterno, Per eum enim statuit Deus finem & abolitionem omnis peccati: & si Adam non peccasset, per hunc etiam regem ad æternam felicitatem peruenisset. Tolle quoq; mẽtem altius, & perspice, cùm mortalia, caduca, vilia, fragilia nostra gaudia sint, vmbræ, insomnia: considera, inquam, quantum lætitiæ, qui plausus, quæ choreæ, quantus voluptatis fons sit ab isto Rege in cælo, vbi omnia meliora, vbi maiestas eius clara in luce refulget, qua voluptate enim cælestes animi circunstent, dextra, læuaq; frequentes. Sicut constitutus est, vnctus vt esset creator, & Rex mundi, iudex viuorum ac mortuorum, sic constitutus, vt gaudium, & salus inferioris, voluptas æterna, summumq; bonum vtriusq; mundi. Quæ enim fuit salus per eum parata, nisi ad incomprehensibilia, diuinitatis suæ gaudia prouectio? Ideo regnum eius, & vnctio, quandoq; à patre est definitus, vt quemadmodum præstaret ineffabilem lætitiam Angelis, sic extincta morte, in mundo, ad veram vitam, homines adduceret, fuit vnctio summæ lætitiæ. Sub hoc igitur oleo, & tropo sermonis humani, non sensibile, sed iuxta superiora, maius eminentius gaudium intelliges, id est ἐκθέωσιν, deificationem, in qua sunt omnia gaudia, & incredibiliter maiores, quàm triumphi Romanorum, lætitiæ, licet nunc visibiles. Nec te cortex verborum humanorum, quemadmo-

Si Adam non peccasset.

C dum Hebræos, stolidum pecus, decipiat. Sicut Regem non terrenum, sicut eloquentiam non humanam, sed maiorem quàm humanam, sicut formam supra filios hominum, sic oleum lætitiæ, maioris quàm humanæ lætitiæ, senties. Quod verò dicitur, Præ consortibus tuis, dicit Auen Esra, Si Psalmus est de Dauid, consortes intelliges Saul: si de Messia, sanctos qui tempore eius inuenientur. Ecce aut sicut noctuę lucem, sic ipsi verum sensum non agnoscunt, aut agnoscentes refugiunt. Quinam enim sunt participes, aut consortes sicut Græcè μέτοχοι, aut socij, sicut Hebraicè מחבריך chabirim, nisi quos superius dixerat filios hominum: Vt enim dixit eum ibi præ filiis hominum formosum, sic nunc ante omnes homines, in humana forma, regium esse & insignem, electumq; ad regnum. Ac in Hebræo præpositio, me, sonat præ, vel ex. Ideo duos sensus dat Rabi Dauid, vt vel dicat, Vnxit Deus te de consortibus tuis, eligens te ex illis, aut magis te quàm illos. Is est verior, & à pluribus approbatus possumus iuxta altiores sensus, sublimioremq; philosophiam intelligere Hebraica locutione, obscurè, & arcano dictum, quod Plotinus apertè, & ex Philosophia, κρείττων ἁπάντων ὁ νοῦς, ὅτι τ' ἄλλα μετ' αὐτὸν, Maior, melior omnibus mens, quia cætera post ipsam. Dat menti primatum & locat ante omnia, mentemq; vocat siue intelligentiam, vt vidimus, filium Dei. Et noster altissimus theologus cum dicit primogenitum omnis creaturæ. Et Philon, ὕπαρχον πρωτόγονον. Respectu igitur cælestium, & terrestrium creaturarum, præelectus dicitur, & antepositus cunctis, figurateq; & ad morem illius linguæ vocauit so-

Præ consortibus tuis.

cios, vel participes, cælestes, & terrestres. Siquidem Philon filium mentem vocat τὸν ὑπὲρ ἡμᾶς, supra nos dicens eum esse exemplar mentis nostræ. Quo est participatio, & , vt ait Aristoteles, συγγένεια, consanguinitas, & Plato οἰκειότης, familiaritas, proprietas, inter mentem nostram, & mentem creatricem. Quòd sumus ipsi ad similitudinem eius, & multò quidem facilius Angeli. Omnes igitur animi, & mentes, dicuntur participes aut socij eius. Moses diceret similes eius. Aristoteles συγγενεῖς, Plato, οἰκειότατοι, proximi, vt loquitur in Legibus. Philon ἀπεικονίσματα, simulacra. Omnibus his antepositus, & prælatus, factus, & vnctus eorum omnium rex, Rex hominumque Deumque, filius Dei, propter obedientiam, & æquitatem summamque bonitatem consummatus, asseitus à patre omnium dominus. Qua locutione etiam Paulus dixit, Factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltauit illum, & dedit illi nomen, super omne nomen. Cuius arcanæ sapientiæ mentes Hebraicæ non sunt capaces. Aut quemadmodum superius. Quia à patre genitus & electus, ob id optimus, æquissimus, optimi patris, optimus filius. Idem vtrunque.

Philip. 2.

Myrrha & gutta & casia, à vestimentis tuis, à domibus eburneis, ex quibus delectauerunt te filiæ regum in honore tuo.

Myrrha. MYRRHA Hebraicum est מר mor, notus odor, nota arbos, odor suauis, vt ait Rabi David: Arabicè Lobni, seruans etiam à putredine. Et Chaldæus dixit, Mera. Quod Latinus dixit gutta, Græcè σταχτὴ, stacte, quod guttam propriè sonat, à στάζω, destillo, Hebraicè אהלות ahaloth: videturque esse aloë, hocque nomen ad Græcos & Latinos ex Hebraico acceptũ. Et Chaldæus expressit ואקסיל אלואו Et arbor aluona, Aloë, Myrrha, & aloë sæpe in sacris litteris commemorantur. Stacten siue guttam Græci Athanasius, & Euthymius dicunt esse liquorem ex arbore Myrrhæ stillantem. ἡ σταχτὴ γὰρ τὸ ὑγρὸν τῆς σμύρνης ἐστὶν, & quæ sequuntur. Stacte & ipsa est, quod Myrrhæ est liquidissimum. Resoluto quidem aromate, quicquid enim defluxit, in stacten secernitur, crassius autem subsidens Myrrha vocatur. At si ita sit, non interest inter Myrrham, & stacten. Verum quoniam dicit Euthymius, omnem guttam destillantem inferius, esse stacten, aloës autem gutta est, & liquor lentus, posset etiam dici stactē, siue guttam, Septuaginta pro aloë posuisse. Omnino est in Hebraico aloës. Quod autem Septuaginta dixerunt cassia, id etiam est Hebraicum קציעות chezioth. Basilius, ἡ δὲ κασσία φλοιώδης ἄρωμα εὐωδέστατον, Casia est cortex aromaticus, odoratissimus. Verè dixit Basilius. Nam Hebraicum keziott, ducitur à kaza, decorticare, deglubere, abradere. Is est quasi calamus aromaticus, cortex abreptus ex arbuscula. Quod autem Sept. dixerunt ἀπὸ τῶν ἱματίων, à vestimentis, Hebraicè dicitur כל בגדותיך col bigdoteka, omnia indumenta tua. Omnes, inquit, vestes tuæ, odores sunt, fragrant odoribus vestes tuæ. Vestimẽta tua sũt myrrha, gutta, casia. Quem sensum clariorem fecerunt Sept. adiecta præpositione ἀπὸ, manat odor à vestimentis tuis. Quod verò sequitur à domibus eburneis, Græcè domos dixerunt Sept. βαρεῖς, antiquum nomen, domos, templaque designans, vt Græci testantur. Nam & Aquila, & Symmachus pro βάρεων, transtulerunt ναῶν, templa: Hebraicè sunt היכלי שן hekle shen, templa eburnea. Sicque etiam transtulerunt Sept. inferius ναὸν, vbi est Hebraicè היכל he cal. Sonat ergo templum, palatium. Dicunt Græci, βάρεις esse οἴκους ναῶν. Quam significationem nõnulli ignorantes, Latinè transtulerunt graues, putantes idem esse βαρεῖς graues, & βάρεις, diuersis accentibus. Sensusque est iuxta Hebræos, Vestimenta tua fragrantia, quæ de templis vel palatiis eburnis educuntur, è sacrariis, è locis sanctissimis, odoris fragrantibus, ebore circumuestitis. Inde vestes tuæ sacrosanctæ promuntur. Templa enim & sacella apud Indos, Persas, Æthiopas, apud quos eboris copia est, vestiebantur ebore. Vestes pretiosæ, odoræ, fragrantes, & è templis, sacellisque acceptæ, ornamentum regium designant: ornamentum autem sacrosanctum, venerandum, quasi sacerdotis magni, æterni, incorrupti, sanctissimi. Nam Aquila, & Symmachus verterant ἀπὸ ναῶν ὀδόντος, à templis eburnis. & Athanasius βάρεις οἱ πολυτελεῖς καὶ ἐξαίρετοι οἶκοι ἢ ναοί, sumptuosæ domus vel templa. Quemadmodum ei dederat formam excellentissimam, eloquentiam supra humanam, fortitudinem, inuictásque manus, armáque immortalia, solium regium, æternum, summam æquitatem, & iustitiam, sceptrum iustissimum, vnctionem sempiternam in regem, in qua totus mundus exultet, quòd is sit electus à Deo rex & imperator, nunc demum dat ei vestes fragrantes, optimè olentes, nectareas, ambrosias, odorem sacrum procul spirantes,

Casia. *Gutta.* *A vestim.* *A domib. eburn.* *Dotes Reg.*

E F

easque

atisque acceptas è facellis eburnis, venerandis, sacrosanctisque, vt nihil desit ad regiam descriptionem. Ac quod dicit, Ex quibus lætificauerunt te, Hebraicè est obscurum: quia pro מִנִּי, ex quibus, est מִנִּי minni, quod tamen ab Hebræis, Auen Esra, & Rabi Dauid exponitur sicut transtulerunt Sept. אשר מן ex quibus. Sensus autem est, quod vestes hæ, aut templa ex vestibus, ob vestes odoratas eum lætificauerunt. Tres enim numeri multitudinis hic sunt, Odores, vestes, templa. Ac potest dici, Templa lætificauerunt te ex his vestibus, vel potius vestes, ex his odoribus fragrantibus, quibus cor hilarescit. Odor hilarem facit, & iam vestes nitentes. Omni tempore, inquit Salomon, vestimenta tua munda sint, ad lætitiam inuitans. Sic nunc dicit, Adeo vestes tuæ nitescunt, adeò fragrant, vt tibi lætitiam afferant, innuens pretiosissimas, regiásque vestes. Sunt apud Hebræos, & Græcos, qui odores pro beneficiis accipiant. Domos eburneas etiam Augustinus exponit regias, pulchras, amplas, leues, Græci nimium συμβολικῶς, putant sub vestibus myrrha & stacte perfusis intelligi animã & carnem, animam ad inferos euntem, corpore à corruptione seruato. Alia allegoria, vel symbolo paulò elatiore describitur regia maiestas, omnibus insignibus decorata, formosa, incorrupta. Et sub nominibus corporeis latent res eximiæ. Quod autem dicitur, Filiæ regum, non est de præsenti versiculo, ne sententia perturbetur, sed de sequenti. *Ex quibus delect. fil. r.* *Filia regū.*

Filiæ regum in honore tuo: astitit regina à dextris tuis, in vestitu deaurato, circundata varietate.

Primum sciendum, quod Sept. transtulerunt ἐν τιμῇ σου, in honore tuo, Hebraicè esse ביקרותיך bikerotcka, interpretiosas tuas, intelligúntque Hebræi pretiosas fœminas ipsius Messiæ, pretiosas aulicas, comites nobilissimas, puellas pretiosas, inclytas, gloriosas, insignes, in quibus dicit esse filias regum, quasi hæ ipsæ reginæ sint omnes regum filiæ. Has ait fore in aula Messiæ, nymphas formosissimas, Deas, & heroidas: vt quasi dicat, Filiæ regum inter heroidas tuas. Sept. tamen & Hier. & alij apud Græcos interpretes suprà dictã vocẽ iecaroth, vidẽtur legisse, iecaroth, quasi pretiositas, honor, splendor, aut à singulari, iecara gloria, maiestas, putãt sic esse numerũ multitudinis iecaroth. Chaldæus etiã accipit hanc vocẽ pro honore, non pro mulieribus honoratis. Hebraicũ & sensus videtur mulieres insignes sonare. Siquidẽ etiã reginã coniugẽ Messiæ memorat. Nã quã Sept. transtulerũt βασίλισσα, reginã. Hebraicè est, שגל shegal, cõiux, sicut reddidit Hierõ. secutus Aquilam qui σύγκοιτιν, cæterique interpretes, alij reginam, alij pellicem reddiderunt. Quæ sunt idem omnia. Sed melius coniunx, & regina. Et Rabi Dauid hæc exponens, Omnes, inquit, reges gloriabuntur, benéque secum agi putabunt mittere in aulam inclytam tuam filias suas. At regina vel coniunx, quæ erit de stirpe Israel, sola assistet lateri tuo Et vocatur, ait, shegal, quia hæc vna ad concubitum eius semper erit, cæteræ venient temporibus certis, quando vnaquæque vocabitur hora sua vt veniat ad regem: verum regina vxor eius, in cubiculo quo ipse dormiet, semper aderit. Et quod dixerunt Sept. ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ, in vestitu deaurato, recte, & clare, obscurius Hebraicè בכתם אופיר bekethem ophir, in massa vel pondere ophir, in splendore auri ex ophir. Innuitur autem vestis tota aurea. Diuus Hieron. hanc auri massam & insignem notam, refert ad diadema aureum, In diademate aureo, transferens. Est autem kethem, aurea massa, & aliquid insigne ex auro. Aurum hic appellat Hebraicum, ophir, quia ex insula Ophir sinus Persici afferebatur. Græcè dicitur, vt vocat Homerus, sæpe obryzum, quasi Ophyrizum, vt nonnulli volunt. In Chaldæo etiam, obryzum pro ophir. Rectè igitur refertur tum ad vestem auream, tum diadema. Et quod Sept. dixerunt, περιβεβλημένη πεποικιλμένη, circũdata, circumuariata. Adiectum est ex sequentibus, totúmq; redundat. Ideo neq; apud Hieronymum reperies. Ferri potest quasi appositũ ad declarationem vocis kethem: verbis autem expeditis, de sensu agẽdum. Turbat, torquétque etiam Hebræos iste locus, si regi Messiæ fultura quasi vni ex Tyrannis, & profanis regibus sint agmina concubinarum, habiturus sit vxorem, procreaturus filios. Quod Rabi Dauid litteram sonantem secutus approbat, cuius ineptia non ratione solum, sed aliorum etiam Hebræorũ testimonio refellitur. Quid enim, vt sæpe dixi, erit post Messiã corruptibilem illum, mortalem, habentem more aliorum mortalium, vxorem? Nónne periculum est, si filios procreabit, accidat ei, quod Dauid integerrimo regi, qui filios omnibus flagitiis insignes procreauit, etiam ipsum Salomonem, cui ad omnem humanam lasciuiam, supremam idololatriam imposuit libido? Ex quo à supernis oculis iustitiæ, hæc indignantis & execrantis, prospiciendum, & meditandum fuit de regni, quod longum & diutur- *In honore tuo.* *Coniunx. Shegal.* *Astitit re. à dext. tu.* *In vest. deaur.* *Ophir. 9. re.* *Circũdata. Varietate.* *Messia.*

num esse voluisset, euersione. Nónne simile quid imperio Messiæ si non eo viuente, certè D
defuncto, si mortalem eum, si gregibus formosarum puellarum circundatum, si procrean-
Res humanæ, à matrice degenerant. tem filios more cæterorum facis, accidere necesse erit. Nulla est in rebus humanis, etiam
optimis stabilitas. optimas dico, vt optimas respublicas, optimas leges: principia semper
sunt meliora, donec ad corruptissimum rerum statum deuenitur. Hoc respublica generis
humani ante diluuium perpessa, a Deo inchoata, intra mille & quingentos annos corru-
ptissima reddita est. Idem accidit post diluuiũ, intra tẽporis breuius spatium. Idẽ legibus
Hebræorum, reipublicæ Lacedęmoniorum, Romanorum quoque & Christianorum, quas
sæculorũ longus processus in peiorem statũ semper, donec euerteret, demutauit. Paria ne-
cesse est accidant regno illi corruptibili Messiæ, vt legibus eius posthabitis ab ipsismet Iu-
dæis, ad idololatriã, sicut sub Mose fecerunt, vel aliud scelus maxime declinẽt, & hæc aspi-
ciente, & castigante Deo, in terras alienas iterum reiiciantur. Sicque necesse sit alium ve-
nire Messiam, qui eos liberet. Idq; in infinitum. Non potest igitur eorum stare cogitatio,
nacta ex locutionibus scripturarum, suæ deceptionis occasionẽ. Itaque alij Hebræi præci-
puè Chaldæus, Rabi Salomon, Auen Esra non secundum verborum sonitum, nec in sym-
bolo, superinam faciem acceperunt, sed in aliũ sensũ penetrarunt. Sunt enim symbola, quasi
duæ res inter se ligatæ, altera ab altera contecta, quasi duæ vestes. Alius superinam tantum
aspiciat, alius sagatior, & curiosior dimoueat superinam, vt videat inferiorem. Simile sæpe
fit in oratione, vt duæ res dicantur, vt cùm Pythagoras monebat, Vias latas, & λεωφόρους po-
Viæ latæ, declinãdæ. Matth. 7. pulíferas, declina, aliud simile in alio rerum regno designans. Auen Esra igitur hoc loco ait, E
Si psalmus est de Dauid, accipe vt sonat: si de Messia, filias regum vrbes intellige, reginam
prouinciam eius. Chaldæus item detecto symbolo, pro filiabus regum ait, Prouinciæ re-
gnorum venient vt suscipiant, honorent faciem, præsentiámque tuam, & vt venerẽtur te,
in tempore quo futurus est liber legis in dextera tua, & scriptura descripta auro ex Ophir.
In his videmus filios regum, prouincias & regiones, cum vertisse, & pro regina posuisse le-
gem, vestitam descriptámque auro. Et quam psalmus paulò pòst dicet filiam, hi omnes
Ecclesiam Israel exponunt. Sic quę constat secus eos intelligere locum istum, ac fermè eo-
dem sensu, atque Christianos. Nec suspicione falsa dixerunt filias regum prouincias, & vr-
bes. Est enim vsitata hęc sacris litteris metaphora, vt filia Babylonis, filiæ Moab apud Esaiã,
& hoc psalmo paulò pòst, Filiæ Tyri in muneribus. quibus locis vbique sunt filiæ, pro pro-
uinciis. Duabus igitur rationibus possumus has figuras explicare, aut iuxta sensum eorum
quos diximus, vt filiæ regum, sint nationes ac prouinciæ, quæ vno ore, ac consensu colant
inclytum regem: reginam autem aliquam celebriorem, regiámque vrbem, & prouinciam.
Iuxta quẽ sensum alij Græcorũ, filias regũ accipiunt Ecclesias, vbiq; terrarũ à regibus ædi-
ficatas, quod maxime quadrat Hebraico, banoth, quod nõ filias solũ, sed etiã ædificia desi-
gnat. Alij, vt sonat, acceperũt, filias nobilissimas regum quæ ad cultũ Christi tãquã spõsi cõ-
currerũt. E quibus exẽplũ ponit Euthymius secutus Chrysostomũ ὡς ἡ σοφωτάτη κατέρινα καὶ
Caterina. αἱ ἄλλαι, sicut sapientissima Caterina, & alię. Simili fermè sensu etiã Augustinus, & cõcordi-
ter cũ Hebræis, Intellige etiã, inquit, filias regũ, ciuitates, quæ in Christũ crediderũt. Om- F
niũ igitur & Hebræorũ, & Græcorum, ac Latinorũ ratione, quæ ab eodem fonte fluxit in
omnes, duce agnoscitur, locũ, talem quendã habere sensum. Altera ratione possumus hanc
figurã enodare, vt sit quædam humani regis, humanæ aulæ descriptio, repræsentans tamen
aliam sublimiorem, ac maiorem. Sicut ei dedit sceptrũ, vestes pretiosas, acceptas è pala-
tiis ebore vestitis, quæ quidem sunt humani splendores, ac deliciæ, vt sagittas, & arcum, &
gladium, pro quibus alia maiora quàm nostra intelligimus, sic reginas, & filias regũ ad ex-
Apparatus aulæ plendam maiestatẽ regiam. Perficitur aula ab artifice, vate, omnibus apparatibus. In thro-
no sedet formosissimus rex, sceptrum tenet æquissimum, assistit lateri fulmineus gladius,
plena est aula reginarum, virginum formosarum. Est regina, quam toto agmine reliquæ
nymphæ comitantes venerantur, adorantq; regem. Nihil illic non factum, non venerabi-
le, non castum, sanctum, ac purum. Et hæc descriptio terrestris quidem tota, cælestẽ quan-
dam remotam repræsentat, designantibus hominibus terrigenis, res absconditas manife-
stis, & suis nominibus. Quia & ipsi loquentes, & qui audirent, homines essent.

Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere popu-
lum tuum, & domum patris tui.

Hoc

A HOc quoq; loco eadẽ seruatur tralatio, eadẽ est figura, & eodem sensu ab Hebræis, & nostris accipitur. Chaldæus, quẽ sequitur Salomõ, pro filia dixit, Audi Ecclesia Israel: & obliuionẽ populi, & domũ patris, sicuti nostri, operatiões iniquas impiorũ in populo, & domum idolorũ, quibus seruierit in domo patris sui. Qui etiá est sensus nostrorum, Græcorũ, & Latinorũ. Mirabile est autẽ testimoniũ Auẽ Esiæ, super hac re. Si inquit, psalmus est de Dauid, hortatur cãtor cõiugẽ, reginá, vt obliuiscatur mores ac leges patrias, & legẽ diuiná sequatur. Si de Messia, filia est קהלה kahala, ecclesia, cõgregatio. Sicut, inquit, est filia Iuda, id est, cœtus, cõgregatio Iuda: vt quasi sit quod alibi dicitur, Et seruiuit Domino, humero vno. Et Rabi Dauid paulò inferius, vbi dicitur, Filia Tyri in muneribus, filiá expõit, עדה cœtum, congregationem. Affértque exemplum, Sicut filia Sion, filia Edõ. quibus testimonijs cognoscimus rectè Christianos, filiá hic Ecclesiá interpretari. & Vatẽ more suæ gẽtis loquentem, filias, & reginá introducere. Rabi Dauid dicit esse sermonem ad vnáquanq; filiam regis, quæ in aula Messiæ futuræ sint, vt obliuiscantur populi, & patriæ suæ. Sed si ad superiorem reginam, & coniugem est sermo, sine dubio Ecclesia significatur, quæ táquam sponsa in antiqua, & noua theologia sacra introducitur. Vidi sanctam ciuitatem Hierusalẽ, paratam tanquam sponsam ornatam viro suo. Et apud prophetas, anima tanquam spõsa inducitur Dei, & dicitur fornicari, quoties alios amatores, relicto vero, sequatur, quoties sese cultui profanorum Deorum, & impijs religionibus dedat. Tria igitur posuit verba, quibus hortatur filiam, hortatur reginam, vt audiat, vt videat, vt attendat, aurésque arrigat ad
B hæc oracula, ad gloriam tanti Regis, illum charum, iucundímque habeat, illum vnum diligat. Ac verè Christiani patrem, & populum interpretantur alienas religiones, & cultus, patrem præcipuè diabolum, principem, & patrem omnium scelerum: hortari húc relinquat, Deum suum, verúmque spõsum formosumq; Regem sequatur. Húc solũ noscat adorandũ, amandum, colendũm. Meritoq; vbi ad hæc venisset, Spiritu vehementiore correptus, cernénsque animo, totam formam, totam Regis gloriam, defixo intuitu, exclamauit, O beata gens, beatus populus, cuius est Dominus Deus eius. Beati qui Regem istum decorum, formosissimum sequentur, obliti paternas, & domesticas fraudes, & sordes execrati. Sicut sponsa obliuiscitur, & patris, & paternæ domus, & vrbis, totáq; transit in amorem sponsi, sic sub hoc humano, & Hebraici sermonis tropo, animi ad sempiternas, quæ in solo amore existunt, voluptates inuitátur. Qui quidem sensus posset videri ascitus a nobis Christianis, & nostræ religioni accommodatus, nisi videremus omnes gentes, Hebræos præcipuè, allegoriarum inimicos, idem fateri, & ex sermonis sui figuris eum deducere.

Filia.
Obli. pop. & dom. pat.
Ecclesia. Kahala.
Fornicatio.
Audi Vide. Attēd.

Et concupiscet Rex decorem tuum, quoniam ipse est Dominus Deus tuus, & adorabunt eum.

PRo, Adorabunt eũ, Græcè verius, iuxta Hebraicum, προσκυνήσεις, adorabis, Hebraicè והשתחוי velistachaui, Et adora tu. Et non est Dominus Deus, etiam Græcè, sed tantũ κύριος, dominus. Nomẽ Hebraicum אדניך adonaik est nomen diuinum, & humanum.
C Sponsæ igitur loquitur, hunc vnum sponsum sequatur. Sequatur, non ad concubitus, sed adorabis eum, inquit, quoniam ipse Dominus tuus. Quo loco audi Auen Esra, qui putat Regem hoc loco posse designare Deum Si, inquit, est de Dauid, & concupiscet, intellige vt sonat: sin de Messia, Rex est Deus aut Messias. Sic sensim ignari delabuntur in confessionẽ veritatis, vt putent hunc regem esse posse Deum: quòd si sit Messias, etiam mira eorum confessio, Messiam vocari Dominum, adorationem ei dari. Cúmque & ipse, & cæteri Hebræi, filiam, Ecclesiam interpretantur, & hunc iubeat psalmus vt adoret, & veneretur Regem, liquet eorum etiam testimonio, tum Regem istum esse Deum, tum non ad supernam, & in superficie locutionem hæc accipienda, sed alio quodam maiore sensu. Quàm facile autem sit intellectu, hæc super Dauid dicta non esse, non aliorum Hebræorum modo apertè contradicentium testimonio fit perspicuum, sed vel eò maximè, quòd nullam habuit vxorem Dauid, cui possint hæc congruere: sed plures habuit in eodem honore omnes. Tum non est fas in sacrosanctis psalmis, de amore, & concupiscentia carnali agi. Et quare diceretur reginæ, Dauid esse Regem Dominum suum, & vt eum adoret? Certè est figura hæc, qua vsus etiam Ezekiel, apud quẽ Deus queritur quòd filia Iudę, omni tráseunti discooperuerit ignominiam suam, & diuaricata fuerit crura sua, & quòd se verum amatorem deseruerit, qui eius misertus in Ægypto, vidénsque eam denudatam texerit, & cùm hortatur eam vt ad se reuertatur, quoniam redibit ad nitorem pristinum. Esaias au-

Ador eũ.
Dominus. Adonaik.

tem, aliique Prophetæ assimilant Ecclesiam, vineæ plantatæ à Deo. Tali quadam figura, D
is psalmus sub nomine filiæ, aut sponsæ prouocat, inuitatque cœtum piorum, vt adorent Regem, cum adeant, quoniam concupiscet formam animorum sanctorum, & amplexabitur, sicut dicitur in Ezekiele. Spiritus enim est Deus. Spiritus item purósque animos amat, & cum eis delectatur habere commercium. Amat autem ardenter, pro magnitudine animi sui. In animum enim ingentem, ac purissimum, ingens, ac purissimus amor inhæret. Ideo Deus est etiam zelator, nec vult in amore parem, ante omnes formosissimum se intelligens, & dignum sciens, in quem amandum omnes animi vires intendere debeamus. Sicut ergo idololatria turpitudo, & abominatio dicitur, quia turpissima, & indignissima diliguntur: sic cultus Dei optimus, & purissimus, efficiens animum formosum, vt à Deo talis forma expetatur. Si enim est formosissimus Deus, & si eum amando, & colendo, similes eius efficimur, quoniam pietas est, & sapientia, iuxta priscam philosophiam ὁμοιωθῆναι τῷ θεῷ κατὰ τὸ δυνατὸν, fieri Deo similem, quoad possis, profectò eum amando, & adorando, venustatem animæ augemus, speciosiorésque euadimus. Tunc eum adorantes, quoniam est Deus noster, appetet ipse decorem animi nostri, quæ est vera felicitas, ad quam psalmus, animi sui totis effusus habenis, nos inuitat, dicens, Attende, audi, vide, adora Regem, quoniam eum amando amaberis, appetet ipse te.

Amor dei. *Idololatria, abominatio, cur dicatur.* *Sapientia.*

Filiæ Tyri in muneribus, vultum tuum deprecabuntur omnes diuites plebis. E

Tyrus. *Filiæ.* *Diuites plebis.*

TYRVS Hebraicè צר Zor. Eadem vox sonat fortem, ideo Hieronymus vertit, filia fortis, quasi omnes alias vrbes sentiens, secutus Symmachum κρατίστων, fortissimum. Filiæ fortissimi, vrbes omnes Dei fortissimi. Non est item Hebraicè & Græcè filiæ numero multitudinis, sed θυγάτηρ, & בת bath, filia. Docui superius filiam Hebræos exponere gentem, cœtum. Et Chaldæus explicans figuram Hebraicam, pro filia Tyri, transfert, habitatores Tyri. Et Euthym. accuratè monet, θυγάτηρ δὲ τύρου, ἡ αὐτὴ τύρος. ἰδίωμα γὰρ τοῦτο ἑβραϊκόν. οὕτω καὶ θυγάτηρ βαβυλῶνος, θυγατέρα δὲ καλοῦσι τὴν πόλιν, Filia Tyri pro Tyrus ipsa filia. Est enim idioma Hebraicũ, vt filia Babylonis: filiam autẽ vocant vrbem. Quod dicit, etiam ex sequenti innotescit, Diuites populi. Hi enim sunt filia Tyri. Tyrũ autẽ præ cęteris populis nominauit, quòd hi sint Iudææ propinquiores, celebrisque esset ac nobilissima eo tempore Tyrus, in mari non procul à continenti, emporium eo tẽpore totius orbis, quales nunc Venetiæ in Europa, situ, magnitudine, & diuitiis, Tyron antiquam referentes. Hanc vti clariorẽ nominat. Et munera ei tribuit, quòd esset mercibus, quæ toto ex Oriente, illuc importabantur, refertissima. Pro muneribusque est Hebraicè מנחה mincha, oblatio. Et, In, sonat cum, Cum muneribus. pro λιτανεύσουσι, deprecabuntur, sicuti est Hebraicè יחלו iechalu, Theodotio dixit τιμήσουσι, honorabunt, sed sonat deprecabuntur. Et Chaldæus ישחרון ieshacharun, orabunt. Clarusque est sensus. Orare enim Deum designat. Sic superius hortabatur filiam Sion, vt adoraret, nunc ad venerandam præsentiam tanti Regis, munera ferentes. Chaldæus autem dixit, Et adorabunt לבית מקדשיך le beth mikdeshaik, ad templum F
sanctum tuum, vt cum Rege loquens, sicut loquitur Hebraicum, templum sanctum eius commemorat. Templum autem est solius Dei. Prædicuntur ergo gentes venturæ ad cultum Dei, Quia notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam. Et alio psalmo, In conueniendo populos in vnum, vt annuntient nomen Domini, & laudem eius in Hierusalem. Diuites populi autem dicens, nobilissimos quosque respicit, vt si hi, multò magis cætera plebes. Mirabiléque est hoc oraculum, & affatim Euangelio coruscante absolutum.

Venetiæ. *In muneribus.* *Deprecab.*

Omnis gloria eius filia Regis ab intus in fimbriis aureis, circundata varietate.

Ab intus. *In fimbr. au. cir. va.*

LATINVM mendosè habet, dicendum iuxta Græcum, Omnis gloria filiæ Regis. Et quod Latinus dixit, Ab intus, poterat Græcum ἔσωθεν, elegantius vertere intrinsecus, sicut Hieronymus. Deinde quod Græcè dicitur, ἐν κροσσωτοῖς χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιλμένη, In fimbriis aureis, circũdata, variata. Primùm non varietate, sed variata dicendũ est. Distinguenda etiam est oratio iuxta Hebraicum, & iuxta Hieronymum, Omnis gloria filiæ Regis, est intrinsecus in fimbriis aureis, לבושה lebusha, vestita est: Hic est finis huius versiculi. Sequitur alius, In vestibus intertextis ducetur ad Regem. Et pro fimbriis, quæ

Græcè

A Græcè κροσωτοῖς, Hebraicè משבצות mishbezoth, à verbo shabaz, stringo, vincio. Et Hieronymus hoc cognoscens, vertit fascias, secutus alios interpretes, qui transtulerunt apud Græcos συσφιγκτῆρσιν, quasi iuncturas, vincula. Et Græci κροσωτοῖς, exponunt ζώνας, cingula, zonas. Sicque non propriè fimbrias sonat, sed fibulas aureas. Iuxta quem sensum, Rabi Salomon dixit vulgò has appellari catenas. Hoc loco aduertendum est, quòd eandem nunc appellat filiam Regis quam superius reginam, & coniugem, vt euidenter appareat error Rabi Dauid, qui superius vxorem Regis Messię corporaliter accipiebat. Eadem est vxor, & filia. Nec omninò probo quòd Chaldæus, & ipse Rabi Dauid, filiam Regis sentiant ciuitatem cuiusque Regis, quæ vestita auro ventura sit ad adorandum Regem. Videtur dici illud superius, & quam idem Chaldæus transtulit, vbi in psalmo dicebatur, Audi filia, Ecclesiam Israel: sic nunc Ecclesia & sponsa eadem intelligenda est. Quod autem dixit Ab intus, vel, intrinsecus, Auen Esra, & Rabi Dauid exponunt in palatio, in arcanis penetralibus. Omnis, inquit, gloria eius est in auratis thalamis, omnis pompa, decórque. Thalamos habet, & laquearia aurea, inclyta, pretiosissima. Quo loco etiam atque etiam quæso animaduerte, quid dicat Auen Esra: Si hæc, inquit, sunt de Messia, figuratè dicitur: si de Christo dicantur, secundum corticem iudicat, sed figuratè dari ei sponsam, thalamos, corporea ornamenta. Sicque cæteri Hebræi falluntur, qui hæc accipiunt vt sonant. Græci autem & Latini, intrinsecus non ad regiam habitationem referunt, sed animum, hicque comprobant non corporaliter hæc, sed spiritualiter debere intelligi dicentes, Omnis, inquit, gloria, omne ornamentum huius sponsæ in animo est. Interior est eius pulchritudo, & interius amatur à Rege suo. At Chaldæus retulit alium sensum, gloriam quæ sit intrinsecus, esse thesauros Regum reconditos, qui afferendi sint filiæ Regis, Ecclesiæq́ue sanctæ, munera pretiosissima, intima, abdita, sepulta in thesauris abstrusis. Hæc omnia, inquit, dabuntur filiæ, offerentur. Est & is pulcher, probabilisque sensus. Potest intelligi gloriam corpoream, formámque eius dixisse, quæ spiritualem refertat, sicut tota descriptio, vt dicebat Rabi Auen Esra, cùm sit corporea, eximium quid dam & πνευμα, nobis repræsentat. Siquidem & Esaias vidit Dominum sedentem super solium excelsum, & fimbrias vestis eius tegentes templum. Viderunt alias pompas corporeas, aut corporeatum simulacra Prophetæ, quæ maius aliquid, atq; excellentius referrent. Sunt enim tria genera figurarum in sacris litteris, dictæ, factæ, visæ. Dictæ, quales hoc toto psalmo, quo pompa corporea describitur, innumerabilésque aliæ in sacris litteris. Factæ, vt cùm propheta incessit nudus, & catenatus, cùm scidit pallium alius in vndecim partes: & id genus. Visæ, vt tota Apocalypsis, totus fermè Daniel, & apud alios Prophetas. Ac quod vidit Esaias Dominum super solium excelsum, & leuatum, & ea quæ sub ipso, id est, fimbriæ vestimenti eius replebant templum. Posset describi figuratè clariúsque est hæc ratio. Resoluunt ergo Græci fimbrias, mihi ad explendum descriptionem & ornatum videntur appositæ. Figuræ. Dictæ. Factæ. Visæ.

Afferentur Regi virgines post eam, proximæ eius afferentur tibi.

C EST, vt dixi, confusa periodus. Nam ad hunc versiculum spectat, quod superius Latiné corruptè dicitur Varietate, cùm dicendum sit Variata, πεποικιλμένη: dicendum hic, Variata afferetur regi. Hebraicè לרקמות תובל למלך lircamoth tubal lamelek, id est, In racamis, siue scutulatis, vt dixit Hieronymus: aut in vestibus intertextis adducetur ad Regem. Diciturque id de regina, & filia. Nam virgines habent suum verbum. Quomodo enim stat ista periodus apud Sept. ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς, Adducentur Regi virgines post eam. Post quam ista adducentur Regi, verbum ergo Adducentur vel Afferentur, debet esse singulare, iuxta Hebraicum, vt dicatur, In vestibus intertextis figuris, siue scutulatis, adducetur ad Regem. Et Hieronymus, In scutulatis ducetur ad Regem, virgines sequentur eam, amicæ eius ducentur illuc. Pulchra igitur reginæ sicut & regis descriptio. Dedit ornamenta sua regi, dat etiam reginæ sua. Prædicat eam adducendam, vel portandam sicut reginæ solent, & sicut portabatur Esther ad Regem, comitantibus virginibus sociis eius, quæ sequentur venientem ad formosissimum Regem. Ecce sensus clarus. Nam quas Sept. transtulerunt proximas eius, est Hebraicè, sicut Hieronymus clarius רעותיה reeotheha, sociæ, comites, amicæ eius. Sicque & hæc est descriptio aulæ corporeæ, & sensibilis, figuratè repræsentans quandam νοητὴν & maiorem, regiámque pompam maximam, ab oculis secedentem, mente tantum comprehensibilem. Hic est Rex, est formo- Proximæ.

D

ſiſſimus, eſt regina, eadem & coniux, & filia regis, ſunt virgines comitantes eam, quarum eſt eximia forma, omnes veſtibus aureis interlucentes. Auen Eſra & Rabi Salomon etiam de Meſſia hæc ſcribunt, coguntúrque, niſi ſint ſui immemores, figuratè accipere. Quòd ſi filiam, & reginam accipias pro eccleſia, facilis eſt de virginibus, vt ſonet has ipſas ſanctas, integras, intelligere. Regiæ tamen eſt corporalis deſcriptio, ſub qua, maiorem ac quaſi cæleſtem aulam intellige: vt ſi ſingula ſingulis referre nolueris, minimè cogaris, totam tamen formam regiæ, pro quadam alia maiore accipias. Et quod dixit, Tibi, alij apud Hebræos referunt ad Meſſiam, alij Deum, quaſi innuant idem eſſe Deum atque Meſſiam. Memorabile quoque eſt, quomodo hunc locum vertit Chaldæus, In veſtibus, inquit, figuratis offerent ſacrificia coram, מלכא דעלמא malca de alma, Rege mundi, appellans regem mundi, quem cæteri, Regem Meſſiam.

Tibi.

Adducentur in lætitia & exultatione, adducentur in templum Regis.

Eorvndem eſt παλιλογία. additur autem quòd in lætitia, cantando, & exultando, triumphando, coram inclyto Rege venient in palatium eius, ſiue templum, vt ſonat Hebraicum היכל Et Hieronymus perſpicuè, Ingredientur thalamum Regis. Et Auen Eſra expoſuit היכל palatiū, aulam, interpretatúrque Regem, aut Dauid, aut Meſſiam. Hoc quoque loco ipſimet Hebræi, non ſuſtinente tenebras veritate, apertè fatentur manibúſque & pedibus veniunt in ſenſum, quem altiſſima, regiáque theologia noſtra conſpexit. Siquidem Rabi Dauid ratione victus nunc demum ait, Adducentur in lætitia, omnéſque venient aut venire eas facient ad regem, in triumpho, & gaudiis. Venient in palatium Regis, quaſi dicat in palatium, quo Rex inhabitat. Quia ipſæ habitant in palatio, ſibi præſcripto, quæ eſt dominus fœminarum, quouſque velit Rex, & vocet eas nominatim, vt veniant ad ſe. Sunt autem qui hæc omnia accipiant figuratè, quorum eſt recta, & vera expoſitio. Et filiæ regum ſunt populi, qui omnes concurrent ad audiendum, vel obedientiam Regis Meſſiæ Et coniux regia, eadem & regina, figuratè debet intelligi Eccleſia Iſrael, quæ regina erit omnium populorum. Et dicit, Audi filia, ad omnem videlicet orbis terrarum populum, vt non faciant niſi voluntatem Regis Meſſiæ, quia ipſe eſt אדון לכולם Adon leculam, Dominus omnium. Et omnes populi venient cum oblatione ad Regem. Commemorauítque cœtum Tyriorum ſicut expoſuimus, quia Tyros propinqua ſit terra Iſrael. Et virgines figuratè ſunt populi, ſicut virgines filiæ Iuda. Eríntque hi populi tanquam virgines, quia neſciebant religionem. Accipiéntque ſuper ſe præcepta Regis Meſſiæ, Hæc Hebræus ille. Nulla igitur quod ad eos attinet, ſupereſt ſuper hoc Pſalmo quomodo intelligendus ſit, dubitatio, quorum ore etiam inimico, noſtra religio eo magis inclareſcit, quòd dum eam volunt abſcondere, eluceſcit, dum tollere, hæc ipſa eſſe cernitur, quam ratio eis, oraculorúmq; vis oſtendebat. Nam omnes populi ad amplexandam hanc pietatem, concurrerunt, impoſuerúntque ſibi Chriſti mite ac ſuaue iugum. Omnes, inquam, nationes ab ortu in occaſum, quæ prius virgines eſſent, lege & regno cęleſti, reſurrectione mortuorum, cęteríſque myſterijs ante hac eis incognitis. Ex quibus conflata eſt vna inclyta regina Eccleſia, Sponſa & filia Regis, quæ conatur facere non niſi voluntatem Meſſiæ, qui eſt Rex vniuerſorum. Quantus eſt autem in pectoribus eorum, tenebrarum horror, qui prudentes, & ſcientes, & cum ratione inſaniunt, totum mundum ad hanc religionem concurriſſe cernentes, omnes munera portantes, reges etiā potentiſſimos, & ab Iudæa remotiſſimos, natum in Iudæa, Iudæum, ex eorum ſtirpe, Chriſtū appellare, adorare Deum, per eum legem Moſis in omniū pectora, & animos veniſſe, omnes venerari ſacroſancta illa, & quotidie canere, verſare diurna, nocturnáq; *manu oracula*, vt lex altius, & honorificentius poſt illud tempus prouecta ſit. Idem fuerit autor, vt Deus Abrahā, Iſaac, & Iacob apud omnes innotuerit, vbiq; adoratus ſit. hęc tamē ſēpercæci ſemper immundi, non videntes, & vltrò lucē refugientes, ſtulta pertinacia pernegāt. Cōſidera etiam quomodo ipſa ſeipſam falſitas euertat. Quomodo enim in aduentu Meſſiæ populi virgines erunt, ante id temporis ſine vlla religione, cùm à Chriſto iam nunc totus mundus ſit religione præoccupatus? Nam Arabica illa impia ſuperſtitio, eſt vna quaſi veræ religionis hæreſis, qualis Manichæorum, Eunomianorum, non noua religio. Et colit verum Deum, cæli & terræ creatorem. Colit autem à vera noſtra pietate, quam Chriſtus ſparſit per orbem, accepto hoc lumine, cùm ante Chriſti aduentum hæ nationes eſſent idololatræ.

E

Solius Meſſiæ voluntas facienda. Matth. 17.

F

Aidololatrę. Sed cùm veritas sit clara, sic eos hanc odisse, & refugere dicemus, sicut apparuit vbiq; pertinacissima, & stultissima natio, sine iudicio semper, & semper in malũ, quã bonũ propensior, tenebrarũ, quàm lucis, superstitionis quàm veræ ac solidę pietatis, appetẽtior.

Pro patribus tuis, nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram.

PRo, Hebraicè & Chaldaicè, & à Hieronymo exponitur, loco, vice. Et Latinus quod erat Græcè ἐγενήθησαν, non nati sunt, licet id sæpe denotet, sed facti sunt, vel fuerunt, dicere debuit, iuxta significatum Hebraicum, quanquam Hebraicè potius est futurum ibin, erit. Aquilas quoq; vertit ἔσονται οἱ υἱοί, erũt tibi filij. Symmachus ἐγένοντο υἱοί σου, filij tui fuerunt. Sensus igitur duobus modis exponitur ab Hebręis. Rabi Salomon vult esse sermonem ad vnumquemque de populo Israel, vt dicat ei oraculum, Perpetua erit series, pro patribus succedentium nepotum. Erunt, inquit, tibi ò IsraElita, loco defunctorum patrum, filij repullulantes, sicq; in sempiternum, felix nepotum series. AuenEsra simili ferè ratione, pro generatione præterita, erit altera succedens generatio, vt Messias sit medius, cui &. antè patres erunt, & pòst filij superstabunt. Rabi Dauid diuerso quodam modo, Regnum, inquit, perueniet de generatione in generationem, vsque ad ipsum Messiam, & sic non deficiet de filiis suis. Ideo dixit, loco patrum regnantium, erunt etiam regnantes filij. Chaldæus etiam nihil immutans Hebraicum, eadem sensisse videtur: Tantum, ait, pro patribus tuis iustis, erunt filij tui. Sed hæc accipi non posse nisi vt ipsi Hebræi dicũt דרך משל derek mashal, id est parabolicè, & figuratè, non ratione solum, sed ipsorum etiam testimoniis, est euidentissimum. Si enim superius filias, & coniugem, & thalamos auratos, virginesq; Regem adorantes figuratè accipiebant, quo ore nunc quasi sui immemores ad proprietatem transeunt? Etsi non videbatur aptum, Messiam habere pellices, & coniugem, cur ei nunc filij tribuunt? Iam si, vt probauimus, secũ diligentius perpendant, & longius prospiciant, nõne videant necessario futurũ, vt filij, qui succedent Messiæ, nõ semper cultores Dei ac probi sint, vt regnum necessario aliquãdo ab eis transferatur? Deducitur enim hæc ratio è fontibus humanæ naturę, & ab vsque sæculorũ exordio repetitis exemplis. Nec enim Messias defunctus efficere poterit vt filij sui semper boni sint, nec erit hac parte cęteris hominibus, præcipuè Mose, & Dauid, viris maximis, Deoq; acceptissimis felicior. Tum si quis ipsorum Iudæorum naturam è prętentis exemplis iudicare voluerit, sentiet futurum vt eadem post Messiam, atque sæpe sunt, impietate implicentur. Quibus omnibus regni necessario erit euersio. Quãdo itẽ erit aut esse poterit iste Messias, cui à patribus & maioribus suis amplissimũ, ac totius orbis terrarũ tradatur imperiũ? Vbi vel scintilla, vel minima penes Hebręos imperij radix existit, super qua possit amplissimum regnum crescere? Vbi sunt isti maiores Messiæ, qui filio tradant imperiũ tantum super omnes mortales? Quę principia nunc, quod inchoamẽtum? Imperator etiam ex se ipso non erit Messias, sed à maioribus erit successio. Cur ergo tantopere celebrant eum oracula? Miremur igitur inanes animorum ludificationes, & spes semper fallas, mentes semper vilia, corruptibilia, vana, semper opes caducas, in quibus non solum nihil est stabile, sed nullum solidum gaudium, verúmque bonum, meditantes. Vt si Deus per tot oracula promittebat hominibus singulare quoddam bonum, necessariò dignum esset diuinitate sua, nempe in renouatione corporum, & abolitione nostrarum miseriarum, quas in hac vita siue diuites, siue pauperes, siue imperantes, siue seruientes, habemus comites. Verior igitur sensus, & clarus est, vt non sit nunc sermo ad ipsum Messiam, sed ad eandem filiam, & reginam, quam superius hortabatur, vt obliuisceretur populum suum, & domum patris sui. Nunc ait ei, quòd pro patre vel patribus relictis, & in obliuionem datis, renascentur ei ex amplexu Regis, filij principes orbis terrarum. Ideo dicebat ei, Audi filia, inclina aurem tuam. Prædico enim tibi prolem inclytam, sobolem gloriosam, filios qui principes sint in omni terra. Síeque exponunt Græci, & Latini, & vera est expositio. Nam Apostoli plus in orbe terrarum, quàm triumphator Cæsar, valuerunt, solúsque Paulus, vt ait Chrysostomus, ille inquam tabernaculorum factor, & scenopegita, intra quatuordecim annos, subegit Græcos, Romanos, Iudæos, Asiam maiorem, ac minorem, Hispaniam, Galliam, multásque alias prouincias, quas obsequẽtes, humiléisque Deo reddidit, reddidit autẽ tanta virtute in eo solo florente, quanta non fuerit vnquam in omni exercitu Romanorum. Eoq; meruit nomen sempiternum, vt sub eadem subiectione, & imperio gentes remanserint, qua eas moriẽs reliquisset,

Pro patribus, &c.

Paulus. Chrysost.

quod Romani facere non potuerunt. Et cùm nunc nonnunquam Cæsarem, & Pompeium D
detestentur, Petrũ & Paulum colunt, & adorant Romani, limina venerantur, adorant omnes gẽtes, vt viuus, & mortuus plus imperio, nomine, rerum gestarũ gloria potuerit, quàm illi Romanorum imperatores. Hæc igitur vera regna, hi veri principes, digni qui oraculis prædicerentur: non scelerati, suorum vitiorũ mancipia, qui ne præsentes quidem titulos, nedum famæ æternitatẽ mererentur. Qui cædibus terras infecerunt, multósq; mortales, mœstos reddiderunt, nihil, nisi cupiditatibus suis profuerunt. Tales principes etiam in posteritate Messiæ qui cædãt, mactent, accincti gladio incedãt, superbi, generis humani contemptores prædictos à Prophetis ne credas, sed veros illos principes, qui pacem, & cõcordiam, iniuriarũ acceptarum obliuionem, charitatem, beneuolentiã eximiúmque Dei cultum, introducentes, felicitatẽ nobis quæsierunt, & animos ad veram sapientiã, immortalitatémque excitare sunt exemplis, & sermone conati, vsquequaq; humano generi vtiles, & fructuosi. Variante igitur spiritu personas, quod creberrimum, & in psalmis, & prophetis, tum verò & apud profanos poëtas deprehendes, nunc ad regem est sermo, nunc reginã, & filiam, ex adoratione, & amplexu, desiderióque regis inclytam futuram, & filios, mundi principes habituram. Sunt tamen apud Græcos, qui putent posse ad Messiam hic esse sermonem, vt dicat ei, pro patribus, quos à genere materno duceret, id est Abraham, Isaac, & Iacob, & Dauid, cæterisque inclytis, repullulaturos ei similes filios, & ipsos patriarchas animorum, & principes, ac patres gentium, patres patriæ, vbicunque fuissent: quod & ipsum longè sapientius dicitur, quàm illa Hebræorum deliria, è pectore nimiũ humano, & hu- E
manas opes, æternum autem nihil, & immortale spectante, manantia.

Patres apostoli.

Memor ero nominis tui in omni generatione & generatione.

AD Messiam Hebræis etiam testibus est sermo. Nam Rabi Dauid ait, Nominis tui, de rege Messia dicit, qui in omni ætate nomen eius recolent, expectantes vel respicientes in eum. Rabi autem Salomon, & ex parte Auen Esra, dicunt nominis tui referri ad ipsum Deum. Videntes enim, fugientésque incurrunt in veritatẽ. Eundem enim illi volũt esse Deum benedictũ, quem Rabi Dauid Messiam: est ergo Deus Messias. Ex ipso enim loco fit clarissimũ, vt nulla certa, rationabilisque sit fuga. Recolere in æternũ, ac celebrare, nisi de Deo dici non potest. Psalmorũ perpetua locutio, vt dicant nomen eius fore sempiternũ, propter sempiternã gloriam. Ei qui semper est, debetur nominis æterna memoria, præcipuè psalmo & Propheta hoc dicente, Ille mihi erit semper Deus. Nunquam de nostro labetur pectore vultus. Semper laus eius in ore meo. Benedicã eum in omni tempore. Hæc omnia significant diuinitatem Filij, inquit Moses, qui nascentur, enarrabunt filiis suis, quanta fecit Deus magnalia. Est autẽ Propheta, qui hæc magnitudine suarum cogitationũ elatus, loquitur. Mos est autem hymnorũ diuinorum, in eundem, & eodem modo desinere quo cœpissent. Quemadmodũ autem dixit in principio, Dico ego opera mea regi, sic terminãs in eundẽ, Memor ero nominis tui. vt mira sit Auen Esrę, & Salomonis mẽs, non eundem regem, ac Messiam sentientium, nisi videremus, quam ob causam refugerent hunc F
fateri Messiam, cui dicat nunc Propheta, Memor ero nominis tui in omni sæculo, quòd id expresse doceat diuinitatem. Ac repetitio generationis idem valet, atque sæculum, vel sæcula sæculorum. Idem est enim ætas, generatio, sæculum. Apud Ouidium, vertitur in ætatem, quod erat γενεὰ apud Homerum, id est generatio. Annos, inquit longæuus Nestor, vixi bis centum, iam tertia viuitur ætas. Homerus,

Mem. erũt no. tu.

In om gen. & gener.

Generatio & gener.

Nestor.

> Τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων
> Ἐφθίαθ' οἵ οἱ πρόσθεν ἅμα τράφεν ἠδ' ἐγένοντο
> Ἐν Πύλῳ ἠγαθέῃ, μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασσεν.

Quo loco apparet Ouidio interprete, idem esse generationem, atque ætatem: ætatem autem siue generationem esse cẽtum annorum. Repetitio igitur generationis, sonat ætatum, sæculorumq; continuationem, ac perennitatem. Ac Vates seipsum introducens æterne memorem, partim denotat se noscere, quæ cæteri non noscant, videre quæ multi non videant, diuinitatem, inquam, æternamq;, dignam memoria, Messiæ diuinitatem, tum se pro cæteris sistit, vt se tanquam carminis ducem canentem, vehentémq; hunc inclytum regẽ, reliqui sequantur chori plaudentium, exultantium. Ipse est carminis, oraculíque princeps. Chaldæus tamẽ videtur quid aliud respexisse. In tẽpore, inquit, illo, dicetis, Recordabimur nominis tui in omnem ætatem & ætatẽ. Vera quidem sentit, quòd tunc recordabimur, &

deinceps

Adeinceps in omnem ætatem, quia veniente libertatis vindice, pſalmi in toto terrarum orbe reſonarunt. Itaque cùm is pſalmus in omnium ore perſonet, idq; iugiter, & in omne ſæculum, cantantibus Eccleſiis pro ipſo Propheta, qui oraculum edidit, efficitur ore noſtro, vt ſempiternus ſit Vates, nominis Meſſiæ regis præco. Quod ille videns prædixit, in omnem ætatem, nomen tuum celebrabo, quoniam hoc de te, meum carmen decantabitur ſemper omnibus linguis Græca, Romana, Arabica, Æthiopica. Quanquam & in cælo canitur laudatúrque idem à ſanctis ſemper.

Propterea populi confitebuntur tibi in æternum, & in ſæculum ſæculi.

SI quis claro, integróque iudicio perſpiciat, cùm totus is pſalmus ad ſecundam perſonam quandam loquatur, videbit duos nō plures, quibuſcum Propheta loquatur, regem, ac reginam eſſe ſemper: vt vbi cum regina non ſit ſermo, à rege omnino intelligatur, quod & ipſi Hebræi non negant. Nam Rabi Dauid hic Meſſiam ſentit, Et Chaldæus præbet veritati eximium teſtimonium. Nihil verò eſt clarius, & quod (quanquam errore graues) magis excitare poſſit mētes Hebræorū, quàm hoc oraculū. Prædicat iſtam religionem & pietatem erga Meſſiam, æternā, prædicit eum à populis celebrandum, decantandū, animandum vbique gentes vniuerſas, & vniuerſa tempora complectens, populos dicens, & in æternū, & vltra, vt eſt in Hebraico. Quod oraculum nō ſolum quod nunc vulgatiſſimum eſt, tanto antè tempore prædictum, confirmat, verúmque docet, ſed cognoſcitur, adorandum, celebrandúmque, & laudandum ab omnibus populis, in æternum, Deum fore. Dicant enim Hebræi, an laudandus à populis in æternum poſſit carere diuinitate, cùm præſertim hæc non à poëtis, & oratoribus dicantur, qui templū pacis æternum, æternā famam, multáque alia ſempiterna, ſiue per exaggerationem, ſiue per mentis errorem fatentur, dicantur autem à Spiritu ſancto, omnia ſæculorū volumina proſpiciente. Tria ſunt hic diuinitatis, & iſtius quę petes omnes eſt, pietatis teſtimonia. Vniuerſitas populorum, æternitas temporum, cultus ipſe laudis, & Cōfeſſionis. Qui quanquam de hominibus dici poſſit, vt, *Iudate laudabunt*, ſiue confitebuntur fratres tui. in Pſalmis tamen propriè eſt Dei, nec mineris alium laudari, & de eo vſurpari hoc verbū hoda, confeſſionem, quàm de Deo. Hinc, Confitebor tibi Domine in toto corde meo. Confitemini Domino quoniam bonus. Confeſſionem, & decorem induiſti. Chaldæus igitur hoc loco, hæc tranſtulit, Quoniam populi qui conuertentur, confitebuntur nomen tuum, in æternum, & in ſæcula ſæculorū. Et Rabi Dauid, Confitebuntur, hoc eſt, te Regem ſuper ſe, fatebuntur, quia regnum tunc adeò magnum erit, vt tale non fuerit vnquam. Verè dicit, Nam & Daniel, regnum eius ſempiternum fore prædixit. Poteſtas eius poteſtas æterna, & regnum quod non corrumpetur. Quod de homine, & regno terreſtri, verum eſſe non poteſt. Omnia enim terrena imperia ſimilia præteritis, Perſarum, Medorum, Græcorum, Romanorum erunt, eadem natura, mortalique ætate, mutationéque in deterius. Æternum regnum, alterius generis ſit oportet, licet Philoſophi, quoniam cæleſte corpus putant æternum, è quatuor terrenis eximentes, quintum ſtatuerint analogum, vel æquiuocum ad iſta terrena. Sic æternum iſtud regnum à Prophetis viſum, & prædicatum, non vt falſum & obtuſum, & vbique caligans iudicium Hebræorum diſipit, in homine mortali, mortalique poſteritate poterit eſſe, quoniam in æterno Imperatore, ſupra humanā, vt ſit ab omni homine, & omni tempore inſuperabilis, neceſſe ſit, poteſtas, ratione, & oraculorum ſummo conſenſu comprobata. Tum ſi mortalis, vt vult cæca natio, erit Meſſias, quomodo ſumma pietate, & amore eum populi in ſæcula ſæcula, in æternitatem confitebuntur? certè ſi cum ratione, cogitata ſua ponderarent, ſum abſurditatem, & ſcripturarum in his depræuationem agnoſcerent, cum quibus digredi ſæpe coacti ſumus, quoniā & miramur in tanta oraculorum luce eos cæcos eſſe, & peruerſis corum, vaniſque interpretationibus vbique occurrere neceſſe fuit.

Æternū, pro diutur no, & ap. poetas.

Confit. ad deum ſolū, dic. in pſal.

Corp. cæl.

PSALMI LXVII. EXPLANATIO.

IS PSALMVS quoniam in titulo non eſt niſi quòd ſit pſalmus Dauid, varia fecit homines ſuſpicari, quamobrem editus eſſet. Græci (quod & Auguſtinus ſequitur) ſolum myſticum ſenſum exhibuerunt, videlicet quòd proſpiciens Dauid magnam per orbem terrarum dæmonum poteſtatem, & ad eius interitum venturum filium Dei per Spiritus ſancti reuelationem agnoſcens, precatur vt acceleret, docens tum ſalutem humanam, tum dæmonum interitum

per omne carmen Hebræi, & ipsi ancipites, alij super data lege, alij super bellis Dauid, alij D
4.re.19 g. super Gog, & Magog, alij super exercitum Sennacherib, quando Angelus centum octo-
ginta millia interfecit, editum psalmum arbitrantur. Hoc postremum quoniam & remo-
tissimum fuit à Dauid, & tametsi fuit res prodigiosa, non tamen vniuersale bonum, deinde
nulla ratione hæc suspicio roboratur, nec verisimile est Dauid qui miraculum illud plus
centum annis antecessit, oculos ad hæc defixos habuisse, quasi spiritus laborarit hæc ei re-
ferre: verisimilius est, aliquid sublimius ac magnificẽtius iuxta superiores hic doceri. Nam
& Chaldæus putauit super lata lege in monte, cum recitatum. Et Rabi Salomon de Gog,
& Magog, & de Christo nonnunquam. Quicunque igitur altius in hæc penetrauerit, com-
periet, in eo vniuersalem Dei gloriam, vniuersalem rerum prouidentiam, celebrari, com-
memoratis etiam nonnullis exemplis, quibus eius prouidentia sublimisq; maiestas mor-
Plato. talibus innotuit. Atque in eo refertur, quod Plato videtur hinc accepisse, Iouem, id est
Deum, aureo curru insidentem, Deorum immortalium frequentia comitatũ, ite per cæle-
stia templa, cælicolas intuentes, circunstantes diuinis plausibus salutare, quorum vocibus
cælum omne resultet. Multas igitur res diuinas, ac mirandas canit Psalmus, vagus per om-
nes theologiæ partes, nunc cælum, nunc terras, nunc humana facta, nunc prouidentiam,
& Nemesin ostendens, præcipuè verò Messiam decantans, vt cuncta simul quæ Græci, ac
Latini, & Hebræi crediderunt, non seorsum aliquid referatur, eóque Auen Esra testatur
hunc psalmum esse נכבר מאד valde nobilem, ac gloriosum, & grauem. Atque in titulo dici-
In finem. tur, In finem ipsi Dauid, psalmus cantici. Primum cur Septuaginta interpretes transtule- E
Nezach. runt, In finem, retuli alibi, referámque nunc breuiter. Hebraicè hæc vox נצח nazach sonat
La nezach. quidem multa, sed duos principales habet significatus, æternitatẽ, victoriam. Forma verò,
Lamnaz. & canonismus significata distinguit Atque distinctè apud Hebræos in ęternum dicitur, ac
victoria: cùm dicitur in æternum, est לנצח lanezach: cùm victoria, למנצח lamnazeach. Quæ
sunt duæ partes, le, qualis Græcus articulus, τῷ: mnazeach, participium sonans vincentem,
triumphantem, siue canentem vehementer. Crediderunt igitur Septuaginta, lamnazeach,
esse quasi lanezach, id est in æternum, eóque transtulerunt εἰς τὸ τέλος, in finem, quod illis
sonat in æternum. Plures igitur Græci, & Latini partim quid Græcum sonaret non intel-
lexerunt, nec agnouerunt in finem, sonare in æternum, plures veram vocis Hebraicæ vim
Mnazech. agnoscere non potuerunt. Docemur autem in libris Paralipomenon, mnazeclum, appel-
latos præpositos operis, instantes, vrgentes: sic quoque iubilantes, & quasi vincentes alios,
quasi triumphantes, quod genus modularus fit voce, fit organis, tibiis, tubis. Secutúsq; sum
alibi hanc sententiã, eundem esse Dauid, & mnazeach, vt Hebraicũ, quod in principiis Psal-
morum ponitur, lamnazeach le Dauid, solet iubilantis, triumphantisque Dauid, & quasi
exultantis, & duo genitiui in eundem spectent. Est alius item probabilis sensus, vt mna-
zeach non participium, sed nomen verbale sit, aut quasi gerundium, vt designet ad canen-
dum, quod idem dicitur לנצח lenazeach, sicut apparet in Paralipomenon. Primo, vbi, quod
Hieronymus vertit, Pro octaua, canebant epinicion super victoriis, est lenazeach, quod ille
Abacuk. ostendit esse canere pro victoriis, idq; Græce dicitur ἐπινίκιον. Et apud Abacuk vbi dicitur F
3 d. in nostra tralatione, Et super excelsa mea deducet me victor in psalmis canẽtem: Hebraicè
est lamnazeach bnighinothi, quod propriè sonat ad canendum in cithara mea. Faciet in-
quit, vt triumphem, & exultem. Chaldæus item pro hoc Hebraico in psalmis semper po-
nit לשבחא lesabecha, ad laudandum: quibus exemplis colligitur hoc, quod in princi-
piis psalmorũ sæpius ponitur lamnazeach, esse idem atque lenazeach quod est in libro Pa-
ralipomen. id est, ad laudandum, vt in titulo quasi sonet, ad exultandum, ad iubilandum &
ad exaltandum Deum totis viribus. Hoc carmen, ait, est ad laudandum Dominum, in eo
laudamus, exultamus. Hoc facit, inquit, hoc carmen laudat Dominum, præcipuè od vi-
ctorias, pro quibus Romani supplicationes habebant. Et Moyses, ac Maria carmen pro su-
peratis, & summersis hostibus cecinerunt, dicentes, primum cantemus. Sic Psalmorum
autores inuitãtes omnes ad laudandum Deum, docent hæc esse carmina vera, & dicunt in
principio, Hoc carmen est pro gratiis agendis. Ad quam similitudinẽ, formamq; loquendi
eodem libro Paralipomenon, vbi dicitur, Vt confiteamur nomini sancto tuo, & exultemus
in carminibus tuis: Hebraicè est להודות lohodoth, להשתבח letisthabeah, ad confitendum,
ad laudandum, exultandum. Sic in principiis Psalmorum, lamnazeach, sonabit ad ex-
Homerus ultandum, ad canendum, iubilandum. Vtq; Homerus in principiis suorum hymno-
psalmicen. rum dicit, εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, εἰς τὸν Δία, in Apollinem, in Iouem: sic vice argumenti ponitur in

nostris

Angustiis, in principio quasi in laudem Dei, exultationem Dei. Hæc tam multa dicenda fuerunt, vt essent omnia clara, quoniam iuxta tralationem Septuaginta non facilè intelligentur, cogemúrque à fonte abhorrentia sentire, vt sunt qui finem interpretantur Christum. *In finem, in Christum.* Nam tametsi Septuag. finem reddiderunt, id tamen tum non est in Hebraico, tum apud illos potius sonat æternitatem. Quoniam verò hac voce nazach designatur etiam victoria, eo vertunt mnazeach, alij Græci interpretes νικοποιῷ, vincenti, victoriam danti, quos sequitur Hieronymus: eritque eadem sententia, vt dicat, Hoc carmen canitur ei qui dat victoriam, qui facit vincere, sicut interpretati sumus ad canendum, laudandum: eos, vt dixi, sequitur Hieronymus, pro eo quod Septuag. vertunt εἰς τὸ τέλος, ipse semper reddens victori, quasi diceret, Cantoris psalmus ei qui vincit, Deo scilicet: quod clarius Græcè νικοποιῷ, victoriam danti, quanquam sint qui hanc victoriam, & conatum potius ad cantum, quàm ad victorias bellicas referunt. Potéstque, victori, referri ad ipsum Dauid, sicut superius docueram, qui vel vicerit in bello, vel triumphet in carmine. Quod autem sequitur in titulo ipsi Dauid, articulus, qui nomini Dauid apponitur le Dauid, est potius casus gignendi, sicut & Græcè τῷ Δαβίδ. Sicque *Le.* dicendum potius, Ipsius Dauid, quàm τῷ Δαβίδ. Dicitur item in titulo, Psalmus cantici, *Psal. cātici.* quod cum sit & ipsum difficile ad intelligendum, clarum faciendum est. Videtur enim esse verus sensus quem transtulit Chaldæus reddens תושבחא ושירא thusbecha vesira, laus, & canticum, quasi duo idem pollentia, vt non intersit inter laudem, & canticum.

B Cantica enim, psalmi dicuntur: vicissim psalmi dicuntur cantari. Ergo duo sunt nomina idem valentia, sicut, si diceremus, melos atque oda. Non enim esset ταυτολογία, sed maior expressio, id, passimè sit apud Prophetas. Videtur autem deesse coniunctio, Et, nec crediderim tametsi etiam diuus Hieronymus dixit Psalmus cantici; alterum horum esse casum nominandi, alterum gignendi, sed potius vtrunque nominandi, Psalmus, Canticum. Et diuus ipse Hieronymus sæpe hoc nomen mismor, quod hic reddidit psalmum, *Psal. Cant.* solet transferre canticum, vt sit quasi canticum, & canticum, quasi duo idem. Et pòst, *Cāte psal.* vbi nunc dicitur, Psalmus cantici, dicetur Canticum psalmi, vt videantur idem esse. Et *Psallere.* illic Septuaginta dicunt ᾠδὴ ψαλμοῦ, hic verò ψαλμὸς ᾠδῆς. Possumus & hoc ostendere, quod *Psalterium.* & diuus Augustinus proposuit, psallere apud Græcos non propriè dici de voce humana, sed de instrumento musico, quod à Græcis vocatur ψαλτήριον, psalterium, quod Athenæus testatur octo chordis constare, ostendens Epigonum quendam addidisse duas alias chordas. Aitque quod idem ἔψαλλεν δίχα πλήκτρου, sine plectro psallebat. Ex quo videmus, quòd cùm ille sine plectro psalleret, psallere dictum esse de voce illa musica, non humana. Plutarchus ait in Symposiis, quòd tarditatem, & curiositatem Philippi psaltes compescuit, qui eum volebat περὶ τῶν κρουμάτων καὶ ἁρμονιῶν, de pulsu, & harmonia reprehendere, Dij, inquit, auertant vt tu melius quàm ego hæc noscas. Quo exemplo apparet psalten esse qui pulset, feriátque. Sic de Hebraico mismor, tametsi ad vocem *Psaltes.* humanam interdum referatur, signare tamen propriè vocem musicam, secundum au- *Mismor.*

C tem nomen shir, vocem humanam tantum, vt ostendatur duabus vocibus & harmonica *Shir.* ipsius psalterij, & humana recitante hæc verba modulatè, hunc psalmum & alios mul- *Orpheus.* tos fuisse cantatos. Quod Orpheus lyra fecisse dicitur, vt & cantando, & lyræ chordas ducendo, ac feriendo dulcissimum redderet modulatum, quo saxa, arboresque se sequi cogeret. Viget idem vsus hodie apud mortales, & totidem instrumentis, quot & tempore Dauid ferme psalmi canuntur. Nam instrumenta, quæ numerantur in libro Paralipomenon, quibus psalmi canerentur, hodie ferè sunt eadem, in Ecclesia. *Instrumenta musica.* Numerantur ibi Nebalim, id est psalteria, & kinnoroth, Citharæ, quibus hodie respondent lyræ maiores, & minores: & mezithaim, id est cymbala, tubæ item, quarum est idem hodie quoque vsus. Nec mirum tametsi propriè Psalmus sit vox harmonica, etiam vocem humanam, carmináque propter modulatum, accessionémque vocis harmonicæ, vocata, Psalmum. *Psalmus.* Psalmus ergo propriè vox psalterij, ob affinitatem autem, & secundo, etiam vox humana, seu carmen ad psalterium decantatum.

EXurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum, à facie eius.

DESCRIPTVRVS maiestatẽ potentiámque diuinam, eiúsque exceden- D
tem omnia vim, & sapientiã, ait primo imperium eius, hostes posse labefa
ctare, daturos inimicos eius terga, formidatuŕósq; potentiã. Nihil ei posse
resistere, & quicunque eum nunc blasphemant, execrantur, si se commo-
ueat vel minimũ, si velit quid possit, ostẽdere, in cineres eos & fauillas su-
Dissipare. biro abituros. Vt autẽ is sensus melius intelligatur, sciendũ, quod & He-
bræi quoque testantur, hanc orationẽ & principiũ huius Psalmi duobus
modis efferri posse. Nam Hebraicè futurum est, sicq; per futurum potest pronuntiari: Ex-
urgat Deus & dissipabuntur inimici eius. Potest & per imperatiuum transferri, quoniam
Hebræi, & Græci futura pro imperatiuis vsurpant, sicut & Sept. & Hierony. transtulerunt.
Hos duos modos innuens Rabi Dauid, Hoc, inquit, aut est oratio, vt roget inimicos dissi-
pandos, aut prophetia, quasi vaticinetur fore vt inimici Dei liquescant. Quod si verum est,
stabit, & quadrabit sensus Christianorũ dicentium his quasi prædici euersionẽ diabolicæ
Inimici dei. potestatis. Illi enim sunt veri inimici Dei, multò magis quã omnes homines, cùm imperio
Macro. Satur. 3. 51. & gloriæ, & cultui eius semper aduersentur, quærentes ad se honorẽ maiestatis eius trans-
ferre. Et cõmunis est omniũ mortalium consensus, hostes Dei esse aduersas potestates, quæ
regnũ eius appetierunt. Quod si ad homines referas, vt sæpe in sacris literis inuenitur, ap-
pellantibus homines impios, ac superbos, Dei inimicos: etiã pulcher est sensus. Si Deus, ait,
exurget, dissipentur scelerati illi, vanescent, qui tum ipsum Deum, tum amicos eius perse-
quuntur. Hinc suspicati sunt nonnulli Hebræi hæc referri ad Sennacherib ipsos Hebræos E
persequente. Atqui non debuit res vniuersalis, & diuinæ maiestatis vniuersalis prædicatio
ad particulare redigi. Potest igitur esse aut deprecatio, vt oret Deũ excitari, euigilare, cõ-
Precatio. Prophetia. mouere sese, facere potentiæ suæ contra hostes indiciũ. Potest & futurum esse, vt prędicat
fore vt inimici Dei vanescant. Atq; oratio de futuro, aut erit, tanquã prophetia, aliquid exi-
mium prædicens, aut est vniuersalis, de potestate diuina enuntiatio, & demonstratio mira-
bilis, & ineffabilis potestatis eius. Quo volente, & nutu solo, ad quẽ tremit olympus, mon-
Exurgere. tes quatiuntur, nullus erit locus qui fugientes hostes recipiat. Nec dubiũ est, quin exurgere
dictũ sit ἀνθρωποπαθῶς ab humanis actibus, cùm irati surgimus, cùm expergiscimur, euigila-
mus, cùm vocat res, & properare facit, cùm maturamus. Atque ideo Hebræi dicunt, exur-
gere, esse potentiam suam demõstrare. Et Græci ferè quiddã simile, τὴν ἀνάστασιν καλεῖ, τὴν τῆς
μακροθυμίας παῦλαν, surrectionẽ vocat, patientię suę finem & interruptionẽ. Euthymius quo-
que monet, vt surrectionem θεοπρεπῶς, diuinitati congruentem intelligas, motum ad ple-
ctendos hostes. Ac cùm non haberet ex Hebraico esse posse hanc orationẽ de futuro, dicit
eam intelligendã quasi optatiuè, Vtinã exurgat, & dissipẽtur. Sed Hebraicè sciẽtẽ is scru-
Facies dei. pus non male habet. Sic quoque facies Dei siue præsentia, dicta est figuratè à corpore hu-
mano, & quia fugiunt cùm pateant hostes, gladiũ persequẽtis. Sicut autẽ surgere intelligi-
mus diuine, sic hostiũ fuga intelligẽda est humane, vt homines fugere, dissipari, perturbari,
pauescere, deinde interfici à persequẽtibus, cædi, mactari solent. Nam alioqui quocunque
aufugeris, à conspectu Dei abire non poteris. Sed à similitudine rerũ humanarũ dictum est, F
tanquam fortissimo Deo, turbante, profligante hostium phalangas: inimici autem Dei
sunt quos etiam diuus Paulus vocat θεοστυγεῖς, Deum odio habentes. Habuit & apud Græ-
cos antiquos suum nomen ἄθεοι ἀσεβεῖς, sine Deo, sine pietate. Claret etiã Hebræos aliquid
arcanum atq; abditum sub isto Psalmo cantari putasse, quòd hos inimicos Dei, Rabi Salo-
mon exponit Esau, id est Romanos, vt ipsi putant, quos destruẽdos in aduentu Christi præ-
dicant. Sicque constat omnium consensu esse de aduentu Christi hæc accipienda, licet di-
uersis rationibus exponantur, peruerse, vt solet, ab Hebræis.

Sicut deficit fumus, deficiant: sicut fluit cera à facie ignis, sic
pereant peccatores, à facie Dei.

EST, vt solet, eorundẽ clarior quædam explicatio crescente oratione, & manifestiora
Deficere. ponente. Hoc erat ergo dissipari, & fugere, deficere, liquescere, abire in nihilum. Est
Fumus. autem & hoc efferẽdum per futurũ, si placet prior ille sensus. Non solùm que ait ho-
stes verrendos, sed liquefaciendos etiam, & dissipãdos in nihilum. Duobúsque internecio-
nis eorũ perspicuis exẽplis est vsus. Nihil enim est vento ac fumo inanius, & quod facilius
dissipetur, ac vanescat, tam cito deficiat: cera quoque igni admota extemplo liquescit
in nihilum, vt quæ fuerat, non appareat. Et Græci hanc similitudinem explicantes, vt fu-
mus à

Amus à vento dissipatur, & ab igne cera resoluitur, sic impios à potentia diuina resoluendos. Hebraicè pro Deficit, quod Græcè ἐκλείπει, positum est [Hebrew] hithnedoph, quod quidem to nat propellere, abijcere, quod fit à vento, cùm fumus in aëra tollitur, eum fugante, & dispergente. Septuag. rem ipsam, & finem dixerunt, cùm in nihilum abit. Porrò quod illi dixerunt, Deficiant, licet sensus non variet, Hebraicè tamen dicitur, Sicut propellitur, fugatur, abijcitur fumus. [Hebrew] thindoph, propellas, abijcias. Sicut fumus turbatur, & tu turbes, aut turbabis, & proijcies: vt sit oratio ad ipsum Deū. Et quod ait, A facie ignis, Hebraismus est. Omnem præsentiam, siue humanam, siue rerum inanimatarum, faciem dicūt, vt facies terræ, facies abyssi. Latini quoque dat os, & vultū sæpe rebus inanimatis, extulit os sacrum: sic & superficiem, quasi superiorem faciem, de omnibus dicunt. Quod & Græca vox recipit πρόσωπον, quasi anterior aspectus cuiusque rei. Quódque Latinus dixit, Fluit, Græcè melius, & expressius τήκεται, dissoluitur, absumitur. Et Hieronymus in Psalterio ex Hebraico, Tabescit. Et quod Septuaginta dixerunt ἁμαρτωλοὶ, peccatores, grauius est Hebraicè [Hebrew] resharim, impij. Sicque cæteri apud Græcos interpretes, id est Aquila, Symmachus, transtulerunt ἀσεβεῖς, quos sequitur Hieronymus dicens impij. Et ipsi Septuag. hanc eandem vocem in primo Psalmo transtulerunt ἀσεβεῖς, impij. Non simpliciter ergo peccatores dicit perituros, sed grauissimè peccantes, id est impios, quos paulò ante inimicos Dei dixit, vt idem sit Dei inimicus, atque impius, qui Græcè, sicut Hebraicè rectè dicuntur, vt dixi, ἄθεοι, θεομάχοι. His sempiternam cladem comminatur, & optat, in quibus non solum impios, & à cultu Dei abhorrentes homines intelligere necesse est, sed multò maximè omnium impiorum principes, & ductores dæmones. Quos etsi vulgus fortè non videt, quid in Republica Dei peccent, quas impietates exerceant, sapientissimos tamen Prophetas hæc nō latuisse credendum est. Augustinus sentit Iudæos qui cruci amantissimum Dei filium affixerunt. Vbique autem in sacris literis intentus impiorum desideratur, vt, Deficiant peccatores à terra, & iniqui ita vt non sint. Et, Nonne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Sic nunc quasi sceleratis, & impiis extinctis, & procul à luce, ac vita fugatis, solos pios, perpetua pietate, & cultu, ac laude Dei, lætantes, cupit esse quietos, & viuere. Eóque ait:

Perflatur. *A facie ignis.* *Fluit.* *Peccatores.*

Et iusti epulentur, & exultent in conspectu Dei, & delectentur in lætitia.

QVOD Latinus dixit, epulentur, non videtur quid propriè Latinis sonet epulari, intellexisse. Quis enim nescit epulas cibos appellari? Epulæque ante ora paratæ. Inde dicitur epulari. Græcum igitur melius, & Hebraico respondens εὐφρανθήτωσαν, lætentur, exultent, hilarescant, sint animo læto. Dicitur enim ab εὖ & φρένες. Lætitia vero & gaudia non in sola mensa existunt, nec illa gaudia iustorum respicit Vates. Propter hoc forlo defendi Latinus, vt quasi spirituales epulas senserit, de quibus diuus Paulus, Itaque epulemur in azymis synceritatis, & veritatis: vt triumphum, lætitiámque iustorum, epulas vocarit. Græcum est clarius, & Hebraicè [Hebrew] ismechu, lætentur, exultent. Hieronymus item transtulit lætentur. Psalterium quoque Augustini, ab alio quàm nostrum è Græco in Latinum, tralatum, habet iocundetur, quod est melius, ne sympolia conuiuiáque iustis, & bacchanalia videatur ascribere. Quódque sequitur: Et exultent bene Exultent, siquidem & Hebraicè immensa quædam lætitia designatur, [Hebrew] iaalezu, sonátque iubilate, efferri gaudio, exilire, omnibus lætitiis incedere. Vocat iustos ad magnam lætitiam, vt alibi, Venite exultemus Domino, iubilemus Deo salutari nostro. Quod quidem omnibus ferè in Psalmis fit, prouocante Vate ad laudem Dei omnes iustos, Deúmque colentes, vt gestiant gaudio, animo, corpore, voce, exultent, quo amorem erga Deum significent. Lætitiæ, plausúsque fiemunt, omnibus in templis matrum chorus. Hæc enim maximè cupiunt illi. Potest esse, vt dixi, vaticinium de futuro, vt prædicat incommemorabilem quandam lætitiam, redeunte Christo in mundū, cum summa maiestate, cùm impij lugentes, à cōspectu eius aufugient, iusti, ac probi incōmemorabili gaudio exultabūt. Nulla enim erit vnquā maior lætitia, & alacritas, ante principē suum, cui erunt cōformes, his exultantibus. Quòd si inuitat ad laudandū, sicut sæpe faciunt Psalmi, cōspectū Dei intelligēmus secretam eius præsentiam, cui præcipuè assistimus, cùm ad eius cultū accedimus. Hæcq; ad laudem Dei inuitatio præcipuè fit in Psalmis, quorū hoc est opus. Ter autem inuitat, epulentur, exultent, delectentur: totáque hęc exultatio Psalmorum, laudúmque diuinarum erit.

Epulari. *Exultent.* *In conspectu.*

Cantate Domino, psallite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum, Dominus nomen illi. D

Psallite. CÆTERA sunt clara. Quinquies inuitat ad laudem Dei, aut quandam exultationem prædicit. Et pro psallite זמרו zameru. Chaldæus dixit שבחו shabehu, laudate. Nomen
Nomen. quoque est pro ipso Deo. Quod autem dixit, Iter facite, secus accipiẽdum est, & se-
Iter facite. cus Hebræi exponunt. Hebraicè est סלו sollu, exaltate, euehite. Causa autem varietatis fuit quòd verbum Hebraicum salal est ἀμφίβολον, designans tum aggerare, aggerem facere, tum ob hanc fortasse similitudinem, accumulate laudes, euehere, exaltare. Vt enim Latinè à cumulo lapidum, ac materie, cumulum honorum, ac laudum dixerũt: sic ab aggeratione terrestri, Hebraicè aggeratio laudum dicta est. Siquidẽ & hoc Latinũ, de materia proprium, tralatum est ad orationem, quæ cùm crescit, exaggerari dicitur. Itaque etiam Hebræi, id est Auen Esra, Salomon, Dauid, exponunt hanc vocem sollu רוממו הללו romemu, hallelu, exaltate, laudate. Quanquam Hierony. transtulit præparate viam. Et Græci hoc volunt esse sicut illud, Parate viã Domini. Sed certè videtur aliud dici hoc loco. Nam sequitur mox aliud verbum similis significatus, exultate in conspectu eius, patris orphanorum. Quòd si præparationem viæ velimus quasi intelligere triumphum, & pompã, quæ præparatur venturis regibus, cùm sternitur omne solum floribus, & coronis, odores vndique exhalant, nos autem ornati obuiam incedimus, canentes, pæanizantes: hoc fortasse, & Hebraicum potuit respexisse, & Græci veram proprietatem reddidisse. Omnis enim ista toties repetita E exultatio, non aliud quàm triumphus est, & pompa, ad quam inuitat psalmus, quale fecit ipse Dauid, cum omnibus harmonicis instrumentis canentibus, toto populo plaudẽte, ipse coram arca, quæ deducebatur, exultebat, tripudiabátque. Is sensus potest latere sub ὁδοποιήσατε, parate aut facite viam, quod & quidam Hebræorum senserũt. Verus tamen, & certior significatus expositus est. Theodoritus quasi hæc Apostolis imperari censet, vt faciant
Qui ascendit. iter in omnes gentes cum plausu, & chorea, & Deo pateat iter, quod & Augustino arrisit. Quod autem dicitur, Et qui ascendit super occasum, sciendum pro ἐπιβεβηκότι, ei qui ascendit, in fonte esse לרכב lerokeb, id est, equitanti. Nam rakab, est equitare, & rokeb, equitantem, ascendentem equum sonat. Et pro occasu, est Hebraicè ערבות araboth, quam vocem secus Hebræi exponunt, secus Hierony. interpretatur. Chaldęus pro ea, in sua ex Hebraico in Chaldaicum tralatione posuit כורסיה יקרה cursea iekara, solium maiestatis suę dicens. Ex-
Super occa. altate eum qui sedet super solium maiestatis suæ, quanquam posuit, & ipse, arabot. Iuxta quem sensum Hebræi exponunt, Et qui ascendit, aut equitat super cælis, sicut ascensor ducit equum quocunque vult, sic Deus benedictus, versat, torquétque orbes. Hæc illi dicunt. Atque hoc nomen Hebraicum est valde polysemum, nunc desertum significans, nunc ve-
Araboth. speram, nunc dulce, ac iocundum. In numero multitudinis dicitur araboth. Sept. acceperunt pro vespera. Hier. transtulit deserta. Verum est nomen beatissimarum iucundissimarúmque cæli regionum, quæ dicuntur araboth, quasi amœnitates, quas & Homerus describens ibi dicit esse nectar, & ambrosiam, nunquam locum illum ventis infestari nubibus F opacari, gelida niue conspergi, aut pluuia allui. Hebræus similia sentiens hanc regionem vocauit araborth, suauitates, iocunditates, beatitudinem, felicitatem: hic equitare aureis quadrigis inclitum regem, Deum aut in solio maiestatis suæ sedere, vt huic iubeat nos canere, hunc noctésque, diésque cogitare, & laudare. Itaque & Porphyrius, Apollinis oraculum tale adducit decimo libro ἐκλογίων φιλοσοφίας, quo Deum precari docuit Apollo, cùm celare non posset veritatem, sed exprimere coactus. Afferámque hoc exemplum, vt sublimis philosophia istius loci sit perspectior.

De per. philosophia, lib. 3. c. 14.

Ἀθάνατε τ' ἄρρητε πατὴρ αἰώνιε μύστα,
Κόσμων ἀμφιδρόμων ἐποχούμενε δεσπότα νώτοις
Αἰθερίοις, ἀλκῆς ἵνα σοι μένος ἐστήρικται,
Πάντ' ἐπιδερκόμενος, καὶ ἀκούων οὔασι καλοῖς,
Κλῦθι τεῶν παίδων, οὓς ἤροσας αὐτὸς ἐν ὥραις.
Σὴ γὰρ ὑπὲρ κόσμον τε καὶ ἄρκτον ἀστερόεντα
Χρυσῆ ὑπερκεῖται πολλὴ αἰώνιος ἀλκή.

Quæ & si difficile reddentur Latinè, conabor tamen:

Incorrupte pater, sacer, haud effabilis, atque
Æterne, inuectus mundis voluentibus, ipse

Retherius

A *Aetherius campis rex incolis, alta potestas*
Regnat vbi tua, státque immota: hic cuncta tueris,
Auribus & pulchris exaudis, respice natos
Alme tuos, quos semper amas: nam desuper astris
Aurea maiestas tua, mundum & desuper omnem
Euehitur, semper stabit, vinétque perennis.

Hæc quasi ex hoc loco tralata, aut ob diuinitatem ab oraculo similia dicta videntur. Nam propriè quod Hebraicè dictum est rokeb, est quod dixit oraculum ἐποχούμενος, inuectus, equitans. Et quod nostrum oraculum araboth, illud appellauit κόσμους ἀμφιδρόμους, mundos circumrotantes, quod etiam sentiunt hic Hebræi. Appellauit etiam νῶτα αἰθέρια, solum cæleste, superficiem æthereã, vbi dicit esse maiestatem Dei æternam, stabilem, supra astra, supra mũdum. Oraculum verè diuinum, nostris litteris cælestibus, altissimæq́; philosophiæ simile. Quo declaratur sedes Dei æterna, incorrupta, & motor cæli Deus, quod & philosophi senserunt: qui si nostra oracula, si principium & fontem huius sententiæ cognouissent, non applicassent Deum suo orbi, sed imperium cæli ei, habenásque diuinè, & vt Deum decebat, dedissent: & vt altissima philosophia docuerat, præterea quod hoc oraculum dicit, inde & ex tam sublimi, tã regio loco, Deum omnia intueri, omnia exaudire, & amare filios suos, id est homines, & exaudire vocantes. Est igitur sensus clarus, quid sonet rokeb harabot, ascendens, vel equitans, loca beata: notat enim tum sedem Dei æternam, auream, ma-
B iestatémq́; in cælo defixam, sicut Chaldæus docuerat, & oraculum, tum eum esse qui regat moles cælestes cum ratione, perpetuaq́; cõstantia, hócque est ἐποχούμενος κόσμων ἀμφιδρόμων, inuectus mundis circũuoluentibus, siue rotatis. Ideo hunc locũ nõ videntur nostri intellexisse. Nam Græci occasum, tenebras, & ignorantias gentiũ interpretãtur, ad quas Apostoli mitterentur, sequentes superiorẽ sensum. Occasúmq́; tenebras humani pectoris interpretantur. Ascendere quoq; deserta nõ claret, quid sonet. Videmus quàm sit ille sensus altior, clarior, regalior. Iubet psalmus, vt cantemus ei, vocibúsq́; nostris eum exaltemus, cuius sedes, & maiestas altissima, in locis cælestibus, regẽs omnem mundum. Ideo vocatur Altissimus, & nos ab eo viuimus, qui nobis monet, & regit cælum, inuentor eius. Fuerunt ex Hebræis qui putarẽt araboth, cælos dici, quasi deserta, id est vastitates, latas regiones, sicut Homerus vocat εὐρὺν ὄλυμπον. Nihil est enim eo vastius. Hique nõ ab harab dulce deduxerunt. *Altissimus.*
Posset autem defendi interpretatio Septuag. si acciperetur pro Christo, qui ascenderit in cælum, versus occasum, partem pro toto accipiendo, aut in vniuersum de equitatione Dei versus Occidentem solem, sicut in fine dicet, Ascendit super cælum cæli ad orientem, licet locus possit secus exponi, vt per vniuersum cælũ, dicat Deum equitare. Nicolaus Hebræos ait Araboth, putare vnum è septem cælis, quasi cælum empyriũ, ad quod ascenderit Christus. Burgensis sicut Rabi Dauid, primum mobile, quod hic occasus dicatur, quia ab ortu tendit in occasum. Quasi dicat psalmus, Qui ascendit versus Araboth, id est occasus. Quæ omnia eodem fermè tendunt, vt cùm probabiliter cuncta dicantur, similem quoque atq; *Ascensio Christi domini.*
C eundẽ habeant sensum, præcipuè si rectè intelligãtur. Est enim cælũ araboth, propter amœnitatem, propter latitudinẽ, propter motũ in occasum. Quod autẽ dixit, Dominus nomen illi, in fonte est ביה שמו beiah shemo, id est, in iah, quod est nomen eius. Et Hiero. In domino nomen eius. Dicit vt laudemus eũ, appellantes eum suo nomine Iah, quod est nomen diuinum, in psalmis frequẽtissimum. Omnis enim psalmus qui inchoatur, Laudate Dominum, Hebraicè est hallelu iah, Laudate iah, Laudate eum qui dicitur iah. Quod dicunt Hebrei designari eum esse creatorem mũdi, atque autorem. Rabi Salomon vult eo designari timorem, quasi iah sit Deus timendus, verendus, vt psalmus dicat, Laudate, & timete eum. *Dominus, nomen illi.* *Iah.*

Exultate in conspectu eius, turbabuntur à facie eius patris orphanorum & iudicis viduarum.

PRIMVM sciendum est, principium huius versiculi hærere cum superiore, vt dicendum sit, Dominus nomen illi. Et exultate in conspectu eius. Nam Hebraicè coniunctio est, &, sicut Græcè, καὶ ἀγαλλιᾶσθε. Secundo, superfluò additum est Græcis ταραχθήσονται ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, turbabuntur a facie eius. Hoc enim in Hebraico nusquam est, nec vllam habet hoc loco rationem, nec credo Septuag. apposuisse, sed potius aliquo casu irrepsisse. In tralatione quoque Hieronymi ex Hebraico non habetur neque apud Chaldæum. Igitur veluti adiectum, prorsum obliterandum est, consequens autem, & addens ad *Et turbab. à fac. eius.*

superiores laudes diuinas, quibus dixerat thronum eius æternum esse in cælo, regeréque D motus cælestes, nunc vt eum in tanto rerum suarum fastigio, in tanta maiestate etiam mitissimum ostendat, ad pupillos & viduas docet eum sese inclinare, aspicientem in cælo, & castigãtem, eos angentes, & turbantes. Opinabar autem superius oraculum illud diuinum Apollinis, aut acceptum ex isto loco, aut veritatem ad eandem spiritum illum adduxisse. Vt enim illic vbi diuinam maiestatem, æternam, inconcussam, ineffabilem, in cælo florentem, vbi motus cęlestes ab ea regi, cieríque dixisset, postea dixit eum diuinis oculis, & auribus benignis, nostras videre, & audire preces, filiósque suos homines nunquam amare cessasse sic nunc oraculum cùm eum altissimum prædicasset, prædicat item clementem, suauem, misericordem, aspicientem omnes, iniuriam patientes, præcipuè pupillos & viduas, genus omni ope humana destitutum. Atque adeò bonitatem in hoc eius prædicat, vt patrem eum appellet pupillorum, & iudicem viduarum, sicut oraculum, filios. Et ipse Christus docuit eum nostrum esse patrem. Hæc est ad superiora consecutio. Itaque dicendum est, Cantate Domino, psallite nomini eius, qui graditur super astra, nomini eius, & exultate ante eum. Pater pupillorum, iudex viduarum, Deus in loco sancto suo. aut dices per casum dandi, Exultare ei, qui est pater pupillorum, iudex viduarum. Ideo Hierony. hoc obseruans dicit, Et exultate coram eo patre pupillorũ, & iudice viduarum. Oraculum dicebat πατὴρ ἀθάνατος, Pater immortalis, pater æternus, ineffabilis. Et consecutio quidem clara, & clarus sensus. Nam Dominus altus quidem est, sed & humilia respicit. Sicque pleni sunt diuinis sensibus psalmi, nunc maiestatem Dei, nunc prouidentiam decantantes. Ac si velles sequi E Hebraicum, pars versiculi sequentis, Deus in loco sancto suo, est cum præsenti versiculo coniungenda. Sed hoc minimum refert.

Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit vnius moris in domo.

Deus in loco sancto suo.

QVo sensu dicat Deum esse in loco sancto suo, & qua consecutione, Hebræi quoq; docent. Sic enim legendus esse videtur totus versiculus, Pater pupillorum, iudex viduarum, Deus in loco sancto suo, è loco illo sublimi, & eminentissimo aspicit res terrestres, præcipuéque vexatos miseretur, sicut dicebat oraculum πάντα ἐπιδερκομένῳ, omnia aspicienti è cælo, vbi tua potestas firmata, ac stabilita est. Inde est pater pupillorum. Chaldæus autem dixit, Deus in habitaculo domus shekina, sanctitatis suæ. Est autem shekina

Scena.

nomen à verbo shacan, quod Græca dialectos vsurpauit, scena, sonátque illud Hebraicum, habitationem. Sed quadam priuata loquendi ratione, vocat shekina, diuinam maiestatem, diuinitatísque locum, ipsámque inhabitantem diuinitatem. Ac pro loco Hebraicè dicitur מכון mecon, habitaculum, sicut Aristoteles dicit [illegible], habitaculum Dei, esse cælum, negans extra cælum, vbi degit πᾶν τὸ θεῖον, tota diuinitas, esse locum. Et tamen, inquit, sunt ibi res, optimam vitam ducentes, vt necesse sit locum ibi esse dicere, rursum non esse, sed res

Vnius moris.

nostris dissimiles. Quod autem sequitur, Vnius moris, Hebraicè est יחידים iachidim, quod sonat singulares, eóque Hiero. transtulit solitarios, secutus Symmachum vertentem μοναχούς. F

Monachi.

Septuagin. Græcè dixerunt μονοτρόπους. Duo sunt sensus apud Hebræos super hac re, vnus quòd solitarios facit habitare, id est, quòd sterilibus det habitationem, det familiam, det domum, sicut dicitur de obstetricibus in Exodo, quòd fecerit eis Dominus domos, hoc est copiosam familiã. Sic nũc cùm diuina beneficia recenseat, narrat eum esse prolis datorem, quæ res plurimi fiebat apud Hebræos. Iuxta quem sensum iakidim transtulit Aquilas μονογενεῖς, vnigenitos, quod Auen Esta exponit Deum diffundere, dilatare vnicos, facere eos plures, augere familiam. Chaldæus item, iuxta hũc sensum transfert מזוג זוגין mezaueg zugim, sociat, coniungit iugatos. Vsúsque est voce Græca ζεύγνυμι. Alter est sensus, quòd quãquam quis est omni humana ope destitutus, quanquam solitarius, derelictus, Deus tamen habitare eum facit, facit viuere, dat ei opulentiam, felicitatem, dat domum, dat familiam. Isq; verisimilior sensus videtur, hærens ad superiora. Pupillos enim ac viduas nominauerat, hi verò sunt solitarij, destituti, soli, nudati pręsidiis, his Deus clementissimus & misericors fert opem, facit opulentos eos, est eis δώτηρ ἐάων. Atque videtur is sensus, qualis alio in psalmo, Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum lætantem. Solitarios igitur intelliges viduas, pupillos, pauperes, auxilio destitutos. Sicque clarus est sensus. Gręci ex parte viderunt hunc sensum interpretantes μονοτρόπους, simplices, iustos, syncetos, non duplices, his parare Deum domos, quas iuxta diuum Paulum, Domos nõ manufactas, domos cælestes, æternas,

Aeternas Is sensus magis est allegoricus quàm ad litteram Rabi quoque Salomon nimis allegoricè, solitarios, vel vnicos interpretans ipsos Israëlitas ante Christi aduentum dispersos, eo adueniente colligendos in stationem securam, & tranquillam, referens totum psalmum in aduentum Christi, quem expectant. Quoniam ergo Deo altissimam regionem tribuerat, cum in altissimo maiestatis gradu locauerat, eum tamen non solum non spernere res humanas dicit, vt etiam sit refugium miserorum, pater pupillorum, iudex viduarum, destitutorum, atque exutorum adiutor, & largitor necessariarum rerum, præcipuè tecti, familiæ. Atque habitare facere, est dare domum, dare tectum: domo autem cætera necessaria continentur. Ideóque simile huic beneficium aliud introducens, eximium prouidentiæ, clementiæque suæ exemplum, ait: *Qui habitare facit in domo.*

Qui educit vinctos in fortitudine, similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulcris.

IN his obsetuāda multa, vt veritas elucescat, facilis, & perspicua in fonte. Nam quod Septuagin. interpretati sunt ἀνδρείᾳ, fortitudine, Hebraicè est בכושרות cosharoth. Hebræi catenas dicunt, dicentes in hac voce esse caph, loco coph, vt nomen descendat à קשר cashar, ligauit, strinxit. Inde catenæ, casharoth, quasi clausuræ. Siquidem hoc verbum venit ex Hebraica lingua, ad Latinos. Ac quanquam sunt qui casharoth interpretētur, congruentias, exponentes tempore cōgruenti eductos, vinctos Hebræos de carcere Ægyptiorum, ille tamen est purior, veritati congruentior sensus. Dicitque psalmus, qui educit vinctas catenis, qui de carcere, & catenis eripit. Has catenas Septuagin. dixerunt ἀνδρείαν, fortitudinem, vt innuerent hunc sensum, Qui educit eos qui fortiter legati. Et Græci expositores sensum non ignorarunt. Didymus Liberans, ait, πεπεδημένους ἐν (σειραῖς) τῶν οἰκείων ἁμαρτημάτων, compeditos catenis suorum peccatorum. Chaldæus ad captiuitatem referens, ait eos eductos, de pombi, id est, cum pompa, magnificentia. vbi est vox Græca πομπή. Quod autem sequitur, Similiter eos qui exasperant, qui habitant in sepulcris, longè aliter Hebraicè hoc modo, videlicet, אך סוררים שכנו צחיחה veruntamen rebelles habitauerunt in loco squalenti. Quorum is sensus est, quòd vincti, & compediti catenis liberi abeuntur, & in lucem educentur aperta imtat sceleratii, duri, præfracti, impij, & contemptores, habitabunt in locis horrendis, squalidis, siti, & ardore formidandis. Et sicut solitarios dixerat ditandos, vbertate replendos, sic vexatores eorum, siti, fame, egestatéque necandos. In Hebraico igitur est particula aduersatiua ak, qualis, at, Latinis: referens contrarium eorum quæ dicta sunt, nec sonat vnquam ὁμοίως, similiter. Et quod Septuaginta transtulerunt τάφοις, sepulcra, Hebraicè est צחיחה zechicha, quod Hebræi quoque testantur sonare squalorē, sitim, horrorem. Quod Septuaginta explicare volentes, sepulcra dixerunt. Dicitque Psalmus, siti, fame consumentur inimici, pijs ex eorum manibus liberatis. Ideo Hieronymus in suo Psalterio refert ens Hebraicum dixit: Increduli autem habitauerunt in siccitatibus. Considerēmus autem vt hæc inter se opponantur Sicut enim Deus, pios, & se colentes eripit, se qui Cnon eripiuntur, necessariò sunt impij, duri, implacabiles. Hi dicuntur Hebraicè sorerim, qui Deo adnersantur, eósque Septuaginta dixerunt παραπικραίνοντας, exacerbantes, exasperantes, Deum ad iracundiam prouocantes, debiliores prementes. Itaque Græci videntes coniungi vtranque partem, quòd & uincti, & exasperantes æque liberari dicātur, hos exasperantes, Iudæos sunt interpretati, à duritie, & perfidia Iudaica ad Christum redeuntes. Compeditos autem exponunt dæmonū catenis prius alligatos. Et de resurrectione quondam hic esse vaticinium credunt, quia dicantur habitantes in sepulcris, liberādi. Fortitudinem quoque interpretantur virtutem diuinæ potentiæ, aut euangelicorum verborum, quorum vi sint homines è tenebris liberati. Is sensus est pulcher est, tamen non est in fonte. Atque ex parte vera dicunt, vinctos, exponentes dæmonum laqueis, & catenis prius impeditos. Siquidem & Hebræi ad quosdam suos sensus abeunt, alij referentes ad eos qui vincti essent à Sennacherib Rege Assyriorum, alij ad ipsos Hebræos sub Pharaone ligatos, alij ad tempora impij Antichristi, Gog, & Magog. Sed cùm hæc generaliter dicantur à clementissimo Deo prouidentes humanæ, & quod plerosque perpulit in errorem, absese hinc diuinam prouidentiam suspicantes, quia iustos vexari, laceratos cernerent, ipse autem dicat Deum hæc videre, & eripere pios de manibus crudelium: profectò aut ad vniuersalem prouidentiam sunt referenda, aut ad eam maximè liberationem quæ fuit maxima, ac diuinissima, à Latinis & Græcis proposita. Quod eò potissimum est verum, quòd Chaldæus

In fortitudine.

Catenæ per catorum.

Similiter & qui exasp. qui &c.

Captiuitas ...

Captiuitas Ægyptiaca. refert ad captiuitatem Ægyptiacam, sub qua (tota nostra theologia assentiente) contine- D
tur dæmonum captiuitas, ab eisdémque liberatio.

Deus cùm egredieris in conspectu populi tui, cùm pertransieris in deserto.

PROPOSITA vniuersali Dei prouidentia, ac beneuolentia erga res humanas, accedit ad quædam particularia exempla. Nec tamē in Hebraico propriè explicatur hoc exemplum. Chaldæus autem referens sæpe sensus occultiores, egressum Dei ante populum suum, exponit, quādo in columna nubis, & ignis anteibat populum, noctu ignea columna, interdiu clara nube præcedente. Egredi igitur antè, designat Hebræis ducere, Deo duce cesserunt, ducente Deo, ex Ægypto Hebræi. Græci verò referunt ad superiorem sensum, qui mysticè latet sub isto qui dicitur in Hebræo, & à Chaldæo ponitur. Egressúmque interpretantur cùm cœpit Euangelium diffundi, & cùm Christus dixit, Ecce, relinquetur domus vestra deserta. Desertum autem interpretantur gentes diuina sapientia carentes, ad quas Deus ipse egressus sit. Sensus qui dicitur litteralis, est clarus de egressu Iudæorum ex Ægypto. Licet non desint qui dicant Deum ingredi ante populum suum in bello, vt ad bellicas pugnas hæc referantur. Et cum Hebræi ad terram promissam tenderēt, quibus castra mouentibus, omnis terra expauit, & concussa est, vt hæc dicta sint quasi ὑπερβολικῶς,
Sela. non multum hæc a se distant. Additur autem in versiculo Hebraico, sela, quod Hierony. transtulit semper. Apparet autem ex sacris litteris, esse particulam affirmationis, qualis est E
amen, quod propriè sonat verè, certè: ideo Septuaginta. γένοιτο, fiat. Idem ferme sonat sela. Additúrque nonnullis in locis ad confirmationem rerum dictarum. Quales apud Græcos ῥα, κὲν, μὰν, τοι.

Terra mota est, etenim cæli distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israël.

Ter. mota. SI egressum Hebræorum ex Aegypto iuxta Chaldæum superius interpretemur, dicitur sicut idem interpretatur, quod dum Lex diuina daretur in monte, terra mota est, terra mouit, sicut in Exodo legitur, auditæ voces, visæ coruscationes, numine diuino præsente, totúsque mons fumigabat. Rabi autem Dauid refert ad superiores sensus, quòd in bello hostes formidarint, retróque cesserint, perterriti, tumultuātes. Motum terræ Græci referunt ad passionem Christi, aut motum gentium ad nouam religionem accedentium. Videtur, vt dixi, sensus Chaldæi patens, & proprior. Claret enim in exodo, omnia summæ maiestatis, dum lex ferretur, apparuisse signa, præcipue motum montis Sinai.
Cæli distil. Quod autem ait, Etenim cæli distillauerunt à facie Dei Israel, cælestem distillationem, figuratè dixit, liquorem cælestem, lapsum cælestium gratiarum, affluentiam diuini boni, effusionem spiritus diuini. Sicut dicitur in Isaac, Det tibi Deus de rore cæli: Et, Rorate cæli desuper. Distillauerunt autem cæli tunc, omnibus gratiis, diuináque clementia liberalissima fuit, fontibus sapientię laxatis. Non placet quòd Rabi Dauid hanc distillationem, aëris F
super hostes obfuscationem interpretatur, quia cùm stillat cælum, tenebræ inhorrescant. Non enim (reor) distillationem leuem, & placidam, tenebrosam pluuiam appellasset. Licet alium sensum de lata lege proponat. Et distillauerunt, de manna Theodoritus interpretatur. Alij de ingentibus pluuiis, quibus oppressus sit Seon Rex Amorreorum. Quod autem dicit, A facie Dei Sinai: à facie, designat à cælesti loco, à sedibus ætheriis. Quanquam Græci προσωπικῶς, à facie, pro ab ipso Deo positum. Aut poterit stare sensus ille, terræmotus, coruscationes, pluuiam in danda lege accidisse. Quorsum autem ista referuntur, vult summam maiestatem, augustúmque Dei numen prædicare, potentiam efferre, recensens prodigia, & ea quæ humanas mentes moueant, quæq́; attestantur ei, ac sint tanquam signa suæ magnitudinis impressa animo. Columna nubis interdiu, columna ignea noctu impēdens, ducénsque populum. Pòst lex data in deserto, est ad præsentiam diuinam contestandam,
Sic & euāgeliū cōfirmatū legitur. Math. 27. excussus mons, caligine, coruscationibúsque oppletus, pluuia demissa cælo. Referūtur prodigia, quibus ingens beneficium expressum est, cuius terra, cælum, aër, testes quasi fuerunt. Quod autem Septuag. transtulerunt καὶ γάρ, Et enim: Hebraicè est אך ak, veruntamen, certe, vtique. Nec reddit causam, sed affirmat: quæ quoniam eo modo obstat ad sensum Græ-
Dei Sinai. cis, eam redundare dixerunt. Et quod ait, Dei Sinai, est Hebraicè זה סיני zeh Sinai, is est Sinai, sicut reddidit Hieronymus. Declarat autem vbi hæc prodigia facta sint, quæ terra excussa,

Acussa, vbi cæli distillauerunt. Dicitur quoque bis in Hebraico, A facie Dei, Dei Israël. *Deus Israël.*
Deus autem Israël est, nō quia Israël, vt passim Græci, & Latini suspicantur, dicatur videns
Deum, quod scriptio demonstrat Hebraica. Non enim scribitur ראה איש vir videns Deum
sed ישראל sonátque superans, vincénsque Deum, quando luctatus est cum Angelo, ac superauit, aut non est ipse ab eo superatus. Tunc cum Angelus vocauit superantem, Deum.
Itaque cogor mirari Philonem dicentem, ἰσραὴλ ἑρμηνεύεται ὁρῶν θεόν. Interpretatur Israël
videns Deum. Deus autem Israël est, quod hæc sola natio verum Deum coleret, cui se
manifestum dedisset.

Pluuiam voluntariam segregabis Deus hæreditati tuæ, & infirmata est, tu verò perfecisti eam.

OBSCVRVS locus, sed collatis inter se cunctis innotescat. Pluuiam voluntariam dicit, Græcè ἑκούσιον, spontaneam, liberalem, munificam, copiosam, sicut sonat Hebraicum נדבות nedaboth. Quod autem Septuag. dixerunt ἀφοριεῖς, segregabis, separabis, sonat propriè dabis, largieris, offeres. Hac enim voce vtitur Moses in sacrificiis, cùm ait, Offeres, eleuabis. Hebraicè hoc verbum תניף taniph. Eóque Hierony. dixit, Pluuiam voluntariam eleuasti. Est autem horum sensus qualis superiorum, & ad illum, explicandus est iste. Nam si illic de lata lege in mōte hæc prædicari volunus, dicemus quemadmodum ibi, Cæli distillauerunt, sic nunc quasi eadem re repetita, quod in Psalmis fit sæpissimè, Deum dedisse pluuiam liberalē, copiosam, hæreditati suæ, id est Israëli, eos alluisse, pluuiam dedisse, eis hoc signum suæ præsentiæ, quòd demisit pluuiam, totámque passim regionem compleuit. Chaldæus, Pluuiam voluntariam, sentit ab illo pauore recreationem, rorem quendam cælitus demissum, consolationem. Superiorem sensum videtur pendere Hierony. transferens futurum Hebraicum תניף taniph, in præteritum eleuasti, respiciens tempus illud latæ legis. Nec verò turbemur quòd futurum per præteritum reddiderit. Ea enim est cōsuetudo sermonis Hebraici, crebra apud Prophetas, & in Psalmis vsitatissima. Rabi verò Dauid iuxta suum illum sensum exponit, hostes ingentibus nimbis mergendos, populū placida, & optabili pluuia exhilarandū. Magis decent superiora. Atq; quod ait, Infirmata est, Hebraicè est ונלאה ve nilea, & defecit, lassata est, referendum ad pauorem illum, ac trepidationem, cùm tot portentis exterritus est populus. Nam cœperant audiri tonitrua, micare fulgura, nubes densissima operire montem. Et totus mons fumabat. Quia Dominus Deus descenderat in igne. Eratq; omnis mons terribilis. Tunc defecit, id est pauore perculsa est hæreditas Dei, nempe populus, vsitatè in sacris litteris dictus hæreditas, est peculium Dei. Quem sibi delegerat. Ideóque hunc sensum prosequēs ait: Tu verò perfecisti eam, quod Hebraicè clarius כוננתה conantha, confirmasti, roborasti, stabilisti eam. Ingenti enim pauore erant perculsi, genua labebant, Deus eos confirmauit, bono animo esse iussit. Nec voce solum, sed aliis clementiæ suæ signis, fortiores eos reddidit. Hunc sensum perspicuè Chaldæus ponens dicit, Quando audierunt domus Israël vocem potentiæ tuæ, timuerūt animi eorum. *Pluu. volūt.* *Segrega.* *Infirmata est.* *Hæreditas Dei.* *Perfe. eam.*

Et Hieronymus iuxta hunc, vertit Hebraicum. Hęreditatem tuam laborantem tu confortasti. Græci iuxta superiorem, hæreditatem gentes: pluuiam verbum Euangelicum interpretantur. Legem Moysi non voluntariam, sed coactam, & ad tempus fuisse cōtendentes, cùm in officio, eos suppliciis, & minis, volentes nunquam, repugnantes semper contineret. Potest, vt dixi, & is sensus latere sub littera ille tamen vero propior.

Animalia tua habitabunt in ea: parasti in dulcedine tua, pauperi Deus.

ANIMALIA duobus sensibus accipiuntur ab Hebræis. Nam pro animalibus multis est חיתך chaiatcha, id est fera tua, animal tuum, pecus tuum. Est autem sermonis Hebraici duplex mos. Primus, vt per synecdochen, singularem pro numero multitudinis accipiant. Vt absconderunt se inter arbores paradisi: ibi dicitur, inter arborem. Et Lactantius de eo ipso loco, Et cōsitus arbore multa Lucus. Sic animal dicunt pro animalibus. Secunda figura, quasi animalium gregem, vocat hominum multitudinem, cœtum, congregationem, synodon. Eóque Auen Esra, Salomon, & Rabi Dauid chaiat, id est animal, exponunt עדה eda, nempe synagogen, cœtum, multitudinem, afferentes exempla; hic non necessaria. hinc Homerus vocat reges ποιμένας λαῶν, pastores populorum. Iuxta igitur hunc sensum dicitur, Animalia, hoc est copiosa multitudo, sunt in hac tua hęreditate: relinquens *Animalia tua.*

EEE

Habit. in ea. *Angeli.* *Throni.* *Deus, Animal.*

iam commemorationem latæ legis, est ad alia diuina transiens. Hæc hæc tua hæreditas, inquit copiosam multitudinem. Rabi Dauid secundum suum sensum, habitabunt in ea, interpretatur Hierusalem, in qua hæreditas Domini inhabitet. Sed prior clarior, verisimilior. Est alter de animalibus, quem fortè respexit Chaldeus. Nam omnium est Hebræorum mos, animalia, vocare Angelos. Quos in scriptura sacra, animalia sancta, vocatos certum est. Præcipuè apud Ezechielem, qui vidit quadrigam, quam animalia, nimirum Angeli ducebant. Quadrigáque est ipsa summa diuinitas. Hinc appellati sunt throni, quibus Deus insideat. Etiam igitur Aristoteles Deum appellat ζῶον μακάριον, animal beatum, sempiternum. Vtique quia dicitur ζῶον ἀπὸ τῆς ζωῆς, à vita, vt animal sit quasi viuens, Hebraicè quoque à chai, vita, chaiab, viuens, animal, animatum, habens vitam. Meliúsque dicitur Hebraicè, & Græcè Deus, & Angelus animal, quam Latinè, quia in illis linguis dicitur à vita. In Deo autē est optima vita, sicut ait Aristoteles. Angelus item excellētis est vitæ. Animal Latinum est ab anima, hoc est à respiratione, Græcè dicta ἄνεμος. Vt autē in Deo est vita excellentissima, sic nulla est respiratio. Appellarunt ergo Latini animal quidquid respirat, Græci quidquid viuit. Sic optimè, & verissimè Deus dicitur ζῶον viuēs, vel animal. Ergo & Angeli dicuntur animalia, & hæc dicit Propheta habitare in hæreditate Dei, eam regere, ac fouere. Vna enim omnium est gentium sententia, & sæpissime Plato confessus est Deum, cùm cerneret genus humanum per se imbecillum, adhibuisse ei quosdam rectores, & custodes, non adhibuisse autem eiusdem generis, sicut & nos homines, non damus rectores, & pastores gregibus, hircum aut arietem, sed animal maioris solertiæ, hominem: sic Deum dedisse nobis quosdam maioris prudentiæ, ac naturæ gubernatores & ἡγεμόνας, duces qui nos regerent. Sic in legibus Plato. Nostræ autem litteræ ostēdunt nationes habere præfectos Angelos. Micaël apud Danielē, est Hebraicè gētis præfectus. Et Græci theologi dicunt præcipuè bonis datam hanc custodiam. Genios eos Latinè dixerūt, quia simul ac nati sumus, eos sortiamur. Exponitur ergo locus, quod cùm in commemoratione diuinorum beneficiorum existat, cùm dixerit Deum è sublimi sede respicere afflictos, & vexatos, patrem eum pupillorum, iudicem viduarum vocarit. Cùm item aliud summæ clementiæ, singulare testimonium præbuerit, quòd legem ferre, quòd venire ipse in suo numine è cælo voluerit, aliud attulit incommemorabile bonitatis, humanitatísque exemplum, quòd animalia sua, Angelos, quos ministros, & nuntios, & rapidissimos ventos, ob hanc causam vocauit, habitare faciat in hæreditate sua, in populo, quem hæredem habeat & possessionem, & peculium, & quasi filium, vt dicebat oraculum, Et ipse patrem eum vocauit. Is sensus sublimis est, quem Chaldæus exprimens ait, Animalia tua vel viuificationē collocasti, in ea, disposuisti exercitus Angelorum, ad bonum vel beneficium humilium, ac pauperum Horum enim præcipuè gerit curam. Sicut IESVS de pueris dixit, Angelos eorum videre faciem patris. Itaque quod ait, Parasti in dulcedine tua pauperi, clarus est sensus. Nam pro parasti, est תכין takin, fixisti, firmasti. referendúmque ad illa animalia, locata, posita, ad dulcedinem. pro quo Græcè χρηστότητα, bonum, mansuetudinem, Hebraicè טובה toba, id est beneficio, clementia. vt dicat, Posuisti, firmasti eos in bonitate & clemētia tua pauperi, pro paupere, ad custodiam pauperis, & beneficium, quod quidem est beneficium tuum, tua bonitas, & clementia. Aut potest dici, Firmasti, stabilisti, parasti beneficia tua pauperi. Pauperes autem appellat quos superius, pupillos, & viduas, paulò pòst, solitarios, id est ope destitutos, nudatos. His abundat, vigilátque misericordia. Si quis contempserit vnum de minimis istis, expedit ei vt suspendatur mola asinaria, & demergatur in profundum. Nec procul absunt ab hoc sen... Græci, pauperem exponentes populum gentilium, ope diuina, & gratia cælesti carentem. Animalia verò, Apostolos missos in mundum, qui & equi apud Abacuc appellentur. Et illa quatuor animalia quæ Hebræi Angelos interpretantur, nostri Euangelistas esse contendunt. Sensúsque diuersis itineribus eodem tendit.

Angelorū custodia. *Genij.* *Angeli, spiritus, ignis.* *Parasti in dul. pau. de.* *Pauperes.*

D E F

Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

ET hic duo sunt sensus, vnus Chaldæi atque Græcorum. Chaldæus enim referens ad superiora, vbi de lata lege facta est mentio, sic locum transfert, Dominus dabit verbum legis populo suo per manum Mosis, & Aaron, annuntiantium sermonem Dei exercitui magno Israel. Græci verò quod Chaldæus de Mose, & Aaron senserat, senserunt de Apostolis, quibus Deus dederit verbum cùm essent antea idiotæ & piscatores. Dederit autem virtute multa, quia totum mūdum reduxerint. Habet certè is sensus cum illo similitudinem,

Altitudinem, ille de veteri, is de noua lege, vt nequeat etiam à cõtemptoribus Hebræis reiici.
Est alter, vt dicat magnum exercitum mulierum nuntiantium venire, dicentium castra cõ
tra Hierusalem posuisse regem Assyriorum. Nam pro euangelizantibus Hebraicè המבשרות
hamebasseroth, nunciatrices. Is sensus est Rabi Dauid, qui quidem à nobis vbique reiicitur.
Refert enim totum psalmum ad regem Sennacherib, & exercitum eius profligatum, qua
res nullum hic habere locũ videtur. Is autem licet locus sit perobscurus, ac perdifficilis, sen
sus apparet. Nam potest esse sensus Chaldæi, cum antè de lege multa dicta noscantur. Rur-
sum cùm hic incommemorabilia Dei beneficia decãtentur, quorum iam multa dicta sint,
nunc post latæ legis commemorationem, persequitur aliud prouidẽtiæ eius singulare be-
neficium, quòd hostes terga vertent, etiam magnis copiis irruentes. Ac dabit ipse Deus vt
fama fundatur, volitentq; nuntii, magnos, ac validos exercitus esse profligatos, & ad inter-
necionem extremam cæsos. Vt autem is sensus intelligatur, sciẽdum Hebraicè habere hoc
modo, Dominus dabit verbum euangelizantes, vel nuntiãtes exercitum multum. Videtur
ergo dicere Deũ daturum hanc famam, daturum nuntios exercitus multi. Neq; hic rema-
net fama, & nuntius, sed sequitur, Rex virtutũ dilecti dilecti, quod Hebraicè verius dicitur,
Reges exercituum fugient. Hæc erit fama, hoc verbum, veniens à Domino de profligatis,
ac deuictis hostibus. Hoc ille dabit vt passim per ora volitet. Ipsius erit beneficiũ, is bonus
nuncius, vt dicatur hostes aufugisse, reges cum magnis exercitibus fusos. Quoniam autem
non probamus sensum Dauid ad vnam particularem victoriam, cuius nullum est indi-
B cium, nec nomen illius temporis sit, sublata diffinitione victoriæ, aut vniuersalem Dei cle-
mentiam in victoriis præstandis: credendum est hic prædicari, aut victoriam, quæ fuit om-
nium maxima, cælo, ac terra memoratu dignissima, quæ quidem quoniam ad animos per-
tinet, oculos imperitorum non ita attingat, sapientum autem non lateat. Hæc fuit, quæ no
stris in litteris est cantatissima, de profligatis atrocissimis hostibus dæmonibus, quos inimi-
cos & Dei & hominum esse, clarum est. Ac quemadmodum à principio, horum interitum
deprecabatur, aut vaticinabatur, exurget Deus, & dissipabuntur inimici eius: sic nunc ad
hæc habens intentos oculos, aliisque multis memorandis rebus memoratis, iterato vatici-
natur victoriã à Domino. Quod quidem declarat, vt dixi, sequens versiculus. Atque vbi Se-
ptuaginta dixerunt εὐαγγελιζομένοις, euangelizantibus, est, vt dixi, hamebasseroth, quod so-
nat nunciatrices. Estq; hoc verbum ex Hebraico assumptum in linguam Italicam, qua dici-
tur imbasciator, legatus, nuntius. Hos nuntios per fœmininum genus, Rabi Dauid putat
dictos, quia mulieres abstineant bello, mittãt autem ad viros belligerantes, bonas spes, eos
cõfortantes. Mihi videtur fœmineum genus designare τὰς φήμας, nuntios ipsos, famam, ser-
monem nuntiantẽ. Sæpe enim Hebraicè neutrũ genus per fœmineũ effertur, זאת zoth, so
nat illud, istam rem Et, Vnã petii à Domino: Vnum, vnã rem. Sic hamebasseroth sonabit,
quod Græcè diceres, τὰς φήμας, τὰ εὐαγγέλια, ἀγγελίας, nuntios, res nuntiantes. Iure autem hæc
appellarunt Septuag. euangelizantes, id est bona nuntiantes, pacem, victoriam, beneficium
diuinum sicut Euangelium est, quo hæc victoria est publicata. Ac versiculus cùm habeat, Euangeliũ.
C Dominus dabit verbum euangelizantes, secundo etiam loco, intelligendum est, Dabit, vt
dicas, Dominus dabit verbum, dabit nuntios, vel nuntiantes exercitum multum. Itaque in
δυνάμει πολλῇ, quod Latinus dixit virtute multa, δύναμις sonat his exercitum iuxta Hebraicũ,
zaba. Ac potest esse accusandi casus, vt dicat, Annunciantes exercitũ multum. Nam virtus Zaba.
hic nõ sonat robur, audaciam, sed exercitum. Conueniũtque sensus Græcorũ, & Hebræo-
rum, & noster, si quis eos bene diiudicet. Nam lex antiqua, & noua eodẽ ex fonte manant,
simili modo, similibus nuntiis promulgata. Hęc autem promulgatio simul, & legis, id est di
uinę philosophię fama, diffusa fuit, simul victorię nuntius. Vtrobiq; enim sunt hostes iidem
deuicti, profligati. Prima lex sustulit idololatriam, secunda totum dęmonum imperiũ ver- Lex, ad idolatriam sustulit.
tit. Sic cùm generatim, & ex hostibus victoriã fore a Domino dicat psalmus, & hanc famã,
bonúmq; nuntium eum daturum, in hoc autem psalmo diuinum quiddam, ac recõditum, Euãgeliũ, dæmonis imperium subuertit.
& arcanum insit, quod non facile sub oculos non cadat: credendum est, æternam illam vi-
ctoriam maximè eum expectasse, nominibúsque, vt solet vsitatis, & vsitato loquẽdi modo,
eam demõstrasse. Nam & Zacharias qui de Christo præsenti, & iam nato canebat, simili lo
cutione dixit: Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderũt nos. Rabi Salo-
mon, & Auen Esra eodem fermè modo exposuerunt, verbum euangelizantium ad id quod
sequitur, referentes, scilicet, Reges exercituum fugient, quorum ex parte sensum excepit
Rabi Dauid. Atque Auen Esra hos exponens, Dominus, inquit, suscitabit verba mulierum

nuntiantium in canticis suis. Reges fugient, fugient à facie vestra. Sicque præbentibus suæ D
linguæ declarationem Hebræis, nos veriores sensus exculpimus.

Rex virtutum dilecti dilecti, & speciei domus diuidere spolia.

Rex virtutum. LOCVS erit clarior si adhibeantur Hebraica. Pro numero singulari rex, & pro virtutum, est מלכי צבאות malke zebaoth, reges exercituum, non rectè Latino, quisquis fuit δυνάμεις, id est copias, exercitus, trāsferente virtutes. Nunquam enim virtus apud La-
Virtus. Dilecti, dilecti. tinos, exercitum designat. Et pro, dilecti dilecti, est ידדון ידדון iddodun iddodun, secúsque intelligendum est & iuxta Hebræos, videlicet, fugient fugient. Est enim hoc futuri temporis verbum, à radice נדד nadad, quod sonat motum, fugam, ne ipsi etiam Septuag. ignorarunt, vt multis apparet exemplis. Vsitatè autem Hebræis supradictum verbum sonat fugere. Ad aliam psalmo XXXI. Qui videbant me, foras fugerunt à me, Hebraicè, נדדו nadedu. Et Septuag. eum locum transtulerunt, οἱ θεωροῦντές με, ἔξω ἔφυγον ἀπ' ἐμοῦ. Quo testimonio apparet eos significatum istius verbi, non ignorasse. Quare autem transtulerint τοῦ ἀγαπητοῦ, dilecti, (sic enim est Græcè, semel tantum, quanquam credo Græcos codices emendatiores habuisse bis Dilecti, quod appatet ex tralatione Latina, & ex Hebraico) fuit in causa duo-
Vt in iedidia. rum verborum similitudo ידדון iddodun, fugient, & ידיד iedid, quod sonat dilectum, sicut ipsi Septuaginta sciebant, Psalmo LXXXIIII. Quàm dilecta tabernacula, Hebraicè ידידות iedidm, Græcè ἀγαπητά. Putarunt igitur etiam hoc loco, quod certè mirum est, cùm non E
inscitia, sed studio factum videatur, iddodu, esse iedidin, dilecti. Sed quoniam clarius est, ac verius quod est in fonte, hoc potissimum sequamur. Ac diuus Hieronymus pro Hebraico fugient, fugient, posuit fœderabuntur fœderabuntur. Apparétque eum non quidem ignorasse vim verbi Hebraici nadad, sed quoniam sonat fugere, discedere, recedere, recessum credidisse fœderationē & inducias. Et Burgensis probat cum Nicolao. Videtur tamen fuga, qualis terga dātium designari, propter id quod sequitur, Diuidet spolia. Et Chaldæus hunc locum vertit, Reges cum exercitibus eorum אטלטלו asalselu, fugerunt, migrauerunt. Auen Esra quoque declarans hunc sensum ait, Et sensus est, inquit, quòd reges exercituum prophanorū יברכו ibareku, fugient à facie vestra Et Rabi Salomon pro eo ponit יתנדדו ithnadedu, mouebuntur, abigentur. Deinde וישתלחו veiushalechu, prouicientur de medio vestri.
Et spec. domus spolia. Quod autem sequitur, Et speciei domus diuidere spolia, facilius ex Hebraico cognoscitur. Non video enim cur Septuaginta per casum dandi τῇ ὡραιότητι, Speciei, vel formæ, vertere voluerint, quod erat clarum per casum nominandi. Hebraicè dicitur, ונות בית תחלק שלל Vneuath baith thechalk salal. Et pulchritudo domus diuidet spolia, sicut transtulit Hieronymus. Forma autē, vel species domus, Hebraismus est, pro domo speciosa, formosa, sicut flamma gladij, flammeus gladius. Hæc autem domus est cōgregatio bonorum, & Ecclesia. Chaldæusq; dixit, kenistha de Israël, Ecclesia Israël. Sicque exponūt Salomon, Auen Esra, David. Iustorum, piorúmque manus, diuisuras spolia prædicit. Illi, ait, triumphabunt, illi F
Pæana canent, Tota iustorum domus, sceleratis hostibus extinctis cecinit, & exultant superni, & terrestres chori, æthera, & terras vocibus demulcebunt. Hæc erat exultatio ad quā inuitabat, vel eam fore prædicebat in principio, Et iusti epulentur, & exultent in cōspectu Dei. hæc lætitia, hi triumphi, hæc gaudia. Nihil enim vile & terrestre, nō victorias caducas, bona, felicitatémque labentem credēdum est in his psalmis, præsertim sublata temporum, rerúmque diffinitione, decātari, sed æterna, vera, bona, immortalitatem, veros triumphos, æternásque victorias, quibus coronabuntur vere, ferέntque palmas manibus iusti. Omnis enim vita nostra vt à sapientissimis probatum est, pugna est, & militia. Ac superius demonstrauimus vsitatis loquendi modis, antiquos Hebræos, à sensibus remota designasse, coronas, victoriásque, & libertatem, & hostes, à quorū seruitute in æternum vindicemur, vsitato loquendi modo dixisse. Nam Zacharias cùm lege patefacta, regna cælestia, cùm culpas deletas cerneret, solito & vsitato loquendi modo, quasi victoriam terrestrem, è terrestribus hostibus consecutus, decātauit: & perinde atque Moyses de Pharaone, Benedictus Dominus Deus Israël, quia visitauit, & fecit redemptionem plebi suæ. Agnosce igitur similem, & hic loquendi modum, redemptionem aspice, scito eandem victoriam, eadem spolia decantari. Ac sicut illic plebi suę dicitur, redemptionē fecisse, sic isto loco, speciosa domus, quam ne turberis, quid sonet, habes qui eam Ecclesiam tibi interpretentur, ipsi scilicet Hebræi, diuidit spolia, liberata, redempta. Sic hortabatur à principio vt iubilaremus, exultaremus,

benedi-

A benediceremus. Sicut ille, Benedictus Dominus. Et hoc tamen dicitur meritò ἐπινίκιον, triumphale, quasi pæanismus pro victoria, ob deuictos hostes. Hunc esse veriorem sensum, superius apparuit, cùm nulla victoria in particulari exprimatur. Græci etsi difficilis erat ratio, totum tamen hunc sensum ferè perspexerunt, pulchritudinem domus, sicut & Chaldæus, Ecclesiam interpretantes, spolia de gentibus conuersis.

Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, & posteriora dorsi eius in pallore auri.

PRo, Cleros, quod Græcè sonat partem, est Hebraicè שפתים sephathaim, labia. Sed *Cleri.* hæc labia variè accipiuntur, Hieronymus interpretatus est terminos, alij Hebræi limites. Aben Ezra, quem secutus est Dauid, labia, vt solet hæc vox etiam apud Latinos *Labia Chytropodes, ollarū sustentacula, foci. (gall. sonyers)* sonare, pro Chytropodibus, quæ Græcè pedes ollarum dicuntur, & pro labiis ollarum, super quibus ollas ponimus. Solentque ob ignem, & fumum semper nigrescere. Atque hunc habet sensum, vt nigri habitastis, & squalentes, quasi miseriarū caligine denigrati: sic Deus in contrarium præstabit, vt nitidi efficiamini, vt clariores, hilariores, serenata fronte existatis. Ne timeatis, ait, tenebræ vestræ, in lucem, squalor, & sordes, ad nitorem redibunt. Quòd si iuxta Hieronymum, aliósque Hebræos interpretetis, sephathaim, terminos, limites, idem *Hebr. Citum.* designabitur, videlicet angustia, pressura, afflictio. Termini enim, & limites sunt extrema *Ioan. 16.* cuiusque rei, & inter terminos, aut limites esse notat, inter angustias & pressuras: arctari, B stringi, vexari, tribulari, id est, τρίβειν, atteri, affligi. Hos terminos Chaldæus, Regum impiorum prauitatem interpretatur, resoluens, scilicet, nodum, & obscuritatem, sub Hebraico latitantem. Vexatores, & ad amaritudinem adducentes erant impij Reges Aegypti, quanquam ille hanc sententiā reddit, licet vos impij Reges, nigri, & praui sitis, at plebs mea synceia: omnes item impij, & impiorum principes dæmones, iuxta alios sensus. Atque oratio Hebraica sic legenda est, Si dormiatis, vel potius iaceatis תשכבון inter angustias, aut nigredi- *Dormiatis.* nes, ad hilaritatem, ac nitorem redire vos faciet Deus, quales sunt pennæ columbæ, quale argentum. Deterget miseriarum sordes. Græci vero in cōtrarium hæc acceperunt propter vocem κλῆρος, dicentes cleros esse gētes, Apostolorum prædicationi distributas, inter quas illi habitent. Et hanc esse quasi vocem, & præceptum spiritus sancti. Sic Cyrillus, & Didymus, & post eos Euthymius. Sed clarior est sensus Hebraicus. Partem autem, siue clerum Septuaginta putauerunt hac Hebraica voce designari, quia sephatthaim, sonat labia, ea verò sunt extremæ partes. Dicuntur autem ista ad populum, & sanctos à Propheta & Psalte, eos cohortante, corroborante, æternam alacritatem eis prędicente, ac denuntiante. Quod autem sequitur, Pennæ columbæ deargentatæ: pro Deargentatæ est כנפי נחפה nechpa, cō- *Penna col. dearg.* tectæ argento. Vbi Hebraicum verbum est capa, quod à Latinis, & Græcis, & lingua Italica ēst acceptū. Hinc cophinus, à tegendo, hinc capa, & alia. Est idem sensus atque in Græ- *Cophinus. Capa.* co. Pennas autem columbæ non testas argento dicit, quòd ita reuera sit, sed à candore, sicut apud nostrum argēteus anser. Quódque ait, Et posteriora dorsi eius, in pallore auri pro *Poster dor. e. i pall. au.* C Posteriora, sunt אברותיה eberoth, designátque alas, & partes posteriores, sicut Septuaginta transtulerunt μετάφρενα, id est, scapulas, & quæ sunt post φρένας. Pennam quoque sonat. Quis det mihi pennam, vel alam sicut columbæ? vbi est singulare אבר eber. Describit columbam argenteam, & deauratam, pulcherrimam, lucentem, hanc volucrem pro exemplo assumēs, quòd sit timidum, simplex animal, rapinis expositum: tum quia in ea erat albedo, ad hanc comparationem aptissima. Totus ergo versiculus sic habet: Et si iacueritis inter nigredines, caliginésque, & miseriarum sordes, mox tamen renouabit Deus nitorem vestrum, eritísque sicut argentea columba, cuius posteriora, & suprema plumæ aureæ videntur, ad solem colorem variantes. Atque vtitur hac comparatione similiter ac cum insequentibus psalmis vsurpabit exēmplum aquilæ pro reparata iuuenta, & resurrectione: Renouabitur sicut aquila iuuentus tua. Vtrobique illic resurrectionem prædicari, omnium est consensus, sic certè isto loco prænuntiari videtur, vt resolutis mortalitatis, atque peccati antiqui vinculis, similes columbis puri, nitidi, aurei, per resurrectionem, & Christi beneficium in æthera reuolemus. Eodem ferè exemplo Zoroaster, Magi, sapientésque Persarum, dixerunt ani- *Ammarij* mam duas habentem alas, è cælóque mentem, vnam amisisse: si reuolare velit, *pro viribus* *Alæ duæ.* conandum ei, vt alam recipiat, vsurpantes & ipsi ad resurrectionem, æternámque vitam, volucris similitudinem. Christus item exemplo columbæ est vsus, Simplices sicut columbæ. Et in psalmo alibi, Quis det mihi pennas sicut columbæ?

Dum discernit cælestis Reges super eam, niue dealbabuntur. D
In Selmon, mons Dei, mons pinguis.

ILLVSTRANDA sunt Latina ad Græca. Græcè, ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον τοὺς βασιλεῖς ἐπ᾽ αὐτῆς, Dum discernit, vel diuidit, dissipat cęlestis, reges super eam. Aduertendũ quòd cælestis nõ hæret cum Regibus, sed cælestis ipse Deus est, Reges terrestres impij, persecutores. ἐπουράνιον autem, id est, cælestem, Septuaginta transtulerunt, qui in Hebraico vocatur שדי shaddai, nomen omnipotentis, robusti. Eóque Hiero. dixit robustissimum. *shaddai.* Vocatur shaddai Hebraicè à shaddad, dissipare, euertere, profligare, quo potestas Dei contra impios significatur. Quod & veteres Græci imitati vocarunt & ipsi in sua lingua Erinnyn, Aten, Nemesin, à lædendo, castigando impios, & iniuriarum sitibundos, quo pars illa prouidentiæ demonstratur, qua defenduntur boni à malis, malè mali perduntur. Hócque nomen meritò hic vsurpauit, vbi de nece malorum loquitur. Versiculus igitur sic habet: nam Latinus non debuit dicere discernit, licet in Græco esset διαστέλλειν, validius, & vehementius est in Hebraico, בפרש baphares, dum dissipat, differt Omnipotens, reges in ea, dealbabitur niue in Selmon. *Dum discernit.* Dum omnipotens frangit, sternítque inimicos, ipsa redibit ad candorem omnísque habitatio eius. Ipsa spectat ad eam quæ superius hæreditas, & Ecclesia vocata est. Et Chaldæus hunc sensum exprimens interpretatur, quãdo Pharao submersus est in mare diuisum ab altissimo. Illi sunt Reges dissipati, possumus iuxta superiorem sensum, hos Reges interpretari, quos alta nostra philosophia vocat κοσμοκράτορας, principes E mundi, principes tenebrarum. Quod vt verum agnoscas, scis in Pharaone Aegyptio, qui captiuos teneret Hebræos, designari principem spirituum malorum in nostra theologia. Illum Chaldæus submersum dicit, sub illo nostri dicent principes mundi euersos. Quod *Niue dealbabuntur.* autem in Latino dicitur, Niue dealbabuntur, & Græcum χιονωθήσονται, clarius per singulare, & genus fœmininum Hebraicè תשלג tashleg, niue dealbabitur, nitescet, ipsa scilicet hæreditas, populus, grex Dei, qui prius esset miseriarum tenebris sepultus, & obscurus, eóque Septuaginta per numerum multitudinis transtulerunt, ipsum populum, & cœtum Dei designantes. *Zelmon.* Sciendum autem Zalmon, esse posse nomen montis iuxta traiectum Iordanis, vt ait Auen Esra, quem pro tota regione, & colonis dixerit dealbandum. Potest iuxta Rabi Dauid esse nomen obscuritatis, & tenebrarum, quasi Zalmaueth, vmbra mortis, quod Nicolaus, & Burgensis secuti sunt, sed prior sententia probatior. Non enim diceret, Dealbabitur in Zelmon, tum de hoc monte, fit passim mentio. Et Burgensis montem vmbrosum, & profectum à Deo dici credit. Hic autem terminandus esset versiculus, etiam iuxta *Mons Dei* Græcos. Quod autem sequitur, Mons Dei, mons pinguis, est alia oratio. Sed non magni refert. De monte igitur isto iam fortunato, iam dealbato, & claritate illustrato loquitur, eum pinguem appellans, & per antonomasiam, montem pro populo accipiens. Obseruan- *Basan.* dum tamen Basan Hebraicè sonare pinguem, & nomen item esse montis à pinguedine appellati, vt qui & vini, & olei sit feracissimus, & pascuus. Quod ergo dixerunt Septuaginta. *Mons ping.* ὄρος πῖον, mons pinguis, potest dici, & dicendum Hebræi asserunt Mons Dei Basan. Basan, F ait, est mons Dei. Sicut enim dixerat Zalmon dealbandum, sic nunc alium montem, ob affluentem Dei clementiam, & redeuntem gratiam, mõtem Dei vocat. Vsitatissimúsque est *Res inanimes, pro animatis.* Theologiæ tropus, res inanimes quasi animatas introducere, & loca pro habitãtibus vsurpare, quod de colonis dicendum esset, de locis dicere. Ea exultare, illustrari, fieri nobilia, fortunata canere, qualia apud nostros multa deprehendas.

Omnia quæ Phœbo quondam meditante beatus
Audiit Eurotas, iussitque ediscere lauros.

Beatum appellat flumen, quod vocem eius Dei audierit: & lauri didicisse carmina dicuntur. Sic Zalmon candore niuali nitescit, & Basan efficitur beatus, quia mons Dei est, mons diuina clementia irradiatus, & locis domesticis, humanáque loquendi ratione salus immẽsa declaratur. Sicut & Chaldæus omnia refert ad exitum ex Ægypto.

Mons coagulatus, mons pinguis, vt quid suspicamini montes coagulatos?

Coagulatus. COAGVLATVS Græcè τετυρωμένος, quod alij apud Latinos transtulerunt incaseatus, quod habet Psalterium Augustini. Ac cùm Græcè sit mons neutri generis, ille transtulit per accusatiuum, montem Dei, montem vberem, montem incaseatum.

Sed

A Sed noster interpres rectius, nusquã enim accusatiuos illos referẽs. Ac quod Sept. dixerũt incaseatum, rectius Hieronymus cum Hebræis, & cæteris Græcis interpretibus, excelsus dixit. Et Rabi Salomon, & Dauid hoc exponentes הרים גבנונים harim hagebolim, montes excelsi. Hebraicè enim גבן ghibben dicitur gibbus, dorsum, à dorso autem editi montes dicuntur ghibnunim, quasi gibbosi, dorso immani. Datur etiam à Græcis dorsum rebus ingentibus εὐρέα νῶτα θαλάσσης, Dorsum immane maris. Et, νῶτα αἰθέρια, dorsum cæleste, quasi immensa latitudo. Quoniam idem caseus Hebraicè etiam dicitur ob eandem figurã גבנה ghebinna, eo Sept. montes incaseatos dixerunt, sed non rectè. Celebrantur ergo non montes incaseati, sed insignes in Iudęa, altiores cæteris: exultareq́; lętitia, alacresq́; esse dicũtur, ob victoriam quandam inclytam, diuinam. Sunt autem tres montes, Zalmon, qui est in traiectu Iordanis ad ortum, vt ait AuenEsra, mons hagabnunim, id est Gabaon, habens dorsa, gibbos, excelsus, & mons Basan, tres montes inclyti, pascui, vberes, læti, & alti, quibus gratis laudantur, celebrãtur, sunt in sacris litteris nobiles. Quod autem dicit, Vt quid suspicamini montes coagulatos? pro Suspicamini, est Hebraicè תרצדון rerazidun, Exultabitis, lasciuietis, saltabitis. Hieronymus dixit contenditis. Et Coagulatos, nominandi casus esse debet. Est autem sensus iuxta Hebræos & ipsum Hieronymum, Quare ò vos alij mõtes exultatis, vos ipsos euehitis, & commendatis, cùm Deus alium montem elegerit, cum quo non potestis gloria certare? Hieron. etiam iuxta hunc sensum dixit, Quare contenditis montes excelsi aduersus montem, quem dixit Dominus vt habitaret in eo? Est autem is, mõs Sion

B autore Salomone, quẽ propter decus inclytum tribus illis prænominatis anteponit. Quanquam, inquit, vos ò montes sitis excelsi, est alius tamen diuinus mons vobis præferendus, in quo maiora fient, caq́; hærẽt cũ superioribus, hac ratione. Dixerat illos quidem esse montes Dei, eos in triumphum ob fusos hostes exultare prædicauerat: nũc ait vnum esse peculiarem, ac diuinum montem, in quo tota diuina gloria, & maiestas magis elucescat. Hunc montem, vt dixi, alij montem sanctum Sion, in quo erat templũ sanctum, eóq; dilectus esset à Domino, dicunt. Chaldæus Sinai propter latam legem, de qua totum hunc exponit Psalmum. In Sion scis quanta mysteriorum series peracta fuerit. Ac potuit etiam esse sensus in superioribus, non eum quidem inuitasse montes ad laudem, & triumphum, sed cùm cõmemorasset iustorum victoriam, impiorum interitum, tunc accessisse eum ad loquendum de hac hæreditate cœtúq; diuino, de terris sanctis, quibus parta victoria, quæ victuræ essent, quibus libertatem, lætitiámq; Deus daturus esset cantantem. Pro terris autem sanctis, mõtes insignes nominauit, in quibus præcipuè locum obtineat amatus mõs Dei. Ecclesiã ergo laudaturus, est descripturus, cui æternos triumphos vaticinatus fuerat: commemorat mõtes & in montibus præcipuè, gratiæ vnum, quòd ibi Deus habitare dignatus sit. AuenEsra, terazedun dixit, תשפלו humiliamini, deiicitis vos, sed prior sensus clarior.

Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo, etenim Dominus habitabit in finem.

C Eclaratum est, quid sit, quòd in vno pręcipuo monte, Deum dicat habitationẽ constituisse. Pro, Beneplacitum est, Græcè εὐδόκησεν, quod verbum secus apud sacros scriptores, secus apud profanos sonat. Apud sacros, delectari, acquiescere, contentari: vt, Hic est filius meus dilectus, in quo bene complacui, εὐδόκησα. Et, Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus, εὐδοκία, bona voluntas, delectatio, contẽtatio magna super nato. Apud profanos bene audire, celebrẽ esse, bonæ existimationis esse. Hebraicè igitur, vt Gręcum agnoscas, est חמד chamad, delectatus est, cõcupiuit. Et pro, in finem, est לנצח lanezach, in sempiternum, eóque Hieron. trãstulit semper. Idémque sonat etiam, si quis noscat vsum loquendi Græcum. Ex quo intelligimus, quoniam æternitatem his attribuit, hæc nisi altissimo sensu intelligi non posse, sensu inquã à littera descendente, & ab his quę præsentia putantur, ad æterna abeũte. Ac propriè sanctuarium Dei est in cælo, vbi est habitaculum sanctum suũ, cuius σύμβολον fuit sanctuarium terrestre. Ac sæpe in sacris litteris inuenies habitationem Dei, id est, sanctuariũ, de cælesti etiam dici. Neque multum aberrant ab hoc sensu Græci montem Dei, in quo habitet, Ecclesiã interpretantes. Neque enim in templo veluti muris illis habitabat, sed habitans in toto populo, locum corporeis oculis, & certũ hominibus, quibus definita sint necessaria, positum, quò adirent, præfixit. Augustinus item Ecclesiam cum Græcis interpretatur, sed varietas verborum fecit vt difficilius proponeret quod verbis intellectis ex fonte, fuisset facilius. Sed prudentibus vna fermè sententia

Gibbosi mõtes.

Montes. Zalmon. Gabaon. Basan. Suspicamini. Coagul.

Matth. 3. d Luc. 2. b In finem.

Sanctuariũ dei.

Dei habitatio.

videbitur. Versiculus ergo sic dicit, Mons Dei, in quo delectatur habitare, etiam in eo semper habitabit. D

Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium,
Dominus in eis, in Sinai, in sancto.

Decē millibus multiplex. *Myria.* *Myrias.*

CIrca verba difficiliora apud eos quàm in fonte, prima cura esto. Sept. rectè Hebraicum reddiderunt, quod habet רבבתים ribbothaim, quod propriè sonat, quod illi transtulerunt μυριοπλάσιον, quasi numerum infinitum. In qua voce sicut & apud Hebræos μύρια, non sonat decem millia, vt interdum solet hæc vox, sed numerum infinitum. Nam μύρια, præterquam quod sunt decem millia, vnde myrias, etiã infinitũ designat, vt claret Græcè scientibus. Idem valet Hebraicum ribbothaim, quo & decem millia, & infinitus numerus designatur, coq; Hieron. transtulit, Currus Dei innumerabilis. Et Psalterium Augustini habuit, millium multiplex, vbi dicit ipse, Latinum vt potuisset, trãstulisse. Designari autem voce Græca μυριοπλάσιον, multiplicationem myriadum. Myrias est numerus decem milliũ. Si dicas μυριοπλάσιον, dices multiplices myriades, multas myriades, in quo quoniam non est certus numerus, pro infinito accipitur. Hebraicè dicitur hæc vox vt dixi ribbothaim, qui est numerus multitudinis, à rabebah. Et in plurali rabeboth, inde alius numerus multitudinis ribbothaim, quasi [illegible] rabebothaim [illegible], Eóque Chaldæus & Rabi Dauid quoniam numerus multitudinis apud Hebræos simpliciter prolatus, est numerus dualis, voluit eo designari duas myriadas. Sed rectius est, vt sit numerus indefinitus, nõ dualis. E

Myrias. *Infin multiplicatum.*

Secundo dicitur, Millia lætantium, Græcè etiam pulchrè χιλιάδες, vbi est numerus millium indefinitus, sicut antè indefinitus, numerus myriadum. Innumerabilis ergo multitudo designatur. Quod autem Latinus dixit, Lætantium, Græcè est εὐθηνούντων, quod alij transferunt abundantiũ nam Græcè εὐθηνία, abundãtia, felicitas, prosperitas. Hebraicè est שנאן shinean, quæ vox dubia est. Alij apud Hebræos dicũt esse propria nomina Angelorũ, vt sint shineá, quasi secundi, secunda eorũ acies, secundus ordo. Et Chaldæus, pro eo expressè posuit nomen Angelorũ [illegible] Angelorũ dicẽs millia Angelorũ. Alij putãt designare duos, quasi duo millia. Mihi videtur quoniã hęc vox sonat mutare, variare, designari alternatim canentes, quod etiam Græcè dicitur ἀμοιβάεσθαι, est canere ἀμοιβῇ, alternis, alternatim, vnde carmen amabæum. Sicq; optimè Sept. reddiderũt εὐθηνούντων quod tametsi abundãtiã, notet, à Græcis tamen hoc verbum pro alacritate, felicitate, & hilaritate nonnunquam accipitur, quasi εὐπραγία, εὐδαιμονία. Sicq; dicit millia beatorum, & exultantium, vicissimq; cantantium Angelorum Hieronymus iuxta Græcos transtulit abundantium. Quod ad animum spectat potius, quasi Græcè εὐδαιμονούντων, cum felix, læ tusq; est dæmon, genius, id est, animus, vt ait Plato. Ergo in Psalmo refertur quadrigam Dei circũdatam innumerabilibus agminibus Angelorum. Millia millium assistunt ei, ait Daniel, perinde atque Dauid, & Esaias, vidit Deum in solio maiestatis suæ, & non duo Seraphim nam & illic est numerus indefinitus, sed innumerabilem Seraphinorum multitudinem circunstantes tanquam famulos. Et circum Eliseum vidit famulus currus innumerabiles igneos, eademq; voce ibi hoc dicitur, atque hoc loco [illegible] multas myriadas siue infinitam multitudinem. Diuinum quoque est oraculum Apollinis, qui cùm æternam immortalémq; maiestatem Dei prædicasset, eã in excelsis empyrij cęli regionibus regnare dicens, tũ cũ patrem hominũ clamat, & Angelorum: F

Chilias, numerus cõtinens mille. *Lætãtium.*

Genius.

Ὅς ῥα χέει τὸ δὲ πᾶν τετεχνώμενος ἄφθιτον ὕλην,
Ἣν γένεσις δέδμηται, ὅτι σφὲ τύποισιν ἔδησας,
Ἔνθεν ἐπεισρέουσι γοναὶ ἁγίων μὲν ἀνάκτων
Ἀμφί σε παντόκρατορ, βασιλεῦ τε, καὶ μόνε θνητῶν
Ἀθανάτων τε πάτερ, μακάρων, αἳ δ' εἰσὶν ἄτερθεν.
Ἐκ σέο μὲν γεγάασ', ὑπ' ἀγγελίῃσι δ' ἕκαστα,
Πρεσβυγενεῖ διάγουσι νόῳ, καὶ κάρτεϊ τῷ σῷ.
Πρὸς δ' ἔτι καὶ τρίτον ἄλλο γένος ποίησας ἀνάκτων
Οἵ σε καθ' ἦμαρ ἄδουσιν ἀνυμνέοντες ἀοιδαῖς
Βουλόμενον ῥ' ἐθέλοντες, ἀσιγάουσι δ' ἔτ' ᾠδῇ.

Qui generas hoc omne, hylen, formásque perennem,
Qua fit rerum ortus, varias capiente figuras.
Ex te quin etiam regum sanctißima proles,
Quæ circum te est omnipotens, rex solus & altor.

Magne

A *Magne pater hominúmque Deúmque hi, téque parente*
Exorti referunt quæ fiunt multa per orbem
Aeternæ menti, tua cognoscítque potestas.
Tertium item genus altorum pater alme creasti
Regum, qui lætum te illorum carmine semper
Laudant, perpetuásque sonant tibi carmine voces.

Hoc oraculum, nostræ philosophiæ vsquequaque conforme: & hoc Porphirius posuit, vbi dicit spiritus ipse, cui nota hæc fuisse par est, circum patrem, circum regem astare gentes regias Angelorum, eos appellans reges, sicut theologia, gibborim, id est, fortes, & potestates, & autoritates. Hos ait laudare circunstantes thronum Dei, patrem, eorum laudes gratas habere, vltro volentes volenti offerre laudes, vt & ipsi libenter fundant carmina, & pater libenter audiat. Idem dicitur hoc loco millia lætantium, exultantiúmque Angelorũ. Exponúntque Græci illud ἀμφίσι, in oraculo, circum te, quia portent omnes quadrigam, currum sedémque Dei, sicut est in Ezechiel. Consideráq; altissimam philosophiam. Vidi Romæ (si parua licet cõponere magnis, & si fas est mortalẽ immortali comparare) patrem portari super cathedra, circúmque astantẽ principum, virorúmque summorũ innumerabilem multitudinem. Tale spectaculum videre, & prædicant in cælo esse Prophetæ, portatur altissima maiestas à regibus illis, circunstat innumerabilis multitudo regum. Omnes reges omnes beati, & inclyti, lætitiæ, plausiísque fremunt, omnes flectuntur, & adorãt, psallentes
B in vnum, cælestia templa resultant, beatissimum illum regem regum videntes. Hæc eadem vidit, & audiuit Plato, Iouem dicens, per cælum, aurea quadriga inuectum, diuis comitantibus obambulare, πτηνὸν ἅρμα, currum volucrem, non mortalium equorum tribuens. Et Philon insignis philosophus ad eandem rationẽ loquens, Deus, inquit, πηδαλιοῦχεῖ τὸ κοινὸν τοῦ κόσμου σκάφος, ᾧ τὰ πάντα ἐμπλεῖ, καὶ τὸ πτηνὸν ἅρμα, τὸν σύμπαντα οὐρανὸν ἡνιοχεῖ, χρώμενος αὐτεξουσίᾳ, καὶ αὐτοκράτορι βασιλείᾳ. Tenet & regit gubernaculũ totius mundanæ nauiculæ, qua cuncta implet. Et currum volucrẽ cælum omne habenis ducit, potestate regia vtens, & libera. Philon hic appellat cælum, currum Dei volucrem. Consideranda verò quæ hic dicuntur. Dominus in eis, designat aut inter illos, in media illa multitudine regum, aut super eis, quòd ab eis portetur. Deinde Sinai, Chaldæus suum illum superiorẽ sensum secutus, exponit, venisse Deum in montem Sina, agminibus Angelorum, legem daturus, comitatum, quod quadrat Auen Esra. Rabi Dauid exponit Deum cum Angelis venisse sicut in monte Sina. Possumus in vniuersum accipere, vt dicat currũ Dei ire per cęlum, sicut in Sina, quẽadmodum à principio Deum equitare super cælos dixit. In sancto autem Hebraicè, bakodes, id est in sanctuario, in loco sacrosancto, quo cælum intelligendũ est, licet possit etiam templũ terrestre designari. Obambulátque in sancto, ac sacro regno suo Deus vectus, ac comitatus immensa regum ducumq; multitudine. Sicq; habet totus versiculus. Currus Dei sunt innumerabiles myriades, & chiliades exultantiũ Angelorum. Dominus est in medijs illis sicut in Sina venit, in sanctuario suo, sacrosancto diuinitatis suę loco, quanquã sanctum Græci ad
C ipsum Sina referunt, quod stare potest. Et currũ dicit constare tot millibus Angelorũ, vt ait Augustinus, vt sit rota illa multitudo currus, & triũphus eius. quod & Nicolaus, sed decem millia multiplex exponit, duplicarus, quod in voce Gręca secus est. μυριοπλάσιον. sonat non duplices, sed multiplices, myriades, vt Augustinus dicebat. In Hebræo quoque est numerus indefinitus. Hoc autem ad superiora habet hanc consecutionem, quòd commemorata terra sacra, deueniénsque ad templum, eò Deum cum agminibus Angelorũ descendere dicit, aut ad altum maiestatis eius locum, animo conscendens, exultat canens cælestia, simul & terras suas commemorans.

Dominus in eis.
In eis.
In sancto.

Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus.

HOc quoque diuersis sensibus intelligitur. Chaldæus secundum superiora, *Ascendisti in cælum.* Moses propheta captiuam duxit captiuitatem, Rabi Dauid exponit, quòd ascendẽs in cælum Deus, & populum suum in manus hostium relinquens, captiuos eos effecerit. Est alius melior sensus, quòd pater omnipotens in curru diuino suo, cælum & terram inambulans, victoriam ex hostibus profligatis, & concisis, ad vltimámque internecionem redactis retulerit. Hi hostes sunt aut impij, aut impiorum principes dæmones, iuxta superiores sensus, vt circũuolitet animo Vates per vastum theologiæ campum, portatis altissimis considerationibus vsque & supra syderá. Ad quem sensum spectabit ex

parte, quod Græci, & Latini dicunt præsertim Augustinus. Quis enim ascendit, nisi qui D descendit? descenderat ad nos, inferius etiam ad tenebrosas tartareásque sedes penetrauit, agēs exemptos captiuos victor superastra. Is sensus eò maximè latet sub littera, quòd hoc toto psalmo, altissima quædam, & à consuetudine remota, vsitato loquendi more, videtur decantari philosophia, sicut constat cantasse Zachariam, ne cui forte hæc expositio dura, & ad religionem extorta videatur. Hoc enim est quod ille dixit, In quibus visitauit nos oriēs ex alto. Illuminare his qui in tenebris, & in vmbra mortis sedēt. Et paulò antè, Vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi. Qui sunt enim hi inimici, è quorū manibus prædicit nos liberatos? Et quæ fuit illa vmbra mortis, & tenebræ in quibus sedentes quoidam cōmemorat? Certè quod hic simili locutione dicitur, Cepisti captiuitatē, captos, & in potestate hostiū miseros eripuisti, in altū ascendēs supra sydera vectus, agens æternos triūphos, veris hostibus superatis, veris captiuis abductis. Et Chaldæus hæc de Ægyptia seruitute interpretatur, sub qua mysticè latet illa quam Zacharias agnouit, & prædicauit. Et Origenes hanc liberationē, & agere captiuos interpretatur, ab ignoratione Dei, ad veram eius cognitionē. Atque, vt ait Augustinus, per ἀποστροφὴν, nunc ad ipsum Seruatorē, & æternæ libertatis vindicē, sermonē, propter inclytum, inauditúmq; facinus, vertit. Et Græci cum Latinis locum istum ostendunt a diuo Paulo dicente, Vnicuique autem nostrum datur gratia secundū mensurā donationis Christi. Propter quod dicit, Ascendit in altū, captiuauit captiuitatē, dedit dona hominibus. Quo loco apparet, eum non curasse reddere ad amussim, vt haberet Hebraicū, aut Græcum, & per tertiam personā, quod per E secundam diceretur, enunciasse. Tum pro, Accepisti dona, dixit, Dedit. Quod à Græcis, & Latinis pulchrè soluitur, dedit fidē, charitatē, eadémq; à nobis recepit, & eorū præmia dedit. Potest is item esse sensus, vt eadem ratione, dicat eum dona accepisse, sicut captiuitatē abduxisset. Abduxit captiuos, in carcere crudeliter à crudelibus hostibus catenatos, abduxit item, & abstraxit dona, id est spolia, trophæa, manubias hostiles, totaq; inimicorū castra est depopulatus. In hominibus autē erant ea dona, in hominibus florebāt, his illi fruebātur, his erant induti. Atq; pro, Hominibus multis, est in Hebraico, Adā, vt possit expectare exuuias illas priores, quibus Adam exutus ab hoste est, eáq; dona quæ ei dederat, aut erat daturus Deus. Hæc spolia sæuus hostis abstraxit, & verè nudū, turpitudinē agnoscētem, gementémque suam, eum reliquit. Dicétque Vates omnia cōspiciens, Accepisti, recepisti munera quæ erant in Adam, cum in suum gradum, quo futurus esset, restituisti. Hæcq; fuit captiuorum libertas. Is sensus potest latere sub littera, quoniam, vt sæpe dixi, & iterum, iterúmq; monebo, est hoc veluti profundo cælestíque oraculo inexplicabilis quædam abstrusiórq; philosophia. Non attendo quod exponit Rabi Dauid iuxta suum sensum, Accepisti dona, diuinitatē tuam submonuisti, homines in hostiles Assyriorū manus abire permisisti. Cui ne cæteri quidem Hebræi assentiuntur, veluti Chaldæus antiquior, & grauis autoritatis. Et Rabi Salomon, etiam de lege, & religione exponit, dicens, Accepisti dona à supernis sedibus, eáque hominibus dedisti. Quod respondet sensui nostrorum.

Etenim non credentes habitare Dominum Deum. F

HOc cum superiore versiculo coniungendum est. Neque dicitur, vt Græcum habet, καὶ γὰρ, Etenim, sed iuxta Hebraicum ואף veaph, atque etiam, sicut vertit Hieronymus, Insuper & non credentes. Sensus igitur est idem repetitus. Superius dixit eum captiuos abduxisse, quos interpretari possumus, aut eos qui essent in potestate hostiū, abactos à Rege victore, aut ipsos hostes captos, manibus post terga reuinctis ductos. Id apparet, id est hoc postremū, ex eo quod præsenti versiculo dicitur. Hi sunt enim qui non credebant vsquam esse Deum, nec pios tueri, nec res humanas regere, sicut stultus dicit, nusquam esse Deum. Et dicit corde, cogitatione, dubitādo, & asserendo, quod sæpe videt meliores deteriora pati, quòd habet animū defixum ad libidines suas explēdas, furore, & cupiditate cæcus, ruens tanquā ferus leo, aut draco, nec sciens, aut scire volens, præsidē aliquē esse contemplantem omnia. Hi sunt qui non credunt habitare *Dominū Deum. Atque in* Hebraico est validius, & expressius verbū pro non credentibus סוררים sorerim, alienati, declinantes, rebelles, ἀποστάται, mente cæci, à recto, & Deo desciscentes. Hos egit captiuos, his deuicit, profligauit, extinxit. Græci exponunt, Non credentes accepisti, id est, gentes idololatras ad cultum tuum reuocasti. Quod etiam ad superiores sensus quadrat. Et Rabi Salomon. Vt etiam rebelles, & increduli fuerunt, tamen cum eis esse voluisti. Quod habet similitudi-

A similitudinem cum sensu nostrorum. Et Chaldæus mire. Verumetiam rebelles conuertentur & resipiscent, habitabitque super eis numen tuum. Sic ait,

Benedictus Deus die quotidie, prosperum iter faciet nobis
Deus salutarium nostrorum.

IN Græcis exemplaribus quę vidi, est bis Benedictus Dominus Deus. Quod quidē redundat. Quod autem dixerunt Septuaginta ἡμέραν καθ' ἡμέραν, redundat Die, primò. dicendum Quotidie tantum, quod sonat Hebraica repetitio יום יום iom iom, die, die, singulis diebus. Et Hieronymus per singulos dies, sicuti dicūt, sæcula sæcula, id est omnibus sæculis, nos non æquè clarè sæcula sæculorum. Et quod Latinus dixit per futurum, Prosperum iter faciet, Græcè deprecatio est κατευοδώσαι, faciat, deducat nos per vias bonas, felices, prosperas. Obseruandū tamen Hebraicè secus dici, יעמס לנו האל ia mas lanu hael, imponat nobis Deus, tollat nobis, oneret nos, sicut exponunt Hebræi, dicuntq; subaudiendum benedictiones, beneficia sua vt sit sensus, Benedictus Dominus semper, accumulet nobis Deus bona sua. Quāquam mihi nihil deesse videtur. Lege enim totum versiculū, Benedictus Dominus semper, accumulet nobis Deus ישועתנו ieshuatenu, salutem nostrā, Iesum nostrum, salutare nostrū accumulet, imponat, attollat. Obseruandū autem, quòd futurum Hebraicum, aut deprecatio potest esse, aut vaticinium. Attendeq; quod transtulit Hieronymus, Portabit nos Deus salutis nostræ. Hoc quoque, inquam, futurū, Portabit, obserua.

Die quotid

Prosp. iter fa. de. salu.

B Nam non est accusatiuus Nos, in Hebraico, sed datiuus לנו lanu, Nobis. Ergo potest dici, Benedictus Dominus semper, portabit nobis Deus Iesum nostrum. Sit semper benedictus pater omnipotens, pater clementissimus, qui vt à seruitute, & captiuitate liberemur, portabit, demittet super nos Iesum nostrum, seruatorem nostrum. Accumulabit nobis salutem nostram, stare pro nobis faciet seruatorem nostrum Hoc est mysterium latens sub psalmo. Et Chaldæus similem quendam sensum agnoscens, Onerat, ait, nos, addens, vel qui addit præcepta super præcepta. Ille ergo de veteri lege, Psalmus de nouo autore. Itaque quod Septuaginta transtulerunt τῶν σωτηρίων ἡμῶν, salutarium nostrorum, genitiuus, accusatiuus esse debuit, vt ostensum est deinde non erat numerus singularis in numerum multitudinis vertendus. Iesuathenu, sonat salutē nostram. Neq; enim litera tau, quod illi fortè suspicati sunt, in hoc nomine ישועת Iesuath, est signum numeri multi, sed est vice he litteræ, quæ vertitur in tau, nomine ad aliquam personam relato. Si numerus multus fuisset, dixisset ישועותנו Iesuatothenu. Deinde clarius est dicere salutem, quàm σωτήριον, salutare, quod obscurū est. Et vox Hebraica propriè sonat salutem. Quoties igitur in Psalmis dicitur salutare, & quoties apud nos Iesu, salus est intelligēda. Et per ἐξοχὴν, aut ἀντονομασίαν, is intelligitur, qui veram, & vniuersalem, maximam, qua non sit maior, attulit salutem. Diciturq; salus, seruator ipse, aut more Hebraico: aut quia quicquid fuit, salus nostra fuit, & in eo deleta sunt omnia peccata nostra, hostibus inuisibilibus captiuis, extortáque ex eorum manibus præda. Versiculus igitur sic legendus est, Benedictus Dominus per singulos dies, portabit

Iesu, salus nostra.

C nobis salutem nostram. Additurque in Hebraico, Sela, quod, vt dixi, est assertio eorum quę dicuntur, quasi amen, fiat, sit, vtinam. Ostenditúrque aliquid ingens dandum. Quoniámque casus non distinguntur apud Hebræos, eò sit vt Iesuathenu, possit esse nominatiuus, vt dicat, portabit, vel accumulabit nobis, salus nostra Ipse qui est seruator noster, omnia bona conferet nobis, efficiet beatos. Quem sensum exprimēs Chaldæus, hunc versiculum transfert, Benedictus Dominus qui quotidie onerat nos, addēs præcepta, super præcepta fortis, qui est redemptor noster, & robur nostrum in æternum. Siue igitur salus per accusatiuum, siue per nominatiuum efferatur, idem sensus erit. Ad hunc sensum Simeon videns Christum natum dixit, Quia viderunt oculi mei salutare tuum. De hoc salutari loquitur is Psalmus futurum prædicens, quod Simeon ante oculos haberet. Et Rabi Salomon exponit, Portabit nobis, dabit nobis Iesum multam, id est, saluatorem, vel saluationem, salūtem quoad capere possumus.

Sela.

Iesu mul.

Deus noster, Deus saluos faciendi, & Domini Domini
exitus mortis.

ERO noster est לנו lanu, nobis. Et totus locus obscurus propter Hebraicum dicendi modum: sic legendus est, Deus nobis, seruandi, aut ad salutes, est ipsi Deo Domino, mortis egressiones, vel ereptiones. Eadem sunt igitur verba in Græco, atq; Hebraico,

Noster,

sed implicata. Quorum est hæc intelligentia, quòd confirmans superiora, cùm diceret, Da- D
bit vobis Deus salutem, aut ipse salus, & seruator aduenier: nunc ait, Deus est nobis Deus
Deus nost. Iesus sal. fa. Domini seruans, Deus seruandi, Deus salutaris, Deus saluationum. Omnis nostra salus ab eo est. Si-
cut est Deus vltionũ, sic est nobis Deus למושעות lamoshaot, salutũ, conseruationũ. Deinde
exi mor. in eo omnis à morte liberatio, omnis exitus, vel abstractio à morte. Est Domini exitus mor-
tis id est, liberatio à morte, solutio mortis, omnis & mortis, & mortalitatis pulsio. Vt enim
dixerat eum captiuos abegisse, impios, & sceleratos, & perfidos, euidentissimis testimoniis
docuisse, se habitare inter pios eorúmque patrocinium suscepisse: sic idem repentes ob de-
uinctos, extinctósque hostes, dicit eum salutem accumulasse, tantum salutis attulisse, vt im-
pleuerit salute omnem terram, cumulum felicitatis aceruúmque bonorũ congesserit. Tum
idem affirmans, ac reperens, Denique, inquit, nusquam est nisi in Domino Deo nostro sa-
lus, in nemine est à morte liberatio, nisi eo solo. Hunc sensum etiam Chaldæus clarũ exhi-
bens & rebus Ægyptiacis applicans sic transfert, Deus nobis fortis, & redemptor, & à Deo
Domino certant contra impios, mors & exitus animæ in suffocatione. Suffocationem
dicit Pharaonis, & exercitus omnis quorum demersio à Domino fuit. Considera igitur
mysterium: siue enim litteram vt sonat accipias, siue de victo Pharaone, aperte Iesu nostri
redẽptio prædicatur. Et seruator ipse suis nominibus exprimitur, Iesus, redẽptor, liberator,
sospitator, sospes Sicq; stat sensus Christianorũ, præcipuè cùm nulla salus in particulari re-
feratur, vt vniuersam, aut omnium maximã, vt sæpe dixi, par sit eum dicere. Et quod dixit,
Exitus mortis, duobus modis potest intelligi, aut liberatio à morte, aut quod Hebræi non- E
nulli, & Chaldæus, diuersa genera mortis, varia mortis facies. Diuersis, inquit, modis po-
test inferre mortem hostibus, trahere variis modis eos ad mortem. Exitúsque est numerus
multitudinis. Hieronymus etiam hunc locum clarius transtulit, Deus noster, Deus salutis,
& Dei Domini, mortis egressus. Domini Domini non est nugatio, vt ait Nicolaus. Nam
Hebraicè sunt duo nomina diuina, distincta, Iehouah, Adonai. Distinctio autem Burgen-
sis de gressu, & ingressu, leuis momenti est.

Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum,
verticem capilli perambulantium in delictis suis.

GRAECE pro Veruntamen, est iuxta Hebraicũ πλὴν, tantum, solum, Hebraicè אך ak,
Verunt. Deus. Quæ dictiones sonant, quidem, veruntamen: proprius autem significatus hoc loco
est duntaxat, tantum, sicut etiam Hebræi attestantur. Solus, inquit, Deus, confrin-
Verti. cap. get capita suorum inimicorum, is duntaxat, is tantum. Quod autem dicit, Verticem capilli
Caput. perambulantiũ, figura est Hebraica, qua & Græci, & Latini vtuntur, cùm dicunt, In caput
meum cudetur hęc faba, Et Aristophanes, εἰς τὴν κεφαλήν σου, in caput tuum recidat. & Poëta,
Capiti cane talia demens, Dardanio, rebúsque tuis. Sicque bona, & mala multáque præ-
terea in caput, tanquã totum hominẽ referuntur. Testamur etiam caput ob hanc causam,
& dulce caput dicimus, & Græci ἱερὰν κεφαλήν, caput sacrum. Hinc censentur capita, id est,
ipsi homines. Simili hic figura dictum est, Deus confringet capita, confringet ceruicẽ: In F
caput eorum, ruinam impellet Rabi autem Dauid putat hãc figuram, eam habere rationẽ,
quòd in vertice, in dextram, & sinistrã partẽ capilli dirimãtur, eóque pro bonis, & malis dis-
positionibus accipi. Non videtur hæc ratio, sed illa quam diximus: ratio autem ceruicis est
eadem atque capitis, & repetitur ceruix pro capite, vt sit idem caput franget, franget cer-
uicem. Quod autẽ dicit, Verticem capilli, est perinde ac si dixisset, Verticẽ comantẽ, Ver-
ticem capillosum: refertúrque rei proprietas, sicut superius, Et pulchritudo domus diuidet
spolia, id est, domus pulchra, formosa. Et in Genesi, Et flammã gladij ad loci custodiã, id est,
flammeũ gladium, gladium flammantẽ. Æquè hic verticẽ capilli, verticẽ capillosum. Quo-
niam autẽ Ionathas Chaldæus dixit, Vellet capillũ capitis, possit & hoc sentiri, quasi figura-
tè dictum, Deus radet barbã, & capillos, nec solũ radet, sed euellet, inimicorũ suorum igno-
miniia, & supplicij dirum genus designatur. Nam caluitiũ, & barbę abrasio, signa sunt igno-
miniæ in sacris litteris. Perambulare quoque in delictis, figura est Hebraica, sicut Latinè,
Peram in del. Manere in sententia, vagari per errores, ambages. & anfractus animo tribuimus, ruinæ, prę-
cipitiáq; Græcè, & Latinè grauissima peccata. Ipsum etiam peccare, & delinquere, est de-
lyrare, à motu corporeo tralatũ ad animos. Eosdem igitur inimicos Dei, ac perambulantes
in delictis suis, nunquam ad rectũ redeuntes senties. Hæcq; est, quam primo Psalmo viam
peccatorum, consiliũ, mentémque impiorum dixit, à qua qui declinarent, beatos exclama-
uit: vt

A vt sint iidem, abeuntes in consilio impiorum, manentes in via peccantium, atque inimici Dei. Rabi Salomon, vt Hebræus, hos exponit Esau, id est Romanos, siue Christianos. Nos ergo, vel in ipsos, vel omnes impios, vel dæmones retorquebimus. Versúmque leges, Solus Deus confringet inimicorum capita, verticémque comantem sceleratorum, & pedis allidet, scopulóque infixit acuto, καρηκομόωντας ἀχαιούς.

Dixit Dominus ex Basan, Conuertam, conuertam in profundum maris.

DIFFICILIS atque anceps sensus, an Deus locutus sit de monte Basan, quasi de loco sublimi contemplatus hostium castra, iustósque eorum viribus superari cernens. Capias exemplum simile ex Homero, vt quod dicitur, sit clarum. Homerus Deum maris ex Solymis contemplatum venientem hostem, & mergere parentem sic inducit. Hunc, inquit, nauigantem, & iam tuta tenentem,

Τηλόθεν ἐκ σολύμων ὀρέων ἴδεν εἴσατο γὰρ οἱ
Πόντον ἐπιπλώων, ὁ δ' ἐχώσατο κηρόθι μᾶλλον.
Κινήσας δὲ κάρη προτὶ ὃν μυθήσατο θυμόν. Nempe,

Hunc procul ex Solymis vidit, siquidem sibi visus
Est, sulcare æquor, concepit corde furorem,
Concutiénsque caput, sic secum est verba locutus.

B Videntur propemodum ex isto loco accepta, ex Solymis ille conspexit indignatus, secúmque locutus: hic ex Basan monte Galaad aspexit Deus hostiles manus, aduersus pios infestis signis tendentes. Tunc secum locutus est: Eripiam, ait, iustos, sceleratos in profundum demergam, efficiámque vt hostium sanguine cuncta redundent. Sicut enim superius hunc præcipuè montem induxerat exultantem ob victoriam, sic ei tribuit, vt ex eo Deus hostes contempletur, iustósque ex eorum seruitute, & nece cupide recipere statuat. Et Abacuk simili figura dixit, Sanctum venturum de monte Pharan. Moyses item benedicens populũ, Dominus de Sina venit, & de Seir ortus est nobis. Apparuit de Pharan, & cum eo sanctorũ millia. Sic Dauid de mõte Basan inducit Deũ secũ locutum, de salute, & victoria. Nam & Moyses millia sanctorũ, id est Angelorũ in comitatu eius statuit. Quod item imitatus suo carmine Dauid est, vt superius apparuit, & paulò pòst cognoscetur. Is mihi ex aliis exẽplis verior sensus. Nec plura, positis his, quæ clariora videãtur, commemorabo. Quod autem ait, Conuertam in profundum maris, non est in profundum, sed ממצלות mimmezolot, de profundo, vt spectet potius ad iustos eripiendos, de profundo, quàm malos demergendos in profundũ. Et pro Conuertã, est אשיב ashib, reducam, reuocabo. Profundũq; maris aut res Ægyptiacas innuit, quod Chaldæus, vt sæpe visum est, sequitur: aut appellat profundũ, omnes calamitates, fluctúsque miseriarũ, procellasq;, sicut, De profundis clamaui. &, Eripe me de luto vt non infigar. &, De profundis aquarum, inundantes, opprimentésque calamitates, profundas aquas apellans. Sic istud profundum maris, non solum de mari rubro, per cuius profundum Hebræi incolumes perrexerunt, sed miseriarum etiam pelagus potest intelligi. Sícque versiculus, Locutus est, ait, Deus sanctus è monte Basan, reuocabo, reuocabo meos de profundo maris rubri, vel de tantis miseriis, quibus opprimuntur, aut omni hostium impendente vexatione. Ac potest etiam mystice profundum maris inferos appellasse, vnde Deum erepturum suos prædicat, sicut superius captiuam duxit captiuitatem. Arcana enim quædam hoc carmine celari palam est. *In profundũ maris.* *Conuertã.*

C

Vt intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.

PRO intingatur, id est βαφῇ, Hebraice תמחץ timchaz, calcet, vt Hieron. quanquam Hebræi exponunt תאדם teadam, rubescat, vel intingas tu ò Ecclesia pedem tuum. Sensúsque est idem, vt calcet pes tuus, incedat per sanguinem occisorum, tingatur, baptizetur: qualia apud Poëtas, Bella horrida bella, Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno. Et quod ait, Lingua canum tuorũ, iterũ intelligendũ est, intingatur. Vt intingatur pes tuus in sanguine, lingua quoq; canũ tuorũ intingatur, lãbat hũc sanguinẽ. Quod autem ait, Ex inimicis ab ipso, Hebraicus loquẽdi modus, duæq; sunt formæ, vna repetitio, παλιλογία altera, quod dicitur articulus, siue absolutum. Sicut enim sine copula dixit Lingua canũ tuorum, dimittens verbum intingendi sic nunc eandem rem repetẽs ait, Ex ini- *Intingatur.* *Lingua canũ.* *Ex inimicis ab ipso.*

micis videlicet intingatur, & ex ipso, nimirum sanguine, reddens singula singulis. Vt intingatur pes tuus in sanguine, intingatur, lambat lingua canum tuorum ex ipso inimicorum sanguine. Canitur autem eadem, aliisq; nominibus significatur victoria, nunquam simplici oratione, sed multiplici, sæpéq; repetita, res magnas exprimente carmine. Hos autē inimicos iuxta superioris orationis seriem possumus aut Pharaonem cum exercitu sentire, aut generatim omnes inimicorum copias, aut μυστικῶς quod Græci sentiunt, ἢ χάριν νοητῶν αἱμάτων τῶν δαιμόνων, νοητῶς ἐσπαγμένων, Vel intelligibili sanguine dæmonum, intelligibiliter siue spiritualiter occisorum. Hæc autem interpretatio, ne fabulosa videatur, habet superius exempla, quibus ostensum, Prophetas, res mysticas more loquendi apud homines visitato describsisse. Bella inuisibilia, inimicos, cædes, sanguinem, cuncta hæc νοητὰ vocasse hisce notis nobis nominibus.

Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei, regis mei, qui est in sancto.

PRo Viderunt, Græcè ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου, Visi sunt ingressus tui, sicut habet Psalterium Augustini. Latini autem ex tralatione Hieronymi iuxta Hebraicū, dixerūt, Viderunt. Rectè igitur Latinum habet. Hanc visionem ingredientis Dei Chaldæus refert ad res Ægypti, locum hunc diuinè transferens. Vidit domus Israel ingressus shekinthach diuinitatis tuæ, numinis tui, super mare Deus, dixerunt, incessus Dei, omni mundo imperantis in sancto. Quæ te sensus clarus est, si ad submersum Pharaonem referas. Populus vidisse, ipsum diuinum numen visibili præsentia, manifestisque signis, cùm & columnam igneam noctu, interdiu nubem clarā suspiceret, aquas item virga Mosis percussas abisse, & redisse cerneret, multáq; alia non scripta diuinitatis signa data: verisimile est, vt fecit Deos, id est Angelos euntes aspexerint. Rabi Dauid, inxta suum sensum refert, Cùm visus est Angelus interfecisse in castris Assyriorum, centum octoginta millia. Iuxta Græcos, & Latinos, verè erit de CHRISTO, & nostra liberatione quæ μυστικῶς latet sub Ægyptiaca. Quod autem dicit, In sancto, declarauit Ionathas Chaldaicè transferens, Qui in loco sacrosancto maiestatis suæ imperat mundo. Idem alii Hebræi. Illic regnum est eius sanctum, sed inde maiestas eius pertinet in omnem terram. In cælo, sacratio diuinitatis suæ regnat, sed cælum & terras numine torquet, ὑπατος κρειόντων, vt talia sentiens cum vocauit Homerus, Rex cælestis, Rex in regione sancta sua regnans.

Præuenerunt principes coniuncti psallentibus in medio iuuenculatum tympanistriarum.

Principes. PRo x Hebraica שרים sharim, quam Sept. transtulerūt ἄρχοντες, amphibola est, designās

Cān. cant. tum principes, tum cantores, canentésque. Sed apud eos insigniter distinguuntur, quòd alterà habent shin exile, altera crassum, & spumans. Itaque hoc loco non Principes dicendum, sed Canentes. Nam sharim, cantores dicuntur, vnde shir canticū. Et liber

Præuenerunt. Salomonis, shir hashirim Canticum Canticorum. Et Hieronymus hunc locum, Præcesserunt cantores eos, qui post tergum psallebant. Chaldæus item, Præuenerunt & dixerunt canticum. Quod autem Septuaginta dixerunt, ψαλόντων, hunc habet (etiam iuxta

Coniūct. psal. Hebraicum אחר cadem) sensum, quòd anteecdebant cantores, sicut vertit Hieronymus. Post sequebantur noghenin, id est, psallentes, harmonica instrumenta percutientes, in

In med. iu. medio erant adolescentulæ tympana pulsantes. Chaldæus autem, vt dixi, declarat hunc sensum transferens, Antecedebant & dicebant canticum post Mosen, & Aaron, qui psallebant ante eos. Hoc forte posset defendi tralatio Septuaginta quòd principes Moses & Aaron, caneutes antecederent, subsequerentur hi qui psallerent. Ac dicitur etiam in Exodo, Mosen carmen pro submersis hostibus decantasse: Mariam autem sororem tympana cum mulieribus pulsantem ambulasse. Omnis ille triumphus hic refertur canentium principum, psallentium, tympana pulsantium mulierum. Ex quo loco, liquido apparet, Psalmū tū omnia prodigia, facinoráque diuina celebrare, tum vel maximè Ægyptiacū illud, cum quo vel aperte, vel mysticè nostræ redemptionis facinus prædicatum fuisse etiam Hebræorum testimonio constat, qui dicunt omnem illam lætitiam & carmen Mosis, ac populi, recinendam in diebus Messiæ, iterúmque Mosaicum carmen decantandum, Cantemus Domino gloriosè. A Græcis quidem, & Latinis ad tempora CHRISTI refertur, sed alio modo, diuersísque viis, eodem à cunctis peruenitur.

In

A

In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel.

PRo Ecclesiis sunt מקהלות makcheloth, cœtus, congregationes, quæ Græcè dicuntur Ecclesiæ. Et quod ait de fontibus, singulare est ממקור mimekor, de fonte. Quod ab Hebræis exponitur, hi qui de Israel nati sunt, qui de fonte eius profluxerunt, originẽ ab eo habuerunt. Et Chaldæus pro fonte posuit זרעא zarea, semen. Vos, inquit, qui estis de fonte Israel, qui ab eo propagati, benedicite Deum in panegyribus, concionibus, exaudiãt: hæ nostræ panegyres, hi triumphi, plausus nostri atque theatra. Conuenite omnes & in cõuentu omnes exaltate Deum, & vocibus consonis celebrate, sicut illi fecerunt Ægyptia seruitute liberati. Vos qui ab eis orti estis, facinus illud æterna memoria prosequamini, nunquam ex ore & pectore vestro excidat. In his omnem agite lætitiam, ac triumphum. Dicitur & alio in psalmo, Semen Iacob glorificate eum. Pro iuuenculis, sunt Græcè νεανίδες, quas Latinus dicere melius poterat adolescentulas, aut puellas. Hebraicè עלמות alamoth à singulari halma, quod clausam, & ignotam propriè sonat, eóque Sept. in Esaiam παρθένον virginem transtulerunt. *Ecclesiæ. De fontibus. Iuuenculæ. Alma.*

Ibi Beniamin adolescentulus in mentis excessu: Principes Iuda, duces eorum, principes Zabulon, principes Neptalim.

B

PRo eo quod Sept. dixerunt ἐν ἐκστάσει, in ecstasi, id est mentis excessu, Hebraicè est, רדם rodem, in qua voce, tres sunt significatus, descendit à radam, dormiuit sopore pressus, in ecstasim lapsus est. Quod significatũ secuti sunt Sept. Potest item descendere à רדד radad, extendere, dilatare, continere, & per ἀποκοπὴν extremæ syllabæ rad, in participio rod, in relatione ad plures רדם rodam, extendens, vel dilatans, vel continens eos. Quod significatum secutus est Hier. transferens, Ibi Beniamin paruulus continens eos. Est tertia deductio à רדה radah, dominatus est, in participio רדם rodem, dominans, vel imperans eis. E tribus igitur his significatis, cùm sub voce omnia intelligãtur, quales apud Græcos, & Latinos multæ dictiones, videtur postremũ magis congruere. Apparet enim principes tribuũ hic cõuocare ad laudẽ Dei. Ac sicut ponit principes Iuda, & Zabulon, & Neptalim, sic Beniamin dominatorẽ, & præsidem in hoc carmine vult esse, vt sit sensus: Ibi, nẽpe in his triumphis, in hac panegyri, Beniamin qui postremus fuit natorum Iacob, antecedat eis, præsit omnibus cantando, ludendo, tum principes aliarum tribuũ subsequantur. Iste sit ordo pompæ diuinæ, hoc ordine incedatur. Et potest etiã referri tẽpus illud, cùm submerso Pharaone pæanismum totus Hebræorum populus decantauit, inchoante Mose, & Aaron, principibus tribuum subsequentibus, præcipuè Beniamin, minore in omnibus natis Israel. Is, vt dixi, sensus est apertior. Possunt autem Sept. intellexisse per mentis excessum, raptum mẽtis in laudes diuinas, in cõmemorationem memoriámque diuinorũ facinorũ, secessum, cùm sublata mente, opera diuina admiramur, cùm dulcedine corripitur animus, extra sensus secedit, vbi & suauitas est ingens, & suauitas cum admiratione rapit mentẽ. Qui sensus mihi vehementer probatur. Quis reiiciat, quod Græci, id est Didymus, Cyrillus, Beniamin diuum Paulum adolescentem, raptum ad arcana Dei interpretantur, principes alios apostolos ex aliis tribubus? Quod autem Hier. dixit Continens, potest eundem ferè habere sensum, atq; præsidens, dominans. Siquidem & Græcè κατέχω, est continere, & imperare. Nec moror quòd Rabi Dauid, & Chaldæus, quodã alio sensu hæc interpretãtur. Quæ dixi, sunt veriora, & ad totã præcedentiũ seriẽ magis cohærentia. Post superatos hostes sequitur plausus, lætitia, exultatio, alacritas animorum, saltus corporum, processio, voces canunt, harmoniæ consonant, pulsantur psalteria, organa, principes antecedunt, sequitur plebes. Quod autem dixit, Duces eorum, Hebraicè est רגמתם rigmatham, potest exponi multitudines eorum, vt sonet, principes Iuda multitudinis eorum. Est autem regma, aceruus lapidum, tralatus hic pro aceruo hominum: sonátque totius multitudinis duces hos fuisse, aut iubet esse. Hier. dixit principes Iuda in purpura, transferens rigma, purpurã, quod etiam ab Hebræis ponitur, videlicet Rabi Menachẽ, & Rabi Salo. qui supradictã vocẽ exponũt rikmathã, id est opus variatũ, vestẽ variã, auro, & figuris intertextã, quod Hebraica voce, Italicè dicitur, Richamo, purpura Hebraicè dicitur ארגמן argman. Hinc reiecta prima littera factum est רגמה Etiã quod reddiderunt Sept. ab Hebræis approbatur. Nã Auen Esra exponit hanc vocẽ שרים sarim, Duces, principes. Cęteri lapidationem putant hac voce notari quod animo meo non applaudit. Clarus est sensus, Et versiculus habet, Ibi Beniamin ille minor *In excessu. Ibi. Duces eorum. Purpura.*

natu, præses eorum ludendo, principes item totius multitudinis eorum, duces Iuda, Zabulon, & Neptalim, induti vestibus intertextis auro, aut duces eorum. D

Manda Deus virtuti tuæ, confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis.

Manda. *Deus.* *Fortit.* ALIVS orationis ordo Hebraicè. Nam pro imperatiuo, quo vsi sunt Sept. ἐντεῖλαι, est enunciatiuum præteriti temporis צוה ziua, præcepit, mandauit. Deinde dicitur אלהיך Eloheka, Deus tuus, nõ Deus tãtum. Totusq; versiculus habet sicut vertit Hieronymus, Præcepit Deus tuus de fortitudine tua. Quoniam autem Hebraicè non est præpositio de, sed tantum עזך vseka, fortitudo tua, dici potest, Præcepit Deus tuus fortitudo tua, qui est fortitudo tua, robur, præsidium tuum, propugnaculum, scutum, protectio cui niteris. Aut præcepit, iussit hãc fortitudinem. Diuersas igitur mutationes animorum facit psalmus, quod in omni ferè carmine fieri solet. Hæc forma Græcè dicitur ἀποστροφὴ, cùm relicta præsenti persona, ad alium, sermonem conuertimus. *Apostrophe.* Sermo autem nunc dimissis superioribus, est ad populum, ad cœtum iustorum, ac victores, ac triumphantes, vt sit sensus, Præcepit, mandauit, statuit Deus tuus istam fortitudinem, hoc fortissimum facinus, harum gestarum rerum magnitudinem, hæc præclara facta. Voluit ipse fieri, ab eo facta, ipse tanti facinoris autor. A Domino factum est illud, illo sponte veniente, & certante, non fortuitu, ac temere, non viribus humanis. Fuit, fuit stratagema diuinum, Dei tui est facinus. *Confirma hoc deus est.* Cúmque hæc dixisset, rursum per aliam apostrophen, ad ipsum Deum conuersus, At tu E ò fortissime, confirma quod fecisti nobis, stet in æternum hoc trophæum, sit eadem erga nos tua, & perpetua voluntas. Sępe nobis da talia dona: da vt illa libertas, & tãtũ ex ea libertate beneficiũ sit stabile, permaneat in nobis. Salus illa qua seruata omnis gẽs est, nunquam deficiat, pariat fructus æternos. Da vt colamus te semper, & hęc beneficia, perpetua laude decantemus. Ex illo tempore per omnia sæcula salus ibi inchoata decurrat. Is est verus sensus, quem Ionathas, illo sermone Chaldaico, quo vt vulgari de captiuitate Babylonica allato, vtebantur Christi tempore, & pòst Hebræi, exprimens dicit, Præcipe Deus fortitudinẽ tuá, corroborare, fortísque esto Deus, habita in domo sancta, quam fecisti nobis. *Chaldaica lingua.* Ex quibus apparet, etiã sensum Græcorum, ac Latinorum huc tendere, vt sit æternum, & fructuosum redemptionis opus, & quicquid in ea præclari gestum est, maneat. Ac quod Sept. dixerunt ἐντεῖλαι, per imperatiuum, id est manda, potest stare, quoniam ziuah, est etiam imperans, & Chaldæus dixit פקד pakid, impera, præcipe. Quidã Gręcorũ virtutẽ volũt esse filiũ, vt à sanctis dicatur patri, Præcipe ò pater virtuti tuæ, vt sit æternum Euangelij opus, nimis alienũ.

A templo tuo quod est in Hierusalem tibi offerent reges munera.

Tẽplũ dei. HÆc referenda sunt ad superiora, vt clarè possint intelligi. Ac templum Dei cùm duplex sit, cæleste, & terrestre, Dominus in templo sancto suo, Dominus in cælo: videtur potius cęleste templũ hic intelligendũ, quàm terrestre, vt dicat, Cõfirma Deus à templo diuinitatis tuæ, à cælo demitte hanc virtutẽ, hoc robur. Inde hoc tuũ consiliũ stabiliatur super Hierusalẽ. quòd is sit sensus verus, apparet ex Hebraico, quod præcise habet, F Cõfirma hoc Deus, quod operatus es nobis, nequein, in Hebraico est neq; Gręco. Nã Sept. iuxta Hebraicum reddiderũt ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, A tẽplo tuo, super Hierusalẽ. Licet Chaldæus secutus sit aliũ sensum, A tẽplo tuo accipies sacrificia, super Hierusalẽ diuinitas tua habitet, pinguia tibi offerẽt reges sua, & sacrificia. Templum terrestre, vt vides, ille sensit. Non interest ab vtroque sensu multum. Prior tamen magis mihi probatur, quia dicit super Hierusalem: illéque est apertior, luculentior. *Tibi offerent munera.* Quod autem ait, Tibi offerent reges munera. Pro hoc, ait, diuino facinore, ob has cognitas vbique terrarum, res gestas, te verum esse Deum reges fatebuntur, & inclinati adorabunt, muneribúsque salutabunt, sacrificiísque oblatis, diuinitatem tuam confitebuntur: cognosceéris in omni terra, vt etiam à regibus adoreris. Reges igitur etsi ipsorum Iudæorum dicere possis, melius tamen est, vt omnes generatim reges intelligas. Quo loco clara prophetia est, etiam Hebræo Salomone teste, de adorando à regibus, appellandóque rex regum, Dominus dominantium. Et, Ego sum Alpha, & ω. Et, Data est mihi omnis potestas in cælo, & in terra.

Increpa feras harundinis, congregatio taurorum, in vaccis populorum, vt excludant eos qui probati sunt argento.

Obscurus

A OBSCVRVS ac difficilis sensus propter verba polysema, vt potero tamen extricabo.
Conuersus enim ad Deum orat vt dissipet, euertátque omnes sceleratos, & impios,
iustitiam tum erga homines, tum erga Deū violátes, id est, & iniuriosos, iniuites, in- *Increpare.*
humanos, & idolorū cultores. Ac primū, vt monent Hebræi, Increpare, est aut formidabilē,
aut exitialem vocem intonare. Solo enim verbo Deus cuncta operatur. Verbū contra sce-
leratos, est increpatio, letalis pronuntiatio, edictū mortale. Talis locutio est alio in psalmo,
Increpasti gentes, & periit impius, nomē eorū delesti in æternū, & in sæculum sæculi. Simi-
lémq; increpationē hic deprecatur. Feras autē harundinis vocauit μεταφορικῶς, homines fe- *Feræ harū.*
ros, θηριώδεις, ratione, & humanitate carentes, sæuos, crudeles, appellans eos feras harūdinis,
quasi inter harundines commemorantes, inter harundineta, inter calamos delitescentes.
Nā pro harundine, calamū dixerunt Sept. τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου, feras quæ inter calamos ha-
bitant: quasi angues, in herba latentes, & quasi pardos, & leones septos calamis herbarū, ac
fruticum. Malæ bestiæ nemorum, regionibus Orientis innumerabiles. Eosdem tauros, sicut *Tauror congre.*
solent vbiq; Prophetæ, appellauit, quasi indomitos, & feros, obuios quosq; cornibus appe-
tétes. Ac dicēdū est per accusatiuū semper, Increpa feras harūdinis, cōgregationē, vel gre- *In. vac po-*
gem, vel armētū taurorū. Hos euerte, in hos letalem sententiam pronūtia. Deinde per aliū *pul.*
ordinem orationis, addita propositione, in, eadem dicit, Increpa feras harundinis, armen-
tum taurorum, increpa vitulos, aut vaccas populorum, id est, idola confringe, euerte, idola
illa, quæ erant more Aegyptio, apud quos, bos Apis colebatur, imagines vitulorū, aut vac-
B carum. Aut non idola dicit, sed eosdem ipsos, quos cōgregationem taurorum dixerat, pòst
appellat עגלי עמים ghele hamim, id est vitulos populorum, qui inter populos, vt ait Rabi *Vituli.*
Salo. sunt feroces, aut ipsi feroces populi. Hos idem Hebræus Dauid Esau, id est Christia- *Vt exclud.*
nos exponit, Rubricam in eos, & principes eorum dæmones. Postea quod Sept. dixerūt, Vt ex- *e. qui prob.*
cludant eos, qui probati sunt argento, positus in fonte מתרפס ברצי כסף mit rapes beraze ca- *far.*
seph. Quorum verborum is sensus, Qui currunt, vel incedunt ad eos, vel cum eis qui fran-
gunt argentum. Quo loco obseruandum quod sæpe fit apud eos, mutatum esse numerum.
Nam populi numero multitudinis additū est participium singulare mitrapes, incedit, va-
dit, currit. Sciendum quoque participium razze, quod sonat frangentes, referendum pro-
priè ad opificia idolorum, tametsi possint alij esse sensus, vt sonet currentes, vel volentes ar-
gentum, id est idola argentea. Qui quidem idem erit etiam sensus Hieronymus igitur ex *Hieronym.*
parte reddidit hunc sensum, Increpa bestiam calami, congregatio fortium, in vitulis popu
lorum calcitrantium contra rotas argenteas. Ecce diuus Hieron. raze quod potest etiā so-
nare currentes, transtulit rotas, quasi currentés Et mitrapes, quod signat incedentes, cur-
rentes, interpretatus est, calcitrantes. Sed durus est sensus, ac vix intelligibilis. Cùm autem
sit clarum quod positum est ex Hebraico, euoluta, & expedita est horum intelligentia. Nā
& Chaldæus sensum illum quem diximus, exhibens, ait, Irascere in exercitus peccatorum,
confringe illos sicut cannam, congregationem Gigātum, vel fortium, qui confidunt in vi-
tulis, quæ sunt idola populorum. Similiter versiculus Hebraicus dicit, Increpa bestias cala-
C mi, armentum taurorum, intona in vitulos populorum, qui currunt ad opifices vel opificia
argentea. Is sensus est clarus. Nam participium razze, apparet descendere à razaz, confrin-
gere, non à razah, velle, quia notatum est puncto, quod signum est ablatæ litteræ רצי razze.
Quanquam si sonet volentes, non variabit etiam sensus. Auen Esra mitrapes sic aptat vt
versiculus dicat, Increpa feras harundinum, gregem taurorum, in vaccas populorum, vt
mitrapes sit, fugiat à facie tua, vanescat. Quod non aptum est. Minus quod Rabi Salomon.
Nolunt quenquam nisi qui faciat currere ad eos argentum. Clara est igitur consecutio ad
superiora. Mos est enim Prophetarum, sed cum primis in psalmis fit, vt gloriam Dei propa- *Mos plurū.*
gari, innotescere, eam solam existere cupientes, semper superstitionū interitum, & eorum
qui eas foueant, efflagitent. Precantur vbique errorum ruinam, & eos qui summis viribus
eos sustinerent, tolli de mundo cunctis votis exposcunt. Omnes item qui iura diuina, hu-
manáque misceant, quorum scelere mundus, & ista rerum pulchritudo fœdatur. Hócq; in
fine præcipuè omnium psalmorum. Desiderabant enim solum in cultu, & laudibus Dei
quietè, & tranquillè viuere. Videbis idem in omnibus ferè psalmis fieri: postulatur, deside-
ratur regni Dei incolumitas, aduersi interitus, quasi duarum ciuitatum, alterius flos, vita,
constantia, alterius interitus, ruina, æterna abolitio. Ideo etiam dicit:

Dissipa gentes quæ bella volunt: venient legati ex Aegypto, Aethiopia præueniat manus eius Deo. D

HOc principium, Dissipa gentes quæ bella volunt, hæret cum superioribus. Tum sequitur alia diuersa sententia, de venturis principibus, magnisque viris ad templum sanctum Dei, aut ad religionem sacrosanctam eius. Ac pro legatis sunt חשמנים chasmanim, viri insignes, nobiles, optimates. (*Legati.*) Hinc dicti sunt Machabæi apud Hebræos, chasmonim, quasi nobiles, & insignes. (*Machabæi.*) Alij apud Hebræos putant hoc esse nationis nomen, vt chasmonim, sint hi qui de Chasmania. Quod & Chaldæus videtur suspicatus, transferens chasmonim, filios Cham. (*Venient.*) Ac fortè hæc prouincia est quæ dicitur Charmania, licet longinquior. Pro eo autem quod dixerunt Septuaginta ἥξουσι, venient, Hebraicè est יאתיו ieethaiu, venire facient, adducent, offerent. (*Præuen.*) Et quod dixerunt προφθάσει, præuenient, est clarius ירוץ thariz, festinabit, festinare, aut currere faciet Æthiopia faciet manus suas festinare, accelerabit ad munera portanda. (*Manus e.*) Et quod Latinus dixit Manus eius, debuit iuxta Græcũ, & Hebraicum, vt monuit etiam Augustinus dicere, Manus suas, Græcè χεῖρας αὐτῆς. Claráque est de futura, & celebranda, colendáq; apud omnes gentes religione, prophetia, præcipuè cùm totus psalmus à Chaldæo de submerso Pharaone tralatus sit, & nunc in fine, illa materia relicta, ad aliam sermonẽ conuertit, idq; in fine carminis. Sicut enim superius dixerat, Offerent tibi Reges munera, sic nunc Venient præpotentes, ac nobiles ab Æthiopia, & Ægypto. Veréque locus exponitur à nostris, de cognoscenda ab omnibus religione. Siquidem E & ipse dixit, Multi venient ab Oriente, & Occidente, & recumbent cũ Abrahã, Isaac, & Iacob in regno cælorũ. Et, Replebitur scientia Domini omnis terra. Et, Notũ fecit Dominus salutare suum, Hebraicè, Iesum suum, in conspectu gentium, reuelauit iustitiam suam. Quod Simeon iam Christo nato, eumque tenens in vlnis simili locutione effatus est, Viderunt oculi mei salutare tuum, Hebraicè Iesum tuum. Quod parasti ante faciem omniũ populorum. Psalmus autem, In conspectu gentium reuelauit. Et Simeon, Lumen ad reuelationem gentium. Sicque similibus verbis, & gentis suæ locutionibus, ab altero de venturo, ab altero de præsenti Christo hæc canebantur. Mitto quod in psalmo LXXII. quem mysticè de Christo etiam Hebræi vaticinari asseuerant, dicitur. Reges Tharsis, & insulæ, munera offerent, Reges Arabum, & Saba, dona adducent. Et Rabi Salomon hoc loco fatetur expressè, hæc dicta de Messia. Tunc, inquit, cùm submersum fuerit regnum Esau, & surrexerit Rex Messias, offerẽt tibi munera ab Ægypto, & Æthiopia. Vides etiam eos de Messia psalmum editum credidisse. Exemplúmque de Æthiopibus Græci asserunt de Eunucho Candacis reginæ Aethiopũ. Et certum est, quàm illa natio cupidè religionem acceperit, quàm augustè, sapientérque retineat, vt etiam eos apud quos nata esset, in hoc vincant. Deprecatus igitur impiorum interitum, & finem psalmi cum principio conformans cùm diceret, Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius &, Fugiant qui oderunt eum: canit futuram gentis suæ gloriam patandam per Christum, per quem & litteræ, & religio, philosophiáque Iudæorum, ab omnibus populis cognita, & suscepta est. F

Regna terræ, cantate Deo, psallite Domino.

EX his etiam apparet prophetia. Inuitat enim ad cultũ, laudémque Dei omnes nationes, ac prouincias, omnes oras, ob accepta beneficia, ob salutem omnibus collatam, ob conseruatas omnes gentes, & magnis calamitatibus liberatas. Laudamus autem libertatis vindicem, canimus ἐπινίκια ei qui nos eripuit. Si igitur regna terræ ad laudandũ, & canendum inuitantur, vtique propter commune, ac vniuersale omnibus terris beneficium. Non laudarent etiam nisi cognoscerent. Sicque multis rationibus cõstat, sub carminibus Prophetarum, obscuris propter gentis suæ humanum loquendi morem, eadem dissimulari, atq; sub carminibus Sibyllarum interdum, & ipsis obscuris, interdum clarioribus, quorum cognitio ab altioribus principiis manat. (*Sela.*) Additur autem in fine huius versiculi in Hebraico סלה sela, quæ vox quam vim habeat, discere potes à Chaldæo, qui eam transtulit לעלמין lealamin, in sæcula, in æternum eum celebrate, laudate. Septuaginta transferunt διάψαλμα, diapsalma, quasi vox interiecta psalmis, addita ad vim psalmi non de psalmo, sed interiecta, & psalmum adiuuans, quia est assertio psalmi, & confirmatio. Quam vim etiam habeat psallite Hebraicè זמרו zameru, ab eodem discas, vertente שבחו shabechu, laudate.

Psallite

A

Psallite Domino, qui ascendit super cælum cæli ad Orientem.

AD declarationem tertiò additum est à Latino, Psallite Domino, Hebraicè, & Græcè bis tantum. Et quòd dixit Græcum ἐπιβεβηκότι, Qui ascendit, obseruatum est superius, Hebraicum לרכב propriè sonare, ei qui equitat. Cælos etiam cæli, alibi obseruatum sonare sacerrimam, altissimamq; cæli partem, sicut sancta sanctorum locus sanctissimus in templo. Et, canticum canticorum, canticum nobilissimum. Et, Rex Regum, maximus Rex. Et, sæcula sæculorum, omnis æternitas. cumq; finis psalmi cum principio consentiat, apparet hic eum, cælum cæli appellasse, quod in principio, araboth, id est, regiones amœnas, beatas, aut vastas, latas: cùm diceret etiam illic Deum equitare super araboth, quod Chaldæus hic, & illic solium diuinitatis suæ interpretatur. Cælum autem cæli dixit, Hebraicè Cæli cælorum. Sic in Ecclesia canitur, quòd cæli cælorum laudent, tremant, nimium habitatores, quos potestates, & volucres, & ardentes, flamantesq; ibidem, Hebraico autem nomi . Cherubim, & Seraphim appellant. Nam cùm cęlum sit omnis supra terram regio, etiam aër, quæ vltra Solem, Lunæq; labores, vltra cæli vertiginem πορρωτάτω, remotissime, vt ait Aristoteles, posita est, cælum cæli dixit. Sic alibi, Cælum cæli Domino. Hebræi dicunt esse הגלגל עליון hagalgal elion, altissimam sphæram, supremum orbem. Sed melius Aristoteles dicens πορρωτάτω τῆς φορᾶς, remotissimè à cæli vertigine, esse diuinas illas regiones. Theodorus tamen οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ τὸν ἀνώτερον, ἐπειδὴ ὅπερ ἡμῖν οὗτος, τοῦτο ὁ ἀνώτερος αὐτοῖς, Cælum cæli vocat supremũ quoniam quale nobis istud cælũ, tale eis suprimũ illud. Mihi videtur Aristoteles diuinitus locutus, vt alibi ostendi, extra vertiginem cæli, sedes illas æternas statuens. Sed si de motu primi cæli sermo est, quadrat Hebræorum expositio. Quod autem dixerunt Septuaginta κατὰ τὰς ἀνατολὰς, Ad orientem, melius, A principio, Hebraicè קדם kedem, vt dicat, Psallite ei qui equitat, insidet cælo altissimo ab æterno, vel à mundo condito. Sciendum vocem istam Hebraicam ancipitem esse ad tempus, & locũ, sicut omnia ferè nomina loci, eadem sunt & temporis, significatq;, & loci, & temporis anteriorem partem. Eoq; sonat orientem, & item anteriorem temporis partem, & quicquid temporis antecessit, pro tempore hic accipiendum esse ratio clara est. Nam cùm de supremo cælo loquatur, vbi neque occasus sit, neque ortus, quoniam Sol qui affixus est orbi nostro, quod dicitur firmamentum, occasum, & ortum efficit, non debuit dici, qui ascendit, vel equitat cælum cæli ad orientem. Dicendum ergo, à principio, id est semper. Et Symmachus transtulit ἐκ τῆς πρώτης, à principio, Et Hieronymus eum secutus, Qui equitauit super cælum cæli à principio. Et Chaldæus transferens Hebraicum לקדמין le kodamin, ab æterno, à principio. Et Theodorus adiutus à Symmacho, ὑμνεῖτε θεὸν τὸν ἐξ ἀρχῆς, καὶ ἀεὶ ἐπάνω ὄντα τῶν οὐρανῶν. Laudate eũ qui à principio, & semper desuper cælis fuit. Eusebius quoq; exponens quod verterat Symmachus ὁ δεσπότης μου ὁ χριστὸς ἐκ πρώτης συνῳδά, πάτερ δόξασόν με τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι Symmachus trãstulit à principio cõsonè ei. quod ipse dixit, Pater glorifica me gloria, quam habui antequam mundus esset. Hebræi quoque testantur Deum à principio insidere cælo, quia corpus eius à die quo conditum est, semper idem fuerit. Aduertendum tamen. Vel de motu cæli sermo est, qui regatur à Deo, ab eo machina eius impellatur, aut de æterna regni sui sede, in altissimis cæli regionibus defixa. Si hoc postremum rectè dicitur, vt exposuit Eusebius Dei gloriam fuisse sempiternam, imperium eius æternum. Regnum tuum, ait alibi, regnum omnium sæculorum. Gloria eius æterna in cælo, empyrio, nũquam creato. Hic semper regnat, sedet. Si de motu cæli, posset defendi editio Septuaginta, quoniam primum mobile, supremusq; orbis, ab ortu vertitur in occasum, vt dicit versiculus, Qui equitat, agitq; supremum orbem, & cælum ab ortu. Quoniam autem obscurè, ac raro de motu cæli, scripturæ sacræ loquuntur, potiusq; philosophorum est res, videtur verior primus sensus, de æterna Dei gloria. Ac nescio an assentiar Burgensi, Araboth iure occasus, equitare super occasus Deum dici, quia cælum ab ortu tendat in occasum: dico primum mobile. Quòd si verum est principio dicet terminum ad quem, in fine Psalmi terminum à quo, vt more philosophorum loquar.

Qui ascend. Cælum cæli

Aristotel. Cælum.

Ad orient.

C

Ecce, dabit voci suæ, vocem virtutis: Date gloriam Deo, super IsraEl, magnificentia eius, & virtus eius in nubibus.

CLARIORA sunt Græca, ad Hebraicum respondentia ἰδοὺ δώσει τῇ φωνῇ αὐτοῦ φωνὴν δυ- D
νάμεως, Ecce dabit enim voce sua, vocẽ potẽtiæ. Quare τῇ φωνῇ, nõ est simplex datiuus.
Hebraicè quoq; בקולו bekolo, cum voce sua. Duos autẽ hoc habet sensus, aut mittet vocem formidandam in hostes. Et quod ait Theodorus, scripturam solere Deo tanquam summo formidadoq; imperatori dare vocem terribilem, & tonitrua, qui sola voce terreat hostes. Aut sensus Chaldæi est verior, quo dicit, Ecce dabit cum voce sua, vocem spiritus prophetiæ, Prophetæ. Hoc mihi verius videtur, terminauit enim iam sermonem de hostibus, loquitur nunc de altioribus, ipsoq; solo Deo. Vocem autem istam potentem, & vastam non aliud sentias, quam diuinitatis suæ, vt ab omnibus gentibus, & regnis exaudita cognoscatur. Hoc enim est, quod notum fecit salutare suum, hæc illa vox, totum vulgata per orbem, fama diuinitatis suæ, qua gentes exaudita, propè venerunt, munera proferentes, signa vocationis, & cultus sui, ideo; Chaldæus eam prophetiæ vocem dixit. Omnis enim calitus veniens sapientia, prophetia, oraculumq; dicitur: Prophetæq; non futura solum prænuntiantes, sed etiam præsentia loquentes, sed cælitus afflati dicuntur. Is sensus videtur vehementer probabilis, cui non est dissimilis quod Augustinus de voce iudicij exponit, cùm, vt ait Sibylla de Deo,

Prophetia. Prophetæ.

Σαλπιγξ' οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει,
Tunc turba luctificam demittet ab æthere vocem.

Eiusdem enim sensus hæc sunt, vna eademq; vox. Nec apparet quicquam veri similius, cũ Psalmorum sit grauissima, plenaq; oraculorũ sapientia. Hæc sunt quæ ipse autor dixit, Ne- E
cesse est impleri omnia quę scripta sunt in lege Moysi, & prophetis, & psalmis de me. Quod autẽ dicit, Date gloriã Deo, super Israël, exponitur, qui est super Israël, qui præsidet Israël noster Rex est, hunc laudate, hunc date עז robur, fortitudinẽ, gloriã, canendo, attribuendo, cõfitẽdo. Sicq; interpretatus est Chaldæus. Quãquam iste sensus clarior est in Hebraico, si puncta respicias. Dicitur enim, Date gloriam Deo, super Israël magnificentia eius. Cuius, inquit, maiestas est super Israël, eos protegens, eis prospiciens, eos illustrãs, nobiles faciens. Chaldęus tamẽ legit, Date gloriã Deo, qui est super Israël. Maiestas eius, & fortitudo est in cælo. Ac vides eum transtulisse cælum, quod Septuaginta nubes, Hebraicè שחקים shechakim. Vt autem cælum, & aër dicitur, volucres cæli, & vbi fulgent sidera, sedesq; diuinæ, sic shechakim vtrumq; designat. Et hoc loco cælum dicendum fuerat, sicq; transtulit etiam Hieronymus. Et virtus eius in cælo, Hoc autem dicit Psalmus, vt ostendat Deum, quanquam propriam sedem habeat in cęlo, esse tamen etiam in terra, præcipuè apud pios, eúmque colentes, vt & maiestatem altissimam, & ab omni corruptione seiunctissimam demonstret, & prouidentiam, respectúmque ad res humanas, ima respicientem, licet altissimam.

Date gloriã deo super Israël.

Virtus eius in nub.

Mirabilis Deus in sanctis suis, Deus Israël, ipse dabit virtutem,
& fortitudinem plebi suæ, benedictus Deus.

SI respicias Hebraica, verum sensum agnosces. Pro θαυμαστὸς, mirabilis, est נורא nora, F
terribilis. Et pro, In sanctis suis, est ממקדשיך mimmicdasheka, de sanctuario tuo, de sacrario tuo, quod Septuaginta per numerum multitudinis, iuxta Hebraicum dixerunt τὰ ἅγια, locum sanctissimum, sancta, sicut dicuntur sancta sanctorum, per numerum multitudinis dicuntur iuxta nonnullos Hebræos, quia templum terrestre respiciat cæleste, aut quod triplici structura constaret. Dicitur ergo, Mirabilis es tu de sanctuario tuo, de sublimi regno, & sanctissimo tuo, mittis indicia, quàm terribilis, ac formidabilis sis. De cælo sancto tuo, potentia claret, de sede magnitudinis tuæ. Dantur mortalibus manifesta indicia esse in cælo, ab illa aula, & regia, veniunt in terras beneficia, quibus bonos aduersus malos defendis, & ostendis displicere tibi nefas. Hieronymus etiam vertit, Terribilis Deus de sanctuario suo. Potest quidem sanctuarium terrestre intelligi, in quo Deum sæpe dicunt habitare Prophetæ, sed rectius est, de templo cælesti sentire. Quod autem dixit, Virtutem, Græcè melius δύναμιν, robur, vim, præsidium, ad Hebraicum עז oz. Fortitudinem quoque clarius dixerunt Septuaginta κραταίωσιν, roborationem, confirmationem, solamen, pro Hebraico תעצמות thazumot, Ex illo, ait, sacrario hæc bona demittet. Sedibus ętheris, robur in nos descendet inuisibilibus, & arcanis modis, euentu autem claris. Propterea semper benedictus. Amen.

Mirabilis in sanctis suis.

Virtus. Fortitudo Sedib. ethereis spiritu ille venit.

PSAL-

A

PSALMI LXXXIX. EXPLANATIO.

Ic inchoatur quartus Psalmorum liber apud Hebræos, facta à posterioribus hæc diuisio, vbi iusta ratio aliquem librum finire docuisset. Nam hunc vsq; psalmi Dauid, & filiorum Core, & aliorum leguntur: qui sequuntur, non habent ferè nomen autoris, nec vllum titulum præscriptum nisi primus iste. Post multos psalmos repetitur inscriptio Dauid. Hæc ratio posteriores docuit, vt libros diuiderent. Is dicitur oratio Mosis viri Dei. Super quo variæ fuere apud Hebræos sententiæ. Fuerunt qui dicerent repertam hanc orationem à Dauid, traditionemq; antiquam apud eos fuisse, hanc Mosen edidisse, & Dauid huic libro suo inseruisse. Alij existimauerunt cùm dicitur, Oratio Moysi, Moysen posteros eius sentiendos, Leuitas scilicet, qui cantores essent in templo, vt habetur in libris Paralip. Quæ locutio soleat etiam aliis in locis haberi: vt, Comederunt Iacob, id est progeniem eius. Et, Ex Aegypto vocaui filium meum IsraEl, id est filios & nepotes eius. Sic dicitur in libris Paralip. Et Iciodas princeps Aaron, nimirum filiorum Aaron. Sic oratio Moysi, nempe filiorum Moysi. maior tamen eorum pars sentit fuisse Mosis, quòd per numerum multitudinis loquatur, Factus es nobis, quasi populo meo. Et Rabi Salomon vnam ex vndecim benedictionibus, super vndecim tribubus hanc esse putat. Chaldæus item argumentum sic transtulit, Oratio qua orauit Moses propheta Domini, quando pec-

B cauit populus domus Israël in deserto, respondit, & dixit, Hæc erat antiqua illa traditio, orationem hanc esse Mosis, quam Chaldæus videtur commemorasse. Fuerunt etiam è nostris, qui non crederent esse Moysi, sed potius Dauid: referri autem in Moysen, quòd de lege loquatur, quod & nonnulli Græci sequuntur. Sed quoniam & à pluribus approbatur, & magis elucet ex titulo esse Mosis, id potissimum arbitror sequendum. Nec vero mirum non esse in libris Moysi hanc orationem descriptam, quandoquidem neq; in libris Regum vbi de Dauid texitur historia, psalmos eius, nisi vnum vel duos inuenias. Sit igitur id verius esse Moysi orationem, idq; ad Hebræos ex succedenti traditione, sicut alia pleraq; apud eos, & nostros, per traditionem non scriptam inoleuerunt, manasse. Dicitur oratio, veniæq; deprecatio, quod in omni ea maximè perspicitur. Ac iuxta suas ineptias, Rabi Dauid asserit deprecationem esse super eorum præsenti, & omnium maximè diuturna captiuitate, referriq; in ea, humanam imbecillitatem, vitæ breuitatem, deprecari, Mosen creatorem, ne pro eorum sceleribus, ab eo plectantur, cùm potius vniuersalis sit humanæ fragilitatis testatio, populi autem electi, non eorum qui in præsenti captiuitate detineantur, sed pro omnibus hominibus criminum deprecatio. Græci quoq; duplex in ea vaticinium contineri dicunt, de euersione Iudæorum, & reditu ad meliora. Virum autem Dei, Chaldæus, & Hebræi, quia fuerit Propheta, quia diuinis alloquiis assuetus, quasi is quo Deus vteretur vti interprete, & ministro suo, interpretantur vt vir siue homo Dei esset, qui possideretur à Deo tanquam Domino: seruus ipse, & minister. Sic Augustinus eum mi-

C nistrum Veteris, prophetã Noui testamenti dicit. Vertentes autem Hebræi virum Dei, Prophetam sentiunt, vt dixi, Dei summi sacerdotẽ, ἑρμηνευτὴν, religionis interpretẽ, sacrorum antistitem ἱεροφάντην. Hi enim Prophetæ apud Hebræos, & Aegyptios sunt vocati, vt apud Persas Magi, Talis fuit diuinus Moses, sed qui in eo mortales omnes anteierit, familiaritate diuina, & alloquiis, ante omnes dignior habitus. Cognitáque hæc diuinitas eius omnibus gentibus fuit, ob id à nõnullis Magus appellatus ex eo scilicet genere, qui apud Persas haberentur. Græcè Septuaginta transtulerunt, Oratio Moysi homini Dei, cùm genitiuus esse potius debuerit, sicut Psalmus τῷ Δαβίδ, potius τοῦ, Hebraicè le Mose, vbi le, est articulus casus gignendi.

Oratio Mosis.

Viri Dei.

DOmine refugium factus es nobis, à generatione, & generatione.

DIVINVM ac præclarum exordium, quo res humanas, licet fragiles, ac miseras, plenasq; semper lacrymarum, & in interitum spectantes, habere docet, quo stabiliri sese, ac firmare possint, neq; vnquam, tametsi vallati calamitatibus simus, refugium, & tutissimum præsidium nobis defuisse. Nunquam diuinam prouidentiam super nobis dormitasse, nunquam nauiculam procellis iactatam vorati permisisse.

Esse aliquem portum, quò liceat in tantis miseriis, in hac humanarum rerum miseranda lacrymandaq; vanitate, & præcipiti fuga rapidoq; interitu refugere: esse quoddam ac fuisse semper maximum in hoc mundo, cuius faciem quotidie mutari cernimus, in quo luctus & gemitus, lamentaq; quotidie exaudiuntur, paucaq; aspicimus, quibus lætari liceat, & frontem serenare, solamen. Ac comprehendit omnium sæculorum, æternam prouidentiam, non ad vnum tempus, sæculumúe vigilantem, postea auertentem sese, & in penetralia cæli se abscondētem, sed dicit, in omni generatione refugium eum fuisse. Quod vt melius intelligas, verba obseruanda sunt. Nam quod Septuaginta transtulerunt ἐγενήθης, potuit quidem transferri factus es, sed melius erat dicere, fuisti, iuxta Hebraicum היית אתה atta haita, Domine refugium tu fuisti nobis. Et quod dixit, In generatione, & generatione, obseruarum, alibi generationem esse vnum tempus, vnum sæculum, vnam mundi faciem cuius repetitio indicat omnium temporum, sæculorumq; seriem implicatam, totum generationum progressum. In omni tempore, inquit, in omni ætate, refugium tu nobis fuisti, nullo tempore à nobis abfuisti, licet remotissimus habitatione, præsentissimus tamen oculis, & præsentia fuisti. Diuineq; locum transtulit Chaldæus. Domine, inquit, cuius numen, & diuinitas, habitaculum habet in cælo, fuisti nobis robur, præsidium, refugium. Ac vox quam Septuaginta transtulerunt καταφυγή, refugium, Hebraicè est מעון maon, significatq; etiã habitaculum: eoq; Hieronymus transtulit habitaculum. Et Hebræi exponunt eum locum. Idem tamen est sensus. Denotat enim locum, quò refugimus, præsidium, arcem. Ipsiq; Hebræi, & locum exponunt, & מחסה machse, perfugium. & Chaldæus pro ea posuit סעד saad, robur, substentationem, firmamentum. Locus est quò confugimus, in quem nostra suspiria, & lacrymæ tendunt, ad quem derelicti, grauibusq; malis oppressi deuolamus. Ille sinus placidos pandit venientibus. Nihil diuinius, & ad consolationem, medelamq; dolorum nostrorum præsentius dicere poterat.

Factus es. *In generatione & generatio.* *Refugium.*

D E

Priusquam formaretur terra, & orbis, à sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus.

HAEC consequuntur ad antecedentia pulcherrimè quòd cum dixerat refugium in omni ætate, in omni æuo hominibus fuisse, nunquam oculos benignos suos amouisse. Neq; enim fuit vnquam tempus, quando tu non fueris, neq; homines aliquando fuerunt, quin tu quoq; adesses, qui eis prouideres, vt necessario nunquam caruerit rectore mundus, & nauclero, ante omnium rerum constitutionem existente, qui simul atque creasset, prospexerit, rerum ab se creatarum sustentatio, præsidiumq; fuerit, vt neq; voluntas, neque potestas sustinendi defuerit. Non voluntas, quod psalmus ipse prædicat, minus item potestas, quia ab æterno fuit El, id est Deus omnipotens. Hoc enim est quod sapientissimè Philon dixit, Deus regit perennem naturæ cursum, præfecto tãquam lege, filio suo, quem δεσμὸν ἄρρηκτον ἐποίησε, vinculum indissolubile fecit vniuersi. Ideoq; is psalmus de eo propriè est. Est enim de eo qui fuit ante mũdi constitutionem, & qui post constitutionem rexit semper, is autem omnibus antiquis, & nouis litteris consentientibus, est filius Dei, F
Creator mundi, & gubernator. Atq; non meminit, vt ait Rabi Dauid, creationis cæli, quia de hominibus, & omni mortalitate, quæ tamen ab vno opere regatur, sermo est. Loquitur enim de hominibus, quorum breui spatio vita definitur, quorum antequam & ipsi, & omnis eorum habitatio, & sedes extitisset, creatorem demonstrat fuisse. Ac dicens, Priusquã montes fierent, nominat res insigniores, ac diuturniores. Montes & sublato supra reliqua terra vertice nobiliores fuerunt, & perpetuitate, semper manentes incorruptibiles: etsi qua pars abscissa cadat, his & regiones definiuntur, earum sempiternis finibus. Nam flumina, neque stabilia adeoq; fortia sunt neque perennia, neque tam vasta, & stupenda, omniaq; terrestria. Nihil est montibus altius, vastius, diuturnius, memoralibus, cùm scopulos pendentes aspicimus, cùm tantam lapidum molem, aëriasq; arces obstupescimus mirati, qua vi excitari tanta saxorũ vastitas potuerit, nunquam adeò obstupui exclamauiq; admiratus naturam, & creatorem, quàm cùm iter primum feci per montes Italiæ, quos Metaurus prope Forum Sempronij medios intersecat, Furui ex opacitate, & tenebris dicuntur. Videas stupendas hinc atq; hinc, oculis altissimè sublatis, saxorum cautes, horribiles procurrentium montium, nudorumq; scopulorum series, inter quæ percussa vocis resultat imago, vt hæc sola vera miracula naturæ dicas. Priusquam tanta rerum stupendaq; vastitas esset, creator Omnipotens fuit, qui ea ipsa è nihilo creauit. Hocq; naturaliter volens

Voluntas & Potestas. *Montes.*

edoce-

A edocere non dicit, quanquam idem est, Priusquam montes fierent, sed יולדו iulladu, gignerentur, nascerentur: ita montes, & scopulos illos genitos fuisse docens, sicut arbores, & animalia, quæ de exiguo semine, in tantam molem consurgunt. Montes item ex medullis, & exiguis humoribus terræ sunt mirabiliter generati, prius è nihilo facta genitrice terra. Genitos item dicit, quasi de nihilo creatos, ex eo quòd ad tátam vastitatem possit haberi pro nihilo. Locuti enim omnes antiqui theologi sunt de creatione terræ, montium, maris, tanquam his quæ in materno vtero sata grandescant, ex paruis, & inuisibilibus seminibus surgentia. Hieronymus etiam dixit, Priusquam nascerentur. Sic quoq; quod de montibus dixerat, eos genitos, seu natos esse, de terra locutus est expressius. Nondum assero quod Auē Esra dicit, montes à ventis, spirationibusq; generatos. Nam quod Græce est, καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν καὶ οἰκουμένην, aut formaretur terra & orbis: Hebraicè est תחולל techolel, parturiretur, ederetur in lucem. Ideo & Hieronymus vertit, Parturietur. Generatio quoque, & partus fuit terræ, cuius à Deo creationem, quia non est humana mente comprehensibilis, dicunt, partum, conceptum: diuino enim ordine, cuncta sunt generata. Sicut ex aqua, & terra tanquam primis seminibus facta sunt superiora, & inferiora: inferiora animalia, plantæ: superiora, aër, æther: fuitq; vbique diuinus & certus ordo; quem huc vsq; vel similem natura seruet, sic parta est è nihilo, & concepta simili quadam ratione, terra, sicut quasi è nihilo, tantæ è tam exiguis principiis res nascuntur. Ecce sic terræ quidem conceptus, & partus fuit, sicut omnium aliarum rerum, & sicut ex exiguo igni maximus. Nam etsi velocissimè

Fierent.

Formaretur.

B Deus operatur, ex causis tamen effectuum ortus fuit inuentum eius. Atq; causæ aliæ assignátur, aliæ sunt inscrutabiles. Assignantur à theologia, cùm vellet siccare contra solitas naturę leges mare rubrum, flare fecisse ventum tota nocte: quibus autem causis tam vehementem ventum spirare fecerit, non assignatur, & fortè non posset intelligi. Sic quomodo terra è nihilo concepta creuerit, vastaq; fuerit, tamq; ex pauca aqua plurimus aër, exiguóque semine, tam grande subito animal, & ex priuatione vitæ, subitò vita, nobis intelligi nō posset. Ordinem tamen quendam diuinum, sicut in cæteris rebus illic fuisse necesse est. Montium ergo ortum & partum, conceptumq; terræ dixit. Latinè quoq; dicitur creare, & ipsum animalium proprium. Est enim creare, à creas Græco, carne, quasi carnem facere. Quod autem ait, A sæculo vsq; in sæculum, quod & Hebræi perhibēt, duo sunt sensus. Aut ab æterno vsq; in æternum, à prima æternitate, vsq; ad alteram, sicut antè sempiternus fuisti, sic post. Quod quidem dicitur respectu nostri, non Dei in quo non est antè & pòst, non prior & posterior, sed vna æternitas. Qui enim nullos dies habuit nullum tempus, nullos annos, nullas horas, nec fuit estq; sub motu Solis, quomodo habuit antè & pòst, quæ sunt partes ad motū Solis collectæ? Qui supra Solem est, etiā semper sine sole existens, tempori non subiacet, ideo nec partes temporis, nec temporum considerationes habet. Primus sensus est, vt dicat, ab omni sæculo, ab omni æternitate: vt æternitas siue sęculum sit, quod fuit ante mundum, & quod est post mundum. Alter est sensus, sed & Rabi Salomon, Auen Esra, Dauid, sequuntur eundem propè, quem Chaldæus. Vox enim Hebraica עולם olam, & sæcu-

Creare, Creatio, proprie, ani malium est.

A creas, caro.

A sæculo, & vs. in sæc.

Olam.

C lum, æuúmq; denotat, & mundum. Eóq; Chaldæus dicit, A mundo præsenti, ad mundum venturum, Qui Deus es mundi præsentis, idem futuri, id est cælestis, & eius qui alius futurus speratur. Quoniam mundi istius mutata facie, cuncta in immortalitatem renouabūtur. A conditione istius mundi ad finem, id est ad alterum, tu es. Ex quo loco intelligimus Hebraicū loquendi modum. Nam non terminabitur cùm venerit alter mundus, licet dicat, à mundo vsq; ad alterum mundum tu es essentia diuina. Sic cùm dicitur. Sede à dextris meis, donec ponā inimicos tuos, nō terminatur sessio. Vbi est eadem vox עד ad, vsq; donec, atq; hoc loco. Itaq; vel a mundo ad mundum tu es, vel ab æterno in æternū. Ideo refugiū in omni generatione, & sęculo, quia fuisti semper, & eris. Quod verò ait, terra, & orbis, eam causam assignat Rabi Dauid, quod terra dicatur ea quæ habitatur, & quæ non habitatur. Totum terræ corpus, totum terrestre elementum, totus orbis terrarum. At aliud nomen, quod Hebraicè est תבל tebel, Græcè dixere Septuaginta quod & Hebræus sentit οἰκουμένην, terram habitatam, quicquid vbiq; ab hominibus occupatur. Id Hebraicè dicitur tebel. Vtranque igitur terram designat. Dicens autem posteriore loco terram, docet antè terram, quàm montes nascerentur, extitisse, vt ait Dauid. Dixit enim posterius antiquius, maius, grandius natura, quanquam eadem hæc sunt. Chaldęus quidem hunc locum sic reddidit, Quoniam patuit ante oculos tuos, populum tuum esse peccaturum, præparasti pœnitentiam antequam montes erigerentur, & terra crearetur, & habitatores orbis, à sæculo

Donec.

Terra & orbis.

præsenti,ad futurum tu es Deus. Qui quidem idem est sensus,qui fuit refugium semper:eò fuit,quòd pœnitentiæ locum reliquit,ad se redeũtes humanè recepit. Deus etiam hoc loco Hebraicè est El,quod sonare omnipotentem & fortem etiam Hebræi testantur,vt ostẽdat eius omnipotentiam gubernandi,& prospiciendi his quæ condidisset, tamen æternitatem,infinitámque durationem. D

Deus El.

Ne auertas hominem in humilitate: & dixisti, Conuertimini filij hominum.

OBSERVARE operæpretium est, quæ causa lectionem Græcam,& Hebraicam(nã Latina sequitur Græcam)variauerit. Non enim est Hebraicè, vt Græcè, μὴ ἀποστρέψῃς ne auertas,sed nulla est negatio תשב אנוש עד דכא thesheb enos addaca,hoc est,cõuertas hominem vsque ad interitum,vel minutionem,siue humilitatem, Et Hieronymus iuxta hanc lectionem transtulit, Conuertes hominem vsque ad contritionem. Eadem & Hebræi,& Chaldæus agnoscunt Causa varietatis fuit,quòd Hebraica dictio אל si sine subiectis notulis maneat,erit amphibola, vt vel sit nomen Dei, vel negatio: subiectis notulis distinguitur,cum Deum sonat,scribitur per vocalem,quæ Hebræis dicitur zere אֵל. cùm est negatio,scribitur per patach אַל Posteriore modo eam acceperunt Septuaginta, & lectionem antecedentem terminarunt,vt dicerent, A sæculo,& vsque in sæculum tu es. Negationem in subsequentem lectionem reiecerunt,dicentes,Ne auertas:vt prior Hebraicè habuerit ועד עולם אתה vead olam attha, posterior אל תשב ne auertas. Hodierna lectio est verior,& clarior.diciturq; hominem à Deo ad summam fragilitatem, deiectionemq; deduci,permitti vt in miserias,vexationesq; omnigenas delabatur,rursum offerre eis placidum lumen suum,& miseris clementem dare dextram. Quod quadrat antecedentibus. Ideo enim refugium est,& portus,quia deducit non quidem volens,sed permittens homines ad varias clades,& vexationes rursum subleuat,castigatos veluti à miti patre. Nã quos diligit, corrigit,& castigat. Atque ad hunc modum clarè sequuntur,hæc ad superiora. Est tamen Hebræis etiam alter sensus,quem Salomon, Auen Esra, Dauid proponunt. Conuertes hominem ad contritionem: et miserias,& vexationes importas,quibus attritus,deducitur ad senium,vt contritio,siue debilitatio,vel humilitas sit ipsa senectus, omnium sentina malorum, in qua virtus omnis, & robur delabitur. Ad senium adducuntur homines à Deo. E

Ne auertas hominem in hu.

Optima quæque dies,miseris mortalibus,æui,
Prima fugit,subeunt morbi,tristísque senectus,
Et labor,& duræ rapit inclementia mortis.

Nam & hoc Hebræi in hoc sensu asserunt,hominem deduci ad debilitationem, tum esse dictum,decretumq; diuinum, vt conuertantur in puluerem suum, vnde sunt accepti. Et dixit, Conuertimini filij hominum,hoc est, in principia vestra resoluamini in cineres primordiales reuertamini. Sed vos in terram cuncti redeatis,& vndam, Dictum tuum est, & decretum in natura incisum,vt homines cladibus & incommodis attriti,morte adueniente,resoluantur, is est secundus sensus. Chaldæus transtulit, Conuertes hominem propter sua peccata ad mortem.& dixisti,Reuertimini filij hominum. Quo videtur sentire postremum illum sensum, & conuersionem in primordia resolutionem interpretari. Nostri verò id est Græci,ac Latini,sequentes quod lectio offerret, & humilitatem interpretantur extremam ruinam,interitum animi,cladem illatam ab hoste antiquo,aut alia peccata,vt dicit Propheta, Ne auertas hominem in hac calamitate,in hac tanta ruina, ne relinquas,sed refugium esto.postea quod ait. Et dixisti, Conuertimini, Iam assertionem liberationis esse dicunt,eius liberationis,quam precaretur, & id quod ipse multis in locis promisisset. Sed, vt verum fatear,is sensus videtur perplexior,nec cum antecedentibus hæres, nec cum sequentibus consequens. Priores sunt veriores:ex quibus secundus apparet in toto psalmo. Proponit enim miserias humanas,fragilitatem;dura decreta Dei,quibus subiacentes miseri mortales; morbis & incommodis omnibus vexati, demum deuoluuntur ad mortem, Quod & cæteri sunt deplorati, præcipueq; Homerus antiquus Vates, eodem atque Moses sensu.

Conuerti. filij ho. Dixisti.

Οὐ μὲν γάρ τι πού ἐστιν ὀιζυρώτερον ἀνδρὸς
Πάντων, ὅσσα τε γαῖαν ἔπι πνείει τε καὶ ἕρπει.
Non homine est animal certè infelicius vllum,
Quod tellure super spiret in & manibulet ipsa.

Quo-

A

Quoniam mille anni ante oculos tuos, sicut dies externa quæ præterit, & custodia in nocte.

Hæc est tota periodus in Hebraica, & esse debet eritque clarior sensus, quã vt habent Latina, & Græca. Est autem & hic duplex Hebræis sensus, vt sit vel sermo Dei ad homines, vel Mosis ad ipsum Deum. Primo dicitur, Quid stuus, qui sic tus spe viuis? qui si vel mille annos, id est, plusquã primus genitor, qui nongentos triginta annos traiecit, ipse viueres, omnis hæc ætas, quandoquidem moriendum tandem est, erit tibi velut vna dies externa, elapsa. Siquidem & Mathusalem qui nongentos, & sexaginta obiuit annos, nihil dici potest, qui mortuus est, vixisse, nihilque est ætatis, & vitæ tam diuturnæ eius memoria. Sic & si tibi vt mille annos traniegas, erunt hi velut vna elapsa dies, aut vna è quatuor noctis partibus, quæ in quatuor vigilias distribuebantur: vanus es igitur: nubis instar fugax, & resolubilis, fugiens velut vmbra. Hoc ego volui, hoc dixi Adæ, In quacunque die peccaueris, morte morieris, id est, amissa deificatione, quam per obedientiam fuisses assecutus, breui vitæ interuallo obito dissolueris. Nec prohibet hunc sensum, vt ait Auenesra, quòd prius locutus Deus sit per numerũ multitudinis, Conuertimini filij hominum, nunc, Mille anni ante oculos tuos. Est enim linguæ consuetudo, quod & poëtæ nostri interdum, mutare numeros. Noli igitur gloriari, & insolescere idem futurus si vel mille annos, plusquam primus genitor, putes te posse viuere, nihilominus item moriturus. Alter est sensus, vt sit sermo

B

Prophetæ cum Deo. Vna dies sunt mille anni apud Deum, cuius est æternitas. Quicquid apud nos viuitur, cum ipsa æternitate, cuius & vnius est immortalitas vera, comparatum velut vna elapsa dies est. Nam cum statutum sit ab eo vt homines vitæ suæ cursum breui spatio desinant, alia autem sit ætas eius, æternitas appellata, nihil est hoc omne tempus nostrum, quod esse particulam æternitatis, philosophi, Pythagorei verò & antiquiores imaginem dixere. Quòd si humana vita est particula temporis, tempus breuissima pars æternitatis, quid erit quicquid vnusquisque hominum viuit ante oculos Dei? Humanæ felicitatis testimonium dum & vita fugacissima est, & quicquid est, miseriarum est plenum, quod postea narrabitur. Cantus etiam gloria eius, quippe quæ fuerit, priusquam montes nascerentur, & orbis terra fingeretur, contra quẽ nefas sit homines animalia exigua, fragilia, & quasi diurna, insolescere. Innigenitus ipse, vt Augustinus ait, nostræ mortalitatis refugium. Fuerunt autem qui dicerent ex Hebræis vnum diem Dei esse mille annos. Quod quadam figura dici certum est. Nam apud Deum vt sapientissimè Plato locutus est, Aristoteles, nec dies est, nec annus, nec mensis, qui est, vt antè dixi, supra solẽ, temporis genitorem, ac patrem, nec tempore potest intercipi. Præclarè enim scribit Plutarchus, nos eam esse nihil communicare, sed omnium mortalem naturam, in medio generationis, & corruptionis existentem simulacrum quoddam, atque vmbram cassam, vixque apparentem, sui ipsius ostenderem quã, si cogitationẽ coneris desigere, tanquã cõpressa manu aqua diffugiat, deferens etiam quæ manu teneretur. Tum addit, τὸ οὖν ὄντως ὂν ἐστὶ τὸ ἀΐδιον, καὶ ἀγένητον καὶ

C

ἄφθαρτον ᾧ χρόνος οὐδεὶς μεταβολὴν ἐπάγει. Vere igitur existẽs, est id quod sempiternũ est, & ingeneratum, incorruptibile, cui nullũ tempus mutationẽ adducat. Eadem nunc apud Mosen philosophia, à quo primo ista fluxerunt. Ipse enim dixit, Priusquã montes nascerentur, & terra, nempe quod Plutarchus ἀγένητος. Præclareque etiam idem ait antiquos, fortasse Mosen & Hebræos innuens, Deum adorasse, & benedixisse dicentes εἶ, es vnum, tu es vnitas, omnium rerum simplicissima, incorruptibilisque perfectio. Græci igitur & Latini recte dixisse Prophetam diem præteritam, non præsentem, aut futuram, vt ostendat nullam esse rationem, etiam mille annorum ad æternitatem Dei. Nihil enim esse quod præterit. Etiam Græci quatuor custodias nocturnas in castris esse, docent tres horas cuique deputari: Vigiliæ Latinæ dicuntur, ponitque postremo loco, quod etiam est breuius, vt nullam temporis cum æternitate monstret esse comparationem.

Mille anni.

Custodia in nocte.

Morte morieris.

Plutarchus de essentia hominis.

Quæ præ...

Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt, mane sicut herba transeat.

Is est versiculus, is esse debet, vt sensus ostendit. Sciendũ autẽ Græcè hunc locum habere τὰ ἐξουδενώματα ἔτη αὐτῶν ἔσονται. Hoc est, Vanitates, nihilũ erunt anni eorũ. Volẽs autẽ Latinus interpres reddere Græcũ nomẽ ἐξουδενώματα, quasi dixeris nihilitudines,

Quæ pro nihilo habentur.

nihilationes, extenuationes in nihilum, non occurrebat commodius quàm vt vocem resol D
ueret in plura verba, id est ea quæ pro nihilo habentur, Quæ tota oratio est vnius Græcæ vocis interpretatio, pro qua in Hebraico est זרמתם zeramtham, ac Rabi Abraham, & David, sermonem, dicunt esse cum ipso Deo, fere innuentes, eam vocem esse verbum, non nomen, vt Sept. transtulerunt. Verbum scilicet à voce זרם zerem, quæ sonat vndam, fluctū, ruentem, currentem, rapidum, vt dicat, Fecisti eos sicut vndam, & fluctum, sicut bullam. Homo bulla est, fluctus subito intumescens, subito corruens, & vanescens. Simili, & noster Poëta, figura loquutus est,

Tempora prætereunt more fluentis aquæ.

Mare vite. Fluuius est tota vita, currens rapidus, præceps, rapiēs omnia secum. Est item tumidum mare, non minus quàm flumina, præcipitè cùm sæuit, labens, fluuius vastus, mare, in quo procellæ surgentes, moxq; considentes, fluuius vastus, vita vniuersa hominum, tanquā procellæ

Procella vita. & elati fluctus, vitæ particulares cuiusq;. Dicitq; Moses, Fluctuasti (vt licentiosius fingam nouum verbum) eos: Fluctuare eos fecisti. Quod Hieronymus respiciens dixit, Percutiente te eos, vt somnium erunt, percussionem, meo iudicio retulit ad fluctum ruentē, in litus procumbentem, illidentemq;. Quanquam quod tñstulit est obscurius. Denotat autem zerem etiam turbinē, tempestatem, imperum, qualis mundantium nimborū. Tale quid di-

Heraclit. Pythagor. cit Propheta homines Deum fecisse sicut eos velut hymbre, nimbū, fluctū. Sic Heraclitus vitā hominū, flumen esse dixit. Et Pythagoras rogatus quid esset humana vita, ingressus cubiculum, subito egressus est, innuens introitum esse, & simul exitum, vitam, aduentum, & E discessum. Pro hoc omni igitur Sept. dixerunt ἐξουδενώματα, & quidem eodem sensu, tametsi

Eorum anni er. alio paululum vocis significatu. Porro quod Sept. dixerunt ἔτη αὐτῶν anni eorum, in Hebraico est vox anceps ad annum, & somnum. Nam si scripseris שנה sonabit annum, vel somnum. Itaq; pro vtroq; ab Hebræis etiam exponitur, vt dicat, Fluctuare fecisti, subito rapuisti annos eorum. Aut quod quidem melius quadrat, & clarius est זרמתם שנה יהיו zeramtham shena thiu, Rapuisti eos, vel fluctuare fecisti, somnium erunt. Tanquam somnium, ait, est humana vita, tu rapis, tu posuisti terminos eius, qui præterire nō possunt. Tu dixisti, Cōuertimini filij hominum, redite in puluerē vestrum. Ad hunc sensum Hieron. trāstulit, Percutiēte eos, vt somnium erunt. Et Chaldæus etiam est hunc sensum secutus כדמוכין הוין hek dimkin hauon, tanquā dormiētes erunt. Atq; is ipse pulcherrimum, paululū variata littera, posuit sensum: Et non conuertentur, induces super eos mortē, tanquā dormiētes erunt, & ad mundū vitāmue futurā tanquā herba, quæ siccatur, mutabitur. Ecce quod corporaliter dici videbatur, spiritualiter ad altiora maioraq; retulit. Sciendū autem quosdā Græcos legere nō ἔτη, id est annos, sed ἔτι etiā exponuntq; non solū, sunt mille anni nostri apud te tāquā vna dies elapsa, sed etiā vilhora dicā, sunt ἐξουδενώματα, sunt nihil. Sed vera lectio est vt legas ἔτη, annos. Et verū sensum demonstrant, Fluctuasti eos, somnus erunt vt referas ad eos, qui ante diluuiū vixerūt, & eos, quou post ea fuit vita decurtata, vt dicat, fluctibus, Priores illos longæuos oppressisti, post illud tempus, humana vita, tanquā somnus est. Qui sensus, à

Mane sicut herb. transf. nonnullis Hebræis creditus, ab aliis nō admodū probatur. Quod vero dicit, Mane sicut herF bā trāseat, non est Hebraicè optādi modus, licet sit Græce παρέλθοι, sed clarius futurum tempus יחלף iachaloph, mutabitur, transibit, abibit, Quod autem ait mane herbā transire, iuxta Hebræos, ante Solis aduentū, florentem esse, vt multi flores sub ortū ai escentes, caputq; demittētes, prius succulēti. Potest & de fœno intelligi, quod Hebraicè interdū dicitur חציר chazir, sicut hoc loco, quod noctē tondetur. Noctē arida prata. Tondētur (melius) noctis lētus nō deficit humor: sole autem appetente, herba prius viridis siccatur, facta fœnum. Eōque alibi, Homo sicut fœnum, dies eius tanquam flos agri. Et Homerus iuxta hunc sensum diuinorum Vatum similiter herbis comparans homines,

Οἵηπερ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν.
Qui folijs fatus est, talem liquet esse virorum:
Mane cadunt folia, nascuntur & altera rursum.

Mane floreat, & transeat, vespere decidat, induret, & arescat.

Flo transf. HAEC quoq; non video cur Sept. per modum optādi verterint, cùm in Hebraico sint per enuntiationem futuri tēporis. Mane יציץ iaziz, florebit, transibit, vespere decidet & arescet. Quod & Græci intellexerit, vt Euthymius τὸ γὰρ ἀνθήσαι ἀντὶ τοῦ ἀνθήσει λέγεται

A λεύπον ἐκλαμβάνεται. Nam optatiua pro futuris nunc sunt. Illud quoque sciendum, non esse in Hebraico, Induret, licet sit apud Sept. σκληρυνθείη, sed tantum Arescet, sub quo intelligitur etiã induratio. Quod enim exsiccatur, durescit: nec aliud quidem est siccatio. Et terra tunc arida vocata est, cum aquis seclusis, à Sole duruit prius limus, & humus lenta. Itaque verbum indurandi, ad claritatem inductum. Superius dixit mane transire herbam, vanescere, amittere succum, habitum pristinum, nunc vespere fieri quid miserius? quod quæ ante Solis exortum esset viridis, Sole exoriente, virorem, aspectumq́; amittat, vespere autem quod tristius est, diurno sole siccata decidat. Quanquam Rabi Dauid ad humanam vitam refert. Si, inquit, mane floreat, si iuuenis sit, iocundus, pulcher, formosus, succulentus, at transibit, & vespere, id est, in senecta quæ totius est vitæ vespera, siccatus cadet: Aut in ipso flore extinguetur, & vanescet, aut siccatis humoribus cadet in senio. Ecce, vt ait Abraham, vnam diem, humanam vitam dicit, in qua matutinum sit, & vespera. Mane flos, succus, forma, robur, peracto cæli circulo à Sole, & orbe lustrato, Ecce vespera, ecce inopina senectus, obrepens, improuisa, mortis prænuntia. Tum lapsus in terram, & interitus. Sic tum comparat somno vitam, tum diei elapsæ, tum nocturnæ vigiliæ, tum floribus. Chaldæus hunc locum clarè transferens, Similia, inquit, sunt opera eorum, vt herba quæ mane virescat, & crescit, tum ex sole interit, & siccatur ob æstum. Ad facta referens, & opera, quod cæteri ad vitam: nusquam certa stabilitas, ne in his quidem quæ ad sempiternã memoriam parãtur, quæ & ipsa mirum in modum dilabuntur. Eram Romæ cùm hæc scriberem, quam hoc primum tempore conspexeram, & sæpe animi causa, per ruinas veteris

Indur are.

Ruina Romæ. le sac de Roma.

B vrbis obambulans, nec lacrymas, nec gemitum continere poteram, partim miseratus tam præclaræ vrbis miserabilem interitum, partim rerum humanarum etiam grandium, fortium, robustarum, pulcherrimarum instabilitatem deplorans, superbissimas imperatorum domos, vineta nunc, tantum vestigiis superstitibus videas, ambulacra, lõgosq́; thalamorum ordines, terra quæ superuenit, sepultos. Quicquid statuarum est reliquum, fere truncatis, aut manibus, aut pedibus, aut brachiis, vel naribus astare. Omnia cadauerosa, ruinosa, tãquã formosi quondam corporis ossa. Ecce curæ, ecce conatus eorum, qui sempiternã vrbem erigere sibi persuasissent, robustissima fundamenta iecissent, tam breui temporis spatio, cuncta vanuerunt, non tã sæculorũ tantum iniuria, quàm humanarum manuum. His duobus malis cuncta subiacent, quòd vel à nobis euertuntur, vel tempus inducit senium, & interitum.

Quia defecimus in ira tua, & in furore tuo turbati sumus

HIc addit causam cur sit tantopere humana vita intercisa propter peccata, quod Nicolaus ab Hebræis mutuatus refert ad diluuiũ, quo propter humana flagitia, cũ omnia intercẽpta sunt, tũ humana vita fuit intra breuius spatiũ coarctata. Quãquã alij referunt ad peccatum primi genitoris, cũ dictum sit, In quacunque die peccaueris, morte morieris, id est, vt Symmachus transtulit, mortalis eris, pro immortalitate id nactus. C Hoc fuit ira Dei, & furor, siue indignatio eius, cernẽtis se neglectũ, serpentis verba suis edictis apud eos præponderasse. Fuerunt etiã apud Græcos, qui hoc & superiora spectare ad Hebræos ipsos crederent, vt prius dixerit, mille annos fugaces quidẽ illos, Iudæos floruisse (tot enim à Salomone numerari vsq; ad Christũ) hos velut, propter eorũ scelera, vnã diem fuisse felicitatẽ autẽ, & florẽ tanquã mane apparuisse, id est, sub Salomone tantũ, deinceps in nihilum, imminutionemq́; res eorum spectasse, nunc quotidie magis atteri, in nihilumq́; decidere perseuerante in eos magno quodam θεηλάτῳ, cælesti furore, quo nihil eis possit cedere prosperé. Hunc sensum ex parte etiam Hebræi sequuntur, Siquidem Rabi Dauid, Defecimus, ait. Nunc loquitur sub persona eorum, qui sunt in hac diuturna captiuitate, siue exilio. Omnis, ait, homo vanum quiddam, vel hi qui florere, beatiq; esse putantur, multò magis nos qui sumus in exilio tam diuturno, defecimus enim, & ad nihilum quotidie redigimur, indignatione diuina, quæ de peccatis nostris exarsit, flammante. Hæc ille prodidit. Itaq; quod philosophi, & medici rerũ sæpe maiorũ ignari, causarum terrestriũ vim solã tenentes, in eas referrent, si theologiæ vocẽ audirent, veriores sępe cuiusq; rei rationes assignarẽt. Dicerẽt enim hominẽ diutius viuere non posse, deficiente, quod ipsi vocãt, semper, humido radicali, à naturali igne semper depasto, quo exhausto collabi corpus: philosophi autẽ nihil quod è quatuor elemẽtis cõstitutionem habuisset, æter-

Morte morieris.

Anni à Salomone, ad Christum.

De mortis causa.

nitatem habere posse. Quæ etsi vera sunt, maiora tamen, propioraq; tibi dicet theologia. D
Fuit enim tempus, quando superabãt homines nongentos annos viuendo. Hoc vt dem tibi in magnã copiam humidi radicalis referas, agnoscis Deũ tantum vitæ paraře fomentũ potuisse, quod ad tam diuturnum spacium perduceret. Posset ergo qui hęc ipsa, etiã plura alia & æternum vitæ spatium largiri. Sed iniquitates nostræ nobis immortalitatẽ abstulerunt. nõ enim, vt diuus ille ait, ad magnos triũphos, & honores licet aspirare, nisi per magnos labores, quòd homo per minimos, olim nũc omnes, paucis demptis, labores pertingere aspernantur. Deprauatis ergo legibus diuinis, duabus ex causis efficitur lapsus, & interitus, tum quòd in constitutione legum diuinarũ est vita, est ordo, felicitas, opulentia, quibus præuaricatis, discedimus ab eo, quod fõs est, & origo bonorũ: tum secretæ nos persequũtur Erinnyes, & Nemesis, indignatæ viuere, qui sceleratè viuendo, & Deo displicendo, viuere non meruissent. Nam & ipse breue vitæ voluit esse interuallum his qui pietatem erga Deũ vel parentes non seruassent. Quæ quidem multò magis ad vitã futuram, vt Chaldæus superius ostendit, spectant. Deficiunt enim, & in nihilum abeunt omnes, qui vitam hãc, quæ potuit eis occasio esse acquirẽdæ sempiternę, sceleribus, & impiis factis comquinauerũt, sibi æternitatẽ bonorũ miserabiliter eripientes. Eadẽ vigente nunc quoq;, atq; in primis illis ratione, dũ nos in hoc mũdo, velut in paradiso probamur, an diuinis mãdatis obsequentes, æternitatem vitæ, reparationemq; pulcherrimæ iuuentæ cupiamus, an maximis præmiis contemptis, fœmineas potius voces voluptatesq; sequamur, propter quæ, ad alta præmia nec posse nec debere homines peruenire, clarũ est. Ac tametsi omniũ erit generalis vitę restitutio, quia tamẽ alij ad vitã, alij ad supplicia resurgẽt, solos eos viuere iure dicemus: quibus E
melior ista vita continget. Sicq; cùm sæpe sit eadem præsentium, ac futurarũ rerum ratio, quod olim vitæ longæuæ spatium abstulisset, nunc reuelatis æternis auferet æternæ. Sicq; potest quod dixit, Defecimus, ad diminutionẽ quoq; cõcessæ vitæ pertinere, quę diuturna promissa, propter peccata interciditur, sicut ęternũ regnũ promissum Dauid, sub nepote ablatũ est. Nã dixerat Deus, Si custodierint filij tui testamentũ meũ. Est autem hoc loco, vt monet Rabi Dauid, quæ Græcè dicitur παλιλογία. Idem enim est, In furore, & in ira, &, defecimus, ac turbati sumus. Nã quod Sept. transtulerunt ἐταράχθημεν, turbati sumus, Hebraicè etsi idem est significatum, נבהלנו nibhalenu, Obstupuimus, nempe cõsilium, vires amisimus, vt res quæ stupet, vita sublata. Quod fit, vel apertè, vel clàm ira Dei seuiente.

Posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo: sæculum nostrum in illuminatione vultus tui.

Epanaph. *Posu. ini. no. in cõsp. tu.* *Sæculum nostrum.*

HIc quoq; est ἐπαναφορά, antedictorũ relatio, licet alia ratione dicantur. Idem defecimus in furore eius, est eũ exactè peccata nostra cognouisse, oculis suis pręposuisse, ad viuũ resecasse, vt ait Rabi Dauid, cò ante oculos posuisti, vt intuereris iugiter, vt in cõtrariũ alibi, Auerte oculos meos ne videã vanitatẽ nimiũ in nostris erroribus oculatus fuisti: in nostris vitiis tã cernis acutũ. Deinde quod dixit sęculum nostrũ Hebraicè est עלמנו alimenu, quod Hebræi secus exponũt aut occultũ scelus nostrũ, in lucem extraxisti, aut iu- F
uẽtutis errorẽ. Sciendũ vocem Hebraicam עלם nullis notulis subscriptã, tria habere posse significata, sonat abscõdere, vnde alma, abscõdita, incognita: sonat adolescentẽ. Postremo sęculũ. Sub notata vero solitis apud Hebræos notulis, significata dirimũtur. Sęculũ dicitur עלם olam, adolescens עלם elem, abscondere עלם alam. Omnes autem Hebræi, insuper & Chaldæus, & diuus Hier. posteriora duo proponunt, vt vel dicas abscondita, occulta peccata, in lucẽ eduxisti, aut lapsum iuuentutis: sæculum autem nemo est, qui memoret. Nã Rabi Salomon, alimenu, inquit, חטאת נעורינו catat neurenu, peccatum iuuentutis nostrę. Auen Esra sequitur alterum, vt designet abscondita delicta. Rabi Dauid vtrunq; עונינו הנעלם peccatum nostrum, inquit, occulrum, oculis exhibuisti tuis, quia nihil te fugit. Tum proponit secundum: Chaldæus autẽ transfert iniquitatẽ, vel peccatum טליותנא taliutana, iuuẽtutis nostrę. Paulus Burgensis item dicit in Hebræo haberi, abscõdita nostra. Quod autẽ Hier. transtulit, secutus Symmachum qui ἀμελείας, negligentias nostras, ea causa fuit, quòd occulta putauit, quæ per inscitiam, & animo incauto committuntur. Est enim negligere, non eligere, non legere. oculis autẽ attentis legitur, colligitur, secernitur bonum à malo. Abscõdita ergo dixit negligentias, & quæ imprudenter perpetrantur. Nemo itaq; sęculum cõmemorauit. Posset tamẽ defendi, & quiddem rationabiliter quod transtulerunt Sept. quia statim

sub-

A subdit, Quoniam omnes dies nostri defecerunt, Anni nostri sicut aranea. Ecce Deus posuit seculum nostrum ante oculos suos, quoniam abbreuiauit, detraxit ex longæuitate. Prudentia eius hoc egit, oculi sui viderunt detrahendum esse, ex pristina diuturnitate, quia scelera nostra meruerunt, Quod & poëtæ ab antiquis Græciæ poëtis audierunt:

Subiitque argentea proles,
Auro deterior, fuluo pretiosior ære,
Iuppiter antiqui contraxit tempora veris,
Perque hyemes, æstusque & inæquales autumnos
Et breue ver, spatiis exegit quattuor annum.

Hoc vel simile quid fortasse dicitur a Propheta, quàquam de cursu humanæ vitæ potius loquitur, cuius quidé breuitas efficitur cum primis ab ea ipsa causa, quam Poëta dixit, quòd pristinâ temperié, & æternú ver Deus detrosit cursu suo, flagitiis, & ferro crescente. Occulta quadrát plurimú ad lucé, & conspectu, vt duo inter se contraria, rursú quadrat, sæculú propter subsequétia. Relatio quoq; & corundé solita scriptoribus sacris repetitio declaratpotius occulta peccata dicédú. Ná post iniquitates debuit sequi aliquid simile. Sed quicquid sequaris, sensus erit verus. Illuminationem autem Latinus dixit, quod Hebraice מאור maor, quod in Genesi est nomen Solis & Lunæ. Ex quo apparet maor proptie sonare lucé, & nitoré, vt or, id est lux, & maor fint idé. Nam hic maor nó luminare corpus, sed nitorem B fecit diem. Eoq; Sept. transtulerút φωτισμὸν, illuminationem, splendorem. Ac quod creatur quarto, est quod primam genuit, cæterasq; deinceps dies. Nó quidé creatur quarta, sed repentur cum ceteris luminibus cœlestibus. Sicut & poëta post ventos, & aërem: *Illumin. vult.* *Loc Gen. 1.*

Hæc super, inposuit liquidum & leuitate carentem
Aethera, nec quicquam terrenæ fæcis habentem,

At hunc ante aërem, ante ventos esse oportuit. Sol quoq; æther est. Quomodo igitur post ventos, & aërem Sol, omnisq; ætheria substantia suis locis disponitur? Repetitio igitur est, & eorum quæ omissa fuerant, interpositio. Sæculum autem nunc, vt Græci monent, ætatem humanam designat, maxime centum annis constantem. Græcè non per accusatiuum sed nominandi *Sæculum.*

Quoniam omnes dies nostri defecerunt, & in ira tua defecimus. dies annorum nostrorum sicut aranea meditabantur.

ORATIO sic distinguéda est iuxta Hebræicú, quæ ipse quoq; docet Her. Quoniá omnes dies nostri abierút in ira tua, sub indignatione tua trásierunt, nihil beatú fuit, miseré dies nostri abierút. Viuitur breui, & minime beaté, ac iocundé. Alia aute pars, vbi est defecimus, Hebraicé habet כלינו calinu, consumpsimus, exegimus annos nostros. Itaq; nec copula est in superioribus, neq; dies est in Hebraico, sed שנינו shanenu annos nostros, totáq; periodus sic accomodáda est iuxta fótē, vt sit sensus clatus: Quoniá omnes dies nostri abierút in ira tua, exegimus annos nostros, sicut sermoné. Quocirca & hoc obseruádum, in Hebræo neq; aranea esse, neq; ἐμελέτων, meditabátur, in quo verbo nullus est sensus, Ac Septuaginta interpreres par est dixisse tátú ἀράχνην, aranea, ab alio aute additú fuisse ἐμελέτων, meditabantur: quia Hebraicé הגה heghe, dicitur à verbo meditandi. Veritas igitur est, quòd pro Aranea, & Meditabantur, est superior vocula, heghe, omnium Hebræorum testimonio, & exemplis omnigenis, sonans sermonem, verbum volans, alatum, volucre. Nam Rabi Dauid, Heghe, inquit, est locutio egrediens ex ore, quæ velociter abit, ac deficit. Sic anim nostri celeritei auolaunt. Eadem q; & eisdem præcise verbis dixere priores, Salomon, & Auen Esra, Chaldæus quoq;, Dies vitæ nostræ defecerunt sicut הבל hebel manitas, vapor otis. Hieronymus quoq; secutus alios interpretes Græcos, transtulit, Consumpsimus annos nostros, quasi sermonem loquens, Attribuit autem summam pernicitatem, vanitatemq; sermoni, sicut apud Homerum toties ἔπεα πτερόεντα verba volucria, alata, volátia, pennigera, quibus nihil velocius. Et quoties quid velox Græci dicere volunt, dicunt λόγῳ τάχιον, dicto citius. Græci quidem theologi, vt potuerunt, verum sensum extraxerunt, dicentes, hic ἀράχνην, araneam, non ipsum animal, sed telam eius sentiendam: meditabantur autem passiué accipi, nimirum dies nostri vt tela araneæ computantur, Qui sensus etsi verus sit, non est tamen in Hebraico. Nam & Nicolaus dicit in Hebræo haberi vt nos diximus. Est quidem æque pulchra collatio vitæ humanæ, telæ aranei, atq; locutionis. Vtrunq; *Omnes dies nostri defe.* *defecimus.* *Sicut aranea medit.* *Heghe.*

vanissimum, fragile, ex ore, araneus ore vomit talem, homines verba. Sic apud sacros poë- D
tas, præter sublimiores sensus, poësis est. Comparauit vitam diei elapsæ, vigiliæ nocturnæ, fluctui, bullæ, flori, herbæ: postremo pennigero verbo. Itaq; periodus sic legi debet, Quoniam omnes dies nostri defecerunt in ira tua, exegimus, vel consumpsimus annos nostros sicut verbum, seu locutionem.

Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta annis, si autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor, & dolor, quoniam superuenit mansuetudo & corripiemur.

Di anno. SIc habet tota periodus in fonte, nec sunt hę partes separandæ. Primumq; ait, breuitatē vitæ, quam in vniuersum superius deplorauerat, nunc in particulari declarās, ad septuaginta annos redigi, quòd si vires cuiquam validiores, temperatiorq; crasis cōtigerit, posse ad octogesimum quidem annū aspirare, at quæ sequentur, labor erit, & angustia. Quod duobus modis intelligitur: Aut vita tristis, laboriosa, odiosa, plena senilium malorum, aut mors. Isq; secundus est verior. Nam quod Septuaginta dixerunt, ὅτι ἐπῆλθε ἐφ' ἡμᾶς πραότης καὶ παιδευθησόμεθα, Quoniam superuenit in nos mansuetudo, & corripiemur. Hebraicè [redacted] chi gas chis, venaupha, Quoniam recessit robur, & auolabimus. Nam Rabi Dauid exponit & ipse hæc, Quoniam recessit robur illorum annorum ve- E
lociter, & auolabimus ad sepulchrum. Hoc est, ait, Ibimus illuc velociter sicut auis volans. Chaldæus etiam eundem sensum transtulit, Quoniam transeunt velociter, & volāt. לעפרא leaphra, in puluerem. Diuus item Hieronymus hæc cognoscens vertit, Quoniam transiuimus citò & auolauimus. Eadem atq; Dauid exposuerunt priores, Abraham, & Salomon, præcipueq; Salomon ait, gas signare transitum, discessum. Quis etiam est eorum, qui sciunt Hebraicè, qui ignorēt naupha nō denotare παιδευθησόμεθα, corripiemur, sed auolabimus, à voce עוף oph, volucre, volatile? Licet autē idē verbū designet deficere, idē erit sensus, Et deficiemus. Correctionem nūquam denotat, nisi fulgorem, qui ista voce potest intelligi, correctionem illi senserint. Quod longinquum esset, [redacted] sensus omnium cōcordia claruit. Is est igitur verus sensus [redacted] quē transtulerunt Septuaginta etsi pulchrè à Græcis, & Latinis exponitur, non est tamen in contextu. Dicunt enim hic mansuetudinem, diuinam intelligendam esse, quæ ad correctionem, vitam decurtauerit, malis, & ærumnis subiectam esse voluerit. Sed ad superiora redeundo, fuerunt ex Hebræis qui inde hunc Psalmum Mosis esse negarent, quòd referat vitam humanam redactam ad septuaginta annos, qui tamen vixit centum viginti. Soluitur ab eisdem, cum loqui de maxima hominum parte, licet sint, qui ad centesimum etiam nunc & decimum annum attingant. Quod verò dixit, Dies annorum in ipsis, dies vocat totum tempus, solitis Hebræis dies tēpus appellare, Vt Liber dierum, χρονικὰ Et, In diebus illis. In ipso autem vitæ tempore sunt Septuaginta anni, hęc meta, hoc temporis spatium. Quod autem dixit, In potentatibus, se- F
cus Græci quàm sit in fonte, intellexerunt. Nam nomen גבורות gheburoth, quod Septuaginta transtulerūt δυναστείαις potētatus, potentias, nunc nō denotat regiam potentiā, vt ipsi interpretes transtulisse videntur, sed robur corporis, fortem crasin, vires: vt dicat, Si autem in viribus octoginta anni. Idq; sentiunt Hebræi, & Chaldæus, pro numero multitudinis, gheburoth, ponens singulare גבורתא gheburetha, valetudinem. At si, inquit, in valetudine octoginta anni. Est tamē etiam Hebræis alius sensus, vt dicat, Si autem præualuerint octoginta anni, si superauerint illam metam septuaginta annorum, si euicerint vt sint octoginta. Hunc sensum demonstrans Salomon ait, Et multum præualuerint dies eius, octoginta anni erunt. Et Hieronymus iuxta hanc sententiam licet obscurius, Si autem multum, octoginta anni. At Græci crediderunt δυναστείαις, hoc loco esse pro libertate, vt dicatur. Quòd si in libertate octoginta anni, quantò minus in seruitute temporis continget? Sed longius abit, & ex obscura tralatione nascitur, quæ & diuum Augustinum turbauit. Nicolaus autem iuxta Hebræos, In potentatibus exposuit, in bene complexionatis, verbo non bono, bonum sensum exhibens.

Superuen. mansuet.

In potent.

Quis nouit potestatem iræ tuæ, & præ timore tuo, iram tuam dinumerare?

Hæc

A HAEC quoque periodus confusa est, dicendúmque: Quis nouit potentiam, aut vim iræ tuæ, & secundum timorem tuum iram tuam? Deinde sequitur alia: Ad numerandum dies nostros, sic notum fac. Itaque dinumerare non est de præsenti versiculo. Et Hieronymus iuxta Hebraicum, clare, Quis nouit fortitudinem iræ tuæ, & secundũ timorem tuum, indignationem tuam? Sensus autem huius loci est iuxta Hebræos, Quis est qui possit cauere ab ira tua, & quanta sit noscere? Quia nos vt timorem tuum in homine, sic iram quoq; inesse putamus. videlicet quod omnis qui te magis timeat, & colat, magis in eũ ira tua deseuiat, cum vel exiguũ peccet. Sicut dixit Moses de se. Et iratus est Dominus in me propter vos. Quod peccatũ nocuit deinceps. Hæc ait Rabi Dauid. Rabi Salomõ exposuit, Quando vita, tanta angustia circumscripta est quis in tanta breuitate poterit nosse quæ sit ira tua, quomodo timendus, & colendus sis? quæ multorum annorum, multarúmq; ætatum, est scientia, multò quàm scire vires herbarũ, animaliúmq; naturas, magis, quarum scientiã multorũ sæculorũ cursu perfici dixerunt nonnulli, & corporis humani medicinã, longã scientiã, & artẽ dixit ille. Et sicut timeris à nobis, sic ira est in te, sicut timor, sic ira timenda. Sicut manifestò timeris, sic timori nostro subest ira tua manifesta. Chaldæus verò simili ferè modo, Quis est qui possit vastã irã tuã reprimere? soli iusti qui timent te, sedãt, placant furorem tuum. Hæc super hoc loco senserunt Hebræi. Est enim in Hebræo, quod Septuaginta transtulerunt καὶ ἀπὸ φόβου σου, quod Latinus obscurè, & impropriè, Et præ timore tuo. potius comparatio quædã timoris, & iræ. Dicitur enim וכיראתך עברתך vchirea-

B theca, ebratheca, hoc est, Et secundum timorem tuum, indignationẽ tuam. Hic vt Hebræi sentiunt, timor Dei, vt vbiq; in scripturis cernitur, passiuè accipiendus est, nempe non quo ipse timet, sed quo timetur à nobis. Iuxta timorẽ hunc, iuxta pietatem, & religionẽ irascitur, indignatur, furit. Appellat fornicationem spõsus ipse, quoties à sacrosancto, syncero, felici amore eius, ad corruptibiles amores itur. Tunc furebat velut amãs, sæuiebat in amatã. Ob hoc igitur Hebræi, sunt sensum interpretati de his qui eũ timent, in quos magis irascatur, quia vt vidisti, loco præpositionis ἀπὸ. Hebraicè est כ ki, quæ comparatio est, & aduerbium quãtitatis, & mensuræ. Videtur ergo locus is iuxta Hebræos de his intelligendus, qui cùm sese veræ pietati, & cultui Dei tradidissent, postea fiunt amicitiæ eius proditores. Nã de his, videlicet sua gente, ac religione præcipuè agit Moses. Chaldæus autem & ex parte Salomon, crediderunt dici, & quæri, quis esse possit, qui teneat scientiam placãdi Dei, quis sit, qui eum possit, vel sciat placare iratum, sciens iræ qualitatem. Ideo respondet iustos solos. Mihi viderur iuxta superiora, quanquam idem fermè erit sensus, dixisse de grandi ira Dei, quam magnam superius prædicauerat, secum omnia rapientem, inuoluẽtémque, mortalitati homines subiicientem. Hæc cum primis fuit, cùm Adam præuaricatus optima iussa eius, eiectus est gladiis fulmineis Angelorum de Paradiso, & eiectio fuit ad mortalitatẽ, labores, ærumnásq; accessus, inde omnia incõmoda, & quicquid hoc psalmo queritur Vates, originem habuerunt. In particulari autem, quotidiana ira eius non est facilis intellectu, & multi sæpe peccauerant, nec arbitrati se peccare, Deum experti sunt iratum, vt cùm

C Dauid numerari iussit populum, in quo maxima Dei apparuit indignatio. Et sæpe fit quod testatur Salomon, Nescit homo an odio, vel dilectione dignus sit. Tum nescimus autem, quando, quibúsue factis humanis sæpe Deus indignetur: tũ iræ magnitudo non est in prospectu Sicque potest etiam per interrogationem sensisse magnitudinem, vt interrogans, Quis sit qui noscat, sentiat, neminem esse qui noscat, quod & ex eo fiat clarum, quod non dixit irã tãtũ, sed vim, potestatem iræ. Secundo loco adhiberem ipse & hunc sensum. Et secundum timorem tuum, indignationem tuam, nẽpe, quàm formidabilis sis, quis scit, quàm & timendus sis, & quantum indigneris? Quis scit, quanta formido indignationis tuæ esse possit, quàm debeat timeri numen tuum iratum? vt diceris timendus, sic indignaris. Neque hic timorem Dei credas illam δεισιδαιμονίαν, sed verum eius timorem, vbi timendus verè est. Quo conuincitur antiquus error Stoicorum, non credentium irasci diuinum numen.

Fornicatio.

Adam.

Bona intentio.

Stoici.

Dexteram tuam sic notam fac mihi, & eruditos corde in sapientia.

VT docui, est de præsenti periodo, quod superius adscriptum erat, dinumerare, Hebraicéque habens למנות limnoth, participium est cum præpositione, ad dinumerandum, vel vt numeretur, sicut transtulit Hieronymus. Deinde sciendum in Hebraico non esse δεξιάν σου dexteram tuam, quod quidem miror Septuaginta posuisse, sed ימין ia-

menu, dies nostri, Eadem enim est hic dictio, atque superius, Dies nostri defecerunt. iame- D
nu panu. Causa autem varietatis fuit, quòd dextera dicitur ימין iamin, similis dictio supe-
Et erud. corde in sap. riori iamemenu, dies nostri. Postea vbi Sept. verterunt, καὶ τοὺς πεπαιδευμένους τῇ καρδίᾳ ἐν τῇ σο-
φίᾳ, & eruditos corde in sapientia, pro Eruditos, est ונבא venabo, quod duo designat, aut
prophetam, aut, & veniemus. Tum sequitur לבב חכמה lebab cochma, id est corde sapienti:
totáque periodus habet, vt transtulit Hieron. Vt numerentur dies nostri, sic ostende, & ve-
niemus corde sapienti. Aut, Et prophetā corde sapienti. Cur autē Sept. transtulerunt, quod
Hebraicè est, venabo, & veniemus, siue prophetā, πεπαιδευμένους eruditos, fuit & hic similitu-
do dictionū, sicut superius. Etenim propheta dicitur נביא nabi, prima autē persona numeri
Propheta, Nabi. multitudinis in futuro, verbi בא ba, iuit, profertur נבא nabo. Chaldæus tamen transtulit eā
dictionem נביאי nebiai, prophetas, & Hebræi nonnulli legunt נביא nabi, prophetam. Iuxta
igitur hanc lectionem sensus est, Tu qui tempora nostra tenes, dies nostros habes in nume-
rato, omnes præteritas & futuras ætates nosti, fac eos nobis notos, fac vt noscamus annos
nostros. Tunc propheta sapiens erit cor nostrum, & cognoscens finē, & vitæ breuitatem,
quisq; fiet sapientior. Nūc nulli hora perspecta sua, putatur æterna sępe vita, idq; est malorū
causa. Sic quoq; precatur alio Psalmo, Notum fac mihi Domine finē meū, numerum die-
rum meorum quis scit? Sic exponit Rabi Dauid, arbitratus etiā de præsenti eorum captiui-
tate esse sermonem, vt dicat, Notam fac metam huius exilij, pręsentium malorum, quia in-
quit, non claret, quando finis erit: & verba Danielis super eo valde sunt obscura. & Ange-
lus ei prædixit se velle ei celare quæ nosceret, dicetq;, Notū mihi fac quis finis erit, & nu- E
merum dierū captiuitatis, & quando veniet propheta Fac nobis notos dies nostros, & pro-
phetam illum sapientem. Prophetam autem sentit Eliam venturum ante Christū, quia tūc
erit nobis cor sapiens, sicut scriptum est, Replebitur scientia Domini omnis terra. Hæc ille
sentit. Quæ quidem vera erunt de aduentu Christi, si consideres quando, & à quo hæc di-
cerentur. Dicebantur à Mose nondum propter eorum scelera Hebræis in hac præsenti ca-
ptiuitate gementibus, dicebantur de Christo, mortalitatis nostræ reparatore, qui dies no-
stros tam breues, ad æternitatem esset reuocaturus. Hunc verè potuit Moses orasse vt ma-
nifestus sibi foret, manifestus quando de miseranda captiuitate non corporum, quæ mini-
ma est, sed animorum, homines esset liberaturus. Hæc autem omnis expositio pendet ex
secūda lectione, si legas נביא nabi, prophetam, non ונבא veniemus. Quam legit & Chaldęus
& Sept. prophetam dixerunt πεπαιδευμένους, eruditos, vt secundum eorum interpretationem
possit esse sensus, Dies nostros notos fac, & eruditos corde in sapientia: monstra qui tales
sint, qui futuri sint. Quanquam non posset facile ex eorum lectione hoc intelligi. Rabi autē
Salomon proponit priorem sensum, quòd si nobis innotescat vita, fiet vt eruditiores, me-
lioresque reddamur: legítque iuxta lectionē Hieronymi, Nabo, veniemus, dicens eam di-
ctionē sonare מובא ambulationem, vel adductionē, vt dicat, Et veniemus ad te corde sapiē-
ti, si dies cognouerimus nostros, si vitæ metam. Eadem sentit Auen Esra dicens, nabo, vel
nabi, hoc loco esse, sicut dicitur in libris Regum, ומה נביא אל איש vmah nabi el ais, Et quid affe-
remus viro? Quo testimonio declarat nabi esse verbum transiens μεταβατικόν, vt & hic dica- F
tur, Et afferemus cor sapiens. Græci sequentes vulgatā editionem, & Latini, dexteram vel
in die iudicij ad quam boni, vel auxiliatricem, quam notam faciat, ostendat, porrigat: Eru-
ditos autem seruatos. Sed vera claruit lectio, & verus sensus. Non est autem ab hac theolo-
gia alienum, vt postuletur dierum, vitæq; cognitio, vt cognoscentes simus eruditiores, vt
euitetur indignatio diuina, à qua & vitæ intercisio, & mortalitatis incommoda, nostris im-
portata malis, sceleribúsque eueniunt. Bonáque est cognitio futurorum malorum, si vi-
tari possent. Nam secundum Stoicos qui cuncta fato fieri, & ineuitabili necessitate fate-
rentur, sapiens ille cognitionem futurorum malorum censuit inutilem. Sed quoniam pos-
sunt declinari volentibus nobis, diuinum esset beneficium eā prænoscere. Veruntamen
non meremur, cùm maxima mala futura sceleratis, tanquam ex prophetia, si rectè conside-
res, sunt omnibus nota. Nemo enim est cui non sit reuelatum desuper, qui finis sit bono-
rum, ac malorum. Omnes norunt, & ab omnibus prædicatur malos malè perituros etiam
in hac vita. De futura certissimum, ac vulgatissimum. Cùm ergo maxima mala sint prædi-
cta, præmonstrata, simul & maxima bona, debemus nobiscum cor sapiens vbique ferre.
Neque denegatum est quod Pythagoras postulabat,

Ζεῦ πάτερ, ἦ πολλῶν κε κακῶν παύσειας ἅπαντας,
Ἢ πᾶσι δείξαις οἵῳ τῷ δαίμονι χρῶνται.

Iuppiter

A *Iuppiter hoc pater aut miſis o nos cauere ſolnas,*
Aut genium doceas duce quo ſit degere vitam.

Datus omnibus eſt,& electioni cuiuſque permiſſus genius ſuus,patefacta & voce Dei oſtẽſa via,& viæ finis,totáque cognitio rerum futurarum, ac prophetia, tanquam ex cæleſti oraculo in omnium aures inſonuit. Cognitis autem maioribus,ad quæ tota vita dirigenda eſſet particulares cuique ſuas actiones prædicere ſuperuacaneum fuiſſet. Itaque ſi quid peccatum fuerit,nunc,ſolis nobis deputabitur. Quod & ipſe idem Pythagoras,diuinitus eſt locutus,Si rectè,inquit,ſenſeris,ſi re cognitione Dei imbueris,

Γνώσῃ δ᾽ ἀνθρώπους αὐθαίρετα πήματ᾽ ἔχοντας
Sponte tua noſces,homines ſibi quærere clades.

Conuertere Domine vſquequo, & deprecabilis eſto ſuper ſeruos tuos.

IVXTA Hebræos,& ſenſu magiſtro,eſt ἀποσιώπησις ſuper aduerbio Vſquequo, vt dicat,Vſquequo vexabis nos,tãtis nos laboribus premes? Nã & Chaldæus quod tacebatur,adiecit,Vſquequo עד אימתי tas ghi phiuana.flagellabis nos,exercebis nos,affliges? Quod autem dixit primo,Conuertere,eſt ipſis etiam teſtibus,à malo,ab hac ſententia, qua nos ferire ſtatuiſti,conuertere,redi ad lenitatem,da te ad dulcedinem,reuoca ſententiam. Hanc vero pone mentem. Cur nos tandiu torques,cùm ſis mitis natura,& facilis,ſolitus noſtrũ eſſe refugium? Quod verò dixit,Et deprecabilis eſto,Hebraicum,Græcũ,Latinũ differunt,ſed parum. Nam Hebraicum eſt והנחם vehinnaché, quod poteſt duobus ſignificatis reddi,Et pœniteat te,ſicut dicitur in Noe,ſimili verbo וינחם vehinachem, Et pœnituit Dominum. Aben Eſra dicit humano more dari hanc affectionem Deo. Orat ergo, vt pœniteat eum conſilij acerbi,vt mutet tum quæ feciſſet, tum quæ facturus eſſet, vt ne in ſententia maneat,ſicut Græcè pœnitentia dicitur μετάνοια,animi mutatio. Chaldęus etiam hoc tranſtulit verbo pœnitendi תוב thub,Conuertere,mutare,vertere. Alia tibi mens eſto. Alio ſignificato reddi poteſt, ſicut Sept. παρακλήθητι conſolate,Hebraicum enim nacham, ſonat etiã conſolari. Atque idem eſt ſenſus,licet non idem verbum. Qui flagellant, ſolicitant animo ſunt in eos,quos torquent,acerbo, amaro. Cùm placantur, remittitur amaritudo,dulceſcit animus, & conſolatur, ſitq́; placabilis, placidus. Dum pœnitet, dulceſcit, molleſcit,conſolatur,ſit placidus. Poſtulat Latinus Dei animũ mitem,placidũ,Græcus animum ſine acerbitate,& amaritudine,ſolamine plenum. Hebręus animũ à priſtina ſententia mutatum: priſtina erat acerba,dura,ſententia caſtigandi,flagellandi,puniendi: aduerſa huic ſententia,nihil horum faciendi,ſed parcendi, clementia, benignitas. Ideo Chaldæus dixit: Et pœniteat te mali,quod ſtatuiſti facere ſeruis tuis. Seruus autẽ Dei Hebraicè cultor Dei,verbo ſeruiendi vtente ea lingua pro cultu. Græci dicunt,Cõuertere vel te ad nos, vel nos ad te. Qui quidem idem erit ſenſus, ſed clarius ex fonte ſonabit. Sic cùm dixiſſet breuem humanam vitam,breuiorem autem,propter peccata,irámque Dei,vigilémque iuſtitiam ſiciutum poſtulaſſet cognitionem, & ſcientiam vitæ degendæ exitúmque rerũ hu- C manarum,in quo bene perſpecto,ac locato,totius vitæ bene ducendæ ratio exiſtit.flagitat demum vt redeat ad clementiam,ira,quam queſtus fuerat,depoſita.

Vſquequo

Cõuertere.

B *Et deprec. eſto.*

pœnitẽtia.

Seruus Dei.

Repleti ſumus mane miſericordia tua,exultauimus & lætati ſumus omnibus diebus noſtris.

REDIT in ſeipſum,vt vbique ferè ſolent cæteri,& iſte Pſalmus. Dixerat in omni æuo Deum refugium fuiſſe. Ideirco autẽ fuiſſe in omni æuo,quia nullum fuerit vnquam æculũ in quo nõ floruerit,aſtiterit Deus qui fuiſſet ante æuũ,ante ſęcula,ante terrã mõtéſque partos. Narratis autẽ alijs, reuertitur ad initiũ. Eſt autem hoc loco duplex apud Hebræos ſenſus,de matutino,quo repleti ſimus miſericordia. Nam Chaldæus, Rabi Salomõ,Rabi Dauid,alio ſenſu quàm ſonet,putant mane accipiendum. Sic enim Chaldæus trãſtulit,Satia, vel reple nos לעלמא דמתיל לצפרא טובך le alma dimthil le zaphra,tubac. Hoc eſt, in mundo,qui ſimilis eſt auroræ,bonis tuis. Mundum ſimilem auroræ vocat,cælum empyreũ, quẽ,& antiquiſſimi,vt Ariſtoteles ait,vocarunt olympum,quaſi ὁλολαμπής, totum lucentẽ, & Homerus illic eſſe λευκὴν αἴγλην, purum ſplendorem dicit. Sic Hebraicè vocari putant mane. Ac Rabi Dauid, ait, Tempus IESV,id eſt ſalutis appellari matutinum, lucémque: cuius dictis duo ſuccurrunt obſeruanda. Quem Chaldæus dicit mundum fulgentem,

olympus.

Tempus IESV.

asseiit esse tempus salutis, tum hanc ipsam vocat nomine, quo & Christiani IESVM. Regnũ D igitur cælorum est tempus IESV, veniente IESV, id est salute totius humani generis, venit mane, cùm prius essent tenebræ, cùm nox æterna antea inhorruisset. His eorum nescio de pectore dictis, cõstat IESVM, id est salutem humani generis, nõ in terra, sed in ætheriis, purissimisq; locis esse, ipsèq;, & Angeli eius id annuntiauerunt. Non enim salus vocata est ob hunc mundũ, cùm res humanę post eius aduentũ, in eodem, atq; antea statu, permanserint. Promittentes autem nobis salutem, promittebant aliquid perfectissimũ, nõ corporeũ, caducũ, mortale, cito periturũ, hymbribus, tempestatibus, ægritudinibus expositũ, breuia, & insyncera gaudia, sed maximum, mirabile, singulare bonum, quod possit sitientes animos satiare, cuius quasi simulacrum sunt humana gaudia, triũphi, pompæ, spectacula, iuuentus, robur, incomparabiliter maiora in regno diuino. Postulat ergo Vates iuxta interpretationem Chaldæi, satiari bonis illis æternis, perennibus, quæ sunt in loco, lucenti, micanti, sydereo, puro, lætóque nitore, sicut splendor luménque matutinum. Et hanc beatam gloriam vocat Rabi Dauid, tempus IESV. Ecce regnum IESV, ad quod de cęlo missus, vocare mortales venit. Rabi etiam Salomon, mane vocari putat tempus salutis, subsequens tribulationes nocturnas. Quæ etsi peruerso sensu ab eis accipiuntur, quia referunt ad salutem corpoream afferendam a suo Messia, Chaldæus tamen antiquior, de cælo sensit, & nomen IESV profertur ab inimicis Iudæis. Nam & Salomon hoc tempus appellat salutis, & redemptionis. Quæ prudentem vehementer commonebunt. Non enim de salute corporea, Iudæorũ tantum debet esse prophetia, cùm Deus vniuersalis sit, suæq; liberalitatis, ac benignitatis E sit, dare maxima, maiora quàm terrena bona. Quod illi summa mentis hallucinatione videre non possunt. Est alius, vt dixi, sensus Auen Esræ. Saturatis, ait, nobis mane bonis tuis, quasi tunc incipiet dies, incipiet lucessere, tunc orietur nobis dies. Simul exortum est nobis mane clementiæ tuæ, lux bonitatis tuæ, simul exultauimus. Si satiabimur mane, si diem lætitiæ nobis reddideris, exultabimus, & lætabimur. Est & is bonus, pressiórque, & ad litteram propior: primus autem, altior, regalior sensus. Hic mane pro principio & aduentu bonorum, illic pro cælo, & luce cælesti, pro salute cunctis oraculis prophetata, prædicta. Nec sibi aduersatur prius mœrorem, afflictionem proponens, postea lætitiam. Loquitur enim aut de reditu post miserias corporeas ad superos, aut aduentante misericordia, dicit fore gaudium, vt sit conditio: Si exorietur bonitas tua, si satiabimur, erimus læti cũctis diebus. Sciendum autem cæteros omnes interpretes, id est Aquilam, Symmachum tempus mutasse, quod Sept. per pręteritum, ipsi per imperatiuum transferentes, ἔμπλησον ἡμᾶς ἐν τῷ πρωῒ ἐλέους σου, καὶ αἰνέσομεν, καὶ εὐφρανθησόμεθα ἐν πάσαις ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, Reple nos mane misericordia tua & laudabimus, & exultabimus in cunctis diebus nostris. Hier. etiam, Imple nos matutino. Itaque duos sicut etiam Hebręi, sensus Græci adhibent. Euthymius collecta ex antiquioribus theologis, ὁ μὲν παρὼν βίος, Præsens quidem vita, sit vespera, & nox, in qua dormitur, & itur ad mortem, erroribus item est circumfusa: futura verò, matutinum, & dies. Hæc ille. Iuxta aliũ vero sensum Theodoritus, Mutationem ait, à calamitatibus auroram, & exordium diei appellat. Imperatiuum itaq; tempus, etiam in Hebraico est [illegible] sabeenu, quod notulis sub- F ductis, potuit esse præteritum, & prima persona numeri multitudinis, quanquam tunc potius dicendum fuisset, Repleuimus, sicut paccnu [illegible] Itaque verior lectio est imperatiuus. Omnibus autem diebus nostris, quia, vt ait etiam Rabi Dauid, non erit amplius angustia, quod de regno cælesti solum intelligi posse, ratio clara est.

Exultauimus pro diebus, quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala.

Exult. HOc quoque est tempus imperans, simile quidem præteritæ personæ primæ, numeri multi [illegible] samchenu, lętifica nos, fac lętos nos. Subductis notulis, potuisset esse quod Sept. transtulerunt. Esse autẽ imperans Chaldæus etiam euidentius ostendit. [illegible] samach iarhana, lætos fac nos. Sic Hieron. Lætifica nos. Ac sensus apparens, est is quem verba præ se ferunt, & Chaldæus expressit. Antiquiores quidam Hebræi, pro numero temporũ quibus in afflictione fuimus, dicũt tãtũdem futuros nos in lætitiis, postea fore finem rerũ. A quibus dissentit Rabi Dauid, esse sensum dicens, Quemadmodũ nos hisce diebus in exilio diuturno, attriuisti, vexasti, experiri tot mala fecisti, sic facies in æternũ lætos. Quod, vt antea dixi, in terris vbi aer, aqua, ignis, venti, pluuiæ, fulmina, grandines, bella, inuidiæ, odia flagrant, fieri non potest. Quid dixerit, eum necesse est nullo esse iudicio. Rabi

Salomon

A Salomon etiam cum nostris sentit, asserens hoc fore in diebus Messiæ, in diebus redemptionis, & salutis. O gentem, cuius veritatis est inimica, eius assertricem, vel inuitam. Neque enim nos etiam aliud tempus salutis esse dicimus, quàm dies Messiæ, cuius duplex aduentus, primus quidem cognitionem, & scientiā Dei sparsit per terras, vulgauit quod per suū sanguinem, nostrámque simul vitæ probitatem, in secundo, donec perfectio sæculorū decurrat, esset daturus, remanentibus interim nobis, in qua antea cōditione fuissemus. Nam etsi tēpus salutis diceretur quo primum aduenit, diceretur tamen ratione futurarum rerū, futuræ immortalitatis, deificationis, animi, & corporis, quæ tunc promissa, tempore certo, & vero dabūtur, concessa interea libertate his qui salui fieri, & hæc præclara bona suscipere, & amplecti velint, reiciendis ignauis, & impiis. Interea cōsiderāte, & expectāte Deo, quæ expectatio tādiu erit, quādiu in mūdo erunt, boni, & mali, sinēte Domino vtrosque succrescere, vsque in maturā mūdi segetē, prudenter omnia gerente multasque rationes obseruāte. Salus igitur etiā nobis est in diebus Messiæ, & salus æterna, locus autē, & sedes æternitatis est æther, Olympus. Salus, & redemptio prædicta, promulgata veniente Christo, primo, futura, spectabili, & absoluenda, danda quanta fuisse promissa, eo redeunte.

Et respice in seruos tuos, & in opera tua, & dirige filios eorum.

HEBRAICE paulò secus, pro Respice in seruos tuos, & in opera tua, est ירא אל־עבדיך פעלך iérae el abadecha, paolecha, Appareat super seruos tuos, opus tuū. Hier. item haud *Resp. in ser. tu. &c.*
B secus, Appareat apud seruos tuos, opus tuum. Chaldæus quoque sic, Manifestentur seruis tuis opera signorum tuorum. Similiter secunda pars, Dirige filios eorum. Est והדרך *Dirige*
על בניהם ve haadarcka hal benehem, & gloria tua, siue splendor tuus super filios corū. Sicque *fil. e.*
etiā Hier. Gloria tua. Et Chaldæus ושבחך ve shubechodak, Et splendor tuus. Cur autē quod esset splendor tuus, Sept. verterunt ὁδήγησον, dirige, fuit similitudo vocum. Nā Hebraicè דרך *Derek,*
darak, est ire, vnde derek, via. Si fiat verbum transiens imperantis, dices hadrak, facire, fac *via.*
ambulare, incurrítque in hanc aliam vocem sonantem splendorem tuum. Ac nisi sensus secus doceret, potuisset etiam id transferri. Clarius autem, & proprius est, splendor tuus: quia dixit antè, opus tuum. Opus autem mirabiliter Hebræi attestātur, esse opus salutis, appellantes salutem sua lingua haiesua, illum Iesum, maximam quandam eximiámque salutē *Ille*
articulo emphaticos innuētes. Rabi Dauid פעל הישועה poal ha Iesuah, opus Iesu, salutis. Sic & *IESVS.*
nos canimus, Hoc opus nostræ salutis. Miro etiam spiritus sancti instinctu, Ionathas Hebræus, qui Chaldaicè vertit scripturas sacras, antiquior aliis explanatoribus, opus transtulit עובדי נסך obade nisach, opera signi tui. Illa portenta, stupendáque prodigia, & incognitas mundo antea res appellās, quod Hebraicè splendor, gloria. Idem est opus eius, postea gloria, decor, signa, celebritas, quando inclaruit in omni terra. Et hoc super filios eorum, super posteritatem. Vobis & filiis vestris, ait diuus Petrus, misit Deus salutare hoc. Si quis ergo Hebræos audiat, postulat Moses aduentum Iesu Christi. Christum expressè dixit Rabi Salomon iamoth Massiach, dies Messiæ. Iesu Rabi Dauid, vt est è litteris, & libris Hebraicis
C cernere. Videbunt, ait Rabi Dauid, patres & filii הישועה illum Iesum. Sic certe, viderunt, videbūtque omnes fines terræ, salutare, Hebraicè Iesum, Dei nostri, Iesum missum à Deo nostro. Additque Rabi Dauid, In omni sęculo asserent hoc patres, quòd Iesus qui aliquādo venturus esset, in diebus filiorum suorum, adueniet, & erit in diebus corū, & videbunt patres, & filii simul. Hæc ait illo violento veritatis æstu raptus huc, antiquos, & maiores dicens, qui prædixissent filiis, id est posteritati, venturam de cęlo, quandam salutem, venturum Iesum, etiam ipsos propriis oculis contemplaturos. At hoc, fieri nisi per regenerationem, quod testatur theologia vera, non potest, cùm prima vsque ab origine mundi,

Corpora consurgent, veterésque redibit ad artus
Spiritus, antiquásque oculis astare figuras
Cernemus.

Tunc patres cum filiis videbunt missum de cælo Iesum. Aliter ipsi cum omni posteritate interesse non poterunt. Hæc Hebræorum sparsa per omnes scripturas, ab antiqua quadam theologia fluentia testimonia, apertè suæ cæcitatis eos conuincunt, quod prudentissimus quisque facile cognoscet. Græci nobiliores hosce sensus, non addunt.

Et sit splendor Domini Dei nostri super nos, & opera manuum nostrarum dirige super nos, & opus manuum nostrarum dirige.

splendor. VT clarius intelligantur, ad fontem examinentur. Pro splendore est נעם noam, volu- D
ptas, dulcedo: Chaldæúsq; speculatus diuiniorem sensum, vnicã hanc Hebraicã vocẽ transtulit, Et sit dulcedo paradisi terrestris à Domino super nos, appellans paradisũ vt Hebræi solent Gan eden, Ortum Eden, nemus voluptuosum. Atque, Fluat à Deo super nos paradisiaca dulcedo, cælestis amœnitas aspiret. Quin & ipsi Sept. vt mittã alia testimonia, vbi dicitur, Vt videã voluptatẽ Domini, cùm sit præsens & ibi vox, transferunt eã τερπνότητα, delectationem, voluptatem. Quare propius erat hoc, quàm λαμπρότης, splendor, quanquã & Hier. dixit decor. Verius ostendi. Est enim hic Hebræorũ etiam testimonio, de beatitudine, & inenarrabili voluptate, quæ sola poterit animos exhilarare, & satiare nostros, philosophia Innuitur ἀποθέωσις illa in qua sola, perfecta, absolutaq; omnibus animi, & corporis incõmodis exclusis, erit lætitia, gaudia solis nota piis. Nam Rabi Dauid, Præsens, ait, oraculũ, nõ est nisi de tempore haiesua, illius Iesu, illius salutis insignis, celeberrimę, maximæ, cùm miseriis, & calamitatibus homines liberati, in numerum naturáq; Deorũ transformabuntur. Hinc & salus insignis, & voluptas nuncupatur, salus quòd prauorũ spirituum ditione liberabuntur, voluptas quòd & ad voluptates æternas, omnibus, quibus nunc implicamur, malis exuti, admittentur. Nec miseri Hebræi aliud, si paulũ modo oculos attolerent, sentirent, salutem illã famigeratã, tot oraculis prædictã, à sanctissimis viris desideratã, terrestrem, & corporeã esse nõ posse. qualis in transitu maris rubri, sed maiorẽ, vniuersalẽ à maioribus malis ad maiora bona generatim omnes adducentẽ. Tũ si salus maior quã corporea, eius necessario collatorẽ, maius aliquid quã hominẽ, quando ab homine nisi huma- E
na fieri non possunt, futuram. Hoc illi si saperent, si seueritate, & ratione, non semel irroborata pertinacia duci se sinerent, viderent, admirarentur, nobiscum expectarent. Exiguũ aut propemodũ nihil ei debes, qui te, gentémq; tuã, terrestri imperio supra cæteros, qualis rex Persarũ, Assyriorũ, tolleret, interea te mortali, eisdem quibus antea malis, morbis corporis, angustiis animi implicito, nihil nimis lætum, habente. At si quis immortalem te redderet, si decoram iuuentem, si corporis felicem habitum, & agilitatem, veluti volatum, vt corpore, quemadmodum animo præsto vbique fores, si summam sapientiam, si locum immortalem, ac beatum, si gaudiis æternis, nunquam in mœrorem animo cadente, faceret hilarem, vt non solum semper, sed maximè lætus esses: denique si te in numerum, naturámque Deorum cooptaret, vt eorũ voluptatibus interesse, nectare, & ambrosia fruereris: vrbem triumphantem semper aspiceres: id demũ perfectissimũ munus esset, tantisq; oraculis prædici, ac prædicari debuisse diceres, hoc Deum facientẽ, diuinitate sua dignissimè, æternæ bonitati suæ, & clementiæ congruenter facere diceres, facere quod continuo vt homo conditus esset, decreuisset, quem obedientẽ, ac probatũ ad immortalitatẽ ducere statuisset. Quid enim nasci, quid mundum homini condere profuisset, cùm brutæ animantes, volucres, feræq; syluestres, nobis sint feliciores? Itaque probamur, & ab hac tristi vita fit his qui velint, transitus ad meliorem. quod nunc obscurum, fiet tempore certo nobilissimum, spectatissimum. Inde hoc tempus illius inclytæ, maximæ salutis dicitur. Et Hebræi similes somniantibus cernunt. Vbi autem dicitur, Et opus manuum nostra- F
Dirige. rum dirige, pro Dirige, est clarius כוננה conena, confirma, sicut trãstulit Hieronymus, firma,
Opus manuum. stabili. Opus autem manuum, interpretantur Hebræi, & congruit, quicquid gerimus, omnem vitę actionem. Quicquid nunc laboramus, agitamus, tunc stabile, firmum fiat, dignam laudem, ac præmium consequatur, precamur. Omnis iusta actio fiat immortalitatis occasio. Stabili in loco, certóque fine nostræ actiones constituantur. Ideo Chaldæus dicit, Et opera manuum nostrarum prospera sint. Operamur nunc, precamur vt sint opera prospera, optatum finem assequantur. Finis, & prosper cursus operum iustorum, sanctarúmque actionum est, vt ad illam salutem, ad ipsum Iesum aspirent. Hoc prospiciens diuinus Moses, supplex pro se, & populo suo orabat, bis idem poscens impensiúsque, Hebræis testibus precans.

PSALMI XC. EXPLANATIO.

HVic psalmo neque inscriptio est, neque argumẽtum. Si quid apud Latinos prætitulari deprehendes, scito, vt admonuit etiam Nicolaus, adiectitium. Hebræi, quoniam sublata est omnis nomenclatura, psalmum, sicut & præcedentem, referunt in Mosen, Salomon, Auen Esra, Rabi Dauid. Et cum superiore putant esse continuum, quoniam ibi cladibus humanis enumeratis, hic omnium earum vitandarum consilium offeratur, vt in Deo spem tuam omnem colloces, eum pro portu, salute habeas,

ad eum

A ad eum in omni vexatione refugias. Hanc ob causam, eiusdem autoris, prius quidem miserias humanas deflentis, pòst earum remedium docētis Mosis esse vetustiores Hebræi arbitrati, nullo interuallo, hunc cum antecedente connectunt. Ionatásque vbi superiorem absoluisset, Et opera manuum nostrarum dirige, dicens ipse Chaldaicè יתכנן itkanan, dirigantur, stabiliantur: statim intulit, Cuius habitat diuinitas in secreto altissimo. Non admodum laboro, quod veteres quidam Hebræi, totidem psalmos, quot tribus essent, edidisse Mosen arbitrantur, & quem cuique tribus psalmū ediderit, ostendunt. Miseris igitur mortalibus refugium demonstratur, cladibus nominatis, à quibus eripiatur. Omni autem spem suam in Deum ponenti, & in afflictione ad eum recurrenti, psalmo congruente, multo maximè potuit Christo, velut appetito sicut sæpe mortales solent, a malorum principe, & periade atque omnes homines, in hoc corpore, in Deum patrem spectanti congruere: vt ei cum cæteris mortalibus, quo homo esset, nihilque humanum, præter culpam, alienum a se putasset, congruat auxilium, spes in Deum, liberatio, sicut in perferendis malis, & tentationibus sustinendis, nemini fuit dissimilis.

QVi habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei cæli commorabitur.

QVOD Septuaginta transtulerunt βοηθείας, adiutorium, Hebraicè est סתר sether, absconsio, secretum: eóque duo sensus efficiuntur, alter vt de Deo hæc dicantur, alter vt de eo qui ad ipsum Deum refugiant. Prior est vt sit inuocatio deprecantis, ac dicentis, O qui habitas in abscondito altissimo, in locis latentibus, in vltramundanis, & remotissimis à nobis regionibus. Secreta regni tui frequentas, in recessu sedium tuarum, ad quas hominum oculi nō attingunt, fer opem, ades precanti. Hunc sensum posuit Ionathas Chaldæus, dicens, Cuius habitat diuinitas, siue numen in secreto altissimo, in vmbra nubium, gloria Dei incolit. Quanquā potest dixisse, Qui posuisset habitationē suā, vt possit de homine intelligi. Cæteri Hebræi alteri sensui institūt, vt sit sermo ad cultorē Dei, ait Auen Esra, & Dauid, & Salomō, qui spem suam in Deum posuerit. Sic erit idem auxiliū, & absconsio, refugiū, quo nos à cladibus recipimus, portus tegens quassatam nauiculā, à tempestate, ventorumque sæuitie defendens. Hoc iure auxilium Septuaginta dixerunt. Habitare quidem magis cōgruit absconḋaculo, præsidio, loco, oraculo, in eóq; translatio est clarior. Nanque nulla alia lingua reor, hāc metaphorā visu patet, habitare in spe, in adiutorio. Hier. ergo dixit, Qui habitat in abscondito excelsi. Hanc habitationē Græci, & Latini interpretātur, vt eius prouidentiæ te, tuaq; tradas, vniuersaliter quidem omnia gubernāti, ac regenti, sed eorū curam præcipuè gerenti, qui spes in eum suas posuerunt, nullis se demouere loco procellis committentes, stante incolumi mente, & se curæ esse Deo indubitatè asserenti, & si votis continuò, vt vocatus est, non adsit. Iacta cogitatū tuum in Dominum, & ipse te enutriet. Rabi verò Moses in libro Resolutionum, valido amore Deum colentē, intentéque in

C eum aspicientem, in oculis gerentem, vult innui, qui exima pietate eum colat, is habitet in præsidio eius, ab eo vbique protegatur, defendatur. Itaque habitare duobus modis potest accipi, vel pectore, & animo ei cohærere, cum eo esse de eo semper cogitare, in omni opere in eum intueri. Aut, vbi se fortuna inimica aperuerit, eò confugere. Vterque quadrat, similis, ac par, prior magis. Siquidem & Plato, & Aristoteles, Homerus, omnesq; mortales asseruere, Deo pios esse curæ, & Aristoteles loquitur, ἀντευποιεῖν, redamare eos, beneficiisq; afficere. Plato se periculis elapsum, diuinç acceptum refert prouidentiæ. Pius ergo qui semper habitat in præsidio altissimi, cúmque eo perpetuus existit, in protectione Dei cæli cōmorabitur. Hebraicè quidem is sensus, sed verba sic sunt בצל שדי bezel shadai, in vmbra omnipotentis. Vmbrā perspicuè Septuaginta σκέπην, protectionem, coopertimentum. Omnipotentem autem, Deum cæli dixerunt. Shadai Hebraice omnipotens, à Shadad, frangere, dissipare, euertere, nomē huic rei accommodum, contra aduersas potestates, frangens impetum inimicorum pus suis. Et Salomon hoc nomen ait esse עזוזך kozek, potentiæ, roboris. Potest & is esse sensus quem Chaldæus non refugit, In vmbra omnipotens habitat. Ad hunc suspiciam, huius implorabo fidem. Prior clarior. Hieronymus etiam iuxta superiora, In vmbraculo omnipotentis commorabitur. Rabi quoque Salomon, apertiorem faciens sensum, Qui sperat, ait, in protectione alarum diuinitatis, is morabitur in vmbra eius, quia Deus benedictus proteget eum. Verum Auen Esra arbitratur sic locum

Adiutor.

Habitare.

Qui hab. in adiut. al. in pro. dei. cæ. com.

Shadai.

Παλιλογία. posse intelligi, vt quod crebrum est, in his litteris sit παλιλογία, dicta Hebraicè כפול kephul, Iteratio: eritque sensus annexus sequenti versiculo, Qui habitat in latibulo altissimi, & qui in vmbra omnipotentis commoratur, dicet Domino, Susceptor meus es tu. Quod mihi quoque non displicet.

Dicet Domino, Susceptor meus es tu, & refugium, Deus meus sperabo in eum.

Dicet. CVM sit Hebraicè, pro ἐρεῖ, dicet, אמר omar, dicam, Auen Esra, & Dauid similem quandam sententiam proponunt, vt is qui psalmum edidit, fermè loquatur, Audi, ô qui confidis in Deo, ego et dicam eum esse refugium meum, & præsidium, spem. Quod ego loquor, & tu loquaris. Dic eum esse spem, refugium que tuum, eum pro præsidio habeto. Hoc etiam Salomô, clarius vero, & euidentius Chaldæus explicuit addens Hebraico aliquid. Dixit, inquit Dauid, Ego dicam Domino, Spes mea, & Rex fortitudinis meæ. Verum quoniã subductis notulis, dictio אמר ancipitem habuit sonum, omar, dicam, vel omer, dicens. hoc reddiderunt Sept. licet per futurũ. Sensus q; non peruertitur, siue Vates hoc dicat, siue qui sperat in Deum. Porrò quod Latinus minus aptè dixit susceptor, Græcè est ἀντιλήπτωρ, auxiliator, sustentator, apprehensor: Hebraicè vero bum similis fermè significatus,
Susceptor. atque imperius fecer, defensa cuisi, absconsiohic vel ô מחסי machsi, protectio, defensio mea, vel spes mea, sicut Hieronymus & Chaldæus רחצנו ruchazani, confidentia mea, affirma cun-
Refugium. cta. Quod vero Sept. dixerunt καταφυγὴ, refugium, in fonte מצודתי mezudathi, propugnaculum meum, turris mea, arx, præsidium, locus munitissimus. Eóque Hieronymus, fortitudo mea, similiter Chaldæus תקפי tukphi, robur meum, vis mea, omnia similia, idémque valentia, quę etiam refugium sunt. Est autem in his secunda quidem persona, sed sub tertia, quòd dicit se appellatum ut cælestem præsidem, refugiũ suum, spem, portum. Ideo pòst ait, Spe-
Deus meus. rabo in eum. Deum quoque dicens, innuit quasi Dominum, ac præsidem, protectoré suum,
Spes. ob discrimé aliorum Deorum, quos suos & illi super stitiosi dicerent. Spes autem est animi ad aliquius opem conuersio, est mentis quasi labentis, super alicuius robore inclinatio: vt si fragile corpus scipione sustineretur, lapsurum, si deesset. Sic animus sæpe, cui totius vitæ, & sui, & corporis data est consideratio, aliqua clade impendente, qua vita, vel aliqua vitæ pars sit collapsura, inclinat in aliquem si potest, adem pro cui si nitatur, fit desperatio. Sic illa dicebat.

In te namque omnis domus inclinata recumbit.

Omnium autem rerum nostrarum in ruinam inclinantiũ, etsi sunt quædam fragilia sustentacula, nullum tamen esse ram validum, vniuersale, diuturnum, quàm Deus, hi qui cum Deo loquebantur, prædicauerunt. Nam humana vis tum se ad corporea tantum extendit, non ad salutẽ animorum, tum debilis est, & sæpe in contrarium tendit. Iam nusquam tuta fides, vt tametsi alicubi sit, quoniã id raro contingit, nusquã esse merito prædicetur. Ne desperes autem, te posse in Deum, quem nunquam videris, verſatus cum eo nunquam fueris, spem ponere, habes hos ipsos mores, natui ámque eius callentes, cum eo sæpe loquutos, F cúmque conspicatos prædicantes, cum licet altissimum, humilia respicere, licet ignotum, & occultum, & inuisibilem, vbique tamen adesse esse autem tantæ sapientiæ, vt non solum voces vel tenues audire tuas, ne clamoribus sit opus, sed etiam intima pectora, motúsque
Cur fere ex aud. Deus. animorũ possit perscrutari. Quæ cũm ita sint, stultum erit, alterius auxiliũ implorare. At cur sæpe vocatus nusquam adest? Nimirum quòd aut nescites quid peteres, indigna, non multum profutura, corpus autem, quod fragile est, breuéq; resoluendum, inuatuta postulares, aut quod profuisset te aliqua corporea vexatione fieri meliorem, & castigatiorem.

Quoniam ipse liberabit me de laqueo venantium, & à verbo aspero.

Liber te. GRAECE, & Hebraicè dicitur ad secundam personam יצילך iezilecha, liberabit te. Ita-
De laqueo venantium. que corrigendum est. Quod autem dixerunt Græci ἐκ παγίδος θηρευτῶν, laqueo venantium, pro Venantibus est יקוש iakus, capiens, illiciens vel capturæ, de laqueo illicientc, inuoluente pedes, de pedicis, quas venatores præcipuè, & aucupes, solent obtendere, de laqueo capturæ. Eo nomine venatores etiam, & aucupes dicuntur, pedicę quoq; quibus vtuntur In Psalterio Augustini pro laqueo, est muscipula. At Græcè παγὶς, omnẽ laqueũ de-
A verbo. signat, nô quo mures tantũ capiuntur. Quod verò Latinè, Et à verbo aspero, Græcè autẽ ἀπὸ λόγου ταραχώδους, à verbo turbulento, tumultuãte, secus Hebraicè מדבר הוות midaber hauot, à pesti-

A pestilentia interitus. Primúmque aduertendum, sicut sæpe monuimus, tempestate Septinterpretum, non fuisse Hebraica nomina subscripta notulis. Hæc itaque vox דבר non subnotata, potest sonare dabar, aut deber. Primum est verbum, secundum pestilentia. Ea fuit causa cur Septuaginta dixerunt, pro pestilentia, verbum. Quadrat autem magis hodierna lectio, Hebræis, omnibusque aliis concordibus. Nam Hieronymus item interpretatus est, de morte insidiarum. Sic & Chaldæus pro ea ponês מותא mota, mortem. Secunda vox designare posset quidem tumultú, eam tamen interpretatur Rabi David שברון interitum, ruinam, contritionem, à verbo הוה hauah, destruxit, corrupit. Chaldæus tamen dixit similiter, ac septuaginta רגושתא אית it ragshutha, tumultus Vnde, lama ragheshu, Quare fremuerunt. Latinus ergo obscurè, & impropriè secundum reddidit. Septuagint. primú, dicendúmque, Quoniam ipse liberabit me de laqueo pedicæ, & à pestilentia interitus. Putat autem Auen Esra posse dictam esse pestilentiá hauoth, quasi tumultuantem, accelerantê, quia celeriter conficiat, vt dicatur, A pestilentia horribili, celeri, cito côficiente. Quid autem per ὑπόνοιαν designetur, Symmachus apertè transtulit vertens quod Sept. verbum ταραχώδης, tumultuosum, ἐπηρεαστικὸν noxiú, exitiale, Græcique exponunt συκοφαντικὸν, sycophanticum. Nam vexat, & dimouet loco animum sycophantia. Ecce igitur quadrat, siue verbum dicas, siue pestilentiam vocem Hebraicam: videtur enim apertè referri ad homines, sicut & superius. Vt enim dixit a laqueo venantiú, nempe humanis insidiis, sic à pestilentia, à sceleratis contra te consiliis, ab impostura parata, à fraude, insidiis. Hæc illa labes. Sic scelerati apud Lati-
B nos pestes, labéque, omnia dictis factisque labefactantes. Sic primo Psalmo, linguaces dixit, pestilentias. Iidem ergo sunt pestilentia, & sycophantia, metaphoricôs. A verbóque aspero, est a pestilentia, ab homine pestilenti, loquenti pestilétiam, ruinam verbis struenti. Siue igitur casu, siue studio tralatio Septuag. congruit ad amussim cum Hebraico. Neque *Pestilentia.* enim potest pestilentia hic esse designata, quæ est humorum corruptio, aut inflammatio, à qua dicat liberandum eum qui nitatur Deo. nam antecedit laqueus venantium, quod hominum est. Debuitq; quod sequitur, esse priori simile, non à malis, ab hominibus illatis, statim refugi ad ea, quæ sunt naturalia. Pestilentiam ergo dixit eos qui cùm ipsi scelerati corruptique sunt, ad cæteros etiam virus pestilens exhalát, quorú est nocere semper & obesse. Ab his aut pium fore securum. Sunt qui hęc referant ad tentationes dæmoniacas, & carnis, quibus sæpe irretiamur, præcipitéque trahamur, a quibus in Deum fidentem, tutum esse dicat. Prior sensus est euidentior, & sub malis illis possunt quæuis intelligi. Et Græci Theodorus, Euthymius non solum ab apertis hostibus, sed etiam occultis dicere fore tutum in Deum sperantem asseuerant. Augustinus videns in tralatione Latina esse, A verbo aspero, *Nã occulte sæuit pestilentia.* putat contumelias, feráque verba designari, quibus in grauiora scelera, & in laqueum diaboli cadamus. Verum vnicuique voci suus est sonus. Si verbum asperum esset in contextu, staret quod dicit, Quoniam autem est pestilentia, siue verbum ἐπηρεαστικὸν, labefactans, destruens, de insidiis occultè structis est sermo. Nam Nicolao cur placuerit referre hæc ad populum cùm esset in Ægypto, non video, cùm veritas seipsa elucescat.

C

Scapulis suis obumbrabit tibi, & sub pennis eius sperabis.

QVod Sept. transtulerunt μεταφρένοις, scapulis, Hebraicè אברתו ebratho. Id etsi potest *Scapula.* in homine scapulas designare, attamen verus significatus est alarum volucriú. Quis dabit mihi pennas sicut columbæ? potius alas, vbi est præsens vox. Sic, pennæ colúbæ deargentatæ, & posteriora eius. Quanquam & illic posteriora, quod Hebraicè est ebrath, Sept. dixerút μετάφρενα. Est igitur potius de volucrib⁹ quàm hominibus, nec scapulas humanas, sed alas volucriú designat. Fit auté metaphora vt dicat, Alis suis obumbrabit tibi, sicut, Quoties volui cógregare filios tuos, quẽadmodum congregat gallina pullos suos sub alas. Ne quadrat omnino, nec potest intelligi, vt Deus scapulis obumbret, cùm nó possit scapulis fieri protectio, obumbratio. Fuisset verius dicere, alis quæ & in homine per similitudiné sunt, quibus potest fieri protectio. Igitur & Chaldæus in id idioma, melius transtulit pro ebratho ala sua, טלל telal, vmbrá, dicens, Cum vmbra diuinitatis suæ, obúbrabit tibi. Et Salomó hanc vocé exponit כנף kenaph, alam. Idem Auen Esra, dans similitudinem Aquilæ pullos tegentis, sicut Christus gallinæ. Ideo, vt solent semper psalmi, aliud simile inferens, Et sub pennis eius sperabis. Quod & ipsum non rectè tralatú à Latino: Græcè enim τὰς πτέρυγας, alas, Hebraicè quoque כנפיו alas eius. Et Psalteriú Augustini habet, Et sub alis eius spe- *Et sub pen.* rabis: exponítque pulchrè, vt tanquá pulli sub alas eius, à miluo immani fugiamus. Miluum

aërias potestates nobis impendentes interpretatur. Succurrũt tamen Græci suæ tralationi, dicentes eum qui pro aliquo contra hostẽ depugnet, intercedere inter vtrunque, obuersis scapulis ei quem protegat à telo. Esse autem μετάφρενα τὸν μεταξὺ τῶν ὤμων τόπον ὅν τινες νῶτα καλοῦσι. Nempe scapulas locum inter humeros quem nonnulli tergũ appellent. Sed vt dixi, vnicuique verbo suus est significatus, & expositio. Fieri possent hæc: illa clariora, & verisimiliora. designatur autem alia protectio, vt ait Rabi, ab omni casu aduersáque fortuna, cui semper humana subiaceant. Nam prior ad insidias pertinebat, fraudésque excogitatas. hęc ad aperta vulnera, & plagas, ad gladium impendentem. Quódq; dixit, Sperabis, potest esse istud significatũ, clarius quiddam Hebraicè תחסה thechse, conteges te, abscondes. Sub alis eius te abscondes, nec te gladius, aut alius casus attinget. Ideo melius hoc ex Hebraico intelligitur quàm quod Græci τὸ δὲ ἐλπιεῖς, ἀντὶ τοῦ θαῤῥήσεις ἐξήγηνται, Sperabis, pro cõfidens eris, sicut ait, ait Euthymius. Melius, Te absconses. vnde מחסה machse, absconsio. Est autem cum isto versiculo, etiam hoc adiunctum. Scuto circundabit te veritas eius. Pro quibus in Hebraico tametsi est idem sensus, sunt duo armorũ genera צנה וסחרה אמתו zinna vesochera imetho, id est, hasta & clypeus, veritas eius. Quare non est in fonte κυκλώσει σε, circundabit te, sed clypeus eius. Sensúsque est, veritatem Dei & fiduciam in eum certam, & solidam, & fallere non valentẽ, esse vice clypei, & hastę. Hasta & clypeus est veritas eius Eóque Hieronymus. Scutum, & protectio veritas eius. Et Chaldæus תריסא ועגילא teresa ve agila, Clypeus, & parma Nam prima vox zinna, non hastam solum, sed etiam clypeum denotat & loricam. Et sochara, Rabi Dauid interpretatur עגולה agula, rotũditatem, quasi scutum, parmam: quod cùm esset nomen, Septuagin. fecerunt verbum κυκλώσει. Sed clarius Hebraicè. Nam veritas, quomodo circundabit? Melius, Veritas eius, id est spes tuta in eum, est hasta, est clypeus, est maximũ, fortissimúmq; robur. Non opus est alia lorica, si speres in Deum. Veritatẽ autem Dei senties, tutam promissionem, tutam spem, confidentiam. Sic exponit etiam Rabi Dauid, quod veritas quæ facit confidere in eum, sit hasta, scutũ. Et Abrahã veritatẽ interpretatur אמונת השם emunath hashẽ, Fiduciã in Deum, credere se ei & fidei eius.

Sperabis. *Scuto circ. te ver.*

D E

Scuto circundabit te veritas eius, non timebis à timore nocturno, à sagitta volante in die.

Timor noct.

TIMORES nocturnos nominat, quòd, vt ait Rabi Dauid, solitudo noctis solitariè ingredientem, vel habitantem exterreat. Græci non secus, nocturnum terrorem aut à dęmonibus aut hominibus illatũ. Latini à latronibus nocturnis, grassatoribus, impio vi so adorientibus. Probatur mihi vt tum ad insidias, inuasionésq; humanas, tum spectra, vmbras, phantasmata, lemures, empusas, noctu nonnunquam insultantes, exterrentésq; pertineat. Sic Auen Esra, & Dauid, casus, incidentiásque nocturnas multas illas, & varias interpretantur, à quibus tutus sis, si te, vt ait Salomon, in tutela eius colloces. Quod vero casus, incidentia, terrórque nocturnus, hoc, sagitta diurno, letalis arundo, volucrésque sagittæ letiferarcus. Rabíque Dauid volatum sagittæ attribui testis est, quòd pernicissima, & quòd etiam alata. Casus autẽ multiplices in vita, repentinos, insperatos, inopinos, aduolare velut sagittas. Volant autẽ, vel à Deo, vel ab hoste occulto, vel manifesto. Natura quoque, multa peperit incõmoda. Sed grauiora ab hominibus, volantia, grauissima à dæmonibus. Ab his omnibus, qui se ad pręsidiũ diuinũ recepit, tutus est, non solũ timore, qui peior est ipsa morte, vanáque formidine vacuus, sed tutus etiam ab his, quæ certò parantur, inopináque cadentia. Tutus autem erit siue quòd spe auxilij diuini molliet mœstitiam, peccatáque sua his expiari percipiet, ferétque æquius, sicut impius iniquissimè: siue quòd reuera, si profuturum ei sit, si verè in Deum spes suas posuerit, eripietur, eiusmodi exemplis sacræ, & profanæ litteræ redundant. F

Sagit. vol. in die.

A negotio perambulante in tenebris, ab incursu & dæmonio meridiano.

A nego. peram. te.

SIMILIS atque superius, varietas & varietatis causa. Dixi Hebraicam vocem sine notulis דבר sonare posse dabar, vel deber: primum est verbum, vel res, vt Grecè πρᾶγμα, verbum, & res, vt ἐστὶν πρὸς ἔπος, nihil ad rem. Secundũ pestilentia. Ergo amphibolum ad verbum, & ad rem, pro verbo superius, acceperunt Septuag. A verbo aspero. Nunc pro re ἀπὸ πράγματος, quod cùm sonet etiam negotium, vt negotium facescere, πράγματα παρέχειν, id Latinus est maxime secutus. Vera autem lectio, & verus hoc loco significatus דבר

A pesti-

A A pestilentia perambulante in tenebris, Id cæterorum testimonio clarescit. Hieronymus, A pestilentia in tenebris ambulante, Ionathas Chaldaicè מן מותא דמהלך בקבלא min ghelida, dimaleak mota, A sagitta Angeli mortis: mortiferam, letalémque sagittam ipsam pestilentiam interpretans. Burgensis etiam id obseruat Itaque istud verius, & certius. In Psalterio Augustini est, à ruina, cui nec Hebraicum, nec Græcum resonat. Nam συμπτώματος, occursum, rem incidentè designat. Quódque ait, Ab incursu, & dæmonio meridiano, non est συμπτώματος, incursu, sed habet ישוד צהרים miketeb iashod zoharim, A morsu lædente meridie. Rabi igitur Salomon ait superius deber, & hoc keteb esse duo nomina dæmonum, primus dicitur pestilétia, alter morsus. Ille noctiurnus, iste diurnus. Antiquæ theologię placita, vt apparet ex Chaldæo, hac ratione in sacris litteris Satan aduersans, Græcè διάβολος, calumniator dictus apud priscos poetas Ate, à nocendo, Tisiphone, homicidarú vltrix, Alecto inexorabilis, Megæra, inuida, inuidia, Eumenides in contrariú, immites, inexorabiles. Et Hiero. abundè super hac re locutus est in Prophetis, ostendés Hebræos etiam sui téporis opinari ea esse nomina dæmonú. Sic & Sept. ex veteribus Hebræis dæmoné secundú credidit, unt, Possunt igitur, vel omnia generatim, ab hominibus scelerat is, maturarumq; finibundis, noctu & interdiu illata mala, esse designata, vel clades à dæmonibus occulte importatas, & excogitatas, à quibus ipsi denominentur. Ab his in Deú spes suas collocans tutus est Hier. quidem transtulit, A morsu insanientis meridie. Pro Insanientis, clarius in suo fonte ישוד iashod, destruente, euertente, dissipante. vnde shadaim dæmones labefactantes, nocentes. B Dicitque, A morsu vel dæmone vastante in die. Noctu nocet, lædit, & insidiatur interdiu, sed bonis nihil nocere vivis, neque mortuis potest quicquam, vt ait Plato, nocere.

Abire & dam. mer.

Satan. Diabolus. Ate. Tisiphone. Alecto. Megæra. Eumenides.

Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis: ad te autem non appropinquabit.

VORSVM spectabit singulare verbum, Appropinquabit, cùm antecedétia sint numeri multi? Ergo Græcè clarius ex Hebraico, pro mille χιλιάς, chilias, numerus millenarius, & μυριάς, myrias, decenmarius millium His respondent verba, Cadet, Appropinquabit, sine iuxta Græcum, Cadet a latere tuo chilias, & myrias à dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. Exponitur etiam hoc ab antiquis Hebræis de dæmonibus. Testis Rabi Dauid his verbis, Secretiores interpretes pestilentiam nocturná, seu tenebrarú, & morsum diurnú, dæmonas sunt interpretati. Sic cadent à latere tuo, chilias, millenus numerus, & myrias, de dæmonibus dicit At verò, inquit, rerú scrutatores non assentiútur dæmonas esse, euertuntque hanc sententiá demonstratione. Sic ille. Quod ad dæmonas attinet, sunt, néc ne, nemini ferè nunc dubiú, patitet, & litteris profanis, & sacris cósonantibus, & exemplis attestatibus. Esse autem hæc dæmonum nomina, duæ sunt perspicuæ rationes, quod apud alios scriptores ab hisce ipsis malis nomenclaturam sortiuntur, ab aduersando, lædendo, vastádo, & is psalmus prolatus est, vbi dæmon ipse appetiuisset. Tum ea fuit antiquorum sententia, ad quos, ex aliqua maiore scientia, ista peruenisse fas est. Itaque & Ionathas paulo antè Chaldaicè posuit שידין מסא fiat shadidin, à cateruis, multitudine, legionibus dæmonum. Quod ergo Burgensis asseuerec quæ Salomon superius dixit, esse fabulosa, hoc non ille solum fabulosus est, sed omnes iam inde ab initio Hebræi & antiquiores theologi, à quibus hæc fluxerunt. Sintque duo non concedenda cuiquam, aut dæmonas non esse, aut superiora eorum appellationes esse non posse. Non enim facra duntaxat scientia dæmonas fatetur, sed prisci Græciæ theologi, Orpheus, Homerus, Hesiodus, Thales, Pythagoras, Empedocles, Plato, omnésque Platonici. Ac Thales, vt ait Athenagoras, πρῶτον διαιρεῖ· ἔν, εἰς θεὸν, εἰς δαίμονας, εἰς ἥρωας, ἀλλὰ θεὸν μὲν τὸν νοῦν τοῦ κόσμου ἄγει· δαίμονας δὲ οὐσίας νοεῖ ψυχικάς, καὶ ἥρωας, τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς ἀνθρώπων, ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλας. Primus diuidit in Deum, dæmonas, Heroas, Deum esse mentem, mundi gubernatricem, dæmonas substantias animales, Heroas item separatas animas humanas, bonorum bonas, malorum malas. Philon vero Iudæus dilinit dæmonas, & asserit à Philosophis eos agnitos, in libro de Gigantibus, οὓς ἄλλοι φιλόσοφοι δαίμονας, ἀγγέλους Μωσῆς εἴωθεν ὀνομάζειν. ψυχαί δέ εἰσι κατὰ τὸν ἀέρα πετόμεναι, Quos, inquit, alij philosophi dæmonas, hos Angelos solet appellare Moses. Sunt autem animæ per aëra volantes. Sic Paulus vocat eas δυνάμεις ἐπουρανίους, potestates cælestes, nempe aëreas. Eos esse maleficos, palam, & occultè nocentes, ad alios Porphyrius testis, ὅταν ὁ δαίμων ἀνδρὶ πορσύνῃ κακὰ, τὸν νοῦν ἔβλαψε πρῶτον, Cùm dæmon, ait, cuipiam suggessit mala, mentem eius labefactauit prius. Hic ille testatur, & mala dæmonas hominibus sug-

Approp. Chilias. Myrias.

Deus. Dæmones Heroes. Angeli.

gerere, & mentem posse labefactare. Eos etiam pestilentiæ, quod hoc psalmo prædicatur, D cæterorúmque in terris malorum autores, idem apertè est confessus. De abstinentia animalium αὐτοὶ αἴτιοι γίνονται τῶν περὶ τὴν γῆν παθημάτων, οἷον λοιμῶν, ἀφοριῶν, σεισμῶν, αὐχμῶν, καὶ τῶν ὁμοίων. Ab his, inquit, dæmonibus, sunt terrestres calamitates, pestilētiæ, sterilitates, terræ motus, squallores, & id genus. Nec iniuria crediti sunt ab antiquis autores pestilentiæ, & nomē pestilentiæ iure merito datū eis non vno, atque altero liquet testimonio, & exemplo. Homerus sagittas Apollinis, qui dæmon fuit, pestilentiā fuisse perhibet. Cui in sacris quoq; litteris consonè, in castris Assyriorū centum octoginta millia ab Angelo interfecta, pestilentia periisse boni autores Hebræi, & nostri confitentur. Et David Angelū vidit cædentē populum, sed pestilētia. Memoratu autem dignissimū est, quo locus is mirè explicatur, testimonium Procopij de temporis sui prodigiosa, sæuissimáq; pestilentia, cuius initium describēs, hæc refert, φάσματα δαιμόνων πολλοῖς ἐς πᾶσαν ἀνθρώπου ἰδέαν ὤφθη, ὅσοις τε αὐτοῖς περιτύχοιεν παίεσθαι ᾤοντο πρὸς τοῦ ἐντυχόντος ἀνδρός. καὶ τὰ λοιπά. Quæ sunt Latinè: Spectra, & visiones dęmonū ad omnem humanā speciem, multis occursabant. Quicunq; autem in eos incidissent, ab eo quem obuiū habuisset, aliqua corporis parte percuti videbatur. Simúlq; ac spectrū vidisset, morbo detinebatur. A principio autē qui obuij essent auertere sese conabātur, & tum nomina diuiniora inuocabant, tum cæteris se expiationibus muniebāt. Sed nihil proficiebant. Siquidem & ad templa plurimi qui cōfugissent, extinguebātur. Templū autem neq; amicis aperire volebant, sed se intime claudentes audire refugiebant, veriti ne qui vocaret, dæmon aliquis esset. Nonnullis diuersa ratione pestilentia incidebat, somniare enim & aliquē sibi E assistere, à quo similia paterentur, aut audirent se futuros in numerū paulò pòst mortuorū videbātur. Hæc & plura alia Procopius. Verè igitur dicit hoc loco, ab incursu, & dæmonio meridiano. Occursant enim diræ facies, inimicáq; numina, sępe occulta, nonnunquā manifesta. Quos ergo rerū scrutatores dixit David, palàm est eum quosdam ligneos gentis suæ, nouellosq; peripateticos spectasse. Cum maioribus, vetustioribúsq; philosophis collatos, inter mancipia futuros. Ergo hoc loco, tum malorū hominum, tum dæmonū cateruæ, debent intelligi, dextera, lęuaq; cadentes, aggredientes quidē, sed in ipso conatu ruentes. Aut iuxta Rabi David, irruente pestilentia, videbis hinc inde cadentes, te verò incolumem.

Veruntamen oculis tuis considerabis, & retributionem peccatorum videbis.

Consyder. PRO κατανοήσεις, considerabis, etsi fermè sit idem, est תביט thabit, aspicies, intueberis. Videbis, ait, propriis oculis, quàm certa sit spes in Deum, qui portus ille salutis. Videbis latam inimicorum stragem, qui non constituerunt sedem suam in adiutorio, *Retributio.* aut refugio altissimi, sicut tu, te verò incolumem superasse cernes. Hæc est retributio, seu præmium peccatorum hoc insigni discrimine, boni ac mali distinguuntur, quòd illi iuxta *Deo, cū illis in casu ambulante. le. 26. d.* impietatē suā omni superno auxilio destituti, cladibus humanis, & naturalibus, dæmoniacis item relinquentur, permissa quicquid velit in eos sæuire fortuna. Hieron autem dixit, Et vltionem impiorum cernes, vt scilicet claresceret, quid esset eorū retributio, cùm retri- F butio Hebræis sit anceps, ad præmium beatitatis, & pœnarum. De quo est apud eos articulus. Græcè hoc dictum ἀνταπόδοσις, cui subest is sensus, vt reddatur quod fecisti, si malè, malum, si bene, bonum. Tantūdem, ac simile recipias, quod feceris. Hoc Latinè dicitur vindicta, Græcè τίσις. Inde Tisiphone, id ipsum quod datur impiis, & quæ dat. Græcè quoque hanc retributionem interpretantur τιμωρίαν, supplicium, pœnam, vltionem. Verius autem est vt dicas iuxta Hieronymum, impiorum, quàm peccatorū quòd Hebraicè sit רשעים reshaim, quos etiam ipsi Septuaginta in primo psalmo dixerunt ἀσεβεῖς, impios.

Quoniam tu es Domine spes mea: altissimum posuisti refugium tuum.

IVXTA Auen Esia, & David, verba sunt Vatis ad virum probum, ac sanctum. Quoniam tu dixisti, Deum refugium meum, Altissimum posuisti præsidium siue refugiū tuum, altissimum habes præsidium magnum, robustum, cùm dicis Deum esse spem tuam. At Rabi Salomon hoc secundum ad ipsum Deum dici, Altissimum posuisti tu Do- *Refugium.* mine habitaculum tuum. Nam quod Septuaginta dixerunt, καταφυγὴν, refugium, est Hebraicè מעונך meoneka, habitaculum tuum. Et Hieronymus, habitaculum. Erítque sensus, relicta secunda persona, & inducta prima quæ loquatur, quod apud poëtas fit:

Labi

A Labi nō possum, in tuto sunt spes meæ, quoniam tu es ò Deus, spes & portus meus, tu portus tutissimus, quoniam habitas in excelsis cæli regionibus, non es mortalis, non tibi mortalis, sed incorruptibilis, & æterna sedes. Ideo qui in te nititur, sapit, quæsiuit immortale nunquámque deficiens refugium, quæsiuit eum qui posset vndequaque ferre suppetias. Ionathas etiam Chaldaicè dicit, In habitaculo excelso posuisti domum diuinitatis tuæ. Græci verò iuxta priorem Hebræorum sensum exponunt. E quibus Euthymius, duas hic esse personas dicit: Primam fidentis in Deum, cum cœlitis, pij, qui dicat Deum esse spem suam: alteram respondentis ei Prophetæ, Cum dicis Deum spem tuam, posuisti Altissimum qui foret refugium tuum, aut nidum tuum in altissimo vertice locasti, quo nulli scelerato, ac nocenti detur aditus. Altissimo in loco es, in editissima arce, quo neque arma, & sagittæ, neq; genus vllum telorū aspirer. Didymus quoque testatur, quod crebrò fiat in psalmis, hic orationem esse mutilam, vt desit, Dixisti. Dixisti, ò vir pie, Tu Domine spes mea. amphibologiámque dissolui ex eo quod sequitur. Dixisti, inquit, Dominum esse spem tuam, speras in eum, & opem eius imploras, τῆς παρ' αὐτοῦ κηδεμονίας τυγχάνεις. Ergo non deerit tibi prouidentia eius. Burgensis putat reddi rationem, cur Deus sit spes sua. Quid sit quòd in eum præcipuè spes nostra sit, aut esse debeat, vtique quia altissimum, nempe tutissimum, maximè securum est hoc auxilium, in quo sensu ferè etiam est Nicolaus, Deum posuisse, exhibuisse se nobis auxilium altissimum, inaccessum sceleratorum telis. Augustinus ad Christum applicat, qui patrem dicat spem, & altissimum refugium suum. Quod post sensum litteralem, id est, cognito quid locus innuat, poterit assumi.

Quoniam tu es, domine, spes mea. al. posuisti.

Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo.

ACCEDET προσελεύσεται, adueniet, Hebraicè תאנה theunna, incidet, fataliter hærebit, cadet, adueniet, vt referatur ad fatalia, id est naturalia mala. Nam fatum & natura sæpe idem sunt. *Accedere. Fatum.*

Nam quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem.

Ab his ergo, quę natura importet mala tutum pium, fore dicit. Est idem propheta loquens cum eo, qui superius introducebatur. Malum autem Auen Esra morbos interpretatur, vt diuersa incommoda quibus humana vita vexari solet, describantur. Primum ea quæ ab hominibus, pòst, quæ a dæmonibus, postremò, quę à natura. Dicitur etiam Gręcè κάκωσις. Origenes tamen adhuc de dæmoniacis malis putat dici exponens hæc, κρείττων ἔσῃ τῶν διαβολικῶν προσβολῶν, καὶ βλάβην ἐκεῖθεν οὐ δέξῃ, Superior, inquit, omnibus diabolicis insultibus eris, nec inde detrimentum accipies. Probatur mihi, quod Hebræi sentiunt, quod maximè claret ex sequenti, Et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Nam pro μάστιξ, flagellum, Hebraicè est נגע negah, quod plagam, persecutionémque sonat. Hieronymus autem transtulit lepram. Quanquam hoc vnicè designari non arbitror, potius vniuersale malum, quæ C persecutiones, plagæ Hebraicè dicuntur, vt plagis maximis flagellatus Pharao, & decem eius, licet supernaturales plagæ. Pulchrè autem flagellum hoc dictum est, quòd hoc genere malorum, & percutimur, & castigamur. Omniáque illata mala flagellum dicuntur. *Flagellum.*

Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.

Nicolaus autem, & Burgensis videntur malum sentire τὸ ἠθικὸν, malum, quod in moribus versatur, virtuti contrarium, vitium, Græcè κακία. Flagellum autem pœnam illatam culpæ, in quæ ne cadat pius, Deum fore pręsidio. Non vsquequaq; crediderim hęc psalmo prædicari, sed flagellum esse iterationem antedicti mali, vt sit idem malum, & flagellum. Tabernaculo autem putat Rabi Dauid designari non eum solum qui pius, & fidens in Deum sit, sed etiam totam eius familiam fore securam, ob probitatem. Nam à patre tota familia dependet, bonorum, & malorum sibi, & suis autore. Si religionem retineat, bona consequatur, bona autem, vt corpus sit integrum, sanum. Tum bona fortunæ non desint, opes, honores, pulchra, sanáque familia. Flagellatur autem pater, dum filiis orbatur, dum domus morbis conflictatur. Itaque, quod ait etiam Aristoteles, ciuilis felicitas bonis corporis, & fortunæ, quæ nunc designatur, perficitur. Primum quod ait, Non accedet ad te malum: spectat ad bona corporis. Secundum ne domus flagelletur, ad bona fortunæ, diuitiis, honoribus, pulchritudine liberorum, constantia. Sed maximum est malorum flagellari familiam, vt pestilentia, cæterísque id genus atrocissimis morbis. Tabernaculum domus est factis feti- *Malum. Tabernaculum.*

Iudæi orientales. protibus, quòd erant Eoi, Orientales, quibus regionibus maximus tabernaculorum, quibus arcent calores, vsus. Hinc diuus Paulus σκηνοποιὸς, factor tabernaculorum. Hinc scenitæ Arabes. Et tentoria Æthiopiæ, & pelles Madian. D

Quoniam Angelis suis Deus mandauit de te, vt custodiant te in omnibus viis tuis.

VT dæmonas occultos hostes, & carnifices, humanarum cladium sitibundos induxerat, sic opponit occultos eis protectores, à quibus non solum à dæmonibus defendantur homines, sed etiam à morbis corporis, quorum infligendorum, & arcendorum habent eximiam potestatem. Atque hoc loco protectio generis humani per Angelos, quod omnibus linguis cognitum, & prædicatum est, designatur. Eos ob hanc causam Hebraicus sermo, Græcúsque sequutus, vocauit missos, profanæ litteræ Hermas, interpretes, nostras ad Deum preces & vota, Dei ad nos iussa, beneficiáque perferentes. Locus is clarè testatur, diuinis illis, inuisibilibúsque animis, res humanas permissas, traditas à Deo. Hanc assistere noctéque diéque vigiliam. Siquidem & Aristoteles Deos, id est, hos ipsos Angelos testatur remunerari pios, & pro eorum pietate eos ἀντευποιεῖν, maioribus beneficiis afficere. Sensetúntque & ipsi homines habere superiores quosdam, qui res eorum gubernantes, bonis præcipuè, & animum excolentibus, pietatémque tuentibus, adessent. Eò dicuntur milites regni Dei, imperatores, duces, exercitus regni cælestis, à quo terrestre gubernatur. Hos pastores, ac ductores in legibus vocat Plato. Genios eos dixerunt, quòd simul ac geniti simus, nobis eos assistere custodes opinarentur, eóque verè, & ex hac theologia dixerunt duos esse cuique genios bonum alterum, alterum malum: vt si bene, ac piè viuas, si te sub tutela diuina colloces, bonum genium custodem sis habiturus, sin malefactis vitam dedecorosè, & impiè transigere decreueris, continuo à scelerato, & aduerso genio tenearis. Sapientissiméque Plato quod antea Pythagoras, docuit nostrum esse, genios eligere. Dicit enim etiam hæc theologia, si habites in refugio Altissimi, si amicus ei fieri studeas, si spes in eum tuas ponas, affuturam tibi geniorum, vel Angelorum bonorum mittente eos Deo, custodiam. Itaque Angelorum, & geniorum electio nostra esse cōuincitur. Et quod petebat Pythagoras vt Iuppiter doceret quo dęmone, id est genio homines vterentur, ecce docent oracula, ab Ioue ipso fusa, bonos genios bonis futuros, nec ab vno solum genio, sed pluribus etiam pium ac probum defendendum, vt si vel à caterua malorum geniorum appetatur, ipsi dextera, læuáque à bonis oppressi cadant. Vt autem à malis ingeniis docent historiæ, omnésque litteræ, consentientibus philosophis, diuersa malorum genera affligi posse, vt tum sceleratas offerāt cogitationes, tum corpus aliqua inaudita ægritudine diuexent, cæterísque id genus malis insultent: sic missi Angeli a Deo, diuersa nos custodia, tum à cogitationibus impiis, & impuris, tum a vexatione corporis defendent. At quod dicitur Græcè ἐντελεῖται περὶ σοῦ, mandabit, vel præcipiet de te, Hebræi exponunt, propter te, Chaldaicè super te. Et Græci referri hoc loco ostendunt, quod dicitur in Psalmo trigesimo tertio, Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum. Sed rectius potuit transferri παρεμβαλεῖ, castrametabitur, assidebit. Et Abrahā, Dominus mittet Angelum suum ante faciem tuam. Et Iacob, Angelus Domini qui eripuit me ex omnibus malis. Et Tobias, proficiscenti filio cum Angelo, quem nesciebat, Angelus Domini comitetur vobiscum. Quibus exemplis probatur bonos, fidentésque in Deum, Angelorū custodia in omnibus rebus gerendis muniri. Quo fit necessariò, vt vel à bono vel à malo genio habeamur. Eóque dicuntur beati, ac fortunati Græcè εὐδαίμονες, quibus bonus est genius, quibus erectis in spem Altissimi, est dux vitæ verus, in quo felicitas sit. Vt autem raro illatæ à dæmonibus clades, perspicuæ fuerunt, sic raro dignoscitur aduentus bonorum Angelorum, partim quòd nō adest, quanta oporteret adesse pietas, partim quod raro quæ sunt ab vsu quotidiano remotiora, fiunt à Deo. Hinc infrequentia aufert fidem, & quod non fuit semper, putatur à posteris nunquam fuisse: vt si quando fons fluere desiisset, nunquam fluxisse crederetur. Vias autem pro omni vita, quæ fermè fluuius, & iter quoddam perpetuum, tum pro omni actione esse apud sacras litteras, & Græci agnouerunt.

Mandabit de te. F *Viæ.*

In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem, pedem tuum.

Manus angelorum. DECLARAT apertius hanc Angelorum custodiam, exemplis vsitatis, & oculatis, hominibúsque notis, Ac manus Angelorum, aut propriè accipies, vt cùm humana forma cor-

Ama corporibus formosissimis, iuuenes ephebi, imberbes, candentes, roseis puniceísque genis, venustissimi adolescentes visebantur, quorum inusitata, diuináque forma incendit Sodomitas illos, vt à tota vrbe ad eos fieret concursus, vt ita te visibiliter manibus illis portent, subleuéntque, sicut in illo Sodomitico incendio, cunctantem Lot, cum filiis, manibus correptos, à mox futuro incẽdio semoueriũt. Aut tropicè dari manus, sicut & Deo senties. Sic Græci manus nunc interpretantur φρουρητικὰς δυνάμεις, vires conseruandi, defensandi. Et Chaldæus, pro manibus, tropum resoluens dixit תקיפיהון tekuphehon, potentiam, vires suas. Viribus suis te subnixum portabunt. Et Nicolaus, manus ministerium exponit, ipsam tempe custodiam, ac defensionem. Nec propriè Græcè est Portabunt, sed ἀροῦσι, Tollent, & eleuabunt, non semper portantes, sed incidente offendiculo, quo ruas, subleuabunt ne cadas, sublatum tenebunt, dum periculum euadas, quod & ipsum tropicum est. Nam lapis est pro omni offendiculo. Eóque diuersis modis acceptus est. Tum enim denotat corporis offendiculum, ruinam, cladẽ, euersionem, bonorũ amissionem, insidias paratas, tum prauas, scelestásq; cogitationes, à quibus defendamur à custode. Quod nõ Græci solum sentiũt. Nam Euthymius lapidem exponit τὰς δυσχερείας, temporum, rerúmque difficultates, & ἁμαρτίαν, καὶ πᾶν ἐμπόδιον, peccatum, & quicquid est impedimento. Verum etiam Chaldæus, pro lapide dixit יצרא בישא izra bisha, Cogitationem malam, à qua defenderis. Didymus his omnigenam prouidentiam pulchrè dicit designari. Et, Portabunt, esse perinde ac χειραγωγήσουσι, ποδηγήσουσι, ὑποφέρουσιν ἀσθενοῦντα, Manibus ducẽt, sustinebũt labentem, imbecillum, lapsantẽ.

Portab. *Lapis.*

B

Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem.

HÆC quoque simili, atque lapidem tropo accipies, vt hæc nocentia, venenata, rapaciáque animalia, aut dæmones designent, à summis detrimentis veneníisque fatalibus, funestísque facibus, in sacris litteris, aspides basiliscos, leones, draconésque appellaros: aut omnigenas calamitates, homines item sceleratos, pestiferos, insidiosos. Sunt autem hic, vt Græci pulchrè in suis nominibus dicunt, feræ ἰοβόλοι, σαρκοβόροι, quę morsu, quę veneni afflatu noceant. Potest & ad litteram accipi quòd sanctissimi multi accepta superna custodia, ab his feris attingi non potuerint, eas euicerint, eiecerint etiam. Anagogicè, vt dixi, siue potius tropicè, quod & Græci proponunt, aspis est pro inuidia, spargente similiter & ipsa virus. Basiliscus pro ea quæ Græcè dicitur βασκανία, quasi dixeris fascinationem, quæ fit oculis, crudelitas. Draco pro furore, quòd incensus, & rapidus sit. Has autem quas Psalmus decantat præclaras virtutes, scito solum de perfectis prædicati, de his qui omnem cogitationem, spémque in Deum erexerunt. Quòd si quempiam huiusmodi dederis, videbis has in eo, longéque maiores virtutes. Sed pretiosissima, & optima quæque, raro quoque inuentu sunt. Commercium Deorum, in carne esse, & præter carnem viuere, esse in terrestri corpore cælicolam. Quod rarum inuentu esse, rei magnitudo demonstrat.

C

Quoniam in me sperauit, liberabo eum, protegam eum quoniam cognouit nomen meum.

VERBA sunt Altissimi. Tres enim, quod in omni quoque poëmate elegantissimè fit, hic personæ sunt: Vates ipse carminis autor, vir pius, Deus altus. Nunc Deus loquitur. Ac pro ἤλπισε, sperauit, est Hebraicè חשק chasak, concupiuit, vel adhæsit amanter, vt non leuem, simplicémque spem denotet, sed amorem validum, cultúmque intentissimum, conglutinationem, vt ait Burgensis. Tales obturauerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, rududerunt aciem gladij. Vides ergo de quibus hæc prædicentur, vt minimè sit mirum, si paucos reperias, quibus hæc fidissima vigilet Angelorum custodia. Vult enim Deus nos sui feruidos amatores, vult nihil diffidere, nihil titubare, in eum vnum respicere, ei cohærere, amans ardenter, cupit redamari. Tunc fiunt miracula, tunc extinguitur ignis, fluctus maris sedantur.

Sperare.

Sistere aquam fluuiis, & flumina vertere retro.

Nihil venenara nocent animalia, feræ rapaces diffugiunt, ratione carentia obsequuntur. Quódque Septu. dixerunt σκεπάσω, protegam, Hebraicè est אשגבהו asagbehu, exaltabo eum, honorabo, glorificabo. Nam qui quæ summè nocere debuissent, assecutus est, vt cogeret, ne nocerent, magnum decus, noménque supra mortalitatem est assecutus. Quas laudes, qualem etiam veneratione obtinuerunt sanctissimi, amicissimíque Deo, quos magis coluit

Protegere.

posteritas, quàm summos, potentissimósque imperatores. Is est verus honos, cuius sint om- D nino pauci participes. Has igitur difficultates diuino beneficio superasse, ex acerbisque cla dibus, quod cæteris non item datum sit, euasisse, inte, gloria dicitur. Atque, Auen Esra vult hæc verba esse Dei ad Angelos, vt hoc sit præceptum quod mandet Angelis propter seruũ Dei, quia dicat eis, Iste cultor meus cognoscit nomen meum, sperauit in me. Ideirco statui prouehere eum sitin omni vexatione securus, & vt Græci aiunt, eripiatur ὁρατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, à visibilibus, & inuisibilibus inimicis. Duo quoq; dixit more suo ferme æquipollentia, Sperauit in me, cognouit nomen meum, alterum alterius explicatio. Si nescis quid valeat cognoscere nomen eius, audis esse sperare, vel concupiscere eum, ei conglutinari. Ex cognitione spes, ex spe cognitio. Qui sperat cognoscit. Nec sperare quidem posset, vel con cupiscere, nisi cognosceret. Deus tametsi perfectè non cognoscitur à nobis, at aliquid cognoscitur. Scitur immortalis, scitur omnipotens, beneuolus, generis humani protector. Multáque alia possimus in eum perpude, si vidissemus oculis, facile sperare. Nomen autem Dei pro ipso Deo, Hebraici sermonis est vsurpare. Burgensis, nomen Dei, pro fide, ac pietate, ac religione. prius magis arridet.

Cognoscit nomen meum.

No me.

Clamabit ad me, exaudiam eum, cum ipso sum in tribulatione, eripiam eum, & glorificabo eum.

EORVNDEM relatio, sperauit, & clamauit. Ideo clamauit, quia sperauit. Concepta E animo spes, vox erupit. Aut si non erupit, animi ad Deum intentissima eleuatio Hebraicè dicitur, Clamor, quòd fuit vocatio etiá mente, corde. Dixit insipiés in corde. Salomon dixit in corde suo vt afflueret diuitiis. Deus dixit vt fieret, vel esset lux. Est igitur clamor etiá mentis. Qui si rectè perpendas, haud aliud est, quàm quod superius, sperauit vel concupiuit, adhæsit mihi. Postulauit, ad seanimo, mentéque attraxit. Sic exaudire intelliges, quod apertius nunc transtulerunt Septuag. Nam Hebraicè est respődebo. Ipse, inquit, clamabit, ego verò exaudiam. Responsionem, quæ fit ore, exauditionem illi transtulerunt, quam θεωρητικῶς intelligis, non humanam videlicet auditionem, sed diuinam quandam, & maximam, vniuersalem, aures regias, cunctas etiam cogitationes, exaudientes. Sic esse tribulationis comitem, idem fermé est. Tribulatio Græcum est, à τρίβω, attero, vexo, qua soli, vt reor, Ecclesiastici Latini vtuntur, attritio, vexatio, pro eo Hebraicè צרה zara, angustia, pressura. Premimur, cùm vexamur, cùm arterimur. Est Deus in mediis vexationibus nobiscum, si inclamatur, si inquiritur, si aduocatur, sed à pus præcipuè. Superius mittebat Angelos suos, nunc adest ipse. Non solum autem eripit, sed etiam efficit illustrem, & cõspicuum, quem eripit, qui premeretur, erigit ad sidera, tollit in altum. Sic exaltatur cornua iusti, tum ad præsentis vitæ calamitates, honoréfque referantur, tum æterna bona, eadem ratione vigente in æternis, atque corporeis. Qua probitate te Deus à cladibus corporis defendit, eadem æternis suppliciis liberatum ducet ad superos. Vbique locuples pietas, largiens non æterna solum, sed etiam præsentia bona. Latini igitur, & Græci æternam etiam glorificationem, sempiternósque honores intellexerunt, vt declarant sequentia. F

Clamare.

Exaud.

Cum ipso sum in tribul.

Ioan. 16.

Erip. e. & glo. eum.

Longitudine dierum replebo eum & ostendam illi salutare meum.

IVXTA primam verborum apparentiam, hæc cum superioribus consonabunt, vt referantur ad corporea. Cùm Deus ereptos homines amantes sui, efficit vt vitæ metas longius proferant, quale largitus est iustissimo Iob, cui post duas vexationes illas viuendi spatium amplum concessit: viuaces etiam iustissimos quosque fuisse, vt Abraham, Moses, Ioseph, cæterorúmque turba piorum, constat: protegete igitur iustos Deo, viuendi cursus, inquit, nulla clade interpolabitur. Venies beatus ad senectam, longæuus, vitæq; longitudine satiatus. Nam pro, Adimplebo eum, etsi idem est, Hebraicè אשביעהו asbiehu, satiabo eum. Memorabile autem est, ac penè prodigiosum testimonium Hebræorum exponentium hunc locum, qui quoniam duo hic dicuntur, Longitudo dierum, & Salutare meum: primum referri contendunt ad vitæ huius spatium, secundum ad æternitatem. Ac pro Salutare meum, Hebraicè est ישועי Iesuathi, quod præcisè sonat Iesum meum, siue salutem meam. Cúmque dicat psalmus, Et ostendam illi salutare meum, est, Et ostendam illi Iesum meum. Hunc Iesum, hanc salutem Auen Esra, & Rabi Dauid vitam æternam testatur esse. Nec eorũ testimonio sempiterna gloria, quá promittat Deus adhærentibus, suíque amantibus,

Longit. die. repleb. eum.

Actibus, est aliud quàm IESVS. Siquidem Rabi Dauid secutus Auen Esra ait, Longitudine dierum in mundo isto, satiabo eum. Et in mundo futuro faciam ei videre IESVM meum, quia salua erit anima eius coram me. Tum subdit, Aut totum spectat ad mũdum futurum, aut, inquit, expones IESVM meum, dies IESV, in aduentu regis Messiæ: vt fermè dicat, Si in exilio isto, siue captiuitate, sanctus, ac probus, morietur, ostendam tamen ei IESVM, cùm liberauero Israël de captiuitate, quoniam resuscitabo eum in resurrectione mortuorum, quæ erit in tempore IESV, id est salutis. Hæc ait Hebræus. Quibus contra suam perfidiam, & pro vera religione, ac pietate, nihil potuit dici efficacius, veritate, ex inimico ore testimonium claritatis suæ exculpente. Qui si saperent, si tandem renunciare infelici pertinaciæ vellent, cognoscerent vtique hodiernam veram esse religionem, cui & ipsi cæci, ignarique ferant testimonium. Voco enim prudentes, & accuratos ad hęc diligenter inspicienda, & quid ab illa gente ex sacris oraculis sentiatur, cõsideranda. Multa enim sunt, quæ maximè à prudentissimo quoque debeant hic animaduerti. Sentiunt primum bona sempiterna, ad quæ non posse alia ratione pertingi, nisi quam IESVS CHRISTVS aperuit primus, certum est. Si enim per pietatem, benignitatem, mansuetudinem, tolerantiam aduersarum, iniquarúmue rerum, ad superos peruenitur, harum profectò princeps, & doctor virtutum maximè fuit Christus, qui nobis hanc viam dictis, & factis primus ostẽdit. Agnoscunt etiam felicitatem perfectam in caducis esse non posse, ascendúntque ratione, & natura per instinctus gradiẽte suos ad bona quæ docuit Christus. Tum hanc salutem, & hæc B bona appellant nomine illo sanctissimo IESV, omnibus oraculis celeberrimo, & dicunt hanc esse veram felicitatem, æternámque beatitudinem, vt conueniant, etiam inuiti, cum Christianis istum IESVM, & salutem in altissimis mundi partibus, in bonis sempiternis esse, & simili vocant nomine, ea æterna bona IESV. Nihil autem dedit hactenus IESVS noster, sed promisit deificationem, ad quam inuitauit, & hortatus est, impedimentaq; viæ remouit veniens de cælo, vt iure IESVS, id est salus sit ab oraculis dictus, liberans à corruptione, ad vitam optimam, ac regiam adducens. Ad quam cùm nos ille maximè excitarit, nihil tale, antiqua religione, aut certè obscurè promittente, hunc Hebręi maximè suscipere deberent, qui fuit autor tantæ salutis, quam & ipsi ex parte somniant. Tum apertè dicũt IESVM esse dies Messiæ, coniungentes IESVM, & Messiam, aduentúmque eius, dies magnæ salutis vocantes. *Resurrectio mortuorũ.* Prętérea, quod mirabilissimum est, resurrectionem mortuorum confitentur, eámque futuram dicunt in diebus Messiæ, appellantes hanc resurrectionem, IESVM. Ecce ob hoc seruator dictus est a nobis, quia extincta morte, reddet nos immortales, mortuus ipse pro nobis, & primus resurgẽs, resurrecturos omnes qui mortui fuissent, ostendens, futurósque omnes demonstrans, qualis ipse fuisset. Cur igitur non hunc maximè recipiunt, quem ipsa theologia, & ratio docuit resurrexisse primũ, vt in eo cuncti resurgerẽt? Respõdeant etiam, quoniam tempore Messiæ futura est resurrectio, ea per quemnam erit, cùm mortalis, vt dicunt, sit Messias? Et num illi ipsi resurgentes, iteratò morientur? Quid enim fiet post resurrectionem mortuorum, si Messias erit mortalis, & filios post se relin- C quet? Vbi habitabunt hi qui resurrexissent? Num etiam Hebræi illius temporis mortales, vel immortales erunt? Si mortales, necessaria semper erit aliquorum resurrectio, ne cæteris morientibus, alij viuant immortales. Et quomodo fieri potest, vt sit mortalis Messias, cùm tanta plebs vilis, futura sit per resurrectionem immortalis ipso morituro, & prolem post se relicturo? Certè igitur si quis dicta eorum consideret, mirabitur, ac miserebitur cæcitatem, confitentium quidem veritatẽ, sed quoniam vti est, ponere recusant, impossibilia necessario statuentiũ. Non potest enim esse resurrectio, nisi per Deum, nec ea debet esse, nisi in fine omniũ rerum, nullis posthac, in mundo, hominibus, qui perinde, ac nunc nascãtur, ac moriantur, futuris. Ac nisi hæc cõstituantur, vt cõstituit theologia cælestis implicata, & impedita, impossibiliaq; sequentur. Itaq; & Auen Esra hanc rapit vocem, Et ostẽdam illi salutare meũ. Sensus est, inquit, Et delectabitur in splẽdore diuino, in splẽdore Shekina, id est diuinę maiestatis. Quod quidem est verus Iesus, siue salutare Dei, vel ad dies Messiæ spectat. Hæc ille dixit, totumq; expositum est à Rabi Dauid, vt siue ad gloriã cælestem, siue dies Messiæ, salutemq; per eum afferendam pertineat, nõ sit aliud quàm Christus ipse hominibus reuelatus è cælo, in quo omnium vota cõquiescent, vt ita sit vniuersale bonũ, sicut est vniuersalis causa, & esse, multò magis quàm cęlũ, & terra. Igitur & Christiani, & Hebręi concordes hanc glorificationem, & salutẽ intelligunt eam, qua superatis diuino beneficio omnibus vitæ huius vexationibus, & incommodis, triumphabimus in cælo. Amen.

Le Dauid

IS PSALMVS refertur in Dauid, apud Hebræos. Et Chaldæus interpres, cui solitum est eos sensus, qui penes doctiores de summis & occultis rebus latitabant, proponere, Hebraico titulo simpliciter habenti לדוד le Dauid, ipsius Dauid, autoris Dauid, adiecit dicens, per manum Dauid cantatus, aut dictus est in prophetia.

Manus.

Manus vsitata illi genti phrasi, autoritatem, id est eum qui autor, & inuentor carminis fuisset, designat: quia omnibus propè corporeis actionibus fungente manu, iure ea nominata, quoniam corporeis incorporea, actionésque animi significamus, omnis operatio, & autoritas, id est, operandi facultas, & principium, intelligitur.

Prophetia.

Prophetiam dixit raptum mentis diuinum, statum quo supra mortalitatem, relicta conditione terrena, tollitur animus, ac subleuatus in deificationem Angelorum, ac Deorum societatem receptus, qua tum gaudia cælestia sentiat, tum vagus, & vinculis corporeis expeditus præterita latius, ac præsentia, futuráque perspiciat, in corpóre quædam cælestis, & æternæ vitæ imago. Huc felix anima sublata, gaudia quæ vidit & sensit, tum maiorem quàm natura nobis, inter corporeas vmbras, versantibus ostendat, rerum diuinarum scientiam, modulato, lætóque spiritualibus gaudiis animo, deseruiente voce, deprompsit, prophetiam non solum futurarum rerum ac præteritarum, sed præsentium quoque humanæ naturæ obscurarum, latam scientiam appellante prædicto interprete. Referuntur autem gratia hoc psalmo de peruigili prouidentia diuina, super rebus humanis, nunquam boni- E tatem in nobis conseruandis suam interpolente, vitámque nostram assidua & indeficiente custodia gubernante, condonante quoque nobis peccata: vt sit altissima quædam de prouidentia, philosophia, indefessa voce per omnes sacras litteras à Prophetis, oraculis, exemplis, signis, symbolis significata.

Flamma in templo Ierosolymitano.

Cuius insigne, singularéque exemplum, & indicium voluit etiam esse cum primis, cùm flammam æternam in templo ardere iussit, quo diuinorum beneficiorum nunquam nobis deficientium signum indicari, Philon testis, ἐπεὶ δὴ γὰρ τῦ θεῦ αἱ χάριτες ἀέναοι καὶ ἀνελλιπεῖς. Nam cùm sint Dei erga nos perennia, & incessabilia, nusquámque intermissa beneficia, quibus noctes, atque dies fruimur: congruè quoque perpetuæ memoriæ, & agendarum gratiarum symbolum flamma sacra, sempérque inextincta accendatur. Itaque vt ipse loquar duo proposita fuerant, tum æternæ benignitatis signum, tum æternæ actiònis gratiarum, vtrunque flamma signante. Sic iste psalmus est, vt Græci quoque dicunt, εὐχαριστήριος, reddendis gratiis factus, vt possit esse perpetuæ flammæ loco, quibus meminisse sui creatoris cupido incessit. Fuerunt autem quibus videretur ad captiuos & exules in Babylone referendus. In qua sententia Hebræi nonnulli sunt, & Græci Dauid inquit, etiam is psalmus pronunciatus est ore captiuorum, aut pro captiuis, & exulibus. In quibus sanctior quisque, & sapientior hæc canebat. Eodem consensu apud Græcos inuenies. δοκεῖ μὲν οὗτος εἶναι ἀκόλουθος τῷ προτεταγμένῳ, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Videtur, ait, is esse præcedenti consentaneus, & eiusdem argumenti, in illo qui erant in Babylone, calamitates lugentes, Deum efflagitare reditum inducebantur, hic assecuti quod postulassent gra- F tias referre. Ipse potius omnibus hominibus, & acerbiore seruitute liberatis, maiorémque libertatem consecutis congruere dixerim. Hæc illi. Quæ posterius dicta sunt, vt maiora referantur, quàm Babylonicæ captiuitatis liberatio, mihi maximè probantur. Cuius sunt multa indicia. Primũ quod agit de lege lata Moysi, agit de reparata iuuenta, agit de miseratione diuina, his qui seruant mandata eius qui autem erant in Babylone, potius præuaricati fuerant. Deinde mirabile esset, cur semel saltem illius captiuitatis non meminisset, non Babylonem, non reditum nominasset, quod fit his in libris, quibus est de captiuitate sermo. Quomodo etiam ipsi Dauid inscribitur psalmus tam à captiuitate longinquo? quid oportebat eum de captiuitate, de reditu iam absente vaticinari, quasi illa libertas esset æternum, vniuersale bonum? Credendum igitur ita falli illos Hebræos qui hæc dicũt, sicut cùm diuinitatem Messiæ, faciunt humanitatem, & regnum eius cęleste faciunt terrenum, æternum, corruptibile: libertatem animorum, libertatem corporum, opes æternas, & inæstimabiles, caducas, mortales, paruipendendas: omnia videlicet quodam cæco scopo deprauantes. Nam cùm optimam, altissimámque philosophiam, à maioribus suis Prophetis, nominatis, & occultis accepissent, ipsi quodam infelici, nunquámque sanabili iudicio cuncta peruertũt. Non talia igitur apud Iosephum, Philonem, aliósque quos horum similes fuisse credendum est, sed longè meliorem philosophiam à corporeis recedétem inuenias. Hanc

igitur

Agitur hoc psalmo credendum est de summa, & vniuersali rerum humanarum prouidentia doceri, sicut in sequenti de vniuersali creatione, atque dominatu Dei decantabit. Constat enim psalmos varias philosophiæ partes amplecti, quæ est eorum admiranda maiestas.

Benedic anima mea Dominum, & omnia quæ intra me sunt nomini sancto eius.

Benedictio. BENEDICTIO, si quis interiores causas eius perscrutetur, est beneuolentiæ, accensíq; & vehementis amoris erga autorem, patrémque hominum, ac Deorum testimonium, ac iudicium. Laudamus autem, ac benedicimus eum gratiásque agimus, scelerata atque impia obliuione bonitatis suæ nos inuolui non sinentes, memoriæ suorum apud nos beneficiorum, id sit certum signum. Homerus, à quo multa, licet quibus sacras litteras illustremus, accipere, Deos laudaturus, dictur**ú**sque in eos quasi & ipse psalmos, & odas, hoc fecit exordium:

Μνήσομαι ὧ δὲ λάθωμαι Ἀπόλλωνος ἑκάτοιο.
Sum memor, atque cui nunquam obliuiscar Apollo.

Amor Dei. Is autem affectus memoriæ diuinæ, & inclinationis amoris, dulcisq; erga eum charitatis, adeò mouebat pios vt omnia membra, & instrumenta corporis ad eum laudandum con-
B uocarent: referentes scilicet quod in lege fuerat præceptum, Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus cogitationibus tuis. Is enim amor debet esse diuinus. Si Deus optimus est, si maximus est δώτηρ ἑάων, si, vt ait Aristoteles *Dator bonorum.* εὐπρεπέστατος, formosissimus, certè dignus est in quo amando, non modò incendamur, sed insaniamus etiam. Sed quoniam pulchritudo eius est abscondita oculis mortalibus indignis, qui eam intueantur, tempus erit cum natura inuisibilis, ipsa se faciens animo, & oculis spectabilem omnium gentium in se stupentia ora conuertat. Interea cernitur animo tantum, & ex operibus sit piis, ac sapientibus manifesta. Quod ergo dicit, Et omnia quæ intra me *Omnia quæ intra me sunt.* sunt, est hyperbole, & tota amoris, laudandiq; Dei cupiditatis expressio: sicut alibi, Omnia ossa mea dicent, Domine quis similis tibi? Et quæ Septuaginta dixerunt, τὰ ἐντός μου, quæ intra me sunt, vel interiora mea, vt redditum est in Psalterio August. In Hebraico sunt קרבי *Anima.* kerabai, præcordia mea, interiora, viscera mea, vt Hieronymus dixit. Itáque Hebræi dicunt esse renes, cor. Eusebiúsque nō iniuria membra post animam, ait ad laudandum Deum conuocata, vt quę per totum corpus diuersas habens facultates, eas per membra & organa exequatur, vt conuocatio membrorum sit quasi animæ facultatem ad suam arcem, & ad principatum, quasi vires suas per omne corpus distributas, magnum factura opus, anima ad se reuocet ministros suos, ad auxilium præstandum sibi in re tam præclara concurrere iubeat, eos maximè ministros, quibus ipsa ad cōseruationem sui cum primis vtitur, principalésque habent in regno suo partes. Ea sunt præcordia, quibus cor, & renes aliæq; circum-
C sparsæ virtutes intelliguntur. Hæc bene diuus Hierony. in suo Hebraico Psalterio transtulit viscera. Et superiores Euthymius secutus, interpretatus τὰς δυνάμεις, τὰς ἐνθυμήσεις, τοὺς λογισμοὺς, facultates, cogitationes, considerationes. Augustinus idem. Nihil ferè variant ab his, quæ alio sensu dicuntur, interiora pro corpore toto accepta. Et Chaldæus dixit, Et omnis structura corporis mei. Enumerántque Hebræi, animæ facultates per instrumenta corporis, quæ eo nomine putant comprehendi, vt guttur ad vocem, stomachum ad cibos digerendos, iecur ad furorem, sicut & Plato ponēs sedem furoris iecur, fel ad inuidiam, ac liuorem, cæteráque id genus nota. Ac quoniam dixit primo, Dominum, secundo, Nomen san- *Nomē Dei.* ctum eius: videtur duplex repetitio, vt prius animam, posterius eam referentia viscera, vel interiora induxit, sic prius Dominum, posterius Nomen eius, quo portatur ad aures nostras, in mentem penetrat. Vehiculum animæ membra sunt præcipuè interiora, vehiculum Dei nomē eius, sicut omnia nomina, omniū significatarum rerū sunt vehicula. Ac pulchra, ex isto loco accepta occasione, veteres Hebræi sunt philosophati, quia Deus, & anima, & corpus, seu viscera nominantur, conferentes inter se, vt, Benedicat anima Deum, cui est varia cum eo similitudo, vt anima implet corpus, sic Deum implere totum mundum. Anima portat, ducit, regitq; corpus, sic Deum omnem mūdum, vnam singularémque esse animam in corpore, sic in omni mundo suo, vnum esse singularem Deum. Animam perficere corpus, sic item Deum, vniuersum. Animā non comedere, nec bibere viuenté, Deum item

his non vti. Animam puram esse, & supra naturam à corpore, nec infici corpore: sic purissimum Deum esse supra mundum. Animam videre, & non videri, Deum quoque omnia videre, à nemine videri: vt nemo sit qui noscat vnde anima accesserit in corpus, locúsq; eius, & sedes ignoratur, sic nesciri locum diuinitatis, quia etiam animalia sancta, id est, Angeli, apud Esaiam circumstantes thronum Dei, ac tegentes ipsum, nescirent locum eius, sed ipse solus, eóque vociferabantur, Benedicta gloria Domini de loco sancto suo. Alij ex eis pulchrè dixerunt, quinquies ab hoc ad finem sequentis psalmi inueniri animam benedicere Dominum, vt referatur quinque ipsius status: Primus cùm esset in vtero matris, alter cùm egreditur in auras, tertius cùm huc atque illuc ingreditur, quartus cùm recedit de mũdo, vt pro quinque memorabilibus rebus quintuplicem persoluat. Hæc autem eò vel maximè protuli, vt intelligas etiam antiquos suos resurrectionem, reditúmque animarum ad corpora agnouisse. Quæ Pythagoras ab Ægyptiis vbi theologia Hebræorũ, antiquarúmque gentium philosophia celebrabatur accipiens, vocauit παλιγγενεσίαν, reditũ scilicet animarum ad corpora, & regenerationem, cùm sederit filius hominis, quam siue ipse, siue alij non intelligentes, crediderunt esse animarum ad corpora reditum in hunc mundum, eodem atque prius modo, sequutura non cognoscentes, iudicium scilicet, & ascensum ad superos, eandem corpoream restitutionem existimantes. Comparationem quoque animæ cum Deo, etiam apud Aristotelem inuenies. Illud quoque obseruamus, Hebraicæ ferè vnius linguæ proprium esse nomen Dei, pro ipso Deo accipere, quod quidem secus quàm par esset, arbitror à posterioribus vsurpatum, nomina diuina magis quàm his ipsis significatum, venerantibus: omnémq; Hebræorum theologiam, & pietatem, ac cultũ inuenies in his nominibus versari, vt quoniã ea tantopere venerantur, omnemq; huc speculationem, studiúmque contulerunt: necesse sit dicere apud eos hanc idololatriæ esse formã: vt cùm Christianos accusent, quòd imagines venerantur, meritò eis obiici possit, ita eos immoderatè nomina venerari, sicut qui nimium imagines amplectuntur. Omnis apud eos virtus in nominibus constituitur, audito aliquo diuino nomine proni labũtur. Litteras etiã quadã religione disponũt, ac scribunt. In sacris igitur litteris de nominibus, rarius religio seruatur, & seruatur superstitione exclusa. Chaldæus ob hanc supradictam arbitror causam, multis in locis vbi inducitur, Dominus aut Deus benedicendus, nomen Dei adhibet. Et hic, Benedic anima mea Dominum, dixit, nomen Domini. Et apud eos nomen, id est שם shem, κατ' ἐξοχὴν signat nomen diuinum. Ac pro sancto eius, Hebraico more est קדשו kadsho, sanctitatis eius, denominatio pro re dominata. Sanctum autem quid sit, licet ex Græco noscere ἅγιος, quasi sine terra. Quoniam autẽ terra est densius, & impurius elementum, ea carentia, & ab ea distantia, puriora, meliora, sanctiora. Sic nomen Dei, non quidem ipsum cæteris purius nominibus, sed quia eo res sanctissima, incorruptissima, mundissima significatur. Sicut sacræ sunt vestes, quas sacer aliquis, ac pius induisset. Et sacri calices, sacra domus ac sancta, sancta sacerdotum manus, omnia sanctitatem nõ à se, sed aliunde nanciscentia. Sic Dei sanctum nomen, rei purissimæ, ac sanctissimæ vehiculum.

Marginalia: Ezec. 3. c. — Palingenesia. In qua hæresi, & Druydæ fuerunt. — Nomẽ Dei. — Nomen. Sanctum. — Ἅγιος. Sanctus. — D — E

F

Benedic anima mea Dominum, & noli obliuisci omnes retributiones eius.

PRIMA benedictio fuit propter magnitudinem, ac sanctitatem, secunda propter beneficia: quæ etsi summa bonitas eius non præstare nequeat, tamen si non præstaret, adhuc eam venerari nos deceret. Multò autem magis conuenit nos esse eius benedicentes, quòd ad magnam sanctitatem accedit eius erga nos magnitudo beneficiorũ. Hanc repetitionem bene etiã Græci dicunt esse ἐπίτασιν intensionem, augmentum Augustinusq; ait repetitionem esse exhortationem. Obliuio dicitur Hebraicè שכח shachak, quod quidẽ, vt alia pleraq; apud eos, apparet mutata vna littera esse חשך chashak obtenebrauit, inhorruit. Interposita enim littera cheth, vt sit media, quæ prima esset, ex obscuritate fit obliuio. Verè igitur nomen obliuionis, est nomen tenebrarum. Vnde Græcè in contrarium dicitur φαντασία quasi φάεος στάσις, sedes luminis, statio lucis. Et exaduerso fugam mẽtis, obtenebrationem dicunt σκοτοδινίαν. Et à φαίνω, appareo, dicuntur φάος φῶς, φωστῆρες, lumen, luminaria. Orpheúsque ait appellatum Solem φάνητα, Phaneta, ὅτι πρῶτος ἐφάνθη, quia primus visus est. Et per eum omnia corporea videri cœperunt. Ex quibus videmus scientiam, & cognitionem appellari lucem, & cum luce, habere animum nostrum cùm intelligit, cognationem, sic inscitiam, dici tenebras. Acquiritque lucem animus, cùm intelligit, versátque animo rem cognitam;

Agnitam in tenebras autem delabitur, cùm in obliuionem se rapi permittit. Necesse autem est illam fuisse maxime obscuritatem, quę pepulit maximã lucem. Sicut ergo extincta luce succedunt tenebræ, sic abeunte cognitione, obliuio tanquam opacitas consequitur. Vt autem veritas est fuga obliuionis, dicitur enim ἀλήθεια quasi sine λήθη, obliuione sic obliuionẽ necesse est esse priuationem, siue carentiã veritatis. Caret igitur veritate, & luce, quem occupauit obliuio. Hæc autem mentis obscuratio, cæteris in rebus non ita fortasse magni referat, in re autem fulgentissima mentẽ caligare, tenebrosamq; esse, multo est miserabilius. Intelligimus ergo quid sit obliuio. Dei autem obliuisci facile possumus, vt qui sit inuisibilis, solóque animo opera eiůs contemplanti spectabilis. Quod nisi faciamus quod ille præcepit, vt eum & surgentes, & cubantes, & ingredientes, in omnique opere cogitemus, memoriámque in eo meditando exerceamus, facile ex animo labatur, cuius miseriæ plena est terra. Retributiones autẽ dixit beneficia, & Symmachus pro ἀνταποδόσεις quo vsi sunt Sept. posuit εὐεργεσίας, beneficia. Sed & ipsi Sept. interdum hoc verbum transferunt εὐεργετεῖν, benefacere. Vox Hebraica גמול ghemul, variat ad bonum, & malum, & primato suo modo, quicquid impenditur, tributúmque, hac voce exprimunt, & ghemul dicunt præmium. Retributiones autem sunt à Deo, vt Gręci docent, quòd beneficiis acceptis, gratam autẽ memoriam non reddentibus nobis, sed in eum peccantibus, hæc ille minimè moratus, retribuit bona pro malis. Quod Augustinus pulchrè intuens, Non tributiones, inquit, sed retributiones. Aliud enim debebatur, & redditum est, quod non debebatur. *Retributiones.* *Merita.*

B

Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas.

PROPITIARI Græcè dixerunt Septuagin. εὐιλατεύειν, ab εὖ bene, ἵλεως placidos, mitis, propitius. Hebraicè dicitur סלח salach, significátque ignoscere, offensam dimittere, condonare. Eadémque res diuersos habens modos, à diuersis ipsis, in linguis est vocata, vt enim qui hominem vocarunt, à diuersis considerationibus in omni lingua mouebantur, Hebręa, & Latina conuenienter, ab opificio primæuo corporis, primáq; origine, antequam animatus esset, humum, id est Adam, vel terrigenam, vocantibus, Gręci non item, sed ἄνθρωπος, quasi ἄνω ὄψ ἀθρεῖν, sursum prospiciens vultu. Sic res ista condonandi à Græcis dicitur, ab animi dulcedine, mansuetudine, æquitate. Iratus enim animus quasi fluctuat, tollitúrq; sese vndæ, mitigatus conquiescit, fitq; æqualis, lenis, non asper. nam asperitas ab inæqualitate est, hancque animi dulcedinem, & æquitatem, sæpe à cælesti Rege deprecamur. Vox autem Latina cõdonandi, quod & Italica lingua retinuit, perdonare, maiora quædam designat. Simul ac enim peccamus, ad pœnam obligamur. Ideo dicunt, soluere pœnam. Atque omne peccatum, aut est aduersus homines, aut aduersus Deum. Omne quidem aduersus homines peccatum, est etiam aduersus Deum, ad quem omnia peccata, legem vniuersi, ius vniuersale reuocantur. Sed quoniam fieri possunt peccata, quæ non ita aliquem hominem attingant, hæc ad Deum, vt dixi, tandem reducuntur. Nam quicquid peccamus, Deum putamus nos offendisse. Vt autem in homines peccamus, aut honorem, aut opes, & commoda detrahentes, quo facto ad persoluendum, quæ abstulissemus, aut ad pœnam obligamur, vt tantundem doleamus, quantum voluptatis percepissemus: sic apud vniuersalem iustitiam, quam sæpe indignis modis violamus, in omni peccato ad pœnam astringimur. Est enim peccatum delapsus ab æquo. Castigatio autem pœnæq; importatio, eius in suum locum restitutio. Hoc vigilat Deus, cernens omnia, vt dignissimè ab antiquis sit prouidentia eius appellata ἀδράστεια, Adrastia, quasi ineuitabilis, & εἱμαρμένη, fatum, decretum, fixum, immotum, irreuocabile dictum, & ἄτροπος, inexorabilis, inuertibilis, quia soluere necesse est, nisi aut precibus, aut benefactis mitigetur. Nec priscos latuit diuina prouidentia: nam supradicta, & quas Parcas dicunt, esse nomina diuinæ prouidentiæ, Aristoteles clarus testis est. Fit igitur condonatio, cùm ad maximas & plurimas pœnas, ob maxima, & plurima peccata obligatis necesse erat persoluere. Mitigatóque animo diuino, aut pœna minuitur, aut in totum obliteratur. Necesse tamẽ est aliquid persoluere. Hæc autem se mutuo consequuntur, vbi ratio est, & sapientia, & cognitio, odium est malorum, iuris cupiditas, summáque iustarum rerum delectatio. cui insunt hæc, necesse est eos placere, qui hæc ipsa exequuntur: sic eos displicere, & amorem ab eis auertere suum, qui non exequuntur. Redire rursum conuersis illis. Nec viderunt, qui Deum immutabilem fecerunt, quæ sapientiã, cognitionemq; necessario sequãtur. Omnes enim qui in homine, quo noscit, & sa-

Propitia. *Adam.* *Anthropos.* *Psal. 51. 52.* *Peccata solnere, hinc peccata dicuntur.* *Matth. 6.* *Peccatum.* *Adrastia.* *Fatum.* *Parca.*

C

pit, affectus inueniuntur, necesse est habere Deum, vt enim eadem causa faciat misericor- D
dem, atque iustum, seuerum. Si displicet malum, placet bonum. Et malis mala, bonis bona
retribuit Bonitas autem ante peccatū, & post peccatum. Quæ prius placuit, posterius pla-
Iniquitas. ceat necesse est. Porrò quod ait, Iniquitates, iniquitas Hebraicè עון anon, propriè Latinè
obliquitas, deprauatio, discessus à recto, curuatio. Cùm autem rectum sit ipsa lex, eò Græcè
iniquitas dicitur ἀνομία, quasi legis priuatio. Quódque dixit, Qui sanat omnes infirmitates,
Infirmitas. videtur solita παλιλλογία, & ἐπίτασις. Quásque infirmitates Latinus, Græcus νόσους, ægritudines
dixit, Hebraicè תחלואי thachaluai, dolores, quos ægritudines importāt. Has & animi, & cor-
poris posse dictas esse, Hebræi assentiūtur, rectius est de morbis animi sentire propter præ-
cedens, pulchráque est tralatio. Nam & Græci, quos appellāt πάθη morbos, affectus, ad cor-
pus, & animum referunt, & ἐμπαθεῖς affectibus malis detentos dicūt. Sic apud Latinos ægri-
tudo, & sanitas, insania quoque ad animum tantum. Et sani boni iudicij, bonæ mentis. Sic-
Sanare. que etiam rectè sanare dixit Hebraicè הרופא ha rophe, qui curat, medetur. Sunt autem sce-
lera, animi morbi, tum quia malè eum afficiunt, dolores afferentia, vt ambitio, ira, metus,
cupiditas, tum quia alia ex eis supplicia in corpus, & animū sequuntur. Sanantur ergo cùm
dimittuntur, obliterantur, ne dolor succedat, & pœna. Nec solum medicus est, quia tollit
hos morbos, sed quia tollit, ne noceant. Hócque posteriorum maximè respexit, peccatáque
ægritudines appellauit, quod hæreat quidem eorum deformitas in animum, sed multò ma
ximè quia tristes pariant fructus, detrimentia hominem in plaga, & indignatione diuina, &
submouentia omnia bona, sicut ægroto corpori nulla sunt bona. E

Qui redimit de interitu vitam tuam, qui coronat te in mise-
ricordia, & miserationibus.

POSSVNT hæc autem corpoream spectare fœlicitatem, aut animorum. Si ad cor-
poream referantur, quam diuinæ clementiæ acceptam referebant, omnium bono-
rum vbertatem à benignitate eius prouenire fatentes, dicemus pro salute, ac vita
conseruata primum eum gratias agere, post pro beneficiis quotidianis, à prouidentia diui-
na, qua volente suppetunt omnia, manātibus. Eóque primum omnia generatim beneficia
complectens dixit, Noli obliuisci omnes retributiones eius. Deinde descendit ad eorum
particularem explicationem, in quibus tenet primum locum, primúmque debitum, vt gra
tias pro eo habeamus, quòd viuimus, sustinemur, alimur. Magnus alit magnos commistus
corpore factus. Et quòd eius κεχρήμεθα, indigemus ad viuendum, vt ait Aratus. Et in ipso su-
mus, & mouemur, eius clementia ab interitu defendimur. Alter est sensus, vt vtranque vi-
tam præcipuè futuram respiciat. In qua sententia sunt cum Græcis, etiam Hebræi. Ex quo
cognoscas hunc psalmum non spectare exilij Babylonici liberationem, sed vniuersalem
Dei erga animos, & corpora seruanda benignitatem. Primúmque Chaldæus ait, Qui re-
Gehenna. dimit de gehenna vitam tuam. Gehennam, æternam damnationem Hebræi (quæ erat pe-
culiaris Christi tempore, inferiorum seruata per omnem posteritatem nuncupatio) etiam-
Redimere. num vocant. Estq; gehenna, quod apud poëtas, Erebus, Tartarus, Pyriphlegethon. Et F
Hebræi considerantes verbum redimendi, dicunt sæpe homines peccare, vnde lætali sen-
tentia damnari mereantur, aut animæ condemnationem necessariò, & amissionem, vt ipsi
vocant לעולם הבא leolam haba, mundi, vel sæculi, vitæ futuræ, incurrant. Deum autem con
uersis eis, & pœnitentibus condonare, atque ab impendente morte eos eripere, aut vexa-
tionibus corporis, animæ salutem redimere. Ex quibus apparet eorum etiam testimonio al
ter ille sensus. Græci quoque idem pariter λυτρούμενον ἐκ κινδύνου ψυχῆς καὶ σώματος, Recipien-
tem è periculo animi, & corporis vitam tuam. Interitum autem dixit, quod Hebraicè שחת
Interitus. shachath, corruptionem, ruinam, deletionem, & Græcè φθορὰν, eleganter Latinus interi-
tum, Hierony. iuxta Hebraicum, corruptionem. Idq; habuit Psalterium August. ex Græ-
co. Vnde de duabus inter se contrariis rebus Aristoteles περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, de generatio-
ne, & interitu, quasi de esse & nō esse, de aduentu in vitam & recessu. Iure autē condēnatio
ad pœnas æternas, & à vera vita expulsio, dicitur interitus. Nihil enim valet, vt ait Iambli-
chus, esse, nisi adsit bene esse. Ab optima autem vita cælestium triumphorum, ac gaudio-
rum, delabi in pessimum statum, in ductuosissimum carcerem non modo interitus est,
sed omnis alia mors, præ ista, fabula est, sicut omnis vita præ illa, vmbra, imago. Redimere
igitur verè, & appositè dixit, vbi mors intentabatur. Et græcè apud Septuaginta, hoc dici-
tur, λυτροῦσθαι, vnde λύτρα, ea quę dantur pro captiuis redimendis. Latinéque est redimere,
iterato

Aiterato emere, & dato aliquo pretio, recipere quod erat amissum. Et nulla virtute redempti dicuntur, quos omnia vitia duxere captiuos, vituperabilésque fecerunt, nulla virtute interueniente, & dedecore eos liberante. A Deo autem amissam vitam recipimus, nullo pretio dato, sed sola pœnitentia: maxima autem eius humanitate fit, vt vita, & libertas, quam scelera abstulissent, gratis ad nos redeat, sola pœnitentia intercedente, quæ vice eorum sit, quæ Græcè λύτρα dicuntur. Hócque pretio te captiuum apud iustitiam diuinam redimes, si tantum resipiscas. Dixit autem vitam tuam, loquens secum. Anima autem pro ipsomet dicitur Hebraicè. Quódque dixit, Qui coronat te in misericordia, & miserationibus, est duarum rerum repetitio, solita ἐπίτασις, ostendens diuinorum beneficiorum multitudinem. Quam etiam per hyperbolen conatus ostendere, appellauit coronationem, quasi circumfluentiam, exuberantiam. Circundamur vndique, ac coronamur beneficiis diuinis, siue cum tot nostra scelera transeunt impune, nec ad peccata totidem vt meriti essemus, pœnæ decurrunt, siue cùm in contrarium vndequaque, in omne tempus, bonis eius circumfundimur. Quod est, ait, nostræ vitæ momentum, quæ pars, quam non innumerabilia beneficia diuina sequantur? Quid essemus sine eo, à quo primum viuimus, tum bene, ac beatè si volumus viuimus? Vbi defuisse nobis bonitatem eius, si rectè cogitemus, possumus queri, qui per omnes humanitatis, quanti maximè cogitari possunt gradus, progressus ad vltimum, & incommemorabilem vsque processit, vt nos deificaret. Hæc enim deificatio isto loco præcipuè significatur, cùm dicitur ab interitu, & illius magni boni priB uatione etiam meritos pœnarum nos defendere. O verè beneficium, & tam humanum, quàm potentem, paris clementiæ atque potestatis! Hanc igitur infinitam diuinorum bonorum exuberantiam coronam appellauit. Ea autem beneficia duobus nominibus appellauit חסד chesed, & רחמים rachamaim, quæ iure misericordia, & miserationes traducuntur, respondéntque liberalitati, humanitati, benignitati. Nam chesed signat benignitatem, beneficium, gratiam. Vnde chasid, sanctus, iustus, beneficus, non solum aliena non rapiens, sed etiam propria largiens, aut beneficia à Deo consecutus. Rachamaim, propriè sunt viscerationes, intimæ commotiones, cùm ad mansuetudinem interius commouemur. Eodémque nomine, & interiores partes, & miserationes dicuntur ab eis, validusque motus ad miserádum hoc designatur. Vnde commota viscera eius. Et, Per viscera misericordiæ Dei nostri in quibus hæc est vox. Vere autem nostri Deus miseretur: docent enim, cum, scripturæ ferè illacrymari super flagitiis nostris, & spiritum sanctum suum contristari. Cum autem videt nos conuerti, placidus, & intimis affectibus permotus recipit, & tum non vult in peccato nos perdere, tum reuertentes recipit humanissimè: nunquam durus pater. Duo igitur beneficia prædicabat, & quæ ad conseruationem vitæ pertinent, & quæ sont condonatio peccatorum, quorum ea est multitudo, vt iure coronatio dicantur. Sic ad suam phrasim dixit alibi, Gloria & honore coronasti eum, enumerans collata beneficia. In autem, obseruatum sæpe, designare, cum.

Vita.

Qui coro te in mise. & miserat.

Hasid.

Luc. 1.

C Qui replet in bonis desiderium tuum, renouabitur sicut aquilæ iuuentus tua.

REPLET Hebraicè המשביע hamasbia, satiat, exaturat. & pro desiderio, Græcè ἐπιθυμία, cupiditate, est in fonte עדיך edieck, quod sonat duo, ornatum tuum, aut os tuum, os, vt Psalmo XXXII. In chamo & freno maxillas ore constringe: vbi est עדיו edio, quod exponunt os eius, vel eorum. Ornatum, dixit Hierony. in suo Psalterio. Dicendum igitur iuxta Hebraicum potius os tuum, vt exponunt Hebræi, licet possit etiam stare quod reddidit Hierony. Ac Hebraicè quasi per hyperbolen, dictum est, Qui replet bonis os tuum, nempe suauitate, dulcedine, bonúmque hoc loco suaue designat, & bona dixit suauia, dulcia. Ac volunt id Hebræi respondere ei quod superius dixerat, Qui sanat omnes morbos, aut infirmitates tuas. Vt enim amara sunt omnia ægrotis, sic sano palato dulcia sentiuntur. pulsáque ægritudine, docet inductam suauitatem, vti obique felicitatem metaphora designans, ibi pulsione morborum, quibus os amaricatur, hic quod faciat os dulcescere: tralationes Hebraicæ. Opulentia, ac felicitas nisi sentiatur, gustetur, non proficit. Ac quanquam totius felicitatis τὸ κριτήριον sit mentis solius, omnia circunquaque bona, non solum quæ gustari, ac comedi, sed quibus etiam ornari corpus possit, amicis item beneficia præstari intuentis suauia, tamen ore probantur. Sunt alia bona præterquam oris, quibus felicitas absoluitur. Sed quoniam omnia bona, dulcia, dicuntur, ad vnum gustum

Replere.

desider.

cuncta reuocantur. Nam etiam si propriè loquamur, non sunt præterquam in gustu dulcia. At nostri tamen, & Græci alibi dulcedinem statuunt. Nescio qua dulcedine læti. Et, Tuimque dulce caput, dulcem vitam, dulce lumen Græci γλυκυθυμία, animi dulcedinem. Quid quòd eadem metaphora nos, & Græci dicimus gustari felicitatem, degustari mores, degustari sapientiam? Palatum quoque, & saluum iudicium omnium rerum vocamus. Sic & Hebræus dixit, Qui replet suauitate, felicitate, gustum tuum, dedit tibi gustum rerum bonarum, imò affatim gustare fecit, facit te sentire, gustare quæ sint bona. Reliquerunt autem metaphoram Septuag. Nam significatum huius vocis eos non ignorasse apparet ex Psalmo prolato, vbi verterunt hoc nomen maxillam: cupiditatémque, aut desiderium pro gustu posuerunt, quandoquidem sola bona, vera, aut apparentia desiderantur. Græci pro postulatione acceperunt omnem petitionem, omne desiderium iusti bonum esse dicentes. Sed paulò secus à fonte. Et Chaldæus item metaphoram reliquit, Qui replet in bonis מימיו עלמא עתיד iome sibo thaik, Dies circuitionis, siue peregrinationis tuæ. Hoc autem dixit, vt comprehéderet vtriusque vitæ felicitatem, & vtriusque Deum autorem doceret. Nam subdit, Et ad futuram vitam renouaberis sicut aquila. Stat etiam & huc tendit quod vertit Hierony. ornatum tuum. Sicut enim alibi, Gloria, & honore coronasti, id est circundisti, prouexisti eum, sic hoc loco, Qui replet in bonis ornatum tuum, id est decus tuum, gloriam tuam prouexit, omnibus bonis cumulauit. Nihil ad decus, gloriámque tibi deesse passus est. Vndequaque bonis ornatus, decoratúsque es. Videtur tamen prior sensus clarior. In, etiam hoc loco est pro, Cum. Quódque ait, Renouabitur sicut aquila iuuentus tua, ostensum antiquiores Hebræos hanc renouationem sensisse, ad futuram vitam reparationem, antiquis decantatam, oraculísque cognitam παλιγγενεσίαν, quod Hebræi maiorum dicta sequentes, hic confirmant. Nam Chaldæus interpres est vnus ex his qui ante Christum in Babylone floruerunt, (si modo is non est Aquila proselytus.) Qui ideo vertit ex Hebraico in Chaldæum sermonem libros sacros, quòd vulgatis lingua Hebræorum in captiuitate, quam etiam in Hierusalem deportarunt, esset lingua Chaldæorum, perindéque transtulerunt in eam libros sacros, ac si quis nunc Euangelium, sacrósque libros, in linguam Italicam, aut Germanicam vertat. Sentiebat igitur hunc locum esse de futura vita. Et Hebræi hoc alio testimonio roborantes, adducunt quod scribitur Iob cap. XXXIII. Consumpta est caro eius à suppliciis, reuertetur ad dies adolescentiæ suæ. Quod Helu apud Iob recenset inter miracula Dei. Renouatio autem aquilæ alibi in sacris literis celebratur. Et cantimus semper, Sanctorum velut aquilæ iuuentus renouabitur, florebunt sicut lilium in ciuitate Domini. Hæc aquilæ renouatio diuersè traditur. Alij, vt diuus Augustinus, quòd ei senio confectæ, rostrum adeo repandum, & incuruum reddatur, vt cibum capere non liceat, langore, & inedia, toto corpore veterascente. Ire eam ad petram, ibique tandiu fricare, donec os accommodum ad cibos capiendos fiat. Hancque esse renouationem, quòd accepto cibo, corpus omne refloreseat. Aliam tradunt Hebræi, & Græci, quòd senio affecta, & alis nimium alis, & pennis, altissimè ad Solis ardores ascendat, ibique pennis & plumis exustis reparetur adiuuentam. Eusebius ὁ ἀετὸς πάντων ὀρνέων βασιλικώτατος ὑψηλῷ ὑψιπετὴς μόνος δὲ ἡλίῳ φωτὸς ἀντωπεῖ δύναται, ὡ ἀτενὲς ἀφορῶν αὐτῷ. Aquila, inquit, ante omnes aues regia est, altissimi volatus. Sola potest defixè solè intueri. Hic Eusebius nihil de reparatione, per alarum exustionem scribit, sed solum altissimum volatum, & defixum in radios solis intuitum. Euthymius autem, Depones, inquit, debilem senectam, quam morbi, & peccata contraxerant, ὡς ἐκεῖνος τὸ ἑαυτῆς πτερὸν, sicut ille senectam alarum. Renouaberis per pœnitétiam, ὡς ἐκεῖνος διὰ τῆς παλιφυΐας πτερῶν, sicut ille per alarum repullulationem. Hoc item perhibet Hieronymus, aquilæ senescenti plumas cadere, denuóque renasci. Rabi quoque Sahadias, vt testatur Dauid, ait aquilam ante omnes aues esse maximi volatus vsque in altissimum cœlum, ad ignem elementarem ascendentem, tum se dare in mare præcipitem ob calorem in alis accensum, sic renouari, repullularéque alas, singulo quoque decimo anno. Centesimo in mare, vt solita est, delapsam emori. Commentum Hebraicum. Sunt Græci qui dicāt aquilam senescentem fieri validiorem. Notis igitur rerum terrenarum exemplis diuinam illam, & omnipotentem, omnibúsque sæculis celebrem παλιγγενεσίαν, demonstrauit. Exemplo ex parte, non vsquequaque, in mortalitatem, vt ait Augustinus, refert ente.

Faciens misericordias Dominus, & iudicium omnibus iniuriam patientibus.

MAGNVM & hoc beneficium, prouideri, & gubernari nos à Deo, non committere eum, vt qui vexant nos, impunes abeant. Pro misericordia, est צדקות zedakoth, iustitias, vt vertit Hieronymus. Neque aliud est iustitia quàm misericordia, sicut iniustitia crudelitas. Videre oppressos, & vexatos, & non commoueri, quid aliud quàm feritas? Pro iniuriam patientibus, Hierony. Calumniam sustinentibus, ídque sonat vox Hebraica עשוקים haasukim, sed idem sunt. Ecce igitur Psalmorum maiestas, maximáque eorum, ac diuina philosophia, nunc vnum nunc aliud mysterium declarantium. Prædicatur hic Nemesis illa sacra, & Adrastia, ineuitabilísque prouidentiæ diuinæ necessitas, qua bona bonis, mala malis prudenter, & certo tempore redduntur: quam non solum hæc cælestia oracula, sed summo naturæ consensu, sapientissimi quique cognouerunt, & confessi sunt. Hinc ille de his qui sero à Deo plectuntur, quòd tarditatem supplicij grauitate compenset. Aristoteles autem ait tres Parcas designare diuinam, & ineuitabilem prouidentiam, præterita, præsentia, futura cernentem. Dictam Nemesin, quia vnicuique tribuat, quod meritus est: Adrastiam quia ineuitabilis, αἶσαν, quasi ἀεὶ οὖσαν semper existentem, circa sortes. Tum concludens, ταῦτα δ' ἐστὶ ἄλλο τι ἢ θεός. τῷ δὲ ξυνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρός, ἧς ὁ εὐδαιμονήσειν μέλλων, μακάριος, καὶ εὐδαιμόνων ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος. Hæcque omnia, inquit, non sunt aliud nisi Deus ipse, quem semper sequitur iustitia, eorum qui à lege diuina deficiunt, vltrix, cuius, qui velit esse felix, ac beatus, particeps existit simul, ac venit in lucem. Locus igitur ab Aristotele est declaratus. Nam facere iustitiam, siue misericordiam, & iudicium omnibus

Misericor. Iustitia. Iniur. pat.

Nemesis. Adrastia. Aesa.

B iniuriam patientibus, est quod sequitur Deum, τιμωρὸς δίκη. Et hoc semper. Similia prorsus diuinitus locutus est Homerus, Deos peregrinorum habitu versari per vrbes,

Ἀνθρώπων ὕβριν τε, καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.
Οὐ γὰρ σχέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι·
Ἀλλὰ δίκην τίουσι καὶ αἴσιμα ἔργ' ἀνθρώπων.
Spectantes hominum facta iniusta, aut probitatem.
Namque execratur Deus impia facta beatus,
Iustitiámque colit: rebus lætatur & æquis

Ac psalmus duas videtur iustitiæ complecti partes. Primũ quòd faciat misericordias, beneficia præstans, liberalis, beneficus, sanans ægritudines, deinde iudiciũ, liberans ab iniuria, castigans sontes. Hæc autem res, sicut ipse Deus est inuisibilis, ita nec ipsa, vt Vates dixit, visa tam magis existit, quàm si visibilis esset, quàm magis ipse Deus est omnipotens, inuisibilis. Ratione enim & veritate magistra probamus rerum inuisibilitatem, non earum esse tenuitatẽ, sed nostrorum oculorũ imbecillitatẽ. Cùm autẽ Dei sunt omnia plena, licet inuisibilis, vt possit inuisibili aëri implenti omnia comparari, sic arbitrari debemus iustitiam eius inuisibilem per omnem quem creauit mundum vagantem, nihil incognitum, & inexploratũ relinquere. Hocque est singulare eius erga nos beneficium, & inauditæ bonitatis signum, vt nunc inter magna eius munera, sit connumeratum. Nec distat quòd pro iniuriam patientibus Hierony. dixit, cunctis qui calumnias sustinent. Illud latius, hoc ad sola verba.

Iustitia. Misericor. Partes. Iudicium.

C

Notas fecit vias suas Moysi, filiis Israël voluntates suas.

HOC quoque fuit incommemorabile, & omnibus gratiis decantandum Dei beneficium, lumẽ in magnis humanarũ tenebrarum erroribus, & auerso penè toto mundo à cultu eius attulisse, donasse sapientiam, & inuisibilẽ eam visibilem fecisse, vt abundantius diffunderetur. Nihil fuit omnium quæ donari ab eo ab hominibus potuissent melius, quo honorificentius, quo propius ad naturam eius peruenirent, sapientia. Pro hac,

Non nobis si centum sint linguæ, oráque centum,
Ferrea vox, grates persoluere dignas,
Poterimus.

Nam quod illis datum fuit, sapiendi principium, ad nos vsque peruenit. Vias autem dixit μεταφορικῶς, quibus incedit ipse, quibus delectatur, cupiditates, studia. Et Græci eas interpretantur θελήματα, voluntates. Hebræi quoque dicunt esse מדותיו midothau, mores eius. Simili locutione vtitur lingua Italica, appellans mores, ambulationes: referturque hoc loco quod dicitur de Mose, cum postulauit à Deo, vt ostenderet ei vias suas, & ostendit. Est autem profundæ philosophiæ locus de viis Dei, quas scire, & magnæ sapientiæ, & felicitatis. Nam omnis miserorum mortalium imperitia, & cæca vita hinc est, quòd ignorantur viæ Dei, aliásque illis ignoratis, capescimus. Plures si eas tenere credentes fortasse falluntur. Habet autem Deus ipse, perinde atque homo suas cupiditates, suos instin-

Viæ Dei.

ctus, ac naturæ inclinationem. Hæc autem non est nisi quam & sacræ litteræ, & omnis philosophia clamat, δίκην, colit ius. Placet ei æquitas, lætatur, gaudétque iustitia, est seruantissimus æqui. Talis est enim, vt ait Plato, Deus, si parua licet cóponere magnis, qualis homo iustus. Quicquid placet iusto, & qua via ingreditur, hoc multò maximè Deus, cuius est infinita iustitia. Declaremus autem hanc viarum metaphoram. Nam cùm anima nostra in corpore, & corporeis actionibus sit qualis gubernator in naui, auriga in curru, quæ ad eas vias diriguntur, in quas dux ipse flexit: sic nostra corporis, vitæq; nauicula tendit, quò gubernator direxit. Ac quoniam vita mare est, in quo portus, sunt innumerabilia naufragia, sunt certi ad portus tendentes, ac recti cursus: sic quocunque vitam inflectit mens, quocunque hominem direxit, rectè via dictum est. Quasi cursus, quasi nauigatio, sic & vias Dei dixit, præcepta, legémque diuinarum voluntatum indicem, corpus quo continentur ea, quibus vult nos ire per hoc mare Deus: ipse est auriga in mundo, mundus, & vita, mare vastum, nos nauiculæ, ipse regat necesse est, & quem docuit cursum, nos tenere oportet. Quemadmodum ergo mens nostra flectit corpus, omnémque hominem in vias dirigit, & alij huc, alij illuc ingrediuntur: sic Deus mens maxima, rectissima ad iustitiam, & æquitatem, ad verum, cælestémque portum, cursum vult teneri nauim nostram. In qua quoniam est auriga minor, qui possit maiori resistere, rebellísque esse: tunc fiet acerbum, & lacrymabile naufragium. Et Philon doctissimus super eo de viis Domini, Omnis quippe caro corruperat viam suam, Κατέφθειρε πᾶσα σάρξ τὴν τοῦ αἰωνίου καὶ ἀφθάρτου τελείαν ὁδὸν, τὴν πρὸς θεὸν ἄγουσαν· ταύτην ἴσθι σοφίαν. διὰ γὰρ ταύτης ὁ νοῦς ποδηγετούμενος, εὐθείας καὶ λεωφόρου ὑπαρχούσης, μέχρι τῶν τερμάτων ἀφικνεῖται. τὸ δὲ τέρμα τῆς ὁδοῦ γνῶσίς ἐστι, καὶ ἐπιστήμη θεοῦ. E Corruperat, ait, omnis caro æterni, & incorruptibilis Dei perfectam viam, ad ipsum ducentem. Hanc scito esse sapientiam. Per hanc enim quoniam recta, & regia est, mens ingressa, ad metas aspirat. Meta verò viæ est cognitio, & scientia Dei. Audisti igitur quæ sit via Dei, quis viæ finis. Hoc quoque loco

Notas fecit

obseruant Hebræi esse futurum pro præterito. Dicitur enim יודיע iodia, notas faciet. Asferúntque exempla, vt, fecerunt vitulum in Oreb, futurum יעשו Tunc cecinit Moses, futurum ישיר Tunc ædificauit Iosue, & hic futurū יבנה Similiter in sequēti Psalmo, Super montes stabūt aquæ, à voce tonitrui tui fugient, formidabunt. futura pro præteritis. Quod autē

Voluntates suas.

dixit Voluntates suas, est solita repetitio. Et pro Voluntatibus, Hebraicè עלילותיו aliloth, quod sonat voluntates, consilia, cogitationes, opera, studia. Ideóque Hieronym. vertit cogitationes, & ipsi Septuaginta alibi ἐπιτηδεύματα, studia, conatus. Hebræi hic exponunt מעשיו maasau opera sua. Cuncta idem, &, vt dixi, declaratio prioris. Si expones opera sicut & Chaldæus vertit, עובדוי obadoi, quæ fecit in deserto, sunt illa opera, quæ docuit, quæ monstrauit, quibus se delectari probauit. Sícque idem est.

Miserator, & misericors Dominus, longanimis, & multum misericors.

QVATVOR nominibus per ἐπίτασιν, magnam Dei misericordiam, humanitatémque declarat. Et est ferè antè dictorum repetitio. Satiari enim non potest hoc sermone. F Vtimur, vt dixi, hoc quasi torrente, & congerie verborum, cùm res ingentes ob oculos versantur, cùm affectus erumpere nostri gestiunt, vt stare loco, & se cōtinere nequeant. Cætera quidem verba ex his quatuor appositè ad Hebraicum, & Græcum respondent. Et pro misericors, ne idem verbum repeteret, Hieronymus dixit Clemens. Quod autem Latinus trāstulit Longanimis, non ita fortasse propriè. Siquidem Græcè θυμὸς, sonat animum, atque iracundiam, furorem. Itaque μακρόθυμος, non est longanimis, sed tardæ, longæq; iræ. Et in ea cōpositione θυμὸς, nō animum, sed furorem indicat. Quod ostendit vox Hebraica, ad quam Græca formata est. dicitur Hebraicè ארך אפים erek appaim, tarditas furoris, iræ procrastinator. Vbi appaim omnino sonat furorem, iram. Nec Latinè vna voce potuit reddi. Est autem huius vocis Hebraicæ, & Græcæ significatus, is qui apud philosophos inuenitur βραδέως τιμωρεῖν βραδυτὴς, μέλλησις, tarditas, cunctatio, & ad vindictam sui tardè procedens. Mysteriúmque isto loco de procrastinatione vindictæ diuinæ declaratur, in qua infinita bona insunt. Quo & mansuetudo Dei immensa demonstratur. Et Stoicorum error refellitur, τὸ θεῖον ἄτρεπτον, diuinitatem inexorabilem, qualem sapientē suum fingebant ipsi, saxeum, ἀκάμπτον asserentium. Meritò irrisi ab omnibus, & reiecti. Tum eorum imprudentia, apud quos vindictæ procrastinatio, fidem aufert prouidentiæ. En laudatur tanquam maximum beneficium, humanæq; fragilitati necessarium, conniuentia, expectatio.

Hanc

A Hanc æquè, atque Vates sacer, Euripides agnouit Dei in castigando tarditatem:

Μέλλει, τὸ θεῖον δ' ἐστὶ τοιοῦτον φύσει.
Tardat Deus, talisque est ingenio. Talem eum ingenio, naturáq; esse dixit. Vbi est enim summa diuinitas, etiam necessariò summa bonitas, summa mansuetudo. Sapientis est, sibi moderari: constantem, etiam illata iniuria, esse. Hoc quod apud nos tãtopere laudatur, non vigebit magis apud Deum. Sed ad Plutarchum, qui locum istum abundè tractauit, lectorem remitto. Simul obseruandum, superius cum dixisse, iudicium eorum qui iniuriam patiantur Deum exequi, nunc ad castigandũ, eum esse tardum, temperatũ, vt non idcirco eum aut dormitare, aut nescire quid in terris fiat, existimes, quòd moderate ad supplicia procedat. Atque potest etiam vox Latina fortasse defendi longanimis, si quis hunc sub ea reddi sensum agnoscat. vt sit longanimis qui serò irascitur, aut iratus differt vindictam. Si enim longanimis est magnanimus, magnanimitas autem præcipuè in tolerandis iniuriis existit, (contẽnit enim magnanimus, omnia inferiora se existimans: & Latini, impotentes, Græci ἀκρατεῖς dicunt, quos aut cupiditates, aut iracundia victos extra decorem rapiunt: vulgò fracti, quassatique dicuntur) constat eundem esse magnanimum, atque iniuriarum tolerantem. Et verum sensum Latini non ignorarunt. Hieronymus tamen maluit dicere patiens, quàm longanimis. Ac tria prima pertinent ad condonanda peccata, quod præcipuum est beneficium. Postremum, id est, multum misericors, πολυέλεος, Hebraicè רב חסד rab chased, ad alia beneficia, & benignitatis varias formas, sicut sonat Hebraicum.

Magnan.

Mult. mis.

B

Non in perpetuum irascetur, neque in æternum comminabitur.

DVAS diuinæ clementiæ partes edocet quòd neque subitò accensus desæuit in vindictam, & quod facile obliuiscitur. Et Græci ob hanc causam eum vocant εὐδιάλλακτον, reconciliabilem, cum quo facile reditur in gratiam, vt vsquequaque bonitas eius sit manifesta, tum cùm creauit mundum & cùm res hominum æternis regit imperiis, & quòd placatur, mitescit, etiã indignissimè offensus. eoq; eum pulcherrimè Græci dicunt ἀμέτρητον ἔλεος, τῆς φιλανθρωπίας τὸ πέλαγος, sine fine misericordem humanitatis pelagus. Et quod Latinus dixit In perpetuum, Græce dixerunt Sept. εἰς τέλος, in finẽ. Ex quo intelligis, In finẽ sonare in æternum: vt miror Latinum interpretem tam clarè nunc, & appositè ad fontem reddidisse, cum alias solitus sit semper dicere in finem, vt in principiis Psalmorum, nisi a dum Hieronymi interpretatione sit acceptum, qui transtulit in sempiternum. Nam & Psalterium Augustini ex Græco, habet In fine. Hebraicè igitur est לנצח lanezach, in perpetuum, in æternum. A quo Septuaginta putant duci mnazeach, eóque in principiis Psalmorum semper vt hoc loco, vertunt εἰς τὸ τέλος, in finem. Quod autem dixerunt Septuaginta ὀργισθήσεται, irascetur, est Hebraicè ירב iarib, contendet, disceptabit, causam diligentius examinabit. Hinc Chaldæus ינצי inze, iurgabit, contendet, quale fit in foro. Hieronymus item, Iudicabit. Hæcq; omnia facit ira, vt bene stet quod Septuaginta dixerunt. Ideo

In perpet.

Irascetur. Rom. 8 sed. 5. Rom. 5.

C enim Deus contendit, & causam examinat, quia sceleris memoria, & indignatio facit eum consistere. Deposita ira, de causa non agitur amplius, quasi lite composita, & de iure suo remittente Deo. Porrò tralatio est in Hebraico à iudicibus, à foro, à causarum disceptatione, cùm stat ὁ φεύγων reus, & accusator, & iudex. Nos rei, crimina, accusatores, Deus iudex. Sed is quæ sua est clementia, pronuntiat pro nobis, facile placatus, & iniuriarũ oblitus. Ideo intulit, Neque in æternum comminabitur. quod clarius Hebraicè, & Græcè, יטר ittor, seruabit, iram videlicet, non premens alto, & retinens sub corde dolorem. Non seruat, inquit, hærétque affixus in memoria nostrorum flagitiorum, facile ex eius animo vanescunt, facile dilabuntur: habétque illam in promptu ἀμνηστείαν, illatarum iniuriarum obliuiscentiam. Græcè hoc Septuaginta dixerunt μηνιεῖ, à verbo μηνίζω, & à nomine μῆνις, quod furorem, furentémque è pectore indignationem sonat. Apparétque ex Homero ab hoc nomine principium sui libri auspicante, & furorem in corde Achillis retentum, designante:

Neque in æter. cõ.

Μῆνιν ἄειδε θεὰ πηληϊάδεω ἀχιλῆος,
Iram pande mihi Pelidæ diua superbi.

In quo, vt ait Iustinus martyr, & Ioannes Philoponus, sequutus est Orpheum, librum suum, ante Homerum, eodem exordio inchoantem:

Μῆνιν ἄειδε θεὰ δημήτερος ἀγλαοκάρπου,
Frugiferæ Cereris longum cane, diua furorem.

Minari.

Iram igitur, & feruentem indignationem semper designat μηνις, retuleruntque pulcherrimè Hebraicum Septuaginta. Latinus verius dixit quàm clarius, Comminabitur. Nam si quis consideret Minari, Latinum, ab hoc Græco μηνίζω descendit. Estque minari in furore persistere, rem furoris facere, iram præ se ferre, causas irarum continentem, signa proferre. Sicque eodem omnia concurrunt. Psalterium Augustini habet Indignabitur, quod est clarius, transferente nescio quo Græcum μηνιᾶ, indignabitur. Hieronymus irascitur. In Hebraico igitur quiddam magis reconditum. D

Non secundum peccata nostra fecit nobis, neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis.

HOc erat longanimis & misericors, seu clemens, vt vertit Hierony. Erátque clarum ex superiore, cùm vocauit procrastinantem vindictam, sed solet eandem rem diuersis nominibus exprimere. Nūc ait, Si Deus est iustitię princeps, si ad forū eius omnia scelera applicātur, vt expandātur, certè tanta pœna sit oportet, quāta scelerum grauitas, & pondus, vt paria paribus referātur. Diminuit autē eius clementia pōdus peccatorū, aut inæqualitatem facit detrahens de pœna. Hæcque tum ad præsentē vitam possunt referri, tum futurā, vt beneficia præstet etiam immeritis, vt sceleratos luce frui sinat, vt non execretur eos vt digni sunt, non obliuiscatur, non abiciat à conspectu suo. Blasphematur, debuit irasci, debuit ingratos illos subito perdere: proditur ad alias res, tralato cultu eius, debuit & ipse prodere, & auertere sese. Nihil horum facit, sed viuunt, viuūt illi, fiunt communis lucis, ac bonorum participes. Eadem est ratio ad futuram vitam, nunquam bonitate eius deficiente, ac cessante, parcente in hoc sæculo propter futurum. Ac quanquam fiat aliquando correctio, id bonum est, & ad tempus. Mirari igitur desinamus viuere peccatores, omnibus pœnitendi locum relinqui, non extingui confestim flagitiosos. Clara causa est, quia iudex natura est clemens, non potest sæuire, non sinit cum natura eius irasci, subitóque incandescere. E

Quoniam secundum altitudinem cæli à terra, corroborauit misericordiam suam super timentes se.

Secūd. alt. cæ. ter. &c.

MAXIMA hyperbole, & qua nulla in rebus sensibilibus, quarum exemplis inuisibilia declaramus, maior occurrat. Et vt dicunt Græci ἄμετρον καὶ ἀνίκητον, ἄπειρον ἔλεος humanitatem, immēsurabilem, & inexcogitabilē, siue quæ animo cōprehendi nequeat, & infinitam ostendit. Ita certè est, si consideres humanæ mentis peruersitatē, tot crimina, tot flagitia, quantum ab hominibus non modo nō diligatur, sed contemnatur, abiciatur, & quod indignius, blasphemetur Deus. Hic nisi immensa misericordia, & incomprehensibilis in eo bonitas esset, quas sceleratorū strages videres, quam inauditis suppliciis visibilibus & inuisibilibus omnes torqueri? Quas Erinnyes & Ates per mundum versari cerneres? Est autem hæc comparatio de magnitudine, ac immensitate. Similitudóque est corporea, de re incorporea. Et spatium, siue quantitas corporea, sumpta ad designandam quantitatem incorpoream. Incorporea quantitas est, misericordia, lenitas. Quanta autem sit hæc, & quàm ingens, declaratur quantitate corporea. Quanta videlicet est inter cælum, & terram. Non est autem maior distantia, maius spatium, quàm à cælo ad terras. Sic si misericordia Dei videri posset, videremus eius verticem tangere sidera, totum quod intra cælum ac terram spatium interiacet magnitudine eius repleri. Simili figura est vsus Esaias, infinitam maiestatem Dei significans, non est autem vsus loquendo, sed vidit rem incorpoream, corporea figura vestitam. Vidit Dominum sedentem super solium excelsum, & eleuatū, adeò autem excelsum, vt à cælo in terras pertineret. Ideo plena erat omnis terra claritate, siue maiestate eius. Sic si misericordia eius tanquam regina videri posset, in excelso throno sederet implens quicquid interest inter cælū, & terrā. Hac similitudine vsus est alibi. Magna est vsque ad cælū misericordia tua. Offerebant autem, vt diuinæ rei magnitudinem repręsentarent, rem oculis humanis maximam, rebus notis, ac visibilibus, inuisibiles, & obscuras exprimentes. Simili linguæ suæ figura vsus est diuus Paulus, Vt sciatis, inquit, quæ sit longitudo, & profundum, de Deo loquens. Ac Hebraicum dicit, Quoniam secundum altitudinem cæli super terram, quasi sit de altitudine cęli comparatio. Sed idem est de spatio inter duos terminos, atque supremis terminis sermo. Quod verò dicit, Corroborauit misericordiam suam, potest sic dici, Creuit misericordia eius, vt verbum גבר gabar, quod est in F

Eph 3.

Corrobor. miser. su.

Hebraico,

AHebraico, fit intransitiuum, actione in illomet remanente, non transeunte ad alium. Et gabat, signabit roborari, grandescere, increscere. Caput intra nubila condit. Et חסדו chasdo, misericordia eius, potest esse nominandi casus, aut accusandi: primum melius. Dixit item, Super timentes se, Hebræi ad Israël referunt, sibi videlicet eblandientes. Vetus autem super timentes, vt sit iustitiæ, & æquitatis locus. Neque enim temeraria est liberalitas, & humanitas, clementiáque diuina, sed prudens, parcens qui sibi postulent ignosci, quos malæ actæ vitæ pœnitet, qui eum timent, hoc est, (vt sæpe apparet apud Septuaginta qui transferunt timere εὐσεβεῖν, & timorem Domini εὐσέβειαν, pietatem), qui colunt, venerantur. Sic tollitur temeritas. Nec sperãdum est, nisi his qui timent. Sicque exponit etiam diuus Augustinus, ne thesaurizemus iram in die iudicij. Septuag.

Quantum distat ortus ab occidente, longè fecit à nobis iniquitates nostras.

ALIA similitudo, qua non liceat de magnitudine, & spatio inuenire maiorem. Nihil enim est ortu, & occasu longinquius. crescitque oratio, longius enim distat ortus ab occasu, quam cælum à terra. Nam à cælo ad terram est hemisphærium, ad dimidium diametri, ab ortu ad occasum tota diametros. Quantum est à circunferentia ad punctum, tantum à cælo in terram: quantum à circunferentia ad alteram partem, recta per diametron, tantundem ob ortu in occasum, si ad solem orientem, ipsúmque cælum, non terram, hæc referantur. Sicut autem noster Poëta, latissimas imperij metas designans,

B *Iacet extra sidera tellus,*
Extra anni, Solisque vias, vbi cælifer Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.

Sic hac similitudine Hebræus diuinæ clementiæ maiestatem latissimis finibus circunscribens demonstrant. Et vt dicunt peccata vltra oceanum deportanda, sic Hebræus, perpetuam eorum apud Deum, obliuionem, & æternam abolitionem, oblitterationémque hoc exemplo expressit. Submouente hæc ab animo suo, Deo, ob immensam clementiam, longissimè, nullámque eorum memoriam in æternum retinente, sempiternáque obliuione delente, vt eorum labes nihil attingat, nulla iustitiæ, & Nemesi remaneat indignatio. Licet scelera grandia creuissent, magis tamen submouit quam creuissent. Hebræíque perhibent, ortum, & occasum, non aquilonem, & meridiem vsurpatum, quia possit commeari ab his, ab illis non possit, quod non sint vsquequaque habitabiles. Mihi videtur tametsi hæc vera sint ortum & occasum dixisse, tanquam manifestiores, clarioréſque mundi partes, & ad exemplum aptiores. Vide quanta sit in Psalmis philosophia. Hæc enim omnis oratio est naturæ diuinæ manifestatio. Ort. occasus

Quomodo miseretur pater filiorum, misertus est Dominus timentibus se, quoniam ipse cognouit figmentum nostrum.

CALIO singulari exemplo bonitas eius designatur. Primum rerum inanimatarum vsus est exemplis, in quibus ingens spatium, nec aspectu grandius in terris continetur, nunc affectus adducit, à naturæ instinctu nascentes. Hócque exemplo sæpe alij scriptores sacri delectantur. Si potest, inquit, mater obliuisci infantis pupilli sui, ita ego obliuiscar vestri, dicit Dominus. nullámque esse vehementiorem in tota natura beneuolentiam atque patrum in filios, testes omnes. Eóque pro, Miseretur, est solitum verbum Hebraicum רחם richam: sonat vt dixi viscera σπλάγχνα, inde affectum quendam vehementem, & intimam in præcordiis commotionem, quasi viscerum collisionem dicunt, quod imitati aliquando scriptores sacri Græci fingunt σπλαγχνίζειν. Adeò enim sæpe interius commouemur, vt coëuntes secretiores partes, lacrymas exprimant. Et Latini dicunt, hoc quasi imitati, à corde, misericors. Et vere patris exemplum allatũ est. Omnes enim ab orbe condito cognouerũt Deum esse communem patrem. Ideo enim exigit à nobis pietatem, quia pater est. Sic cum verus filius eius missus ab eo affectu paterno in terras, sæpe prædicauit esse patrem hominum, Cùm precari nos eum docuit, patrem appellantes, & cùm se ascensurum ad suum, & nostrũ patrem diceret, & cùm hortabatur, vt patrem nostrum cælestem imitaremur, qui Solem suum oriri faciat super bonos, & malos. Et antiquissimi poëtæ, qui eodem tempore, quo sacra hæc decantabantur, floruerint, agnoscentes eum esse communem patrem sæpe πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, id est Angelorum, atque hominum pater. Nam Angeli Dij sunt. A quo patre canit Hesiodus Deos, atque homines natos. Misereri. Deus omn. pater. Matth. 6.

Ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ, θνητοί τ' ἄνθρωποι D
Dyque hominésque eadem sunt ab radice creati.

Et Aratus quod diuus Paulus approbauit, genus ab eo, id est, natales nos ducere dixit τοῦ
γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν, Eiusnam genus sumus. Vere igitur omnia cum sacris oraculis cōsentiunt,
Deum esse hominum patrem, beneuolentia, & patrio affectu, sicut creando fuit. Non mo-
re partum nos genuit, at quadam paterna charitate creauit. Et vere paterno affectu erga
filios suos afficitur. Omnisque à creatione mundi, vsque ad nouissima tempora fuit pater-
næ charitatis quicquid gessit, expressio. Patrémque habent Deum, qui timent, id est colūt
eum, vt respondeat beneuolentia pietati. Qui pius erga patrem suum illum est, regitur ab
illo tanquam patre. Vt cognoscas hanc paternam, effusámque charitatem, non esse teme-
rariam, sine delectu bonorum, ac malorum, sic Græci referunt ad paternas castigationes,
& correctiones. Quódque ait, Quoniam ipse cognouit figmentum nostrum: Figmentum
Figmentū. Græci πλάσμα, vnde protoplastos propriéque notat figurationem, formationē, sicut He-
braicum יצר iezer, à verbo iazar, finxit, figurauit, sicut figuli, vt repræsentet quod factum
est a primordio, Formauitq; Dominus hominem de limo terræ. Et.

Quam satus Iapeto mistam fluuialibus vndis
Finxit in effigiem dominatum cuncta Deorum.

Refertur ergo hoc verbo, antiqua ex luto, limóue, qualis vasorū apud figulos, creatio. Ter-
restres sumus, γηγενεῖς, πηλογόνοι, χοϊκοί, sumus Adam, id est, terrigena: sumus vasa fragilia, fi-
ctitia, constantia ex ratione quidem, sed & ex parte irrationali, habentes affectus bestiarū, E
affectus ab anima lutea, luteóque corpore. Hoc ille nouit. Videt esse facile propter con-
Animæ duæ. iugium duarum animarum cælestis, & terrestris, alteram ab altera superari. Eóque quod
Septuaginta transtulerunt πλάσμα, Hebraicè יצר iezer, designat etiam cogitationem ma-
Gene. 6. lam, fragilem, sensum debilem. Et dicitur in Noë, cunctáque cogitatio cordis intenta es-
set ad malum. Pro cogitatione, præsens vox iezer, quasi figmentum omnis sensus. Et Chal-
dæus hoc loco, Quoniam ipse cognouit יצרנא בישא iezrana bisha, cogitationem nostram
malam. Tum addit, Quæ facit nos peccare. Possumúsque & cogitationē, & formationem
hac voce intelligere. Hieronymus dixit, Plasmationem, quia πλάσμα, in Græco, Hebræi
ferunt iezer esse appetitus ferinos, corporales, qui humus, siue limus sunt, quibus homo
conuenit cum pecudibus, quæ solum terrestres, & humus sunt. Eodem omnia tendunt.

Recordatus est quoniam puluis sumus, homo sicut fœnum dies eius, tanquam flos agri sic efflorebit.

Puluis. Gene. 2. PRo puluere est עפר aphar, limus, lutum, hyle, humus, chaos, cùm tulit Dominus de
limo terræ, vt crearet hominem, tulit aphar. Ex eo limo finxit corpus humanum. &
limus, siue humus fuit animalium creandorum principium, fuit etiam arborum, quæ
de limo terræ pullularūt. Hæc vox interdum etiam sonat puluerem. Ab illa humo antiqua,
Ho. sic. fœ. dies eius. dictus est homo, Latinè, vt Hebraicè ab Adama, Adam humanus retinet veram litteram.
Deinde quod ait, Homo sicut fœnum dies eius, phrasis Hebraica, qua sæpissimè vtuntur, F
Latinè dicendum, Hominis sicut fœnum dies. Vita hominis sicut fœnum. Nam homo no-
minandi casus, nō habet quo referatur. Hebræi soli eo modo loquuntur. Et dies Hebraicè
numerus multitudinis, iomau. Accommodant autem phrasim Latini dicentes, Homo est
sicut fœnum, tum sequitur periodus. Pro fœno Hierony. dixit herbam, Hebraicè tamen
Fœ[...] est chazir, quod fœnum sonat, sic Grecè χόρτος, licet interdum sonet herbam. Comparat au-
tem vitam hominis, fœno nascenti in pratis, comparat flori agresti, & hortensi,

Purpureus veluti cùm flos succisus aratro
Languescit moriens, lassóque papauera collo
Demisere caput, pluuia cùm fortè grauantur.

Adonidis horti. Vsi sunt hac item similitudine Græci, cùm dicunt hortos Adonidis, qui erant in vasisficti-
libus, dicebatúrque, vt ait Suidas, Χρῶνται δὲ ἐπὶ τῶν ἐπιπολαίων καὶ κοῦφων ἀώρων, καὶ ὀλιγοχρονίων,
καὶ μὴ ἐῤῥιζωμένων. Hoc prouerbium cùm momentanea, & leuia, cùm immatura, & breuia,
radicésque non habentia demonstrarent. Esaias item ait, Omnis caro fœnum, ortus est sol,
Dies. & siccatum est fœnum. Dies autem Hebraicè tempus, & vita dicitur. Liber dierum est χρο-
νικά. vt ait diuus Hieronymus, Et factum est post multos dies. Græcè, & Latinè, Post mul-
tum temporis. Est item hoc loco repetitio, prius dixit, Cognouit figmentum nostrum, fig-
mentū autem est, quod puluis, siue humus, vel limus, sumus, vel de limo, vt dicit Chaldæus
Hebraismus.

A Hebraismus quoque, quòd dicat Deum recordari quasi sit homo. Non video cur Psalterium diui Augustini habeat memento. Nam Græcum, unde Latinum illud tralatum est, est ἐμνήσθη, recordatus est. Et Hebraicum זכר zacur. Et superiora sunt enuntiatiua præteriti temporis, Cognouit, misertus est.

Quoniam spiritus pertransibit in illo, & non subsistet, & non cognoscet amplius locum suum.

DVOBVS sensibus hæc possunt intelligi, vt spiritus designet ventum, sicut Hebraicè ruach, & πνεῦμα, Græcè: sit illum, respiciat florem de quo superius loquebatur. Quoniam, inquit, sufflabit ventus in illum, & exiccabit. Sicut de papauere dicebat Poëta, Pluuia cùm fortè grauantur. Non cognoscet autem amplius locum suum, non erit amplius ille idem qui prius. Amittet gratiam, & colorem, delabitur à stirpe, demittit caput, non stat amplius. Atque est quædam in obliuio. Potest esse alius sensus, vt spiritus sonet animam humanam, quæ ad tempus accedens ad corpus, & animans, deinde discedens in suum locum non reuertitur, quasi oblita domus, aliò enim demigrauit. Nã de præsenti vita loquitur, nõ de resurrectione. Quod si etiam de resurrectione, etiam tunc non erit, vt Græci exponunt, eadem domus, idem locus, ac domicilium. Erit corpus immortale, incorruptibile. Loquutus est autem distinctè de substantia, & natura corporis atque animi, sicut & Moses in creatione humana. Vt enim apud Mosen corpus de humo formatur, Spiritus aduenit θύραθεν, externus à Deo: sic superius Dauid dixerat, Recordatus est, quoniam puluis sumus, quod pertinet ad corpus ex humo mutatum in carnem: nunc autem, Spiritus pertransibit in illo, quasi externus aduenit in corpus, sed citò emigrabit, corpus exanime relinquens, & adeò relinquens, vt locũ suũ amplius non recognoscat. Quo loco expressè traditur illa quã Plato appellat χωρισμὸν, discessum, separationem animi à corpore, & φυγὴν, fugam. Vnde philosophia mortis μελέτην, exercitationem, quasi in continua morte, nempe separatione animi à corpore esse, & præparari ad futuram separationem, eámque præmeditari. Eadémque hæc dicuntur alio in Psalmo, Et recordatus est quia caro sunt, spiritus vadens, & non rediens. Expressius autem traditur hic ille spiritus externus accessus, cùm ait, In illum pertransibit. De regressu autem, vt dixi, ad vitam præsentem loquitur, & ad vitam sentientem. Hos duos sensus apud Hebræos, & Græcos inuenies. Nam Rabi Dauid sequitur priorem, Didymus posteriorem. Euthymius proposito primo illo, secundum eis magis fauere videtur, subiungit. Hesychius quoque ὁ γὰρ ἐν τῇ ζωῇ ὄντωτον πάλιν ὄντες γέγαντες εὐεπιλώμεθα, Neque enim in hac vitam laboriosam reuersi inueniuntur. Et Didymus, χωρὶς γὰρ ὅντες φροσ ἐπὶ εἰς τοῦ κόσμου τούτου. Et nõ reuertitur, nõ est amplius in mundo isto. Aduerte autem quod Hebraicè nõ est, Et nõ subsistet, sed ואיננו veenenu, & non ipse, scilicet adest: designatq; absentiam, non priuationem substantiæ Græcè est καὶ οὐχ ὑπάρξει, non existet, non erit, sicut habuit Psalterium Augustini, Hebraicum absentiam tantum. Quodq; dicunt nostri amplius, Græcè ἔτι, Hebraicè est עוד od, etiã adhuc, vt non sit sempiterna negatio, sed præscripta ad aliquod tempus. Huc autẽ tendit ratio, vt cognoscas non esse sibi inconstantem Prophetam, cùm superius assentientibus Hebræis fuerit locutus de resurrectione, nũc eam videatur auferre: quoniã de sola præsenti, & quæ nunc cernitur vita loquitur metaphoricè etiam dixit Non cognoscet locũ suum, discessum illum perpetuum vsque ad supremum tempus designans, vocánsque incognoscentiam, vel obliuionem, absentiam tam diuturnam. Ac quanquam diuturnus abscessus, non semper ab obliuione est, sed sæpe cum ratione absistimus, & absumus: dixit tamen quod haberet apparentiam, hominibúsque esset vsitatius. Alioqui rationabiliter non obliuiosè, absunt animæ à corporibus, donec perfectio sæculorum decurrat, donec veniat constituta dies à Deo. Quod apud summam prudentiam eius veras, optimásque habet rationes, partim manifestas, partim obscuras. Locum autem animæ dixit corpus, sicut dictũ Græcè volunt σῶμα σῆμα, quasi monumentum, sepulcrum, & sicut alij, nauiculam animæ: quo discessus, discriménque naturæ apud omnes designatur. Minus est clarum quod transtulit Hieronymus, Spiritus pertransibit illum, cùm in Hebraico sit præpositio, In. & illud non possint ad animam referri. Deinde mirum est, quòd diuus ipse maluerit dicere, Et non cognoscet eius amplius locus suus, quasi referens hæc ad florem, & ventum, non ad animã. Nam יכירנו iakirennu, id est, cognoscet ipse, vel ipsum, facit hanc amphibologiam. Sequendum est tamen quod est verisimilius, & clarius.

Ruach. πνεῦμα. Spiritus. Non cogno. ampl. lo. sui.

Et nõ subsistet.

Nõ cognoscet amplius locus suus.

Misericordia autem Domini ab æterno, vsque in æternum, super timentes eum. D

1. Cor. 16. IS quoque locus duos habet sensus etiam apud Hebræos. Nam interpres Chaldæus trãstulit, Misericordia autem Domini à sęculo vsque in sæculum. [illegible] deate, quod venit, qua locutione vsus est etiam diuus Paulus, anathema, maranata, id est, quando veniet dies iudicij, vel sæculum futurum. Quòd si est is sensus: sic videntur hæc hærere cũ superioribus, quòd quãquam corpus corruptibile est, quanquam cinis, & puluis sumus, adest tamen æterna benignitas eius, quæ reuocet pios ad vitam. Húncque sensum exponens Rabi Dauid, Si, inquit, de vita futura locum interpretamur, dicemus quòd quanquam deficit corpus hominis, si tamẽ timuerit Deũ, nõ deerit ei, id est animæ eius, misericordia eius in æternũ, dabitq; ei beneficium sempiternũ, sua immensa misericordia, plus quàm mereatur. Et sicut seruabit hoc singulare beneficium illi in vita futura, sic & filiis eius in vita præsenti. Hæc Hebræi sentiunt. Græci quoq; exponunt à sæculo præsenti vsque in futurum, id est, vt interpreter Euthymium, in vita corporea nunc, & futura, hic, & illic. Iugiter, ait, miseretur, nunquam misereri desistet, nunc quidem in discrimine vitę custodiens, tunc à sempiternis suppliciis eripiens. Sed hæc misericordia erit super timentes eum. Iustitiaq; eius, hoc est, vt vertit Symmachus, Ἀγαθῶν κατορθωμάτων, benefactorum retributio perennis erit, tradita per successionem, etiam filiis & nepotibus, & deinceps. Hæc Euthymius selecta ex E maioribus antiquioribúsq; patribus sapientissimis theologis. Vidésq; summa omnium cõcordia hæc referri ad præsentia, & futura bona, non ad resurrectionem tantum, quæ bonorũ, & malorũ erit, nec ad bona præsentia solũ, vt videtur secundus sensus offerre, & ad solos filios, corúmque corporeã felicitatẽ. Ac non video quomodo non sit assentiendũ tantæ concordię. Est igitur secundus sensus, vt posteaquam dixit homines esse fragiles, & carnẽ, ac sanguinem, & sæpe labi, & aduersus numen diuinum delinquere, illius tamen sempiternã esse commiserationẽ, quòd non in perpetuũ irascatur, neque in æternũ habeat indignationem, sed tum patribus parcat, tum à stirpe eorum clementiã suam nõ subducat, habens indeficientem, & inexhaustam humanitatem, fontẽmque perennem bonorũ. Sícque hoc sensu de futura vita nihil loquitur. Videtur etiam prior non abhorrere à veritate. Quod

Ab æterno vsque in æternum. autem dixit, ab æterno, vsque in æternum, est Hebraicè à sęculo in sæculum, quod tum duo sęcula, id est, duas vitas, præsentem, ac futuram potest designare, tum ipsam æternitatem, quæ repetitione sæculi apud Hebræos denotatur, vt in sæculum sæculi, sæcula sæculorum, quo sæculorum infinitas ostenditur. Et pro misericordia est חסד chesed, beneficentia, clementia, de qua dicit Rabi Dauid, quòd sit excellens bonitas, præstantior benignitas.

Et iustitia illius in filios filiorum, his qui seruant testamentum eius.

Et memores sunt mandatorum eius, ad faciendum ea F

Iustitia. EST eorundem repetitio. Iustitia sonat hic liberalitatem, misericordiam, sicut superius transtulerunt Sept. illam videlicet iustitiæ partem, quæ liberalitate, benignitatẽque cõtinetur. Duas autem dicens generationes, numerũ certũ pro indefinito posi-

Filij filiorum. tũ, etiã Hebræi fatentur, non in nepotes tantũ, sed in totã posteritatem, benignitatem diuinã tendere. Explicátque quod superius dixerat. Et quod aiunt Græci, ἡμῶν μὲν ἡ φύσις θνητὸς ἐπίκηρος, ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακρὸν αἰῶνα χαρίζεται βίον. Nostra natura corruptibilis, diuina verò humanitas, lõgũ æuũ præstat, vt viuatur. Et vsq; ad posteritatẽ promissam patribus, aut inchoatã benignitatẽ prosequitur. Exẽplaq; afferunt de Dauid, cuius pietas toti posteritati

Testamentũ. profuit. Testamentum Hebraicè dicitur ברית berith, quod fœdus designat, pactũ, quicquid inter aliquos intercedit, quod sibi inuicem promittunt. Lex inter aliquos sancita, expiationibus, sacramentis, iuramentis stabilita, quasi coniugium, & cũ affinitatẽ iuramus, quod solenniter, diuinísq; ceremoniis solet fieri. Sic Deus affinitatem, coniunctionẽmq; maiorem

Fœdus. Diathece. dispositio. Berith. cum illo populo, & quasi nuptias solenniter celebrauit, fœdus pepigit. Auditæ voces, & tonitrua, visa lumina cælestia: Et se sponsum, animam sponsam, se amatorem, animam amatam demonstrauit. Hoc vocatum est berith, fœdus, Græcè διαθήκη, dispositio, quasi res solenniter, omnibus ceremoniis, ac ritibus celebrata, ordinata, sancita, firmata.

Latinè

A Latinè testamentum, eadem ratione, quia & testes assuere. Contestor hodie cælũ, & terrã ait Moses, & scriptura intercessit, & ex vtraque parte stabant promittentes inuicem sibi, Deus protectionem, custodiam, omnium bonorum vbertatem, populus obseruantiam mandatorum, pietatem, iustitiam. Tunc coierе fœdus, res scriptura sancita, sanguis victimarum fusus. Nullæ ceremoniæ defuerunt. Qui seruant igitur hoc fœdus, Deus ex parte sua non deest, sed ardentior est fœderis, & perpetuus seruator, sicq; remunerator in mille generationes, pietatem patrum in filios. Repetit autem id eum facere his qui parent mãdatis eius, quibus placet iustitia, pietas, non temere, vt quanquam ignoscat, & crimina debentibus condonet, aliqua tamen ratione, & qua res excogitauit, gratia faciat. Vult enim amari ardẽtissimus amator. Moritur pius pater, remanet in posteritatem, pietatis eius apud Deum, memoria, fructuosæ semper, æternorumque beneficiorum genitricis. Est in secretioribus lectionibus Hebræorum, quod dixerit esse misericordiam eius ab æterno in æternum, iustitiam in filios filiorum: videlicet quòd si quis supra quàm præceptum sit, operatus fuerit, seruatur illi æternum beneficium: qui autem iustus tantum, mandatorúmque seruator, vsque in tertiam generationem. Quod quidem est aureis litteris inscribendum. Hinc castitas, hinc ieiunia, & corporis spontaneæ, & non præceptæ in Euangelio vexationes propter Deum. Sic beati qui se castrauerunt propter regnum cælorum. Centuplum accipiunt, laureis æternis apud superos coronabuntur. Repetit autem, si filij fuerint memores mandatorum diuinorũ, & fœderis, & ita memores, vt operẽtur. Neque enim vsquequaque filiis impiis paterna pietas prodesset. Augẽtur autem eorum bona, si ad paternam pietatem accedat probitas eorum. Id etiam Hebræis, & Græcis, & Latinis placet. Potest etiam, His qui seruant, qui memores sunt, qui timent, referri ad patres tantum, quibus detur longæuum pro eorum pietate præmium. Transtulit autem iustitiam, vt dixi, Symmachus χειροθιωμάτων ἀμοιβὴν, hoc est benefactorum remunerationem, pulcherrimè, ostendens diuinam iustitiam, id est beneficentiam duplici re constare, benefactis nostris, humanitate, retributionéque eius, ambobus ad præmia æterna necessariis.

His qui seruant.

Opera supererogationis.

Et memores sunt &c.

Dominus, in cælo parauit sedem suam & regnum ipsius omnibus dominabitur.

CONSIQVVNTVR hæc cum superioribus, quoniã narratis ineffabilibus eius erga homines beneficiis, quorũ laudãdorũ nullus esset finis, reflectit mentẽ ad æternitatẽ magnitudinémq; Dei, defixus in eam, & vt solet admirans, ac benedicens, conuersus à terrenis ad cælestia, à beneficiis, quæ largitur affatim terris, ad æternas arces, vbi aula Dei, & thronus eius. Prouidentiam rerum mundanarũ elocutus, ad altissimũ ipsum creatorem se recipiens, prius sedem dignissimam, celsissimámque eius, gloriámque referens, tum vicinos, & famulos astantes cõuocans Angelos, vt Regem illum suum maiestatis ineffabilem, collaudent, suspiciant, admirentur, qui tantus sit, tam bonus, tam beneficus. Et vbi mortalis lingua, sonúsque humanus non sufficit, ipsi diuinis, & immortalibus laudibus suis C suppleant, quorum est ἀκάματος αὐδὴ, humanæ imbecillitati succurrẽtes. Primúmque cùm dicit Parauit, Hebraicè הכין hakin, stabiliuit, firmauit, fixit. Solent quidem communiter hoc verbum Sept. transferre ἑτοιμάζω, sed sonat etiam firmo, stabilio, vt illud, Erit mons Domini paratus super verticem montium, dicendum stabilitus. Et, Parata sedes tua extunc, hoc est, firmata, stabilita. Et Chaldæus pro hoc Hebraicè posuit אתקין atkin, disposuit, fixit. Et Hieronymus stabiliuit. Sedes autem est כסא kisсo, solium suum, propriè regia sedes. Et Græcè θρόνος, thronus. In cælo autem dicit thronum Dei stabilitum, ac defixum. Qualia de stabili sede Dei, atque diuinis hisce litteris prorsus consentanea locutus est Homerus. Vt enim hic, & alibi dicitur, sedes Dei stabilita, firmata, quasi incorruptibilis, indelebilis, regnum immortale, sic ille:

Aula dei.

Parauit.

Sedes dei.

Parata.

Οὔλυμπόνδ' ὅθι φασὶ θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἔμμεναι, οὔτ' ἀνέμοισι τινάσσεται οὔτε ποτ' ὄμβρῳ
Δεύεται, οὔτε χιὼν ἐπιπίλναται, ἀλλὰ μάλ' αἴθρη
Πέπταται ἀνέφελος, λευκὴ δ' ἐπιδέδρομεν αἴγλη.
Τῷ ἔνι τέρπονται μάκαρες θεοὶ, ἤματα πάντα.
Venit Olympum, vbi sedes inconcussa Deorum
Dicitur esse, haud hæc ventis agitatur, & hymbre
Alluitur, niue nec tegitur, sed purior aura,

Et sine nube volat, passim lux alba vagatur.
Hic Dij felices lætantur sæcula cuncta.

Sydera. Ecce, vocat sedem Dei ἀσφαλὲς, stabilem, firmam. Hinc forte sidera dicta, quasi ferrea, nullo ferro terenda. Describitque Homerus diuinè locum illũ dicens, φασὶ, aiunt, ibi esse thronum Dei. Siquidem omnis est mortalium consensus, vt ait Aristoteles, propriam Dei sedẽ esse in cælo, & cælum esse τὸ οἰκητήριον αὐτοῦ, habitaculum eius, vnde, inquit, Deo supplicantes, manus in cælum tendimus. Et Poetæ antiqui semper de Dijs ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες, cœlestia templa tenentes. Et Dominus IESVS descendit de cælo, & reuertentem discipuli videbant, versus cælum tendere. Est quidem Deus vbique, sed vno in loco, si tamen locus est: nam vbi est Deus, neque locus est, vt ait Aristoteles, neque tempus, extra mundũ, præclarissimè, diuinissimè, gloriosissimè, maiestas eius refulget: vbi tot millia millium ei assistunt, vbi omniũ rerũ est absolutissima felicitas, splendor, & claritas æterna. Ergo dicitur ibi esse thronum, quo ad licet è nostris, & per ea quæ facta sunt inuisibilia cognoscere. Nã si propriè loquamur, nullus in cælo Dei thronus, nec Deus sedet, nec habet membra apta ad sedendũ. Sic non possumus intelligere quomodo existens vbiq;, in cælo tamen certã habere sedem à theologis, philosophis, Poëtis, omnibúsq; mortalibus dicatur. Et tamen vidit Propheta in excelso throno sedere vnũ quem adorat multitudo Angelorum psallẽtes in vnũ. Et Esaias vidit Dominũ super solium excelsum, & eleuatum. Et Dominus IESVS, corpus habens simile nostro, supra sidera est, in diuinissimis regionibus. Sic appellatur Deus ὕψιστος, altissimus. Tria vero designat cùm Deum dicit in cælo sedem stabilisse, æternitatem regni, quia stabilitum, & firmatum est nobilitatem, quia in loco regalissimo, infinitam potestatẽ, quia non alius thronum eius posuit, & statuit, sed solus ipse, ipse sui regni causa, ipse sibi bonorum autor, ideo dictus ab antiqua philosophia αὐτογενὴς, αὐτοτελὴς, αὐτάρκης, αὐτοαρεστὴς, per se genitus, à se perfectus, ex se pulcher, sibi sufficiens. Ac potest dici hic esse vel tropum vel prosopopœiã. Datur enim sedes, & sessio nõ habenti, & re humana vestitur diuina, sceptro, & sede, & loco nobilissimo, atque incorruptibili, regnum nobilissimum, & immortale designatur. Sedere dicitur, vt aiunt Hebræi, in altissimo supra omnes loco. Si enim inquiũt, ipse est in cælo, & in excelso throno, ecce omnia cælestia, & terrestria subiacent ei, & regno eius. Ideo dicit, Et regnum eius omnibus dominabitur. Et Euthym. τὸ ὕψος τῆς βασιλείας θεοῦ τὸ ῥητὸν ἐμφαίνει. Et quoniam vniuersa subdita sunt ei, & regno eius, ob hoc benedicite eũ sursum, ac deorsum cuncta, præcipuè Angeli sui qui tenent in hoc regno principatũ, incipítq; à maioribus, desinens in infimos. Ac Chaldæus, vt plerunq; solet nomina Græca vsurpare, soliũ appellat כורסי curse quasi vt reor κῦρος, Cyros, id est autoritas, stabilitas, potestas, soliũq; autoritatem, & regnum Dei designabit. Quódque dicit, Et regnum ipsius omnibus dominabitur, est præsens משלה mashala, dominatur. Hinc à Poetis Deus vocatur ὕπατος κρειόντων, omnium imperantium maximus, Rex regum, Dominus dominantium.

Antropopathia.

Regnũ ips. omni do.

Cyrus.

Benedicite Dominum omnes Angeli eius, potentes virtute, facientes verbum eius, ad audiendam vocem sermonum eius.

HÆc est Psalmorum, diuinarúmque scripturarũ maiestas, nunc hoc, nunc illud mysterium nobis reuelantium. Panditur enim hoc, & sequenti Psalmo, omnis fermè, quæ de Angelis, à mortalibus sciri possit philosophia, quemadmodũ superius omnis sciẽtia de Deo. Inuitat eos primum vt benedicant Dominum, quo inæqualitas, & subiectio demonstraretur, demonstratur princeps eorum esse Deus, ipsos assistere tanquam in aula principis sui, voce, obseruantia, obedientia venerantes. Proponitur item eos esse missos, famulos, nuntios, ministros: tum fortes esse, magnósque Heroas, principes rerúmque rectores, robustos: ideo Græcè dicuntur δυνάμεις, ἐξουσίαι, potestates, autoritates. In sequenti Psalmo dicentur fulmina, fulgura, venti rapidissimi, velocissimi, hic quoque dicuntur sicut alibi exercitus Dei, quasi innumerabiles copiæ, circunstantes eum. Quæ tota fermè est de Angelis, quanta narrari possit philosophia. Obedientia igitur qua Deo parent Angeli, sicut indicat eos esse creaturas eius, quod & antiquis confessum, & prædicatum est, vt quòd Empedocles dicit omnia ab vno nata, etiam δολιχαίωνας θεοὺς, longæuos Deos. & Hesiodus, Scito, ait,

Angeli.

Ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ, θνητοί τ' ἄνθρωποι.
Esse hominésque Deósque, eadem ab radice creatos.

Sic docet quid agant, quo munere in mundana republica fungantur. Neque vero, sicut

clarissimè

A clarissimè traditur eorum famulatus, imperijque diuini executio, traditur item, quod philosophi postea finxerût, in quo Hebræi eos sequuntur, quod moueant orbes cælestes, quorum sit potestas, quod moueant orbes cælestes. Hoc etsi forte theologiæ contrariũ no sit, obscurissimum tamen est, nec quod vllo possit scripturæ testimonio probari. Et Aben Ezra quod erat Astrologus, ab eis ait, vel per eos descendere influxus cælestes, sicut pestilentiã Sennacherib. Dicendum illam pestilentiam non fuisse influxum cælestem, sed diuinũ, extraordinariumque prodigium. At quanquam Angeli missi sæpe ad aliqua inuinttenda supplicia diuina, non potest tamen eo colligi, à cælo, & astris bona cladesque eos deducere: nec apud Græcos theologos ea reperies. Missi igitur, qua ratione & ministri dicuntur. Potentes autem virtute, id est robore, sicut sonat, ghoah, Hebraicum, & Græcum, δυνάμει, vt vertit Hieron. fortes robore, quia, vt Hebræi assentiuntur, non sit vsquam maior potestas, quæ possit eis resistere. Et Chrysostomus plus vnum Angelum posse, quàm omnes simul mortales. Hinc etiã dicuntur κρείττονες, potentiores, meliores. Potentes aut pro cæteris Græcis dicti Euthy. quòd vis eorũ sit ἀγήρως ἀνώλεθρος, insenescibilis, incorruptibilis & potestates eos vocatos quod exequi possint quæ iubentur. Quod autẽ dicit, Facientes verbũ eius, Hebræi referũt, quod, nõ sint quales mortales, mercedẽ à Deo operũ bonorũ expectantes, sed merces eorum, & voluptas, ac gloria sit obtemperare iussis eius. Græci ex patre referunt id quod sunt vocati potentes. Quæ vera sunt omnia. Facere autem verbum, Hebraismus est, quasi iussa exequi. verbum autem, & vocem attribuit Deo tropicè,

B pro his imperiis, quibus ipsi inuisibiles, inuisibiliter parent. Referunt hoc Græci ad id quod etiam cognouit Plato. Vtuntur enim & ipsi verbo quo Plato est vsus διαπορθμεύειν, perferre à Deo ad nos mandata, Hinc Plato vocat eos ἑρμηνεῖς, interpretes, & Philon ὑπηκόους. Hocque est audire verbum, res humanas ad nutum Dei eos regere. Quod poëtæ in sacra theologia, & apud Ægyptios audientes, finxerunt nuntium quendam patris summi, vocantes eum Angelum, & Hermen interpretem, ei & alas volucres, & celerem à cælo in terras volatum tribuentes. Hoc vt alia pleraque à sacris litteris acceptum. Cum ergo audis poëtam,

Dixerat, ille patris magni parere parabat
Imperio, & primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem illum siue æquora supra,
Seu terram rapido pariter cum flamine portant.

Scito esse hæc facta, in antiqua theologia, quam Homerus didicit apud Ægyptios, reperta. Non multum refert quod sit non sermonum, sed דברו debaro, sermonis eius.

Benedicite Dominum omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius.

C Pro, Virtutes, Græcè δυνάμεις, quod iuxta Hebraicum צבאו zebau, sonat copiæ eius, exercitus eius, sicut vertit Hieron. Hoc enim est, quod maximam Dei gloriam quotidie efferimus, canentes eum esse Dominum Deum Sabaoth, id est cælestiũ exercituũ, innumerabilium Angelicarum copiarum ductorem, ac principem, quo potestas eius immensa designatur, quippe quæ tot millibus tantorum, tanquam potentum Heroum, ac principum, & Deorum anteeat, & qui per omnem cęlum, innumeris his exercitibus, sicut Plato de Ioue dicit, comitatus eat. Siquidem etiam hic est nomẽ Iouis, in Hebraico Iehouah. Hoc item est quod eum poëtæ vocant regem Deorũ, ac patrẽ. Est enim in eo magna, apud eos perinde, atq; nostros theologia. Quare zebaoth sonat innumerabilem, omnem Angelorum multitudinem. In quo Græci non vsquequaque ad verum attigerunt, putantes hoc nomine δυνάμεις, designari aliud quoddam Angelorum genus, qui potestates dicantur, sicut superius Angeli. Dicendum δυνάμεις esse copias omnes generatim cælestes, diuinos exercitus. Sũt enim, vt ait Philon, Angeli στρατιὰ τοῦ θεοῦ, exercitus Dei. Quo Græci filiũ vocant ἀρχιστρατηγόν. Quod facilius didicissent, si vidissent in fonte esse nomen exercitus, ac militiæ. Et Græcè δυνάμεις, sonat quidem potentiam, virtutẽ, atq; item exercitum, belligeras copias. Est igitur hoc loco, sicut itẽ in toto Psalmo eorundẽ repetitio, maiorisq; declaratio. Nam vbi superius vocauerat eos robustos, robustissimæ virtutis, valentes, quod est Hebraicè ghibborim, hic vocat exercitus, copias, militiam, sicut, & Iesus, legiones. Et vbi dixerat eos ibi facere verbũ eius, hic eos vocat ministros eius, famulos, parere paratos. Et quod illic verbum eius, hic voluntatem eius. Sicque alijs verbis repetita sunt clariora. Et magna

Pestilentia Senacherib.
Potentes virt.
Potestates. Facientes ver.e.
Aud. vo. ser.e.
Virtutes.
Deus Sabaoth.
Error Græcorũ de angelis.

est hoc psalmo de diuinitate,& Angelis philosophia. Declarata est superius natura diuina, D
quid cupiat,quid agat in mundo,ex operibus autem,& studiis fiunt animi qui non videntur,manifesti. Sic agnoscimus hic quid sint,quid faciant Angeli. Beatus qui meditatur in his die,ac nocte.

Benedicite Dominum omnia opera eius,in omni loco dominationis,benedic anima mea Dominum.

INVITAVIT ad laudandum Deum,prius seipsum,commemorans secum eius summã bonitatem,infinitam clementiã,incõmemorabilem lenitatem, mãsuetudinem, quibus peruagatis, suspiciens Angelos, & eos famulos Dei, absolutissimæ, & immortalis sapientiæ,conspectu Dei fruentes sciens,orauit supplex,nõ vt faciant,quod indefesse eos facere norat,sed quasi humanam vocem debilem,& fragile ingeniũ cognoscens, precatus est,quorũ sit ἀκάματος αὐδὴ, vox indefatigabilis pro se respicere,& laudare regem illum,eos felicitatis suæ pariter admirãs. Tum descendit ad omnia mundana opera,conuocãs ad eius laudem,& admirationem,cultũq; vniuersa. Pòst in seipsum reflectitur. Ac cùm dicit opera eius,innuit,cælũ,sidera,elementa,quæq; ex elementis existunt,animalia, plantas, ζώφυτα, subterraneas metallorũ tẽperies,vt nihil sit quod nõ suũ recognoscat autorẽ. Sicut dicitur in multis aliis psalmis. Cúmq; ait,In omni loco dominationis eius,si quis hæc ad philosophiã reuocet,pulcherrimè sequẽtur. Omne enim elementũ,& omnis res ex elementis,naturalem habet sitũ,& locũ. Tótq; sunt loca,quot res à Deo creatæ,& in suis sedibus positæ. Totus quidem mundus est locus vniuersalis dominationis diuinæ,asserentibus philosophis templũ Dei esse totũ mundũ,& Deorũ,atq; hominum esse domum. Quocunq; oculos inflectas,sursum,ac deorsum tendit regnum Dei,nullis metis definitum, si non solũ nostrum mundũ,sed multò magis mundum supernũ respicias. Locum dominationis diuinæ videtur eadem figura dixisse,qua dixit solium eius in cælo defixum , à similitudine regum visibilium qui & soliis regiis sedent,& eorum regna locis , ac regionibus describuntur prouinciásque subiectas habent,diuersáque hominum genera. Græci nullum esse locũ qui non sit regni eius. Vbicunque igitur fuerimus,cum laudare necesse est,etiam cùm dormimus,vt ait Augustinus. Et vt magis ipsi incendamur,inuitantur inanimata. Atque idem obseruant,Iudæis hunc Psalmum conuenire non posse. Quomodo enim inquiunt, cantabimus canticum Domini in terra aliena? Non possunt in terra aliena cantare. At Apostolus iubet,vt omni in loco manus supplices gratias agentes tendamus. Totus ergo mundus est regnum Dei. Ac Psalmus eodẽ fine artificiosè clauditur, quo principio fuerat inchoatus,vt sit vbique laus,& benedictio. Et,vt Augustinus ait, Ipse vltimus vel suis est qui primus, benedictio à capite,benedictio à fine.

Operæ.

In omni lo. do. e.

PSALMI CIII. EXPLANATIO

HVIC Psalmo nullus appositus est titulus,quo vel autoris nomen declaratur, aut genus modulaminis,quo caneretur,siue subiectum,résque indicetur. Quinetiã F
nec nomen Psalmi est adiectum,vt non modò non dicat Psalmus Dauid, sed ne Psalmus quidem. Recurrendum igitur ad solitam Hebræorum, ac Græcorum admonitionem , quoties inscriptione careat Psalmus,esse vniuersalem, solutámq; rerũ cõsiderationem. Quanquam omnes ferè ab isto qui sequentur psalmi,nec nomine psalmorũ nuncupantur,nec autorem indicant suum , non modulatum , non subiectum , ea fortasse ratione,quòd posset ex præcedentibus sciri , & autorem esse Dauid , & hanc esse sicut & cæteras,odam diuinam. Neque enim & libri Pentateuchi habent vsquam nomen autoris ascriptũ. Liber quoque Sapientiæ caruit titulo autoris. Sunt id genus multa. Neq; in hymnis Homeri in vniuscuiusque principio nomen autoris ascriptum inuenias, iã ex præcedẽtibus clarum. Sic cùm constet ex superioribus inscriptionibus autor Psalmorũ , omittitur hoc loco: similiter erat clarum , psalmum , aut Odam hanc esse. Neque enim curæ nobis semper est inculcare,quæ superius dixissemus. Has esse constat verisimiliores huiusce rei causas. Vt enim non negabis tametsi desit nomen psalmi , hunc esse psalmum : sic tametsi desit nomen Dauid , non consequitur psalmum aut nullius esse , aut non ipsius Dauid. Philosophatur autem is psalmus altissimè de rerum creatione , vt sit quasi quædam naturalis ac diuina philosophia, quædam Genesis , quidam Timæus Platonis. Vt enim illic cæli,ac terræ, Deorum , hominum , cæterorúmque animalium creatio, sic in isto psalmo,

omnia

A omnia hæc diuinè describuntur, similis est quædam philosophia. Idem fecit, & eadem propè, atque autor iste, ratione, Aristoteles, in libro de Mundo, in quo pulcherrimè ac diuinè, prorsusque huic scriptori sacro consentaneè, de toto mundo disseruit. Idem postea Philon Iudæus duabus orationibus, duobusque locis totam mundi vniuersitatem diuinè complexus, pluresque alij fecerunt, cùm sublatis oculis in cælũ, tum in terras & mare porrectis, omnia admirationis plena, plena diuinæ harmoniæ, incomprehensibilis sapientiæ repererunt. Quarum rerum consideratione satiari non poterant. Hocque est munus sapientiæ, viuere qua parte maximè homo es, ratione, intelligentia, semper in consideratione rerum diuinarum, & admiratione creatoris persistere. Pythagoras quidem autore Iamblicho a Deo natos homines, vt cognoscerent, intelligerent, præcipueque cælum, ac stellas suspicerent vt & qui stellas creasset, & motum, ordinemque dedisset, intelligerẽt. ἐπὶ τὸ γνῶναί τε καὶ θεωρῆσαι τοὺς ἄνθρωπος ζῶον τὸ θεὸς συνέστησεν. Illum item beatissimum fore dicit Architas Tarentinus, & hanc esse certam ad veram beatitudinem, veramque sapientiam, viam, ire per omnium rerum ad suum caput connectionem. Deducere omnia à principe suo Deo, deinde reflecti ad his ipsis ad ipsum principium. vt tum cognoscas psalmi huius maiestatem, tum noscas consensum omnium sapientium, & nos ad considerationem rerum cohortantium, quibus cognitis, quia tollemus oculos ad autorẽ, in cuius agnitione est vera beatitudo, beati in hoc mũdo simus, & in futuro. Architas vestigia priorum secutus monuit faciẽdum, quod fecit autor huius carminis, his verbis Doricè, vt solebant Pythagorei: ὅστις ὦν ἀναλῦσαι, οἷός τε ἐστὶ πάντα
B τὰ γένεα ὑπὸ μίαν τε καὶ τὰν αὐτὰν ἀρχὰν καὶ πάλιν συνθέμεν τε καὶ συναριθμήσασθαι: οὗτος δοκεῖ μοι καὶ σοφώτατος ἦμεν καὶ παναληθέστατος ἔτι δὲ, καὶ καλὰν σκοπιὰν εὑρηκέναι ἀφ' ἇς δυνατὸς ἐσσεῖται τὸν θεὸν κατοψεῖσθαι, καὶ πάντα τὰ συστοιχίᾳ καὶ τάξει τὰ ἐκείνω κατακεχωρισμένα, καὶ ταύταν ἁρματήλατον ὁδὸν ἐκποριξάμενος τῷ νῷ, κατ' εὐθεῖαν, ὁρμαθῆναι, καὶ τελεοδραμῆσαι τὰς ἀρχὰς τοῖς πέρασι συνάψαντα, καὶ ἐπιγνόντα ὅτι ὁ θεὸς ἀρχά τε καὶ τέλος καὶ μέσον ἐστὶ πάντων τῶν κατὰ δίκαν τε καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον περαινομένων. Quę sunt. Quicunque igitur possit omnia genera rerum sub vnam, eandemque originem reuocare, ac resoluere, is mihi sapientissimus, & verè perspicacissimus videtur & inuenisse pulchram speculam, ex qua possit Deum, & omnia quæ in cohorte, dependentia, & ordine eius existunt, cernere. Hacque lata, & certa via, menti suæ patefacta, rectè posse contendere, & ad metam excurrere, principia finibus connectens, cognoscensque Deum esse principium, & finem, & mediũ omnium quæ moderate, & cum ratione fiunt. Et Architæ testimonio rerum vera contemplatio facit vt cognoscatur Deus, laudetur, suspiciatur, in maxima veritate animus versetur, eum noscens efficiatur beatus. Hæc est via regia, cùm ad vnum caput omnia reuocamus, principium, medium, finemque omnium rerum, Deum intelligimus. Tanta est autem horum dictorum veritas, & adeo placuerunt, vt & Plato ea vsurpauerit, & Aristoteles in libro de Mundo confirmauerit, approbauerit, Ex aspectu autem istius mundi oritur Dei cognitio, & admiratio. Cui enim ait Philon cùm primum statuas, aut picturas vidisset, non statim venit in mentem, statuarij, & pictoris? Quis vestes, aut domos contuitus, non notionem accepit sutoris, ædificatoris? In vrbem quis introgressus benè institutam, instéque vi-
C uentem, quid aliud suspicabitur, quam eam ab optimo Senatu gubernari? Sic qui in mundum tanquam magnam quandam vrbem verè ingressus sit, contemplansque montes, & campos, animalibus, & plantis, fluminibus perennibus refertos, maris item, sinuumque profusiones, veris temperiem, annuas temporum mutationes, deinde Solem, & Lunam, diei, noctisque præsides, cæterarumque errantium & non errantium, totiusque cæli conuersiones, & choreas inspiciens, non iure quidem, sed necessariò sententiam apprehendet creatoris, autorisque. Hæc quidem Philo. Aristoteles autem diuino quasi spiritu afflatus, mirabilem nobis rationem Dei ex rebus quæ sunt in mundo cognoscendi demonstrauit, vt dignus sit quem audire, & inspicere ob hanc causam debeamus. Sicut, inquit de anima, cuius opera sunt, domus, ædificia, vrbes, agriculturæ, concisiones, artes, vsus legum, bellum, pax, ipsa tamen harum tantarum sensibilium rerum autor est inuisibilis: sic de Deo sentire debemus. Qui potestate quidem fortissimus, pulchritudine formosissimus, vita immortalis, virtute sit optimus, quod etsi omni mortali naturæ sit inuisibilis, ex ipsis tamen operibus videtur. Nam affectiones omnes, siue quæ in aere, siue in terra, & aqua fiunt, opera Dei dicenda sunt, qui ipsum sustinet mundum. Hæc summus ille vir. Apud quem videmus maximam nostræ theologiæ partem, exploratumque eum habuisse, opera testati opificem naturę, quẽadmodum & animam inuisibilem. Ex operibus autem, quoniam oculis videri non potest, apparere eum esse fortissimum, optimum, æternum. Respiciant hoc exemplum,

Idem Aristotelis de mundo.

Viuendum nobis qua parte sum. homines.

Deus. Principiũ. Medium. Finis, omnium bonorum.

Philon.

Aristoteles.

Heb. 1. a.

Ro. 1.

quod de anima nostra dedit Aristoteles, quicunque Deum, quia inuisibilis sit, non percipiunt, D
Opera, inquit idem, quæ ego facio, ipsa testimonium perhibent de me. Habes etiam apud Aristotelem nomina Dei, apud Hebræos celebrata. Dicitur fortissimus, cui respondent El, Elohim, Grecè ἰσχυρός. Dicitur speciosissimus, de quo in psalmo, Speciosus forma, & Specie tua, & pulchritudine. Hoc quoque psalmo, vbi dicitur, Confessionem, & decorem induisti, pro Decore Græcè μεγαλοπρέπεια, id est, magnus decor. Aristoteles eodem modo eum dicens εὐπρέπεια. Deinde est nomē bonitatis Solus enim Deus est bonus. Et in antiqua philosophia τὸ ἀγαθὸν, summum bonum, aut ipsum bonum. Immortalis item, ob quod vocatur in nostris litteris ὁ ὤν, qui est quod æternitatem designare Græci testantur, Totus item psalmus is canit omnia, quæ cernimus possessiones, operaque esse Dei. Beati igitur qui Deum ex operibus cognoscentes, & amantes, in eius cultu laudibusque omnem eis certum est transigere vitam. Sicut fecit Vates, & à Sibylla est etiam prædicatum:

Qui est.

Ὄλβιοι ἄνθρωποι κεῖνοι κατὰ γαῖαν ἔσονται,
Ὅσσοι δὴ στέρξουσι μέγαν θεὸν εὐλογέοντες.
Πρὶν φαγέειν, πιέειν, πεποιθότες εὐσεβίῃσι.
Felices homines in terris atque beati,
Qui magnum coluere Deum laudantque, priusquam
Ad mensas adeunt, freti pietate perenni.

Hoc igitur factum est hoc Psalmo, quo continetur altissima, verissimáque, quam Architas, Plato, Aristoteles, & Philo dicunt philosophia. Panditur illa συστοιχία, coordinatio, correlementatio, rerum series, ab vno Deo dependens. Ideoque hæc omnia diuinus Vates cognoscens, cognouit, vt illi aiunt, & cognitum est admiratus. Primámque vocem quam tulit, ab admiratione, & laude creatoris, inchoauit, philosophiæ suæ verum fructum consecutus. E

BEnedic anima mea.

Anima. PRIMVM quod sæpe in nostris interpretationibus est obseruatum, admonendi sumus, animam in Hebraica dialecto designare substantiam, & ipsummet vnumquenque, priuatamque cuiusque personam: vt, Anima quæ peccauerit, ipsa morietur, id est, quicunque peccauerit. Et in Iob, Tantum animam eius ne tangas, id est, Datur tibi facultas vexandi opes, possessiones, bona fortunę, personam autem eius, & ipsummet nō datur. Et, Qui vult animam suam saluam facere, perdet eam. Quod hunc verum

Amor sui. habet sensum Quicunque vult seipsum saluum facere, perdet seipsum Et, Qui odit seipsum in hoc mundo, in vita æterna custodiet seipsum. Damnabat enim omnium malorum fontē φιλαυτίαν, charitati perinde aduersam sicut est impietas pietati, auaritia liberalitati. Quo bona cælestia contemnuntur, voluptate, quam qui sequitur, indicat se sui amatorem, ad F
omnia vocante. Nostræ & vitæ, & sapientiæ princeps docuit veram virtutem, & certam ad cælum viam, esse seipsum contemnere. Is est verus eius locutionis sensus, cui correspondet fermè quod ait psalmus, Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Id est seipsum odio habet, perniciem suam studet, qui malefactis delectatur, Neque verò aduersantur Euāgelium atque Psalmus, quòd seruator ibi dicat, qui animam suam odio habet, vitam æternam consecuturum: Psalmus odio habere animam suam, qui diligat peccare, quasi Christus cùm nos odisse iubeat animam nostram, iubeat diligere iniquitatem. Nam Hebræi omnia ad corporea bona referebant. Iesus autem Christus qui primus regni cælestis famam diuulgauit, iubet contemnere, quæ bona in antiqua lege putabantur, neque speranda

Alloquitur se, Vates. amplius respiciendaque vitæ istius commoda. Alloquitur ergo ipse se ipsum, & cohortatur Vates, quod genus etiam apud antiquos Poëtas inuenias. Quoties Homerus inducit magnos viros seipsos cohortantes, idque præcipuè cùm ad aliquam egregiam rem ventum esset:

Cor patere istud, namque hoc & maiora tulisti.

Anima. Animus Nephes. Et cùm sæpe dicit homines affatos πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμὸν, ad ingētem animū suum: quódque Hebræus alloquitur animam suam, ab Homero dici apparet quòd alloquerentur illi aut animum suum aut cor suum. Siquidem anima dicitur Hebraicè nephes, propriéque sonat

A sonat spiraculum, sicut & Latinè anima, id est, ἄνεμος, ventus. Spiraculũ autem tum à corde est, præcipuo totius vitæ membro, propter calorem & sanguinem, ex sanguine efficitur spiritus, tum refrigerat cordis calorem. θυμὸς autem est acumen illius spiritus. Dicamus ergo proprium hominem, à diuersis partibus præcipuè appellari, à corde, ab anima, ab animo. Illiq; ab Homero, cùm secum loqui introducuntur, cum corde aut cum animo loqui introducuntur, Hebræus cum anima sua. Alloquendi autem, & cohortandi se ipsum ratio, duas res indicat, tum aliorum absentiam, & tacitas meditationes, tum impulsum quendam, motumq; mentis in seipsum, & quasi vehementem considerationem. Ex quo, & animi libertas declaratur, seipsum in quam velit partem vertentis, sibi ipsi iubentis, tum illam in seipsam reflexionem immortalitatis signum voluerunt esse quidam. A nullo enim inchoatur ille motus, sed circũuertitur non motu à sensibus, sed occasione mouendi tantum accepta. Declaratur item animus seipsum intelligere. Sensus autem seipsum non cognoscit. Non displicet quod Hebræi dicunt, quia solus homo noscat opera Dei, eo cohortari seipsum Vatem, quasi diceret, Benedic anima tu quæ sapis, quæ sentis, quæ intelligis sola. His omissis, verbum benedicendi consideramus. Benedicere Hebraicè dicitur barak, Græcè sicut & Latinè εὐλογεῖν, ab oratione, & ore: vt sit vtraque lingua dicere verba bona, verba laudantia, commendantia, tollentia. Verbum Hebraicum refertur quidem ad sermonem, sed propriè designat vbertatem, fluentiam, inundationem, vnde eadem voce birkah, piscina, vt designet mundare in commendationes, pandere os in laudes, effundere abundan-
B tem orationem. Neque enim etiam Græcè, & Latinè est aliud benedicere, quàm multa dicere Bona enim & entia conuertuntur. Idemq; est bonum, & esse. Vbi bonum, etiam esse. Qui benedicit, bona dicit: qui dicit bona, dicit multa, dicit magna, dicit maximè existentia, dicit magnum esse habentia. Magnum splendorem, magnum lumen, grandia, excelsa, mentem, & os implentia. Sicq; efficitur, vt quanquam videatur diuersa deductio, idem tamen sit sensus Hebraicæ vocis, atq; Græcæ, & Latinæ. Benedicitur Deus, cùm ore nostro grandescit, cùm maximis factis eius implemus animum, & os: cùm dicimus grandia, cùm fluit oratio grandis à cogitationibus animum implentibus, & in stuporem adducentibus. Cùm tantus est in ore, quantus in oculis, & multo quidem maior. Nam os deseruit menti, mens acceptas ex oculis res perpendit, & sæpe paruæ ab oculis acceptæ, in mente grandescunt, vagante, discurrente, comprehendẽte. Hoc cupit à nobis Deus, magnitudinẽ eius cognoscamus, cognoscamus pariter & admiremur, magnificemus, grandescat apud nos, quo ad mens, & os capiant. Hoc fecit diuinus Vates. Impleuerat animum suum operum diuinorum admiratione, tum seipsum ob magnitudinem rerum, qua mouebatur, impellens effudit res grandes Dei. Ac quod ait,

Dominum.

HEBRAICE est nomen Tetragrammum quatuor litterarum. Iehouah, quod idem est apud Hebræos, atque Græcos in sacris litteris, יהוה qui est apud antiquos philosophos, rerum diuinarum non ignaros, neutro genere τὸ ὄν, ipsum esse. Quod benè admonent Græcè dicentes τὸ ὂν ἀϊδιότητος δηλωτικόν, hoc nomine designari æternitatem. Dicitur enim, qui est, quia semper fuit, non habens, vt inquit sapiens Plato, præteritum, aut futurum, inclinationes temporis, sed solam præsentem æternitatem. Nam cùm solus Deus habeat immortalitatem veram, & æternitatem, solus appellatur, Qui est. & hoc nomen proprium est Dei, intimæq; substantiæ, naturæq; suæ appellatio. Diciturq; Qui est, vel existens, non tam propter æternitatem, quàm vniuersitatem. Ens vniuersale, multò magis quàm cælum & terra implens omnia intra & extra mundum, omnium rerum fontes, & perfectas rationes continens. Existens, omnes res potestate. Est autem quanquam hæc appellatio patris summi, quia in prisca philosophia τὸ ὂν τὸ ἀγαθὸν, dicitur, propriè tamen filij Dei, in quo sunt omnium rerum rationes. Atq; hunc potissimum respexisse diuinum Vatem hinc clarum, quòd celebrat factorem cæli, & terræ, rerum terrestrium, ac cælestium. Hunc autem esse filium Dei, verbum, rationem, ideam omnium rerum, sapientiam patris, & etiam à priscis philosophis summa veneratione traditur. Nam apud Anaxagoram mens exornat mundum, digerit cahos. Apud Platonicos, mens est secundum principium post patrem, post summum bonum, estq; principium mundi, est sapientia rerum, opifex, & inuentrix, de qua pro cæteris Platonicis Iamblichus egregiè, & eadem, atq; Salomon, in libro de secta Pythagoreorũ, Sapientia, inquit, πάντων τῶν ὄντων τὰ εἴδη περιείληφεν ἐν ἑαυτῇ, πάντα

Ratio, seipsi alloquendi.

Benedicere.

Iehouah.

Qui est.

Ipsum esse.

νοητῶν ἐστὶν ὀφθαλμὸς, καὶ ζωὴ τῶν νοερῶν, καὶ τὸ ὁρᾶσθαι τοῖς νοουμένοις παρέχει πᾶσι καὶ τὸ εἶναι τοῖς οὖσιν. δημιουργίας τε πάσης ἀρχηγὸς γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ καὶ γενέσεως τῆς πρώτης καὶ τάξεως. D
Quæ sunt: Omniũ rerum rationes in se complectitur. Intelligibilium, est visio, oculus, & vita intelligentium, dans scilicet rebus intelligibilibus, vt intelligantur, & videantur, dans omnibus rebus esse. Omnis opificij in mundo, & omnis primæ creationis, atque ordinis princeps. Hoc testimonio intelligimus etiam eis perspectum creatorem cæli, & terræ fuisse, cùm dicat sapientiam omnis primæuæ creationis, atque ordinis fuisse principem, ducem. Sapientia autem, vt claret ex nostris litteris, est filius Dei, vt iure Iamblichus diuinus sit appellatus, qui tam diuinè de sapientia loquitur. Cùm autem Vates hoc carmine, rebus tam mirabiliter creatis, in considerationem & admirationem creatoris deuenisset, & in eius commendationem hanc odam diuinam edidisset? creatorem autem, & inuentorem omnis ordinis, omnium rerum quæ sunt in mundo mirabiles, philosophi cum nostris asserant fuisse sapientiam, sapientia autem, vt est clarissimum, filius Dei sit, quæ propter rerum creatarum bonitatem, propter vniuersitatem, sapientia dicitur: certè liquet hoc carmine celebrari filium Dei, & nomen Tetragrammum illius esse proprium quo propter discrimen à rebus, quæ non semper extitissent, ipse creator semper existens, est nuncupatus. Eadem enim vocatur ratione Iehouah, id est existens, atque sapientia Vt enim sapientia, vt designatur mirabilis creatio, & creandi facultas qua contineret, & esset sapientia omnium creandarum rerum: sic existens, vt designetur & ante res creatas extitisse, & ipsum esse vniuersalem rerum formam, vniuersalem rationem, vniuersale esse, vniuersalem naturam: quasi existens magnum, ma- E gnum esse, vnde minora entia, tanquam magno sui patente nasci potuerint, vt vocetur ens per excessum. Cæteræ res nec habent verum esse, nec vniuersale, nec æternum, ille æternum, vniuersale, perfectissimum. Hunc Vates spectauit dicens, Benedic anima mea Dominum. Nam & qui loquebatur cum Mose, suumq; hoc nomen verum dixit esse, fuisse filium Dei, non solum è nostris litteris est certissimum, prædicantibus missum ad priscos patres fuisse filium Dei, vt idem vetus testamentum rexerit atque nouum (is enim fuit, quo viso Abraham gauisus est, & adorauit) sed etiam è litteris antiquorum philosophorum. Quorum Plotinus mentem explicans dicit, summum bonum, id est, patrem hominibus non fuisse notum, sed Deum secundum, tantum. Nam quem putarent cæli & terræ creatorem, per inscitiam eos arbitrari, hunc esse primum. Illum primum esse obscurum nobis, & ignotum. Hunc autem omnia creantem, esse secundum ab illo Hæc verè dicit Plotinus, Constat itaque qui mundum creauit, creatumq; semper rexit, filium Dei fuisse, illum quem Plotinus secundum docuit esse. Et Philo Iudæus filium Dei nominans, appellat ὕπαρχον, id est, magistratum, præfectum mundi, missum scilicet à patre ad creandum, regendumq; mundum. Idemq; causas creãdi mundi assignans, causam quidem Deum a quo sit creatus, materiam quatuor elementa, deinde, ὄργανον δὲ, λόγον θεοῦ, δι᾽ οὗ κατεσκεύασται, organum verbum Dei, per quem creatus est. Cùm ergo sit idem, is, qui apparuit Abraham, atque Mosi, ille autem sit filius, is autem, qui Mosen est allocutus, dixerit nomen suum esse Iehouah, existens ὁ ὤν, perspectum est, hoc nomen esse filij Dei, & hunc à Vate laudari. Quod F & Hebræi ex parte viderunt, sed ignari quid loquerentur. Nam exponentes hunc Psalmum à principio dicunt, Dominum omnia in sapientia fecisse. At hæc sapientia est filius Dei, in quam, & per quam Deus fecit omnia. Ideo Philo eam vocat ὄργανον instrumentum Dei ad creationem. Et quia sapientia est, & origo mundi, dicit de ea θεὸς οἶκος ἀσωμάτων ἰδεῶν ἀσώματος χώρα, Deus est domus, & locus incorporeus incorporearum idearum. Et spiritum qui ferebatur, id est, operabatur super aquas, Veteres Hebræi dicunt fuisse spiritum Messiæ.

Iamblichus diuinus.

Sapientia cur dicatur Christus.

Existens.

Christus patribus loquutus.

Domine Deus meus magnificatus es vehementer.

HÆc illa Dei Benedictio, ad quam cohortabatur, inuitabatq; seq;, mentemq; suam. Simul ac exordium illud fecisset, inchoauit sermonem à laudibus magni Dei, extollens eum, & admirans. Illud fuit exordium, quod sequitur oratio ipsa, & benedictio. Repetitq; idem nomen Tetragrammum, vt intelligas hunc benedicere ac commendare eum voluisse, ad quem superius laudandum se inuitasset. Sunt autem in principio benedictionis, duo nomina diuina, Iehouah, Elohai. Primum designat ipsum esse, estq; illius proprium, quem extollere decreuisset. Secundum etiam eius, sed non tam proprium. Extenditur enim etiam ad creaturas. Nam Angeli, sacerdotes, iudices, homines sancti dicuntur

Iehouah, κύριος, Dominus. Eloha, θεός, Deus.

tur

A tur Elohim. Sonat autem Elohim, Hebraicè fortè, potentem, propterq; respicit creatorem. Eoq; vsus est Moses in creatione semper. Iehouah, vt dixi, est nomen æternitatis, hoc autem creationis magnæq; potestatis Dei, omnia creare potẽtis. Ac quanquam sit ad alios translatum, propriè tamen fuit Dei. Septuaginta hæc duo nomina in Græcum, vt potuerunt, transtulerunt, κύριος, θεὸς, quæ non resonant Hebraicum. Ac primum potius sonat secundum Hebraicum. Est enim κύριος Græcè dominator. Vnde κῦρος, potestas, autoritas, vis, ἄκυρον, sine autoritate, sine vi. Dominator autem, & potens propriè Hebraicè est Elohim. Duobus ergo nominibus eum Hebræus Vates appellat, quorum altero designat eius ante mundum æternitatem, immensamq; diuinitatem, altero creandi summam potestatem, vt æternitas Dei, & tempus creati mundi hisce sit comprehensa. Nam & Hebræi in Genesi dicunt Elohim in principio à Mose positum, vt potentia creandi designaretur. Diuinè autem duo illa nomina Philo disertissimus in sua Monarchia, vbi etiam ipse de creatione disserebat, explicat dicens: ἢ οὐχ ὁρᾷς ὅτι περὶ τὸν ὄντα αἱ πρῶται καὶ μέγισται τῶν δυνάμεών εἰσιν· ἥ τε εὐεργέτις, καὶ κολαστήριος, καὶ προσαγορεύεται ἡ μὲν εὐεργέτις, θεὸς, ἐπειδὴ κατὰ ταύτην ἔθηκεν, καὶ διεκόσμησε τὸ πᾶν· ἡ δ' ἑτέρα κύριος, καθ' ἣν ἀνῆπται τῶν ὅλων τὸ κράτος· θεὸς οὐκ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ θεῶν ἐστι θεός. Quæ sunt: An non vides quòd circa eum qui est, duæ primæ, ac maximæ virtutes existunt, benefica & vltrix? & benefica vocatur θεὸς, Deus, quia per hanc posuit, & exornauit vniuersum. Altera autem Dominus, per quam omnium rerum potestas penes eum esse declaratur: Deusq; est non solum hominum, sed etiam Deorum. Hæc Philo. Quibus declaratur is locus. Nam *Gen.1.* *Deus.* *Dominus.*

B dicit hæc duo esse penes τὸ ὄν, id est, eum qui est. Declarauimus autem, quod nomẽ quatuor litterarum sonat eum *qui* est, de quo loquitur Psalmus. Et primum nomen theos, Philo dicit, designare creatorem, ergo filium, sapientiam, causam, opificem. Vult autem θεὸς duci à τίθημι, pono, licet alij, ἀπὸ τοῦ θέειν currere, astrorum apud antiquos nomen. Quod autem dixit Meus, Hebraicèq; est Elohai, sonat potius Dij mei. Est enim numerus multitudinis ab Eloha. Hebraici sermonis proprietatem dicunt esse Hebræi, vt interdum numerus multitudinis sit pro singulari, quemadmodum apud Græcos, nomina neutra in numero multitudinis adiunguntur tertijs personis singularibus verborum. Sunt alia super eo dicenda, non huic apta loco. *Theos, à ponendo.* *Elohai.*

Magnificatus es vehementer.

EODEM ferè modo Hebraicè גדלת gadaltha, creuisti, grandiusti, magnus effectus es, pulchreq; exponunt Hebræi locum non apud seipsum, qui infinitus sit, (infinito autem nihil addi potest) Deum, sed ex miraculis operum suorum, ex nostra admiratione grandescere. Et Græci monent ἐμεγαλύνθης, non sonare incrementum, sed esse ἀμετρήτου μεγέθους σημαντικόν, Quasi diceret, Deus meus magnus. Et cum Hebræis consonans Euthymius, Magnificatus es, exponit μέγας σφόδρα ἀπεγνωρίσθης, Magnus cognitus es. Nos ergo rerum magnarum rationes considerantes, Deum immortalis inuictæq; virtutis incipimus agnoscere, paulatimq; *ille in animo nostro* grandescit. Nam qui repunt humi nunquam ad *Magnificatus es.*

C rerum principia, & creationem oculos tollentes, maiestatem singularis Dei non agnoscunt. Et aut apud eos non existit, aut non est quantus esse posset. Hæc est igitur gloria Dei exterior, cùm maiestas eius nobis innotescit, fitq; clarus in omni terra. Potestq; Deus cognosci, nobilisq; fieri nobis, aut rerum naturalium harmoniis, omniumq; naturarum modis, aut extraordinariis miraculis. Vtraq; ratio perennis, sed posterior singularior apud Hebræos. Apud Philosophos, verósq; rerum æstimatores, eadem sunt miracula naturæ, & eodem modo ex his Deus apparet grandis, mirabilis atq; ex portentis. Omnia enim portenta sunt, & stupenda miracula, si rectè consideres. Sicut ergo apparuit grandis, mare discindens, & aquas in vtrauq; partem stare immotas cogens, sicut cum formicam tam exiguum animal sine sanguine, siue pulmonibus, respiratione, fecit viuere, & in exiguo vixq; visibili corpusculo, prudentiam inclusit magnarum bestiarum. Hancq; partem maxime Vates est secutus. Hic super artificis sapientia obstupebat, inenarrabilisq; scientiæ ac prudentiæ esse intelligebat. Quódq; ait Vehementer, admonent secretiores traditiones Hebræorũ, quas illi Midras appellant, si forte cui placeat, antequam Deus crearet mundum, fuisse magnũ, sed creato mundo, magnum vehementer. *Gloria dei Exterior. Interior.* *Vehement.*

Confessionem, & decorem induisti.

Confessio.

HEBRAICE, quod Septuaginta vertere semper solēt ἐξομολόγησιν, est הוד hod, peruenitq; vox etiam ad Græcos. Est enim hod, quod Græcè oda. Et quod illi dicunt ᾄδω, ex Hebræis acceptum est הידה hada. Designat autem Grǽcis ado, canto, laudo. Idem in prisca lingua est significatus. Itaq; cùm Iacob à nominibus filiorum sumeret elogia, de Iuda dixit, Iuda te laudabūt fratres tui. Idem Hebraicè hod, ac Grǽcè oda, cantus, carmen, laus. Et Septuaginta ob id transtulerunt confessionem, quasi narrationem operum diuinorum, & expressionem. Siquidem ὁμολόγησις est sermo multa complectens. Estq; eadem Latina, atque Græca deductio. Latini dicunt, Confessionem, inuersa littera quasi confessionem, à fando Græci ὁμολογέω Sed, vt vera dicam, neque Græca bene respondent ad Hebraicam, neque Latina ad Græcam. Nam apud Latinos confessio pro laude, & præconio non ita est, sic neque apud Græcos ἐξομολόγησις, potiusq; in vituperationē accipiuntur, Ergo quoties est in Psalmis verbum confitendi, sonat laudare, tollere, celebrare. Confessionem autem dixit Latinus exprimens vocem græcam. Chaldæus autem declarans Hebraicum, pro hod, expressè posuit quod laudem designat שבחא shebacha. Diuus autem Hieronymus gloriam. Euthy. vero ait sonare confessionem εὐχαριστίαν, gratiarum actionem. Quod quidem si quis rectè iudicet ex parte verum est, & Hebraico non dissonum. Nam vox Hebraica notat laudem, gloriam, cùm diuina beneficia cognoscuntur & laudantur. Non laudantur autem, sine gratiarum actione. Tunc enim agimus præcipuas gratias, cùm diuina opera contemplantes autorem laudamus. Ergo laus, & gloria Dei, & in magnitudine eius interius, & in nostris animis, ac cogitationibus exterius existit. Tuncq; est εὐχαριστία, id est gratum, memoremq; acceptorum beneficiorum sese ostendere. Secunda vox est, Decorem, Græcè μεγαλοπρέπεια, proprieq; sonat magnificentiam, virtutem, autore Aristotele, magnorum virorum propriam, maximè in magnificis apparatibus, ac pompis, sumptibúsq; existentem. Quæ quidem etsi verissimè soli Deo competit, qui nobis magnificentiam suam innumeris, prodigiosisq; rerum apparatibus ostentauit: propriè tamen in sacris litteris sonat decorem, pulchritudinem, venustatem, splendorem, vt verius ad vocem Hebraicam הדר hadar, respondeat Latina quàm Græca. Dicitur Hebraicè propriè hadar, splendor, claritas, sicut declarat quod sequitur, Amictus lumine. Verum quoniam magnificentia, & claritas, non in splendore corporeo tantum, sed omnigena alia claritate sentitur, sicut homines illustres, & clari, non quia corpus, aut vultus eorum splendescat, sed ob aliam claritatem dicuntur: fit vt vox Hebraica metaphoricè sit accepta ad designandum splendorem diuinum, qui in magnitudine suorum operum enitnit. Vt enim viri clari dicuntur, non quia resplendeāt fulgore corporeo, sed alio quodam nitore, sic appellata est claritas diuina nunc, non quæ de lumine naturæ suæ refulgeat, sed qua mirabilis, celebrísque sit, & suspiciendus ob operum magnitudinem. Vox ergo Græca pulcherrimè quod per translationem dixerat Hebręus, iuxta proprietatem designauit. Neque enim aliud est splendor ille diuinus, nisi magnificentia Euthymius μεγαλοπρέπειαν exponit τὴν μεγαλοπρέπουσαν, id est honorem magnum, magnificum, magnos decentem Estq;, vt dixi, hoc loco, duplex tralatio, splendoris, & indumenti. Fingit autem Deum quodam quasi immenso splendore vestitum, & tanto circumamictum lumine, vt compleat cælum, & terram, omniúmq; animos in admirationem sui adducat Vestire lucem, dicitur etiam Latinè: Et lumine vestit purpureo. Vestitur autem Deus luce, non aliena, sed claritatis suæ, in cuius de se manātis, ac nascentis medio ipse moratur: qualis apparuit in monte Sina, & Thabor, qualis visus Mosi, cùm videret rubum ardentem circum, flammasq; quasdam mirabiles iactantem, sed quia non esset ignis, sed splendor diuinæ præsentiæ, non ardentem. Et de qua Lactantius ostendens eum venire in claritate sua ad mortales, non oportuisse, Vt mittam, inquit, quòd mortales oculi, claritatē maiestatis eius sustinere non poterunt. Meminit eius etiam Philo diuinè his verbis: ὁ γὰρ τοῦ ὄντος ὀφθαλμὸς, φωτὸς ἑτέρου πρὸς κατάληψιν οὐ δεῖται. αὐτὸς γὰρ ὢν ἀρχέτυπος μυρίας ἀκτῖνας ἐκβάλλει, ὧν οὐδεμία ἐστὶν αἰσθητὴ, νοηταὶ δὲ ἅπασαι Nam oculus eius, qui verè est alterius luminis ad perspiciendum non indiget: quia cùm luminis archetypus, innumeros radios fundit, quorum nullus est visibilis, sed inuisibiles omnes. Sed hoc modo, splendore visibili Deus vestitur, tanquam indumento suo. Splendor autem quem propriè considerabat Vates, erat, vt dixi, per tralationem ab isto visibili potentiæ diuinæ, laudis, pompæ, magnitudinis, celebritatis. Hos enim rerum mirabiles decores, & ordines, etiam Philosophi radios dixerunt. Hanc igitur decoris, & luminis, ac claritatis vestem hoc modo decet intelligere. Hebræi, & Græci verbo quidem diuersa, re autem eadem dicunt. Græci quòd habitet

Margin notes: D (beside line 1); Gen. 49. (beside "Iuda dixit"); Eucharist. / Decor. (beside "Tuncq; est εὐχαριστία"); E (beside "Tuncq; est"); Amictus lumine. / F (beside "plex tralatio"); Matth 17. / Ex[odi 3.] / Lactantius. (beside "tis, ac nascentis" … "quia non esset ignis")

A bitet lucem inaccessibilem, qua sit ipse circunfusus, vnde & caliginem, ob immensitatem vocat eam Dionysius. Hæc autem inaccessa lux, aut est cælum empyreum, vbi splendor, & à splendore dictum diuinæ præsentiæ, aut infinita bonitas, quæ non possit similiore quàm lucis nomine designari, excæcans oculos, quantò diutius in ea intuenda perseuerauerint. Eadem ferè Hebræi obtulerunt, cùm primum Deus cælum creasset, quasi vestem suam induisse, & ex splendore cælesti innotuisse, sicut dicebat Philo. Hocq; vestimento, ipsum à mortalibus cognosci, qui eum in suis regnis, & in propria substantia non videant. *Cælum empyreum, lux Dei.*

Amictus lumine sicut vestimento.

DORVNDEM repetitio, eadem res, duobus verbis designata, quasi Latinè quis dicat, Vestisti lucem, claritatem amictus es. Duabusq; rationibus hoc potest intelligi. Vbi enim Septuaginta transtulerunt ἀναβαλλόμενος, id est amictus, Hebraicè est עטה ote, quod sonat vestiēs. Anceps ergo tum ad Deum, qui sit luce vestitus, tum lucem qua vestiat ipse omnia. Ac Græci priorem solum sensum tralationem Septuaginta secuti, obseruarunt exponentes Indutus, vestitusq; lumine. At Hebræi propter linguæ suæ proprietatis scientiam vtrunq; sensum exhibent. Et Rabi Dauid ait Prophetam inchoare à luce, rerum mundanarum descriptionem, sicut & Moses. Vt enim Moses in creatione lucē ante omnia factam memorauit, sic Dauid fecit à luce principium, dicens Deum vestisse luce tāquā vesti- *Amictus.*
B mento, vniuersum orbē. fecisse vt omnia sursum, ac deorsum ea tangerentur. Quod vt primum fuit, sic diuinissimum, maximeq; mirabile opus. Docuimus autem in Cosmopœia, lucem istam omnium rerum primogenitam, esse lucem visibilem, ipsumq; Solem, cuius non tam fuit summis theologis consideratio, quàm lucis omnem mundum implentis. Mirabile enim, & prodigiosum corpore, vt videtur nobis, tam exiguo totam terram irradiare. Considerabant ergo magis lucem, quàm lucis fontē, qui propter fūdendam lucē factus esset, Solem lucem appellantes, à re in eo nobilissima maximeq; communi. Quod quidem fecit multos non cernentes nomine lucis Solem apud priscos illos Hebræos appellari, à vero discedere, vt suspicarentur aliam quandam lucem dictam à Mose. Atque Sol fuit prima rerum creatarum post principia, prior omnibus factus, quia principium est omnium visibilium rerum. Chaldæus item isto loco appellat נהורא nehora, id est, luminare, ipsam lucem. Luminare autem maius est ipse Sol. Sicq; apparet lucem illam Mosaicam primogenitam, illius Psalmi testimonio fuisse Solem. Quare autem dicatur quarta die creatus, expositum illic fuit per ἐπανάληψιν, id est repetitionem dictū. Non solus autem Moses Solem quadam sublimiore phrasi lucē appellauit, sed alij quoq;, & Hebræi, & Latini, Græciq; scriptores, & Poëtę. Ouidius introduxit Phaëthontem Solem patrem alloquentem: O lux immensi publica mundi. Nōne autem prima omnium rerum esse Sol debuit, de quo verè refert Architas Tarentinus ἥλιος ὀφθαλμός ἐστι, καὶ ψυχὰ τῶν φύσιν ἐχόντων· ὁρῆται γὰρ δι' αὐτῶ πάντα, καὶ γεννᾶται, καὶ νοεῖται τὰ ῥιζωθέντα καὶ γενναθέντα δὲ τρέφεται, καὶ αὔξεται, καὶ ζωπυρεῖται. Quæ sunt: Sol est ocu- *Sol, prima lux.* *Epanalips.*
C lus & anima rerum naturam habentium. Siquidem per eum videntur omnia, & generātur & pullulasse sentiuntur. Genita verò nutriuntur, & augentur, concalescuntq;. Hæc docent abundè, sicut pater omnium genitorq; corporearum rerum, & alter est Sol, sic priorem eū fieri oportuisse, vt tāquā à parēte suo res corporeæ nascerētur. Nec vlla in re corporea, tāta sapientia creatoris, tanta prudentia, & bonitas quā in creatione Solis & lucis apparuit. De quo quoniam multa in Mose dicta sunt, plura non prosequar hoc loco. Græci, vt dixi, vnum tantum sensum agnouerunt, exponentes lucem καθαρότητα, claritatem diuinam: alij, vt ait Euthymius, τὴν γνῶσιν, cognitionem, quasi nobilitatem, qua nobilis sit vbiq;, & cognitus. Ioanesq; Chrysostomus respicit illud, Erat lux vera, & inaccessa à Paulo. Mihi vterq; sensus probatur. Nam & Chaldæus qui norat vim sermonis Hebraici, quod Hebraicè dicitur עטה vestiens, induens, passiuè sicut & Septuaginta dixerunt מתעטף mithalaph, indutus, vestitus. Tunc nehota, designabit splendorem, nitoremq;. *Sol alter genitor omnium.*

Extendens cælum sicut pellem, qui tegis aquis superiora eius.

SI priorem sensum sequaris, quo Vates diuinus decantet iuxta ordinem Mosaicum opera mundi, dicemus primum lucem eum commemorasse, sicut & Moses: tum, quemadmodum Moses, post lucem, firmamentū secunda die induxisse creatū. Ne

sequatur autem in his referendis confusio, prudenter sunt interpretanda, & verior quàm D
appareat in fronte, indaganda. Vt enim super genesim ad Hebraici sermonis proprietatem refugientes docuimus, lucem esse Solem, (quod autem Septuaginta transtulerunt στερέωμα, id est firmamentum, Hebraicè autem rakia, non firmamentum, sed aëriam diffusionem interpretati sumus, quæ post Solem creatum effecta sit) sic exponimus isto loco. Nã in Genesi diffusio illa aëria fuit à Deo nuncupata shamaim, quod sonat aqueam regionem, aquarum situm, & vt Aristoteles ait, τόπος ὑδάτων de qua loquens Moses simul supernas aquas, & infernas commemorarat, vt hoc & illud sit verum testimonium, firmamentum, & cælum secunda die apud Mosen, non orbes esse cælestes, sed regionem aëriam. Æquè nunc cælum est aër effectus à luce, à Sole, quemadmodum per initia sua decurrens, nunc efficit. Sequiturq; verus ordo narrationis. Nam cùm lux sit Sol, cum Sole, solaris orbis adsit, qui etiam non videtur nobis. liquet Solem cum orbe narratum. Ergo quod sequitur secundo narrationis loco, non ad cælestes orbes attinebit, sed erit aliud, nempe aër, qui efficitur à Sole. Extenditur autem aër, per Solem à Deo, quia rarescit flammis solaribus aqua, & vt philosophi scribunt, ex aquæ pugillo, fit decies tantum aëris, hocq; est diffundi instar pellis, idest tentorij, quod pellis, quia de pellibus tentoria sint Orientalibus, vocatur. Tentorium autem antequam diffundatur, breue est, & clausum: diffusum vsquequaque grandescit, & rarescit. Sic aër grandescit ex aqua, clausus prius in aqua, & ex vna parua aquæ metreta, fit aër ingens. Testantur fumi ex paruis humoribus, lignis contentis surgentes, cùm tota domus fumo à lignis effecto impletur. Similis est aëris natura- E
lis effusio ex aqua, facta per lucem, id est Solem, à Deo. Quod vt clarius intelligamus, veramq; ac naturalem huius psalmi philosophiam videamus, Aristoteles audiẽdus in libro de Mundo, de aëre, nubibusq; loquens: Δύο μὲν γὰρ δή τινες αὐτῆς ἀναθυμιάσεις Quæ sunt: Duæ igitur semper exhalationes super aërem qui nobis imminet, feruntur è terra, tenues omnino & inuisibiles, nisi matutino tẽpore è fluminibus, ac paludibus ascendere videantur. Harũ altera est sicca, & fumida surgẽs à terra, altera humidior, & caliginosa ab humida materia euaporata. Et ab hac quidem fiunt caligines, rores, gelationes, nubes, & pluuiæ, niues, & grandines: à sicca verò, venti spirationumq; varietates, tonitrua, & fulgura. Hæc Aristoteles. Videmus igitur consimilẽ hic philosophiã, vt sensum huius loci philosophus ipse nobis declarauerit. Videmus è terra surgentes vapores adeò tenues, vt sint inuisibiles, in aërem extenuatos, & extensos: nubes quoque & ventos videmus, de quibus hoc Psalmo. Is mihi visus est in Mose verus sensus & nunc videtur. Nam quòd cælum sit aër hoc loco, apparet ex sequenti, Qui tegis aquis superiora eius. Solæ enim supernæ aëris regiones aquis implẽtur, non supernæ & vltra mundanæ regiones cæli, rerum spiritualium, Diuorumq; domicilia, non res elementares Nam si à Vate, vt clarũ est, ordo creationis traditus à Mose, hic introducitur, secunda autem die firmamentum à Mose creatum, ideo cælũ orbisq; cælestis esse nõ possit, quia necessariò cælestis orbis cũ luce refertur, vt qui dicat lucẽ creatam, simul orbem lucis vectorẽ oporteat ab eo dictum, necesseq; sit, quod secũdo loco positũ est, esse variã rẽ ab orbe cælesti: deinde multa alia persuadeant, firmamentũ secundę diei opus F
apud Mosen, esse aërem: certè & apud hunc diuinum scriptorem candẽ stare necesse erit expositionem. Hebræiq; consentiũt iuxta ordinem Mosaicũ, post lucem, posuisse Dauid cælum, nomen impositum ei quæ prius dicebatur rakia, id est firmamentũ expresseq; Rabi Dauid fatetur, hoc cælum nos de nonẽ orbibus sentire non posse, quia sint hi creati ante lucẽ. Sic enim ipse sensit prima die. Quia, inquit, antequã Deus sphæras, & quatuor elemẽta creasset, orbes cælestes confecerũt duodecim horas, quia cum motu cælesti tempus existit: finitis autem duodecim horis, Deus dixit, Fiat lux, & facta est lux duodecima hora. Nõ quidem his prorsus assentior, sed vt intelligas cælum post lucem commemoratum, etiam eos non credere esse cælestem orbem. At Græci extensionem cæli, sicut pellis senserunt, vt facultas diuinæ potentiæ in creando demonstretur, qui tam facilè crearet cælum, quàm facile diffunditur pellis ab homine. Euthymius, Qui extendit tam facilè cælum, sicut quis pellem, quo facilitatem productionis cæli docere conatus est Dauid. Eadem sentit Chrysostomus. Non verò, vt loquar quod sentio, videtur mihi quod visum est illis ex hoc Psalmo posse colligi cælum esse quadratum, siue καμαροειδῆ, cameratum, quia Dauid dicat, Tanquam tentorium à Deo diffusum, vt figuram pariter cæli creati, & creandi facilitatem tradiderit. Nam similitudo tentorij potius respicit ipsum collectum, deinde diffusum & expansum; figuram certè non respicit. Omnes enim optimæ rationes cum sensu concor-

Stereoma. Rakia. Shamaim.

Cælum. Aër effectus à sole.

Extender.

Pellis.

Aristotel.

Quando creata lux, Rabi Dauidis opinione.

A cordes docent cælum esse sphæricum, nec essent theologia, ac philosophia inter se discordes. Trahitur'q; expositio, quò scriptor nō respexit, qui naturæ & philosophię contraria nō dixisset. Probant Astronomi, necessariò cælum esse rotundum: probant item omnem aliā figuram multa incommoda facturam fuisse, de quibus non est hic dicendi locus. Non debet ergo res minimè naturalis autoritate scripturæ introduci. Quod autem allegatur ab eis Esaias, Qui statuit cælum ὡσεὶ καμάραν, sicut cameram, præcipuè à Chrysostomo οὐχ ὁρᾷς τοῦτον τὸν οὐρανόν; ὅτι μὲν καμάρας εἰκόνα διασώζει ἴσμεν, τοῦτο οὐκ ἀπὸ λογισμῶν μαθόντες, ἀλλ' ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς. Nonne vides hoc cælum inquit, quodquidē figurā cameræ habeat scimus, idq; non ratiocinatione, sed diuina scriptura didicimus. Sciendum Hebraicè non esse camerā, sed דק dak, quod sonat subtile, tenue. Et Hieronymus transtulit illum locum, Qui extendit cælum tanquam nihil, vt designetur quam facile Deus ipsum creare potuerit, non figura docetur. Mirabile item hi dicunt quod super cęlum cameratum consistat aqua, quorum vtrunq; quoniam est naturæ contrarium, non est credendum à scriptura positū, & Hebraicus sermo fecit hæc suspicari. Minimè'q; etiā quod ait Euthymius de firmamento, καμαροειδὴς γὰρ καὶ τοῦτο καθὼς δείκνυσιν ἡ ὄψις, Cameratū, id est quadratū, & ipsū est, sicut visus ostēdit. Videtur enim visus aliud prorsus ostēdere. Nā noctiū dierū'q; æqualitas, & duo hemispheria, docent cælū esse rotundum. In tribus ergò modestè, & cum venia ab eis dissentio super expositione cæli, nō orbē cælestē, sed aërem hic sentiens super similitudine tentorij diffusi, non facilitatem eo, sed rei proprietatē exprimi, super figura cæli, eam non esse cameratam, siue quadratam, nisi fortè cameratam sentiant orbicularem, circularem, quales templorum te-
B studines. Pellis autem ipsam pellem designat, aut tentorium & ipsi Græci senserunt. E pellibus enim fiunt apud eos tentoria, & in scriptura sæpe pelles tentoria vocantur.

Qui tegis aquis superiora eius.

Sicut Moses cū cōmemoratione cæli, siue firmamenti, superiores & inferiores aquas adiūxit: sic Dauid. Et ex Mose intelligitur Dauid, vicissimq; ex Dauid intelligas licet Mosen. Quid autem coëgerit Mosen cū firmamento meminisse aquarū superiorū & inferiorū, nō apparet vlla ratio, nisi cælū illud, & firmamentū aërē sentias, cui nō solū loco sed etiā natura, est cū aquis superioribus, & inferioribus societas, intercedēti inter nubes, pluuiasq;, & mare terrestre. Deinde è mari surgētes vapores, nubes, & aërē efficiūt, & aquæ terrestres extenuatæ ascendūt super aërē, fiunt'q; cælestes. Rursum densatæ in aërē, in mare recurrunt, vt naturalis fuerit plenaq; philosophiæ, illa cū cęlo, siue aëre, aquarū inferiorum, ac superiorū cōmemoratio, docente altissimo theologo, alteras ex alteris gigni, aëre qui etiā ex ipsis generatur, intercedente, ac generationem istam deferente. Quòd si cælū apud Mosen cælestes orbes intelligas, nulla consecutio, nihil naturale, confusa omnia. Etiā igitur Hebræi senserunt hoc loco aërem dicentes. Et hunc sensum probat quod sequitur, Qui ambulas super pēnas ventorū: eadē scriptore, sed addita similitudine, dicēte. Quæ etiā superiora sint intelligēda, declaratur ex sequētibus cùm dicitur, Rigans mōtes de superioribus suis. Quo loco superiora, cūcti nubes, & altiores aëris regiones interpretātur. Ac
C pro eo quod Sept. dixerūt ὁ στεγάζων, quod sonat, Qui tegis, & qui cōtignas, est מקרה mekare, designatq;, vt dixi, cōtignare, tabulatū dēsum efficere. Tale quid asserūt etiā Hebræi fieri à nubibus. Incūbūt terris dēsatæ, tāquā tabulatū, cùm pluuiā meditātur, nigrescitq; aër, & duratur, fiūtq; nubes instar parietis, qui hac ipsa voce significatur. Is est sensus. Nā aquas vltramūdanas à scriptura cōmemorari, etsi sum aliquādo ipse cū multis suspicatus, postea tamē rectius animaduertēs, & sermonis Hebraici proprietatem pressius considerans, deprehendi, quomodo rectè posset ille, nō naturalis supra sydera, situs aquarū euitari, vt ne sint philosophia, ac theologia in rebus naturalibus referendis discordes. Ac quoniam multa de supercælestibus aquis, in Cosmopœia disseruimus, mittam nunc plura super his loqui. Græcis visum est, quod videbatur exhibere Hebraica phrasis, super cælo, super orbibus cælestibus aquas existere. Nam Chrysostomus, ὅτι ὑπὲρ νῶτον τοῦ οὐρανοῦ περικέχυται πολλὴ φύσις ὑδάτων, ὅπερ καὶ Μωσῆς ἔλεγεν. Quia super dorso cæli magna vis aquarum est, sicut & Moses dicebat. Alij ad mysticas baptismatis aquas refugerunt. Verbum Græcum στεγάζων, non solum tegere, sed contignare sonat, vnde στέγη contignatio. Inde Tristega, id est, trium tectorum, aut contignationum domus. Superiora autem diuus Hieronymus vertit, cœnacula, supremas scilicet domus partes, superiores thalamos. Potest tamen dici Superiora simpliciter, quod de aëre clarius erit. Nec me clam est,

Esaia 40.

Nubes. Aer. Mare.

Aer ex aqua, Aqua ex aere

Superiora.

Tegis.

ὑπερῷα Græcum sonare superiora cœnacula, etiam Hebraicum עליות elioth, tamen superiores partes dicentes, melius intelligemus. D

Qui ponis nubem ascensum tuum.

Nubes. HEbraicè, & Græcè per tertiam personā ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ, Qui ponis nubes ascensum suum. Latinus iuxta superiorem ordinē secundarum personarū. Fortè etiā Latinus dixit, Suum. Porrò non nubem dicendum est, sed nubes, quod facilius de nubibus cōgregatis à Deo non de aliqua nube quam ipse inequitet, intelligitur. Quoniāq; Poëta est etiam Dauid, & antiqui maximè conueniūt in theologia, apparet eum hoc loco de Deo dixisse, quale sæpe Homerus appellat Iouem νεφεληγερέτα, & κελαινεφῆ, nubium congregatorē, nigras agentem nubes. Crebrum apud eū epitheton. Singularis eius, & admirāda potestas, nubes nusquam apparentes, subito congregatas, horrorem terris præbere, campos, collesq; humore latè fœcundare. Qui si defuisset, inutilis fuisset creatio terrarum, quale mare sabulosum in Aphrica, & Arabia, vbi quod nunquam terra pluuia madesit, steriles harenæ, lapillorumq; aceruí cernuntur. Eoq; inter præcipua diuinæ prouidentiæ munera recensetur pluuia à scriptoribus Hebræis. Sciebant enim illarum vicinarum terrarum sterilitatem, & deformitatem, propter pluuiæ inopiam. Pro ascensu igitur in Hebræo est
Ascensus. רכובו rekubo, id est, equitatione sua. Et Hieronymus, Currum suum: pulchreq; locus ab Hebræis declaratur. Vt enim equus currit, & recurrit, agiturq; quocunque sessoris voluntas tulerit, sic eunt, redeuntq; semper nubes, interdum immorantur, vt habeant quasi ascensorem, qui eis inequitans, per omnem mundum eas agat, & impellat. Hanc pulcherrimam similitudinem non resonabat Græcum, quia simplicem ἐπίβασιν, id est, ascēsum meminit. Sic neque Latinum, sequens Græcum. Tria igitur commemorauit: primum, cælum extensum sicut pellem. deinde pluuiam cælestem, tum nubes aquosas: post hæc ventos. Hæc Aristoteles appellat μετέωρα, sublimia, alta, Aër, pluuia, nubes, venti, quorum autorem Deum prædicat, & collaudat, in eius voluntatem & potestatem referens res omnium hominum, ac terrarum communes, ex quibus omnia nata, & viuere dicuntur. Hæc autem sunt, Lux, aër, pluuia, nubes, venti. Quorum autor, quia mirabiles sunt, & ex eis viuimus, dignus est admiratione, & laude nostra. Græci non omnino hunc sensum sequuntur, sed putant hac comparatione ascensionis nubium, partim leuitatē diuinæ substantiæ designari, partim quòd visus sit interdū inuectus nube serena, sicut in monte Sina. Sed certè verior sensus est, quem Hebræi linguæ suæ proprietatem noscentes exhibuerunt. Ipsaq; comparatio est venustissima Et hic agitur de creatione rerum. Nō oportebat autem dicere quòd Deus vtatur nubibus pro vehiculo, nec quòd substantia eius sit leuis nubium instar. Non enim hæc cum superioribus sequuntur

Qui ambulas super pennas ventorum.

EST, vt dixi, hęc quoq; poesis plena sensuum diuinorum, figurarum, tralationum. Vt Poetæ Græci, & Latini, ventos fingunt barbatos, crinibus madentes, sic eis dedit F
Ambul. super pen. ventorum. alas Poeta diuinus, vocans ventorum celeritatem alas, & hanc dicens esse subiectā Deo moderariq; ab eo.

-Celsa sedet Aeolus arce.

Sceptra tenens, mollitq; animos, & temperat iras. A sacris enim scriptoribus fluxerunt. Fingitur ab eis Deus ventorum sedere excelsa tenens inclusos carcere ventos, noster autē insidere Deum ventis ipsis, quorum celeritatem, quocunq; velit, impellat, impulsas nubes agat, aut abigat, idq; subito, modò ad has, modò illas terras, nubes deferens. Eadem senserunt Græci. Hoc, inquit Euthy. designatur πανταχοῦ παρεῖναι τοῦτον, Vbiq; hunc adesse. Velocissimus enim est ventus, citoq; à terris summis, ad alias vectus, omnia discursat.

Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrentem.

QVID causæ fuerit, cur post res terrestres, de Angelis, quos verisimile est ante mundum, aut vnà cum mūdo creatos, scripserit, id forte dicēdum esset quòd superius ordinem Mosaicum sit secutus. Sed quoniā Moses nihil de Angelis scripsit, ipse quod sæpe fit, vt posteriores addant inuentis maiorum, cum rebus creatis voluit etiam Angelos ascribere, dans eis post res terrestres locum, quia descriptionem Mosis inchoatam prius

sc-

A sequeretur Angeli ergo à Propheta nunc adiecti sunt. Iam enim erant notissimi, nec, quod tempestate Mosis, eorum adorandorum imminebat periculũ. Possumus & hæc dicere, vno spiritu Prophetam, creationem induxisse, deinde aliud exordium fecisse, repetendo rẽ altius. Describturum nouum creationis ordinem inchoasse ab Angelis, deinde rerum visibilium exordia posuisse, vt appareat ante res terrestres, Angelos creatos eum dicere voluisse. Priores Angeli fuerunt, tum exordia mundi visibilis, pòst, ipsæ res terrestres. Loquitúrque de Angelis, non quidem de eorum substantia, & creatione, sed qualitate, functione, & celeritate, quibus facultatibus, igni, & ventis assimilantur. Quod & idem Græci agnouerunt, prudénsque Chrysostomus, ἐνταῦθα δὲ οὐ τί ποτε εἰσιν, οὐσίαν παρίστησι, Hic, inquit, non qua substantia sint, ostendit, sed eorum operationem, leuitatem, potentiam, celeritatem, vigilantiam. Ergo cùm ait, Qui facit Angelos suos spiritus: pro Spiritu, Hebraicè est רוחות ruchoth, hoc est ventos, quo celeritas eorum designatur. Non minus enim atque venti propter eximiam leuitatem, peruolant omnes mundi plagas, nulla re quantumuis crassa, & corporea, illis obstante. Is videtur verior sensus. Est enim & alius quòd omnes anion separati spiritus, seu venti, vel aërij dicuntur, incertũ, an propter similitudinẽ, quia sint inuisibiles, sicut vẽti, operãtes tamẽ mirabiliter nõ visi, aut quia sint eis corpora aëria, illo vel aëre subtiliora, quo sonos, odores accipimus, quos videmus ad nos pertingere, clausis ianuis, & fenestris, & si quod est corpus densius. Hinc fortasse dicti sunt πνεύματα, id est venti, quasi spirabiles, penetrabiles, habentes corpora aëria, sed ex aëre purissimo. Angelorum vera naturalis a Philone datur diffinitio, de Monarchia, ἀγγέλους ἀσωμάτους ψυχάς, οὐ κράματα ἐκ λογικῆς καὶ ἀλόγου φύσεως, οἵας τὰς ἡμετέρας εἶναι συμβέβηκεν, ἀλλ' ἐκτετμημένας τὸ ἄλογον, ὅλας δι' ὅλων νοερὰς, λογισμοὺς ἀκραιφνεῖς, μονάδι ὁμοιωθέντας. Angeli sunt animi incorporei, non cõstantes quẽadmodũ nos ex rationali, & irrationali natura. Sed irrationali parte carentes, sunt puræ in totũ intelligentiæ, rationesq́; segregatæ ab omni concretione, similes vnitati Platonici, & Christiani summa concordia fatentur dæmones aërios esse corpore, & habitatione. An autem idem de Angelis dici possit, nõ facilè nũc asseruerim. Tutior expositio, quam diuus Chrysostomus respexit. Nonnulli Hebręi credũt eos ventis comparatos, propter superius, cum ventos equitari, & agi à Deo diceret, tale quid, & Angelos iussis, & imperiis diuinis circumactos agere. Vbi ergo ait, Qui facit Angelos suos spiritus, est eadem vox spiritus, atq; superius, Super pennas ventorum. Ruach designat spiritum, & ventum. Superius Ventũ, id est ἀνέμους, Sept sunt interpretati, hic πνεύματα, quod & ipsum sonat quidem ventũ: accipitur autem pro spiritibus beatis, qui vt spiritus dicãtur, venti tamẽ nõ ita. Consentiunt ergo Græci, & Hebræi spiritus eos appellari propter velocitatẽ, non substantiã. Nam eorũ substantiã definire impossibile est, nedum difficile. Idẽ sensit Chaldæus adiecta vna dictione, qua dissoluat expliceto; Hebraicum. Qui facit, inquit, Angelos suos זריזין כרוחא veloces sicut ventum. Videtur autem vel eo maximè celeritatem eorũ dixisse, quia vocat eos malakim missos, quasi seruos veloces, expeditos, & quod sæpe Homerus ὀτρηρὰς ἀμφιπόλους, θεράποντας. Ea etiã de causa alati fingebantur, dicebãturq́; cherubim, id est *Malakim, missi.* *Cherubim.*

C volucres, alati, penniger. Sic & αἰθεροδρόμους eos ex hoc loco vocant Græci. Demõstratur ergo Deus autor mundi visibilis, & inuisibilis. Et de Angelis dicitur quod potest ab hominibus sciri. Nã particularem eorũ vitam, & substantiam, moresq́; nescientes, hoc certè ex scriptura scimus, eos esse missos, & seruos, ministrosq́; Dei, veloces item, vt qui à cælo in terras tantis spatiis intercedentes subito veniunt. Potest autẽ & ad hunc modum vetus descriptionis ordo demonstrari, quòd Angelos cũ rebus aëriis cõmemorauerit, quod & ipsi aërij & cælestes sunt, non tam corpore, quam habitatione. Nã si cælum exponimus aërem, & totam supernam regionem, decorum fuit cum rebus cælestibus, Angelos adnumerare, quorum genus è cælo est. Cœpit enim à luce, id est cælo, cælestiq́; orbe, inde ad omnia cælestia peruenit, cũ quibus etiã Angeli sunt. Sicut in alio Psalmo, Laudate eum omnes Angeli, laudate eũ omnes virtutes. Sunt etiã qui opinentur Angelos in aëre fuisse creatos, bonos, & probatos in cælum assumptos, malos in aëre remansisse. Est alius sensus Rabi Dauid, vt dicat, Qui facit Angelos suos, ventos, id est missos suos, vẽtos esse facit: præsto, inquit, ei sunt venti, parere parati, mittuntur ab eo in omnẽ mũdũ. Angeli eius, id est, missi sunt vẽti, quia mittuntur. Sic ministri eius sunt fulmina, quia mittuntur ab eo, seruiuntq́; eius imperio, sicut Homerus vocat eum à mittẽdis fulminibus τερπικέραυνον. Hanc autem expositionem ille induxit, quòd persistat psalmus in recensendis rebus aëriis. Quæ quidem mihi non probatur. Nã ex alio psalmo, quo dicitur, Laudate eũ omnes Angeli eius, apparet, & hic Ange-

los inter res creatas positos. I[n] Chaldæus posuit expresse [illegible] isgadoi, nuncios. Tum ineptum est ventos, vel fulmina Angelos vocare, nec credendum tam insolentem similitudinem vsurpatum Vatem fuisse, vt sacrosanctum nomen Angelorum fulminibus, & ventis dederit. Deinde ex præcedenti Psalmo perspicuè apparet, quos ministros, quos Angelos sentiat. Dicit enim, Benedicite Dominum Angeli eius, potentes virtute, qui facitis verbum eius, ad audiendam vocem sermonum eius. Deinde subdit, Benedicite Dominum omnes exercitus, siue militia eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius. Quibus testimoniis apparet non rectè Dauid interpretatum, Angelos, & ministros Dei, ipsos ventos, & fulmina. Nec vlli sano ac prudenti eius interpretatio placebit. D

Et ministros suos ignem vrentem.

Ignis vrēs. PRo, Ignem vrentem, Hebraicè est אש להט Es lohet, quod sonat ignem fulgurantem, splendentem. Et de fulguribus dictum affirmant Hebræi. In eo enim est vera cōparatio, quòd Angeli, quos & ventis cōparauerat, sint fulgure non segnius è cælo labētes ac fulmina, vel fulgura, quæ subito accēduntur, subito diffugiūt. Suntq; aptissimæ similitudines. Ac Græcum potest referre illud Hebraicū φλέγειν ignē flammātem, aptius certè, quā Latinum. Non enim vrunt Angeli. Nonnulli Græci putāt dictos eos πῦρ ἄυλον, ignem immaterialem. Verius autem est, vt sit comparatio, Micantes, & igneos dicit Angelos ob celeritatem. Nam & apud nostros, has dicendi formas inuenies. Manus iuuenum emicat ardēs. Quo animi præsentia, & celeritas, inflammataq; voluntas ostenditur. Incōprehensibilis autem est velocitas Angelorum, gerentium tam leuia corpuscula, vt spiritualia dicantur, corpora ea quidem rursum non corpora, propter tenuitatem, leuitatem. Taliaq; ea possumus fingere, quales, vt dixi, soni sunt, & odores, qui licet corporei, vno tamen ictu oculi, multa terrarum spatia contingunt. Exauditurq; subito sonus, delatus ad aures, penetratq; per omnia corpora. Lux item corporea subito per omnem mundum, à cælo in terras deuolat. Hæc & id genus similitudines à rebus nostris assumptæ, possunt exhibere nobis, corpora Angelorum quantæ velocitatis, quàm sint incorruptibilia. A nulla enim re lux corrumpi, nec sonus, nec odor potest, propter tenuitatem, læsionem aliorum corporum diffugientes. Credendum est item ea corpora, etsi magnitudinem fortasse non recipiunt, esse maiora longe quàm nostra, tanquam luces, multa circum lustrantes, tanquam sonos, latè se diffundentes. Iure igitur eos appellauit ignem fulgurantem. Sed nos prolixitatem effugientes, plura super his loqui recusamus. E

Qui fundasti terram super stabilitatem suam: non inclinabitur in sæculum sæculi.

ABsolutis rebus cælestibus, descēdit ad terrestres ac tametsi fundatio terrarū fuit primū in omni creatione opus, initio enim Domine terram fundasti: orditur tamen item à principio, quia totus deinceps sermo, ad terrestria pertinet. Primū opus apud
Lux *Fir.* *Ma. ber. li.* Mosen est lux, secūdū aër, tertiū reuelatio terrarū rerumq; terrestrium productio, sic apud F
Dauid fusius explicantē & addentē multa, primum cælestia, deinde terrestria traduntur. De miranda igitur terræ creatione primum loquitur. Mirabile autem, & cæteris poëtis, ac philosophis est visum, terram suspensam in medio aëre, circumrorante cælo, teneri.

Nam cùm dispositi quæsissem fœdera mundi,
Et lucis, noctisq; vices, tunc omnia
Consilio firmata Dei, qui lege moueri
Sidera, tellurem medio librauerit axe. Ouidius,
Nec circunfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis.

Qui fund. ter su. sta. Quod igitur Poëtæ dixerunt terram libratam, vel suspensam in medio aëre, sursum, ac deorsum existente aëre, & cælo: hoc Vates sacer, terram super stabilitates suas fundatam. Hanc autem stabilitatem, primum Græci iure interpretantur diuinam voluntatem omni re fortiorem, & consilium Dei, sicut dixit Claudianus, vt in sapientiam, voluntatemq; eius primum referatur. Secundo in rei naturam quod traditur à Philosophis, & ab Hebræis: omne enim graue natura tendit deorsum, leuia sursum ascendunt. Profundum totius mū-
Cælum vn. dictū græc. di est terra circunquaq;, sicut cælum circunquaq; est supremum, dictum à Græcis οὐρανὸς, quasi ὅρος ἄνω, extrema mundi meta, vltima diffinitio & determinatio. Et hoc naturale est.

Nam

A Nam si montem ingentem hinc, atque hinc homines inambularent, non quidem prorsus eorum vestigia essent inter se aduersa, sed inciperent contra se tendere, vt si mons esset ingens, & rotundus, procederéntque illi longius, iam eo deuenirent, vt vestigia eorũ essent contraria, & grauia ex vtraque parte contra se nutarent ad medium. Sic toto mundo, quoniam terra est latissimus ambitus, amplissimúsque orbis, fit vt quæ super inambulant, deuoluantur æquè ad imum. Terræ igitur grauitas, & rotunditas facit, vt contra se nutet, lineis tendentibus semper ad centrum. Hæc quidem, vt dixi, naturalia, sed mirabilissimum fuit ac diuinissimum opus terrarum è nihilo. Sola enim ex omnibus corporeis rebus terra cum aqua facta est è nihilo. Deinde in orbicularem formam dispositio. Effectum est igitur naturale quod consilio Dei fuit repertum, & dispositum. Quocirca rectè in voluntatem eius omnia referuntur. Non enim hanc naturam habuissent, nisi sua sapientia Deus præstitisset. Prima igitur omnium rerum fuit creatio terrarũ, quæ iutè dicitur fundatio, quasi fundamentum totius mundi. Et Hebræi ex philosophia dicunt, in rota, vel circulo, prius esse punctũ, deinde lineam circunduci, fieríq; orbẽ. Hæc Marcus quoq; ceu diuinus Philosophus cõsiderãs, Ac principio, inquit, terra vniuersa cernatur locata in media mũdi sede, solida & globosa, & vndiq; ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. Alio in loco, Quocirca si mũdus globosus est, ob eãq; causã, omnes eius partes vndiq; æquales, ipsæ per se atq; inter se cõtinẽtur: cõtingere idẽ terræ necesse est vt omnibus eius partibus in mediũ vergẽtibus, id autẽ mediũ infimũ in sphæra est, nihil interrũpat, quo labesactari possit: tanta est contentio grauitatis & põderũ. Porrò quod ait, Sta-
B bilitatem, Græcè bene ἀσφάλειαν, securitatem, infallentiam, inuacillantiam. Hebræi מכונתיה mekoneha, quasi columnas eius, sustentacula eius. Et Chaldæus על בסיסהא hal besisaa, id est super bases suas. Quo loco est nomen Græcum basis, sicut superius sindon. Dantur ergo bases terræ, & columnæ per similitudinem ædificiorum. Hieron. etiam in suo Psalterio posuit basem. Duóque miranda Deus fecit, quòd & terram in medio mundi de nihilo fundauit, inuenit, & eam ita stabiliuit, vt stet in æternum. Quod & Salomon, Terra autem in æternum stat. Porrò quod ait, Non inclinabitur, est בל תמוט bal timot, non vacillabit, non fluctuabit. Hinc appellatam dicunt, ἑστίαν, quasi stantem, fixam. Philon: ἡ δὲ μονὴ τῆς τοῦ κόσμου μέσον ἑστῶσα παγίως, ἑστία πρὸς τῶν παλαιῶν εὐθυβόλως ὠνόμασται. Aristoteles itẽ mirabiliter conueniens, immotam esse terram prædicat, vt si omnes Dij congregarentur, eam loco minimè dimouendam. Sitúsque terræ non declinat, etsi tota terra semper mouetur, & quæ sursum sunt, eunt deorsum, occulta veniunt sursum. Et quod dixit Latinus, Græcum secutus, In seculum sæculi, Hebraicè est In sæculũ, ועד ve ed, & vltra, quo tota æternitas designatur. Nã sæculum nõ est æternitas, si addas sæculum sæculi, vel sæculũ & vltra, infinita æternitas designatur. Chaldæus etiam dixit, In sæcula sæculorũ. Quodq; dicit terram in æternum non inclinatutam, non obstat quòd die nouissimo cęlum, & terrã diuus Petrus dicat per ignem resoluenda. Nam omnis theologia consentit, non perituras res, sed immutandas. Homerus de terra, eam Vestam appellans,

Nõ inclinabitur.

In sæculũ sæculi.

Et vltra. 2. Pet. 3

C *Ἕδρην ἀΐδιον ἔλαχε πρεσβηΐδα τιμήν.*
Æternam sedem, primum sortita decúsque.

Ingemiscitque omnis creatura, expectans filiorum Dei reuelationem, vt & ipsa fiat melior, & incorruptibilis.

Abyssus sicut vestimentum amictus eius.

VALDE locus is est perpendendus, & verior sensus è fonte petendus. Alioqui fecit tralatio, vt secus plerique interpretarentur, quàm autor scripserit. Est igitur sciendum Vatem hic canere, quòd cum terra, & aqua pariter, vt Moses ostẽdit, fuit creata. Nam Moses creationem aquarum non expressit, quia voluit eam cum creatione terræ esse comprehensam. est enim terra aquarum sedes. Qui scribit de aquis, indicat eas habere sedem. Moses autem memorauit abyssum. Non potuit qui terram dixit creatam, deinde nominans aquas, non eas etiam dicere fuisse creatas. Neque enim si terra creata est, aquę æternæ esse potuerunt, carentes sede, & lecto suo. Vt igitur Moses, immensam abyssum super terra incubuisse dixit, sic secutus eum philosophus iste sacer, vt in cæteris, etiam hoc loco prædicat creationem aquarum, eas incumbentes terræ introducens, creationem non exprimens, quia cùm terra sequitur. Et Moses creationem non expressit. Dicebat Moses, Et tenebræ erant super faciem abyssi. Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Ecce,

duobus locis aquas nominat, primum appellans eas abyssum, deinde suo nomine aquas. Prædixerat item Moses paulo antè Deum creasse terram: sic nunc post creationem terræ, subiecit aquas illas immensas terram vndique cingentes. Quare autem aquas immensas apposuerit creare, docuimus in Cosmopœia, quòd ex eis creandus esset aër, creandæ nubes, æthereæq; substantiæ, alluenda terra, vt arbores, & animalia, calore Solis confota, proderet. Mate multis partibus tota terra maius remanet et, vt terræ vapores ministrarentur, hisque sublatis, & densatis, immaduesceret. Hæc vetustissimæ causæ, cur cùm terra creata sit abyssus vasta, de qua Moses prius, & hic Psalmus scribit, ostensumque alibi etiam gentes antiquas, poëtas, & theologos, hoc agnouisse, & prædicasse E quibus Mercurius Trismegistus, non secus atque Moses de creatione scribens, ait, Γῆ καὶ ὕδωρ ἔμενε κατ' ἑαυτὰ μεμιγμένα. Hancque esse causam, quod Homerus secutus Orpheum dixit:

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα τηθύν.
Oceanum verum patrem Tethynque parentem.
Orpheus autem prius,
Ὠκεανὸς γένεσις πάντεσσι τέτυκται
Oceanus cunctis fuerat qui rebus origo,

Appellabant enim Oceanum, quem Moses abyssum, cùm terra omnium rerum causam, sed magis aquam, quàm terram. Igitur cum altissimis aquis terram in creatione, vt docuit Moses, obuoluerit, id Vates etiam prædicans dixit, Abyssus sicut vestimentum amictus eius. Quod Hebraicè verius, & clarius, תהום כלבוש כסיתו Abyssus sicut vestimentum, cooperiebat eam. Ex quo videmus sensum longè clariorem. Demonstrat enim quod superius prædiximus terram fuisse abysso contectam, tanquam vestimento, & inuolucro. Quare autem Septuaginta bis posuerint vestimentum, videlicet ἱμάτιον περιβόλαιον, fuit causa, quod verbum כסיתו kissitho, putarunt esse verbale, à cooperiendo, cùm potius tertia persona verbi sit, hoc modo, כסיתו nomen est, כסה כסוי כסיתו kasah, kissithi, kissithe, kissitho. Ideo Chaldæus pro eo posuit חפאתה, id est circundabat eam. Hoc ergo fecit, vt Græci, & Latini non antiquas illas aquas, sed quotidianum vsum aquarum, terras contegentium sentirent. Quod quidem, vt verum est, de aquis illis antiquis, terram nondum reuelatam, obruentibus, sic minime verum si sentias de aquis huius temporis. Neque enim cingunt, inuoluuntque sicut vestimentum, totam terram, sed maxima terræ pars est detecta. Euthymius igitur, quod offerebat editio, Septuaginta secutus, καὶ τὸ περιβόλαιον δὲ αὐτῇ τὸ χιτὼν ἥτοι τῆς γῆς, id est, Indumentum autem eius elementi, id est terræ, abyssus est, videlicet aquarum multitudo, quod est mare, tanquam vestimentum eā cundans, & super extensum. Chrysostomus item eadem sentit Vide, inquit, quanti vsus sit aqua, super cælo est, sub terra, circum terras. Eadem & Nicolaus, & tamen sciebat Hebraicè Nam Græci digni venia sunt Non ergo sermo est de temporis huius aquis, non de aquarum natura in vniuersum, sed de primordialibus aquis immensis, vt declarabunt sequentia. Et nos hunc locum aperimus, gratias Deo offerentes. Igitur etiam Hebræi secutus hugus suæ proprietatem, eo quo dixi, modo interpretantur, è quibus Rabi Dauid vt fiat res manifestior, Abyssus, inquit, sicut vestimentum operiebat eam, עתה כסר ארץ תהום הארץ מכוסה כמים כתחלת הבריאה Atha sapper, ek hatha haarez mekusa, bamaim, bethek bat haberiach. Nunc, inquit, memorat quomodo erat terra contecta aquis, in principio creationis. Prosequensque ait, Quia sic est natura aquarum, vt essent circum terram ex omni parte ambientes eam, quia ex omni parte stant super eam. Sed Deus benedictus sua potentia, & sapientia, congregauit eas in vnum latus, super terram. Et detexit superficiem terræ propter vsum plantarum, & animalium. Et hoc est, inquit, quod ait, Abyssus sicut vestimentum tegebat eam. A principio scilicet anteaquam congregarentur aquæ, erant coopertimentum terræ. Hæc Hebræus Clarus est igitur versus sensus, clara ratio quæ Græcos interpretes fecus sentire fecit. Abyssum ergo dixit illam Mosaicam. Est autem abyssus immensitas aquarum, dicta Græcis ab ἀπεραντὸς μαέω, καὶ βύω, imbuo, impleo, expleo, quasi inexplebilis, insatiabilis, profundus. Estq; idē abyssus, ac vorago. Hęc res etiā gētibus cognita fuit, præcipuè Mercurio Trismegisto dicenti in suo Pimandro, vbi de creatione ipse quoque disserebat: Γῆ καὶ ὕδωρ ἔμενε, κατ' ἑαυτὰ μεμιγμένα, ὡς μὴ θεωρεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Terra, inquit, & aqua in se commista manebant, vt terra præ aqua videri non posset. Hoc etiam est quod Septuaginta transtulerunt pro, Terra erat inanis, & vacua, ἀόρατος inuisibilis.

Super

A

Super montes ſtabunt aquæ.

HOc quoque loco erratum eſt, ex Hebraici ſermonis non animaduerſa proprietate. Nam Hebræi carentes præteritis imperfectis, ea ſæpe enuntiant per futura, cuius vſus plurima ſunt exempla. Hoc igitur etiam loco erat futurum pro præterito imperfecto. Septuaginta Hebraicum, vt habebat, reddiderunt στήσονται, & Latinus Græcũ ſecutus. Dicendum ergo, Stabant, immorabantur. Eſtq; ſermo de aquis illis immenſis, quas propter ingentes aceruos, cum Moſe appellat abyſſum. Tanta autem erat earum copia, vt montium cacumina ſuperarent. Hęc veritas eſt. Vide igitur quid à tralatione manare neceſſe fuerit. Non enim poterant Græci capere, quomodo ſuper montes ſtarent aquæ, niſi de fontibus interpretarentur, qui ne ſuper mõtibus quidem ſcaturiunt, ſed ad radices mõtium. Audi enim Euthymium ἐπὶ τῶν ὀρέων συναχθήσονται, καὶ πηγὰς δώσουσι καίτοι πεφυκότα καταῤῥεῖν. Quæ ſunt: Super montibus congregabuntur, & fontes facient, quanquam natæ ſunt, vt defluant ab excelſioribus locis. Vel aquæ conſurgent ſuper montes, ſublati fluctus maris, aut aquę. Hęc ille. Hęc fingere coactus propter interpretationem illam. Chryſoſtomus, & Apolinaris, & Athanaſius ſimilia quædam de fluctibus intumeſcentibus ſenſerunt. Nam & Euthymius eum ſenſum propoſuit. At quomodo pertinent hæc ad creationem? Hebræi verò etiam inquiunt, Super montes erant aquæ, tantus earum erat cumulus. Hæc igitur quanquam ſit verior expoſitio, ſunt tamen Hebræi qui putent hæc intelligi poſſe poſt creationem, vt dicat quid abyſſus quæ remanſit cingat terras, & in mari ſint etiam montes aquis

B tecti. Sed probatior ſenſus prior. Porrò in Græcis codicibus vbi legitur, περιβόλαιον αὐτοῦ, amictus eius, ipſi Græci monent dicendum αὐτῆς, vt referatur ad terram fœminei generis. Idq; dicunt cæteros interpretes tranſtuliſſe, tum inferunt, καὶ ὥσπερ ἐν τῷ μέσῳ κάθηται πᾶσα ἡ γῆ, Tanquam inſula in medio Oceani terra ſedet. Sed docui veriorem ſenſum. Quo enim referes, Super montes ſtabunt aquæ?

Hebræi imperf. pret. habent.

Stabunt. Aquæ.

Ab increpatione tua fugient.

HOc item loco eſt futurum pro præterito imperfecto, vt dicendum ſit, Ab increpatione tua fugiebant, vel fugerunt. Idq; admonent etiam Hebræi. Rabi Dauid præcipuè אשר במקום עבר והיום כמו חמם futurum pro præterito, & multa id genus inuenias. Exponendus igitur locus hoc modo: Quando tu vocem illam diuinam, terribilémque intonaſti. Congregentur aquæ in vnum locum, vt appareat arida, hac exaudita, præcipites aquę ferebantur, altiora deſerentes, & in cõcauas terrę partes proruẽtes. Hæc illa fuit miranda, vaſtáque increpatio. Eſt enim hoc loco tralatio à dominis ad ſeruos, à potentioribus ad humiliores. Vt ſerui audientes imperantem Dominum, præcipuè ſi contenta voce præcipiat, rapiúntque ruúntque, ſic Domino illo præpotenti mandante, fiebat aquarũ maxima confragoſáque ruina. Creberrimè autem per venuſtas tralationes, datur in ſacris litteris ſenſus, datur auditus, datur vox rebus inanimatis, vt, Exultabũt omnia ligna ſyluarum. Et, Cæli enarrant gloriam Dei. Pari tralatione datur auditus aquis illis, quòd audierint vo-

C cem Dei increpantem. Et forte eadem tralatio eſt, quòd datur Deo vox, datur increpatio. Qui potius voluit, & volendo iuſſit, non intonuit, licet ſine vocalibus inſtrumentis, poſſit intonare Illa igitur Dei increpatio, fuit voluntas eius, & naturalis exſiccandarum aquarũ inuentio: exhauſit autem eas per Solem, in aerem extenuatas, vt maxima pars earum in vapores aerios abierit, ſicut totum ferè mare, ſaltem omnia flumina, quæ intrant in mare, vna die, vt Ariſtoteles probat, in cælum reuocantur, vt tantundem quotidie detrahatur, quãtũ flumina importaſſent. Eóque mare non creſcit, quia tantundem detrahitur à Sole, quantũ à fluminibus infertur. Qualem autem fuiſſe putes, quantámque exſiccationem, quàm præcipitem, cùm recens natus Sol flagrantiſſimè aquam inflãmaret, & immenſa inter cælum, & terram regio, aëre repleretur. Linquebant igitur aquæ montes, præcipitésque in loca caua ſubſidebant. Volente Deo, cuius voluntati, & imperio nihil reſiſtit. Is eſt verus ſenſus. Nam ſenſus Græcorum, à ſuperioribus expoſitionibus dependet. Audi enim Euthymium, ἀπὸ τῆς σφοδρᾶς σου κελεύσεως, τὰ μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων πηγάζοντα ξηρανθήσονται. Ob vehemens imperiũ tuum aquę quę fontes in montibus faciebant, ſiccabuntur. Fluctus autem maris ſurgentes & intumeſcentes, cõprimentur. Sed, vt iam dixi, non in mõtibus fontes, ſed ſub montibus manant. De fluctibus autem maris non eſt hic ſermo, quia de creatione diſſeritur. Expoſuit etiam Chryſoſtomus eodem modo, quòd volente Deo, aquæ proprias ſæpe ſedes deſti-

Fugient.

Increpatio.

Aeris creatio. tiant. Apparuit verior sensus, clarus de creatione aquarum, de aperta, & de nudata terra, D
ingens diuinæ sapientiæ argumentum, eodem tempore, & aerem creatis per Solem, ad vitam animalium, & terras aperientis, vt nascerentur è terra, nata ab eadẽ nutrirentur. Quod nisi submotis aquis fieri non poterat. Simul duo diuina opera, omni laude, & admiratione, dignissima fiebant, creabatur ad vitam aër necessarius, terra reuelabatur. Eóque aëre creato, & aperta terra, simul animalia sunt exorta. Hæc Vates admiratus & Mosen secutus decantat. Fontium desiccatio non habet multum quod admireris. Increpatio autem hoc loco non propriè sonat reprehensionem, sed vocem vehementem, contentam, vocem cum fragore, & terrore. Et quod Euthymius dixit σφοδρὰν κέλευσιν, eadẽ locutione dicitur in alio Psalmo, Increpuit mare rubrum, & exiccatũ est. Quasi Deus imperiosè, regaliterque ei diceret, Discede, abi hinc. Quale cum ventis imperans Neptunus, Maturate fugam. Est enim & sacra hæc poesis. Mercurius autem Trismegistus, quod maximè obseruandum est, separationem aquarum à terra de creatione loquens, ait factam fuisse deinde dicit factam, vt menti placuisset. Ex quo videmus illum Deum Mosis, creatorem, & hunc, quem introducit Dauid, esse Mentem, sapientiam, filium Dei secundum à summo bono. Sic verò ait, διεχώρισται δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἥ τε γῆ καὶ τὸ ὕδωρ καθὼς ἠθέλησεν ὁ νοῦς. Separatæ sunt ab inuicem terra, & aqua, quemadmodum voluit mens. Hoc etiam est quod in Psalmo dicitur, Omnia quæcũque voluit, fecit Dominus in cælo, & in terra, in mari, & in omnibus abyssis.

A voce tonitrui tui formidabunt.

E

Formida. PRo Formidabunt, futuro, dices iuxta superiora, Formidabãt, præterito imperfecto. Est autem quod sæpissime fit eiusdem repetitio, expressiórque declaratio. Appellat imperium illud diuinum, increpationem, vocémque imperiosam: deinde crescente oratione, tonitru. Prius aquæ fugiebant, ruebántque, nunc formidant. Vocem igitur illam, & increpationem, vt scias quid esset, quámue vim haberet, vocat tonitru. Hoc pulchrè Euthymius exponens, Formidabunt, inquit ἀντὶ τοῦ τρομήσουσι φυσικῷ τινὶ λόγῳ. Id est, Contremiscent quadam naturali ratione. Quòd si aquę tremũt facto tonitru, multo magis decet nos,
Tonitru. qui sumus rationales, id perpeti, & contrahi. Hunc locum iuxta superiora declarãs Dauid, ait, Sicut quis aduersus alterum intonet, & ille territus, ac tremens aufugiat, sic aquæ terga vertebant, Voluntásque tua, inquit, erat eis vox tonitrui, festinabántque ad locum cautum.

Ascendunt montes, & descendunt campi.

PVRE, ac pleno harmoniæ carmine, post fugatas aquas, post enudatam terram, prosequitur bona hanc nudationem consequuta. Nã cum aquæ montes, & campos prius occuparent, nusquam loco, habitationéque apparente, vt primum voluntate, & imperio Dei his remotis, aperiri terræ cœperunt, surgebant montes in altum, campi depressi iacebant. Remotisque aquis apparuit diuersa facies terrarum, partim montibus extans, partim camporum vastitate complanata. Quod & Poëta Latinus, sicut alia ex isto carmine expressit, de Deo, quem ignorabat dicens. F

-Quisque fuit ille Deorum,
Iussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Pari igitur sensu ab vtroque dictum, de eleuatis montibus campísque depressis, & ex vno fonte sunt petita. Dispositionem quidem hanc montium, & camporum, factam à Deo prius in creatione terræ, par est, naturalibus causis si posset intelligi, ab eo iussis, ac dispositis. Nam crescere partim mõtes, partim diffluere, ratio docet. In radicibus eiúsque ter-
Saxa crescere, vt ossa. ram sic saxa crescere docemur, sicut ossa animalium, ex medullis teneris durescũt, & crescunt. Habéntque saxa montium suas venas, sicut metalla. Decrescunt autẽ in summo, semper aut pluuia, aut alio casu, eos diminuente, & ad vnum deficiente alluentéque terram, & saxa senio confecta cadunt. Campi autem remanserunt, vbi vena saxorũ defuisset. In quasdam autem mundi cauernas, & planiora loca mare subsedit. Hæc loci declaratio. Athanasius sicut & cæteri Græci, ex superioribus dependentem sensum præbuit, non eum scilicet, quem Dauid dedisset. Vult enim esse comparationem quandam, vt fluctus maris eleuati, montibus assimilentur: depressi, campis: ὑψούμενα, φησὶν, παρεικάζεσθαι ὄρεσιν. Elati, inquit, fluctus, similes sunt montibus, depressi formidine tua, tanquam planicies, & æquata terra fiunt. Euthymius etiam de fluctibus putat hæc dicta, quanquam & situm montium, & camporũ aliquantum

A aliquantum aspexit. Verior sensus iam claret. Fugientibus igitur aquis, montes extulerunt caput, campi subsederunt aperti, detecti aquis. Bene autem adiecit, In locum quem fundasti eis, vt omnia doceat eum situm, quem Deus voluisset, habuisse. Quod & Poëta Latinus retulit in eum Deum quem ignorabat, *In lo. quē fund. e.*

Iussit & extendi campos, subsidere valles.

Terminum posuisti, quem non transgredientur, nec conuertentur operire terram.

CVM montes, & campos descripsisset, montes datos pro claustris ipsi mari, aquísque summotis velit ostendere, ecce declarat, primum eos creatos, deinde datos pro claustris, tum inclusum eis mare transilire non posse, vt in eo etiam prædicet sapientiam diuinam, quod non solum mare submouit, sed dedit eas obices, ea claustra, his definitionibus, & terminis circunscripsit, vt transire inde nō liceat. Quanquam autem erat obscura oratio, cuinam diceret terminum esse præfixum, an montibus, an aquis: sensus tamen ipse declarat, quòd nunc ad aquas & abyssum reuertitur, præcipuè montibus, propter mare cōmemoratis. Et Chaldæus expressit, Terminum, ait, posuisti, fluctibus maris, quem non prætenbunt. Quod autem dicitur, Terminum posuisti, etiam Poëta Latinus à Deo factum intellexit: *Ter. pos.*

Tum freta diffudit, rapidísque tumescere ventis,
Iussit & ambitæ circundare littora terræ.

B Is enim fuit terminus præfixus, littora scilicet, sed præcipuè montes. Nusquam enim fere mare inuenias, quod non sit, aut certè fuerit montibus inclusum. Nam etsi planicies aliqua est, quæ mari non finitur, si tamen oculos vlterius tuleris, videbis circunquaque altissimas arces montium, quas à principio, terminum maris fuisse constat. Discedente autem mari, aut fluminibus, glebas, omnémque materiem semper aduehentibus, & de summis montibus saxa limúmque deferentibus, accidit vt maris ora repleta, non appareat antiquus circumobeuntium montium terminus, vetustate longinquior, sicut ad pontum Euxinum, & in Ægypto, quam totam Nili beneficium esse scriptores asserunt: Nilúsque dictus quasi νέα ἰλύς. Mare quoque Italicum, id est, Adriaticum, semper recedit, longiúsque abit à montibus, ad quos vsque in antiquá rerum creatione, mare peruenisse est probabile. Porrò quod ait, Nec conuertentur operire terram naturaliter quidem, sed prius diuinè. Ideo Aristoteles Deum, & naturam consociat. Mare non solum non transcendit hos terminos, vt etiam longius discedat semper in seipsum sese coarctás: sed & verissimum est, vt dixi, mare à principio circunquaque, saltem magna ex parte altissimis, & inter se, instar exercitus, complicatis montibus exilire non posse, vt terram habitabilem alluant. Quòd si alicubi accidit, vt mare terminum transierit, in vniuersum nunquam probabis, vbi terra esset, montibus oppositis, mare excurrisse, & montes transisse. particulare autem non præiudicat vniuersali. Nec verum est in vniuersum, nisi alicubi tantum: *Nilus.*

Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus, *Vt ps. 106. posuit desertum in stagna aquarū posuit flumina in de-*
C *Esse fretum, vidi factas ex æquore terras,*
Et procul à pelago conchæ iacuere marinæ,
Et vetus inuenta est in montibus anchora summis.

De conchis clarum est, posse eas terrestres, & marinas esse, saxeas inquam in montibus genitas, alias in mari. Anchoras autem potuit aliquis casus in montes tulisse, aut remásisse ex antiqua alluuione. Et summi montes possunt esse colles exigui, vbi aliquando mare fuerit. Hebræi quoque dicunt, Non conuertentur operire terram, sicut prius. Ideo dixit, Nō conuertentur, nō redibunt. Notat etiam Chrysostomus, hinc intelligi, non montium, istorúq; murorum fortitudinem efficere, vt ne mare transiliat, sed imperium voluntatémque Dei. Ipse igitur terminum posuit mari. *Conchæ Marinæ. Terrestres. Nō cōuert. op. ter.*

Qui emittis fontes in conuallibus: inter medium montium pertransibunt aquæ.

EADEM poëta Latinus:

Addidit & fontes, & stagna immensa, lacúsque.
Fluminàque obliquis cinxit decliuia ripis.

Illi etiam hæc à Deo facta, & reperta cognouerunt, & confessi sunt. Naturaliter autem

fontes in conuallibus confluunt, sed natura inuentū est Dei, vt aiūt boni Philosophi. Deus naturæ princeps, & moderator. Quod illi intelligentes, naturam nominantes, Deum item nominabant, priorem Deum, tanquam principem, primariumque causarum repertorem. Hoc illi non minus religiosè, ac nos prædicauerunt. Ac primum quod ait, In conuallibus, Hebraicè est בנחלים banechalim. Nachal propriè sonat torrentem, fossam, aqua viua irriguam semper, aquámque decurrentem. Sonat etiam conuallē, id est depressum inter montes locum, quo montanæ aquæ confluunt. Is locus Græcè dicitur φάραγξ, Hebraicè, vt ait Dauid, nachal, licet designet etiam torrentem. Sic enim, inquit, Et mittit eas vt discurrat in valles, quæ sunt inter montes. Et hæ vocantur nechalim. Chaldæus autem accepit aliud significatum dicens, Qui emittis fontes בנהרותא benacharutha, in flumina. Ac quanquā verū sit, fontes in flumina descendere, videtur tamen esse verum quod ait Dauid. Declaratur enim ex sequenti, Inter medium montium pertransibunt aquæ. Confluūt igitur inter mōtes aquæ vndique, de cauernis montium descendentes, quo nihil iucundius mirabiliúsque aspici potest. Huius causam referunt Hebræi hoc modo, Cùm Deus congregasset in vnum locum aquas, fecit vt essent salsæ. Eóque non discurrentes, ac motæ, emarcuissent, aëremq́; corrupissent. Idcirco fecit eas salsas, vt aër sanus esset, & corruptione immunis. Quas autē in arida reliquisset, dulces esse iussit, quia discurrerent, & in terrā absorberentur. E quibus fecit vt in loca humilia defluerent, vnde & animalia viuerent, & plantæ irrigarentur, vt aër refrigeraretur, humores corporibus suppeditarentur, aëris siccitas madesceret, quæ ex salsedine maris ad eum peruenit, & vt earum vagatu, terræ plantæq́; irrigarentur, odores existerent. Ideo, vagæ aquæ, & in diuersa tendentes dulces factæ sunt. Ad vsum rerum, nō emisit fontes, vt super terram voluerentur, ne inundarent plantas, & terrarum habitationem labefactarent, fecit vt in locis humilibus decurrerent, quæ sunt inter montes, qui dicuntur conualles. Aliæ per terram diffunduntur, quarum est nota vtilitas, quas autem deserta peragrare dedit, viatoribus, & cæteris animalibus voluit deseruire. Hæc illi dicunt, quibus nō causa fontium in conualles manantium, sed finis ostenditur. In conualles autem delabuntur è montibus aquę, ima petentes, quoniam ima petunt aquę: è montibus autem prorumpentium fontium causæ à philosophis scientiam mutuamur. Ideo philosophia theologiæ deseruit. Ferè enim montes sunt cauernis interius vastis patentes, in quibus frigidissimi aëris maxima copia colligitur. Hæc semper tum ob aerem frigidum, tum quia semper infernè aqua in cauernis colatur, quam pluuiæ terris demittunt, distillat, semper cauernæ illæ collacrymantur. Nunquam cessant rores defluere, pluitque illic perinde, guttæq́; perpetuæ deciduur, sicut cùm super terras incumbunt nubila. Ex illa pluuia, & perpetuis hinc inde destillationibus, flumen aut fons conficitur, propè, vel longius, vt faciliorem exitum nactus fuerit, erumpēs. Hinc ait Aristoteles, vasta, memorabiliáque omnia flumina à montibus defluere, Danubium, Rhodanum, Rhenum, ex vno eodēq́; monte Heluetiorū: Tagū, & Hiberum ex Pireneis, Euphraten, & Tigrin è monre Tauro, similiterq́; omnes. Vide igitur diuinū consilium creandorum montium, vide mirabilem, incredibilémque vtilitatem. Distinguunt, ornántque terras mare ne procedat, coercent, gignunt nobis fontes, & flumina, vt nos, & bruta animalia viuamus. Iure dignus est admiratione, & laude, rerum istarum inuentor, vt eum & admiremur sapientem, & collaudemus beneficum & clementem. Porrò in Hebraico non est Aquæ, sed tantum, Inter medium montium pertransibunt, fontes scilicet, quos prius dixerat.

In conuallibus. — *Inter med. mōt per. a.* — *Salsedo maris, quorsum. compútruisset.* — *Vt rebus prodesset, noluit emittere.* — *Causa fontiū, prorūpentiū è mōtibus.* — *r Iob. 28 b.* — *Montium tres vtilitates.*

D — E

Potabunt omnes bestiæ agri, expectabunt onagri in siti sua.

VTILITATEM aquarum per conualles scatentium ostendit. Quis enim credat aliā ob causam, fontes à Deo repertos, quàm vt animalia biberent? Et tamē si naturam montium aspicies, necessariò propter latissimas cauernas à Sole & calore remotas, fontes efficiant. Sed Deus inuentor rerum, tanta solertia, tam profunda sapientia res suas disposuit, vt factæ naturales fuerint, vnáq́; res plures vtilitates habuerit. Aquæ autē, & fontiū vsus in Oriente, vbi hæc cogitabantur, & decantabantur, magnis laudibus celebratur, regionibus Sole ardentibus maxime necessarius, vt fons aquæ sit nectaris cęlestis loco. Ardent enim omnia flammis solaribus, & sæpe decem dies, & plures per ardentis sabuli aceruos viatores, nusquā aquā offendentes eunt, oneratos aqua camelos adducunt. Cū primis autē ex animalibus memoratis onagrū, in cuius reddenda causa Hebræi cū Græcis conueniunt, Græci dicūt hoc animal esse κατάξηρον καὶ διψάδες, exustū, & sitibudū: Hebræi quia sit animal

Pot. quib. inter best. — *Iudæa, in oriente.* — *Onager.*

Aanimal syluestre, deserta semper incolens. Ideo dicitur ὄναγρος, id est asinus syluestris. Dixerat enim Bestiæ agri, Græcè θηρία, propriè animalia syluestria, Hebraicè חיות chaioth, feræ scilicet campestres. His dicit à Deo potum suppeditari in locis ardētibus. Ideo memorauit cum primis onagrum, animal regionibus Orientis domesticum, ignauum, pauidum, tantùm asinus. Conueniunt autem ibi animalia ad vnum aliquem fontem, vnde prouerbium, cuius Aristoteles etiam meminit, Semper noui quid affert Aphrica. Miscent enim mutuo sese diuersásque species, & mōstra pariunt. Obseruandúmque quod admonent ex isto loco Græci. Si diuina prouidentia sese ad viles animantes inclinet, multò magis curaturam res nostras. Atque ad rerum quoque creationem pertinet, post principia terrā, & aquam, montes, campos, terminos, fontes in collibus, animalium creatio, & alimentum. Best. agri. Aphrica, inter noui. Math. 6.

Super ea volucres cæli habitabunt: de medio petrarum dabunt voces.

PRo, Ea, eas, dicendum est Latinè. Refertur enim ad aquas, quæ tametsi Græcè neutro genere proferuntur, diciturq́; hoc loco, ἐπ' αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσει, tamen Latinè vt aquas intelligas, sicut apparet Hebraicè, & Græcè, dicendum Eas. Pro Super ea. perris quoque in Hebraico est עפאים iphaim, quòd potius sonat frondes, folia, ramos. Dicendúmque, De medio arborum. Et Hier. hoc intelligens in Psalterio Hebraico transtulit, De medio nemorum. Et Rabi Dauid exponens hoc verbum dicit, עלי העץ והם vehem ale haez. Et hæc sunt folia arboris. Loquitur igitur de volucribus aquaticis, stagna, lacúsq; in- Petra.
B colētibus, vel in vniuersum de omnibus quibus ad fontes, & flumina sitientibus, necesse est confugere. Hócque Græci, & Hebræi pariter exponunt, περὶ τοῖς ὕδασι τῶν ποταμῶν ἐν ταῖς ὄχθαις τὰ πετεινά, ὅσα φίλυδρα, κατασκηνώσει, Propter aquas, inquit Euthymius, fluuiorum in ripis volucres habitant, quæ aqua delectantur. Sic & Hebræi. Porrò quod ait Super ea, Hebraicè Supersignat etiam, iuxta, propè, vt dicar, iuxta ea, propter ea. Obseruant etiam Hebręi, volucres maiores ex parte aquaticas esse natura. Vnde in Mose pisces, & volucres simul ex aqua nasci iubentur. De quo suo loco. Ea igitur est venustas, ea diuina quædam rerum pulchritudo, quod montes, & colles ascendunt. Campi strati latè iacent, fontes scaturiunt, riuos & flumina efficiunt. Huc coëunt feræ ad potandum, circunquaque autem demulcentes auras volucres, ex arboribus frondiferis concinunt, vt Poëta de fluuio Tyberino:

In mare prorumpit, variæ, circúmque, suprâque
Assuetæ ripis volucres, & fluminis alueo,
Aethera mulcebant cantu, lucóque volabant.

Et Homerus de antro Calysponis:

Ἔνθα δέ τ' ὄρνιθες τανυσίπτεροι εὐνάζοντο,
Σκῶπές τ' ἴρηκές τε, τανύγλωσσοί τε κορῶναι
Εἰνάλιαι, τῇσίν τε θαλάσσια ἔργα μέμηλεν.

Et,

Hic volucres habitant pictæ, atque ingentibus alis,
Bubóque, accipitrésque, & longo gutture cornix,
C *Aequoreæ, quibus est mos vitam degere in vndis.*
Hic ver purpureum, varios hic flumina circum,
Fundit humus flores, hic candida populus antro,
Imminet, & lentæ texunt vmbracula vites.

Vterque igitur volucres iuxta aquas cōstituit, cōcinentes. Quod à nostro prius dictum est. Nec vel noster, vel Latinus poëta dicunt è petris, aut ripis tantum volucres concinere, sed ex arboribus iuxta ripas fluuiatili humore grandescentibus & frondescentibus, vt vtraque volucres ad canendum inuitent. De mediis ergo arboribus, & fruticetis, ramísque sentias. Itaque non propriè acceptum est ab Euthymio, Ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν, τὰ ὕδατα δηλονότι. ἐκ πετρῶν γὰρ ἐκπορευόμενα μετὰ ῥύμης. &c. De medio, inquit, petrarū dabunt voces, aquæ videlicet. E petris enim protūpentes cum lapsu, & sonitu, tantū non animalia quidē inuitant ad bibendū, homines autem ad laudem eius qui ex arentibus saxis naturā humentem affatim elicit. Hæc quanquā vera sunt, à Vate tamen dicitur, quòd volucres cōcinunt, è mediis arboribus, in ripis frondescentibus. Quod maximè cognoscitur ex Hebraica voce עפאים iphaim, quæ non propriè sonat petras, sed potius ramos, frondes, arbores. Rabi quoque Dauid, quod dicitur, De medio petrarum, exponit עלי העץ והם Et hæc sunt folia arborum. Nec arbores, inquit, sed ramos, aut folia, quia plerunque ingentes arbores & frondosæ iuxta ripas fluminum assurgunt. Credóque Septuaginta petras intellexisse ripas

fluminũ frondentes, arboribus opacas. Quódque Hebraicè dicitur, Dabunt vocem, Chal- D
Dab. voces. dæus adiecit, vocem זמר zemar, id est, cantus, modulatus, vt Virgilius:

Aethera mulcebant cantu.

Hẽ habitabũt. Sunt etiam hoc loco duo verba, alterum Hebraicum, alterum Græcum, similia, eiusdem significatus in eadem re, vt intelligas linguam Græcam ab Hebraica fluere. Dicitur Græcè,
Hebr. Super ea volucres cæli σκηνώσει: Hebraicè ישכנו iscon. Ex quo videmus scenam Græcum, ab Hebraico descendere, sheam. Illud item si cui fortè hæc obseruatio placeat, potest hic animaduerti, Hebræos non seruare numeros in verbis. Et sæpe nominibus singularibus adiungere verbum multitudinis: sic viceissim. Hic enim dicitur, super ea עוף־השמים ישכון auis cæli habitabit. Deinde, De medio petrarum יתנו קול dabunt vocem. paulo antè, Potabunt כל־חיתו omnis bestia, fortè quia collectiua sunt.

Rigans montes de superioribus suis.

POSTEAQVAM executus est venustatem, decorem, vtilitatem, quæ percipitur ex aqua, eáq; omnia dixit quæ pertinent ad aquas, fontes, & flumina, cum aquis illis primordialibus, de quibus sermonẽ de rerũ creatione agens, instituerat sequentiamque ordinem Mosaicũ secutus, ad arbores, & plantas è terra natas se recipit. Plura enim diuina opera, tertia die simul facta docet Moses. Summotæ sunt aquæ, ex quibus marinæ ad vapores aërios remanserunt, ex his aër in cauernis conceptus fontes & flumina ad vsum animalium, & pulchritudinem terrarum emittit. Tum tellus ipsa patefacta germinauit E imperio Dei plantas. Quæ cum natæ essent, eodem humore eas crescere, & nutriri necesse erat, quo natæ essent. Ideo Moses, cùm terram apertam dixisset, intulit plantarum satum, tum irrigationem cælestem. In recapitulatione autem, antequã terra produceret, dixit, Et fons ascendebat de terra, & irrigabat vniuersam faciẽ terræ. Tunc subiicit, Et produxit Dominus de humo, omne lignũ frondosum. Hoc igitur noster imitatus, dicturus de agrorũ vbertate, de plantis, & arboribus, orditur ab illo fonte qui ascendebat è terra, eámq;
Superiora. vniuersam irrigabat. Quem autem dixit Moses אד quod Sept. trãstulerunt, πηγὴν, Hebraicè, sicut Aquilas & Symmachus verterunt irrigationem, sonat vaporem, nubem. Hoc appellat Dauid, Superiora eius, scilicet Dei. Conueniúntque Græci, & Hebræi, hæc superiora exponentes, Dauid מעליותיו Et hæc sunt nubes. Euthymius, Ὑπερῷα δὲ νεφέλας λέγει, ἐκεῖθεν γὰρ τὰ ὄρη ποτίζονται. Superiora, inquit, nubes dicit. illinc enim montes irrigantur. Apollinarius item, Τινὲς δέ φασιν, τῆς θαλάσσης εἶναι τοῦτο τὸ ὕδωρ, διὰ τῶν νεφελῶν ἀναπεμπόμενον. Quidam, inquit, senserunt hanc aquam esse marinã, per nubes attractã. Verè quidem pluuia est aqua marina, sed non per nubes attracta, sed in nubes conuersa. Quare autem præcipuè montes meminerit irrigari à Deo, pulchrè Hebræi, & Græci docent, Hebræi quod mõtes sint sicciores, & quia
Ps. 146. possint campi deductionibus fluminum, ac fontium ab hominibus irrigari: Græci quòd in montibus præcipuè fœnum producatur. Et quasi mõtes, multo magis omnis terra, è montibus, aquis in plana delabentibus. Superiora igitur nubes intellige, quæ iure dicuntur supe- F
Thes. dei. riora Dei. Appellant enim sacræ litteræ, pluuiam, & ventos, thesauros Dei. Et Chaldæus
Rigans. בית גנזא id est, domum thesaurorum dixit, pro eo quod Hebræus, Superiora eius. Congruè cum Hebraico Græcè dicuntur μετέωρα. Latinus pulchrè vertit, Rigans, quod Græcè est ποτίζων, cùm non dicunt vocem Latinam inueniri respondentem, nisi dare bibere, propriéque sonat, potum dans montibus, ex Hebraico משקה meshake.

De fructu operum tuorum satiabitur terra.

EST, vt dixi, in sacris litteris pluuiarum summa commendatio, & admiratio, in eo maximè creator laudatur, & extollitur. Hebræi concordant cum Græcis pluuiam fru-
Fruct. operum dei. ctum Dei dicentes, Nubes opus diuinum: fructum autem nubium ipsam pluuiam. Si enim superiora Dei vocauerat nubes, iure etiam opera Dei eas dicit. Sunt ergo nubes, & superiora Dei, & opera eius. Ipse enim fecit ascendere fontem, siue vaporem de terra, ex quo vapore, diuinus fructus pluuia nascitur. Patérque pluuiæ vocatur Deus in theologia. Est enim res diuina, summæq; sapientiæ, eóq; inter mirabilia eius recensetur. Loquésq; cum Iob Deus, Nunquid, inquit, pluuiæ es pater, aut quis genuit rores cælestes? Sicq; Deus pluuiæ pater, fructus & proles pluuia ostenditur. Chrysost. quoque, Ἔργον τοῦ θεοῦ λέγει τὸν ὑετὸν, ἀφ᾽ οὗ πλουτεῖται πλησμονῆς ἡ γῆ, opus Dei pluuiam dicit, à quo tellus vbertate ditatur. Et Euthymius, Nonnulli, inquit, τὸν καρπὸν τῶν ἔργων αὐτοῦ τὸν ὑετὸν ἐνταῦθα προσαγορευθῆναι λέγοντες ὡς καρπὸν

Καρπὸν τῶν οἰκονομικῶν αὐτοῦ, fructum operum ipsius, pluuiam hic appellari dicentes quasi fructum prouidentiæ suæ. Iure etiam dixit, Satiabitur, quia de agrorum siti sermo est. Et pluuia tale quid efficit, quod Poëta expressit, Ruta natant fossis,

Et fœdam glomerant tempestatem hymbribus atris,
Collectæ ex alto nubes: ruit arduus æther,
Et pluuia ingenti sata læta, boumque labores
Diluit, implentur fossæ, & caua flumina crescunt.

Deinde Virgilius etiam patrem pluuiæ nominat.

Ipse pater media nimborum in nocte, corusca
Fulmina molitur dextra.

Hæc tametsi natura fiunt, à Deo tamen fieri, & illi prædicabant. *Natur. op. Dei.*

Producens fœnum iumentis, & herbam seruituti hominum.

DE fœno, & herba, certa ex Hebræis, & Græcis differentia. Fœnum quòd sponte sua nascitur, herbam autem quæ opere humano adhibito, vt est triticum, omnésque generatim segetes, tum olera, omniáq; hortensia, quibus ferendis homo & colendis desudat. Pro seruitute igitur est עבודה abodah, quod tametsi sonat seruitutẽ, signat tamen hic propriè cultũ: vnde cultores Dei dicuntur abdim. Cultúmq; appellat sudorẽ, quo sibi victũ parare iussus est homo. Potest tamẽ herba, iumentorũ intelligi, quæ humano opere crescat. *Fœnum. Herba. Seruitus. Iumenta.*
B Ideo pro herba, Hierony. fœnum transtulit, Et fœnum seruituti hominum. Pro iumentis *Ge.1.d.97*
autem Græcè κτήνεσι, id est, pecoribus, Hebraicè behema, quod bestiam, quasi vestiam, siue vostiam designat. βόσκω autem bosco, est pasco. Dicitúrque propriè de bestiis maioribus, quæ iumenta appellari solent, minores, sunt pecora: quanquam facilè confunduntur.

Vt educas panem de terra, & vinum lætificat cor hominis.

COMMEMORATO cibo iumentorum, cibum humanum persequitur, tria præcipuè quibus humana vita sustinetur referens panem, vinũ, & oleum. Ac videtur declarare repetendo quod dixerat, Et herbam seruituti hominum. Hæc enim est herba, panis scilicet humano labore, (quam seruitutem Septuaginta dixerũt δουλείαν) parta. Ac vbi dicit, Vt educas, Græcè, & Hebraicè potest referri ad aliquem tertium, להוציא lehozia, ad extrahendũ, Græcè τὴν ἐξαγωγὴν, vt referatur ad laborem, cultumq; humanũ, quo laborando educunt panem è terra, auxilio hymbrium cælestium. Ac panis Hebraicè dicitur לחם lechem, quod sonat simpliciter cibum, κατ' ἐξοχὴν, panem, in omni cibo præcipuum. quod testatur & Rabi Dauid ולחם הוכלל לכל מאכל velechem hukelal le col maacal, Lechem, ait, vniuersum dicitur omnis cibus, præcipuè autem panis, quia semper eo vtimur. Sicque exponunt dicentes seruitutem, siue cultum humanũ in eo esse præcipuè, vt panis suppetat. Vinum item educunt è terra homines, quod lætificat humanum cor. In quo vtilitatem eius declarauit. *Educere. Panis. Vin. lætifi. cor hom.*
Dulcedine autem, & sapore dum hauritur, & in palato lætificat, haustum autem, calorem
C dat membris, sitimque depellit, vt tres simul voluptates efficiat: Primam, dum hauritur, dulcedine titillans gustum: tum sitim quæ infestabat, tristitiámq; afferebat, depellens, haustum, calorem cordi, membrisque adhibens. Sicut autẽ tristitiæ comes est frigiditas (nam & mœrentes & pauentes rigescimus. vnde Græcè idem est timere, ac frigescere ῥιγεῖν) sic calefactio efficit lætitiam, frigus contrahit, contractio mœror est, calor diffundit sanguinem, vnde lætitia. Est enim lætitia sic diffusio sanguinis, sicut mœstitia, contractio, fuga, perturbatio. Hinc Græci quomodo lætitiam vinum efficiat, docentes dicunt θεραπεύειν καὶ ἀνεὶς αὐτὴν, id est, Demulcens, & remittẽs ipsum scilicet cor. Et lætificare illi dicunt εὐφραίνειν, quasi mentem, siue cor disponere εὖ & φρένες. Homerus etiam vinum appellat μενοεικέα, quasi dulciam mem, suauem, lætumque faciens animum, & μελίφρονα. Ac Hebræus de corde dixit, siue, vt mos eius linguæ est, cor pro anima tota accipere, vt, cogitationes ascendere in cor, quod nostri in animum, & mentem. Et Homerus,

Εἴπεθ' ὅπως ὑμέας κραδίη, θυμός τε κελεύει.
Dicite cor quæcunque iubet vobis animusque. Aut φυσικῶς, quoniam propria cor sanguinis est sedes, illícq; sanguis, vel diffunditur, vel contrahitur, relictis venis ad arcem confugiens: & quia in sanguine calor existit, corpus simul, & pallidum, & frigidum fuga sua efficiens. Hinc hausto vino, incalescit corpus, & animus ex συμπαθείας & exhilarescit, & color accedit melior in vultu, sanguine sese vsquequaque diffundente. Ecce igitur diuina prouidẽtia

quæ non tam quæsiuit, vt viueremus, sed etiam vt iucundè, & suauiter viueremus, vt quod D grauissimus Orator dixit, interdum hæc ἀτόπου, Epicurea fuisse videatur.

Vt exhilaret faciem in oleo, & panis cor hominis confirmet.

Exhilaro. EADEM dicit, vt moris eius est, dicta sua semper augere, & efficere repetẽdo clariora. Oleum autem nondum nominarat. Exhilaratio quidem vultus, quam oleo tribuit, duobus modis etiam Hebræis testibus, potest intelligi. Aut enim vnctio corporis indicatur, quo solebant veteres oleo perungi. Sæpe docet Homerus, cùm hospites inducit, hospitio amicorum receptos, lauasse pedes, & corpus oleo vnxisse, vt in Odyssea de Telemacho à Nestore recepto.

Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ

Ast vbi lauit eum, corpusque perunxit oliuo.

Aut ad lucernam refertur, cuius lumine facies, & oculi exhilarescunt. Hunc sensum declarans Dauid ait, sic etiã oleũ è terra, humano labore educitur, quo vescẽs homo להצהיל פנים משמן illustrat, & claram facit faciem suam. Deinde addit, Etiam noctu lumen per ipsum facit. Ac quoniam Hebraicè est, Vt exhilaret faciem, משמן mishamen, ex oleo, vel de oleo: credit hũc esse sensum, vt è multis cõmodis, quæ percipimus ex oleo (nam eo vescimur, eo & corpus inungimus) vnam præcipuã vtilitatem, Vatem nominasse, quòd eo faciem illustramus in tenebris, apparentéq; lumine irradiamur, oculi quoque ac vultus, mira lætitia afficiũtur. Hæcq; fuit diuina vtilitas ex oleo, maximi in rebus mortalium ponderis. Hunc autem sen- E sum exibet, quia videtur esse partitio de oleo, non omnem vtilitatem, sed vnam præcipuã, scriptore nominante. Potest igitur duplex faciei exhilaratio per oleum intelligi, aut lucernæ, aut vnctionis. Nam quòd faciem vngerent oleo Hebræi, Euangelium indicat: Oleo caput meũ non vnxisti. Et, Cùm ieiunatis, vngite capita, & facies lauate. Hunc etiam sensum, videtur vox Hebraica demonstrare, pro Exhilarare habens, להצהיל hazhil, quod sonat clarã facere, & pellucentem. Relucet autẽ oleo facies. Et pro eo, Chaldæus dixit לאנהרא lenahara, ad illustrandum. Vterque sensus defenditur. Porrò quod ait, Et panis cor hominis confirmet, idem quod Homerus sæpe, καὶ ἄλφιτα μυελὸν ἀνδρῶν, Panem, seu farinam esse medullam hominis. Sic Hebræus substantiam, & robur hominis dixit panem. Vt autem Homerus farinas ad medullam retulit, licet ex farina fiat panis, panis esus in sanguinem vertatur, vnde existit spiritus, & vita: medulla verò potius ossiũ sit origo: sic Hebræus refert panẽ ad cor. Diximus enim Hebræis dari principatum, dari cogitationes, totámque vitam ipsi cordi, ipsam animam, ipsámque vitam, cor appellantibus. Est enim etiam cor Latinè quasi Græcum κῆρ, quo anima etiam dicitur. Dicitur autem confirmatio cordis, quasi vitæ solidatio. Valentissimus enim (ait Celsus) cibus est panis. A corde est omnis vita sensibilis. Inde sanguis, inde robur. Qualis autem cibus: talis sanguis, qualis sanguis, talis cordis affectio. Omnis digestio fit per calorem cordis, conuertentis cibos in sanguinem, & corpus omne irrigantis. Quod si ex fame sequitur totius corporis debilitatio, sequitur autẽ, quia calor cordis non habens quod absumat, quidquid circumiacet sanguinis absumit, & membris non F reparatur sanguis: vtique in contrarium, totius firmitatis, ac roboris causa cor erit. Robur autem membra accipiunt à sanguine, & medullis, licet & ab aliis causis, sic à corde existit debilitatio, quoties non pascitur, non solidatur. Hebraicus etiam tropus dicere cor à cibo confortari. Quem alibi quoque inuenies. Accipiam, inquit, buccellam panis, & confortate cor vestrum. Sic Homerus etiam, vt dixi, imperium dat cordi,

Εἴπεθ' ὅπως ὑμέας κραδίη, θυμός τε κελεύει.

Dicite vos animus quæ córque suaserit ipsum.

Sic firmamentum panis etiam dicunt, siue substantiam, ὑπόστασιν, quo stat homo, viuit. Hinc Græci βίον, appellant non solum vitam, sed id quo viuitur. Tandiu enim viuimus, quandiu nutrimur. Ex intima igitur philosophia datur cordi, totius corporis solidatio, Corroborato enim hoc principali membro, vita ipsa existit. Corroboratur autem cibo, vt etiam Homerus à principali membro, corde totum hominem denominat. Nam cùm ait,

Καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ.

Τέτλαθι δὴ κραδίη, καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης

Cor patere istud, nanque hoc, & maiora tulisti.

Cor tanquã seipsum totum ille alloquebatur. Sic apud Hebræos à præcipuo membro, potest homo, & vita sensibilis esse appellata, & potius confortat cor hominis, id est totam vitam,

Atam, totum hominem. Stante etiam corde, stat totus homo, corde tremente, omnia membra labant. Ideóque Homerus,

Καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ
Tum genua, & cor extemplo soluuntur Vlyssi.

Genuum resolutionem ex solutione, & pauorem cordis præcedente innuit. Sícque apparet, & firmitatis, & debilitatis cor esse principium.

Saturabuntur ligna campi, & cedri Libani quas plantauit,
illic passeres nidificabunt.

NECESSE est hoc ordine historiam texere, vt prius exposita vna re cum his quæ cohærent, redeamus eo vnde digressi fuissemus. Dixerat autem a pluuia, montes irrigari, secutus est præcipua quæ de pluuia prouenunt, ea videlicet, quæ pertinent ad genus humanum. Ad arbores redeatius, & ipsas dicit irrigatione crescere. Ligna campi, dicit arbores latè in campis virescentes. Ligna enim arbores dicunt Hebræi. Et pro lignis, Chaldæus posuit lanaia, id est arbores. Obseruandum autem quòd Hebraicè non dicitur, Ligna campi, sicut Septuaginta ξύλα πεδίου, sed ligna Domini, quod apparet ex sequenti, quas plantauit. Ligna enim præcipuè vnius sacri montis Libani decantant, sicut Poëtæ, Hyblæas apes. Fortè ligna Dei intellexit Paradisum terrestrē, qui semper dicitur Paradisus Dei. Talia, inquit Ezekiel, ligna non fuerunt in Paradiso Dei, Æmulata sunt enim omnia *Ligna cam.*
B ligna quæ erant in Paradiso Dei. Ligna ergo Dei dixit Paradisiacas arbores. Quod si non placet, interpretare de monte Libano, aut de cedris excelsis, quasi diuinis, sicut Homerus εἰς ἅλα δῖαν, mare diuinum appellat, nimirum immensæ magnitudinis. Et Latinus os sacrum, maximum ossium. Nihil est autem illo aspectu iucundius, & admirabilius, quam cùm vestitos arboribus montes, & campos, & totam quasi terram picturatam intuemur. Hinc omnis locorum descriptio, arbores cum primis habet. Asserit autem cedros ipsi Deo, propter altitudinem. Omnia enim excelsa, & magna Deo scripturæ adiudicant. Vt montes Dei, cedros Dei in Psalmo, hoc loco ab eo plantatas. Potest etiam, vt Hebræi asserunt, harum arborum satum Deo vendicasse, quia superius eam induxerat, quæ humano cultu crescerent, sunt autem alia, miræ etiam magnitudinis, ad quæ cultus hominum non aspiret, sed suapte vi crescant. Quod in naturam quidem, sed principaliter in Deum quasi satorem, & cultorem est referendum. Cedros autem præcipuè nominauit quòd sint in syluis cęteris arboribus proceriores. Arbor est, vt Dioscorides ait, iunipero folijs & baccis similis, ac nisi altius cresceret, iuniperus esset. Hæ in Iudæa, & Oriente præcipuè nascuntur. Quoniam igitur & irrigationem Deo tribuit, iure etiam satum harum arborum, & augmentum, & proceritatem. Ipse enim præstitit, vt hæc plantarum varietas existeret. Ipse genitricem terram, ipse patrem hymbrem creauit. Formas item seminibus dedit, & ante semina, terram fecit prolificam. Ex hoc loco videre est, quantum illi fallantur, qui ne Deum, qui dicitur Paradisum plantasse, hortulanum faciant, quas-
C dam commentitias ideas, non veras illas, pro Paradiso asciscunt. Quod quidem mirum est etiam Philoni placuisse. Esse locutio sermonis Hebraici nota, qua datur Deo, plantatio cedrorũ, nec potes hic ideas asciscere. Et Euthymius ἐφύτευσας δὲ ἀντὶ τοῦ ἀνῆκας προστάγματι, quod est, Plantasti, pro eo quod est, imperio produxisti. Dixit autem Cedros Libani, mons enim est Syriæ notus vatibus Hebræis res suas canentibus. Sicut Poëtæ Græcorum insatiabiliter, suas Hippocrenes, suos Parnasos, & Helicones, & Mænalos decantant, Latini Soracte. In eo quoque diuina prouidentia est mirabilis, quòd auiculis etiam tecta, domósque parauit, vt arbores excelsæ, & decorem in syluis, montibúsque præstent, & auibus nidos. Latibula dedit feris, nidos auibus, alias arbores fecit fructiferas, alias auium nidos. Pro eo autem quod στρουθία Septuaginta dixerunt, quod Latinus vertit, passeres, Hebraicè sunt צפרים zipporim, quo generaliter omnes aues appellari Hebræi testantur, de quo Rabi Dauid: Ve zipporim hem celal lecol ha ophoth. Zipporim vniuersale ad omnes aues vt non de solis passeribus sit sermo. Quanquam Græci hoc non ignorarunt, è quibus Euthymius διὰ δὲ τῶν στρουθίων, καὶ τ' ἄλλα τοιαῦτα ὄρνεα, Per passeres, etiam alias aues sentias. Nam etiam Græcè inuenies omnes ferè auiculas στρουθία vocari.

Cedri. *Plantare.* *Gene. 2. b.* *Libanus.*

Herodij domus dux est eorum, montes excelsi ceruis, petra refugium herinaciis.

Dux eorum.

LOCVS obscurus apud Græcos, & Latinos, clarus autè in fonte, vt mirum sit, quam D
ob causam Sept. dixerint ἡγεῖται, quod Latinus, Dux est eorum. Cætera cum fonte congruunt, in hoc solo discrimen. Pro eo igitur quod illi dixerint ἡγεῖται, Hebraicè est ברושים berosim, quod sonat abietes. Dicítq; Psaltes, Herodij domus, abietes. Quod, vt vides, clarũ ac perspicuũ est. Vt enim superius dixerat cedros esse nidos auium, sic nunc domos herodiorũ esse abietes. Et Hier. Milui abietes domus eius. Quare autem Sept. vocem quæ sonat Abietes, transtulerint ἡγέται, dux est corũ, hinc profectum est ראש ros, Hebraicè caput בראשם rosham, caput eorum. Addita autem præpositione be, id est, Insonabit, In capite eorum, quod illi transtulerunt ἡγεῖται, vt quasi dicatur, Herodij domus est, imperans illis supradictis auibus. Celsior est aliis nidis in edito locata. Quia igitur erat inter duas has voces ברושים beroshim, & בראשם berosham, similitudo, quarũ prior sonat abietes, posterior in capite eorum, hinc factum est, vt alteram pro altera acceperint Sept. Verus igitur, & expeditus sensus est, vt dicas iuxta Hebraicum, Herodij domus abietes. Et Hebræi exponunt dicentes Herodium præcipuè nominasse, quod sit auis ingens solita nidos in arboribus excelsis ponere, vt cedris, & abietibus. Et Aquilas transtulit ἐρωδιῶ ἐλάται οἶκος αὐτῶ. Herodio abietes, domus sua. Porro quod illi dixerunt ἐρῳδιόν, Herodiou, quæ est auis ex genere aquilarum, Hebraicè est חסידה chasida, ciconiã dicunt omnes ferè Hebræi. Ea enim est auis ingens, nidos in locis & arboribus excelsis figens. Abies autem est altissima, vt quam Homerus vocat οὐρανομήκη, tendentem ad sydera. De Herodio Græci dicunt εἶδος ὀρνέου πρώτως σε μηνύοντος τὴν χελιδόνα, Genus auis, primæ nidum construentis. Miluum, vt vidimus, vertit Hie- E
ronymus idem in Cantico, porphirionem, Hebręi magis ciconiam sentiunt, ei sanctitatem tribuentes, quod & Græci. Vnde illa quæ dicitur ἀντιπελάργησις. In psalterio, quo diuus Augustinus vsus est, vertit pro Herodio nescio quis, fulicam, cùm fulica sit, vt idem ait, auis marina, non amans arbores. Nominatis autem nidis auium, persequitur latibula ferarum, in quibus sic quasdam præcipuè nominat, sicut in auibus herodium, seu ciconiam. Ceruos adducens quòd editissimos cum primis montes persequantur. Nunquid, ait in Iob, nosti partus ibicum in petris? pro ibicibus, ceruæ sunt, petrásque eis, & scopulos excelsos attribuit. Pro herinaciis Græcè sunt λαγωοὶ lepores, vel cuniculi. Nec video cur Latinus, si tamen non est mutatum pro leporibus, herinacios, hoc dicere noluerit. Est enim notum λαγώους, appellari lepores à Græcis. Pro καταφυγὴ, refugio, est Hebraicè מחסה machseh, tegumentũ, tectum. Habent enim scopuli latibula apta refugiis. Hebraicè autè sunt שפנים shephanim, id est herinacii, quos in Leuit. Sept. vocarunt χοιρογρύλλους, vulgóq; dicuntur, porci spinosi. Hier. item in Psalterio transtulit herinacios. Quæ vox à Latinis in Psalterio Sept. est posita. Nam λαγωὸς omnino sonat leporem. Sed, vt videmus, secus alibi Septuaginta senserunt. Dicendum igitur sicut habet Latinum, herinacios. Nihil igitur frustra factum docet, omnia summa & infinita sapientia excogitata, tantas res, necessitatéque prospiciente, nusquam dormitante. Pro petra in Chaldæo est כיף kephe. Ex quo videmus hanc vocem, (licet etiam Hebraica sit) præcipuè vsos Hebræos tempore Christi, cùm lingua vulgari, F
Chaldæa, quam attulerant de Babylonia, vterentur.

Mont. excel. cer.

Herina. Refugium.

Petra. Hebræorũ lingua.

Fecit Lunam in tempora, Sol cognouit occasum suum.

COMMEMORATIS his, quæ cum tertia die creationis sequuntur, accedit ad opus quarti diei, licet in his certus ordo seruari nõ possit. multa sunt repetẽda, multa prius facta, posterius narranda, sicut hoc loco. Nam ea quæ præcesserũt, sine Sole, & Luna existere non poterant, non arbores, non animalia, non feræ, non volucres, non venti, non pluuiæ, non nubes, non terratũ ab aquis segregatio. Quorum omniũ Solem autorem esse apertè cognoscimus. Sicut ergo Moses, & sicut poëta Latinus post terras, montes, campos, lacus, flumina, arbores, animalia, ventos, pluuias, de Sole, & Luna, stellisque loquitur, sic repetit Vates sacer hæc ipsa fundamenta, & causas eorum, quæ prius descripsit. Velut cùm Solem antè debuerit referre, Lunam prius nominauit. Et Chrysostomus hic ait, Quæ superius prætermissa videbantur, cùm de cælo, nubibus, ventis, dissereretur, nunc sermo ipse repetit, quoniam & hęc vtilitatis causa extiterint. In tempora ergo dicit Lunam à Deo factam, id est factam vt tempora faceret, nempe in menses, vel ad menses factam vt menses efficeret. Idq; exponunt etiam Hebræi. Nam è motibus lunæ, dies, & menses, è mensibus anni colliguntur. Temporúmque luna est indicium. Hæc eius eximia, & inæstimabilis vtilitas. In Genesi Moses, & tempora, & illuminationem noctis expressit, at Dauid potius tempora

Lunam in tẽpora.

ad tempora, & signa. Nam non semper noctu lucet, vt verior prior quę eius vtilitas sit temporum efficiendorum. De Sole autem dicit quòd cognoscat occasum suum. Quod occasum translulerunt Græci, id est, δύσιν, Hebraicè est מבוא mabo, quod propriè sonat aduentum, progressum adeo dicit Dauid Chimchi, sonare occasum, & ortum, hanc vocem. Quia, inquit, quando Sol oritur, ecce venit super terram: quando occidit, ecce vadit sub terram. Sed quoniam ortus alio etiam nomine potest dici, vsurpatum est vt potius pro occasu accipiatur, quàm ortu. Cognouit autem occasum suum Sol, æternam in motibus suis, ortu atque occasu seruans constantiam, nunquam iter suum obliuiscens. Hebræi quod cognoscat lucem suam, non sicut Luna, quę luce lucet aliena. Cognoscens ergo Sol lucem suam, id est à se ipso eam diffundens non ab alio illuminatore, sicut Luna, per cælum decurrit. Sunt ex eis qui sic interpretentur: Sol cognouit mebo, occasum eius, scilicet Lunæ: dicentes quòd Sol creatus, vidit, & cognouit occasum Lunæ, ipse in ortu super orizonte, illam occidentem, & ad alterum hemisphærium tendentem, vt Sol, & Luna dum crearentur, essent oppositi ex diametro. Nam quod cognitionem Soli attribuit, facit quod & antiquus poëta Homerus de Sole loquens, *Sol. cog. oc.*

Ἠέλιός, ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.
Solis qui cernit, quique audit cuncta superne.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras. Quod & noster imitatus.

Cognouit igitur, inquiunt, occasum Lunæ Sol, & vidit ipse exoriens. Non defuerunt ex antiquis Hebræis, qui pulchrè, ita interpretarentur, quòd Sol cognoscat occasum, siue iter suum, Luna non cognoscat, vt quæ varia sit, & vaga, nunc meridionalis, nunc septentrionalis, nunc parua, nunc grandis, quasi obliuiosa, & incertæ mentis. Ideo stultum Lunæ comparat Salomon. Mihi sensus ille probatur, vt designetur æterna constantia, quod alio loco cecinit, Dies diei eructat verbum, quo constantia, recurrentísque dierum similitudo designatur. Et Græci diuinè locum interpretantur, è quibus Enthy. ἔγνω ταύτην οὐχ ὡς ἔμψυχος, ἀλλὰ κατὰ τὸν θεῖον ὅρον. Cognouit, ait, occasum, non tanquam animatus, sed secundum definitionem diuinam. Eam velut ratione præditus non prævaricans, imperij non ignarus. Est autem translatio, Cognouit, pro eo quod est, Operatur, sequitur, amplectitur. Frequénsque est prosopopœia in sacris litteris. Cæli enarrant gloriam Dei. Idem Sol exultat, vt Gigas. Et id genus multa.

Posuisti tenebras, & facta est nox, in ipsa pertransibunt omnes bestiæ syluæ.

Ālia ratio est mutari personas Superius per tertiam, Fecit Lunam in tempora Hic per secundam, Posuisti. Poëtarum mos. Mutatum etiam tempus: nam pro Posuisti, est תשת thesheth, Pones. Sed præteritum intelligendum est. Pro Bestiis, Græcè verius θηρία, feræ, Hebraicè חיתו chaioth, Bestiæ potius placidæ sunt. Vescentes, id est pascentes. Incommemorabilis autem sapientia creatoris, nō minus ex nocte, quàm die probatur, Cnon minus animalibus atque die ipso, necessaria. Non commemorabo quibus laudibus noctem efferat Chrysost. omnia cōmoda eius euoluens, ostendénsque nihil diem fuisse profuturum, nisi nox intercessisset, reparans fessis corporibus vires, animis vigilia fatigatis, alacritatem reducens, Ægrotis plusquam medicina, somno, & refrigerio conferens. Hoc autem loco, vnam solum vtilitatem exponit, duas amplectentem. Vnam quòd ferè noctu obambulantes, venatum insistant, alteram quòd homini non noceant, noctu victum quærentes. Causam igitur ferarum noctu circumeuntium Hebræi ferunt, quòd cæteras feras persequantur, quorum venatu, victitent. Humano autem timore prohibente, interdiu delitescant, quod & ipsum à Deo est. Dicitur enim in Noë, Et timor, & terror vester, sit super omnes feras campestres. Constitutum igitur fuit à Deo, vt terribiles, & fortissimæ feræ oblitæ virium suarum, hominem animal imbecillum reformident, præcipue interdiu, vt lupus sæpe hominem conspicatus, præcipiti fuga terga vertit. Conueniunt que Græci cum Hebræis super assignanda causa cur noctu feræ obambulent. Isidorus enim, ἡ μακρὸν δὴ καὶ τοῦτο τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας ἔργον, & alia. Non exigua fuit diuinæ prouidentiæ res, vt noctu, non interdiu feræ vagarentur, vt neque viatores, neque agricolas offenderent. Eadem Hebræi. *Feræ, cur noctu vagētur.* Sed & aliam pulcherrimam causam habes à philosopho, de qua Plutarchus in Symposiacis: ὁ δὲ κυρίως καὶ πλάσμα, τοῦ ζώων παθήματος αἴτιον, ὅτι ἡ σελήνη ὅλας αὐτοῦ τὸ μεθημερινὸν φωτός. *Plutarcho.* Eadem videlicet, inquit, causa est, quod animalia quæ noctu pascuntur, similiter afficiuntur.

Nam oculus eorum debilis à diurno lumine mergitur, & premitur, nec potest cum maiore, & fortiore lumine misceri. At ad lumen debilius, & obscurius, vt stellæ, adiutum habet proportionatum, vt sensus possit operari. Hæc illæ. Quare notum est animalia nocturna propter oculorum debilitatem refugere lucem diurnam. Dei consilium. D

Catuli leonum rugientes vt rapiant, & quærant à Deo escam sibi.

Rugiens. PRO participio Rugientes, quod & apud Græcos est ὠρυόμενοι, potius verbo enunciandum est, Catuli leonum rugiunt. Nam tametsi etiam Hebraicè sit participium שואגים shoagim apud eos tamen eodem sono participium, ac præsens tempus profertur. Et in Hebraica grammatica פקד poked, sonat visitans, & visitat. Mutatio non magni refert. Hanc ergo, ait Chrysostomus, ab opifice fortiti sunt naturam, vt quoniam neque serunt, neque colligunt, alienis generis animantibus vescerentur: præcipuè cùm neque herbis, neque fructibus arborum delectentur. De leonibus autem est præcipuè locurus, quòd hi sicut in toto Oriente, sic in Iudæa præcipuè manerantur. Et sæpe reperies de leonibus in sacris litteris, haberi mentionem. Occisi à leonibus, aut qui leones occidissent non raro referuntur. Et Salomon timiditatem, & ignauiam in domestica exprimés, vtitur hoc dicto: Dicit piger, Leo est in via. Et Esaias, suæ regionis animalia proferens, Vitulus, inquit, & Leo, simul accubabunt, & puer paruulus minabit eos. Quàquam igitur sunt aliæ feræ noctu obeuntes, leonem tamen tum vt terris suis domesticum, tum quia ferocissimus est, vt & interdiu ingrederetur ad prædandum, vt nonnunquam facit, facturus generatim sit, quod fertur interdiu fecisse, & quosdam occidisse, exempli causa produxit. Quàquam diuinè etiam dixit, quòd quærant à Deo escam. Ipse enim dat victum omni carni: vt generare distribuit animalia, sic victu, ac cibo: & qui parauit vt diuersis formis, naturisque nascerentur, idem & cibos vniuscuiusque excogitauit. Feruntque Græci in summa fame, & siti, sæpe visa animalia in cælum vultus tollere, quasi secreta ratione, factorem inuocantia. In primum igitur autorem iustissimè cuncta referuntur. E

Quærant à Deo, escam sibi.

--Genus atque alimenta ministrat

Omnibus, atque eius viuunt sub numine cuncta.

Hebræi addunt quasi, quòd leones rugientes quærere victum à Deo videantur. Potest esse eadem atque superius prosopopœia, vt irrationabilia quærere & postulare dicantur, qui actus est rationi vtentiú, sicut sermonem dat cælo, alacritatem motibus, & syluis. Sed cùm imprimis scripturarū faciat eum morem, vt omnes naturæ motus, siue animatorum, siue anima carentium, referre in Deum, omnis naturæ principem, primúmque rerum motorem, primam causam, ad quam, vt dicebat Architas, sapientissimè cuncta reuocantur. Nec curauit vt animalia rapacia quærdam, cæterósque absumentia reperientur. Vt enim concessum est homini, animalibus vesci, sic quibusdam rapacibus datum, vt aliorum præda victitarét. Sunt enim animalia ratione carentia, tanquam arbores, & herbæ. Non tamen sui generis animal vllum inuenies quicquam absumere. F

Ortus est Sol, & congregati sunt, & in cubilibus suis collabuntur.

ETIAM hoc loco venuste mutatum est tempus à Græcis interpretibus. Hebraicè enim dicitur תזרח thisrach, orietur. Et יאספון ieasephun, Congregabitur illi, συνήχθησαν. Pro cubilibus, Græcè μάνδρας, quod à Latino propriè versum est, licet mandræ potius de ouibus dicantur. Est enim mādra, tum locus vbi cōgregantur, & accumbunt oues, tum grex ipse. Sicut concilium, & locus, & gens frequens. Sic Græcè, βουλὴ, dicitur Senatus, concio Latinè, & locus vnde eōcionamur, & turba exaudiens. Hinc recentiores Græci Archimandritas, vocant aliquam monachorum multitudinem regentes, quasi ἀγελάρχας τινὰς, & gregis duces. Rectè igitur Latinus transtulit cubilia, pro quo Hebraicè מעונתם mehonoth, habitacula, mansiones, propter id Septuag. μάνδρας dixerunt, quasi stationes, mansiones. Et quod Latinus dixerit Collocabūtur, Græcè est κοιτασθήσονται, propriè quod Hebraicè ירבצון irbazun, id est accumbent, recumbent. Quod ad somnum potest referri, vt ire ad dormiendum dicat animalia hominibus surgentibus, illis die, his nocte ad dormiendum data. Omnium ergo rerum diuina vicissitudo, luminosaque mundi lucerna, orbem circumuecta, nunc noctem, nunc diem efficiente, semper necesse est, dimidium illustrari, dimidium obtenebrescere. Quod prudentissimè, veréque diuino consilio factum, res ipsa probauit. Dormientibus

Sic, ecclesia.

Collocabūtur.

Amicentibus hominibus quietémque fessis corporibus accipientibus.

Nox hominum genus, & duros miserata labores,
Rettulerat somnos, & fessa silentia terris, ait Flaccus.

Tum feræ, quæ cœtus humanos reformidabant, consurgunt, nocturnis autem vigiliis fatigatæ, somnósque appetentes, redeunt ad cubilia. Homines cótrà, luce indigentes, ad opera, & nocte somnis opportuna vsi consurgunt è stratis. Vide autem mirabilem opificis sapientiam, vt nox esset feris velut ignobilioribus, dies hominibus nobilioribus: disposuit oculos ferarum, vt noctu magis quàm interdiu cernerent, lucémque naturaliter refugerent. Nam cùm oculos habeant humidiores, ac crassiores, in mediis quidem tenebris cernunt, vt lupi, leones, feles. Lucem autem offensi fugiunt, atque auersantur.

Exibit homo ad opus suum, & ad operationem suam vsque ad vesperam.

HOMINES vocat gratissima lux, exeuntes ad opera. Nonne Poëtæ hæc confitentur? Poetis enim Græcis, ac Latinis, Poëtam Hebræum potes intelligere:

Euandrum ex humili tecto, lux suscitat alma,
Et matutini, volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicáque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis,
B *Tum lateri, atque humeris Tegæum subligat ensem,*
Demissa ab læua panthere terga retorquens.

Similia prior Homerus, & ex eo hæc desumpta,

Ἦμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς,
Ὤρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνῆφιν Ὀδυσσῆος φίλος υἱὸς,
Εἵματα ἑσσάμενος, περὶ δὲ ξίφος ὀξὺ θέτ' ὤμῳ,
Ποσσὶ δ' ὑπὸ λιπαροῖσιν ἐδήσατο καλὰ πέδιλα.
Βῆ δ' ἴμεν ἐκ θαλάμοιο.

Cùm retulit roseos vultus Aurora decora,
Consurgit stratis extemplo natus Vlyssis.
Induitur vestes, humerisque appendit acutum
Ensem, tum teneris nectit talaria plantis.
Progreditur thalamo.

Duo autem dixit Vates Hebræus, opus, operationem: quorum postremum expressè, vt etiam Hebræi testantur, ad agricolationem, & opera quæ fiunt in agris spectat. Nam pro eo est עבודה haboda, quod, vt superius diximus, cultum sonat, quod à Græcis non ita potuit intelligi, & Euthymius, Ἔργον δὲ καὶ ἐργασίαν ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ καλεῖ. Opus, inquit, & operationem, pro eodem posuit. Placet magis quod Hebræi vim vocis sentientes adducunt. Et Septuaginta probabile est voluisse ἐργασίαν, esse propriè agrorum. Quanquam autem homines diuersa operationum genera exequãtur, vniuersalior tamen, & priscis vsitatior erat cultus agrorum. *Operatio.*

Quàm magnificata sunt opera tua Domine, omnia in sapientia fecisti, impleta est terra possessione tua.

IN admirationem tantarum rerum raptus, in pelagus ἀχανὲς, vt aiunt Græci, diuinæ sapientiæ prolapsus, in exclamationem erumpit. Sicut & diuus Paulus cùm multa miranda narrasset, versántque animo, atque obrutus rerum maximarum admiratione, exclamauit, O altitudo diuitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei! Id enim bis accidere necesse est, qui in contemplatione rerum versantur, quò magis omnia considerauerint, & ad vltimas origines intimáque principia, ac secreta penetrauerint, tum verò nihil aliud superesse intelligunt, quàm admirari, & exclamare. Non est admirãdi finis, nulla satietas, stupor mentes premit. Quicquid vbique est, miraculum est, & portẽtum. Pro eo autem quod Septuaginta transtulerunt ἐμεγαλύνθη, id est, magnificata sunt, non refert quod sit Hebraicè מה רבו. Quàm multiplicata sunt. Nam magnitudo operum diuinorum, etiam in multitudine existit. Et Hebraicè רב rob, sonat etiam magnum. Vt abyssus magna, vasta, Hebraicè תהום רבה thehom raba. Et Hebræi exponentes dicunt מה גדלו ma gadelu, quàm magnificata sunt. Asseruntque etiam numerum posse respicere. Quod autem dixit, In sapientia, ob- *Magnificata.* *In sapien.*

seruatum alibi, præpositionem, In, Hebræis sonare Cum. Sapientiam autem Græci bene D referunt ad id quod dicitur à Mose, Et ecce omnia valde bona. Nam bona ideo, quia sapiéter facta. Si defuisset sapientia, bona esse nõ potuissent. Respondéntque inuicem sibi καλὸν, ἀγαθὸν, σοφόν. In eo enim officia sapientiæ versantur, vt semper fiant meliora, & pulchriora deterioribus posthabitis. Quomodo autẽ sapientissimè cuncta fieri nõ debuerũt, cùm à sapientia, id est, ab eo qui, quicquid est, sapientia est, fierẽt? Propter hanc causam vocat sapiétiam Salomon τῆς κάλλους γενεσιάρχην, pulchritudinis artificem, principé, genitricem. Eadem

Nous. de causa vocatur ab Anaxagora & superioribus νοῦς, id est, intelligentia, mens, cognitio, quam Chaos exornasse prædicabant, & formas rerum, quas hic possessiones dicit, fecisse.

Logos. Hinc Mercurius, & antiqui Theologi vocarũt eum λόγον, id est, rationem, prudentiam, sciétiam. Vocarunt etiam πάνσοφον, cuncta sapientem. Quod autem dicit, Impleta est terra, hinc

Imple. Possess. videtur superius numerum potius designasse. Possessiones autem dixit, diuinè, ac sapiẽter, vt designaret dominum autorem. Hinc dicitur in Genesi, Leuo manum meam ad Dominum Deum possessorem cæli, & terræ. Et Plato dicit, homines esse possessiones Dei. Idémque ait, πάντων κτημάτων ἡμετέρων ψυχὴν θειότατον, Omnium nostrarum possessionum animam esse diuinissimam. Aristoteles item omnia dicit ἔργα θεῦ opera Dei. Philon quoque, Si verus, inquit, est verus, & stabilis dominus, necesse est, vt veri serui simus nos: sic esse in vniuerso verum Dominum ᾧ λέγειν ἂν πρεπῶδες, ὅτι πάντα αὐτῦ κτήματα, cui dicere fas esset, omnia esse possessiones suas. Ex quo apparet iustissimè res omnes Vatem Hebræum appellasse possessiones Dei, sicut anima nostra, est nostra possessio. Sunt autem duo nomina vna tantum E litera distantia, κτῆσις & κτίσις. Primum designat possessionem, alterum creationem. Hoc posterius legitur in nonnullis exemplaribus, sed primum legendum est. Quod tametsi parum inter se differant, minus est tamen magis Latinam vocem cum Hebraica, quàm Græcam congruere. Nam pro creatione eam Græci legerunt, Euthymius, Impleta est, inquit, terra creatione tua κτίσει τῶν κτημάτων σου. Et pro possessione singulari, Hebraicè קנין kincianeka, id est, possessiones tuas. Licet hæc nullius propè põderis sint, paterẽtque pro interpretum arbitrio mutari. Implere autem dixit, ex philosophia. Hinc enim illa quæ dicitur διακόσμησις, & κόσμος. Ornatus enim in numero pulchro, & sapienter posito existit. Sic

Cosmus. Cosmus, id est, mundus est filius sapientiæ. Mundus totus, possessio Dei, cuius possessio sunt omnia, quibus totus ordo rerum, ac numerus, mundus appellatus, conficitur. Et nihil non à Deo factum, nihil fortuitum, ac temerarium in mundo ostenditur, nihil vacuum in terra, plena muneribus Dei omnia, cuncta officiis suis fungentia, cuncta rationem aliquam habentia, licet nobis incognitam.

Hoc mare magnum, & spatiosum manibus: illic reptilia, quorum non est numerus.

PERAGRATIS rebus terrestribus, & cælestibus, accedit ad marinas, ex quibus infinita exempla incõprehensibilis, inæstimabilisque diuinæ sapientiæ colliguntur, vbi & multitudine, & varietate formarum, mõstrorumque inusitatis formis, ipsa secum F videtur certasse natura. Res autem quæ hic describuntur, spectant ad diem quintum. Illud primum admirati succurrit, cùm Psalterium Latinorum sit, (vt manifestum est,) idem atque Græcorum, ipsorum videlicet Septuag. hoc tamen quod hic dicitur, spatiosum manibus, trãslatum ab illis vt debuit, & clarius factum εὐρύχωρος, id est, latum, spatiosum, sicut Homerus sæpe loquitur, ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης εὐρέα πόντον. Latinus, vt habet Hebraicum, retulit גדול ידים gadol iadaim, id est, magnum manibus, spatiosum manibus. Nisi forte ex aliis interpretibus irrepsit, vt Aquila, vel Symmachus, vel sanctus Lucianus Syrus, dixerit spatiosum manibus, quod ad Latinos aliquo modo peruenerit. Neque tamen hinc reliquam editionem suspicemur Septuag. non esse. Leue enim est hoc. Et possunt omnibus in libris hæc accidere. Verior autẽ causa cur Latini codices habeant Manibus, est editio diui Hie-

Manus. ronymi ex Hebraico, qui transtulit, Latum manibus, quod huc irrepsit. Manus ergo Hebræis sæpe sonat, spatium, mensuram, locum. Dicitque spatiosum manibus, quod pulchrè Græcè, vt dixi, vno nomine è duobus facto εὐρύχωρος, quod εὐρεῖα χώρα, id est, mare latum, lo-

Hoc. Magnum. co, regione, spatiis. Magnum quoque dixit, & δεικτικῶς, digito quasi demõstrans, dicénsque hoc, quia proximus erat mari, non multum à littoribus Syriæ, Iudæa interius recedente. Parte alia haud magnis itineribus instabat mare Oceanum, cuius latitudo, magnis spatiis superat terras. Et Chrysostomus, Quare, ait, dixit magnum? ὅτι μείζων ἐστὶ τῆς γῆς, quia terra vastius.

Auastius. Reptilia autem dixit, & si reptare Latinum potius terrestrium sit, Hebraicum tamen & ad terrestres & marinos animantes, aptatur. Hic marina appellantur רמש remes, reptile. Superius autem, In ipsa pertransibunt omnes bestiæ syluæ, vbi est תרמש thirmos, quasi reptabunt. Apparétque ad vtrasque animantes hoc verbum accommodari. Innumerabilem igitur reptilium copiam dicit, cuius causam assignant, quòd latius sit mare, & quòd pisces omni tempore gignant, non quidem omni tempore omnis species, sed separatim, singulo quoque mense, singulis quibusque generibus procreantibus. Tum aqua aptissima est ad generandum, quandoquidem omnis generatio ab humoribus habet ortum, piscíumque multitudinem indicans Oppianus sic carmen orsus est: Reptilia. Quot non sit num.

Ἔθνεά σοι πόντοιο πολυσπερέας τε φάλαγγας
Παντοίων νεπόδων πλωτὸν γένος ἀμφιτρίτης.
Gentes cantabo ponti, immensásque phalanges
Omnigenúmque natans, nec habent vestigia in vndis.

Sic arbitrati sunt nonnulli Thaletem ab Homero didicisse omnium rerum originem esse aquam. Nam Homerus præterquam quod dicit, Aqua, mater omnium.

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν,
Oceanum rerum patrem, Tethýnque parentem.

In quo secutus est Orpheum, prius canentem.

Ὠκεανὸς ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται
B *Oceanus fuerat qui cunctis rebus origo.*

Etiam cùm mala imprecantes inducit, sic loqui facit:

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.
Sed vos in terram cuncti redeatis, & vndas.

De quo Iustinus martyr, & philosophus: δι' ἀποβολύζων ὀργῇ εἰς ἀρχαίαν αὐτοὺς ἐκ γῆς ἀναλύσαι γένεσιν. Implicabili ira eos in antiquas origines terram & aquam resoluens. Et hæc dicit Homerum ab Ægyptiis didicisse. Itaque innumerabilis est piscium multitudo suppetente facilem, & assiduum partum: ipso humore, quem omnium rerum principium fuisse omnes gentes confitentur.

Animalia pusilla cum magnis, illic naues pertransibunt.

PVSILLA Græcè μικρὰ, parua, exigua. Nauigationū autem traiectio etiam diuinum quiddam habere, philosophis visum est, ex quibus infinita commoda mortales consequũtur. Nam præterquam quòd piscibus in eo imperamus, dominatoréssque etiam maris tametsi terrestres & χερσαῖοι probamur, est item mirabilis nauium cursus, quibus ad cognitas terras penetramus, mutuisque mercibus commutatis diuersos quoq; ritus, & linguas, habitus, mores, sitúsque locorum cognoscimus. Nam is de quo sublimis Vates canit,

Multorum mores cognouit & oppida vidit.

Ad hæc non peruenisset, nisi nauigatione, quæ illum in varias orbis oras perferret. Eóque intulit:

Πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν.
Multa quidem in ponto fuit ille asperrima passus.

Verè igitur dixit idem Propheta sacer subiectos volucres, & pisces qui perambulant semitas maris, quod maximè, vt Hebræi testantur, nauibus fit.

Draco iste quem formasti ad illudendum ea.

PRo dracone Hebraicè Leuiathan. Et pro illudendum, vt & Græcum habet, ἐμπαίζειν, est שחק sakec, ludendum, lasciuiendum. Et pro Ei, quod & Græcè αὐτῷ, clarius Hebraicè בו bo, in eo vt siguet mare, in quo ingens bestia ludit. Duobus autem modis potest lusus intelligi, quòd lasciuiat, discurset, exultet, altero, quem proponunt Hebræi, quòd ludat super cæteris piscibus, & quasi contemnat, & irrideat, eos absumens, & deuorans. Violentia enim illusio sæpenumero vocatur: vt, Et Dominus irridebit eum. Et, Qui habitat in cælis, irridebit eos. Semper est hoc verbum. Ac nescio quo consensu de cetis, siue draconibus dictum est ab Homero, quod adueniente maris Deo, luderent, exultaréntque, ceto præ cæteris piscibus, sicut, à Vate nostro, nominato, & quòd lusum ei det in mari: Illudendũ. Ei.

Βῆ δ' ἐλάαν ἐπὶ κύματ', ἄταλλε δὲ κήτε' ὑπ' αὐτοῦ

D

Πάντοθεν ἐκ κευθμῶν, οὐδ' ἠγνοίησεν ἄνακτα.
Impulit in fluctus currum, exilieréque passim
E latebris ceti, proprium agnouere que regem.

Et cetos describens, Oppianus ea dicit esse,

Κήτεα δ' ὀβριμόγυια πελώρια θαύματα πόντου.
At validis membris ceti miracula ponti
Horrenda, Magnitudo igitur fecit eos memorabiles.

Galeus, piscis, rhodi celebris dicitur est galea. Vnum autem eorum genus tradit appellatum γαλέοι, Galei: vnde fortè ab eorũ similitudine maritimæ gentes longa nauigia vocarunt galeas, sicut pistres, centauros. Galeáque formam habet draconis. Draconem igitur etiam Græci cum Hebræis sentiunt piscem ingentem, id est cetum. Sicut ait Euthymius. Et, Draco is, inquit, siue cetus quem creasti ad illudendum ei, id est aquæ marinæ. *Cete, cur draco.* Draconem autem vocauit cetum, perinde inter marinas bestias maximum, sicut in terrestribus draco. Quod quidem prior Eusebius dixerat, διὰ τοῦ δράκοντος τὰ μεγάλα παρεδήλωσε κήτη, ἃ τοῖς μεγάλοις πελάγεσιν ἐμφιλοχωρεῖ. Per draconẽ indicauit magnos cetos, qui in vastis sinibus commorantur. *Cete grandia.* Esse autem cetum piscem magnum, ac memorabilem, nec mirum esse quòd præcipuè adductus sit in exemplũ, declarat quòd Homerus cum simili modo citauit, cùm is qui nauigaret, periculũ timeret, Timeo inquit:

Ἠέ τι μοι καὶ κῆτος ἐπισσεύῃ μέγα δαίμων
Ἐξ ἁλός, οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη.
Aut aliquem mihi cetum ingentem immittat ab vndis
Sors, aut quos nutrit vasto sub marmore pontus E

Etiam Hebræi Leuiathan, dicunt esse piscem immanem qui describitur in Iob. Leuiathan
Iob 3.b quoque non ignorarunt Septuag. esse cetum. Siquidem in Iob, vbi dicitur, Qui parati sunt suscitare Leuiathan, dixerunt illi, magnum cetum. A magnitudine igitur & positu corporis dicitur cetus, & draco. Cetus sonat Græcè vastitatem, magnitudinem: draco autem est, si formam corporis respicias, aspectu & cauda similis draconi. Atque in Genesi vbi scribitur, Creauit Deus cete grandia, Hebraicè sunt hataninim, id est dracones. Ex quo videmus eundem esse Leuiathan, cetum, & draconem. Sæpe autem adducitur pro exemplo, in diuinis litteris. Audierunt credo famam eius ab his, qui de sinu Persico, vel Arabico, qua penetrat Oceanus, in Iudæam reuertebantur. Raro enim in mediterraneo mari constat has bestias inueniri. Vt autem in Genesi è tot generibus piscium, de draconibus, quos Septuag. & noster transferunt cetos, fit peculiaris mentio: sic adduxit Mosen secutus, in exemplum eos Dauid. Et creauit, inquit Moses, Deus cete grandia. Vocatos autem etiam ab antiquis pisces, dracones, & draconum forma depingi solitos declarant Hieroglyphica Ægyptiorum, de quibus Græci qui res eorum studiosissimè scrutabantur, memoriæ prodiderunt, quod annum designaturi, draconem mordentem caudam pingerent in pyramidibus. ἄβυσσον γὰρ ὑποτίθενται, καὶ δράκοντα ἐν αὐτῇ, ἐξ οὗ τοὺς αἰσθητοὺς θεοὺς, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ πᾶν αἰσθητὸν γεγενῆσθαι θέλοντες. Abyssum, inquit, subiiciunt, & draconem in ipsa, ex quo sensibiles Deos, totúmq; sensibile quicquid est, volunt extitisse. Hæc est abyssus apud Mosen, apud Orpheũ, F
Homerum, Thaletem, omnium rerum principium. En draco in mari. Cæterum quidem è Græcis quodam mystico sensu, hunc locum sunt interpretati de diabolo. Athanasius, τὸν διάβολον ἢ τὸ κῆτος &c. Quæ sunt, Draconem, siue cetum diabolum dicit, factum à Deo vt illudatur, sicut & in Iob dicitur, Non est ei quicquam simile super terram: factus est vt illudatur ab Angelis, hoc est à iustis. Mysticè inquam, non litteram respicientes, hæc illi dixerunt. Nam verum sensum eos agnouisse, apparet ex his quæ Euthymius, qui post eos, eorúmque quasi abbreuiator fuit, scripsit super hoc sensu cum Hebræis concordans. Fabulas autem Hebraicas, de Leuiathan qui comedetur tempore Messiæ, in conuiuio iustorum, legat qui velit apud Nicolaum Lyranum. *Nicolaus Lyranus.* Habent tamẽ aliquam verisimilitudinem. Nam sicut Græci locum de diabolo sunt interpretati, hunc, & eum qui est apud Iob de Leuiathan: sic Hebræi quasi mactandum in diebus Messiæ, & comedendum diabolum à iustis allegorizabant. Et Græci Angelos, licet non sint pro Angelis accipiendi, iustos interpretantur, qui draconi illudant. Illusionem Hebræi, comestionem, quia piscis est, vocarunt. Itaque de diabolo interpretatio qui illudatur à iustis, vel illudat ipse, videtur non Græcorum solum, sed etiam antiquorum Hebræorum. Siquidem & Chaldæus tunc locum transtulit, Leuiathan iste, quem creasti ad illudendum, לצדיקיא zadikaia, id est iustis. Vtcunque sensus litteræ est quem diximus, & in eo Græci, & Hebræi concordant. Ad mysticos autem

Atem sensus datur, dum sobriè, & piè aliquando diuerti. Simile quid videtur sensisse Hiero.
transferens, Leuiathan istum plasmasti, vt illuderes ei: quia videlicet Hebraicum בו bo, id
est, in eo, potest referri ad mare, & ad piscem. Sed quoniam facilius & naturalius refertur
ad mare, in quo ludat ille, hoc magis sequendum putauerim.

Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore.

LATINVM interpretem licet exigui momenti sit, credendum est iuxta Græcum *A te.*
scripsisse, Ad te Græcè πρὸς σὲ προσδοκῶσι. Sicut Hebraicè אליך ישברון eleka ishaberun.
Sed fortè clarius erat dicere A te, Hebraismus autem Ad te, Aut Expectabunt, est,
Sperabunt. vt dicat, Ad te, vel in te sperabunt sicut Græci exponunt. Hæc vniuersitas, non
maris solas, sed etiam terræ respicit animantes. Nam cum animalia terrestria, post aquatica
maiora, & minora commemorasset, concludens cuncta intulit: Omnia cibum expectant à
te, vt ostendat illum, non solum vitam, & esse cunctis dedisse, sed dare etiam alimentum,
conseruare quod dedisset. Quod antiquus poëta Aratus diuinè, & hæc ipsa cognoscens,
cecinit ab Ioue cuncta esse nata, illum adesse vbique: quare autem adsit, & cur eum adesse
oporteat, præclarè definiut Διὸς γὰρ κεχρήμεθα πάντες, cuncti Ioue indigemus. Hæc enim est
necessitas, & indigentia, quia sine eo ita non possumus viuere, sicut non poteramus nasci.
Iouem autem dixit eodem eum, atque Hebræus appellans nomine. Nam vocat hic eum
Hebræus Iehouah, detractis aspirationibus, quibus abundat Hebraica dialectos, remanet *Iehouah.*
Ioues. Græcè Ζεύς, ab hoc ipso quod dicitur in Psalmo ἀπὸ τῆς ζωῆς, à vita, quia vitã det om- *Ioues.*
nibus. Id autem quod Latinus dixit In tempore, interpretes Græcè dixerunt εἰς εὔκαιρον, in *In tẽpore.*
opportunitate, nõ semper, sed quando opus est, quando danda sunt omnibus animantibus
sua. Æstas enim omni præcipuè fructificat (exprimentes videlicet quod est in Hebraico
בעתו beitho, in tempore suo.) Dat escam in tempore suo, quo certa prouidentia, certus or-
do designatur. Repetitur autem hoc loco, quod dicitur alibi, Qui dat cibum omni carni. *Dare.*
Dat autem, habens principales in potestate, & mouẽs causas, quibus herbæ, frugésque na-
scantur. Quas si prohiberet, inferiora fame absumerentur. Expectant autem illa, naturali *Expectare.*
motu ad suas pergentes escas. Ac quanquam ignorant datorem, agnoscimus ipsi.

Date te illis, colligent: aperiente te manum tuam omnia implebuntur bonitate.

NON refert, quòd tempora sint in participia ab interpretibus Græcis commutata. Et
quod aliud filum sit orationis Hebraicè, hoc modo scilicet, Dabis eis, colligent, ape-
ries manum tuam, satiabuntur, vel abundabunt bono. Clarior est enim Græca ora-
tio, ac debet in transferendo, sensu integro, aliquid mutari. Dixerunt autem Septuagin.
τὰ σύμπαντα, referentes ad animalia quæ superius escam à Deo expectare dixerat. Implete *Impleb.*
etiam posuerunt pulchrè pro Hebraico ישבעון isbeun, satiabuntur, abundabũt. Et quod He- *bonitate.*
bræus טוב bonum, venustè illi χρηστότητα, bonitatem, suauitatem. Vadam, ait Salomon, &
fruar bonis, bona, ipsas voluptates appellans, aut ea è quibus voluptates existunt. Hæc in-
terpretes Græci dixerunt χρηστότητα, suauitatem, lenitatem è bonis, & commodis corporis
existentem, quia efficiunt suauitatem, lenia sunt animo & corpori, asperitate pulsa. Súntq;
hic pulcherrimæ tralationes à rebus humanis. Apertis enim manibus damus. Vnde Græcè
δεξιὰν, dextram dictam volunt non solum quia δέχεται, id est recipit, sed etiam quia est δεκτὴ,
id est capitur, apprehenditur ab accipiente, vt ait Iamblichus: explicánsque figuram Eu-
thymius, χεῖρα δὲ λέγει τὴν χορηγὸν δύναμιν, χρηστότητα δὲ τὴν πρόνοιαν. Manum, ait, vocat largitri-
cem potestatem, bonitatem autem, prouidentiam.

Auertente autem te faciem turbabuntur: auferes spiritum eorum, & deficient, & in puluerem suum reuertentur.

AVERTERE faciem, pulchrè Septuag. dixerunt quod Hebraicè תסתיר tasthir, abscon- *Auert.*
des, celabis. Chaldæus pro facie, diuinè posuit שכינתך shekinthak, propriè quidem so- *Facies.*
nat habitationem, shenam, à verbo shacan, quod etiã peruenit ad Græcos, sed quæ-
dam est apud recentiores Hebræos priuata loquendi cõsuetudo, vt hac voce designent di
uinam maiestatem, præsentiam numinis, aut ipsum numẽ diuinum. Scitè igitur Chaldæus
faciem dixit numen præsentiámque diuinam. Turbare autem dixit, quod sonat etiam hor- *Turb.*
rere, tremere. propriè autem turbabuntur. Sicut enim prius diuina benignitate arridente,

lætabantur, lasciuiebant, exultabant, quod faciunt homines, quando rerum copia præci- D
puè panis suppetit sic famę premẽte, plena mœroris, ac perturbationis omnia. Quę de causa dicuntur bona, quia perturbationes submouent. Et Græcis felicitas dicitur εὐδαιμονία, quasi genij, id est animi, bonitas, alacritas, licet secus eam philosophi postea diffiniciunt. Ab hac perturbatione spiritus resoluitur. Eóque qui dat cibos, dat vitam Qui aufert, vitæ quoque est ademptor. Redire autem eos dicit in puluerem suum, pro puluere, est in fonte עפר aphar, quod vt sæpe ostensum est, fuit omnium rerum principium. Est autem aphar, massa è duabus rebus, terra & aqua. Harum duarum coagmentatio, dicitur Hebraicè aphar, Græcè chaos, à χέω, fundo, vt lutum. dicitur quoque hyle, quasi ἰλύς, limus. Perindéque fuit dicere, In puluerem suum reuertentur, atque in hylen suam, in suum chaos. Eos reuersuros canit in primam originem, quæ fuit aphar, id est terra, & aqua, quod diuinitus & ab Ægyptiis cognouit Homerus, cùm imprecantes homines adducit:

Psalmus.
Gen 1.20
Gene 1.17.
id.19.

Ἀλλ᾽ ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.
Sed vos in terram cuncti redeatis & vndam.

Quo, Iustino teste, cùm Homerus eos resoluat in antiqua primordia, apparet eum in sacris litteris rerum prima principia cognouisse, & affirmasse. Atque eos resoluens in terram, & aquam, resoluebat in aphar, id est limum, hylen, massam, ex aqua, & terra. Hoc & Xenophanes sensit, qui fertur dixisse,

Γῆ καὶ ὕδωρ πάντ᾽ ἐσθ᾽ ὅσα φύονται ἠδὲ γίνονται.
Id sit vnda, & tellus quod sit, generatur & vsquam. E

Eadem ratione cecinit Salomon, Omnia facta sunt ex aphar, & omnia reuertẽtur in aphar. Hanc vocem interdum nostri traducunt, id est Latini, puluerem, interdum limum. Græci χοῦν, chun, quod sonat quidem puluerem, sed chus propriè est chaos. In casu accusandi dicitur choon per crasin, chun, idem choos atque chaos. Ecce nomen chaos antiquis Græcis, qui omnia didicerunt ab Ægyptiis, celebre hoc positum psalmo, respondens Hebraico aphar. Ex qua omnia facta sunt, etiam corpus humanum. Nam tulit Dominus de limo terræ, pro quo Hebraicè aphar. Sícque omnia sæcula, omnis philosophia sibi respondet, & veritas quæ latet in nostris litteris, lucem in omnes gentes ipartit suam.

Perennis philosophia.

Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ.

Spiritus suus.

SPIRITVS eorum superius dixit, nunc spiritum ipsius Dei: Chaldæúsque adiecit, Emittes spiritum sanctum tuum. Sciendum igitur duos hunc locum habere posse sensus. Aut enim loquitur de solis brutis animantibus, tota oratione superius in easdem respiciẽte, vt cùm dicebat Hoc mare magnum, spatiosum manibus, illic reptilia quorum non est numerus, animalia pusilla cum magnis, in quibus nusquam homo nominatur. Ne superius quidem, vbi de terrestribus canebat, quasi creationem hominis silens, alterius generis, quàm aëriarum, terrestrium, aquaticorum animantium. Sicque sensus erit clarus, Quòd benignitate diuina arridente, omnes animantes quas descripsit, nascantur, viuant, F alantur, eadem se subtrahente, moriantur, ablatis alimentis, præsente hac diuina largitate, & terras vbertate replente, spiritus terrestres qui à materia nati, eiusdem alimentis fouentur, hilarescant, viuant, lætentur, quibus subtractis moriantur. Nec interest quòd secũdo loco spiritum Dei dixerit, primo spiritum ipsorum animãtium. Idem enim est spiritus datus illis à Deo, mediis terrestribus causis, & per eas introductus, & factus: estq; is spiritus Dei, quasi à Deo creatus, nõ quòd à Deo, sicut spiritus sanctus eius procedat, vt sit spiritus Dei, quasi creatura Dei, Dei opus, diuina possessio, diuinum inuentum, diuinum beneficium Est autem idem spiritus atque anima, alterúmque est Latinum, alterum Græcum. Anemos Græcè est flatus, spiratio, spiraculum. Cùm ergo dicit spiritum Dei, dicit quasi animam Dei, spirationem, ventum, spiraculum à Deo datum, & cõcessum, animam à Deo creatam, videlicet animam sentientem, corpoream. Quæ quidem est ipsorum animãtium, quia possidetur ab eis: est item Dei, quia datur, & largitur. Hæc verior expositio. Nam sicut in Genesi, post omnium animaliũ creationem, noua hominis, & omnino diuersa creatio introducitur sermone nouo: sic cùm idem sit hic super animantibus semper sermo, vnum eorum tantum genus, id est, irrationabilium describi, & numerari par est. Nusquam enim de creatione hominis, quasi esset altioris negotij, est locutus, sed de volucribus, de bestiis agri. De alimentis humanis, postea ad marinos, & aquaticos se recipit. Nam si eundẽ de spiritu humano,

Spiritus animantiũ, Dei

Amano, atque brutorum velis esse sermonem, oportebit quasi fateri eandem vtrisque esse conditionem. Alter autem est sensus, vt de homine præcipuo inter omnes animantes loquatur, & de resurrectione mortuorum, consentientibus etiam Hebræis. Primúmque dicunt Græci, Ἐνταῦθα σαφῶς ἡμῖν τὴν ἀνάστασιν προεκήρυξεν, καὶ τὴν διὰ τοῦ παναγίου πνεύματος ζώωσιν. Hoc loco, inquit, apertè nobis resurrectionem prædixit, & per spiritum sacrosanctum, viuificationem. Idem videtur Chaldæus sensisse: neque enim dixisset spiritũ sanctum mitti ad brutas animantes. Hebræi quoque prisci, & recentiores eos sequentes resurrectionem hoc loco cõfitentur. Sic enim Rabi Dauid loquitur, Secundum religionem nostram, ait, & quicunque eam sequuntur, redibunt animæ ad materiam, id est corpus pristinum, ex quo egressæ fuerunt. Hócque erit tempore resurrectionis de qua nobis apertè Deus testimonium dedit, eritque hoc per modum prodigij, ac portenti, non naturaliter. Ob hoc dixit, Emittes spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. Ac quanquã superiora spectant ad omnes animantes, hoc tamen de homine tanquam præcipuo est locutus. Dissensio autem est inter nostros, de resurrectione mortuorum. Nam maior pars sapientũ Talmud asserunt solos iustos suscitandos, impios autem minimé. Hæc Hebræus, quo videmus eos cum Græcis concordes. Sciendum etiam hunc psalmum veteres philosophos legisse, aut simile quid audisse. Nam Pythagoram accepimus dixisse, Deum esse animum per omnes mundi partes intentum, ex quo nostri animi carperentur. Quam sententiam duobus locis eximius poëta, philosophiæque antiquæ non ignarus expressit, hoc carmen vsquequaque secutus. Etenim

Resurrectio.

Dissensio de resurrectione, inter Iudæos.

Deus, quid Pythagoræ.

B spiritum à Deo per omnes terras dari, & auferri dixit Vates Hebræus, at ille:

Principio cælum & terram, campósque liquentes,
Lucentémque globum lunæ, Titaniáque astra,
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus,
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum, pecudúmque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.

Ecce Poëta canit spiritum diuinum, per omnes mundi partes intentum, & commeantem dare vitam affatim, inde spiritus suos accipere omnes animátes. Eóque appellatur ipsum animam mundi. Luculentius item cecinit alio loco quod à Dauid hic est cantatum, disserens & ipse de animalibus, id est de apibus, & antiquorum sententiam innuens,

--Deum namque ire per omnes
Terrásque tractúsque maris, cælúmque profundum,
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quæque sibi tenues nascentem arcessere vitam.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia, nec morti esse locum, sed viua volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cælo.

Ecce quem superius mentem & spiritum dixerat, nunc expressè vocat Deum, datorem Omnium spirituum, quod à Mose prius dictum fuerat. Ecce spiritus, omnium apud eos creator, & viuificator. Quod autem dixit redire, ac referri omnes ad eum spiritus, videtur, expressè Salomon dixisse, Et spiritus, inquit, reuertatur ad Deum qui dedit illum. Dauid quoque clarè & apertè videtur idem confessus. Nam vbi dicitur, Auferes spiritum eorum, Hebraicè est תאסף thoseph, quod sonat, collige, congregabis, reuocabis. Sed hæc reuocatio, est ablatio tota, quæ ideo Deo tribuitur, quòd ab eo sunt alimenta, & is fuit omnium vitarum sator, & repertor. Eoque adiecit, Et deficient. Quod autem dixit Salomon, de spiritu humano apertè est. Reuocatio igitur, ac reditus, animalium quidem est in antiquam materiam: humani autem spiritus in suam originem Deum, qui dedit, & infudit eum exterius venientem ab ipso opifice rectà. Renouatio autem terræ etiam exprimit, quòd prioribus extinctis, fiet noua creatio: in quo videtur prior sensus esse verior, iuxta id quod Salomon dixit, Generatio præterit, generatio aduenit.

Renoual

Sit gloria Domini in sæculum sæculi: lætabitur Dominus in operibus suis.

EXPLETIS, ac peragratis omnibus rebus creatis, vnde admiratio nata, ex admiratione laus, & lætitia, vt initia cum extremis consentirent, in easdem laudes, atque prius prorupit. Prius dixerat, Benedicat anima mea Dominum, nunc, Sit gloria Do-

mini in æternum. Videtur etiam in eo Mosen secutus. Nam quemadmodú ille in fine omnium operum diuinorum subiicit Deum vidisse quòd esset bonum: nouissiméque, Et vidit Deus cuncta quę fecerat, & ecce erant valde bona: sic Dauid, hinc gloriam Dei apparuisse, & suis operibus eum oblectari. Non oblectaretur autē, nisi essent valde bona. Nam bonum, & pulchrum conuertuntur. Gloria igitur Dei est operum suorum bonitas, & venustas, eóq; cæli prædicant etiam gloriam Dei, propter diuinum eorum, mirabiléque opificiú. Ac quod dixerat Moses, Deum vidisse cuncta quæ fecerat esse valde bona, est fermè id quod ait Dauid, Lætabitur Dominus, vt videre Dei, sit oblectatio, assensus, & quod Græci dicút εὐδοκία: & id quod alio in psalmo, Benedixisti Domine terram tuam, pro quo est Græcè εὐδόκησας, quasi conquiescis in ea creata, cōtentus es quòd ea creasti. Ex quo, vt Græci colligunt, apparet Dominum lætari rebus suis creatis, sicut nō lętatur in perditione virorum. Est autem lætitia in animis separatis, sicut & coniunctis, dolor item, & mœror. Sed lætitia diuina est, vt Græci monent, ἀπαθὴς, sine perturbatione, existens alio modo, atque in animis corpori coniunctis. Nostram quidem lætitiam ex diffusione sanguinis fieri constat, quia sociata est anima corpori, diuulsa muneribus fungitur eisdem. Vt enim non intelligit etiam ab organo separabilis, sine organo, & organo læso, cessat operari: Intelligeret autem etiam multò magis à vinculis corporeis dissociata sic aliis virtutibus, & facultatibus fungeretur separata. Nam neque lætitiæ principium est sanguinis diffusio, licet pòst sequatur, sed prior animus lætatur, coniunctúsque corpori motu animi, mouet etiá corpus. Ac vera lætitia est mentis & intelligentiæ ex cognitione nascens, sequens intelligendi facultaté, quia cognoscentes maximè delectamur, quæ lætitia nullam habet cum corpore societaté. Eáque dicitur, gaudium, εὐδαιμονία, εὐθυμία, nomina rerú in animo existentium. Alia tamen est lætitia corporea, quæ potius dicta voluptas, sensuum titillatio, carnis illecebra: puriora autem & impassibilia, maximéque rationabilia gaudia sunt separatorum animorú, propterea quòd lætari ferè idem est, atq; cognoscere. Atq; isto loco est illa Platonis in Timæo, vbi etiam ipse de creatione rerum loquebatur, sublimis philosophia. Quoniá cùm dicit Deum ideo creasse quia bonus sit, bonum autem nemini inuideat. non inuidentem sequitur necessario lętitia. Si enim creauit, quia bonus, à bonitate autem abest inuidia, dolor autem est inuidia: vbi non est inuidia, necessario est lætitia. Eadé bonitas facit Deum rebus creatis gaudere, quæ fecit vt eas crearet. Nulla enim bonitas est sine cōmercio lætitiæ, maximę bonitatis comite. Et hilarem datorem diligit ipse. Sic quod ipse dedit, maxime fas est eum fecisse, vt dans nobis lucem, & vitá, maxima cum lætitia, suiq; animi dulcedine dederit. Vide igitur altissimam in sacris literis philosophiá. Non solú cum voluit Deus nos esse, sed maxime lętatus est nos in lucem venisse. Cuius Plato reddet tibi rationé, quòd maximè bonus, habet cum maxima benignitate, ac liberalitate, maximam largiendi alacritatem. Bonus enim est, quia liberalis natura est, & largitur. Non largiretur autē, nisi dulcedine motus, vt alij bonis suis fruantur. Et in largiédo maxima voluptas est largientis. Sic Deus quanto maiora dedit beneficia, tantò omnibus melior sit necesse est: quanto autem melior, tanto lætior in dando, maximam eius benignitatem, maxima alacritate sequente, quantáque fuerunt beneficia, tāta largitoris lætitia. Maximè autem probatur creatione rerum exultasse, quia sæpe tristatus est, sublata lætitia, & gaudiis, quibus ipse omnia lætari voluerat. Túneque cum pœnituit hominem fecisse, cùm gaudia vitæ interpellare cœpisset, ad quæ vniuersum ordinauerat. Mœstúsque fuit ob mœstitiam nostram. Hoc autem loco semper pro Domino est Iehouah, quod esse nomen creatoris filiíque Dei, superiora testimonia, & rationes docuerunt. Quod autem dicit opera Dei, etiam Aristoteles diuinè quicquid est in mundo, asserit esse opera Dei. Deus, inquit, ex ipsis operibus cognoscitur: τὰ γὰρ πάθη, καὶ τὰ δι' ἀέρος ἅπαντα, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐν ὕδατι, θεοῦ λέγοιτ' ἂν ἔργα εἶναι τοῦ τὸν κόσμον ἐπέχοντος. Nam affectiones, inquit, aëris omnes, & quæ in terra, quǽque in aqua, opera Dei dici debent, qui ipsum continet mundum. Quàm altè, ac sacrè locutus est Aristoteles hoc loco.

Ex cognitione, & intellectu, lætitia. Lætitia corporea.

D E F

Qui respicit terram, & facit eam tremere: qui tangit montes, & fumigant.

Facit eam trem. Respectus.

HOc inductum est Hebræis testantibus, vt ostendat creatorem eadem virtute, ac potestate posse quas res creasset, in antiquum chaos, si velit, eas resoluere. Lætatúrque mundum creasse, quòd sustinet, & conseruat: quem si vellet, ad nutum subuerteret. Vt autem potestatem probauit in creando, sic hoc ipso argumento, quòd ad nutum eius

omnia

A omnia contremiscant. Quale Homerus, cui nota fuit hæc theologia, de Ioue,

--Μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὄλυμπον.

Magnum tremefecit Olympum.

Apud Homerum ad nutum solum Iouis, id est, huius de quo is canitur Psalmus, cælum contremiscit, hic ad solum intuitum terra, eodem ferè tropo, & sensu. Fumigationem au- *Fumig.* tem montium dixit, aut, vt Græci sentiunt, qualis facta est numine præsenti, in monte Sina. Aut ὑπερβολικῶς quòd tacti montes ab eo, ardebunt, comburentur, liquescent, in cineres ibunt. Sæpéque montes ardentes in his litteris inuenies, ardere etiam fundamenta terræ. Quibus maiestas diuina, vniuersalisque potentia, facillimáque omnium maximarum rerum faciendarum potestas declaratur. Ostenditur quam facile possit quæ velit, quantúmque possit: quæ si homines item considerarent, & magis eum timerent iratum, & venerarentur potentem. Nec dubiũ est quin hic sit tropus, aut prosopopœia si placet. Datur enim persona non habenti, datur intuitus tremendus, ac formidabilis, sitq; Deus rex, ad cuius nutum omnia contremiscant. Quod etiam Hebræi fatentur, appellantes tropos, sua *Tropi hebræi.* lingua דרך משל derek mashal, modum parabolæ. Quale cùm Esaias vidit Dominum sedentem super solium excelsum, inclyti Regis instar. Talem etiam volunt fuisse superius cùm Deo velut homini lætitia dabatur, quanquam ea proprietas potius est quàm compa- *Lætitia* ratio, quò omnem mentem, lætitia comitatur habens cum scientia coniunctionem. Sed *Dei.* suo iure Deus, & ratione diuinitati, ac maiestati congrua lætatur. Non enim, licet eius *Ira Dei.*
B lætitia, eodem atque mortalis nomine sit designata, sicut mortales, lætatur. Sed qualem *Lact. 336.* habet mentem, talem etiam lætitiam. Neque est vsquequaque verum, in Deum non ca- *337.* dere lætitiam, cadit quidem, sed non more nostro, sic alios affectus habet, vt iram, quam *Resp.* eadem de causa Stoici nolebant in Deo esse, videntes iram humanam esse perturbationem. Porrò Hebræi nutum illum, intuitúmque Dei, quo terra tremiscat, posse designare iram eius aduersus impios, affirmant. Quale dicitur alibi, Commoueatur mare, & plenitudo eius. Et montes arsuros ob iram Dei. Futurum autem hoc potissimum asseuerant in die Domini, id est Messiæ, cum suo nomine Messiam appellantes, & de iudicio supremo per Messiam nobiscum conuenientes. Ac dicunt בימות המשיח beiamoth ha masiach, *2 Cor. 6.* id est, in diebus Messiæ, Deum lætaturum ex omni parte, super operibus suis, cùm sermonem omnium populorum *iuxta Prophetam*, ad laudandum, séque concorditer colendum ipse conuertet. Id autem futurum posteaquam impios è terra substulerit, sicut Scriptura fatetur. Superbos, & omnes facient impietatem, sicut stipulam arsuros in die venturo. Tunc erit gloria Domino, lætabitúrque in operibus suis. Hócque erit impiis extinctis. Idq; esse quod ait, Respicit terram, & facit eam tremere. Hæc autem adduxi, vt miserabilem eorum cæcitatem, & ex inuito pectore erumpentem veritatem agnoscas. Non enim sentiunt ignaros se duci ad confessionem nostræ pietatis. Primum de iudicio conueniunt, deinde per Messiam id faciendum consentiunt. Tunc autem perfectam fore lætitiam dicunt, cum ablatis impiis è mundo, soli iusti remanebunt, Deum concordi-
C ter colentes, & collaudantes. Et hæc è scripturis probant. Hæc tria deducunt eos etiam inuitos, & ignaros, ad nostram religionem. Fieri enim non potest, vt sit homo qui omnes homines est iudicaturus, quia omnis homo culpæ est obnoxius. A quo enim ipse iudicabitur? Qui cæteris iudicat, omni culpa vacare necesse est. Infinitæ etiam est sapientiæ, latebras humanarum cogitationum, scelerúmq; formas, & discrimina discutere, & dignoscere. Ex quo cum iudicium per Messiam exercendum consentiant, inuiti fateri cogũtur, eum esse diuina potestate præditum. Deinde quòd aiunt extinctis impiis perfectã lętitiam futuram, cõcorditer Deum laudantibus cunctis, vbi hoc erit vnquã nisi in cælo, nisi habito delectu bonorũ, malis procul, quod & ipsi fatẽtur, segregatis? Fierine potest vt homines in carne, & libertate sua, vt nunc, nõ peccent? Fierine potest, vt nõ semper aliqui mali in terra inueniantur? Certè igitur ille bonorum ad colendum Deum cõsensus, & illa impiorum ex mundo expulsio, & illa perfecta lætitia, nõ potest esse nisi in cælo. Sicq; coguntur regnum Christi, non in terris esse confiteri, sed in cælo, sicut nos sapientissimi Apostoli, Prophetæ, & ipse sapientissimorum princeps docuit Christus, non solum oraculorum veritate, sed etiam ipsa nos ratione huc adducente. Ac videmus necessario eundem esse eorum confessione Messiam, atque eum qui solo intuitu terram faciet tremiscere. Is autem est Iehouah, id est Ioues, Pater hominum, atque Deorum, habens à Deo traditam sibi, sicut creandi, sic iudicandi hominis potestatem. Obserua etiam quòd quem sapientissimi Hebræi, id est

Apostoli, diem Domini vocare solent, posteriores antiquæ suæ sapientiæ quædam naufragia retinentes, vocant dies Messiæ. Itaque hoc Psalmo tribus locis de Messia Hebræi loquuntur, principio, cùm ait, Confessionem & decorem induisti, dicentes hæc duo daturum Deum regi Messiæ, in aduentu suo. Reuera enim dedit, & dabit, cùm venerit in sede maiestatis suæ. Ecce data est mihi omnis potestas, in cælo, & in terra. Et, Veniet in nubibus cæli cum potestate magna, & maiestate. Id enim designant confessio & decor. Superius autem resurrectionem mortuorum, clare confitebantur. Quæ si futura est, profectò & à Deo sit necesse est, non ab homine, & post resurrectionem, alia vita esse non debet, nisi cælestis, illúdque erit regnum Messiæ. Quòd si quis dicta eorum colliget, sunt autem antiquarum traditionum reliquiæ, videbit eos venire necessario, ad confessionem nostræ veritatis. Nam si Messias est, vt fatentur, in fine sæculorum venturus, et si iudicandi sunt, fugandíque de mundo impij, iusti autem resuscitandi, certè fieri non possunt hæc, nisi Messias ille sit Deus, regnum eius cæleste, non terrestre. Quid enim in terris post resurrectionem, præcipuè fugatis malis, erit? Ad hæc autem sum digressus, quia dicta eorum occasionem mihi præbuerunt. Apertè enim tribus locis, & palam de Messia sunt locuti. Occultè autem, & sapientibus manifestè, totus Psalmus est de Messia. Nam cum de creatore loquatur, creator autem, & opifex mens, & causa, ideáque archetypa, verbum, siue ratio, totius philosophiæ, priscæ & nouæ, claris testimoniis sit filius Dei: is certè laudatur hoc Psalmo, suspicitur, celebratur, illi gloria datur. Quem Mercurius vocat δημιουργὸν λόγον. Anaxagoras νοῦν. Plato αἴτιον, λόγον, κόσμον νοητόν. Salomon, & Iamblichus σοφίαν, quibus nominibus E
Nomina Messiæ. creatio mundi designatur. Et de quo scribit Synesius: νοῦς μὲν γὰρ τὰ εἴδη τῶν ὄντων ἔχει, ἀρχαία φιλοσοφία φησί. Mens, inquit, formas, siue species, aut ideas tenet omnium quæ sunt, ait antiqua philosophia. Constátque idem esse mentem, ac verbum de quo dicunt Græci quòd sit δημιουργικὸς, & quod virtualiter omnia in eo contineantur. Declaratur item antiquam philosophiam ideas menti attribuisse, quòd ei creationem vendicabát, sicut ostendit Timæus Platonis. Audisti etiam antiquam philosophiá, hæc cognouisse. Quæ cùm alibi etiam probauerim, superflua esset eorundem hic repetitio.

Cantabo Domino in vita mea, psallam Deo meo, quandiu sum.

O Vitam beatissimam, opera diuina cótemplari animo, & ore versare, tum admirari, & collaudare creatorem! Tunc pectus inardescit, animus dulcedine liquescit, labuntur præ gaudio, ex oculis lacrymæ, contemnimus terrena, accendimur ad cælestia. Nulla maior, solidior, rationi congruentior voluptas, qua lætemur dum fruimur, & post fructum, eadem semper est lætitia. Hac sensit se affectum diuinus iste Vates. In vita sua dixit, quòd is sit, vt Græci obseruant, fructus vitæ verus. Ad hoc venimus in mundum, vt cognosceremus, adoraremus, laudaremus Deum. Idémque præclarè, cauere nos oportere,
In vita. Luc. 106. Cur facti simus. ne similiter, atque stultæ virgines, dum tempus emendo oleo insumitur, ingressum ad æternas nuptias amittamus. Et quia in inferno nemo confitebitur. Et mortui non laudabunt te F
Domine: ideo, Nos qui viuimus benedicimus, dum vita suppetit, dú licet, & datur. Ac quasi Deo suo dicebat, Dum spiritus hos reget artus,

Semper honos, noménque tuum, laudésque manebunt. Quanquàm.
--Grates persoluere dignas,
Non opis est nostræ genitor, nec quicquid vbique est
Humanæ gentis, magnum quæ sparsa per orbem.
In freta dum fluuij current, dum montibus vmbræ,
Lustrabunt conuexa, polus dum sidera pascet,
Semper nostra tuas in laudes ora patebunt.

Cur enim non his carminibus vtar, quæ & ipsa ob beneficia, ob vitam conseruatam dicebantur. Et Vates Hebræus suo carmine, non aliud innuit. Ac, vt Græci monent, παλιλογεῖ, id est, repetat eandem sententiam, sicut solitus est, Oratoribus congruum, Abiit, excessit, euasit, erupit. Sic is, quasi cantabo, psallam, in laudes erumpam, perpetuus ero, & indefessus operum diuinorum & creatoris præco: nunquam à commendatioñe, carminibúsque sanctis eius interquiescam. Quibus repetitionibus elatiores affectus nostros exhibemus.

Iocundum sit eloquium meum, ego verò delectabor in Domino.

A ELOQVIVM iucundum, siue dulce, ipsas laudes, & carmina dicit. Dulcedo enim est, & suauitas in carminibus, tum quia canti, & pulsu citharæ proferũtur, tum quia cum lætitia & dulcedine. Illa vero dulcia carmina, quæ sancti probique mẽte in altum subleuata, fundunt, vnde incognita gaudia percipiunt, cælestium gaudiorum quasi præludia. Ac quasi vult esse, vt Hebræi testantur, hanc quandam remunerationem. Ipse, inquit, nobis creatis lætatur, nos autẽ ipso creatore lætamur. Ille nobis beneficia præstitit, nos laudes, & cultum, gratámq; acceptorum beneficiorũ recordationem reponimus. Neque enim indiget ipse muneribus nostris, sed vult nos sui memores, & amantes. Hæc erit nostra voluptas, vt eum semper cogitemus, laudemus. Ille erit mihi in omni vita iucundissimus, ex eo solo cogitãdo & laudando capiam voluptatẽ. In eum spes & cogitationes meæ requiescent. Sicut os eo laudando dulcescit, sic cogitando mens exuberabit gaudiis. Ac semper quidem, Talis amor meme teneat, nec sit mihi cura mederi. Diuus autem Hier. in suo Psalterio dixit, Placeat ei eloquium meum. Quod idem est, Placent iucunda, dulcia, grata. Nam cùm Hebraicè sit יערב ieerab, quod propriè sonat, dulcescat, amœnum sit, stat quod vertit Hier. & quod Sept. ἡδυνθείη, quasi voluptuosum sit, & suaue, placens, gratum. Et potest esse aut precatio, aut sibi imperiũ, vt obsecret Deum, vt quicquid cantet, sit ei gratum, suaue, iucundum. Aut quasi cohortatio est ad seipsum, & confirmatio, vt quemadmodũ dixit, Benedic anima mea, sic nũc, Dulcescat os meum laudibus diuinis, has amet, his delectetur. perinde, ac si secũ, Age anima mea, delectare laudibus sacris, his insiste, hic vita decurrat, hac perpe-
B tua voluptate detinearis. Hócq; postremũ videtur dixisse, quia in Hebraico est dulcescat
עליו super eum, sermo, aut eloquium meum. Eóque intulit, ego delectabor in Domino.

Deficiant peccatores à terra, & iniqui, ita vt non sint: benedic anima mea Dominum.

QVONIAM omnium hominum est, quos aliqua ratio ducit, suspicere, & admirari creatorem, neque est vllus tam ferus, tam humanæ consuetudinis expers, qui suspiciens in cælum, terrásq; oculis collustrans, harum tam mirabiliũ, támque multarum rerum aliquem fuisse autorẽ non intelligat, admiretur, & collaudet. sic si quis est tam infelix qui vel nullum rerum creatorem fuisse contendat, aut si fuisset, auersis tamen à cultu, & veneratione eius studiis, omnem ad res mortales, & caducas, aut etiam impias curam conuertat: hunc certè cùm omnes instar portenti detestari, ac refugere eum, ab hac vita vanescere, tolli de luce optare debẽt, tum sancti, ac iusti viri, qui diuinæ benignitatis magnitudinem, oculis, & animo contemplabantur, aduersus id genus indignati, vitam eis qua essent indignissimi eripi, atque eos è numero viuorũ tolli optabant, animo, & voce precabantur. Nam cùm omnis res ad aliquem finem à natura genita sit: humanũ autem finem ratio doceat, in quo & sapientissimus quisque consentit esse, vt eum qui nos, atque nobiscũ tot bonarum, vtiliumq; rerum copias nobis excogitauit, cognoscamus: cognitum, vt felicitas sit perfecta, amemus: ea autẽ res quæ finem ad quem propter decorẽ & vtilitatẽ parabatur
C nõ est assecuta, propter deformitatẽ & detrimentũ reiicienda, & abolenda sit: certè homines quos diximus, cùm non modo non ornent hunc mundũ, sed deforment, euertant, destruant si nulla supersit correctio, optandũ est, vt extingãtur, vt ex hoc mundo tanquã inutiles, & frustra nati, & quod vere à poëta dictũ est ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης, tanquã prodigiosi, exitiales, vltra Oceanũ deportandi, abeant, recedant. Hos ergo sæpe apud prophetas inuenies desiderari, efflagitari vt moriantur, vt mundũ, quem vndique pulcherrimũ intuebãtur, tandem cessent defœdare, sanctissimã lucem, inquinatissimis factis suis cõspurcare, ne tamdiu diuina clementia abutantur. Nam cùm in mundo nihil sit non venustissimũ, cùm omnium rerum decor sibi respõdeat, vna sola est deformitas hominũ impiorũ, a quibus diuersæ turpitudines nascuntur. Quicunq; igitur aliquo spiritu cælesti afflantur, quos honor, cultúsq; Dei, id est, maxima æquitas solicitat, certè sine hoc desiderio esse non possunt, vt cupiant eos non esse, qui nati, nascendi finem nõ consequuntur. Sæpe etiã aduersum introducunt, vt multos à felicitate sua veróq; decore auertat. Intelligebant, & exemplis sæpe docebantur sapientissimi illi viri, quanta morũ vastitas, quanta ruina pietatis fieret per homines impios, illo præcipuè tempore, cùm fragili radice teneretur. Discedant igitur, inquit, impij ab hac luce. Ego non solũ laudabo creatorem meum, sed eis etiam mortẽ imprecor, qui eum non colunt. Sic sibi respondens alio loco dixit, Nonne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Tanto odio inflammabatur, vt liquesceret. Et, Iniquos

Iucund.

Deficiant peccator.

odio habui, & legem tuam dilexi. Duo videlicet apud eum semper, amor Dei, & odiũ ma- D
lorum. Malos enim, & impios odisse cogitur, qui Deum diligit. Aduertendũ quòd in Hebraico in fine addidit, halleluiah, sonat Laudate Deum, repetens scilicet iterum, iterũmq; monens, vt Deum laudemus. Eáque, vt Hebræi dicunt, cohortatio est ad bonos, sicut peccatores, Deíq; immemores detestabatur. Digredior rursum paucis cum Hebræis qui peccatores dicunt [illegible] id est in diebus Messię penitus è terra tollẽdos, quorum loco alij deinceps non oriantur. Dico hoc esse non posse in hoc mundo. Quis est enim tam demens, qui dum hoc fragili corpore vestimur, nõ sentiat sceleratos, & peccatores multos nunquã defuturos, quia plures à sensu, quàm à ratione se regi permittunt. Sic mira cæcitate non cognoscunt, se regnum Messiæ in cælo, & in [illegible] & confirmatione virtutis ponere. Fugáque, & supremus discessus malorum non potest esse nisi à regno cælesti, quo sceleratis aditus non datur. Sícque dicta eorum stare non possunt, quæ quidem non à seipsis, sed ab antiquis suis acceperant, &, vt videmus, fuerant adimpleta: illi tamen furore cæci, secus quàm dicta essent, conantur exponere, sed locum non habet deprauatio.

Hallel.

PSALMI CIX. EXPLANATIO.

HVNC psalmum esse de inclyto, omnibúsque oraculis celeberrimo rege Messia, cuius fortitudinẽ, ac res præclarè gestas non cessant decãtare Prophetæ, Græci, ac Latini antiquorum Hebræorum, id est eorum qui ipsius Messiæ tempore florebant, autoritate, publicáque illa scientia, quæ de Messia circunferretur, pro- E
babiliter asseuerãt. Ad quam & ipse Christus excitans caligantes Pharisæos, testimonium ex isto psalmo citauit. Et diuus Paulus, suis testibus refellens Hebræos, Cui, inquit, Angelorum aliquando dixit, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum? Quem locum etiam in aliis epistolis, & diuus Petrus in actis protulit. Sed Hebræi istius temporis, quos non modò magnorum mysteriorum, sed omnium etiam bonarum scientiarum imperitos esse cõstat, partim iudicio inerti, partim scopo, quem cum lacte suxerunt, eos à veritate deducente, vt alias multas prophetias, sic istam ipsam peruersè interpretantur. Nam cùm scirent, ac viderent Christianos istius psalmi autoritate gloriari, opposuerunt sese, vt aliò interpretatione eius detorta, accepta etiam ex eo occasione, alium de quo hæc dicantur ostenderent. Quod hic eos fecisse eò minus mirum esse debet, quòd vbique similia studuisse conuincuntur. Siquidem & Rabi Salomon, cùm testetur secundũ psalmum ab antiquis suis de Messia acceptum fuisse, Nos, inquit, ob aduersam religionem, quasi diceret, ne ei fauere videamur, de Dauid interpretabimur. Iuxta quam deprauationem, cùm antiquiores eorum, vt claris exemplis docebo, hunc psalmum de Messia intelligerent: alij in Abraham retulerunt, alij in ipsum Dauid. Ac Rabi Salomon, & Rabi Dauid dicunt, hunc psalmum maiores nostri de Abraham exposuerunt, quia fiat mentio de Melchisedek. At Auen Esra videns in psalmo dici, Virgã virtutis tuę emittet Dominus ex Sion, Sion autem tempore Abrahæ nondum erecta staret, potius de Dauid putat accipiendum. Quæ dissensio declarat eos nihil certi habuisse, vt quoniam vnam veritatem sequi noluis- F
sent, meritò in varia mendacia, & inter se contraria ceciderint. Multa sunt alia quæ prohibebunt, vt neque in Abraham, neque in Dauid referri possit, vt apparebit in toto Psalmo. Quem esse de Christo non ratione solùm, & loquendi modo liquet, sed priscorum etiam, vt dixi, autoritate Hebræorum. Ac tametsi ipsius Christi, & summi Pauli autoritas apud nos, omnibus Iudaicis ineptiis præponderare debeat, extant tamen aliorum Hebrçorũ testimonia, ex isto loco in declarationem qualis, quid futurus esset Messias, assumpta. Ac primũ quod ait Nicolaus de Lyra, Ianethã filium Oziel, qui scripturas Hebraicas fecit Chaldaicas siue Syriacas quòd eo sermone Hebræi post captiuitatem Babylonicam, pro vulgari vterentur, transtulisse, dixit Dominus verbo suo, sciendum nunc secus legi Chaldaicè, Dixit Dominus [illegible] bememebrea, in verbo suo, vt sonet potius, Dixit cum dicto suo, cum oratione sua, cum sermone. Et quod solent scripturæ dicere, Locutus est Dominus dicens. Iraque hoc testimonium non est validum, irridetúrque ab Hebræis. Quòd si Ioneth[illegible] hunc psalmum, vt apparebit, de Christo est interpretatus, possimus augurari Nicolaum in emendatioribus codicibus legisse membrea verbo suo, non in verbo, vt nunc legitur. Etenim est penes omnes gentes antiqua theologia de verbo diuino. Et apud Mercurium Trismegistum, vnum è priscis theologis Ægyptiorum, cuius ego similes, similémq; doctrinam redolentes multos floruisse dixerim, sæpissimè commemoratur θεῖος λόγος, diuinũ verbum.

Nicolaus Lyra.
Ling. hebr. locutio.
Loc. est de. Supra vot. Ianetham.

Apud

A Apud alios Platonicos, idem passim circumuolitat. Et ipse Plato ad alia dixit in Epinomide θειότατος λόγος, verbum diuinissimum, reperit ordines, motúsque cælestes. Et Philo Iudæus impleuit libros suos hoc nomine. Ad alia cùm de origine mundi loqueretur, eámque ex Ideis, & mundo intelligibili deduceret, vt inquit, in mente opificis, præcedit operis imago. Τὸν αὐτὸν τρόπον, οὐδ' ὁ ἐκ τῶν ἰδεῶν κόσμος, ἄλλον ἂν ἔχοι τόπον, ἢ τὸν θεῖον λόγον, τὸν ταῦτα διακοσμήσαντα. Eadem ratione, & mundus qui ex ideis constat, non alium habet locum, quàm diuinū verbum, qui hæc condidit. Ideo in principio erat verbum (vt intelligas Philonē) nempe ante creationē mundi. *Ioan 1.a.* Postea ne putes aliquid esse in Deo alienum à Deo, declarat nihil aliud esse mundum idealem, & intelligibilem, sensibilis imaginem, quàm verbum diuinū, Εἰ δέ τις ἐθελήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι ὀνόμασιν, οὐδὲν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν κόσμον εἶναι, ἢ θεοῦ λόγον ἤδη κοσμοποιοῦντος. Quòd si quis, inquit, velit apertioribus, & planioribus verbis vti, nihil aliud dicat mundum intelligibilem esse, quàm Dei verbū, iam mundū creantis. Superius dixit verbū Dei, creatorem, nunc ipsum Deum patrem, quasi sit idem creator vterque. Ex his igitur cōstat antiquis Hebræis, Ægyptiis, & Chaldæis, de verbo diuino, lucem manifestam irradiasse, vt meritò inchoaturus hunc psalmum Ionathas, in quo de diuinitate Messiæ agitur, appellauerit eum verbum Dei. Quòd autem Chaldæus ipse ex antiquioribus Hebræis, hunc psalmum sit interpretatus de Messia, cùm ex aliis apparet, tum verò cùm dicitur, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum. Quod Chaldaicè transtulit ipse, Iurauit, vel stabiliuit Deus, & non reuocabit, quòd tu præfectus sis in principem לעלמא דאתי le alma *Isa.9.*
B deate, sæculi, vel mundi futuri. Ecce, prædicitur Rex, & princeps sæculi futuri. Nusquam *Secul. fut.* autem inuenies, siue apud Hebręos, siue ipsum Chaldæum, siue nostros quoties dicitur sæculum futurum, quin intelligatur de altera vita, de alio mundo, de mundo incorruptibili, de mundo animorum, Angelorum, ac Deorum, cuius Rex & princeps dicitur is, de quo psalmus est. Et Rabi Mosi liber apud Hebræos extat de sæculo venturo, id est, futura vita. Respondeant Hebræi, si potest aut Dauid, aut Abraham esse Rex sæculi venturi. Et si potest non esse Deus, qui Imperator animorum, & vitæ erit, quæ sæculo venturo fore prædicitur, Is vtique est, de quo cælestes theologi nostri dixerunt, Constitutus est à Deo iudex viuorum, ac mortuorum. Data est ei potestas in cælo, & in terra. Eodem autem spiritu, & maiorum consensu videtur Ionathas dixisse, Constituit te Deus Regem sæculi futuri, *Paulus synchronos, Ionat.chal. interpretis.* quo diuus Paulus, eodem & ipse fermè florens tempore, ex hoc Psalmo imperium Christi probauit. Sed quia nondum omnibus oculis apparet, & tempus erit, cùm in claritate maiestatis suæ manifestus omnibus veniet, triumphator, gloriæq; immensæ, in qua regnabit in æternum, eò dicitur Rex sæculi, siue mundi futuri. Quod mysterium in isto potissimum psalmo declaratur. Sunt autem alia testimonia sparsa, quasi quædā oracula per libros Hebræorū assumpta ex hoc loco in declarationem diuinitatis Messiæ, è quibus est in eodem libro Midras Thehilim, quod super eo, Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ, & dextera tua suscepit me: fertur dixisse Rabi Ioden ex nomine Rabi Chia, אמר רבי יודן בשם רבי חייא לעתיד לבא הקב״ה מושיב למלך המשיח לימינו שנאמר נאם יי לאדני שב לימיני In posterum Deus, cuius sit nomen benedictum,
C sedere faciet Regē Messiam ad dexteram suā, sicut scriptum est, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis. Eadémque, vt ait Nicolaus, affirmat Rabi Moses Hadarshan super Genesim cap. XVIII. vbi dicitur, Apparuit autem illi Dominus ad ilecem Mambræ. *Ge.18.a.* Item Rabi Isaac, qui cōmentarios edidit in Genesi, vbi cap. XLVII. agitur de loco in quo habitaret Iacob, citans locum ex isto Psalm. Ex vtero ante Luciferum genui te, Hæc ait, לא מצינו אדם ונביא שנתנבא ילידתו קודם ילדת אביו ואמו כי אם משיח צדקנו ולזה רמז מרחם משחר לך קודם יברא רחם ילדתך נתנבא ילדותך ולזה רמז לפני שמש ינון שמו כי אפילו קודם בריאת השמש היה חזק וקיים שמו של משיחנו והיה יושב בימין האל וזה הוא שאמר שב לימיני ואמר גם כן והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת. Quæ vt facilius intelligantur, Hebraica verba Latinè proferam, Lo mazinu Adam ve nabi, sheithnabe ielidtho, codem ieladath abiu, ve immo, kim mashiach zidkenu, velaze ramas. Me rechem, mishecar lak, codem ibare rechem iuladtheca, nithnabe, iuladtheca. Liphne shemesh, ianun shemo. ki aphilu kodem beriath ha shemesh haia chazak, ve kaiem, shemo shel meshichenu. ve haia iosheb bi iamin hael. vezeh hu sheamar. Sheb limini. ve amar gam kem, ve hucan bachesed kise, veiasheb halau, baemet. Quæ Latinè sonant: Nusquam inuenimus quenquam, etiam prophetam, cuius natiuitas sit prophetata ante natiuitatem patris & matris suæ, nisi Messiæ, qui est iustitia nostra. Ad hócque respexit qui dixit, A vulua, ex vtero tibi, hoc est, antequam crearetur vterus conceptus tui, prophetata fuit natiuitas tua. Et ad hoc respexit, qui dixit, Ante Solem permanet nomen eius. Quia etiam antequam crearetur *Isa. 9* *1.cor.1.* *Psal 71.*

Sol, stabile, & firmum erat nomen Messiæ nostri. Sedebat autem ad dexteram Dei. Idq; D respexit theologia cùm dixit, Sede à dextris meis. Alibi quoque, Et parabitur, siue stabilietur thronus in mansuetudine, & sedebit super eum in veritate, id est vendicē. Sic ille. Quibus omnibus testimoniis, recentium Hebræorum imperitia, & à veritate longinquus animus demonstratur, ostenditurque penes antiquiores Hebræos, non solum de sensu istius Psalmi, sed tota religione fuisse scientiam, atque nunc. Ecce, is tribuit ei patrem, & matrem, quod ad hominem attinet. Tum ait, eum ante Solem extitisse, quod declarat ante *Sol.* omnium rerum creationem eum fuisse, quia Sol fuit prima rerum creatarum. Et qui erat ante Solem, erat ante lucem, Sícque erat is de quo Moses dixit, Et spiritus Domini ferebatur super aquas. Et is fuit qui paulò post dixit, Fiat lux, id est Sol. Creator Solis ante Solem, qui ferebatur, mouebatur super aquas, vastum Solis orbem. Quod ne ipsi etiam Hebræi tacuerunt. Dicitur enim in Beteshit Raba, quòd spiritus qui ferebatur super aquas, fuit spiritus Messiæ, ipse videlicet Christus, ipsa Dei sapientia, quam superius Philon insignis apud Hebræos philosophus, confessus est mundi sensibilis originem, mũdúmque originalem, & archetypum. Hæc omnia in vnum eundémque Deum sempiternum tendunt. Si homo tantum, vt voluit gens quæ successit imperitior, esset Messias, vtique ante omniũ hominum genitorem Adam esse non potuisset. Declaratur item diuinitas eius, quòd dicat *Nomē Dei. Deus ipse.* nomen eius, id est diuinitatem: (sic enim rectè vertitur illud Hebraicum loquendi genus, *Ps 92.* Latinè) fuisse firmam, stabilem, inconcussam ante cælum. Quasi illud, Sedes tua parata, *Dext. Dei.* nempe stabilita, firma, extunc à sæculo, ab æterno tu es. Eo quoque diuinitas eius enuntia- E tur, quòd dicat eum ante solem, ante mundum conditum sedisse ad dexteram Dei. Hoc enim est quod Chaldæus dixit, Eum constitutum à Deo, principem sæculi futuri, mundi νοητοῦ, regni cælestis, inuisibilis, quod futurum, vel venturum dicitur, non quòd nunc non sit, sed quasi reuelandum his, qui sensibilem solum, norunt. Dexteráque Dei demonstrat principatum, imperium totius mundi. Et quod alio Psalmo, Dico ego opera mea Regi: eum absolutè Regem theologia prædicante. Et Philon vocat ὕπαρχον, magistratum Dei. Decla- *Christ. nost. Iustitia.* ratur item, in eo delata esse omnia scelera nostra, quia iuxta Hieremiam, asserit eum esse iustitiam nostram. Ipse enim nos ad iustitiam reuocauit, criminibúsque nostris obliteratis, *Mansuet. & verit.* idoneos fecit ad vitam, itérque cæleste nobis expediuit. Benignitas item & clementia, & veritas ostenditur, quæ sunt indicia iudicantis inmudana crimina. Quod munus solius esse Dei, palàm est. Et hæc ex eisdem locis theologiæ probantur, quos Christiani, ab antiquioribus imbuti, de Christo acceperunt. Et is Hebræus declarans Ex vtero ante Luciferum genuite: prædicat esse oraculum de Messia, cuius natales præcedere dictos ait ab oraculo, natales parentum. Si enim ante luciferum genitus dicitur, dicitur generatio, vel natiuitas eius fuisse antequam parentes nascerentur. Hoc enim est quod Græci, quod Mercurius, & *Lact. 185.* Sibyllæ prædicauerunt, eum ante mundum fuisse ἀμήτορα, sine matre in mundo, cùm no- bis apparuit, ἀπάτορα, sine patre. Et hoc erat quod turba dicebat, Nos audiuimus ex lege, *Ioan. 12.* quia Christus manet in æternũ. Erat enim sparsa per omnes multis ex oraculis propagata fama, Christum esse sempiternum Dei filium, non tum cùm natus est corporaliter, cùm se F transformauit, & regia veste deposita, acceptáque serui, quale sæpe principes faciunt, venit ad homines, & cum illis versatus est, inchoasse. His igitur declaratis, & Hebræis Hebræos reuincentibus, & testibus inter se oppositis veritas est clara. Superare enim debet plurium testimonium, testimoniũ paucorum, antiquiores, grauioresque testes, debent iunioribus præponderare, præcipuè causa mentiendi, & grauioribus, maioribúsque minores contradicendi, manifesta. Argumentóq; declarato, nihil est in titulo nouum, nisi quòd sit Psalmus ipsius Dauid: quomodo autem, vel quo instinctu pronuntiatus, ille idem de quo *Tempus à Dauide, ad Christum.* editus est, ostendit. In spiritu, non humano instinctu, non humana cogitatione haud longius tendente, sed in medio cursu debilitata. Et non solum in posterum non prospectante, sed ne etiam quæ sunt ante pedes considerante. Qui vidit post sexcentos annos ventura, & qui vltra Solem & Lunam oculis vel res cælestes, & æternas penetrauit, non spiritu suo, si vel lynceos oculos habuisset, sed magno spiritu vectus, nubes, & æthera secãs, mul... longinqua tempora circumspexit. Sic & Chaldæus ad morem illius tēporis, sæpe in principiis Psalmorũ præfatur. Dictus est in spiritu prophetiæ, spiritus autem prophetandi, est spiritus sanctus. Sic pronũtiauit in spiritu prophetiæ, qui & spiritus sanctus, Dauid hoc oraculum, nõ spiritu suo, humano, debili, fragili. Et si potest etiam in spiritu declarare, quod quidem idem erit, à corporeis sensibus separatus, extra sensus positus, solo spiritu, quæ dicitur

à Græcis

A à Græcis & Latinis, mens, quale facere animos à corporibus separatos par est, operante, nihil corporeis vinculis, & sensibus sese immiscentibus. Autor ergo Dauid ostenditur, id quod etiam declarat Ionathas dicens, Per manum Dauid, quasi autore Dauid. Quibus inepcia Dauid Chimchi refellitur, qui articulum le Dauid, vult esse quasi propter, vel super Dauid, cùm le, sit articulus casus gignendi.

Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis.

QVod Septuag. transtulerunt εἶπεν, dixit, Hebraicè est נאם neum, quod sonat dixit, vel dictũ, participiũ à verbo Naam, dixit. Nostri cómodè, & clarè in suam linguã vertũt, Dixit. Nimiũ autem superstitiosi, quique clarè dici possent, obscuritati Hebraicæ potius hærentes, quasi verius aliquid dicat, maluit transferre, Dictũ Domini, Domino meo, cùm hoc obscurius quidem illo sit, propius autem ad verũ minimè. Et quærenda sunt, quæ melius possint intelligi. Chaldæus etiã vertit אמר amar, dixit. Et quod idem transtulerũt κύριος, Dominus Hebraicè est tetragámon Iehouah, nomẽ semper altissimi, vniuersalisq; Dei, maioris longè põderis, quàm secundũ Adonai, quod de hominibus etiã dicitur, primũ de solo Deo. Et quod Græcè, ac Latinè videtur idem Dominus Domino, non idem est Hebraicè. Ideo cæteri magis ad Hebraicũ transtulerunt, dixit Deus Domino meo. Secũdũ nomẽ Adonai declarat propriè q; Sept. verterũt κύριον, Dominũ, dominantẽ dominatorẽ, præsidem. Id quanquã soleat, sicut & Græcũ, de hominibus vsurpari, verus tamen dominator, ac, vt ait Philõ, ὕπαρχος & ὕπατος κρειόντων, est solus filius Dei, Rex mundi, cui data est omnis potestas in toto mundo, quæ hoc carmine describit. Sciendũ vt omnes diuinæ antiquæ, & nouæ literæ docent, Hebraicã loquendi rationẽ, quã etiam Arabas, & Æthiopas, Syros, cęterásq; gentes orientis sequi animaduerti, esse à ratione loquendi Græcorũ, ac Latinorũ longe diuersam, figuras item eorũ tales, quas si Latinas aut Græcas facias, aut nõ intelligãtur, aut putidæ sentiãtur. vt sunt, Placuit in oculis meis, peccauit corã Domino, pretiosa est anima tua in oculis meis, excitauit nobis cornu salutis, salutare quod parasti ante faciem omniũ populorum. Quibus & his similibus in suo idiomate remanentibus, suspensi cogitãt externi sermonis homines, quidnam debeat intelligi. Hæc autẽ dicẽdi ratio latius procedẽs ad res theologicas penetrauit, in quibus prætereã q; sunt passim Hebraica idiomata, vna cum primis ratio dominatur, quod non, vt philosophia, nudis nominibus vtitur, sed vt quædã poësis, diuina vestit corporeis actibus, ac figuris. Tum verò & secretior quędã theologia, nec cuius mortaliũ patens, facit, vt quędã plurimũ à mortalib⁹ distantia, similia mortalibus, propter & dicendi eandẽ rationẽ, & interiorẽ illã abstrusámq; & mortalibus ignotam scientiã, videantur. Verbi causa, Si quis audiat aliquem à Deo creari regem, necessario veniat in eam cogitationẽ, qui cõstituitur, hominem, mortalémq; esse similẽ aliis mũdanis regibus. Et si audiat hunc regem accinctũ armis, ire in prælũ, hostes sternere, trophæũ erigere, intelliget ea quæ fiant apud mortales: maiora autẽ non intelliget. Sic cùm audiã nunc C Deũ dixisse locutũq; esse, primũ succurrit os, lingua, dẽtes, vox ipsa corporea, ictus aër. Succurrit & qui loquitur, & qui audiat, more nostro. Tũ si audiã, quasi imperãrẽ, succurrit eũ cui iubeatur, quasi famuliũ, subiectũ potestati imperãtis, ast alium esse principẽ. Tertiò, si videã eum dicentem, Hære lateri meo, secus me esto, donec hostes tuos profligauero, subit ea cogitatio, eo cateruas hostiũ timente, fidemq; maioris imploráte, illo antẽ pollicente auxiliũ, geri aliquod mortale bellum. Igitur maxima pars recentium Hebræorum interiorẽ illam, abstrusámq; mortalibus scientiã non capientes, & sæpe rerũ ac verborũ similitudine illusi, aberrãt à scripturis: & cùm eminentissima quædã dicantur, induta tamẽ vestibus, & coloribus humanis, aspectu primo capti, vt si quis Rex inclytus induta persona serui procedat in vulgus, habitus, & creditus a vulgo pro seruo, vbiq; ludificãtur. Nonnunq̃ figuras, & personas rebus maximis detrahentes, verũ summos rantũ colores remouentes, totã autem vmbram non amãdantes, simili ratione, ac si nihil detraxissent, decipiuntur. Vt quãdo Messias [illegible] formosus, egregiúsq; heros inducitur, remouẽt quidẽ aliquid ex ista vmbra, interius tamen non penetrant. Est autẽ illa paucis eorum nõ antiquorũ quidem, sed istius temporis abstrusa, impenetrabilisq; crassis iudiciis, eminẽtissima sciẽtia, cuius plena est prisca, ac noua philosophia, duos quasi Deos esse in mundo, alterũ genitorẽ, alterum genitũ, sæpe tanquã duos dictos, in quo quoniã & similitudo est, & dissimilitudo cũ rebus humanis, partim capitur, partim caput aufugit. Et vbi cum nostris est similitudo, latet quidã maior sensus, in quo non est cũ humanis vllum cõmercium. Illic enim duo sunt Dij, sed ideo nõ duo

Dixit.

Dominus.

Domino.

Adonai.

Heb. figur.

Duo Dij quomodo.

Dij, quia nec diuinitas potest esse disiuncta, & tanta est ibi coniunctio, vt duos Deos dicere, D nisi alio quàm humano modo intelligatur, sit nefas. Tota igitur theologia docet duos appellari Deum, alterū genitorem, datorē principem, fontémq; omniū bonorū, cui fuerit ab æterno filius, omnis paternæ maiestatis particeps, omnibus ab illo bonis paternis donatus. Quod mysteriū ab altissimis generis humani principijs descendens multi audientes, & non intelligentes dixerunt, Deū primo fecisse maximā quandam intelligentiam, omniū aliarū rerum creatricem, ipsum autem, creatione rerum aliarū supersedisse, nō intelligentes videlicet æternam coniunctionem, cōiunctissimámq;, omni sæculo ante, & post mundum diuinitatē. Duos quasi Deos prodidit, & reuelauit non nobis solū theologia, sed à primis etiam sæculorū exordijs, omnibus hominibus. Possétque de eo dubitari, nisi maximis quibusque viris eadem fama inclaruisset. Hanc ob causam quoniā alter est genitor, alter genitus, alter accepit, alter largitur, accepit diuinitatem, cum diuinitate imperiū, principatū, gubernaculúmque totius mundi sæpe apud theologos, secundus sub nomine opificis, causæ, principis præsentiū, ac futurarū rerum introducitur, notus hominibus magis, vt Plotinus ait, quam ipse pater, quem filius reuelauit. Quod etiam antiquissimis sæculis notissimū fuisse, nec solis prophetis Hebræorum innotuisse, sed etiam omnibus alijs gētibus, præcipuè Chaldæis, Ægyptijs, priscis Græcis, vt nouimus & alia, testis est hæres antiquæ sapientiæ diuinus Plato, in epistola ad treis amicos, Hermiā, Erastum, & Corsicum, de charitate mutua loquens, demumq; Epistolā claudens, hortatúsq; vt amicitiam sacrosanctis iuramentis roborarent, hos Deos, vt adhiberēt præcepit καὶ τὸν τῶν πάντων θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε ὄντων, καὶ τῶν μελλόντων τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου πατέρα κύριον ἐπομνύντας: ὃν ἂν ὄντως φιλοσοφῶμεν εἰσόμεθα πάντες σαφῶς εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων, Adiurantes tum omniū rerū principem Deū, omniū, inquā, præsentiū, ac futurarum rerū, tum vero principis huius, & causæ patrem dominū: quem si philosophando verè scrutemur, cognoscemus clarè, quoad hominibus fortunatis liceat. Hęc Plato. Quibus subesse nostrā theologiā, vt mirabilis sit eorū quę hoc Psalmo dicunt, interpres ipse Plato, palā est. Vides duos Deū hic nominari, alterū principē pręsentiū, ac futurorū, eúmq; appellari principem, ductorē, ac causam. Obserua tria nomina θεὸν, ἡγεμόνα, αἴτιον: quibus & diuinitas, & mūdi principatus, & creatio docetur. Appellatur αἴτιος autor, causa, creator, quasi maximus autor, maxima causa, tum Rex, & princeps Mirabilis eriā princeps futurorū. Cōfer autem quæ superius trāsferebat Chaldęus. Iurauit Dominus, & non reuocabit, te cōstituere principem mūdi, vel sæculi futuri. Plato autē dicit eum esse ἡγεμόνα τῶν μελλόντων, principē rerum futurarū. Omne nomen, inquit Paulus, quod nominatur, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Ecce & Plato agnoscit sæculū futurum, eiúsque principem quendā Deum nominat. Deinde nominat patrem principis huius, & causæ, &, vt Psalmus Græcè loquitur, Dixit, κύριος, sic patrem appellat Plato κύριον Ascendo, inquit idem, ad patrē vestrū, Deum meum, & Deum vestrum, quasi Dominū meum. Et Paulus, Caput Christi est Deus. Eóque etiam Plato Dominum eum appellat. Vt enim ipse filius est dominator, & præses noster, rerum visibilium, & inuisibilium, sic Dominus filij est pater, sicut & Deus, & pater est. Cúmque Plato dicat futura, ventura, nostri autem sæculū futurū, innuunt, profundissimū mysterium. Appellant F enim mundū inuisibilē sæculum seu res futuras, quæ tamen præsentes sunt, cuiúsq; ita est nunc princeps, sicut erit in posterū. Propter mysteriū ingens dicitur Rex sæculi futuri. Proditúrq; aliquādo fore, cum omni potestate ad filiū Dei reuocata, factáq; omniū rerum mirabili immutatione, clarus & manifestus erit ipse imperator. Videbúntq; eum oculi mortalium, sed tūc immortaliū, formosum, inclytum, septū agminibus Angelorū in maiestate sua. Tuncq; Psalmorū oracula magis patebunt, cùm faciunt eum potentē, armatū, iudicem, inimicorum vastantē cateruas, sceptrum insigne gerentem, super solio æterno suæ maiestatis sedentem. Hæc cùm nunc delitescant, in sæculo illo futuro exibunt in apertā lucem, nullus oculus erit, qui hæc non videat. Tunc is, qui est Rex, vt ait Plato τῶν ὄντων, præsentiū, sed occultus, Rex mundi, faciem pręsentē gerentis, conuersa eius facie in alterius mundi aspectū, & rebus immutatis, Rex erit, & princeps qui fuisset occultus quondā, tunc manifestus. Ideo cognoscentes, & nostri, & antiqui theologi, non semper mundum sensibilibus [illegible], constantem fore, sed alterum meliorem, quando erit cælum nouum & noua tellus, celebrarunt nomen sæculi futuri, & memoriam τῶν μελλόντων, rerum futurarum, quæ quidem respectu alicuius partis totius mundi, etiam nunc sunt. Nam beatorum sedes, & felix status idem est, qui est futurus. Eóque dicitur ratione mortalis status, illud alterum sæculum, vitáque post hanc futura, reuelanda. Quibus rebus intelligimus hanc diuinam scientiam, quæ larga luce postea refulsit, nunquam humanas mentes principis illius beneficio latuisse.

Plato.

Isa. 9. sæcul. fut.

Vnde & fernū, illi quáq. voc.

A tuisse. Eóq; magis Iudaica debet pudore summo, si scirent erubescere, affici imperitia, cum diuina oracula deprauant, cũ lucẽ tã claros iactantẽ radios exosi, vespertilionũ, aut talparũ more aueisãtur. Sed suspice etiã Platonẽ vere diuinũ, fortunatos eos dicentẽ, qui de patre pro viribus philosophãdo cognitionem hauserint. Qui verè de eo philosophati fuerint, cognoscent enim, & cognoscentes erunt fortunati. Hoc enim est, quod toties filius prædicabat, venisse se in mundũ, vt notũ faceret patrẽ quẽ mortales agnoscentes, beati & fortunati, sempiterniq; boni, æternorũq; gaudiorũ forent participes. Constituens sẽper summũ bonũ in cognitione, & scientia patris sui quẽ & suũ fontẽ, ac genitorẽ suũ, & omniũ rerum originẽ prędicabat. Hi sũt homines fortunati. Ideo dicebat, Venite benedicti patris mei, possidete regnũ, quod vobis paratũ est à cõditione mũdi. Cur sui patris benedictos dixit, & regnum à patre paratũ? Et, Cõfiteor tibi pater, Domine cæli, & terræ, quia abscõdisti hæc à sapiẽtibus, & sciẽtibus, & reuelasti ea paruulis. Hæc illa sciẽtia, & philosophia, ac reuelatio, quã de patre dixit Plato, cõstituẽs mea τὴν εὐδαιμονίαν, vel eq; à filio vocata est reuelatio. Nemo enim ante & post Christũ, eã, nisi aliquo oraculo, & cęlitus reuelatã nosset. Digressus sũ ad hæc, super oraculo Platonis, quod eũ ab Hebræis, & Ægyptiis, Sibyllis, Mercurio, cæterisq; vatibus, par est didicisse, quoniã in eo cõtinetur huius loci declaratio. Cùm ergo ait, Dixit, reuocanda est ad memoriã cõsuetudo diuinorũ Hebraico sermone descriptorũ oraculorũ, in quibus, quod ad hoc attinet, duplex est forma: vna quòd dicere, in ea lingua non solũ ad linguã, dẽtes, ictúmq; exterius aërem refertur, sed arcanas etiã, tacitasq; cogitationes, interioresq; animi locutiones, vt in nostris animis, sic in animis separatis locutiones.

B Sæpe attuli hæc exempla. Et Anna loquebatur in corde suo. Et Salomõ, Dixi ergo in corde meo, Vadã, & affluã deliciis, & fruar bonis. Et, Dixit insipiens in corde suo. Philon itẽ Philosophus insignis, exponens decem verba, quę Deus locutus sit ad Mosen, nefas esse dicit arbitrari factã humano more locutionẽ, sed θεοπρεπῶς. vt Gręci quoq; hoc loco dicunt. Et Paulus cùm ei filius Dei Damascũ proficiscenti loqueretur, dicit se solũ vocẽ loquentis audisse, circunstantes autem eum loquentem & respõdentẽ audientes, sed non videntes, nec audiẽtes cũ quo loqueretur, stupefactos stetisse. Cognoscimus ergo locutionẽ fieri posse etiã aliis modis quã quo mortales vtũtur sine dẽtibus, sine lingua sine exteriore aëris ictu. Eritque in Deo spiritualis locutio. Multæ itẽ sunt rerũ rationes nobis incognitæ, quas propter cõsuetudinẽ rerũ nostrarũ vix apprehendimus. Altera est forma, cùm sacræ literæ, veluti poësis animata, personata, figurata vestit tenuia, exilia, inuisibilia, incõprehensibilia figuris, & coloribus humanis, facit Deũ loquẽtẽ, manus, oculos, aspectũ, nasum, pedes habẽtẽ, armatũ, ensiferũ, pugnantem: quæ etsi in Deo nõ sunt more nostro, sunt vt ferũt theologi θεοπρεπῶς, diuinitus, magnificè, more suo, in nobis debiliter, in Deo diuinè, excellẽtissimè. Hęc figura cõgruit cũ prima. Igitur Deũ audientes dixisse, intelligamus arcanã, diuinã, excellẽtémq; locutionem, locutionẽ æternã, assertionem sempiternã, sempiternã voluntatẽ, sempiternũ velle, humana voce designatũ. Sic, Benedixit te Deus in æternũ, vnctionem æternã, constitutionem in regem, more diuino. Atq; cùm ait, Dixit, æternitatis est, non alicuius

C præteriti temporis. Per inscitiã, & imbecillitatẽ ait Plato, totiúsq; theologorũ cœtus, ponimus in Deo, Erat, vel Fuit, in quo sit æterna præsentia, sic sẽpiterna præsẽs locutio, assertio, volũtas in æterna præsentia. Ac sicut homines intellexerunt cùm dicitur de Deo, erat, vel fuit humana cogitatione, nõ attingẽte veritatẽ dici: sic quod à Propheta pronuntiatũ est, Dixit Dominus, scias humanè pronũtiatũ, esse autem interiorẽ aliũ sensum, diuinũ, regiũ, inclytum, vt si superiorẽ corticem, viléque ac rude tegumentũ dimoueas, gloriosam æternitatem, patris æternum in filiũ, ardentissimũq; amorem, eximiámque voluntatem, vt is esset filius suus, & ineffabilẽ in eo voluptatẽ sis perspecturus. Ac si verè cõsideres, nõ aliud profundus Vates Hebræus olim dixit, atq; alij itẽ Hebræi aliis verbis multo pòst tẽpore. Scribũt Euãgelistæ, Et vox de cælo facta est, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene cõplacui. Dauid autẽ, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis. Vox apud Euãgelistas, facta est à patre, hũc esse filiũ suũ dilectũ. Apud Dauid, idẽ pater dixit ad eundem filiũ, Sede à dextris meis, quasi patris tui charissima proles, regni cõsors, hære lateri paterno, soboles amata, dilecta, mecũ esto, in regnis meis. Sit thronus meus, idẽ & thronus tuus. Poëtæ iustitiã, quæ idẽ est filius, dicũt esse πάρεδρον τοῦ θεοῦ, assistricẽ, assistentẽ Deo. Et Salomõ vocauit sapientiã, quæ & ipsa est filius, assistentem πάρεδρον. Et precans Deũ dicebat, Mitte eã à sede magnitudinis tuæ. Verum sedere à dextris, siue à dextera, vt Hebraicè dicitur, cùm sit figura Hebraica, ab Hebræis, qui sensum psalmi deprauare conantur, à Rabi quidem Salomone exponitur, Hære ad dexteram meam, id est salutem, ac protectionẽ, quæ dexte-

Scientia. — *Dixit.* — *Act. 9. & 22.* — *Membra, in deo, vt sint.* — *Dixit.* — *Matth. 3. & 17.* — *Iustitia, sapientia, Assistrix dei.* — *Dextram sedere.*

ra fit. Dextera, inquit, mea salutē tibi pariet, apud cā esto. Et, Dextera tua dicit alibi, suscepit me, Græcè ἀντελάβετο protexit, sustinuit, defēdit. Eadē exponit Rabi Dauid. At Auē Esra, partim hoc, partim aliud quasi dixerit oraculū ipsi Dauid, Sede in domo mea, esto mecum, mitte alios in bellū. Quando dixerūt principes ne exiret in prælū, ne extingueret lucernā Israel. At Chaldæus, qui sæpe relicta externis sonāte littera ad maiores, vt erat illud tempus, sensus ascendit, locū vertit, Dixit Dominus vt daret mihi [Hebrew] Rababurha, principatum, imperiū. Dixit Dominus se mihi imperiū daturum. Ecce Sedere ad dexterā, sicut superius exponebamus, interpretatus est, imperij munus. Dixit, id est publicauit, pronuntiauit me imperatorē mūdi. Neq; est alius hic sēsus, quā psalmi XLIIII. Propterea vnxit te Deus, Deus tuus, in æternū Sunt enim psalmus ille, & is mirabiliter inter se similes, eūdē regē & vnctū à Deo canētes Illic vocatur rex, & vnctus in æternū: hic sacerdos in æternū. Illū sine controuersia de Messia intelligunt Iudæi, cur nō igitur & istū, cūm sit eadē phrasis, idē dicēdi modus, eadē idea? illic etiā aliqui eorū erāt perplexi, an de Messia, an de Dauid esset, sic in isto, quod erat de Messia, in Dauid cōuertūt. Quanquā illic Auen Esra asserit Dauid designare Messiā. Sedere igitur ad dexterā antiquiores Hebræi nō solū Chaldæus, sed etiā diuus Paulus, cæteriq; Apostoli referunt ad regnum, imperium. Nam Paulus exponens hunc locum, Oportet, inquit, illū regnare, donec omnia subiiciat sub pedibus eius. Regnare dicēs quod Dauid, sedere ad dexteram. Est alius locus clarum, perspicuumq; testimonium, stare, siue sedere ad dexteram, designare, vitam, nobiliorémque mundi locum, excellentiorem rerum statum. In Euangelio in dexteram, & sinistram iudicandi suprema luce distribuuntur: fortunati, cælicolæ, Deiformes, regnatores, triūphātes, tenent dexterā: damnati, miseri, captiui sinistram. Hoc etiam veteres, alti animi poëtas non fugit, viam in loca damnata, & infelicia ferentem, læuam esse canentes, dexteram quæ ducat ad campos Elysios, id est alysios, vbi corpora non dissoluuntur, immortalia.

Hic locus est, partes vbi se via findit in ambas,
Dextera, quæ ditis magni sub mœnia tendit,
Hac iter Elysium nobis, at læua, malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit. Et poëta,
Εἴτ᾽ ἐπὶ δεξί᾽ ἴωσιν πρὸς ἠῶ τ᾽ ἠέλιόν τε.
Siue in dextera ierint, auroram versus & ortum,
Siue sinistram, qua tenebræ, atque horrida nox est.

Iure igitur Deus dexteram dixit esse suam, imperiū cæleste, sedes fortunatas, solij sui maiestatem. Est dextera, & dexterā Dei. Nec tamē data filio dextera, cogitur pater tenere sinistrā. Mortalis hæc, & fictitia cogitatio. Cape enim de hac humana figura, quantū licet, quod nō licet tenere intellige in ea, non corporalē sessionē, sed imperiū, maiestatē, nobilitatē. Totū regnū, maiestasq; Dei, est dextera, ideo in suis regnis nūquā in sinistra pater esse potest. Si enim sinistra est debilitatio, est imbecillitas, ignobilitas & impia tartara. dextera autem, est gloria, regnū, imperiū, robur, vis, potestas: quomodo in sinistra pater erit, cuius est propriè dextera, cuius fecit filiū participem. Ex quo Philosophi dicunt dextrā mundi esse vnde motus, id est ortum, sicut in nobis, motus à dextera incipiet. Dexteræ sunt item in mūdo australia, lucentia, radiata, Septentrio vbi tenebræ, & horror, & longus à luce discessus, est sinistra: Sinistræq; vmbræ sunt in septentrionem cadentes.

Vmbras mirati nemorum non ire sinistras.

Itaque dextera est patris, & filij, Domini, & Domini, sed pater suā eam esse dixit, dedit filio. Pater dedit, filius accepit. Fecit eū regē cælestiū, & terrestrium, &, vt Plato dicebat, ἡγεμόνα τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων. Nonne & filio dicente, Pater clarifica filiū tuū gloria, quā habui antequā mūdus fieret, audita est vox: Et clarificaui, & iterum clarificabo. Hæc est dextera, patris imperium, tota potestas, omnis gloria, quā filio suo dedit donās ei nomē, quod est super omne nomē, vt in isto nomine, omne quod intelligit, flectatur. Hoc canebant Hebræi, hoc oracula in toto mūdo personabant. Ne credas autē, data filio dextera, patrē ire ad sinistra: audis inferius in isto psalmo ad filiū, Dominus à dextris tuis. Duo igitur; sedere ad dexteram, notat, aut protectionē iuxta Hebræos, aut iuxta regiū, sublimioreq; sensum, imperiū, nobilitatem, potestatem. Qui sensus rite considerati iidē noscentur, si modo de Messia sint.

Donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum.

Sicut

A SICVT in Psalmo XLIIII. quem concorditer Hebræi de Messia intelligebãt, Messiæ tribuũtur arma, sagitta, gladius lateri accinctus, populi cadẽtes, inimici. Et sicut Zacharias Messiam iam tanquã natũ prospiciens, per cũ ab inimicis liberandũ populũ Israel cecinit, Vt sine timore de manu inimicorũ nostrorũ liberati, seruiamus illi. Nulli tamẽ hostes eo tẽpore, à quibus per Christũ liberarẽtur extitisse noscũtur, nec Christus armatus præliũ vllũ cũ inimicis gessit: sic eodẽ genere sermonis vtente alio poëta sacro vetustiore, debemus eadẽ sentire. Duo sunt autẽ tropi apud Hebræos, primus est cũ Deo diuinis rebus humanis efficitur similis hominum, vt quod ait Moses, Dominus tanquã vir pugnator. Quod Hebraicè sine comparatione, Dominus vir belli. Duo tropi, quòd Deus dicitur vir bellicosus. Quo tropo, alio psalmo legitur, Apprehẽde arma, & sagittam, & veni in adiutorium nostrum. Simile prorsus ei quod apud Homerum sacerdos, Deum suum precatur.

Τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι βέλεσσι.
Atque tuis iaculis lacrymas vlciscere nostras.

Soluant, inquit, tuis sagittis meas lacrymas Græci. At nec Deus est corporeus, nec corporea, visibiliaq; tela. Alio quoque psalmo, Sagittæ tuæ infixę sunt mihi, Et, Sagittas meas cõplebo in eis. Ex quo cernimus hos tropos esse pulcherrimos, dum rebus nobis manifestis, obscuriores significãtur apud omnes, & profanos, & sacros poëtas. Est autem aut alius, aut ferme idem tropus, de inimicis, apud Homerũ, atq; nostrũ. Illic inimici, in quos tela Deus iaculatus est, sunt homines iustitiam violantes, idem sunt inimici Dei nostri. Pars antẽ inimicorum profanis non prorsus cognita vatibus: sunt alij quidam inuisibiles. Illique impios homines cæde, & gladiis, sagittisque Deorum interfici, nostri, & hos, & quosdam alios occultiores dicerent. Putant & Græci theologi, hostes illos inuisibiles, vates priscos agnouisse: cùm Iupiter iratus apud Homerum proiecit è cælo Aten, ab ἄτω, lædo, noceo, dictam similiter apud eos, atque apud nostros Satan, ab aduersando. Et fortè Græci antiqui Hebraicam vocem vsurpantes reiecerunt primam litteram, Satan, Atan.

Inimici dei.

B

Ate. Satan, è cælo proiectus.

Αὐτίκα δ' εἷλεν Ἄτην, κεφαλῆς λιπαροπλοκάμοιο.
Χωόμενος φρεσὶν ᾗσι, καὶ ὤμοσε καρτερὸν ὅρκον,
Μή ποτ' ἐς Οὔλυμπόν τε καὶ οὐρανὸν ἀστερόεντα
Αὖτις ἐλεύσεσθαι Ἄτην, ἣ πάντας ἀᾶται.
Extemploque apprendit Atan, de crine comanti,
Iratus mente, & iurauit voce tremendum,
Nunquam in olympum, & stelliferum cælum rediturum,
Exitialem Aten, quæ virus spargat in omnes.

Hoc Homerus, creditur à theologis de casu dæmonis ex prisca theologia sensisse. Omniũ est igitur litteratũ consensus, sic inimicos habere suos quosdam Deũ, vt homines, suos. Attribuitur autem sicut creatio, sic rerum prouidentia, filio Dei à cunctis, quem Nemesin, & fortunã, primã, indignantẽ contra colla tumentes, alteram, secretis passibus ad omnes euntem, dixerunt. Hinc ait prisca secutus Plethon, Χορεύει γὰρ ἐν κύκλῳ λόγος ὁ θεῖος, ὃν οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὀνομάζουσι. Obambulat, ait, circũ, verbũ diuinũ, quã multi mortales fortunã vocant. Tũ semper per vrbes, & gentes, & regiones ingrediens, quæ aliorũ essent aliis, & quæ sunt omnium, omnibus distribuit, temporibus liberis, & placitis mutans, quæ quisque habet. Hæc ille. Et Eusebius in Panegyri Constantini, ἀλλ' ἦν ἄρα τούτων εἷς ἑρμηνεὺς, ὁ διὰ πάντων ἥκων τοῦ θεοῦ λόγος. Omnis, ait, sapientiæ, omniũ abstrusorũ reuelator fuit, qui per omnes commeat, verbum Dei. Huius verbi diuini circum mundum ambulantis, omniáq; distribuentis, cuius est totum ius ostendere tacitos oculos clarũ est, omnes impios, iniustos, omnes qui vrbibus humanis fieri, non modo in homines miseros insultant, sed in cælum etiam posuerunt os suũ. Hi sunt hostes eius, totáque eorum mactandorum vindicta ad eũ spectat. Ius enim vniuersale, & lex, & ratio, vt Stoici dixerunt, est summi Iouis, cui antiquissimi theologi, & poëtæ vt ait Plutarchus, omnia attribuebant. Hincque perpetuò dictitabant:

Fortuna.

C

1. Pet. 5.

Ζεὺς ἀρχὴ, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα τελοῦνται.
Principium, mediumque est Iuppiter, ab Ioue cuncta.

Dei, sunt: Principiũ. Medium. Finis, … Omnia.

Est autem Iupiter, vt sæpe dixi, Iehouah, Iones, in lingua Hetrusca litteris, & vocibus Hebraicè simili, dictus Qui cùm sit Deus, cùm oculus omnia cernens, oculatáque iustitia, & νόμος, cùm iudex, & præses: eodem tropo & sensu ei tribuuntur inimici, & arma, quo clarè & apertè Moses vocat Deum, virum belli. Et Psalmus orat, vt apprehendat arma, & sagittam, & veniat in auxilium. Ideo nõ debuerunt Hebræi, venire in suspicionem Mes-

fiam esse verum hominem, quòd ei dentur inimici, & arma, cùm etiam dentur vbique Deo D
Hos et dei. in sacris litteris, eiúsq; virum bellacem faciát. Declaratis igitur inimicis, illud item perspiciendú est, duplici sensu sanctissima oracula, bellum huic Deo, & hostes tribuisse, tú quòd forant antiqui prophetæ clarius fortè, quàm nobis videatur, quosdam hostes horribiles, sanguinarios, homicidas à principio hominis necem, stragémq; petentes, Gigantibus fortiores, monstra fera, formidanda, qui homines à principio interfecissent, & nunc vbique, vt ille dicebat, πάντας ἄατα, omnes deuastent, spargentes virus in præcordia, inde exitii trahentes, qua fraude à principio circumuenissent. His autem sceleratis, immanibúsque Gigantibus, solum Deum posse resistere, imperiúmq; eorum euertere, humanas hic nihil valere vires. Hæc antiquos Hebræorum theologos vidisse, & audisse par est, quòd cæteris gentibus etiam innotuissent, & horum cædem Deo ex sublimi scientia, gladios autem & arma Deo dedisse, sicut eum prælius humanis adesse dixerût pugnantem pro suis, & sicut Homerus dixit Iouem crinibus apprehensam Aten, deturbasse cælo. Nó sunt enim crines ei, nec manus habet Iupiter, nec eo modo, eá de cælo egit præcipitem. Huiusmodi figuris vsi sunt Hebræi poëtæ, de suo Ioue loquentes, quas Homerus ab Ægyptus didicisse par est, figuris venustissimis theologiæ, & sermonis diuinitate præferentibus. Canitur igitur isto Psalmo numen, imperiúmq;, Messię, & alterius imperij, impiorúq; Gigantû ruina. Quasi in nubibus bellû gestû. Canitur potestas Regis, & quòd à patre sit princeps constitutus, & quòd imperiû inimicorum euertit. Quando factus est Rex mûdi, & omnes impias potestates deiecit. Depingitur, quadam ratione humana bellû, vt si pictores, quibus est cû poëtis similitudo, E vt quod illi coloribus, hoc isti verbis exequantur, bellum cum vastis Gigantibus gestû exprimerent, Iouemq; è medus nubibus tela iacentem. Alterum quòd spectarunt Prophetę, fuit iudicium magnum, regni Antichristi, omniúmq; qui sub impiis signis eius militabunt euersionem. Qui consurget contra omne quod dicitur Deus princeps apostasiæ, templorum Dei euersor, mundi tempestas, qua supremo tempore quassabitur, bellua immanis, nihil à dæmonibus quos impiorum operum duces, & comites habebit, distaut, corporeus, visibilisque dæmô. Ac humana forma, & corpore vestita, quam infinita sceleratorum hominum agmina sequentur, bellum pietati in toto terrarum orbe inferentes. Quibus præcipuè veram religionem, & qui eam sanguine suo peperit, oppugnantibus, idem Rex visibili præsentia cælitus, legionibus Angelorum comitatus obuiam veniet, pios de manibus impij liberaturus. Quæ res quoniam non minor erit, quàm vllum vnquam ab orbe condito facinus, imò maximum facinus, cæli ac terræ creatione, ipsóque primo aduentu Dei memorabilius, veniet enim maiestas, claritásque Dei manifesta, talisque aderit Deus, qualem ac quantum eum cælites aspiciunt, & qualem ratio sæpe depingit, prædictum est, & decantatum, sic ab Hebræis Poëtis, sicut clarissimè à Sibyllis, vt cum Erythræa dixit:

Ἥξει δ' οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων:
Ὄψονται δὲ θεὸν μέροπες πιστοὶ καὶ ἄπιστοι
Ὕψιστον μετὰ τῶν ἁγίων ἐπὶ τέρμα χρόνοιο.
Cælitus adueniet Rex sæclum æternus in omne, F
Aspiciétque Deum credens, incredulus omnis
Celsum cum sanctis supremo limite sæcli.

Hanc sublimem theologiam diuina oracula indefessè præcinunt, quod & ab Hebræis creditur, sed peruerso sensu, confundentes sensus oraculorum. Nam cùm Messias mactaturus hostes, & pietatis eius fores dicitur, Romanos, & Christianos hos ineptissimè interpretantur cùm apud hos præcipuo, sublimíque cultu Deus adoretur. Liberationem autem suam à Christianis credunt, ipsum autem Antichristum, non vident fore illum quem sibi fingunt Messiam. Qui quoniam verum Christum, humilem, suauem, dulcem recipere noluerunt, meritò impium illum apostasiæ principem propter signa, quæ faciet, resipicient vbique cæci, & sine iudicio Quocunque igitur Psalmos Hebręi de Christo venturo tanquam iudice, liberatore, armato, bellicoso interpretantur, sciás eo modo accipiendos quo cecinit Erythræa Sibylla, ibique hostes, arma, prælia, cædes, piorum autem liberatio commemoratur.
Psal. Nam totum psalmum quadragesimum sextum, & septimum de venturo Messia, & bellis gerendis contra Gog, & Magog exponunt Iudæi. Nam ibi dicitur, Propterea non timebimus dum turbabitur terra, & transferentur in cor maris. Erythræa verò:

Ὑψώσει δὲ φάραγγας, ὀλεῖ δ' ὑψώματα βουνῶν
Ἴσα τ' ὄρη πεδίοις ἔσται, καὶ πᾶσα θάλασσα.

Aequabit

A *Aequabit valles, sternétque à vertice colles,*
Existéntque pares campis montes, maréque omne.

Hoc enim est, quòd montes transferentur in cor maris, omni terra complanata. Turbationem autem, tumultúmque terræ, etiam Sibylla apertè prædixit:

θρῆνός τ' ἐκ πάντων ἔσται, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων.
Luctus vbique, tremorque, & dentes ore sonantes.

Cùm autem conueniant Hebræi ea prædici de Christo, & bello contra impios gerendo, Sibylla verò de Christo IESV sit apertè (ex ea quæ dicitur ἀκροστιχίς, cuius meminit etiam Tullius in libro de Diuinatione, in qua est, IESVS Christus filius Dei Seruator crux) vaticinata: certè liquet eundem etiam Hebræos si saperent, si alienus iudicij essent, debere intelligere ex suis Psalmis. Itaque Psalmos Psalmis exponentes, (nam & alibi est, Commoueatur à facie eius vniuersa terra, quod Hebraicè per futurum dicitur, Cōmouebitur, loquitur autē de supremo aduentu) intelligimus simile quid etiam isto Psalmo prædici. Etiam Psalmū quadragesimum quintum, vbi sunt hostes, arma, sagittæ, de Rege Messia cuncta Hebræorū familia exponit: eadem profectò sunt sentienda hoc loco. Duo igitur inimicorum genera exposuimus, nō multū quidem ab inuicem abhorrentia. Iidem enim sunt spiritus separati improbi, atq; corporibus adiuncti. Et ex profunda theologia à Prophetis vtrosq; prædici clarum est. Quod ergo ait, Donec ponam, rectè Græci docēt, Donec, in sanctis literis nō tempus definitū, ac præfixū designare, vt terminet tēpus eius verbi cui adiūgitur. *Hostes dei, duplices.*

B Non enim dicit, Sede à dextera mea, tātisper, dum tibi hostes subiiciam, deinceps recessurus. Sicut in Euangelio, Et non cognouit eā, donec peperit filium suū primogenitū, quasi postea cognouerit. Sunt enim Hebraici loquendi modi, designantes, & continuantes non interrūpentes aliquā actionem. Nam vox Hebraica עד had, quam nostri trāsferūt Donec, designat etiam perpetuitatem: vt cùm dicitur, In æternū, & vltra, va had. Duobúsq; verbis positis, sedendi, & ponendi, non terminatur res sedendi, à re ponendi, sed fit insignior. Tūc inquam maximè cognoscetur sedisse, cùm posuerit inimicos sub pedibus. Est & is sensus, ac si quis diceret, In cælo viues, donec stabit regnum Dei. Et quod nostri poëtæ dicunt, *Mat. 1. d. In æter. & vltra.*

In freta dum fluuij current. Et
Donec erunt ignes, arcúsque, Cupidinis arma:
Dum matutinos, prædicet lucifer ortus

His æternitatem designāt. Sic, donec subiecero tibi omnia, sedebis ad dexteram. Vtrunq; ait erit æternum, & sessio, & subiectio. Sedebis, & imperabis semper. Hoc ille dixit, hoc statuit. Quod si iuxta Græcos, & Latinos intelligas ex apostolis accepto sensu, tunc maximè regnum Christi fore perspicuum & clarū, cùm deuicto pietatis euersore Antichristo, profligatis impiis, & expiatis sceleribus solus Deus colatur, solus ametur, interea in regnis paternis agat, cum charo genitore, in sinu eius, procul ab oculis mortalibus, erit & iste sensus pulcherrimus. Videtur enim esse is Psalmus, oraculum Sibyllæum de aduentu magni Dei, supremo tempore perspiciendi à bonis, & à malis, vbi totus ab origine mundus aderit, mutabiturq; rerum facies. Interea habet regnū cum patre, nunc nō cognitus, sed cognoscen-

C dus Rex sæculi futuri. Hoc enim præcipuè prædicitur. Hunc sensum diuus Paulus exhibuit. Oportet inquit, illū regnare, donec omnia subiiciat sub pedibus eius. Et Petrus, Quē oportet quidem cælum suscipere, vsque in tēpora restitutionis omnium. Quæ locutus est Deus per os sanctorum suorum à sæculo prophetarum. Hæc Petrus. Huic est ille quoque similis sensus, quòd Dauid in spiritu præuiderit Christum, antequam veniret in mundum, fuisse in regno patris, venturum postea, linquentem aurea regna patris, ad profligandos atrocissimos hostes, abolendumque nefas, & quod dixit ille, *Act. 3. d.*

Solue catenatas inferni carceris vmbras,
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.

Venientem autem à sede Dei, venisse, vbi in æternum fuisset, ob potestatem autem à patre concessam, diabolicā potestatem superasse. Ideo dixit pater, Donec ponam inimicos. Misit [illegible] illum ὕπαρχον, magistrum, qui hoc faceret. Qua de causa magni consilij Angelus etiam est dictus. Scabellum autem pedum, perspicua metaphora, designatur triumphator sedens solio excelso, subiectos, conculcans hostes, deiectos è cælo in terram, quæ in theologia scabellum Dei vocatur. Quod dæmonibus maximè conuenit. Ac pro scabello, est Græcè ὑποπόδιον, inuenustius apud Latinos quidam reddiderunt, subpedaneum, sed ad intelligendum aptius. *Angelus magni consilij. Scabellum.*

Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion, dominare in medio inimicorum tuorum. D

SI quos perturbet, & auertat à vero oraculorum sensu, sermonis similitudo, dum ea dicuntur, quæ sunt mortalibus congrua, vt facilius de homine quàm Deo, possint interpretari, recurrat ad ea, quæ sine dubio, de Deo in Psalmo dicta noscantur. Tunc horum quoque sensum, ad ambigua illa, aut eorum ad hæc sensum conformabit. Siquidem cùm is versiculus de aliquo homine pronuntiari videatur, is qui sequitur de Deo proculdubio enuntiatus, redarguet, & comprobabit, hæc quoque de Deo decere intelligi. Clariora erunt quidem quæ sequentur, ex illisque hęc illustrantur. Primum quod dixit, Virgam, Hebraicè est מטה matte. Tria à se non discrepantia notat, Virgam, sceptrum, baculum. Primum potest referri ad germinationem, vt Virga Iesse floruit, vt hanc dicat de Sion pullulaturam. Secundum ad imperium, regiámque maiestatem, pastoralem virgam, regendi, vt virga æquitatis, virga regni tui. Tertium ad cæsos, ac verberatos hostes, castigatósque malos. Sæpe in sacris litteris, virgam, & baculum, verberationem, cædémque denotare videbis. Sensum autem Hebræorum reiicientes, quòd & à principio testimonia, rationésque nobis affenderent, quo dicunt, quòd ædificata arce Sion, cœpit Dauid esse fortior, vt quasi virgam, id est baculum, sustentationes, firmitatem dederit ei Deus ex Sion, quæ dicta est arx Dauid, quòd dicit Rabi Dauid. Auen Esra verò, quòd in Sion esset arca, & gloria Dei, inde Deum accipientem oblationes, & preces Dauid, missurum ei fortitudinem, ac robur è loco sancto, loco forti. Salomon autem referens ad Abrahã, quòd E fessis militibus Abraham redeuntibus à cæde regum, & fame sitiq; confectis, mittet Deus ex Sion Melchisedek, qui portet panem & vinum, sicq; virgam, id est robur, sustentamentum. Hos, inquam, sensus palàm ineptos, & non veridicos, reiicientes, veriorem proponamus, Græcorum, ac Latinorum, antiquorúmque Hebræorum, qui hæc ad Christi imperiũ aduentúmque ad homines, referentes, ex Sion in omnes gentes ostendunt datam à patre, Christo famam, nomen, diuinitatem, præconiisque eius virtutes omnigenas, miraculorum, signorum, linguarum, curandarum ægritudinum, pellendorum dæmonum. Hinc vulgatum fuisse imperium Christi, regnúmque sceptrum, maiestatémque sempiternam. Sion autem dicens, ipsam sentit Hierusalem, vnde regnum Christi prius inuisibile, æternáque apud patrem sessio, de qua superius scripsit, cœpit nobilis fieri, cognosci, prædicari, in toto terrarum orbe resonare. Inde vox illa, quasi è media habitabili terra in omnes mundi partes sese diffudit. Hinc Græci virgam, id est lignum virtutis, aiunt etiam crucem sentiri posse. Quid enim hoc ligno potentius, robustius, trophæum deuictorum dæmonum, signum profligatarum impiarum, fortissimarúmque legionum, superstitionúmque impiarum, quod princeps, & dux humani generis, hostibus illis truculentis superatis, erexit? Hoc etiam sceptro regio victi sunt omnes, & humiliati Reges terrestres, religionis hostes. Tantáque fuit virtus, & potestas virgæ istius, sceptrique, vt victus sit eo, & prostratus non modo totus visibilis mundus, sed occultiora etiam multóque & numero maiora, & animi feritate terribiliora monstra inuisibilium hostium. Et hac potenti virga, castigata, F cæsa, mactata, humi deiecta sub scabellum Dei. Ac dicens, mittet virgam virtutis, pro Virtute, est Græce iuxta Hebraicum δυνάμεως, potestatis, Hebraicè עז oz. Retulit quoque Mittet, ad ipsum patrem, à quo missus filius fuit, eóque magni consilij Angelus dictus. Qui autem misit filium, misit cum eo infinitam potestatem, æternam quidem antea, tunc autem visam temporariam. A Deo mõstratur mitti filium cum robore, & potestate magna. Quod diuinè eloquitur in Panegyri Constantini Eusebius. Et quia placet profero· ἀρχιερέα τὴν αὐτὸν, καὶ ἀρχιερέα μέγαν, προφήτην τε τοῦ πατρὸς, καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, & reliqua. Imperatorem eum, magnúmque pontificem, prophetam patris, & magni consilij Angelum, luminísque paterni splendorem, vnigenitum filium, cæteráque id genus theologorum voces consonæ diuinitus appellant. Quem & viuens verbum, & legem, & sapientiam, omnísque boni copiam, genitor ipse constituit. In his videmus quibus nominibus filius vocetur, & cernimus Omne eius imperium, ac gratiam existere. Proprie enim, vt dixi, ac primo pater dicitur Deus. Sicut ergo dedit eum esse sapientiam, legem, sic misit virgam virtutis eius, id est potestatis, roboris. Ingentem eius gloriam, ex Sion splendere, celebrari fecit.

Virga. *Sion Emittere.* *Virtus.* *Christus. Imperator. Pontifex. Propheta.*

Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum: ex vtero ante luciferum, genui te.

Vocum

A VOCVM prius perplexitas euoluenda est, multa quidem, & mira hoc loco, propter nominum polysemon, quæ alio modo transtulerunt Septuaginta, alio in Hebraico videntur resonare. Quod igitur antiqui illi scripturarū sacrarū in Græcū interpretes, dixerunt μετὰ σοῦ tecum, Hebraicum habet עמך ameka, populus tuus. Ratio varietatis fuit, quòd, vt veris coniecturis, & testimoniis vbiq; probatur, dum illi scripturas interpretarentur, nondum extantibus notulis, quibus vice vocalium vtuntur Hebræi, post aduentum Christi, à sapientibus Tyberiadis, iam lingua in desuetudinem abeunte, repertis, effectum est, vt vna dictio, siue subiectis notulis varia posset habere significata, quæ postea per notulas subiectas sunt distincta. Fuerunt enim Hebræis, quemadmodum Græcis, apud quos cùm florente lingua accentus quemadmodum in Italica non notarentur: postea cœperunt à Grammaticis adnci dictionibus, vsu lingua iam veterascente. Sic quas notulas, siue puncta Hebræi nunc dicunt, apud Hieronymum, & Græcos explanatores, accentus appellatos, repertæ postea sunt ad clariorem, securamq; pronuntiationem, & repertæ sunt in libris sacris tantum, cæteris non item. Nam sine notulis cætera leguntur. Neq; illis difficile erat sine notulis pronuntiare, sicut & vsitatè accentus in lingua Italica, à nemine edocti, sed à matribus cum sermone in lactis apprehendunt. Notulæ igitur hæ non solum non tempestate Septuaginta, sed nec Hieronymi adhuc extabant, apud quem sicut neq; apud Talmudistas nusquam inuenies earum vllam commemorationem, & de litteris tamen est creberrimus sermo. Ac, vt dixi, quod Hebræi nunc dicunt camez vel patah, id est colligens la-

B bia, vel aperiens, accentum inuenies apud Hieronymum, & Græcos vocari, diuersitatemq; illam notularum, diuersitatem accentuum illi dixissent. Varius igitur accentus, diuersaq; notularum subscriptio, hanc dictionem עם quæ nullis subscripta notulis aut accentu pronuntiata, remanet anceps, distinguet. Atq; eam legerunt Septuaginta imeka, id est tecum nunc legitur ameka populus tuus, à simplici dictione עם sonãte vel am, vel im. Primum significat populum, alterum est præpositio cum. Apud Chaldæū quoq; est iuxta hodiernam in Hebraico dictionem, populus tuus. Et Hieronymus legit, populi tui. Lectio tamen Septuaginta probabiliter defenditur. De qua re postea Secunda dictio est Græcè ἀρχὴ, duoq; designat, principiū, vel principatum, magistratum, nec rectè eā intellexit Latinus interpres, dicendum enim fuerat, Tecum imperium vel principatus. Hebraicè est נדבות nadaboth, dictio & ipsa amphibola, designans principes, duces, tum voluntaria, spontanea. Ac cum sit numerus multitudinis, & genus fœmineum, aut designabit voluntaria, inclinationes, voluntas, promptitudines, aut principatus, imperia Potius tamē signat promptitudines, sicut inferius psalmo CXIX ipsi Septuaginta transtulerunt ἑκούσια, vbi Hebraicè est, nedaboth. Hieronymus autē transtulit, populi tui duces, faciens populi tui, casum gignendi. Hebraicum vertendum opinor in Latinum, Populi tui promptitudines in die belli. Erunt, inquit, prompta, parata corda, cùm bellum gerere volueris, populi tui. Spōte populus tuus veniet, animoq; propenso te sequentur. Quod si lectionem Septuaginta defendere volueris, plane poteris. Tecum promptitudines, voluntates, aut magistratus totus, te duces sequuntur,

C tota ἀρχὴ, totum regnum, totum imperium. Aut, penes te regnum est, tota multitudo, totum regni corpus, In te sunt omnes prouinciæ, omnes magistratus, omnia gubernacula. Hęret tibi totum regnum, ex te pendent omnia in bello. Qui sensus idem ferme est, atque superior, Sequūtur alia verba, In die virtutis tuæ Pro Virtute, quod Latinus nō rectè, Gręcè iuxta Hebraicū est δυνάμεως, expeditionis, exercitus belli, Hebraicè חילך cheileka, quæ sicut Græcum, & multitudinem coactam ad bellandum, & ipsum bellum designat, sicut concio, concilium, theatrum. Quodq; dicit, In splendoribus sanctorum, Hebraicè בהדרי hadetim, sonat splendorem, gloriam, decora, alta, insignia: vt, Cōfessionem, & decorem induisti, vbi est הדר hadar singulare, quod Septuaginta illic transtulerunt εὐπρέπειαν, decentiam, venustatem. Et pro sanctorum, est kodesh, sanctitatis. Estq; Hebraismus, quo dicunt, linguam sanctitatis, pro lingua sancta, & locum sanctitatis, pro loco sancto. Sic nunc, In splendoribus sanctis, gloria sancta, ingenti gloria, & nitore. Omnia enim sancta, sunt magna, pretiosa. Sic splendores sancti, magni decores, magni, gloriosi, nobilesq; triumphi, pōpa gloriosa, gloriosus incessus. Dicitq; oraculum: Populi tui prompti, in die belli venient, in splendoribus sanctis, in claritate magna, & maiestate. Venies legionibus tuorū angelorū ciuiūq; cęlestiū comitatus, flagrabūt lumine cūcta, admirabilis triumphus erit, maiestas, nitor, gloria non explicabilis humana lingua. Hieronymus pro hadere legit harete, montes, vertens, In montibus sanctis. Est enim magna similitudo inter resh, & daleth. Posset &

Tecum.

Septuaginta interpretes.

Lingua Hebræorū & Græcorū.

Vt in Abraham. Vt in Immanuel. Principiū.

Virtus.

In splend. Sanctorū.

In utero ante luciferum. ista lectio defendi, licet hodierna sit clarior, apertior. Quodq; sequitur, Ex vtero ante luciferum genui te, Hebraica variant מרחם משחר לך טל ילדתך mei echem, mishekar, leka, tal ialdutheka. Hæc verba, hoc propriè sonant: Ex vtero, vel vulua, ex aurora, tibi ros natiuitatis tuæ. Est autem sensus iuxta plures Hebræorum, A vulua, à natali, & ab aurora, id est, à luce illa, qua prodiisti, fuit ros natiuitatis tuæ, id est rore cæli, cælesti gratia perfusus fuisti. A die qua natus es & conceptus, feliciore, ac benedictione præuentus fuisti. Cælestium gratiarum vbertas in te descendit. Vulua, diem conceptionis designat, aurora diem natalem, Fuit, ait, ros natiuitas tuæ, ex illa die. Ros enim scripturis, cælestem affluentiam, gratiamq; designat: vt, Det tibi Deus de rore cælesti. Ac Rabi Iesua exponit hunc locum, à vulua matris tuæ paratus fuisti vt esses rex. Abraham vero obscuriorem sensum. Si inquit, ibis in bellum, sequentur te populi, sicut pluma nedaboth, voluntaria, desiderata, expetita, videbisq; eos in splendoribus sanctis, à vulua, ab aurora, id est cùm primum roseos crines aurora resoluit. cùm quasi ex vulua, foras prodit aurora. Præsto enim aderunt, sicut ros quē tu mane à iuuentute tua, cùm esses pastor, videre solitus eras. Qui sensus prorsus reiiciēdus est. Rabi autem Salomon exponens ialdutheka, iuuentutem tuam, licet sonar natalem tuum, dat hunc sensum. Splendores enim sanctos interpretatur futuros de stirpe Abraham, de quo vult esse hunc psalmum, qui cognoscant creatorem suum. Eosq; & splendores sanctos, & rorem iuuentutis, Abrahæ, quasi in iuuentute procreatos exponit. Dat alios sensus vt ros adolescentiæ Abraham sit probitas, æquitas. Et in iuuentute, ante natiuitate eius rorem, suauitatem, dulcedinem futuram. Sed cùm veterum Hebræorum autoritate psalmum de Messia editum ostenderimus, claret superiores eorum sensus ab animo fundentis oracula longius abire. Verior igitur sensus vnus erat quem superius proposuimus. Sicut enim in psalmo XLV. quem huic prorsus similem diligens vir scrutator inueniet, Effusio gratiæ in labiis, diuina, perennis benedictio, pulchritudo, fortitudo, felicitas, Messiæ tribuuntur sub nomine roris, omnes gratiæ, omnes virtutes dicuntur hic in eo, antequam conceptus, & partus esset, profusæ. Et sicut dixit de eo Esaias tanquam homine nato, Et replebit eum spiritus timoris Domini, spiritu scientiæ, sapientiæ, & intellectus, spiritu fortitudinis. Hæcq; omnia, quæ habuit ab æterno, tanquam homini dantur à Prophetis, sic à Psalmo, ab exortu, à conceptu, à natali dicitur rore cælesti conspersus. Duoq; sunt aduertenda. Aut enim dantur hęc Deo veluti homini tropicôs, parabolicôs, sicut arma, sagittæ, ira, pœnitentia, dolores, odor, nares, manus, pedes, digitiumue vulua materna, conceptus, partus, gratia cælitus demissa. Aut de humanitate est sermo, sicut antè de diuinitate, Sede à dextris meis. Et sicut in psalmo præmonstrato, sæpe de diuinitate, nonnunquam eo statim, quo apud homines fuit, oracula concinunt. Thronus tuus Deus in sæculum sæculi. Natiuitas enim illa diuinior, & status æternus, sæpe sola a Prophetis, sermone, & tropo, humano nascendi modo, tradi, appositis tamen his, quę diuinitatem resterent. Nam etiam thronus, & solium, & sessio figurate tribuuntur, redundatq; tropis, vbertimeq; scatet sermo Hebræicus, non minus quàm poësis Homeri, tropis inhonestis, & Deo indignis exemptis.

Ante. Septuaginta verò qui præpositionem Hebræicam, mi, designantem, ex, ab, secundo loco translulerunt πρὸ, ante, non sine ratione, nec procul à consuetudine sermonis Hebraici fecerunt. Siquidem & Rabi Moses Ha Darsan à principio, quod hic dicitur, Ex vtero, ex vulua, ab

Vterus. vtero, ex aurora, vel ab aurora exposuit. Codem id est ante vterum, ante auroram, ac vult psalmum dixisse Ante vteri cõceptionis tuæ, ante auroram, vel die natalē tuū, fuit ros natiuitatis tuæ. Erga deum, Erat affluentissima diuinitas tua, erat natiuitas tua, æterna, & ros illius æterni nati. Ante ... eris, fuisti, adeoq; fuisti, vt fueris etiam ante Solem, & Lunam, ante auroram. Ideo dicebat idem de suo æterno esse, Amen amen dico vobis antequam Abraham fieret, ego sum. Et à Græcis theologis dicitur τὸν ἀϊδιότητος ὑπάρχοντα. Hoc nomen, qui est, sonare æternitatem. Ac præpositionem mi, denotare ante, apparet ex ipso sermone. Designat enim prae. Et Hebræi cùm comparationes formant, dicunt. Iste bonus præ illo, iste sapiens præ illo: quod designat ante illum. Sic nunc, Ex vtero, ex aurora, quasi præ vtero, præ aurora, tibi ros natiuitatis tuæ. Ac natiuitatem, sicut generationem æternam intelliges, vt vbique nostri intelligunt. Vt enim esse æterne genitus, sic natus esse Hæc æternitas aperte designatur, quando tempori præfertur, & cum eo comparatur. Id enim quod fuit ante tempus, fuit ὁ αἰὼν æuum, æternitas. Tempus autem cœpit esse, quando cælum est creatum, quando Sol, Luna, aurora. Cùm ergo de eo loquitur oracula, quòd fuit ante Solem, ante auroram, sentiunt æternitatem. Sic ros natiuitatis ante

vterum

Psal. 44.

A vterum virgineũ, quando erat ἀμήτωρ, sine matre, ante aurorá declarat: tum aliá natiuitaté, quàm vteri materni, tum eam ante tempus. Si ante tempus, id est Solem, auroram, vtique in æternitate. Itaque hac ratione efficitur, vt quod prisci Hebræi, qui scripturas Hebraicas, Græcas fecerunt, transtulerunt, habeat eundem sensum, atq; eum, quem modo diximus. Nam quod illi dixerunt ἐγέννησά σε Genui te: quod Deus ipse pater loquitur, est idem quod declarauimus, per aliam personam, & per nomen verbale, non per verbum, Ros natiuitatis tuæ, ante vterum, ante Auroram. Vterum autem transtulerunt illi, quod Hebraice est vulua, matrix honestius illi. Nec mirum si & vterum fœmineum, & generationem masculam tribuit Deo. Nam tum hæc in Deo non sunt humana membra, tum habet diuinitus vim vtranq;. Ideo Mercurius Trismegistus maximus theologus, loquens de hac ipsa æterna natiuitate, & generatione, patrem dicit habuisse vim masculi & fœminæ, ὁ δὲ θεὸς ἀρρενόθηλυς ὢν ἀπεκύησε τὸν λόγον. Deus, inquit cum maris, & fœminæ vim haberet, peperit verbum. Eadem est hæc theologia, antiqua, veneranda, sacrosancta. Quare autem Septuaginta per verbum dixerint, Genui te, quod nunc est per nomen, fuit similitudo lectionis. Nam si dixeris, Genui te, dices, sicut est in secundo Psalmo ילדתיך ielidthica. Si dixeris natiuitas tua ילדתיך ialedutheca. Estq; hoc loco notula Hebraica, quæ monet posse legi ילדתיך quæ si non subnotetur punctis, designabit, Genui te, eritq; eadem dictio, atque secundi Psalmi. Eaq; fuit antiqua lectio. Idem ergo erit, Tibi ros, id est felicitas, benedictio natiuitatis tuæ, ante vterum maternum, ante auroram, & Solem. Ac, Ex vtero paterno, ante Luciferum, qui Hebraicè shacar, idem & Aurora, Genui te. Est item similis quorundam veterum Hebræorum obseruanda, quam Nicolaus adducit, interpretatio. Rabi Barachias in Genesi cùm, vt mos Hebræorum est, afferret locum è lamentationibus Hieremiæ vbi dicitur, Pupilli, vel orphani facti sumus absq; patre, Deus sanctus, ac benedictus dicit Israëli, Vos dicitis esse vos orphanos sine patre: at redemptor quem ex vobis suscitabo, absque patre erit, sicut scriptum est, De matrice Auroræ, tibi ros infantiæ tuæ. Quem locum Nicolaus ita vertens non sonabit, quod Hebræus ille sentiebat. Vertendus ex Hebraico sic erat, De matrice Auroræ, tibi ros natiuitatis tuæ. Videtur aut ille locum istum audisse à maioribus esse de Messia, cuius mater quasi Aurora ἑωσφόρος Lucifer, vt vertunt Septuaginta, esset vocata, quasi stella matutina, sidus flagrantissimum, quasi Aurea Dea, astrum radiantissimum, sicut & Solem Christum appellat theologia, ex hac creandum Messiam. Ideo autem sine patre, quia tum sola mater nominetur, tum ea dicatur Lucifer, quasi virgo sacrata, incorrupta, intemerata, qua omnis mortalis esset indignus. Videbant enim antiqui illi fieri non posse vt Messias, quem tam inclytum vaticinantur oracula, haberet mortalem patrem. Maior enim pater eo fuisset, at omni homine maiorem Messiam fore prædicabatur. Ecce & istud testimonium Hebræorum, Psalmum esse de Messia. Exposita igitur lectione Hebraica, reuertor de Græcam, sensusq; Græcorum, ac Latinorum, quos, videbis cùm Hebræorum antiquorum sensu, esse concordes. Nam, vt dixi, recentium non est multi facienda imperita malitia, iam Iudaica pertinacia, & odio in Christum inualescente, prognata. Cæteri igitur

C Græciæ interpretes, hunc versum iuxta Hebraicũ, varia quidem tralatione conuerterunt in Græcum, sed sensu eodem. Hieronymus secutus Symmachum dixit, Populi tui duces. Quod verò transtulerunt Septuaginta, Tecum principium, Græci exponunt, tum de primo aduentu, tum de secundo. Diem autem δυνάμεως, virtutis, potestatis, præclarum, salutiferumq;, exortum, aut aduentum gloriæ magni Dei, cùm reformabit corpus humilitatis nostræ. Tunc in die illo, erit cum eo ἀρχὴ principatus, potestas, regnum, totum imperium, tota gloria, quam etiam habuit in primo aduentu. In splendoribus sanctorum, solus Symmachus, quem Hieronymus est secutus, legit non hadre, splendores, sed harre, montes, reddens ἐν ὄρεσιν ἁγίοις, in montibus sanctis. Vtraque lectio, vt dixi, stare potest. Cæteri non montes, sed splendores, legerunt. Nam Aquilas ἐν διαπρεπείαις ἡγιασμέναις, in venustatibus sanctis, dicens venustates, quod Septuaginta, Splẽdores, quod idẽ pollet: clarius quiddá illud Aquilæ. Splendores autem sanctos, tum Apostolos, tum optimos quosque interpretantur Chrysostomus, & Cyrillus, quando fulserunt, fulgebuntq; magis sancti sicut Sol, & sydera. Theodotio similiter, & quinta editio, ἐν εὐπρεπείᾳ ἁγίων, in venustate sanctorum. Eodem sensu, sed clarius, dixit sexta ἐν δόξῃ ἁγίων, in gloria sanctorum. Quæ omnia à Latinis, & Græcis, vt dixi, ad vtráque gloriam vtriusque aduentus referuntur. Quod autem vulgata editio dixit, Ex vtero ante Luciferum genui te: Aquilas iuxta ea quæ superius declarauimus, ἀπὸ μήτρας ἐξωρθρισμένης σοι δρόσος παιδιότητός, à matrice, vel vulua matutina, tibi ros

Genuit.

Lucifer.

pueritiæ tuæ. Symmachus, ἐκ μήτρας ἀπὸ ὄρθρου σοι δρόσος νεότητος, à matrice, ab Aurora tibi ros iuuentutis. Quod Hieronymus secutus, De vulua orietur tibi ros adolescentiæ tuæ. Sed cùm superius declarauerimus verum eorum sensum, non adiciemus alia Diem virtutis, quando est exercitus dæmonum, Græci dicunt, si diem supremæ expeditionis contra sceleratos, ipsumq; impiorum principem Antichristum dixeris, idem erit sensus. Idem Rex, eadem arma, idem hostes, licet non idem tempus. Hoc ergo versu, tum principatus Christi, & regnum, maiestasq; supra omnes, & iudicandi altissimum, profligandorumq; hostium munus, tum eius æterni natales, cum quibus hæc ista maiestas, potestas, cœuntur, assentientibus etiam antiquis Hebræis.

Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchizedek.

Sacerdos. HÆc, vt dixi, recentiores Hebræi, secuti suos Midrashim, alij referunt in Abraham, alij in Dauid, magis autem in Dauid. Sacerdotem autem æternum Dauid dicunt propter Saul, qui non semper fuerit. Et sacerdotem, Regem, & principem exponunt: sicut dicuntur filij Dauid fuisse sacerdotes, id est, fecisse eos patriæ principes, & maiores.
Redūdare In Melchizedek duos sensus adhibent, vt redundet Iod, remaneat Melekzedek, Rex iustus, vt dicat, Tu es sacerdos semper, secundum verbum, aut consuetudinem Regis iusti, aut
Melchizedech. propter Regem iustum. Hoc est, Quia Rex iustus es, aut sicut Melchizedek iurauit Dominus, te Regem sempiternum facere, vel secundum Melchizedek, sicut Melchizedek facere te sacerdotem, qui fertur sacerdos Altissimi fuisse. At Rabi Salomon exponens de Abraham, ait eum timuisse, ne pœnas lueret, quod tantam hominum cædem in bello fecisset, tunc ei Deum dixisse ne timeret, neque enim ablaturum bonum, quod promisisset. Sacerdotes autem de stirpe eius futuros, & reges, hocq; ei oraculum promittere. Vbi autem exponit de Dauid, Iurauit inquit regnum tuū fore sempiternū: de sacerdotio vero exponit.
Sacerdotiū Melchizedech. Et quod vnquam, inquit, ex omnibus sacerdotiis fuit maius, sacerdotio Melchizedek? Hoc enim fuit regnum, sacerdotium eius regium, idem Rex & sacerdos. Deinde, quo-
Secundum ordinem. niam vbi dicitur, Secundum ordinem Melchizedek, Hebraicè est על־דברתי super ordinem, super morem Melchizedek, locum exponit. Iurauit Dominus fore regnum tuum sempiternum, etiam supra regnum, id est maius, nobilius quam regnum Melchizedech, vt nulla sit ratio cum regno Israël, & illius. Hæc Salomon. Nos igitur accipiētes eorum litteralem interpretationem, sed in illum referentes, in quem totum Psalmum antiquiores Hebræi retulerunt, eos in cæteris, aut veluti sine mēte loquentes, deseremus, aut rationibus reuin-
In æternū. cemus. Apparet enim, nisi detorquere à recto verba coneris, hæc de vllo mortali dici non potuisse. Æternū enim imperium non potest esse in homine. Et Dauid, aut Abrahā nunquā sacerdotes fuisse memorantur. Neque vero extorquendum est, vt sacerdotem interpreteris principem tantum: proponit enim exemplum de Melchizedech, qui non solùm Rex, sed etiam sacerdos dicitur fuisse. Quod neque Dauid habuit, qui Rex tantum fuit, non etiam sacerdos, neq; Abraham, qui neutrum, nec Rex, nec sacerdos. Versare autem adeò scripturas, vt dicas aut sacerdotes de stirpe futuros, aut quia Rex iustus esset, est eorum qui veritatem refugientes, omnia diuerticula solicitè scrutantur. Sed horum expressam obscuritatem posthabentes, veriora ex ipsis Hebræis proponamus: quod recentiores de Dauid iuxta superiores sensus, de Messia intelligētes. Quod, vt dixi, apparet hic ex editione Chaldaica quæ habet, Statuit Dominus, & nō reuocabit ויאתי מתמני לרבא לעלקא ויאתי De anthe, mithmane le rabba, le [illegible], Quòd ordinatus vel præfectus sis, vel ordinaberis, præficierisq; in principem sæculi futuri. Principio, æternitatem, & quod in Hebræo dicitur leolam, id est, in sæculum, interpretatur sæculum futurum. Deinde quem Hebræum dixisset sacerdotem, ille principem transtulit, & quem Melchizedech, ipse Regem iustum.
Sacerdos secundum Melchizedech. Ex quo etiam Rabi Salomone teste, intelligimus hoc sacerdotium secundum Melchizedech esse propriè regnum, imperium, quòd Melchizedech fuerit sacerdos, & Rex Hierusalem, quæ prius dicebatur Salem: vt qui est sacerdos, secundum rationem qua fuit Melchizedech, habeat regale sacerdotium, qualis est, si parua licet componere magnis, summus sacerdos Christianorum, qui idem & Rex est, tripliciq; corona redimitur. Cæteri Reges venerantur, parentq; ei, cuiusmodi apud gentes fuerunt Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbiq; sacerdos. Is est vnus sensus, de sacerdotio secundum rationem Melchizedech. Est, vt vidimus, alius, vt Melchizedech non sit nomen proprium illius sacerdotis, & Regis, sed

A sed duæ appellationes, Rex & Iustitia. Nam Melech Hebraicè, Rex, Zedech, Iustitia, vt si detraxeris iod, vt Hebræi monebant, remaneat Melechzedech, Rex iustus. Tunc erit sensus, Tu es sacerdos in æternum, quia Rex iustus. Nam quod Septuaginta transtulerunt κατὰ τὴν τάξιν, secundum ordinem, Hebraicè est על דברתי al dibrathi, id est, propterea, quod etiam secundum ordinem, vel morem designat. Hunc sensum etiam Chaldæus est secutus dicens, Princeps futuri sæculi, propter נימוס probitatem, innocentiam vel morem, quia fuisti מלך זכאי melek zacai, Rex probus, integer, incorruptus. Sicque vterque est probandus, & vterque à nostris propè recipitur, vt sit Christus, & Rex, & sacerdos: aut quia Rex iustus, id est, quòd regnum eius, & sacerdotium est sempiternum, est iustissimum. Dicitur enim, vt superius vidimus, in omni philosophia, filius ille Dei, Rex mundi, dicitur σοφία, νοῦς, propter res sapientissimè creatas. Dicitur autem νόμος, lex, quia distribuit, gubernat, regit, sustinet, res naturales, & humanas. Iuxta quam certam scientiam antiquissimi Hebræorum vates dixerunt de eodem, Et erit iustitia cingulum renum eius. Et Psalmus, quem sine controuersia, de Messia intelligunt Hebræi, Virga æquitatis virga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem. Et cum ait, Procede, equita super verbo veritatis, & mansueta iustitia, quasi currum eius & equos, vt ibi fuit declaratum, caneret esse veritatem, & iustitiam. Vt antè similitudinem oraculorum agnoscas & ex alio loco, quem de Messia non negant Hebræi, præsentem perspicias, sicut in illo Psalmo de ipso Messia dicitur, Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem, propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, & benedixit in æter-
B num sic in illo dixit Chaldæus interpres, Iurauit Dominus, præficere te Regem sempiternum, sæculi futuri, quia fuisti Rex iustus, coluisti iustitiam, iniquitatem es omni odio prosequutus, perfusus hac gratia, ob id te Deus in æternū regno & bonis suis dotauit. Hic autem quoniam iustus es, iurauit Deus, te fore sacerdotem sempiternum. Illic vngitur, hic est sacerdos, sacerdotes autem, & Reges vngebantur. Et Apostoli dicebant: Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerū tuū IESVM, quē vnxisti. Illic in æternū benedicitur, hic fit sacerdos, & Rex sempiternus. Illic sæpe dicitur Rex, dicitur solium eius sempiternum, hic sempiternus sacerdos, à Chaldæo princeps sempiternus, aut mundi futuri, qui sempiternus erit, nunquam vt iste mutandus. Illum Psalmum sine vlla discordia Hebræi de Messia recipiunt, cur non & istum, cùm sit eadem phrasis, idem dicendi modus, eadem oratio, eædem dictiones, eadem philosophia, vt de eodem expressè dicant. Is igitur sensus quem etiam ab Hebræis mutuamur, Tu es sacerdos in æternum, quia Rex iustus à nostris approbatur, qui sciebant Melchizedech sonare Rex iustus, vt sacerdotium secundum Melchizedech, sic sacerdotium regium, cum sacerdotium iustitiæ. Tria enim hic sunt Sacerdos, Rex, iustitia. Eadem, vt dixi, in præmonstrato Psalmo, est enim vnctio oleo lætitiæ, est Rex absolutè, est sceptrum æquissimum. Prior autem sensus, si rectè pensites, idem est cum isto. Nam Melchizedech fuit sacerdos, & Rex optimus, iustissimus, cuius sacræ literæ nomen posteritati traderent, vt qui est sacerdos sicut fuit Melchizedech, sit iustissimus, sit sacerdos Dei altissimi. Interius autem penetrantes, secretiores quosdam sensus in-
C ueniemus. Primum sæpe demonstrauimus duos illos in diuinitate celebres, notos etiam priscis sæculis. Hoc mysterium ad humanos sensus nunquam venire potuisset, nisi idem ille reuelasset. Quod & Græci admirati obstupuerunt. At hæc, inquit Eusebius, in oratione regia, quomodo mortales nosse potuerunt, quæ aures capere, & tradere aliis, quæ lingua carnea, à carne, & corporibus aliena loqui? Quis ignotum Regem intuitus, has in eo nouit virtutes? Fuit igitur horum vnus interpres, qui per omnia commeat, verbum Dei. Solus quidem ad paternam deitatem adhærens, sed ab se crea[illegible]tias laxans. [illegible]mbus hominibus Græcis, & barbaris venit sapientia. Hæc & id genus Eusebius admiratus cum multis illius temporis theologis, & ipse, ea quæ tam multa, vt paulò antè ex Platone citauimus, apud Græcos, & exteras nationes de duobus patre & prole inueniuntur. Nouimus igitur ipso apertè, qui prius obscurè reuelante, illum esse quidem Deum, rerum corporearum & incorporearum creatorem, sed habere alterum se maiorem, genitorem suū, [illegible] simillimus esset, à quo substantiam, & diuinitatem, potestatemque creandi, autoritatemque regendi acceperit. Nefas enim esse, licet humanè dicatur, diceret Philon, vt pater altissimus veniret in mundum ad res corporeas, voluisse filium dilectum suum esse sibi tāquam ὕπαρχον, magistratum, Angelum. Ideo in antiquis oraculis dicitur Rex à Deo constitutus, vnctus in Regem, factus sacerdos Dei altissimi. Rex quidem vt cui rerum suprema potestas concessa: sacerdos, quia vt Dionysius supremus theologorum tradit, genus huma- *Christus Rex. Sacerdos.*

num cælestibus mysteriis initiauit Ob id vocatus in theologia μυσταγωγὸς, τελεστάρχης, sacrorum, initiationumq; princeps, ducens ad mysteria, ad sacra, mysteriis imbuens. Hęc mysteria, & initiatio fuit altissima illa sapientia, & cognitio patris sui, quam detulit ipse de cælo. Tum consecratio generis humani, cùm sceleribus expiatos nos in gratiam cum altissimo patre suo redire fecit, & sacros ad eũ reduxit. In quo quidẽ & sacrificiũ inclytũ, regiũ, nobilissimum, stupendum, & preces intercesserunt, quibus sacerdotes vtentes inter Deum, & homines sunt sequestri. Hunc magnificum, veridicumq; sensum non arbitror Hebræos, præcipuè recentiores vidisse. Græci prudentissimè, & simili ferè sensu eum fuisse sacerdotem secundum ordinem Melchizedech, quia similiter atque ille Abrahę obtulerit panem, & vinum Apostolis, & in eis, cunctis hominibus. Idq; sacrificium altissimi fuisse, cùm sublatis oculis in cælum benedixit. Ipse quoq; dicebat, Caro mea verè est cibus, quod Hebraicè eum dixisse arbitror, Caro mea vere est lechem, id est panis. Nam panem omnem cibum appellant Hebræi, sicut Græcè σῖτος, & Latinè est panis à pascendo. Expressè igitur ipse, suam carnem, panem dixit, Hanc obtulit, hanc sacrificauit, sicut Melchizedech. Et, Hic est panis qui de cælo descendit. Et, Panis quem ego dabo. Ideo sicut hoc tempore, sic illo non capiebat obtusa mens Hebræorum quomodo posset dare carnem suam ad mãducandum, nunc non capiunt, quomodo Messias sit sacerdos offerens, & consecrans panem & vinum, sicut Melchizedech. Is est etiam sensus Latinorum. Græci addunt quòd sicut Melchizedech est ἀγενεαλόγητος nusquam eius traditur generatio: sic natiuitatis Christi caruit principio. Iuramenti autem ratio, eadem est, atque dicendi, Sicut dixit vt sederet, sic iurauit, θεοπρεπῶς intelligas omnia, validaq; est assertio. Dixerat superius, vt sederet, nunc iurauit super æterno regno, & sacerdotio. Ac, vt ait Philon, Deus iurat per seipsum, quia non habet maiorem. Iurauit hic per seipsum. Sæpeq; in sacris litteris inducitur iurasse. Quod autem dixit, Et non pœnitebit, expressa ratio, de Dauid hæc dicta esse non posse, quandoquidem Deum pœnituit sempiternum regnum ei tradidisse, pœnitensq; abstulit. Et Chaldæum audisti quomodo pœnitere in Deo transtulerit, nimirum reuocare sententiam.

Panis. | Iurauit. | Pœnit. 3 Reg. 11. | D | E

Dominus à dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges.

HEBRAEI, superiores illos suos sensus retinentes hæc tum ad bella Abraham, tum ad bella Dauid referunt, vt dicat Deum fuisse defensorem, protectorem, & assistentem Abrahæ, bellum contra quatuor Reges gerenti. Aut protexisse Dauid, contra gentes, regesq; pugnantem. Ac Hebraicè dicitur, Dominus עַל־יְמִינְךָ alieminecka, super dexteram tuã. Præpositio Super, sonat etiam propè, iuxta, vt dicat, Propè dexterã tuam, iuxta latus tuũ. Dominus iuxta te pugnantem erit, dextera, lęuaq; prosternens hostes. Alij dicunt, vt Rabi Dauid, Super dexteram tua, Dominus erit super brachio tuo, ipsum corroborans, indefatigabile reddens, solidans, robustum efficiens. Sensus igitur Hebręorũ reiicientes, iuxta superiora hęc quoq; intelligamus. Duo enim de Messia canunt semper oracula, iustum eum, mansuetum, pacis, & æqui amantem, inducentia, parte alia belligerum, armatũ, cum inimicis depugnantem. Quod, vt sępe diximus, duo respicit, tum hostes illos inuisibiles, tum supremum diem, bellaq; horrida cum impiis, quando cateruas impiorum, certis, vt Græci dicunt, suppliciis deputabit. Ac nos in nostra lingua, quod Hebræi in sua dicunt interficere, confringere, diceremus iudicare. Sicut quod ait Esaias, Et spiritu labiorum suorũ interficiet impium. Nos hanc locutionem omittentes, diceremus, Iudicabit impium, ad [illegible]pplicia de[illegible] pulcherrima tralatio, dare cædem ori, præcipuè ori sacro, altiloquo, iudicanti, grauissimas sententias proferenti, sententias veridicas, cum quibus sequitur executio, vt dicta sint tanquam facta. Esaias etiam de eodem dixit, Et percutiet terram virga oris, quo mortiferæ sententiæ, letiferumq; iudicium ostenditur. Illumq; locum Hebræi, & Chaldæus de Messia citra controuersiam interpretãtur. Cur & hic similem sermonem non agnoscunt? Itaque apertè assentientibus Græcis prædicitur hoc oraculo, supremę diei bellum, & iudicium, quando, *Ductores ante seueri*

Iudicis ora trement, pauidosque astare tyrannos,
Cernemus, scelerumque omnes immania pendent.
Supplicia, ast alios stellantibus inferet aulis.

A dextris. | Cōfregit. | F

Prædiciturq; apertè quod à Sibyllis quoq; est decantatum, hunc Regem de quo tot, tantaq; oracula canuntur, venturum aliquando cum tota regni sui maiestate, tanquam iudicem

A cem, formidabilemq; dictatorem, reges terrestres maximum omnium regum cientem, à cuius conspectu fugere omnes, latebras quærentes, conabuntur. Nam Erythræa non secus, atque hoc carmen, clare:

Ἥξουσι δ' ἐπὶ βήματος θεοῦ βασιλῆες ἅπαντες.
Cuncti aderunt Reges diuinum ante tribunal.

Sic quod Hebræus vates dixit de cæde regum, & iudicio, Sibylla quod ante tribunal iudicandi reges adducentur. Hæc enim erit eorũ cędes. Ideo vocatur dies ille, dies furoris, dies iræ. Quod & Sibylla prædixit aperte, canens ad alia furoris, & iræ iudicia fore.

Σαλπιγξὴ ἐκ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει
Ὠρύουσα τὸ μέλλον, καὶ πήματα κόσμου.
Lucificaque tuba ingentem dabit ab æthere voces,
Eiulans ventura mala supremaque fata.

Hæc erit contractio, mactatio, concussio præcipuè regum. Venite, inquit Ioannes in Reuelatione, congregamini aues cæli ad deuorandas carnes principum, ac regum. Quod autem tribuit hoc Deo, vt Deus qui à dextris eius erit, confringat, secundum illam, quam sæpe dixi, scientiam locutus est, & vt Apostoli loquebantur, IESVM Nazarenum virum approbatum a Deo in omnibus virtutibus, & prodigiis, & signis, quæ fecit Deus per illũ in medio vestri. Hæc Petrus ad plebem. Sicut Deus fecit per illum signa, & sicut fuit vir approbatus à Deo, sic per eum in die furoris sui, prosternet, confringet, delebitq; reges.
B Et de eo Petrus voluit alio in Psalmo dixisse Dauid, Quoniam à dextris est mihi, ne commouear. En nunc à dextris fore dicitur ei Dominus. Quæ locutio est hæc, vt si IESVS erat Deus, Dei filius, sicut ipsi nos docuerunt, dicere eum virum approbatum a Deo quasi de mortali aliquo hoc dicerent? Sic locuti sunt etiam Prophetæ, iidemq; Apostoli dixerunt, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, Deus patrum nostrorũ, glorificauit filium suum IESVM, quem Deus suscitauit à mortuis. Et, Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersum sanctum puerum tuum IESVM, quem vnxisti, Herodes, & Pontius Pilatus. Quibus locutionibus ipse etiam IESVS Christus vsus est, tribuens omnia patri suo Deo, cuius est propriè, & primo diuinitas. Hoc loquendi genus ludificat eum primis imperitos Hebræos, putantes Messiam fore merum hominem, videntes eum in Psalmis, & scripturis sæpe tanquam hominem, tanquam subditum, obsequẽtemq; Deo, mandatisq; eius parentẽ, introduci. Arreptaq; hac opinione, testimonia de diuinitate eius, omnibus modis deprauant. At Apostoli idem doctissimi Hebræorum, vt a spiritu diuino edocti, antea idiotæ, litterarumq; imperiti, vtrunq;, sicut & priores Prophetæ in eo intellexerunt, & tradiderunt nobis. Tradiderunt, inquam, altissimam quandam, arcanamq; sapientiam, esse in diuinitate duos, alterum patrem, magnum, priorem, alterum ab illo cuncta nancissentem. Loquebantur Prophetæ Messiá esse tanquá hominẽ, confirmatũ à Deo in bello, dante ei vim, & potestatem, imperium, & pro eo depugnante. Parte alia apud eos audis, Ego hodie genui te. Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, Ante luciferum genui
C te. Omnia melius ab antiquioribus Hebræis, quàm posterioribus cognita. Chaldæus ergo hoc loco dixit שכינתא shekintha, diuinitas, maiestas Domini à dextera tua est. Sicut ipse dixit, Data est mihi omnis potestas. Hac data potestate, & maiestate, reges confringet, præcipueq; regum impiorum principem humani generis mõstrum Antichristum, totaq; ab origine mundi regum, ac principum seriem iudicabit, vt qui iudicat reges, sit ipse rex regum, super quem continebunt reges os suum. Gentes eum, & populi deprecabuntur. Prædici autem futura, locutionibus rerum præteritarum, etiam Hebræi confitentur.

Diuinitas.

Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum.

ECce quod superius erat per præteritum nunc per futurũ, Iudicabit: rursum reuertitur ad præteritum, Conquassabit. Hebraicè enim מחץ machaz, conquassauit, confregit. paulò pòst Bibet, exaltabit caput. Quæ temporum varietas declarat, non tam rationem vaticinij hanc esse, quàm locutionis, & linguæ Hebraicæ proprietatem, tum poeticam rem. sicut apud nostros, *Pressitque iacentem.*

Tẽpora pro tẽporibus.

Egregia interea coniux arma omnia tectis,
Emouet, & fidum capiti subduxerat ensem.
Quid moror? irrumpunt thalamos: comes additur vna,

Hortator scelerum Aeolides. Dij talia Grais
Instaurate, pio si pœnas ore reposco. D

Hic triplex est super eadem re tempus, præsens, plusquamperfectum, præteritum. Eleganter factum. Subita quoque conuersio ad Deos, sermonisq́; mutatio, elegans est, & crebro in sacro quoque poëmate reperta. Hoc quoque loco palàm fit, idem esse confringere, & iudicare nationes, & reges. Quod enim antea dixit, Confregit, nunc iudicabit. Perspectissimè autem locus iste neque de Abraham, neque de Dauid esse potest, Nam Chaldæus, pro Hebraico Iudicabit, posuit אתמנא לדין על עממיא it manaledaian al amamaia, id est, Cõstitutus est iudex super populis, aut ad iudicandum populos. Quod diuinum, & clarum vaticinium est de Christo, qui constitutus est iudex viuorum ac mortuorum, vt totus psalmus sibi bene consentiat. Simili modo vaticinata est, nihil ab Hebræo propheta discrepans Sibylla, carmen inchoans,

Ἱδρώσει γὰρ χθὼν κρίσεως σημεῖον ὅτ᾽ ἔσται
Ἥξει δ᾽ οὐρανόθεν βασιλεὺς αἰῶσιν ὁ μέλλων
Σάρκα παρὼν πᾶσαν κρίνειν, καὶ κόσμον ἅπαντα.
Iudicij ad signum, tellus sudabit Olympo
Descendet rex, & seclum regnabit in omne,
Iudicet vt præsens omnem carnem, populumq́ue.

Hebræus dicit, Iudicabit in nationibus, Græcè ἐν τοῖς ἔθνεσιν, in gentibus, sicut Hebraicè, goim, Chaldæus populos, Sibylla, omnem carnem, omnem mundum, & sicut psalmus, antea reges, sic illa ductos ante tribunal. Et Sibylla de quo hæc diceret, occulta quadam sapientia, & quasi Cabalistica ratione demonstrant, si incipiens à prima littera primi versus, vsque in finem totius carminis, semper primam cuiusque versus accipias, videbis fieri. Ἰησοῦς χριστὸς θεοῦ υἱὸς, σωτήρ, σταυρὸς, id est, Iesus, Christus Dei filius, seruator, crux. Hunc prædicit venturum ad iudicandum omnem carnem, omnem mundum. Et Chaldæus ait, eum constitutum iudicem super populos, Hebraicè, super nationes. Eundémque necesse est Hebræum Vatem spectasse, atque Sibyllam. Vterque per futurum loquitur: iste, Iudicabit illa, Veniet ad iudicandum. Illa regem æternum venturum, Iesum Christum, Seruatorem, Dei filium. Hebræus hæc quidem, sed profundiore quadam ratione. Rex enim & Christus, id est vnctus, apud eum, quia secundum rationem Melkizedek, qui & rex, & sacerdos fuit. In vtroq; vnctio. Et Chaldæus eum dixit Raba, principem, regem sæculi futuri. Ecce rex, ecce vnctus. Dei autem filius, quia ex vtero, ante luciferum genuit eum. Seruator autem, quia in die expeditionis, & belli splendores sancti, & populus eius charus, & grex voluntarius cum eo. Nam & nos canimus, Ecce Dominus veniet, & cũ eo sanctorum milia. Horum est Seruator. Propter hos misit pater virgã virtutis suę. Crux, autem, quia forte hæc est virga, is baculus, hoc lignum, missum ex Sion, & erectũ in monte Sion, signum iudicij, quo confracti sunt hostes tartarei. Idem signum erit in cælo, quo scelerati, & impij pudibundi, fugient, qui clementiã Domini sui admirari noluissent. Et crux à Constantino ad similitudinẽ eius quam viderat in nubibus, facta erat ὑψηλὸν δορὺ hasta ex- F celsa, vt ait Eusebius. Hasta, & virga idem. Sicq́; pala est eadem ab Hebræo, & Sibylla decãtata, prænũtiata. Sed Hebræo Hebraicis tropis vtente, & nescio quibus arcanis modis loquẽte Sibylla, Græcè oracula fundente, & more nostro dicente clarius, & apertius. Lingua enim Græcorum antiquissimo illo tempore, toto penè in Oriente floruit. Quod autẽ dicit, Implebit ruinas, error Latini fuit interpretis. Nã Sept. iuxta Hebraicũ bene transtulerunt. Vt enim Latinè, sic Græcè à πτῶμα πτῶμα, cadauer. Et hoc loco est πληρώσει πτώματα, implebit cadauera, vel cadaueribus: Hebraicè מלא גויות male gheuioth. Gheuioth cadauera sunt. Et Chaldæus transtulit explicans, Implebit terram גושמי רשיען קטילין cadaueribus impiorum occisorum. Vides quæ cadauera, & quorum. Hi sunt, vel erunt qui ducem Antichristum cum infinitis copiis sequentur. Tum sunt omnes, quos diuina sententia, secunda morte, quod Ioannes in Apocalypsi sæpe, interficiet. Ideo fert gladium ore, ex vtraque parte acutum, vt in ipso percutiat gentes. Gentes apud Ioannem percussæ gladio oris, hic terra plena cadaueribus, quo tum cædes, vt dixi, impiorum, tum vniuersale iudicium designatur. Ideo Ioannes gladium non in manibus, sed in ore dixit. Eadem figura apud eum, & apud Dauid. Quam cædem, quem gladium sentis in Apocalypsi, hic item sentias. Atque is sensus est, qualem expressit Lactantius de rebus nouissimi illius temporis scribens, Et videbũt campos cadaueribus opertos. Vides has esse Hebraicas quidẽ figuras,

sed

A ſed naturales tamen, Interſectæ gentes apud Ioannem, ſunt iudicatæ, deputatæ ad æterna funera, ad ſupplicia, ad tartarum: ſic apud Dauid, cadauera per totam terram, eadem ſigura, iudicatæ gentes, & ſententiis letalibus interfectæ. Quoniam autem Hieron. Pſalterio Hebraico tranſtulit, Implebit valles, ratio huius varietatis fuit, quòd ſimillimę ſunt inter ſe hæ duæ voces גיאות Ghetioth, & גויות ghetioth, primum cadauera, ſecundum valles, a ſingulari גיא Hieron. ergo omnino legit poſtremum, arbitrorę eum, vt ſæpe ſolet, Symmachum ſecutum. Et vtraq; lectio defendi poteſt, licet & Chaldæus, & omnes Hebræi, Sept. quoque legant potius cadauera: ruinas autem nulla ratione dicendum eſt. Quod autem ait, Conquaſſabit capita in terra multorum, eſt רבה rabba, multa, vt referantur ad terram. Conquaſſabit caput in terra multa. Et Hieronymus, Percuſſit caput in terra multa. eſt tamen ſenſus idem. Nam Rabi Dauid dicit, caput, & multum, eſſe nomina multitudinis, quaſi multa capita, per omnem terram. Et rabba propriè ſonat multum, valde, copioſè, vt dicat, conquaſſabit caput in terra, plurimum, id eſt plurima capita, in plurima terra. Et Chaldæus, qui obſcuriora Hebraica facit clariora, ſic vertit, Conquaſſabit capita regum ſuper terram, multorum ſimul. Multitudinem capitum, retulit ad capita regum, ſicut ſuperius, Ioannesq; hunc locum innuere palam eſt, cùm in Apocalypſi ſcribit, Et vidi beſtiã, & reges terræ, & exercitus eorum, congregatos ad faciendum prælium cum illo qui ſedebat in equo, & cum exercitu eius. Et apprehenſa eſt beſtia, & cum ea, pſeudopropheta, & qui fecit ſigna coram ipſo, quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterem beſtiæ, & qui
B adorauerũt imaginẽ eius. Viui miſſi ſunt hi duo in ſtagnũ ignis ardentis, & ſulphuris. Et cęteri occiſi ſunt in gladio ſedẽtis ſuper equo, qui procedit de ore eius, & omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorũ. Hæc apud eũ. Itaq; & Theodoritus ait hoc loco, σαφῶς ἐνταῦθα τὴν κρίσιν ἐδήλωσε. Clarè, & perſpicuè hic iudicium ſignificauit, & vt illo tempore, impiè quibus viuere libuiſſet, omnigenis ſuppliciis deputabit. Tametſi putat Chryſoſtomus hanc vindictã de his dictã, qui perſecuturi eſſent Apoſtolos, & ſanctos. Non defuerant Hebręi, qui cẽſerent, In terra Rabba, deſignari Rabat in terra Moab vrbem regiam, hodie quoq; ſuperſtitem, ad quam Dauid depugnauerit. Nulla ratione probandus ſenſus.

De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput.

HIc duo ſenſus ſunt, quem verba prætendunt, & alius quem allegoricè, vel figuratè poſſunt verba abſcondere. Prior eſt iuxta Hebræos, tantam occiſorum fore cædem, tantum vbique ſanguinis, vt torrentes ſanguine decurrant, & ex torrentibus ſanguine ſpumantibus figuratè dicat eum bibiturum.

-Bella horrida bella,
Et Tybrim multo ſpumantem ſanguine cerno.
-Inundant ſanguine foſſæ.

Hæc quoque tanta cædes, per aliam figuram, deſignabit iudicium vniuerſale, multorumq; impiorum interitum ſempiternum. Salomon longinquiores ſenſus, & Auen Eſra excogi-
C tarunt. Prior quòd torrens is ſit Nilus, qui per terram Ægypti decurrat, ſuper eo gloriari Regem Ægypti: contra hunc autem tam ſuperbum, & tumidum populum Iſrael, qui genus ab Abraham duceret, prænaliturum. Parte alia bellum exponit, quod ex ſtirpe Dauid, Ezechiel geſſit contra Senekerib, quando Angelus Domini centum octoginta millia interfecit in caſtris Aſſyriorum. Gloriatum autem Regem fuiſſe bibiturum exercitum ſuum de Iordane, coq; exaltaſſe caput. Auen Eſra verò, adeò pauore afficiendos inimicos Dauid, vt ſiti cõfecti de torrentibus ſuis neceſſariò bibant, quale Darius Rex Perſarum fugiens Alexandrum. Vel tantum illi copiarum futurum, vt fontibus non ſufficientibus, ad torrentes accurrãt, ideò exaltabit caput. quòd habeat exercitũ, aut quod eũti ad bellum, demittent torrentes aquam, vt bibat exercitus. Hęc & id genus cõminiſcũtur. Verior igitur ſenſus, eſt prior ille Rabi Dauid, qui poſterior fuit Salomone & AuenEſra. Sæpe autem iunioribus occurrit aliquid melius, quod antiquiores videre non potuiſſent. Et ſenſus illi palàm aſcititij ſunt. Sanguinem autem occiſorum bibi, ſæpe dicitur in his litteris. Græci autem nonnulli dicunt adeò vilem rationem viuendi Chriſtum ſecuturum, vt etiam de torrente bibat. Heſychius allegoricè, quod & Nicolaus, putat torrentem, magnitudinem tentationum, & vexationum appellatam, & hanc eum in via, hoc eſt in tota vita, quæ via dicitur, bibiſſe. Aſſentitur huic ſenſui Euthymius. Auguſtinus propè ſimiliter, torrentem vitam mortalem, hãc eum bibiſſe, vixiſſe, expertum eſſe. Chaldæus verò locum

Conquaſſ. cap. in terr. mult.

transtulit, Ex ore Prophetarum in via, doctrinam accipiet, propterea exaltabit caput. Ecce D torrentem doctrinam sanctam, & cælestem interpretatus est, quã Christus ex ore Prophetarum tradident mundo, proferens scilicet in medio, quæ per Psalmos, per Prophetas, per Mosen, de se dici fecisset. Et in Synagoga lectus est Esaias, & ex eo, Christum se illum esse probauit, quem Propheta prædixisset. Tribus igitur sensibus tortẽs exponitur ad litteram vt sit torrens sanguinis. Anagogicè vt sit, vel torrens vexationum, vel doctrina exuberans. Qui quidem omnes mihi probantur. Nam & Hebręus Ionathas, qui transtulit Chaldaicè, allegoriam subesse putauit. Exaltare autem caput, clarum est, vnoq; sensu à cunctis accipitur. Exaltabit enim nomen suum, quia supremo illo die, cognoscetur Rex regum, Dominus dominantium, Antichristo maiestati suæ aduersante, & Regibus impius sequacibus eius interemptis. Solusq; ipse adorabitur, solus esse Deus etiam à Iudęis cognoscetur. Ideo dixit Sibylla.

Torrens, Sanguis hostis. Crux. Doctrina.

Aspicietque Deum credens, incredulus omnis.

Et videbunt, qui eum pupugerunt. Videbunt eum diuina virtute, splendoreq; præditum, videbunt obsequentes Angelos. Ideo exaltabit caput, dictus, & assertus ab omnibus à principio vsque in finem mundi hominibus, Deus. Nulla supererit dubitatio. Veniet enim non qualis prius humilis, forma serui, dissimulans diuinitatem, sed in tota maiestate sua, & claritate: omnes aderunt intuentes, stupentes, trementes tantum numen Non est autem Exaltauit, sed Exaltabit. Hebraicè, & Græcè ὑψώσει.

E

PSALMI CXXXVIII. EXPLANATIO.

TITVLVS Psalmi communis ferè cum cæteris omnibus, quos non pro acceptis beneficiis, quasi gratiarũ actiones edidit Propheta, sed ad cõmemorationẽ potentiæ, bonitatisq; diuinæ. Nam cùm Psalmi sint tanquã Odæ sacrę, atq; hymni, qui in laudẽ cælestium cõponebãtur, vt variis ex causis canebãtur, sic variabant subiectũ. Nõnulli pro acceptis beneficiis, victoria parta, profligatis hostibus canebantur: alij ex consideratione rerũ diuinarũ, quæ cõtẽplanti Prophetæ cũ mirabiles viderentur, eas carmine comprendens, celebrabat, idemq; cæteros factitare iubebat. Nullum est enim vitæ genus laudabilius, nullum quod propius ad vitam Angelorum accedat, quàm de Deo factisq; mirabilibus eius cogitare, & semper loqui, vt rara sit cæteris de rebus cogitatio, atque locutio: huc animus semper confugiat, non tanquam absoluti Philosophi, sed quemadmodum sanctissimi illi viri, Deiq; amore flagrantissimi. Quem cùm ardentissimè amarent, in eius semper commemoratione, laudibusq; versabantur. Is igitur Psalmus ex his est, qui contemplantur, ac de potentia maiestateq; diuina philosophantur. Ideoq; titulum habet simplicem, למנצח לדוד מזמור lamnazeach, le Dauid, mismor, hoc est, Iubilantis, triumphantisq; Dauid oda, seu carmen, siue hymnus. Reddidimus autem in cæteris psalmis rationem, cur omnibus ferè psalmis, duo autores præfigantur, cum articulo casus genitiui, menazeach, & Dauid. Quibus addito F le, fit casus giguendi. Diximusq; Dauid compositorem Psalmi fuisse, Mnazeach cantorẽ. Nã Nazach præter cæteras significationes, significat canere, παιανίζειν. Ideo Chaldæus interpres, cuius translatio apud Hebræos grauissimæ est autoritatis, ac propter vetustatem valde fideliter transfert linguam, sensusq; Hebraicos, semper hanc vocem interpretatur, tusbachta, pæanismum, exultationem. Addimus autem hoc loco, ac dicimus fieri posse, vt Mnazeach non sit alius à Dauid, sed epitheton eius, vt dicat, Iubilantis Dauid carmen. Perinde si quis Græcè diceret, τοῦ ᾄδοντος τοῦ Δαβίδ. Nam repetitionem articuli omnis ferè lingua vsurpat. Italicè dicitur, Il victorioso Re, il Re Mathia. Sic Hebraicè fortè intelligi debet, canentis, exultantisq; Dauid, cum articulo. Psalmus autem apud Græcos, vt ex scriptoribus Græcis apparet, est quidem carmen, sed lasciuum, vt videre sæpe est apud Plutarchum. Hymni potius dicuntur, qui in honorem Dei canuntur Sed ab his quæ iam recepta sunt, non est facile discedendum, nisi res grauioris momenti sit. Diximus item philosophari, aut theologari eos Psalmos, quibus titulus tantum, non etiam argumentum præfigatur. Igitur, & is Psalmus caret argumento: theologatur autem altissimè de sapientia, profunditateq; scientiæ diuinæ. Est quoq; in hoc Psalmo maxima ab Hebraica veritate discrepantia, vt difficillimè eum putem posse intelligi, nisi collatis diligenter codicibus Hebræorum, & illustrata translatione Septuaginta,

Vita, angelicæ proxi.

Nazach.

Psalmi. Hymni.

Aginta, quæ quidem à Græcis toto veteri testamento, cæteris interpretibus collatis, solet siue declarari, siue corrigi, vt nostræ in Pentateuchum reliquosq; libros, annotationes ostendunt. Nos ergo accuratè veritatem Hebraicam, sensusq; veriores eliecte conati, significationes verborum, & vim sententiarum exprimemus.

DOmine probasti me, & cognouisti me, tu cognouisti sessionem meam, & resurrectionem meam.

RIMVM sciendũ est, clarius haberi Hebraicè quàm Græcè, clarius Græcè, quã Latinè, hoc quod dicit, Probasti me, Hebraicè חקרתני inuestigasti me, sicut vertit Hieronymus: siue, scrutatus es me. Ac propriè hoc verbũ, vt tradunt Hebræi, & vt obseruare licet in scripturis, designat quod Græcè μελαλλᾶν. Ac de his appositè dicitur, quæ nõ videtur, tactũq; corporeũ, sensumq; omnẽ effugiunt, & quorũ est inuisibilis facies, vt ad eã sola cogitatione penetrari possit. Dico autẽ formas quasdam inuisibiles, corporea substantia qualitateq; nudatas, virtute harũ formarũ vidẽdarũ, ante omnes spiritus, omnes animos generatim: mirabiliterq; pollet Deus, vt ipse vnus inusitato quodã, atq; infinito genere sapientiæ videat omnia, quæ à cæteris corporeis & incorporeis animis videntur: sed rursum alia, quæ à nullo Angelorũ vel maximo ac sapientissimo cognosci possint. Atq; hæc

B quidẽ infinita esse dicendum est, quæ latitent in arcanis atq; abditissimis antris sapientiæ vastæ, & immensæ. Ex his autem duo genera tantùm nominari fortasse possunt, cætera in suis tenebris incognita, & innominata manent. Dico scientiam cogitationum, ac prouidẽtiam rerum futurarum. Hæc, inquam, duo ex immenso aceruo rerum earum, quæ sciuntur à Deo, à nullis spiritibus sciuntur, his à nobis appellationibus proferuntur, ac nominantur, in quibus, vt dixi, solus Deus dominatur, nec alius est intellectus qui videre inuisibiles illas formas præter ipsum possit. Cogitationes formæ sunt internæ, abditissimæ, ab omni oculo corporeo & incorporeo remotissimæ, quas tamen videt tam facilè Deus, quàm facilè noster oculus obiectam molem. Res autem futuræ, formæ quædam sunt longè inuisibiliores, vt dubium sit, an formæ possint appellari, cùm nondum existant. Atque longè est mirabilissimum scire quod nullam habeat subsistentiam, quod in causis suis sit abstrusum. Tanta igitur est, tam prodigiosa hæc vtraque cognitio, vt solius Dei sit, à cæteris autẽ animis non eorũ virtute, sed reuelatione diuina aliquando possidetur. Neque tamen semper neque vniuersum. Meritò igitur sapientissimus Vates exclamauit, carmen inchoans, Deus, scrutatus es, inuestigastiq; me, & cognouisti. Simul ac in me oculos tuos conuertisti, cognouisti quicquid in me esset. Nulla res arcana in me fuit, quam tu perceptam, exploratámq; non habueris. Prædicatur igitur hæc Dei virtus tanquam præcipua, ac peculiaris illius, ac propria. Id quod cæteris locis idem Poëta facit, vt cùm dicit, Scrutans renes & corda. Huius facultatis ac potentiæ, vt mirabilissima est, sic nullam possunt mortales

C reddere rationem, quomodo, inquam, animos nostros adeat, inspiciatq; Deus, quo accessu subeat aspiretq; intacto carneo velamine, ad sedem mentis, eamq; cogitantem aspiciat, cùm animus etiam sit inuisibilis, & inscrutabilis. Declarat igitur hoc, apertissiméque testatur mirabilissimam Dei potentiam, immensámq; spiritus eius lucem, ac profunditatem, & infinitam sapientiam, quam nulla res exilis, atque abstrusa, subterfugiat. Quatuor autem sunt motus, quibus animi ad mouenda corpora incitãtur. Qui quidem motus atq; eorum causæ prius in animo generãtur. Aut enim sedemus, aut surgimus, aut incedimus, aut recumbimus. Hisq; quatuor motibus omnes actiones tribuuntur, omnesq; ad eos cogitationes dirigũtur. Sedemus igitur, aut surgimus, aliqua nos prius cogitatione mouẽte. Nulláq; ferè est cogitatio, quæ non ad hos corporis motus pertineat. Principiúmq; vt surgas, est obiecta animo tuo res, impellens illũ, vt corpus excitet, ad ea quæ destinasset. Hæc igitur principia, & causas istorũ motuũ notas esse Deo prædicat. Neque enim aliud innuit cùm sessionem, excitationémque meminit, id est principia horum motuum ac cogitationes ipsas. Nam motus ipsi corporei, etiam hominibus sunt noti. Quare autem moueatur homo, solus habet Deus, qui voluntates omnium videt, exploratum. Quam rem si mortales attenderent, multas absurdas nefariásque à se cogitationes reiicerent. Sed quid facies, quando ne facta quidem turpia, sub oculis diuinę maiestatis, & hominibus aspicientibus, erubescimus perpetrare?

Probare.

Cogitationes

Res futur.

Proba & cogno. me.

Sedere. Surge. Incedere. Cubare.

Intellexisti cogitationes meas de longe. D

De longe. EXplicat quod proposuit, sed addit quod hanc diuinā potestatē magis ostendat. Ac quod dicit de longe, duobus modis potest intelligi: Aut de cælo, & è loco remotissimo aut à remotissimo tēpore. Nā primū potest esse quale in superiore Psalmo dixit, Et alta à longe cognoscit. Quod Hebræi interpretātur, è cælo. Secundū item aliquot Hebræi proponunt. Intelligit ergo Deus nō solum res occultissimas, maximeq; inuisibiles, sed eas prospicit à remotissimis temporibus, vt omnem habeat ante oculos æternitatē. Ac cū Tempus. tempus sit res in continua mutatione substantiam habens, vt præteritum abierit, futurum nondum sit, atq; instar fluminis semper decurrat, intelligitur tamen ab eo perinde, ac si res vna esset ac continua. Nec solum ipse circumplectitur, scientia sua, tempora, sed quicquid etiam in temporibus geritur: nec solū quæ palam geruntur, gerenturq;, sed etiam quæ cogitantur, ac cogitabuntur. Quod clarissimum primæ ac sempiternæ diuinitatis est testimonium. Cognitioq; rerum futurarum, & earum quæ ex humano ingenio, quod mutabilissimum est, nascuntur, adeo solius Dei est, vt hoc apud prophetas maiestatis suæ velit esse argumentum. Apud Esaiam indefessa voce, rerum futurarum scientiam, sed remotissimarum à suo præsenti, præbet Deus argumentū suæ magnitudinis. Afferte, inquit, de idolis & Diis simulatis, si quid fortè habetis, dixit Rex Iacob. Accedant, & nuntient vobis quæ uentura sunt. *Quæ ventura sunt*, indicate nobis. Annuntiate quæ ventura sunt in futurum, & sciemus quia Dij estis vos. Et paulò pòst: Quæ prima fuerunt, ecce venerunt, noua quoque E ego annuntio. Antequam oriantur, audita faciam. Hæc apud Esaiam à Deo in testimoniū diuinitatis suæ dicuntur. Ac duplices sunt res quæ prouideri possunt, naturales, atque humanæ. Naturales in vniuersum constantissimæ sunt, singulæ variabiles. Humanæ vndequaque mutabiles, vt quę principium habent volubilissimum, mentem humanam, qua nihil ferè est mutabilius. Res naturales aliqua ex parte prouideri ab omnibus possunt. singulæ autem & in particulari, inexplicabiles sunt, longè inuolutiores res humanæ. Vtræq; aūt tam humanæ, quàm naturales à suis effectibus remotæ, omnino sunt hominibus incognitæ, & inexplicabiles. Longè autem inexplicabiliores, si sint remotissimæ. Hæ tamen sciuntur à Deo. Neque vero ausim ego asserere hanc rerum longinquarum cognitionem esse Idea. in Deo, propter ideas illius mente comprensas. Cùm hæ quoque cognitiones sint diuinæ, nihil à cogitationibus, nisi nomine, differentes. Siquidem Idea Græcè forma inuisibilis dicitur ἰδέας κακῶν malorum formas ait Thucydides. & de ideis scribēdi tractat Hermogenes. Sunt enim, quemadmodum ait Galenus ex sententia Stoicorum, Ideæ νοήματα, id est cogitationes. Quare qui dicat Deum cognoscere per ideas, videtur dicere, Deum cognoscere per cogitationes. Nullāq; affert causam Minus ausim dicere, idcirco à Deo omnia cognosci, quia sit causa omniū rerū, quæ quoquomodo geruntur. Non enim autor malorum est Deus. Neque idcirco prospexit lapsum Adæ, quia causa fuit: aut casum Angelorum, quia cerneret quid esset ipse aliquando facturus sed prospiciebat, vt ab illis facienda. Quare ratio istius cogitationis videtur incomprensibilis, & inexplicabilis. Ac perinde naturalem F omnium prouidendarum rerum Deus habet facultatem, quemadmodum debilem quandam ac exiguam prouidentiam habet homo. Vtq; infinite est iustitia sanctitasq; diuina tum per se, tum si hæc in hominibus respicias: sic prouidentiam quandam naturalem comitantem ab æterno, spiritus sui magnitudinem eum habere putandum est. Mens est altissima, vasta, amplectens omnia. Homines autem perspiciūt minimè eorum quæ prospiciūt ipsi autores, aut quòd ideæ animis eorum insideant. Nouit igitur Deus omnium rerum naturas, nihilq; est quod nō habeat in numerato. Et vt homo rem à propinquo tempore prospicit, eaq; facultas maior ac minor est inter mortales: sic Deus cùm sit mens maxima, ab æternitate in alteram prospicit æternitatem. Prospicit autem quæ à se, quæ ab hominibus, quæq; vbiq; ab omnibus fient causis, quibus ipse dedit vim faciendi. Prospicit autem quadam infinita ac sibi naturali prouidentia, incommemorabiliq; solertia: vt tāto pręcedat humanam prouidentiam illa diuina, quanto, & fortitudine, & cōsilio, & sapientia, & virtute ipse est homine superior. Quòd si altero modo placuerit intelligere locum, de lōge, id est è cælo, quo non est à terris remotior locus, id quoque mirabilissimum est, maximumq; diuinæ scientiæ testimoniū. Nam id quoque prorsus est incredibile, maximeq; stupendum, vt cùm Deus, cuius statio longius distat à terris quàm ortus ab occasu, ibi tamen consistens, vt omnium gentium, vetustissimorúmq; hominum, vt ait Aristoteles, est

De longe, id est è cæl[o] ... modis.

con-

A consensus, videat quicquid geritur cælo, & terris. Non solum veluti sol omnes gentes & vrbes aspiciens, sed etiam quæ tenebris opacis sepulta iacent, quæq; a summa terrarum facie altissimè recedunt, quò nequit aspirare Sol. Nec solum hæc ipsa, sed quædam longe plura nobis mortalibus incognita, quæ in cælo, qui locus in immensum superat spatium terrarum, fieri par est, quò vult oculos diuinos extendens. Ac quanquam sit ab omnibus remotissimus, sedem enim habet celsissimam, perinde tamen omnia cernit, ac si præsens sit. Ac videbatur pariter mirabile ipsi Prophetæ, vt qui in oriente esset, videret quæ fierent in occasu, atque Deus regnãs in altissima regione, videat subiectas terras & adeo videat, vt vsq; ad inuisibiles cogitationes penetret. Merito igitur clamauerunt veteres Poëtæ, Deum ire per omnes, terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum. Nec alienum est, vt veritas fiat illustrior, proponere quid magnus vir Aristoteles, super hac re locutus fuerit, quomodo Deus in cęlesti sede positus, adsit in omni loco, cuncta videns atque exaudiens, sicut ait Orpheus in hymnis suis:

Πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἀκούεις, καὶ πάντα βραβεύεις, id est,
Cuncta vides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Aristoteles igitur in libro de mundo, ait, vetustam esse famam, à Deo, & per Deum cuncta extitisse, cuius auxilio destituta, nulla natura possit consistere. Hinc quosdam eousque progressos, vt dicerent, Dei omnia esse plena, qui ob oculos, ob aures nobis occurrat: quam asseuerationem non de substantia, sed vi ac facultate diuina, dicit idem esse veram. Esse enim B Deum seruatorem genitorémque omnium rerum, non quòd laborem perinde atque animalia suscipiat, sed indefessa virtute ac facultate in eis instituendis, ac creandis vtatur, qua vel remotissima contineat. Supremã igitur celsissimámq; sedem ipsum natura sua possedisse, indéque summũ solere à Poëtis nuncupari, inq; altissimo vertice totius cæli, vt Poëtarum princeps ait, consistere. Maxime autem bonitatis eius esse particeps proximum illi corpus, cætera post illud deinceps, vsque in nostra loca. Hinc res terrestres, quia sint ab eo remotissimæ, fluxas esse, ac debiles, plenásque turbationis. Quatenus igitur per omnia penetrat diuinitas, hoc propiores, longinquiorésue, tum nostrares res, tum quæ supra nos existunt, magis minúsue illa summa bonitate solere frui. Itaque melius esse, ipsiúsq; Deo cõgruentius arbitrari, potestatem eius in cælo consistentem, omnia vel quàm distantissima conseruare, quàm per omnia, & quo neque decorũ Deo sit penetrantẽ, res terrestres procreare. Id ne principibus quidam humanis esse decorum, vt omnia operi promiscuo, ac vulgari ipsi intersint. Exemplum de Dario vel Xerxe summis regibus Persarum: Ipse enim rex tanquam ratio Susis aut Ecbatanis sedet, omnibus inuisibilis, admirabilem auróque & electro & ebore flagrantem aulam obtinens. Extra proceres, è quibus alij regem proxime circunsistant, alij cuiusuis ambitus, vestibulíque custodes ac nuntij sint, vt ipse Rex cũcta exaudiat. Et quæ sequuntur apud eundẽ. Quare videtur ab eo probatè dictum, non substantia adesse vbique Deum, sed præsentiam eius esse in cælo, potentiam vsquequaque pertinere: perinde, quasi solem, qui in cælo existens, radiis ac potentia fluminéque lucis suæ, adest omni C loco. Quare qui dicunt, Deum vbique esse per præsentiam, per potentiã, per prouidentiã, non videntur quicquam dicere distinctum. Nam si adest per potentiam, vtique & per præsentiam, ac prouidentiam. Ac præsentia illa non substantiæ est, sed potentiæ, tanquam radiorum, tanquam lucis ab eo manantis, omniáque implentis. Hoc est quod dicitur à nostro, Deum è summo vertice mundi videre vniuersa, etiam inuisibiles cogitationes. Cum quo mirabiliter concordat Homerus, interdum appellans Deũ ὕπατον, id est, supremum, regnantem in ἀκροτάτῃ κορυφῇ celsissimo vertice cæli, interdum εὐρύοπα, id est latissimè cernentem: nostro autem à longe dicente Deum videre voluntates humanas, vt illi certa sedem in cælo, oculum autem siue prudentiam, terras attingentem, & vsque in corda humana penetrantem, adscribat. Hoc loco admoneo dissentire Hebræos à diuo Hieronymo, qui in suo Psalterio transtulit, Intellexisti malum meum de longè, pro eo quod transtulerunt Septuaginta, Cogitationes meas de longè. Cuius varietatis hæc causa est. Malum Hebraicè dicitur רע rah, cogitatio רע reh. Vtraque vox addita Iod rehi, signat malum meum, vel cogitationem meam. Sed quando per seua scribitur, malum meum designat. Quando per zere, cogitationem meam. Consentiúntque omnes interpretes Hebræi, declarare hanc vocem cogitationem, ponentes loco eius מחשבתי machshe vathi, quæ clarè significat, cogitationem meam. Quamobrem hoc loco magis sequi debemus editionẽ Septuaginta, quàm quod vertit Hieronymus. Neque enim hæc dicentes, autorem sanctissimum reprehendi-

Aristotelis de Deo testimonium.
Dei omnia plena, & quomodo.
Dei sedes.
Ab inde choro.
Ecbatanorum vrbs mediæ Sol.
Supremus Deus Homero.
Regnãtis in summo cæli vertice.

mus, vt nuper quidam, vt se defenderent, nos criminati sunt. Nam proposito quid sit in fonte, debent editiones illustrari, quod neque dissentire est, neque reprehendere. D

Semitam meam, & funiculum meum inuestigasti.

Funiculus. RECVRRENDVM hoc quoque loco ad fontem, ne translatio sensui sit impedimento pro funiculo Hebraicè est ורבעי quod Hebraei concorditer significare dicuntur רבעי accubationem meam. Quod prodit Rabi Moses, cúmque sequitur Abraham & Dauid. Hieronymus item vertit, accubationem. Septuaginta verterũt σχοῖνον, quam vocem interpres Latinus, quisquis fuit, non rectè vertit, funiculum, nec assequutus est mentem interpretum. Minus etiam illi qui eam reddiderunt, directionem. Diuus item Hilarius, qui ait hanc vocem significare certum itineris spatium, verum quidẽ dixit, sed non quod proponitur hoc loco. Ergo σχοῖνος, vt ait Suidas, duo in summum declarat, μέτρον τι γεωργικὸν, mensuram quandam in agricultura, quam significationem Latinus est sequutus: tum dicit idẽ, σχοῖνος ἡ ψίαθος schœnus storea est, siue cubile, è storeis factum, & quod à Graecis dicitur χαμεύνη, id est humi cubatio: quamobrem non recesserunt Septuaginta à significatione vocis *Inuestigasti.* Hebraicae, sed eam appositissimè verterunt. Latini vero quo significatu ea vox accipienda esset non videntur intellexisse. Quocirca pro, Et funiculum meum inuestigasti, iuxta Septuaginta dicemus, Et cubationem meam inuestigasti. Ac pro inuestigasti, est זרית zeritha. quod Rabi Dauid docet significare סבבת, id est circundedisti, comprendisti. Multáq; sunt in sacris litteris testimonia. Nihil autem poterat dicere clarius, perfectam cognitionem E volens ostendere, quàm vt fateretur Deum circundare, comprendere more coronae, facta humana, cogitationes, & incessus. Posuit igitur, quemadmodum diximus, quatuor circunstantias, quibus humana vita dispensatur, Sessionem, resurrectionem, incessum, cubitionem. Pro semita igitur est ארחי incessus meus. At incessus diurnus est, cubatio nocturna. *Semita.* Clamat igitur tam nocturnos, quàm diurnos motus corporis ac positus, Deum habere perspectos, ac comprensos. Si cubem inquit, scis quid faciam: si proficiscar, si sedeam, si surgam, nullus motus, nulla corporis animíque affectio te latet. Sedeo, cernis quid moliar, quo memet vertam: Sto, extemplo aspicis, quo spectem: cubo, identidem. Non est quò me vertam, vt oculos tuos effugiam.

Et omnes vias praeuidisti.

Praeuidisti. PRO eo quod Septuaginta dixerunt prouidisti, Hebraicum habet הסכנתה hasceantha, quod interpretes aiunt declarare הרגלת assuetus es, incaluisti ad semitas meas. Diuersum est autem hoc à superiore, & voce, & significatu. Illud enim solum corporis *Via.* incessum declarat, hoc autem totam humanam vitam, variis studiis moribúsq; inflexam, quae viae dicuntur Hebraicè. Omnis ergo institutio, omne studium, quod ab homine suscipitur, via dicitur Hebraicè. Nec de vita corporea, & artibus corporeis, siue institutis his dicitur, quae ad corpus pertinent, sed his quae pertinent ad animos. Generatim quidem, duae sunt viae, virtutes ac vitia, omniúmq; virtutum eadem ferè via ac ratio est. Non multũ inter se omnes dissimiles existentes. Viae vitiorum infinitae penè, tótq; eorum formae, vt ferrea vox eas non possit comprendere. Reperiunt enim quidam inusitatas prorsus, & horribiles flagitiorum vias, quas etiam detestabile sit commemorare. Alios inflammat libido, quosdã captiuos habet auaritia, caeteros obsidet ambitio, quae quidem cunctis sunt nota. Quidam magnis fraudibus ad omnia muniunt sibi viam. Haec igitur dicuntur viae. Ac siue ad famae, siue honorum, seu pecuniarum tedis cupiditatem, nota sunt omnia Deo, nihil facies quod ille non cernat. Habes semper eum facta tua contemplantem, saltèm cùm voluerit cognoscere potentem. Ac facta tua, siquidem fœda obscœnáque fuerint, nota quidam tanquàm iudex habebit, fruitur tamen beatitudine sua, nec eum perturbat facinorum tuorum turpitudo. Scit autem te daturum aliquando pœnas, venturúmque te ad tuarum miseriarum & scelerum confessionem.

Quia non est sermo in lingua mea, ecce Domine tu cognouisti omnia.

HOc ordine legendum est. Sed illud item oportet scire, vt oratio sit integra, id quod Septuaginta verterunt, omnia secus habere in Hebraico. Nam quod transtulerunt sermonẽ, est מלה id est verbum, dictum: quod fœmini generis est in Hebraico. Huic

respondet

A respondet, quod reddiderunt omnia, cùm Hebraicum habeat כלה totum ipsum, videlicet verbum: totúsque contextus sic habet, quia non est verbum in lingua mea, ecce Domine cognouisti totum ipsum. Arbitróque Septuaginta omnino vertisse λόγος, id est verbum, non δόλος dolus, vt quidam habent codices. Procedens igitur per omnia, sententiámque diuinam ad omnia pertinentem demonstrans, postea quam prædicauit ei notum esse eius perspectissimas esse cogitationes, progressus est ad quatuor corporis circũstantias, quibus corpus agitatur: tum cæteras partes commemorat. De sermone igitur loquitur, quem notum esse Deo testatur. Idq; pluribus modis: non solum enim dicit eum audire è cælo loquentes, sed omnium linguas, etiam barbaras habere animaduersas ac certas: tum si quid in sermone abstrusum est, si quod latet ænigma, si qua obliquitate oratio torquetur, si quo fuco & colore figurato tegitur, omnia, ait, sunt illi nudata atque aperta: ac scit, quò pertineat omnis oratio, quídue spectent loquentes. Audit blasphemias humanas, & querimonias. Audit laudantes, benedicentes, & in aduersis illi gratias agentes, tum desperantes, & imprecantes. Sentit quorundam philosophorum iactantiam: &, vt loquar grauissimè, sentit temeritatem: audit altercantes ac pertinaces, de minimis rebus digladiantes, & in dubitationem ac quæstionem omnia adducentes. Exaudit omnium clamores, nihil eum præterit, quod inter homines vario sermone circũfertur. Vnius pauperculæ tacitas precationes excipit: & hæc omnia de cælo, id est, loco remotissimo, illis auribus diuinis, non nostris hisce corporeis, sed admirabili, incõmemorabili, incognitáque nobis mortalibus virtute ac ma-

B iestate. Nec minus exaudit quæ in vno loco atque in altero dicantur: tam in latum tendit eius auditus, quàm descendit in altum. Nulla est vocula cuius vis mortalis, sit licet in occasu, sit in ortu, in carceribus, altissimisq; tenebris delitescat: mirabiliter omnes exaudit. Omnia, inquit Orpheus, videt, omnia exaudit, ille est sol, qui, πάνθ' ὁρᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει, cuncta videt, cuncta audit, vt Homerus inquit. Quid enim prohibet, quo minus horum testimoniis vtamur, quando & Apostolus his vsus est? Hæcq; omnia sine defatigatione, sicut sine defatigatione sol opera omnia lustrat. Similiter autem non inficitur, ac perturbatur, tantis vocibus, clamoribúsq; magnus animus eius, vt nõ inficitur sol radios etiam per fœda immittens. Eadem maiestate non accipit offensam, qua vincit omnia auditu. Aurésque habens cuncta excipientes, stabilis est, & æternus, & à sua felicitate nunquam tantillum deflectitur. Similis nobis in nostris, magnus autem in suis. Sol.

Nouissima, & antiqua, tu formasti me, & posuisti super me manum tuam.

HÆc quoque longe secus habent in fonte. Attende igitur cuncta, videbísque sensum veriorem. Pro hoc etenim, non ipsa nomina rerum, nouissima, & antiqua sunt, sed aduerbia istarum rerum hoc modo. אחור וקדם צרתני id est, ante & retro formasti me. Nouiss. & anti.
Quòd autem hæc sit verior lectio, multis indiciis potest colligi. Siquidem, & Hieronymus sequutus Hebraicum transtulit, Retrorsum & ante formasti me. Chaldæus item eodem

C modo nihil dissentiens, מאחור וקדמי hoc est à tergo, & à facie. & Hebræi concorditer exponunt hæc aduerbia, pro ante, & retro. Idq; videtur esse filum orationis, ac consequutio. De omnibus enim internis & externis motibus humanis loquitur, posteaquam de sermone proposuit. Deinde vt vniuersa complecteretur, addidit se esse opus diuinum, propterea nihil fugere Deũ quod sit in opere suo: quo loco diligenter sunt à nobis, quę dicantur, etiámque atque etiam animaduertenda. Nam qui potius naturam quàm Deum proponerent indagandam, non in Deum, sed in natura humanum opificium referrent. Dicerẽt nos de semine naturaliter nasci, manus, pedésque totumque corpus naturaliter effingi, sic item natura cuncta corporis munera fuisse distributa. Sicut naturalis quidam motus, rerúmque rationes in omni re existant, vtq; vulnus aut corporis abscessus, ac caro diuulsa concurrant. Quòd maria tumescant, æstúsque fiant, & quas ἀμπώτιδας vocant. Nam vt febres in corporibus animantium nemo diceret à Deo certos ordines, reditúsque tenere: sic esse potius rationes quasdam omnium rerum, quibus nascantur, crescant, moueantur. Sic formam humanam, & omne opificium ad certas leges, necessitatésque naturæ referrent. Hęc, inquam dicuntur, dicebantúrque olim à multis, sed summa imperitia dicebantur: quòd non animaduerterent errorem, quo implicarentur, dum quasdam rerum ab vniuersalibus principiis rationes profectas, eodem iudicio, atque illas ipsas vniuersales causas componerent. Atque equidem censeo separandum quidem, quod natura, ab eo quod fiat voluntate diui- Deus Natur.

na, sed non vbique. Natura cogebat arborem crescere, eadem subitò, volente Deo, creuisse potuisset. Et si homo parare in alterum expeditionem decreuisset, idem & à Deo fieri potuisset, possíntque omnia generatim à Deo fieri, quòd à singulis quibusque causis generãtur. Dicendum ergo, datos esse vnicuique rei particulares motus, sed principia originésq; maiores à Deo profectas, ab his magnis exordiis reliqua prouenisse. Itaque si sanè ac prudenter loqui velimus, in eum qui maiores illas causas omniúmque particularium motuũ excogitauit principia, cuncta referemus. Neque enim idcirco non sumus ipsi Dei opus, quia non similiter atque Adam sumus à Deo creati. Creati enim sumus in illo ab eodem atque ille Sic omnes formæ generatim. Hócque palam interest inter magnum illum autorem parentémque generis humani atque mortales opifices, quòd ille formarum vniuersalium, earum inquam formarum, è quibus aliæ innumerabiles nasci possent, fuit creator: et homo, vnam modo creat rẽ quæ de se aliam generare non possit. Quis est enim qui in vno simulacro, plura possit instituere simulacra? In vna domo eas causas collocare, vt ex his plures nascantur. Formarũ igitur vniuersalium Deus est creator, qui in vna rei cuiusq; origine, innumerabilẽ nascentium rerum stirpẽ collocauit, ac fundauit. Quocirca perspectissimum sanctissimi patres illi habentes, primum hominem à Deo fuisse creatum, se à Deo creatos prædicabant. Quia quidquid in illo fuit, est item in nobis, & in illa origine, tota proles humana pepẽdit. Audiat hæc igitur omnes qui naturã à Deo secernũt, quod quidem sine errore & cum errore fieri potest. Quicquid enim facit nũc natura, facit a Deo semel instituta, & in hoc cursu posita, habens particulares motus, qui à prima origine, inuentionéq; diuina descendunt. Atque hoc quoque considera, quod ait, tu formasti me. Nunquam enim fieri potuisset vt ex vilissimo semine, tanta moles corporis, tam decoris membris distincta succresceret, nisi Deus sapientissimis suis consiliis id praparasset. Nónne confundi ordo, ratióque corporis potuisset? Quomodo ex humano semine, non monstrum aliquod coaluisset? Vbi in semine equino erat equus, in bubalo bos? in leonis semine, leo? Non igitur sine diuina sapientia fieri hæc potuerunt, nec possunt habere nisi consilium magni opificis, principium. Ideo addidit, Posuisti super me manum tuam. Manus, inquit, tuæ fecerunt me, vt ait Iob. Manum tuam super me, dum me creares, posuisti, vt figulus manum operi admouet suo. Quo loco mirabile proponitur sacramentum, quomodo manu diuina creatus sit homo. Dicámque quæ mihi probabilia videantur. Duabus rationibus possumus hoc intelligere, vt per prosopopœiam manus Deo dederit, pro quadam diuina facultate ac potestate, quæ in manibus apud nos extitit. Nã, vt alibi nobis est dictũ, à consuetudine rerum nostratum oculos remouerẹ nos oportet, ac quandam cogitare secretam ignotámque Dei virtutem, quæ in alio sit, quàm in manibus. Atque illud fortasse est accommodatissimum exemplum, si consideremus omnium rerum esse priuatas facultates, etiam occultas nonnullas, & ingentes ac mirabiles. Venti idem efficiũt sine manibus, atque homines manibus. Deiiciunt arborem, domos euertunt, vndas propellunt. Hæc eadem fiunt ab hominibus, sed diuersa facultate, & ex diuersa causa surgente. In neruis sunt humanæ vires, ac vires ventorum non item. Remoræ exigui pisciculi, tanta vis esse fertur, vt contra omnem impetum, nauim ventis, & remis incitatam sistat. Lapis Herculeus nec manibus, nec vllo quod videri possit instrumento, attrahit ferrum. Similem quandam vim secretam, ac latitantem habere Deum certò scias, qua cuncta moueat, operetur, informet, ac perficiat. Sed vim secretam nobis, ac inuisibilem, & incogitam, nec in manibus existentem, sed sua ratione, sicut priuatam vim habet, si parua licet componere magnis, obscuráque Remora. Hæc vis diuina, quæ quidem non est in manibus, tropicòs in manibus esse dicitur, id est, loquentibus nobis, ex his quæ nostra sunt. Ac solius ferè linguæ Hebraicæ sunt hæ figuræ. Nemo enim, reor, nisi poëticè, dixisset, apud Romanos ac Græcos, manum Dei, ac pedes, atque os. Ea igitur diuina virtute creatus est homo. Secundo possumus non quidem tropicè: sed ad verum credere Deum manu sua hominem creasse: non quòd corpus carneum, neruis atque ossibus septum, tunc haberet: sed corporis humani assumptum simulacrum, aut præsentiam quandam mirabilem, atque stupendam lætissimam, quam cernens primus homo, incredibili voluptate afficeretur, præsentiam dico diuinissimam, ipsúmque Deum maximè decentem, humanam tamen, humanæq; figuræ archetypum. Figuráque istiusmodi, ne fortè quod dicimus, cuiquam impiũ, aut nouum videatur, referentes scripturas, audies habuisse Deum sæpe, & in hac priscis patribus apparuisse, alloquutúmque fuisse. Tres enim vidit Abraham, è quibus duo Sodomam accesserunt,

D E F

Tu formasti me. — *Posuisti super me manum.* — *Manus Dei.* — *Venti.* — *Nerui.* — *Remora.* — *Lapis Herculeus.* — *Deus.* — *[illegible] mes hominem.*

A runt, quos Angelos fuisse scriptura dicit. Primus autem, vel qui medius inter eos incedebat, erat Deus, qui cum Abraham testitit, & cum eo de genus sceleratæ loquebatur excidio. Isq; nomine illo supremo ac diuino quatuor litterarum vocatur ibidem à scriptura. Hunc cum duobus illis, sub forma viri vidit Abraham. Et ecce, inquit, tres viri. Is idem apparuit Mosi. Neque verò illum prodigiosa aliqua forma apparuisse credas, sed admirabili quidem illa, humana tamen. Possem quæ alia exempla commemorare, quæ erunt volentibus in promptu. Hac humana forma dixerim Deum à primis patribus visum, atque ideo dixisse scripturam, Deum fecisse hominem ad imaginem similitudinémque suam, eam videlicet similitudinem, qua creans hominem appareret, & videretur, audiret eum, videretque hominem deambulantem, sicut deambulabat cum Abraham, & cum eo comedit. Eas enim est hanc similitudinem, & ad illam interiorem animi, & illam, quam induit creans hominem, pertinere. Induit autem eam figuram, qua creare, & formare hominem statuerat, & quam esset vsque ad ossa, & carnê aliquando assumpturus. Propterea non erat Deus similis homini, sed homo similis Deo, ad cuius formâ creabatur homo, vt esset quasi factitius Deus, Dei simulacrum. Etátque ea humana quidem figura, longè tamen clarior ac diuinior, quàm nostra: veluti apparuit in monte, in quo non mutata facies eius, sed glorificata fuit: nec formam humanam deposuit, sed eadem gloriosissimam ostendit. Vt ergo Deus Abrahæ viri habitu apparuit, comedit, loquutus est, æquè primum hominem, cum in humana figura vidisse, & audisse censeo, manúsque suas super se imponetem, aspexisse, & tactum manuum eius sensisse. Ac video veterem quoque poësim quæ magna ex parte ex antiqua theologia, & litteris sacris fluxit, humanas figuras dare Deo solitam, quibus Deus circumamictus hominem aliquem regeret, illique vbique esset comes. Ac modò iuuenê, modò grauissimi aspectus senem apparuisse. Homerus, cuius non repudio testimonium, cùm benè loquitur, filiam Dei, id est sapientiam, proponit humana figura assumpta, ne amantissimo iuueni comitem, eique optima consilia proponere. Atque etiam Eusebij doctissimi, & infinitæ eruditionis viri, vt alios interim taceam, non tacebo testimonium, vt scias quis esset, is qui facie ad faciem cum antiquis patribus loquebatur. Is in libro primo Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, sic ait ad verbum Ἐπάκουσον γοῦν ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, ποτὲ μὲν θεὸν καὶ κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον τοῦ θεοῦ προσαγορεύει. θεὸς μὲν καὶ κύριος τῶν προειρημένων ἀνδρῶν ὑπαγορευόμενος, ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτω πατρός. Hoc est, Audi igitur, vt Moses ipse, eum qui amicis Dei olim apparebat, & cum illis sæpe loquebatur, interdum Deum, Dominúmque, interdum & Angelum Dei vocitarit. Deus enim erat illorum piorum virorû, Angelus supremi patris. Hæc Eusebius. Hippolytus item Episcopus verbis super Danielem cap. x. de visione quam idem Propheta vidit, ait, Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ὀπτασίᾳ ἄγγελλος Γαβριὴλ πεπόμενος, ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ᾽ αὐτὸν τὸν κύριον ὁρᾷ, οὔπω μὲν τέλεον ἄνθρωπον, ἐν δὲ σχήματι ἀνθρώπου φαινόμενον. Id est, In priore quidem visione voluntatê ad se Angelum vidit, hic ipsum Dominum, non quidem cum perfectum hominem, sed in figura humana apparentem. His Eusebius & Hippolytus commonstrât Deum fuisse, qui à veteribus patribus visus fuerit. Talem ego cum Adæ apparuisse censuerim, vt illius eximiam effigiem ille videret, ad quod exemplum, ipse ab illo formatus fuerit, idq; postea suis tota vita, quæ longissima fuit, prædicauerit. Vt eisdem illis manibus videit se ab eo creari, quibus vidit eum Abraham panem sumentem, orique admouentem. Hâncque cognitionem reor ad posteros manasse.

Mtth. 17. 509.

Eusebius.

Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, & non potero ad eam.

Et sint omnia clariora, vim verborum, & translationis proprietatem consideremus. Cùm multa è quibus inenarrabilis & inscrutabilis scientia Dei existat, proposuisset, nunc perinde atque Paulus ille exclamat, O mirabilem scientiam, ad quam neque ego, neque quisquam poterit accedere. Mirabilis apparet & insuperabilis, meisque cogitationibus longè excelsior. Diffugit oculos meos. Duósque hæc verba habent sensus, considerata & accuratè animaduersa sermonis Hebraici proprietate. Nam quod dicit, ex me, potest transferri, & intelligi præ me, vt dicat, mirabilis est scientia tua præ me. Sic enim formantur Hebraicè comparationes. Ponitur nomen ipsum simplex, post sequitur præpositio מ id est, præ, cum re, cum qua fit comparatio. Ad quem sensum intelligendus est

Mirabilis scientia.

Ex me.

locus ille, Bonum est confidere in Domino, quàm confidere in homine. Quæ locutio Hebraica est. Dicendum Latinè fuerat, potius quàm confidere. Et illud: Quoniam multi sibi desertæ, magis quàm eius quæ habet virum, id est, plures. Hebraismus enim est. Similiter si dicere vellent, Deus est homine potentior, dicerent, Deus est potens præ homine. Hoc eodem sensu dictum est: Mirabilis est scientia tua præ me. Excellior me est, non possum eâ effugere. Et quod dixit, Confortata est, Græcè ἐκραταιώθη, clarius Hebraicè, exaltata est, prævalet, antecedit, supra me est. Et quod sequitur: Non potero ad eam id est, cum illa nihil possum. Non possum illam subterfugere, apud illam nihil possum. Vbique ab ea præueniot. Is enim est loquendi Hebraicus modus. Is sensus eo quoque probatur, quòd statim subiecit, quò ibo à spiritu tuo? Ergo verior sensus est, vt dicat scientiam diuinam, omnes humanas astutias euincere, omnes omnium notas habere cogitationes. Neminem esse qui se ab ea queat abscondere. Adesse enim vbique, omnia intuentem ac scientem. Iuxta hûc sensum, qui mihi magis probatur, necesse est vocem Hebraicam, (quam Septuaginta reddiderunt, ἐξ ἐμοῦ, ex me) interpretari, præ me. Quæ est ratio sermonis Hebraici in comparationibus. Nam alter sensus vt dicat, scientiam, sapientiámque Dei mirabilem apparuisse ex homine, id est, propter humanum opificium, bonus quidem ille sed agitur hoc loco nô de sapientia operum diuinorum, sed infinita cognitione, qua nihil illi sit obscurum, præcipuè facta, cogitatáque humana. Quod declarat omnes versus, qui sequuntur. Hieronymus quoque hunc locum vertit, Supra me est scientia, & excelsior est. Ac quod dixit, Non potero ad eam, Hebraismus est, id est, cum illa, iuxta illam, præ ea. E

Quo ibo à spiritu tuo, & quo à facie tua fugiam?

Spiritus. SPIRITVM Hebræi hoc loco præsentiam interpretantur. Ac repetitionem esse dicunt, cùm ait: & quo à facie? Verum appositissimè locutus est Propheta. Propriè enim spiritum diuinum dixit, quia inuisibiliter penetret in omnes partes. Omnibus autem in linguis idem est nomen spiritus ac venti. Sic Hebraicè & Græcè, sicut Latinè. Cur autem animi separati atque inuisibiles, spiritus & venti vocentur, non vna fortasse ratio est. Nam cùm hoc nomen rei corporeæ sit significatio, spiritus fortasse dicuntur à corpore aëreo, quo vestitos eos ac circundatos esse multi sibi persuadent. Vnde de his Hesiodus:

Animi cur spiritus dicantur.

Ἠέρα ἑσσάμενοι πάντη φοιτῶσιν ἐπ' αἶαν.
Aërâque induti tota tellure vagantur.

Item spiritus appellantur, quia sint inuisibiles, sicut aër, & ventus, mirabiliter autem perinde atque ventus, inuisibiles operentur. Vt enim ventus radicitus arborem, nec videtur ab illo, sic operantur spiritus mirandâ, à nemine visi. Hac ego ratione putauerim omnes res quæ non intuitu fugiunt obtutum oculorum, spiritus appellitas, quia plurimum à corporea natura recedant. Nam nomen spiritus cùm corporeæ rei sit appellatio, transit ad significationem incorpoream, propter summam affinitatem atque similitudinem. Siquidem neque animus est nomen rei incorporeæ, sed corporeæ. Animus enim quasi ἄνεμος, anemus, id est, ventus. Spiritus igitur vel spiratio, seu ventus, cùm sit res inuisibilis, præpotens, operans mirabiliter, sumptus est vt significaret res incorporeas, quæ totæ sunt inuisibiles. Ac primùm spiritus dicitur, omnis inuisibilis animus, deinceps omnis inuisibilis res, quæ ex inuisibili autore proficiscitur. Primùmque spiritus cuiusque, est ipsemet, id est, animus, non substantia quidem, sed effectibus apparens oculis. Secretè autem animorum & inuisibiles operationes, spiritus, vel affiatus dicuntur. Quibus propter sympathiam, ipsorúmque inter se consensum, se mutuo tangere & afflare animi possunt. De quo non est is differendi locus. In afflatibus, inuisibilibúsque aspirationibus, spiritus diuinus, qui per omnia visibilia & inuisibilia intenditur, tenet principatum, habens animos in potestate, eos quocunque velit, mouendi potens. Ergo occulta Dei maiestas, quæ per omnia sparsa permeat, spiritus dicitur. Id est secreta quædam & oculis nostris qui crassi, corporeique sunt, occulta potestas, omnia amplectens: vbique præsens. Ideóque Hebræi spiritum dicunt significare altissimam in omni loco diuinam. Et celebrant vbique philosophi, atque Poëtæ. Proinde anima mundi ab antiquis dicebatur. Ac Tullius philosophiæ Latinæ princeps, cùm de ordine & constantia omnium rerum loqueretur, hanc sapientissimam vocem tulit: Hæc ita fieri omnibus

Animus.

Cicero.

A omnibus inter se mundi partibus cōcinentibus profectò non possent, nisi ea vno diuino & cōtinuato spiritu cōtinerentur. Hæc ille dicens, ostendit & celebrat omnia implentē, viuificantem, vbiq; præsentem spiritū, sic cognoscentē omnia, sicut alentem, viuificantémque. Meminit spiritus huius etiam Aristoteles, qui de mundo disserens, hæc dixit. Λέγεται δὲ καὶ πνεῦμα ἑτέρως, ἥτε ἐν φυτοῖς, καὶ ζώοις, καὶ διὰ πάντων ἥκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία, περὶ ἧς λέγειν οὐκ ἀναγκαῖον. Hoc est, Alio item modo, inquit, spiritus dicitur quædam tum in plantis atque animantibus, tum per omnia commeans animata, fœcundáque substantia, de qua nunc loqui non est necesse. Hæc Aristotelis descriptio ferè repræsentat illud, quod iam diximus. Spiritus igitur diuinus est vis ac potestas vbique diffusa, omnia continens, animans, exaudiens, videns, quo vniuersa indigent ad vitam ac sui prouidentiam. Rectè igitur dixit: Quo ibo à spiritu tuo? Nemo enim potest illos oculos effugere, non corporeis modo motionibus, sed ne animi quidem. *Aristotel.*

Si ascendero in cælum, tu illic es: si descendero in infernum, ades.

DVAS inter se remotissimas proponit mundi partes, supremam, altissimum cælum, atque infimam, quæ infernus appellatur. In his locis, qui sunt maximè longinqui, si nemo valet conspectum Dei effugere, multo magis nullus erit locus in quo in præsentiam Dei non incurras. Atque esse remotissimas mundi partes cælū & inferos, physica
B quoque ratione probatur. Orbis enim quidem est terra, non tendens in infinitum, nec in profunditatem interminatam procedens. Nam cùm quantitas terrarum, supremáque circunferentia, & ambitus, quem numerum habeat, sic certis rationibus deprensum, facile potest intelligi, quanta sit earum profunditas. Omnis enim *orbicularis corporis ambitus*, triplo ac dimidio maior est diametro, id est, linea, quæ ab extremo ad extremum recta per centrum egreditur. Si igitur deprensum est, quod quidem facillimum fuit, quantus sit orbis terrarum, id est, tota sursum ac deorsum ac circum, superficies terrarum, deprenditur etiam quanta sit earū profunditas. Terras autem non esse infinitas, nec in infinitū subsidere declarat quotidiana cæli rotatio, ac reditus luminum cælestium, quæ vigintiquatuor horis hunc orbem circumeunt. Circumeunt autem ab illo remotissima, vt si terris propius ferrentur, iter quod diei ac noctis conficitur spatio, vnius horę considerata situum proportione, sit conficiendum. Breuissimus igitur est, respectu mundi, terrarū orbis. Quo loco audi ipsum illum Aristotelem: καὶ τῶν μαθηματικῶν ὅσοι τὸ μέγεθος ἀναλογίζεσθαι πειρῶνται τῆς περιφερείας, εἰς τετταράκοντα λέγουσιν εἶναι μυριάδας σταδίων, ἐξ ὧν τεκμαιρομένοις οὐ μόνον σφαιροειδῆ τὸν ὄγκον ἀναγκαῖον εἶναι τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ μὴ μέγαν πρὸς τὸ τῶν ἄλλων ἄστρων μέγεθος. Quæ sunt: Quin & mathematici qui hunc numerum colligere conati sunt, ferunt terrarum orbem procedere vsque ad quadraginta millia stadiorum. Ex quibus non solum globum terrę orbicularem coniectantibus esse necesse erit, sed etiā non adeo magnū, si cum cæteris astris cōferatur. His Aristoteles ostendit terram in orbem vel circunferentiam esse circiter quinquaginta millia mil- *Diametrū.*
C liariorum. Tot enim ferè sunt quadraginta millia stadiorum. Si tanta igitur est circunferētia, profunditas, id est diametros erit triplo dimidióque minor, id est, nouem millia milliariorum Hæcq; quātitas terrarum est à summo vsque ad summum. Centrum autem in medio est, quod æqualiter ab vtraq; parte distat. Quatuor igitur millia milliariorū ac quingenta, plus, minus, sunt vsque ad centrū terræ, id est, locum profundissimum & à cælo remotissimum. Quo cùm perueneris ad alteram terrarū partem propinquabis. In centro autem terrarum maximéque longinquo loco à luce, & sede diuorum, inferos esse, omnibus gentibus est persuasum. Appellatur autē is locus Hebraicè [illegible], id est cauerna, fossa, [illegible] qui sit profundissimus, altissimáq; quasi cauerna, nulla vt sit profundior, ἀντονομαστικῶς dicatur fossa, cauerna. Chaldaicè dicitur ob eandē causam, puteus. Quæ etiam nostri senserunt, vt, *Centrum.* *Infer[illegible]*

--Tantum tenditque sub auras,
Quantus ad æthereum cæli suspectus olympum.

Græcè dicitur ᾅδης, quasi informis, locus turpissimus, fœdissimorum incolarum fœdissima regio. Nulláque est natio & lingua, quæ non confiteatur inferos. Qui tametsi non sit locus damnatorum, infima tamen terrarum pars est. Nam suppliciorum loca, & ibi & alibi fortasse sint. Vbique igitur est Deus. In cælo confitentur omnes gentes ac litteræ esse sedem eius. Quod Aristoteles dicebat, Ac sedes quidem in cælo est, & præsentia, *Hebr[illegible]*

potestas vero tendit vsquequaque implens vniuersa. Cælum, inquit Esaias, sedes mea, terra D scabellum pedum meorum. Regnat igitur in cælo, illícque à diuis aspicitur, cuius illi iucundissimo conspectu fruentes, æterna voluptate saturantur. In quo maxima quæque inesse gaudia necesse est. Vt igitur sol est in cælo corpore ac situ, & statione sua, terras autē luminibus lustrat, omnia prospiciens, talem necesse est nos cogitare Deum, qui quidem essentia ac præsentia sit in cælo, spiritus eius & cognitio, & scientia vsquequaq; pertineat. Erat IESVS cum discipulis, loquebatur, videbatur, videbat idem quæ cæteris in locis fierent, quasi præsens esset. Scientia igitur attingit omnia intra & extra mundū, vt nulla res siue existēs, Si descend. siue non existens, oculos eius, infinitámq; scientiam effugiat. Porrò quod ait, Si descēdero in infernum, Hebraicè אציעה si iacuero, vel penetrauero, si cubile meum posuero in inferis, vt quasi à conspectu tuo fugiam, & in loco sim vt à te non videar, tutum ac securum me ab oculis tuis arbitrans. Vt etiam radius sol omnia lustrans non inficitur, sic eadem insuperabili diuinitate Deus & videt omnia, & videns ac sciens loca inferorum non turbatur, non læditur, omniū ipse Dominus & autor, & constitutor, tam iustissimus atque optimus, quàm potentissimus ac sapientissimus.

Si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris.

COGITAT omnia, sibíque proponit, quibus declinari posse præsentiā illam, vastámque scientiam quis sibi persuaderet, nihílque relinquit quod in cogitationem possit E cadere. Neque vero proponit tantum quæ fieri possint, sed etiam quæ possint, cogitari. Fac igitur, inquit, vt in cælum ascendam, ecce illic potissimum ades. In infernum descendam, ne hic quidē non inuenieris. Dentur mihi alæ, vt longissime auolem, & exorta aurora cursum velocissimum in vltimum Oceanum perueniam. A Iudæa vsque ad toto diuisos orbe Britannos, nónne perinde hic aderis, vt cæteris in locis? fortasse etiam hic magis, quāto & pietate & fide & castis & assiduis precibus illuc vocaris. Quot illic exaudis, opem tuam implorantes? Quot piè ac bene facta ab illis extremis hominibus, ante oculos tuos Diluculo Extrema maris. perueniunt? Si igitur pennis assumptis, mane, primo quoq; tempore, vt longius procedero die tota liceat, ab ortu in occasum, aut ab occasu in ortum me transferā, sed propriè de oc- Si sumpse. pen. me. di. casu loquebatur, nónne eris vbiq; mihi comes? Extrema maris, Hebraicè אחרית extremitas. Ibíq; est finis orbis terrarum, & eius quę Græcè dicitur οἰκουμένη, id est, quidquid terrarū habitatur. Huc si perueniam, inquit, nihilominus eris in his extremis mundi locis incognitis, ac in cæteris terrarū partibus. Quod dixit: Si sumpsero pēnas meas diluculo, Hebraicè habet, כנפי שחר pennas diluculi, vel pēnas auroræ. Duósq; habet sensus, cum quē superius proposuimus, pēnas scilicet mane assumptas. Secundus, vt quasdā pennas auroræ cōmemoret, non recedens à consuetudine poetarū, qui roseos oculos, genas, digitos, auroræ attribuunt. Vt ergo Homerus auroram dicit ῥοδοδάκτυλον, sic diuinus poëta dat illi alas, quibus nihil sit velocius. Istis alis aurora repente ab ortu deuolat in occasum. Vno momento vsque in vltimum Oceanū excurrit. Nam cùm dies terris irradiare cœpit, quæ aurora dicitur, breuissi- F mo temporis interuallo omnia lustrantur. Et recedens aurora ab antipodibus, nostrásq; regiones appetens, paulatim gentibus omnibus & terris ostenditur. Is videtur verior sensus. Pennæ igitur auroræ, est velocissimus auroræ per omnē mundum decursus. Vt etiam, inquit, hac sim præditus velocitate, fugiens conspectum tuum, nihil tamen profecero.

Etenim illuc manus tua deducet me: & tenebit me dextera tua.

Etenim. Manus dextera. Act. 17 PRO Etenim, Græce καὶ γὰρ, Hebraicè est גם etiam. Quare dicendum, etiam, vt sensus ostendit. Nulla enim redditur causa eorum quæ sunt antè dicta, sed ea cōfirmantur. Etiam inquit, manus tua deducet me. Tantum abest vt te effugiā, vt etiam motus ille meus, a te regatur ac sustineatur. Neq; enim eò volassem, nisi spiritus tuus, tuáq; illa per omnes terras sparsa potestas, me rexisset, eóq; deduxisset. Omnis enim omniū vita ac motio viuit ac mouetur in illa principe vita, quę est vitalis causa omniū rerum. Putas igitur te vel digitū procedere posse, nisi Deus esset tecū? In illo viuimus omnes, ait diuus Paulus. Nec solū genus ab eo ducimus ac principium, sed alimur, viuificamur, mouemur. Si vel vno ictu oculorum, se ex hoc mundo subduceret, tota machina laxatis ordinibus ac vinculis collaberetur. Non moueretur cælum, non fulgerent sydera, miserabilibus tenebris omnia inuolue-

A inuoluerentur, vno omnia interitu, luce ac vita illa destituta cõciderent. Si igitur omnium penes se habet ille vitas, quia sparsa est vbique eius diuinitas, quomodo sine illo viuere, moueríque poterimus? Audi igitur etiam testimonium diuini Aristotelis, quod ab illo prolatum, exosculandum est à nobis. De Deo sic ait: οὐδεμία δὲ φύσις αὐτὴ καθ' αὑτὴν αὐτάρκης ἐρημωθεῖσα τῆς ἐκ τούτου σωτηρίας. σωτὴρ μὲν γὰρ ὄντως ἁπάντων ἐστὶ καὶ γενέτωρ τῶν ὁπωσδήποτε τῶν κατὰ τόνδε τὸν κόσμον συντελουμένων, δυνάμει χρώμενος ἀτρύτῳ, δι' ἧς καὶ τὰ πόῤῥω δοκοῦντα εἶναι περιγίνεται. Nulla natura, inquit, ipsa per se, sibi satis est, Dei salute destituta. Est enim vere conseruator & genitor omnium rerum, quæ quoquomodo fiant in hoc mundo. Vtens indefatigabili potestate, per quam etiam quæ procul dissita videntur, exuperat. Cernimus igitur omnium magnorum virorum esse consensum, omnia viuere ac moueri à Deo, & conseruari fieríque ab eo. Hoc dicit & confitetur diuinum oraculum. *Aristot. Deus pat. & seruat. omnium.*

Et dixi, Forsitan tenebræ conculcabunt me: & nox illuminatio mea in deliciis meis.

CIRCA verba, hæc scienda sunt: Hæc periodus (est enim ad arcem sermonis Hebraici confugiendum) sic debet iuxta verborum proprietatem transferri. Et dixi, Certè tenebræ obscurabunt me, nox quoque lux erit contra me. Hieronym. item reddidit: Nox quoque lux erit circa me. Itaque vt diligentius cuncta pensitentur, cur Sept. transtulerunt, delicias meas, quod Hebraicè signat contra me, hæc fuit causa. Deliciæ dicuntur עדן Bheden, aduerbium autem quod significat contra, est בער bahad, si dicẽdum est, contra me Hebraicè, dicitur duobus modis בערי bahadi, & cum nun בערני bahadeni. Itaq; fit vt eadem dictio possit esse vna simplex, videlicet bahad, aut duæ: ba, id est, in: heden deliciæ. Potest quidem duplex esse vocis iste significatus, sed omnino si sensum respicias, dicendũ est, contra me, sicut & Hebræi interpretãtur. Quare posteaquã remotissima quæque loca vestigauerat, supremũ mundi cælum, centrum terrarum inferos, quin & extrema orbis terrarum, id est, mare oceanum, nunc ad tenebras transit, quibus acies oculorum impeditur, ac res corporeæ occultãtur. Ac posset sibi aliquis persuadere, vt ita non videret in tenebris Deus, sicut non vident mortales. Summouet igitur hanc stultissimam opinionem, dicens, omnia eius oculis patere, nec minus illi lucere noctem atque diem. Ideóque ait, At si mihi persuasero occultare me tenebris posse, quid profecto? nox erit illuminatio, vel iuxta Hebraicum, lux aduersum me. Nox in lucem vertetur contra me, vt me videas, vt oculos tuos extendas. Præbebit tibi lucem nox ipsa contra me, in me lucebit, sicut versus terras Sol radios eiaculatur. Ac quod dixit lucidam esse Deo noctem, vt aspectum eius impedire non possit, facile est intellectu, cùm etiam sint animantes quę noctu videant, alij qui è remotissima regione minima quæque cernunt. Cogitare igitur debemus, quod antè diximus, easdem animos separatos habere facultates sine organis, quas in organis habeant animantes. Nos autem assueti rebus nostris, non putamus videri posse sine oculis, audiri sine auribus, impelli quicquam sine manibus. Quæ cogitatio etiam terrenis exemplis coarguitur. Diximus pisciculum Echenein, id est, remoram, sine manibus, sine robore corporis, sine neruis, sistere incitatissimam nauim. Experimur etiam esse quædam animalia quæ noctu videant. Remoueamus igitur mentem a rebus nostris, cogitemúsque res diuinas & inuisibiles, sciamúsque earum longe aliam esse atque terrenarum istarum rationem. Non enim continetur humore oculorum omnis visio, sicut non omnis impulsus manibus. Non omnis item ingressus fit pedibus, celeriter enim procurrunt serpentes sine pedibus. Minus item illa esse, sunt neganda, quæ oculis non videantur. Quis enim nescit quales ac quantæ res sint sonitus ac voces, quæ tamen oculis non percipiuntur? Diuersa sunt igitur & rerum & facultatum genera. Nec omnia videntur, nec omnia quæ videri possunt, solis corporeis oculis cernuntur. Atque oculis corporeis luminosus aër est necessarius: at mens absque hisce innumerabilia videt, & intelligit. Deus igitur est mens & sapientia perfectissima, nullámq; habet cum corporibus affinitatem, vt illi vel lux corporea sit necessaria, vel tenebræ illi inhorrescant. Nec luce illuminatur, nec tenebris caligat, sed eodem modo videt in luce, ac non in luce, sicut eodem intelligit modo, siue in luce, siue in tenebris animus. Vt enim exteriore luce mens non illustratur, sic non obscuratur tenebris. Quid? Vbi Deus erat antequam lux esset? Et nunc in cælo sedem habet, in quo nulla sydera micant, non irradiat Sol, nec Luna sole clarescit. Qui igitur creator est omnis lucis, eum necesse est nulla indigere luce. Nullus enim artifex non pollet longè meliore virtute, quàm opus

In del. me.

Membr. in Deo vt sint.

Artifex, opere suo melior.

quod à se efficitur. Ergo qui lucis corporeæ fuit creator, cum in melioribus quibusdam rebus versari necesse est, quadam celsiore frui sapientia, quadámque luce æterna, & incommemorabili, quæ quidem qualis sit, prorsus cogitare non possumus, sed eam esse maximá, longéque corporea luce meliorem intelligimus. Idq; percipimus ratione, non cogitatione. Sentit enim id ratio, omninóq; decernit, sed non percipit cogitatio, cui corporeæ res tantum sunt notæ. Spiritales autem quasdam formas agnoscit quidem, sed formas videlicet non remotas. Fertur igitur etiam dixisse Epicharmus, νοῦς ὁρῇ, νοῦς ἀκούει, τὰ δ᾽ ἄλλα πάντα τυφλά. Mens videt, mens audit, cætera cæca sunt vniuersa. Quare fatendũ est oculatissimos, perspicacissimósque esse Angelos, & spiritus humanos separatos, rebus suis congruere ratione, sicut etiam diuersa atque nos ratione viuunt. Viuimus ipsi spiritum attrahentes, cibo mortali vescentes, longè diuersissima est vita Angelorum. Qui quidem viuunt, sed quadam incognita vita, beatissima quidẽ illa, atque altissima, vt vita nostra ad illam sit quasi vita plantarum. Habent ergo sensus perfectissimos, perindéque vident in tenebris ipsi ac luce, sicut nos æquè audimus in tenebris ac luce. Et vt aures nostræ non indigent luce ad sonos excipiendos, sic illis ad videndum non est lux necessaria. Hac autem facultate omnibus modis Deus superat Angelos. Hoc igitur loco pro in delicijs meis, legemus, cõtra me: & quod verterunt, Tenebræ conculcabunt me, rectius est dicere, obscurabunt. Nam ישופני ieshupheni, non ducitur à שוף shoph, id est calcauit, vt interpretes videntur opinati, sed à נשף nesheph, id est crepusculum, obscuritas. Estq; verbum in quo abijcitur in futuris nun, iuxta Grammaticam Hebraicam. E

Mens Videt, Audit.

Conculcabunt me.

Etiam tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur, sicut tenebræ eius, ita & lumen eius.

BIs, ac ter, & quater eandem rem inculcat, propter summam Dei sapientiam, quam cupit omnibus modis reddere testatissimam. Itaque quod paulò antè dixerat, ter repetit hoc loco. Prudenter hoc faciens, vt videre in tenebris, quod penè difficilè factu hominibus videtur, clarius crebra assertione innotescat. Dico, inquit iterum, iterúmq; moneo, tibi tenebras non inhorrescere, dico te eam esse lucem, qua præsente, omnes tenebræ dissoluantur. Potes enim tu efficere, vt in medijs tenebris, Sole Antipodum campos illustrante, subita & insperata lux exoriatur. Et talis lux, vt mirabiliter animum & oculos pascat, ac stupore compleat. Si tibi ad me noctu venire placeret, comes esset tibi incommemorabilis lux. Quis enim illam columnam lucis, quæ noctu illucescebat Hebræis, tótque millibus hominum, vestigia, quo figi deberent, ostendebat, & latè radios spargens, nocturnas tenebras dissipabat, creauit? Si tu es igitur lucis corporeæ creator & inuentor, quis non intelligat te esse quendã lucis thesaurũ, rem quandam omni luce maiorẽ? Similiter igitur tibi nox vt & dies splendescit. Quoniámq; animi sapientũ consentiunt, admirare etiam eadem dicentem Pindarum Thebanum: Θεῷ γάρ, φησί, δυνατὸν ἐκ μελαίνας νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος, κελαινεφεῖ δὲ σκότει καλύψαι καθαρὸν ἁμέρας σέλας. Deo, inquit, facile est, ex nocte tetra, puram accedere lucem: rursúmque, obscura nocte, lumen obscurare nitidum. In verborũ autem proprietate hæc scienda sunt. Primũ quod Sept. transtulerunt. Tenebræ non obscurabũtur à te, לא יחשיך Hebraicè, non tenebrare facient, non obscurabũt: subaudiúntq; Hebræi, vllam rem, id est, Tenebræ nõ occultabunt tibi vllam rem. Et quod dixerũt, Illuminabitur, est יאיר id est, lucere faciet. Nox, ait, perinde atq; dies illuminabit tibi res, nihil nõ perspicuũ tibi faciet, nõ secus atque dies. Deinde quod trãstulerũt ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτως καὶ τὸ φῶς αὐτῆς: Sicut tenebræ eius, ita & lumen eius. In Hebræo non sunt relatiua eius, quo enim refertur eius? Quare Hebraicè dicitur כחשיכה כאורה vt tenebræ, sic lux: sic tenebræ, sicut & lux. Videntúrq; Septuag. credidisse vltimum He, esse sicut ידה manus eius. Sed quia deest pũctus, qui format relatiuum fœmininum, dicendũ per paragogen He, scriptorem protulisse pro חשך chosheh, חשכה chasheka: & pro אור or, אורה orah: primum signat caliginẽ, alterum lucem. Hæc autem dicimus, vt tralationem nostram faciamus clariorem. Hieronymus etiam vertit, Similes sunt tenebræ, & lux. F

Colu. ignis.

Theodorit. cyr. 56.

Math. 27

Tenebr non obsc. à te.

Illuminab.

Quia tu possedisti renes meos, suscepisti me de vtero matris meæ.

IN verbis hoc tantum sciendum, multis in vocibus eum qui psalmos fecit è Græcis Latinos, non fuisse perfectè sensus Græcæ dialecti assecutum. Veluti quod Septuaginta transtulerunt, ἀντελάβου μου, apprendisti me, suffulsisti me, ac sustentasti, quod respondet Hebraico תסכני Latinus sicut solet semper, vertit, suscepisti. Quare iuxta Septua.

Suscipere.

dicendum

A dicendum est, Sustinuisti, sustentasti me ex vtero matris meæ. Quanquam Hebraicum
potest iuxta Hebræos signare, operuisti me, vt dicat: Et in vtero matris creasti: formasti
me, spiritúmq; meum corpore vestisti. Sicut beatus Iob ait, Ossibus & neruis cooperuisti
me, vbi est hoc verbum. Hunc itaque sensum innuit Propheta: Qui fieri potest, vt quòd à
principio dixi, non si verum, te videre cogitationes meas, cùm eas ipsas sedes possideas, in
quibus cogitationes formentur? cùm animi domicilium positum sit à te, atque repertum,
& excogitatum, & constitutum, & quasi exædificatum? Primum spiritum meum qui à te Hom. prop.
veniebat, id est me ipsum, tu perinde quasi veste, corpore circundedisti, sedem animi &
cogitationum tu parasti, atque stabilisti. Si hæc sunt, cætera quis non videat, motus animi,
cuius creator fuisti, & in domo propria eum collocasti, te habere compertos? Hæc ait
diuinus Propheta. Sunt autem pleraque obseruanda. Primû sacras litteras testari, id quod
& Græci demonstrant, sedem cogitationum esse renes. Quidam igitur domicilium animi: Renes.
τὸ ἡγεμονικὸν. dixerunt esse Cor, alij in capite cõstituerunt, cæteri circa præcordia. Quæ qui- Sed. animi.
dem res non videtur esse istius loci, nec tẽpus poscere, vt id à nobis extricetur. Nam sacræ Cor.
litteræ vbique loquuntur à corde nasci cogitationes, quod & ipsa veritas dixit: De corde, Caput.
inquiens, exeunt adulteria, fornicationes. Hácque confessione plenæ sunt scripturæ sa- Præcor.
cræ. Vnde & latinè vecordes & excordes. Rursum nemo nescit menti, & purissimæ animi Mens in ca-
parti, à qua & cogitationes, & considerationes proficiscuntur, in capite sedem solere con- pite.
stitui. Fortasse igitur dicendum est, quod etiam, certis constat exemplis, vitam quæ sensi- Spiritus
B bilis appellatur, nasci ac proficisci à corde, qui est fons sanguinis, per quod sanguis excret' Mortalis.
ac purificatus in venas transmittitur. In sanguine autẽ, autore etiam Platone, & Mercurio Cælestis.
Trismegisto, continetur is qui dicitur spiritus. Non ille spiritus cælestis, qui nullam habet
cum corpore societatem, sed spiritus mortalis, ac vita quædam corruptibilis, quæ est etiam
in brutis animantibus. Vide igitur & obserua totam consecutionem. A cibo oritur χυμὸς, id
est, succus medius inter cibum & sanguinem, tum calore cordis, (qui fons ac sedes caloris
animantum) Chymus vertitur in purissimum sanguinem, à sanguine spiritus ille consurgit,
spiritus fertur ad caput, vbi sunt sensus, vbi & animalium vita perficitur. Sedes autem atq;
domicilium mentis & intellectus, est anima sentiens. Quarum propter summam coniun- Anima
ctionem, fit, vt anima intelligens, seu mens communicet cum illa in plerisque cogitationi- Sentiens.
bus, quarum quædam principia ab anima sentiente existunt. Itaque à corde nascuntur co- Intelligẽs.
gitationes, quia de corde, anima sensitiua, quæ mentis est domicilium, nascitur. Animáque
sentiens principium est terrenarum cogitationum, cupiditatum, ac libidinum, ad quas ap- Mens, ho-
petitione corporis incitante ferimur. Altissima verò pars animi in capite est, id est, ipse to- mo.
tus ac vetus homo. Atque, vt ait Aristoteles, νοῦς μὲν πᾶς ὀρθός ἐστι, ὄρεξις δὲ καὶ φαντασία, καὶ ὀρθὴ καὶ
οὐκ ὀρθή. Sensus omnis, seu mens recta est, appetitio autem & phantasia recta & non recta.
Quamobrẽ verè dicitur, in capite, & in corde esse cogitationes. In corde quidem, quia san-
guis & spiritus & anima sentiens illic oritur, tum appetitiones, & libidines, & irritationes,
quæ omnes à sanguine habent principium. Mentis autem domicilium, ac vehiculum, est
C anima sentiens, quæ ascendens à corde ad caput, ibi præcipuè commoratur, super quo tan-
quá vehiculo mẽs sedet, & dominatur cùm vult. Duóque sunt genera cogitationũ, quædá Cogitatio-
altissimæ, ac purissimę quæ à mente pura, tanquá fonte nascuntur: quædã corporeæ & libi- nes
dinosæ, quæ à sanguine & anima sentiente ferè producuntur, id est, irritante sanguine totũ Pura.
corpus, & inflammante, quæ inflammatio in animalibus est animata, ad vsque animũ per- Corporea.
ueniens, eúmque ipsum etiam inflammans. Hoc modo verum est à corde cogitationes &
à mente generari. Quæ sunt quasi duo principia, n[illegible] diuersa tendentia.
Ad propiora nunc venio: Nam cùm cor sit principiũ cogitationum, id est, animę sentientis,
ad hanc rem efficiendam, etiá præcordia quæ circum cor existunt, auxiliãtur. E quibus sunt Renes
renes, qui loca sunt occulta atque interna, in quibus genitura perficitur. Eóque illic necesse
est esse præcipuam generationẽ corporis, & animæ sentientis. Vbi enim humanum princi-
pium gignitur, maximá illic decet esse hominis partem. Quamobrẽ sæpissimè dicunt scri-
pturæ, Deum scrutari renes, quasi illinc feruere, & inchoari animam sentientẽ assererent.
Quod quidẽ & exemplis probatur: quandoquidẽ variis, & in somnis & in vigilia cogitatio-
nibus infestẽtur, quibus eæ sedes repletæ sunt. Ac quod nostri trãstulerunt, renes, vox He-
braica כליות propriè sonat vasa, & quasi genituræ receptacula, quam præcipuá atque opti-
mam sanguinis partem opinantur. Eámque vocem Abraham significare asserit קרבים id
est, præcordiorum quandam partem, licet à corde distent. Eadem vox, id est, kiliotai,

quam renes, nostri vertunt, opinantur nonnulli Hebræi duci à כלה kala, quod ad alia, si-D gnat delectari, iocundari, quia illic sit maxima animæ terrestris delectatio, eóque etiam maxima cõmotio, & κινησμὸς ἰσχυρὸς, vt ait Aristoteles. Quare causa patetcur renes, cogitationum principia veteres crediderint. Siquidem & Græci φρένα, appellant mentem, cogitationem, seu cogitandi, & sentiendi facultatem, quam dicunt ὑμένα τινα. Alij ὁ ὑπεζωκὼς χαλούμενος, id est, pelliculam esse quandam quæ ab aliis vocetur cinctum. Inde dicitur ea pars quæ ex aduerso corporis huic respondet, μεταφρένον, id est, scapula. Dicunt quoque φρένα, esse præcordiorum, seu viscerum quandam partem, quæ etiam diaphragma, id est, septum transuersum dicatur, vt sit pellicula diuidens iecur à liene, & pulmonibus, ac corde. Secundũ etiá veteres φρένες, sunt quę disiungant locum qui hæret sub pulmonibus & corde, quæ ad intelligendum sit comes. Ab hac Græci deducunt φρονῶ sapio, sentio. Quare hoc ferè cum Hebraico cõcordat. Quin etiam Homerus in ossibus collocauit animum, dicens: λίπε δ' ὀστέα θυμός. id est, animus tunc ossa reliquit. Attende etiam quæ ab Aristotele in declarationem illius loci dicatur. ὅτι μὲν οὖν ἡ τῆς αἰσθήσεως ἀρχὴ γίνεται ἀπὸ τῆς αὐτῆς μέρους τοῖς ζώοις, ἀφ' οὗ περ καὶ ἡ τῆς κινήσεως, διώρισται πρότερον ἐν ἑτέροις. αὕτη δ' ἐστὶ τριῶν διωρισμένων τόπων ὁ μέσος κεφαλῆς καὶ τῆς κάτω κοιλίας. Esse, inquit, animalibus principium sensus in eadem parte, atque principium motus, superius determinatum fuit. Hoc principium ex tribus locis distinitis, est medius capitis, & ventriculi inferioris. Vides igitur in quibus locis principium sentiendi locauerit Aristoteles. Nam illud Hebraicum kelaioth est infimus ille ventriculus. Idem de generatione animalium differens ait, μέσον ἐν ᾧ ἀποκρίνεται τὸ σπέρμα ἐστὶν ὁ τόπος ὁ περὶ τὸ ὑπόζωμα τοῖς ἔχουσι. Pars in qua genitura excernitur, est locus circa septum his qui ipsum habet. E

Possedisti renes me. Ergo eadem pars principium generandi & sentiendi. Ac quod dixit Propheta, possedisti renes meos: duos habet sensus, vel principia cogitationum mearum, cogitationésque ipsas, aut formá corporis, & corporis membra habes in potestate, quia tu ea creasti. Cui quadrat, suscepisti me de vtero. Quod iuxta Septuaginta dicendum est, sustentasti, iuxta Hebraicum, cooperuisti. Ideo Hieronymus, Orsus es me ab vtero matris meæ. Quo loco ob-

Homo verus. serua Prophetam dicentem se à Deo ossibus & corpore circundatum. Ergo innuit quod & Socrates, & Plato, cæteríque sapientes confessi sunt, hominem verum, esse animum, mentémque ipsam, quam Deus, vt iidem dixerunt, in corpore collocauerit. Propterea ferebant non esse iniussu eius hinc recedendum, qui hic nos constituisset. Hæc autem ex illis citamus, bona tantum eligentes. Clamat ergo Vates, si tu ergo in tenebris vteri materni me formasti, compegisti, texuisti, nónne vbique me cernes, & videre poteris? Multo certè magis. Agnosce etiam hoc loco creationem suam, Vatem in Deum referentem.

Confitebor tibi quia terribiliter magnificatus es, mirabilia
opera tua, & anima cognoscet nimis.

Terrib magn. es. IN vocibus hæc scienda sunt. Vbi transtulerunt Septuaginta ἐθαυμαστώθης terribiliter magnificatus es, Hebraicè habetur נפליתי magnificatus sum. Et Hieronymus hanc personam volens exprimere, vertit, Magnificasti me: vt de seipso hoc Propheta di-F cat, innuens summam in corpore suo Dei apparentem sapientiam. Locutus est enim antè, ac quasi fundauit sermonem de diuino opificio: sensus quidem idem. Nam quod dicit Hebraicũ de opificio, redundat in gloriam opificis, in quo ipse magnificatur. Et quod Latinus vertet, magnificatus es, Græcũ magis respondet, ἐθαυμαστώθης, mirabilis effectus es, mirabilis ostensus. Hebraicè נפליתי Quod autem dicit, terribiliter, intelligendum est quasi stupendè, mirabiliter, eo vsque vt animus considerãdo exterreatur, ac quasi stupescat attonitus. Illud

Cognoscet nimis. quoque quanquam exiguum est, emendandum, Cognoscet nimis, dicendum per præsens, cognoscit, iuxta Græcum γνώσεται, & Hebraicum ידעת. Et pro terribiliter, Hebraicè est, נוראות terribilia, mirabilia. Hæc igitur manifesto de humano corpore, & animo, quod Lactantius diuinum opificium, sacras litteras secutus, appellauit, dicuntur: quod mirabile & infinitæ propè contemplationis sapientissimo cuique est visum. Siquidem ad commonstrandam prouidentiam diuinam hoc cum primis argumento Tullius est vsus, t[illegible] hoc sapientissimè descripsit. Quem & Lactantius secutus est. Apud Græcos pulcherrime super eo disseruit Theodoritus in libro de prouidentia, in quo vir sapientissimus, perspe-

Confitebor. ctis argumentis, annixus est claudere os prouidentiam blasphemantium. Quoniam igitur Propheta ait, Admirabilis factus sum ob sapientiam quam in me constituendo adhibuisti, te celebrabo, & indefessa voce prædicabo. Id enim sonat Hebraicum, quod

nostri

A nostri & Græci transtulerunt, cōfiteri. Quis est enim, inquit, cui nō mirabile sit humanum opificium, non inauditæ & incommemorabilis solertiæ ac prudentiæ asseratur? Apprime vero illud est mirabile, vt ne explicari quidem possit, quo modo coniuncta sit anima intelligens cum sentiēte, id est immortalitas cùm mortalitate copulata, & quo modo cum duæ prorsus animæ sint, anima brutorum, & anima Angelorum, id est mens, ex duabus tamen hisce diuersissimis rebus vna facta sit, vna anima, vna substantia, & ita facta, vt etiam dissoluantur, vt vinculum & disiunctio eadem in re esse videatur. Nam quanquam sit mirabile opificium corporum brutorum, hic tamen, hic prorsus animus stupet, hęrétque cogitado. Hæc illa arx altissimæ sapientiæ, cum anima corruptibili coniunctam esse immortalem. Miratúsque ipse sępe mecum sum, qui fieri posset, vt non essent duo in homine, qui eum in diuersas partes agerent, sicut si duos diuersæ naturæ colligares. Hæc, ait Propheta, anima mea cognoscit, hæc aspicit mens mea, & exultat, & te celebrat, laudátque. Quo loco prudenter omnes aduertant diuinos viros fatentes, se erumpere in laudes Dei, opera eius magnificentissima videntes in hoc mundo. Meditemur igitur facta diuina, & contemplemur. Hæc sint nostra cogitatio, nostraq́; voluptas. Tunc creatoris nostri cognoscemus sapientiam ac bonitatem, & in admirationem amorémque eius rapiemur. Tunc eum laudabimus ac celebrabimus.

Non est occultatum os meum quod fecisti in occulto, & substantia mea in inferioribus terræ.

B IN vocibus hæc scienda sunt. Primum omnium quòd per amphibologiam apud Latinos in singulari non distinguitur os, distinguitur autem in numero multitudinis ossa, ora, est hoc loco pro ore, sicut ostendit Græcum & Hebraicum. Tum quod Latinus vertit, substantia mea, propius ad Hebraicum accedit Græcum ὑπόστασις, subsistentia, Hebraicè autem est רקמתי rukamthi, id est contextus sum, & compositus. Vox quidem Hebraica רקם rakam sonat acu pingere, polymita texere, aureis & argenteis filis vestes variare. Quæ res quia potissimum Hebræorum apud Christianos est opus, inde in linguam Italicam arbitror hanc vocem irrepsisse. Phrygium opus apud Romanos dicebatur. Hieronymus interdum vestem variam, interim scutulatam transfert. Textura autem corporis quia summa sapientia, solertiáque perfecta est, hoc nomine Vates significant opus quasi diuina quadam arte à sapientia summa repertum. *Inferiora vero terræ appellat matricem*, autoribus Hebræis Rabi Abraham, & Rabi Dauid, & Salomone, & Chaldæo, qui pro, in inferioribus terræ, transtulit, במעי אמה In vtero matris. Inferiora enim loca in toto corpore sunt genitalia loca. Mulierem autem appellari terram, apparet Hieremię cap. 3. vbi quod legimus Latinè, Nunquid nō polluta & contaminata erit mulier illa? pro muliere illa, Hebraicè est, הארץ ההיא id est, terra illa. Quanquam Hebræi paulò secus id quod hic dicitur, exponunt, dicentes terram significare imum, id est quod infimum, atq; infernum est: asseruntque [illegible] id quod dicitur apud Ezekielem, Et rota vna in terra, contra rotas C quæ desuper. Quo loco apparet esse terram pro infra vel imo. Postremo quod Septuaginta vertunt, Quod fecisti, Hebraicè autem עשיתי exponunt Hebræi, subactus sum, coagmentatus sum, ac constipatus. Volúntque esse ex significatione eius quod dicitur Ezekielis cap. 23. Ibi subacta sunt vbera earum, quo loco est præsens verbum. Totáque oratio sic habet לא נכחד עצמי ממך אשר עשיתי בסתר רקמתי בתחתיות ארץ Id est, non celatur os meum à te, quo coagmentatus, siue subactus sum in abdito, contextus sum in infimis terrę. Hieronymus igitur, vt vitaret amphibologiam quæ est in voce os, vertit, Non sunt occulta ossa mea à te, quibus factus sum in abscondito. Notum est igitur quid Propheta loquatur. Proposuerat enim superius harmoniam corporis, diuinúmque artificium, quo mirabilis probetur Dei sapientia. Quod cùm fuerit à Deo excogitatum, & inuentum, manifestam hinc rationem colligebat, Deo omnia quantumuis arcana atque abstrusa esse nota. Nunc ait eadem ferme repetens: Nullum est os, nulla corporis mei compago ac structura, quæ te lateat. Minutissimas [illegible], abditissimásque partes habes cognitas, atque animaduersas. Et ea quæ nulli vnquam oculi videre potuerunt, ne ipsorum quidem, quorum substantia est, à te mirabiliter cernuntur. Nec putes eum facilem rem dixisse. Nihil est enim incertius, nihil obscurius membris, structutáque humana, vt incredibilis labor offeratur singulo quoque tempore medicis, semper hæc vestigantibus, & ad arcana ac prima penetrare non valentibus. Qui quidem partes quasdam tantum nouerunt: secreta vero ossium, neruorum, cartilaginum,

Os.
Substantia mea.
Infer. ter.
Hier. 3.a
Quod fecisti.

humorúmque compagem solus Deus habet notam. Nemóque poterit vnquam explica- D re, quæ temperies sit atræ bilis cum pituita, cæterísque humoribus: quæ proportio, quantum adhibere, qua ratione ea disponere oportuerit. Neque enim animæ partes commemoro, siue intelligentis, siue sentientis: de corpore tantum loquor. Quæ cerebri cordísque dispositio. Qua ratione spiritus generatur: quomodo per totum corpus sanguis & pulsus decurrat. Et quod ait Theodoritus περὶ τῆς προνοίας, qua tandem ratione ex sanguine quasi hortum, totum corpus irrigante, ossa, medulla, cartilago, caro constipentur, alatur cerebrū, alatur oculorum humor, caro concrescat. Denique res inter se contrariç creentur. Harum rerum ignoratio facit vt sæpe remedia contra morbos, qui corpus infestant, inuenire non possint. Ossa igitur Propheta dixit esse coagmentata & coacta è medulla, perinde quasi lac: totum autem corpus propter pulcherrimam varietatem, diuinúmque artificium, dixit esse quasi rakamatum, id est, tanquam pulcherrimam vestem, distinctum ac variatum. Quo loco diuus Hieronymus vir oculatissimus, non dissentit, vt quidam non rectè suspicantur, ab Hebraico. Nam quod Hebraicum dicit, Contextus sum in inferioribus terræ: ipse, Imaginatus sum in nouissimis terræ. Crediderim autem ipse virum diuinum, Imaginatus sum, non ad imaginem animi, vt solet hoc verbum accipi, sed ad simulacrum formámque corporis retulisse. Ergo quod Hebraicum dicit, Contextus sum, pulcherrime Hieronymus, licet nouè, dixit imaginatus sum, id est, informatus, effictus, quasi imaginibus depictus, volens exprimere vim verbi Hebraici rakam, quod signat imagines in serico, vestibúsque pictiosis effingere. E

Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur, dies formabuntur, & nemo eis.

Imperfectum. liber.

omnes.

Dies formabunt. Et nemo in eis.

IMPERFECTVM appellat embryonem, cùm videlicet homo nondum perfectus est, dico monstrum informe, quod corpus formatum antecedit. Ideo Hieronymus transtulit, Informem adhuc me viderūt oculi. Librum appellat præsentiam memoriámque diuinā, in qua descripta sint omnia, de partibus autem corporis præcipuè hic est sermo, quas, anteaquam creentur, descriptas esse dicit in mēte Dei. Porrò quod dicit, Omnes scribentur: dicendum potius, omnia: refertur enim ad membra. Quanquam Rabi Salomon refert ad omnes creaturas, quarum numerum certum ac cognitum Deus habeat. Illud autem quod ait, Dies formabuntur, dicendum esse potius, Diebus formabantur. Loquitur enim de formatione corporis ac membrorum, quç non vna sola die, sed pluribus ait perfici. Quod autem dixit, Et nemo in eis: dicendū magis Et nullum in eis, iuxta Hebraicū ולא אחד. Refertur enim ad membra, vt dicat, & nullum in ipsis membris est, quod scilicet tu non videas. Rabi autem Abraham interpretatur, & nullum in ipsis. Nullum, inquit, est actu membrum in illo monstro informi, & corporis prima compage, sed est potentia: sapientia autem tua mirabili ex nihilo formatur. Non erat auris, oculus, aut aliud vllum membrum distinctum ac separatū, sed per te in lucem emersit. Membra igitur omnia, tametsi nō existerent, ait fuisse quasi in libro quodam Dei scripta, quodam albo comprensa. Neque vero F hic altius mysterium est, humanam quādam proposuit similitudinem, sicut homines in literis res habēt arcanas comprensas, aut cùm opificium aliquod est descriptum, & suis partibus expositum. Liber Dei est æterna memoria eius, in qua omnis cōprenditur sapientia, omnes res antequam nascantur, existunt. Súntque illic quæ sint, & quæ possint esse, si creatori sederet. Quæ sint, quæ fuerint, & quæ ventura trahantur. Possunt quoque hæc exponi iuxta sensum [illegible] Chaldaicæ, quæ sic habet, Corpus meum viderunt oculi tui, & in libro memoriæ tuæ omnes dies scripti sunt, in die qua creatus est mundus à principio, omnes creaturæ conditæ sunt, & nō sicut vna, vna inter eas, id est, altera sicut altera. Hunc sensum sequitur in primis Rabi Salomon. Ostenditur autem innauigabile diuinæ sapientię pelagus, infinitáque & indefatigabilis scientia, quæ omnes creaturas in exordio, cognitione sua præuenerit, vt habuerit ante oculos omnem rem creandam, & viderit ac scierit numerum creandorum hominum. Nam quod dicit, In libro tuo omnes scribentur, [illegible] ex editione Chaldaica, librum designare memoriam. Et quod dicitur, scribentur, quod etiam vbique in nostris annotationibus ostendimus, futurum est, pro præterito imperfecto, quod quia non est apud Hebræos, per futurum substituitur. Ergo Propheta ostendit quàm facile sit Deo, hominem cognoscere: cùm etiam numerum creaturarum, antequam crearentur, scierit, vt quæ in libro eius & memoria scribebātur. Pariter autem vt creaturæ, dies

Scribentur. [illegible] imperfecto hebraica carent.

Adies item & quo quisque tempore esset edendus in lucem, quid in omni sęculo esset gerendum, quot sæcula, quot ætates, quot dies & anni futuri essent, nouerat. Itaque etiam, dies formabantur, legemus, pro formabuntur. Formabantur autem dicit, id est, erant formati, habebant formam, & substantiam apud te, videbantur & agnoscebantur, formabantur, inquam, & extabant, & tamen nihil erat creatum sub diebus illis. Tu tamen & creaturas & dies in quibus res essent creandæ, habebas in numerato, insignes & spectabiles erant oculis tuis, eas perinde aspiciebas, ac si formam haberent conspicuam. Duos ergo hos sensus hæc verba habere poterant.

Mihi autem nimis honorati sunt amici tui Deus, nimis confortatus est principatus eorum.

PLVRA in perpendendis vocibus sunt hoc loco animaduertēda. Primum quod Septuaginta transtulerunt amicos, omnino non amicos, sed cogitationes significat. Percipimus enim hoc cum primis ex his quæ præcedunt, cùm de cogitationibus & scientia diuina vbique fuerit sermo, sed & expositiones Hebræorum hoc apertè testantur. Nam vocem Hebraicum רעיך reheka, Rabi Dauid interpretatur מחשבותיך machsheuotheka, id est, cogitationes tuæ. Idem dicit Rabi Abraham grauioris etiam autoritatis. Est enim hæc vox רע reha, amphibola, designans cogitationem & amicum. Igitur iuxta hūc significatum dicemus: Mihi autem יקרו quàm pretiosæ, quàm gloriosæ sunt cogitationes tuæ: *Amici.* *Nimis honorati sunt.*

B quanta est maiestas apud me gloriæ tuæ, quàm immensa, inaudita, incommemorabilis sapientia tua? O pelagus infinitum, & quod Platonici quid chaos sit exponentes, ferunt ἀχαταλήπτου τοῦ νοητοῦ, id est, immensas, incomprehensibilitas intellectualis substantiæ diuinæ. O chaos, inquam, sapientiæ. Quàm crescunt, & præcellunt, & excedunt capita, id est, principia earum? Nam hoc dicit in secunda parte periodi, pro eo quod Septuaginta, Nimis confortatus est principatus eorum. Quo loco sciēdum, propius accedere Græcum ad Hebraicum, Λίαν ἐκραταιώθησαν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, Nimis roborata sunt principia eorum. In Hebræo igitur ראש id est, caput, significat etiā principium. Græcè ἡ ἀρχὴ signat principium & principatum. Ergo dicendum principia earum, videlicet cogitationū, & capita & origines, atque Ideæ עצמו fortes sunt, incomprensibiles, mirabiles, stupendę, impenetrabiles, adiri non possunt, & cognosci cogitationes ergo, siue excogitata ac reperta in opificio corporis humani dicit. Exponunt autem capita istarum cogitationum Hebræi, vniuersales ac primas origines, primas Ideas. Et ea quæ principia sunt cæterarum rerum atque operationum. Cæterum minime id nos pręteteat, alium quoque hæc habere posse sensum, iuxta interpretationem Chaldæi, & expositionem Rabi Salomonis, vt hæc referantur ad secundum illum sensum, quem in superiore versiculo posuimus. Cùm in principio crearet omnia Deus, notum habebat numerum creandarum rerum ac futurorum sæculorum. Hoc cùm cerneret & constitueret, multitudo amicorum suorum incredibilis erat in cogitatione sua. Amplissimum enim atque latissimum fundauit domicilium, quod amicorum suorum replere iam *Nimis cōfort. est principatus eorum.*

C tum decernebat. Est enim cælestis ambitus ac latitudo incomparabiliter maior cētro terrarum, vbi carceres esse damnatorū, omnes confitentur. Ergo parabat misericordia diuina, infinitum penè efficere numerū suorum amicorū. Itaque Chaldęus ad hūc sensum sic transtulit: At mihi quā pretiosi ac mirabiles sunt iusti Deus, præstant grauitates, & excellentiæ aut principatus eorum. Et Rabi Salomō sic exponit, vt sit is qui loquitur quasi ecclesia, quę dicat, Quàm honorabiles & inclyti sunt mihi iusti, qui in omni sæculo florēt: & quàm sunt ingentes census eorum? Is igitur Hebræus caput [redacted] nam sępe in sacris litteris caput pro summa accipitur. Et Latine, capita ciuium Romanorū. Dicemus igitur, quàm crescunt, quàm amplæ multiplicesq; sunt summæ eorum vel scilicet amicorum, aut cogitationum. Obseruādum quoq; quòd Hierony. pro principatus eorum transtulit, pauperes eorum. Videtur enim legisse, ראשיהם tashehem, id est, pauperes eorum, pro eo quod legitur nunc ראשיהם roshehem capita, vel principatus eorum. Nec aliam ob causam credendum est, eum eo modo reddidisse. Quadrat tamen magis hodierna lectio.

Dinumerabo eos, & super harenam multiplicabuntur: exurrexi & adhuc sum tecum.

DICEBAT incredibilem & incomprehensibilem esse numerum cogitationum vel amicorum Dei, id nune magis declarat exemplo. Nam cùm me accingo, inquit, vt

[illegible] & ad fin ii.

eas dinumerem, harenam ipsam eas inuenio superare. Diximus vtranque expositionem ab Hebræis defendi. Quod autem ait, Exurrexi, & adhuc sum tecum, duobus sensibus potest intelligi, quorum primum proponunt Abraham, & Dauid: Superant harenam multiplices cogitationes, innumerabilésque inuentiones tuæ, quas ipse, nô (mihi si linguę centum sint, oráque centum, aut quod ait Homerus, φωνὴ ἄρρηκτος,) vnquam comprehendere possim. Et quoniam pars humanæ vitæ somnus est, non si semper vigilem, tecúmque semper sim, eas vnquam potero percurrere. Nam quod Septuaginta transtulerunt ἐξηγέρθην, exurrexi, Hebraicè הקיצותי hikizothi, propriè significat euigilaui. Si semper vigilem, inquit, tecúmque versor, ac tibi comes veniam, vt videre meditata, rationésque tuas possim, & omnino omnes sapientiæ tuæ thesauros euoluere, nunquam id consequar. Si tota vita in te contemplando sim, vt somni etiam adempta sit necessitas, si in te oculos perpetuo defigam, tãtum aberit vt te inueniam, vt potius in caliginem maiorem, cęcitatémque decidam. Nam, vt ait grauissimus autor Plato, Deus Sol est, in quem quò magis oculos defixeris, eò magis obtusos eos referes. Potest & hoc modo is sensus exponi, Adeò semper incommemorabilis visa est mihi sapientia tua, vt eam cùm dormio, mecum somniem: deinde cùm vigilo, tecum sum, de te cogitatio recurrit omnibus horis, mihíq; semper mirabilior occurris. Potest & hoc modo, Si tecum semper sim, vt nunquam moriar, si tanta sit vita mea, quanta tua, & in æternitatem tecum pariter contendam, æterna mihi sit vigilia, tum in hac omni vita æterna de te semper mediter, rimando, explorando semper thesauros tuos, nunquam certè numerare, atque discutere eos potero. Alter autem sensus, vt diximus, is est: Dinumerare, inquit, nemo poterat in æternitate perinde atque tu creaturas, quæ toto mundi complexu continerentur. Quis enim alius tanta memoria ac prouidentia pollebat? Non despero tamen cætera. Nam ad te vigilo, sempérque in te oculos attollo: Tu mihi scopus & vertex es, tecum semper versor. Nam quanquam sapientia tua sit incomprehensibilis, multa tamen sunt, quæ de te scire nostra mortalitas possit. Sparsa sunt vbique plurima diuinitatis tuæ indicia. Videris etiam à nobis, & audiris sæpe, nec te adeò in caliginem maiestatis tuę abscõdis, ne velis non agnosci. Nam qui ad te euigilat, tecum est, ad te accedit. Inueniris ab his qui te quærunt. Hinc ego in te cogitando curas meas dispenso, in te cogitationes desideriáque mea consumuntur. Vnum te in oculis fero, tu mihi certa salus, meus ignis, mea sola voluptas. Te sitio, ad te tota vita inardescit mea. Præcipuè verò sortẽ illam beatam attendo, cùm ad te propius profectus, conceptum videndi, fruendíque tui, ardorẽ vberius extinguam, ob id in his curis exerceor. Nullúmque temporis momentum nõ tecum sum. Hunc igitur sensum etiã Chaldæus, qui sensus occultiores sæpe pandit, sic declarat: Accẽdor, surgo, ac spem attollo, ad sæculum, siue mundum futurum, & adhuc sum tecũ. Rabi autem Salomon sic interpretatur: Ecce ego nunc perueni ad calcem sæculorum, quę iam tum vsque ad hæc tempora præcidisti. Et adhuc hoc sæculo tecum sum, nunquam à te deflectens, sed te semper colens. Is sensus fortasse non tam proprius atque superiores. Priores eodem ferè tendunt. Non desunt etiam è Latinis, qui exponant, Exurrexi à peccato per pœnitentiam, & tecum adhuc sum. Qui quidem ab Hebræis non proponitur.

Deus sol quidam.

Si occideris Deus, peccatores: viri sanguinum declinate à me.

PRo peccatoribus est, רשע Peccator vel impius. Hoc loco, quod solet in cæteris Psalmis facere, omittit paulum superiorem sermonem, transiens ad diuersam rem. Non tamen vsqueadeo diuersam, quantũ fortasse videatur. Dixit sapientiam diuinam esse inscrutab[illegible]as habere in potestate, omnes illi patere cogitationes, nullas eius aspectum tenebras obscurare, vsque ad minutissimas arcanásque corporis partes eam penetrare. Dixit mirabilem, adorandam, colendam, suspiciendámque sibi videri maiestatem illam. Hinc quasi accensus ex hac omni cogitatione, dolet mortales non colere quãtum decuisset hoc numen, quòd multi miserabiliter ab illo deflectant, cùm lux sit inaudita, omnium dominatrix, effugatríxque tenebrarum. Itaq; in eos quasi letali odio accenditur, qui non hanc tantam maiestatem suspiciant, ac venerentur. Exclama[illegible]sus illos, & cum Deo, cuius immensa sit maiestas, fatetur se esse cõcordem, vt qui eum non colant & admirentur, eosdem ipse sit inimicos habiturus. Declinate, inquit, à me, & procul este profani, quos nunc merito Deus, quia maiestatis suæ sunt contemptores, execratur. Si occideris, inquit, impium, si capitali sententiæ apud te omnis qui impiè agit, subiectus est; si in foro iustitiæ tuæ impij condemnantur, si iustissimis legibus tuis, qui te non ament ac venerentur,

Si occide. Deus, peccatores [illegible] sang. decli. a me.

A venerentur, tum ius humanum violant, vocantur ad cædem, ite, ite procul à me tales, facessite omnes impuri, & homicidæ. Qui enim sanguinem sitit, dedecus primum infligit maiestati diuinæ, quam aut nescit, aut non credit rebus humanis prospicere. Ideóq; viros sanguinum, id est, impuros, ac sceleratos, vltorésque iniuriarum, & qui sanguine innocentum aut opes peperere suas, aut ad optatas voluptates aspirauere, vel vllo gradu ac dignitate sunt potiti, eosdem impios esse, quo nullum est nomen execrabilius, necesse est. Violatis enim humanis legibus, princeps ratio, ac lex vnde omnia iura fluunt, violatur: & aut contemptu summæ maiestatis eius, aut fœdissima inscitia, vel tollendo & amando ex animo suo, diuinæ prouidentię opinionem, homines in hæc flagitia prolabũtur. Nam cui certum, exploratúmque foret, Deum omnia facta humana cernere, & tanquam iustissimum castigare, abstineret vtique, libidinésque suas coërceret. Quis ergo non amans *hominem quem* videt, amabit Deum quem non videt? Id est, quis nõ violaret res diuinas, si posset, qui labefactat humanas? Eodem enim gradu ad vtrunque scelus proceditur. Et iura singula ab vniuersali ratione proficiscuntur. Impium & virum sanguinum sub eandem culpam adiicit. Quo loco quædam sunt animaduertẽda. Non enim virum sanguinum vocat Hebraica dialectos, eũ qui simplex, aut quasi inuitus perpetrauit homicidiũ, sed qui hisce cicatricibus sæpe vitam suam dedecorauit. Cui minus præponderat hominis vnius vita, quàm honos, aut voluptas, aut aurum, & opes: cuius animus sanguineis cupiditatibus est infectus, cupiditatibus, inquam, quę plenæ sanguine sunt, qui leuissimis de causis sanguinem funderent.

Quæ vere sint leges.

B Sic vocabat Dauid, iniuriosè virum sanguinum, hostis suus de familia Saul, quem mentiebatur ad imperium, multorum sanguine fuso peruenisse. Dicitur autem Hebraicè, *sanguinum*, quòd sic consuetudo linguæ sit, sicut pulmones Latiuè. Virum item sanguinũ dicunt, sicut virum mendacij, mendacem: virum terræ, agricolam. Itaque impium & homicidam eodem sermone & sensu cõprehendit. Illud quoque perspicere debemus, omnes iure quodam obstringi, vt eos detestentur, odióque habeant, quos inuisos esse Deo, quos esse impios certò sciant. Eo enim potissimum argumento pietas probatur, si eadem diligamus atque Deus, similitérque detestemur. Plato igitur ille diuinus etiam vocat homines sanguinarios ἀνοσίους, id est, à sanctitate ac pietate remotos. Occiduntur ergo impij à Deo, non solum in hac vita, sed longè acerbius in altera. Quod & ipsum condemnatio, & cædes solet vocari. Occiduntur autem, quia occiderunt. Ideo & viri sanguinum, & impij, & occisi à Deo sunt idem. Ac propriè cædes Dei, est æterna damnatio, quanquam & ad hanc vitam potest referri.

Quia dicitis in cogitatione, accipient in vanum ciuitates suas.

PLVRA sunt in vocibus aduertenda. Nam quod Septuaginta transtulerunt, obscurissimum est, primum Latinus interpres non rectè reddidit Græcum, ὅτι ἐρισταὶ ἐστὲ εἰς διαλογισμούς. Quia contentiosi estis ad disceptationes. Latinus autem interpres videtur credidisse ἐρισταὶ, duci ab εἴρω, dico, cùm veniat ab ἐρίζω, contendo. Sed hoc quoq; quod

Quia dicitis in cogitatione.

C verterunt Septuag. non respõdet ad Hebraicum. Proponam igitur quod est in fonte, quia longè clarius est. Igitur pro, Quia dicitis in cogitatione, Hebraicè est, אשר יאמרוך למזמה, Qui loquentur te ad cogitationem. Hoc itaque dicit de impiis & peccatoribus, quorum cogitationes blasphemiæ sunt, ac diuinæ tum prouidentiæ, tum iustitię, tum lenitatis vituperatrices. Recedite, ait, ò profani, quorum cogitatio operibus diuinis detrahit. Quorum mens non sentit de Deo vera, & quæ sentiri de eo deberent. Facessant qui de te loquuntur למזמה id est, secundum cogitationem, peruersissimásque opiniones suas. Hunc sensum fortasse etiam Septuag. transtulerunt, appellantes contentiosos in disceptationibus, siue, vt Græca vox sonat, in cogitationibus, impios illos, qui non acquiescant diuinis inuentis, ac factis, & institutis, & iustitiæ, & prouidentiæ, qui dicant aliquid malè positum fuisse, & aut res naturales à Deo constitutas calumniantur, aut falsò de eo quæruntur, quòd malè res humanas administret, iustos contemnat, improbis omnia bene procedere permittat. Id genus enim cogitationes, improborum mentes obambulant. Hos ergo superius impuros, & viros sanguinum appellauit, nunc malè de Deo sentientes, omnia hæc, idem esse statuens. Ac vox Hebraica מזמה propriè sonat cogitationem impiam, impium sensum, animi quoddam inquinamentum. In voce autem יאמרוך id est, loquentur te, deest Aleph, descendit enim ab אמר. Credo autem Septuaginta vocem eam deriuasse à מרר id est, amaricauit, exacerbauit. Ideo contentionem significare putauerunt. Altera pars periodi, sic dissentit à fonte. Non

Accipi. in vanū ci. su. enim dicitur, Accipiant in vanum ciuitates, sed נשוא לשוא עריך id est, eleuati sunt, vel assum- D
pserunt in vanum hostes tui. Quo loco attendant omnes causam varietatis. Vox Hebraica נשוא nasu, dicitur à verbo נשא nasa. Quæ in numero multitudinis in præterito, formatur nasu, vel antecedente, vel præcedēte Vau, litteram Aleph. Hoc ergo per futurum Septuaginta transtulerunt, in quo non magna ab Hebraico discordia. Quod autem dixerunt, ciuitates tuas, Hebraicè est, עריך hareka, quæ vox amphibola est. Potest enim designare vrbes tuas, rursum participium est à verbo עיר harar, & per apocopen har. Significátque insurgere. Eóque harim dicuntur hostes, id est, insurgentes, insultantes. Non significat igitur hoc loco vrbes, siue ciuitates tuas: sed, hostes tui. Totáque oratio sic legenda est: Qui loquentur ad te cogitationem, assumpserunt in vanum hostes tui. Quorum verborum, testibus etiam Hebræis, is est sensus. Consentiens enim cum antecedentibus & subsequentibus, ait Illi procul à me sint, quos & tu procul arces, & qui de te non æqua cogitant, & in corde suo praua loquuntur, quíque cùm hostes tui sint, te ore assumunt in vanum, id est, vel ad mentiendum, & ad mendacium, quod vanitas dicitur, vel frustra, quia sapientiæ tuæ, bonitatíque frustrà obloquuntur. Stultè enim id faciunt, & in suam potius perniciem, sempiternúmque dedecus. Tum ideirco frustra, quia non tangit cælum, rugitus aselli. Bestiæ sunt

Bestiæ, omnes impij. omnes impij, asini, & muscæ, & si quid est vilius. Quid poterunt contra diuinam magnitudinem? in se potius verba blasphema reflectent. Hunc ergo sensum proponunt concorditer Hebræi, lectióque Hebraica hoc modo est clara. Nam quod Septuaginta transtulerūt, vix est intelligibile. Editio quoque Chaldaica, cum his quæ proposuimus sic cōsentit: Qui E
iurant in nomine tuo mendacium, iurant in vanum inimici tui. Ecce transtulit inimicos, quod Septuaginta ciuitates. Legitur etiam alia parte male apud Latinos, Ciuitates suas, cùm Græcè habeat πόλεις σου, ciuitates tuas. Sunt igitur valde attendenda. Nam & diuus Hieronymus in Psalterio iuxta sensum Hebræorum, sic transtulit: Qui contradicent tibi scelerate, eleuati sunt frustra aduersarij tui.

Nónne qui oderunt te Domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam?

ADVERSVS impios inflammatur, quos non homines solum, sed natura etiam ipsa execratur. Quo loco agnoscimus inimicos Dei, & odientes summum bonum, quod fortè aut incredibile, aut impossibile videretur, inueniri. Habet igitur mūdus & ambitus iste cælestis, qui deum habeant odio. O rem incredibilem, & immania sæculorum portenta. Nati sunt, & nascuntur, nascentúrque, quandiu hoc omne Dei consiliis constitutum stabit opus, qui eum odio habeant. Quos tamen patitur luce & bonis frui suis, nō eripit eis vitam, nec cogitat quantum, quale scelus admittant, nec de facinore tanto viuentes eos appellat, nō rapit ad inferos, traditque meritis flammis. Non minus aduersus leges naturæ, si mundi exordio affuissem, ipse putassem, fore in mundo, qui Deum execrarentur, ac si quis cessura retro aliquando flumina tum mihi prædicasset. Et tamen Prophe- F
tarum testimoniis percipimus esse qui Deum odio habeat, quod & Paulus hominum peccata commemorans, docuit, in quibus etiam θεοστυγεῖς, id est, odientes Deum, esse ostendit.

Roman. 1. Atque vtinam istorum non tantus esset numerus, vt præ cæteris ipsi quasi rara portenta in terris vagarentur: latissime patet malum, vt pars bonorum ex aduerso minime respondeat. Atq; odientes Deum facile qui sint, intelligimus, si ab effectibus humanis exempla sumamus. Sunt enim duo ex aduerso motus & affectiones animorum, odium & dilectio. quos ita erga Deum concipere homines possunt, sicut inter se. Neque vero incredibile videri debet, vel diligi, vel odio haberi Deum ab homine posse, quòd inuisibilis sit, cuius ante oculos nostros forma nunquam venerit. Neque enim omnia solis oculis cognoscimus, & ocu-

Odium. Dilectio. lis cognita amamus, vel detestamur. Multæ sunt formæ quæ oculis inuisibiles, animis solis cernuntur. Iustitia si rectè censeas, forma quędam inuisibilis est, temperantia, fortitudo, religio, pietas, item rerū rationes, & vniuersales considerationes, tam oculis cernuntur, quàm sonitus & voces, quæ solis auribus percipiuntur. Denique maxima pars eorum quæ in animis insident, ab inuisibilibus rebus sunt profecta. Quare multa videt nouitque animus,

1 Par. 22 d quæ allata ab oculis minime fuissent. Atque omnes & sensu quodam motúque naturæ, & certissimis rationibus intelligimus numen esse quoddam augustissimum ac maximum, maximam quandam iustitiam, viuacem, plenam oculis, atque auribus. Quam quidem alij minus, alij magis habent exploratam. Hanc tam scimus esse, etiam si non videmus, quàm scimus

mus esse oceanum, quem nunquã vidimus, sed eum tum auditu, tum ex descriptione, tum rationibus ire circum terras cognoscimus. Deum igitur omnes notissimũ habentes, sed hi præcipuè quibus doctrina de cælo data est, æquè diligere & odisse possumus, atq; eos ipsos quos videmus, quorumq; consuetudine vtimur. Cõmemorat autem etiam Deus quosdam qui eum oderĩt: Ego, inquit, sum Dominus Deus tuus, Deus æmulaor, reddens iniquitatẽ patrum super filios, in tertiam & quartã generationẽ, his qui oderunt me: & faciens misericordiã in multa millia diligentibus me, & custodientibus præcepta mea. Ex quo loco facile possumus animaduertere, qui sint, quibus odio sit Deus, quiq; eum diligant. Vt enim mandata dei custodiẽtes, amici eius intelligũtur, sic inimici qui ea præuaricãtur. Atq; ratio quoque istius rei, in promptu est. Nam cùm possit tribus rationibus amor variari, vt sit aut æqualium, aut minorũ in maiores, vel è cõuerso, propriè minorũ erga maiores amor est, cùm eorum mandatis hi fideliter obsequuntur. Maiorũ autem in inferiores, cùm beneficiis eos afficiunt. Aequaliũ cum eadem fiunt ab vtrisque. Cùm autem nulla ab imbecillioribus erga potentiores, expectentur beneficia, eo tantum amor eorum probatur, si pareant, ac plurimi se facere dicta ac iussa eorũ præ se ferant. Hæc ratio præcipuè in Deo vera est, cui cùm sint omnes subiectæ creaturæ, cùm sit ipse eminentissimus, omniúmq; bonorum vbertate circunfusus, non aliud efflagitat à nobis, quàm vt mãdatis suis pareamus, vniuersalemq; iustitiam quæ res humanas circũ vagatur, custodiamus illæsam. Ex quo intelligimus, facile esse amare Deum, quem non videmus. Ac priscis hominibus etiam quandã legem quædamq; præcepta dederat, quę & ipsi sentiebãt non esse violanda. Quare & illis hęc opinio certáq; scientia insederat, parendũ esse magnæ iustitiæ, ex quo leges & instituta profecta sint, quędámque in animis sapientũ substiterunt, quæ & ipsa & alia sunt postea philosophia cælesti cõprensa. Cùm igitur sit Deus summa inuisibilisque potestas, cuius aspectus latet mortales ad tempus, ea tantũ ratione nunc amatur, si præcepta eius custodiãtur. Nam in cælo, & vita futura amabitur, sicut nunc se inuicẽ hi amant, quorũ amor ex cõmercio & præsentia est effectus. Qui ergo perturbantur cùm amare Deum, quẽ videre paucis datũ sit, præcipiuntur, quòd eum se amare posse desperent, quẽ non videant, audiant diuinas scripturas & rationẽ clamantem, rerum Dominũ imperatricémq; diuinitatem atque autoritatem, ab illis amari, quibus iussa eius ita custodiantur, vt ea cunctis rebus præferant. Vult enim tantum decretis suis nos obtemperare, in quibus æquitas iustitiaq; inest. Hoc igitur argumento te Dei probabis amicũ, si ea quæ clarissimè sanxit, obserues. Videre autem & scire hęc facillimum est. Propterea lectio diuinarũ scripturarum est magnopere necessaria, quæ iussa Dei complectuntur. Itaque hæc omnia se consequuntur: Si præcepta diuina seruabis, Deum amabis: amãtes autem Deum, ab eodem amabuntur. Nemo enim est qui non amet amantem. Nunc vide quid sequatur. Crede mihi, copiose remunerabitur amorem. Hæc quæ de amore dicta sunt, ad odiũ possunt ex aduerso applicari. Eos enim odisse Deum necesse est, quãquam eum nunquam viderint, nunquam fuerint allocuti, nullum cum eo cõmercium habuerint, qui præcepta eius cõtemnunt, autoritatem iustitiamq; eius per omnia sparsam destruant. Hac enim nobis nunc præsentia Deus innotescit. Hoc contemnentes & aspernantes, aspernamur ipsum, perinde si præsens esset. Præsens enim est per eximiam quandam iustitiam & autoritatẽ, quam ómnes habemus notissimã. Hanc amplectentes, Deum amplectimur: repudiantes, odimus & contẽnimus. Atque illud quoque sequitur, si hanc diuinam præsentiam suspiciamus, honoremus, charam amicámque habeamus, vt detestari eos cogamur, qui sunt eius contemptores. Nec perfectè autoritatem illam diuinam is amat cui peccatores, sceleratíque non displicent. Is plane ardentissimus est æquitatis, id est, Dei amator, qui impios execratur, odit: à conuictu, consuetudine, factísque illorum abstinet: nihil commune, nil concors, cum illis. Hunc affectum suum vt declararet, bis acter Propheta hos appellat inimicos.

Ioan. 14. c *Amor. Aequalium, minorum in maiores, maiorum in minores.* *Deus, quid à nobis requirat.* *Ioan. 14. d* *Ioan. 14. c* *Præsentia Dei.*

Perfecto odio oderam illos: inimici facti sunt mihi.

EIT, vt diximus, & vt docent Hebræi, repetitio, quę creberrima est apud eloquentes Hebræorũ, vt Esaiam, Salomonẽ, & nostros: vt, Abiit, excessit, euasit, erupit. Hæc autem fiunt, cùm multorum idem ferè pollentium verborũ concursu, rem reddere vehementiorem cupimus. Ac quod Sept. dixerunt, τέλειον μῖσος, perfecto odio, Hebraicè est תכלית שנאה extremo odio, suprema, & qua non detur maior, inimicitia. Sempiternas, inquit, cum illis inimicitias suscipio, qui te oderunt. Non possum magis eos odisse.

Perfectum odium.

RRR

Proba me Deus, & scito cor meum: interroga me, & cognosce semitas meas.

Hæc sunt in vocibus admonenda. Quod Latinus transtulit, Proba me, propius ad Hebraicum accedit Græcum, δοκίμασον, examina, discutere, perpende, Hebraicè בחנני vestigia, scrutare me. Et quod Latinus dixit, interroga, non ita sonat Græce, sed ἐρεύνησον, id est, inquire, discute. Videtur enim Latinus credidisse hoc esse quasi αἴτησον, pete, postula. Atque iuxta Hebraicum veteres Septuaginta חקר exquire perpende me. Quod autem Septuaginta transtulerunt τὰς τρίβους μου, semitas meas, Hebraicè שרעפי sarhaphai, Hebræi concordes exponunt, cogitationes meas. Et Hieronymus noster, Et scito cogitationes meas. Quanquam à cogitationibus semitæ existunt, perinde quæ incedimus, vt cogitamus ac sentimus. Principiaque semitarum sunt cogitationes. Repetit igitur ea quæ dixerat à principio. Nam cum ad inuisibiles vsque cogitationes dixisset scientiam Dei progredi, pòst conteptores Dei commemorasset, à quorum commercio se abstinere dixisset, nunc ad id magis exprimendum, vocat testimonium diuinum, probationemque huic eius desiderat. Aspice, inquit tu qui omnium potes cogitationes intueri, an cum sceleratis consentiam, an eos tecum detester, an sempiternis odiis in eos inflammer.

Et vide si via iniquitatis in me est, & deduc me in viam æternam.

Pro via iniquitatis, Hebraicè, דרך עצב via exacerbationis, sicut interpretatur Abtaha: Rabi Dauid, via amaritudinis, & tristationis. Attribuit enim hunc affectum Deo, quòd tristetur, quòd mœrore propter humana flagitia tangatur. Nam & hi eum oderunt, qui spiritu eius, vt alibi dicitur, tristare & importare folicitudinem ei non cessant. Est enim spiritus eius mitissimus, vt cum maximus sit, etiam ad id se inclinet, vt mœrore propter peccata nostra folicitetur. Vt ergo sunt qui eum oderunt, sic qui tristem mœstitúnique eum reddant. Quod non ad morem imbecillitatis humanæ in eo fit, sed modo quodã grauissimo, Deoque conuenientissimo. Quod autem hæc vera ac germana sit istius vocis significatio ac sensus, clarè ex eo dicto Esaiæ: ipsi autem ad iracundiã prouocauerunt, & afflixerũt spiritũ sancti eius. Vbi pro Afflixerunt, est עצבו præsens scilicet vox. Tristatur igitur à nobis, & affligitur spiritus diuinus, cùm in peccatis & erroribus volutamur. Hæc via, id est, vita, & institutio, amara, acerba, sceptro Dei iniuriosa vocatur, longius abiens à iustis voluntatibus eius, iura, quibus vniuersa inter se ligare ac fortunare instituit, dissoluens.

Et deduc me in viam æternam.

Hic quoque admonendi sumus, vocem Hebraicam עולם holam, modò sonare æternitatem, modò ipsum mundum ac sæculum. Vnde liber apud Hebræos, quo ætates & sæcula comprehenduntur, dicitur sepher holam. Secus igitur locus exponitur ab Hebræis, vt sit imprecatio ac deuotio. Si, inquit, cum impiis sentio, si cum peccantibus communico, si factis meis spiritum tuum sanctissimum vexo, duc me in viam mundi, id est, in mortem, viam ad quam totus mundus contendit. Interfice me, si non colo venerórque iustitiam tuam. Quo loco sciamus esse modum quendam loquendi Hebraicæ dialecti, sicut admonet Abraham, redundare scilicet copulam, Et deduc me, quemadmodũ eo loco, In die tertia, & eleuauit Abraham oculos suos. Et illud: Et factum est post mortem Mosis. Itaque & hoc loco censet sic esse ad sensum, legendum: Si via exacerbationis in me est, deduc me in viam æternam, vel in viam mundi, in viam sæculi. Dele nomen meum ex hac vita. Ad hanc partem dixit Iacob: Ecce ego ingredior viam vniuersæ terræ, id est, totius mundi. Huc quoque pertinet quod in Ecclesiaste dicitur: Quoniam ibit homo in domum æternitatis suæ, vbi est holam. Is igitur rite verbis Hebraicis examinatis, videtur esse sensus.

FINIS

INDEX RERVM ET VERBORVM IN HOC
Psalmorum commentario contentorum.

A

D

Detrimentum

Filij alie-

I

In finem

M

Q

R

S

Super

T

V

FINIS.

